IĞDIR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

SBD

OCAK 2025, SAYI 38

E-ISSN:2147-6152
P-ISSN: 2147-5717

20.01.2025

IĞDIR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

BİLİMSEL HAKEMLİ DERGİ

IGDIR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

SCHOLARLY REFEREED JOURNAL

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38

OCAK 2025

Year 14, Issue 38

January 2025

Yönetim / Management

***Baş Editör** / Editor in Chief*

Doç. Dr. Ahmet TAN

İletişim Bilgileri / Contact Information

***Adres** / Address:* Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Şehit Bülent Yurtseven Kampüsü, Suveren, 76000, Iğdır
***Telefon** / Phone*: 90 476 2230010
***Faks** / Fax*: 90 476 2230017
***Web Sayfası** / Web Page*:
https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder
***E-Posta** / E-Mail*: sosbilder@igdir.edu.tr

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi üç aylık **bilimsel hakemli bir dergidir** ve Ocak, Mayıs, Ekim aylarında, yılda üç kez yayınlanmaktadır. Dergimiz; Sosyal Bilimler kapsamında değerlendirilen alanlara ait makalelere yer vermektedir.

Yayınlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir. Fikirlerden kesinlikle editörler sorumlu tutulamazlar. Makalelerde belirtilen görüşler, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*'nin görüşlerini yansıtmazlar. Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*'ne aittir. Makalelerde, Araştırma ve Yayın Etiğine uyulmaktadır.

Dergimiz Academic Journals Database, ACAR İndeks, ASOS İndeks, CiteFactor, EBSCO Academic Search Complete, EBSCO Academic Search Ultimate, Genamics Journal Seek, Index Copernicus, ISAM İlahiyat Makaleler Veritabanı, J-Gate, Journal Index, Scientific Journal Services (SIS), Türk Eğitim İndeksi ve **Ulakbim TR Dizin** tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.

Yayın Kurulu / Editorial Board

Baş Editör / *Editor in Chief*
Doç. Dr. Ahmet TAN (Iğdır Üniversitesi, Iğdır, TÜRKİYE)

Editör Yardımcıları / *Second Editors*
Dr. Öğr. Üyesi Ercan İNCE (Iğdır Üniversitesi, Iğdır, TÜRKİYE)

Yabancı Dil Editörü
Doç. Dr. Y. Kemal ÖZEKİCİ (Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman, TÜRKİYE)
Türkçe Dil Editörü
Doç. Dr. Oğuz DOĞAN (Iğdır Üniversitesi, Iğdır, TÜRKİYE)

Alan Editörleri
Dil, Edebiyat ve Sanat: Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, TÜRKİYE)
Turizm İşletmeciliği: Doç. Dr. Metin SÜRME (Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, TÜRKİYE)
Eğitim Bilimleri: Doç. Dr. Rasim TÖSTEN (Siirt Üniversitesi, Siirt, TÜRKİYE)
İktisadi ve İdari Bilimler: Doç. Dr. Ahmet İLHAN (Bayburt Üniversitesi, Bayburt, TÜRKİYE)
Sosyal ve Beşeri Bilimler: Doç. Dr. Murat YILDIZ (Aksaray Üniversitesi, Aksaray, TÜRKİYE)
Güzel Sanatlar: Doç. Dr. Abdül TEKİN (Iğdır Üniversitesi, Iğdır, TÜRKİYE)

Mizanpaj
Dr. Hakan ÇAYALAN **(**Iğdır Üniversitesi, Iğdır, TÜRKİYE)

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hatip YILDIZ (Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gökhan TUNÇ (Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ferhat KORKMAZ (Batman Üniversitesi, Batman, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Atınç OLCAY (Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Veysi GÜNAL (Harran Üniversitesi, Şanlıurfa, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yüksel GÖĞEBAKAN (İnönü Üniversitesi, Malatya, TÜRKİYE)
Doç. Dr. Elgiz YILMAZ ALTUNTAŞ (Galatasaray Üniversitesi, İstanbul, TÜRKİYE)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim Yıldırım (Bitlis Eren Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan Ziya Taş (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Musa Yıldız (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Reha Saydan (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Şadi Eren (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder
Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
(Iğdır University, Journal of Social Sciences)
E-ISSN: 2147-6152
Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025
(Year 14, Volume 38, January 2025)

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

(Araştırma Makaleleri/Research Articles)

İsa ÖZKAN-Arzu ÖZYÜREK
Mizaç Temelli Eğitim Programının Çocukların Problem Davranışları ve Anne-Çocuk İletişimine Etkisinin İncelenmesi / Investigation of The Effect of The Temperature Based Education Program on The Problem Behaviors of Children and Mother-Child Communication.....***1-18**

Yusuf AKPINAR- Nazan Güngör KARYAĞDI
6 Şubat 2023 Depremi Sonrasında İnşaat ve Çimento Sektörlerinde Performans Analizi: CRITIC-TOPSIS Yöntemiyle Bir Araştırma / Performance Analysis in Construction and Cement Sectors After the February 6, 2023 Earthquake: A Research Using the CRITIC-TOPSIS Method.....***19-38**

Duygu ÇETİNGÖZ
Orman Okulu Eğitimi Alan ve Almayan Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Öz Düzenleme Becerilerinin İncelenmesi / Investigation of the Self-Regulation Skills of Preschool Children Who Have and Have Not Received Forest School Education ***39-64**

Parisa ALİZADE-Mehmet Emin BEGTİMUR
Türk Hava Yolları'nın Sosyal Medyada Paylaştığı İkna Edici Mesajların Marka Tercihi ve Tüketicilerin Davranışsal Niyeti Üzerindeki Etkisinde Marka Popülerliğinin ve Marka Liderliğinin Düzenleyici Rolü / The Moderating Roles of Brand Popularity and Brand Leadership on The Effect of Persuasive Messages Shared by Turkish Airlines on Social Media on Brand Preference and Consumers' Behavioral Intention ***65-82**

Ziynet Bahadır - Faruk Ay
Deprem Kaygısı ve Dini Başa Çıkma / Earthquake, Earthquakesurvivor, Earthquakeanxiety, Religiouscoping ***83-101**

Nilgün ÇAYALAN- Hakan RODOPLU
Sürdürülebilir Havaalanı Uygulamaları: Enerji Verimliliği ve Karbon Ayak İzi Azaltma Stratejileri / Sustainable Airport Applications: Energy Efficiency and Carbon Footprint Reduction Strategies ***102-117**

Yeliz DEMİR
Michelin Yeşil Yıldızı'na Sahip Restoranlarla İlgili Müşteri Deneyim ve Algılamalarının Analizi: Google Haritalar Örneği / Analysis of Customer Experience and Perceptions Regarding Michelin Green Star Restaurants: Google Maps Example.....***118-135**

Resul ÇELİK- Sevilay USLU DİVANOĞLU
Investigation Of Online Purchasing Behavior According To Different Generations With Technology Acceptance Model / Teknoloji Kabul Modeli ile Farklı Nesillere Göre Çevrimiçi Satın Alma Davranışının İncelenmesi ***136-155***

Yasin AVCI-Emre ARSLANTAŞ
Pozitivizm ve Post-Pozitivizm Kıskacında Uluslararası İlişkiler / International Relations in the Grip of Positivism and Post-Positivism ***156-183***

Döne ARISOY
Göç Kavramı Bağlamında Ai Weiwei Ve Gülsün Karamustafa Eserleri Üzerine Bir Araştırma / Migration In The Works Of Ai Weiwei And Gülsün Karamustafa ***184-196***

İlknur SAYAN
Örgütsel Etik İklimin Çalışan Refahına Etkisinde Algılanan Psikolojik Güvenliğin Aracılık Rolü / The Mediating Role of Perceived Psychological Safety in the Effect of Organisational Ethical Climate on Employee Welfare Study.....***197-213***

Burak İLİ
Analysis of Complaints Regarding Cryptocurrency Investment Fraud: An Evaluation from the Perspective of New Media Literacy / Kriptopara Yatırım Dolandırıcılığına Yönelik Şikayetlerin İncelenmesi: Yeni Medya Okuryazarlığı Perspektifinden Bir Değerlendirme ***214-229***

Zeynep KÖSE-Zeynep ÖZGÜNER
Relationship Between Logistics Performance, Trade Volume and Economic Growth / Lojistik Performans, Ticaret Hacmi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki ***230-252***

Handan AKARSU-Hüsnü DOKAK
Doğaya Manzara Resmi Dışından Bakmak: Çevre Sorunları ve Sanat / Looking At Nature From Outside The Landscape Painting: Environmental Issues And Art **253-267**

Yakup Kemal ÖZEKİCİ
Batılılaşma Odaklı Küreselleşme Yaklaşımı Cihetinden Turizm Sisteminin Destinasyonların Değerler Sistemi Üzerindeki Rolüne Yönelik Bir Değerlendirme / Through The Westernızatıon-Orıented Globalızatıon Approach, Assessıng The Role of The Tourısm System on The Value System of Destınatıons..... **268-285**

Süleyman TEMİZ
Barışçıl Kaplan: ASEAN Yolu'nda Barış'ın Tesisi ve Sürdürülebilirliğinde Zorluklar / Peaceful Tiger: Challenges in Building and Sustaining Peace on the ASEAN Road **286-309**

Dilek YUMRU
Dil Öğretiminde Kültür Aktarımı Bağlamında Mitolojik ve Arkeolojik Ögeler / Mythological and Archaeological Elements in the Context of Cultural Transmission in Language Teaching **310-322**

Aleyna Nur METE-Rukiye Gizem ÖZTAŞ KARLI
Elektrikli Skuterlerin Şehir Ekosistemine Katkısı: Bulanık AHP Perspektifi / The Contribution of Electric Scooters to Urban Ecosystems: A Fuzzy AHP Perspective **323-341**

Yusuf TAŞKIRAN
Ajitatör Kavramı Odağında Yeni Medyada Trol Olgusu: Muhalif X Hesapları Üzerine Bir İnceleme / Troll Phenomenon in New Media Focusing on the Consept of Agigator: A Study on Opposition X Accounts **342-360**

Alp Cenk ARSLAN
Yeni Güvenlik Konsepti Bağlamında Dezenformasyonla Mücadele / Combating Disinformation in the Context of New Security Concept **361-373**

Selin AYKOL-Osman DEMİRDÖĞEN
Tekirdağ Tekstil Endüstrisinde Faaliyet Gösteren İşletmelerin Atık Yönetimi ve Kaynak Verimliliği İlişkisi / Waste Management and Resource Efficiency Relationship of Enterprises Operating in Tekirdağ Textile Industry ***374-388**

Merve BAKAN
Kâr Dağıtım (Temettü) Politikalarının Firma Değeri ve İflas Riski Üzerine Etkisi: BIST Katılım Endeksi Üzerine Uygulama / The Effecet of Profit Distribution (Dividend) Policies on Firm Value and Bankruptcy Risk: Application on BIST Participation Index.....**389-404**

İrem TEKİN YÜCESOY
A New Dimension in Advertising in Urban Space: 3D Dynamic Digital Billboards / Kentsel Mekanda Reklamcılıkta Yeni Boyut: 3D Dinamik Dijital Reklam Ekranları **405-421**

Zehra ÇELİK-İbrahim Halil EKŞİ-Yener COŞKUN
Türkiye'deki Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Performansında Çeşitlendirmenin Etkisi / The Effect of Diversification on the Performance of Real Estate Investment Trusts in Türkiye.....**422-436**

Şaban ÖZTÜRK- Taha TAŞTAN- Düzenleme gerçekleştirildi
Devletçi Ekonomi- Liberal Ekonomi Karşılaştırması: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme / Comparison of Statist Economy and Liberal Economy - An Assessment on Turkey **836-858**

Yıldırım Onur ERDİREN- Geri Çekildi/Retraction
Felsefe Bağlamında Sosyal Bilimler Perspektifin-den Öznel İyi Oluş / Subjective Well-Being from the Perspective of Social Sciences in the Context of Philosophy.....**33-42**

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Özkan, İ ve Özyürek, A. (2025), "Mizaç Temelli Eğitim Programının Çocukların Problem Davranışları ve Anne-Çocuk İletişimine Etkisinin İncelenmesi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 1-18. **Gönderim Tarihi**: 07.02.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 27.09.2024-20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1433016

Yazar/Author

İsa ÖZKAN* Arzu ÖZYÜREK**

Makale Adı/Article Name

Mizaç Temelli Eğitim Programının Çocukların Problem Davranışları ve Anne-Çocuk İletişimine Etkisinin İncelenmesi***

Investigation of The Effect of The Temperature Based Education Program on The Problem Behaviors of Children and Mother-Child Communication

ÖZ

Bu araştırmada, okul öncesi eğitime devam eden çocuğu olan annelere uygulanan Mizaç Temelli Eğitim Programının, çocukların problem davranışları ile anne-çocuk iletişimine etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Ön test-son test ve kontrol gruplu yarı deneysel desenli araştırmada, nitel ve nicel yöntemlerin birlikte ele alındığı karma yöntem kullanılmıştır. Çalışma grubunda, okul öncesi yaştaki çocuğu anaokuluna devam eden 17 anne deney grubu, 17 anne kontrol grubu olmak üzere 34 anne yer almıştır. Verilerin toplanmasında Kişisel Bilgi Formu, Çocuklar İçin Mizaç Ölçeği, Okul Öncesi ve Anasınıfı Davranış Ölçekleri, Anne-Baba-Çocuk İletişimini Değerlendirme Aracı ve araştırmacı günlüğü kullanılmıştır. Deney ve kontrol grubuna ön testlerin uygulanmasının ardından deney grubundaki anneler 12 oturumluk Mizaç Temelli Eğitim Programına tabi tutulmuştur. Kontrol grubundaki anneler herhangi bir müdahaleye tabi tutulmamıştır. Araştırma sonucunda Mizaç Temelli Eğitim Programı'nın çocukların problem davranışlarını azalttığı ve anne-çocuk iletişimini olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Programın, annelerin çocukları ile iletişimlerini ve davranış yönetme becerilerini desteklediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mizaç, eğitim programı, anne-çocuk iletişimi, problem davranış, okul öncesi

ABSTRACT

In this study, it was aimed to examine the effect of the Temperament-Based Education Program applied to mothers with children attending pre-school education on children's problem behaviours and mother-child communication. In the research with a quasi-experimental design with pretest–post-test and control groups, a mixed method was used, in which qualitative and quantitative methods were considered together. The study group included 34 mothers, with 17 mothers in the experimental group and 17 mothers in the control group, whose preschool-age children attended kindergarten. Personal Information Form, Temperament Scale for Children, Preschool and Kindergarten Behavior Scales, Parent-Child Communication Assessment Tool and researcher diary were used to collect data. After the pre-tests were administered to the experimental and control groups, the mothers in the experimental group were subjected to a 12-session Temperament-Based Education Program. Mothers in the control group were not subjected to any intervention. As a result of the research, it was determined that the Temperament Based Education Program reduced children's problem behaviors and positively affected mother-child communication. It was concluded that the program supports mothers' communication with their children and their behavior management skills.

Keywords: Temperament, education program, mother-child communication, problem behavior, preschool education.

*Dr. Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, isaozkan@karabuk.edu.tr

** Prof. Dr. Karabük Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, a.ozyurek@karabuk.edu.tr

***Bu çalışma birinci yazarın doktora tezinin bir ürünüdür. Bu çalışma için Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 15/11/2022 tarih ve 2022/08 numaralı toplantısında alınan 10 sıra sayılı karar uyarınca Etik Kurul onayı alınmıştır.

Extended Abstract

Preschool education is a period in which children's search for understanding the world, curiosity, and independence intensifies. During this period, children are expected to show positive physical, mental, social, and emotional development, and establish healthy relationships. However, during this process, children may have difficulty exhibiting the expected developmental characteristics because they lack life experience. Therefore, in such situations, they may take their parents as a model and may need support. Parents create important models for their children, and the children shape their own behaviour by learning from these models. Parental behaviour has a direct impact on children's development and personality. Parents play a critical role in parent-child communication and interaction and in shaping the child's behaviour. From this point on, it is important to take temperament into consideration when it comes to interpersonal interaction, especially parent-child interaction. All children are born with a unique personality and temperament.Temperament is a characteristic that reflects individual differences in emotion, behaviour and attention processes starting from infancy. Children's temperament determines how they behave and react to situations. For this reason, differences such as calmness, attention, excitement, creativity, planning, and helpfulness can be observed in children's attitudes and behaviorsThese differences, seen in the early period and defined as temperament, may be emotional and behavioral characteristics that occur with biological factors. Alternatively, these differences may reflect traits that can be transformed by being affected by environmental factors. The harmony between the child's temperament and the environment positively affects the child's development. The interaction of the child with his/her parents is of great importance in ensuring this harmony and in shaping the child's relationship with society and the environment. With the right approach, parents can increase their children's environmental adaptation while alleviating some challenging aspects of their temperament.

In general, when parents show support and affection to their children, set correct boundaries, apply positive discipline, and respond to their needs consistently, children tend to show more healthy aspects of their temperament characteristics. By considering the temperament characteristics of their children, parents know both their own and their children's needs and their harmonious life pursuits. In this context, temperament-based interventions that take parent-child expectations and needs into consideration, support the formation of a healthy and harmonious relationship, and increase the child's environmental adaptation are becoming increasingly important. Research has shown that experimental studies on temperament contribute to parents' knowledge of temperament and change their perspectives. Therefore, temperament-based interventions will help parents gain new behavioural patterns in children, identify children's learning styles, support them in reflecting their own expectations, and communicate effectively.

This study examined the effects of a temperament-based education program on preschool children's problem behaviours and family communication. For this purpose, is the "Temperament Based Education Program" effective on children's problem behaviours and family communication skills? An answer to this question was sought. In the research with a quasi-experimental design with a pre-test–post-test control group, a mixed method was used, in which qualitative and quantitative methods were considered together. The study group included 34 mothers, 17 of whom were in the experimental group and 17 in the control group, whose preschool-aged children were attending kindergarten. Personal Information Form, Temperament Scale for Children, Preschool and Kindergarten Behaviour Scales, Parent-Child Communication Assessment Tool and researcher diaries were used to collect data. After the pre-tests were administered to the experimental and control groups, a 12-session Temperament-Based Education Program was administered to the experimental group. Following the completion of the training, a seminar was provided to all parents on the subject. The researcher's diaries on the training days were written. Post-tests were applied to the experimental and control groups after training. Quantitative data were analysed in a computer environment, and non-parametric statistics were used in the analysis. Personal information of the mothers in the experimental and control groups, frequencies, and percentages were provided, and descriptive statistics of the scale scores were obtained. The experimental and control groups exhibited

similar characteristics at the beginning of the study. Mann Whitney U Test was used to examine the difference between the pretest and posttest measurement scores of the groups, and the Wilcoxon Signed Rank Test was used to examine the difference between the pretest-posttest and follow-up test scores of the experimental and control groups. Qualitative data based on researcher diaries were used to directly include participants' opinions when interpreting the quantitative data. As a result of this research, it was determined that temperament based education programs reduced children's problem behaviours and positively affected their family communication. It was concluded that the program supports mothers' communication with their children and behaviour management skills.

Giriş

Okul öncesi eğitim dönemi çocuklar açısından dünyayı anlamaya çalışmanın, merakın ve bağımsızlık arayışının üst seviyede olduğu bir dönemdir. Bu dönemde çocukların çevreleriyle etkileşime girerek fiziksel, zihinsel, sosyal ve duygusal anlamda olumlu gelişimsel ilerlemeler göstermesi, çevresindeki diğer kişilerle sağlıklı ilişkiler kurup sürdürmesi beklenmektedir (Taner Derman ve Başal, 2013). Bu süreçte yaşam tecrübeleri az olduğundan gelişimsel ilerleme ve sağlıklı ilişkiler kurma konusunda tek başlarına yeterli olamayan çocuklar, bir ebeveyn desteğine ihtiyaç duyarlar (Acar, 2021). Ebeveynlerinin olumlu ve olumsuz tüm davranışlarını model alırlar, onlardan öğrendikleriyle kendi davranışlarını şekillendirerek hayatlarına yön verirler. Bu nedenle ebeveynlerin çocuklarına model olma durumları, kendi aralarındaki etkileşimin niteliği, çocuk yetiştirme tutumları, davranış yönetme becerileri ve benimsedikleri iletişim şekilleri çocuğun gelişimini ve kişiliğini doğrudan etkileyecektir (Bilgin, 2021).

Çocuğun, ebeveyniyle sağlıklı bir etkileşim geliştirmesi, çevresiyle olumlu ilişkiler kurabilmesine ve uyumuna katkı sağlayacaktır (Akgün ve Yeşilyaprak, 2010; Arabacı ve Ömeroğlu, 2013). Aynı zamanda sağlıklı etkileşim, aile içinde koşulsuz kabul görme, saygı, sevgi ve paylaşmanın hâkim olduğu bir ilişki ortamı oluşturacaktır (Bilgin, 2021). Ebeveyn ve çocuk arasındaki etkileşim, çocuğun davranışsal gelişiminde merkezi bir öneme sahiptir ve bu etkileşim özellikle annenin rolüyle kritik bir boyut kazanır. Anne-çocuk ilişkisi, çocuğun gelişim sürecindeki en etkili faktörlerden biri olarak kabul edilir ve bu ilişki, çocuğun duygusal, sosyal ve bilişsel gelişimini şekillendirmede temel bir işlev görür. Sağlıklı bir anne-çocuk ilişkisi, çocuğun sosyal becerilerinin gelişiminde önemli bir rehberlik sağlar ve bu ilişkinin sağlam temeller üzerine inşa edilmesi, çocuğun diğer bireylerle sağlıklı ve olumlu iletişim kurma yeteneğinin temelini oluşturur (Arabacı, 2011; Kazan ve Sarısoy, 2021). Bununla birlikte hem ebeveynin hem de çocuğun hayata bakış açısı, tutum ve davranışlarını belirleyen mizaç kavramı göz önüne alınmadan etkili bir ebeveyn-çocuk etkileşiminden söz etmek mümkün değildir (Selçuk ve Yılmaz, 2018). İnsan ilişkilerini etkileyen yaş, cinsiyet ve sosyokültürel özellikler gibi pek çok demografik faktör olduğu bilinmektedir. Fakat kişiler arası etkileşim ve özellikle ebeveyn-çocuk etkileşimi söz konusu olduğunda, mizaç faktörünün de dikkate alınması önemlidir.

Mizaç, bebeklik döneminden itibaren duygu, davranış ve dikkat süreçlerindeki bireysel farklılıkları yansıtan özelliklerdir. Bütün çocuklar benzersiz bir kişilik ve mizaçla doğarlar. Çocukların mizaçları, nasıl davranacaklarını ve durumlara nasıl tepki vereceklerini belirler (Rothbart, 2019). Bu nedenle çocukların tutum ve davranışlarında sakinlik, dikkat, heyecan, yaratıcılık, planlı olma ve yardımseverlik gibi farklılıklar görülebilir (Calluen ve Oakland, 2014). Erken dönemde görülen ve mizaç olarak tanımlanan bu farklılıklar, biyolojik etkenlerle ortaya çıkan duygusal ve davranışsal özellikler olabileceği gibi çevresel etmenlerden etkilenerek dönüşebilen farklılıkları da yansıtabilir. Thomas ve Chess, mizacın en iyi çocuğun

çevresi bağlamında tanımlandığında anlaşıldığını ifade etmişler ve mizaç-çevre etkileşim sürecini açıklamak için uyum iyiliği kavramını ileri sürmüşlerdir. Çocuğun tercih ettiği özellikler ile çevrenin tercih ettiği özellikler arasında iyi bir uyum olduğunda uyum iyiliğinin ortaya çıkacağını, çocuğun tercih ettiği özellikler ile çevrenin özellikleri arasında bir uyumsuzluk olduğunda ise uyum zayıflığı ortaya çıkacağını belirtmişlerdir. Yapılan araştırma sonuçlarına göre de çocuğun mizaç özelliklerinin ve yaşadığı ortamın birbiriyle uyum içinde olmasının, çocuk için en iyi gelişimsel ortamı oluşturduğu (Akt.: Hipson ve Séguin, 2017), çocuğun mizacı ve çevresi arasındaki uyumun, çocuğun gelişimini olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Bu uyumun sağlanmasında, çocuğun toplumla ve çevresiyle olan ilişkilerinin şekillenmesinde, ebeveynleriyle etkileşiminin önemi büyüktür. Ebeveynler, doğru yaklaşımla çocuklarının çevresel uyumlarını arttırırken mizaçlarındaki bazı zorlayıcı yönleri de azaltabilirler. Ebeveynler çocuklarına destek ve şefkat gösterdiğinde, doğru sınırlar koyduğunda, olumlu disiplin uyguladığında ve onların ihtiyaçlarına tutarlı bir şekilde cevap verdiğinde çocuklar mizaç özelliklerinin sağlıklı yönlerini gösterme eğiliminde olacaktır (Rothbart, 2019). Bu bağlamda düşünüldüğünde ebeveynlerin çocuklarıyla etkileşimlerinde tek bir doğru tutum veya davranış olmadığı, çocuğun mizacına uygun tutum ve davranışların etkin ebeveynlikte daha anlamlı olduğu söylenebilir.

Ebeveyn-çocuk beklenti ve ihtiyaçlarını göz önünde bulunduracak, sağlıklı ve uyumlu bir ilişkinin oluşumuna destek olacak ve çocuğun çevresel uyumunu arttıracak mizaç temelli müdahalelerin önemi gün geçtikçe artmaktadır. Alan yazında sağlıklı ve uyumlu ebeveynlik davranışlarını teşvik etmek için ebeveyn-çocuk ilişkisini daha etkili hale getirme (Weisbecker, 2022), psiko-eğitimsel müdahalenin, mizaç açısından zor okul öncesi çocukları olan anneler için etkililiği (Sheeber ve Johnson, 1994), annelerin ebeveynlik öz yeterlik algıları (Özdemir ve Sağkal, 2018), çocuğun mizacının anne-çocuk etkileşim tarzı üzerindeki etkileri (Lee, 2013), pedagojik müdahalenin erken çocukluk eğitimi uzmanlarının farklı mizaç özelliklerine sahip çocuklarla etkileşim kurma becerilerine etkisi (Harkoma vd., 2021) konulu mizaç temelli eğitim programları uygulandığı görülmüştür. İncelenen eğitim programları, ebeveynlere çocuklarının mizacına göre bireyselleştirilmiş rehberlik sağlayarak etkili ebeveynliği teşvik etmeyi ve davranış problemlerini önlemeyi amaçlamaktadır (Ostergren, 2003). Mizacı konu alan eğitsel çalışmaların ebeveynlerin mizaçla ilgili bilgilerine katkı sağladığı ve bakış açılarını değiştirdiği görülmüştür (Özdemir ve Sağkal, 2018). Dolayısıyla mizaç temelli ebeveyn eğitimleri çocuklara yeni davranış örüntülerini kazandırma, çocukların öğrenme stillerini belirleme, etkili iletişim kurma ve ebeveyn olarak beklentilerini yansıtma konusunda ebeveynlere yardımcı olabilir (Isa vd. 2017; Özdemir ve Budak, 2019). Bu çalışmada, okul öncesi dönemdeki çocuğa sahip annelere yönelik geliştirilen Mizaç Temelli Eğitim Programı'nın, çocukların problem davranışlarına ve anne-çocuk iletişimine etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Eğitim programının etkilerinin nicel verilerle ortaya konması kadar nitel verilerin de anlamlı deliller sunduğu göz önünde bulundurularak çalışmada araştırmacının süreç boyunca gözlemlerini kaydettiği günlük kullanılmış olması, çalışmanın bir başka özgün yanını yansıtmaktadır. Çalışmanın hem eğitsel hem de yöntemsel olarak alan yazına katkı sağlayacağı ve benzer çalışmalara önemli bir rehber olacağı öngörülmüştür. Çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Eğitim programı öncesinde, deney ve kontrol grubu annelerin çocuklarının davranış problemleri arasında anlamlı fark var mıdır?
- Eğitim programı öncesinde, deney ve kontrol grubu anne-çocuk iletişimi arasında anlamlı fark var mıdır?

- Uygulanan eğitim programı sonrasında deney ve kontrol grubu annelerin çocuklarının davranış problemleri arasında anlamlı fark var mıdır?
- Uygulanan eğitim programı sonrasında, deney ve kontrol grubu anne-çocuk iletişimi arasında anlamlı fark var mıdır?
- Deney ve kontrol grubu annelerin çocuklarının problem davranışları ön test-son test puanları arasında anlamlı fark var mıdır?
- Deney ve kontrol grubu anne-çocuk iletişimi ön test-son test puanları arasında anlamlı fark var mıdır?
- Deney grubu annelerin çocukların problem davranışları ve anne-çocuk iletişimi son test puanları ile programın tamamlanmasından belli bir süre sonra uygulanan kalıcılık testi puanları arasında anlamlı fark var mıdır?

1. Yöntem

1.1. Araştırma Modeli

Ön test-son test ve kontrol gruplu yarı deneysel olarak tasarlanan bu çalışmada, karma yöntem uygulanmıştır. Karma yöntem, araştırmacının araştırma problemlerini anlamak için topladığı hem nicel hem de nitel verileri bütünleştirip avantajlarını kullanarak sonuçlar çıkardığı bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda, nicel ve nitel veriler birleştirerek araştırmanın probleminin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılması sağlanmaktadır. Karma yöntemler, tek bir yöntem kullanmaya göre daha avantajlıdır (Creswell, 2021).

1.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, 2022-2023 eğitim ve öğretim yılında Karabük İli resmi okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocuğa sahip annelerden amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme yönteminde, bazen örneklem seçmek ya da belirli bir örneklemin çoğunluğu temsil edip etmeyeceğine karar vermek için, araştırmacının önceki bilgilerine ve araştırmanın amacına dayanarak (Fraenkel vd., 2012) belli ölçütleri karşılayan ve belli özelliklere sahip olan gruplar belirlenebilmektedir (Büyüköztürk vd. 2020). Annelerin örnekleme dahil edilme kriterleri çocuğu okul öncesi eğitime devam ediyor olmak, çalışmaya katılmaya istekli olmak, çocuğu normal gelişim göstermek (çocuğun bütünleştirme uygulamaları kapsamında eğitim alan özel gereksinimli olmaması, herhangi bir gelişimsel geriliği veya gecikmesi ve gelişimsel probleme sahip olmadığının sınıf öğretmenince teyit edilmesi), daha önce mizaç temelli bir eğitim programına katılmamış olmak şeklinde belirlenmiştir. Çalışma grubuna gönüllü olarak dahil olan 34 anneden eğitim programına katılabilecek 17'si deney grubuna atanırken 17 anne kontrol grubunda yer almıştır. Tablo 1'de çalışma grubuna ait bazı demografik bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma grubundaki çocuk ve ebeveynlerinin demografik bilgileri

Özellik	Değişkenler	Deney grubu		Kontrol grubu	
		f	%	f	%
Yaş Grubu	49-60 Ay	3	17,6	4	23,5
	60-72 Ay	14	82,4	13	76,5
Cinsiyeti	Kız	7	41,2	5	29,4
	Erkek	10	58,8	12	70,6
Kardeş Sayısı	Tek çocuk	8	47,1	4	23,5
	İki kardeş	8	47,1	10	58,8
	Üç kardeş	1	5,8	2	11,8
	Dört kardeş	-	-	1	5,9
Anne Yaş	35 yaş altı	9	52,9	12	70,6

	36 yaş ve üzeri	8	47,1	5	29,4
Baba Yaş	35 yaş altı	8	47,1	9	52,9
	36 yaş ve üzeri	9	52,9	8	47,1
Anne Öğrenimi	İlköğretim	2	11,8	4	23,5
	Lise	4	23,5	6	35,3
	Ön lisans	1	5,9	-	-
	Lisans	8	47,1	7	41,2
	Lisansüstü	2	11,8	-	-
Anne Meslek	Çalışmıyor	9	52,9	15	64,7
	Çalışıyor	8	47,1	2	35,3
Baba Öğrenimi	İlköğretim	1	5,9	2	11,8
	Lise	6	35,3	5	29,4
	Ön lisans	3	17,6	1	5,9
	Lisans	4	23,5	9	52,9
	Lisansüstü	3	17,6	-	-
Baba Meslek	İşçi	7	41,2	7	41,2
	Memur	10	58,8	7	41,2
	Serbest	-	-	3	17,6

Tablo 1 incelendiğinde deney ve kontrol grubuna ilişkin demografik özelliklerin, birbirine yakın özellikler gösterdiği görülmektedir.

1.3. Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında Kişisel Bilgi Formu, Çocuklar İçin Mizaç Ölçeği (ÇİMÖ), Okul Öncesi ve Anaokulu Davranış Ölçeği (OÖDÖ), Anne-Baba-Çocuk İletişimi Değerlendirme Aracı (ABÇİDA) ve araştırmacı günlüğü kullanılmıştır. Kişisel Bilgi Formu çalışma grubundaki annelerin çocuklarının yaşı, cinsiyeti, kardeş sayısı, anne-babanın yaşları, öğrenim durumları ve mesleklerine ilişkin bilgileri kapsamaktadır.

ÇİMÖ, okul öncesi çocukların mizaç özelliklerini belirlemek amacıyla, Özyürek, Gözün Kahraman ve Pekdoğan (2020) tarafından geliştirilmiştir. Beşli likert tipinde 33 maddelik ölçek Aktivite Düzeyi, Yakınlık ve Uyum, Duyusal Hassasiyet, Tepkisellik, Dikkat ve Sebat, Duygusal Duyarlılık, Ritmiklik alt boyutlarından oluşmaktadır. Cronbach Alfa güvenirlik katsayıları alt boyutlar için sırasıyla 0,79, 0,82, 0,57, 0,82, 0,62, 0,78 ve 0,80 bulunmuştur. Alt boyutlardan alınan yüksek mizaç, baskın olan mizaç özelliğini göstermektedir (Özyürek vd. 2020).

OÖDÖ, orijinal adı Preschool and Kindergarden Behavior Scales olup okul öncesi çocukların problem davranışlarını değerlendirmek için Merrell (1994) tarafından geliştirilmiş ve Tüy-Poyraz tarafından (1999) Türkçeye uyarlanmıştır. Sosyal Beceri Ölçeği (SBÖ) ve Problem Davranış Ölçeği (PDÖ) alt ölçeklerinden oluşan ölçeğin, bu araştırmada PDÖ alt ölçeği kullanılmıştır. PDÖ, 38 madde olup İçselleştirilmiş ve Dışsallaştırılmış Problemler alt boyutlarından oluşmaktadır. Çocuğu yakından tanıyan biri/ailesi tarafından doldurulması gereken ölçek asla (0 puan), nadiren (1 puan), bazen (2 puan) ve sık sık (3 puan) olarak dörtlü derecelendirilmiştir. Değerlendirmede, çocukların içselleştirilmiş ve dışsallaştırılmış problem davranışlarıyla ilgili bilgiler edinilmekte, alınan yüksek puan problem davranışların arttığını göstermektedir. Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı Dışsallaştırılmış Problemler için 0,95, İçselleştirilmiş Problemler için ise 0,85; Spearman-Brown iç tutarlılık katsayısı Dışsallaştırılmış Problemler için 0,93, İçselleştirilmiş Problemler için 0,84 bulunmuştur. (Tüy-Poyraz, 1999).

ABÇİDA, 48-72 ay çocuğa sahip anne-babaların çocuklarıyla iletişimlerini değerlendirmek amacıyla Arabacı (2011) tarafından geliştirilmiştir. Beşli likert tipindedir ve “Her zaman”, “Sık sık”, “Ara sıra”, “Nadiren”, “Hiçbir zaman” seçeneklerinden oluşmakta, anne-babaların öz

bildirimine dayanmaktadır. ABÇİDA 37 madde ve Konuşma (8 madde), Dinleme (6 madde), Mesaj (8 madde), Sözsüz İletişim (6 madde), Empati (9 madde) alt boyutlarından oluşmaktadır. Alınan yüksek puanlar ilgili iletişim becerisinin yüksek olduğunu göstermektedir. ABÇİDA Cronbach Alfa güvenirlik katsayıları Konuşma alt boyutu için 0,67, Dinleme için 0,70, Mesaj için 0,60, Sözsüz İletişim için 0,56 ve Empati için 0,73 bulunmuştur.

Araştırmacı günlüğü, araştırmacı tarafından süreç boyunca tutulan günlüktür. Eğitim programı süresince alınan notlar, araştırmada çalışmanın temelini oluşturan ham verilerdir. Bu araştırmada, eğitim programı süresince tutulan günlükte yer alan bazı bilgiler, bulguların yorumlanmasında kullanılmıştır.

1.4. Veri Toplama Süreci

Mizaç Temelli Eğitim Programı (MİZTEP), çocukların mizacına göre bireyselleştirilmiş rehberlik sağlayarak aile içi etkili iletişimi ve ebeveynliği teşvik etmeyi ve davranış problemlerini önlemeyi amaçlayan, okul öncesi eğitime devam eden çocuğu olan anneler için hazırlanmış bir eğitim programıdır. MİZTEP hazırlık aşamasında yurt içi ve yurt dışında mizaç temelli hazırlanan eğitim programları incelenmiştir. Yapılan çalışmalar ve kuramsal temeller dikkate alınarak okul öncesi çocuğa sahip ebeveynler için uygulanacak mizaç temelli eğitimin hedefleri belirlenmiş, hedeflere yönelik içerik oluşturulmuştur. Taslak eğitim programıyla ilgili uzman görüşleri alınarak kapsam geçerliği sağlanmış ve program uygulamaya hazır hale getirilmiştir.

Çalışma öncesi ölçek izinleri, etik izin (15.11.2022 tarih, 2022/08 toplantı no, 10 no'lu karar) ve MİZTEP'i okullarda uygulayayıp gerekli verileri toplamak amacıyla Karabük İl Milli Eğitim Müdürlüğünden yasal izin alınmıştır. Uygulamanın yapılacağı anaokulu bilgilendirilerek bir veli toplantısı yapılmıştır. Toplantıya katılan anneler arasından gönüllülük esasına göre deney ve kontrol grupları belirlenmiştir. Haftada bir gün eğitim oturumuna katılabileceğini söyleyen anneler deney grubuna, katılamayacağını söyleyen anneler ise kontrol grubuna atanmıştır. Onam formları ve ölçek formlarının ön test olarak uygulanmasının ardından deney grubuyla 12 hafta süreyle belirlenen gün ve zaman aralığında 60 dakikalık oturumlar gerçekleştirilmiştir. MİZTEP okul öncesi çocukların temel gereksinimleri, mizaç, karakter ve kişilik, çocuklarda mizaç farklılıkları, davranış, davranış yönetme teknikleri, aile içi iletişim, çocuklarla etkili iletişim, mizaç ve iletişim arasındaki ilişki konularını içermiştir. Son oturumda deney grubunun eğitim programını değerlendirmesi istenmiş, deney ve kontrol grubuna ölçüm araçları tekrar uygulanmıştır. Son testler uygulandıktan dört hafta sonra deney grubu annelere PDÖ ve ABÇİDA formları sınıf öğretmenleri aracılığıyla gönderilerek doldurmaları istenmiştir. Tüm ölçüm araçlarının doldurularak geri gönderilmesi yaklaşık olarak iki hafta sürmüştür. Programın uygulanma aşamasında araştırmacı, gözlem ve görüşlerini not aldığı günlük tutmuştur.

1.5. Verilerin Analizi

Veriler bilgisayar ortamına girilerek analizleri yapılmıştır. Çalışma grubu kişisel özellikleri frekans ve yüzdeleri alınmış, ölçek puanları betimsel istatistikleri yapılarak ortalama puanlara göre yorumlanmıştır. Ölçek puanları normallik dağılımları Shapiro Wilk ile incelenmiş, PDÖ İçselleştirilmiş Problemler ön test puanlarında, ABÇİDA Dinleme ve Sözsüz İletişim alt boyutları ön ve son test puanlarında anlamlılık değeri 0,5'in altında bulunmuştur. Bunun üzerine çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiş, çarpıklık değerleri +2'nin üzerinde bulunmuştur. Daha sonra histogram ve Q-Q plot grafikleri incelenmiş, histogram grafiklerinin tek tepeli yapı oluşturmadığı, Q-Q plot grafiklerinde ise normal dağılıma uygun olmayan görünümler olduğu belirlenmiştir. Çalışma grubundaki kişi sayısının azlığı nedeniyle uç değerlerin çıkarılması yoluna gidilmemiştir.

Sonuç olarak veriler normal dağılım kriterlerini karşılamadığından analizlerde parametrik olmayan yöntemlerin kullanılmasına karar verilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2007).

Deney ve kontrol grubu ön test ve son test ölçüm puanları arasındaki farkın incelenmesinde Mann Whitney U Testi kullanılmış, deney grubu ön test-son test ve izleme testi puanları arasındaki fark incelenirken Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi kullanılmıştır. Anlamlılık değeri 0,05 olarak alınmıştır. Nitel verilerini oluşturan araştırmacı günlüğünde yer alan araştırmacı izlenimlerine ait notlar ve katılımcıların bazı ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak verilerin yorumlanmasında kullanılmıştır.

2. Bulgular

Bu bölümde çalışmanın nicel verileri, araştırma günlüklerinden oluşan nitel verilerle desteklenerek sunulmuştur.

Tablo 2. Deney-kontrol grubu PDÖ ve ABÇİDA ön test puanları analiz sonuçları

PDÖ		n	x̄	S	U	z	p
İçselleştirilmiş	Deney	17	14,35	6,08	129,000	-0,535	0,610
Problemler	Kontrol	17	14,53	6,35			
Dışsallaştırılmış	Deney	17	24,29	11,22	131,500	-0,449	0,658
Problemler	Kontrol	17	22,47	9,95			
ABÇİDA							
Konuşma	Deney	17	33,41	3,81	124,500	-0,693	0,496
	Kontrol	17	34,29	3,75			
Dinleme	Deney	17	26,24	2,28	98,500	-1,601	0,114
	Kontrol	17	27,29	2,59			
Mesaj	Deney	17	30,76	3,17	110,000	-1,197	0,245
	Kontrol	17	32,06	3,61			
Sözsüz İletişim	Deney	17	25,94	2,95	109,500	-1,219	0,231
	Kontrol	17	26,94	3,13			
Empati	Deney	17	37,71	5,22	135,000	-0,328	0,760
	Kontrol	17	36,76	3,98			

Tablo 2'de verilen Mann Whitney U test sonuçlarına göre deney ve kontrol grubu annelerin çocuklarının PDÖ İçselleştirilmiş Problemler alt ölçeği ön test puanları arasındaki fark (U=129,00; p=0,610) ve Dışsallaştırılmış Problemler ön test puanları arasındaki fark (U=131,50; p=0,658) anlamlı değildir (p<0,05). Deney ve kontrol grubundaki annelerin ABÇİDA Konuşma (U=124,50; p=0,496; p>0,05), Dinleme (U=98,50; p=0,114; p>0,05), Mesaj (U=110,00; p=0,245; p>0,05) Sözsüz İletişim (U=109,50; p=0,231; p>0,05), Empati (U=135,00; p=0,760; p>0,05) alt boyutları ön test puanlarında istatiksel açıdan anlamlı fark yoktur. Yani çalışmanın başlangıcında deney ve kontrol grubu annelerin çocuklarının problem davranışlar açısından, annelerin ise çocuklarıyla iletişim becerileri açısından birbirine yakın özellikler taşıdığı söylenebilir.

Araştırmacı günlüğünde yer alan notlar, PDÖ ve ABÇİDA ön test sonuçlarını destekleyici niteliktedir. Araştırmacı günlüğünde annelerin çocuklarının problem davranışları ve aile içi iletişim konusunda benzer sorunlar yaşadıkları, çocuklarının sorunlarını çözme ve onlarla etkili iletişim kurma konusunda benzer özelliklere sahip olduğu bilgisi yer almıştır. Araştırmacı tarafından yapılan ilk oturumlarda annelerin çocuklarının ihtiyaçları yerine isteklerine odaklandıkları ve temel gereksinimlerini yalnızca fizyolojik ihtiyaçlardan ibaret gördükleri, bu ihtiyaçlarını gidermek için çabaladıkları görülmüştür.

Tablo 3. Deney-kontrol grubu PDÖ ve ABÇİDA son test puanları analiz sonuçları

PDÖ		n	x̄	S	U	z	p
İçselleştirilmiş	Deney	17	10,47	6,17	80,000	-2,226	**0,026***
Problemler	Kontrol	17	15,29	5,95			
Dışsallaştırılmış	Deney	17	24,29	11,22	89,500	-1,897	0,057
Problemler	Kontrol	17	25,29	10,44			
ABÇİDA							
Konuşma	Deney	17	35,71	2,87	88,000	-1,959	0,053
	Kontrol	17	33,88	2,34			
Dinleme	Deney	17	27,59	2,12	82,500	-2,161	**0,031***
	Kontrol	17	25,94	2,56			
Mesaj	Deney	17	32,70	4,25	124,500	-0,694	0,496
	Kontrol	17	31,76	2,70			
Sözsüz İletişim	Deney	17	27,47	2,45	103,000	-1,452	0,160
	Kontrol	17	26,53	2,12			
Empati	Deney	17	39,12	4,12	72,000	-2,509	**0,012***
	Kontrol	17	26,53	3,58			

Tablo 3'te verilen Mann Whitney-U Testi sonuçlarına göre deney ve kontrol grubu çocukların PDÖ İçselleştirilmiş Problemler alt ölçeği son test puanları arasındaki fark (U=80,00; p=0,026) anlamlı (p<0,05), Dışsallaştırılmış Problemler alt ölçeği son test puanları arasındaki fark (U=89,50; p=0,057) ise anlamlı değildir (p>0,05). Son testlerde deney grubunun İçselleştirilmiş Problemler alt ölçeği puanlarının kontrol grubuna göre anlamlı düzeyde düşüş göstermesi, MİZTEP'in deney grubundaki annelerin çocuklarının davranış problemleri ve özellikle içselleştirilmiş problemleri üzerinde olumlu yönde bir farklılık oluşturduğu şeklinde yorumlanabilir. Deney ve kontrol grubu annelerin ABÇİDA Dinleme (U=82,50; p=0,031) ve Empati (U=72,00; p=0,012) alt boyutları son test puanlarındaki fark anlamlıdır (p<0,05). Konuşma (U=88,00; p=0,053), Mesaj (U=124,50; p=0,496), Sözsüz iletişim (U=103,00; p=0,160) alt boyut puanlarındaki fark ise anlamlı değildir (p>0,05). MİZTEP sonrasında özellikle Dinleme ve Empati alt boyutlarında anlamlı düzeyde olmak üzere genel olarak annelerin çocuklarıyla iletişimlerinde olumlu yönde artış olduğu görülmektedir.

Araştırmacı günlüğünde yer alan nitel veriler, eğitim programının deney gurubu annelerin PDÖ ve ABÇİDA son test sonuçlarını destekleyici niteliktedir. Araştırmacı günlüğü notlarına göre de anneler, çocuklarının problem davranışlarıyla başa çıkma ve aile içi iletişim konularında gelişim göstermişlerdir. Günlükteki ifadeler, annelerin çocuklarının bireysel özellikleri hakkında farkındalık kazandıklarını, aynı zamanda çocuklarının temel ihtiyaçları konusunda bilinçlendiklerini ortaya koymaktadır.

Tablo 4. Deney-kontrol grubu PDÖ ön test-son test puanları analiz sonuçları

Deney PDÖ		n	x̄	S	Negatif Sıra	Pozitif Sıra	z	p
İçselleştirilmiş	Ön Test	17	14,35	6,08	15	2	-2,681	**0,007***
Problemler	Son Test	17	10,47	6,17				
Dışsallaştırılmış	Ön Test	17	24,29	11,22	10	5	-1,821	0,069
Problemler	Son Test	17	18,06	10,53				
Kontrol PDÖ								
İçselleştirilmiş	Ön Test	17	14,53	6,35	8	8	-0,546	0,585
Problemler	Son Test	17	15,29	5,95				

Dışsallaştırılmış Problemler	Ön Test	17	22,47	9,95	3	11	-1,949	0,051
	Son Test	17	25,29	10,45				

Tablo 4'te verilen Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonuçları incelendiğinde PDÖ İçselleştirilmiş Problemler alt ölçeği deney grubu ön test-son test puanları arasındaki fark (z=-2,681; p=0,007) anlamlıdır (p<0,05). Deney grubunun İçselleştirilmiş Problemler alt ölçeği ön test puanı ($\bar{x}$=14,35) son test puanından ($\bar{x}$=10,88) anlamlı düzeyde daha düşüktür. Dışsallaştırılmış Problemler alt ölçeği deney grubu son test puanları ön test puanlarından daha düşük olmasına rağmen ön test-son test puanları arasında fark (z=-1,821; p=0,069) anlamlı değildir (p>0,05). Buna göre MİZTEP'in deney grubundaki annelerin çocuklarının davranış problemleri ve özellikle içselleştirilmiş problemleri üzerinde olumlu yönde bir farklılık oluşturduğu, çocukların problem davranışlarını azaltmada etkili olduğu söylenebilir. Kontrol grubu ön test-son test puanları arasındaki fark PDÖ İçselleştirilmiş Problemler alt ölçeği (z=-0,546; p=0,585) ve Dışsallaştırılmış Problemler alt ölçeği için (z=-1,949; p=0,051) anlamlı değildir (p>0,05). Fakat her iki alt boyutta son test puanlarının, ön test puanlarından yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Deney grubu ABÇİDA ön test-son test puanları analiz sonuçları

Deney ABÇİDA		n	$\bar{x}$	S	Negatif Sıra	Pozitif Sıra	z	p
Konuşma	Ön Test	17	33,41	3,81	2	12	-2,942	**0,003***
	Son Test	17	35,71	2,87				
Dinleme	Ön Test	17	26,24	2,28	5	12	-1,971	**0,049 ***
	Son Test	17	27,59	2,12				
Mesaj	Ön Test	17	30,76	3,17	4	9	-1,754	0,080
	Son Test	17	32,71	4,25				
Sözsüz İletişim	Ön Test	17	25,94	2,94	3	11	-1,993	**0,046***
	Son Test	17	27,47	2,45				
Empati	Ön Test	17	36,29	5,21	2	10	-2,042	**0,041***
	Son Test	17	39,12	4,12				
Kontrol ABÇİDA								
Konuşma	Ön Test	17	34,29	3,75	9	3	-1,183	0,237
	Son Test	17	33,88	2,34				
Dinleme	Ön Test	17	27,29	2,59	11	3	- 2,582	**0,010***
	Son Test	17	25,94	2,56				
Mesaj	Ön Test	17	32,06	3,61	9	4	-1,023	0,306
	Son Test	17	31,76	2,70				
Sözsüz İletişim	Ön Test	17	26,94	3,13	12	2	-1,741	0,082
	Son Test	17	26,53	2,12				
Empati	Ön Test	17	36,76	3,98	10	4	-1,583	0,113
	Son Test	17	36,12	3,59				

Tablo 5'te verilen Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonuçlarına göre deney grubunun ABÇİDA Konuşma (z=-2,942; p=0,003), Dinleme (z=-1,971; p=0,049), Sözsüz iletişim (z=-1,993; p=0,046) ve Empati (z=-2,042; p=0,041) alt boyutları ön test-son test puanları son test lehine istatistiksel olarak anlamlıdır (p<0,05). Mesaj (z=-1,754; p=0,080) alt boyutlu son test puanları ön test puanlarından daha yüksek olmasına rağmen ön test-son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (p>0,05). MİZTEP'in deney grubundaki annelerin çocuklarıyla iletişimlerinde özellikle konuşma, dinleme, sözsüz iletişim ve empati becerileri üzerinde olumlu yönde bir farklılık oluşturduğu, annelerin çocuklarıyla iletişimlerinin artmasında etkili söylenebilir. Kontrol grubunun ABÇİDA Dinleme (z=-2,582; p=0,010), alt boyutu ön test-

son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (p>0,05). Konuşma (z=-1,183; p=0,237), Mesaj (z=-1,023; p=0,306), Sözsüz iletişim (z=-1,741; p=0,082) ve Empati (z=-1,583; p=0,113) alt boyutları ön test-son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (p>0,05). Kontrol grubundaki annelerin ABÇİDA tüm alt boyutlarında ve özellikle dinleme alt boyutunda son test puanlarının ön test puanlarından daha düşük olduğu, yani annelerin çocuklarıyla iletişimlerinde olumsuz yönde bir farklılık olduğu dikkat çekmektedir. Anne-çocuk iletişiminin zamanla olumsuz yönde gelişmesi, bu durumu etkileyen farklı durumlar olabileceğini akla getirmektedir.

Araştırmacı günlüğünde yer alan verilere göre annelerin eğitim öncesi problem davranışlarla baş etme ve etkili aile içi iletişim kurma konusunda istekli olmalarına karşın bu sorunlara çözüm bulmada yetersiz kaldıkları görülmüştür. Ayrıca çocuklarının dışsallaştırılmış davranış problemlerine müdahale ettikleri, içselleştirilmiş davranış problemlerinin tespiti ve müdahalesi konusunda yetersiz kaldıkları görülmüştür. Eğitim programının ardından, nicel verilere paralel olarak annelerin eğitim öncesi problem davranışlarla baş etme ve aile içi iletişim becerilerinde belirgin bir artış olduğu, problemlere çözüm bulma ve aile içi yaşanan iletişim sorunları konusundaki yetersizliklerinin azaldığı ve daha etkili stratejiler geliştirmeye başladıkları görülmüştür. Eğitim programının, annelere özellikle içselleştirilmiş davranış problemlerini tespit etme ve müdahale etme konusunda büyük katkı sağladığı da görülmüştür. Anneler, çocuklarının iç dünyalarını daha iyi anlama ve bu konuda etkili müdahalelerde bulunma konusunda daha yetkin hale gelmişlerdir.

Tablo 6. Deney grubu PDÖ ve ABÇİDA son test-kalıcılık testi puanları analiz sonuçları

PDÖ		n	x̄	S	Negatif Sıra	Pozitif Sıra	z	p
İçselleştirilmiş	Son Test	17	10,47	6,17	8	9	-0,190	0,849
Problemler	Kalıcılık	17	10,41	4,82				
Dışsallaştırılmış	Son Test	17	18,06	10,53	10	6	-0,621	0,534
Problemler	Kalıcılık	17	16,88	8,46				
ABÇİDA								
Konuşma	Son Test	17	35,71	2,87	9	6	-0,317	0,751
	Kalıcılık	17	35,59	2,43				
Dinleme	Son Test	17	27,59	2,12	9	6	-0,789	0,430
	Kalıcılık	17	27,29	1,69				
Mesaj	Son Test	17	32,71	4,25	9	7	-0,443	0,658
	Kalıcılık	17	32,24	2,61				
Sözsüz İletişim	Son Test	17	27,47	2,45	6	3	-0,780	0,435
	Kalıcılık	17	27,12	1,74				
Empati	Son Test	17	39,12	4,12	7	6	-0,106	0,916
	Kalıcılık	17	39,18	2,83				

Tablo 6'da verilen Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonuçlarına göre deney grubu son test-kalıcılık testi PDÖ İçselleştirilmiş Problemler alt ölçeği (z=-0,190; p=0,849) ile Dışsallaştırılmış Problemler alt ölçeği puanları arasındaki fark (z=-0,621; p=0,534) anlamlı değildir (p>0,05). Deney grubunun ABÇİDA Konuşma (z=-0,317; p=0,751), Dinleme (z=-0,789; p=0,430), Mesaj (z=-0,443; p=0,658), Sözsüz iletişim (z=-0,780; p=0,435) ve Empati (z=-0,106; p=0,916) alt boyutları son test-kalıcılık testi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (p>0,05). Sonuçlar MİZTEP'in programa katılan annelerin çocuklarının hem içselleştirilmiş hem de dışsallaştırılmış problem davranışlarını azaltmaya yönelik etkisinin aradan

geçen zaman içerisinde de devam ettiğini, yani MİZTEP'in çocukların problem davranışları üzerindeki olumlu etkisinin kalıcı olduğunu göstermektedir.

Araştırmacı günlüğü verileri MİZTEP'in annelerin çocuklarının mizaç özelliklerini anlamalarına ve onların duygusal ihtiyaçlarını daha iyi tanımalarına yardımcı olduğunu ortaya koymuştur. Ebeveynlerin problem davranışlara yaklaşımında önemli bir değişim gözlemlenmiş, çocuklarına ve çocuklarının problem davranışlarına yönelik daha empatik, esnek ve çözüm odaklı bir tutum benimsedikleri görülmüştür. Eğitimin etkisinin devamlılığını sağlamak amacıyla eğitim notları ailelere kitapçık şeklinde verilmiş, Selçuk ve Yılmaz (2018) tarafından yazılmış olan "Ebeveyn Benim" isimli kişisel gelişim kitabı hediye edilmiştir. Annelerden alınan geri bildirimlerden, eğitim programı süresince edindikleri bilgilerin kalıcılığını artırmak için araştırmacının verdiği notları tekrar etmeyi ve kendilerine hediye edilen kitabı en kısa sürede okumaya istekli oldukları anlaşılmıştır. Öğrenilen bilgilerin tekrarlanması ve ek kaynakların kullanılması, bilgiyi pekiştirerek uzun vadede öğrenmeye ilişkin ilginin sürekliliği sağlamada etkilidir.

3. Tartışma

Çocuklar, bir aile ortamında dünyaya gelir ve bu andan itibaren çevresiyle etkileşimleri başlar. Çocuğun performansını ortaya çıkarmasına ve geliştirmesine yardımcı ortamların oluşturulması ve desteklenmesi açısından, ailenin önemi büyüktür. Aileler bazen çocuklarının sağlıklı gelişimi ve eğitimi konusunda yetersizlik gösterebilirler. Bu bağlamda anne-babalar çocuklarının gelişimi ve karşılaşılan sorunlarla baş etme konusunda desteğe ihtiyaç duyabilirler. Bu destek, etkili aile eğitim programlarıyla sağlanabilir (Avşaroğlu, 2011; Çelik ve Özer, 2014). Aile eğitim programlarının amacı, aile bireyleri arası olumlu etkileşimi artırmak ve özellikle anne-babalara çocuklarını sağlıklı bireyler olarak yetiştirme konusunda destek olmaktır (Eryorulmaz, 1993). Bu çalışmada, mizaç odaklı olarak geliştirilerek uygulanan aile eğitim programı MİZTEP'le anneleri çocuklarının davranışlarını yönetme ve aile içi iletişim becerilerini artırma konusunda desteklemek, eğitim programının çocukların problem davranışlarına ve aile içi iletişime etkisini incelemek amaçlanmıştır. Bu bölümde, alt problemler çerçevesinde elde edilen bulgular, alan yazın ışığında değerlendirilmiştir.

Çalışmada, deney ve kontrol grubunun PDÖ ile ABÇİDA ön test puanları karşılaştırıldığında, çocukların davranış problemleri ve annelerin çocuklarıyla iletişimleri açısından benzer özellikler gösterdiği saptanmıştır. Büyüköztürk (2023) ön test, son test ve kontrol gruplu desenlerde, deney ve kontrol grubu puanlarının deney sonrası farklılıklarının, deney öncesi farklılıklarından kaynaklandığını ve her iki gruptaki deneklerin başlangıçtaki farklılıklarının en aza indirilerek olabildiğince birbirine yakın olmasının önemli olduğunu vurgulamıştır. Çalışmada, deney ve kontrol grubunun ön test sonuçlarının benzerliğinin, güvenilir bir karşılaştırma yapılması açısından önemli olduğu söylenebilir.

Çalışmada, deney ve kontrol grubunun PDÖ ile ABÇİDA son test puanları karşılaştırıldığında, deney grubundaki çocukların davranış problemlerinde düşüş olduğu, bu düşüşün özellikle içselleştirilmiş davranış problemlerinde anlamlı düzeyde olduğu; annelerin çocuklarıyla iletişimlerinde de olumlu düzeyde artış olduğu, bu artışın özellikle dinleme ve empati düzeylerinde anlamlı olduğu saptanmıştır. Genel olarak eğitim etkinliklerinin, katılımcılarda konuyla ilgili farkındalık oluşturması veya bilgi artışı sağlaması beklenen bir sonuçtur. Annelere uygulanan eğitim programının etkililiğini değerlendiren pek çok deneysel çalışmada, eğitim programının olumlu etkileri görülmüştür (Akgün ve Yeşilyaprak, 2010; Basit ve Ömeroğlu, 2018; Ezzedine, 2022; Sayed Mohammed vd., 2020; Sohrabi vd., 2021; Vahidi vd., 2017; Zahra vd.,

2014). Örneğin Çelik (2012) problem davranışları önleme hedefine yönelik hazırlanan başarıya ilk adım erken eğitim programının anaokulu versiyonunu altı hafta süreyle uygulandıktan sonra deney grubunun problem davranışlarında düşüşe neden olduğunu, Ezmeci (2019) okul öncesi öz-düzenleme programını yedi hafta süreyle uyguladıktan sonra deney grubu lehine anlamlı farklık olduğunu saptamıştır. Başka bir çalışmada Klein Velderman vd. (2006) okul öncesi dışsallaştırıcı davranış problemlerinin önlenmesi amacıyla video geri bildirim müdahalesi yolunu kullanmışlar ve bu yöntemin çocukları okul öncesi dönemde dışsallaştırılmış ve klinik sorunlar geliştirmekten önemli ölçüde koruduğu sonucuna ulaşmışlardır. Temiz ve Çağdaş (2015), 15 haftalık anne-çocuk iletişim becerileri eğitiminin, deney grubu annelerin iletişim becerileri üzerinde olumlu etkileri olduğunu, Ostergren (2003) ise mizaç temelli ebeveyn eğitim programı sonrasında etkili ebeveynliğin teşvik edildiğini ve çocuklarda davranış problemlerinin azaldığını saptamışlardır. Görüldüğü gibi yapılan çalışmalarda, eğitim programı uygulanan gruplarda istendik düzeyde olumlu etkiler elde edilmiştir. Bu çalışmada da uygulanan MİZTEP sonrası, deney grubu lehine ortaya çıkan farklılıklar eğitim programının etkisini ortaya koymuştur.

Çalışmada deney grubunun PDÖ ön test-son test puanları karşılaştırıldığında son test lehine içselleştirilmiş ve dışsallaştırılmış davranış problemlerinde düşüş olduğu, bu düşüşün özellikle içselleştirilmiş davranış problemlerinde anlamlı düzeyde olduğu saptanmıştır. Annelere uygulanan eğitim programlarından sonra annelerin davranış yönetme becerilerinde ve çocuklarına karşı genel tutum ve davranışlarında olumlu değişimlerin olması, bu değişimlerin çocuklara yansıması dolayısıyla problem davranışlarında azalmalar olması beklenen bir sonuçtur. Bu çalışmada uygulanan MİZTEP'in deney grubundaki annelerin çocuklarının davranış problemleri ve özellikle içselleştirilmiş problemleri üzerinde olumlu yönde bir farklılık oluşturduğu görülmektedir. Bu sonuç, ebeveynlere uygulanan mizaç temelli eğitim programları ve yine ebeveynlere uygulanan mizaç ve problem davranış konularını içeren eğitim programının etkililiğini değerlendiren araştırmaların sonuçlarıyla benzerdir (Ahn, 2005; Buchanan-Pascall vd., 2023; Çelik, 2012; Ezmeci, 2019; Feniger-Schaal ve Koren-Karie, 2021; Hahlweg vd., 2010; Hanisch vd., 2010; Kaymak Özmen, 2013; Kennedy vd., 2009; Koyuncu Şahin, 2021; McClowry ve Galehouse, 2002; McClowry vd., 2005; McIntyre 2008; Ostergren, 2003; Rapee vd., 2005; Sayın, 2014; Sheeber ve Johnson, 1994; Sun vd., 2023).

McClowry ve Galehouse (2002), davranış problemleri geliştirme riski yüksek olan çocuklar için mizaç temelli ebeveynlik programının uygulandığı çalışmaları sonucunda, çocuk mizacının çocukların davranışlarına güçlü bir şekilde katkıda bulunduğunu belirlemişlerdir. Yine McClowry vd. (2005), çocukların davranış problemlerini azaltmada mizaç temelli bir müdahalenin etkililiğini araştırmışlar ve müdahaleye katılan ebeveynlerin çocuklarının, rapor edilen sorunlu davranışlarında zaman içinde büyük bir düşüş gösterdiğini saptamışlardır. Özdemir ve Sağkal (2018), öğretmen ve ebeveynlere uyguladıkları mizaç temelli müdahale programı sonrasında, deney grubunda yer alan 5-9 yaş arası çocukların kızgınlık-saldırganlık ve kaygı-içe dönüklük puanlarında azalma, sosyal yetkinlik puanlarında artış saptamışlardır.

Alan yazındaki çalışmalar ve bu çalışmanın bulguları, mizaç temelli oluşturulan eğitim programı ve müdahalelerinin çocukların içselleştirilmiş ve dışsallaştırılmış davranış problemlerini azaltmada etkili olduğunu göstermektedir. Çalışmada deney grubundaki çocukların ABÇİDA ölçeği tüm alt boyutları son test puanlarında artış olduğu, MİZTEP uygulanan annelerin çocukları ile konuşma, çocuklarını etkili dinleme, onlarla empati kurma ve gerektiği durumlarda sözsüz iletişimi kullanma becerilerinin geliştiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç annelere uygulanan anne-baba iletişimi eğitim programının etkililiğini değerlendiren araştırmaların sonuçlarıyla

benzerdir (Akgün ve Yeşilyaprak, 2010; Basit ve Ömeroğlu, 2018; Çağdaş vd., 2010; Ulutaş ve Kanak, 2016; Yalçın, 2013; Yılmaz Demirel ve Çoban, 2023). Yılmaz Demirel ve Çoban (2023) ile Özel ve Zelyurt (2016) çocukları anaokuluna giden ebeveynlere uygulanan aile eğitim programının, anne-baba-çocuk iletişimi üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Uçar Çabuk ve Tezel Şahin (2023) Ebeveyn Çocuk İletişimi Eğitim Programını, okul öncesi 5-6 yaş grubunda çocuğu olan anne ve babalara uygulamış, programın anne ve babaların çocuklarıyla olan ilişkilerini ve iletişimlerini olumlu yönde etkilediğini saptamışlardır. Li vd. (2013), ebeveyn-çocuk ilişkisini güçlendirmede ve çocukları ilkokula geçişe hazırlamada katı ebeveynlik uygulamalarını ve ebeveyn stresini azaltmada aktif dinleme becerilerini kullanma, katı ebeveynlik uygulamalarına daha az yer verme, daha fazla övgü ve teşvik sözcükleri kullanma ve çocukların yetiştirilmesinde makul beklentiler oluşturmayı öğretme konularını içeren bir eğitim programı uygulamışlardır. Sonuçta deney grubunda yer alan ebeveynlerin, kontrol grubundaki ebeveynlere göre daha olumlu ebeveyn-çocuk ilişkileri sergilediği görülmüştür. Yapılan çalışmalarda olduğu gibi MİZTEP ve benzeri eğitim programları, ebeveynlere çocuklarıyla iletişimde daha etkili, destekleyici ve sağlıklı yöntemler konusunda rehberlik sağlayarak olumlu ebeveynlik yaklaşımları geliştirmelerine katkıda bulunmaktadır.

Kontrol grubundaki annelerin çocuklarının ABÇİDA ve PDÖ ön test-son test puanları incelendiğinde içselleştirilmiş ve dışsallaştırılmış davranışlarında farkın anlamlı olmadığı bulunmuştur. ABÇİDA Dinleme alt boyutunda ön test-son test puanları arasında ise istatistiki olarak negatif yönde fark anlamlı bulunmuştur. Kontrol grubundaki annelere herhangi bir program uygulanmadığından ön test-son test puanları arasında anlamlı farklılık olmaması beklenen bir sonuçtur. İlaveten bu çalışmada, anne-çocuk etkileşiminin olumsuz yönde geliştiği de dikkat çekmektedir. Bu sonuç annelere uygulanan eğitim programının etkililiğini değerlendiren araştırmaların sonuçlarıyla benzerdir (Akgün ve Yeşilyaprak, 2010; Basit ve Ömeroğlu, 2018; Çağdaş vd., 2010; Ezzedine, 2022; Sayed Mohammed vd., 2020; Sohrabi vd., 2021; Vahidi vd., 2017; Zahra vd., 2014).

Deney grubunda yer alan annelerin çocuklarının ABÇİDA ve PDÖ son test ve kalıcılık puan ortalamaları incelendiğinde son test ve kalıcılık testi puanları arasında istatistiksel açıdan farkın anlamlı olmadığı görülmüştür. Elde edilen sonuç, annelere uygulanan eğitim programının etkililiğini değerlendiren araştırmaların sonuçlarıyla benzerdir (Akgün ve Yeşilyaprak, 2010; Basit ve Ömeroğlu, 2018; Buchanan-Pascall vd., 2023; Ezmeci, 2019; Feniger-Schaal ve Koren-Karie, 2021; Hahlweg vd., 2010; Kaymak Özmen, 2013; Klein Velderman vd., 2006; Koyuncu Şahin, 2021; McIntyre 2008; Özel ve Zelyurt, 2016; Platsidou ve Tsirogiannidou, 2016; Sun vd., 2023; Tan, 2023; Temiz, 2014; Uçar Çabuk ve Tezel Şahin, 2023; Yılmaz Demirel ve Çoban, 2023). Eğitim programı odaklı bu çalışmalarda, eğitim programı uygulanmasından sonra geçen zaman içerisinde eğitim programının etkisinin devam ettiği görülmüştür. MİZTEP'in çocukların problem davranışlarının azaltılması ve anne-baba-çocuk ilişimini iyileştirmede etkili olduğu, programın tamamlanmasından sonra geçen en az dört haftalık süre sonunda da çocukların problem davranışlarını azaltmada ve anne-baba-çocuk iletişimini arttırmada etkisinin devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

4. Sonuç ve Öneriler

Yapılan bu çalışma sonucunda geliştirilen ve uygulanan eğitim programı MİZTEP'in deney grubundaki annelerin çocuklarıyla kurduğu iletişimlerinde özellikle konuşma, dinleme, sözsüz iletişim ve empati becerileri üzerinde olumlu yönde bir farklılık oluşturduğu, annelerin çocuklarıyla iletişimlerinin artmasında etkili olduğu görülmüştür. Kontrol grubundaki annelerin,

aradan geçen süre zarfından çocuklarıyla iletişimlerinde olumsuz yönde bir farklılık olduğu ve özellikle dinleme düzeyinde anlamlı bir düşüş olduğu belirlenmiştir. MİZTEP'in programa katılan annelerin çocuklarının hem içselleştirilmiş hem de dışsallaştırılmış problem davranışlarını azaltmaya yönelik etkisinin aradan geçen zaman içerisinde de devam ettiği, yani MİZTEP'in çocukların problem davranışları üzerindeki olumlu etkisinin kalıcı olduğu belirlenmiştir. Araştırmacı günlüğü verileri de nicel verileri desteklemiş, MİZTEP'in annelerin çocuklarına yönelik tutum değişimi ve çocuk odaklı bir yaklaşım geliştirmeleri yönünde etkili olduğuna, ebeveynlik becerilerinin gelişmesini desteklediğine işaret etmiştir. Elde edilen sonuçlar, mizaç temelli eğitim programının çocukların problem davranışlarının azalması ve anne-çocuk iletişiminin olumlu yönde gelişmesi yönündeki araştırma hipotezinin doğrulandığını göstermiştir.

Çalışma bulguları ve alan yazındaki bilgilere dayanılarak MİZTEP'in yalnızca annelerle değil babaların ve çocukla ilgilenen diğer aile bireylerinin de katılımı sağlanarak uygulanması önerilebilir. Özellikte birlikte ebeveynlik uygulaması sergilemeleri bakımından benzer bir çalışma, anne ve babaların birlikte katılımıyla yürütülebilir, MİZTEP okul öncesi çocuğa sahip annelerle olduğu gibi ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde çocuğa sahip aileler, çocuğun yaşamında önemli bir yeri olan öğretmenlerle de yürütülecek şekilde planlanıp uygulanabilir. Yine MİZTEP farklı sosyoekonomik düzeydeki ailelerle yürütülebilir ve mizaç temelli eğitimin çocukların sosyal becerileri, akademik becerileri, arkadaşlık ilişkileri vb. üzerine etkileri incelenebilir. Bu çalışmada kullanılan araştırmacı günlüğünün, nicel verileri desteklemek yanında daha somut veriler sunduğu düşünülmektedir. Yapılacak benzer çalışmalarda araştırmacı günlüğü yanında eğitim oturumlarının bir başka gözlemci tarafından izlenmesi önerilebilir.

Kaynakça

Acar, İ. H. (2021). Öğretmen çocuk ilişkisi bağlamında çocukların davranışları. D. Bayındır, F. Ö. Ünsal & İ. H. Acar (Ed.), *Erken çocukluk döneminde çocuğun davranışlarını anlama ve yönlendirme* (1.Baskı). Hedef Cs Yayıncılık.

Ahn, M. S. (2005). Effects of a maternal education program based on the temperament theory on the temperamental goodness-of-fit between mother and child. *Journal of Korean Academy of Nursing,* 35(6), 1044-1053. https://doi.org/10.4040/jkan.2005.35.6.1044

Akgün, E., & Yeşilyaprak, B. (2010). Anne çocuk ilişkisini oyunla geliştirme eğitim programının etkililiği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi,* 43(2), 123-147.

Arabacı, N. (2011). *Anne-Baba-Çocuk İletişimini Değerlendirme Aracı'nın (ABÇİDA) geliştirilmesi ve anne-baba-çocuk iletişiminin bazı değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Arabacı, N., & Ömeroğlu, E. (2013). 48-72 aylık çocuğa sahip anne-babaların çocukları ile iletişimlerinin bazı degişkenler açısından incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (30), 41-53

Avşaraoğlu, S. (2011). Aile içi ilişkiler ve iletişim. A. Kaya (Ed.), *Kişilerarası ilişkiler ve etkili iletişim*. Pegem Akademi.

Basit, O., & Ömeroğlu, E. (2018). The effect of communication training on mother-child communication applied by "from child to mother approach" in mobile kindergarten. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi,* 9(1), 37-60. https://doi.org/10.14527/pegegog.2019.002

Bilgin, H. (2021). Davranış gelişiminde ailenin rolü. D. Bayındır, F. Ö. Ünsal & İ. H. Acar (Ed.), Erken *Çocukluk döneminde çocuğun davranışını anlama ve yönlendirme*. Hedef Cs Yayıncılık.

Buchanan-Pascall, S., Gray, K. M., Gordon, M., & Melvin, G. A. (2018). Systematic review and meta-analysis of parent group ınterventions for primary school children aged 4–12 years with externalizing and/or ınternalizing problems. *Child Psychiatry & Human Development,* 49(2), 244-267. https://doi.org/10.1007/s10578-017-0745-9

Büyüköztürk, Ş. (2023). Deneysel Desenler (9.Baskı). Pegem Akademi.

Calluen, C., & Oakland, T. (2014). If you do not know the child's temperament you do not know the child. *Estudos de Psicologia (Campinas)*, 31(1), 3-14. https://doi.org/10.1590/0103-166X2014000100001

Creswell, J. W. (2021). *Karma yöntem araştırmalarına giriş* (M. Sözbilir, Çev.; 3. baskı). Pegem Akademi.

Çağdaş, A., Arslan, E., Erbay, F., & Orçan, M. (2010). Etkili annelik eğitim programının annelerin benlik saygısına ve anne çocuk ilişkisine etkisinin incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 8(20), 7-21

Çelik, N., & Özer, D. (2014). *Okul öncesi eğitim programı ve etkinlik kitabı*. Anı Yayıncılık.

Çelik, S. (2012). *Problem davranışları önlemeye yönelik başarıya ilk adım erken eğitim programı anaokulu versiyonunun etkililiği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Eryorulmaz, A. (1993). Okul öncesi eğitiminde ailenin rolü. *9. Ya-Pa Okul Öncesi Eğitimi Yaygınlaştırılması Semineri, Ya-Pa*, Ankara. 90-95.

Ezmeci, F. (2019). *Okul öncesi öz-düzenleme programı'nın çocukların öz düzenleme, problem davranışları ve sosyal becerilerine etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Ezzedine, W. M. S. (2022). The effectiveness of a training program based on home-based activities to educate mothers about the development of readiness skills for kindergarten children. *Al-Azhar Journal of Education (AJED),* 41(195), 107-203. https://doi.org/10.21608/jsrep.2022.268817

Feniger-Schaal, R., & Koren-Karie, N. (2021). Using drama therapy to enhance maternal ınsightfulness and reduce children's behavior problems. *Frontiers in Psychology*, 11, 586630. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.586630

Hahlweg, K., Heinrichs, N., Kuschel, A., Bertram, H., & Naumann, S. (2010). Long-term outcome of a randomized controlled universal prevention trial through a positive parenting program: Is it worth the effort? *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*,**,** 4(14), 1-14. https://doi.org/10.1186/1753-2000-4-14

Harkoma, S. M., Sajaniemi, N. K., Suhonen, E., & Saha, M. (2021). Impact of pedagogical intervention on early childhood professionals' emotional availability to children with different temperament characteristics. *European Early Childhood Education Research Journal,* 29(2), 183-205. https://doi.org/10.1080/1350293X.2021.1895264

Hipson, W. E., & Séguin, D. G. (2017). Goodness of Fit Model. V. Zeigler-Hill & T. K. Shackelford (Ed.), *Encyclopedia of personality and individual differences* (ss. 1-3). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-28099-8_757-1

Isa, Z. B. M., Teh, K. S. B. M., Pisal, N. A., & Bakar, A. A. (2017). Children temperament and implications for preschool teachers. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 7(8), Pages 175-182. https://doi.org/10.6007/IJARBSS/v7-i8/3219

Kaymak Özmen, S. (2013). Anne-baba eğitimi programının çocuklardaki davranış sorunları ve anne-babaların depresyon düzeylerine etkisi. *Eğitim ve Bilim,* 38(167), 98-113. http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/1434

Kazan, H., & Sarısoy, S. (2021). Anne-çocuk ilişkisi bağlamında okul öncesi dönemde iletişim becerileri üzerine bir araştırma. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 441-472.

Kennedy, S. J., Rapee, R. M., & Edwards, S. L. (2009). A selective ıntervention program for ınhibited preschool-aged children of parents with an anxiety disorder: effects on current anxiety disorders and temperament. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 48(6), 602-609. https://doi.org/10.1097/CHI.0b013e31819f6fa9

Klein Velderman, M., Bakermans-Kranenburg, M. J., Juffer, F., Van IJzendoorn, M. H., Mangelsdorf, S. C., & Zevalkink, J. (2006). Preventing preschool externalizing behavior problems through video-feedback intervention in infancy. *Infant Mental Health Journal*, 27(5), 466-493. https://doi.org/10.1002/imhj.20104.

Koyuncu Şahin, M. (2021). *Olumlu ebeveynlik programı'nın çocukların davranış problemlerine, ebeveynlerin disiplin yöntemlerine ve ebeveyn-çocuk ilişkisine etkisi.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Lee, EunjuJ. (2013). Differential susceptibility to the effects of child temperament on maternal warmth and responsiveness. *Journal of Genetic Psychology*, 174(4), 429-449. https://doi.org/10.1080/00221325.2012.699008

Li, H. C. W., Chan, S. S. C., Mak, Y. W., & Lam, T. H. (2013). Effectiveness of a parental training programme in enhancing the parent-child relationship and reducing harsh parenting practices and parental stress in preparing children for their transition to primary school: A randomised controlled trial. *BMC Public Health*, 13, 1079. https://doi.org/10.1186/1471-2458-13-1079

McClowry, S., & Galehouse, P. (2002). Planning a temperament-based parenting program for ınner-city families. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 15(3), 97-105. https://doi.org/10.1111/j.1744-6171.2002.tb00332.x

McClowry, S., Snow, D. L., & Tamis-LeMonda, C. S. (2005). An Evaluation of the effects of "INSIGHTS" on the behavior of inner city primary school children. *The Journal of Primary Preventio*n, 26(6), 567-584. https://doi.org/10.1007/s10935-005-0015-7

McIntyre, L. L. (2008). Parent training for young children with developmental disabilities: randomized controlled trial. *American Journal of Mental Retardation : AJMR*, 113(5), 356-368. https://doi.org/10.1352/2008.113:356-368

Ostergren, C. (2003). *A family perspective on a temperament based parenting program*. Department of Human Development & Family Studies University of Wisconsin.

Özdemir, A. A., & Budak, K. S. (2019). *Mizaç ve öz-düzenlemenin çocukların oyun davranışını yordamadaki rolü.* Pamukkale University Journal of Education, 45(45), 78-98. https://doi.org/10.9779/PUJE.2018.223

Özdemir, Y., & Sağkal, A. S. (2018). Mizaç temelli müdahale programının annelerin ebeveynlik ve öğretmenlerin sınıf yönetimi öz-yeterlik algıları üzerindeki etkileri. *Ege Eğitim Dergisi*, 19(2); 425-445. https://doi.org/10.12984/egeefd.452181

Özel, E., & Zelyurt, H. (2016). Anne baba eğitiminin aile çocuk ilişkilerine etkisi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 16 (36): 9-34. https://doi.org/10.21560/spcd.60151

Özyürek, A., Gözün Kahraman, Ö., & Pekdoğan, S. (2020). Temperament scale for children: Reliabilitiy and validity study. *International Journal of Humanities and Social Science Invention (IJHSSI).*, 9 (7): 05-12.

Platsidou, M., & Tsirogiannidou, E. (2016). Enhancement of emotional ıntelligence, family communication, and family satisfaction via a parent educational program. *Journal of Adult Development*, 23(4), 245-253. https://doi.org/10.1007/s10804-016-9240-y

Rapee, R. M., Kennedy, S., Ingram, M., Edwards, S., & Sweeney, L. (2005). Prevention and early intervention of anxiety disorders in inhibited preschool children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73(3), 488-497. https://doi.org/10.1037/0022-006X.73.3.488

Rothbart, M. K. (2019). Temperament. Temperament. Encyclopedia on Early Childhood Development. https://www.child-encyclopedia.com/pdf/complet/temperament.

Sayed Mohammed, K. S., Abdelsamea, M. A., -, -, -, -, & -, -. (2020). Effectiveness of a training program in developing positive parenting practices of parents and its effect on improving their children's level of positive thinking. *Journal of Educational and Psychological Sciences*, 21(01), 403-450. https://doi.org/10.12785/jeps/210112

Sayın, U. (2014). *48-72 aylık çocuklardaki saldırganlık davranışlarına müdahale yöntemi olarak ebeveyn eğitim programı geliştirilmesi ve etkililiğinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Selçuk, Z., & Yılmaz, E. D. (2018). *Ebeveyn benim* (7.Baskı). Mizmer Yayınları.

Sheeber, L. B., & Johnson, J. H. (1994). Evaluation of a temperament-focused, parent-training program. *Journal of Clinical Child Psychology*, 23(3), 249-259. https://doi.org/10.1207/s15374424jccp2303_3

Sohrabi, M., Azizzadeh forouzi, M., Mehdipour-Rabori, R., Bagherian, B., & Nematollahi, M. (2021). The effect of a training program on maternal role adaptation and self-esteem of mothers with preterm infants: A quasi-experimental study. *BMC Women's Health,* 21(1), 296. https://doi.org/10.1186/s12905-021-01440-z

Sun, J., Liu, M., Li, X., Zhou, Y., & Li, Y. (2023). Effectiveness of group parent-child interaction therapy on problem behaviors in chinese kindergartners. International *Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(4), 3446. https://doi.org/10.3390/ijerph20043446

Tan, H. M. (2023). *60-72 çocuklara yönelik hazırlanan iletişim becerileri eğitim programının çocukların iletişim becerileri ve akran ilişkileri üzerine etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Taner Derman, M., & Başal, H. A. (2013). Okulöncesi çocuklarında gözlenen davranış problemleri ile ailelerinin anne-baba tutumları arasındaki ilişki. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 2(1), 115-144.

Temiz, G., & Çağdaş, A. (2015). Anne çocuk iletişim becerileri eğitiminin çocukların duyguları tanıma becerilerine etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 17(1), 87-105.

Thomas, A., & Chess, S. (1977). *Temperament and Development*. Brunner/Mazel, Oxford, England

Tüy-Poyraz, S. (1999). *3-6 yaş arasındaki işitme engelli ve işiten çocukların sosyal beceri ve problem davranışları yönünden karşılaştırılmaları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uçar Çabuk, F., & Tezel Şahin, F. (2023). The effect of the parent-child communication education program on parent-child relationship and communication. *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 8(23), 1636-1682. https://doi.org/10.35826/ijetsar.654

Ulutaş, A., & Kanak, M. (2016). An analysis of the mother and child education program's effects on the relationship between mothers and their five- or six-year-old children. *Journal of Education and Learning*. 5 (4): 234-244. https://doi.org/10.5539/jel.v5n4p234

Vahidi, E., Aminyazdi, A., & Kareshki, H. (2017). The effectiveness of a parent-training program for promoting cognitive performance in preschool children. *Europe's Journal of Psychology*, 13(3), 519-531. https://doi.org/10.5964/ejop.v13i3.1381

Weisbecker, R. L. (2022). *Parent vs child ınfluences on parental warmth and discipline: A twin study examining child temperament and parent personality* (Unpublished Master Thesis). Southern Illinois University Carbondale. https://www.proquest.com/pqdtglobal/docview/2718264846/abstract/2AFF2564446E4895PQ/1

Yalçın, H. (2013). Anne-çocuk iletişimi eğitiminin etkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 179-194.

Yılmaz Demirel, Ö., & Çoban, Ç. (2023). Çocukları okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden ebeveynlerin çocuklarıyla yaşadıkları iletişim sorunlarının çözümünde ebeveynlere verilen aile eğitiminin etkisi. *Araştırma ve Deneyim Dergisi*. 8 (1): 173-183. https://doi.org/10.47214/adeder.1269032

Zahra, E. D., Nazanin, V., Reza, E. M., Sima, K., & Zohreh, S. (2014). Implementation of mother-training program to ımprove parenting in pre-school age children: a randomized-controlled trial. *North American Journal of Medical Sciences*, 6(8), 391-395. https://doi.org/10.4103/1947-2714.139289

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Akpınar, Y.; Karyağdı, G. (2025). "6 Şubat 2023 Depremi Sonrasında İnşaat ve Çimento Sektörlerinde Performans Analizi: CRITIC-TOPSIS Yöntemiyle Bir Araştırma", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 19-38. **Gönderim Tarihi**: 12.02.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 21.06.2024-20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1435923

Yazar/Author

Yusuf AKPINAR*, Nazan Güngör KARYAĞDI**

Makale Adı/Article Name

6 Şubat 2023 Depremi Sonrasında İnşaat ve Çimento Sektörlerinde Performans Analizi: CRITIC-TOPSIS Yöntemiyle Bir Araştırma

Performance Analysis in Construction and Cement Sectors After the February 6, 2023 Earthquake: A Research Using the CRITIC-TOPSIS Method

ÖZ

6 Şubat 2023'te yaşanan deprem felaketi sonrasında özellikle barınma konutlarının inşaası ve altyapı çalışmalarının tamamlanabilmesi öncelikli konu başlıklarındandır. Ülke ekonomisinin ve deprem bölgesinin yeniden ayağa kaldırılması adına önemli fonksiyonları olan inşaat ve çimento sektörlerinde faaliyet gösteren firmaların finansal performanslarının belirlenmesi ve analiz edilmesi büyük önem taşımaktadır. Çalışmanın 6 Şubat 2023'te yaşanan depremi sonrasında hem inşaat hem de çimento sektörü üzerindeki finansal etkilerinin karşılaştırmalı olarak ortaya konulması açısından CRITIC tabanlı TOPSIS yönteminin kullanılması yönüyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu sektörlerde faaliyette bulunan firmaların finansal performanslarının değerlendirilmesi, sektördeki konumlarının tespit edilmesi ve finansal durumları açısından rakiplerine göre konumlarının belirlenmesi sektörün durumu hakkında önemli bilgiler verecektir. Bu nedenle bu çalışmada hisseleri BİST'te işlem gören inşaat ve çimento firmalarının finansal performansları araştırma konusunu oluşturmaktadır. Deprem nedeniyle oluşan bu zor şartlardan bir an önce çıkılabilmesi için inşaat ve çimento sektörlerinin finansal olarak da başarılı seviyede olması beklenmektedir. Dolayısıyla söz konusu sektörlerde firmaların finansal performanslarının başarı seviyeleri CRITIC tabanlı TOPSIS yöntemiyle ölçülmüş ve sıralama yapılmıştır. Son üç yılın üçüncü çeyrek (9 aylık) finansal verileri esas alınarak yapılan hesaplamalarda deprem sonrası 2023/9 döneminin finansal performans değerlemesinde firmaların büyük kısmı açısından en başarılı dönem olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Finansal performans, Deprem, İnşaat sektörü, Çimento Sektörü, CRITIC tabanlı TOPSIS.

ABSTRACT

After the February 6, 2023 earthquake disaster, especially the construction of shelters and the completion of infrastructure works are among the priority issues. It is of great importance to determine and analyze the financial performance of companies operating in the construction and cement sectors, which have important functions for the recovery of the country's economy and the earthquake region. It is thought that the study will contribute to the literature by using the CRITIC-based TOPSIS method in terms of comparatively revealing the financial impacts on both the construction and cement sectors after the earthquake on February 6, 2023. Evaluating the financial performance of the companies operating in these sectors, determining their position in the sector and determining their position in terms of their financial status compared to their competitors will provide important information about the state of the sector. Therefore, the financial performances of construction and cement firms whose shares are traded on BIST are the subject of this study. The construction and cement sectors are expected to be financially successful in order to get out of the difficult conditions caused by the earthquake as soon as possible. Therefore, the success levels of the financial performance of the firms in these sectors were measured and ranked using CRITIC-based TOPSIS method. In the calculations based on the third quarter (9-month) financial data of the last three years, it was observed that the post-earthquake period 2023/9 was the most successful period for most of the firms in terms of financial performance evaluation.

Keywords: Financial performance, Earthquake, Construction industry, Cement industry, CRITIC-based TOPSIS.

* Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, akpinaryusuf@hotmail.com,

** Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, ngkaryagdi@beu.edu.tr,

Extended Abstract

The Kahramanmaraş-centered earthquake disaster in Turkey, dated February 6, 2023, was devastating both socially and economically and left negative effects in many areas. It brought with it economic and financial difficulties that not only have social effects. In this earthquake disaster, many residences and workplaces in the region were damaged, factories were closed, production stopped, consumption rate decreased, and individuals experienced job losses. For this reason, it is of great importance to examine the economic and financial effects of earthquakes as well as their social effects. With the earthquake, which was the disaster of the century, the importance of the construction sector became evident once again, and the necessity of examining the activities of the cement sector also emerged. It is important to evaluate the financial performance of companies operating in these sectors, determine their position in the sector and determine their position relative to their competitors in terms of their financial situation.

Therefore, this study aims to analyze the financial performances of construction and cement companies registered in Borsa Istanbul (BIST) and to investigate their positions in the sector using the CRITIC-TOPSIS method.

The study was based on the financial data of the 3rd Quarter (9th Month) of 2021-2023 of 11 companies from the construction sector and 13 companies operating in the cement sector, whose shares are traded on BIST. Financial performance analyzes of these companies were made using the CRITIC-TOPSIS method, and their positions in the sectors were determined and the effect of the February 6 earthquake was shown. Within the scope of the analysis of the periodic financial performance of BIST companies, seven frequently used ratios to determine financial performance are included as criteria. While the highest value is targeted in six of these ratios, the lowest value is targeted in the Short-Term Debt / Asset (%) ratio.

Generally, when we look at the weightings made by the CRITIC method, the weights of financial ratios are not the same in terms of both periods and companies. Therefore, correlation calculations made by avoiding subjective evaluations calculated the weights of financial ratios differently according to periods and companies. These calculated ratios were used in the calculations in the TOPSIS method. When companies in the construction sector were evaluated in terms of periods in the TOPSIS method, the 2021/9 period ranked 3rd in terms of the performance of 8 out of 11 companies. In other words, it is seen as the period with the lowest performance in three years. This period also shows the aftermath of the pandemic period. In the 2022/9 period, it ranked second in 6 out of 11 companies. The 2023/9 period was the period in which 8 of the companies showed their best performance. In the rankings in the cement sector, the 2021/9 period was the lowest performing period for 10 companies, while the 2022/9 period ranked 2nd for 7 companies. In terms of the 2023/9 period, 9 out of 13 companies showed their highest performance in 2023.

It was deemed necessary to analyze the financial performances of the companies operating in the construction and cement sectors, which are one of the most important sectors of the country's economy, to determine their positions in the sector, to compare them with their past performances, and to show the impact of the earthquake of February 6, the disaster of the century. It is expected that the construction industry and the cement industry will show a successful financial performance, both as the locomotive of the country's economy and in terms of the urgent recovery of the earthquake zone. In this context, the financial performances of construction and cement companies were calculated by investigating the data of the first 9 months of the 2021, 2022 and 2023 periods after the pandemic. In practice, companies are ranked according to their degree of closeness to the ideal performance level by using the CRITIC-based TOPSIS method. As a result of the calculations, it was determined that the majority of companies experienced their best performance period in terms of financial performance in the 2023/9 period. The 2021/9 period has been determined as the lowest performance period.

In the 2023/9 period, the 4 best performing companies among construction companies were DAPGM, EDIP, YYAPI, KUYAS, while the lowest performing companies were YAYLA, BRLSM, ANELE, SANEL. In terms of cement companies, the first four companies are BOBET, CMBTN, OYAKC and AFYON, while the last four companies are CIMSA, GOLTS, KONYA, BTCIM. As a result, it has been seen that the majority of Construction and Cement companies operating in BIST showed a successful financial performance after the earthquake.

Giriş

Günümüz rekabet dünyasında bir şirketin finansal performansının doğru ve güvenilir bir şekilde tespit edilebilmesi ilgili tüm kişi ve kuruluşlar açısından büyük önem taşımaktadır. Yöneticiler şirketlerinin finansal performanslarını ölçmek zorundadırlar. Aynı zamanda rakipleriyle

karşılaştırmaları gerekmektedir. Böylece finansal performanslarını artırarak ihtiyaç duyacakları temel stratejileri daha doğru bir şekilde belirleyebileceklerdir. Finansal performans bir çok değerlendirme kriteri içerdiğinden çok kriterli karar verme problemi olarak kabul edilmektedir (Kaya vd., 2024:2). Bu çalışmada çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSIS yöntemi kullanılarak Borsa İstanbul'da inşaat ve çimento sektörlerinde faaliyet gösteren firmaların finansal performansları 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler sonrası durum değerlendirmesi açısından araştırma konusu olarak belirlenmiştir. Yaşanan bu deprem felaketi hem toplumsal açıdan hem ekonomik açıdan yıkıcı olmuş ve birçok alanda olumsuz etkiler bırakmıştır (Sabırsız ve Şöhret, 2024:571). Bu nedenle depremlerin toplumsal etkilerinin olduğu kadar ekonomik ve finansal etkilerinin de incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

Deprem gibi toplumu derinden etkileyen afetlerin büyüklüğü can kaybı, yaralananlar, yapısal hasar, sosyal ve ekonomik kayıp büyüklükleriyle ölçülebilmektedir (T.C. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, 2004: 1; Şahin ve Kılınç, 2016: 34). Deprem ya da diğer doğal afetlerin ekonomiye etkisinin direkt, dolaylı ve ikincil etkiler olacak şekilde sınıflandırıldığı görülmektedir. Söz konusu bu etkiler ile fiziksel sermaye yok olmakta, makroekonomik maliyetler artmaktadır (Akar, 2013: 49). Binaların hasar görmesi, çalışanların ücret kaybı, köprü, karayolu gibi ulaşım alanlarının ve telekomünikasyon gibi ulaşım hizmetlerinin hasar görmesi, üretim kayıpları, toplumsal yapı içerisindeki hasarlar gibi etkiler, direkt etkiler olarak değerlendirilmektedir. Ürünlerin talep miktarında meydana gelen azalış, işgücü kaybından dolayı alım gücünün azalması, vergi gelirlerine bağlı olarak değişen milli gelir ise dolaylı etkilerdir. İkincil etkiler ise salgın hastalıklar, enflasyon, fırsat kayıpları, bütçe açığı, ihracat ve ithalatta oluşan dengesizlik gibi etkilerdir (Şahin ve Kılınç, 2016: 35).

Depremler ülkelerin sadece toplumsal hayatını değil ekonomik hayatını da birçok açıdan etkileyen yıkıcı afetlerdir. Depremlerin ülke ekonomilerine etkileri genellikle üç ana başlıkta incelenmektedir. Bunlar (Karancı vd., 2011:36):

- Can ve mal kayıpları, yaralanmalar, ulaşım, iletişim ve alt yapı gibi etkiler
- İş yerlerinin yıkılması sonucu iş kayıpları, evlerin yıkılması sonucu kira kayıpları,
- İhracat-ithalat farklılıkları, enflasyon, borsa ve finansal piyasalara olan etkiler.

Depremler ekonominin en önemli unsurlarından biri olan ticareti de etkilemektedir. Depremlerde meydana gelen alt yapının, fabrikalar (Bardakçı ve Demirtaş: 2023:190) ve işletmelerin hasar görmesi üretimin azalmasına, iş kaybıyla oluşan alım gücünün azalmasına neden olarak ülke ekonomisini olumsuz açılardan etkilemektedir (Yavuz, 2023: Bardakçı ve Demirtaş: 2023:190).

Depremlerde özellikle ön plana çıkan inşaat sektörü ekonomide önemli bir paya sahiptir. Sektör faaliyetleri içerisinde altyapı çalışmaları ve barınma ihtiyaçlarının karşılanması ile birlikte istihdam sağlama ekonomi açısından hayati öneme sahiptir. Özellikle inşaat sektörü gelişmekte olan ülke ekonomilerinde lokomotif sektör olarak görülmektedir (Artekin, 2023:492). Dolayısıyla inşaat sektörünün ülke ekonomisi içerisindeki konumuna genel olarak bir bakıldığında, yaşanan deprem felaketi sonrasında inşaat sektöründe 2023 yılı birinci çeyreğinde geçen yıla oranla %4,5; ikinci çeyreğinde ise %6,6; üçüncü çeyreğinde ise %8,1 oranında büyüme görülmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2024).

Çimento sektörü ise hem Türkiye'de hem de yurt dışında önemli bir konumdadır. Ülkemiz çimento üretimi açısından 2021 yılı verilerine göre dünyada 5. sırada yer alırken aynı zamanda çimento ihracatında ise dünyada ikinci sırada yer almaktadır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022:5). Çimento sektörünün 2023 yılı ilk 9 aylık üretim verileri ve iç satışlarının bir önceki yıla oranla değişim yüzdeleri Şekil 1'de gösterilmiştir.

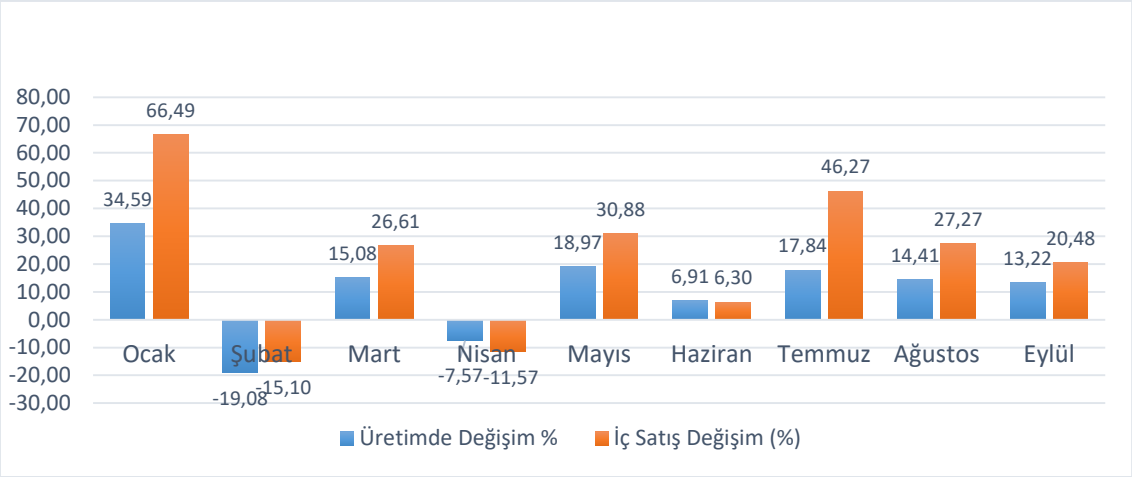

Şekil 1. Çimento Sektörü Üretim ve İç Satış Değişim Yüzdeleri

Kaynak: (Türk Çimento, 2024a)'dan alınan verilerle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

2023 yılı çimento verilerine baktığımızda üretim ve iç satışlar 2022 yılı ocak ayının baz etkisiyle artış ile başlamıştır. Şubat ayında deprem nedeniyle azalışlar görülmektedir. Mart ayında artışlar başlamıştır. Nisan ayında bayram nedeniyle azalma görülürken mayıs ayında artışlar devam etmiştir. Haziran ayında ise bayram etkisiyle üretimde ve satışlarda nisbi azalmalar görülürken temmuz ayından itibaren deprem bölgesindeki konutların inşasının devam etmesi sebebiyle satışların artışının devam ettiği görülmektedir. Ocak-Eylül döneminde genel olarak bakıldığında ise geçen yıla oranla çimento üretimi %10,39'luk bir artış yaşamıştır. İç satışlarda ise Ocak-Eylül döneminde %20,1 artış gerçekleşmiştir (Türk Çimento, 2024b).

Ülke ekonomisin içerisinde önemli bir etkiye sahip çimento sektörünün ele alındığında, sektörün düzenli aralıklarla performans ölçümlerinin yapılması ve ölçümlerinin sonucunda gerekli değerlendirmelerin yapılarak ilgili yönetici ve bilgi kullanıcılarına sunulması ayrı bir önem taşımaktadır (Özkan, 2020:83). Asrın felaketi 6 Şubat depremiyle birlikte hane, işyeri vb. yıkımlarının olması bu alanda hizmet veren inşaat sektörü ve beraberinde çimento sektörünün de faaliyetlerinin incelenmesinin gerekliliğini ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bu sektörlerde faaliyette bulunan firmaların finansal performanslarının değerlendirilmesi, sektördeki konumlarının tespit edilmesi ve finansal durumları açısından rakiplerine göre konumlarının belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak her iki sektör birlikte ele alınarak Türkiye'de 06.02.2023 tarihinde yaşanan ve fiziki olarak 11 ili etkisi altına alan ancak tüm ülke toplumunu derinden etkileyen depremin inşaat ve çimento sektörlerine ilişkin ekonomik etkileri araştırılmış ve bu sektörlerde faaliyet gösteren firmaların finansal durumlarının nasıl etkilendiğinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu çerçevede Borsa İstanbul'da yer alan ve deprem felaketinden etkilendiği düşünülen inşaat ve çimento sektörlerinin finansal durumu CRITIC tabanlı TOPSIS yöntemi ile incelenmiş ve sonuçlar değerlendirilmiştir.

1. Literatür

Deprem, sel, kasırga gibi doğal afetler sadece toplumsal hayatı değil ülkelerin ekonomik hayatını da etkilemektedir. Bu tür doğal afetlerin finansal piyasalar, borsalar üzerindeki etkileri ve ekonomik etkilerini araştıran hem ulusal hem de uluslararası birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalar TOPSIS yöntemi ile yapılanlar ve deprem ile finansal performansa ilişkin yapılan çalışmalar olmak üzere iki bölüm halinde sunulmuştur. Tablo 1'de inşaat ve çimento sektörlerine ilişkin TOPSIS yöntemiyle yapılmış son çalışmalara yer verilmiştir.

Tablo 1. TOPSIS Yöntemiyle Yapılan Araştırmalar

Yazar(lar)	Yıl	Kullanılan Yöntem	Açıklama
Kocarık ve Gacar	2017	TOPSIS	2016 yılı inşaat sektörü finansal verileri üzerinden yapılan analizde en yüksek finansal performans gösteren şirketin ENKAI olduğu aynı zamanda en düşük performansın ise SANEL tarafından gerçekleştirildiği sonucuna ulaşılmıştır.
Ege ve Yaman	2018	TOPSIS MOORA Panel veri	Çalışmada 13 dönem verileriyle elde edilen TOPSIS ve MOORA skorları ile firmaların pay getirileri arasında, ilişkinin varlığı ve yönü panel veri analizi ile araştırılmıştır. Analiz sonucunda TOPSIS yöntemi ile elde edilen skorlar ile pay getirileri arasında anlamlı bir ilişkinin var olduğu tespit edilirken MOORA yönteminde anlamlı bir sonuca ulaşılamamıştır. Buna göre TOPSIS yönteminin yatırımcılar açısından kabul edilebilir bir analiz tekniği olduğu görüşü desteklenmektedir.
Saygılı ve Şahin	2018	TOPSIS	Çalışmada TOPSIS yöntemi skorlarıyla yapılan sırlamalar ile hisse senedi fiyat analizi yüzde sırlamaları arasında kesin bir uyuşmanın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Şahin ve Karacan	2019	GİA ve TOPSIS	Çalışmada inşaat sektöründe faaliyet gösteren 8 inşaat firmasının 2017 yılı finansal performansları iki yöntem açısından değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmelerde ilk iki sıradaki firmalar açısından yöntemlerin benzerlik gösterdiği bilgisine ulaşılırken son sıralardaki firmalar açısından kısmı benzerlik tespit edilmiştir.
Kızıl	2019	TOPSIS	Çalışmada BİST'te işlem gören çimento işletmelerinin 2015-2017 yıllarına ait finansal performansları TOPSIS yöntemi ile sıralanmış ve bu sıralamalar ile piyasa değeri / defter değeri oranları arasındaki ilişki incelenmiştir. TOPSIS skorları ile borsa performansları arasında 2015 ve 2017 yılları arasında anlamlı bir ilişki bulunurken 2016 yılında ise anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.
Özkan	2020	TOPSIS ve GİA	2019 yılında çimento sektöründeki firmaların finansal performans düzeyleri TOPSIS ve GİA yöntemleri tespit edilmiştir. Sonuçlar karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Yöntemlerde elde edilen sonuçlara göre Adana Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş. finansal performans skorları açısından birinci sırada yer almıştır.
Hacıfettahoğlu ve Perçin	2020	Entropi TOPSIS VIKOR	Çalışmada inşaat sektöründeki firmaların finansal performanslarının ölçülmesi ve yapılan skorlamada her iki yöntemde de aynı firmanın birinci sırada yer aldığı görülmüştür. Finansal performans ölçümünde çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanılabilirliği noktasında değerlendirmelerde bulunulmuştur.
Tulum	2021	TOPSIS	Çalışmada BİST İnşaat ve Bayındırlık sektöründe yer alan firmaların 2015-2019 yıllarına ait finansal verileri üzerinden performans analizi yapılmıştır. Buna göre firmalar arasında yapılan sıralamalarda ilk iki sıradaki firmalar ile son iki sıralarda yer alan firmaların bulundukları konumların genel itibariyle benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir.
Kılıçarslan ve Uçar	2023	Entropi, CRITIC, TOPSIS	BİST firmalarının 2. ve 4. çeyrek verilerine ilişkin finansal performansların aritmetik ortalaması üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Buna göre 2021 ve 2022 yıllarında firmaların en iyi performanslarını gösterdikleri görülmüştür. Ayrıca CRITIC, Entropi ve TOPSIS yöntemlerinin entegre bir şekilde kullanılabileceği bilgisine yer verilmiştir.
Bozdoğan vd.	2023	CRITIC - TOPSIS ve ELECTRE	Borsa İstanbul'da 2013-2022 dönemine ait çimento firmalarının finansal performansları CRITIC tabanlı TOPSIS ve Electre yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. TOPSIS yönteminde CMBTN birinci sırada yer alırken, her iki yönteme göre BTCM en az başarılı firma olarak tespit edilmiştir.

Doğan ve Doğan	2023	TOPSIS	Çalışmada inşaat sektörünün finansal performansı sektör bilançoları istatistikleriyle yıllar itibariyle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. 2011-2020 yılları arasında yapılan analizde 2018 yılı en düşük performans değerlerinin elde edildiği yıl olmuştur. Buna göre 2018 yılı ekonomik kriz döneminde inşaat sektörü verilerinin ekonomik krizlerden etkilendiğine yönelik tespitler sunulmuştur. Aynı zamanda 2011 yılında yaşanan Van depreminin ardından 2012 yılında kentsel dönüşüm faaliyetlerinin etkili olması neticesinde 2012 yılının en yüksek performans yılı olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

Tablo 2'de depremlerin finansal performanslara olan etkilerini araştıran çalışmalara yer verilmiştir.

Tablo 2. Depremler ve Finansal Performanslara Yönelik Araştırmalar

Yazar(lar)	**Yıl**	**Kullanılan Yöntem**	**Açıklama**
Shelor vd.	1990	T-Test,SUR Model	Bu çalışmanın amacı 17 Ekim 1989 Kaliforniya depreminin gayrimenkul sektöründe faaliyet gösteren firmaların hisse senedi değerleri üzerindeki etkisini incelemektir. Depremin gayrimenkulle ilgili hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bulgular, depremin piyasaya, San Francisco bölgesinde faaliyet gösteren firmalar arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif hisse senedi getirilerine yansıyan önemli yeni bilgiler aktardığını göstermektedir. Kaliforniya'nın diğer bölgelerinde faaliyet gösteren emlakla ilgili firmaların genel olarak depremden etkilenmediği bilgilerine ulaşılmıştır.
Scholtens ve Voorhorst	2013	Olay Çalışması	Finansal piyasaların depreme verdiği tepkilerin araştırıldığı çalışmada olay çalışması metodolojisi kullanılmış ve 1973-2011 yılları arasındaki veriler incelenmiştir. Analiz sonucunda, depremlerin borsa üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu, depremlere verilen tepkiler ile yüksek gelirli ve düşük gelirli ülkelerdekilere verilen tepkiler arasında hiçbir fark olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Alman kanunlarına dayalı ülkeler ile İngiliz veya Fransız kanunlarına dayalı ülkelerde depreme verilen tepkiler arasında neredeyse hiç önemli bir fark yoktur. Bu durum borsanın depremlerin temel özellikleri konusunda çok hassas olmadığını göstermektedir.
Ruiz ve Barrero	2014	GARCH (1,1) Model	Çalışmada Santiago Menkul Kıymetler Borsası'nda listelenen 42 firmadan oluşan bir örneklemi kullanarak, volatilitedeki heterojenliği dikkate alan bir olay çalışması metodolojisi geliştirilmiştir. Şili borsasındaki oynaklık depremden sonraki 5 (11) işlem gününde %240 (%120) artmıştır. Getiriler perakende, emlak ve bankacılık sektörleri gibi sektörlerde pozitif, gıda, çelik ve ormancılık sektörlerinde ise negatiftir.
Forcael vd.	2017	Kısmi En Küçük Kare Modeli	Bu çalışmada, 2010 Şili depremini örnek olay olarak kullanılmış ve depremin inşaat sektörü üzerindeki performans etkilerini değerlendiren bir model sunulmuştur. İnşaat şirketlerinde sismik bir olaydan etkilenen ana değişkenler ve bunların ilişkileri Kısmi En Küçük Kare (PLS) kullanılarak modellenmiştir. Daha sonra değişkenlerin depremden nasıl etkilendiğini açıklayacak bir ilişkiler modeli geliştirilmiştir. Ana bulgular, ciddi bir olay meydana geldiğinde en çok etkilenen iki faktörün Sahip/Müşterilerle İlişkiler ve İmaj olduğunu, en çok etkilenen endekslerin ise Sahip/Müşteri Memnuniyeti ve Mali Durum olduğunu göstermiştir.
Bourdeau-Brien ve Kryzanowski	2017	ARMA-EGARCH Model	Farklı türdeki doğal afetlerin (deprem, sel, yangın vb.) ABD hisse senedi getirileri ve dönemdeki dalgalanmalar üzerindeki etkilerinin araştırılmak istendiği çalışmada, 1990-2014 yılları arasındaki veriler incelenmiştir. Araştırma sonucunda afetlerin küçük bir kısmının geri dönüşler üzerinde önemli bir etkisi olduğu; kasırga, su baskını, aşırı

			sıcaklık dönemleri ve şiddetli dönemlerin ardından koşullu oynaklığın arttığı sonuçlarına ulaşılmıştır.
Yıldırım ve Alola	2020	ARDL Model	Çalışmada, BIST GYO endeksi ile Türkiye'deki deprem ilişkisi araştırılmıştır. 02.2000-02.2017 tarihleri arasındaki Türkiye Cumhuriyeti hisse senedi endeksi üzerindeki şok etkisini 2000M2 ile 2017M12 arasındaki dönemde incelemektedir. Çalışma sonucunda, bu değişkenlerin BIST GYO üzerinde uzun vadede istatistiksel olarak anlamlı ve olumsuz etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Ancak depremin ilgili borsa endeksine etkisi kısa vadede bulunamamıştır.
Say ve Doğan	2023	Örneklem T-Testi	2023 yılında Kahramanmaraş merkezli meydana gelen depremin hisse senedi fiyatlarına olan etkisini incelemişlerdir. T-testi ile verilerin analizi gerçekleşmiş olup analizler sonucunda, BIST 30 şirketlerinde olay günü ve olaydan sonraki tüm günlerde kümülatif anormal getiriler elde edildiği sonucuna varılmıştır.
Akgemci	2023	Bağımlı Örneklem-Wilcoxon İşaretli Sıralar	Çalışmada Borsa İstanbul'da yer alan 28 inşaat şirketinin Haziran 2022-Haziran 2023 yılları arasındaki verileri incelenmiştir. Firmaların deprem sonrasında finansal performanslarındaki değişimlerin belirlenmesi amacı taşıyan bu çalışmada, likidite oranı, PD/DD'i ve aktif karlılık oranı (ROA) ortalamalarının deprem öncesine göre depremden sonra artış gösterip göstermediği ortaya konulmak istenmiştir. Araştırma sonucunda deprem öncesi ve sonrasındaki ortalamalardaki bu farklılığın istatistiki olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2. Yöntem

Çalışmada asrın felaketinden sonra yaşanan yıkımlara bağlı olarak faaliyetlerinde artış olabileceği düşünülen inşaat ve çimento sektörleri ele alınmıştır. Yaşanan felaket sonrasında altyapı çalışmaları ve konutların inşasında hayati öneme sahip olan bu sektörlerin finansal durumlarının belirlenmesi ve analiz edilmesi önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada Borsa İstanbul'da (BİST) kayıtlı inşaat ve çimento firmalarının finansal performanslarının analiz edilmesi ve sektördeki konumlarının CRITIC-TOPSIS yöntemiyle araştırılması amaçlanmıştır.

Çalışmada BİST'te hisseleri işlem gören inşaat sektöründen 11 firma ile çimento sektöründe faaliyet gösteren 13 firmanın 2021-2023 yıllarının 3. çeyrek (9. ay) finansal verileri esas alınmıştır. Bu firmaların finansal performans analizleri CRITIC-TOPSIS yöntemiyle yapılarak firmaların sektörlerdeki konumları tespit edilmiş ve 6 Şubat deprem etkisi gösterilmiştir.

BİST şirketlerinin dönemsel finansal performansının analizi kapsamında kriter olarak, finansal performansı belirlemek üzere sıklıkla kullanılan oranlardan yedi tanesine yer verilmiştir (Şahin ve Karacan, 2019:167; Tulum, 2021:160). Bu oranlardan altı tanesinde en yüksek değer hedeflenirken Kısa Vadeli Borç / Aktif (%) oranında ise en düşük değer hedeflenmektedir. Finansal oranlara ilişkin kodlar ile ideal hedef değerleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Finansal oranlar

Kodu	Adı	Hedef
F1	Cari Oran	Maksimum
F2	Aktif Karlılık (%)	Maksimum
F3	Net Kar Marjı (%)	Maksimum
F4	Özsermaye Karlılığı (%)	Maksimum
F5	Kısa Vadeli Borç / Aktif (%)	Minimum
F6	Alacak Devir Hızı	Maksimum
F7	Stok Devir Hızı	Maksimum

Uygulamada öncelikle CRITIC yöntemi ile Tablo 3'de belirtilen finansal oranların ağırlıklandırılması yapılmıştır. Bunun sonucunda elde edilen ağırlıklar TOPSIS yönteminde kullanılmıştır.

Alternatifler arasından en iyisinin seçilmesinde birden fazla kriter arasından yapılacak değerlendirmelerde kullanılan kriterlerin ağırlıklarının tespit edilmesindeki sorunlar karar vermeyi zorlaştırmaktadır (Özçalıcı vd., 2022:89). Finansal oranların kriter ağırlıklarının tespitinde kullanılan CRITIC yönteminde kriterler arasında korelasyon katsayılarının net değerleri belirlenir. Böylece kriterlerin ağırlıklandırılması daha objektif bir şekilde belirlenmiş olur. CRITIC yönteminde kullanılacak uygulama adımları şu şekildedir (Diakoulaki vd., 1995:765; Bulğurcu, 2019:1943; Kılıçarslan ve Uçar, 2023:10)

1.Adım: Karar matrisinin oluşturulması $$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

2. Adım: Karar matrisinin normalize edilmesi

(Fayda yönlü) $$r_{ij} = \frac{a_{ij} - \min(a_{ij})}{\max(a_{ij}) - \min(a_{ij})} \quad (2)$$

(Maliyet yönlü) $$r_{ij} = \frac{\max(a_{ij}) - a_{ij}}{\max(a_{ij}) - \min(a_{ij})} \quad (3)$$

3. Adım: Kriterler arası ilişki değerlerinin (korelasyon) hesaplanması

$$p_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^{m}\left(r_{ij} - r_j^-\right)\left(r_{ik} - r_k^-\right)}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m}\left(r_{ij} - r_j^-\right)^2 \sum_{i=1}^{m}\left(r_{ik} - r_k^-\right)^2}} \quad (4)$$

$$p_{jk} = 1 - \frac{6 * \sum_{i=1}^{m} d^2}{n * (n^2 - 1)} \quad (5)$$

4. Adım: Kriterler arası ilişkilerle alternatifler arasındaki yoğunluk katsayısının hesaplanması

$$c_J = \sigma_J \sum_{k=1}^{n}(1 - p_{jk}) \quad (6)$$

5. Adım: Kriterlerin ağırlıklı değerlerinin belirlenmesi $$w_J = \frac{c_J}{n \sum_{i=1}^{n} c_k} \quad (7)$$

Kriter ağırlıklarının belirlenmesinden sonra bu ağırlık değerleri TOPSIS yönteminde kullanılarak daha objektif bir değerlendirme yapılmasına yardımcı olmaktadır.

TOPSIS yöntemiyle uygulamada iki farklı hesaplama yapılmıştır. Öncelikle firmaların sektör içerisindeki konumunun belirlenmesi açısından firmaların birbirleriyle karşılaştırmalı olarak başarıları sıralanmıştır. Sonrasında firmaların dönemlik performansları dikkate alınarak 2021/9 - 2022/9 - 2023/9 dönemleri arasındaki başarıları değerlendirilmiştir.

TOPSIS yöntemi seçilen alternatifin ideal çözüme en kısa mesafede ve aynı zamanda negatif çözüme en uzak mesafede olması gerektiği kavramına dayanmaktadır. Bu yöntem çok kriterli karar verme problemlerinde, üretim sistemlerinde, ürün tasarımlarında, finans yatırımlarında ve daha birçok alanda kullanılmaktadır ve bu yöntemde kullanılacak ana adımlar şu şekildedir (Kabak vd., 2017:37).

1. Adım Karar matrisinin oluşturulması $$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix} \quad (8)$$

2. Adım: Karar Matrisinin Normalize Edilmesi $$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m} a_{ij}^2}} \quad (9)$$

3. Adım: Normalize Edilmiş Karar Matrisinin Ağırlıklandırılması $$V_{ij} = W_j r_{ij} \quad (10)$$

4. Adım: İdeal ve Negatif İdeal Çözümlerin Oluşturulması

$$A^+ = \{V_1^+, V_2^+, \dots, V_j^+, \dots, V_n^+\} \quad (11)$$

$$A^- = \{V_1^-, V_2^-, \dots, V_j^-, \dots, V_n^-\} \quad (12)$$

5. Adım: Uzaklık Değerlerinin Hesaplanması $S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^{n}(V_{ij} - V_j^+)^2}$ (13)

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^{n}(V_{ij} - V_j^+)^2} \quad (14)$$

6. Adım: İdeal Çözüme Göre Göreli Yakınlığın Belirlenmesi $C_i^+ = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+}$ (15)

Son olarak alternatifler ideal çözüme yakınlıklarına göre sıralanır. Ci* değerine göre en yüksek değere sahip alternatif en başarılı olarak seçilir.

Çalışmada kullanılan veri seti Finnet 2000 üzerinden elde edilen finansal oranlardan oluşmaktadır. Bu oranlar aynı zamanda CRITIC ve TOPSIS yöntemlerinin birinci adımları olan karar matrislerini oluşturmaktadır. Çalışmada depremin ilk aylarındaki şok etkisinden sonra sektörlerin toparlanma ve yoğun çalışma durumlarına da dikkat çekebilmek adına 9. ay (üçüncü çeyrek) verileri esas alınmıştır.

Verilere ve çözüm yöntemlerine ilişkin tablolar çalışmanın konu bütünlüğünün bozulmaması adına ekler bölümünde gösterilmiştir. Sadece sonuçlara ilişkin tablolar ilgili konu başlıkları altında sunulmuştur. Buna göre çalışma kapsamında ele alınan inşaat firmalarına ait 2021/9, 2022/9, 2023/9 dönemlerine ilişkin finansal oranlardan oluşturulmuş olan başlangıç matrisleri sırasıyla ekler kısmında Tablo 4, 5 ve 6'da gösterilmiştir. Çimento firmalarının 2021/9, 2022/9, 2023/9 dönemlerine ait finansal oranlardan oluşturulmuş olan başlangıç matrisleri ise ek Tablo 7, 8 ve 9'da gösterilmiştir.

3. Bulgular

Uygulamada öncelikle CRITIC yöntemi üzerinden finansal oranların ağırlıkları tespit edilmiştir. Sonrasında bu oranlar TOPSIS yönteminde kullanılarak sıralamalar yapılmıştır. Çalışmada formüllere uygun olarak yapılan hesaplamalar örnek olarak inşaat sektörü firmalarının 2023/9 dönemine ait verileri üzerinden gösterilmiştir. Son aşamada tüm dönemlerin sonuçları ile birlikte sunulmuştur.

3.1. CRITIC Yöntemi Bulguları

CRITIC yöntemi uygulamasında birinci aşama olarak ek Tablo 6'da sunulan 2023/9 dönemine ait karar matrisi üzerinden hesaplamalar gösterilmiştir. Formüllere ilişkin sonuçlar sırasıyla ekler kısmında Tablo 10, 11, 12, 13, 14 ve 15'te sunulmuştur.

2023/9 döneminde inşaat sektöründe ağırlık katsayısı en yüksek olan finansal oran 0,161 ile cari oran (F1) olmuştur. Sonrasında sırasıyla 0,157 ile stok devir hızı (F7); 0,148 ile alacak devir hızı (F6); 0,143 ile net kar marjı % (F3); 0,136 ile kısa vadeli yabancı kaynak/aktif % (F5); 0,136 ile özsermaye kârlılığı % (F4) olarak sıralanırken en düşük ağırlık katsayısına sahip oran ise 0,122 ile aktif kârlılık % (F2) oranı olmuştur.

İnşaat sektöründe dönemlere göre CRITIC yöntemiyle yapılan ağırlıklandırmada en yüksek ağırlık oranı 2021/9 döneminde 0,216 ile stok devir hızı (F7) olurken en düşük oran 2022/9 döneminde 0,102 ile özsermaye karlılığı % (F4) olarak belirlenmiştir. Firmalar açısından bakıldığında ise en yüksek oran 0,300 ile DAPGM firmasında cari oran (F1) olarak belirlenirken en düşük oran ise ile EDIP firmasında 0,073 ile net kar marjı % (F3) olarak görülmektedir.

Çimento sektöründe dönemlere göre CRITIC yöntemiyle yapılan ağırlıklandırmada en yüksek ağırlık oranı 2021/9 döneminde 0,252 ile Stok devir hızı (F7) bulunurken, en düşük oran ise 0,084 ile aktif karlılık % (F2) olmuştur. Firmalar açısından bakıldığında en yüksek oran 0,488 ile

BOBET firmasının kısa vadeli yabancı kaynak / Aktif % (F5) oranı olurken en düşük oran ise AKCNS firmasında 0,073 ile cari oran (F1) olmuştur.

Genel olarak CRITIC yöntemiyle yapılan ağırlıklandırmalara bakıldığında hem dönemler hem de firmalar açısından finansal oranların ağırlıkları farklılık göstermektedir. Dolayısıyla sübjektif değerlendirmelerden kaçınılarak yapılan korelasyon hesaplamaları finansal oranların dönemlere ve firmalara göre ağırlıklarını farklı hesaplamıştır. Bu ağırlıklar TOPSIS yönteminde hesaplamalarda kullanılmıştır.

3.2. TOPSIS Yöntemi Bulguları

TOPSIS yöntemine göre yapılan hesaplamalarda ek Tablo 6'da sunulan karar matrisi kullanılmıştır. Sonrasında ise yapılan hesaplamalar ekler kısmında Tablo 16, 17 ve 18'de gösterilmiştir.

İnşaat sektöründeki firmaların 2021/9, 2022/9 ve 2023/9 dönemlerine ilişkin bulguları Tablo 19'da gösterilmiştir.

Tablo 19: BİST İnşaat sektörü sıralama sonuçları (Firmalar arası)

	2021/9		**2022/9**		**2023/9**	
Sıralama	**Firma**	**C_i^***	**Firma**	**C_i^***	**Firma**	**C_i^***
1	DAPGM	0,553	EDIP	0,477	DAPGM	0,448
2	ORGE	0,498	DAPGM	0,464	EDIP	0,444
3	ENKAI	0,463	YYAPI	0,432	YYAPI	0,438
4	EDIP	0,451	KUYAS	0,343	KUYAS	0,349
5	BRLSM	0,439	ORGE	0,314	ORGE	0,300
6	GESAN	0,430	YAYLA	0,247	ENKAI	0,249
7	KUYAS	0,422	ENKAI	0,244	GESAN	0,216
8	YAYLA	0,381	GESAN	0,219	YAYLA	0,215
9	ANELE	0,347	BRLSM	0,177	BRLSM	0,189
10	SANEL	0,314	SANEL	0,120	ANELE	0,096
11	YYAPI	0,301	ANELE	0,070	SANEL	0,088

Tablo 19'da inşaat firmalarının finansal performans başarı sıralamasında DAPGM ve EDIP firmaları her üç dönemde de yüksek performans gösteren ilk dört firma arasında yer almışlardır. ORGE ve ENKAI firmaları 2021/9 döneminde yüksek performans gösteren firmalar arasında iken 2022/9 ve 2023/9 dönemlerinde orta sıralarda kalmışlardır. YYAPI ve KUYAS firmaları ise 2022/9 ve 2023/9 dönemlerinde sırasıyla 3. ve 4. sıralarda yer almışlardır. ANELE ve SANEL firmaları ise üç dönemde de alt sıralarda yer almışlardır.

Özellikle deprem yılı olan 2023/9 ile bir önceki yıl 2022/9 dönemleri karşılaştırıldığında firmaların sıralamaları arasında önemli farklılıklar olmadığı görülmektedir. EDIP firması yüksek performans grubu içerisinde 1. sıradan 2. sıraya gerilerken, YAYLA firması 6. sıradan 8. sıraya gerilemiştir, GESAN firması ise 8. sıradan 7. sıraya yükselmiştir. TOPSIS yöntemiyle yapılan bu sıralamalarda sektörde meydana gelen gelişmelerin farklı yansımaları ile firmaların bu dönemlerde göstermiş oldukları tepki ve gelişimler ortaya çıkarılabilir. Buna göre ek Tablo 6'da gösterilen karar matrislerinde YAYLA firmasının finansal oranları incelendiğinde 2023/9 döneminde cari oran, net kar marjı oranı, alacak devir hızı ve stok devir hızı oranlarında düşüşler olduğu görülmektedir.

Uygulamada ikinci hesaplama yöntemi olarak firmaların dönemler arası performansları sıralanmıştır. Buna göre elde edilen bulgular Tablo 20'da sunulmuştur.

Tablo 20: BİST İnşaat sektörü Sıralama Sonuçları (Firma dönemler arası)

	2021/9		2022/9		2023/9	
	C_i^*	r	C_i^*	r	C_i^*	r
ANELE	0,445	3	0,457	2	0,540	1
BRLSM	0,364	2	0,263	3	0,626	1
DAPGM	0,311	3	0,547	2	0,669	1
EDIP	0,042	3	1,000	1	0,557	2
ENKAI	0,694	2	0,306	3	0,814	1
GESAN	0,294	3	0,655	2	0,804	1
KUYAS	0,040	3	0,254	2	0,956	1
ORGE	0,435	3	0,530	2	0,588	1
SANEL	0,000	3	0,524	2	0,908	1
YAYLA	0,167	3	0,793	1	0,538	2
YYAPI	0,629	1	0,199	3	0,397	2

Tablo 20'de firmalar dönemler açısından değerlendirildiğinde 2021/9 dönemi 11 firmadan 8 inin performansı açısından 3. sırada yer almıştır. Diğer bir ifadeyle üç yılın en düşük performansının olduğu dönem olarak görülmektedir. Bu dönem aynı zamanda pandemi dönemi sonrasını göstermektedir. 2022/9 dönemi ise 11 firmadan 6 tanesinde ikinci sırada yer almıştır. 2023/9 dönemi ise firmalardan 8 tanesinin en iyi performanslarını gösterdiği dönem olmuştur. 2023/9 dönemi üç firma (EDIP, YAYLA, YYAPI) açısından ise ikinci sırada kalmışlardır. Genel olarak bakıldığında 6 Şubat depremi sonrasında firmaların finansal oranlarını iyileştirdiği ve daha başarılı bir performans sergiledikleri görülmektedir.

Çimento firmalarının 2021/9, 2022/9 ve 2023/9 dönemlerine ilişkin finansal performans sıralamaları Tablo 21'de gösterilmiştir.

Tablo 21: BİST Çimento sektörü çözüme yakınlık sıralama sonuçları

	2021/9		2022/9		2023/9	
Sıralama	**Firma**	C_i^*	**Firma**	C_i^*	**Firma**	C_i^*
1	CMBTN	0,631	CMBTN	0,654	BOBET	0,700
2	NUHCM	0,407	BOBET	0,418	CMBTN	0,599
3	CIMSA	0,373	CIMSA	0,400	OYAKC	0,419
4	BUCIM	0,366	BUCIM	0,366	AFYON	0,384
5	AFYON	0,355	NUHCM	0,353	NUHCM	0,381
6	OYAKC	0,329	NIBAS	0,339	NIBAS	0,366
7	BOBET	0,302	OYAKC	0,331	AKCNS	0,354
8	AKCNS	0,265	AKCNS	0,329	BUCIM	0,354
9	CMENT	0,242	CMENT	0,296	CMENT	0,339
10	KONYA	0,230	AFYON	0,294	CIMSA	0,320
11	GOLTS	0,219	GOLTS	0,282	GOLTS	0,313
12	NIBAS	0,211	KONYA	0,242	KONYA	0,238
13	BTCIM	0,123	BTCIM	0,183	BTCIM	0,193

Tablo 21'de Çimento firmalarının finansal performansları incelendiğinde CMBTN firması üç dönemde ilk iki sırada yer almıştır. BOBET firması performans sıralamasını her dönem

yükselterek 2023/9 döneminde 1. sıraya yükselmiştir. OYAKC ve AFYON firmaları ise 2023/9 döneminde sırasıyla 3. ve 4. sıraya yükselirken BUCIM ve CIMSA firmaları ise 8. ve 10. sıralara gerilemiştir. GOLTS, KONYA ve BTCIM firmaları ise üç dönem boyunca alt sıralarda kalmışlardır.

Çimento firmalarının dönemler arası performans değişikliklerinin tespit edilebilmesi açısından yapılan sıralamalarda sonuçlar Tablo 22'de gösterilmiştir.

Tablo 22: BİST Çimento sektörü Sıralama Sonuçları (Firma dönemler arası)

	2021/9		**2022/9**		**2023/9**	
	C_i^*	**r**	**C_i^***	**r**	**C_i^***	**r**
AFYON	0,440	2	0,242	3	0,818	1
AKCNS	0,110	3	0,636	2	0,922	1
BOBET	0,241	3	0,328	2	0,759	1
BTCIM	0,683	2	0,294	3	0,845	1
BUCIM	0,356	3	0,648	1	0,562	2
CIMSA	0,293	2	0,678	1	0,287	3
CMBTN	0,274	3	0,849	1	0,720	2
CMENT	0,263	3	0,530	2	0,938	1
GOLTS	0,048	3	0,661	2	1,000	1
KONYA	0,335	3	0,558	2	0,760	1
NIBAS	0,180	3	0,701	1	0,432	2
NUHCM	0,436	3	0,506	2	0,696	1
OYAKC	0,182	3	0,360	2	0,940	1

Tablo 22'de oluşturulan sıralamalarda 2021/9 dönemi, çimento firmalarından 10 tanesi açısından en düşük (3. sıra) performans gösterilen dönem olurken, 3 firma (AFYON, BTCIM, CIMSA) açısından ise 2. sırada yer almıştır. 2022/9 dönemi ise 4 firma (BUCIM, CIMSA, CMBTN, NIBAS) açısından birinci sırada, 7 firma (AKCNS, BOBET, CMENT, GOLTS, KONYA, NUHCM, OYAKC) açısından 2. sırada, 2 firma (AFYON, BTCIM) açısından ise 3. sırada yer almıştır. 2023/9 dönemi açısından 13 firmadan 9 tanesi (AFYON, AKCNS, BOBET, BTCIM, CMENT, GOLTS, KONYA, NUHCM, OYAKC) 2023 yılında en yüksek performansını göstermiştir. 3 firmanın (BUCIM, CMBTN, NIBAS) performans sıralaması 2 olurken CIMSA ise son üç yılın en düşük performansını göstermiştir.

Sonuç ve Tartışma

Deprem, yangın, sel vb. gibi doğal afetler meydana geldikleri bölgelerde genellikle birçok kayba neden olmaktadır. Sadece can kaybı, yaralanma gibi etkileri olmayan beraberinde fiziki hasarlara, iş kaybına, üretim kapasitesinin kullanılmasına engel durumların ortaya çıkmasına, ihracat-ithalatın azalmasına ve bunlara paralel olarak milli gelirin azalması gibi birçok maddi hasara da neden olmaktadır. Türkiye ülke olarak deprem ülkesi olarak bilinmektedir. Türkiye'nin büyük bir bölümü deprem riski ile karşı karşıyadır. Geçmiş dönemlerde yaşanan Erzincan, Adana, Gölcük, Bingöl, Van, Elazığ depremleri ve 2023 Şubat ayında meydana gelen ve on biri ili etkisi altına alan Kahramanmaraş depremi bunun bir göstergesidir (Güreşçi, 2023:50-52).

Yaşanan depremler ülke ekonomisini derinden etkileyen bir tehdit unsuru oluşturmaktadır. Finansal piyasalara, borsaya, ticarete olan etkisiyle ekonomik gelişmişliğe etki eden deprem afeti, son yıllarda araştırma konuları içerisinde büyük bir ivme kazanmıştır. Bu çerçevede çalışmada

Kahramanmaraş depreminin borsaya özellikle borsada işlem gören inşaat ve çimento sektörlerinde yer alan işletmelere olan etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır.

Ülke ekonomisinin en önemli sektörlerinden olan inşaat ve çimento sektörlerinde faaliyette bulunan firmaların finansal performanslarının analiz edilmesi, sektördeki konumlarının tespit edilmesi, geçmiş dönem performanslarıyla karşılaştırılması, 6 Şubat asrın felaketi depreminin etkisinin gösterilmesi açısından gerekli görülmüştür. Hem ülke ekonomisinin lokomotifi olmasına bağlı olarak hem de deprem bölgesinin acilen ayağa kaldırılabilmesi açısından inşaat sektörünün ve beraberinde çimento sektörünün finansal açısından başarılı bir performans göstermesi beklenmektedir. Bu kapsamda pandemi sonrasındaki 2021, 2022 ve 2023 dönemlerinin ilk 9 aylık verileri araştırılarak inşaat ve çimento firmaların finansal performansları hesaplanmıştır. Uygulamada CRITIC tabanlı TOPSIS yöntemi kullanılarak ideal performans düzeyine yakınlık derecelerine göre firmalar sıralanmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda, 2023/9 döneminde hem inşaat hem de çimento sektöründeki firmaların çoğunluğunun finansal performans olarak en iyi performans dönemini yaşadıkları tespit edilmiştir. Deprem konutlarının ve alt yapı çalışmalarının hızlı bir şekilde başlatılmasının bu noktada etkili olduğu düşünülmektedir. Bu durum Van depremi sonrasında 2012 yılında kentsel dönüşüm faaliyetlerinin başlamasıyla inşaat firmalarının finansal performanslarının yükseldiği dönemle (Doğan ve Doğan, 2023:13) benzerlik göstermektedir. Literatürde 2021 ve 2022 yıllarını ele alan çalışmalar (Kılıçarslan ve Uçar, 2023; Bozdoğan vd., 2023) incelendiğinde çalışmalara konu ara dönemlerin, firma sayılarının ve kullanılan kriterlerin farklı olduğu görülmektedir.

Çalışmada TOPSIS skorlarıyla yapılan sıralamalarda dönemler itibariyle firmaların sıralamalarında değişiklikler olduğu görülmekle birlikte 2023/9 döneminde inşaat firmaları arasında en iyi performans gösteren dört firma DAPGM, EDIP, YYAPI, KUYAS olurken, en düşük performans gösteren firmalar ise YAYLA, BRLSM, ANELE, SANEL olmuştur. Çimento firmaları açısından ise ilk dört firma BOBET, CMBTN, OYAKC ve AFYON olurken son dört firma ise CIMSA, GOLTS, KONYA, BTCIM olmuştur.

Çalışmada inşaat ve çimento sektörlerindeki firmalardan hisse senetleri Borsa İstanbul'da işlem görenler ele alınmıştır. Bu firmaların finansal performanslarının ölçülmesinde pandemi sonrası ve deprem öncesi iki dönem ile deprem sonrası bir dönemin esas alınması çalışmanın sınırlılıklarındandır. İnşaat ve çimento sektörlerinin ekonominin temel lokomotiflerinden olması sebebiyle ilerleyen dönemlerle birlikte düzenli bir şekilde analizlerin yapılması faydalı olacaktır. Araştırmada yedi kriter esas alınmıştır. Bu kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesinde CRITIC yöntemi kullanılmıştır. Yapılacak araştırmalarda farklı ağırlıklandırma yöntemleri ve farklı çok kriterli karar verme teknikleri kullanılabilir. Ayrıca sektör ortalamalarıyla karşılaştırmalı olarak incelemeler yapılabilir.

Kaynakça

Akar, S. (2013). *Doğal afetlerin kamu maliyesi üzerine etkisi: Türkiye örneği.* Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Akgemci, A. (2023). Kahramanmaraş merkezli depremlerin firmaların finansal performansı üzerindeki etkisi: İnşaat sektöründe bir uygulama. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 47-60

Artekin, A. Ö. (2023). Türkiye'de İnşaat Sektörü, İstihdam ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: GMM Yaklaşımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 26 (2), 491-503.

Bardakçı, H., ve Demirtaş, F. (2023). Doğal afetlerin dış ticarete etkisi: 2023 Türkiye depremleri ve sonuçlarının değerlendirilmesi. *Avrasya Dosyası*, 14(1), 171-191.

Bourdeau-Brien, M., ve Kryzanowski, L. (2017). The impact of natural disasters on the stock returns and volatilities of local firms. T*he Quarterly Review of Economics and Finance,* 63, 259-270.

Bozdoğan, T., Odabaş, A. ve Çetin, Ö. O. (2023). Financial performance of BIST-cement companies Analysis by TOPSIS and ELECTRE methods. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (78), 491-510.

Bulğurcu, B. (2019). Çok nitelikli fayda teorisi ile CRITIC yöntem entegrasyonu: Akıllı teknoloji tercih örneği. *OPUS International Journal of Society Researches, 13*(19), 1930-1957.

Diakoulaki, D., Mavrotas, G., ve Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: the CRITIC method. *Computers & Operations Research*, 22, 763-770

Doğan, Ö. ve Doğan, Ö. (2023). İnşaat sektörü finansal performansının entropi tabanlı topsis yöntemi ile değerlendirilmesi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 52, 1-18. https://doi.org/10.52642/susbed.1335889

Ege, İ. ve Yaman, S. (2018). TOPSIS ve MOORA yöntemleri ile ölçülen finansal performansın pay getirilerine etkisi: BİST çimento-beton işletmeleri üzerine bir panel veri uygulaması, Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), 75-96.

Finnet, (2000). Sektör Oran Analizleri, Erişim adresi: https://finnet2000.ziraatyatirim.com.tr/Finnet2000Plus/FinansalAnaliz/SektorOranAnalizleri (Erişim tarihi 26.12.2024).

Forcael, E., González, V., Opazo, A., Orozco, F. ve Araya, R .(2017). Modeling the performance impacts caused by an earthquake to the construction industry: Case study on the 2010 Chile earthquake, *Revista de la Construcción,* 16 (2), 215-228.

Güreşçi, E. (2023). Kahramanmaraş Depremi Sonrası Yeni Bir Tartışma Konusu Olarak Deprem Göçü, M.Öztürk ve M.Kırca (Ed.) Kahramanmaraş merkezli depremler sonrası için akademik öneriler, (1. Baskı, 47-60) içinde Özgür yayınları.

Hacıfettahoğlu, Ö. ve Perçin, S. (2020). Bütünleşik ÇKKV Yaklaşımı İle Finansal Boyutta Türk İnşaat Firmalarının Performansının Değerlendirilmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22(2), 543-567

Kabak, M., Sağlam, F. ve Aktas, A. (2017). Farklı uzaklık hesaplama yaklaşımlarının TOPSIS üzerinde kullanılabilirliğinin incelenmesi. *Journal of The Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University, 32*(1), 35-43.

Karancı, N. A., Kalaycıoğlu, S., Erkan, B. B., Özden, T. A., Çalışkan, İ. ve Özakşehir, G. (2011). *Tabanlı-Van ve Edremit-Van Depremleri İnceleme Raporları*. Ankara.

Kaya, A., Pamucar, D., Gürler, H. E., ve Ozcalici, M. (2024). Determining the financial performance of the firms in the Borsa Istanbul sustainability index: integrating multi criteria decision making methods with simulation. *Financial Innovation, 10*(1), 21.

Kılıçarslan, A. ve Uçar, M. (2023). Dönemsel finansal oranlar üzerinden Borsa İstanbul şirketlerinin performans analizi. Int*ernational Journal of Economic and Administrative Academic Research,* 3(2), 2023, 1-23

Kızıl, E. (2019). Borsada işlem gören şirketlerin finansal performansları ile borsa performansları arasındaki ilişki: BİST taş, toprak endeksindeki çimento firmaları üzerine bir uygulama. Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 1(1), 51-67.

Kocarık, B. ve Gacar, A. (2017). Topsis Yöntemi: Halka Açık İnşaat Şirketlerinin Finansal Performansları Üzerine Bir Uygulama. H. Kapucu, & Ç. Bektur içinde, Current Debates In Accounting&Finance Volume 3 (s. 317-328). London: IJOPEC Publication Limited.

Özçalıcı, M., Kaya, A. ve Gürler, H. E. (2022). "Long-Term Performance Evaluation of Deposit Banks with Multi-Criteria Decision Making Tools: The Case of Turkey" Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute, Issue 50, Denizli, p. 87-114

Özkan, T. (2020). TOPSIS ve Gri İlişkisel Analiz Yöntemleri ile BIST Çimento Sektörü Şirketlerinin Finansal Etkinliklerinin Değerlendirilmesi. *Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, *1*(1), 69-85.

Ruiz, J. L. ve Barrero, M. (2014). The effect of the 2010 chilean natural disasters on the stock market. *Estudios de Administración,* 21(1), 31-48.

Sabırsız, E. ve Şöhret, M. (2024). 6 Şubat depremlerinin Türkiye ekonomisi üzerindeki makroekonomik, sosyal ve çevresel etkileri. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi,* 15(1)- Deprem Özel Sayısı- 571-597.

Say, S. ve Doğan, M. (2023). Depremlerin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi: 2023 yılı Kahramanmaraş depremi örneği. *Social Sciences Research Journal (SSRJ),* 12(1), 90-97.

Saygılı, E. E. ve Şahin, Y. (2018). Finansal performans ile hisse senedi yatırımcı kararları arasındaki ilişki: bıst çimento sektöründe TOPSIS uygulaması. *Izmir Democracy University Social Sciences Journal, 1*(1), 16-45.

Scholtens, B. ve Voorhorst, Y. (2013). The Impact of Earthquakes on the Domestic Stock Market. *Earthquake Spectra,* 29(1), 325-337.

Shelor, R., Anderson, D., ve Cross, M. (1990). The impact of the California earthquake on real estate firms' stock value. *Journal of Real Estate Research,* 5(3), 335-340.

Şahin, İ. E. ve Karacan, K. B. (2019). BIST'te işlem gören inşaat işletmelerinin çok kriterli karar verme yöntemleri ile finansal performans ölçümü. *International Journal of Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies, 3*(2), 162-172.

Şahin, İ. ve Kılınç, T. (2016). Türkiye'de 1980-2014 yılları arasında görülen depremlerin ekonomik etkileri. *İktisadi Yenilik Dergisi,* 4(1), 33-42.

T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı. (2004*). Deprem Şurası Sonuç Bildirgesi*. İstanbul.

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2022). Çimento sektör raporu. Erişim adresi: https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/CimentoSektorRaporu2021.pdf.

Tulum, S. (2021). BIST'de işlem gören inşaat işletmelerinin finansal performanslarının TOPSIS yöntemi ile analizi. *Kocatepe İİBFD, 23*(2), 154-170.

Türk Çimento, (2024a). İstatistikler, Erişim adresi: https://www.turkcimento.org.tr/tr/istatistikler/aylik-veriler (Erişim Tarihi: 05.01.2024)

Türk Çimento, (2024b). Çimento ve Klinker İstatistikleri, Erişim adresi: https://www.turkcimento.org.tr/tr/haber_detay/cimento-ve-klinker-istatistikleri (Erişim Tarihi: 05.01.2024)

Türkiye İstatistik Kurumu, (2024). İnşaat ve Konut, Erişim adresi: https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Insaat-ve-Konut-116 (Erişim tarihi: 06.01.2024)

Yavuz, F, (2023) Depremin Tarıma Etkileri Üzerine, *Kriter Dergi.* Yıl 7, sayı 77, mart, https:// kriterdergi.com/dosya-deprem-ve-afet-yonetimi/depremin-tarima-etkileri-uzerine

Yıldırım, H., ve Alola, A. (2020). Do earthquakes affect stock market index? *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10. Yıl Özel Sayısı, 4768-4780.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Ekler

Bu kısımda çalışmada kullanılan veriler ve çözümlemelere ilişkin oluşturulan Tablo 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18. yer almaktadır.

Tablo 4: BIST İnşaat Sektörü 2021/9 dönemi karar matrisi

2021/9	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
ANELE	1,17	-6,12	-11,25	-24,04	70,77	2,39	5,81
BRLSM	1,91	10,92	11,59	22,01	47,34	2,67	6,72
DAPGM	1,84	11,97	35,83	44,00	20,38	221,14	7,72
EDIP	0,85	-14,62	-167,58	-228,36	7,60	8,34	257,98
ENKAI	3,22	8,92	26,85	11,53	16,13	7,33	6,01

GESAN	1,90	9,04	5,60	21,40	41,83	2,85	0,94
KUYAS	1,19	3,42	14,20	6,72	14,29	2,80	1,47
ORGE	4,34	18,31	28,31	29,77	19,92	8,98	8,80
SANEL	0,81	-13,60	-11,16	-56,56	66,11	2,29	4,82
YAYLA	0,28	-4,66	-51,60	-7,79	22,87	42,23	32,71
YYAPI	0,60	-3,45	-133,51	-6,40	40,32	0,45	0,85

Tablo 5: BIST İnşaat Sektörü 2022/9 dönemi karar matrisi

2022/9	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
ANELE	0,77	-5,50	-6,62	-30,27	79,09	2,54	4,94
BRLSM	1,52	10,20	13,33	24,46	61,63	3,06	8,52
DAPGM	1,55	25,56	39,71	85,80	13,80	857,94	14,96
EDIP	1,21	23,55	354,03	210,22	5,08	9,17	474,69
ENKAI	2,19	-1,93	-7,02	-2,58	18,48	11,44	8,55
GESAN	1,51	19,70	12,72	57,75	55,87	6,68	5,99
KUYAS	1,88	47,64	56,71	74,26	13,21	4,42	0,00
ORGE	2,68	32,89	34,61	54,77	31,66	6,90	6,39
SANEL	0,87	2,85	13,16	14,31	61,41	2,49	7,78
YAYLA	0,63	13,72	61,89	19,68	11,44	84,36	73,74
YYAPI	0,88	12,23	2,123.10	20,33	34,62	0,10	0,06

Tablo 6: BIST İnşaat Sektörü 2023/9 dönemi karar matrisi

2023/9	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
ANELE	0,93	-1,08	-24,16	-6,29	51,26	1,58	3,06
BRLSM	1,34	17,41	16,39	60,45	71,88	2,52	8,08
DAPGM	1,31	25,11	35,34	81,78	19,23	1690,67	17,62
EDIP	1,14	10,90	31,55	53,43	8,09	8,09	407,21
ENKAI	2,75	7,87	18,01	10,35	15,93	10,67	7,96
GESAN	1,85	18,13	20,37	54,64	45,64	4,96	6,10
KUYAS	3,43	47,68	47,54	69,52	13,98	4,03	33,30
ORGE	2,93	36,38	34,78	64,09	29,16	6,48	5,03
SANEL	0,91	1,07	9,41	5,85	64,83	2,31	21,56
YAYLA	0,42	23,19	-28,47	30,26	7,66	41,80	8,42
YYAPI	0,88	43,83	3740,00	71,05	17,50	0,18	0,08

Tablo 7: BIST Çimento Sektörü 2021/9 dönemi karar matrisi

2021/9	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
AFYON	2,74	35,27	27,82	53,07	21,94	5,79	7,54
AKCNS	1,51	32,90	26,92	56,83	33,31	6,34	9,60
BOBET	1,38	36,82	16,91	67,35	36,12	7,10	61,13
BTCIM	0,89	-6,05	-5,10	-29,04	42,08	7,96	8,20

BUCIM	2,94	25,35	21,20	39,68	19,28	5,01	5,17
CIMSA	1,63	21,19	23,96	39,02	29,68	5,16	7,09
CMBTN	0,84	6,56	1,72	64,49	85,87	4,38	72,20
CMENT	1,77	30,05	21,39	65,76	29,55	5,45	7,03
GOLTS	1,11	27,46	17,80	63,43	38,14	6,34	8,40
KONYA	1,33	17,12	10,23	45,24	56,10	5,79	6,15
NIBAS	3,23	33,08	-9,05	39,27	3,86	4,13	13,35
NUHCM	2,04	34,50	26,68	52,57	22,07	8,86	7,54
OYAKC	2,19	63,71	35,33	97,09	28,01	6,44	6,07

Tablo 8: BIST Çimento Sektörü 2022/9 dönemi karar matrisi

2022/9	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
AFYON	1,43	18,83	21,08	28,07	38,27	6,45	5,48
AKCNS	1,24	29,39	19,75	62,68	45,49	6,34	6,61
BOBET	1,31	13,69	10,00	23,11	34,86	5,67	45,44
BTCIM	0,90	-18,09	-8,24	-77,54	30,14	8,06	6,71
BUCIM	3,49	32,02	21,07	49,41	18,71	5,65	3,81
CIMSA	1,40	45,97	49,36	90,43	40,40	5,65	5,48
CMBTN	0,80	6,17	1,89	57,12	85,95	3,93	115,11
CMENT	1,11	20,04	14,75	45,36	41,12	5,44	5,68
GOLTS	1,02	13,89	14,70	44,01	47,83	4,69	7,08
KONYA	1,17	12,50	9,67	29,24	64,11	4,63	4,14
NIBAS	1,33	27,12	30,11	35,45	13,82	5,57	4,89
NUHCM	1,96	30,52	19,90	47,97	27,96	9,54	6,76
OYAKC	1,90	30,07	19,20	51,31	34,94	5,88	5,73

Tablo 9: BIST Çimento Sektörü 2023/9 dönemi karar matrisi

2023/9	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
AFYON	1,29	13,88	26,93	18,23	16,97	5,47	8,23
AKCNS	1,00	6,85	6,59	13,89	43,42	5,33	7,50
BOBET	1,28	5,22	5,45	8,75	31,60	3,69	28,98
BTCIM	0,41	-3,80	-9,02	-34,33	62,85	6,37	6,36
BUCIM	4,25	14,34	13,49	24,52	16,15	5,22	4,36
CIMSA	1,26	15,24	24,87	37,28	35,55	6,07	8,86
CMBTN	0,82	-1,49	-1,40	-9,77	83,26	3,05	146,67
CMENT	1,06	4,46	1,64	9,39	34,80	4,15	7,38
GOLTS	1,01	2,15	1,87	7,33	44,83	3,08	7,33
KONYA	1,66	2,19	2,24	3,18	34,14	3,74	6,60
NIBAS	1,24	-7,17	-4,20	-9,66	18,84	5,68	6,09
NUHCM	2,47	22,81	28,69	31,52	15,65	6,56	8,78
OYAKC	1,46	15,84	14,06	26,78	35,87	4,39	6,21

Tablo 10: CIRITIC yöntemi BİST İnşaat sektörü 2023/9 dönemi normalize edilmiş karar matrisi

2023/9	**F1**	**F2**	**F3**	**F4**	**F5**	**F6**	**F7**
ANELE	0,048	-0,030	0,001	-0,137	0,288	0,001	0,008
BRLSM	0,087	0,227	0,012	0,615	0,000	0,001	0,020
DAPGM	0,084	0,334	0,017	0,855	0,734	1,000	0,043
EDIP	0,068	0,137	0,016	0,536	0,890	0,005	1,000
ENKAI	0,221	0,095	0,012	0,051	0,780	0,006	0,020
GESAN	0,136	0,237	0,013	0,549	0,366	0,003	0,015
KUYAS	0,286	0,648	0,020	0,717	0,807	0,002	0,082
ORGE	0,238	0,491	0,017	0,656	0,596	0,004	0,012
SANEL	0,046	0,000	0,010	0,000	0,098	0,001	0,053
YAYLA	0,000	0,307	0,000	0,275	0,896	0,025	0,021
YYAPI	0,044	0,594	1,000	0,734	0,758	0,000	0,000

Tablo 11: CIRITIC yöntemi BİST İnşaat 2023/9 dönemi ilişki katsayısı matrisi (p_{jk})

2023/9	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
F1	1,000	0,419	-0,237	0,252	0,192	-0,113	-0,133
F2	0,419	1,000	0,475	0,788	0,468	0,084	-0,188
F3	-0,237	0,475	1,000	0,303	0,203	-0,100	-0,125
F4	0,252	0,788	0,303	1,000	0,311	0,404	0,105
F5	0,192	0,468	0,203	0,311	1,000	0,185	0,340
F6	-0,113	0,084	-0,100	0,404	0,185	1,000	-0,082
F7	-0,133	-0,188	-0,125	0,105	0,340	-0,082	1,000

Tablo 12: CIRITIC yöntemi BİST İnşaat sektörü 2023/9 dönemi ilişki katsayısı matrisi (1-p_{jk})

2023/9	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
F1	0,000	0,581	1,237	0,748	0,808	1,113	1,133
F2	0,581	0,000	0,525	0,212	0,532	0,916	1,188
F3	1,237	0,525	0,000	0,697	0,797	1,100	1,125
F4	0,748	0,212	0,697	0,000	0,689	0,596	0,895
F5	0,808	0,532	0,797	0,689	0,000	0,815	0,660
F6	1,113	0,916	1,100	0,596	0,815	0,000	1,082
F7	1,133	1,188	1,125	0,895	0,660	1,082	0,000
Toplam	5,621	3,953	5,481	3,838	4,301	5,622	6,083

Tablo 13: CIRITIC yöntemi BİST İnşaat sektörü 2023/9 dönemine ilişkin değerler

2023/9	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
σ_J	0,327	0,351	0,298	0,395	0,360	0,300	0,294
C_J	1,839	1,386	1,633	1,515	1,549	1,687	1,790
$\boldsymbol{w_J}$	**0,161**	**0,122**	**0,143**	**0,133**	**0,136**	**0,148**	**0,157**

Tablo14: CRITIC yöntemi BİST inşaat sektörü ağırlıklandırma değerleri

		F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
Dönemler	2021/9	0,113	0,111	0,137	0,122	0,167	0,134	0,216
	2022/9	0,162	0,121	0,175	0,102	0,156	0,152	0,133
	2023/9	0,161	0,122	0,143	0,133	0,136	0,148	0,157
Firmalar	ANELE	0,116	0,160	0,152	0,142	0,140	0,155	0,135
	BRLSM	0,168	0,136	0,119	0,136	0,166	0,149	0,126
	DAPGM	0,300	0,104	0,136	0,099	0,110	0,139	0,112
	EDIP	0,149	0,103	0,073	0,097	0,220	0,249	0,109
	ENKAI	0,109	0,102	0,102	0,102	0,100	0,242	0,242
	GESAN	0,230	0,109	0,089	0,109	0,233	0,121	0,108
	KUYAS	0,160	0,084	0,090	0,084	0,201	0,093	0,288
	ORGE	0,127	0,163	0,177	0,158	0,124	0,128	0,123
	SANEL	0,125	0,080	0,079	0,080	0,157	0,217	0,263
	YAYLA	0,083	0,162	0,106	0,151	0,146	0,147	0,204
	YYAPI	0,140	0,092	0,099	0,092	0,093	0,223	0,259

Tablo 15: BİST Çimento sektörü CRITIC yöntemi ağırlıklandırma değerleri

		F1	**F2**	**F3**	**F4**	**F5**	**F6**	**F7**
Dönemler	2021/9	0,111	0,101	0,110	0,101	0,131	0,195	0,252
	2022/9	0,125	0,099	0,105	0,115	0,144	0,171	0,241
	2023/9	0,159	0,084	0,128	0,098	0,117	0,173	0,240
Firmalar	AFYON	0,104	0,106	0,119	0,108	0,147	0,268	0,148
	AKCNS	0,073	0,109	0,077	0,163	0,199	0,143	0,236
	BOBET	0,083	0,084	0,082	0,085	0,488	0,091	0,086
	BTCIM	0,131	0,218	0,088	0,189	0,152	0,132	0,089
	BUCİM	0,161	0,114	0,139	0,113	0,180	0,118	0,174
	CIMSA	0,142	0,124	0,133	0,133	0,160	0,144	0,164
	CMBTN	0,131	0,117	0,118	0,113	0,221	0,102	0,198
	CMENT	0,092	0,095	0,102	0,099	0,151	0,163	0,299
	GOLTS	0,100	0,083	0,199	0,132	0,223	0,088	0,175
	KONYA	0,175	0,124	0,150	0,118	0,182	0,108	0,144
	NIBAS	0,126	0,094	0,178	0,097	0,098	0,275	0,133
	NUHCM	0,143	0,151	0,116	0,163	0,120	0,182	0,124
	OYAKC	0,106	0,079	0,079	0,080	0,086	0,133	0,438

Tablo 16: BİST İnşaat sektörü 2023/9 dönemi normalize edilmiş karar matrisi

2023/9	**F1**	**F2**	**F3**	**F4**	**F5**	**F6**	**F7**
ANELE	0,146	-0,012	-0,006	-0,034	0,351	0,001	0,007
BRLSM	0,210	0,197	0,004	0,323	0,492	0,001	0,020

DAPGM	0,206	0,284	0,009	0,438	0,132	1,000	0,043
EDIP	0,179	0,123	0,008	0,286	0,055	0,005	0,993
ENKAI	0,432	0,089	0,005	0,055	0,109	0,006	0,019
GESAN	0,290	0,205	0,005	0,292	0,312	0,003	0,015
KUYAS	0,538	0,540	0,013	0,372	0,096	0,002	0,081
ORGE	0,460	0,412	0,009	0,343	0,200	0,004	0,012
SANEL	0,143	0,012	0,003	0,031	0,444	0,001	0,053
YAYLA	0,066	0,263	-0,008	0,162	0,052	0,025	0,021
YYAPI	0,138	0,496	1,000	0,380	0,120	0,000	0,000

Tablo 17: BİST İnşaat sektörü 2023/9 ağırlıklandırılmış normalize edilmiş karar matrisi

2023/9	**F1**	**F2**	**F3**	**F4**	**F5**	**F6**	**F7**
ANELE	0,019	-0,001	-0,001	-0,004	0,046	0,000	0,001
BRLSM	0,027	0,022	0,001	0,042	0,065	0,000	0,003
DAPGM	0,026	0,032	0,002	0,057	0,017	0,165	0,007
EDIP	0,023	0,014	0,001	0,037	0,007	0,001	0,172
ENKAI	0,055	0,010	0,001	0,007	0,014	0,001	0,003
GESAN	0,037	0,023	0,001	0,038	0,041	0,000	0,003
KUYAS	0,069	0,061	0,002	0,048	0,013	0,000	0,014
ORGE	0,059	0,046	0,001	0,045	0,026	0,001	0,002
SANEL	0,018	0,001	0,000	0,004	0,058	0,000	0,009
YAYLA	0,008	0,030	-0,001	0,021	0,007	0,004	0,004
YYAPI	0,018	0,056	0,160	0,049	0,016	0,000	0,000

Tablo 18: BİST İnşaat sektörü 2023/9 pozitif ve negatif ideal çözüm setleri

2023/9	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
$\mathbf{V}^{+}$	0,069	0,061	0,160	0,057	0,000	0,165	0,172
$\mathbf{V}^{-}$	0,000	-0,001	-0,001	-0,004	0,065	0,000	0,000

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Çetingöz, D. (2025). "Orman Okulu Eğitimi Alan ve Almayan Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Öz Düzenleme Becerilerinin İncelenmesi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 39-64. **Gönderim Tarihi**: 01.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 18.12.2024-20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1494124

Yazar/Author

Duygu ÇETİNGÖZ*

Makale Adı/Article Name

Orman Okulu Eğitimi Alan ve Almayan Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Öz Düzenleme Becerilerinin İncelenmesi**

Investigation of the Self-Regulation Skills of Preschool Children Who Have and Have Not Received Forest School Education

ÖZ

Bu araştırmanın amacı orman okulu eğitimi alan ve almayan okul öncesi dönem çocuklarının öz düzenleme becerilerinin incelenmesidir. Araştırmada hem nicel hem de nitel yöntemler kullanıldığı için araştırmanın yöntemi karma yöntemdir. Araştırmanın nicel bölümü genel tarama modelindedir. Nitel bölümünde ise durum çalışması deseni kullanılmıştır. Karma yöntem araştırma desenlerinden açıklayıcı ardışık desen kullanılmıştır. Araştırmanın nicel bölümünün örneklemini basit seçkisiz örnekleme ile 2022-2023 bahar yarıyılında İzmir ili merkez ilçelerindeki (Konak, Karşıyaka, Bornova) MEB'e bağlı bağımsız anaokuluna ve orman anaokuluna devam eden 43-67 aylık 140 çocuk ve 10 öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmanın nitel bölümünde aykırı durumlar ve ölçüt olmak üzere iki aşamalı amaçlı örnekleme kullanılmıştır. Nitel bölümün katılımcıları 8 öğretmendir. Nicel verilerin toplanması amacıyla Çocuk Davranış Değerlendirme Ölçeği ve nitel verilerin toplanmasında araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçları incelendiğinde orman anaokuluna devam eden çocukların öz düzenleme düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Nitel bölümde okul öncesi öğretmenlerinin çocukların öz düzenleme becerilerini destekleyen orman anaokulu yaşantılarına yönelik temalardan davranış düzenlemenin dikkat ve orman okuluna uyum alt temalarından, duygu düzenleme temasının ise sosyal beceriler alt temasından oluştuğu belirlenmiştir. Bağımsız anaokulundan elde edilen verilerden oluşturulan davranış düzenleme teması dikkat ve okula uyum alt temalarından, duygu düzenleme teması ise sosyal beceriler alt temasından oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi dönem, orman anaokulu, öz düzenleme becerileri.

ABSTRACT

The aim of this research is to examine the self-regulation skills of preschool children who have and have not received forest school education. Since both quantitative and qualitative methods were used in the study, the research method is a mixed method. The quantitative part of the research follows a general survey model. In the qualitative part, a case study design was used. Among the mixed method research designs, an explanatory sequential design was applied. The sample of the quantitative section consists of 140 children aged 43-67 months and 10 teachers attending independent preschools and forest preschools affiliated with the Ministry of National Education in the central districts of İzmir (Konak, Karşıyaka, Bornova) during the spring semester of 2022-2023, selected through simple random sampling. In the qualitative part, a two-stage purposive sampling method was used, including outlier cases and criterion sampling. The participants in the qualitative section consist of 8 teachers. The Child Behavior Rating Scale was used to collect quantitative data, and a semi-structured interview form developed by the researcher was used to collect qualitative data. The results of the research indicate that children attending forest preschools have higher levels of self-regulation. In the qualitative section, it was determined that the themes supporting children's self-regulation skills in forest preschool experiences include attention and adaptation to the forest school under the behavior regulation theme, and social skills under the emotion regulation theme. The behavior regulation theme created from the data obtained from independent preschools consists of the sub-themes of attention and school adaptation, while the emotion regulation theme consists of the sub-theme of social skills.

Keywords: Preschool, forest kindergarten, self-regulation skills.

* Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, duygucetingoz@gmail.com

** Bu çalışma için Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 16.02.2022 tarih ve 3 sayılı kararı uyarınca Etik Kurul onayı alınmıştır.

Extended Abstract

The purpose of this research is to examine the self-regulation skills of preschool children who attend forest schools and those who do not. The quantitative part of the research aims to compare the levels of self-regulation skills of preschool children aged 43-67 months in forest kindergartens and independent kindergartens, as addressing this need is considered important. The qualitative purpose of the research is to determine the views of preschool teachers on the self-regulation skills of children in forest and independent kindergartens based on interviews. The goal here is to support the explanation of quantitative results regarding children's self-regulation skill levels based on teacher opinions. In this context, the overall aim of the research is to explain the responses of preschool teachers regarding the self-regulation skill levels of children in forest and independent kindergartens based on their experiential views of the current situation in these kindergartens.

Since both quantitative and qualitative methods are used in the research, the methodology is mixed-method. The quantitative part follows a general survey model, while the qualitative part uses a case study design. Among mixed-method research designs, the explanatory sequential design was chosen. In an explanatory sequential design, a sequential Quantitative → Qualitative mixed-methods approach involves an initial quantitative phase followed by a qualitative phase to develop inferences based on a deeper exploration of the quantitative findings.

The sample for the quantitative part of the research consists of 140 children aged 43-67 months and 10 teachers from forest and independent kindergartens affiliated with the Ministry of National Education (MEB) in the central districts of İzmir (Konak, Karşıyaka, Bornova), selected through simple random sampling. The forest kindergarten involved in the study is the only one within the boundaries of İzmir province.

For the qualitative part of the research, purposive sampling was used. In the first stage, extreme and deviant case sampling, a type of purposive sampling, was employed. Accordingly, one of the schools where the preschool teachers in the study group worked was a forest kindergarten, while the others were independent kindergartens. In the second stage, criterion sampling was used. Criteria for selecting teachers for the sample included having worked in their respective institutions for at least one year, having participated in the quantitative part of the study and completed scales for the children, and volunteering for the research.

To collect quantitative data, the Child Behavior Rating Scale (CBRS) was used. For collecting qualitative data, interviews were conducted with preschool teachers working in forest and independent kindergartens, focusing on children's self-regulation skills. The interviews were conducted face-to-face using an interview form developed by the researcher and lasted between 50 minutes to one hour.

After the application of the scale, the quantitative data were analyzed using the computer-based statistical analysis software SPSS 24. The qualitative data collected in this study were analyzed using content analysis. Inter-coder reliability was ensured, and for this purpose reliability formula was used. This reliability should be close to 80%. Based on this formula, the coding was performed by three separate coders, achieving an inter-coder reliability of 93%.

When the results of this research, combining both quantitative and qualitative findings, are examined, it can be said that children attending forest kindergartens were found to have higher self-regulation levels quantitatively, supported by qualitative findings. In the qualitative part, it was determined that the themes related to preschool teachers' views on forest kindergarten experiences supporting children's self-regulation skills include attention and adaptation to forest school under the behavior regulation theme, and social skills under the emotion regulation theme. In independent kindergartens, the behavior regulation sub-dimension consists of attention and school adaptation sub-themes, while the emotion regulation theme consists of the social skills sub-theme.

In this context, the results of this research are similar to findings in both international and national literature. During the natural development process of the child, from the beginning of the preschool period, control processes transition from being managed by the caregiver to being internally regulated by the child based on their own motivation. Forest school education allows children the right to choose, initiate, and direct

their own learning and development. Children can choose activities they find interesting and engaging and initiate the learning process related to these activities. In this sense, forest school education supports the development of self-regulation skills in young children by providing an environment where they can identify various risks, set their own goals, solve problems, choose roles and activities, and develop positive peer relationships.

However, it is noted that in today's cities, the reduction of natural play areas for children has led to the concept of nature-deficit disorder. Growing up predominantly in enclosed spaces results in children feeling discomfort and having unfounded fears towards nature and living beings. It is also noted that kindergartens in Turkey often lack sufficient natural environments and garden arrangements.

Based on the explanations made so far, it is recommended that forest kindergartens be made widespread in the preschool period, that the gardens and arrangements of kindergartens be made suitable for achieving effective gains, that teachers' participation in nature practices and forest school practitioner trainings in in-service trainings be supported, that the practices of teachers who implement nature-friendly practices be examined in terms of sustainability goals, that other mixed method studies be conducted in future studies examining the skills of children in different developmental areas in forest kindergartens, that studies be designed to reveal the relationships between the socio-demographic characteristics of children attending forest kindergartens and their skills in developmental areas, that the practices within the scope of sustainability education in forest schools and independent kindergartens be examined mutually, that the development of self-regulation and different social emotional skills be examined comparatively between kindergartens with different pedagogical approaches and forest kindergartens, and that studies including comparative processes with different countries be conducted including how the effect of culture on self-regulation skills will be reflected in forest kindergarten experiences.

Giriş

Çocukların gelecek yaşamlarında önemli rol oynayan ve örgün eğitim kapsamında yer alan okul öncesi eğitim, çocuğun gelişiminin büyük ölçüde tamamlandığı ve ailelerde, kurumlarda verilen eğitimle kişiliğin şekillendiği bir gelişim-eğitim süreci olarak tanımlanmaktadır (Aral, Kandır ve Yasar, 2000:14). Okul öncesi eğitim döneminde erken çocukluk müdahalelerinin çocuklar üzerinde önemli bilişsel, davranışsal, sağlık ve eğitim yararları sağladığı görülmektedir (Nores ve Barnett, 2010). Okul öncesi eğitim kurumlarının çocuğun eğitiminin bütünsel gelişimi destekler nitelikte olması ve öğrenme ortamlarının buna göre düzenlenmesi önemlidir (Aktaş Arnas ve Ördek İnceoğlu, 2021; Oudatzis vd., 2023). Günümüzde önemle üzerinde durulan öğrenme ortamları arasında dış mekan ve orman okulları yer almaktadır. Öğrenme ortamları kapsamında orman okulları, açık hava okulları olarak ifade edilmekte ve çocuğun bütüncül gelişimine odaklanmaktadır. Orman okulları, orman alanlarında gerçekleştirilen etkinlikler yoluyla tüm gelişim alanlarında çocukların becerilerini desteklemeyi hedefleyen çocuk merkezli okullar olarak tanımlanmaktadır (FSA, 2022). Orman okulu eğitimi çocuk merkezlidir ve oyun temellidir. Orman okulu eğitiminde çocuklara uygulamalı deneyimler yoluyla ilgi alanlarını, becerilerini ve anlayışlarını geliştirmeleri için zaman ve doğal ortam sağlanmaktadır (FSA, 2020; Kostic, 2016).

Orman okullarında özellikle okul öncesi eğitim döneminde çocukların sosyal, motor ve zihinsel gelişimleri deneysel yollarla desteklenmektedir. Orman okullarının pedagojik yapısı sınıfın sınırlandırılmış yapısının dışına çıkarak, doğal çevrede dış mekanda yer alma, sınırlandırılmamış öğrenmeler sunma yoluyla çocuğun bütüncül gelişimini hedefler (FSA, 2020; Karavida, Tympa, Charissi, 2020). Bir orman okulunda, keşfetme, oynama, inşa etme, yaratma, hayal etme, dış çevreyi deneyimleme ve birbirleriyle etkileşim kurma için çocuklar duyularını kullanma özgürlüğüne sahiptir. Uygulamalar, eğitimli orman okulu uygulayıcıları tarafından dikkatle planlanır ve sınıf dışındaki doğal ortamlarda tüm hava koşullarında gerçekleştirilir (Kostic, 2016).

Erken çocukluk dönemi çevre eğitimi programlarının farklı bir türü olan orman okullarında orman uygulamalarının, orman okulu uygulayıcıları tarafından çocukların yakındaki doğal bir ortamda tek seferde yarım ya da bir gün düzenli olarak yer almaları şeklinde yapılması önerilmektedir. Ayrıca bu ziyaretler bir okul dönemi boyunca en az 10 hafta şeklinde ve birkaç haftalık periyodlar ile düzenli olarak yapılmalıdır (Borge, Nordhagen ve Lie, 2003; Larimore, 2016).

Okul öncesi dönemde çocuğun sosyal-duygusal gelişimi öğrenme ortamlarından etkilenmektedir. Sosyal-duygusal gelişimin öğrenme ortamlarında desteklenmesi için çocuklara hareket ve özgürlük alanı sunan, yakın ilişkiler kurabilecekleri eğitsel alanlar sağlanmasının önemli olduğu belirtilmektedir (Aktaş Arnas ve Ördek İnceoğlu, 2021; Wilson, 1994). Okul öncesi dönemde sosyal-duygusal gelişim alanında çocuğa kazandırılacak beceriler arasında yer alan öz düzenleme becerilerini çocuğun etkili bir biçimde kullanmayı öğrenmesi gelecekte sorumluluk sahibi ve kendi öğrenmesini yönetebilen bireyler olmaları açısından önem taşımaktadır. Risemberg ve Zimmerman (1992) öz düzenlemeyi amaçlar belirleme, bu amaçları gerçekleştirmek için stratejiler geliştirme ve bu stratejileri kazandırdıklarını kontrol etme olarak tanımlanmaktadır. Öz düzenleme kişinin yaşamı boyunca karşılaştığı olaylarla nasıl başedeceğini, hedeflerini, planlarını ve inançlarını kapsayan kişisel bir kontroldür (Zimmerman ve Campillo, 2003: 235). Bazı araştırmacılar öz düzenlemenin boyutlarını, sürdürülen dikkat, motor kontrol, otomatik tepkilerin engellenmesi ve hazzın geciktirilmesi olarak belirtilmektedir (Brooks-Gunn, 2004, Zimmerman, 2000: 20). Duncan ve diğerleri (2007) çocukların okul hayatındaki başarılarını erken çocukluk dönemindeki dikkat, sosyo-duygusal ve akademik beceri düzeylerinin yordadığını belirlemişlerdir. Öz düzenleme becerileri açısından bakıldığında çocuklar serbest oyun alanından öğretmenin yönlendirdiği etkinliklere geçmeleri gerektiğinde, davranış düzenleme süreçlerini kullanarak oynamaya devam etme eğilimini engelleyerek yeni etkinliğe geçmelidirler (Wang, Xie, Huang ve Liang, 2023). Benzer süreçler doğada öğrenmede de görülmektedir ve yapılan araştırmalar okul öncesi dönemde çocukların doğada bulunmalarının öz düzenleme becerilerini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir (Ernst ve Burcak, 2019; Faber Taylor ve Butts-Wilmsmeyer, 2020; Carr vd., 2017; Flouri vd., 2014; Martensson vd., 2009; Weeland vd., 2019). Ancak bu konuda daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu vurgulamaktadır (Sönmez, 2020; Weeland vd., 2019). Bu nedenle okul öncesi dönemde orman okulu eğitiminin öz düzenleme becerilerine etkisini incelemenin önemli olduğu düşünülmektedir.

Bandura (1978) Sosyal Öğrenme Teorisi'ne göre çocukların birçok davranışı çevresini gözlemleyerek kazandığını belirtirken Brofenbrenner (1986) çocukların içinde bulunduğu çevreye ait unsurların çocuğun kazanımları üzerinde etkili olduğunu açıklamaktadır. Bu bağlamda öğrenme ortamının, öz düzenlemeli öğrenmeye yönelik düzenlenerek okullarda kazandırılması gerekliliği vurgulanmaktadır (Zimmerman vd., 1992). Bu teorik yaklaşımlar açısından değerlendirildiğinde okul öncesi dönemde farklı okul çevrelerinin ve programlarının denenmesinin çocuğun gelişim özellikleri üzerindeki etkisini inceleme ihtiyacı doğmuştur. Bu bağlamda; okul öncesi eğitimde Montessori, Waldorf, Reggio Emilia, High Scope gibi birçok alternatif eğitim yaklaşımından ve okul türlerinden bahsetmek mümkündür (Pramling ve Pramling Samuelsson, 2018; Walsh ve Petty, 2006). Bu bağlamda Yurteri Tiryaki vd., (2021: 1219) Montessori eğitiminin okul öncesi dönemde çocukların öz düzenleme becerileri üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında Montessori eğitimi alan çocukların öz düzenleme becerilerinin kontrol grubundaki çocuklardan daha yüksek olduğunu belirlemişlerdir.

Okul öncesi dönemde sosyal-duygusal gelişim alanı kazanımlarında yer alan öz düzenleme becerileri bireyin içsel motivasyonla duygularını, dürtülerini, dikkatini, bilişini ve davranışlarını

kendiliğinden izleyerek kontrol edebilme ve düzenleyebilme becerisi olarak ifade edilmektedir (Baumeister ve Vohs, 2007; Zimmerman, 2000: 14). Bağımsız anaokullarındaki çocukların öz düzenleme becerilerini inceleyen birçok araştırma bulunmaktadır (Akawi 2010; Aydın ve Ulutaş, 2017; Carlson ve Wang, 2007; Ezmeci, 2019; Graziano vd., 2015; Liebermann vd., 2007; Montroy vd., 2014; Raver vd., 201; Trentacosta ve Shaw, 2009; Ural, Gültekin Akduman ve Sepetçi Sarıbaş, 2020). Bu araştırmaların okul öncesi eğitim dönemindeki çocukların öz düzenleme becerileri düzeyleri ve çeşitli değişkenler arasındaki ilişkileri incelediği görülmektedir. Ayrıca okul türü veya uygulan programların öz düzenleme üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalar da yapılmıştır (Barnett vd., 2008; Bierman vd., 2008; Dinçer Yavuz 2019; Pears, Kim ve Fisher, 2012; Pears vd., 2015; Raver vd., 2011; Yurteri Tiryaki vd., 2022).

Günümüzde okulların sürdürülebilir eğitim kapsamında çocuğun öz düzenleme becerilerini destekler nitelikte ortamlar sunması gerektiği belirtilmektedir (Boileau vd., 2021; Boileau ve Dabaja, 2020; Coates ve Pimlott-Wilson, 2019; De Corte, 2019; González Robles, 2019; Tobón, 2017; United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2005). Harwood ve diğerleri (2020), erken çocukluk eğitiminde bütünsel gelişime odaklanılması göz önüne alındığında öğretmenler genellikle açık hava doğa temelli programlara katılan çocukların öz düzenleme becerilerinin arttığını belirtmişlerdir. Yerel çevre hakkında bilgi edinerek anlayış kazandırma ve kişinin kendine yönelik artan farkındalığı veya bilinçliliğini de sıkça belirtilmişlerdir. Ayrıca alanyazında doğa oyunun sürdürülebilirliğe olumlu etkisi vurgulanmakta, çocukların sürdürülebilirlik hedefine çok uygun olan yeteneklerini ve eğilimlerini geliştirdiği belirtilmektedir (Elliot, 2016).

Orman okulu, çocuk liderliğinde öğrenme felsefesine sahiptir (Kostic, 2016). Bu felsefeye dayalı olarak doğal çevre ile temas halinde olmaları, çocukların öz düzenlemelerine olumlu etkilemektedir. Orman okulları sayesinde çocukların özgüvenleri gelişir ve hesaplanmış riskler almaya ve denemeye istekli olurlar. Bu şekilde bireyin duygularını, dürtülerini, dikkatini, bilişini ve davranışlarını kendiliğinden izleyerek kontrol edebilme ve düzenleyebilme becerisi olarak ifade edilen öz-düzenleme becerileri de desteklenir (Baumeister ve Vohs, 2007; FSA, 2022; Karavida vd., 2020; Schutte vd., 2017). Orman okullarında çocuklar doğal ortamda öğrenen merkezli yaklaşımla meraklarını ve içten gelen eğilimlerini etrafındaki dünyayı keşfetmek ve öğrenmek için kullanırlar. Orman okulunda öğrenme süreçlerinde çocuğun kendi öğrenmesinin kontrolü ve sorumluluğu çocuğa verilmektedir. Kendi kendini kontrol edebilme becerisi arttıkça öz-düzenleme gelişmektedir. Kendi kendini kontrol edebilme, kelime anlamıyla kendi kendini düzenleme anlamına gelir ve tam irade ile hareket ederek kendini onaylamayı, yönetmeyi ifade eder (Barrable ve Arvanitis, 2018). Hedefe ulaşması istenen davranışın ne zaman başlayacağı, devam edeceği ve durdurulacağına karar verilmesini sağlayan öz düzenleme becerileri duygu ve bilişin birleşiminden oluşur (Fridman vd., 2020). Orman okulu pedagojisi birçok öğrenme teorisine de bağlı olarak çocuk merkezli olması ve kendi öğrenme deneyimlerini kontrol etme özgürlüğünü öğrenene vermesi özellikleriyle öz-düzenleme becerilerinin gelişimini destekler (Amicone vd., 2018; Barrable ve Arvanitis, 2018).

Öz düzenleme becerilerinin okul öncesi dönemde kazandırılmasında orman okulu eğitiminin pedagojik özellikleri uygun bir ortam yaratmaktadır. Dış mekanda ya da doğada öğrenme küçük çocukların sosyal duygusal, fiziksel ve bilişsel gelişimleri üzerinde önemli etkiye sahiptir (Karavida, Tympa, Charissi, 2020; Scott vd., 2018; The North American Association for Environmental Education, 2016; Weeland ve diğ, 2019). Son araştırmalar, günümüzde çocuklarının akademik olarak çok fazla baskı altında olduklarını ve sadece başarıya

odaklandıklarını göstermektedir. Oysa okul öncesi dönemde çocukların öz düzenleme becerilerinin bileşenlerinden olan sosyal becerileri de kazanmaları oldukça önemlidir. Bu bağlamda bakıldığında orman okulunda çocuklar olumlu sosyal ilişkiler geliştirme fırsatlarına sahiptirler (FSA, 2022; Kellert, 2002; Kostic, 2016). Orman okulu pedagojisinde yoğun olarak yer verilen takım çalışması yoluyla sosyal becerilerin açık havada kazanılması kişisel, sosyal ve duygusal gelişimi artırır (Boileau ve Dabaja, 2020; Coates ve Pimlott-Wilson, 2019; FSA, 2022; Harris, 2015; Karavida vd., 2020). Sosyal ilişki kurma orman okulu pedagojisinin temelidir (Harris 2017). Sosyal ilişkiler ve ortamlar aynı zamanda öz-düzenleme becerisinin gelişimini destekler. Çünkü çocuğun davranış kontrolü boyutunda sosyal onay ve sosyal ilişkileri sürdürmek için dürtülerini engellemesi, duygularını düzenlemesi gerekmektedir (Bandy ve Moore, 2010; Baumeister vd., 2007). Orman okulunda bu ilişkiler, öğrenme sürecinin anahtarıdır ve çok boyutlu etkileşimi içerir. Birinci boyutta, uygulayıcı ile öğrenenlerin etkileşimi vardır. Bu iletişim boyutunda, kendi kendini yönetebilme yetisi ve yetkinliğinin desteklenmesi için iletişim önemlidir. İkinci boyutta katılımcılar arasındaki etkileşim yer almaktadır. Katılımcılar arasındaki etkileşim her çocuk için sosyal duygusal gelişimi destekler (Barrable ve Arvanitis, 2018; Basile ve White, 2000; Harting, 2014). Her iki boyut da ilişkilere yönelik öğrenme sürecini desteklemektedir.

Öz düzenlemenin bir diğer bileşeni de davranış düzenlemedir ve orman okulunda öğrenmenin üç temel yolu ile bu bileşenin gelişimi desteklenmektedir. Bunlar; çocukların içsel eğilimlerini ve motivasyonlarını geliştirmek, önemli değerlerin ve sosyal yapıların entegrasyonunu kolaylaştırmak, yaşam gücü ve iyi oluş gibi kendi kendini yönetebilme davranışlarını desteklemektedir (Ryan ve Deci, 2017). Orman okulu ağırlıklı olarak çocuklar tarafından yönetilir ve müfredat yetişkinler ve çocuklar arasında müzakere edilir (Barrable ve Arvanitis, 2018). Orman okulları aynı zamanda küçük çocukların öğrenme motivasyonunu arttırmayı amaçlar (Lamb. 2011: 30; Kenny 2010; Waite vd., 2016) ve motivasyon öz-düzenleme süreçleri için gereklidir (Eisenberg vd., 2010).

Türkiye açısından bakıldığında okul öncesi eğitim kurumlarının çoğunun doğal çevreyi ve okul bahçesini etkili olarak kullanmadıkları görülmektedir. Okul bahçelerinin tasarımları oyun için uygun değildir ve tasarımları önemsenmemektedir (Çelik, 2012). Geniş bahçesi olanlara ise oyun oynamak için genellikle yağmur, soğuk ve kar olmadığı sürece çıkılmaktadır. Öğretmenler, çocuğun öğrenmesinde geleneksel uygulamaları tercih etmektedirler. Oysa kitap okuma, çember zamanı, kavram öğrenme, çalışma kitaplarının tamamlanması gibi birçok etkinlik dış mekanda da gerçekleştirilebilir (Eroğlu, 2018). Dünyada 1950' li yıllardan itibaren yaygınlaşmaya başlayan orman okulunda eğitimin (Chaney, 2021; Maynard, 2007) ülkemizde uygulaması yakın bir geçmişe dayanmaktadır (MEB, 2018; MEB, 2019; Dilek, 2019). Alternatif eğitim yaklaşımlarından biri olan orman okullarına bakıldığında 95 okul öncesi kurumunun 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Türkiye'de Okullarda Orman Programı Türkiye Çevre Eğitim Vakfı'nın "Okullarda Orman Programı" kapsamındaki çalışmalarını tamamlamış ve sertifika almaya hak kazanmış olduğu görülmektedir (Macun, 2018). Orman okulu projelerinin Türkiye'de yaygınlaştırılması çalışmaları devam etmektedir (MEB, 2020; MEB, 2021). Birçok erken çocukluk eğitimcisi, erişim eksikliklerinden ya da mevcut oyun alanlarında doğal oyun alanlarının nasıl kullanılacağına ilişkin bilgi eksikliğinden (Ernst ve Tornabene, 2012; Çelik, 2012) dolayı çocukların doğada yeterli ve etkili zaman geçiremediklerini belirtmektedirler (Gundersen vd., 2016; Ernst, 2013; Ernst 2020; Strife ve Downey, 2009). Oysa her çocuğun ağaçlar, çiçek ve sebze bahçeleri, dere veya gölet gibi doğal su unsurlarını içeren doğal bir alana, bu doğal alanda

istediğinde serbest oyunlar oynamaya ve kapalı olmayan alan ile kapalı alan arasında geçiş yapma özerkliğine sahip olması önemlidir (Chaney, 2021).

Buraya kadar yapılan açıklamalara dayalı olarak bu araştırmanın amacı orman okulu eğitimi alan ve almayan okul öncesi dönem çocuklarının öz düzenleme becerilerinin incelenmesidir. Araştırmanın nicel bölümünün amacı olan orman anaokulundaki ve bağımsız anaokulundaki 43-67 aylık okul öncesi dönem çocuklarının öz-düzenleme becerileri düzeylerinin karşılaştırılmasının bu konudaki ihtiyaca cevap vermek açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Araştırmanın nitel bölümünün amacı ise okul öncesi öğretmenleriyle yapılan görüşme sonucunda orman anaokulundaki ve bağımsız anaokulundaki okul öncesi dönem çocuklarının öz-düzenleme becerilerine yönelik öğretmen görüşlerini belirlemektir. Buradaki amaç öğretmen görüşlerine dayalı olarak çocukların öz-düzenleme beceri düzeylerine yönelik nicel sonuçların açıklanmasını desteklemektir. Bu bağlamda araştırmanın genel amacı okul öncesi öğretmenlerinin orman anaokulundaki ve bağımsız anaokulundaki okul öncesi dönem çocuklarının öz-düzenleme beceri düzeylerine dayalı cevaplarını öğretmenlerin bu anaokullarında var olan duruma yönelik deneyimsel görüşlerine göre açıklamaktır. Bu araştırmada orman anaokuluna ve bağımsız anaokuluna devam eden okul öncesi dönem çocuklarının öz düzenleme becerileriyle ilgili karma yöntem kullanılarak veri toplanmış olmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Türkiye'de orman anaokulu eğitimi alan çocukların öz-düzenleme becerilerini inceleyen başka bir araştırmaya ulaşılamamış olması nedeniyle bu araştırmanın alanyazına anlamlı katkılar sağlaması beklenmektedir.

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma hem nicel hem de nitel yöntemlerin kullanıldığı karma yöntem araştırmasıdır. Araştırmanın nicel bölümü genel tarama modelindedir. Araştırmanın nitel bölümünde ise durum çalışması deseni kullanılmıştır. Karma yöntem araştırma desenlerinden açıklayıcı ardışık desen seçilmiştir. Karma yöntem araştırmalarından açıklayıcı ardışık desende bir başlangıç nicel dizisinden ve ardından bir nitel diziden oluşan sıralı bir Nicel→ Nitel karma yöntem tasarımında, araştırma probleminin ilk nicel incelemesine ve ardından nitel yöntemler kullanılarak nicel sonuçların daha derinlemesine araştırılmasına dayalı olarak çıkarımlar geliştirilir (Creswell, 2021:38; Teddlie ve Tashakkori, 2009:140).

Araştırmanın nicel bölümü genel tarama modelindedir. Bu araştırma orman okulu eğitimi alan ve almayan 43-67 aylık okul öncesi dönem çocuklarının öz-düzenleme becerileri düzeylerini ve aralarındaki ilişkiyi açıklamak için betimsel yöntem kullanılmıştır. Betimsel yöntem, araştırılacak problemin var olan durumunu kendi koşulları içerisinde ortaya koymak, hipotezler test etmek ya da sorulara yanıt bulmak için veriler toplamaya yönelik bir yöntemdir (Büyüköztürk ve diğ, 2016:187). Bu araştırmada betimsel yöntem kapsamında tarama modeli kullanılmıştır. Bir durumun evrenden alınan örneklemden alınan bilgiler yoluyla var olduğu gibi toplanması, tanımlanması ve örneklemden alınan bilgilerin karşılaştırmalı olarak incelenmiş olması nedeniyle genel tarama modellerinden ilişkisel tarama kullanılmıştır (Creswell, 2012:142; Frankel vd., 2011; Karasar, 2012:79). Araştırmanın nitel bölümünde kullanılmak üzere durum çalışması deseni seçilmiştir. Durum çalışması deseninde, duruma ilişkin etkenlerin (olaylar, durumlar, ortamlar, süreçler) durum ile birbirlerini nasıl etkilediği araştırılır (Cropley, 2022:137; Yıldırım ve Şimşek, 2008:77). Bu araştırmada durum çalışması deseninde orman anaokulundaki ve bağımsız anaokulundaki öğretmenlerin görüşlerine göre çocukların eğitim ortamlarında kullandıkları öz düzenleme becerileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmada hem orman

anaokulundaki okul öncesi öğretmenlerinin hem de bağımsız anaokulundaki okul öncesi öğretmenlerinin çocukların öz-düzenleme becerilerine yönelik görüşleri, deneyimlerine ve yaşantılarına bağlı olarak daha ayrıntılı bir biçimde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Her iki kurumda çalışan öğretmenler ile yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile görüşmeler yapılmıştır. Bu aşamadan sonra araştırmanın nicel kısımdan elde edilen sonuçların araştırmada toplanan nitel veriler aracılığı ile nasıl oluştuğu açıklanıp çıkarımlarda bulunulmuştur. Araştırmanın genel problem durumu "Orman anaokulundaki okul öncesi dönem çocukları ile bağımsız anaokulundaki okul öncesi dönem çocuklarının öz-düzenleme beceri düzeyleri arasında fark var mıdır ve bu fark öğretmen görüşleri ile nasıl açıklanmaktadır?" şeklinde belirlenmiştir.

. Araştırmanın alt problemleri;

- Orman anaokulundaki ve bağımsız anaokulundaki okul öncesi dönem çocuklarının öz-düzenleme beceri (davranış düzenleme, sosyal beceri) düzeyleri nedir?
- Orman anaokulundaki ve bağımsız anaokulundaki okul öncesi dönem çocuklarının öz-düzenleme becerileri (davranış düzenleme, sosyal beceri) arasında anlamlı fark var mıdır?
- Orman anaokulu öğretmenleri deneyimlerine dayalı olarak çocukların öz-düzenleme becerilerinin düzeyini nasıl açıklamaktadır?
- Bağımsız anaokulu öğretmenleri deneyimlerine dayalı olarak çocukların öz-düzenleme becerilerinin düzeyini nasıl açıklamaktadır?

1.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın nicel bölümü için amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde araştırmanın amaçları doğrultusunda evrenden en uygun grup gözlem konusu yapılmaktadır. Ulaşılan sonuçlar evrene genellenmeden, araştırmanın amacı ve çalışılan örneklem grubu açısından derinlemesine açıklanmaktadır (Büyüköztürk vd., 2021:83; Ekiz, 2009:103; Onwuegbuzie ve Collins, 2007).

Araştırmanın evrenini Türkiye'nin İzmir ilinde öğrenim gören anaokulu çocukları ve öğretmenleri oluşturmaktadır. Araştırmanın nicel bölümünün örneklemi basit seçkisiz örnekleme ile İzmir ili merkez ilçelerindeki (Konak, Karşıyaka, Bornova) MEB'e bağlı bağımsız anaokuluna ve orman anaokuluna devam eden 43-67 aylık 140 çocuk ve 10 öğretmen olarak belirlenmiştir. Çalışmada yer alan orman anaokulu İzmir ili sınırları içindeki tek orman anaokuludur (MEB, 2022). Tarama türü araştırmalarda bazen iki gruptan amaçlı örnekleme yapılabilir (Heppner vd., 2013:254). Bu çalışmada orman anaokulunda eğitim alan çocuklar ile bağımsız anaokulunda eğitim alan çocukların öz-düzenleme beceri düzeyleri ve bu düzeyler arasındaki ilişki karşılıklı olarak incelenmiştir.

Araştırmanın nitel bölümü için amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde araştırmanın amaçları doğrultusunda evrenin sorununa en uygun bir kesimi gözlem konusu yapmak anlamına gelmektedir. Amaçlı örnekleme elde edilen sonuçların evrene genellenmeden, araştırma amacının ve çalışılan örneklem grubunun derinlemesine açıklanmasıdır (Büyüköztürk vd., 2021:83; Ekiz, 2009:92; Onwuegbuzie ve Collins, 2007). Amaçlı örnekleme yöntemi iki aşamada kullanılmıştır. İlk aşamada araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden aşırı ve aykırı durumlar kullanılmıştır. Aşırı veya aykırı durumlar normal durumlardan daha fazla verinin ortaya konmasına ve araştırma probleminin derinlemesine incelenip, sunulmasına destek olabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008:128). Buna göre araştırmanın çalışma grubundaki okul öncesi öğretmenlerinin görev yaptıkları okullardan birinin orman anaokulu olması, diğer öğretmenlerin görev yaptıkları okulların ise bağımsız anaokulu olması şeklinde aykırı durumlar belirlenmiştir.

Orman okulunun anaokulu, orman okuluna bağlı, fiziksel ve eğitimsel yapısıyla orman okulu felsefesi özellikleri taşıyan bir anaokuludur. Orman anaokulunda eğitim veren öğretmenler orman okulu eğitimleri almışlardır. Ayrıca anaokulu orman eğitimi uygulamalarına orman okulu eğitici eğitmeni sertifikası bulunan bir eğitimci düzenli olarak katılmakta ve anaokulundaki öğretmenler ile işbirliği içerisinde çalışmaktadır. Orman anaokulu doğal orman alanı içerisinde yer almaktadır ve anaokulu binası mimari olarak doğaya uygun olarak tasarlanmıştır. Anaokulundaki çocuklar her hafta ormanda 2-3 kez düzenli olarak orman eğitimi uygulamalarına katılmaktadırlar. Çalışma grubundaki çocukların devam ettikleri anaokullarının eğitim ortamı açısından birbirinden aykırı durumlar göstermesi, genelleme yapmadan iki ayrı okul türüne devam eden çocukların öz düzenleme becerilerine ilişkin daha fazla veri elde edilmesi ve derinlemesine inceleme yapma imkanı sağlamıştır. İkinci aşamada ise ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Anaokullarında görevli öğretmenlerin örnekleme seçilmesinde bazı ölçütler kullanılmıştır. Ölçüt örneklemede ölçüt araştırmacı tarafından oluşturulacağı gibi önceden hazırlanmış ölçüt listesi de kullanılabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008:112). Bu ölçütler öğretmenlerin görev aldıkları kurum türünde en az bir yıldır çalışıyor olmaları, araştırmanın nicel bölümünde yer alıp çocuklar için ölçekleri doldurmuş olmaları ve araştırmaya gönüllülük ilkesine göre katılmaları olarak belirlenmiştir. Buna göre araştırmanın nicel bölümünde yer alan 10 öğretmen arasından bu ölçütleri karşılayan bağımsız anaokulundan 4 öğretmen ile orman anaokulunda 4 öğretmen araştırmanın nitel bölümünün örneklemini oluşturmuştur. Örneklemde yer alan sekiz okul öncesi öğretmeninden bağımsız anaokulu öğretmenleri BA1, BA2, BA3… şeklinde, orman anaokulu öğretmenleri OA1, OA2, OA3… olarak kodlanmıştır.

Araştırmanın nicel kısımda orman anaokulunda eğitim alan çocuklar ile bağımsız anaokulunda eğitim alan çocukların öz-düzenleme beceri düzeyleri öğretmenlerinin görüş ve gözlemlerini yansıttıkları Çocuk Davranış Değerlendirme Ölçeği ile belirlenmiştir. Forest School Association (FSA) (2020)'ye göre orman okulu eğitiminin etkilerini görebilmek için çocukların orman okulu eğitimine en az 24 hafta katılmış olmaları gerekmektedir. Bu nedenle öğretmenlerden 24 hafta orman anaokuluna devam eden çocuklar için Çocuk Davranış Değerlendirme Ölçeği'ni doldurması istenmiştir. Benzer bir biçimde bağımsız anaokulundaki öz düzenleme beceri düzeyleri belirlenen çocuklar bir dönem boyunca bağımsız anaokuluna devam etmiş olan çocuklardır. Araştırmanın katılımcılarına yönelik sosyodemografik bilgiler incelendiğinde; orman anaokuluna devem eden 70 çocuk, bağımsız anaokuluna devam eden 70 çocuk, çocukların cinsiyetlerine bakıldığında 71 (%51)'inin kız ve 69 (%49)'unun erkek, anaokuluna devem süresi bir-iki dönem 60 (%43), üç dönem 23 (%16), dört dönem ve üstü için 57 (%41) olduğu belirlenmiştir. Öğretmenlerden 5 tanesi orman anaokulunda, 5 tanesi bağımsız anaokulunda görev yapmaktadır. Araştırmanının nicel bölümünde yer alan bu öğretmenlerden hem orman okulundan hem de bağımsız anaokulundan 4 öğretmen olmak üzere nitel kısımda toplam 8 öğretmen yer almıştır. Öğretmenlerin tümü kadındır. Mesleki deneyimleri 10-16 yıl arasındadır. Orman anaokulunda çalışan öğretmenler hizmet içi eğitim olarak orman okulu eğitimlerini almış öğretmenlerdir.

1.3. Veri Toplama Araçları

Nicel verilerin toplanması amacıyla Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması Sezgin ve Demiriz (2016) tarafından yapılan Çocuk Davranış Değerlendirme Ölçeği (ÇODDÖ) kullanılmıştır. Ölçek 36-72 ay aralığındaki çocukların öz-düzenleme becerilerini ölçmek amacıyla hazırlanmıştır. Ölçekte 17 madde yer almaktadır ve her bir maddede açıklanan çocuk davranışlarının gözlemlenme sıklığını değerlendirmek için uygun düşen değer, 1-Hiçbir zaman,

2-Nadiren, 3-Bazen, 4-Sıklıkla/Çoğunlukla, 5-Her zaman olarak işaretlenmektedir. Ölçek davranış düzenleme ve sosyal beceri olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Güvenirlik için ölçeğin genel Cronbach Alfa Katsayısı ,94 hesaplanmıştır. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı, .84-.96 aralığında bulunmuştur. ÇODDÖ 'nün geçerlik çalışmasını gerçekleştirmek için kapsam geçerliği, yapı geçerliği, ölçüt geçerliğine ilişkin analizleri yapılmış ve sonuçların uygun olduğu belirlenmiştir (Sezgin ve Demiriz, 2016). Araştırmada çocukların ve öğretmenlerin sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bilgi toplamak amacıyla Sosyo-demografik Bilgi Formu kullanılmıştır. Sosyo-demografik Bilgi Formu ve ÇODDÖ öğretmenler tarafından doldurulmuştur.

Nitel verilerin toplanması amacıyla orman anaokulunda ve bağımsız anaokulunda görev yapan anaokulu öğretmenleri ile çocukların öz-düzenleme becerilerine yönelik görüşmeler araştırmacı tarafından geliştirilen görüşme formu kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Katılımcı öğretmenler ile yapılan görüşmelerde kullanmak üzere hazırlanmış olan yarı-yapılandırılmış görüşme formu araştırmacı tarafından alanyazın incelenerek hazırlanmıştır. İlk formda öz düzenlemenin davranış ve duygu düzenleme alt boyutlarına ilişkin sorular bulunmaktadır ve bu sorular uzman görüşüne sunulmuştur. İncelemeyi yapan uzmanlar nitel araştırmalar konusunda deneyimleri olan okul öncesi eğitimi ve çocuk gelişimi alanı uzmanlarıdır. İnceleme sonuçlarına göre ilk forma öz düzenlemede dikkate ve sosyal ilişkilere yönelik sorular eklenmiştir. Ayrıca biri orman okulundan diğeri bağımsız anaokulundan olmak üzere iki öğretmenin her biri ile yaklaşık 50 dk. süren görüşme yapılarak ilk formdaki sorular denenmiştir. Bunun sonucunda bazı soruların öz düzenleme deneyimlere odaklanmasını daha güçlü hale getirmek için soruların anaokullarında yapılan eğitim uygulamalarına ve çocukların yaşantılarına yönelik olması sağlanmıştır. Bu süreçler sonucunda son form oluşturulmuştur. Görüşme formunda çocukların öz düzenleme deneyimlerine yönelik dört soru yer almaktadır ancak görüşme sürecinde öğretmenlerin bu sorulara verdikleri yanıtları genişletmek amacıyla ek sorular da kullanılmıştır. Görüşmeler yazılı olarak kaydedilmiştir.

1.4. Verilerin Toplanması

Nicel verilerin toplanması amacıyla Çocuk Davranış Değerlendirme Ölçeği (ÇODDÖ) Ölçeği kullanılmıştır. Çalışmada bağımsız anaokulundaki ve orman anaokulundaki okul öncesi öğretmenlerinden "Çocuk Davranış Değerlendirme Ölçeği (ÇODDÖ)"ni çocuklara ilişkin gözlemlerine dayalı olarak doldurulmaları istenmiştir. Sosyo-demografik Bilgi Formunda yer alan bilgiler de aynı zamanda toplanmıştır.

Nitel verilerin toplanması amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen Görüşme Formu kullanılmıştır. Bağımsız anaokulundaki ve orman anaokulundaki okul öncesi öğretmenleri ile görüşmeler yapılarak nitel veriler toplanmıştır. Görüşmelere gönüllülük esasına dayalı olarak katılan öğretmenlerin kendilerini rahat hissedebileceği ve görüşlerini içtenlikle ve objektif bir şekilde açıklayabilecekleri bir görüşme ortamı sağlanmasına özen gösterilmiştir. Bu ortamın sağlanmasında öncelikle katılımcıdan elde edilen verilerin sadece araştırma amacıyla kullanılacağı ve kişisel bilgilerinin açıklanmayacağına ilişkin katılımcıdan araştırmaya katılım onam formu alınmıştır. Görüşme yapılacak ortamın sessiz, birebir ve üçüncü kişiler tarafından görüşmelerin kesintiye uğrama olasılığının olmadığı bir ortam olması sağlanmıştır. Görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiş ve 50 dk ile en fazla bir saat arası sürmüştür.

1.5. Verilerin Analizi

Ölçeğin uygulanma aşamasından sonra nicel veriler, bilgisayar tabanlı bir istatistiksel analiz paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilere ilişkin betimsel analizler yapılmıştır. Ayrıca

verilerin normallik testi sonucuna göre kullanılacak olan testler belirlenmiştir. Grup büyüklüğü 50'den büyük olduğu için kullanılan Kolmogorov-Smirnov normallik testi (Büyüköztürk, 2005: 42) sonucunda, davranış düzenlemesi (p=.000) ve sosyal beceriler (p=.000) puanlarının normal dağılım göstermediği bulunmuştur. Bu nedenle, Mann Whitney U testi uygulanmıştır.

Bu araştırmada toplanan nitel veriler, içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. İçerik analizindeki temel amaç, elde edilen bilgileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşabilmektir. İçerik analizinde, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirerek bunları okuyucuya anlamlı bir şekilde sunmak amaçlanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2008:228). Araştırmada bağımsız anaokulunda ve orman anaokulunda görev yapan öğretmenler ile görüşmeler sonucunda elde edilen veriler incelenmiş ve analize hazır hale getirilmesi sağlanarak değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın temaları, alt temaları ve kodları oluşturulmuştur. Verilerin analizi sonucunda orman anaokulu için 2 ana tema, 3 alt tema ve 17 kategoriye ulaşılmıştır. Bağımsız anaokulu için 2 ana tema, 3 alt tema ve 11 kategori belirlenmiştir.

Verilerin güvenirlik ve geçerliğinin sağlanması için gerekli koşulların (Lecompte ve Goetz, 1982; Miles ve Huberman, 1994:64; Yıldırım ve Şimşek, 2008:257) izlenmesi önemlidir ve bu amaçla nitel verilerin analizinde güvenirliğin belirlenmesi adına kodlayıcılar arası güvenirlik yöntemi kullanılmıştır. Kodlamayı yapan araştırmacıların uzmanlık alanları okul öncesi eğitimi ve çocuk gelişimidir. Ayrıca nitel araştırma konusunda deneyimleri olan araştırmacılardır. Bu amaçla kodlama güvenirliği için Miles ve Huberman'ın (1994) güvenirlik formülü kullanılmıştır. Bu güvenirliğin %80'e yakın olması gerekmektedir (Miles ve Huberman, 1994:64). Formülü doğrultusunda üç ayrı kodlayıcı tarafından kodlanmıştır. Araştırmada kodlamalar arası güvenirlik %93 olarak bulunmuştur. Elde edilen yüzde, verilerin tamamı üzerinden hesaplanmıştır. Geçerlik için ise görüşme formu geliştirilirken ilgili alanyazın incelenmiş, konu alanı uzmanlarından görüş alınmış ve form yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca görüşme formundaki soruların amaca hizmet etme durumlarını saptamak amacıyla iki öğretmen ile ön görüşmeler yapılmış ve gerekli düzenlemeler yapılarak forma son şekli verilmiştir. Görüşme süreçleri ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Araştırma süreci açıklanmış ve temalar, alt temalar ile kodlar anlamlı bütünler haline getirilmeye çalışılmıştır. Amaçlı örnekleme kullanılmış, doğrudan alıntı örneklerine yer verilmiş ve geçerlik-güvenirlik bilgileri açıklanmıştır. Kodlama sürecine katılan araştırmacıların okul öncesi eğitim ve çocuk gelişimi ile ilgili bilgi birikimine sahip olmalarının çalışmanın tema, alt-tema ve kodlarının oluşturulmasında avantaj oluşturduğu düşünülmektedir. Araştırmacının nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiş araştırmaları bulunmaktadır. Okul öncesi eğitim ve görüşme tekniğinin kullanımı konusunda deneyimlidir.

2. Bulgular

Bu bölümde Çocuk Davranış Değerlendirme ölçeğinden elde edilen nicel bulgular, görüşme sonucu elde edilen nitel bulgular yer almaktadır.

Tablo 1, orman anaokuluna ve bağımsız anaokullarına devam eden okul öncesi çocukların davranış düzenlemesi ve sosyal beceriler alt boyutlarındaki öz-düzenleme beceri düzeylerini sunmaktadır.

Tablo 1. Çocukların Öz-Düzenleme Becerileri

Okul Tipi	Alt Boyut	n	Min	Max	Ortalama	ss
Orman Anaokulu	Davranış Düzenlemesi	70	36.000	50.000	44.900	3.452

Bağımsız Anaokulu	Sosyal Beceriler	70	22.000	58.000	25.314	4.275
	Davranış Düzenlemesi	70	16.000	50.000	39.971	8.651
	Sosyal Beceriler	70	13.000	29.000	22.543	3.378

Tablo 1'de, orman anaokuluna devam eden çocukların öz-düzenleme becerileri için ortalama puanlarının davranış düzenlemesinde 44.900 ve sosyal becerilerde 25.314 olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, bağımsız anaokullarına devam eden çocuklar için ortalama puanlar davranış düzenlemesinde 39.971 ve sosyal becerilerde 22.543 olarak belirlenmiştir.

Tablo 2'de, çocukların öz-düzenleme becerileri için katıldıkları anaokulu türüne göre Mann-Whitney U Testi sonuçlarını sunmaktadır.

Tablo 2. Devam Edilen Anaokulu Türüne Göre Çocukların Öz-Düzenleme Becerileri

Puan	**Gruplar**	N	$\bar{x}_{sira}$	$\sum_{sira}$	U	z	p
Davranış Düzenlemesi	Orman Anaokulu	70	81.493	5704.500	1680.500	-3.219	.001
	Bağımsız Anaokulu	70	59.507	4165.500			
	Toplam	140					
Sosyal Beceriler	Orman Anaokulu	70	86.021	6021.500	1363.500	-4.570	.000
	Bağımsız Anaokulu	70	54.979	3848.500			
	Toplam	140					

Tablo 2'de görüldüğü gibi, çocukların katıldıkları anaokulu türüne göre davranış düzenlemesi ve sosyal beceri puanlarında anlamlı bir fark vardır ($p < .05$). Ortanca sıralamalar ve fark puanlarının toplamları incelendiğinde, bu farkın orman anaokullarında eğitim gören çocuklar lehine olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, orman anaokullarında alınan eğitimin, bağımsız anaokullarına kıyasla çocukların öz-düzenleme becerilerine daha fazla destek sağladığı söylenebilir.

2.1. Görüşme sonucu elde edilen bulgular

Okul öncesi öğretmenlerinin çocukların öz düzenleme becerilerini destekleyen orman anaokulu yaşantılarına yönelik görüşleri incelendiğinde davranış düzenleme teması altında dikkat ve orman uygulamalarına uyum alt temaları, duygu düzenleme teması altında ise sosyal beceriler alt teması yer almaktadır.

Tablo 3. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Çocukların Öz düzenleme Becerilerini Destekleyen Orman Anaokulu Yaşantılarına Yönelik Görüşleri

Tema	**Alt Tema**	**Kategori**
Davranış Düzenleme	Dikkat	Yönergelere dikkat
		Doğa koşullarına dikkat
		Davranışlarının sırasını takip etme
		Uzun süreli dikkat

	Orman Uygulamalarına Uyum	Kendini güdüleme Canlılara saygı duyma Öz disiplin sağlama Problem çözme Davranış problemlerinde azalma
Duygu Düzenleme	Sosyal beceriler	Ortak ilgide kalma Başkasının hakkına saygı duyma Birbirini gözetme İletişim kurma Duygular ile başa çıkma Dengeli ve mutlu hissetme İşbirliği Farklı arkadaşlara açık olma

Öz düzenleme dikkatin önleyici kontrol ve yönlendirme yoluyla yönetilmesini kapsar (McClelland ve Cameron, 2012). Bu nedenle çocuğun davranışlarını düzenlerken dikkatli olması öz düzenlenmeli davranışlarının bir parçası kabul edilebilir. Alanyazına dayalı olarak davranış düzenleme ana teması dikkat alt temasında oluşturulan doğa koşullarına ve yönergelere dikkat kategorileri ilgili olarak OA1 ve OA2 "*Ormanda yaptığımız eğitimlerde belli bir risk alabildiği için öz düzenleme becerileri gelişiyor ve merak duyguları hep aktif kalıyor. Örneğin engebeli bir alana çıkarken ya da ağaca tırmanırken dikkat et düşersin demiyoruz. Sadece bastığın yer güvenli mi onu kontrol et diyoruz."* demektedirler. Benzer şekilde aynı kategoriler ile ilgili olarak OA2 görüşünü *"Ormana gidiş-dönüşte ya da ormanda gerçekleştirilen etkinliklerde geçişler çok fazla olduğu için beklemeyi ve kendini kontrol etmeyi öğreniyorlar. Çevreyi 3. öğretmen olarak kullanmış oluyoruz. Ama orman okulu olmayan anaokulunda çalışırken sadece sınıf kuralları vardı. Çocuğun en fazla dikkat edeceği nokta sadece merdiven çıkmaktı. Oysa orman anaokulunda kendi bahçemizde ormanın içinde sadece bahçeye çıktıklarında bile engebelere dikkat etmeleri, yönergelerimi dikkatli dinlemeleri gerekiyor"* olarak belirtmiştir. Davranışlarının sırasını takip etme kategorisinde OA3 ise "*Doğanın kendine ait bir sırası ve düzeni var. Ona uyum için sırayla yapmayı öğreniyorlar. Çizmeni giymezsen, hava durumunu takip etmezsen o gün ıslanırsın bunun sorumluluğunda olması gerekir. Eğer hava çok sıcaksa ve şapkasını unutursa o gün çok sıcak gelir. Doğanın net ve katı kuralları var. Doğanın kendi kuralları konusunda çıkarım yapar ve bu durum şunu yapmamı gerektirir şeklinde düşünür.*" şeklinde ifade etmektedir. Diğer bir öğretmen de davranışlarının sırasını takip etme ve uzun süreli dikkat kategorilerine yönelik olarak *"Dikkatini davranışların sırası üzerine odaklaması gerekiyor. Bu anlamda davranışlarını düzenlemesi gerekiyor. Dikkat etmez ve sırayı atlarsa davranışlarının sonuçlarına kanatlanması gerekiyor."* demektedir (OA4).

Davranış düzenleme, öz-düzenlemenin belirli bir boyutu olarak kabul edilmekte ve özellikle okula hazır bulunuşluğa önemli katkıda bulunan dikkat, önleyici kontrol ve çalışan bellek becerilerini kapsamaktadır (Cameron Ponitz vd., 2008). Bu alanyazın doğrultusunda davranış düzenleme ana teması orman uygulamalarına uyum alt temasında oluşturulan öz disiplin sağlama ve problem çözme kategorileri için OA1 ve OA2 *"Çocukların ormana giderken de belli bir zaman*

aralığında tüm hazırlıklarını tamamlamaları gerekiyor. Yani öz düzenleme yapmaları gerekiyor. Zihinlerinde bu hazırlık sürecini düzenlemeleri gerekiyor. Ormana gidiş gelişlerde çok fazla geçişler var. Ayakkabı değiştirme, üstünü değiştirme, ellerini yıkama vb. bunların sırasını takip etmeli. Sırayla yapılması gereken işlemler ve görevler var. Belli bir zaman içerinde tulumunu ve botlarını giymesi, matını, matarasını ve çantasını alması gerekiyor. Ya da matarasını unutursa, onu geri dönüp alması gerekiyor. Bu geçişler ve görev takipleri çocuğun sorumluluk açısından çocuğu çok olumlu etkiliyor. Bazı kazanımlar program dahilinde olmasa da kazandırılıyor." şeklinde ifade etmiştir. Diğer bir öğretmen öz disiplin sağlama, kendini güdüleme ve problem çözme kategorileri için "*Öz düzenleme açısından orman okuluna önceden devam edenler ile etmeyenler arasında dikkat çekici fark oluyor. Eşyalarına sahip çıkma, oyuncaklarını toplama, geçişler sırasında bir sonraki geçişe adapte olabilme gibi. Zaman yönetimi açısından gelişim gösteriyorlar. Zamanla orman okuluna devam ettikçe fark kapanıyor. Orman içindeki etkinliklerde daha fazla zorluk var, pek çok şey ile baş etmek durumunda kalıyorlar. Kendi sorumluluklarına aldıkları görevleri kendileri çözüyorlar."* demektedir (OA2). OA3 görüşünü davranış problemlerinde azalma kategorisinde "*Ormanda kontrollü risk almayı öğrenmesi gerekir. Kendini her güvenli hissettiğinde bu anlamda bir üst seviyeye geçiyor. Bu şekilde öz düzenlemeyi destekliyor çünkü görevleri tamamlama becerileri öz düzenlemeye transfer oluyor. Doğanın duyguların düzenlenmesini ve duyu problemlerinin azalmasını destekleyen bir yanı var. Bu tarz sorunlar ortadan kalktığında çocukların öz düzenleme yapmaları daha kolay hale geliyor"*olarak belirtmiştir. OA4 ise canlılara saygı duyma ve öz disiplin kategorileriyle ilgili olarak*"Doğadaki her canlıya saygı duyma var. Ormanda oynarken oynadığı alanın bir yuva olup olmadığına dikkat ederler. Bu çiçeği çok beğendim ancak koparamam diyor ve kendini kontrol ediyor. Doğada sorunlar için çözüm üretme becerileri de gelişiyor. Dolayısıyla canlılara saygı duyma, onları gözetme gibi davranışları gelişir."* ifadesi ile açıklamaktadır.

Öz-düzenlemenin kişinin duygularını kontrol etme, yönetme ve planlamada yer alan becerilerini de kapsar (Schunk ve Zimmerman, 1998: 235). Öz düzenleme bağlamında sosyal becerilerin ve ilişkilerin çocukların davranışlarını yapılandırdığı ve şekillendirdiği öne sürülmektedir (Morrison, Pointz ve McClelland, 2010). Bu alanyazın doğrultusunda duygu düzenleme ana teması sosyal beceriler alt temasında oluşturulan iletişim kurma, duygular ile başa çıkma, işbirliği, başkasının hakkına saygı duyma kategorileri ile ilgili olarak OA1; "*Davranış problemi yaşayan bir çocuğum ormana gittiğimizde ufak bir tepeyi bile tırmanamam diyordu. Ama doğaya çok meraklı olması nedeniyle buna terapatik olarak çok iyi geldi. Doğa bu konuda iyileştirici oldu ve öz düzenleme becerilerinde yeniden düzelme oldu. Sosyal beceri açısından düşünüldüğünde bir çocuğumuz sürekli lider olmak istiyordu. Zamanla doğada geçirdiği yaşantılar sonucunda başka çocuklar ile oyun kurmayı ve görev paylaşımı yapmayı öğrendi."* ifade etmiştir. Öğretmenlerden bir diğeri ise ortak ilgide kalma, farklı arkadaşlara açık olma, iletişim kurma kategorileri için*"Bunun dışında ormanda oyunlar da doğal olduğu için bir anda kum kazarken inşaat oyunu oynamaya başlıyor. Bu şekilde ormanın sunduğu koşullar sonucunda öncesinde daha az oynadığı bir arkadaşıyla oyun aracılığı ile sohbet ve diyalog başlıyor. Yani ortak ilgide kalmış oluyorlar. Klasik sınıf ortamında ise çocuklar genelde aynı arkadaşları ile oynamaya eğilimli oluyorlar. Ormanda ise bu doğal yolla kırılıyor ve sosyal becerilerinin gelişimine katkı sağlıyor."* demektedir (OA2). Dengeli ve mutlu hissetme kategorisi ile ilgili olarak OA3*"İstenmeyen davranışlar açısından doğa sakinleştirici oluyor, fiziksel olarak çok hareket ettiğinden örneğin yamaçlara tırmandığında mutluluk hormonu salgılanıyor ve oksijen seviyeleri yükseliyor. Çocuklar orman etkinlikleri yapmaya alıştıklarında mutlaka ormana gitmek istiyorlar. Klasik anaokullarında uyaranlar açısından da fark var. Çünkü orman anaokulunda doğanın içinde de*

uyaranlar var. Burada doğal bir akış var. Bu da öz düzenlemeyi arttırıyor. Doğada mindfulness, meditasyon yaptırıyoruz. Bu etkinlikler zihni boşalttığı için öz düzenlemenin daha rahat yapılmasını sağlıyor." olarak belirtmiştir. Birbirini gözetme, işbirliği ve iletişim kurma kategorileri ile ilgili olarak OA4 öz düzenlemenin sosyal beceriler alt temasını *"Orman etkinliklerinde daha çok grupla çalışmalar yapılıyor. Birbirlerini de gözetim altında tutuyorlar. Bunun için çaba harcıyorlar. Mesela doğada keşif çalışmaları yaparken belli anlaşmalar yapıyorlar. Sessiz yürüyüş üzerinde anlaşıyorlar. Bunun amacı doğadaki canlıları rahatsız etmemek, doğanın sesini duyabilmek, birbirlerini rahatça duyabilmektir. Bu şekilde hem sosyal becerileri gelişiyor hem de öz düzenleme açısından bakıldığında sessiz yürüme görevini yerine getirmesi gerekiyor."* şeklinde açıklamıştır.

Okul öncesi öğretmenlerinin çocukların öz düzenleme becerilerini destekleyen bağımsız anaokulu yaşantılarına yönelik görüşleri incelendiğinde davranış düzenleme teması altında dikkat ve okula uyum alt temaları, duygu düzenleme teması altında ise sosyal beceriler alt teması yer almaktadır.

Tablo 4. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Çocukların Öz düzenleme Becerilerini Destekleyen Bağımsız Anaokulu Yaşantılarına Yönelik Görüşleri

Tema	Alt Tema	Kategori
Davranış Düzenleme	Dikkat	Görsel dikkat İşitsel dikkat Bahçe koşullarına dikkat
	Okula Uyum	Becerilerin gelişimi Öz disiplin sağlama
Duygu Düzenleme	Sosyal beceriler	İletişim kurma Empati Grup bilinci Başkalarının hakkına saygı duyma Başkalarının fikirlerine saygı duyma Arkadaşlarını dinleme

Öz düzenleme açısından bakıldığında dikkat, çocuğun bir görevi yerine getirirken kendi iradesi ile odaklanmasını, dikkatini sürdürmesini, dikkatini dağıtan unsurları gözardı etmesini ve gerektiğinde dikkatini yeni görevlere kaydırmasını içermektedir (Rothbart ve Posner, 2005). Bu alanyazın bağlamında davranış düzenleme ana teması dikkat alt temasında oluşturulan bahçe koşullarında dikkat kategorisiyle ilgili olarak BA1*"Okulda küçük sınıflarda çok zor oluyor. Hareket kısıtlandığı için gürültü daha fazla oluyor. Yine geçiş zamanlarından mekânsal sıkıntılardan dolayı dikkatleri dağılıyor ve etkinlik geçişlerini zamanında gerçekleştirme konusunda görevlerini tam olarak yerine getiremiyorlar. Dikkatlerini geliştirmek için okulun bahçesinden yararlanarak bu sorunların üstesinden gelmeye çalışıyoruz. Ancak tam olarak yeterli olmuyor. Kurallar koymak çok önemli ve herkes kuralları öğrendiği zaman herşey daha kolay ilerliyor. Örneğin çocuklar sırasını takip ediyor. Ancak öğrenmesi zaman alıyor. Daha büyük yaş grupları öz düzenleme açısından daha iyi düzeyde oluyor."* ifade etmiştir. Başka bir öğretmen ise görsel ve işitsel dikkat kategorisinde "*Görsel ve işitsel dikkatlerinde gelişme oldu.*

İlk başta eşyalarını nereye koyacaklarını şaşırıyorlardı ya da aynı yönergeyi birkaç kez vermek zorunda kalıyordum." açıklamasında bulunmuştur (BA3).

Öz düzenleme becerileri çocukların okula ve sınıf kurallarını uyma davranışlarını göstermelerini sağlamaktadır (McClelland vd., 2006). Bu bağlamda davranış düzenleme ana teması okula uyum alt temasında oluşturulan becerilerin gelişimi kategorisinde BA1 tarafından; *"Anaokuluna devam ederek çocukların ayakkabı giyme, eşyalarını toplama, makas tutuma, kalem tutma gibi öz düzenleme becerileri gelişiyor. Başta ayakkabılarını ters giyenler oluyordu."* ifade edilmiştir. Öz disiplin kategorisinde BA2 ise "*Bir süre sonra neyin nerede olduğunu biliyorlar. Su kaplarını kendilerinin koyup getirmesini istiyorum. Islak mendil ile masayı temizliyorlar. Kurallar konusunda duyarlı olmalarını istiyorum. Birbirlerini şikayet etmek yerine bunu şöyle yapman gerekiyor diyerek doğruyu hatırlatmalarını istiyorum"* olarak belirtmiştir. Davranış düzenleme okula uyum alt temasında öz disiplin ile ilgili bir diğer kategori için BA3 "*Çocuklar rutinler ve kurallar oturunca çok daha mutlu oluyorlar. Günün sonunda hepimiz daha az yoruluyoruz. Sınıfın küçük olması kurallı oyunlarda, grup oyunlarında sorun oluyor. Hareketli ve dans ettikleri oyunlarda çarpışıyorlar çünkü sınıf küçük. Böyle olunca aralarında anlaşmazlık çıkıyor yani vurdu gibi algılanıyor çocuklar açısından."* ifadesini belirtmiştir. BA4 ise okula uyum alt teması, öz disiplin kategorisinde "*Bahçede sınıfın dışındakileri de tanıyor ve farklı bir ortamda kendini kabul ettiriyor. Bahçeyi toplayıp çıkıyor, çöpleri topluyor, bahçede tarım havuzları var. Onları suluyorlar, toprağı havalandırıyorlar, solucanları tutuyorlar ve toprak için bunu yapmanın gerekli olduğunu biliyorlar, çiçek dikiyorlar. Keşke çocukları düzenli olarak doğaya götürebilsek çünkü bu tür etkinliklerin çocukların öz düzenleme becerileri üzerinde çok daha fazla etkisi oluyor."* görüşünü ifade etmiştir.

Öz düzenleme ile ilişkili olarak çocukların duygularını etkin yönetebilmesi sonucunda, pozitif davranışsal ve akademik sonuçlar arasında bağlantı kurulmaktadır (Duncan vd., 2007; Eisenberg vd., 2004: 261). Bu bağlamada alanyazın doğrultusunda duygu düzenleme ana teması sosyal beceriler alt temasında oluşturulan başkalarının fikirlerine saygı ve iletişim kurma kategorilerinde BA1 "*Sınıfta her fikre saygı var. Eğer yanlış yapmış olsa bile kendi bir çözüm üreterek yanlışını düzeltebilir. Çok hareketli ve dikkat etmeyen çocuklar vardı. Onlar için sosyal etkinlikler ve yaşam becerileri etkinlikleri yaptım. Demokratik bir ortam var. Sene başında kurallar çocuklar ile birlikte oluşturuluyor.*" şeklinde ifade etmiştir. Başkalarının haklarına saygı, iletişim kurma, empati, grup bilinci kategorileri ile ilgili olarak BA2 "*Kuralları öğretirken soruyorum. Eğer oyuncakları toplamadan gidersek yarın geldiğimizde aradığımız oyuncakları karışıklıktan bulamayabiliriz. Arkadaşın seni dinlemezse ne hissedersin?. Zaman içinde kuralları oluşturduk, kuralları öğrendiler, birbirlerini tanıdılar ve birbirleri ile anlaşmayı öğrendiler. Böylece öz düzenleme becerileri de desteklenmiş oldum"* olarak açıklanmalar yapmıştır. BA3 ise iletişim kurma kategorisinde *"Okul bahçesinin öz düzenlemeyi geliştiriyor. Burada serbest kaldıkları zaman dilimi çok önemli. İlk zamanlar kendiliklerinden oyun kuramıyorlardı. Birbirleri ile iletişim kuramıyorlardı. Onları bahçede kendi hallerinde bıraktığımda bu becerilerinin kendiliğinden geliştiğini gözlemledim.*" görüşünü ifade etmiştir. BA4 sosyal ilişkilerin gelişimini anaokuluna devam etme süresine dayalı olarak açıklayarak iletişim kurma kategorisinde *"Öz düzenleme becerileri çocuğun anaokuluna devam etme süresine göre farklılık göstermektedir. Örneğin en çok olumlu etkiyi sosyal becerileri açısından görüyoruz. Arkadaşları ile geçinmeyi öğreniyorlar. Bunun yanında çocukların birlikte oynamalar artıyor.*" görüşünü belirtmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu bölümde araştırmanın nicel ve nitel bulgularına yönelik tartışma, sonuç ve önerilere yer verilecektir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular incelendiğinde orman anaokulundaki çocukların öz düzenleme beceri düzeylerinin bağımsız anaokulundakilerden yüksek olduğu ve her iki grubun alt temalarının dikkat, okula uyum ve sosyal becerilerde toplandığı belirlenmiştir. İlk olarak orman anaokulu ve bağımsız anaokulundaki okul öncesi öğretmenlerin çocukların öz düzenleme becerileri düzeylerini açıkladığını belirttikleri dikkat bileşeni ele alınacaktır.

Öz düzenleme becerilerinin bileşenlerinden biri de dikkatdir (McClelland ve Cameron, 2012). Açık alanda öz düzenleme ve dikkat ile ilgili yapılan araştırmalarda okul öncesi yaş grubundaki çocukların evlerinin etrafında standart bir yeşil alanın bulunması sonucunda çocukların duygusal ve davranışsal öz düzenleme düzeylerinde doğanın etkili olduğu belirlenmiştir (Chawla vd., 2014; Flouri vd., 2014; Seltenrich, 2015). Okul öncesi ortamlardaki yeşil dış mekan ortamlarının çocuklar için onarıcı potansiyeli, farklı çevresel özelliklere sahip ortamlarda oynayan çocukların dikkatleri ölçülerek incelenmiştir. Stockholm bölgesi için tipik dış mekan ortamlarına sahip 11 anaokulu, dış mekan oyun ortamı kategorileri ve oyun yapılarından görünen gökyüzü oranı (gökyüzü görüş faktörü) kullanılarak değerlendirilmiş ve yaşları 4,5-6,5 arasında olan 198 çocuk, OPEC tarafından derecelendirilmiştir. Geniş ağaçlık alanlar, çalılıklar ve engebeli arazilerin bulunduğu geniş ve bütünleşik açık alanlarda oynayan çocukların daha az dikkatsizlik davranışı gösterdikleri belirlenmiştir (Martensson vd., 2009). Ayrıca çocukların mevsimsel değişiklikleri deneyimlemeleri ve bazı yaklaşımlarda teşvik edilen riskli oyun fırsatları Kanada'daki açık hava programlarında yaygın olarak görülmektedir (Boileau ve Dabaja, 2020; Maciver, 2011: 4). Harwood ve diğerleri, (2020) açık hava ortamında eğitimle ilgili araştırmalarında öğretmenlerin bu konudaki görüşlerine yer vermişlerdir. Araştırmada öğretmenler; çocuklar değiştiremeyecekleri hava durumu ile başa çıkmayı öğreniyorlar. Bu, gelecekte karşılaşacakları diğer sorunlara bakışlarını değiştiriyor. Birkaç oturumdan sonra, ebeveynler çocuklarının oynamasına ve risk almasına daha rahat izin veriyorlar. Çocuklar da açık hava ortamında daha rahat olmaya, daha fazla risk almaya ve sınırlarını tanımaya başlıyorlar. Böylelikle çocuklar hayatlarında değişiklikler yaparak geleceklerini değiştirebileceklerini öğreniyorlar şeklinde görüşlerini belirtmişlerdir.

Teorik olarak bakıldığında okulun fiziksel ve pedagojik ortamının çocuğun öz düzenleme becerilerinin düzeyini etkilediği ifade edilmektedir (Bandura 1978; Bandura, 1991; Brofenbrenner, 1986; Zimmerman vd., 1992). Bu bağlamda Faber Taylor ve Butts-Wilmsmeyer (2020) yeşil alanda yapılan uygulamaların okul öncesi dönem çocuklarının öz düzenleme becerileri üzerindeki etkisini deneysel bir çalışma ile inceledikleri araştırmalarında doğal alanları daha fazla kullanan okul öncesi dönem çocuklarının dikkatlerinin arttığı ve böylece öz düzenleme becerilerinin desteklendiği belirlenmiştir. Bir başka çalışmada yeşil alanda geçirilen sürenin artmasının öz düzenlemenin bileşenlerinden olan dikkat üzerinde olumlu etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Ulset vd., 2017). Doğal alanlarda zaman geçirmek, DEHB tanısı alan çocukların semptomlarını büyük ölçüde azalttığı belirlenmiştir (Kuo ve Faber Taylor, 2004). O'Brien ve Weldon (2009) 'un 24 çocukla yapmış olduğu çalışmada çocuklar sekiz ay boyunca gözlemlenmiştir. Orman Okulları yaklaşımının benimsendiği okula devam eden çocuklara yönelik yapılan gözlemler sonunda motivasyon ve konsantrasyonda gelişme gösterdikleri tespit edilmiştir. Harwood vd. (2020) açık hava ortamında yapılan araştırmalarında eğitimim enerjisi yüksek ve potansiyel olarak hiperaktif olan çocukların ise, artan sakinlik, odaklanma veya denge durumu gösterdiklerini belirtmişlerdir. Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar incelendiğinde, diğer

araştırma sonuçlarıyla uyumlu olarak orman anaokulundaki okul öncesi dönem çocuklarının öz düzenleme becerileri düzeylerinin bağımsız anaokulundaki çocuklardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Orman anaokulu ve bağımsız anaokulundaki okul öncesi öğretmenlerin çocukların öz düzenleme becerileri düzeylerini açıkladığını belirttikleri bir diğer bileşen de okula uyumdur. Öz düzenleme becerilerine sahip çocukların okula uyum davranışları gösterdikleri belitilmektedir (McClelland vd., 2006). Bu bağlamda ilgili araştırmalar açısından bakıldığında Carr vd., (2017) öz düzenleme becerileri ile ilişkili bir kavram olarak doğal bir oyun alanındaki yürütücü işlev becerilerinin okul öncesi çocuklarının yürütücü işlev becerilerine etkisi incelenmiştir. Araştırmasının sonuçları okul öncesi eğitime doğa temelli uygulamaların dahil edilmesinin etkili olduğunu göstermektedir. Doğa temelli uygulamaların kısmen dahil edildiği okul öncesi programlara katılan çocuklar, sene sonunda doğa temelli uygulamaların daha az kullanıldığı programlardaki çocuklara göre anlamlı derecede daha yüksek yürütücü işlev becerilerine sahip bulunmuştur. Ayrıca çocukların açık havada oyun oynarlarken önleyici kontrol, bilişsel esneklik, dikkat ve çalışma belleği becerilerini kullandıkları görülmüştür. Açık hava oyunlarının sunabileceği problem çözme, risk alma, kendi kendini yönetme, düzenleme ve izleme becerileri fırsatlarının, yürütücü işlev gelişimini arttırmaktadır (Carr vd., 2017; Kaplan ve Berman, 2010; Twohig-Bennett ve Jones, 2018). Ernst ve Burcak (2019) iki dönem boyunca dört doğa temelli anaokulu ve iki geleneksel anaokulunu kapsayan çalışmalarında doğa temelli anaokulundaki okul öncesi çocuklarının girişim ve öz düzenleme boyutlarında hem öğretmen hem de veli değerlendirmelerinde anlamlı farklılık gösterdiklerini belirlemişlerdir. Geleneksel anaokuluna devam eden çocuklar da ise sadece öğretmen değerlendirmelerinin girişim boyutunda fark görülmüştür. Bir başka araştırmada ise deneysel meta analiz sonucunda doğaya maruz kaldıktan sonra çocuklarda öz düzenlemede iyileşmeler (örn. daha olumlu ruh hali, daha iyi dikkat, daha az dışsallaştırıcı davranış) görüldüğünü belirtmektedirler. Doğanın çocukların öz-düzenlemesini teşvik eden ve muhtemelen çocuk psikopatolojisini önleyen bir araç olması açısından umut verici olabileceği vurgulanmaktadır. (Weeland vd., 2019). Ancak günümüzde şehirlerde çocukların doğal ortamlarda oyun oynayabilecekleri alanların daralması sonucunda çocuklarda doğa yoksunluğu sendromu kavramının oluştuğu belirtilmektedir. Çocukların büyürken yoğun olarak kapalı ortamlarda bulunmalarının doğadan ve doğadaki canlılardan rahatsızlık duymak ve sebepsiz korkmak gibi sonuçları olmaktadır (Louv, 2012: 150). Türkiye'deki anaokullarına bakıldığında da doğadan uzak oldukları ve bahçe düzenlemeleri açısından yetersizlikler gösterdikleri belirtilmektedir (Çelik, 2012; Eroğlu, 2018). Bu bağlamda mevcut araştırmadan elde edilen sonuçlar dikkate alındığında orman anaokulundaki okul öncesi dönem çocuklarının öz düzenleme becerilerinin davranış düzenleme alt boyutu düzeylerinin bağımsız anaokulundaki çocuklardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Orman anaokulu ve bağımsız anaokulundaki okul öncesi öğretmenlerin çocukların öz düzenleme becerileri düzeylerini açıkladığını belirttikleri son bileşen sosyal beceriler olmuştur. Sosyal ilişkiler, orman okulu öğrenme ortamlarında desteklenir (Harris 2017). Ayrıca sosyal beceriler öz düzenlemenin bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Morrison, Pointz ve McClelland, 2010). Okul öncesi dönemde orman okulunda çocuklar öz düzenleme becerilerini kazanırken sosyal becerilerini geliştirmek açısından birçok fırsata sahiptirler (FSA, 2022; Kellert, 2002; Kostic, 2016). Çocuklar açık havada takım çalışmalarına katılarak sosyal becerilerini geliştirirler (Boileau ve Dabaja, 2020; Coates ve Pimlott-Wilson, 2019; FSA, 2022; Harris, 2015; Karavida vd., 2020). Böylelikle sosyal ilişkiler ve beceriler arttıkça öz-düzenleme becerisinin gelişimi de

artar. Çünkü çocukların sosyal ilişkilerini olumlu bir biçimde sürdürmek amacıyla uygun ve istenilen sosyal davranış örüntüleri göstermeleri gerekmektedir (Bandy ve Moore, 2010; Baumeister vd., 2007).

Orman okulu eğitimi küçük çocukların içsel motivasyonuna bağlı olarak öz düzenleme becerilerinin gelişimini desteklemek için onlara çeşitli riskleri belirleme, kendi hedeflerini belirleme, problem çözme, rolleri, etkinlikleri seçme ve olumlu akran ilişkileri geliştirme ortamı sunmaktadır (Ernst ve Burcak, 2019). Harwood vd. (2020) açık hava ortamında eğitimle ilgili araştırmalarında okul öncesi dönemde öğretmenler ile yaptıkları görüşmeler sonucunda artan özsaygı, özgüven ve öz yeterlik duygusu ve öz düzenlemenin gelişimin etkisiyle utangaç olan veya kendini yetersiz hisseden çocukların, daha dışa dönük, açık sözlü hale geldiğini belirlemişlerdir. Bu çalışmadan elde edilen bir diğer sonucun ise saldırgan olan ve bol enerjiye sahip çocukların, daha doğal bir denge bulduğunu ve enerjiyi verimli yollarla kanalize edebildiklerini, öfke patlamalarında azalma olduğunu ve zamanla artan öz denetim gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Bu açıklamalar kapsamında mevcut araştırmadan elde edilen sonuçlar dikkate alındığında orman anaokulundaki okul öncesi dönem çocuklarının öz düzenleme sosyal beceriler alt boyutu düzeylerinin bağımsız anaokulundaki çocuklardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Bu araştırmanın sonuçları nicel ve nitel bulguları birleştirilerek incelendiğinde orman anaokuluna devam eden okul öncesi dönem çocuklarının nicel olarak öz düzenleme düzeyinin daha yüksek bulunduğu ve bu sonuçları destekleyen nitel bulgulara ulaşıldığı söylenebilir. Araştırmanın nitel bulguları açısından orman anaokulu ve bağımsız anaokulu öğretmenlerinin çocukların öz düzenlemelerine yönelik görüşlerine ait tema ve alt temalarının aynı olduğu ancak kategoriler açısından farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Buraya kadar açıklanan uluslararası ve ulusal alanyazın incelendiğinde bu araştırmanın sonuçlarının alanyazınla benzerlik gösteren sonuçları olduğu görülmektedir. Orman okulu ve açık alanda yönelik gerçekleştirilen araştırmaların sonuçların incelendiğinde öz düzenlemenin bu öğrenme ortamlarında daha etkili geliştiği belirtilmektedir (Chawla vd., 2014; Carr vd., 2017; Ernst ve Burcak, 2019; Flouri vd., 2014; Harwood vd., 2020; Kaplan ve Berman, 2010; Kuo ve Faber Taylor, 2004; Martensson vd., 2009; O'Brien ve Weldon, 2009; Seltenrich, 2015; Twohig-Bennett ve Jones, 2018; Ulset vd., 2017; Weeland vd., 2019). Çocuğun doğal gelişim sürecinde okul öncesi dönemin başlangıcından itibaren kontrol süreçleri çocuğa bakım veren kişiden çocuğun kendi motivasyonuna bağlı içsel öz düzenlemeye dönüşerek çocuğa geçer (Temiz, 2019). Orman okulu uygulaması ile çocuk kendi öğrenme ve gelişimini seçme, başlatma ve yönlendirme hakkına sahiptir. Çocuklar ilginç ve ilgi çekici buldukları etkinlikleri seçebilirler ve bu etkinlikle ilgili öğrenme sürecini başlatabilirler (FSA, 2022). Orman okulunun doğadaki öğrenme süreçleri sayesinde çocukların öz disiplin kazanarak bağımsızlaşmaları ve sorumluluk üstlenmeleri onların öz düzenleme becerilerinin gelişmesine yönelik anlamlı katkı sağlamaktadır. Bu nedenle orman anaokulundaki okul öncesi dönem çocukların öz düzenleme beceri düzeylerinin ve alt temalardan elde edilen kategorilerin bağımsız anaokulundan elde edilenlerden daha fazla olmasının alanyazınla tutarlı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca araştırmanın nitel bulgularından elde edilen sonuçların, nicel bulgularından elde edilen sonuçları uyumlu bir biçimde açıklandığı söylenebilir.

Karşılaştırmalı sonuçlarına dayalı olarak okul öncesi dönemde orman anaokullarının yaygınlaştırılması, anaokullarının bahçe ve düzenlemelerinin etkili kazanımlar elde etmeye elverişli hale getirilmesi, öğretmenlerin hizmet içi eğitimlerde doğa uygulamaları ve orman okulu uygulayıcıyı eğitimlerine katılımlarının desteklenmesi, gelecek araştırmalarda orman anaokullarında çocukların farklı gelişim alanlarına yönelik becerilerini inceleyen başka karma

yöntem araştırmalarının yapılması, öz düzenleme ve farklı sosyal duygusal becerilerin gelişiminin karşılaştırmalı olarak farklı pedagojik yaklaşımlara sahip anaokulları ile orman anaokulları arasında incelenmesi önerilmektedir.

Kaynakça

Akawi, R. L. (2011). *An investigation into the relationship between selfregulation skills and academic readiness in head start children.* [Unpublication doctare disseration]. State University of New York.

Amicone, G., Petruccelli, I., De Dominicis, S., Gherardini, A., Costantino, V., Perucchini, P., & Bonaiuto, M. (2018). Green Breaks: The Restorative Effect of the School Environment's Green Areas on Children's Cognitive Performance. *Frontiers in Psychology,* 9, 1579.

Aral, N. Kandır, A., & Yasar, M.C. (2000). *Okulöncesi eğitim ve anasınıfı programları* (1. Baskı). Ya-Pa Yayınları.

Aydın, F., & Ulutaş, İ. (2017). Okul öncesi çocuklarda öz düzenleme becerilerinin gelişimi. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 1*(2), 36-45.

Bandura, A. (1978). *Social learning theory of aggression. Journal of communication*, *28*(3), 12-29.

Bandura, A. (1991). Social cognitive theory of self-regulation. *Organizational Behavior and Human Decision Processes,* 50(2), 248-287. https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90022-L

Bandy, T., & Moore, K. (2010). Assessing self-regulation: A guide for out-of-school time program practitioners. *Child Trends*, 23, 1-8.

Barnett, W. S., Jung, K., Yarosz, D. J., Thomas, J., Hornbeck, A., Stechuk, R., & Burns, S. (2008). Educational effects of the Tools of the Mind curriculum: A randomized trial. *Early Childhood Research Quarterly, 23*(3), 299-313.

Barrable, A., & Arvanitis, A. (2019). Flourishing in the forest: Looking at Forest School through a self-determination theory lens. *Journal of Outdoor and Environmental Education, 22*(1), 39-55. https://doi.org/10.1007/s42322-018-0018-5

Basile, C. G. (2000). Environmental education as a catalyst for transfer of learning in young children. *The Journal of Environmental Education, 32*(1), 21-27.

Baummeister, R. F., & Vohs, K. D. (2007). Self-regulation, ego depletion and motivation. *Social and Personality Psychology Compass,* 10, 1-13.

Bierman, K. L., Nix, R. L., Greenberg, M. T., Blair, C., & Domitrovich, C. E. (2008). Executive functions and school readiness intervention: Impact, moderation, and mediation in the Head Start REDI program. *Development and Psychopathology, 20*(03), 821-843.

Boileau, E. Y. S., & Dabaja, Z. F. (2020). Forest School practice in Canada: A survey study. *Journal of Outdoor and Environmental Education, 23*(3), 223-240. https://doi.org/10.1007/s42322-020-00057-4

Boileau, E. Y. S., Dabaja, Z. F., & Harwood, D. (2021). Canadian nature-based early childhood education and the UN 2030 Agenda for Sustainable Development: A Partial Alignment. *International Journal of Early Childhood Environmental Education, 9*(1), 77-93.

Borge, A. I., Nordhagen, R., & Lie, K. K. (2003). Children in the environment: Forest day-care centers: Modern day care with historical antecedents. *The History of the Family, 8*(4), 605-618.

Bronfenbrenner, U., (1986) Ecology of the family as a context for human development. Research perspectives. *Developmental Psychology,* 22, 723–742.

Brooks-Gunn, J., & Duncan, G. J. (1997). The effects of poverty on children. *The future of children,* 55-71.

Büyüköztürk, Ş.(2005). *Sosyal bilimler için veri analizi kitabı* (5.Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. Demirel, F., & Kılıç, E. (2021). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (31.Baskı). Pegem Akademi.

Cameron Ponitz, C., McClelland, M. M., Connor, C. M., Jewkes, A., M., Farris, C. L.,& Morrison, F. J. (2008). Touch your toes! Developing a direct measure of behavioral regulation in early childhood. *Early Childhood Research Quarterly*, 23, 141–158.

Carlson, S. M., & Wang, T. S. (2007). Inhibitory control and emotion regulation in preschool children. *Cognitive Development, 22*(4), 489-510.

Carr, V., Brown, R. D., Schlembach, S., & Kochanowski, L. (2017). Nature by design: Playscape affordances support the use of executive function in preschoolers. *Children, Youth and Environments, 27*(2), 25-46. https://doi.org/10.7721/chilyoutenvi.27.2.0025

Chaney, A., J, (2021). Effects of Nature Play in Early Childhood Education, Culminating Experience Master's Projects. 50. https://scholarworks.gvsu.edu/gradprojects/50 adresinden 20.03.2023 tarihinde alınmıştır.

Chawla, L., Keena, K., Pevec, I., & Stanley, E. (2014). Green schoolyards as havens from stress and resources for resilience in childhood and adolescence. *Health and Place, 28*(1), 1-13.

Coates, J. K., & Pimlott-Wilson, H. (2019). Learning while playing: Children's Forest School experiences in the UK. *British Educational Research Journal, 45*(1), 21-40. https://doi.org/10.1002/berj.3491

Creswell, J. W. (2012). *Educational Research planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (4th Edition). Pearson.

Creswell, J. W. (2021). *Karma yöntem araştırmalarına giriş* (3. Baskı). (M. Sözbilir, Çev.). Pegem Akademi.

Cropley, A. (2022). *Qualitative research methods: A practice-oriented ıntroduction.* [University of Hamburg]. https://www.researchgate.net/publication/285471178_Qualitative_Research_Methods_A_Practice-Oriented_Introduction adresinden 12.04.2024 tarihinde alınmıştır.

De Corte, E. (2018). Learning design: Creating powerful learning environments for self-regulation skills. *Theoretical and Applied Research,* 4(1), 30-46.

Dilek, Ömer. (2019). *Orman okulu uygulamalarının çocukların gelişimine yönelik katkısının değerlendirilmesi.* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kastamonu Üniversitesi.

Dinçer Yavuz, İ. (2019). *Okul öncesi dönemde montessori yöntemi ile veya geleneksel yöntem ile eğitim alan çocukların okul olgunluğu düzeyleri, öz düzenleme becerileri ve annelerinin çocuklarının yeteneklerine ilişkin algıları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ufuk Üniversitesi.

Duncan, G., Claessens, A., Dowsett, C. J., & Magnuson, K. (2007). School readiness and later achievement. *Developmental Psychology,* 43, 1428-1446 https://doi.org/10.1037/0012-1649.43.6.1428

Eisenberg, N., Valiente, C., & Eggum, N. D. (2010). Self-regulation and school readness. *Early Education & Development,* 21, 681-689.

Ekiz, D. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (2. Baskı). Anı Yayıncılık.

Elliott, S. (2016). Provocations for the "next big thing" in early childhood education for sustainability (ECEfs). *The International Journal of Early Childhood Environmental Education,* 4(1), 3–9.

Ernst, J. A. (2013). Early childhood educators' use of natural outdoor settings as learning environments: An exploratory study of beliefs, practices, and barriers. *Environmental Education Research,* 20(6), 735-752. https://doi.org/10.1080/13504622.2013.833596

Ernst, J. A. (2020). Early childhood nature play: A needs assessment of Minnesota licensed childcare providers. *Journal of Interpretation Research,* 17(1), 7-24. https://doi.org/10.1177/109258721201700102

Ernst, J., & Burcak, F. (2019). Young children's contributions to sustainability: The influence of nature play on curiosity, executive function skills, creative thinking, and resilience. *Sustainability*, *11*(15), 4212. https://doiorg.ezproxy.gvsu.edu/10.3390/su11154212

Ernst, J., & Tornabene, L. (2012). Preservice early childhood educators' perceptions of outdoor settings as learning environments. *Environmental Education Research, 18*(5), 643-664. https://doi.org/10.1080/13504622.2011.640749.

Eroğlu, S. E. (2018). An evaluation of the forest school program in a state preschool in İstanbul. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.

Eisenberg, N., Smith, C. L., Sadovsky, A., & Spinrad, T. L. (2004). Effortful control: Relations with emotion regulation, adjustment, and socialization in childhood. In R. F. Baumeister & K. D. Vohs (Eds.), *Handbook of self-regulation: Research, theory, and applications* (1.th Edition, s.259–282). New York: Guilford.

Ezmeci, F. (2019). *Okul öncesi öz-düzenleme programının çocukların özdüzenleme, problem davranış ve sosyal becerilerine etkisi.* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Flouri, E., Midouhas, E., & Joshi, H. (2014). The role of urban neighbourhood green space in children's emotional and behavioural resilience. *Journal of Environmental Psychology*, 40, 179–186. https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2014.06.007

Forest School Association (FSA). (2022). What is Forest School?, https://forestschoolassociation.org/what-is-forest-school/ adresinden 15.02.2022 tarihinde alınmıştır.

Frankel R. J., Wallen E. N., & Hyun, H. H. (2011). *How to design and evaluate research in education.* McGraw-Hill.

Fridman, R., Eden, S., & Spektor-Levy, O. (2020). Nascent inquiry, metacognitive, and self-regulation capabilities among preschoolers during scientific exploration. *Frontiers in psychology*, 11, 1790.

González-Robles, N. E. (2019). Socio-educational self-regulation from sustainability: A documentary analysis. *Espiral, Revista de Docencia e Investigación*, *9*(2), 39-49.

Graziano, P. A., Slavec, J., Ros, R., Garb, L., Hart, K., & Garcia, A. (2015). Selfregulation assessment among preschoolers with externalizing behavior problems. *Psychological Assessment*, *27*(4), 1337.

Gundersen, V., Skar, M., O'Brien, L., Wold, L. C., & Follo, G. (2016). Children and nearby nature: A nationwide parental survey from Norway. *Urban Forestry & Urban Greening*, 17, 116-125.

Harris, F. (2017). The nature of learning at forest school: practitioners' perspectives. *Education* 3–13, 45(2), 272–291. https://doi.org/10.1080/03004279.2015.1078833.

Hartig, T., Mitchell, R., De Vries, S., & Frumkin, H. (2014). Nature and health. *Annual Review of Public Health, 35,* 207-228. https://doi.org/10. 1146/annurev-publhealth-032013-182443.

Harwood, D., Boileau, E., Dabaja, Z., & Julien, K. (2020). Exploring the national scope of outdoor nature-based early learning programs in Canada: Findings from a large-scale survey study. *The International Journal of Holistic Early Learning and Development*, 6. https://ijheld.lakeheadu.ca/article/view/1761

Heppner, P. P., Wampold, B. E., & Kivlinghan, D. M. (2013). *Nicel betimsel desenler*. (Tarık Totan, Çev), *Psikolojik danışmada araştırma yöntemleri* (Ed. D., M. Siyez, Çev.), (1. Baskı, s. 249-282). Mentis Yayınları.

Kaplan, S., & Berman, M. G. (2010). Directed attention as a common resource for executive functioning and self-regulation. *Perspectives on Psychological Science, 5*(1), 43-57. https://doi.org/10.1177/1745691609356784

Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar ilkeler teknikler* (24. Baskı). Nobel Yayın Dağıtım.

Karavida, V., Tympa, E., & Charissi, A. (2020). Forest schools: An alternative learning approach at the preschool age. *Journal of Education & Social Policy, 7*(4), 116-120.

Kellert, S. R. (2002). Experiencing nature: Affective, cognitive, and evaluative development in children. *Children and nature: Psychological, sociocultural, and evolutionary investigations,* 117151.

Kenny, R. (2010) Forest Schools And The Early Years Foundation Stage - An Exploratory Case Study, http://www.academia.edu/666361/Forest_School_and_the_Early_Years_Foundation_Stage_An_Exploratory_Case_Study adresinden 15.02.2024 tarihinde alınmıştır.

Kostic, M. (2016). Forest Schools: A Philosophy Of Child Led Learning. https://novakdjokovicfoundation.org/forest-schools-child-led-learning/ adresinden 20.03.2023 tarihinde alınmıştır.

Kuo, F. E., & Faber Taylor, A., (2004). A potential natural treatment for Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder: Evidence from a national study. *American Journal of Public Health, 94*(9), 1580-1586.

Lamb, C. (2011). *Forest school- A whole school approach*. S. Knight (Ed), In *Forest school for all* (1st Edition, p. 28-40). Sage Publication.

Larimore, R. (2016). Defining Nature-Based Preschools. *The International Journal of Early Childhood Environmental Education, 4*(1), p. 33-37.

LeCompte, M. D., & Goetz, J.P. (1982). Problems of reliability and validity in ethnographic research. *Review of Educational Research,* 52, 31-60.

Liebermann, D., Giesbrecht, G. F., & Müller, U. (2007). Cognitive and emotional aspects of self-regulation in preschoolers. *Cognitive development*, *22*(4), 511-529.

Louv, R. (2012). *Doğadaki son çocuk: çocuklarımızdaki doğa yoksunluğu ve doğanın sağaltıcı gücü* (7. Baskı). Tübitak Yayınları.

Maciver, T. (2011). *Forest school- A whole school approach*. S. Knight (Ed), In *Forest school for all* (1st Edition, 41-53). Sage Publication.

Macun, A. (2018). *60-72 aylık çocukların ekolojik görüşlerinin okullarda orman programı kapsamında hazırlanan etkinliklere göre incelenmesi.* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Martensson, F., Boldermann, C., Soderstrom, M., Blennow, M., Englund, J. E., & Grahn, P. (2009). Outdoor environmental assessment of attention promoting settings for preschool children. *Health & Pace, 15,* 1149-1157. https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2009.07.002

McClelland, M. M., Acock, A. C., & Morrison, F. J. (2006). The impact of kindergarten learning-related skills on academic trajectories at the end of elementary school. *Early Childhood Research Quarterly, 21*(4), 471 – 490.

McClelland, M. M., & Cameron, C. (2012). Self-regulation in early childhood: Improving conceptual clarity and developing ecologically-valid measures. *Child Development Perspectives*, 6(2), 136-142. doi.org/ 10.1111/j.1750-8606.2011.00191.x

Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *An expanded sourcebook qualitative data analysis* (2nd Edition). Thousand Oaks, CA: Sage.

Morrison, F. J., Ponitz, C. C., & McClelland, M. M. (2010). Self-regulation and academic achievement in the transition to school. *Child development at the intersection of emotion and cognition*, 203-224.

MEB (2022b). İzmir İl Millî Eğitim Müdürlüğü Kurum Listesi, https://mebbis.meb.gov.tr/KurumListesi.aspx adresinden 10.01.2022 tarihinde alınmıştır.

MEB. (2018). Bilim ışığında, Türkiye'nin en kapsamlı Orman Okulu, http://tarsus.meb.gov.tr/www/bilim-isiginda-turkiyenin-en-kapsamli-orman-okulu-acildi/icerik/1656 adresinden 15.04.2024 tarihinde alınmıştır.

MEB. (2018). Orman Okulu Projesi. https://tarsus.meb.gov.tr/www/orman-okulu-projesi/icerik/1743 adresinden 15.04.2024 tarihinde alınmıştır.

MEB. (2020). Kahramanmaraş Orman Okulu Projesi Hayata Geçiyor..., https://kmarasarge.meb.gov.tr/www/kahramanmaras-orman-okulu-projesi-hayata-geciyor/icerik/340 adresinden 15.04.2024 tarihinde alınmıştır.

MEB. (2021). Orman Okulu Projesi Son Aşamada, https://sanliurfa.meb.gov.tr/www/orman-okulu-projesi-son-asamada/icerik/3010 adresinden 15.04.2024 tarihinde alınmıştır.

MEB. (2022a). Özel Okullar Listesi, https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https://ookgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_12/06160310_02122021_Ozel_Okullar.xlsx adresinden 10.01.2022 tarihinde alınmıştır.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *An expanded sourcebook qualitative data analysis*. Sage Publications.

Montroy, J. J., Bowles, R. P., Skibbe, L. E., & Foster, T. D. (2014). Social skills and problem behaviors as mediators of the relationship between behavioral selfregulation and academic achievement. *Early Childhood Research Quarterly, 29*(3), 298-309.

Nores, M., & Barnett, S.W. (2010). Benefits of early childhood interventions across the world: (Under) Investing in the very young. *Economics of Education Review, 29*(2), 271-282. https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2009.09.001

North American Association for Environmental Education (2016). *Guidelines for excellence: Early childhood environmental education programs.* https://naaee.org/eepro/publication/early-childhood-environmental-education programs-guidelines-excellence

O'Brien, L., & Weldon, S. (2007). A place where the needs of every child matters: factors affecting the use of greenspace and woodlands for children and young people. C*ountryside Recreation, 15*(3), 6-9.

Onwuegbuzie, A. J., & Collins, K. M. (2007). A Typology of Mixed Methods Sampling Designs in Social Science Research. *The Qualitative Report, 12*(2), 281-316. https://doi.org/10.46743/2160-3715/2007.1638

Oudatzis, N., Tzikas, K., & Poulos, C. (2023). 'What are the goals of kindergarten?'Consistency of teachers' and parents' beliefs about kindergarten goals. *Journal of Childhood, Education & Society*, *4*(1), 95-113.

Pears, K. C., Kim, H. K., & Fisher, P. A. (2012). Effects of a school readiness intervention for children in foster care on oppositional and aggressive behaviors in kindergarten. *Children and Youth Services Review, 34*(12), 2361-2366.

Pears, K. C., Kim, H. K., Healey, C. V., Yoerger, K., & Fisher, P. A. (2015). Improving child self-regulation and parenting in families of pre-kindergarten children with developmental disabilities and behavioral difficulties. *Prevention Science*, *16*(2), 222-232.

Pramling, N., & Pramling Samuelsson, I. (2018). Pedagogies in early childhood education. *International Handbook of Early Childhood Education*, 1311-1322.

Raver, C. C., Jones, S. M., Li-Grining, C., Zhai, F., Bub, K., & Pressler, E. (2011). CSRP"s impact on low-income preschoolers" preacademic skills: selfregulation as a mediating mechanism. *Child Development, 82*(1), 362-378.

Rizemberg, R., & Zimmerman, B. J. (1992). Self-regulated learning in gifted student. *Roeper Review, 15*(1), 98–101.

Rothbart, M. K., & Posner, M. I. (2005). Genes and experience in the development of executive attention and effortful control. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 109, 101– 108.

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). *Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness.* Guilford Publications.

Schunk, D. H., & Zimmerman, B. J. (1997). Social origins of selfregulatory competence. *Educational Psychologist*, 32, 195–208.

Schutte, A. R., Torquati, J. C., & Beattie, H. L. (2017). Impact of urban nature on executive functioning in early and middle childhood. *Environment and Behavior, 49*(1), 3–30. https://doi.org/10.1177/0013916515603095

Scott, J. T., Kilmer, R. P., Wang, C., Cook, J. R., & Haber, M. G. (2018). Natural environments near schools: Potential benefits for socio-emotional and behavioral development in early childhood. *American Journal of Community Psychology, 0*(0). https://doi.org/10.1002/ajcp.12272

Seltenrich, N. (2015). Just what the doctor ordered: Using parks to improve children's health. Environmental Health. *Perspectives,* 123, 254-259. https://doi.org/10.1289/ehp.123-A254

Sezgin, E., & Demiriz, E. (2016). Çocuk Davranış Değerlendirme Ölçeği'nin (ÇODDÖ) Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12*(2), 702-718.

Sönmez, D. (2020). Türkiye'de orman okulu yaklaşımı ile ilgili tezlerin incelenmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 20, 623-638.

Strife, S., & Downey, L. (2009). Childhood development and access to nature: A new direction for environmental inequality research. *Organic Environment 22*(1), 99-122. https://doi.org/10.1177/1086026609333340

Taylor, A. F., & Butts-Wilmsmeyer, C. (2020). Self-regulation gains in kindergarten related to frequency of green schoolyard use. *Journal of Environmental Psychology*, 70, 101440.

Teddlie, C., & Tashakkori, A. (2009). *Foundations of mixed methods research: ıntegrating quantitative and qualitative approaches in the social and behavioral sciences* (1th Edition). Sage.

Temiz, A. (2019). *Okul öncesi dönemde davranışsal öz-düzenleme becerilerinin çocuğa ve aileye ilişkin değişkenler ile ebeveyn tutumları açısından incelenmesi.* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.

Tobón, S. (2017). Conceptual Analysis of Socio-Education in accordance with the Knowledge Society. *Knowledge Society and Quality of Life, 1*(1). https://www.cife.edu. mx/huds/index.php/huds/article/view/12/1.

Trentacosta, C. J., & Shaw, D. S. (2009). Emotional self-regulation, peer rejection, and antisocial behavior: Developmental associations from early childhood to early adolescence. *Journal of Applied Developmental Psychology, 30*(3), 356-365.

Twohig-Bennett, C., & Jones, A. (2018). The health benefits of the great outdoors: A systematic review and meta analysis of greenspace exposure and health outcomes. *Environmental Research,* 166, 628-637.

Ulset, V., Vitaro, F., Brendgen, M., Bekkhus, M., & Borge, A. I. H. (2017). Time spent outdoors during preschool: Links with children's cognitive and behavioral development. *Journal of Environmental Psychology,* 52, 69-80. https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2017.05.007

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (2005). *Towards Knowledge Societies.* http://www.lacult.unesco.org/docc/2005_hacia_las_ soc_conocimiento.pdf. adresinden 10.02.2023 tarihinde alınmıştır.

Ural, G., Gültekin Akduman, G., & Sepetçi Sarıbaş, M. (2020). Okul öncesi dönem çocuklarının öz düzenleme becerilerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Ekev Akademi Dergisi*, 83, 323-342.

Waite, S., Bølling, M., & Bentsen, P. (2016). Comparing apples and pears?: a conceptual framework for understanding forms of outdoor learning through comparison of English Forest Schools and Danish udeskole. *Environmental Education Research, 22*(6), 868–892. https://doi.org/10.1080/13504622.2015.1075193

Walsh, B., A., & Petty, K. (2006). Frequency of six early childhood education approaches: A 10-year content analysis of early childhood education journal. *Early Childhood Education Journal*, 34, 301-305.

Wang, S., Xie, H., Huang, J., & Liang, L. (2023). A systematic review and meta-analysis of the associations between teacher–child interaction and children's executive function. *Current Psychology*, 1-21.

Weeland, J., Moens, M. A., Beute, F., Assink, M., Staaks, J. P. C., & Overbeek, G. (2019). A dose of nature: Two three-level meta-analyses of the beneficial effects of exposure to nature on children's self-regulation. *Journal of Environmental Psychology*, *65,* 1-25.

Wilson, R. A. (1994). Environmental education at the early childhood level. *Day Care and Early Education, 22*(2), 23-25.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6.Baskı). Seçkin Yayıncılık.

Yurteri Tiryaki, A., Fındık, E., Çetin Sultanoğlu, S., Beker, E., Yıldız Bıçakçı, M., Aral, N., & Özdoğan Bal, E. (2021) A study on the effect of Montessori Education on self-regulation skills in preschoolers. *Early Child Development and Care*, *191*:7-8, 1219-1229, doi: 10.1080/03004430.2021.1928107

Zimmerman, B. J. (2000). *Attaining self-regulation: A social cognitive perspective.* In M. Boekaerts, P., R. Pintrich, M. Zeidner (Eds.), *Handbook of self-regulation* (2nd Edition, pp. 13-39). CA: Academic Press.

Zimmerman, B. J., Bandura, A., & Martinez-Pons, M. (1992). Self-motivation for academic attainment: The role of self-efficacy beliefs and personal goal setting. *American educational research journal*, 29(3), 663-676. https://doi.org/10.3102/00028312029003663

Zimmerman, B. J., Campillo, M. (2003). *Motivating self-regulated problem solvers*. In J. Davidson, R.J, Strenberg (Eds.), *The Psychology of problem solving* (1th Edition, pp. 233-263). Camberidge University Press.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Alizade, P.; Begtimur, M. E. (2025). "Türk Hava Yolları'nın Sosyal Medyada Paylaştığı İkna Edici Mesajların Marka Tercihi ve Tüketicilerin Davranışsal Niyeti Üzerindeki Etkisinde Marka Popülerliğinin ve Marka Liderliğinin Düzenleyici Rolü", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 65-82. **Gönderim Tarihi**: 01.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 18.11.2024-20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1494182

Yazar/Author

Parisa ALİZADE*, Mehmet Emin BEGTİMUR**

Makale Adı/Article Name

Türk Hava Yolları'nın Sosyal Medyada Paylaştığı İkna Edici Mesajların Marka Tercihi ve Tüketicilerin Davranışsal Niyeti Üzerindeki Etkisinde Marka Popülerliğinin ve Marka Liderliğinin Düzenleyici Rolü

The Moderating Roles of Brand Popularity and Brand Leadership on The Effect of Persuasive Messages Shared by Turkish Airlines on Social Media on Brand Preference and Consumers' Behavioral Intention

ÖZ

Sosyal medyada yapılan pazarlama faaliyetleri markaların müşterileri ile iletişimde olmalarına, daha mutlu zamanlarda buluşmalarına ve paylaşımlarda bulunmalarına katkı sağlamaktadır. Bu doğrultuda, çalışmanın amacı, Türk Hava Yolları'nın sosyal medyada paylaştığı ikna edici mesajların tüketicilerin davranışsal niyeti ve marka tercihi üzerindeki etkisinde marka popülerliğinin ve marka liderliğinin düzenleyici rolünü ortaya koymaktır. Bu amaçla Türk Hava Yolları'nın sosyal medyada paylaştığı ikna edici mesajların marka tercihi üzerindeki etkisini ve marka tercihinin tüketicilerin davranışsal niyeti üzerindeki etkisini incelemek amacıyla geniş çaplı literatür araştırması yapıldıktan sonra araştırmanın amacına uygun hipotezler geliştirilmiş ve araştırma modeli tasarlanmıştır. Geliştirilen hipotezler Türkiye'de yaşamakta olan ve Türk Hava Yolları'nın sosyal medya içeriklerini tüketen katılımcılar arasından 453 kişi üzerinde uygulanan anketlerle test edilmiştir. Hipotezleri test etmek için regresyon analizi ve korelasyon analizi yapılmıştır. Verilerin analizinde SPSS24 programı ve kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, Türk Hava Yolları'nın sosyal medyada paylaştığı ikna edici mesajların tüketicilerin marka tercihi üzerindeki etkisinin ve marka tercihinin tüketicilerin davranışsal niyeti üzerindeki etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, Türk Hava Yolları'nın sosyal medyada paylaştığı ikna edici mesajların marka tercihi üzerindeki etkisinde ve marka tercihinin tüketicilerin davranışsal niyeti üzerindeki etkisinde marka popülerliğinin ve marka liderliğinin düzenleyici role sahip olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, İkna Edici Mesajlar, Marka Tercihi, Beğeni Niyeti, Paylaşım Niyeti, Marka Popülerliği, Marka Liderliği.

ABSTRACT

Marketing activities carried out on social media help brands communicate with their customers, meet in happier times and share. In this direction, the aim of the study is to reveal moderating roles of brand popularity and brand leadership on the effect of persuasive messages shared by Turkish Airlines on social media on consumers' behavioral intention and brand preference. For this purpose, after conducting extensive literature research in order to examine the effect of persuasive messages shared by Turkish Airlines on social media on brand preference and the effect of brand preference on consumers' behavioral intentions, hypotheses suitable for the purpose of the research were developed and a research model was designed. The developed hypotheses were tested with surveys on 453 participants who reside in Turkey and consume Turkish Airlines' social media content. Regression analysis and correlation analysis were performed to test the hypotheses. SPSS24 program was used to analyze the data. The results obtained from the research revealed the effect of persuasive messages shared by Turkish Airlines on social media on consumers' brand preference and the effect of brand preference on consumers' behavioral intentions. In addition, it has been determined that brand popularity and brand leadership have a moderating roles on the effect of persuasive messages shared by Turkish Airlines on social media on brand preference and the effect of brand preference on consumers' behavioral intentions.

Keywords: Social Media, Persuasive Messages, Brand Preference, Like Intention, Share Intention, Brand Popularity, Brand Leadership.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul, parisaalizadeh58@yahoo.com,

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, mbegtimur@gmail.com,

Extended Abstract

As the number and duration of use of digital communication tools increases, the internet has become the most important marketing tool. Professionally prepared and persuasive messages can change users' attitudes, interactions and behaviors (Bhattacherjee & Premkumar, 2004; Coulter & Punj, 2004). Social media (facebook, twitter, instagram, youtube, etc.) marketing is today's most effective marketing method in terms of collecting, producing, distributing, sharing and interacting with the necessary information (Cheung & Lee, 2010; Kim & Ko, 2012). One of the main features of social media marketing is that messages spread automatically and easily to target audiences. Its wide usage and target audience make it one of the most powerful communication tools in marketing activities. For this reason, it is important for marketing experts not to ensure that internet users constantly share content with their surroundings. Therefore, effective dissemination and sharing of message/content/information is an important factor in the success of social media marketing. However, persuading and influencing internet users in line with these messages is one of the most crucial issues of marketing research. In this context, it is important to reveal to what extent and how the professionally designed and persuasive messages/content/information used in social media marketing affect the intentions and behaviors of internet users.

Persuasion is an action aimed at changing the target's thoughts and behaviors through reasonable and acceptable expressions (Lee & Xia, 2011). Persuasive messages are messages that aim to change the feelings, thoughts, attitudes and behaviors of the target audience regarding certain people, objects and ideas. Persuasive messages generally focus on communication with the target audience and the effects of this communication action on the target audience (Lee, Keller, & Sternthal, 2010). Brand preference is when customers or buyers choose any of the similar or competing brands/products/services in the market according to their value and meaning (Keller, 2003). Behavioral intention is a positive or negative action preparation that a living creature expresses consciously or unconsciously regarding its desire to perform a behavior. Behavioral intention is expressed as determining the possibility of exhibiting or not exhibiting a certain behavior and is an important indicator of predicting the actual behaviour (Lai and Chen 2011). Brand popularity is defined as the affordability of a brand by a wide range of consumers (Kim and Chung, 1997). Brand leadership is having the largest sales share among a particular product, service or brand, and having a higher profitability than other competing brands in the market, thanks to its leading position in perceived quality and price (Slater and Narver, 2000). While the intention to like in the digital environment expresses the intention of consumers to press the "like" button of the relevant product, the intention to share refers to the intention to press the "share" button (De Vriesa et al., 2012). Persuasive messages generally focus on communication with the target audience and the effects of this communication action on the target audience. Persuasive messages produced on social media are an important factor affecting the behavior of consumers using the internet and are one of the basic marketing strategies of today's conditions (Park & Kim, 2008; Park & Lee, 2009).

The study aims to reveal the effect of “persuasive messages shared by Turkish Airlines via social media” on “consumers' preference” and on “their behavioral intentions”. In addition, the other aim of the research is to reveal the moderating role of brand popularity and brand leadership in the effect of persuasive messages shared by THY on social media on brand preference and consumers' behavioral intention. In line with the purposes of the research, the necessary literature research was conducted, a conceptual framework was created and relevant hypotheses were developed. The hypotheses of the research were constructed as follows:

H_1: The popularity of posts on social media has a positive impact on brand preference.

H_2: The attractiveness of posts on social media has a positive impact on brand preference.

H_3: Brand preference on social media has a positive effect on consumers' intention to like.

H_4: Brand preference on social media has a positive effect on consumers' sharing intention.

H_5: Consumers' like intention on social media has a positive effect on their sharing intention.

H_6: The popularity of the brand has a moderating effect on the relationship between the popularity and attractiveness of posts and brand preference, on the relationship between brand preference and liking intention and sharing intention, and on the relationship between liking intention and sharing intention.

H_7: Brand leadership has a moderating effect on the popularity and attractiveness of posts and the brand preference relationship, on the relationship between brand preference and liking intention and sharing intention, and on the relationship between liking intention and sharing intention.

To test the hypotheses, a survey was administered to those who follow Turkish Airlines' social media pages, and a total of 453 correctly completed surveys were obtained. The results obtained are shown numbered in the relevant tables. In the first part of the survey form, participants' age, gender and education information were asked. The second part of the survey form included questions about persuasive messages (popularity of posts, attractiveness of posts), brand preference, consumer behavioral intention, brand popularity and brand leadership. Reliability, validity, correlation and regression analyzes were performed on the obtained data through the SPSS 24 program. The findings of the research revealed the effect of persuasive messages shared by Turkish Airlines on social media on brand preference and the effect of brand preference on consumers' behavioral intention. Additionally, it has been determined that brand popularity and brand leadership have moderating roles in the effect of persuasive messages shared by Turkish Airlines on social media on brand preference and the effect of brand preference on consumers' behavioral intentions.

Giriş

Dijital iletişim araçlarını kullananların sayısı ve kullanım süresi arttıkça, internet en önemli pazarlama aracı haline gelmiştir. Profesyonelce hazırlanmış ve ikna edici mesajlar kullanıcıların, tutum, etkileşim ve davranışlarını değiştirebilmektedir (Bhattacherjee ve Premkumar, 2004; Coulter ve Punj, 2004). Sosyal medya (facebook, twitter, instagram, youtube vb.) pazarlaması, gerekli bilginin toplanması, üretilmesi, dağıtılması, paylaşımı ve etkileşimi açısından günümüzün en etkin pazarlama yöntemidir (Cheung ve Lee, 2010; Kim ve Ko, 2012).

Sosyal medya pazarlamasının temel özelliklerinden biri mesajların hedef kitleye otomatik ve kolayca yayılıyor olmasıdır. Geniş kullanım alanı ve hedef kitlesi de, onu pazarlama faaliyetlerinde en güçlü iletişim araçlarından kılmaktadır. Bu nedenle pazarlama uzmanlarının internet kullanıcılarının sürekli olarak çevresiyle içerik paylaşmalarını sağlamaları önem arz etmektedir. Dolayısıyla mesaj/içerik/bilginin etkili bir şekilde yayılması ve paylaşılması, sosyal medya pazarlamacılarının başarısında önemli bir faktördür. Bununla birlikte internet kullanıcılarını bu mesajlar doğrultusunda ikna etmek ve etkilemek, pazarlama araştırmacılarının en can alıcı konularından biridir. Bu bağlamda sosyal medya pazarlamasında kullanılan profesyonelce tasarlanmış ve ikna edici mesaj/içerik/bilginin internet kullanıcılarının niyet ve davranışlarını ne oranda ve nasıl etkilediğini ortaya çıkarmak önemlidir.

Bu araştırmada tüketiciler tarafından THY'nin tercih edilmesinde bu markanın sosyal medyada paylaştığı gönderilerin popülerliği ve çekiciliği incelenmektedir. Bununla birlikte, çalışmada THY'yi tercih eden müşterilerin sosyal medyada beğeni niyetinde ve paylaşım niyetinde bulunmaları da ele alınmaktadır. Marka popülerliğinin ve marka liderliğinin müşteri-marka ilişkilerindeki önemine odaklanarak çalışmada bu iki önemli faktörün çalışma modelindeki ilişkilerde yarattığı etkiler değerlendirilmektedir. Literatürdeki çalışmalar ikna edici mesajların marka tercihi üzerindeki etkisinden ve marka tercihinin tüketicilerin davranışsal niyeti üzerindeki etkisinden bahsederken marka popülerliğinin ve marka liderliğinin bu ilişkiler üzerinde yarattığı düzenleyici etkiden söz etmemiştir. Araştırma, literatürdeki bu boşluğu doldurarak ikna edici mesajların marka tercihi ve tüketicilerin davranışsal niyeti üzerindeki etkisinde marka

popülerliğinin ve marka liderliğinin düzenleyici rolünü ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda, çalışmanın amacı THY markasının sosyal medyada paylaştığı gönderilerin popülerliğinin ve çekiciliğinin marka tercihi üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışmanın diğer amacı tüketicilerin THY'yi tercih etmelerinin onların beğeni niyetinde ve paylaşım niyetinde bulunmaları üzerindeki etkisini araştırmaktır. Ayrıca, çalışma marka popülerliğinin ve marka liderliğinin bu ilişkilerde yarattığı düzenleyici etkiyi incelemeyi amaçlamaktadır.

Araştırma kapsamında, bu amaçlara ulaşmak için sosyal medyada paylaşılan mesajlar ve gönderiler, marka tercihi, tüketicilerin davranışsal niyeti, marka popülerliği ve marka liderliği kavramları açıklanmıştır. Ardından literatür destekli olarak sosyal medyada ikna edici mesajların marka tercihi üzerindeki etkisinden, marka tercihinin tüketicilerin davranışsal niyeti üzerindeki etkisinden ve marka popülerliğinin ve marka liderliğinin düzenleyici etkisinden söz edilmiştir. Bu şekilde literatür destekli çalışmanın hipotezleri öne sürülmüştür. Bununla birlikte, geçerlilik testi, güvenilirlik testi, regresyon analizi ve korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucu elde edilen verilere yönelik gerekli yorumlar yapılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın çerçevesini oluşturan faktörler sosyal medyada paylaşılan ikna edici mesajlar ve gönderiler, marka tercihi, tüketicilerin davranışsal niyeti, marka popülerliği ve marka liderliği kavramlarından ibarettir. Bu kavramlar aşağıda açıklanmıştır.

1.1. Sosyal Medyada İkna Edici Mesajlar ve Gönderiler

İkna, akla uygun ve kabul edilebilir ifadelerle hedefin düşünce ve davranışlarını değiştirmeye yönelik eylemdir (Lee ve Xia, 2011). İkna edici mesajlar ise hedef kitlenin belirli insan, obje ve düşünceye ilişkin duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını değiştirmeyi hedefleyen ve böyle bir amaç içeren ileti ya da mesajlaradır. İkna edici mesajlar genellikle, hedef kitle ile olan iletişime ve bu iletişim eyleminin hedef kitle üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır (Lee, Keller ve Sternthal, 2010).

ELM, (Elaboration Likelihood Model (ELM) veya Ayrıntılandırma Olasılığı Modeli (AOM) mesaj ile alıcılar arasındaki davranış değişiklikleriyle ilgili olarak araştırmacıların sıklıkla kullandıkları bir ikna teorisidir. ELM teorisi, merkezi ve çevresel ikna şeklinde ikiye ayrılır ve hedef kitlenin zihinsel süreçlerinin nasıl değiştiğini anlamaya çalışmaktadır (Petty ve Cacioppo, 1986). Merkezi ikna, çok çeşitli bilgi kaynağına sahip ve eleştirel düşünebilen hedefleri ikna etmeye yöneliktir. Çevresel ikna ise bilgi kaynağı dar, tembel, motivasyonu düşük ve ikna edilmeye yatkın hedef kitleye yönelik ikna çabasıdır (Bhattacherjee ve Sanford, 2006; Di Blasio ve Milani, 2008).

1.2. Marka Tercihi

Mark tercihi, müşterilerin ya da alıcıların piyasadaki benzer ya da rakip marka/ürün/hizmet arasından her hangi birini kendileri için ne değer taşıdığı ve ne anlama geldiklerine göre tercihte bulunmalarıdır (Keller, 2003). Marka tercihi, genellikle alıcıların bir çok benzer marka türleri arasından ihtiyaçlarını en iyi şekilde giderebileceğini düşündükleri ve beğendikleri markayı belirtmeleri istenerek ölçülmektedir (Truong, McColl ve Kitchen, 2010).

Marka tercihi, alıcıların ya da tüketicilerin belli bir markaya ya da ürüne yönelik yargı ve tutumlarının şekillenmesinde en önemli faktör olmaktadır. Dolayısıyla alıcı her hangi bir markaya ve bu markanın sahip olduğu özelliklere ilişkin pozitif yargı ve tutumlara sahip olduğunda o markayı tecih etme ve satın alma eğilimi göstermektedir. Marka tercihi eylemi çoğunlukla alıcı

ve tüketicinin aynı gereksinimi karşılayan benzer ürünleri değerlendirme ve zihinsel süzgecinden geçirme süreçlerinde ortaya çıkmaktadır (Kotler ve Keller, 2016). Ayrıca farklı çevrelerce yapılan araştırma sonuçları marka tercihinin tüketicilerin satın alma niyetlerinin önemli bir bileşeni olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte marka tercihinin tüketicilerin satın alma niyetileri üzerinde de bir takım olumlu etkilerinin olduğu saptanmıştır (Chen ve Chang, 2008).

1.3. Tüketicilerin Davranışsal Niyeti

Davranış, insanın zihninde oluşan, dış dünyadaki insan, düşünce, nesne ve olaylara ilişkin his, duygu, düşünce ve tutumların dışa yansıtılma ve eyleme dönüştürme eğiliminde bulunma durumudur. Niyet, dış dünyaya yönelik belli bir davranışın sergilenmesiyle ilgili zihinde gerçekleşen tasarımdır (Cheung ve Thadani, 2012).

Davranışsal niyet, bir canlının bir davranışı gerçekleştirme isteğiyle ilgili olarak bilinçli ya da bilinçsizce dışa vurduğu olumlu veya olumsuz eylem hazırlığıdır. Davranışsal niyet, belirli bir davranışı sergileme ya da sergilememe ihitmalinin saptanması olarak ifade edilmekte ve tüketicilerin gelecek zaman diliminde sergileyecekleri davranışları öngörmenin önemli bir göstergesidir (Lai ve Chen 2011). Davranışsal niyet, insanın ya da her hangi bir canlının belli bir eylemi gerçekleştime ya da gerçekleştirmemeye yönelik eğiliminden ibarettir. Bu tanımlardan hareketle tüketicilerin davranışsal niyetini, tüketicilerin her hangi bir ürün/hizmet/marka ve bunların özellikleriyle ilgili belli yönde bir eylemi gerçekleştime ya da gerçekleştirmemeye yönelik eğilimi olarak tanımlamak mümkündür.

1.4. Marka Popülerliği

Marka popülerliği bir markanın geniş tüketici kitlesi tarafından satın alınabilirliği olarak tanımlanmaktadır (Kim ve Chung, 1997). Marka popülerliği, bir marka ya da ürünün toplam pazar içinde sahip olduğu payını ifade etmektedir (Hellofs ve Jacobson, 1999). Dolayısıyla geçmişte yapılan birçok araştırma öncelikli olarak bir markanın pazar payının algılanan marka kalitesi ve marka üzerindeki etkisine odaklanmış ancak etkinin yönü belirlenmemektedir (Dean, 1999). Marka popülaritesi ile ilgili geliştirilen sinyal kuramına göre, bir markanın popülerliği markayla ilgili bilgi sahibi olan kişilerin markayla ilgili bilgi sahibi olmayan kişilerin bilgilenmesine katkıda bulunarak kişilerin karar verme süreçlerini etkilemektedir (Spence, 1974). Markayla ilgili bilgi eksikliği nedeniyle tüketiciler ürünü satın alırken her zaman markayla ilgili bir belirsizlik ve öngöremezlik ile karşı karşıya kalmaktadır (Akerlof, 1970). Bu sorunu çözmenin etkili bir yolu piyasadan ve diğer tüketicilerden bilgi edinmektir (Rao ve Ruekert, 1994).

1.5. Marka Liderliği

Marka liderliği belirli bir ürün, hizmet ya da markalar içinde en büyük satış payına sahip olmakla birlikte algılanan kalite ve fiyat konusundaki öncü konumu sayesinde piyasadaki diğer rakip markalara göre daha yüksek bir kârlılığa sahip olmaktır (Slater ve Narver, 2000). Günümüzün yoğun rekabet koşullarında bir markanın pazarda lider marka olabilmesi için söz konusu markanın sahip olması ya da uygulaması gereken bir takım ilkeler bulunmaktadır: a) her zaman yeni bir amaç ve hedefe doğru ilerlemek, b) üretimden istihdama rekabetten kurumsal kültüre kadar her konuda yenilikçi olmak, c) pazardaki büyük rakiplere ve hızlı büyümelere rağmen samimiyetle küçük dev haline gelmek, d) çağın koşullarına uygun bakış açısı ve inovasyon yeteneğine sahip olmaktır (Chen ve Myagmarsuren, 2011). Bunlardan hareketle lider markaların hem ekonomik anlamda hem de toplumsal anlamda kendine özgün bir misyon üstlendiğini ifade etmek mümkündür.

2. Hipotezlerin Geliştirilmesi

Bu bölümde çalışmanın kavramsal çerçevesinde ele alınan değişkenler arasındaki bağlantılar ve ilişkiler ifade edilmiştir. Buna göre, değişkenler arası ilişkileri gösteren hipotezler ve gerekçeleri açıklanmıştır.

2.1. Sosyal Medyada İkna Edici Mesajların Tüketicilerin Marka Tercihi Üzerindeki Etkisi

İkna edici mesajlar genellikle, hedef kitle ile olan iletişime ve bu iletişim eyleminin hedef kitle üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Sosyal medyada üretilen ikna edici mesajlar, internet kullanan tüketicilerin davranışlarını etkileyen önemli bir faktör olmakla birlikte günümüz koşullarının temel pazarlama stratejilerindendir (Park ve Kim, 2008; Park ve Lee, 2009).

Geleneksel kitle iletişim araçlarındaki reklamlara şüpheli yaklaşan tüketiciler, çevrimiçi ortamda sosyal medya aracılığıyla arkadaş çevresinden, tanıdıklarından ve hatta yabancılardan gelen herhangi bir ürün/hizmet/marka hakkındaki bilgileri güvenilir bulmakta ve tercih edebilmektedir. Ayrıca Facebook, İnstagram ve Youtube gibi beğenme, beğenmeme, yorum yapma ve paylaşma özelliklerine sahip olan sosyal medya araçları tüketicilerin ürün ya da marka hakkındaki duygu, düşünce ve tutumlarının açıkça ve özgürce ifade edilmesini sağlamaktadır (De Vriesa, Gensler ve Leeflang, 2012; Yang, 2012). Bu şekilde, sosyal medyada paylaşılan gönderilerin popülerliği ve çekiciliği marka tercihini etkileyebilmektedir. Bu nedenle, aşağıdaki hipotezler önerilmektedir:

H_1: Sosyal medyada gönderilerin popülerliği marka tercihi üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

H_2: Sosyal medyada gönderilerin çekiciliği marka tercihi üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

2.2. Marka Tercihinin Tüketicilerin Davranışsal Niyeti Üzerindeki Etkisi

Marka tercihi, en sade tanımla, fiyat, özellik ve ihtiyaçları giderme bakımından benzer ya da alternatif ürün ya da markalar arasından her hangi birini tercih etme ve kullanma eğilimini yansıtmaktadır. Bir başka ifadeyle, tüketicilerin satın alma alışkanlıkları ya da tüketim geçmişleri sayesinde rakip firmalar arasından belli bir fimanın ürün ya da hizmetlerini seçme eğilimini ifade etmektedir (Demirel ve Yıldız, 2015: 84). Tüketicilerin davranışsal niyetini, tüketicilerin her hangi bir ürün/hizmet/marka ve bunların özellikleriyle ilgili belli yönde bir eylemi gerçekleştime ya da gerçekleştirmemeye yönelik eğilimi olarak tanımlamak mümkündür.

Lüks markalarla ilgili olarak, tüketicilerin bir markayı tercih etme eğilimi ne kadar yüksekse o markayı satın alma, tekrar satın alma olasılığı da artmaktadır. Tüketicilerin markalarla kurduğu duygusal bir etkileşim, o markayı beğenme ve satın alma niyetlerini doğrudan etkilediği belirtilmektedir (Dwivedi, 2015: 104). Çevrimiçi ortamda sosyal medya içeriklerinin hazırlanmasında, pazarlama uzmanlarının mesajları üretmesi, detaylandırması, ikna edici öğe ve yöntemler kullanması tüketicilerin davranışsal niyetlerini etkileyebilmesi açısından hayati öneme sahiptir (Kim, Kim ve Park, 2010). Bu etkileme sürecinde tüketicilerin marka tercihlerinin ne oranda etkili olup olmadığını saptamak amacıyla aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H_3: Sosyal medyada marka tercihi tüketicilerin beğeni niyeti üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

H_4: Sosyal medyada marka tercihi tüketicilerin paylaşım niyeti üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

2.3. Sosyal Medyada Tüketicilerin Beğeni Niyetinin Onların Paylaşım Niyeti Üzerindeki Etkisi

Dijital ortamda beğenme niyeti, tüketicilerin ilgili ürünün "beğen" butonuna basma niyetini ifade ederken, paylaşma niyeti ise, "paylaş" düğmesine basma niyetini ifade etmektedir (De Vriesa vd.,

2012). Beğenilerin olumlu bir anlamı olduğundan, beğeni sayılarının artması beğeni ve gönderi konusuna olan ilgiyi arttırmaktadır (Ho ve Dempsey, 2010). Beğeni sayısı arttıkça daha çok dikkat çekmekte ve bu da gönderinin paylaşılma oranını arttırmaktadır (Hinz, Skiera, Barrot ve Becker, 2011). Yani, her hangi bir içeriğin topladığı beğeni intetnet kulllanıcılarının/tüketicilerin söz konusu içeriği paylaşma niyetlerine ve davranışarına etki etmektedir. Bu yüzden aşağıdaki hipotez önerilmektedir:

H_5: Sosyal medyada tüketicilerin beğeni niyeti onların paylaşım niyeti üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

2.4. Marka Popülerliğinin Düzenleyici Rolü

Marka popülerliğinin düzenleyici rolü ile ilgili literatürde çok sayıda çalışma yapılmamıştır. Fan, Chang, Zhang ve Zhang (2013) yaptıkları çalışmada belirli bir markaya yönelik tutum ve ona ortak olan bir markaya yönelik tutum arasındaki ilişkide marka popülerliğinin düzenleyici etkisini ortaya çıkarmıştır. Fan ve diğerlerinin (2013) çalışmasına göre, belirli bir markanın popülerliği yüksek olduğunda markaya yönelik tutum ve ortak markaya yönelik tutum artmaktadır. Popüler bir marka hakkında olumsuz bilgiler diğer ortak marka üzerinde de çok etkili olmaktadır (Fan vd., 2013). Moen, Havro ve Bjering (2017) yaptıkları çalışmada ürün popülerliğinin düzenleyici etkisini araştırmıştır. Yapılan çalışma tüketiciler tarafından subjektif olarak değerlendirilen ürünlerin yanı sıra daha az popüler olan ürünlerin ağızdan ağıza iletişimin büyük etkisi altında olduğunu ortaya koymuştur (Moen vd., 2017). Moen ve diğerleri (2017) yaptıkları çalışmada tüketiciler tarafından orta ve yüksek inceleme etkisi altında olan ürünlerin popülerliğinin yüksek olduğunu saptamıştır. Başka bir ifadeyle, tüketiciler popüler olan ürünleri ve markaları daha çok incelemektedir. Literatürdeki çalışmalara dayanarak bu çalışmada THY markasının popülerlik özelliğinin, sosyal medyada paylaşılan ikna edici mesajlar, marka tercihi ve tüketicilerin davranışsal niyeti arasındaki ilişkilerde düzenleyici etkisinin olup olmadığı incelenmiştir ve aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H_6: Markanın popülerliği gönderilerin popülerliği ve çekiciliği ile marka tercihi ilişkisi üzerinde, marka tercihi ile beğeni niyeti ve paylaşım niyeti ilişkisi üzerinde ve beğeni niyeti ile paylaşım niyeti ilişkisi üzerinde düzenleyici bir etkiye sahiptir.

a) Gönderilerin popülerliğinin ve çekiciliğinin marka tercihi üzerindeki etkisi, THY'yi yüksek marka popülerliğine sahip bir marka olarak düşünen müşterilerde daha güçlüdür.
b) Marka tercihinin beğeni niyeti ve paylaşım niyeti üzerindeki etkisi, THY'yi yüksek marka popülerliğine sahip bir marka olarak düşünen müşterilerde daha güçlüdür.
c) Beğeni niyetinin paylaşım niyeti üzerindeki etkisi, THY'yi yüksek marka popülerliğine sahip bir marka olarak düşünen müşterilerde daha güçlüdür.

2.5. Marka Liderliğinin Düzenleyici Rolü

Klasik marka yönetim anlayışı birçok marka için ve örnek üzerinden ilerleyen taklitçi marka için yararlı olmuştur. Ancak, modern çağın karmaşık sisteminde klasik marka yönetim anlayışı ve metotlar yetersiz kalmakta ve çetin rekabete uyum sağlayamamaktadır. Dolayısıyla klasik marka yönetimi anlayışının yerini yavaş yavaş yeni bir model, yeni liderlik paradigması almak zorunda ve almaktadır. Gelecek yıllarda güçlü marka oluşturabilmek için gerekli olan yeni marka liderliğinin üstlendiği rolleri şu şekilde ifade etmek mümkündür: Birincisi marka oluşturucu ve yönetici bir birim oluşturmaktır. İkincisi ise stratejik özellikler sağlayan kapsamlı bir marka mimarisi geliştirmek. Üçüncüsü, ana markalar için bir marka stratejisi geliştirmek, motive edici bir marka kimliğinin yanı sıra farklılaşan müşterilere hitap edebilmek. Dördüncüsü ise lider marka oluşturmanın sonuçlarını takip edebilecek ve değerlendirebilecek etkili stratejiler

üretebilmektir (Aaker ve Joachimsthaler, 1999). Dolayısıyla marka liderliğinin yalnızca marka oluşturma üzerinde değil, kurumun temel değerleri, kurumsal kültürü, tüketicilerin markaya yönelik bakışı gibi bir çok parametre üzerinde etkili olduğunu ifade etmek doğru olacaktır.

Yeni bir pazarda tüketiciler takip edilen markalara göre, öncü bir markaya yönelik daha olumlu bir tutuma sahip olabilir (Vranesevic ve Stancec, 2003). Marka liderliği, bir markanın ne kadar lider, popüler veya yenilikçi olabileceği şeklinde kavramsallaştırılmaktadır (Aaker, 1996). Vera (2015)'ya göre, marka liderliğinin, algılanan kalite-değer-yüksek fiyatı ödeme eğilimi ilişkisi üzerinde olumlu bir düzenleyici etkisi vardır. Feng, Wang, Lawton ve Luo (2019) yaptıkları çalışmada firmaların etik liderliğini üç unsurla ölçmüştür: insancıl liderlik, adil liderlik ve ılımlı liderlik. Bu çalışmaya göre, insancıl liderlik, adil liderlik ve ılımlı liderlik müşteri odaklılık ile firma performansı arasındaki ilişkiyi olumlu yönde düzenlemektedir (Feng vd., 2019). Başka bir ifadeyle, firmanın etik liderliği arttığında müşteri odaklılık ile firma performansı arasındaki ilişki güçlenmektedir (Feng vd., 2019). Bu şekilde literatürdeki çalışmalarda liderlik faktörünün ilişkileri olumlu yönde düzenlediği görülmektedir. Bu çalışmada THY markasının liderlik özelliğinin, sosyal medyada paylaşılan ikna edici mesajlar, marka tercihi ve tüketicilerin davranışsal niyeti arasındaki ilişkilerde düzenleyici etkisinin olup olmadığı incelenmiştir ve aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H_7: Markanın liderliği gönderilerin popülerliği ve çekiciliği ile marka tercihi ilişkisi üzerinde, marka tercihi ile beğeni niyeti ve paylaşım niyeti ilişkisi üzerinde ve beğeni niyeti ile paylaşım niyeti ilişkisi üzerinde düzenleyici bir etkiye sahiptir.

a) Gönderilerin popülerliğinin ve çekiciliğinin marka tercihi üzerindeki etkisi, THY'yi yüksek marka liderliğine sahip bir marka olarak düşünen müşterilerde daha güçlüdür.
b) Marka tercihinin beğeni niyeti ve paylaşım niyeti üzerindeki etkisi, THY'yi yüksek marka liderliğine sahip bir marka olarak düşünen müşterilerde daha güçlüdür.
c) Beğeni niyetinin paylaşım niyeti üzerindeki etkisi, THY'yi yüksek marka liderliğine sahip bir marka olarak düşünen müşterilerde daha güçlüdür.

Tüm bu açıklamalar ışığında araştırma modelinde Türk Hava Yolları'nın sosyal medyada paylaştığı ikna edici mesajların tüketicilerin marka tercihi ve davranışsal niyeti üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu Şekil 1'de gösterilmektedir.

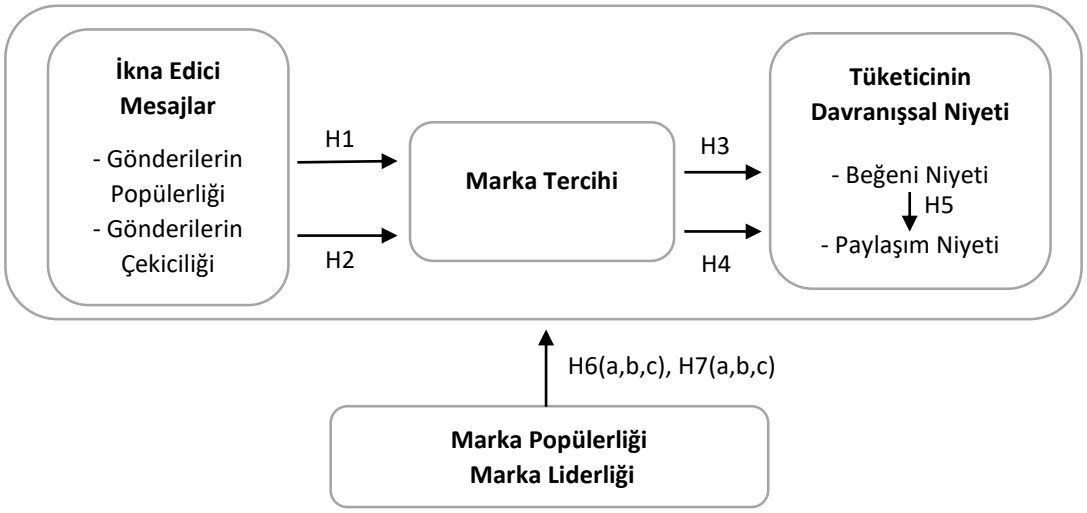

Şekil 1: Araştırmanın Kavramsal Modeli

3. Yöntem

Çalışmanın amacı Türk Hava Yolları'nın sosyal medyada paylaştığı ikna edici mesajların tüketicilerin THY markasını tercih etmesinde ve onların davranışsal niyeti üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Ayrıca, THY'nin sosyal medyada paylaştığı ikna edici mesajların marka tercihi ve tüketicilerin davranışsal niyeti üzerindeki etkisinde marka popülerliğinin ve marka liderliğinin düzenleyici rolünü ortaya çıkarmak da amaçlanmaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için Türk Hava Yolları'nın sosyal medya sayfalarını takip eden kişilere çevrimiçi olarak anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler içinden soruları eksik cevaplanmış veriler çıkartılarak toplamda 453 doğru veriye ulaşılmıştır. Ulaşılan veriler üzerinde SPSS 24 programı aracılığıyla güvenilirlik, geçerlilik, korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir. Anket formu genel olarak iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili sorular yer almaktadır. Anketin ikinci bölümünde ise ikna edici mesajlar (gönderilerin popülerliği, gönderilerin çekiciliği), marka tercihi, tüketicinin davranışsal niyeti, marka popülerliği ve marka liderliği soruları yer almıştır. Araştırma modelinde yer alan değişkenler olarak ikna edici mesajlar 4 ifade ile, marka tercihi 3 ifade ile, davranışsal niyet 4 ifade ile, marka popülerliği 2 ifade ile ve marka liderliği 4 ifade ile ölçülmüştür. Anket soruları 5'li Likert ölçeğine göre hazırlanmıştır. Ölçeklerin hangi kaynaklardan alındığı Tablo 2'de gösterilmiştir.

3.1. Örneklem ve Veri Toplama

Araştırma kapsamında kullanılan anketin etik ilkelere uygunluğu "İstanbul Gelişim Üniversitesi, 05.09.2022 tarihli ve 2022-14 sayılı" etik kurulu kararıyla onaylanmıştır. Etik kurulu onayından sonra araştırma verileri anket yoluyla Ocak 2023–Mart 2023 tarihleri arasında dijital ortamda toplanmıştır. Araştırmanın evrenini Türkiye'de yaşamakta olan ve Türk Hava Yolları'nın sosyal medya içeriklerini takip eden bireyler oluşturmaktadır. Araştırma evrenindeki tüm bireylere ulaşmak imkânsız olduğundan dijital ortamda hazırlanmış olan anket formu bağlantısı belli sayıdaki Türk Hava Yolları'nın sosyal medya içeriklerini tüketen bireylere gönderilmiştir. Bu sebepten ötürü, araştırma sonuçları söz konusu evrenden seçilen örneklem için geçerli olmaktadır. Örneklem seçiminde olasılıklı örnekleme yöntemlerinden basit rastgele yöntemi tercih edilmiştir.

Evrenin büyük olmasından dolayı basit rastgele örnekleme yöntemiyle büyük şehirlerde yaşamakta olan ve Türk Hava Yolları'nın sosyal medya içeriklerini takip eden katılımcılara ulaşılmıştır. Örneklem büyüklüğü ölçeğine göre araştırmanın örneklem sayınına karar verilmiştir. Gürbüz ve Şahin (2016) araştırma evreninin 10 milyon katılımcıdan oluştuğu koşullarda 384 katılımcı sayısının yeterli olabileceğini ifade etmektedir. "%95 anlamlılık düzeyinde örneklem sayısının 385 ve daha fazla katılımcıdan oluşuyor olması bilimsel bir analiz için yeterli sayılmaktadır" (Büyüköztürk vd., 2018, s. 41). Dolayısıyla, araştırmada örneklem büyüklüğünün 453 katılımcıdan oluşuyor olmasının güvenilir ve geçerli bir bilimsel analiz için yeterli olacağını ifade etmek mümkündür. Araştırma verilerinde kayıp veri bulunmamaktadır. Elde edilen verilere normallik testi uygulanmış ve çarpıklık ve basıklık değerlerinin +2 ve -2 arasında olduğu saptanmıştır. Bu sebeple, toplanan verilerin dağılımının normal olduğu ortaya çıkmıştır (George ve Mallery, 2010, s. 154). Verilerin normal dağılıma sahip olduğu saptandıktan sonra gereken analizler yapılmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Örneklem Profili (N = 453)

	n	%
CİNSİYET		
Erkek	140	30.9
Kadın	313	69.1
YAŞ		
19-29	219	48.3
30-40	182	40.2
41-51	51	11.3
52-62	1	0.2
EĞİTİM		
Lisans	108	23.8
Yüksek Lisans	182	40.2
Doktora	163	36.0

4. Araştırmanın Bulguları

Verilerin analizi için SPSS 24 programı kullanılmıştır. Elde edilen veriler üzerinde güvenilirlik ve geçerlilik analizleri yapılarak verilerin güvenilir ve geçerli olduğuna bakılmıştır. Sonra araştırma modelinde yer alan ilişkilerin anlamlılığını test etmek için korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır.

4.1. Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri

Çalışmada ele alınan değişkenlerin ölçekleri yabancı kaynaklardan Türkçeye çevrildiği için ön test yapmak amacıyla kullanılanan anket ilk olarak 50 kişiye uygulanarak verilerin içerik geçerliliği sağlanmıştır. Anket uygulaması sonucunda elde edilen 453 veriye güvenilirlik ve geçerlilik testleri uygulanmıştır. Güvenilirlik ve geçerlilik testlerinin sonuçları Tablo 2'de yer almıştır.

Tablo 2. Güvenilirlik ve Geçerlilik Testi (N = 453)

Ölçekler ve İfadeleri	Ortalama	Standart Sapma	St. Faktör Yükleri
Gönderilerin Popülerliği			
(Açıklanan Varyans = 61.868, KMO= 0.500, α = 0.705)			
He, Qiao & Wei (2009)			
GPop1. THY'nin sosyal medya sayfasında insanların daha fazla beğendiği ve paylaştığı gönderilerin daha güvenilir olduğunu düşünüyorum.	3.547	1.002	0.787
GPop2. THY'nin sosyal medya sayfasında insanların daha fazla beğendiği ve paylaştığı gönderilerin daha inandırıcı olduğunu düşünüyorum.	3.524	1.016	0.784
Gönderilerin Çekiciliği			
(Açıklanan Varyans = 66.833, KMO= 0.515, α = 0.718)			
Verhagen et al., (2012)			
GÇek1. THY'nin sosyal medya sayfasındaki gönderiler çekicidir.	3.547	1.031	0.810
GÇek2. THY'nin sosyal medya sayfasındaki gönderiler caziptir.	3.521	1.025	0.818
Marka Tercihi			
(Açıklanan Varyans = 59.913, KMO= 0.660, α = 0.712)			
Kim & Hyun (2011)			
TER1. Başka bir marka THY ile aynı özelliklere sahip olsa da, yine de biletimi THY'den almayı tercih ederim.	3.521	1.040	0.773
TER2. Başka bir marka THY'den farklı değilse, biletimi THY'den satın almak daha mantıklıdır.	3.525	1.067	0.787
TER3. THY kadar iyi başka bir marka olsa dahi, biletimi yine de THY'den alırım.	3.472	1.069	0.762

Beğeni Niyeti **(Açıklanan Varyans = 68.396, KMO= 0.600, α = 0.715)** **Mun, Jackson, Park & Probst (2006)**			
BNiyet1. THY'nin sosyal medya sayfasındaki gönderileri beğenmeyi yeğlerim.	3.490	1.098	0.822
BNiyet2. THY'nin sosyal medya sayfasındaki gönderileri beğeneceğimi tahmin ediyorum.	3.470	1.126	0.827
Paylaşım Niyeti **(Açıklanan Varyans = 69.147, KMO= 0.543, α = 0.723)** **Lee & Ma (2012)**			
PNiyet1. THY'nin sosyal medya sayfasındaki gönderilerini gelecekte de paylaşacağım.	3.492	1.134	0.832
PNiyet2. THY'nin sosyal medya sayfasındaki en çok beğendiğim gönderiyi paylaşırım.	3.472	1.140	0.830
Marka Popülerliği **(Açıklanan Varyans = 67.489, KMO= 0.520, α = 0.710)** **Chang & Ko (2014)**			
MPop1. THY müşteriler tarafından daha çok tercih edilir.	3.552	1.056	0.822
MPop2. THY daha çok tanınır.	3.494	1.014	0.794
Marka Liderliği **(Açıklanan Varyans = 53.871, KMO= 0.740, α = 0.714)** **Miller & Mills (2012)**			
Mlider1. THY başarılı bir markadır.	3.419	1.046	0.763
Mlider2. THY popüler bir markadır.	3.572	1.025	0.744
Mlider3. THY güncel bir markadır.	3.457	1.060	0.680
Mlider4. THY vizyonlu bir markadır.	3.532	1.075	0.747

Tablo 2'de değişkenlerin geçerlilik testi ve güvenilirlik testi sonuçları gösterilmektedir. Bu sonuçlara göre elde edilen verilerin güvenilirliği ve geçerliliği saptanmıştır. Araştırma modelinde var olan tüm değişkenlerin Alpha Cronbach değerleri 0.70'in üstünde olması elde edilen verilerin güvenilir olduğunu göstermektedir (Alpar, 2013:55). Keşfedici faktör analizi sonucunda tüm yapıların tek faktörlü olduğu ortaya çıkmıştır (Hair vd,. 2006:78). Açıklanan varyans değerlerinin, KMO (Kaiser-Meyer Olkin) değerlerinin ve ölçek maddelerin faktör yüklerinin 0.50'nin üstünde çıkması verilerin geçerliliğini göstermektedir (Hair vd,. 2006:79).

Tablo 3: Örtük Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar, Ortalamaları ve Standart Sapmaları

		Ortalama	St. Sapma	1	2	3	4	5
1	**Marka Tercihi**	3.506	0.819	1				
2	**G. Popülerliği**	3.547	0.794	0.584**	1			
3	**G. Çekiciliği**	3.534	0.840	0.547**	0.533**	1		
4	**Beğeni Niyeti**	3.480	0.920	0.593**	0.551**	0.585**	1	
5	**Paylaşım Niyeti**	3.482	0.945	0.569**	0.519**	0.541**	0.629**	1

** 0.01 anlamlılık düzeyinde önemli derecede korelasyon var.

Araştırmada ele alınan bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı sorununun olup olmamasına da bakılmıştır. Bu nedenle, her bağımsız değişken için Tolerans ve varyans büyütme oranı VIF (Variance Inflation Factor) değerleri ölçülmüştür.

$$VIF\ (X_i)\ = 1/(1 - {R_i}^2)$$

$$Tolerans\ = 1 - {R_i}^2$$

Tablo 4. Bağımsız Değişkenlerin Tolerans ve VIF Değerleri

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	Çoklu Doğrusal Bağlantı İstatistikleri	
		Tolerans	**VIF**
Marka Tercihi	Gönderilerin Popülerliği	0.660	1.515
	Gönderilerin Çekiciliği	0.702	1.424
Paylaşım Niyeti	Marka Tarcihi	0.676	1.479
	Beğeni Niyeti	0.604	1.656

Elde edilen Tolerans ve VIF değerleri (Tolerans>0.10, VIF<10) referans değerlerine göre uygun düzeyde olduğundan araştırmanın bağımsız değişkenleri arasında çoklu bağlantı probleminin olmadığı saptanmıştır.

4.2. Regresyon Analizi ve Hipotezlerin Değerlendirilmesi

Bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunun olmaması tespit edildikten sonra kavramsal modelde yer alan değişkenler arası ilişkilerin değerlendirilmesi için regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Hipotezlerin Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	β	t	P Değeri	Doğrulanmış R^2	F
Marka Tercihi	(Constant)		5.866	0.000	0.416	162.122
	Gönderilerin Popülerliği	0.409	9.621	**0.000**		
	Gönderilerin Çekiciliği	0.329	7.757	**0.000**		
Beğeni Niyeti	(Constant)		7.480	0.000	0.351	245.230
	Marka Tercihi	0.593	15.660	**0.000**		
Paylaşım Niyeti	(Constant)		4.247	0.000	0.453	188.131
	Marka Tercihi	0.302	6.992	**0.000**		
	Beğeni Niyeti	0.450	10.413	**0.000**		

Çalışma kapsamında ele alınan THY'nin sosyal medyada paylaştığı gönderilerin popülerliği ve çekiciliği ile marka tercihi ve marka tercihi ile beğeni niyeti ve paylaşım niyeti arasındaki ilişkilerin anlamlılığına bakılmıştır. Sosyal medyada paylaşılan gönderilerin popülerliği ve çekiciliği marka tercihi üzerinde olumlu etkiye sahiptir (P<0.05). Bu nedenle, H_1 ve H_2 hipotezleri kabul edilmiştir. Marka tercihi beğeni niyetini olumlu yönde etkilemektedir (P<0.05). Bu sonuca göre, H_3 hipotezi de kabul edilmiştir. Ayrıca, marka tercihinin ve beğeni niyetinin paylaşım niyeti üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuca göre H_4 ve H_5 hipotezleri kabul edilmiştir.

THY'nin sosyal medyada paylaştığı gönderilerin popülerliğinin ve çekiciliğinin marka tercihi üzerindeki etkisine bakıldığında gönderilerin çekiciliğine nazaran gönderilerin popülerliği daha büyük etkiye sahiptir. Tüketicilerin marka tercihinin ve beğeni niyetinin paylaşım niyeti üzerindeki etkisine bakıldığında marka tercihine nazaran beğeni niyetinin paylaşım niyeti üzerindeki etkisi daha büyüktür.

4.3. Marka Popülerliğinin ve Marka Liderliğinin Düzenleyici Rolünün İncelenmesi

Bu çalışmda THY'nin sosyal medyada paylaştığı gönderilerin tüketicilerin marka tercihi ve davranışsal niyeti (beğeni niyeti ve paylaşım niyeti) üzerindeki etkilerde THY'nin marka popülerliği ve marka liderliği özelliklerinin düzenleyici rolüne de bakılmıştır. Bunun için ilk marka popülerliği ve marka liderliği değişkenlerini yüksek ve düşük seviyelerine ayırmak için bu değişkenlerin medyan değerleri ölçülmüştür. Buna göre marka popülerliği ve marka liderliği için medyan değeri 3.5000 bulunmuştur. Medyan değerinin altında yer alan değerler düşük marka

popülerliği ya da düşük marka liderliği ve medyan değerinin üstünde yer alan değerler yüksek marka popülerliği ya da yüksek marka liderliği gruplarına ayrılmıştır. Bu çalışmada marka popülerliği ve marka liderliği değişkenleri yüksek ve düşük olarak iki boyuta ayrılmıştır. Elde edilen verilere bakıldığında araştırmaya katılan 453 kişiden 185 kişi THY'nin marka popülerliğinin yüksek olduğunu, 268 kişi ise düşük olduğunu ve 218 kişi THY'nin marka liderliğinin yüksek olduğunu ve 235 kişi ise düşük olduğunu düşünmektedir. Yüksek ve düşük marka popülerliği ve yüksek ve düşük marka liderliği gruplarına regresyon analizi yapılarak değişkenler arası ilişkiler test edilmiştir ve gruplar arasındaki farklılıklar ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar Tablo 6'da özetle gösterilmektedir.

Tablo 6. Marka popülerliğinin ve marka liderliğinin düzenleyici rolüne yönelik regresyon analizi sonuçları

Değişkenler Arası İlişkinin Yönü	**Yüksek Marka Popülerliği (n = 185)**		**Düşük Marka Popülerliği (n = 268)**		**Yüksek Marka Liderliği (n = 218)**		**Düşük Marka Liderliği (n =235)**	
	β	***P***	***β***	***P***	***β***	***P***	***β***	***P***
Gönderilerin Popülerliği→ Marka Tercihi	0.398	**0.000**	0.377	**0.000**	0.394	**0.000**	0.328	**0.000**
Gönderilerin Çekiciliği → Marka Tercihi	0.319	**0.000**	0.281	**0.000**	0.320	**0.000**	0.229	**0.000**
Marka Tercihi → Beğeni Niyeti	0.621	**0.000**	0.471	**0.000**	0.551	**0.000**	0.394	**0.000**
Marka Tercihi → Paylaşım Niyeti	0.323	**0.000**	0.281	**0.000**	0.296	**0.000**	0.197	**0.002**
Beğeni Niyeti → Paylaşım Niyeti	0.463	**0.000**	0.418	**0.000**	0.432	**0.000**	0.401	**0.000**

THY'nin sosyal medyada paylaştığı gönderilerin marka tercihi üzerindeki etkisinde, marka tercihinin beğeni niyeti ve paylaşım niyeti üzerindeki etkisinde ve beğeni niyetinin paylaşım niyeti üzerindeki etkisinde yüksek ve düşük marka popülerliği gruplarına ve aralarındaki farklılıklara bakıldığında, araştırma modelindeki ilişkilerin tümü anlamlı ve pozitif olarak çıkmıştır. Yüksek ve düşük marka popülerliği grupları karşılaştırıldığında düşük marka popülerliği grubuna göre yüksek marka popülerliği grubunda ilişkilerin daha güçlü olduğu ortaya çıkmıştır ($\beta_{\text{Yüksek popülerlik}} > \beta_{\text{Düşük popülerlik}}$). Bu nedenle, $H_{6(a,b,c)}$ hipotezi kabul edilmiştir. Başka bir ifade ile THY markasını çok popüler bir marka düşünen kişilere göre THY'nin sosyal medyada paylaştığı gönderilerin popülerliği ve çekiciliği onların bu markayı tercih etmelerinde ve beğeni ve paylaşım niyetinde bulunmalarında daha büyük etkiye sahiptir.

THY'nin sosyal medyada paylaştığı gönderilerin marka tercihi üzerindeki etkisinde, marka tercihinin beğeni niyeti ve paylaşım niyeti üzerindeki etkisinde ve beğeni niyetinin paylaşım niyeti üzerindeki etkisinde yüksek ve düşük marka liderliği gruplarına ve aralarındaki farklılıklara bakıldığında, araştırma modelindeki ilişkilerin tümü anlamlı ve pozitif olarak çıkmıştır. Yüksek ve düşük marka liderliği grupları karşılaştırıldığında düşük marka liderliği grubuna göre yüksek marka liderliği grubunda ilişkilerin daha güçlü olduğu ortaya çıkmıştır ($\beta_{\text{Yüksek liderlik}} > \beta_{\text{Düşük liderlik}}$). Bu nedenle, $H_{7(a,b,c)}$ hipotezi kabul edilmiştir. Başka bir ifade ile THY markasını çok lider bir marka düşünen kişilere göre THY'nin sosyal medyada paylaştığı gönderilerin popülerliği ve çekiciliği onların bu markayı tercih etmelerinde ve beğeni ve paylaşım niyetinde bulunmalarında daha büyük etkiye sahiptir.

Tablo 7. Araştırma modelinin hipotez testi sonuçları

Hipotezler	***Değişkenler Arası İlişki Yönü***	***Durum***
H_1	Gönderilerin Popülerliği → Marka Tercihi	Desteklendi
H_2	Gönderilerin Çekiciliği → Marka Tercihi	Desteklendi
H_3	Marka Tercihi → Beğeni Niyeti	Desteklendi
H_4	Marka Tercihi → Paylaşım Niyeti	Desteklendi
H_5	Beğeni Niyeti → Paylaşım Niyeti	Desteklendi
$H_{6(a,b,c)}$	Gönderilerin Popülerliği ve Çekiciliği → Marka Tercihi Marka Tercihi → Beğeni Niyeti ve Paylaşım Niyeti Beğeni Niyeti → Paylaşım Niyeti (Marka Popülerliğinin düzenleyici etkisi)	Desteklendi
$H_{7(a,b,c)}$	Gönderilerin Popülerliği ve Çekiciliği → Marka Tercihi Marka Tercihi → Beğeni Niyeti ve Paylaşım Niyeti Beğeni Niyeti → Paylaşım Niyeti (Marka Liderliğinin düzenleyici etkisi)	Desteklendi

Sonuç

Günümüzde sosyal medya pazarlaması çok önemli yere sahiptir. Sosyal medya artan kullanıcı sayısı ile birlikte günlük yaşamın birçok alanını etkilemektedir. Bununla birlikte, sosyal medya bireylerin romantik, profesyonel ve yaratıcı ihtiyaçlarını farklılaştırmalarına yardımcı olmaktadır. Bu çalışmada THY markasını hedef alarak yapılan sosyal medya pazarlama faaliyetlerinin tüketici-marka ilişkisini ve aslında tüketicilerin davranışsal niyetini nasıl etkilediğine odaklanılmıştır.

Bu çalışmanın amacı THY'nin sosyal medyada paylaştığı popüler ve çekici mesajların ve gönderilerin marka tercihi üzerindeki etkisini ve marka tercihinin tüketicilerin beğeni niyeti ve paylaşım niyeti üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaktır. Ayrıca, gönderilerin popülerliği ve çekiciliği, marka tercihi, beğeni niyeti ve paylaşım niyeti arasındaki ilişkilerde marka popülerliğinin ve marka liderliğinin düzenleyici rolünü ortaya çıkarmak araştırmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, araştırma modelindeki ilişkiler literatür destekli incelendi ve öne sürülen hipotezlerin kabul ya da ret edilmesi değerlendirilmiştir.

Tartışma

Chang, Yu ve Lu (2015) sosyal medyada paylaşılan mesajların ve gönderilerin marka tercihi üzerindeki etkisini ve marka tercihinin davranışsal niyet üzerindeki etkisini savunmuştur. Bu çalışmada THY'nin sosyal medyada paylaştığı gönderilerin popülerliğinin ve çekiciliğinin marka tercihi üzerindeki etkisi ve marka tercihinin beğeni niyeti ve paylaşım niyeti üzerindeki etkisi ortaya çıkmıştır. Ayrıca, THY'nin sosyal medya sayfasını kullanan tüketicilerin beğeni niyetinin onların paylaşım niyeti üzerinde etkili olduğu da saptanmıştır.

Literatürdeki çalışmalar marka popülerliğinin (Fan vd., 2013; Moen vd., 2017) ve marka liderliğinin (Binu Raj, 2022; Vera, 2015; Wei, 2022) düzenleyici etkisinden söz etmiştir. Bu çalışmada THY'nin sosyal medyada paylaştığı gönderilerin popülerliğinin ve çekiciliğinin marka tercihi üzerindeki etkisinde ve marka tercihinin tüketicilerin davranışsal niyeti üzerindeki etkisinde hem marka popülerliğinin hem de marka liderliğinin düzenleyici role sahip olduğu ortaya konulmuştur. Başka bir deyişle, THY'yi çok popüler ve çok lider bir marka olarak gören kişilere göre THY'nin sosyal medyada paylaştığı gönderilerin popülerliği ve çekiciliği onların bu markayı tercih etmelerinde büyük etkiye sahiptir. Bununla birlikte, THY'yi çok popüler ve çok lider bir marka olarak gören kişilere göre THY'yi tercih etmek onların beğeni niyeti ve paylaşım

niyeti üzerinde büyük ölçüde etkilidir. THY'nin popülerliğini ve liderliğini yüksek seviyede gören ve aynı zamanda sosyal medyada THY'nin gönderilerini beğenen kişilerin paylaşım niyetinde oldukları yüksek derecede muhtemeldir. Çalışmanın bulgularından elde edilen sonuca göre, popüler ve lider bir markanın sosyal medyada paylaştığı mesajlar tüketicilerin markayı tercih etmelerinde ve sosyal medyada beğeni ve paylaşım niyetinde bulunmalarında büyük etkiye sahiptir. Bu da markaların popüler ve lider olmasının önemini ve tüketici davranışları üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, çalışmanın sonuçları popülerliğin ve liderliğin markalar için rekabet üstünlüğü yarattığını ve marka-müşteri ilişkilerinde başarı kazandırdığını ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmanın verileri kısıtlı bir zaman süresi içerisinde ve Türkiye'de yaşayan ve THY'nin sosyal medya sayfasını takip eden kişiler arasından toplanmıştır. Bu yüzden olasılıklı tesadüfi örnekleme yöntemiyle çevrimiçi olarak anket sorularını doğru bir şekilde yanıtlayan 453 veriye ulaşılmıştır. Bu şekilde çalışmanın hem zaman kısıtı hem de coğrafi açıdan kısıtı bulunmaktadır. Çalışmanın diğer kısıtı sadece THY markasına ve THY'nin sosyal medyada paylaştığı gönderilere odaklanmasıdır. Burada sadece marka popülerliğinin ve marka liderliğinin düzenleyici rolüne odaklanmak da çalışmaya bir sınırlılık getirmektedir.

Gelecekteki çalışmalarda burada ele alınan kavramsal modelin içerdiği değişkenler ve ilişkiler değiştirilebilir. Gelecekte burada ele alınan kavramsal modeli farklı markalar üzerinden farklı coğrafi bölgelere uygulanması mümkündür. Ayrıca, çalışmada ele alınan düzenleyici değişkenler dışında başka değişkenlerin yarattığı farklılıklara, aracı veya düzenleyici etkilerine de bakılabilir. Başka bir deyişle, yapılan çalışma gelecekte yapılacak araştırmalara yol gösterebilir bir niteliktedir. Bu çalışma THY'nin sosyal medyada paylaştığı ikna edici mesajların marka tercihi ve tüketicilerin davranışsal niyeti üzerinde yarattığı etkileri ve bununla birlikte marka popülerliğinin ve marka liderliğinin yarattığı düzenleyici etkileri inceleyerek bazı soruları yanıtlayarak bir takım sorulara da yol açmaktadır. Çalışmanın kavramsal çerçevesi araştırmacılara, pazarlamacılara, sosyal medya araştırmacılarına ve akademisyenlere yol gösterebilir. Çalışmanın bir diğer katkısı sosyal medyada faaliyette bulunan markaların müşterileri ile verimli, etkin, başarılı ve sürdürülebilir ilişkiler kurmaları ve bu ilişkileri geliştirmeleridir.

Kaynakça

Aaker, D. A. (1996). Measuring brand equity across products and markets. *California management review*, *38*(3), 102-120.

Aaker, D. A., & Joachimsthaler, E. (1999). The lure of global branding. *Harvard business review*, *77*(6), 137-137.

Akerlof, G. A. (1970). 4. The market for 'lemons': quality uncertainty and the market mechanism. *Market Failure or Success*, *66*.

Alpar, R. (2013). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Yöntemler*, Detay Yayıncılık Dördüncü baskı.

Bhattacherjee, A., & Premkumar, G. (2004). Understanding changes in belief and attitude toward information technology usage: A theoretical model and longitudinal test. *MIS Quarterly*, *28*(2), 229–254.

Bhattacherjee, A., & Sanford, C. (2006). Influence processes for information technology acceptance: An elaboration likelihood model. *MIS Quarterly*, *30*(4), 805–825.

Binu Raj, A. (2022). Internal branding, employees' brand commitment and moderation role of transformational leadership: an empirical study in Indian telecommunication context. *Asia-Pacific Journal of Business Administration*, *14*(3), 285-308.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2018). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

Chang, Y. T., Yu, H., & Lu, H. P. (2015). Persuasive messages, popularity cohesion, and message diffusion in social media marketing. *Journal of Business Research*, *68*(4), 777-782.

Chang, Y., & Ko, Y. J. (2014). The brand leadership: Scale development and validation. *Journal of Brand Management*, *21*, 63-80.

Chen, C. F., & Chang, Y. Y. (2008). Airline brand equity, brand preference, and purchase intentions-The moderating effects of switching costs. *Journal of Air Transport Management*, *14*(1), 40-42.

Chen, C. F., & Myagmarsuren, O. (2011). Brand equity, relationship quality, relationship value, and customer loyalty: Evidence from the telecommunications services. *Total Quality Management & Business Excellence*, *22*(9), 957-974.

Cheung, C.M.K., & Lee, M.K.O. (2010). A theoretical model of intentional social action in online social networks. *Decision Support Systems*, *49*(1), 24–30.

Cheung, C.M.K., & Thadani, D.R. (2012). The impact of electronic word-of-mouth communication: A literature analysis and integrative model. *Decision Support Systems*, *54*(1), 461–470.

Coulter, K.S., & Punj, G.N. (2004). The effects of cognitive resource requirements, availability, and argument quality on brand attitudes—A melding of elaboration likelihood and cognitive resource matching theories. *Journal of Advertising*, *33*(4), 53–64.

Dean, D. H. (1999). Brand endorsement, popularity, and event sponsorship as advertising cues affecting consumer pre-purchase attitudes. *Journal of advertising*, *28*(3), 1-12.

Demirel, E. Ü., & Yıldız, E. (2015). Marka Özgünlüğünün Marka Tercihi, Müşteri Tatmini ve Marka Sadakati Üzerindeki Etkileri: Bilgisayar Markaları Üzerine Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, *11*(44), 83-100.

De Vriesa, L., Gensler, S., & Leeflang, P.S.H. (2012). Popularity of brand posts on brand fan pages: An investigation of the effects of social media marketing. *Journal of Interactive Marketing*, *26*(2), 83–91.

Di Blasio, P., & Milani, L. (2008). Computer-mediated communication and persuasion: Peripheral vs. central route to opinion shift. *Computers in Human Behavior*, *24*(3), 798–815.

Dwivedi, A. (2015). A higher-order model of consumer brand engagement and its impact on loyalty intentions. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *24*, 100-109.

Fan, X., Chang, E. C., Zhang, M., & Zhang, Y. (2013). The influence of negative information from a co-brand: The moderating roles of involvement and brand popularity. *International Review of Management and Business Research*, *2*(2), 302.

Feng, T., Wang, D., Lawton, A., & Luo, B. N. (2019). Customer orientation and firm performance: The joint moderating effects of ethical leadership and competitive intensity. *Journal of Business Research*, *100*, 111-121.

George, D., & Mallery, P. (2010). *SPSS for Windows step by step. A simple study guide and reference (10. Baskı)*. GEN, Boston, MA: Pearson Education, Inc, *10*, 152-165.

Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. (2006), *Multivariate data analysis*, Uppersaddle River, 6th Edition.

He, W., Qiao, Q., & Wei, K. K. (2009). Social relationship and its role in knowledge management systems usage. *Information & management*, *46*(3), 175-180.

Hellofs, L. L., & Jacobson, R. (1999). Market share and customers' perceptions of quality: when can firms grow their way to higher versus lower quality?. *Journal of marketing*, *63*(1), 16-25.

Hinz, O., Skiera, B., Barrot, C., & Becker, J.U. (2011). Seeding strategies for viral marketing: An empirical comparison. *Journal of Marketing*, *75*(6), 55–71.

Ho, J.Y.C., & Dempsey, M. (2010). Viral marketing: Motivations to forward online content. *Journal of Business Research*, *63*(9–10), 1000–1006.

Keller, K. L. (2003). *Strategic Brand Management: Building, measuring, and managing brand equity*. Upper Saddle River, NJ.: Prentice Hall.

Kim, C. K., & Chung, J. Y. (1997). Brand popularity, country image and market share: an empirical study. *Journal of International Business Studies*, *28*(2), 361-386.

Kim, A.J., & Ko, E. (2012). Do social media marketing activities enhance customer equity? An empirical study of luxury fashion brand. *Journal of Business Research*, *65*(10), 1480–1486.

Kim, J. H., & Hyun, Y. J. (2011). A model to investigate the influence of marketing-mix efforts and corporate image on brand equity in the IT software sector. *Industrial marketing management*, *40*(3), 424-438.

Kim, J.U., Kim, W.J., & Park, S.C. (2010). Consumer perceptions on web advertisements and motivation factors to purchase in the online shopping. *Computers in Human Behavior*, *26*(5), 1208–1222.

Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). *Marketing Management (15thed.)*. New York, NY: Pearson Education, Inc.

Lai, W.T. ve Chen, C.F. (2011). Behavioral intentions of public transit passengers – the roles of service quality, perceived value, satisfaction and involvement. *Transport Policy*, *18*, 318–325.

Lee, A.Y., Keller, P.A., & Sternthal, B. (2010). Value from regulatory construal fit: The persuasive impact of fit between consumer goals and message concreteness. *Journal of Consumer Research*, *36*(5), 735–747.

Lee, C. S., & Ma, L. (2012). News sharing in social media: The effect of gratifications and prior experience. *Computers in human behavior*, *28*(2), 331-339.

Lee, G., & Xia, W. (2011). A longitudinal experimental study on the interaction effects of persuasion quality, user training, and first-hand use on user perceptions of new information technology. *Information & Management*, *48*(7), 288–295.

Miller, K. W., & Mills, M. K. (2012). Contributing clarity by examining brand luxury in the fashion market. *Journal of Business Research*, *65*(10), 1471-1479.

Moen, Ø., Havro, L. J., & Bjering, E. (2017). Online consumers reviews: Examining the moderating effects of product type and product popularity on the review impact on sales. *Cogent Business & Management*, *4*(1), 1368114.

Mun, Y. Y., Jackson, J. D., Park, J. S., & Probst, J. C. (2006). Understanding information technology acceptance by individual professionals: Toward an integrative view. *Information & management*, *43*(3), 350-363.

Park, C., & Lee, T.M. (2009). Information direction, website reputation and eWOM effect: A moderating role of product type. *Journal of Business Research*, *62*(1), 61–67.

Park, D. -H., & Kim, S. (2008). The effects of consumer knowledge on message processing of electronic word-of-mouth via online consumer reviews. *Electronic Commerce Research and Applications*, *7*(4), 399–410.

Petty, R.E., & Cacioppo, J.T. (1986). *Communication and persuasion: Central and peripheral routes to attitude change*. New York, MA: Springer-Verlag.

Rao, A. R., & Ruekert, R. W. (1994). Brand alliances as signals of product quality. *Sloan management review*, *36*, 87-87.

Slater, S. F., & Narver, J. C. (2000). The positive effect of a market orientation on business profitability: A balanced replication. *Journal of business research*, *48*(1), 69-73.

Spence, M. (1974). Competitive and optimal responses to signals: An analysis of efficiency and distribution. *Journal of Economic theory*, *7*(3), 296-332.

Truong, Y., McColl, R., & Kitchen, P. J. (2010). Uncovering the relationship between aspi- rations and luxury brand preferences. *Journal of Product and Brand Management*, *19*(5), 346–355.

Vera, J. (2015). Perceived brand quality as a way to superior customer perceived value crossing by moderating effects. *Journal of Product & Brand Management*, *24*(2), 147-156.

Verhagen, T., Feldberg, F., van den Hooff, B., Meents, S., & Merikivi, J. (2012). Understanding users' motivations to engage in virtual worlds: A multipurpose model and empirical testing. *Computers in Human Behavior*, *28*(2), 484-495.

Vraneševic, T., & Stančec, R. (2003). The effect of the brand on perceived quality of food products. *British food journal*, *105*(11), 811-825.

Wei, Z. (2022). Impact of Organizational Brand-Building Strategies on Organizational Brand Equity: A Moderating Role of Brand-Oriented Leadership. *Frontiers in Psychology*, *13*, 919054.

Yang, T.N. (2012). The decision behavior of Facebook users. *Journal of Computer Information Systems*, *52*(3), 50–59.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi]**Atıf/Citation**: Bahadır, Z.; Ay, F. (2025). "Deprem Kaygısı ve Dini Başa Çıkma", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 83-101 .**Gönderim Tarihi**: 03.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 04.12.2024-20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1494849

Yazar/Author

Ziynet Bahadır* Faruk Ay**

Makale Adı/Article Name

Deprem Kaygısı ve Dini Başa Çıkma

Earthquake Anxiety and Religious Coping

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen depremi atlatan ve KYK yurtlarına yerleştirilen bireylerin deprem kaygısı ve dini başa çıkma düzeylerini belirlemek, algıların sosyo-demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek ve dini başa çıkma stillerinin deprem kaygısı üzerindeki etkisini ortaya koymaktır.Türkiye'de 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan iki büyük depremden kurtulan, Sivas KYK yurtlarında misafir edilen 357 kişiden oluşan bir örneklemde, dini başa çıkma ve kaygı düzeyleri incelenmiştir. Tanımlayıcı ve kesitsel türde olan bu çalışmada SPSS 23.0 programı aracılığıyla ortalama, Mann-Whitney U testi, Kruskall-Wallis H testi, Spearman's Rho korelasyon ve regresyon analizlerinden yararlanılmıştır.

Araştırma bulgularında, depremzedelerin deprem kaygı düzeylerinin (3,08) "orta" düzeyde olduğu belirlenmiştir. Depremzedelerin pozitif dini başa çıkma puanları daha yüksek bulunmuştur. Deprem kaygısı puanları kadınlarda daha yüksek bulunmuştur. Pozitif dini başa çıkma puanlarına göre katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, nereden geldiniz ve dindarlık durumları değişkenleri arasında anlamlı farklılıklar saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Deprem, Depremzede, Deprem kaygısı, Dini başa çıkma.

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the earthquake anxiety and religious coping levels of individuals who survived the earthquakes that occurred on February 6, 2023 and were placed in KYK dormitories, to determine whether perceptions differ according to socio-demographic characteristics and to determine the effect of religious coping styles on earthquake anxiety.Religious coping and anxiety levels were examined in a sample of 357 people who survived two major earthquakes in Turkey on 6 February 2023 and were hosted in Sivas KYK dormitories. In this descriptive and cross-sectional study, mean, Mann-Whitney U test, Kruskall-Wallis H test, Spearman's Rho correlation and regression analyses were used through SPSS 23.0 softwere.

In findings, it was determined that the earthquake anxiety level of the earthquake survivors (3,08) was at the "medium" level. Positive religious coping scores of earthquake survivors were found to be higher. Earthquake anxiety scores were found to be higher in women. According to the positive religiouscoping scores, significant differences were found between the variables of gender, age, marital status, educational status, where they came from, and religiosity status of the participants.

As a result, it was found that earthquake anxiety positively affected positive religious coping. It was determined that the earthquake survivors weren egatively affected by the event sand information reminding them of the earthquake they experienced and preferred positive religious coping.

Keywords: Earthquake, Earthquakesurvivor, Earthquakeanxiety, Religiouscoping.

* Dr. Öğretim Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, bahadir@cumhuriyet.edu.tr,

** Öğretim Görevlisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, farukay@cumhuriyet.edu.tr

Extended Abstract

The effects of earthquake, one of the natural disasters, are multifaceted. Studies are conducted in different disciplines on earthquakes, which affect the social structure with their economic, social and psychological aspects, and especially cause loss of life. This study examines the relationship between earthquake anxiety and religious coping. The relationships between religious coping styles and earthquake anxiety behaviors in individuals experiencing an earthquake are discussed.The epicentres and magnitudes of the 6 February 2023 earthquakes, which occurred at 04:17 and 13:24 Turkey time, were Pazarcık (Mw 7.7) and Elbistan (Mw 7.6). In addition to the magnitude of the earthquake, 11 provinces in the Eastern and Southeastern Anatolia region (Kahramanmaraş, Hatay, Adıyaman, Gaziantep, Malatya, Kilis, Diyarbakır, Adana, Osmaniye, Şanlıurfa and Elazığ) were affected in the first degree and neighbouring provinces in the second degree. After the earthquakes, which are called the disaster of the century, solutions to many problems such as shelter, nutrition, health, security, psychological, etc. and measures for possible disasters have come to the agenda. In this study, by focusing on the relationship between earthquake anxiety and religious coping as a problem experienced at the individual level, earthquake anxiety levels and religious coping styles were determined in individuals who survived the earthquake and were placed in Sivas KYK dormitories within the framework of emergency shelter problem.

There are multiple coping methods in the process of coping with the anxiety experienced after the earthquake, which is one of the traumatic events, and adapting to normal life. In terms of how religion, which is one of the coping methods, creates an effect, the first thing that comes to mind is to accept what happened to us or to endure and be patient when we cannot cope with it. In fact, these are positive coping behaviours. Positive religious coping, with elements such as patience, gratitude, test, help and solidarity, helps to protect the mental and psychological health of the victims in times of calamity. Apart from this, in times of disaster, people may question their belief systems and think that they have been abandoned by the Creator, that they have been punished by the Creator for their sins and may feel angry with the Creator. All these are negative forms. The question of whether religion is useful in reducing the impact of trauma cannot be answered with a simple yes or no answer. It depends on what type of religion is being referred to, who is practising the religious coping method and the situation the person is coping with. Religious coping is reported to be particularly helpful in more religious people.

The population of the study consists of individuals who were affected by the earthquakes and placed in LDA dormitories in Sivas city centre. According to the information received from the Provincial Directorate of LDA, 8000 individuals were placed in dormitories. Considering that more than 60% of this number consists of adults, 5000 people were taken into consideration as the population to determine the sample size and at least 357 individuals were reached according to 95% confidence level. The questionnaire consists of three parts: 1-) Questions about socio-demographic characteristics, 2-) Earthquake anxiety scale and 3-) Religious coping scale. The research type is descriptive and cross-sectional. In the evaluation of the data, mean, Mann-Whitney U test, Kruskall-Wallis H test, Spearman's Rho correlationand regression analyses were used through SPSS 23.0 programme.

58.3% of the earthquake survivors were female, 60.8% were married, 36.1% were high school graduates, 26.3% were between the ages of 18-27. In terms of religiosity, 61,6% of them defined themselves as religious. When the findings related to earthquake anxiety levels were analysed, the average score they received from the earthquake anxiety scale was (3,08) at "moderate" level. According to the earthquake anxiety scores, the earthquake anxiety level of women (3,31) is higher than that of men (2,75). When the positive and negative coping levels of the earthquake survivors were analysed in general, the mean positive religious coping level (3,64) was higher than the mean negative coping level (2,82). According to the positive and negative coping scores, significant differences were found between the variables of gender, age, marital status, educational status, place of origin and religiousness of the participants.

As a result, it was observed that earthquake survivors tried to adapt to daily life with religious coping methods at the individual level, as well as opportunities such as expert support, family support, and services

provided by the state in coping with the trauma they experienced, and that they struggled with earthquake anxiety within the framework of patience and solidarity during the recovery phase.

Giriş

Depremler doğal olaylardır, ancak deprem sırasında ve sonrasında yaşananlar onu bir felakete dönüştürebilir. Ayan'a göre, insanlar için olası bir felaket ve toprak için gerekli bir hareket olan deprem gibi bir doğal olayı can kaybı yaşamadan atlatabilen ve depremi can kaybı olmadan atlatabilen kültürler dikkat çekicidir. Çünkü, bu kültürler deprem jeolojisinde yaşayan ama bireylerin depremden korunması yolunda bilimsel bilgiyi doğal afetlerden korunma teknolojilerine dönüştürme yetenekleri ile, depreme karşı aldıkları önlemler ile başarılıdır. Bu konuda Japonya'yı hatırlamak yeterlidir (Ayan, 2023:68). Örneğin Japonya'da erken uyarı sistemleri, Japon halkının afetlere karşı deneyimi ve eğitimi gibi önlemlerin yanı sıra özellikle Japon tasarım özellikleri, yeni şehir yerleşim planları, bina kırılganlık analizi, daha ekonomik inşaat, yüksek hesaplama kapasitesine sahip sistemler, gerçek zamanlı tsunami simülasyon çalışmaları gibi yapısal çözümlere önem verilmiştir. Bu sürekli iyileştirmeler felaketin etkilerini tamamen ortadan kaldırmasa da bölgedeki sakinlerin tahliyesini kolaylaştırmaya ve ölüm sayısını azaltmaya önemli katkılar sağlamaktadır (Güler vd., 2018). Tam tersine, bir jeolojik yapıya uygun olmayan yerleşim planları, bina kalitesinin kötü olması, projesi ve yapımı denetlenmeyen binalar yapılması, imar affı uygulanması vb. ile deprem bu jeolojik yapılarda olumsuz toplumsal koşullarla afete, jeo-sosyolojik ölüme (Ayan, 2023:68) yol açmaktadır.

Afet kavramının kökeni ve farklı tanımlarına yer veren Gökçen, afetin genel özelliklerini; insan veya doğa kaynaklı olması, insanı etkilemesi, can ve mal kaybına yol açması, hem toplumda (veya toplumun bir kesiminde) hem doğada (doğanın bir parçasında) onarılması zor uzun süreli olumsuz etkiler bırakması, normal hayatı sekteye uğratması ve üstesinden gelmekte zorlanılan bir durum olması şeklinde ifade etmiştir (Gökçen, 2020:42-43). Şubat 2023 depremlerinde bu özellikler fazlasıyla gerçekleşmiş, hatta çok sayıda ilde onarılması çok zor olumsuz etkileri ve çok büyük can kayıpları nedeniyle "yüzyılın felaketi" olarak adlandırılmıştır.

Türkiye saati ile 04:17'de ve 13:24'de meydana gelen 6 Şubat 2023 depremlerinin, sırası ile, merkez üssü Pazarcık (Kahramanmaraş) ve Elbistan (Kahramanmaraş) idi ve büyüklükleri Mw 7.7 ve Mw 7.6'dır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki 11 il (Kahramanmaraş, Hatay, Adıyaman, Gaziantep, Malatya, Kilis, Diyarbakır, Adana, Osmaniye, Şanlıurfa ve Elazığ) birinci derecede, çevre iller ikinci derecede etkilenmiştir (AFAD, 2023). Depremlerin büyüklüğü ve etki alanı ülke genelinde de olumsuz ekonomik, sosyal ve psikolojik etkilerin giderilmesi, deprem sonrası yaşanan barınma, beslenme, sağlık, güvenlik, psikolojik vb. pek çok soruna çözüm üretilmesi ve oluşabilecek afetlere yönelik tedbirler alınması gibi konuları gündeme getirmiştir. Bu çözüm üretme arayışları içinde büyük ölçekli devlet projeleri yanında bilim dünyası da konuyu kendi çerçevesinde ele alarak bilgi birikimi oluşturma gayretinde olmuş ve farklı üniversitelerde ve araştırma kuruluşlarında çalışmalar yapılmış ve yapılmaktadır. Akademik çalışmalara örnek olarak, 21 Mayıs 2023'te İstanbul da düzenlenen Academy 1.Uluslararası Deprem Çalışmaları Kongresi, (Prof. Dr. A. Bilgili editörlüğünde yayına dönüştürüldü) ve Prof.Dr. M. A. Kasapoğlu editörlüğünde Afet ve Toplum İnsan-Doğa İlişkisi kitabı belirtilebilir.

Bu çalışmada ise, bireysel düzeyde yaşanan bir sorun olarak deprem kaygısı ve dini başa çıkma ilişkisine odaklanılacaktır. Araştırma, depremden kurtulup, acil barınma sorununu çerçevesinde KYK (Kredi ve Yurtlar Kurumu) yurtlarına yerleştirilen bireylere uygulanan anketle elde edilen verilere dayanmaktadır. Araştırmada sosyo-demografik özellikler ile deprem kaygısı ve dini başa

çıkma düzeyleri arasında farklılık olup olmadığı ve deprem kaygısı ile dini başa çıkma arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın içeriğinde depremzedelerin sosyo-demografik özellikleri, deprem kaygı düzeyleri ve dini başa çıkma biçimleri ile ilgili anketten elde edilen verilerin istatistiki bulguları yer almaktadır.

1. Dini Başa Çıkma

Travma, normal insan deneyimlerinin ötesinde seyreden olaylar olarak tanımlanmaktadır. Örneğin doğal afetler, trafik kazası, yangın, vb. olaylar psikolojide travma olarak tanımlanır. Deprem de travmatik etki yaratan olaylardandır ve bireylerin bu durumla başa çıkma mekanizmaları geliştirerek normal yaşama uyum sağlaması gerekir. Deprem sonrası yaşanan kaygı ile başa çıkıp normal yaşama uyum sürecinde birden çok yönteme başvurulabilir; bunlardan biri de dini başa çıkmadır. Pargament (1997:312) çalışmaların çoğunda, çeşitli sorunlarla uğraşan farklı gruplar arasında, dini başa çıkmanın bireyin yaşama uyumunun önemli bir belirleyicisi olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Pargament ayrıca bireylerin travma sonrası sorunlarla dini referanslara dayanarak başa çıkmasının fiziksel sağlık, ölüm oranı ve manevi esenlik üzerinde kısa ve uzun vadeli etkileri olduğunun da belirtildiğine değinmektedir.

Travmanın etkisini azaltmada din işe yarar mı sorusu basit bir "evet" ya da "hayır" ile yanıtlanamaz. Hangi tür dinden bahsedildiğine, dini başa çıkma yöntemini kimin uyguladığına ve kişinin başa çıktığı duruma bağlıdır. Bu değişkenler arasındaki etkileşime bağlı olarak, din başa çıkma sürecinde yardımcı, zararlı veya ilgisiz olabilir. Ampirik çalışmalar bazılarının yararlı (manevi destek, işbirliği, yardımseverlik, dayanışma), bazılarının zararlı (Tanrının insanları korumadığı, olumsuz dini çerçeveleme) ve bazılarının da karışık (dini ritüeller, kendi kendini yönlendirme, dini dönüşüm) etkileri olduğunu göstermektedir. Sonuçta: 1-)Dini başa çıkma özellikle daha dindar insanlara yardımcı olmakta. 2-)Din yaşam stresinin etkilerini hafifletebilir veya caydırabilir ya da ikisini de yapabilir. 3-)Dini başa çıkma, başa çıkma sürecine benzersiz bir boyut katmaktadır (Pargament, 1997:312).

Depremin bireyin ruhsal yapısına olan etkileri, depremle sınırlı kalmayan bir sarsıntı ve depreme şahit olanların pek çoğunda yoğun bir zorlanma ve uyumsuzluk olarak görülmektedir. Pek çok insanda uykuya dalma güçlüğü, gece sık sık uyanma, yalnız kalamama, kapalı yerlerde bulunamama, terleme, titreme, nefes almada güçlük çekmek gibi fiziksel yakınmalarla kendini gösterirken bazılarında düşünce ve duygularda değişiklere neden olduğu belirtilmektedir. Depremi ve deprem sonrası olayları tekrar tekrar yaşama, en ufak bir sesten bile paniğe kapılma, duyguların donmuşluğu, duygusal tepki verememe, yoğun suçluluk, çaresizlik, umutsuzluk ve terk edilmişlik gibi durumlara rastlanmaktadır. Travma yaşayan insanlar kolay sinirlenebilir, kolay incinebilir, hemen alınabilir, duygusal yaşantıları sık değişebilir (Soykan ve Soykan, 1999:215-224).

Depremin yıkıcı etkisiyle başa çıkmada öne çıkan etkenler: aile desteği, dini inanç ve sosyal destek olarak belirtilmektedir. Deprem anında herkes paniğe kapılır ve stres yaşar. İlk olarak şok dönemi, ikinci olarak pasifleşme dönemi ve üçüncü olarak da toparlanma dönemi olmak üzere üç dönemden söz edilmektedir. Toplantılara, dini törenlere ve manevi ritüellere katılımın her dört kişiden birinin başvurduğu toplumsal başa çıkma davranışı olduğu belirlenmiştir (Özgölet ve Utkucu, 2021:90).

Başa çıkma yöntemlerinden biri olan dinin nasıl bir etki yarattığı konusunda, öncelikle başımıza gelenleri kabullenme veya baş edemediğimiz durumlara katlanma, sabretme vb. akla gelmektedir. Bir diğer durumda kişinin "neden bu olayı yaşadık" sorusunu düşünmesiyle ilgilidir ki bu noktada kişi, başına gelenlerin sebebini bizlerin günahkar olmasına ve davranışlarımız nedeniyle Tanrı

tarafından cezalandırıldığımıza bağlamaktadır. Tüm bunlar kişiye göre değişecektir. Dini yönelimi olmayan insanlarda, normal hayatlarında da dini referans ve alışkanlıklar olmadığı için, travma ile başa çıkma konusunda dinin etkisi görülmeyebilir. Bazı insanlar travmatik olay esnasında Allah'ı anabilir. Ercan (2021:172 ve 142-143) 1999 depremini Adapazarı'nda yaşayan bir kişinin anlatımında namaz kılmasını bilmeyenlerin bile abdest alıp sabah namazı kıldığını belirtmektedir. Yine 1999 depremini Gölcük'te yaşayan bir kişinin anlatımında, depremde göçük altında kaldığında söyledikleri, insanların korku halinde bilhassa ölüm korkusuyla Allah'tan yardım isteme ve Allah'a yakarmasını örnek vermektedir. Deprem yaşayan insanların ne yapacağını bilmeden, çaresizlik içinde ama öncelikle ölmediği için şükredip, başlarına gelen felakete dine sarılarak karşı koyma çabası çok doğaldır.

Benzer düşünce ve davranışlar geçmişte de görülmektedir: Eski Yunan her doğa olayını başka bir tanrıya atamıştır. Denizler, yer altı ile yersarsıntılarının da Poseidon adlı tanrıdan kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Romalılar, bu doğa olayını işledikleri günahların karşılığı olarak tanrıların cezalandırması olarak yorumlamış, bu yüzden çeşitli dini ayinler düzenleyerek dini kişilere sığınma gereği duymuştur (Ercan, 2021:7-8). Afet yaşayan insanların neden bu afeti yaşadıklarını sorgularken, Allah'ın cezası gibi değerlendirmelerinin yanı sıra masum çocuklar veya düzgün yaşayan insanlar da öldüğü için ilahi adaleti sorgulamaları da gündeme gelebilmektedir. Örneğin Lizbon depremi, Voltaire tarafından sorgulanmıştır. Şentürk'e göre, tarihin ilerlemesiyle afetlere bakış açısı değişikliğe uğramıştır/uğramaktadır. Depremler, volkan patlamaları, aşırı sıcaklık ve kuraklıklar, Orta çağda insanların işledikleri günahlara karşı ilahi bir belirti (uyarı) olarak algılanırken ilerleyen dönemlerde bunların birer doğa olayı olduğu kabul edilmiştir. Ona karşı çıkılamayacak bir Tanrı işi olarak kabul yerini, zamanla aydınlanma ve sekülerizmin yükselişiyle bir doğa olayı olarak görülmesine bırakmıştır (Şentürk, 2020:113). Dolayısıyla depremi nasıl anlamlandırdığımız da zaman içinde değişmiştir.

Deprem can ve mal kaybı yanında yaşama ilişkin belirsizlikler de getirir. Belirsizlik ise, stres, kaygı ve tüm bunlarla başa çıkma davranışları geliştirme ihtiyacını gündeme getirir. Deprem sonrası yaşananlar, insanın Tanrıya dönmesini sağlayabiliyor mu? Acaba biz bu depremle/felaketle neden yüz yüze bırakıldık gibi yaşananların sebebine yönelik anlam arayışı ile karşılaşılır (Fidan, 2020:244). Bu ve benzeri sorular, insanların depremi nasıl anlamlandırdıkları ve deprem karşısında nasıl bir tutum takındıklarını gündeme getirmektedir. Örneğin Kaya (2023:48) Kur'an'da depremden çoğunlukla eski kavimlerin helak, cezalandırılma ve tehdit unsuru olarak bahsedilmesi nedeniyle halk ve din adamları nezdinde bu olgunun çoğunlukla bir cezalandırma ya da imtihan aracı olarak algılanmasına neden olduğunu belirtmektedir. Anlam oluşturma, başa çıkmanın merkezi bir ilkesidir ve travma bireyin benlik ve dünya hakkındaki görüşünü tehdit ettiğinden, anlamın yeniden inşası gereklidir görüşüne yer veren Tosun, anlamlandırma sürecinin kişinin travmatik olaya atfettiği anlamın yanı sıra, kendini ve dünyayı nasıl gördüğüne de bağlı olduğunu belirtmektedir. Tosun'un Cadel vd. den aktardığına göre, bir olayı anlamlandırmanın, ona anlam katmanın, hayatta kalanların genellikle maneviyat yoluyla çözmeye çalıştıkları başarılı başa çıkmanın temel bir bileşeni olduğu savunulmaktadır (Tosun, 2023:53).

Varlığını tehdit eden, yaşamını alt-üst eden depremle baş etme konusunda bireylerin yaptıkları veya yapabilecekleri davranışları inceleyen çalışmada Kula (2002: 235-236), deprem anında ve deprem sonrasında ne tür davranışlar gerçekleştirdiklerine ilişkin sorularla ilgili verilere dayanarak, 1999 depremini yaşayanların dini başa çıkma tarzlarından hangilerini kullandıklarını

ele almaktadır. Kula'nın çalışmasında depremin dinle ilişkisi incelendiğinde, deprem anında başvurulan dini başa çıkma yönteminin en önde geldiği belirtilmiştir.

Benzer biçimde bir başka çalışmada da "Dinin meşrulaştırıcı, bütünleştirici fonksiyonlarının bulunması, aynı zamanda içerisinde barındırdığı referansları açısından –sabır, şükür, imtihan, günahlardan kurtulma, yardım ve dayanışma vb.- öğretileri musibet anında mağdur bireylerin akıl ve ruh sağlığını korumada yardımcı bir nitelik taşımaktadır" (Fidan, 2020:259-260) tespiti yapılmaktadır. Din ve maneviyat pozitif ya da negatif biçimlerde karşımıza çıkabilir. Örneğin afet dönemlerinde kişiler inanç sistemlerini sorgulayabilmekte; yaratıcı tarafından terk edildiklerini; günahlarından dolayı yaratıcı tarafından cezalandırıldıklarını düşünebilmekte veya yaratıcıya kızgınlık duyabilmektedir. Tüm bunlar negatif biçimlerdir. Buna karşın dini başa çıkma pozitif de olabilir. Örneğin yaratıcıya inanmak, olayın psiko-sosyal yıkıcı etkilerini azaltabilir; organize edilen ritüel ve ibadetler, bireyler için rahatlama ve umut kaynağı olabilir; manevi/dinsel destek yaşanan travmayı atlatmalarında ve baş etme kapasitelerini artırmada katkıda bulunabilir (Fidan, 2020:249). Dolayısıyla travmatik süreci dini başa çıkma yöntemleriyle atlatmak mümkündür.

Köse ve Küçükcan (2006:76) a göre, "Dini veya dini olmayan başaçıkma, kişisel özellikler ve yaygın kültürel yapıyla ilgilidir. … Burada unutulmaması gereken nokta şudur: İnsan hangi araç ve vasıtaya sahipse veya hangi mekanizma(ların) etkisindeyse, başaçıkma davranışında onları kullanır. Eğer insanın dini bir yönelimi yoksa trajik ve olumsuz olaylar karşısında din bu kişi için başa çıkma mekanizması olarak işlev görmez. Bu şu demektir: Dini öğelerin dahil olduğu başa çıkma davranışının sergilenebilmesi için insanın temelde bazı dini inançlarının olması gerekir yoksa dini başa çıkmanın birden ortaya çıkması düşünülemez".

2. Metodoloji

Bu çalışmanın amacı, 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen depremlerden kurtulan ve KYK yurtlarına yerleştirilen bireylerin deprem kaygı düzeyleri ve dini başa çıkma düzeylerini belirlemektir. Araştırmada ayrıca sosyo-demografik özellikler ile deprem kaygısı ve dini başa çıkma düzeyleri arasında farklılık olup olmadığı ve deprem kaygısı ile dini başa çıkma arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın amacına bağlı olarak hipotezler aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

H1:Depremzedelerin deprem kaygı düzeyleri sosyo-demografik özelliklerine göre farklılaşmaktadır.

H1a: Depremzedelerin deprem kaygı düzeylericinsiyetlerine göre farklılaşmaktadır.

H1b: Depremzedelerin deprem kaygı düzeyleriyaşlarına göre farklılaşmaktadır.

H1c: Depremzedelerin deprem kaygı düzeylerimedeni durumlarına göre farklılaşmaktadır.

H1d: Depremzedelerin deprem kaygı düzeylerieğitim durumlarına göre farklılaşmaktadır.

H1e: Depremzedelerin deprem kaygı düzeylerinereden geldiklerine göre farklılaşmaktadır.

H1f: Depremzedelerin deprem kaygı düzeyleri kendileri hakkındaki dindarlık değerlendirmelerine göre farklılaşmaktadır.

H2:Depremzedelerin olumlu dini başa çıkma düzeyleri sosyo-demografik özelliklerine göre farklılaşmaktadır.

H2a: Depremzedelerin olumlu dini başa çıkma düzeyleri cinsiyetlerine göre farklılaşmaktadır.

H2b: Depremzedelerin olumlu dini başa çıkma düzeyleri yaşlarına göre farklılaşmaktadır.

H2c: Depremzedelerin olumlu dini başa çıkma düzeyleri medeni durumlarına göre farklılaşmaktadır.

H2d: Depremzedelerin olumlu dini başa çıkma düzeyleri eğitim durumlarına göre farklılaşmaktadır.

H2e: Depremzedelerin olumlu dini başa çıkma düzeyleri nereden geldiklerine göre farklılaşmaktadır.

H2f:Depremzedelerin olumlu dini başa çıkma düzeyleri kendileri hakkındaki dindarlık değerlendirmelerine göre farklılaşmaktadır.

H3: Depremzedelerin olumsuz dini başa çıkma düzeyleri sosyo-demografik özelliklerine göre farklılaşmaktadır.

H3a: Depremzedelerin olumsuz dini başa çıkma düzeyleri cinsiyetlerine göre farklılaşmaktadır.

H3b: Depremzedelerin olumsuz dini başa çıkma düzeyleri yaşlarına göre farklılaşmaktadır.

H3c: Depremzedelerin olumsuz dini başa çıkma düzeyleri medeni durumlarına göre farklılaşmaktadır.

H3d: Depremzedelerin olumsuz dini başa çıkma düzeyleri eğitim durumlarına göre farklılaşmaktadır.

H3e: Depremzedelerin olumsuz dini başa çıkma düzeyleri nereden geldiklerine göre farklılaşmaktadır.

H3f**:** Depremzedelerin olumsuz dini başa çıkma düzeyleri kendileri hakkındaki dindarlık değerlendirmelerine göre farklılaşmaktadır.

H4: Dini başa çıkma ile deprem kaygısı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4a: Olumlu dini başa çıkma ile deprem kaygısı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4b: Olumsuz dini başa çıkma ile deprem kaygısı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H5:Pozitif (Olumlu) dinî başa çıkma,deprem kaygısını etkilemektedir.

H6: Negatif (Olumsuz) dinî başa çıkma,deprem kaygısını etkilemektedir.

2.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, depremlerden etkilenerek Sivas il merkezindeki KYK yurtlarına yerleştirilen toplam 8000 (bu bilgi Sivas KYK Müdürlüğü'nden alınmıştır) birey oluşturmaktadır. Bu sayının yaklaşık %60'tan fazlasını yetişkinlerin oluşturduğu düşünülerek, örneklem sayısını belirlemek için 5000 kişi evren olarak dikkate alınmıştır. Buna göre araştırmada evren belli olduğunda örneklem sayısı için aşağıdaki formül kullanılmıştır (Altunışık vd., 2005; Kelekçioğlu ve Alper Ay, 2022).

Araştırmanın örneklemi olarak %95'lik güven seviyesine göre en az 357 bireye ulaşılmaya çalışılmıştır.

$$n = \frac{N.t^2.p.q}{d^2.(N-1) + t^2.p.q}$$

$$= \frac{5000.(1.96)^2.(0.50).(0.50)}{(0.05)^2.(5000-1) + (1.96)^2.(0.50).(0.50)} = 357$$

2.2. Veri Toplamada Kullanılan Araçlar

Araştırmanın verileri 01-15.05.2023 tarihleri arasında yüz yüze görüşme yöntemiyle toplanmıştır. Araştırmada kullanılan anket 3 bölümden oluşmaktadır.

1. Sosyo-demografik özelliklere ilişkin bilgiler: Cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum, hangi şehirden geldikleri ve Kendinizi dindarlık bakımından nasıl değerlendirirsiniz, ifadelerini içeren altı soru yer almıştır.

2. Deprem Kaygı Ölçeği: Bal ve Akgül (2023) tarafından geliştirilen Deprem Kaygı Ölçeği 5'li Likert tipindedir, ölçekte ters madde bulunmamakta, tek faktörlü ve 34 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte yüksek puanlar deprem kaygısının yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin güvenilirlik değeri 0,87 olarak belirlenmiştir (Bal ve Akgül, 2023). Bu çalışmada deprem kaygı ölçeğinin güvenilirlik değeri 0,939 olarak saptanmıştır.

3. Dini Başa Çıkma Ölçeği: Abu-Raiya, Pargament, Mahoney ve Stein (2008) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe uyarlaması Ekşi ve Sayın (2016) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçek olumlu dini başa çıkma ve olumsuz dini başa çıkma olmak üzere toplam 10 madde, olumlu ve olumsuz dini başa çıkma olarak iki alt boyuttan oluşmaktadır. Dörtlü Likert tipinde (1:Neredeyse hiçbir zaman,2:Nadiren, 3:Bazen ve 4: Sıklıkla) cevaplandırılan ölçeğin olumlu dini başa çıkma boyutunda "Hayatta bir problemle karşılaştığımda, Allah'a daha yakın olmaya çalışırım", olumsuz dini başa çıkma boyutunda ise "Hayatta bir problemle karşılaştığımda, işlediğim günahlardan dolayı Allah tarafından cezalandırıldığıma inanırım" gibi maddeler yer almaktadır. Ölçekte ters madde yer almamakta, olumlu ve olumsuz dini başa çıkma puanları ayrı ayrı hesaplanmakta ve toplam dini başa çıkma puanı elde edilememektedir. Olumlu dini başa çıkma boyutunda arasında alınabilecek puanlar 7 ile 28 arasında, olumsuz dini başa çıkma boyutunda ise puanlar 3 ile 12 arasında değişmektedir. Ölçeğin Cronbach's Alpha değeri olumlu dini başa çıkma için 0.91, olumsuz dini başa çıkma için 0.86 olarak belirlenmiştir (Ekşi ve Sayın, 2016). Bu çalışmada ise ölçeğin Cronbach's Alpha değeri olumlu dini başa çıkma için 0,831; olumsuz dini başa çıkma için 0,848 olarak belirlenmiştir.

2.3. Verilerin Değerlendirilmesi

Araştırmanın tipi tanımlayıcı ve kesitseldir. Veriler normal dağılım göstermediği belirlenmiş ve verilerin değerlendirilmesinde SPSS 23.0 programı aracılığıyla ortalama, Mann-Whitney U testi, Kruskall-Wallis H testi, Spearman'srhokorelasyon ve regresyon analizlerinden yararlanılmıştır.

3. Bulgular

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Depremzedelerin Demografik Özelliklerinin Dağılımı

Değişkenler		**N**	**%**	**Değişkenler**		**N**	**%**
Cinsiyet	Kadın	208	58,3	**Medeni durum**	Evli	217	60,8
	Erkek	149	41,7		Bekar	112	31,4
Eğitim	Okumaz-Yazmaz	23	6,4		Boşanmış	8	2,2
	Okur-yazar	9	2,5		Dul	20	5,6
	İlköğretim	123	34,5	**Yaş**	18-27	94	26,3
	Lise	129	36,1		28-37	47	13,2
	Lisans	71	19,9		38-47	71	19,9
	Lisansüstü	2	,6		48-57	55	15,4
Nereden geldiniz	Adıyaman	20	5,6		58-67	58	16,2
	Gaziantep	4	1,1		68+	32	9,0
	Hatay	23	6,4	**Kendinizi dindarlık bakımından nasıl değerlendirirsiniz?**	Dindar değilim	17	4,8
	Kahramanmaraş	43	12,0		Biraz dindarım	56	15,7
	Malatya	267	74,8		Dindarım	220	61,6
					Çok Dindarım	64	17,9

Toplam		**357**	**100,0**	**Toplam**		**357**	**100,0**

Araştırmada depremzedelerin %58,3'ü kadın, %60,8'i evli,%36,1'i lise mezunu,%26,3'ü 18-27 yaş aralığındadır. Depremzedelerin %74,8'inin Malatya'dan geldikleri belirlenmiştir. Sivas KYK yurtlarında yakınlığı nedeniyle en çok Malatya'dan gelen depremzedeler bulunmaktadır Depremzedeler dindarlık bakımından durumlarını %61,6'sı "dindarım" şeklinde belirtmişlerdir (Tablo 1).

Tablo 2: Depremzedelerin Deprem Kaygısına İlişkin Görüşleri

Deprem Kaygı Ölçeği Maddeleri	**Min.**	**Max.**	**Ortalama**	**Std. Sapma (σ)**
1.Şu an, deprem öncesine göre ... [Başkalarıyla konuşmak isteme azaldı.]	1,00	5,00	2,58	1,51
2.Şu an, deprem öncesine göre ... [İrkilme tepkisi arttı.]	1,00	5,00	3,42	1,55
3.Şu an, deprem öncesine göre ... [Sallanan şeyleri kontrol etme isteği arttı.]	1,00	5,00	3,42	1,60
4.Şu an, deprem öncesine göre ... [Halsiz ve yorgun hissediyorum.]	1,00	5,00	3,35	1,57
5.Şu an, deprem öncesine göre ... [Sürekli o anın gözünün önüne gelmesi arttı.]	1,00	5,00	3,46	1,43
6.Şu an, deprem öncesine göre ... [Baş ve vücut ağrısı arttı.	1,00	5,00	2,78	1,64
7.Şu an, deprem öncesine göre ... [Hayatımın anlamını bulmakta zorlanıyorum.]	1,00	5,00	3,11	1,64
8.Şu an, deprem öncesine göre ... [Titrememem arttı.]	1,00	5,00	2,17	1,52
9.Şu an, deprem öncesine göre ... [Sürekli sallanma hissi yaşıyorum.]	1,00	5,00	3,02	1,59
10.Şu an, deprem öncesine göre ... [Baş dönmem arttı.]	1,00	5,00	2,21	1,50
11.Şu an, deprem öncesine göre ... [Kalp çarpıntım arttı.]	1,00	5,00	2,30	1,53
12.Şu an, deprem öncesine göre ... [Terlemem arttı.]	1,00	5,00	2,14	1,44
13.Şu an, deprem öncesine göre ... [Kalp hızında artış var.]	1,00	5,00	2,35	1,52
14.Şu an, deprem öncesine göre ... [Karanlıktan daha çok korkuyorum.]	1,00	5,00	2,68	1,76
15.Şu an, deprem öncesine göre ... [Deprem haberlerini izlemek istemiyorum.]	1,00	5,00	3,46	1,63
16.Şu an, deprem öncesine göre ... [İşe odaklanamıyorum.]	1,00	5,00	2,87	1,65
17.Şu an, deprem öncesine göre ... [Binalarda daha çok kaygılanıyorum.]	1,00	5,00	3,87	1,53
18.Şu an, deprem öncesine göre ... [Yaşam sevincim azaldı.]	1,00	5,00	3,33	1,59
19.Şu an, deprem öncesine göre ... [Uyumakta zorluk çekiyorum.]	1,00	5,00	3,16	1,68
20.Şu an, deprem öncesine göre ... [En hafif sesten etkilenme arttı.]	1,00	5,00	3,31	1,66
21.Şu an, deprem öncesine göre ... [Deprem çantasını hazırlama isteği arttı.]	1,00	5,00	3,06	1,73
22.Şu an, deprem öncesine göre ... [Kendime güvenli bir yer bulma arayışım arttı.]	1,00	5,00	3,96	1,43
23.Şu an, deprem öncesine göre ... [Ağlama hissi arttı.]	1,00	5,00	3,34	1,73
24.Şu an, deprem öncesine göre ... [Asansöre binmeye çekiniyorum]	1,00	5,00	2,67	1,68
25.Şu an, deprem öncesine göre ... [Yalnız kalmamaya çalışıyorum]	1,00	5,00	3,10	1,69
26.Şu an, deprem öncesine göre ... [Huzursuz hissediyorum.]	1,00	5,00	3,38	1,59
27.Şu an, deprem öncesine göre ... [Sürekli tekrar eden depremle ilgili düşüncelerden yoruldum]	1,00	5,00	4,01	1,36
28.Şu an, deprem öncesine göre ... [Kapalı alanlarda uzun süre kalmaya çekiniyorum.	1,00	5,00	3,22	1,68
29.Şu an, deprem öncesine göre ... [Depremin konuşulduğu yerlerden kaçınıyorum.]	1,00	5,00	3,15	1,63
30.Şu an, deprem öncesine göre ... [Deprem ile ilgili haberlerden kaçınıyorum.]	1,00	5,00	3,17	1,63
31.Şu an, deprem öncesine göre ... [Yakınlarıma vakit ayırma isteğim arttı.]	1,00	5,00	3,82	1,44
32.Şu an, deprem öncesine göre ... [Gelecekle ilgili endişelerim arttı.]	1,00	5,00	3,83	1,57
33.Şu an, deprem öncesine göre ... [Köprülerden korkuyorum.]	1,00	5,00	2,35	1,60
34.Şu an, deprem öncesine göre ... [İştahım azaldı]	1,00	5,00	2,59	1,53
Deprem Kaygı Ölçeği (genel)	**1,00**	**4,82**	**3,08**	**0,91**

Depremzedelerin deprem kaygı düzeylerine ilişkin bulgular incelendiğinde, sırasıyla "Şu an, deprem öncesine göre ... [Sürekli tekrar eden depremle ilgili düşüncelerden yoruldum] (4,01), "Şu an, deprem öncesine göre ... [Kendime güvenli bir yer bulma arayışım arttı.] (3,96) ve "Şu an, deprem öncesine göre ... [Binalarda daha çok kaygılanıyorum.] (3,87) maddelerinin ortalamasının daha yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre depremzedelerin en çok kaygı duydukları ifadeleri depremle ilgili düşünceler, kendine güvenli yer arayışı olması ve bina içinde kaygı düzeylerinin artmasıdır. Genel olarak deprem kaygı ölçeğinden aldıkları puan ortalaması ise (3,08) "orta" düzeyde oldukları belirlenmiştir.

Tablo 3: Depremzedelerin Dini Başa Çıkma Tercihlerine İlişkin Görüşleri

Dini Başa Çıkma Ölçeği Maddeleri	**Min.**	**Max.**	**Ortalama**	**Std. Sapma(σ)**
1.Hayatta bir problemle karşılaştığımda, Allah'a daha yakın olmaya çalışırım.	1,00	4,00	3,75	0,63
2.Hayatta bir problemle karşılaştığımda, bunun imanımı derinleştirmek için Allah'tan gelen bir imtihan olduğunu düşünürüm.	1,00	4,00	3,63	0,81
3.Hayatta bir problemle karşılaştığımda, Allah'ın sevgisini ve himayesini isterim.	1,00	4,00	3,79	0,60
4.Hayatta bir problemle karşılaştığımda, teselli bulmak için Kuran-ı Kerim okurum.	1,00	4,00	3,05	1,17
5.Hayatta bir problemle karşılaştığımda, Allah'tan bağışlanma dilerim.	1,00	4,00	3,76	0,63
6.Hayatta bir problemle karşılaştığımda, Allah'ın sabırlı olmayı emrettiğini kendime hatırlatırım.	1,00	4,00	3,76	0,63
7.Hayatta bir problemle karşılaştığımda, elimden geleni yapar, gerisini Allah'ın takdirine bırakırım.	1,00	4,00	3,73	0,64
Pozitif Dini Başa Çıkma Ölçeği (genel)	1,00	4,00	3,64	0,53
Hayatta bir problemle karşılaştığımda, işlediğim günahlardan dolayı Allah tarafından cezalandırıldığıma inanırım.	1,00	4,00	2,88	1,25
Hayatta bir problemle karşılaştığımda, Allah'ın beni cezalandırmasına neden olacak ne yaptığımı merak ederim.	1,00	4,00	2,89	1,23
Hayatta bir problemle karşılaştığımda, yeterince sadık bir kul olmadığım için Allah'ın beni cezalandırdığını düşünürüm.	1,00	4,00	2,70	1,29
Negatif Dini Başa Çıkma Ölçeği (genel)	1,00	4,00	2,82	1,10

Depremzedelerin pozitif (olumlu) dini başa çıkma ölçek maddelerine verilen cevapları incelendiğinde; sırasıyla, "Hayatta bir problemle karşılaştığımda, Allah'ın sevgisini ve himayesini isterim"(3,79), "Hayatta bir problemle karşılaştığımda, Allah'tan bağışlanma dilerim"(3,76) ve "Hayatta bir problemle karşılaştığımda, Allah'ın sabırlı olmayı emrettiğini kendime hatırlatırım"(3,76) maddelerinin ortalamasının daha yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre depremzedelerin en çok Allah'ın sevgisi, Allah'tan bağışlanmayı dileme ve başına gelenlere karşı sabırlı olmayı pozitif dini başa çıkma olarak kullandıkları belirlenmiştir.

Depremzedelerin negatif (olumsuz) dini başa çıkma ölçek maddelerine verilen cevaplar incelendiğinde; sırasıyla, "Hayatta bir problemle karşılaştığımda, Allah'ın beni cezalandırmasına neden olacak ne yaptığımı merak ederim" (2,89), "Hayatta bir problemle karşılaştığımda, işlediğim günahlardan dolayı Allah tarafından cezalandırıldığıma inanırım" (2,88) ve "Hayatta bir problemle karşılaştığımda, yeterince sadık bir kul olmadığım için Allah'ın beni cezalandırdığını düşünürüm"(2,70) maddelerine verilen cevaplar olduğu görülmektedir. Buna göre depremzedelerin negatif dini başa çıkma olarak en çok, Allah'ın yaşanılan olumsuz durumlarda kendisini cezalandırdığını düşünmektedirler.

Depremzedelerin pozitif ve negatif dini başa çıkma düzeyleri genel olarak incelendiğinde ise pozitif dini başa çıkma düzeyleri ortalaması (3,64) ve negatif dini başa çıkma düzeyleri ortalaması

(2,82) olarak belirlenmiştir. Buna göre depremzedelerin pozitif dini başa çıkma puanları daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 4: Katılımcıların Deprem Kaygısı ve Dini Başa Çıkma Puanlarının Sosyo-demografik Özelliklerine Göre Dağılımı (n=357)

Değişken	**Kategori**	**N**	**Deprem Kaygısı Ort±ss**	**Olumlu DBÇ Ort±ss**	**Olumsuz DBÇ Ort±ss**
Cinsiyet	Kadın	208	3,31± 0,82	3,71 ± 0,45	2,65 ± 1,11
	Erkek	149	2,75 ± 0,93	3,54 ± 0,62	3,06 ± 1,05
			P=0,001 z=-5,707 1>2	P=0,034 -2,124 1>2	P=0,001 -3,722 2>1
Yaş	18-27	94	2,95±0,94	3,32±0,75	2,53±1,14
	28-37	47	3,22±0,85	3,74±0,47	2,97±1,02
	38-47	71	3,25±0,88	3,76±0,40	2,62±1,20
	48-57	55	3,17±0,84	3,71±0,37	2,88±1,10
	58-67	58	3,04±0,90	3,78±0,21	3,10±0,92
	68+	32	2,78±1,03	3,75±0,37	3,33±0,84
			P=0,120 X^2=8,730	P=0,000 X^2=39,467 1<2,3,4,5,6	P=0,002 X^2=19,340 1<5,6 3<6
Medeni durum	Evli	217	3,13±0,88	3,76±0,38	2,87±1,11
	Bekar	112	2,99±0,95	3,40±070	2,65±1,11
	Boşanmış	8	3,54±0,88	3,**85**±027	2,62±1,22
	Dul	20	2,76±0,92	3,62±0,45	3,31±0,61
			P=0,149 X^2=5,331	P=0,000 X^2=33,834 2<1,3	P=0,079 X^2=6,793
Eğitim durumu	Okumaz-Yazmaz	23	3,23±1,04	3,50±0,56	3,02±1,03
	Okur-yazar	9	3,20±1,11	3,69±0,47	2,85±1,16
	İlköğretim	123	3,18±0,85	3,81±0,24	3,05±1,06
	Lise	129	2,92±0,98	3,59±0,57	2,82±1,08
	Lisans	71	3,07±0,77	3,45±0,72	2,39±1,12
	Lisansüstü	2	4,54±0,06	3,85±0,20	2,00±1,41
			P=0,060 X^2=10,582	P=0,000 X^2=22,406 3>4,5	P=0,004 X^2=17,513 3>5
Nereden Geldiniz	Adıyaman	20	3,50±1,01	3,85±0,25	2,75±1,12
	Gaziantep	4	2,77±1,10	3,85±0,28	2,75±1,28
	Hatay	23	2,87±0,81	3,40±0,72	2,52±1,11
	Kahramanmaraş	43	2,90±0,99	3,64±0,37	2,82±1,13
	Malatya	267	3,10±0,89	3,64±0,55	2,86±1,09
			P=0,092 X^2=7,997	P=0,033 X^2=10,494 1>5	P=0,710 X^2=2,143
Kendinizi dindarlık bakımından nasıl değerlendirirsiniz?	Dindar değilim	17	2,93± 1,05	2,35±1,11	2,47±1,28
	Biraz dindarım	56	3,11± 0,88	3,39±0,51	2,63±1,08
	Dindarım	220	3,06± 0,91	3,72±0,35	2,81±1,08
	Çok Dindarım	64	3,16±0,92	3,92±0,19	3,12±1,06
			P=0,763 X^2=1,159	P=0,001 X^2=90,518 2>1 3>1,2 4>1,2,3 2,3,4>1	P=0,029 X^2=9,013 Kategorilerde anlamlı fark yok, ama benzer dağılım var, dindarlık arttıkça ortalamalar artıyor

Deprem kaygısı puanlarına göre kadınların deprem kaygı düzeyleri (3,31) erkeklerden (2,75) daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Depremzedelerin yaş, medeni durum, eğitim durumu, nereden

geldiniz ve kendinizi dindarlık bakımından nasıl değerlendirirsiniz değişkenleri ile deprem kaygıları arasında istatistiksel olarak farklılaşmamaktadır (p>0,05).

Pozitif dini başa çıkma puanlarına göre katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, nereden geldiniz ve dindarlık durumları değişkenleri arasında farklılaşmaktadır. Cinsiyet açısından kadınların pozitif dini başa çıkma düzeyleri (3,71) erkeklerden(3,54) daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yaş açısından pozitif dini başa çıkma düzeyleri 18-27 yaş grubunda tüm yaş gruplarına göre anlamlı düzeyde düşük (3,32) bulunmuştur. Medeni durumlarına göre bekarların (3,76)pozitif dini başa çıkma düzeyleri evli ve boşanmış olanlara göre anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur. İlköğretim mezunlarının (3,81)pozitif dini başa çıkma düzeyleri lise ve lisans mezunlarına göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Adıyaman'dan gelen katılımcıların (3,85) Malatya'dan gelen katılımcılara göre pozitif dini başa çıkma düzeyleri daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların dindarlık durumlarına göre kendini çok dindar olarak tanımlayanların (3,92) pozitif dini başa çıkma düzeyleri en yüksek belirlenmiş ve dindarlık düzeyleri arttıkça, pozitif dini başa çıkma düzeylerinin güçlü ve anlamlı bir düzeyde arttığı saptanmıştır.

Negatif dini başa çıkma puanlarına göre katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve dindarlık durumları değişkenleri arasında farklılaşmaktadır. Cinsiyet açısından erkeklerin negatif dini başa çıkma düzeyleri (3,06) kadınlardan anlamlı düzeyde yüksek olduğu belirlenmiştir. Yaş açısından katılımcıların negatif dini başa çıkma düzeyleri 18-27 yaş grubunda (2,53) 58 ve üzeri yaş grubuna göre daha düşüktür. Diğer bir ifadeyle 58 ve üzeri yaş gruplarında negatif dini başa çıkma düzeyleri daha yüksektir. İlköğretim mezunlarının (3,05) negatif dini başa çıkma düzeyleri lisans mezunlarına göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Katılımcıların dindarlık durumlarına göre kendini çok dindar olarak tanımlayanların (3,12) negatif dini başa çıkma düzeyleri daha yüksek bulunmuş ve dindarlık düzeyleri arttıkça, negatif dini başa çıkma düzeylerinin düşük seviyede de olsa arttığı belirlenmiştir. Depremzedelerin nereden geldikleri ve medeni durumlarına göre negatif dini başa çıkma düzeyleri arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (p>0,05).

Tablo 5. Pozitif Dini Başa Çıkma, Negatif Dini Başa Çıkma ve Deprem Kaygısı Arasındaki İlişkiler

Değişkenler	**Ortalama**	**Güvenilirlik**	**Deprem Kaygısı**	**Pozitif Dini Başa çıkma**	**Negatif Dini Başa çıkma**
1.Deprem Kaygısı	3,08	0,939	-		
2.Pozitif dini başa çıkma	3,64	0,831	0,182**	-	
3.Negatif dini başa çıkma	2,82	0,848	0,093	0,273**	-

**<.05

Deprem kaygısı, olumlu dini başa çıkma ve olumsuz dini başa çıkma arasındaki ilişkileri araştırmak için Spearman'srhokorelasyon analizi yapılmıştır (Tablo 3). Bulgular, olumlu dini başa çıkma ile deprem kaygısı (*r*=.182, p<.01) arasında pozitif bir korelasyon olduğunu göstermiştir. Olumsuz dini başa çıkma ile deprem kaygısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmamıştır.

Tablo 6: Pozitif Dini Başa Çıkma ve Negatif Dini Başa Çıkmanın Deprem Kaygısı Üzerindeki Etkileri

Değişken	**B**	**Σ**	**Beta**	**T**	**P**	**%95 GA**	**F**	**p**
Pozitif Dini Başa Çıkma	0,260	0,094	0,152**	2,752	0,006**	[0,074 _0,445]	5,931	0,003
Negatif Başa Çıkma	0,050	0,046	0,060	1,083	0,279	[-0,040 _ 0,140]		

Pozitif dini başa çıkma ve negatif dini başa çıkmanın deprem kaygısını yordamak için yapılan regresyon analizi Tablo 6'te verilmiştir. Regresyon analizi bulgularında pozitif dini başa çıkmanın deprem kaygısını pozitif etkilediği saptanmıştır. Analiz sonucunda pozitif dini başa çıkma,

deprem kaygısındaki varyansı açıklamaya istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı bir şekilde katkıda bulunmuştur (R^2=*0,029, B*= 0,26, σ= 0,09, β =0,15).Negatif dini başa çıkmanın ise deprem kaygısını istatistiksel olarak anlamlı olarak etkilemediği belirlenmiştir(P>0,05).

Negatif dini başa çıkma genel olarak bir sıkıntı veya bir zorluk yaşanması durumunda Allah tarafından cezalandırıldığına inanmayı kapsamaktadır. Negatif başa çıkmadanın bireylerin deprem kaygısı üzerinde olumlu veya olumsuz bir etkisi bulunamamıştır

Literatürde dini başa çıkmanın deprem kaygısı üzerindeki etkisine yönelik çalışmaların sınırlı olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte bulgularımız deprem sonrası katılımcıların olumlu dini başa çıkmaya daha fazla eğilimli olduklarını göstermiş ve bu bulgu literatürle uyumludur. Literatürde, olumlu dini başa çıkmaya başvuran bireylerin, kendini Allah'a yakın hissederek dua ve ibadet ile ondan yardım istediği, sorunlarıyla mücadele ederken Allah'ın yardımının kendisine güç sağlayacağına inandığı, kaybedilen kontrol hissinin yeniden kazanmakta bu yöntemden yararlandığı, psikolojik dayanıklılığını bu yolla artırdığı ve özellikle deprem gibi afetlerde bu yola sıklıkla başvurulduğu ifade edilmektedir (Kula, 2002; Ayten, ve Sağır, 2014; Abanoz, 2020; Gören, 2023). Pakistan'da 2005 depremine maruz kalanlar yönelik bir çalışmada, depreme maruz kalmanın dindarlık üzerinde olumlu bir etkisi olduğu saptanmıştır (Aslam vd., 2022). Başka bir araştırmada hem olumlu ve hem de olumsuz dini başa çıkmanın, depresif eğilimler üzerinde olumlu etkisi olduğu belirlenmiştir (Ayten ve Sağır, 2014). Alper Ay ve Karakaya (2024) yaptıkları araştırmada iş yaşamında bireylerin dini başa çıkma tercihlerini incelemişlerdir. Çalışmada olumlu dini başa çıkmanın Makyevelizm ve etik olmayan örgütsel davranışlar üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu, olumsuz dini başa çıkmanın ise Makyevelizm ve etik olmayan örgütsel davranışlar üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır.

Öğrenciler üzerine yapılan bir çalışmada, olumlu dini başa çıkmanın öğrencilerin akademik tükenmişlik üzerindeki baskılayıcı etkisinin negatif olduğu, olumsuz dini başa çıkmanın akademik tükenmişlik üzerindeki baskılayıcı etkisinin ise pozitif olduğu saptanmıştır (Noh vd., 2016).

Tartışma ve Sonuç

Depremlerin ekonomik, sosyal, psikolojik etkileri vardır ve bütünüyle toplumsal yapıyı etkileyen deprem ile ilgili bu çalışmada, deprem kaygısı ve dini başa çıkma ilişkisine odaklanılmıştır. Deprem sonrası yaşananlara ilişkin açıklamalarda, komplo teorilerinden söz edenler olduğu gibi, depremi Tanrının verdiği ceza gibi veya uyarı olarak görenler de bulunmaktadır.Ancak deprem sonrasında daha çok ön plana çıkan konu, deprem yaşayan insanların neden bunu yaşadıklarına ilişkin farklı açıklamaları değil, insanların beslenme, barınma, sağlık gibi en temel ihtiyaçlarının yanında, yaşadıkları travmanın hasarını azaltacak destek mekanizmalarının da olmasıdır. Bu konuda uzmanların yardımıyla psikolojik sorunların tedavisi elbette ilk ve öncelikli akla gelendir. Böylelikle bireye verilen psiko-sosyal destek, depremzede öbeğindeki sosyolojik grupların da iyileşmesi bakımından oldukça yararlıdır. Ancak, bir problemle karşılaştıklarında, çaresiz kaldıklarında insanların dini inançları ve davranışları ile kendi kendilerini rahatlatmaya çalışmaları da sıklıkla görülmektedir.

Doğal afetler karşısında dinin nasıl bir fonksiyona sahip olduğu konusunda Baysal (2024:152) a göre zorlu bir yaşam olayında, stresli durumlarda Tanrıya sığınmayı, Tanrının sınırsız kudretinden faydalanmayı tercih eden insanlar için dinin, doğal afetler karşısında güçlü durmak, korkularını yenmek ve stresle başa çıkmada önemi inkar edilemez.

Hatta Asoğlu ve Özdemir (2024:337) deprem kaynaklı travma sonrası stres belirtileri ile başa çıkma konusunda yaptıkları araştırma bulgularına göre, dindar olduğunu belirten katılımcılarla birlikte dindar olmadığını belirten katılımcılar da dahil olmak üzere, katılımcıların tamamının en az bir dini başa çıkma etkinliğine başvurduklarını; en sık ve öncelikli olarak başvurulan dini başa çıkma yönteminin de dua etme olduğunu belirtmektedirler.

Benzer biçimde yüksek lisans tezi olarak yapılan bir araştırma sonuçlarına göre de zorluklarla mücadele etmede din, bireye destek olmuştur. Depremi anlamlandırma ve yükleme faaliyetindeki olumlu başa çıkma etkinliklerine daha sık rastlanmış; depremzede bireylerde olumlu bilişsel değişim gözlenmiştir. Dua ve ibadetler depremzedelere zorluklarla mücadele etmede yardımcı olmuştur (Bala, 2021)

Deprem, can-mal kaybı yanında yaşama ilişkin belirsizlikler, stres, kaygı getirmektedir. İnsanlar anlamlandırma (nedenini anlama) çabası ile dine başvurabilir ya da doğa ile ilgili olduğunu düşünebilir. Depremi yaşayanların kaygılarıyla baş etmelerinde dinin olumlu etkisi olduğu söylenebilir. Yaratıcıya inanmak, organize edilen ritüel ve ibadetlerle bireyleri rahatlatabilir. Manevi/dini destek, yaşanan travmayı atlatmalarında, baş etme kapasitelerini artırmada katkıda bulunabilir. Ancak, afet dönemlerinde bireyler inanç sistemlerini de sorgulayabilmektedir. Terk edildikleri veya günahlardan dolayı cezalandırıldıkları gibi düşüncelerle kızgınlık da duyabilir. Belki zor durumda olma dine –geçici de olsa- sarılmayı da getirebilmektedir (Fidan, 2020).

Shreve-Neiger ve Edelstein (2004:394), kaygı ile din arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların nispeten az olduğuna değindikleri çalışmalarında, "dindarlık" ve "maneviyat" çoğunlukla birbirinin yerine kullanılmakta ama farklı olduğunu belirtmektedir. Dindarlık davranışsal, maneviyat ise bireysel deneyim/inanç olup anlam arayışıdır, kolektif ya da kurumsal bir bağlama ait değildir. Dindarlığın dini başa çıkma yönü ise, kritik yaşam durumları ve stres faktörleri ile ilişkilendirilir. Genel kaygı endeksleri ile din arasındaki ilişkiye dair araştırmaların eleştirel incelemesini içeren makalelerinde Shreve-Neiger ve Edelstein, elde edilen sonuçların kaygı ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmış olduğunu ve inceledikleri çalışmaların yazarlarının hem açık hem de sürekli kaygının dindarlıkla ilişkili olmadığı ve stres ile dini katılımın ilişkisiz olduğu sonucuna vardıklarını belirtmektedir.

Oysa tam tersi bir tespite göre, yapılan araştırmalarda insanların %45'inin stresli zamanlarında bir takım dini davranışları gerçekleştirerek sorunu aşmaya çalıştıkları, hastalık, ölüm, afet gibi olumsuz bir durum karşısında ise insanların %78'inin dini değerlere yöneldikleri tespit edilmiştir. Deprem vb. afet veya felaketlerin insanların dini durumlarını, anlayış, düşünce ve yaşayışlarını bir şekilde dine göre olumlu veya olumsuz ama daha ziyade olumlu etkilediğini söylemek mümkündür (Fidan, 2020:257).

Van depremi sonrası yapılan bir araştırmada depremzede bireyler, depremi "imtihan" olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Depremi "ceza" olarak açıklayan bireyler de olmuştur ve bu kişiler daha çok yapılan davranışların kendilerinden değil fakat toplumdaki diğer bireylerin yanlış tutum ve davranışlarından dolayı olduğunu ifade etmişlerdir. Bu kişilerde olumsuz dini başa çıkma tutumları gözlemlenmiştir. Fakat olumlu dini başa çıkmanın daha fazla olduğu da belirtilmiştir. Dua ve ibadetler, başa çıkma sürecine olumlu etkiler yapmıştır. Özellikle başa çıkmanın başlangıcı kabul edilen dua etmek, depremzedelerin en çok başvurduğu yöntem olmuştur (Bala, 2021:106-110).

Yapılan çalışmaları inceleyen Özgölet ve Utkucu, "aile ve arkadaş desteğinin oluşturduğu sosyal sermaye", "din", "olumlu yeniden değerlendirme", "duyguların ve bilgilerin paylaşılması", "depremden sonra oluşan yardımlaşma", "alınan sosyal ve maddi destek" gibi etkenlerin

depremin yıkıcı etkileri ile başa çıkmada etkili olduğunu belirtmektedir. Örneğin, Nepal depremini inceleyen bir çalışmada ekonomi ön plana çıkmıştır. Çin'de çocuk ve ergenlerle yapılan çalışmada kız çocukların depremden daha çok etkilendiği; benzer biçimde İtalya'da yapılan bir çalışmada da kadınların daha çok etkilendiği ve maneviyatın depremle başa çıkmada önemli bir faktör olduğu belirlenmiştir. Yine 2008 Çin depremi ile ilgili bir çalışmada yer bağlılığının etkisi belirlenmiş ancak, 2011 Van depreminden etkilenen ergenler üzerine yapılan çalışmada yer değiştirme (taşınma) değil, aile desteği ön plana çıkmıştır. 2010 Şili depremiyle ilgili çalışmada, toplumsal başa çıkmanın dini başa çıkmanın önüne geçtiği görülmüştür. Pakistan 2005 depreminin etkilerini inceleyen çalışma ise, yüksek bir sosyal sermayeye ve dini eğilime sahip olmanın baş etmede "tampon" etkisi yaptığı ve psikolojik dayanıklılığı artırdığı belirtmektedir (Özgölet ve Utkucu, 2021:91-95). Dolayısıyla depremin etkilerini ve depremle başa çıkmayı inceleyen çalışmaların bulgularında da görüldüğü üzere, dini başa çıkma tek yöntem değildir. Bu çalışmaların bulgularına benzer biçimde bizim çalışmamızda da kadınların daha fazla etkilendikleri görülmüştür.

1999 depremi üzerine yaptığı çalışmasında Kula, depremzedelerin büyük bir çoğunluğunun (%76), deprem anında dini, başa çıkma yöntemi olarak kullandıkları ve bazı dini davranışları gerçekleştirdikleri gözlenmiştir (Kula, 2002: 242-244): Bunlar, %58'i Allah'a dua etmek, %29'u Kelime-i Şehadet, Salavat, Tekbir getirerek manevi destek ve güç elde etmek, %14'ü Kur'an okuma ve namaz kılma, %28'i ölümü ve ahreti düşünerek kendilerini rahatlatmaya çalışma, %0,9'u Allah'a kızma ve öfkelenme ve %63'ü Allah'ın bu olayı ceza olarak verdiğini düşünme şeklindedir. Benzer biçimde depremzedelerin dini başa çıkma yöntemine başvurmaları, bu çalışmada da görülmüştür.

Tosun, deprem deneyimi yaşamış bireylerde dini başa çıkma konulu araştırmasında, 6 Şubat 2023 depremlerini yaşayan bireylerde depreme bağlı gelişen stresin üstesinden gelebilmek için hangi başa çıkma stratejilerini kullandıklarını tespit etmiştir. Bulgularına göre, tek başa çıkma stratejisi olmamakla beraber dini başa çıkma stratejisi araştırmaya katılan bireylerde en fazla başvurulan başa çıkma yöntemidir. Sonra sırasıyla aile desteği, arkadaş desteği, umut etmek, devlet desteği, psikolog desteği, psikiyatr desteği gelmektedir. Dini başa çıkma yöntemleri arasında da dua etmek ilk sırada yer almaktadır (Tosun, 2023:58).

Yağlı Soykan ise, 6 Şubat 2023'te yaşanan deprem üzerine doğal afet sonrası travma, yas ve dini başa çıkma konulu araştırmasında depremin yaşandığı ilk andan itibaren dini başa çıkma yöntemlerini kullanan depremzedelerin hem manevi ihtiyaçları ortaya çıkmış hem de baş etme sürecinde dayanak noktaları olan dini/manevi motifleri tespit etmiştir. Çalışmaya özgü bulgu ise, "şehitlik" konusudur. Türk toplumunun şehitliğe verdiği değer ve İslamın doğal afetler sonucu ölenleri şehit hükmünde kabul etmesi, araştırmaya katılanlar tarafından şehitliğin kutsal bir durum olarak benimsenmesine ve bu da yaşadıkları kayıpları için sabretme gibi dini değerleri hayata geçirmelerine yol açmıştır (Yağlı Soykan, 2024:545).

Sonuç olarak; 6 Şubat 2023 depremlerinden kurtulan 357 kişiden oluşan bir örneklemde dini başa çıkma ve deprem kaygı düzeylerini inceleyen bu çalışmanın bulgularına bakıldığında, depremzedelerin %58,3'ü kadın, %60,8'i evli, %36,1'i lise mezunu, %26,3'ü 18-27 yaş aralığındadır. Depremzedelerin %74,8'inin komşu il Malatya'dan geldikleri belirlenmiştir.

Sivas'ta KYK yurtlarına yerleştirilen depremzelerin, gerek idari amirlerin gerek yurt personelinin ve gerekse yerli halkın ilgi ve desteğinden, büyük bir memnuniyet duydukları gözlenmiştir. Başka bir gözlemimiz ise, yurttaki yemekhane ve kantin gibi sosyal alanlarda ve gönüllü olarak anketimize katılmaları söz konusu olmakla beraber depremzedelerin bazılarının anket sorularını

cevaplarken zorlanmaları, yaşadıklarını tekrar hatırlayıp korku ve kaygı içinde olduklarıdır. "Unutmak olmasa insanın yeniden gündelik yaşama dönmesi de olanaksızlaşır. Başından geçmiş olumsuz bir deneyime takılıp kalarak yaşayamaz insan. Tümüyle unutulabilir demek istemiyorum, çok zor böyle bir deneyimi unutmak. Deprem bölgesinde oturanlar yaşadıklarından pek söz etmiyorlarsa da, unuttukları söylenemez. Depreme ilişkin herkesin kendi, kişisel anıları var, ama yaşanılanlar gene de değişik biçimlerde toplu bir bellek oluşturabilir" (Ogino, 2001:210).

Depremzedelerin deprem kaygı düzeylerine ilişkin verdikleri cevaplarda, depremle ilgili düşüncelerden yorulmaları, kendine güvenli yer arayışının artması ve bina içinde kaygı düzeylerinin artması olarak belirlenmiştir. Genel olarak deprem kaygı ölçeğinden aldıkları puan ortalaması (3,08) "orta" düzeyde oldukları belirlenmiştir.

Depremzedeler dindarlık bakımından durumlarını %61,6'sı "dindarım" şeklinde belirtmişlerdir.

Depremzedelerin pozitif (olumlu) dini başa çıkma ölçek maddelerine verilen cevapların, en çok Allah'ın sevgisini isteme, Allah'tan bağışlanmayı dileme ve Allah'ın sabırlı olmayı emrettiğini hatırlama şeklinde olduğu saptanmıştır.

Depremzedelerin negatif (olumsuz) dini başa çıkma ölçek maddelerine verilen cevapların, Allah'ın yaşanılan olumsuz durumlarda kendisini cezalandırdığını düşündükleri görülmüştür.

Depremzedelerin pozitif dini başa çıkma düzeyleri ortalaması (3,64) ve negatif dini başa çıkma düzeyleri ortalaması (2,82) olarak belirlenmiştir. Buna göre depremzedelerin pozitif dini başa çıkma puanları daha yüksek bulunmuştur.

Çalışmamızda deprem kaygısı puanlarına göre kadınların deprem kaygı düzeyleri (3,31) erkeklerden (2,75) daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Buna göre H_{1a} hipotezi desteklenmiştir.

Burada afetler de dahil her durumda aile bireylerinin tüm ihtiyaçları ile ilgilenmesi, çocukların korunması, varsa yaşlı veya hasta bireylerin bakımı vb sorumlukları nedeniyle kadınların daha fazla kaygılı oldukları yorumu yapılabilir. Ancak daha genel olarak kadınların toplumsal cinsiyet rolleri bakımından konumu da önemlidir. Çabuk Kaya' ya göre, afet ile ilgili kadınların durumunu ele alan çalışmalar çok nadirdir. Afet öncesinde de toplumun geneline toplumsal cinsiyet farklılıkları ve eşitsizlikler yerleşmiş durumda iken; afet anı ve sonrasında daha da derinleşmekte, hasar görebilme riskini artırmaktadır. Afetlerde kadın ve erkelerin etkilenme düzeylerini, kendilerince geliştirdikleri baş etme stratejilerini de bu eşitsizlikler şekillendirmektedir (Çabuk Kaya, 2023:271-272).

Pozitif dini başa çıkma puanlarına göre katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, nereden geldiniz ve dindarlık durumları değişkenleri arasında anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Buna göre H2a, H2b, H2c, H2d, H2e ve H2f hipotezleri kabul edilmiştir.Cinsiyet açısından kadınların pozitif dini başa çıkma düzeyleri (3,71) erkeklerden (3,54) daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yaş açısından pozitif dini başa çıkma düzeyleri 18-27 yaş grubunda tüm yaş gruplarına göre anlamlı düzeyde düşük (3,32) bulunmuştur. Medeni durumlarına göre bekarların (3,76) pozitif dini başa çıkma düzeyleri evli ve boşanmış olanlara göre anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur. İlköğretim mezunlarının (3,81) pozitif dini başa çıkma düzeyleri lise ve lisans mezunlarına göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Adıyaman'dan gelen katılımcıların (3,85) Malatya'dan gelen katılımcılara göre pozitif dini başa çıkma düzeyleri daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların dindarlık durumlarına göre kendini çok dindar olarak tanımlayanların (3,92) pozitif dini başa çıkma düzeyleri en yüksek belirlenmiş ve dindarlık

düzeyleri arttıkça, pozitif dini başa çıkma düzeylerinin güçlü ve anlamlı bir düzeyde arttığı saptanmıştır.

Negatifdini başa çıkma puanlarına göre katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve dindarlık durumları değişkenleri arasında anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Buna göre H3a, H2b, H2d ve H2f hipotezleri kabul edilmiştir.Cinsiyet açısından erkeklerin negatif dini başa çıkma düzeyleri (3,06) kadınlardan anlamlı düzeyde yüksek olduğu belirlenmiştir. Yaş açısından katılımcıların negatif dini başa çıkma düzeyleri 18-27 yaş grubunda (2,53) 58 ve üzeri yaş grubuna göre daha düşüktür. Diğer bir ifadeyle 58 ve üzeri yaş gruplarında negatif dini başa çıkma düzeyleri daha yüksektir. İlköğretim mezunlarının (3,05) negatif dini başa çıkma düzeyleri lisans mezunlarına göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Katılımcıların dindarlık durumlarına göre kendini çok dindar olarak tanımlayanların (3,12) negatif dini başa çıkma düzeyleri daha yüksek bulunmuş ve dindarlık düzeyleri arttıkça, negatif dini başa çıkma düzeylerinin düşük seviyede de olsa arttığı belirlenmiştir.

Korelasyon analizi bulgularında, olumlu dini başa çıkma ile deprem kaygısı (r= .182, p<.01) arasında pozitif bir korelasyon olduğu belirlenmiştir. Olumsuz dini başa çıkmaile deprem kaygısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Buna göre H4a hipotezi kabul edilirken, H4b hipotezi reddedilmiştir. Olumlu dini başa çıkmanın depremzedelerin deprem kaygısını artırdığı belirlenmiştir.

Regresyon analizi bulgularında deprem kaygısının olumlu dini başa çıkmayı pozitif etkilediği saptanmıştır. Olumlu dini başa çıkma, deprem kaygısındaki varyansın yaklaşık %3'ünü açıklamaktadır (R^2=*0,029, B*= 0,26, σ= 0,09, β =0,15). H_5 hipotezi kabul edilirken, H_6 hipotezi reddedilmiştir.Buna göre depremzedelerin olumlu dini başa çıkmanın artması deprem kaygısındaartışa yol açmaktadır. Depremzedelerin olumsuz dini başa çıkma biçimleri deprem kaygısı üzerinde bir etkisi bulunmadığı belirlenmiştir.

Sonuç olarak, depremzedelerin yaşadıkları travma ile başa çıkmada uzman desteği, aile desteği, devletin sunduğu hizmetler gibi olanakların yanı sıra bireysel düzeyde dini başa çıkma yöntemi ile gündelik hayata uyum sağlamaya çalışma, "toparlanma evresi" içinde sabır ve dayanışma çerçevesinde deprem kaygısı, gelecek kaygısı ile mücadele ettikleri gözlemlenmiştir. Uzun vadede önemli olan ise, insanların, toplumun ve kamu kuruluşlarının yaşanan bu denli büyük kayıpların ardından depremin afete dönüşmesinin nedenlerini düşünerek, tekrar yaşanmaması için gerekli önlemleri almak, etkili ve yeterli denetim mekanizmaları ile deprem bilinci geliştirmektir. "İnsanların etraflarında olup biten olaylara anlam yükleme ve yorumlama becerilerini kaybetmeleri anlamında anlamsızlık kadar, yine insanların deprem karşısında yapabilecekleri bir şeyleri olmadığı hissine kapılarak, her şeyi başkalarından beklemeleri ya da *ilahi takdir* anlayışı ile mücadeleden vazgeçmeleri, güçsüzlük işaretleridir" (Kasapoğlu ve Ecevit, 2001:10). Belki depremin getirdiği sonuçları ve bunlara yönelik tepkileri hafifletmede dinin kullanılması gibi değerlendirilebilecek bu tür yaklaşımlar işlevsel olduğu için tercih edilmektedir ancak insanın önce tedbir alıp sonra tevekkül etmesi de dini söylemde yer almaktadır.

Kaynakça

Abanoz, S. (2020). Türkiye'de yapılan 'dinî başa çıkma'konulu araştırmalar hakkında bir değerlendirme. *Eskiyeni*, (40), 407-429.

Abu Raiya, H., Pargament, K. I., Mahoney, A., & Stein, C. (2008). A psychological measure of Islamic religiousness: Development and evidence for reliability and validity. *The International Journal for the Psychology of Religion*, *18*(4), 291-315.

AFAD. (2023). *06 Şubat 2023 Kahramanmaraş (Pazarcık ve Elbistan) depremleri saha çalışmaları ön değerlendirme raporu*, https://deprem.afad.gov.tr/assets/pdf/ Arazi_Onrapor_28022023_surum1_revize.pdfadresinden 11.07.2023 tarihinde alınmıştır.

Alper Ay, F., & Karakaya, A. (2024). Dini başa çıkma stratejilerinin etik dışı organizasyon yanlısı davranışlar, makyavelizm ve ifşa üzerindeki etkisi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, *14*(2), 238-261.

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., &Yıldırım, E. (2005). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı)*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.

Aslam, M., Weill, L., & Iqbal, H. (2022). Do mountains move faith?. *Economic Modelling*, *117*, 106077.

Asoğlu, E. & Özdemir, O. (2024). Deprem kaynaklı travma sonrası stres belirtileri ile başa cıkmada din eğitiminin rolu. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, 17,* 321-348. https://doi.org/10.53112/tudear.1458935

Ayan, D. (2023). *Jeo-sosyolojik ölüm: deprem (bir kavram önerisi).* M. A. Kasapoğlu(Ed.), *Afet ve toplum insan-doğa ilişkisi* (1. Baskı, s.111-131) içinde.Töz Yayınları.

Ayten, A., & Sağır, Z. (2014). Dindarlık, dinî başa çıkma ve depresyon ilişkisi: Suriyeli sığınmacılar üzerine bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *47*(47), 5-18.

Bal, F., & Akgül, Ö. (2023). Deprem kaygısına yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *11*(139), 77-96.

Bala, M.B. (2021). *Deprem yaşayan bireylerde dini başa çıkma (2011 Van Depremi Örneği)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Bursa Uludağ Üniversitesi.

Baysal, S. (2024). Doğal Afetler Karşısında Dini Tutum ve Ritüellerin Rolü. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 5(1), 142-164.

Çabuk Kaya, N. (2023). Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin afet anında görünürlüğü: riskler ve kırılganlıklar. M. A. Kasapoğlu(Ed.), *Afet ve toplum insan-doğa ilişkisi* (1. Baskı, s.271-280) içinde.Töz Yayınları.

Ekşi, H., & Sayın, M. (2016). The adaptation of religious coping scale into Turkish language: A study of bilingual equivalance, validity and reliability. *Paper presented at the AGP Humanities and Social Sciences Conference, BAU International Berlin University*, 19-22 May, Berlin, Germany.

Ercan, Ö.A. (2021). *Göçük altında yaşanmış gerçek deprem öyküleri*. (1. Baskı). Sözcü Kitabevi.

Fidan, A. (2020). *Afet, din, toplum*. İ. Can (Ed.), *Afet Sosyolojisi* (1. Baskı, s.235-261) içinde. Çizgi Kitabevi.

Gökçen, A. (2020). *Afet kavramı ve başlıca afet türleri*. İ. Can (Ed.), *Afet Sosyolojisi* (1. Baskı, s.41-62) içinde. Çizgi Kitabevi.

Gören, A.B. (2023). Afet sonrası ikincil travmatik stres ve dini başa çıkma: Kahramanmaraş depremi örneği. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, *23*(1), 80-100.

Güler, H.G., Sözdinler, C.Ö., Arıkawa, T., & Yalçıner, A.C. (2018). Tsunami afeti sonrası yapısal ve yapısal olmayan önlemler ve farkındalık çalışmaları: Japonya örneği. *Teknik Dergi*, *29*(5), 8605-8629.

Kasapoğlu, A., & Ecevit, M. (2001). *Depremin sosyolojik araştırması*. (1. Baskı). Sosyoloji Derneği Yayını.

Kaya, M. (2023). Kur'an açısından deprem gerçeği, *Academy 1. Uluslararası Deprem Çalışmaları Kongresi,* İstanbul, Türkiye.

Kelekçioğlu, L., & Alper Ay, F. (2022). Örgütsel adalet algılamasının ifşa niyetine ve örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi: hastane çalışanlarına yönelik alanaraştırması. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, *5*(1), 44-65.

Kula, N. (2002). Deprem ve dini başa çıkma. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *1*(1), 234-255.

Köse, A., & Küçükcan, T. (2006). *Deprem ve Din*. (1. Baskı). Emre Yayınları.

Noh, H., Chang, E., Jang, Y., Lee, J. H., & Lee, S. M. (2016). Suppressor effects of positive and negative religious coping on academic burnout among Korean middle school students. *Journal of Religion and Health*, *55*, 135-146

Ogino, M. (2001). Deprem: Kriz, Bellek, Tarih. *Cogito Sayı*, *27*, 196-212.

Özgölet, B. M., & Utkucu, M. (2021). Depremin yıkıcı etkisiyle başa çıkmada etkili olan etkenler. *Academic Perspective Procedia*, *4*(2), 89-98.

Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. (1. Baskı). Guilford press.

Shreve-Neiger, A. K., & Edelstein, B. A. (2004). Religion and anxiety: A critical review of the literature. *Clinical psychology review*, *24*(4), 379-397.

Soykan, A., & Soykan, Ç. (1999). Psikolojik Deprem. *Cogito Deprem Özel Sayısı*, *20*, 215-224.

Şentürk, Ü. (2020). *Bir Çatışma Kaynağı Olarak Afetlerin Değişmeye Etkisi*. İ. Can (Ed.), *Afet Sosyolojisi* (1. Baskı, s.111-131) içinde. Çizgi Kitabevi.

Tosun, M. (2023). Deprem Deneyimi Yaşamış Bireylerde Dini Başa Çıkma. *Academy 1. Uluslararası Deprem Çalışmaları Kongresi,* İstanbul, Türkiye.

Yağlı Soykan, N. (2024). Doğal Afet Sonrası Travma, Yas ve Dini Başa Çıkma: Kahramanmaraş Depremi Üzerine Nitel Bir Araştırma/Trauma, Grief Process and Religious Coping After Natural Disaster: A Qualitative Research on the Kahramanmaraş Earthquake. *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13*(2): 511-552.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[İnceleme Makalesi] **Atıf/Citation**: Çayalan, N.; Rodoplu, H. (2025). "Sürdürülebilir Havaalanı Uygulamaları: Enerji Verimliliği ve Karbon Ayak İzi Azaltma Stratejileri", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 102-117. **Gönderim Tarihi**: 09.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 30.12.2024 – 20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1605490

Yazar/Author

Nilgün ÇAYALAN*, Hakan RODOPLU**

Makale Adı/Article Name

Sürdürülebilir Havaalanı Uygulamaları: Enerji Verimliliği ve Karbon Ayak İzi Azaltma Stratejileri

Sustainable Airport Applications: Energy Efficiency and Carbon Footprint Reduction Strategies

ÖZ

Sürdürülebilirlik en basit anlamda sınırlı doğal kaynakların gelecek nesilleri düşünerek, bilinçsizce harcanmasının önüne geçilmesi adına alınan bir dizi önleme dair farkındalıktır. Sürdürülebilirlik çevrenin etkin şekilde korunduğu, ekonomik büyümenin sürekliliğinin sağlandığı düzendir. Birleşmiş Milletler 2030 sürdürülebilirlik hedefleri kapsamında karbon salınımının sınırlanmaya çalışıldığı önemli sektörlerden havacılık sektöründe sıkı uygulamalar ve denetimler dikkat çekmektedir. Birçok havalimanı sürdürülebilirlik hedeflerini yakalamak adına sosyal sorumluluk faaliyetleri ile toplumsal etki yaratmaya çalışmakta, teknolojik uygulamalar geliştirmeye çalışarak; enerji verimliliği uygulamaları, katı atık uygulamaları, su ve atık su yönetimi uygulamaları, ulaşılabilirlik ve erişilebilirlik uygulamaları geliştirmektedir. Bu çalışmada, sürdürülebilirliğin sağlanması, enerji verimliliği ve karbon ayak izi azaltmak adına dünyanın önde gelen sürdürülebilir havalimanlarında hayata geçirilen bu uygulamalar tanıtılmakta ve bu uygulamaların yarattığı faydalar yansıtılmaya çalışılmaktadır. Türkiye'de sürdürülebilirliğin yerleştirilmesi adına geliştirilen proje ve mevzuat düzenlemeleri ile havalimanlarının sürdürülebilirlik uygulamaları ele alınmaktadır. Bu uygulamaların bütüncül bir şekilde yansıtılmasıyla sürdürülebilirlik hedeflerini yakalamak isteyen havalimanı yönetimlerinde farkındalık oluşturulması ve uygulama örnekleri ile yol gösterilmesi planlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Havalimanı, Sürdürülebilir havalimanı uygulamaları.

ABSTRACT

Sustainability, in its most fundamental sense, is the awareness of a series of measures taken to prevent the unconscious spending of limited natural resources with future generations in mind. It is an order in which the environment is effectively protected and the continuity of economic growth is ensured. Within the scope of the United Nations' 2030 sustainability goals, strict practices and audits are noteworthy in the aviation sector, one of the important sectors where carbon emissions are tried to be limited. In pursuit of these objectives, numerous airports have embarked on endeavors to generate social impact through the implementation of social responsibility initiatives, the development of technological applications, energy efficiency applications, solid waste applications, water and wastewater management applications, and accessibility and accessibility applications.This study undertakes a comprehensive examination of the practices employed in the world's leading sustainable airports, with the aim of ensuring sustainability, energy efficiency, and carbon footprint reduction. It further seeks to illuminate the benefits engendered by these practices. The study will address the sustainability practices of the airports and the projects and legislative arrangements developed for the establishment of sustainability in Turkey. By reflecting these practices in a holistic manner, it is planned to create awareness among airport managements that want to achieve sustainability goals and to guide them with examples of practices.

Keywords: Sustainability, Airport, Sustainable airport practices.

* Öğr. Gör., Iğdır Üniversitesi Iğdır MYO, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, Kabin Hizmetleri Programı, nilguncayalan@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi, hakan.rodoplu@kocaeli.edu.tr

Extended Abstract

Airports play a critical role in the growth of today's economy. They enable the acceleration of international trade, contribute significantly to the tourism sector, and strengthen global transportation networks (ACI, 2004). The degree to which airports contribute to economic growth is directly proportional to the increase in flight activity (Edwards, 2004). However, these increases have been associated with various environmental concerns (Douglas and Lawson, 2003; Morrell and Lu, 2000). These environmental concerns encompass elevated energy consumption, carbon emissions during take-off and landing, noise pollution, solid waste generation, and wastewater pollution (ACI Europe, 2015: 8).

The management of environmental problems created by airports is imperative for airports to achieve their sustainability goals. The aviation sector is a major contributor to environmental degradation. To mitigate these adverse effects, sustainable airports have developed a series of plans and methodologies (Ma, 2024). Airports employ sustainability practices to ensure their environmental, social, and economic survival.

In order to embed sustainability at airports, a number of practices are highlighted. These include environmental projects for energy efficiency, water and wastewater management, waste management and carbon emission reduction, as well as technological and digital applications and transportation accessibility practices, cooperation with local communities, training and social awareness campaigns. These practices are instrumental in the integration of sustainable development goals into the aviation sector.

In terms of the effective and efficient use of natural resources, the expansion of solar energy panels and water and wastewater management stand out. The integration of energy efficiency and renewable energy sources within smart airport ecosystems is conducive to the implementation of sustainable transportation strategies. The integration of solar panels, geothermal energy, LED lighting, building automation systems, and high-efficiency heating and cooling technologies not only reduces the energy consumption of terminal buildings but also that of waiting areas for transportation vehicles and garages (Chin & Hooper, 2018). Consequently, while the airport's overall carbon footprint is reduced, the transportation modes preferred by passengers during their travels are also made sustainable, either directly or indirectly.

Wastewater management constitutes a significant responsibility for airport operators, as it pertains to the avoidance of superfluous freshwater usage at airports. The predominant source of wastewater at airports originates from various activities, including aircraft maintenance, ground handling, aircraft washing at the stand, and airport maintenance. The quality of water at airports can be compromised during fuel spills, oil spills, solid waste disposal, and de-icing operations (Liao et al., 2021). To mitigate these challenges, it is imperative to adopt a multifaceted approach, including the minimization of chemical usage, the replacement of water valves with sensor valves, and the treatment and recycling of wastewater for non-drinking purposes.

Technological applications at sustainable airports, in conjunction with digital airport transformation, have been demonstrated to facilitate streamlined check-ins and baggage handling, while concomitantly effecting substantial enhancements in overall operational processes (Baxter, Srisaeng & Wild, 2018; Baxter, 2022).Moreover, technological innovations utilized in Smart airports encompass applications that optimize the utilization of energy, water, and other natural resources, in alignment with sustainability objectives. For instance, the implementation of advanced sensors, automation systems, and data analytics solutions can facilitate the reduction of water consumption, the enhancement of stormwater management, and the reuse of wastewater (Baxter, 2022; Baxter, Srisaeng & Wild, 2018).

A significant body of research underscores the pivotal role of sustainable waste management practices in fostering airport sustainability. This is evidenced by studies highlighting the collection of environmentally and public health hazardous waste, including batteries, vegetable oils, electronic devices, and fluorescent lamps, with specialized equipment and subsequent storage in designated temporary areas (Dündar & Toy, 2021).This multifaceted approach, aimed at curbing environmental degradation and generating economic benefits, is a crucial component of comprehensive airport sustainability strategies.

Airports are of critical importance to transportation infrastructure, and as such, must develop strategies that contribute to environmental, economic, and social sustainability goals. In this regard, social responsibility

and social impact practices emerge as a pivotal component of sustainable development. These practices contribute to a transformation in which airports are perceived not only as entities that generate economic benefits, but also as actors that contribute to environmental and societal well-being.

The sectoral contribution of this study is twofold: first, it aims to raise airport managements' awareness of sustainability by discussing sustainable airport practices within the study's scope; and second, it seeks to guide them with a number of national and international best practices in achieving sustainability goals. This study is poised to play a significant role in the broader efforts to mitigate the environmental impact of airports.

However, the study's primary limitation is its exclusion of sustainability practices applicable to the development of airports in terms of sustainability. To address this gap, researchers are advised to develop and implement field research initiatives that explore the applicability of these sustainability practices in the context of developing airports.

Giriş

Havalimanları, uluslararası ticaretin hızlanmasına olanak tanırken, turizm sektörüne de önemli katkılarda bulunmakta ve küresel ulaşım ağlarını güçlendirerek günümüz ekonomisinin büyümesinde kritik bir rol oynamaktadır (ACI, 2004). Havalimanlarının ekonomideki büyümeye katkısı gerçekleşen uçuş sefer sayılarının fazlalaşmasıyla birlikte artış gösterir (Edwards, 2004). Ancak bu artışlar çeşitli çevresel sorunlara sebebiyet verir (Douglas ve Lawson, 2003; Morrell ve Lu, 2000). Bu çevresel sorunlar; yüksek enerji tüketimi, iniş kalkış esnasında gerçekleşen karbon salınımı, gürültü kirliliği, katı atıklar ve atık sulardan kaynaklı kirlilik olarak sıralanmaktadır (ACI Europe, 2015: 8).

Havalimanları, terminal binaları, aydınlatma sistemleri, güvenlik sistemleri ve diğer altyapı unsurları için büyük miktarda enerji tüketir. Enerji verimliliği önlemleri, bu tüketimi azaltmak için kritiktir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, enerji tüketimini azaltma potansiyeline sahiptir (Demirci, Doğan ve Eroğlu, 2023). İniş ve kalkış esnasında uçaklar, önemli miktarda karbondioksit (CO2) ve diğer sera gazları salınımı yapar. Bu emisyonlar, iklim değişikliği üzerinde olumsuz etkilere yol açar. Havalimanları, emisyonları azaltmak için çeşitli sürdürülebilirlik projeleri geliştirmekte ve uygulamaktadır (Torum ve Yılmaz, 2009). Uçakların iniş ve kalkışları sırasında meydana gelen gürültü, çevredeki topluluklar üzerinde olumsuz etkiler yaratmakta, gürültü kirliliği, özellikle yoğun hava trafiği olan havalimanlarında önemli bir sorun teşkil etmektedir. Havalimanları, gürültü düzeylerini azaltmak için çeşitli önlemler almakta ve bu konuda düzenlemelere uymak zorundadır (Andreopoulou ve Gkantalidou, 2023). Havalimanları, yolcu ve kargo işlemleri sırasında büyük miktarda katı atık üretmektedir. Bu atıkların yönetimi, çevresel sürdürülebilirlik açısından kritik bir konudur. Sürdürülebilir atık yönetimi uygulamaları, atıkların kaynağında azaltılması, geri dönüşümü ve yeniden kullanımı gibi yöntemleri içerir (Sarbassov vd.,2020). Sürdürülebilir atık yönetiminin kapsamına atık sularda girmektedir. Havalimanları, çeşitli faaliyetler sonucunda atık su üretmektedir. Bu atık sular, uygun şekilde yönetilmediğinde çevre kirliliğine yol açabilir. Atık suyun arıtılması ve yeniden kullanılması, çevresel etkilerin azaltılması açısından önemlidir (Greer, Rakas ve Horvath, 2020).

Havalimanlarının yarattığı çevresel sorunların yönetimi, havalimanlarının sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşması açısından önemlidir. Havacılık, çevreyi en çok etkileyen sektörlerden biridir. Havalimanları çevresel, sosyal ve ekonomik anlamda varlıklarını sürdürebilmek için sürdürülebilirlik uygulamalarından faydalanmaktadır. Dünyada birçok havalimanı nınsürdürülebilirlik uygulaması bulunmaktadır. Başarıları da ülkeden ülkeye değişmektedir (Rodoplu ve Gürsel, 2022). Havalimanlarında sürdürülebilirlik, mevcut ve gelecekteki nesillerin ihtiyaçlarını karşılamak için çevresel, sosyal ve ekonomik etkilerini en aza indirmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Havalimanları, altyapıyı geliştirmek, toplumla etkileşim kurmak ve operasyonel faaliyetlerini sürdürülebilir bir şekilde yönetmek için bu fikirden yararlanır (Karaman, Kılıç ve Uyar, 2018) Sürdürülebilir havalimanları, bu zararlı sonuçları azaltmak için bir dizi plan ve yöntem geliştirmektedir (Ma, 2024).

Havalimanlarında sürdürülebilirlik planları kapsamında katı atık geri dönüşümü, tek kullanımlık ürünler yerine yeniden kullanılabilir ürünlerin teşvik edilmesi, suyun etkin kullanımı ve tasarrufuna yönelik uygulamalar, emisyon azaltımı için elektrikli ve hibrit araç kullanımı, çevresel gürültü kontrolü için stratejik gürültü haritaları oluşturulması gibi projeler hayata geçirilmiştir (Kalyoncu,2023; Torun ve Küçük Yılmaz, 2023; Dhmi, 2023).

Bu çalışmanın amacı, havalimanlarının sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için uygulayabileceği enerji verimliliği ve karbon ayak izi azaltma stratejilerini incelemek, havalimanlarının çevresel etkilerini azaltma yollarını araştırarak, bu alandaki en iyi uygulamaları ve yenilikçi çözümleri belirlemektir. Bu çalışma, sürdürülebilir havalimanı uygulamalarını teorik çerçevede ele almaktadır. Bu kapsamda ortaya koyulan araştırma soruları; havalimanlarında enerji verimliliğini artırmak için hangi teknolojik yenilikler kullanılmaktadır? Karbon ayak izini azaltmak için hangi stratejiler uygulanabilir? Sürdürülebilir havalimanı uygulamalarının ekonomik etkileri nelerdir? Havalimanı işletmecileri ve paydaşları arasında sürdürülebilirlik konusunda nasıl bir işbirliği sağlanabilir? Çalışmada, güncel sürdürülebilir uygulamalarının havalimanlarında sosyal çevresel ve ekonomik açıdan ne şekilde gerçekleştirildiği uluslararası ve ulusal örnekler ile konu ile alakalı ortaya koyulan araştırma makaleleri üzerinden incelenmektedir.

1. Havalimanlarında Sürdürülebilirlik

1.1. Sürdürülebilirlik

Kavramın günümüzdeki anlamını kazanması ve topluluklar tarafından resmen tanınması 1972'de İsveç'te yapılan Stockholm Conference on the Human Environment ile başlar. Konferansta çevre ve kalkınma arasındaki bağlantı derinlemesine irdelenmese de ekonomik kalkınma biçiminin sürdürülebilirlik kavramıyla ilişkilendirilerek değiştirilmesi gerektiği üzerinde durulması önemli bir adımdır (Baral, 2012). Eylül 2015'te BM Genel Kurulu, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi' ni (Transforming Our World: The 2030 Agendafor Sustainable Development) kabul etmiştir. Kurul böylece 17 evrensel hedef ve 169 amaçtan oluşan 2030 sürdürülebilir kalkınma hedeflerini kabul etmiştir (Gedik, 2020).

Sürdürülebilirlik kavramı, sıkça kullanılsa da tanımı, bağlama göre farklılık gösterebilmektedir. En geniş anlamıyla, sürdürülebilirlik; tüm insanlığın ihtiyaçlarını karşılayan sosyal bir ilerleme ile doğal kaynakların mevcut ve gelecek nesiller için daha iyi bir yaşam kalitesi sağlama amacıyla kullanıldığı, çevrenin etkin bir şekilde korunduğu ve ekonominin istikrarlı bir şekilde büyüdüğü bir düzen olarak tanımlanabilir (Zabihi ve Habib,2012). Sürdürülebilirlik kavramına havalimanları açısından çevresel etkilerin azaltılması, kaynakların verimli kullanımı ve ekonomik, sosyal ve çevresel faktörlerin dengelenmesi olarak değerlendirilir (Torum ve Yılmaz, 2009). ACI, sürdürülebilirliği; havalimanlarının ekonomik sürdürülebilirliği, işletme verimliliği, doğal kaynakların korunması ve sosyal sorumlulukların entegre bir biçimde yönetilmesi olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, sürdürülebilirliğin tüm bu unsurların bir arada ele alınarak bütünsel bir yaklaşım ile gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgular (ACI, 2005).

Havalimanları, özellikle enerji kullanımı, sera gazı emisyonları, gürültü kirliliği ve doğal kaynakların kullanımı açısından önemli bir çevresel sorun oluşturmaktadır (Chen vd., 2024). Bu çevresel sorunları azaltma veya en aza indirme hedefleriyle sürdürülebilir hava limanları kavramı ortaya çıkmış ve havalimanlarında sürdürülebilirlik çalışmaları uygulanmaya başlanmıştır.

1.2. Sürdürülebilir Havalimanları ve Havalimanlarında Sürdürülebilirliğin Önemi

Sürdürülebilir havaalanları, çevresel, sosyal ve ekonomik boyutları dengeli bir biçimde ele alarak hem mevcut hem de gelecekteki nesiller için sağlıklı bir hava ulaşım sistemi oluşturmayı amaçlamaktadır (Carvalho vd., 2013). Bu tür havaalanları, çevre üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirmek için enerji verimliliği, atık yönetimi, su tasarrufu ve gürültü kontrolü gibi çeşitli sürdürülebilirlik uygulamalarını hayata geçirmektedir. Ayrıca, yerel topluluklarla ilişkilerini güçlendirerek sosyal sorumluluk projelerine öncelik verir ve toplulukların ihtiyaçlarına duyarlı bir yaklaşım benimser.

Havaalanı operasyonlarında sürdürülebilirliğin önemi, aşağıdaki temel faktörlere dayanmaktadır:

Çevresel Etkiler: Havaalanları, hava kirliliği, gürültü ve doğal yaşam alanlarının bozulması gibi çevresel sorunlara neden olabilir. Sürdürülebilir uygulamalar, bu olumsuz etkileri azaltmak için enerji verimliliği sağlamak, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmek ve karbon ayak izini azaltmak gibi yöntemler kullanarak çevreye duyarlı bir yaklaşımı benimsemektedir (Culberson,2011).

Toplumsal Sorumluluk: Havaalanları, bulundukları topluluklarla sürekli etkileşim halindedir. Sürdürülebilirlik yaklaşımı, havaalanlarının yerel topluluklarla ilişkilerini güçlendirir; sosyal sorumluluk projeleri geliştirerek, toplulukların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurur ve yerel halkın desteğini kazanır (Chang ve Yeh, 2016).

Ekonomik Verimlilik: Sürdürülebilir havaalanı operasyonları, uzun vadede maliyetleri düşürebilecek niteliktedir. Enerji tasarrufu, atık yönetimi ve kaynakların etkin kullanımı gibi uygulamalar, işletme maliyetlerini azaltarak havaalanlarının ekonomik sürdürülebilirliğini artırır ve rekabet gücünü pekiştirir (Sreenath vd.,2021).

Regülasyon ve Standartlar: Hükümetler ve uluslararası kuruluşlar, havaalanlarının çevresel etkilerini azaltmalarını sağlamak amacıyla çeşitli düzenlemeler ve standartlar geliştirmiştir. Sürdürülebilirlik, bu yasal düzenlemelere uyum sağlama zorunluluğu açısından da önemli bir unsurdur (DHMİ,2023).

Gelecek Nesiller İçin Kaynakların Korunması: Sürdürülebilir havaalanı operasyonları, doğal kaynakların korunmasına katkı sağlar. Su, enerji ve diğer kaynakların verimli kullanımı, gelecek nesillerin bu kaynaklara erişiminin sürdürülebilir bir şekilde devam etmesini güvence altına alır (Gedik, 2020).

Bu faktörler ışığında, sürdürülebilir havaalanları, çevresel, sosyal ve ekonomik boyutları bütünleştirerek daha sağlıklı ve dengeli bir hava ulaşım sistemi oluşturmayı amaçlar. Bu bağlamda, havaalanı yönetimlerinin sürdürülebilirlik stratejilerini benimseyerek uygulamaya geçirmesi büyük önem taşımaktadır.

1.3. Havalimanlarında Sürdürülebilirlik Uygulamaları

Sürdürülebilirliğin havalimanlarında yerleştirilebilmesi adına bir dizi uygulama öne çıkarılmaktadır. Bunlar; enerji verimliliği, su ve atık su yönetimi, atık yönetimi ve karbon emisyonlarının azaltılmasına yönelik çevresel projelerin yanı sıra, teknolojik, dijital uygulamalar ve ulaşım erişilebilirlik uygulamaları, yerel topluluklarla iş birliği, eğitim ve sosyal farkındalık kampanyaları gibi uygulamalardır. Bu uygulamalar sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin havacılık sektörüne entegrasyonunda kilit bir rol oynamaktadır. Bu kapsamda bu uygulama başlıkları ile ilgili güncel uygulama örnekleri bu başlık altında ele alınmaktadır.

1.3.1. Enerji Verimliliği Uygulamaları

Enerji yönetimi, havaalanlarının enerji tüketimini belirleyip izleyerek, bu tüketimi azaltmak için gerekli önlemleri almasını sağlayan bir süreçtir. Havaalanlarında sunulan hizmetler ve yürütülen operasyonlar nedeniyle enerji tüketimi oldukça yüksektir. Ortega Alba ve Manana'nın 2017'deki çalışmasına göre, havaalanlarındaki enerji tüketiminin büyük bir kısmı terminal binasında gerçekleşmektedir. En fazla enerji gerektiren uygulamalar ise ısıtma, havalandırma ve aydınlatmadır. Bunları, yer hizmetlerinde kullanılan araçlar, güvenlik sistemleri ve hava trafik kontrol kuleleri için harcanan enerji izlemektedir.

Havalimanlarında enerji kaynağı olarak elektrik ve fosil yakıtlar kullanılır. Diğer bir enerji alternatifi ise yenilenebilir enerji olarak karşımıza çıkar (Akyüz vd., 2018) Yüksek miktarda enerji harcaması ve yeterli alanın bulunması havalimanlarında yenilenebilir enerji üretimi yapılmasını mantıklı kılar. Havalimanlarında yenilenebilir enerji kullanımı, artan enerji talebini karşılamak, maliyetleri düşürmek ve çevresel sürdürülebilirliği sağlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu enerji kaynakları, fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltarak enerji güvenliğini artırmakta ve uluslararası regülasyonlara uyum sağlama gerekliliğini karşılamaktadır. Dolayısıyla, havalimanları için yenilenebilir enerji projeleri hem ekonomik hem de çevresel açıdan stratejik bir tercih olarak öne çıkmaktadır (ICAO, 2017).

Havalimanlarında yenilenebilir enerji üretimi, güneş enerjisi panelleri ve rüzgâr türbinleri gibi çeşitli teknolojilerle gerçekleştirilmektedir. Geniş alanlara sahip olmaları sayesinde, havalimanları güneş enerjisi sistemleri için uygun bir ortam sunarken, rüzgâr enerjisi de çevresindeki rüzgâr koşullarından faydalanarak elektrik üretimi sağlar. Ayrıca, jeotermal ve hidroelektrik enerji gibi diğer yenilenebilir kaynaklar da çevresel sürdürülebilirlik kriterlerine uygun şekilde havalimanlarının enerji ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılabilir (Yıldız vd., 2020). Havalimanlarında yenilenebilir enerji yönteminin belirlenmesi, coğrafi konum, enerji ihtiyacı ve mevcut altyapı gibi faktörlere dayanmaktadır. Bu unsurlar, enerji verimliliği ve maliyet etkinliği açısından en uygun yenilenebilir enerji kaynaklarının seçilmesine yön vermektedir (Radomska vd., 2018).

Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) bölgesinde faaliyet gösteren bazı havalimanlarının, geleneksel enerji kaynaklarının kullanımını azaltmak amacıyla güneş enerjisi panelleri, jeotermal sistemler ve yüksek verimli LED aydınlatma gibi teknolojilere yöneldiği vurgulanmaktadır. Bu sayede hem karbon ayak izinde azalma hem de işletme maliyetlerinde düşüş sağlandığı ifade edilmektedir (Sreenath vd., 2021).

Dünya genelinde yenilenebilir enerji kullanan havalimanları arasında, Hindistan'daki Cochin Uluslararası Havalimanı, 12 MWp kapasiteye sahip fotovoltaik sistemleriyle tamamen güneş enerjisiyle çalışarak bu alanda öncü bir örnek oluşturmaktadır. Ekvador'daki Galapagos Havalimanı ise tüm tesislerini yalnızca yenilenebilir enerji ile işletmekte ve çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine katkıda bulunmaktadır (Yıldız vd., 2020). Türkiye'de ise İzmir Adnan Menderes Havalimanı, 5.200 m² alanda kurulu fotovoltaik panelleriyle yılda 450 MW elektrik üretmekte olup, Avrupa'nın en çevreci havalimanları arasında yer almaktadır. Antalya Havalimanı, 250 kWp kapasiteye sahip güneş enerjisi sistemleriyle enerji maliyetlerini düşürmekte ve çevresel etkilerini azaltmaktadır. Erzincan Havalimanı ise 2.09 MWp kapasiteye sahip fotovoltaik sistemleriyle enerji talebini karşılamada önemli bir kaynak sağlamaktadır. 2023 yılı itibarıyla Sivas Nuri Demirağ Havalimanı, 995 kWe gücünde tasarlanmış olup, yıllık 2 milyon kWh elektrik üretmeyi hedeflemektedir (DHMİ, 2023).

Bu havalimanları, yenilenebilir enerji kaynaklarının etkin kullanımı ile enerji verimliliğini artırma ve çevresel etkileri azaltma çabalarını yansıtmaktadır.

1.3.2. Katı Atık Uygulamaları

Havalimanları sürdürülebilirliğine katkı sağlayan çalışmalardan bir tanesi de sürdürülebilir atık yönetimi uygulamalarıdır (Cheremisinoff, 2003). Havaalanlarında, atık piller, bitkisel yağlar, elektronik cihazlar ve floresan lambalar gibi çevre ve halk sağlığına zararlı atıklar, özel ekipmanlarla toplanarak geçici depolama alanlarında muhafaza edilmektedir (Dündar ve Toy, 2021: s.273). Bu süreç, hem çevresel kirliliği önlemek hem de ekonomik fayda sağlamak amacıyla gerçekleştirilmektedir. Bu yöntemle atıkların azalması, geri dönüşümle tekrar kullanılabilmesi hatta enerjiye çevrilerek ekonomiye ve çevreye katkı sağlanması amaçlanır.

San Francisco Uluslararası Havalimanı (SFO), atık yönetiminde "Zero Waste" (Sıfır Atık) hedefi doğrultusunda önemli uygulamalar gerçekleştirmiştir. Havalimanında organik atıkların kompostlanması, geri dönüştürülebilir malzemelerin ayrıştırılması ve yeniden kullanım stratejileri benimsenmiştir. Bu kapsamda, 2021 yılında atıkların %80'i geri dönüştürülmüştür. Ayrıca, terminalde plastik şişe satışının yasaklanması gibi yenilikçi politikalarla tek kullanımlık plastiklerin kullanımı azaltılmıştır (San Francisco International Airport, 2021).

Changi Havalimanı, atık azaltma stratejileri ve sürdürülebilirlik odaklı projeleriyle dikkat çekmektedir. Terminalde yer alan restoranlarda kullanılan akıllı ölçüm cihazları, yiyecek atıklarının izlenmesi ve azaltılması için veri sağlamaktadır. Ayrıca, geri dönüştürülemeyen atıkların enerjiye dönüştürülmesi amacıyla atık yakma tesislerinden yararlanılmaktadır (Tan & Wong, 2020).

Amsterdam Schiphol Havalimanı, döngüsel ekonomi prensiplerini benimseyerek atık yönetiminde yenilikçi çözümler geliştirmiştir. Terminal binalarında inşaat ve yıkım süreçlerinden kaynaklanan atıkların %90'ı geri dönüştürülmekte ve bu malzemeler yeni projelerde

kullanılmaktadır. Bu sayede döngüsel bir işletme modeli uygulanmaktadır (Schiphol Group, 2022).

Tokyo Narita Havalimanı, atık yönetiminde çevre dostu çözümleriyle öne çıkmaktadır. Terminalde kağıt ve plastik atıkların ayrıştırılarak geri dönüştürülmesi ve yiyecek atıklarının biyogaza dönüştürülmesi gibi yöntemler uygulanmaktadır. Yolcuların geri dönüşüm süreçlerine katılımını artırmak amacıyla farkındalık kampanyaları da düzenlenmektedir (Narita International Airport Corporation, 2021). Heathrow Havalimanı, atıkların düzenli depolama alanlarına gitmesini önlemek amacıyla kapsamlı bir ayrıştırma sistemi kullanmaktadır. Terminaldeki geri dönüşüm noktaları, yolcuların kağıt, plastik ve cam gibi malzemeleri ayırmasını sağlamaktadır. Ayrıca, yiyecek atıklarının biyogaza dönüştürülmesi yoluyla enerji üretimi yapılmaktadır (Heathrow Airport, 2020).

ASEAN havalimanlarında organik atıklarından enerji üretme, biyogaz veya kompost elde etme gibi döngüsel ekonomi prensiplerini benimsediği görülmektedir. Böylece hem çevresel etki azaltılmakta hem de ekonomik değer yaratılmaktadır (Sreenath vd., 2021).

İstanbul Havalimanı, sürdürülebilir atık yönetimi politikaları çerçevesinde, atıkların kaynağında ayrıştırılması ve türlerine göre ayrı toplanması gibi uygulamalarla geri dönüşüm oranlarını artırmayı hedeflemiş; organik atıkların kompostlanması ve biyogaz üretimi gibi enerji geri kazanım yöntemlerini devreye sokarak çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunmuştur. Ayrıca, personel ve yolculara yönelik eğitim programları ile atık yönetimi bilincini artırmayı amaçlamış ve bu çabaları sonucunda sıfır atık belgesi alarak, atık yönetimi alanında önemli bir başarı elde etmiştir. Bu stratejilerin uygulanması, havalimanının atık miktarını azaltmasına ve geri dönüşüm oranlarını yükseltmesine olanak tanımıştır (Kalyoncu, 2023).

1.3.3. Su ve Atık Su Yönetimi Uygulamaları

Havalimanlarının, büyük ölçekli endüstriler gibi su ihtiyacı oldukça fazladır. Havalimanlarındaki bu su sarfiyatları genel olarak yolcu, personel temel ihtiyaçlarının giderilmesi (içme, el yıkama, hijyen uygulamaları vs.), araç-aksam temizliği, havalimanı peyzaj yeşil alanların bakım faaliyetleri, yemek pişirme, içecek satış noktaları ve havayolu ikramcılarının faaliyetlerinde kullanılmaktadır. Havalimanlarında inşaat faaliyetleri ve yolcu trafiği arttıkça su tüketiminin da giderek artması beklenmektedir (Sreenath vd., 2021).

Atık su yönetimi de havaalanı işletmeleri için önemli sorumluluklardandır. Havaalanındaki atık suların birincil kaynağı, uçak bakımı ve yer hizmetleri, uçakların stantta yıkanması ve havaalanı bakımı ile ilişkili su deşarjlarından kaynaklanmaktadır. Havaalanlarındaki su kalitesi yakıt sızıntıları, petrol sızıntıları, katı atık bertarafı ve buz çözme operasyonları sırasında düşebilmektedir (Liao vd., 2021). Havaalanları, pist alanlarındaki karı temizlemek için glikol bazlı sıvılar gibi buz çözücü kimyasallar kullanır (AVINOR, 2018). Koenig ve Ryerson (2011) havalimanlarındaki su kalitesi riskini azaltmak adına buz çözme operasyonları için kızılötesi buz çözme sistemlerini önermektedir. Havalimanlarındaki pist genişletme gibi inşaat ve yıkım çalışmaları da su kaynaklarının kirlenmesine neden olabilir. Havaalanından deşarj edilen tüm su, hidrokarbonların, ağır metallerin ve tortu maddelerinin izlerini giderecek şekilde itinayla arıtılmalıdır. Buz çözmede kimyasal kullanılan havalimanlarında toplanan yağmur sularının da arıtılması gerekmektedir.

Thomas ve Hooper (2013)'a göre bir havaalanının sürdürülebilir su yönetimi ilkesi, hiyerarşik bir yaklaşımı içerir; çevresel ve ekonomik olarak en etkili olanı, suyu kaynağında en aza indirmektir. Bu doğrultuda yazarların önerileri;

—farkındalığı artırma ve "kapatma" programlarını teşvik etme;

—otomatik kapatma ve toplama sistemleri takma;

—örneğin, yakıt dökülmeleriyle başa çıkmak için su ve deterjan yerine kum kullanma gibi basit düşük su işletme uygulamalarının tanıtılması;

—susuz önlük süpürgeleri gibi düşük su tüketimli ekipmanların kullanılması.

Havalimanlarında su koruma stratejileri geliştirebilmek için öncelikle su tüketim profillerinin doğru bir biçimde anlaşılması gerekmektedir. Araştırma, terminal binalarındaki tuvalet, lavabo ve mutfak alanları, bakım tesisleri, pist temizliği, yeşil alan sulaması, itfaiye hizmetleri ve uçak temizliği gibi farklı su kullanım noktalarının detaylı biçimde izlenmesini önermektedir. Bu izleme sürecinde akıllı sayaçlar, otomasyon sistemleri ve dijital veri tabanları kullanılarak su tüketim alışkanlıklarının belirlenmesi, tasarruf fırsatlarının tespitini kolaylaştırmaktadır. Gri suyun (lavabo, duş, mutfak gibi kaynaklardan gelen nispeten daha az kirlenmiş atık su) arıtılarak yeniden kullanımının, havalimanlarında su tasarrufunun sağlanması için temel yöntemlerden biridir. Buna ek olarak, yağmur suyu hasadı sistemleriyle çatılardan, apronlardan ve diğer beton yüzeylerden toplanan suların depolanıp arıtılarak yeşil alan sulama, pist temizliği veya tuvalet rezervuarlarında kullanım gibi amaçlara yönelik değerlendirilebileceği vurgulanmaktadır. Havalimanlarındaki sanitasyon donanımlarının (lavabo bataryaları, pisuarlar, klozet rezervuarları gibi) su tasarruflu modellere dönüştürülmesi de önem arz etmektedir. Otomatik algılayıcılar, hareket sensörleri, basınç kontrollü püskürtme sistemleri ve düşük debili armatürler sayesinde su tüketiminde önemli oranda azaltım sağlanabilmektedir. Teknolojik çözümlerin yanı sıra, personel, yolcular ve tedarikçiler başta olmak üzere tüm paydaşların bilinçlendirilmesi de sürdürülebilir su yönetimi için kritik bir rol oynamaktadır. Uzun vadeli su yönetim planları, hedef belirleme, performans ölçümü, raporlama ve sürekli iyileştirme döngüleriyle desteklenmeli; böylece havalimanları küresel ölçekte giderek önem kazanan su yönetimi hedefine yapıcı katkılarda bulunmalıdır (de Castro Carvalho vd., 2013).

2018-2019 yıllarında 66,3 milyon yolcuya hizmet veren Changi Havalimanı yaklaşık 3,23 milyon m3 tüketmiştir (Changi Airport Company, 2020). Malezya havalimanı şirketi MAHB, uygulamaya koyduğu su ve atık su yönetimi sayesinde yolcu trafiğinde %5,6'lık bir artışa rağmen 2019'da su tüketim yoğunluğunu (litre/yolcu) %17,8 oranında azaltmıştır (Malaysia Airports Holdings Berhad, 2018). Hong Kong Uluslararası Havaalanının üçlü su temini (TWS) sisteminin uygulanmasıyla içme suyu talebini %52 oranında azalttığı bildirilmiştir. Bir TWS sisteminde, tatlı su, deniz suyu ve geri kazanılmış gri su olmak üzere üç tür su temini vardır (Leung vd., 2012). Bazı havaalanları, kamu su tesislerine ve yeraltı suyu kaynaklarına olan bağımlılığı azaltmak için bir yağmur suyu hasadı sistemi uygulamıştır. Hong Kong Uluslararası Havalimanı, su tüketimini azaltmak, yeniden kullanımı teşvik etmek ve deşarj edilen atık suları çevresel açıdan zararsız hale getirmek için kapsamlı bir su yönetimi politikası uygulamaktadır (Baxter, 2022). Kansai Uluslararası Havalimanı da benzer uygulamaları benimserken, Havalimanının su stratejileri; yağmur suyu toplama, gri su arıtma, peyzaj alanlarının sulanması için geri dönüştürülmüş su kullanımı ve terminal içi su tüketiminin optimize edilmesi gibi çözümleri içermektedir (Baxter, Srisaeng & Wild, 2018).

Tropik iklimin etkisiyle yoğun yağış alan ASEAN ülkelerinin havalimanlarında yağmur suyu toplama, gri su geri kazanımı ve arıtma sistemlerinin uygulanmasıyla su tüketimi minimize edilmektedir. Bu uygulamaların terminal binalarındaki tuvalet sistemlerinden pist temizliğine kadar geniş bir yelpazede kullanıldığı ve su israfının önüne geçildiği belirtilmektedir (Sreenath vd., 2021). Bu sayede havalimanları, içme suyu kaynaklarını korumakla kalmayıp uzun vadede su giderlerini de azaltmaktadır. Kurak bölgelerdeki havalimanlarında su ve atık su yönetimine örnek verilebilecek havalimanlarından Avusturalya Mildura Havalimanıdır. Bu havalimanının ortaya koyduğu en önemli stratejilerden biri, yağmur suyunun toplanması, depolanması ve bakım gerektiren alanlarda (örneğin pist ve çevre yeşil alanların sulanması) yeniden kullanılmasıdır. Mildura Havalimanı'nda, yağmur suyu toplama sistemleri, terminal çatılarında ve yakındaki altyapıda suyun biriktirilmesine imkan tanımaktadır. Bu yaklaşım, bölgedeki sınırlı su kaynaklarının üzerindeki baskıyı azaltırken aynı zamanda su kullanım maliyetlerinde düşüş sağlamaktadır. Çevresel etkileri azaltmak amacıyla havalimanında kurulan veya önerilen gri su arıtma tesisleri, arıtılmış suyun bahçe sulama, pist temizliği ve hatta belli teknolojik donanımlarda tekrar dolaşıma sokulmasını mümkün kılmaktadır. Bu yaklaşım çevresel kazanımların yanında önemli maliyet avantajları sağlayarak ekonomik katkılarda sunmaktadır. (Somerville vd., 2015).

Sreenath ve arkadaşları (2021), havalimanlarında su yönetimi uygulamalarını ele alırken su kaynaklarının verimli kullanımını, yağmur suyu hasadı, gri su geri dönüşümü, atık su arıtma ve yeniden kullanım gibi çeşitli bileşenleri içeren bütüncül bir yaklaşım olduğunu vurgulamaktadırlar. Ayrıca zamanında onarım ve sızıntı kontrolü mekanizmaları ile gereksiz sarfiyatların azaltılması da önerilmektedir. Havalimanı işletmelerinin temizlik, sulama ve çeşmelerde içilebilir olmayan su kaynaklarını tercih etmeleri önerilmektedir. Bu çerçevede, "su yönetimi" sadece kullanım verimliliğini değil, su kalitesinin korunmasını da içeren çok boyutlu bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Ammoury ve Salman (2024) dijital atık-su yönetimi çözümlerine dair önerilerinde su tüketiminde akıllı sensörlerin kullanımının yaygınlaştırılmasına dikkat çekmektedir.

Uluslararası Havalimanları Konseyi (ACI, 2020) tarafından önerilen sürdürülebilir altyapı rehberlerine göre yağmur suyu, terminal tuvaletlerinden pist yıkama operasyonlarına kadar pek çok alanda kullanılabilecek, böylece yerel tatlı su kaynaklarına olan bağımlılığı azaltacak yenilikçi bir su yönetimi yöntemi olarak tanımlanmaktadır. Yağmur suyu asfaltlanmış havaalanı alanlarından oldukça hızlı bir şekilde boşalır ve yağmur giderleri tarafından beslenen su yollarında su baskınlarına neden olabilir. Sel suları bu nedenle tipik olarak tutma tanklarını besler (Kazda ve diğerleri, 2007).

Sürdürülebilir su yönetimi salt teknik çözümlerle sınırlandırılamaz. Havaalanı işletmecileri, yerel hükümet birimleri, su tedarikçileri ve hatta bölge halkının katılımının gerektiği belirtilmektedir. Böylece, farklı çıkar gruplarının beklentilerini karşılayacak, ekonomik açıdan uygulanabilir, çevresel açıdan duyarlı ve toplumsal kabul gören bütüncül bir su yönetim planı oluşturmanın önemi vurgulanır (Somerville vd., 2015).

1.3.4. Teknolojik Yeniliklerin Uygulanması

Günümüzde havacılık sektörü, hızla artan yolcu talepleri, yükselen güvenlik standartları, iklim değişikliğinden kaynaklanan riskler ve sürdürülebilirlik merkezli beklentiler ile yüzleşmektedir. Bu koşullarda, havalimanı işleticileri operasyonel süreçleri daha etkin, esnek ve çevre dostu kılmak amacıyla dijital teknolojilere yönelmektedir (Halpern vd., 2021). Dijital havaalanı dönüşümü daha sorunsuz check-in'ler, bagaj işlemleri ve genel operasyon süreçlerinde ciddi iyileştirmeler sağlar. Bu hususta ortaya koyulan istatistikler bekleme sürelerinde %23'lük kayda değer bir azalma, genel güvenlik verimliliğinde %16'lık bir artış ve yolcu memnuniyetinde %8'lik önemli bir artış olduğunu yansıtmaktadır (Wavetec, 2024). Yolculara daha kısa kuyruklar, daha hızlı süreçler ve check-in'den uçuğa kadar sorunsuz bir yolculuk imkanı sunulmaktadır. Havalimanlarındaki dönüşümün sürükleyicisinin büyük oranda yolcu merkezli perspektife dayandığı kabul edilebilir.

Akıllı havalimanlarının en önemli özelliklerinden biri, çok sayıda sensör, kamera, hava koşulu istasyonu ve terminal içi izleme noktası tarafından üretilen verinin büyük veri analitiği kullanılarak işlenmesidir. Makine öğrenimi ve yapay zeka gibi öngörücü analiz teknikleri, bakım-onarım, operasyonel planlama ve hava trafiği yönetiminde kullanılarak verimlilik artırılabilmektedir (Halpern et al., 2021).

Nesnelerin interneti (IoT) tabanlı cihazlar ve akıllı sensör ağları, havalimanı pistlerinden terminal holüne kadar tüm fiziksel altyapıyı dijital olarak izleyebilir. Bu cihazlar ayrıca uçak park pozisyonlarını, yakıt ikmal süreçlerini, yolcu hareketlerini ve su kaynaklarının kullanımını izleyebilir (ACI, 2017; Baxter, 2022). Paydaşlar (havayolları, yer hizmetleri, güvenlik birimleri ve tedarik zinciri aktörleri) bu verileri bulut tabanlı platformlarda saklayarak anlık olarak paylaşabilirler. Böylece operasyonel süreçler daha esnek hale gelir ve kaynak yönetimi daha verimli hale gelir (Mohammed & Latif, 2024).

Dijitalleşme sadece havalimanlarını dönüştürmekle kalmamakta, yolcu deneyimini de dönüştürmektedir. Kiosk tabanlı check-in, mobil uygulamalar, yüz tanıma ve biyometrik güvenlik geçişleri gibi teknolojiler, yolcu işlemlerini hızlandırarak bekleme sürelerini azaltmakta ve memnuniyeti artırmaktadır. Bagaj takip sistemleri, gerçek zamanlı uçuş bilgileri ve yönlendirme

hizmetleri, yolcuların terminal içindeki hareketlerini kolaylaştırırken bilgi akışını şeffaf ve erişilebilir kılmaktadır (Halpern et al., 2021).

Akıllı havalimanlarında kullanılan teknolojik yenilikler arasında; sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda enerji, su ve diğer doğal kaynakların kullanımını optimize eden uygulamalarda sayılmalıdır. Örneğin, su tüketimini azaltmak, yağmur suyu yönetimini iyileştirmek ve atık suları yeniden kullanmak için gelişmiş sensörler, otomasyon sistemleri ve veri analitiği çözümleri uygulanabilmektedir (Baxter, 2022; Baxter, Srisaeng & Wild, 2018). Bu teknolojiler, hem maliyetleri düşürmekte hem de havalimanının karbon ayak izini azaltarak çevresel sorumluluklarını yerine getirmesine yardımcı olmaktadır (Sulej-Suchomska vd., 2024).

Gürsel ve arkadaşları (2023) dijitalleşmenin akıllı havalimanları ve sürdürülebilirlik üzerine etkilerini ele aldıkları çalışmalarında; dijitalleşme ile IoT tabanlı ağ teknolojilerinin operasyonlarda yaygınlaşmasının kağıt israfının önüne geçtiğini ve çevresel atık ve kirleticilerin de azalmasına katkıda bulunduğunu savunmaktadırlar.

1.3.5. Ulaşım ve Erişilebilirlik Uygulamaları

Hızlı kentleşme, artan hava yolu trafiği ve iklim değişikliği baskıları havalimanlarını ulaşım ve erişilebilirlik anlamında dönüşüme zorlamaktadır. Özellikle sürdürülebilirlik, ulaşım bütünleşmesi ve erişilebilirlik boyutlarında ileri uygulamalar geliştirilmektedir (Budd & Ison, 2019). Sürdürülebilir akıllı havalimanları; enerji verimliliği, çevresel etkiyi azaltma, yenilenebilir kaynak kullanımı, dijitalleşme ve tüm yolcular için kapsayıcı erişim çözümlerini aynı potada eritmeyi amaçlamaktadır. Sürdürülebilir akıllı havalimanlarının temel unsurlarından biri, havalimanını kent merkezine, diğer ulaşım ağlarına (demiryolu, metro, otobüs, elektrikli taksi hatları) ve bölgesel ulaşım stratejilerine entegre etmektir. Örneğin, Avrupa'da birçok büyük havalimanı, düşük karbon salımı hedeflerini desteklemek için toplu taşımaya kolay erişim sunmakta ve elektrikli araç şarj istasyonları, bisiklet park alanları gibi altyapılarla karayolu ulaşımının çevresel etkilerini azaltmaktadır (ACI Europe, 2017). Bu sayede yolcular, özel otomobil kullanımını asgariye indirerek karbon ayak izlerini küçültebilir, ulaşım sürelerini kısaltabilir ve seyahatlerini daha ekonomik hale getirebilirler.

Ayrıca, akıllı ulaşım yönetimi için gerçek zamanlı veri paylaşımı, IoT tabanlı sensörler ve yapay zekâ destekli yönlendirme sistemleri gibi teknolojiler devreye alınmaktadır. Bu sistemler, hava durumundan yolların yoğunluğuna, toplu taşıma sefer sıklıklarından park yeri müsaitliğine kadar çeşitli bilgileri toplayarak yolcuların yolculuk planlamalarını kolaylaştırmaktadır (SITA, 2022). Böylece tüm ulaşım ağında etkin bir senkronizasyon sağlanmakta, rötar ve gereksiz beklemelerin önüne geçilmektedir.

Sürdürülebilir akıllı havalimanlarında bir diğer kritik boyut da erişilebilirliktir. Erişilebilirlik sadece fiziksel engellerin ortadan kaldırılmasıyla sınırlı değildir. Aynı zamanda bilgiye, hizmetlere ve güvenliğe eşit erişimi de kapsamaktadır (European Commission, 2019). Özellikle engelli yolcular, yaşlılar, çocuklar ve kısıtlı hareket kabiliyetine sahip bireyler için havalimanı içinde sorunsuz bir deneyim sunmak öncelik haline gelmiştir.

Bu çerçevede, mobil uygulamalar ve dijital platformlar aracılığıyla anlık bilgilendirme, işitsel ve görsel yönlendirme sistemleri, dokunsal haritalar, tekerlekli sandalye erişimine uygun asansör ve rampalar, özel yardım hizmetleri ve güvenli geçiş noktalarının yeniden tasarlanması gibi düzenlemeler gündemdedir. Örneğin, Avrupa Birliği'nin havacılık standartları, havalimanlarında dezavantajlı yolcuların deneyimini iyileştirmeye yönelik yenilikçi teknolojilerin kullanımını teşvik etmektedir (European Commission, 2019). Sonuç olarak, bu tür uygulamalar sadece yasal bir zorunluluk olarak değil, aynı zamanda marka itibarını artıran, müşteri memnuniyetini ve sadakatini güçlendiren rekabetçi bir avantaj olarak da değerlendirilmektedir.

Akıllı havalimanı ekosistemlerinde enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kaynaklarının entegrasyonu, sürdürülebilir ulaşım stratejilerini desteklemektedir. Güneş panelleri, jeotermal enerji, LED aydınlatma, bina otomasyon sistemleri ve yüksek verimli ısıtma-soğutma teknolojileri kullanılarak sadece terminal binaları değil, ulaşım araçlarının bekleme alanları ve garajlar da daha az enerji tüketir hale getirilmektedir (Chin & Hooper, 2018). Bu sayede,

havalimanının genel karbon ayak izi azaltılırken, yolcuların seyahatlerinde tercih ettikleri ulaşım modları da doğrudan ya da dolaylı olarak sürdürülebilir kılınmış olur.

1.3.6. Sosyal Sorumluluk ve Toplumsal Etki

Havalimanları, yalnızca ulaşım altyapısının kritik bileşenlerinden biri olmakla kalmaz, aynı zamanda çevresel, ekonomik ve toplumsal sürdürülebilirlik hedeflerine de katkıda bulunacak stratejiler geliştirmek zorundadır. Bu bağlamda sosyal sorumluluk ve toplumsal etki uygulamaları, sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir parçası olarak öne çıkmaktadır.

Havalimanları, faaliyet gösterdikleri bölgelerde yerel toplulukların yaşam kalitesini artırmaya yönelik projeler geliştirmektedir. Örneğin, Heathrow Havalimanı (Birleşik Krallık), yerel halk için eğitim ve istihdam programları düzenleyerek ekonomik fırsatlar yaratmaktadır (Heathrow, 2023). Bu tür projeler, havalimanlarının çevresel etkilerini dengelemek ve toplumsal kabulünü artırmak adına önemlidir.

Gençlerin eğitimine destek olmak, havalimanlarının sosyal sorumluluk stratejilerinde sıkça görülen bir yaklaşımdır. İstanbul Havalimanı (IGA), "Küçük Kanatlar" adlı programıyla çocuklara havacılık ve çevre bilinci aşılamak üzere atölyeler düzenlemektedir. Bu program, erken yaşta farkındalık kazandırmayı hedeflemektedir (IGA, 2023).

Sürdürülebilirlik projelerinin toplumla bütünleştirilmesi, çevresel farkındalığın artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. San Francisco Uluslararası Havalimanı (SFO), plastik atıkların azaltılması için yerel işletmeler ve topluluklarla ortak kampanyalar düzenlemiştir (SFO Sustainability Report, 2023). Bu kampanyalar sayesinde, havalimanı kaynaklı çevresel etkilerin azaltılması hedeflenmiştir.

Havalimanları, kriz dönemlerinde önemli bir lojistik merkez olarak rol oynamaktadır. Örneğin, Atatürk Havalimanı, 2020 yılında gerçekleşen büyük bir depremin ardından bölgeye acil yardım malzemelerinin ulaştırılmasında kritik bir rol oynamış, bu süreçte çalışanlar ve gönüllüler aracılığıyla yerel topluluklara destek sağlamıştır (Kara, 2021).

Bazı havalimanları, kültürel ve sosyal etkinlikler düzenleyerek yerel kültürü desteklemekte ve tanıtmaktadır. Örneğin, Changi Havalimanı (Singapur), ulusal bayramlarda düzenlediği sergiler ve etkinliklerle yerel halkın havalimanıyla bütünleşmesini sağlamaktadır (Changi, 2022).

Bu uygulamalar, havalimanlarının sadece ekonomik fayda sağlayan kurumlar değil, aynı zamanda çevreye ve topluma katkı sunan aktörler olarak görülmesine yardımcı olmaktadır. Sürdürülebilirlik çerçevesinde sosyal sorumluluk projelerinin genişletilmesi, havacılık sektörünün toplumsal algısını güçlendirecek ve gelecekte daha geniş kitlelerin desteğini kazanmasını sağlayacaktır.

2. Türkiye Havalimanlarında Sürdürülebilirlik Uygulamaları

Türkiye'de sürdürülebilirliğe dair yürütülen projeler ve mevzuat düzenlemeleri aşağıda Tablo 1'de derlenmiştir;

Tablo 1. Türkiye'deki Havalimanlarının Sürdürülebilirliği İle İlgili Yürütülen Çalışmalar

Çalışma	Açıklama	Sonuç/İlerleme
ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi	Çevresel etkilerin yönetimi için iç tetkik faaliyetleri ve denetimler gerçekleştirilmiştir.	Belgelendirme başarıyla tamamlanmıştır.
Stratejik Gürültü Haritaları Projesi	Gürültü seviyelerinin belirlenmesi ve yönetilmesi amacıyla haritalar oluşturulmuştur.	Diyarbakır, İstanbul Atatürk, Mardin, Muğla, Trabzon haritaları tamamlanmıştır; diğerleri 2024'te tamamlanacaktır.
İklim Değişikliği Stratejileri Projesi	İklim değişikliğinin etkileri analiz edilerek azaltım ve uyum stratejileri geliştirilmiştir.	Etkilenebilirlik analizleri ve fayda-maliyet analizleri yapılmıştır.

Sıfır Atık Yönetmeliği	Sıfır atık belgelerinin devamlılığının sağlanması için çalışmalar sürdürülmektedir.	Atık yönetimi ve çevresel sürdürülebilirlik hedeflenmektedir.
Erişilebilirlik Projesi	Hareket kabiliyeti kısıtlı yolcular için 40 havalimanının "Erişilebilirlik Belgesi" alması sağlanmıştır.	Sosyal sürdürülebilirlik açısından önemli bir gelişme.

Kaynak: DHMİ (2023) Faaliyet Raporundan Derlenmiştir.

Türkiye'de "Yeşil Havalimanı Projesi" kapsamında sertifika alan havalimanları, çevresel sürdürülebilirliği destekleyen uygulamalarıyla öne çıkmaktadır. Örneğin, İstanbul Atatürk Havalimanı, enerji yönetimi ve çevresel etkilerin azaltılması yönündeki uygulamaları ile sertifikayı alan ilk havalimanlarından biri olmuştur. Ankara Esenboğa Havalimanı, su ve atık yönetimi sistemleriyle dikkat çekerken, İzmir Adnan Menderes Havalimanı, yenilenebilir enerji kullanımını teşvik eden projeleriyle ön plana çıkmaktadır. Muğla Dalaman ve Milas-Bodrum Havalimanları ise turistik bölgelerde olmalarına rağmen, karbon emisyonlarının azaltılması ve enerji verimliliği konusundaki uygulamalarıyla örnek teşkil etmektedir. Bu havalimanlarının hepsi ulusal ve uluslararası sürdürülebilirlik standartlarına uyum sağlayarak çevreye duyarlı işletme politikalarını benimsemekte ve Yeşil Kuruluş unvanını taşımaktadır.

Enerji verimliliği uygulamalarında İstanbul Havalimanı öne çıkmaktadır. Ayrıca atık yönetimi konusunda başarılı çalışmalara imza atmıştır. 2023 yılında, atıkların %34,66'sı ekonomiye geri kazandırılmış olup bu oranın 2030 yılında %50'ye çıkarılması hedeflenmektedir. İstanbul Havalimanı, su yönetimi konusunda da önemli adımlar atmıştır. Kullandığı suyun %30'unu geri dönüştürülmüş sudan elde ederek yolcu başına su ayak izini önceki yıla göre %5 azaltmıştır (enerjigunlugu.net, 2024).

Antalya havaalanı atık yönetimi ile ilgili çalışmaları ile öne çıkmaktadır. Atık piller, bitkisel yağlar, elektronik cihazlar ve floresan lambalar gibi atıklar, çevre ve halk sağlığına zarar vermemeleri için havaalanlarında ayrı toplanıp uygun şekilde geri dönüştürülmektedir. Atık piller ve elektronik cihazlar, ağır metaller içerdiği için çevreye zararlı olup geri dönüştürüldüklerinde ekonomik fayda sağlamaktadır. Bitkisel yağlar, su sistemlerinde tıkanmalara ve kirliliğe yol açtığından ayrıştırılarak toplanmaktadır. Floresan lambalar ise özel saklama kaplarında muhafaza edilmektedir. Tehlikeli atıklar, uzman Atık Departmanı tarafından yönetilmekte, böylece çevresel riskler minimize edilmektedir (Yavuz, 2022: 54). Ayrıca 2013 yılının Aralık ayında Antalya Havaalanına kurulan güneş enerjisi santrali, 260W gücünde 962 adet fotovoltaik panel kullanılarak toplam 500 kWp güce sahiptir. Fosil yakıtlarla karşılaştırıldığında, bu sistem havaalanındaki enerji maliyetlerini ve emisyonları düşürmektedir (Yılmaz ve Korkmaz, 2021: s.82).

İzmir Adnan Menderes Havaalanı, enerji verimliliği uygulamalarıyla karbon emisyonlarını minimum seviyeye indirerek kalan kısmını nötralize etmiş ve Avrupa'nın en çevreci 20 havaalanı arasında yer almıştır. Türkiye'de Enerji ve Çevre Dostu Tasarımında Liderlik (LEED) sertifikası alan ilk havaalanı olan iç hatlar terminali, dünya genelinde bu sertifikaya sahip yalnızca 10 havaalanından biridir. Yeni terminalde kurulan 5200 m²'lik fotovoltaik panellerle yılda 450 MW elektrik güneş enerjisinden üretilmektedir (Yılmaz ve Korkmaz, 2021: s.82).

Bu uygulamalar, Türkiye'deki havalimanlarının sürdürülebilirlik alanında attığı adımları göstermektedir. Enerji verimliliği, atık yönetimi ve su tasarrufu konularında gerçekleştirilen bu çalışmalar, havalimanlarının çevresel etkilerini azaltma ve topluma katkı sağlama çabalarının birer göstergesidir.

Sonuç ve Değerlendirme

Birleşmiş milletler 2030 hedefleri kapsamında dünya kaynaklarının verimli kullanımı ve sürdürülebilirlik vurgusunun en yoğun uygulandığı ve vurgulandığı sektörlerden havacılık

sektöründe öne çıkan uygulamalar bu çalışma kapsamında ele alınmaya çalışılmıştır. Atık ayrıştırma süreçlerinde robotik teknolojiler, su tüketiminde akıllı sensörler ve yapı malzemelerinin ömrünü uzatan dijital envanter sistemleri sayesinde havalimanları, kaynak kullanımını minimize ederek sürdürülebilirlik performanslarını yükseltebilmektedir (Ammoury & Salman, 2024). Bu yaklaşımlar, hem maliyetleri düşürmekte hem de doğal kaynakların korunmasına katkıda bulunmaktadır.

Doğal kaynakların etkin ve verimli kullanımı noktasında güneş enerjisi panellerinin yaygınlaştırılması ve su ve atık su yönetimi öne çıkmaktadır. de Castro Carvalho ve arkadaşları (2013), havalimanlarında su koruma uygulamalarının, teknoloji, yönetim, eğitim ve politika gibi farklı boyutların bir araya gelmesiyle etkin bir biçimde gerçekleştirilebileceğini ortaya koymaktadır. Gri su geri kazanımı, yağmur suyu hasadı, düşük debili armatürler, otomasyon sistemleri, paydaş farkındalığı ve düzenleyici çerçevelerin desteğiyle, havalimanları su tüketimini etkin bir şekilde azaltarak hem çevresel hem de ekonomik sürdürülebilirlik hedeflerine daha yakın bir konuma gelebilir.

Sürdürülebilirlikle ilgili bir diğer önemli nokta, sürdürülebilirliğin sadece teknolojik çözümlerle sınırlı olmadığıdır. Sürdürülebilirliğin aynı zamanda yönetişim, politika ve paydaş katılımıyla desteklenmesi gerekir. ASEAN ülkelerindeki havalimanlarında, kamu kurumları, işletmeciler, havayolu şirketleri, sivil toplum kuruluşları ve yerel halkın bir araya gelerek sürdürülebilir stratejilerin geliştirilmesine katkı sağladığı belirtilmektedir. Bu şekilde bütüncül bir yaklaşım benimsenmekte, çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan dengeli çözümler üretilebilmektedir (Sreenath vd., 2021).

Havalimanlarında dijitalleşme, 5G iletişim teknolojilerinin gelişimi, otonom araçların yaygınlaşması, yapay zekâ uygulamalarının çeşitlenmesi ve blockchain tabanlı veri güvenliği çözümlerinin benimsenmesiyle daha da hız kazanabilir. Bu gelişmeler, havaalanı ekosistemini daha esnek, verimli ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturacak; hava taşımacılığının küresel ölçekte daha güvenli, çevre dostu ve yolcu odaklı bir nitelik kazanmasına katkı sağlayacaktır (Halpern et al., 2021).

Sürdürülebilir akıllı havalimanları, ulaşım ve erişilebilirlik uygulamaları ile kentli yaşam kalitesini yükselten ve aynı zamanda çevresel etkileri asgariye indiren çok boyutlu bir yaklaşım da sunmaktadır. Bu yaklaşım, toplu taşıma ile bütünleşik ulaşım ağlarının kurulması, engelli ve hareket kısıtlılığı olan yolcuların gereksinimlerine özel çözümlerin üretilmesi ve enerji verimliliği temelli akıllı teknolojilerin kullanımını bir arada harmanlamaktadır. Uluslararası sivil havacılık otoriteleri, kamu kurumları ve özel sektör paydaşları, bu dönüşümü destekleyen politika ve uygulamaları teşvik ederek havacılık sektörünün uzun vadeli sürdürülebilirliğini sağlamaktadır.

Havalimanlarında sürdürülebilirlik kapsamında yürütülen sosyal sorumluluk ve toplumsal etki uygulamaları, havalimanlarının ekonomik aktörler olmanın ötesinde çevreye, topluma ve yerel kalkınmaya yönelik önemli birer paydaş olarak konumlanmasını sağlamaktadır. Yerel topluluklara destek programları, eğitim ve gençlik projeleri, çevresel farkındalık kampanyaları, afet yönetimi süreçlerindeki katkılar ve kültürel etkinlikler gibi çeşitli uygulamalar, havalimanlarının sosyal değer üretimindeki rolünü güçlendirmektedir. Bu tür uygulamalar, toplumsal fayda sağlamanın yanı sıra havalimanlarının sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasını desteklemekte ve uzun vadede sektörel algıyı olumlu yönde şekillendirmektedir. Dolayısıyla, bu yaklaşımların yaygınlaştırılması, havacılık sektörünün daha kapsayıcı ve sorumlu bir yapıya dönüşmesine katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın sektörel katkısı; bu çalışma kapsamında ele alınan sürdürülebilir havalimanı uygulamaları örnekleri ile havalimanı yönetimlerinin sürdürülebilirliğe dair farkındalıklarına katkıda bulunulması ve sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşma noktasında bir takım ulusal ve uluslararası örnek uygulamalar ile yol gösterilmesidir. Bu çalışma, havalimanlarının çevresel etkilerini azaltma çabalarına katkıda bulunabilir.

Bu çalışmanın en önemli sınırlılığı ele alınan sürdürülebilirlik uygulamalarının sürdürülebilirlik anlamında gelişmekte olan havalimanlarında uygulanabilirliğine dair uygulama içermemesidir.

Bu konuda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara bu uygulamaların uygulanabilirliğine dair saha araştırmaları geliştirmeleri ve uygulamaları önerilebilir.

Kaynakça

ACI Europe (2004). The Social and Economic Impacts of Airports, InterVISTAS and Airports Council Internatio nal Europe and York Aviation.

ACI Europe, (2020). Accredited airports. Erişim Adresi: https://www.airportcarbonaccreditation.org/participants/all.html#tabs-7, Erişim Tarihi: 10.12.2024.

ACI Europe. (2015). The economic impact of European airports. InterVISTAS.

ACI Europe. (2017). Airport Carbon Accreditation Annual Report 2016-2017. ACI Europe.

Airport Council International (ACI). (2017). Airport Digital Transformation: Best Practices and Case Studies. ACI World.

Akyüz, M. K., Altuntaş, Ö., Söğüt, M. Z., Karakoç, T. H., & Kurama, S. (2018). Determination of optimum insulation thickness for building's walls with respect to different insulation materials: a case study of International Hasan Polatkan Airport terminal. International Journal of Sustainable Aviation, 4(2), 147-161.

Ammoury, M., & Salman, B. (2024). Advancing Sustainability and Resilience of Airports through Deployment of New Technologies in the Aftermath of the COVID-19 Pandemic. ASCE OPEN: Multidisciplinary Journal of Civil Engineering, 2(1), 04024006.

Andreopoulou, Z., & Gkantalidou, S. (2023). Sustainable practices and green policies in airports: The case of airport of Thessaloniki Makedonia. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. https://doi.org/10.1088/1755-1315/1196/1/012052

AVINOR (2018). Annual and CSR Report.

Barral, V. (2012). Sustainable development in international law: nature and operation of an evolutive legal norm. European Journal of International Law, 23(2), 377-400.

Baxter, G. (2022). Sustainable Airport Water Management: The Case of Hong Kong International Airport. International Journal of Environment, Agriculture and Biotechnology, 7, 5.

Baxter, G., Srisaeng, P., & Wild, G. (2018). An assessment of sustainable airport water management: The case of Osaka's Kansai international airport. Infrastructures, 3(4), 54.

Budd, L., & Ison, S. (2019). Air Transport Management: An International Perspective. Routledge.

Chang, Y. H., & Yeh, C. H. (2016). Managing corporate social responsibility strategies of airports: The case of Taiwan's Taoyuan International Airport Corporation. Transportation Research Part A: Policy and Practice, 92, 338-348.

Changi Airport Company (2020). CHAMP10NING SUSTAINABILITY.

Changi Airport. (2022). Annual Sustainability Report.

Chen, S., Wu, L., Ng, K. K., Liu, W., & Wang, K. (2024). How airports enhance the environmental sustainability of operations: A critical review from the perspective of Operations Research. Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review, 183, 103440.

Cheremisinoff, N.P., (2003). Handbook of Solid Waste Management and Waste Minimization Technologies. Elsevier Science, Burlington, USA,pp. 20-58.

Culberson, S. D. (2011). Environmental impact of airports. Airport Engineering: Planning, Design, and Development of 21st Century Airports,, 704-738.

de Castro Carvalho, I., Calijuri, M. L., Assemany, P. P., e Silva, M. D. F. M., Neto, R. F. M., da Fonseca Santiago, A., & de Souza, M. H. B. (2013). Sustainable airport environments: A review of water conservation practices in airports. Resources, Conservation and Recycling, 74, 27-36.

Demirci, S., Doğan, T. G., & Eroğlu, E. Havalimanlarında Sürdürülebilirlik: Singapur Changi Havalimanı. Düzce Üniversitesi Süs ve Tıbbi Bitkiler Botanik Bahçesi Dergisi, 2(1), 14-26.

DHMİ (2023). DHMİ Faaliyet Raporu 2023. Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü.

Douglas, I. & Lawson, N. (2003). Airport construction: materials use and geomorphic change. Journal of Air Transport Management, 9(3), 177–185.

Edwards, B. (2004). The modern airport terminal: New approaches to airport architecture (2. bs.). London, UK & New York, ABD: Taylor & Francis.

Enerjigunlugu.net (2024). "İstanbul Havalimanı enerji tüketimini yüzde 11 azalttı" Erişim adresi: https://www.enerjigunlugu.net/istanbul-havalimani-enerji-tuketimini-yuzde-11-azaltti-60942h.htm Erişim Tarihi: 10.12.2024.

European Commission. (2019). Union of equality: Strategy for the rights of persons with disabilities 2021-2030. European Commission.

Gedik, Y. (2020). Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarla sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkinma. Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 3(3), 196-215.

Greer, F., Rakas, J., & Horvath, A. (2020). Airports and environmental sustainability: a comprehensive review. Environmental Research Letters, 15(10), 103007.

Gürsel, S., Demir, R. ve Rodoplu, H. (2023) The effect of digitalisation on sustainability and smart airport, *Int. J. Sustainable Aviation*, 9(1), 26–40.

Halpern, N., Budd, T., Suau-Sanchez, P., Bråthen, S., & Mwesiumo, D. (2021). Conceptualising airport digital maturity and dimensions of technological and organisational transformation. Journal of Airport Management, 15(2), 182-203.

Heathrow. (2023). Sustainability Strategy.

ICAO, A Focus on the Production of Renewable Energy at the Airport Site. Québec, Canada: International Civil Aviation Organization, 2017.

IGA İstanbul Havalimanı. (2023). Küçük Kanatlar Programı.

Kalyoncu, M. A. (2023). Havaalanlarında sürdürülebilir atık yönetimi uygulamaları: İstanbul Havalimanı (Master's thesis, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Çevre Bilimleri ve Enerji Yönetimi Ana Bilim Dalı).

Kara, F. (2021). Havalimanlarının Afet Yönetimindeki Rolü. Havacılık ve Çevre Dergisi.

Karaman, A. S., Kilic, M., & Uyar, A. (2018). Sustainability reporting in the aviation industry: worldwide evidence. Sustainability Accounting, Management and Policy Journal, 9(4), 362-391.

Kazda, T.; Caves, B.; Kamenický, M. (2007). Environmental control, in A. Kazda, R. E. Caves (Eds.). Airport design and operation. 2nd ed. Bingley, UK: Emerald Group Publishing, 457–500.

Koenig, G.G., Ryerson, C.C. (2011). An investigation of infrared deicing through experimentation. Cold Reg. Sci. Technol. 65, 79–87.

Leung, R.W.K., Li, D.C.H., Yu, W.K., Chui, H.K., Lee, T.O., Loosdrecht, M.C.M.V., Chen, G.H., (2012). Integration of seawater and grey water reuse to maximize alternative water resource for coastal areas: the case of the Hong Kong International Airport. Water Sci. Technol. 65, 410–417.

Liao, Z., Chen, Z., Xu, A., Gao, Q., Song, K., Liu, J., Hu, H.Y., 2021. Wastewater treatment and reuse situations and influential factors in major Asian countries. J. Environ. Manag. 282, 1–8.

Ma, D. (2024). Research on Green and Sustainable Management Strategy for Airports: a Case Study of Zhengzhou Xinzheng Airport.

Malaysia Airports Holdings Berhad (2019). Gaining Momentum-Sustainability Report.

Mohammed, M. H., & Latif, S. D. (2024). Forecasting daily rainfall in a humid subtropical area: an innovative machine learning approach. Journal of Hydroinformatics, jh2024016.

Morrell, P., & Lu, C. H.-Y. (2000). Aircraft noise social cost and charge mechanisms – a case study of Amsterdam Airport Schiphol. Transportation Research Part D: Transport and Environment, 5(4), 305–320.

Ortega Alba S and Manana M 2017 Characterization and analysis of energy demand patterns in airports Energies

Radomska, M., Chernyak, L., & Samsoniuk, O. (2018). The improvement of energy-saving performance at Ukrainian airports. Advances in sustainable aviation, 189-203.

Rodoplu, H. & Gürsel, S. (2022). "Sustainability Practices in Airport". In: Karakoc, T.H., Colpan, C.O., Dalkiran, A. (eds) *New Frontiers in Sustainable Aviation*. Sustainable Aviation. Springer, Cham.

San Francisco International Airport. (2023). Sustainability Report.

Sarbassov, Y., Venetis, C., Aiymbetov, B., Abylkhani, B., Yagofarova, A., Tokmurzin, D., ... & Inglezakis, V. J. (2020). Municipal solid waste management and greenhouse gas emissions at international airports: a case study of Astana International Airport. Journal of Air Transport Management, 85, 101789.

SITA. (2022). 2022 Air Transport IT Insights. SITA. Erişim adresi: https://www.sita.aero/resources/surveys-reports/air-transport-it-insights-2022/ Erişim tarihi: 12.12.2024.

Somerville, A., Baxter, G. S., Richardson, S., & Wild, G. (2015). Sustainable water management at major Australian regional airports: The case of Mildura Airport. Aviation, 19(2), 83-89.

Sreenath, S., Sudhakar, K., & Yusop, A. F. (2021). Sustainability at airports: Technologies and best practices from ASEAN countries. Journal of environmental management, 299, 113639.

Sulej-Suchomska, A. M., Szumińska, D., de la Guardia, M., Przybyłowski, P., & Polkowska, Ż. (2024). Airport Runoff Water: State-of-the-Art and Future Perspectives. Sustainability, 16(18), 8176.

Thomas, C.; Hooper, P. (2013). Sustainable development and environmental capacity of airports, in N. J. Ashford, H. P. M. Stanton, C. A. Moore, et al. (Eds.). Airport operations. 3rd ed. New York: McGraw-Hill, 553–578.

Torum, O., & Yılmaz, A. K. (2009). Havacılıkta Sürdürülebilirlik Yönetimi: Türkiye'deki Hava Limanları İçin Sürdürülebilirlik Uygulamaları Araştırması. Journal of Aeronautics and Space Technologies, 4(2), 47-58.

Toy, A., & Dündar, A. O. Green Logistics Practices In Aviation Industry: A Research On Antalya Airport. Honorary Chair, 268.

Wavetec (2024). Flight into the Future: Digital Transformation in Airports. Erişim adresi: https://www.wavetec.com/blog/airports/digital-transformation-in-airports/#:~:text=Digital%20airport%20transformation%20ensures%20smoother,in%20passenger%20satisfaction%20by%208%25. Erişim Tarihi: 14.12.2024.

Yavuz, İ. (2022). Havaalanlarında Çevresel Sürdürülebilirlik Uygulamaları Kapsamında Karbon Emisyonu Azaltımının Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Havacılık Yönetimi ABD.

Yıldız, Ö. F., Yılmaz, M., Çelik, A., & İmik, E. (2020). Havalimanlarında yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması. Journal of Aviation, 4(1), 162-174.

Yılmaz, D., & Korkmaz, F. (2021). Havalimanlarında Güneş Enerji Sistemlerinin Kullanılması İle İşletme Maliyetinin Azaltılması. Sürdürülebilir Mühendislik Uygulamaları ve Teknolojik Gelişmeler Dergisi, 4(2), 79-87.

Zabihi, H., & Habib, F. (2012). Sustainability in building and construction: revising definitions and concepts. International Journal of Emerging Sciences, 2(4), 570.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Demir, Y. (2025). "Michelin Yeşil Yıldızı'na Sahip Restoranlarla İlgili Müşteri Deneyim ve Algılamalarının Analizi: Google Haritalar Örneği", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 118-135. **Gönderim Tarihi**: 05.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 11.11.2024*20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1496079

Yazar/Author

Yeliz DEMİR*

Makale Adı/Article Name

Michelin Yeşil Yıldızı'na Sahip Restoranlarla İlgili Müşteri Deneyim ve Algılamalarının Analizi: Google Haritalar Örneği

Analysis of Customer Experience and Perceptions Regarding Michelin Green Star Restaurants: Google Maps Example

ÖZ

Michelin Rehberi sürdürülebilir gastronomi faaliyetleri kapsamında hizmet sağlayan yiyecek içecek işletmelerini teşvik etmek, ödüllendirmek ve sürdürülebilir gastronomi konusunda restoran müşterilerinin dikkatini çekebilmek için 2020 yılında restoranlara Yeşil Yıldız vermeye başlamıştır. Bu araştırmanın amacı Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'na sahip restoranlarla ilgili müşteri deneyim ve algılamalarının tespit edilmesidir. 17 Mayıs 2024 tarihinde alınan verilere göre Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan 4 restoranın Google Haritalar üzerindeki 635 müşteri yorumu içerik analizi ile incelenmiştir. Araştırma bağlamında tespit edilen kategoriler sırasıyla yıldız sayısı, yemek ve içecek, hizmet, atmosfer, deneyim, tüketim değeri, sürdürülebilir gastronomi deneyimi ve menüdür. Elde edilen verilere göre sürdürülebilir gastronomi deneyimi ve menü en düşük frekans sıklığına sahip kategorilerdir. Bununla birlikte müşteri yorumlarının bir kısmında restoranların Michelin Yıldızı'na sahip olduğu belirtilmesine karşın müşteri yorumlarının çok azında bu restoranların Michelin Yeşil Yıldızı'na sahip olduğundan bahsedilmektedir. Ayrıca bu restoranlarla ilgili yararcı tüketim değerine önem veren müşteri yorumlarının hedonik tüketim değerine önem veren müşteri yorumlarından fazla olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Google Haritalar, Michelin restoranları, Michelin Yeşil Yıldızı, müşteri algısı, müşteri deneyimi.

ABSTRACT

The Michelin Guide began giving Green Stars to restaurants in 2020 to encourage and reward food and beverage businesses that provide services within the scope of sustainable gastronomy activities and to attract the attention of restaurant customers about sustainable gastronomy. This research aims to determine customer experiences and perceptions about restaurants with Michelin Green Stars in Türkiye. According to the data obtained on May 17, 2024, 635 customer reviews on Google Maps of 4 restaurants that received Michelin Green Stars in Türkiye were examined with content analysis. The categories identified in the research context are number of stars, food, and beverage, service, atmosphere, experience, consumption value, sustainable gastronomy experience, and menu, respectively. According to the data, sustainable gastronomy experience and menu are the categories with the lowest frequency. However, although some of the customer reviews state that the restaurants have a Michelin Star, very few of the customer reviews mention that these restaurants have a Michelin Green Star. In addition, it has been determined that the customer comments that emphasize utilitarian consumption value about these restaurants are more than the customer comments that emphasize hedonic consumption value.

Keywords: Google Maps, Michelin restaurants, Michelin Green Star, customer perception, customer experience.

*Dr. Öğr. Üyesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, yelizdemir@isparta.edu.tr

Extended Abstract

In 2020, the Michelin Guide started to rate Michelin Green Star restaurants for sustainable gastronomy activities (Michelin Guide, 2021). According to the Michelin Guide, 539 food and beverage establishments worldwide have received a Green Star (Michelin Guide, 2024a). In Türkiye, four restaurants have received the Michelin Green Star, and these restaurant numbers are updated at certain periods (Michelin Guide, 2024b).

To identify chefs and establishments, the Michelin Guide states that its auditors identify various themes related to sustainable gastronomy that should be reflected in the customer experience (products and ingredients used (seasonality, locality, quality of production, and transparency of this information), the composition of the menu, the chef's ability to raise customer awareness of his philosophy, initiatives to reduce and recycle food waste, and management of the establishment's resources) (Michelin Guide, 2021).

It is stated that transparency is an important factor within the scope of sustainable gastronomy activities (Demir & Bertan, 2023; Michelin Guide, 2021). In addition, the Michelin Guide (2021) emphasizes that the chef's ability to raise customer awareness of his philosophy is one of the sustainable gastronomy themes considered. Based on this information, this study aims to determine the perceptions of the customers of Michelin Green Star restaurants in Türkiye regarding sustainability activities and their general perceptions of these restaurants. For this purpose, Google Maps comments about Michelin Green Star restaurants in Türkiye were examined through content analysis. With the findings obtained in the research, it is planned to evaluate Michelin Green Star restaurants and chefs in Türkiye to reflect their sustainability philosophy to their customers with the services they provide and their transparency on sustainability.

Method

This research aims general experiences, perceptions, and awareness of customers regarding sustainable gastronomy in Michelin Green Star restaurants in Türkiye. The research data covers customer reviews on Google Maps regarding Michelin Green Star restaurants in Türkiye. In this study, customer reviews on the Google Maps application were collected as data because users can search by cuisine in the Google Maps application (Mathayomchan and Taecharungroj, 2020), the application has been downloaded by a large audience (more than 10 billion) (Polat and Akkaya, 2023; Google Play, 2024), businesses and customers can register for this application for free, and customers can comment on these businesses, share photos and give stars to businesses (Polat and Akkaya, 2023).

According to the information from the Michelin Guide on 17.05.2024, 5 restaurants in Türkiye entered the Michelin Guide with a Green Star in 2024. As a result of the conducted-on Google Maps, one of these restaurants has been closed. Three of these restaurants are in Izmir and one is in Istanbul. From the date the restaurants that received the Michelin Green Star in Türkiye were first announced on the Michelin Official Instagram account until 17.05.2024, customer reviews made on the Google Maps application regarding these restaurants were recorded as data. As a result, 635 Google Maps customer reviews of the 4 restaurants were recorded as data.

Conclusion and Discussion

According to the results obtained in this research, Michelin Green Star restaurants in Türkiye provide customer satisfaction with their atmosphere, service, and food. It has been understood that many customers are satisfied with the service they receive from these businesses and have a positive experience. On the other hand, some customers are dissatisfied with the service they receive from these businesses and have a negative experience. Service personnel and the service process can affect service satisfaction. However, very few customers' comments mention that these restaurants have received the Michelin Green Star. Michelin Green Star restaurants should train their service personnel about Michelin Green Star and sustainable gastronomy to increase customers' satisfaction and the positive experience customers receive from the service in their businesses. The service personnel should be able to convey the concept of the business, the content of the menu, the characteristics of the dishes, and information about sustainability by

combining it with the dining experience throughout the service process in a way that will attract the customer's attention. In addition, it has been understood in the research that Michelin Green Star restaurants use tablets, brochures, or menus to inform customers about sustainable gastronomy practices. Although this is an interactive application between the customer and the restaurants, it can be said that the guidance of the service personnel is important in this process. Because in some comments, it was observed that customers did not fully understand the purpose of these materials on the table. In this research, it was understood that the atmosphere is an element the customer cares about. Therefore, the characteristic features of Michelin Green Star restaurants and the vision and mission of the restaurants can be conveyed to the customer through the restaurant's atmosphere. In this research, it was determined that the menu was the category mentioned least in customer comments. On the other hand, in some comments, customers have a sense of curiosity towards restaurants with rotating menus and they can revisit the business when the restaurant's menu changes.

The most important limitation of this research is that English and Turkish comments of Green Star restaurants in Türkiye available on the Google Maps application, were taken as data. In this case, the research results should be evaluated in the context of Türkiye. In addition, the research reveals the similarities and differences between the Michelin Green Star and the Michelin Star through customer experiences and perceptions. Therefore, it fills an important gap in the literature. In the future, researchers can examine the menus of Green Star restaurants in Türkiye to identify sustainable gastronomy practices used in the menus, conduct in-depth interviews with the chefs and employees of these restaurants to conduct a case study and conduct semi-structured or unstructured interviews with the customers of these restaurants to provide deeper insights into the sustainable gastronomy experience of customers.

Giriş

Michelin Rehberi'nin dünyada önde gelen restoran değerlendirme kuruluşlarından biri olduğu aktarılmaktadır (Çavuş ve Nazik, 2022). Buna ilaveten rehber tutarlı, kaliteli ve özgün bir yemek deneyiminin oluşturulması için restoranları ve şefleri teşvik ederken (Michelin Guide, 2022), restoranlara verdiği derecelendirme yıldızları ile müşterileri yıldızlı restoranları ziyaret etmeleri için güdülemektedir (Michelin Guide, 2019). Michelin rehberine göre bir yıldız "*kendi kategorisinde çok iyi bir restoran*", *iki yıldız "mükemmel yemek pişirme, dolambaçlı yoldan gitmeye değer*" ve *üç yıldız "özel bir yolculuğa değer olağanüstü mutfak*" olarak tanımlanmaktadır. 1957 yılında Michelin rehberi "*uygun fiyata iyi yemekler*" sunan restoranları belirlemeye başlamıştır ve 1997 yılında Michelin Rehberi'nde "*Bib Gourmand*" sembolü kullanılmaya başlanmıştır (Michelin Guide, 2019).

Son yıllarda her endüstride olduğu gibi yiyecek içecek endüstrisinde de sürdürülebilirlik konusunun önemi artmıştır. Bu durumun farkında olan Michelin Rehberi de sürdürülebilir gastronomi faaliyetleri kapsamında hizmet sağlayan yiyecek ve içecek işletmelerini teşvik etmek, ödüllendirmek ve müşterilerin de sürdürülebilirlik konusuna dikkatini çekebilmek için 2020 yılında restoranlara Michelin Yeşil Yıldızı'nı vermeye başlamıştır. Başka bir anlatımla restoranlar Michelin Yıldızı'na sahip olamasa bile yürüttükleri sürdürülebilir gastronomi faaliyetleri nedeni ile Michelin Yeşil Yıldızı'nı alabilmektedirler (Michelin Guide, 2021).

Bu kapsamda literatürde Michelin Yıldızlı restoranlarında hizmet alan müşterilerin deneyim ve algılamalarını tespit etmeye yönelik birçok araştırma yapıldığı görülmektedir (Bertan, 2016; Bertan ve Alkaya, 2018; Chiang ve Guo, 2021; Şahin vd., 2021; Saydam vd., 2022; Barrera-Barrera, 2023; Rita vd., 2023; Yazıcı-Ayyıldız ve Kuday, 2023). Yapılan bu araştırmanın en büyük farklılığı ise Michelin Rehberi tarafından ayrı bir derecelendirme kriteri olarak tanıtılan

Michelin Yeşil Yıldızlı restoranlarının sürdürülebilir gastronomi faaliyetlerine daha fazla önem verdiği varsayımına dayanarak müşterilerin Michelin Yeşil Yıldızına sahip restoranlardaki genel ve sürdürülebilirlik kapsamındaki deneyim ve algılamalarını belirlemektir. Literatürde henüz bu konuda çok fazla çalışma olmaması bu alandaki boşluğa önemli bir işarettir.

Sürdürülebilir gastronomi faaliyetleri kapsamında şeffaflığın önemli bir faktör olduğu belirtilmektedir (Demir ve Bertan, 2023; Michelin Guide, 2021). Ayrıca Michelin Rehberi'nde (2021) şefin kendi felsefesi konusunda müşterinin farkındalığını artırma yeteneğinin dikkate alınan sürdürülebilir gastronomi temalarından biri olduğu vurgulanmaktadır. Bu bilgilerden hareketle araştırmanın amacı Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoran müşterilerinin bu restoranlarla ilgili genel deneyimlerinin yanı sıra sürdürülebilir gastronomi uygulamaları ile ilgili algılamalarını ve farkındalıklarını da tespit etmektir. Bu amaçla çalışmada Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'na sahip restoranlarla ilgili Google Haritalar üzerindeki müşteri yorumları içerik analizi ile incelenmiştir. Araştırmada elde edilen bulgularla Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'na sahip restoranların ve şeflerin verdikleri hizmetlerle sürdürülebilirlik felsefelerini müşterilerine yansıtma şekilleri ve sürdürülebilirlik konusundaki şeffaflıkları da değerlendirilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve ve Yazın İncelemesi

Bang vd. (2022) restoran endüstrisinde Michelin Yıldızları'nın etkili bir pazarlama aracı ve prestijli bir sertifika olarak kabul edildiğini vurgulamaktadırlar. Michelin Rehberi'ne göre, Michelin müfettişleri restoranları malzemelerin kalitesine, lezzetlerin uyumuna, şeflerin pişirme tekniklerine hakimiyetine, şefin kişiliğinin yemek deneyimine yansımasına ve müfettişlerin ziyaretleri arasındaki tutarlılığına göre restoranları denetlemektedirler (Michelin Guide, 2022). Çavuş ve Nazik (2022) ise bu rehberin değerlendirme kriterlerinin gizli olması durumunun sektörde yaratıcılığın ve benzersizliğin ortaya çıkmasına neden olduğunu aktarmaktadırlar.

Michelin Yıldızı, restoranların fiyat politikalarını (Snyder ve Cotter, 1998; Craig vd., 2023), maliyetlerini (Moreno-Gene vd., 2023) ve kârlılığını (Daries vd., 2021; Moreno-Gene vd., 2023) etkilemektedir. Snyder ve Cotter (1998) Fransa'da Michelin Yıldızı'nı almayı hedefleyen restoranların kalitelerini yükseltmek ve olanaklarını iyileştirmek için ekstra masrafa katlanmaları nedeniyle diğer restoranlara göre fiyatlarını artırdıklarını gözlemlemişlerdir. Benzer şekilde Craig vd. (2023) ise Fransa ve İngiltere'de üç yıldız alan restoranlar ile ilgili yaptıkları araştırmada ek yıldızların restoranlarda daha yüksek menü fiyatlarına yol açtığını tespit etmişlerdir. Bu duruma paralel olarak Daries vd. (2021) ise Michelin Yıldızlı restoranlarının her yıldızla birlikte daha da kârlı olduğunu belirtmektedirler. Moreno-Gene vd. (2023) İspanya'da Michelin Yıldızı'nı alan restoranlar üzerinde yaptıkları araştırmada restoran sektörünün ana giderinin gıda maliyetleri olmasına rağmen, Michelin Yıldızlı restoranlarında personel maliyetleri ile gıda maliyetlerinin benzer oranlara sahip olduğunu bulmuşlardır.

Michelin Yıldızı, şeflerin çalışma disiplinlerini de etkilemektedir. Bu konuda Cooper vd. (2017) tarafından yapılan saha çalışmasında Michelin Yıldızlı şeflerinin kalite ve yüksek performans standartlarını korumak için mutfak ekiplerinde katı kurallar ve disiplin kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan diğer bir araştırmada ise şeflerin Michelin Yıldızları için çabalamasında içsel (kendini şef olarak tanımlama, işe olan bağlılık, tutku, kendine güven ve rekabetçilik) ve dışsal faktörlerin (zorlukların üstesinden gelme, fedakârlık yapma, başarısızlıktan ders alma ve işte öğrenme) etkili olduğu bulunmuştur (Traynor vd., 2022). Michelin Yıldızlı şeflerinin, mutfaklarda zorbalık ve şiddet olgusunu kabul etmedikleri, bu olumsuz durumların ortadan kalkması (Cooper vd., 2017) ve özellikle genç şeflerin eğitiminde insancıl bir yaklaşım sergilenmesi (Traynor vd., 2022) gerektiğini düşündükleri anlaşılmaktadır.

İlgili literatürde Michelin Yıldızlı restoranlarında müşteri deneyim ve algılamalarını tespit etmeye yönelik çalışmaların da olduğu görülmektedir (Bertan, 2016; Bertan ve Alkaya, 2018; Chiang ve Guo, 2021; Şahin vd. 2021; Bang vd. 2022; Saydam vd. 2022; Barrera-Barrera, 2023; Rita vd., 2023).

Tablo 1 Michelin Yıldızlı Restoranlarında Müşteri Deneyim ve Algılamaları ile ilgili Çalışmalar

Yazar	Örneklem	Bulgular
Bertan, 2016	Michelin Üç Yıldızlı restoranlarının TripAdvisor yorumları	Michelin Yıldızlı restoranlarının genel değerlendirmesini en iyi açıklayan değişkenlerin sırasıyla değer, yemek ve atmosfer olduğu bulunmuştur.
Bertan ve Alkaya, 2018	Michelin Yıldızlı restoranlarının TripAdvisor yorumları	Michelin Yıldızlı restoranlarına yönelik müşterilerin değer, atmosfer, hizmet ve yemek algılamalarında ülkeler arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır.
Chiang ve Guo, 2021	Tüketiciler	Tüketicilerin, Michelin Rehberi ve restoranlarıyla ilgili algı ve tutumlarına yönelik bulgular sunulmuştur.
Şahin vd. 2021	Michelin Yıldızlı restoranlarının TripAdvisor yorumları	Tüketicilerin, Michelin Yıldızlı restoranlarında deneyimlemeyi tercih ettikleri faktörler arasında yemek deneyimin, misafirperverliğin, hizmetin ve dekorasyonun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Bang vd. 2022	ABD'nin büyük şehirlerinde bulunan Michelin Yıldızlı olan ve olmayan restoranlarla ilgili müşteri yorumları	Michelin Yıldızlarının, müşterilerinin sosyal, hedonik ve hizmet kalitesi gibi işlevsel olmayan değerlerini arttırdığı bulunmuştur.
Saydam vd. 2022	ABD'deki Michelin Üç Yıldızlı restoranlarının TripAdvisor yorumları	Müşteri deneyimlerinde öne çıkan temaların yemek, şefler, restoran, şarap, personel ve fiyat olduğu belirtilmektedir.
Barrera-Barrera, 2023	İspanya'da Michelin Yıldızlı 224 restoranının TripAdvisor yorumları	Michelin Yıldızlı restoranlarında müşteri deneyimini tanımlamak için kullanılan özellikler; müşteri ilgisi, yemek kalitesi, dekor, atmosfer ve fiyat-performans olarak belirlenmiştir.
Rita vd., 2023	Avrupa'daki Michelin Yıldızlı 87 restoranının TripAdvisor yorumları	Çalışma, restoranların Michelin Yıldızı alması öncesinde ve sonrasında müşteri duygularındaki değişiklikleri ortaya koymuştur.

Tablo 1'de gösterilen çalışmaların ayrıntıları incelendiğinde literatürde Michelin Yıldızlı restoran müşterilerinin deneyim ve algılamalarını inceleyen çalışmaların olduğu görülmektedir. Bu durum Michelin Yeşil Yıldızı'na sahip restoranlarındaki müşterilerin deneyim ve algılamalarını inceleyen araştırmalar konusunda literatürde önemli bir boşluk olduğunun kanıtıdır. Ayrıca Huang vd. (2023) tarafından Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranların web sitelerinin içerik analizi yapılan araştırmada Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranların sürdürülebilirlik elçileri ve destekçileri olabilecekleri, ancak şu anda müşterileri sürdürülebilirliğe teşvik etme konusunda mütevazı oldukları ileri sürülmektedir. Başka bir anlatımla Huang vd. (2023) göre Michelin Yeşil Yıldızlı restoranları yürüttükleri sürdürülebilir gastronomi uygulamaları konusunda müşterilerini bilgilendirmede geri planda kalmaktadır. Buna karşın sürdürülebilir gastronomi uygulamalarında bilgi sağlama (şeffaflık) önemli konuların başında gelmektedir (Demir ve Bertan, 2023; Michelin Guide, 2021). Bu bağlamda yapılan bu araştırmanın amacı ise Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranların müşteri yorumlarını içerik analizi ile inceleyerek müşterilerin bu restoranlarla ilgili genel deneyim ve algılamalarının yanı sıra sürdürülebilirlik faaliyetleri ile ilgili algılamalarını ve farkındalıklarını da tespit etmektir.

2. Yöntem

Bu araştırmanın amacı Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarla ilgili müşterilerin genel deneyimlerini, algılamalarını ve sürdürülebilir gastronomi ile ilgili algılamalarını ve

farkındalıklarını tespit etmektir. Araştırma verileri Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarla ilgili Google Haritalar üzerindeki müşteri yorumlarını kapsamaktadır.

Google Haritalar uygulamasında kullanıcıların mutfağa göre arama yapabilmesi (Mathayomchan ve Taecharungroj, 2020), uygulamanın geniş bir kitle tarafından indirilmesi (10 milyardan fazla) (Polat ve Akkaya, 2023; Google Play, 2024), işletmelerin ve müşterilerin bu uygulamaya ücretsiz bir şekilde kaydolabilmesi dahası müşterilerin bu işletmelerle ilgili yorum yapabilmesi, fotoğraf paylaşabilmesi ve işletmelere yıldız verebilmesi (Polat ve Akkaya, 2023) nedenlerine bağlı olarak bu araştırmada Google Haritalar uygulaması üzerindeki müşteri yorumları veri olarak toplanmıştır.

Türkiye'de 2022 yılında bir adet restoran Michelin Yeşil Yıldızı'nı almıştır (Temizkan ve Aktepe, 2023). 17.05.2024 tarihinde Michelin Rehberi'nden alınan bilgilere göre Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan 5 adet restoran bulunmaktadır. Google Haritalar üzerinde yapılan inceleme neticesinde bu restoranlardan birinin kapandığı tespit edilmiştir. Tablo 2'de Türkiye'de 2024 yılı Michelin Rehberi'ne giren 4 adet Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarla ilgili bilgiler gösterilmektedir. Bu restoranların üçü İzmir'de biri ise İstanbul'dadır (Michelin Guide, 2024b). Michelin Resmi Instagram hesabında, bu restoranların ilk ilan edildiği tarihten 17.05.2024 tarihine kadar Google Haritalar uygulaması üzerindeki Türkçe ve İngilizce olarak paylaşılmış 635 çevrimiçi müşteri yorumu veri olarak kaydedilmiştir.

Tablo 2 Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan Restoranlar

Restoranın Adı	Yeri	Michelin Yeşil Yıldızını Alma Yılı
Neolokal	İstanbul	2022-2023
OD Urla	İzmir	2023
Hiç Lokanta	İzmir	2023
Vino Locale	İzmir	2023

Çevrimiçi müşteri yorumlarının incelenmesinde içerik analizi uygulanmıştır. Metin ve Ünal (2022) içerik analizinin objektif, ölçülebilir, ispatlanabilir bilgilere ulaşabilmek için metin ve belge gibi çeşitli materyalleri belirli kurallar çerçevesinde (örnekleme, kodlama, kategori vb.) analiz etmeyi amaçlayan bir teknik olduğunu belirtmektedir. Sallan Gül ve Kahya Nizam (2021) içerik analizinin 5 temel aşamadan oluştuğunu bildirmektedir. İçerik analizinin aşamaları içeriğin seçilmesi, analiz birimlerinin belirlenmesi ve kategorilerin tanımlanması, kodlama için kuralların geliştirilmesi, araştırma soruları veya hipotezleri kapsamında değişkenlerin belirlenmesi, belirlenen değişkenler bağlamında metinlerin kurallara göre kodlanması ve sonuçların yorumlanması olarak sıralanmaktadır (Sallan Gül ve Kahya Nizam, 2021). Bu bağlamda Google Haritalar uygulamasından toplanan verilerin içerik analizi Maxqda programında yapılmıştır. Yorumlar, kodlara, alt-kategorilere ve kategorilere göre sınıflandırılmıştır (Özdemir ve Nebioğlu, 2015). Belirlenen kategoriler için ilgili literatürdeki Michelin Yıldızlı restoranlarındaki müşteri deneyim ve algılamaları (Bertan, 2016; Bertan ve Alkaya, 2018; Rita vd., 2023) ve Michelin Yeşil Yıldızlı Restoranları (Huang vd., 2023) ile ilgili yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır.

Araştırmanın geçerliğini ve güvenilirliğini sağlamak için müşteri yorumlarına bulgular bölümünde yer verilmiştir. Buna ilaveten araştırmadan bağımsız farklı bir uzman daha müşteri yorumlarını deşifre etmiş ve araştırmada elde edilen nitel veriler çevrimiçi yorumlar bağlamında müşteri deneyim ve algılamaları ile ilgili çalışmaları olan bir akademisyene de gösterilerek fikirleri alınmıştır (Sikolia vd., 2013; Demir, 2022). Bunlara ilaveten araştırma etiğini sağlamak için Google Haritalar üzerinden restoranlarla ilgili yorum yapan kişilerin kimlikleri gizli tutulmuş ve yorumlara kodlar verilmiştir (Kandemir Altunel ve Çifçi, 2021).

3. Bulgular

Şekil 1'de Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarla ilgili Google Haritalar uygulaması üzerindeki müşteri yorumlarının kelime sıklıklarına göre oluşturulmuş kelime bulutu gösterilmektedir. Kelimelerin toplam frekansı 9631'dir. Frekans değerleri en yüksek olan kelimeler sırasıyla hizmet (n=382), atmosfer (n=353) ve yiyecektir (n=310). Başka bir anlatımla müşteriler Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarla ilgili deneyim ve algılamalarını Google Haritalar uygulaması üzerinden çevrim içi yorum olarak paylaşırken en sık kullanıldıkları kelimelerin restoranlardan aldıkları hizmetlerle, restoranın atmosferi ve yiyeceklerle ilgili olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Google Haritalar müşteri yorumlarının önemli bir kısmında müşteriler bu işletmelerde aldıkları hizmete, yiyeceklere, atmosfere ve genele yönelik 1-5 derece arasında yıldız verdiğinden kelime bulutunda hizmet, atmosfer ve yiyeceğin yüksek frekans değerli çıkması beklenen bir sonuçtur. Kelime bulutunda bu kelimelerin yanı sıra frekans sıklıklarına göre en çok "iyi (n=203)", "yemek (n=183)", "yıldız (n=158)", "güzel (n=153)" ve "yemekler (n=148)" kelimeleri de bulunmaktadır.

Şekil 1 Türkiye'de bulunan Michelin Yeşil Yıldızlı Restoranları ile İlgili Google Harita Müşteri Yorumlarının Kelime Bulutu

Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarla ilgili müşteri deneyim ve algılamalarını etkileyen faktörleri tespit etmek için kodlar, alt-kategoriler ve kategoriler belirlenmiştir. Bu araştırmadaki değer, atmosfer, hizmet, yemek (Bertan, 2016; Bertan ve Alkaya, 2018; Rita vd., 2023), sürdürülebilir gastronomi uygulamaları (gıda satın alma, gıda hazırlama ve gıda sunma) (Huang vd., 2023) ile ilgili oluşturulan kategoriler için ilgili literatürdeki diğer çalışmalardan yararlanılmıştır.

Tablo 3'te gösterilen kategorilerin sıklıklarına ilişkin yüzdeler incelendiğinde Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarla ilgili müşteri yorumlarının %40,32'sinin müşterilerin restoranlara verdiği yıldız değerlendirmesi, %19,05'inin restoranda sunulan yemek ve içeceklerle, %12,62'sinin hizmetle, %8,90'ının atmosferle, %6,18'inin deneyimle, %5,36'sının tüketim değeri, %5,02'sinin sürdürülebilir gastronomi deneyimi ve %2,55'inin ise menü ile ilgili olduğu tespit edilmiştir.

Elde edilen bulgulara göre Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarla ilgili Google Haritalar uygulamasındaki müşteri yorumlarının önemli bir çoğunluğunda restoranların atmosferine, yiyeceklerine, hizmetine veya genel değerlendirmeye yönelik 1-5 derece arasında işletmelere yıldız verildiği anlaşılmıştır. Müşterilerin yıldız derecelendirmelerine paralel olarak müşteri yorumlarının önemli bir kısmının ise yemek deneyimi, hizmet ve atmosfer ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. İlgili literatürde de Michelin Yıldızlı restoranlarında müşteri deneyim ve algılamaları ile ilgili yapılan araştırmalarda da kategorilerin sıralaması değişse de müşteri deneyim ve algılamalarında benzer kategorilerin belirtildiği görülmektedir. Örneğin, Şahin vd. (2021) tarafından yapılan çalışmada tüketicilerin Michelin Yıldızlı restoranlarında deneyimlemeyi tercih ettikleri faktörler arasında yemek deneyimin, misafirperverliğin, hizmet ve dekorasyonun olduğu belirtilmektedir. Yazıcı-Ayyıldız ve Kuday (2023) ise Türkiye'de ilk kez Michelin Yıldızı'nı alan İstanbul'daki 5 restoranın TripAdvisor uygulaması üzerindeki müşteri yorumlarını inceledikleri araştırmada müşteriler tarafından en fazla yorumun yemek, konum, hizmet, fiyat, personel, atmosfer ve menü ile ilgili olduğu belirtilmektedir. Barrera-Barrera (2023) çalışmasında Michelin Yıldızlı restoranlarında müşteri deneyimini tanımlamak için kullanılan özellikleri, müşteri ilgisi, yemek kalitesi, dekor, atmosfer ve fiyat-performans olarak belirlemiştir.

Tablo 3. Kategori Sıklık Tablosu

Kategori	**Frekans**	**Yüzde**
Yıldız sayısı	1278	40,32
Yemek ve İçecek	604	19,05
Hizmet	400	12,62
Atmosfer	282	8,90
Deneyim	196	6,18
Tüketim değeri	170	5,36
Sürdürülebilir gastronomi deneyimi	159	5,02
Menü	81	2,55
Toplam kodlama sayısı	**3170**	**100**
Toplam Yorum Sayısı	**635**	

Tablo 4'te müşterilerin Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarına Google Haritalar uygulaması üzerinden verdikleri yıldız derecelendirmelerinin frekans ve yüzde dağılımları gösterilmektedir. Müşterilerin %74,40'ının atmosfere, %73,06'sının hizmete, %68,26'sının yiyeceğe ve %66,33'ünün genele yönelik değerlendirmelerinin 5 yıldız olduğu tespit edilmiştir. Tablo 4'teki yıldız derecelendirmesi müşterilerin önemli bir çoğunluğunun Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlardaki deneyimlerinden memnun olduklarını göstermektedir. Yazıcı-Ayyıldız ve Kuday (2023) TripAdvisor uygulamasında Türkiye'deki Michelin Yıldızlı restoranları ile ilgili en fazla değerlendirme yapılan kategorinin yemek olduğunu bulmuşlardır.

Tablo 4 Müşterilerin Google Harita Yorumlarında Michelin Yeşil Yıldızı'nı Alan Restoranlara Verdiği Yıldız Dağılımı

Kriter	Derecelendirme	Frekans	Yüzde
Atmosfer	1 yıldız	9	3,07
	2 yıldız	10	3,41
	3 yıldız	12	4,10
	4 yıldız	44	15,02
	5 yıldız	218	74,40
Hizmet	1 yıldız	13	4,38
	2 yıldız	7	2,36
	3 yıldız	19	6,40
	4 yıldız	41	13,80
	5 yıldız	217	73,06

Yiyecek	1 yıldız	12	4,10
	2 yıldız	15	5,12
	3 yıldız	17	5,80
	4 yıldız	49	16,72
	5 yıldız	200	68,26
Genel	1 yıldız	25	6,33
	2 yıldız	18	4,56
	3 yıldız	33	8,35
	4 yıldız	57	14,43
	5 yıldız	262	66,33

Şekil 2'de müşterilerin Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarla ilgili yemek ve içecek deneyimlerine ilişkin hiyerarşik kod alt kod modeli gösterilmektedir. Buna göre yemek ve içecek kategorisi altında toplanan alt kategorilerin sırasıyla "Yemeğin Lezzeti (n=286)", İçecek (n=115)", "Yemeğin kalitesi (n=114)", "Tatlı (n=45)" ve "Yemeğin Sunumu (n=44)" olduğu görülmektedir. Yemeğin lezzeti alt kategorisi altında "Beğenilen yemek lezzeti (n=232)", "Beğenilmeyen yemek lezzeti (n=35)", ve "Ortalama lezzet (n=19)" kodları bulunmaktadır. İçecek alt kategorisi altında ise "Alkollü içecekler (n=110)" ve "Alkolsüz içecekler (n=5)" kodları toplanmıştır. Yemek kalitesi alt kategorisi altında "Yemek kalitesi yüksek (n=46)", "Yemek kalitesi beklentiyi karşılıyor (n=33)", "Yemek kalitesi beklentiyi karşılamıyor (n=25)", "Yaratıcı yemek (n=8)" ve "Yemek kalitesi düşük (n=2)" kodlarına yer verilmiştir. "Beğenilen lezzet (n=33)", "Beklentiyi karşılamıyor (n=10)", ve "Ortalama (n=2)" kodları tatlı alt kategorisi altında toplanmıştır. Son olarak yemeğin sunumu alt kategorisi altında ise "Mükemmel (n=22)", "Güzel (n=14)", ve "Özgün (n=8)" kodları bulunmaktadır.

Hiyerarşik kod alt kod modeline göre Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarda müşterilerin önemli bir çoğunluğunun servis edilen yemeklerin lezzetini beğendiği, yemeğin kalitesinin yüksek veya beklentiyi karşılayacak derecede olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir. Yazıcı-Ayyıldız ve Kuday (2023) tarafından Türkiye'de Michelin Yıldızı'nı alan restoranların TripAdvisor müşteri yorumlarının incelendiği araştırmada da müşterilerin önemli bir çoğunluğu tarafından yemeklerin oldukça lezzetli olarak düşünüldüğü aktarılmaktadır. Buna karşın bu araştırmada yemek kalitesinin beklentiyi karşılamadığına yönelik yorumların da olduğu görülmektedir.

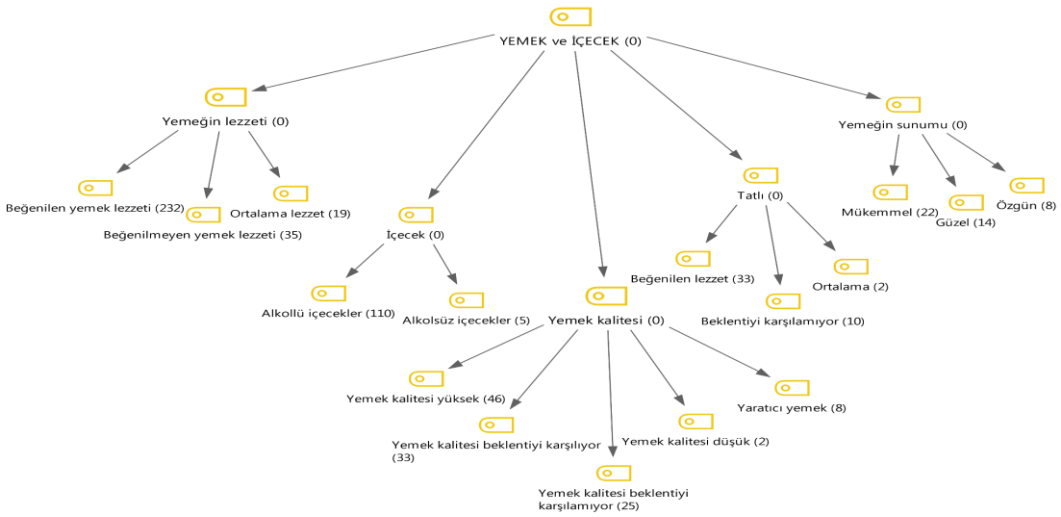

Şekil 2. Yemek ve İçecek Hiyerarşik Kod alt Kod Modeli

Şekil 3'te müşterilerin Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarla ilgili hizmet deneyimi ve algılamalarına ilişkin hiyerarşik kod alt kod modeli gösterilmektedir. Modelde

görüldüğü üzere "Hizmetten memnun olma (n=248)", "Hizmetten memnun olmama (n=116)" ve "Yemekle ilgili bilgi sağlama (n=36)" alt kategori olarak bulunmuştur. Hizmetten memnun olma alt kategorisi altında "Servis personeli (n=103)", "Genel hizmet süreci (n=87)", ve "Servis süreci (n=58)" kodları toplanmıştır. Hizmetten memnun olmama alt kategorisi altında "Servis personeli (n=47)", "Servis Süreci (n=30)", "Beklentiyi karşılamaması (n=24)", "Tuvalet (n=9)" ve "Rezervasyon süreci (n=6)" kodları olduğu tespit edilmiştir. Son olarak yemekle ilgili bilgi sağlama alt kategorisi altında "Tablet veya kitapçıkla (n=16)", "Servis personeli (n=15)", "Mutfak personeli (n=3)" ve "Menüyü önceden gönderme (n=2)" kodları bulunmaktadır. Özellikle hizmetle ilgili yorumlarda restoranların bazılarında tablet veya kitapçıkla, servis personeli veya mutfak personeli aracılığıyla yemeklerle ilgili bilgi sağlandığı anlaşılmaktadır. Buna karşın bir müşteri yorumunda *"……..Malzemelerden,……konseptinden ve …… bahseden yaklaşık 3 farklı kitapçık var ancak kimse bunları okumanın önemini anlatmıyor*" şeklinde ifadeler kullanıldığı görülmektedir.

Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarla ilgili müşteri yorumlarının önemli bir kısmının işletmeden aldıkları hizmetten memnun olmalarıyla ilgili olduğu buna karşın müşterilerin hizmetten memnun olmamalarıyla ilgili yorumların da olduğu tespit edilmiştir. Müşteri yorumları ayrıntılı incelendiğinde özellikle servis personelinin ve servis sürecinin müşterinin aldığı hizmetten memnun olması veya olmaması üzerinde önemli etkisi olduğu anlaşılmıştır. Hizmet, Michelin Yıldızlı restoranlarında müşteri deneyimini etkileyen önemli faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir (Bertan ve Alkaya, 2018; Şahin vd., 2021; Yazıcı-Ayyıldız ve Kuday, 2023). Baykal ve Yazıcı Ayyıldız'da (2024) Michelin Yıldızlı restoranlarında müşterilerin en çok şikâyet ettiği konulardan biri olarak servisi bulmuşlardır.

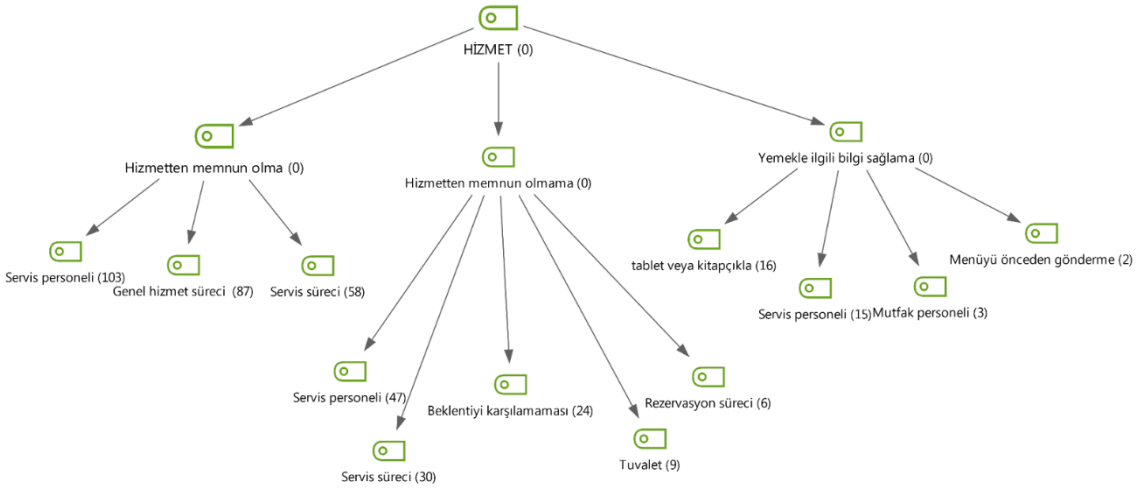

Şekil 3. Hizmet Hiyerarşik Kod alt Kod Modeli

Şekil 4'te müşterilerin Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarla ilgili atmosfer algılamalarını tespit etmeye yönelik oluşturulan modelin hiyerarşik kod alt kod modeli gösterilmektedir. Atmosfer kategorisi altında "Genel atmosfer (n=127)", "Manzara (n=63)", "Ambiyans (n=35)", "Bina tasarımı (n=31)", "Park yeri (n=16)" ve "Konum (n=10)" alt kategorileri bulunmaktadır.

Michelin Yıldızı'nı alan restoranlarda müşterilerin deneyimlerinde atmosfer unsurları da incelenen faktörlerden biridir (Bertan, 2016; Bertan ve Alkaya, 2018; Şahin vd., 2021; Barrera-Barrera, 2023). Bu araştırmada da müşteri yorumlarının dikkate değer bir bölümünün restoranların genel atmosferi, manzarası ve ambiyansı ile ilgili olduğu anlaşılmıştır.

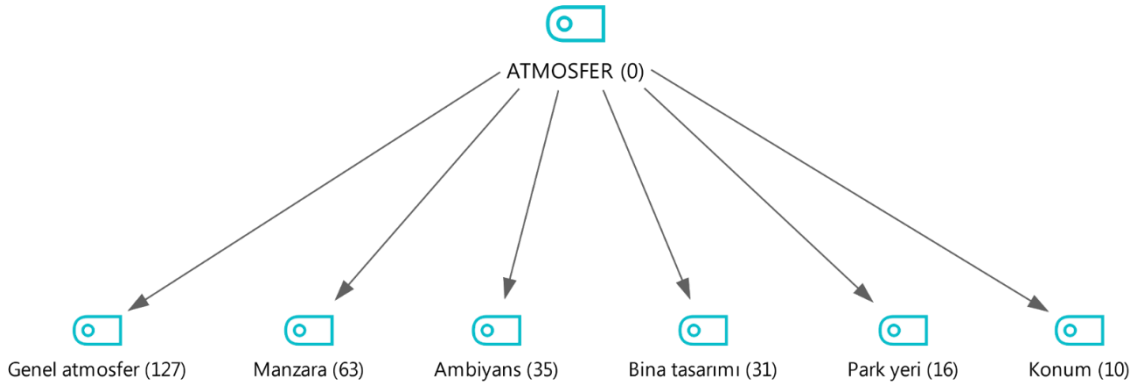

Şekil 4. Atmosfer Hiyerarşik Kod alt Kod Modeli

Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlardaki müşteri deneyimlerini anlamak için Şekil 5'teki hiyerarşik kod alt kod modeli oluşturulmuştur. Modele göre deneyim kategorisi ile ilgili "Olumlu deneyim (n=154)" ve "Olumsuz deneyim (n=42)" alt kategorileri bulunmaktadır. Olumlu deneyim alt kategorisi altında "Memnun olma (n=61)", "Mükemmel (n=58)", "Güzel (n=21)" ve "Unutulmaz (n=14)" kodları bulunmaktadır. "Hayal kırıklığı (n=21)", "Beklentiyi karşılamama (n=11)", "Memnun olmama (n=6)" ve "Kötü deneyim (n=4)" kodları ise olumsuz deneyim alt kategorisi altında toplanmıştır.

Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarda müşterilerin olumlu deneyimin olumsuz deneyime göre daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Buna karşın oranlar incelendiğinde de olumsuz deneyim de dikkate alınması gereken önemli bir konudur. Koç ve Şahin (2023) tarafından restoranda müşterilerinin yaşadığı olumlu deneyimlerin çevrimiçi yorumlara olumlu yansıyacağı ve restoranla ilgili olumlu yorumların da potansiyel müşterilerin dikkatini çekebileceği vurgulanmaktadır.

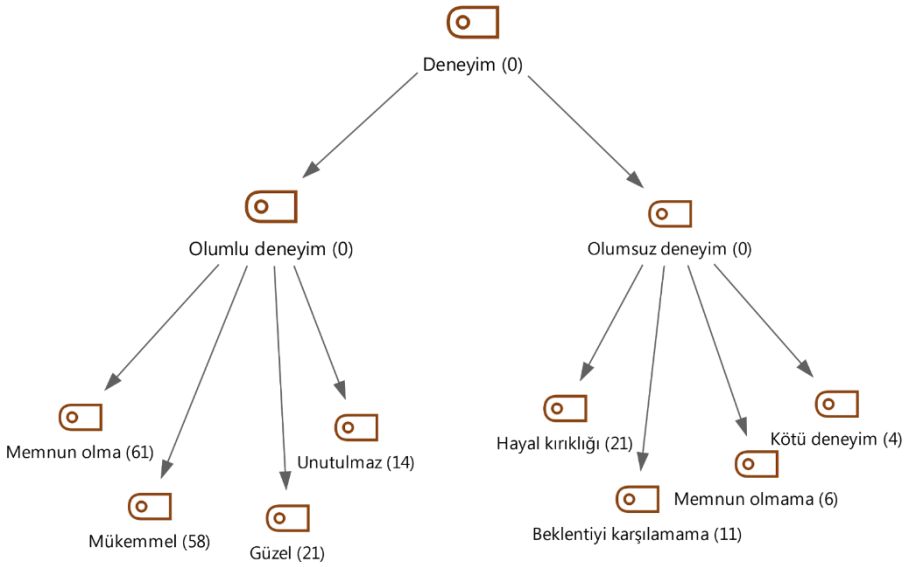

Şekil 5. Deneyim Hiyerarşik Kod alt Kod Modeli

Müşterilerin, Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarla ilgili algılandıkları tüketim değerine ilişkin model Şekil 6'da gösterilmektedir. Modeldeki alt kategoriler "Yararcı (n=123)" ve "Hedonik (n=47)" tüketim değeri olarak belirlenmiştir. "Yüksek fiyat algılaması (n=64)", "Fiyat alınan hizmete değer (n=35)" ve "Porsiyon büyüklüğü (n=24)" yararcı tüketim değeri alt

kategorisi altında toplanmıştır. Hedonik tüketim değeri alt kategorisi altında ise "Özel gün (n=20)", "Keyif alma (n=15)" ve "Sosyalleşme (n=12)" kodları bulunmaktadır.

Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoran müşterilerinin yararcı tüketim değerine hedonik tüketim değerine göre daha çok önem verdiği tespit edilmiştir. Müşterilerin, Michelin Yıldızlı restoranlarında daha yüksek fiyatlar ödemeye razı oldukları vurgulanmaktadır (Moreno-Gene vd., 2023). Bang vd. (2022) ABD'nin büyük şehirlerindeki Michelin Yıldızı olan ve olmayan restoranlarla ilgili müşteri yorumlarını incelediği araştırmada Michelin Yıldızları'nın müşterilerin hedonik tüketim değeri algılamasını arttığı bulunmuştur. Buna karşın Yazıcı-Ayyıldız ve Kuday (2023) tarafından İstanbul'daki Michelin Yıldızlı restoranlarının TripAdvisor yorumlarının incelendiği araştırmada müşterilerin büyük bir kısmının aldıkları hizmetlere göre fiyatları yüksek olarak belirttikleri aktarılmıştır. Bertan ve Alkaya (2018) ise Michelin Yıldızlı restoranlara ilişkin değer, hizmet, atmosfer ve yemek algılarının müşterilerin bulunduğu ülkelere göre farklılık gösterebileceğini tespit etmişlerdir.

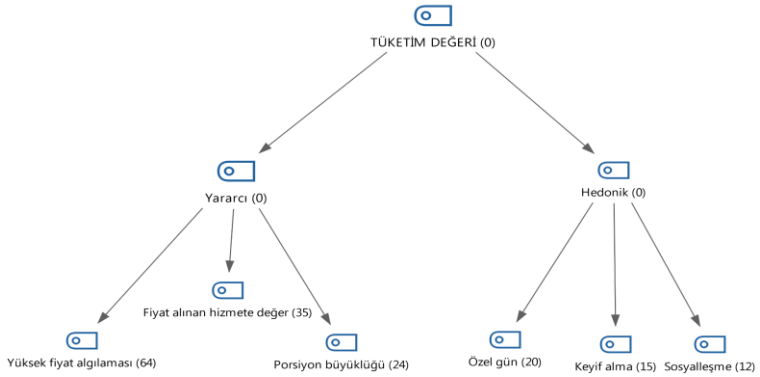

Şekil 6. Tüketim Değeri Hiyerarşik Kod alt Kod Modeli

Şekil 7'de Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarda müşterilerin sürdürülebilir gastronomi deneyimine ilişkin hiyerarşik kod alt kod modeli gösterilmektedir. Modeldeki alt kategoriler "Ödül Bilgisi (66)", "Gıda sunma (n=46)", "Gıda hazırlama (n=26)", ve "Gıda satın alma (n=21)" olarak sıralanmıştır. Modelde ödül bilgisi kategorisi altında "Michelin Yıldızı (n=58)" ve "Michelin Yeşil Yıldızı (n=8)" kodları toplanmıştır. Gıda sunma alt kategorisi altında "Vejetaryen seçenekler (n=37)", "Sürdürülebilirlik bildirimi (n=8)" ve "Sürdürülebilir etiketler (n=1)" kodları toplanmıştır. Gıda hazırlama alt kategorisi altında "Geleneksel mutfak (n=17)", "Gıda israfı (n=8)" ve "Enerji kullanımı (n=1) kodları bulunmaktadır. "Yerli gıda (n=12)", "Restoran çiftliği (n=7)", "Yerel üreticiler (n=1)" ve "Organik gıda (n=1)" kodları gıda satın alma alt kategorisi altında bulunmaktadır.

Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranların yürüttüğü sürdürülebilir gastronomi uygulamalarına ilişkin yorumların olduğu görülmektedir. Müşterileri yorumlarının bir kısmında restoranların Michelin Yıldızı'na sahip olduğu belirtilmesine karşın müşteri yorumlarının çok azında bu restoranların Michelin Yeşil Yıldızı'na sahip olduğundan bahsedilmektedir. Buna ilaveten yorumların bir kısmının müşterilere sunulan gıdalarla ilgili olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda müşterilerin işletmede sunulan vejetaryen seçeneklere odaklandığı görülmektedir. Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranların web sitelerinin inceleyen Huang vd. (2023) Michelin Yeşil Yıldızlı restoranlarının sürdürülebilirlik elçileri ve destekçileri olabileceklerini, ancak şu anda sürdürülebilirliği teşvik etme konusunda mütevazı olduklarını ileri sürmektedirler.

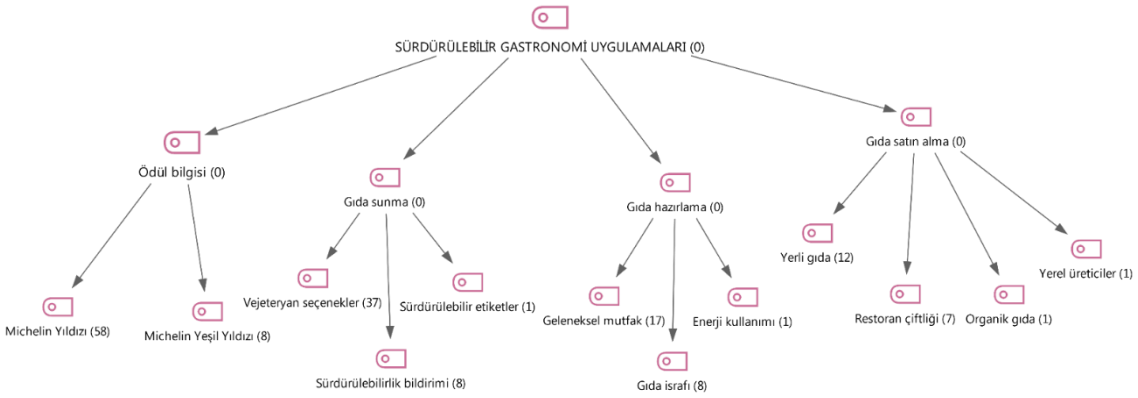

Şekil 7. Sürdürülebilir Gastronomi Deneyimi Hiyerarşik Kod alt Kod Modeli

Şekil 8'de müşterilerin Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlardaki menü deneyimlerine ilişkin model gösterilmektedir. Modelin alt kategorileri sırasıyla "Tadım menüsü (n=45)", "Özel menü (n=19)", "Dönüşümlü menü (n=12)" ve "Alakart menüdür (n=5)".

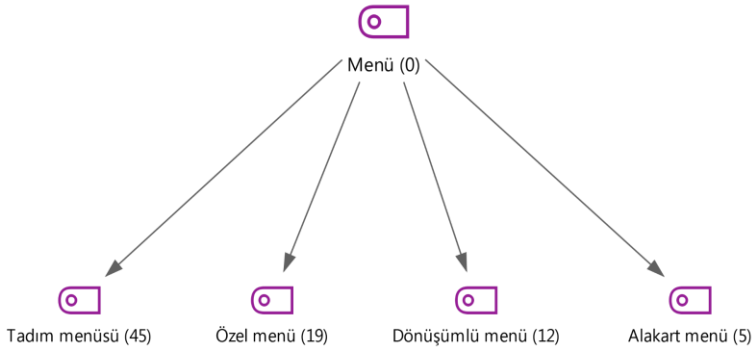

Şekil 8. Menü Hiyerarşik Kod-alt Kod Modeli

İçerik analizi sırasında dönüşümlü menülerle ilgili bazı yorumların ortak bir noktada buluştuğu tespit edilmiştir. Buna göre bazı yorumlarda müşteriler restoranların sunduğu yemekleri çok beğenmeseler de menü dönüşümlü olduğundan restoranı tekrar ziyaret edebilecekleri tespit edilmiştir. Örneğin; *"…… lokantasında biraz daha lezzetin öne çıkması gerekir……. Menü her ay değişiyor belki de …… sefer kusursuz olabilir. Ben bi daha gidicem".* Buna ilaveten yorumların bir kısmında ise müşteri restoranda yediği yemekten memnun olduğunda da menü değiştiğinde restoranı tekrar ziyaret etme isteğinin belirttiği görülmüştür. Bu konuda "…….. *çok memnun ayrıldım…… Menü 6 haftada bir mevsime ve o dönemin ürünlerine göre şekilleniyor. Menüsü değiştikçe ziyaret ediyor olacağım"*. Başka bir yorumda ise *"……. her menü değişiminde gitme isteğini uyandırdı bizde".* Benzer bir başka yorumda ise *"……Yeni menülerde görüşmek üzere…"* ifadeleri kullanılmıştır.

Bu araştırmada Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarla ilgili müşteri yorumlarının bir kısmının menü ile ilgili olduğu anlaşılmıştır. Yorumlarda müşteri geneli işletmelerde sunulan menü çeşitlerine odaklanmıştır. Noguer-Juncà ve Fusté-Forné (2024) Katalonya'daki Michelin Yeşil Yıldızlı restoranlarının menülerinde yerel ile küreselin, eski ile yeni mutfak teknikleri arasındaki anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmektedirler.

Sonuç

Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarda müşterilerin genel deneyim ve algılamalarının yanı sıra restoranlarda yürütülen sürdürülebilir gastronomi uygulamaları ile ilgili müşterilerin algılamalarını ve farkındalıklarını da tespit etmek için yapılan bu araştırmada Google Haritalar uygulaması üzerindeki ilgili restoranların müşteri yorumları içerik analizi ile incelenmiştir. Araştırmada Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlardaki müşterilerin deneyim ve algılamaları yıldız sayısı, yemek ve içecek, hizmet, atmosfer, deneyim, tüketim değeri, sürdürülebilir gastronomi deneyimi ve menü bağlamında incelenmiştir.

Müşterilerin önemli bir kısmının Google Haritalar uygulaması üzerinde Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranların atmosferine, hizmetine, yiyeceklere ve genele yönelik beş yıldız verdiği tespit edilmiştir. Bu sonuç atmosfer, hizmet, yiyecekler ve genel duruma bağlı olarak müşterilerin önemli bir çoğunluğunun Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlardan memnun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Müşterilerin, yıldız derecelendirmelerine paralel olarak müşteri yorumlarının önemli bir kısmının da yemek ve içecekler, hizmet ve atmosfer ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre Michelin Yeşil Yıldızlı restoranlarındaki müşteri deneyim ve algılamalarını etkileyen faktörlerle Michelin Yıldızlı restoranlarındaki müşteri deneyim ve algılamalarını etkileyen faktörler arasında benzerlikler bulunmaktadır (Bertan ve Alkaya, 2018; Şahin vd., 2021; Yazıcı-Ayyıldız ve Kuday, 2023; Barrera-Barrera, 2023).

Bu araştırmada müşterilerin önemli bir çoğunluğunun Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarda servis edilen yemeklerin lezzetini beğendiği ve müşterilerin bir bölümünün ise yemeğin kalitesini yüksek veya beklentiyi karşılayacak derecede olduğunu düşündüğü tespit edilmiştir. Buna karşın yemek kalitesinin beklentiyi karşılamadığına yönelik yorumların da olduğu görülmektedir. Bu bağlamda müşterilerin Michelin Yeşil Yıldızı ile ilgili farkındalığını arttırarak işletmeden beklentisi şekillendirebilir.

Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarda servis personelinin ve servis sürecinin müşterinin memnuniyetini etkilediği tespit edilmiştir. Özdemir'de (2010) servis personeli ile müşteri arasındaki etkileşimin müşterinin memnuniyetini etkileyen faktörlerden biri olduğunu belirtmektedir. Buna ilaveten servis personeli yiyecek içecek işletmelerinde atmosferin bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Demir, 2016). Bu araştırmada elde edilen diğer bir sonuç ise müşterilere yemekle ilgili bilgi sağlanması kategorisidir. Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarda tablet veya kitapçıkla, servis personeli, mutfak personeli veya menünün önceden gönderilmesi gibi uygulamalarla müşteriye yemeklerle ilgili bilgi sağlanabildiğine dair çevrimiçi müşteri yorumları olduğu tespit edilmiştir. Michelin Yeşil Yıldızlı restoranlarında yemek deneyimini anlamlandırmada da servis personeline önemli görevler düşmektedir. Restoranlarda müşterinin karşılaşmasında, işletmenin ve menünün tanıtılmasında ve servis edilen yemeklerin anlatılmasında servis personelinin sorumlulukları bulunmaktadır.

Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarla ilgili müşteri yorumlarının bir kısmının restoranların genel atmosferi, manzarası, ambiyansı, bina tasarımı, park yeri ve konumu ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlar, müşterilerinin Michelin Yeşil Yıldızı ile ilgili farkındalıklarını arttırmak için restoranın atmosfer unsurlarında sürdürülebilirliğe yönelik tasarımlar kullanabilirler. Çünkü bu araştırmada müşteri yorumlarının bir kısmında restoranların Michelin Yıldızı'na sahip olduğu belirtilmesine karşın müşteri yorumlarının çok azında bu restoranların Michelin Yeşil Yıldızı'na sahip olduğundan bahsedilmektedir.

Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranların yürüttüğü sürdürülebilir gastronomi uygulamalarına ilişkin Google Haritalar uygulamasında müşteri yorumlarının da olduğu görülmektedir. Bu yorumların bir kısmı müşterilere sunulan gıdalarla ilgilidir. Özellikle bu bağlamda müşterilerin işletmede sunulan vejetaryen seçeneklere odaklandığı görülmektedir. Bu konuyla ilgili Huang vd. (2023) Michelin Yeşil Yıldızlı restoranların sürdürülebilir gastronomi uygulamaları konusunda müşterilerini bilgilendirmede mütevazı olduklarını vurgulamaktadırlar.

Bu araştırmada elde edilen sonuçlara göre Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlar atmosfer unsurları, hizmet ve yiyeceklerle müşteri memnuniyetini sağlamaktadırlar. Müşterilerin önemli bir kısmının bu işletmelerden aldıkları hizmetten memnun oldukları ve olumlu deneyim yaşadıkları anlaşılmıştır. Buna karşın bu işletmelerden aldığı hizmetten memnun olmayan ve olumsuz deneyim yaşayan müşteriler de bulunmaktadır. Özellikle hizmet memnuniyetinde servis personelinin ve servis sürecinin önemli bir etkisi olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte müşteri yorumlarının çok azında bu restoranların Michelin Yeşil Yıldızı'nı aldığından bahsedilmiştir. Bu bağlamda Michelin Yeşil Yıldızlı restoranları müşterilerin işletmelerindeki hizmetten aldıkları memnuniyeti ve olumlu deneyimi arttırmak için öncelikle servis personelini Michelin Yeşil Yıldızı ve sürdürülebilir gastronomi konusunda eğitmesi gerekmektedir. Servis personeli müşterinin ilgisini çekecek şekilde işletmenin konsepti, menünün içeriği, yemeklerin özellikleri ve sürdürülebilirlikle ilgili bilgileri servis süreci boyunca yemek deneyimi ile birleştirerek müşteriye aktarabilmelidir. Bununla birlikte araştırmada Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarda sürdürülebilir gastronomi uygulamalarıyla ilgili müşteriyi bilgilendirmek için tablet, broşür veya menülerin kullandığı anlaşılmıştır. Bu uygulama müşteri ile işletme arasında interaktif bir uygulama olmakla birlikte bu süreçte yine servis personelinin yönlendirmelerinin önemli olduğu söylenebilir. Çünkü bazı yorumlarda müşteriler masadaki bu materyallerin bulunma amacını tam olarak anlamadığı görülmüştür. Bu araştırmada restoran atmosferinin müşterinin önem verdiği bir unsur olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranların karakteristik özellikleri ve işletmenin sahip olduğu vizyon ve misyon restoranın atmosferi aracılığıyla müşteriye aktarılabilir. Bu araştırmada müşteri yorumlarında menünün en az geçen kategori olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın bazı müşterilerin, dönüşümlü menüsü olan işletmelere karşı bir merak duygusu olduğu ve işletmenin menüsü değiştiğinde işletmeyi yeniden ziyaret edeceğini belirten müşteri yorumları da dikkat çekicidir.

Bu araştırmanın en önemli sınırlılığı Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranlarla ilgili Google Haritalar uygulamasında İngilizce ve Türkçe olan çevrimiçi müşteri yorumlarının veri olarak incelenmesidir. Bu nedenle araştırma sonuçlarının Türkiye bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte araştırma Michelin Yeşil Yıldızı ile Michelin Yıldızı arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları müşteri deneyim ve algılamaları aracılığıyla ortaya koymaktadır. Bu nedenle literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. İleride araştırmacılar Türkiye'de Michelin Yeşil Yıldızı'nı alan restoranların menülerini inceleyerek menülerde kullanılan sürdürülebilir gastronomi uygulamalarını tespit edebilir, bu restoranların şefleri ve çalışanları ile derinlemesine görüşmeler sağlayarak örnek olay çalışması yürütebilir ve bu restoranların müşterileri ile yarı yapılandırılmış veya yapılandırılmamış görüşmeler yaparak müşterilerin sürdürülebilir gastronomi deneyimine ilişkin daha derin bilgiler sağlayabilirler.

Kaynakça

Bertan, S. (2016). Michelin yıldızlı restoran işletmelerinin değerlendirilmesi. *Journal of Human Sciences*, 13(2), 3221-3230.

Bertan, S. ve Alkaya, S. (2018). Ülkelere Göre Michelin Yıldızlı Restoranların Algılanması. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi,* 10(2), 105-112.

Bang, D., Choi, K., and Kim, A. J. (2022). Does Michelin effect exist? An empirical study on the effects of Michelin stars. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 34(6), 2298-2319. https://doi.org/10.1108/IJCHM-08-2021-1025

Barrera-Barrera, R. (2023). Identifying the attributes of consumer experience in Michelin-Starred restaurants: a text-mining analysis of online customer reviews. *British Food Journal*, 125(13), 579-598. https://doi.org/10.1108/BFJ-05-2023-0408

Baykal, M. ve Yazıcı-Ayyıldız, A. (2024). İstanbul ve Londra'daki Michelin Yıldızlı Restoranlara yönelik müşteri şikâyetlerinin karşılaştırılması. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 12(2), 850-868. https://doi.org/10.21325/jotags.2024.1415

Chiang, C. F., and Guo, H. W. (2021). Consumer perceptions of the Michelin Guide and attitudes toward Michelin-Starred restaurants. *International Journal of Hospitality Management*, 93, 102793. https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102793

Cooper, J., Giousmpasoglou, C. ve Marinakou, E. (2017). Occupational identity and culture: the case of Michelin-starred chefs. *International Journal of Contemporary Hospitality Management,* 29(5), 1362-1379. http://dx.doi.org/10.1108/IJCHM-02-2016-0071

Craig, L. A., Treme, J. and Weiss, T. J. (2023). The (menu) price effect of a Michelin Star. *Applied Economics Letters*, 1-4. https://doi.org/10.1080/13504851.2023.2276076

Çavuş, O. ve Nazik, M. H. (2022). Michelin Yıldızlı restoranlarda başarı faktörleri ve standartların tespit edilmesi: İspanya San Sebastian örneği. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 137-161. https://doi.org/10.32572/guntad.993924

Daries, N., Moreno-Gené, J. and Cristobal-Fransi, E. (2021). Michelin Stars shine brightly, but are they profitable? *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 24, 100352. https://doi.org/10.1016/j.ijgfs.2021.100352

Demir, Y. (2016). *Restoran Atmosferinin Tüketici Davranışı Üzerindeki Etkileri* [Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Demir, Y. (2022). *Eğitim mutfaklarında gıda israfını belirlemeye yönelik bir araştırma.* [Yayınlanmış Doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Demir, Y. ve Bertan, S. (2023). *Technology's role in sustainability: How the gastronomy is becoming more eco-friendly.* Ş. Aydın, E. Özgül Katlav, K. Çamlıca ve F. Yönet Eren (Eds.), *Impactful technologies transforming the food ındustry* (Birinci Baskı, 33-43) içinde. IGI Global Publisher of Timely Knowledge.

Google Play. (2024). Google Haritalar, https://play.google.com/store/search?q=google%20haritalar&c=apps&hl=tr adresinden 1.6.2024 tarihinde alınmıştır.

Huang, Y., Hall, C. M., and Chen, N. (2023). The sustainability characteristics of Michelin Green Star Restaurants. *Journal of Foodservice Business Research*, 1-26. https://doi.org/10.1080/15378020.2023.2235258

Kandemir Altunel, G. ve Çifçi, İ. (2021). Fine-dining restoranlarda müşteri memnuniyetini etkileyen unsurların belirlenmesi: Netnografik bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1523-1537. https://doi.org/10.32709/akusosbil.858409

Koç, P., ve Şahin, N. N. (2023). Restoranlara yönelik çevrimiçi yorumların analizi: Google Haritalar örneği. International *Journal of Contemporary Tourism Research,* 7(2), 66-79. http://doi.org/10.30625/ijctr.1382067

Mathayomchan, B., and Taecharungroj, V. (2020). "How was your meal?" Examining customer experience using Google maps reviews. *International Journal of Hospitality Management*, 90, 102641. https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102641

Metin, O. ve Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: iletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 22(Özel Sayı 2), 273-294. https://doi.org/10.18037/ausbd.1227356

Michelin Guide. (2019). The history of the Michelin Guide, https://guide.michelin.com/kr/en/article/features/history-michelin-guide adresinden 18.05.2024 tarihinde alınmıştır.

Michelin Guide. (2021). The Michelin Guide and sustainable gastronomy, https://mb.cision.com/Public/55/3413982/85252c3e3c870f10.pdf adresinden 18.05.2024 tarihinde alınmıştır.

Michelin Guide. (2022). Michelin Yıldızı nedir?, https://guide.michelin.com/tr/tr/article/features/what-is-a-michelin-star-tr#:~:text=MICHELIN%20Y%C4%B1ld%C4%B1z%C4%B1%20ola%C4%9Fan%C3%BCst%C3%BC%20yemekler%20sunan,%C3%B6nemlisi%2C%20m%C3%BCfetti%C5%9Flerin%20ziyaretleri%20aras%C4%B1ndaki%20tutarl%C4%B1l%C4%B1k adresinden 19.05.2024 tarihinde alınmıştır.

Michelin Guide. (2024a). Green Star restaurants lists, https://guide.michelin.com/tr/en/restaurants/sustainable_gastronomy adresinden 24.09.2024 tarihinde alınmıştır.

Michelin Guide. (2024b). Green Star restaurants lists in Türkiye, https://guide.michelin.com/tr/en/selection/turkey/restaurants/sustainable_gastronomy 17.05.2024 tarihinde alınmıştır.

Moreno-Gené, J., Daries, N. ve Cristobal-Fransi, E. (2023). Effects of restaurant expenses on enhanced profitability: Do Michelin-starred restaurants perform differently? *International Journal of Gastronomy and Food Science,* 34, 100811. https://doi.org/10.1016/j.ijgfs.2023.100811

Noguer-Juncà, E., and Fusté-Forné, F. (2024). Marketing environmental responsibility through "green" menus, *Journal of Foodservice Business Research*, 27:4, 409-418, https://doi.org/10.1080/15378020.2022.2109372

Özdemir, B. (2010). Dışarıda yemek yeme olgusu: Kuramsal bir model önerisi. Anatolia: *Turizm Araştırmaları Dergisi,* 21(2), 218-232.

Özdemir, B. ve Nebioğlu, O. (2015). Uygulamada menü analizi nasıl yapılmaktadır? Beş yıldızlı otellerin mutfak şeflerinin görüşleri. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi,* 26(2). https://doi.org/10.17123/atad.vol26iss225595

Polat, Ö. ve Akkaya, M. A. (2023). Google Haritalarda Halk Kütüphanelerine İlişkin Değerlendirmelerin İçerik Analizi: Türkiye'deki İl Halk Kütüphaneleri Örneği. *Bilgi Dünyası,* 24(1), 45-72. https://doi.org/10.15612/BD.2023.711

Rita, P., Vong, C., Pinheiro, F. and Mimoso, J. (2023). A sentiment analysis of Michelin-starred restaurants. *European Journal of Management and Business Economics,* 32(3), 276-295. https://doi.org/10.1108/EJMBE-11-2021-0295

Sallan Gül, S. ve Kahya Nizam, Ö. (2021). Sosyal bilimlerde içerik ve söylem analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 42(Özel Sayı 1), 181-198. https://doi.org/10.30794/pausbed.803182

Saydam, M. B., Arıcı, H. E., and Olorunsola, V. O. (2022). Key attributes of Michelin 3-star restaurants' experiences: evidence from Tripadvisor. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies,* 10(1), 62-74. http://dx.doi.org/10.21325/jotags.2022.978

Sikolia, D., Biros, D., Mason, M., and Weiser, M. (2013, 24-25, May). Trustworthiness of Grounded Theory Methodology Research in Information Systems. *Proceedings of the Eighth Midwest Association for Information Systems Conference,* Normal, Illinois.

Snyder, W., and Cotter, M. (1998). The Michelin Guide and restaurant pricing strategies. *Journal of Restaurant & Foodservice Marketing*, 3(1), 51-67. https://doi.org/10.1300/J061v03n01_04

Şahin, A., Çolakoğlu, Ü. ve Özdoğan, O. N. (2021). A research on customer experiences and perceptions for Michelin starred restaurants. *Journal of multidisciplinary academic tourism,* 6(1), 61-72. http://dx.doi.org/10.31822/jomat.835486

Traynor, M., Cain, L., and Moreo, A. (2022). Shooting for the stars: the case of an elite chef. *Journal of Foodservice Business Research*, 25(1), 107-125. https://doi.org/10.1080/15378020.2021.1924416

Temizkan, S. P. ve Aktepe, B. (2023). Türkiye ve Yunanistan'daki Michelin Yıldızlı restoranların internet sitelerinin incelenmesi. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 6(2), 787-800.

Yazıcı-Ayyıldız, A. ve Kuday, M. (2023). Michelin Yıldızlı restoranların Tripadvisor yorumlarının değerlendirilmesi. *Journal of Hospitality and Tourism Issues,* 5(1), 54-67. https://doi.org/10.51525/johti.1271942

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Çelik, R.; Uslu Divanoğlu, S. (2025). "Investigation Of Online Purchasing Behavior According To Different Generations With Technology Acceptance Model", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 136-155. **Gönderim Tarihi**: 06.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 11.11.2024-20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1562479

Yazar/Author

Resul ÇELİK* , Sevilay USLU DİVANOĞLU**

Makale Adı/Article Name

Investigation Of Online Purchasing Behavior According To Different Generations With Technology Acceptance Model***

Teknoloji Kabul Modeli ile Farklı Nesillere Göre Çevrimiçi Satın Alma Davranışının İncelenmesi

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, X, Y ve Z kuşağı tüketicileri bağlamında internetten satın alma niyetini Tüketici Teknoloji Kabul Modeli çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelemektir. Bu çalışma nicel bir desende çalışılmış ve Mersin ilinde kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenen 661 tüketici üzerinde yürütülmüştür. Elde edilen veriler ile normallik ve sapma analizleri, geçerlilik ve güvenilirlik analizleri ve faktör analizleri yapılmıştır. Belirlenen hipotezleri test etmek için yapısal eşitlik modellemesi kullanılmış ve tüm analizler SPSS 24.0 ve AMOS 23.0 paket programları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında ele alınan X, Y ve Z kuşaklarında yer alan bireyler, ait oldukları kuşaklara bağlı olarak farklı özellikler gösterebilmektedir. Satın alma davranışına ilişkin alışkanlıkları ve algıları farklılaşabilen kuşakların teknolojik yenilikleri benimseme konusunda da farklılaşacağı öngörüsü araştırmadan elde edilen sonuçlara göre doğrulanmıştır. Bu çalışmanın temel kısıtlarından biri kolayda örnekleme yoluyla toplanmış olmasıdır. Diğeri ise çalışmada hedef kuşak yaş gruplarına ulaşılmasıdır. Bu araştırmanın yönetsel katkısı, internet satın alma araçlarının sadece kullanım kolaylığı ve kullanışlılığa dayalı olarak tasarlanmaması ve yeniliğin kabul düzeyini daha doğru değerlendirmek için pazar araştırması sırasında duygusal boyutların hedef pazar ve hedef tüketici grupları (X, Y ve Z kuşağı) ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğidir. Literatür analizine göre, tüketici teknoloji kabul modelinin kuşaklar arasındaki ilişkisini inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmanın amacı, tüketici teknolojisi kabul modeli ile kuşaklar arasındaki ilişkiyi inceleyerek literatüre katkıda bulunmak ve tüketici davranışlarında daha genel bir kavramsal temel sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Teknoloji Kabul Modeli, Tüketici Davranışı, Algılanan Kullanışlılık, Satın Alma, İnternet Pazarlaması, Online Alışveriş

ABSTRACT

The main aim of this study is to comparatively examine the intention to purchase online in the context of Generation X, Y and Z consumers within the framework of the Consumer Technology Acceptance Model. This study was studied in a quantitative pattern and was conducted for 661 consumers in Mersin province, determined by convenience sampling method. Normality and deviation analyses, validity and reliability analyses, and factor analyzes were conducted with the data obtained. Structural equation modeling was used to test the determined hypotheses, and all analyzes were carried out using SPSS 24.0 and AMOS 23.0 software packages. Individuals in the generations X, Y and Z discussed within the scope of the study may show different characteristics depending on the generations they belong to. The prediction that generations whose habits and perceptions regarding purchasing behavior may differ will differ in terms of adopting technological innovations has been confirmed according to the results obtained from the research. One of the main limitations of this study is that it was collected through convenience sampling. The other is to reach the target generation age groups in the study. The managerial contribution of this research is that internet purchasing tools should not be designed solely based on ease of use and usefulness and emotional dimensions should be evaluated together with the target market and target consumer groups (Generation X, Y and Z) during market research to more accurately assess the level of acceptance of the innovation. According to literature analysis, no study was found examining the relationship between the generations of the consumer technology acceptance model. The aim of this research is to add to the literature by examining the relationship between generations with the consumer technology acceptance model and to provide a more general conceptual basis in consumer behavior.

Keywords: Consumer Technology Acceptance Model, Consumer Behavior, Perceived Usefulness, Purchasing, Internet Marketing, Online Shopping.

* Dr., Konya Teknik Üniversitesi, Rektörlük/Kariyer Merkezi, clkresul@gmail.com

** Prof.Dr., Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/İşletme, sevilayuslu@yahoo.com

*** Bu çalışma "İnternet üzerinden satın alma niyetinin tüketici teknoloji kabul modeli ile araştırılması; kuşaklar arasındaki ilişkiler üzerine bir araştırma"adlı doktora tezinden türetilmiştir. Bu çalışma için Aksaray Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun 25.10.2021 tarih ve 07-18 sayılı kararı uyarınca Etik Kurul onayı alınmıştır.

Introduction

It is known that the most important factor in the transition to the information society is technological developments (Lindgren, Jedbratt &Svensson, 2002). The existence of information and communication technologies lies behind the changes that humanity has witnessed, especially since the twentieth century (Barutçu, 2010). With these developments affecting the whole world, it can be said that internet technologies, computers and online communication have become a normal part of people's lives.

Increasing internet use along with the digitalization process has caused radical transformations in businesses, as in many areas. It has offered new opportunities in various business activities, especially communicating with consumers, collecting data for the relevant market, and product promotion and sales (Basu & Muylle, 2003). Nowadays, internet technologies are used extensively in business life. With the impact of technological innovations, the traditional ways of doing business have changed and there has been an increase in companies continuing their commercial activities via the internet (Özmen, 2013). Thus, the business volume in online shopping is gradually increasing as not only businesses but also consumers prefer online tools for shopping (Turban, King & Leevd, 2015).

The widespread use of online shopping experience increases the tendency towards consumers who engage in this experience because the adoption of new technologies by consumers can be affected by several factors. In the relevant literature on this subject, the Unified Theory of Technology Acceptance and Use (Venkatesh et al., 2003), which examines consumers' adoption and acceptance of newly developing technologies, the Decomposed Theory of Planned Behavior (Taylor & Todd, 1995), the Technology Acceptance Model (Davis, 1989), the Theory of Diffusion of Innovations (Rogers, 1983), the Theory of Planned Behavior (Ajzen, 1985), the Theory of Reasoned Behavior (Fishbein & Ajzen, 1975) and the Consumer Technology Acceptance Model (Kulviwat et al., 2007) etc. various theories and models exist.

The focus of research on technology acceptance has been on the implementation and use of new information technologies in the workplace (Davis, 1989; Venkatesh et al., 2003). However, over the years, consumer acceptance of high-technology products and services for productive or hedonic purposes has received less research attention. The researches done by Childers et al., (2001), Shih (2004), Kulviwat et al., (2007), Lam et al., (2008), Nasco et al., (2008b), Nasco et al., (2008a), Ko et al., (2009), Oh et al., (2009) Ferreira et al., (2014) can be cited as examples.

Unlike previous research, Kulviwat et al. (2007) focused on multiple emotions that may affect consumers' adoption of new technologies. This study is a pioneering study in which emotions are fully included in the Technology Acceptance Model. Kulviwat et al. (2007) developed the Consumer Technology Acceptance Model (CAT) to justify the need for a model that encompasses the broad range of emotional responses that consumers may experience as they develop their adoption intentions. In the Consumer Technology Acceptance Model developed to replace the Technology Acceptance Model, Kulviwat et al. (2007) used Mehrabian & Russell's (1974) Pleasure, Arousal, Dominance-Emotional State Model (PAD).

The Technology Acceptance Model was developed to understand employee acceptance of new technology. This model is suitable for an organizational context where cognition is emphasized more, users have little choice in decision making and adoption is mandatory. However, it is

inadequate in that users have the freedom to adopt or reject based on how they feel and think (Kulviwat, 2007).

Mehrabian and Russell's (1974) theory argues that emotional reactions to the physical and social environment can be achieved through three emotional dimensions, namely pleasure, arousal, and dominance. Researchers have argued that an emotional state can be considered as locations in the three dimensions mentioned above, and that various combinations of these can adequately represent people's emotional reactions. In short, these three dimensions (pleasure, arousal, and dominance) describe the emotions that affect a person's behavior.

Kulviwat et al. (2007) used the Technology Acceptance Model (Davis, 1989) and the Emotional State Model (Mehrabian & Russell, 1974) in the Consumer Technology Acceptance Model they developed. The developed model (CAT) took into account emotions that were neglected in other technology adoption models.

Within the scope of this study, consumers' online purchasing intentions will be examined with In addition, in the study, based on the view that individuals grouped at certain year intervals and in the same groups, as stated in the generation class theory, will have similar attitudes, behaviors and thoughts, the characteristics of Generation X, Y and Z were included as control variables in the model established to scale the online purchasing intention. In the research model, the relationship between online purchasing intentions for consumers of generation X, Y and Z was examined in the framework of the Consumer Technology Acceptance Model (CAT) developed by Kulviwat et al.

1. Literature Review and Hypothesis Development

The concept of technology acceptance first emerged from Davis's (1989) work based on Fishbein and Ajzen's (1975) theory of reasoned action. The aim of this model is to provide an explanation of the determinants of adoption for a wide range of technological innovations to be applied to their usage behavior (Davis, Bagozzi & Warshaw, 1989). This model proves that an individual's behavioral intention to adopt a piece of technology is determined by their attitude toward using the technology (Davis, 1989). Additionally, perceived usefulness and ease of use have been suggested as determinants of attitude.

This model was developed to understand employee acceptance of new technology, and most research using the model has focused on the cognition aspect rather than affect. This emphasis on cognition may be appropriate for an organizational context where adoption is imperative and users have little choice regarding the decision. However, it is an inadequate explanation for consumer contexts where potential users are free to adopt or reject a new technology depending on how they feel and think (Kulviwat et al., 2007). The main focus of studies on technology acceptance is on the implementation and use of new information technologies in the workplace (Venkatesh et al., 2003). However, over the years, the acceptance of high-technology products and services by consumers for productive or hedonic purposes has received less research attention (Childers et al., 2001; Shih, 2004; Kulviwat et al., 2007; Lam et al., 2008; Nasco et al., 2008b; Ko et al., 2009; Oh et al., 2009; Ferreira et al., 2014). In the study conducted by Childers et al. (2001), it was concluded that both hedonic and utilitarian motivations are effective in the process of shopping in online retail. The researchers found that in addition to utilitarian motivation, pleasure is a strong predictor of attitude towards interactive shopping. This result is consistent with the study by Dabholkar and Bagozzi (2002) using the Technology Acceptance Model, which used intrinsic motivation, entertainment, and was found to have a significant effect on technology-based self-

service acceptance. However, none of these studies have fully tested the Technology Acceptance Model. The study by Childers et al. (2001) did not include adoption intention in their research.

Bruner and Kumar (2005) included all components of the Technology Acceptance Model and an entertainment variable in their study. The researchers found that entertainment has a direct effect on attitude and this effect is more than one and a half times the effect of cognition on attitude towards using a technology product. Although the entertainment and pleasure aspects are prominent in the study, there are many different emotions that consumers can experience when they consider adopting high-tech innovations (Kulviwat et al., 2007). Mick and Fournier (1998) argued that technology can trigger both positive and negative emotions. For example, positively; consumers can be pleasantly surprised, excited and confident when considering technology adoption, while negatively; people can be angry, worried or afraid. The specific emotions a consumer may have regarding technology adoption may vary depending on the person and the situation in which the adoption takes place. It can be thought that technology readiness, perceived as an individual characteristic, will also be effective in consumers' acceptance of new technologies (Parasuraman, 2000)

In contrast to previous research, Kulviwat et al. (2007) focused on multiple emotions that may affect consumers' adoption of new technologies. This study is an important and pioneering study in which emotions are fully included in the Technology Acceptance Model. As a result of this study, a model that includes a wide range of emotional responses that consumers may experience while developing their adoption intentions has been developed (CAT). In the Consumer Technology Acceptance Model developed to replace the Technology Acceptance Model, Kulviwat et al. (2007) used Mehrabian & Russell's (1974) Pleasure, Arousal, Dominance-Emotional State Model (PAD).

Mehrabian and Russell's (1974) theory, based on environmental psychology, states that all emotional responses to the physical and social environment can be captured by three emotional dimensions: pleasure, arousal, and dominance. According to researchers, these dimensions or their combinations express people's emotional states or reactions. Pleasure is the degree to which a person experiences a pleasant response to a stimulus, and examples of positive emotions that are strongly associated with this dimension include happiness and contentment. Arousal is a combination of mental alertness and physical activity that a person feels in response to stimuli, and excitement is a basic emotion in this dimension. Dominance is the degree to which an individual feels control over a stimulus or is controlled by it. Emotions can range from courage and bravery at one end to anger and fear at the other (Kulviwat et al., 2007). The Affective State Model has been frequently used in marketing research to measure emotional responses to environmental stimuli. It has been used in retail settings as online shopping pleasure (Koufaris, 2002), consumer responses to store atmosphere (Donovan & Rossiter, 1982; Donovan, Marcoolyn, & Nesdale, 1994), emotions evoked by television commercials (Holbrook & Batra, 1987), product-consumption experiences (Donovan & Rossiter, 1982; Donovan, Marcoolyn, & Nesdale, 1982), and other marketing contexts (Halvena & Holbrook, 1986).

In the Consumer Technology Acceptance Model developed by Kulviwat et al. (2007), Technology Acceptance Model (Davis, 1989) and Emotional State Model (Mehrabian and Russell, 1974) were used. The developed model (CAT) takes into account the emotions that are neglected in other technology adoption models. This model developed by Kulviwat et al. (2007) was also used within the scope of this study. The general purpose is to examine the technology adoption levels of consumers in generations X, Y and Z comparatively. The Consumer Technology Acceptance Model was taken as a basis in the development of the research hypotheses and model.

1.1. Perceived Usefulness

Perceived usefulness is defined as the degree to which people believe that technology will increase their productivity or job performance (Davis, Bagozzi, & Warshaw, 1989). For the consumer, perceived usefulness is the perception that using the technology will be useful for performing a task, that is, it is related to the functional outcome perceived as a result of using the technology. Within the scope of the Technology Acceptance Model, studies have generally shown that perceived usefulness is a strong determinant of user acceptance and usage behavior (Davis, 1989; Mathieson, 1991; Taylor & Todd, 1995). It has been concluded that perceived usefulness is the most important factor in workplaces regarding technology acceptance and is even more important than perceived ease of use (Davis, 1989; Hu et al., 1999). In addition, positive and significant relationships were found between perceived usefulness and attitudes towards the use of new technologies (Childers et al., 2001; Gentry & Calantone, 2002; Bruner & Kumar, 2005; Kulviwat et al., 2007). In addition, it has been observed that mobile internet contributes to the development of positive attitudes on using products (Bruner & Kumar, 2005; Lee, Kim & Chung, 2003). In the study conducted by Ferreira et al. (2013), it was concluded that there is a relationship between perceived usefulness and attitude towards use. As a result, it is expected that the perceived usefulness of online purchasing will positively affect the attitude towards use. Based on the above discussion, we propose the following hypothesis;

H1. Perceived usefulness will have a direct positive impact on the attitude towards the adoption of online purchasing.

1.2. Perceived Ease of Use

Perceived ease of use is defined as the degree to which a person believes that using technology will be simple (Davis, Bagozzi, & Warshaw, 1989). It varies according to the person's effort and learning to use technology, and perceived ease of use is an important condition in terms of acceptance, adoption of a new situation (Lin, Shih, & Sher, 2007; Venkatesh, 1999) and use (Davis, Bagozzi, & Warshaw, 1989). Research has shown that perceived ease of use has a direct effect on attitudes towards adopting technology use, as well as an indirect effect in terms of perceived usefulness (Davis et al., 1989; Venkatesh, 1999; Oh et al., 2009). The direct effect is related to the fact that ease of use positively and significantly affects adoption even without considering the benefits provided by the technology, while the indirect effect is related to the fact that technologies that are easier to use are naturally perceived as more useful, which makes the attitude towards use positive and increases the intention to adopt (Davis et al., 1989). Studies have also found that perceived ease of use has a direct positive effect on attitude (Childers et al., 2001; Dabholkar & Bagozzi, 2002; Gentry & Calantone, 2002; Dimitriadis & Kyrezis, 2010; Oh et al., 2009; Ferreira et al., 2013). Considering the above discussions, we propose the following hypotheses:

H2. Perceived ease of use will have a direct positive impact on perceived usefulness.

H3. Perceived ease of use will have a direct positive impact on the attitude towards the adoption of online purchasing.

1.3. Pleasure

According to marketing experts, a motivated hedonic emotion can play an important role in the consumption decision (Holbrook & Hirschman, 1982; Hartman et al., 2006). In this context, the entertainment potential of high-technology products is predicted to have a strong effect on the

adoption decision (Childers et al., 2001) and its direct effect on the attitude towards the adoption of high-technology products is supported by studies (Lee, Suh, & Whang, 2003; Bruner & Kumar, 2005; Kulviwat et al., 2007; Lee et al., 2011; Ferreira et al., 2013). In addition, pleasure has been found to have a direct and strong positive effect on the attitude towards Internet shopping (Lee, Suh, & Whang, 2003). Based on the above discussion, we propose the following hypothesis:

H4. Pleasure will have a direct positive impact on the attitude towards the adoption of online purchasing.

1.4. Arosual

Based on the literature review, studies have shown that arousal behavior can affect attitudes in the context of marketing. For example, Donovan, Marcoolyn, and Nesdale (1994) found a positive relationship between customer emotions evoked in a store and their attitudes toward shopping in the store. In short, arousal positively affects the shopping that is done. Similarly, Lee, Suh, and Wang (2003) concluded that arousal has a positive effect on the attitude toward using an internet shopping mall. In addition, Lee et al. (2011) stated that there is a connection between arousal and a consumer's approach/avoidance behavior toward new technologies. Ferreira et al. (2013) concluded that motivated consumers develop positive attitudes in their study on the adoption of high-tech products. Based on the above discussion, we propose the following hypothesis:

H5. The arousal will have a direct positive impact on attitudes towards the adoption of online purchasing.

1.5. Dominance

The feeling of being under control is an important aspect of the dominance dimension. In this context, according to the studies conducted in the literature research conducted in terms of dominance, it has been shown that control or lack of control is related to technology adoption and use (Parasuraman & Colby, 2001; Trevino & Webster, 1992). Anxiety strongly increases negative attitudes towards the use of technology (Harris, 1999; Igbaria & Parasuraman, 1989). Studies have not found a direct positive effect of the feeling of dominance on the attitude towards adoption (Kulviwat et al., 2007; Nasco et al., 2008, and Nasco, Kulviwat, et al., 2008; Ferriare et al., 2013). In addition, despite the secondary evidence, the greater the consumer's sense of dominance over technology, the better their attitudes towards adoption should be. Based on the above discussion, we propose the following hypothesis:

H6. Dominance will have a direct positive impact on the attitude towards the adoption of online purchasing.

1.6. Attitude Towards Adoption

In terms of Technology Acceptance Model, action-oriented attitude refers to the evaluative judgment of technology adoption. It is considered as the result of cognition as well as emotional response to behavior (Cohen & Areni, 1991). In the literature, the effect of attitude towards adoption on behavioral intention has been found to be inconsistent. Some studies have removed the attitude component from the Technology Acceptance Model because they thought that it did not mediate the effect of perceived usefulness and perceived ease of use (Venkatesh, 1999; Venkatesh & Davis, 2000), but some studies have found that attitude has a full (Chang & Cheung, 2001) or partial mediating role (Davis, Bagozzi, & Warshaw, 1989). According to Bruner and Kumar (2005), attitude mediates the effects of perceived usefulness, ease of use and an emotion

(pleasure) on intention. According to Kulviwat et al., (2007), when constructs related to emotions are included, attitude becomes an important construct since both cognition and emotion affect attitude, and attitude towards adoption affects intention to adopt. Moreover, Ferriare et al. (2013) concluded that attitude towards adopting a high-tech product positively affects intention to adopt. Therefore, attitude plays an important role in technology acceptance by consumers. A possible reason why attitude is an important part of the model in this study is that affect is included, albeit in a limited way.Based on the above discussion, we propose the following hypothesis:

H7. Attitude towards the adoption of online purchasing will directly positively affect online purchasing intention.

2. Methodology

This study is a comparative examination of online purchasing intention in the context of generation X, Y and Z consumers. Adoption of new technologies by consumers can be affected by a variety of factors. In this context, many models and theories investigating consumers' technology acceptance have been developed in the relevant literature. These theories, developed for the acceptance of a new technology, focus more on the cognitive aspect of acceptance (perceived usefulness, perceived ease of use). However, in the purchasing process, which is a complex process, some points that were ignored in previous models attract attention, as seen in the results of empirical research. At this point, emotions neglected in previous models in the acceptance of new technologies are discussed within the framework of the Consumer Technology Acceptance Model (CAT), which was developed from the combination of the Technology Acceptance Model and the Emotional State Model. In addition, the relationships to be examined within the framework of the research model in the study were evaluated and examined separately in the context of Generation X, Y and Z consumers. All data analyzes were carried out using AMOS 23.0 and SPSS 24.0 software packages.

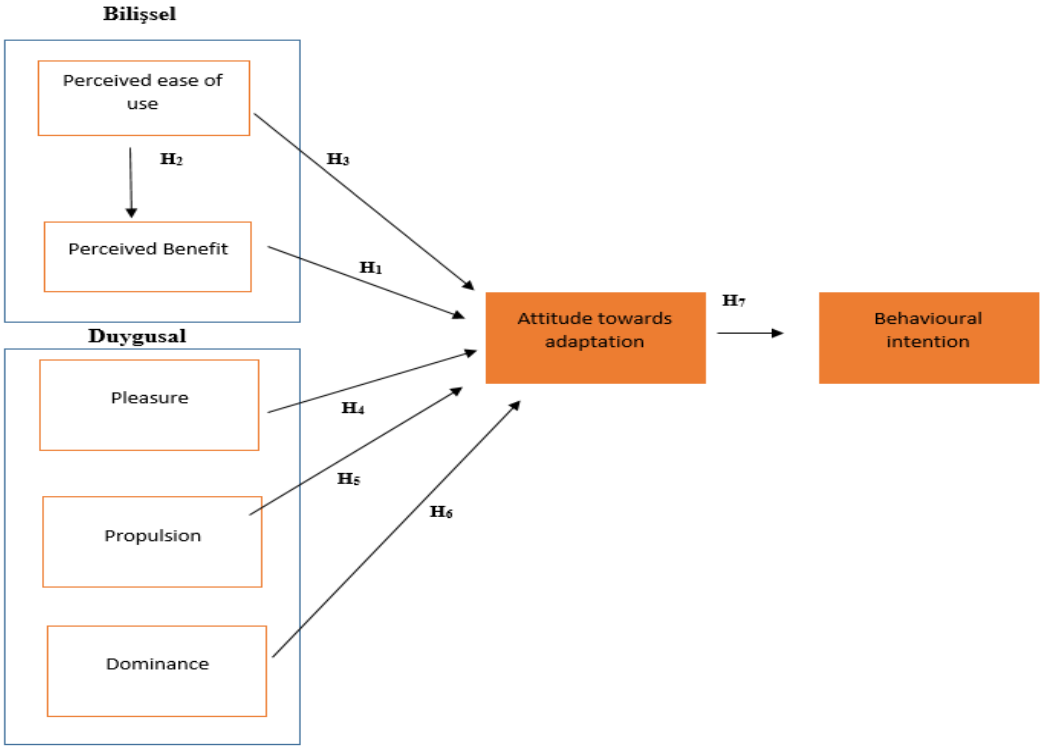

Figure 1. Proposed Model

2.1. Sampling and Data Collection

The data for the research was collected between 01.07.2022 and 15.04.2023 by distributing it on various social media channels via Google form. Additionally, a significant part of the data was collected through face-to-face interviews with participants. The population of the research is consumers of generations X, Y and Z who shop online in Turkey. The sample of the research consists of consumers selected from the generations X, Y and Z residing in Mersin. According to 2021 data, it consists of 1,910,056 people living in Mersin (https://www.tuik.gov.tr/ (Access), 23/06/2022). The number of participants to be reached by convenience sampling method, that is, the sample size, was determined as n = 384, with a 95% confidence level and a type-I error rate of 5% (Ural and Kılıç, 2006: 47). The answers of 661 participants who answered the questions completely were included in the analysis.

2.2. Measures

The survey form was created with 46 questions in total. Perceived Usefulness Scale and Perceived Ease of Use scales included in the survey (Davis, 1986), Satisfaction-Emotional Arousal-Dominance (PAD) Scale (Mehrabian & Russell, 1974), Attitude Towards Adaptation Scale (Bagozzi, Baumgartner, & Yi, 1992) and Behavioral The intention scale (MacKenzie, Lutz, & Belch, 1986) was created by benefiting from previous studies. The statements regarding all these scales in the survey were directed to the participants using a 5-point Likert type scaling. A pilot study was conducted on 34 people, including academicians and other participants. The statements were tested for clarity and the survey was finalized with the feedback received from the participants.

3. Findings

3.1. Descriptive statistics

The general demographic characteristics of the participants are shown in Table 1 as frequencies and percentages.

Table 1. Distribution of Demographic Characteristics of Participants (n=661)

Categories			**Categories**		
Gender (n=661)	**Frequency**	**Percentages (%)**	**Marital Status (n=661)**	**Frequency**	**Percentages (%)**
Man	307	46,4	Married	274	41,5
Woman	354	53,6	Single	387	58,5
Age group (n=661)	**Frequency**	**Percentages (%)**	**Monthly Income (n=661)**	**Frequency**	**Percentages (%)**
X generation (1965-1979)	223	33,8	1300 TL and below	205	31,1
Y generation (1980-1999)	221	33,4	Between 1301-2000 TL	49	7,4
Z generation (2000 ve Sonrası)	217	32,8	Between 2001-3000 TL	25	3,8
			Between 3001-4000 TL	38	5,7
			Between 4001-5000 TL arası	49	7,4
Education (n=661)	**Frequency**	**Percentages (%)**	5001 TL and above	295	44,6
Primary School	4	0,6	**Job (n=661)**	**Frequency**	**Percentages (%)**

Middle School	9	1,4	Public Employee	203	30,8
High School	176	26,5	Paid Employee	104	15,7
Associate Degree	56	8,5	Self-Employed	93	14,1
Licence	321	48,6	Retired	65	9,8
Master	44	6,7	Housewife	32	4,8
Doctorate	51	7,7	Student	164	24,8

In terms of gender, 53.6% of the sample consists of female participants. The distribution of participants across generations was balanced. At the level of education, it was observed that the most participants were at undergraduate level with 48.6%, and the least participants were at primary school level with 0.6%.

3.2. Confirmatory Factor Analysis

During the validity analysis process, confirmatory factor analysis, which is under construct validity, was applied. Confirmatory factor analysis is a test that tests the compatibility of the scale to create the latent (implicit) variables and structure of the theoretically considered structure based on a previously created model (Hair, Black, Babin, & Anderson, 2010: 693) and tests how well the established model works. It is a different type of structural equation modeling analysis (Yılmaz & Çelik, 2009: 53). Among the variables, perceived usefulness PU1 – PU10, perceived ease of use PEU1 – PEU9, pleasure P1 – P6, arousal A1 – A6, dominance D1 – D6, attitude towards adaptation ATA1 – ATA4 and behavioral intention BI1 – It is expressed as BI4. As a result of Confirmatory Factor Analysis, Chi-Square=3.86 (2929.61/758) and RMSEA statistic was found to be 0.066. The t-test statistics showing the significance of the relationship between latent and observed variables, the error margins of the observed variables, and the standardized loading values showing the strength of the relationships were examined. As can be seen in Table 2, all t-statistics were found to be statistically significant at the 0.01 significance level. Standardized load values varied between 0.64 and 0.95. The highest margin of error for the variables in the model was calculated as 0.53 so it was seen that there was no variable (item) that needed to be removed from the model. When all the examinations about the obtained model were made, it was seen that the structure obtained in the model was the most suitable structure. For this reason, the confirmatory factor analysis was terminated and it was decided that the resulting structure was the final structure.

Table 2. Descriptive Statistics for the Confirmatory Factor Analysis Measurement Model

Dimensions and items	**Std. Load Var.**	**Margin of Error**	**R^2**	**t-value**	**AVE**	**CR**
1. Perceived Usefulness (PU)					**0,60**	**0,99**
1. Shopping online improves the quality of my shopping experience.	0,72	0,49	0,51	20,99		
2. Shopping online gives me control over my shopping transactions.	0,70	0,51	0,49	20,35		
3. Shopping online allows me to shop quickly.	0,78	0,38	0,62	23,83		
4. Using the internet for shopping; provides critical benefits to the nature of shopping.	0,76	0,42	0,58	22,78		
5. Using the internet for shopping; increases efficiency.	0,81	0,34	0,66	25,14		
6. Using the internet for shopping; It improves my shopping efficiency.	0,78	0,40	0,60	23,44		
7. Using the internet for shopping; It makes my shopping easier.	0,85	0,28	0,72	26,80		

8. In general, I find it useful to shop online.	0,85	0,28	0,72	26,95		
2.Perceived Ease of Use (PEU)					**0,63**	**0,93**
1. Shopping online is convenient.	0,88	0,22	0,78	28,68		
2. Learning to shop online is easy.	0,81	0,34	0,66	25,13		
3. Shopping online; It is interactive and understandable.	0,77	0,41	0,59	23,19		
4. It is easy to use the internet for everything I want to do regarding shopping.	0,73	0,47	0,53	21,34		
5. Shopping online; Provides flexibility.	0,78	0,39	0,61	23,63		
6. I easily remember the online shopping process.	0,81	0,35	0,65	24,83		
7. Interacting while shopping online doesn't require much mental effort.	0,72	0,49	0,51	20,94		
8. In general, I find it easy to shop online.	0,86	0,26	0,74	27,61		
3.Pleasure					**0,57**	**0,87**
1. Angry / Delightful	0,70	0,51	0,49	19,95		
2.Unsatisfied / Satisfactory	0,81	0,35	0,65	24,39		
3.Sad/Delighted	0,82	0,32	0,68	25,17		
4.Helpless/Hopeful	0,72	0,48	0,52	20,72		
5.Bored/Relaxed	0,73	0,46	0,54	21,20		
4.Arosual					**0,79**	**0,87**
1.Relaxed/Live	0,76	0,43	0,57	22,19		
2. Calm / Excited	0,69	0,53	0,47	19,41		
3.Miskin / Coşkun	0,79	0,37	0,63	23,86		
4.Tense/Calm	0,64	0,59	0,41	17,83		
5.Sleepy / Vigorous	0,72	0,48	0,52	20,86		
6. Irrelevant / Interested	0,75	0,44	0,56	20,84		
5.Dominance					**0,52**	**0,87**
1.Dependent / Independent	0,66	0,57	0,43	18,22		
2.Auditized / Judged	0,78	0,39	0,61	22,92		
3. Submissive / Dominant	0,71	0,50	0,50	20,10		
4.Affected / Influential	0,73	0,47	0,53	20,79		
5.Directed/Free	0,71	0,50	0,50	20,15		
6.Unimportant / Important	0,73	0,46	0,54	21,12		
6.Attitude Towards Adaptation (ATA)					**0,73**	**0,91**
1.Bad/Good	0,89	0,21	0,79	28,69		
2.Negative/Positive	0,89	0,22	0,78	28,50		
3.Disadvantaged / Advantageous	0,79	0,37	0,63	23,96		
4.Unpleasant / Provides pleasure	0,84	0,29	0,71	26,17		
7.Behavioral Intention (BI)					**0,83**	**0,95**
1. I will continue to shop online in the future	0,88	0,22	0,78	28,85		
2. I speak positively about online shopping to my friends and relatives	0,93	0,13	0,87	31,68		
3. I would recommend online shopping to anyone asking for advice	0,95	0,10	0,90	32,56		
4. I encourage my friends and relatives to shop online	0,88	0,22	0,78	28,77		

Within the scope of this study, convergent and discriminant validity analyzes of the proposed measurement model were carried out. To determine convergent validity, the AVE value of each factor was calculated. According to Table 3, it was found that the factor values were greater than 0.50 and significant, and the CR values were greater than the AVE values. As a result, it can be said that the model has convergent and discriminant validity.

Table 3. Discriminant and Convergent analysis findings

Correlations										
		Ort	AY	PEU	P	A	D	ATA	BI	Ave
Perceived Usefulness (PU)	Pearson Correlation	3,3776	***0,774***	,741**	,226**	,198**	,118**	,285**	,633**	0,600
Perceived Ease of Use (PEU)	Pearson Correlation	3,5316	,741**	***0,793***	,199**	,145**	,097*	,265**	,633**	0,630
Pleasure (P)	Pearson Correlation	3,8085	,226**	,199**	***0,754***	,753**	,657**	,693**	,379**	0,570
Arousal (A)	Pearson Correlation	3,7126	,198**	,145**	,753**	***0,888***	,719**	,626**	,312**	0,790
Dominatio n (D)	Pearson Correlation	3,7567	,118**	,097*	,657**	,719**	***0,721***	,572**	,244**	0,520
Attitude Towards Adaptation (ATA)	Pearson Correlation	4,0280	,285**	,265**	,693**	,626**	,572**	***0,854***	,438**	0,730
Behavioral Intention (BI)	Pearson Correlation	3,7360	,633**	,633**	,379**	,312**	,244**	,438**	***0,911***	0,830
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).										
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).										
Bold and Italic statistics were created by taking the square roots of Ave values.										

4. Hypothesis Testing

4.1. Testing Direct Relationship Hypotheses with Structural Equation Modeling of X, Y and Z Generations

Structural Equation Modeling Analysis was used to test the hypotheses in the study. The hypotheses tested are as follows;

H1. It is suggested that perceived usefulness will have a direct positive impact on attitudes towards the adoption of online purchasing.

H2. It is suggested that perceived ease of use will have a direct positive impact on perceived usefulness.

H3. It is suggested that perceived ease of use will have a direct positive impact on attitudes towards the adoption of online purchasing.

H4. It is suggested that pleasure will have a direct positive impact on attitudes towards the adoption of online purchasing.

H5. It is suggested that the arousal will have a direct positive impact on attitudes towards the adoption of online purchasing.

H6. It is suggested that dominance will have a direct positive impact on attitudes towards the adoption of online purchasing.

H7. It is suggested that the attitude towards the adoption of online purchasing will directly positively affect online purchasing intention.

Within the scope of structural equation model analysis, first the suitability of the measurement model was tested and then path analysis was carried out. Before distinguishing by generation, the variables included in the entire measurement model and the relationships between variables are shown in table 5.3 below. Accordingly, the emotional variables "Pleasure" and "Dominance" have a positive and statistically significant effect on "Attitude Towards Adaptation". On the other hand, it seems that the variables "PEU", "PU" and "Arousal" do not statistically affect "Attitude Towards Adaptation". In addition, a positive and statistically significant effect of attitude towards adaptation is observed on behavioral intention.

As a result of Confirmatory Factor Analysis, a structural equation model is established based on path analysis. The model includes standardized regression coefficients and significance t statistics and significance p values. Additionally, standard error values of the coefficients and explanatory coefficient (R2) values are included.

The values of the results are presented in Table 5.3. Firstly, it was examined whether all relationships between independent and dependent variables were statistically significant based on t values. Based on the findings in Table 4, it is seen that the relationships between all tested variables except hypothesis 5, hypothesis 3 and hypothesis 1 are statistically significant at the 0.05 significance level. t-statistics regarding the significance of the coefficients were found to be problem-free. Accordingly, the model's goodness of fit results and fit indices can be examined. Since there were no problems with the t-statistic values, the goodness of fit of the path analysis model was examined. When Table 4 is examined, it is seen that the path analysis results and the relationships between the variables are significant. In addition, it was observed that the model had a significant level of fit and, in the details of the relationships, a significant relationship structure between the variables. Descriptive statistics for the hypothesis test findings can be examined in detail in this table.

Table 4. YEM Path Analysis Descriptive Statistics and Hypothesis Results for All Age Generations

Hypothesis	Relation	Std. Coefficient	Std. Error	t value	p	Hypothesis test	R^2
H_2	**PEU ➡ PU**	**0,93**	**0,17**	**14,94**	p<0,05	**Accept**	**0,87**
H_1	**PU ➡ ATA**	**0,07**	**0,06**	**0,70**	p>0,05	**Refuse**	**0,64**
H_3	**PEU ➡ ATA**	**0,09**	**0,17**	**0,90**	p>0,05	**Refuse**	
H_4	**P ➡ ATA**	**0,65**	**0,16**	**6,77**	p<0,05	**Accept**	
H_5	**A ➡ ATA**	**-0,02**	**0,18**	**-0,15**	p>0,05	**Refuse**	
H_6	**D ➡ ATA**	**0,15**	**0,12**	**2,07**	p<0,05	**Accept**	
H_7	**ATA ➡ BI**	**0,49**	**0,030**	**11,14**	p<0,05	**Accept**	**0,24**
Goodness of fit: Chi-square/df= 3194.79/766=4,1707 RMSEA:0,069 ,GFI:0,81 , CFI:0,97, NFI:0,96 , NNFI:0,97, RFI:0,96 , RMR:0,17 , SRMR:0,047 , AGFI: 0,79							
PU=Perceived usefulness, PEU=Perceived Ease of Use, P=Pleasure, A=Arousal, D=Dominance, ATA=Attitude Towards Adaptation, BI= Behavioral Intention							

4.2. Testing the Direct Relationship Hypotheses of Generation X with YEM (n=223)

When the measurement model is divided according to generations, the variables included in the structural equation model analysis for Generation X and the relationships between variables are shown in table 5 below. Accordingly, it is seen that the emotional variables "Pleasure" and "Arousal" and the cognitive variables "PEU" have a statistically positive and strong significant

effect on "Attitude Towards Adaptation".On the other hand, there appears to be a statistically insignificant relationship between the variables "AY" and "Dominance" and "Attitude Towards Adaptation". In addition, a positive and statistically significant effect of attitude towards adaptation is observed on behavioral intention.

Table 5. YEM Path Analysis of Generation X Descriptive Statistics and Hypothesis Results

Hypothesis	Relation	Std. Coefficient	Std. Error	t value	p	Hypothesis test	R^2
H_2	PEU ➡ PU	0,93	0,30	8,29	p<0,05	Accept	0,86
H_1	PU ➡ ATA	-0,24	0,14	-1,43	p>0,05	Refuse	0,80
H_3	PEU ➡ ATA	0,34	0,38	1,96	p<0,05	Accept	
H_4	P ➡ ATA	1,00	0,48	4,64	p<0,05	Accept	
H_5	A ➡ ATA	-0,37	0,41	-2,01	p<0,05	Accept	
H_6	D ➡ ATA	0,18	0,25	1,60	p>0,05	Refuse	
H_7	ATA ➡ BI	0,63	0,055	6,68	p<0,05	Accept	0,40
Goodness of fit: Chi-square/df= 2532.99/727=3,48 RMSEA:0,106 ,GFI:0,64 , CFI:0,94, NFI:0,92 , NNFI:0,94, RFI:0,91 , RMR:0,15 , SRMR:0,10 , AGFI: 0,59							
PU=Perceived Usefulness, PEU=Perceived Ease of Use, P=Pleasure, A=Arousal, D=Dominance, ATA=Attitude Towards Adaptation, BI= Behavioral Intention							

As can be seen in Table 5, the resulting goodness of fit statistics show that the path analysis model as a whole is acceptable and has a goodness of fit above it. Descriptive statistics for the hypothesis test findings can be examined in detail in this table.

4.3. Testing the Direct Relationship Hypotheses of Generation Y with YEM (n=221)

When the measurement model is divided by generation, the variables and the relationships between variables included in the structural equation model analysis for Generation Y are shown in Table 5.5 below.Accordingly, the emotional variables "Pleasure" and "Dominance" and the cognitive variables "PU" and "PEU" have a positive and statistically significant effect on "Attitude Towards Adaptation".On the other hand, there appears to be a statistically insignificant relationship between the "Arousal" variable and "Attitude Towards Adaptation". In addition, a positive and statistically significant effect of attitude towards adaptation is observed on behavioral intention.

Table 6. Path Analysis of Generation Y with YEM Descriptive Statistics and Hypothesis Results

Hypothesis	Relation	Std. Coefficient	Std. Error	t value	p	Hypothesis test	R^2
H_2	PEU ➡ PU	0,93	0,28	9,15	p<0,05	Accept	0,87
H_1	PU ➡ ATA	0,55	0,14	3,02	p<0,05	Accept	0,77
H_3	PEU ➡ ATA	-0,40	0,38	-2,20	p<0,05	Accept	

H_4	**P ➡ ATA**	**0,72**	**0,42**	**3,57**	p<0,05	**Accept**	
H_5	**A ➡ ATA**	**-0,17**	**0,36**	**-0,98**	p>0,05	**Refuse**	
H_6	**D ➡ ATA**	**0,32**	**0,22**	**3,03**	p<0,05	**Accept**	
H_7	**ATA ➡ BI**	**0,41**	**0,042**	**5,12**	p<0,05	**Accept**	**0,17**
Uyum iyilikleri: Ki-kare/df= 2243,03/766=2,93 RMSEA:0,094 ,GFI:0,67 , CFI:0,95, NFI:0,92 , NNFI:0,94, RFI:0,92 , RMR:0,17 , SRMR:0,14 , AGFI: 0,63							
PU=Perceived Usefulness, PEU=Perceived Ease of Use, P=Pleasure, A=Arousal, D=Dominance, ATA=Attitude Towards Adaptation, BI= Behavioral Intention							

As can be seen in Table 6, according to the path analysis with a high goodness of fit level of the model, the relationships between the variables are significant and the model as a whole has an acceptable level of fit. Descriptive statistics for the hypothesis test findings can be examined in detail in this table.

4.4. Testing the Direct Relationship Hypotheses of Z Generation with YEM (n=217)

When the measurement model is divided by generation, the variables and the relationships between variables included in the structural equation model analysis for Z Generation are shown in Table 7 below. Accordingly, the "Pleasure" variable, one of the emotional variables, has a positive and statistically significant effect on "Attitude Towards Adaptation".On the other hand, there appears to be a statistically insignificant relationship between the variables "PEU", "PU", "Arousal" and "Dominance" and "Attitude Towards Adaptation".In addition, a positive and statistically significant effect of attitude towards adaptation is observed on behavioral intention.

Table 7. Path Analysis with Z Generation YEM Descriptive Statistics and Hypothesis Results

Hypothesis	Relation	Std. Coefficient	Std. Error	t value	p	Hypothesis test	R^2
H_2	**PEU ➡ AY**	**0,94**	**0,39**	**7,31**	p<0,05	**Accept**	**0,89**
H_1	**PU ➡ ATA**	**0,13**	**0,13**	**0,61**	p>0,05	**Refuse**	**0,70**
H_3	**PEU ➡ ATA**	**0,02**	**0,39**	**0,073**	p>0,05	**Refuse**	
H_4	**P ➡ ATA**	**0,44**	**0,28**	**2,84**	p<0,05	**Accept**	
H_5	**A ➡ ATA**	**0,33**	**0,31**	**1,93**	p>0,05	**Refuse**	
H_6	**D ➡ ATA**	**0,07**	**0,18**	**0,68**	p>0,05	**Refuse**	
H_7	**ATA ➡ BI**	**0,41**	**0,046**	**5,28**	p<0,05	**Accept**	**0,17**
Uyum iyilikleri: Ki-kare/df= 2243,03/766=2,93 RMSEA:0,094 ,GFI:0,67 , CFI:0,95, NFI:0,92 , NNFI:0,94, RFI:0,92 , RMR:0,17 , SRMR:0,14 , AGFI: 0,63							
PU=Perceived Usefulness, PEU=Perceived Ease of Use, P=Pleasure, A=Arousal, D=Dominance, ATA=Attitude Towards Adaptation, BI= Behavioral Intention							

As can be seen in Table 7, according to the path analysis with a high goodness of fit level of the model, the relationships between the variables are significant and the model as a whole has an

acceptable level of fit. Descriptive statistics for the hypothesis test findings can be examined in detail in this table.

Discussion and Conclusion

The results of this study provided strong evidence supporting a unified theory of Consumer Acceptance of Technology (CAT) in which emotion is integrated with cognition. According to result, strong empirical support was found for four of the study's seven research hypotheses for all participants. Similarly, the research results are parallel to the results of the studies by Kulwivat et al. (2007), Nasco et al. (2008), Zarouali, (2018) and Ferreira et al. (2014).

The results of this study replicate several basic findings of Technology Acceptance Model studies in the literature. The results support many of the individual causal paths proposed by the Technology Acceptance Model. The positive effect of perceived ease of use on perceived usefulness revealed in this study is consistent with the results of Technology Acceptance Model studies in the literature (Davis, 1989; Childers et al., 2001; Kulwivat et al., 2007; Nasco et al., 2008b). This result supports the H2 hypothesis in the study. These results confirm that, from the consumer's perspective, judgments about the usefulness of technology are affected by the individual's sense of ease of use and comfort with the technology. Although Zarouali et al. (2018) found that perceived ease of use did not have a direct and positive effect on attitude, similar to this study, a direct and positive effect was obtained in the studies conducted by Kulwivat et al. (2007), Nasco et al. (2008), and Ferreira (2014). Although this result fails to support hypothesis H3, it is not entirely unexpected. Much of the previous Technology Acceptance Model research has shown that perceived usefulness is a greater predictor of attitude than perceived ease of use (Hu et al., 1999; Davis, 1989; Childers et al., 2001; Nasco et al., 2008b; Zarouali et al., 2018). However, in this study, the opposite result was that the effect of perceived usefulness on attitude towards adaptation was found to be insignificant (β=.07; p>.05). In line with these results, H1 hypothesis was rejected. As suggested within the Technology Acceptance Model, attitudes are an important predictor of behavior. As in previous studies, the effect of attitude towards adaptation on behavioral intention was found to be significant. In line with these results, H7 hypothesis was accepted.

As expected, the study results showed that the Emotional State Model was a significant predictor of attitude towards adopting the paradigm. The results showed that pleasure and dominance were important predictors of attitude. This supports that being satisfied and excited about a new high-tech device positively affects the consumer's attitude towards adoption. On the other hand, it was concluded that provocation was not significantly related to attitude. In this case, while hypotheses H4 and H6 were supported, hypothesis H5 was rejected. Considering the results of previous research, Kulviwat et al., (2007) stated that pleasure and arousal were strong predictors of attitude, while dominance was not significantly related to attitude. This result is consistent with Nasco et al. (2008b) and Ferreira (2014). Zarouali et al. (2018) found in their study that the variables of pleasure, arousal and dominance had a positive and significant effect on attitude. The fact that a measurement was made based on the participants' general online purchasing habits within the scope of this research may have affected the fact that the measurement on motivation was meaningless. The arousal variable should continue to be explored by conducting different studies on the use of internet tools in the purchasing process on a particular product or service.

Unlike previous studies on the subject, the study aimed to examine the Consumer Technology Acceptance Model comparatively across generations. The results obtained from the study show that there are differences between generations. X, Y and Z generation individuals covered within the scope of the study may show different characteristics depending on the generations they belong to. The prediction that generations whose habits and perceptions regarding purchasing behavior may differ will differ in terms of adopting technological innovations has been confirmed according to the results obtained from the research. In the study, it was determined that the effect of perceived usefulness on attitude towards adaptation was insignificant according to Generation X and Generation Z participants. According to Y generation participants, the effect of perceived usefulness on attitude towards adaptation was found to be significant.

Most previous Technology Acceptance Model studies have found that perceived usefulness contributes more to predicting attitude than perceived ease of use, and that perceived usefulness has a significant effect on attitude (Hu et al., 1999; Davis, 1989; Childers et al., 2001; Nasco et al., 2008b; Zarouali et al., 2018). There was no difference between generations in the effect of perceived ease of use on perceived usefulness. According to participants of all generations, perceived ease of use was found to have a significant effect on perceived usefulness. This result coincides with the results obtained for all participants. It is also consistent with the Technology Acceptance Model research results (e.g., Davis, 1989; Childers et al., 2001; Kulwivat et al., 2007; Nasco et al., 2008b). It was concluded that the effect of perceived ease of use on the attitude towards adaptation was significant according to the participants of Generation X and Y. This result is consistent with Kulwivat et al. (2007), Nasco et al. (2008b) and Ferreira et al. (2014) that there is a direct and positive effect. On the contrary, according to Generation Z participants, the effect of perceived ease of use on attitude towards adaptation was found to be insignificant. It appears that the ease of use perceived by Generation Z consumers regarding their views on technology acceptance in their online shopping experiences does not have an impact on their attitudes. This may be due to the fact that Generation Z is a generation that uses technology widely and effectively in all areas of daily life.

The study results examined across generations that the attitude towards adopting the Emotional State Model paradigm is an important predictor. Accordingly, taste has a significant effect on attitudes towards adaptation across all generations. This shows that taste has a significant impact on attitude in the online shopping experiences of all generation X, Y and Z consumers. This result is parallel to the evaluation results made on all participants.

According to Generation X consumers, arousal has a significant impact on attitude towards adaptation but it does not have a significant effect on Generation Y and Z consumers. Similar to the results of Generation Y and Z participants, a significant effect of arousal on attitude could not be detected among the participants in general. However, this situation differs from the literature. For example, Lee et al., (2011) stated that there is a connection between arousal and a consumer's approach/avoidance behavior regarding new technologies. Also, Ferreira et al. (2013) concluded in their study on the adoption of high technology products that motivated consumers developed positive attitudes. According to generation Y consumers, dominance has been found to have a significant effect on attitudes towards adaptation. This result coincides with the results obtained for all participants. However, no significant effect of dominance on attitude was detected compared to Generations X and Z. The results obtained for Generation X and Z participants are similar to Kulviwat et al., (2007), Nasco et al. (2008b) and Ferreira et al. (2014) is parallel to the findings obtained from their study. As in previous studies, it was determined that the effect of

attitude towards adaptation on behavioral intention was significant for X, Y and Z generation participants.

The results have several implications for both academics and managers interested in technology adoption. Most studies in the innovation diffusion literature from sociology or the technology acceptance literature from management information systems have generally focused on cognition as the sole driver of adoption. Few studies have investigated the effects of emotions on adoption (Kulwivat et al., 2007; Nasco et al., 2008; Kulviwat et al., 2013; Ferreira, 2014; Zarouali, 2018). *This study builds on several studies in recent years that have provided strong evidence that a more complete picture of adoption intention is possible by including the impact in technology acceptance models* (Bruner & Kumar, 2005; Childers et al., 2001; Dabholkar & Bagozzi, 2002; Wood & Moreau, 2006; Kulwivat et al., 2007; Nasco et al., 2008; Kulviwat et al., 2013; Ferreira, 2014; Zarouali, 2018). By integrating the Technology Acceptance Model and the Mood Model to create a unified theoretical model, the Consumer Technology Acceptance Model improves technology adoption prediction. More specifically, the results of this study indicate that the effects of pleasure and dominance can greatly increase the predictive power of the Technology Acceptance Model.

Regarding managerial implications, this study provides several valuable findings for practitioners. The results of this study, conducted within the framework of online purchasing experiences, are clearly of interest to retail managers in the implementation of product management strategies. The Consumer Technology Acceptance Model is useful for consumers purchasing online to predict the extent to which the target market intends to adopt a particular technological innovation. Due to the use of technology, the online purchasing experience often has a high degree of technological uncertainty determined by complex product functions. This research shows that for products with low usability, ease of use alone is unlikely to influence consumer attitudes and adoption intentions. Companies should especially take this into consideration when designing internet tools. Moreover, Consumer Technology Acceptance leads marketing managers to recognize that emotional responses, beyond considering how useful and useful Internet purchasing tools are, can play a significant role in consumers' adoption of such tools. The finding that feelings of pleasure and dominance have strong effects on consumer attitudes is of particular interest to managers. Internet purchasing tools should not only be designed based on ease of use and usefulness, but these emotional dimensions should also be evaluated together with the target market and target consumer groups (Generations X, Y and Z) during market research to more accurately assess the level of acceptance of the innovation.

The findings also provide important implications for managers involved in promotional activities to inform and persuade consumers to accept the online purchasing process. Advertising professionals must tailor their campaigns to convey not only the usefulness and ease of use of internet technologies, but also the pleasure and dominance of using the product. Amusement, a mixture of pleasure and dominance, appears to be a particularly powerful emotion to evoke (Solomon, 2003; O'Donnell & Wardlow, 2000). Also, these processes should be carried out taking into account information on the differences in technology adoption between generations. One of the limitations of this study is that the research data includes only generation X, Y and Z consumers residing in Mersin province. In the future, more comprehensive studies can be conducted by evaluating generations separately, expanding the sample area, and examining the products that emerge as a result of technological developments such as the use of electric vehicles with the Consumer Technology Acceptance Model.

References

Ajzen, I. (1985). From Intentions to Actions: A Theory of Planned Behavior, J. Kuhl ve J. Beckmen (Eds.). Action Control from Cognition to Behavior içinde (11-39). Berlin: Springer-Verlag. 1. Baskı.

Bagozzi, R. P., Baumgartner, H., & Yi, Y. (1992). State versus action orientation and the theory of reasoned action: An application to coupon usage. Journal of consumer research, 18(4), 505-518.

Barutçu, S. (2010). Mobil Pazarlama. İ. Varinli ve K. Çatı (Ed.), Güncel Pazarlama Yaklaşımlarından Seçmeler içinde (259-285). 2. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.

Basu, A. & S. Muylle. (2003). Online Support for Commerce Processes by Web Retailers, Decision Support Systems, 34(4), 379-95.

Bruner II, G. C., & Kumar, A. (2005). Applying T.A.M. to consumer usage of handheld Internet devices. Journal of Business Research, 58, 553–558.

Chang, M. K., & Cheung, W. (2001). Determinants of the intention to use Internet/ WWW at work: A confirmatory study. Information & Management, 39, 1–14.

Childers, T. L., Carr, C. L., Peck, J., & Carson, S. (2001). Hedonic and utilitarian motivations for online retail shopping behavior. Journal of Retailing, 77, 511–536.

Cohen, J., & Areni, C. (1991). Affect and consumer behavior. In T. S. Robertson & H. H. Kassarjian (Eds.), Handbook of consumer behavior (pp. 188–240). Englewoo Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Dabholkar, P. A., & Bagozzi, R. P. (2002). An attitudinal model of technology based self-service: Moderating effects of consumer traits and situational factors. Journal of the Academy of Marketing Science, 30, 184–202.

Davis, F. D. (1989). Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use and User Acceptance of Information Technology. MIS Quarterly, 13, 319-340.

Davis, F.D. (1986). Technology acceptance model for emprically testing new end user information systems: Theory and results. Doctoral dissertation, MT.

Davis, F.D., R. Bagozzi & P. Warshaw. (1989). User Acceptance of Computer Technology: A Comparison of Two Theoretical Models. Management Science. 35. 8, 982-1003.

Dimitriadis, S., & Kyrezis, N. (2010). Linking trust to use intention for technology enabled bank channels: The role of trusting intentions. Psychology and Marketing, 27(8), 799–820.

Donovan, R. J. & Rossiter, J. R. (1982). Store atmosphere: an environmental psychology approach. Journal of Retailing, 58, 34-57.

Donovan, R. J., & Rossiter, J. R., Marcoolyn, G., & Nesdale, A. (1994). Store atmosphere and purchasing behavior. Journal of Retailing, 70, 283–295.

Donovan, R. J., & Rossiter, J. R., Marcoolyn, G., & Nesdale, A. (1994). Store atmosphere and purchasing behavior. Journal of Retailing, 70, 283–295.

Ferreira, J.B., Rocha, A. & Silva, J. F. (2014). Impacts of technology readiness on emotions and cognition in Brazil, Journal of Business Research 67, 865–873.

Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975). Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research. Reading, MA: Addison-Wesley Publishing.

Gentry, L., & Calantone, R. (2002). A comparison of three models to explain shop-bot use on the web. Psychology & Marketing, 19, 945–956.

Hair, J. F. Jr., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). Multivariate data analysis. (7th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Harris, R., & Davison, R. (1999). Anxiety and involvement: Cultural dimensions of attitudes toward computers in developing societies. Journal of Global Information Management, 7, 26–38.

Hartman, J. B., Shim, S. Barber, B., & O'Brien, M. (2006). Adolescents' utilitarian and hedonic web-consumption behavior: Hierarchical influence of personal values and innovativeness. Psychology & Marketing, 23, 813–839.

Havlena,W. J., & Holbrook, M. B. (1986). The varieties of consumption experience: Comparing two typologies of emotion in consumer behavior. Journal of Consumer Research, 13, 394–404.

Holbrook, M. B., &Hirschman, E. C. (1982). The experiential aspects of consumption: Consumer fantasies, feelings, and fun. Journal of Consumer Research, 9, 132–140.

Holbrook, M.B., & Batra, R. (1987). Assessing the role of emotions as mediators of consumer responses to advertising. Journal of Consumer Research, 14, 404–421.

Hu, P., Chau, P., Sheng, O. L., ve Tam, K. Y. (1999). Examining the technolog acceptance model using physician acceptance of telemedicine technology. Journal of Management Information Systems, 16, 91–113.

Igbaria, M., & Parasuraman, S. (1989). A path analytic study of individual characteristics, computer anxiety and attitudes towards microcomputers. Journal of Management, 15(3), 373–388.

Ko, E., Kim, E. Y., & Lee, E. K. (2009). Modeling consumer adoption of mobile shopping for fashion products in Korea. Psychology and Marketing, 26, 669–687.

Koufaris, M. (2002). Applying the technology acceptance model and flow theory to online consumer behavior. Information Systems Research, 13, 19–28.

Kulviwat, S., Bruner, G. C., II, Kumar, A., Nasco, S. A., & Clark, T. (2007). Toward a unified theory of consumer acceptance of technology. Psychology and Marketing, 24(12), 1059–1084.

Lam, S. Y., Chiang, J., & Parasuraman, A. (2008). The effects of the dimensions of technology readiness on technology acceptance: An empirical analysis. Journal of Interactive Marketing, 22(4), 19–39.

Lee, M. B., Suh, K. S., & Whang, J. (2003). The impact of situation awareness information on consumer attitudes in the internet shopping mall. Electronic Commerce Research and Applications, 2, 254–265.

Lee, S., Ha, S., & Widdows, R. (2011). Consumer responses to high-technology products: Product attributes, cognition and emotions. Journal of Business Research, 64(11), 1195–1200.

Lee,W. J., Kim,T.U., & Chung, J.Y. (2003). User acceptance of the mobile internet. Working Paper.

Lin, C., Shih, H., & Sher, P. J. (2007). Integrating technology readiness into technology acceptance: The TRAM model. Psychology & Marketing, 24, 641–657.

Lindgren, M., J. Jedbratt & E. Svensson. (2002). Beyond Mobile People, Communication and Marketing in a Mobilized World. New York: Palgrave.

MacKenzie, S. B., Lutz, R. J., & Belch, G. E. (1986). The role of attitude toward the ad as a mediator of advertising effectiveness: A test of competing explanations. Journal of marketing research, 23(2), 130-143.

Mathieson, K. (1991). Predicting user intentions: Comparing the technology acceptance model with the theory of planned behavior. Information Systems Research, 2, 173–192.

Mehrabian, A., & Russell, J. A. (1974). An approach to environmental psychology. Cambridge, MA: MIT Press.

Mick, D.G., & Fournier, S. (1998). Paradoxes of technology: Consumer cognizance, emotions, and coping strategies. Journal of Consumer Research, 25, 123–143.

Nasco, S. A., Kulviwat, S., Kumar, A., ve Bruner Ii, G. C. (2008a). The CAT model: Extensions and moderators of dominance in technology acceptance. Psychology & marketing, 25(10), 987-1005.

Nasco, S., Grandón, E., & Mykytyn, P. (2008b). Predicting electronic commerce adoption in Chilean SMEs. Journal of Business Research, 61(6), 697–705.

O'Donnell, K. A., & Wardlow, D. L. (2000). A theory on the origins of coolness. Advances in Consumer Research, 27, 13–18.

Oh, S. H., Kim, Y. M., Lee, W. C., Shim, G. Y., Park, M. S., &Jung, H. S. (2009). Consumer adoption of virtual stores in Korea: Focusing on the role of trust and playfulness. Psychology and Marketing, 26, 652–668.

Özmen, Ş. (2013). Ağ Ekonomisinde Yeni Ticaret Yolu E-Ticaret (Genişletilmiş 5. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Parasuraman, A. (2000). Technology Readiness Index (TRI): A multiple-item scale to measure readiness to embrace new technologies. Journal of Service Research, 2, 307–320.

Parasuraman, A., & Colby, C. (2001). Techno-ready Marketing: How and Why Your Customers Adopt Technology. New York: The Free Press.

Rogers, E. M. (1983). Diffusion Of Innovation (3rd Edition). New York: The Free Pre

Shih, H. P. (2004). An empirical study on predicting user acceptance of e-shopping on the web. Information Management, 41(3), 351–369.

Solomon, M. (2003). Conquering consumerspace. New York: AMACOM.

Taylor, S. & P. A. Todd. (1995). Understanding Information Technology Usage: A test of Competing Models. Information System Research, 6: 2, 144-176.

Taylor, S. &P. A. Todd. (1995). Understanding Information Technology Usage: A test of Competing Models. Information System Research, 6: 2, 144-176.

Trevino, L. K., & Webster, J. (1992). Flow in computer-mediated communication: Electronic mail and voice mail evaluation and impacts. Communication research, 19(5), 539-573.

Turban, E., King, D. R., Liang, T.-P., & Turban, D. C. (2015). Electronic Commerce: a Managerial and Social Networks Perspective. Cham: Springer.

Venkatesh, V. (2000). Determinants of perceived ease-of-use: Integrating control, intrinsic motivation, and emotion into the technology acceptance model. Information Systems Research, 11, 342–365.

Venkatesh, V., & Davis, F. D. (2000). A theoretical extension of the technology acceptance model: Four longitudinal field studies. Management science, 46(2), 186-204.

Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B. & Davis, F. D. (2003). User Acceptance of Information Technology: Toward A Unifed View. MIS Quarterly, 27(3), 425-478.

Venkatesh, V. (1999). Creation of favorable user perceptions: Exploring the role of intrinsic motivation. MIS Quarterly, 23, 239–260.

Wood, S. L., & Moreau, P. C. (2006). From fear to loathing? How emotion influence the evaluation and early use of innovations. Journal of Marketing, 70 44–57.

Yılmaz, V., & Çelik, E. H. (2009). Lisrel ile yapısal eşitlik modellemesi 1, temel kavramlar, uygulamalar, programlama. Ankara: Pegem Akademi.

Zarouali, B., Broeck, E., Walrave, M. & Poels, K. (2018). Predicting Consumer Responses to a Chatbot on Facebook, Cyberpsychology. Behavıor, And Socıal Networkıng, 21(8), 491-497.

Financial disclosures

The authors declared that this study did not receive any financial support.

Conflict of Interest

The authors declare that they have no competing interest.

Acknowledgements

The authors have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Avcı, Y.; Arslantaş, E. (2025). "Pozitivizm ve Post-Pozitivizm Kıskacında Uluslararası İlişkiler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 156-183. **Gönderim Tarihi**: 03.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 04.12.2024-20.01.2025 **DOI**:10.54600/igdirsosbilder.1494865

Yazar/Author

Yasin AVCI* Emre ARSLANTAŞ**

Makale Adı/Article Name

Pozitivizm ve Post-Pozitivizm Kıskacında Uluslararası İlişkiler

International Relations in the Grip of Positivism and Post-Positivism

ÖZ

Sosyal bilimlerin görece geç bir disiplini olan Uluslararası İlişkiler (Uİ) kuruluşundan itibaren pozitivist bir hüviyete sahip olmuştur. Bu hüviyetin en açık göstergesi ana akım Uİ teorilerinin pozitivist varsayımlar üzerine bina edilmesi kadar disiplinin tarihi anlatısında araçsallaştırılan büyük tartışmalarda tarafların bilim ile kastettiklerinin pozitivist bilim felsefesi olmasıdır. Dolayısıyla Uİ'nin son büyük tartışması olan Pozitivizm-Postpozitivizm tartışmasına kadar disiplinin pozitivist bir hegemonyanın tahakkümünde olduğunu ileri sürmek mümkündür. Bu durum Uİ mensuplarının doğa bilimlerinin yakaladığı öngörü, evrensellik ve genel-geçer bilgi üretme başarısını Uİ'de de yakalama isteği kadar, bir sosyal bilim disiplini olarak Uİ'nin bilimselliğini kanıtlama çabasının da sonucudur. Bu bakımdan I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan ve II. Dünya Savaşı sonrasında da bilimsel otonomisi ile özerkliğini ispat etmeye çalışan Uİ'de, kuruluşuna kodlanan pozitivist bilim felsefesi Davranışsalcılık ile altın çağını yaşamıştır. Ancak pozitivist Uİ ve teorilerinin disiplinde yarattığı devlet-merkezcilik, batı-merkezlilik ve iç-dış, anarşi-hiyerarşi şeklindeki suni dikotomilere bağlılık gibi sorunlar 1980'li yıllarla birlikte pozitivizmin eleştirilmesine, Uİ'de de post-pozitivist bir gündemin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Post-pozitivizmin bahse konu pozitivist hegemonyayı aşıp aşamadığı ya da ne ölçüde aştığı önemli bir sorundur. Tüm bu noktalardan hareketle Uİ'nin pozitivizm ve post-pozitivizmin arasında kalmış durumunun irdelendiği bu çalışmada, ilk olarak pozitivizmin ardından da post-pozitivizmin Uİ ve teorileri nezdinde yarattığı sonuçlar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Pozitivizm, Post-pozitivizm, Uluslararası İlişkiler, Uluslararası İlişkiler Teorileri

ABSTRACT

International Relations (IR), a relatively late discipline of social sciences, has had a positivist identity since its establishment. The clearest indicator of this identity is that mainstream IR theories are built on positivist assumptions, as well as the positivist philosophy of science that the theories mean by science in the great debates that are instrumentalized in the historical narrative of the discipline. Therefore, it is possible to argue that the discipline was dominated by a positivist hegemony until the Positivism-Postpositivism debate, which was the last great debate of IR. This situation is the result of IR members' desire to achieve the same success in IR that natural sciences have in producing foresight, universality and general knowledge, as well as their efforts to prove the scientific nature of IR as a social science discipline. In this regard, positivism experienced its golden age with Behavioralism in IR, which was founded after the First World War and tried to prove its autonomy with its scientific autonomy after the Second World War. However, problems such as state-centrism, western-centrism and adherence to artificial dichotomies such as domestic-foreign, anarchy-hierarchy, created by Positivist IR and theories in the discipline led to the criticism of positivism and the emergence of a post-positivist agenda in IR in the 1980's. It is an important question whether or to what extent post-positivism, which emerged in such an epistemic and political atmosphere, can overcome the positivist hegemony in question. Based on all these points, this study examines the situation of IR stuck between positivism and post-positivism, and focuses first on the results of positivism and then post-positivism on IR and its theories.

Keywords: Positivism, Post-positivism, International Relations, International Relations Theories

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, yasinavci@selcuk.edu.tr

** Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, emre.arslantas@selcuk.edu.tr

Extended Abstract

The main purpose of this study is to examine the consequences of the positivism/post-positivism debate, which is the last great debate of the International Relations (IR) discipline that started in the 1980s. There are two main reasons for adopting such a goal within the scope of the study. First of all, while we were in the last great debate period, it was claimed that first IR theories and then IR came to an end. Therefore, these claims about the end of IR, which coincides temporally with the period of the positivism/post-positivism debate, require examining the expansions or scientific blockages created by the last great debate in terms of IR. Secondly, some established problems such as Western-centrism, which are used to justify the claims about the end of IR, are problems that both positivism and post-positivism cause or cannot overcome. Therefore, it is possible to see the claims about the end of IR and the consequences of the last great debate on the discipline as related. For this purpose, the study first examined the results of positivism and then post-positivism in terms of IR and its theories. For this purpose, the historicist and hermeneutic method was adopted in the study. As it is known, in IR, positivism is generally perceived as equivalent to empiricism and only as a method. However, positivism, which is a result of the Enlightenment, is a philosophy of science and has ontological and epistemological commitments as well as methodological commitments. As a matter of fact, within the framework of these commitments, positivism has produced some serious consequences such as IR becoming state-centric, status quo and ahistorical. An important reason for this positivist stance, which has been coded into the discipline since its establishment, is the effort of IR to prove its scientific maturity as a social science discipline that emerged relatively late. Because, according to the general idea that cannot be broken today, positivism is understood as science. However, as a result of every important break in political history creating an epistemic change in IR, the end of the Cold War brought about the beginning of questioning of positivism in IR. Post-positivism is not a uniform philosophy of science like positivism, and as a matter of fact, it is an umbrella concept. However, within the scope of the study, the consequences of post-positivism in terms of IR and its theories were examined categorically. The conclusion that emerges is that positivism and post-positivism cause similar scientific blockages in IR in different ways. For example, both philosophies of science comprehend the ontologies of IR incompletely and fall into similar epistemological fallacy with the same anthropocentric character. So much so that these two philosophies of science reduced reality to how to obtain knowledge about it, and conditioned the acquisition of knowledge of reality on its being felt or spoken by humans. However, reality always has an objective dimension that does not have to worry about being known by humans, and the fact that it is not known by humans for the moment does not harm its reality. In summary, let alone claiming that the positivist hegemony in the discipline has been liquidated as a result of the post-positivism/positivism debate, the conclusion reached as a result of the study is that post-positivism has caused damage similar to the damage caused by positivism in IR. Based on all these points and in the light of the findings obtained; in the conclusion part of the study, some suggestions have been developed in order to free IR from the trap of positivism and post-positivism. First of all, by moving away from the agenda of the Positivism/Post-positivism debate, in which an epistemological debate about ontology is carried out and ontology is reduced to epistemology by both sides, issues such as the agent-structure debate, which prioritizes ontology, should be more on the agenda of IR. Because it is futile to focus on the knowledge of reality and the methodology of acquiring knowledge about reality without discussing the nature, scope, essence, form, intransitive and transitive dimensions of reality. As a matter of fact, important established problems of IR, such as state and Western centrism, masculine structure, status quo nature, are ontological problems, not epistemological or methodological. Secondly, while positivism and post-positivism have caused the same scientific obstruction in IR in different ways, the primary goal for members of the discipline to overcome this situation should be to bring alternative philosophies of science that can "really" make a difference to the agenda. Therefore, it is a necessity to bring to the agenda philosophies of science that have different ontological perspectives and that can change the course of IR to date. Because, in the trio of ontology, epistemology and methodology, each of which is related to the other, ontology and ontological difference have a priority that will create the main distinction between philosophies of science. As emphasized in the scope of the study, positivism and post-philosophies of science that stand out in the

social sciences in general, but are either excluded from the IR or have just begun to be discussed, are dialectical materialism and Critical Realism. In summary, there is a need in the discipline for a philosophy of science debate on the basis of ontology, which will be done by differentiating in the real sense, not by appearing to be different and sharing, as in the Positivism/Post-positivism debate. Based on all these points, the importance of talking about a post-postpositivist period for IR and opening the discipline to the agenda of new theoretical discussions becomes evident.

Giriş

Uluslararası İlişkiler (Uİ) disiplini kuruluşundan itibaren pozitivist bir hüviyete sahip olmuştur. Nitekim Uİ'nin tarihi anlatısı noktasında pedagojik amaçlarla işlevselleştirilen Pozitivizm/Post-pozitivizm tartışması hariç tüm büyük tartışmalarda pozitivizme dair herhangi bir var oluşsal tartışma yürütülmemiştir. Öyle ki İdealizm-Realizm tartışmasında Realizm bilimsel bir teori olduğu iddiasını ampirik gerçekliğe odaklanması üzerinden payandalandırmış, Gelenekselcilik-Davramışsalcılık tartışmasında ise Davranışsalcılık bilimde yöntemsel tekliği savunarak doğa bilimlerinin pozitivist bilim felsefesini Uİ'ye ithal etmeye çalışmıştır. Paradigmalar-arası tartışmada ise öne çıkan Neo-Realizm ve Neo-Liberalizm "yapısal determinist" bir teori inşa etmeye çalışarak disiplinin pozitivist çerçevesi içinde hareket etmiştir. Büyük tartışmalarda pozitivizme yönelik bu içselleştirici tutumun en önemli nedenleri arasında Uİ'nin genç bir sosyal bilim disiplini olarak "bilimsel" rüştünü ispatlama gayesi bulunmaktadır. Zira günümüzde de hala tam olarak kırılamayan bilim-pozitivizm metonimisi sosyal bilim disiplinlerini doğa bilimlerinin bilim felsefesi olan pozitivizme yakınlaştırmaktadır. Ancak 1980'li yıllardan itibaren pozitivist Uİ post-pozitivist yaklaşımlarca eleştirilmeye başlanmış ve disiplinin son büyük tartışması olan Pozitivizm/Post-pozitivizm tartışması başlamıştır. Dolayısıyla günümüzde son büyük tartışmaya ilişkin üç ihtimal söz konusudur. Bunlar; Uİ'deki pozitivist hegemonyanın post-pozitivizm tarafından kırılmış olduğu, aksine bu hegemonyanın kırılamamış olduğu ile post-pozitivizmin pozitivizm temelinde ve Uİ nezdinde benzer bilimsel sorunlara yol açtığıdır.

Tam da bu tartışma dönemi içerisindeyken önce 2013'te Uİ teorilerinin ardından da 2015'te bizatihi Uİ'nin sonunun geldiğine yönelik iddiaların disiplinin hatırı sayılır dergilerinde tartışılmaya başlanması bu ihtimallerden sonuncusunun daha geçerli olabileceğini göstermektedir. Bir başka anlatımla post-pozitivizmin farklı yollardan Uİ için benzer bilimsel sorunları yaratmış olduğu ihtimali daha fazla anlam kazanmaktadır. Çünkü bu iddia son tartışma dönemindeyken ortaya atılmış yani zamansal bakımdan Pozitivizm/Post-pozitivizm tartışmasına denk gelmiştir. Bununla birlikte bu iddianın temellendirmesi için ortaya konan disiplinin Batı merkezciliği ile maskülen yapısı gibi sorunlar pozitivizm ile post-pozitivizmin Uİ teorilerinde yarattığı ortak sonuçlardır. Dolayısıyla bu çalışmanın başlıca iddiaları; post-pozitivizmin pozitivist Uİ'yi aşamadığı, farklı yollarla pozitivizmin yarattığı bilimsel sorunları yarattığı ve disiplinin post-postpozitivist döneme geçmesinin gerekli olduğudur. Tüm bu noktalardan hareketle çalışma iki bölümden oluşmuştur. Çalışmanın ilk bölümünde pozitivist bilim felsefesi ile Uİ teorileri nezdinde yarattığı sonuçlar incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde bir çatı kavram olan ve dolayısıyla teorik çeşitliliği bulunan post-pozitivist Uİ teorilerinin ortak noktaları, Uİ'de yarattığı sonuçlar ve eleştirisi üzerinde durulmuştur. Çalışmanın sonuç bölümünde ise Uİ için son tartışma ile içine düştüğü kıskaçtan kurtulmak adına yapılması gerekenler sıralanmıştır. Ez cümle, post-postpozitivist bir Uİ gündeminin gerekliliği çalışma neticesinde ulaşılan sonuçtur.

1. Pozitivizmin Uluslararası İlişkiler ve Teorileri Üzerindeki Etkileri

Tarihsel ve felsefi kökeni bakımından 17. yüzyıla kadar geriye götürülebilen pozitivizm, gerçeklerin tek olası nesnesinin bilgi olduğu ve bilimin tek geçerli bilgi biçimini sağladığı inancı üzerine kurulu bir bilim felsefesidir.[1] Aydınlanma Dönemi'nden itibaren sosyal bilimlerin dinin ve felsefenin hegemonyasından kurtarılması/bağımsızlaştırılması sürecinde[2] doğa bilimlerinde kullanılan yol ve yöntemlerin sosyal olgu, olay ve fenomenlere uygulanması Pozitivizmin sosyal bilimlerde belirmesine sebebiyet vermiştir (Bottomore, 1997: 24-25). Egan'a göre özünde bilimden hiçbir farkı olmadığı kabul edilen pozitivizmin bilim felsefesi olarak ana görevi tüm bilimlerde ortak olan ilkeleri aramak ve bu arama süreci sonunda bulduğu ilkeleri insan hayatına rehberlik etmek için kullanmaktır (Egan, 1998: 115). Bu görev çerçevesinde pozitivizm sosyal bilimlerin genelinde hegemonik bir felsefe haline gelmiştir (Isaeva vd., 2015: 4). Uİ'de ise Smith'e göre pozitivizm kavramsal açından üç unsuru çağrıştıracak şekilde kullanılmaktadır: bilimsel bilginin gözlem ve deneye dayandığını belirten ampirizm, bilimin veya bilimsel çalışmanın yürütülmesine yönelik bir dizi kural olarak metodolojik bir yol ve nicelikselleştirmeye duyulan güveni belirten Davranışsalcılık (Smith, 2008: 31). Ancak sosyal bilimlerin genelini etkileyen pozitivizm bahsi geçen üç unsura indirgenemeyecek kadar önemli ve kapsamlı bir bilim felsefesidir. Dolayısıyla, genelde sosyal bilimler özelde Uİ bağlamındaki önemini ve yaptığı etkileri kavrayabilmek için pozitivizmin ontolojik, epistemolojik ve metodolojik sabitlerinin irdelenmesi gerekmektedir.

Ontolojik olarak pozitivizm sosyal gerçekliğin varlığını değişmeyen bir gerçeklik olarak öngörmektedir. Pozitivizme göre gerçeklik araştırmacıdan bağımsız bir şekilde varlığını devam ettirmektedir (Moses ve Knutsen, 2020: 77). Pozitivizmin söz konusu ontolojik sabiti soyutun yerine somutu öncelemektedir. Başka bir ifadeyle pozitivist ontoloji, sosyal gerçekliği gözlemlenebilir olma ile sınırlandırmaktadır. Böylesi bir sabit; sosyal bilimlerdeki kavram, olgu ve olayların mekanik bir yapıya sahip olduğunu kabullenmeyi beraberinde getirmektedir (Pickard, 2013: 8-9). Bu anlayışla pozitivizm, sosyal gerçekliği insan ile olan ilişkisinden ayırarak, bilen özne ve bilenen nesne arasında keskin ayrımın varlığını (zihin-dünya karşıtlığı) ve bilgiye ancak ampirik yöntemlerle ulaşılabileceğini (fenomenalizm) ileri sürmektedir (Jackson, 2010: 41-70). Epistemolojik olarak pozitivizm, doğa bilimlerine benzer şekilde araştırmacının kendisini araştırdığı nesneden soyutlayarak gözlemlediği gerçekliği ortaya koyabilmesi (objektivizm) ve objektif olarak ortaya konan gerçekliğin diğer araştırmacıların çalışmalarında da ulaşılabilir olması unsurları üzerine kuruludur. Bahsi geçen unsurlar aynı zamanda pozitivizmin özne ve nesne arasında kabul ettiği kesin ve keskin ayrımını, başka bir ifadeyle düalist epistemolojisini öne çıkarmaktadır (Pickard, 2013: 9). Pozitivizmin objektivizm ve düalizm ile nitelenen epistemolojisi, sosyal gerçekliğe dair sistematik bilgilerin ve düzenliliklerin gözlem yoluyla elde edilebileceğini ve bu şekilde yasalar formüle edilebileceğini belirtmektedir (Moses ve Knutsen, 2020: 77). Görüldüğü üzere pozitivizmin ontolojik anlayışının sonucu epistemolojik anlayışına doğrudan yansımıştır.

Metodolojik olarak ise pozitivizm, bilimin ana hedefinin araştırmacının dışında var olan gerçekliğin içerisinde barındırdığı çeşitli düzenlilikleri tanımlamak olduğunu ileri süren natüralist

[1] Pozitivizmin tarihsel gelişimi için bkz. (Kolakowski, 1968); (Hoyle vd., 2009); (Feichtinger vd., 2018); (Steinmetz, 2005); (Hassard, 1993); (Scharff, 1995); (Russell, 2004); (Bryant, 1985); (Bhaskar, 2009); (Hartung, 1945); (Hjørland, 2005); (Banerjee, 2016).

[2] Sosyal gerçekliğin din ve felsefe üzerinden anlaşılma çabası, Comte'un Üç Hal Yasası'daki sırasıyla teolojik ve metafizik evrelerine tekabül etmektedir (Turner, 2012: 38-40).

yöntemi benimsemektedir (Park vd., 2020: 690-692). Pozitivist bir araştırma, değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla niceliksel yöntemlerin kullanıldığı bir ampirik test sürecine başvurmaktadır. Bu ampirik test süreci sonrasında pozitivistler araştırma konusuyla ilgili genellemelere ve düzenliliklere ulaşabilmektedir (Pickard, 2013: 9). Genelleme ve düzenliliklere ulaşılabilirlik kapsamında pozitivizm, bütün olgu, olay ve fenomenlerin doğa bilimlerinde kullanılan metotlarla kavranabileceğini varsaymaktadır (Yalvaç, 2016: 39). İfade edilen ontolojik, epistemolojik ve metodolojik sabitlerden hareketle Kolakowski, pozitivizmin doğa bilimlerindeki gerçeklik ile sosyal bilimlerdeki gerçeklik arasında bir farklılığın bulunmaması (fenomenalizm), genel yasalar biçiminde açıklanan anlayışın somut nesneleri içermesi (nominalizm), normatif ve değer yüklü varsayımların araştırmadan dışlanması ve bilimsel bilgiye ulaşmada metodolojik birlik şeklinde açıklanabilecek dört temel kurala dayanan felsefi bir tutum olarak kavranması gerektiğini salık vermektedir (Kolakowski, 1969: 3-8). Kurki ve Wight ise pozitivizmin bilimsel bilginin sistematik gözlemlere dayanması, ampirik testler sonucunda genel yasaların formüle edilmesini sağlayacak düzenliliklere ulaşılması ve gözlemlenebilir olmayan veriden uzak durulması şeklinde belirtilebilecek üç temel sacayağı üzerine kurulu olduğunu iddia etmiştir (Kurki ve Wight, 2013: 22).

Kolakowski ile Kurki ve Wight'ın bahsi geçen tasvirlerinin de gösterdiği üzere pozitivizmin sadece bir yöntem olarak anlaşılmasından ziyade bir bilim felsefesi olarak kavranması gerekliliği sosyal bilimlerdeki konumunun saptanması açısından önemlidir (Yalvaç, 2016: 39). Pozitivizmin bir bilim felsefesi olarak kavranması düşüncesine paralel olarak Hollis ve Smith, sosyal bilimlerin açıklama (explaining) ve anlama (understanding) olarak belirtilebilecek iki entelektüel gelenek çerçevesinde geliştiğini ileri sürerken; ontolojik, epistemolojik ve metodolojik sabitleri üzerinden pozitivizmi açıklama geleneği içerisinde sınıflandırmıştır. Bir başka anlatımla, açıklama geleneği sosyal dünyayı mekanik bir yapı olarak görerek, neden-sonuç ilişkisine dayanan yasaları bulmayı hedeflemektedir. Açıklama geleneğinin sosyal dünyayı mekanik bir yapı şeklinde görmesi, pozitivist ontolojiye benzer şekilde gerçekliğin doğa bilimlerinde olduğu gibi dışarıdan bir bakış açısıyla incelenmesini mümkün kılmaktadır. Dışarıdan bakış, mekanik bir yapı niteliğine sahip olduğu varsayılan sosyal dünyanın ampirik, niceliksel ve gözlemlenebilir formlarda göründüğü anlayışı üzerine kuruludur. Söz konusu anlayış, araştırmacının yasa ve düzenlilikleri nesnel bir şekilde açıklamasını öngörmektedir (Hollis ve Smith, 1991). Sosyal dünyayı mekanik yapı olarak görme, nesnel yasaları formüle etme hedefi ve araştırmacının tarafsız konumu gibi unsurlar, Hollis ve Smith'in entelektüel gelenekler sınıflandırmasında pozitivizmi açıklama geleneğinin içerisinde konumlandırmalarına, daha doğru bir ifadeyle pozitivizmi açıklama geleneğinin altında yatan felsefi tutum olarak nitelendirmelerine sebebiyet vermiştir.

Pozitivizmin ontolojik, epistemolojik ve metodolojik kabulleri sosyal bilimler açısından çeşitli sonuçlar doğurmuştur. Her şeyden önce pozitivizm Bhaskar'ın açıkladığı üzere varlığın katmanlardan soyutlanmasını salık veren bir ontolojiyi içermektedir. Pozitivizm sosyal gerçekliği gözlemleme ile sınırlandırdığı için, açıklamaya çalıştığı olgu, olay veya fenomeni bulunduğu ana hapsederek varlığının katmanlarını göz önünde bulundurmamaktadır. Aynı şekilde pozitivizm, sosyal bilimlerde bilgiyi tarihsizleştiren (ahistorikleştiren) bir epistemoloji ortaya koymaktadır. Pozitivizm gözleme, düzenliliklere ve genellemeye dayanması hasebiyle gerçekliği ortaya çıkaran tarihsel koşulları göz ardı ederek, tarih dışı ve değişime fırsat vermeyen açıklamalar üretmektedir. Bilginin tarih dışı (ahistorik) bir niteliğe bürünmesi aynı zamanda dünyanın ve sosyal gerçekliğin verili olmasını beraberinde getirmektedir. Bu durum araştırmacının araştırdığı konuyla ilgili verili gerçekleri ve düzenlilikleri pasif olarak izleyen, algılayan ve biriktiren bir özelliğe sahip olmasına

neden olmaktadır (Bhaskar, 2009: 64). Pozitivizm özne ve nesne arasında keskin bir ayrımın sosyal bilimler için de geçerli olduğunu varsaymaktadır. Bu ayrım kapsamında pozitivizm, bilginin ahistorik niteliği ve sosyal gerçekliğin verili olması kapsamında normatif unsurlardan bağımsız ve nesnelliğe dayanan bilimsellik iddiasında bulunmaktadır. Bunun sonuçları ise araştırma konusunun ampirik olarak ele alınması, değerlerin, normların ve araştırmacının kişisel tercihlerinin araştırma sürecinden soyutlanması çerçevesinde nesnel bilgiye ulaşılabilirlik ve "özne-nesne", "evrensellik-tikellik", "gözleyen-gözlemlenen" gibi dikotomilerin sosyal gerçekliği açığa çıkarmada işlevsel bir araç haline gelmesidir (Ashley, 1984: 250; Neufeld, 1993: 55-56).

Bununla birlikte pozitivizm, Aydınlanma Dönemi'ndeki ilerleme fikrinin etkisiyle insan hayatının daha da iyileştirilmesi için sosyal bilimlerde doğa bilimlerinde kullanılan yol ve yöntemlerin kullanılmasını salık vererek, kendisini Smith'in de belirttiği üzere bir "altın standardı" olarak öne çıkarmaktadır (Smith, 2008: 13). Pozitivizm, ilerleme ve bilimlerin birliği anlayışına sahip olması nedeniyle sınanabilir ve kestirimci teoriler geliştirmeyi hedeflemekte ve bir disiplinin bilimselliğini bu tür teorilerin varlığına eşitlemektedir (Yalvaç, 2016: 41). Bu durum sözde bilim nitelendirilmesi yapılan disiplinlerin pozitivizmi içselleştirmesine sebebiyet vermiştir (Avcı, 2017: 44). Sonuç olarak pozitivizm 20. yüzyılın büyük bir bölümünde sosyal bilimlerde hâkim bir bilim felsefi haline gelmiştir (Sobayi, 2021: 10). Pozitivizmin sosyal bilimlerin genelindeki bu hâkim konumu genç bir disiplin olan ve sosyal bilimlerdeki diğer disiplinlerden oldukça etkilenen Uİ disiplinini de şekillendirmesine zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte Uİ'nin bağımsız bir hüviyete sahip olmasından itibaren "bilimsel bir disiplin" olarak algılanması da pozitivizmin Uİ'yi şekillendirmesini kolaylaştırmıştır (Aydınlı vd., 2014: 101). Sosyal ve politik dünyayı açıklamayı amaç edinme, uluslararası ilişkilerde düzenliliklerin bulunduğu inancı, uygun metodolojilerin benimsenmesinin uluslararası politikadaki kalıpların kavranmasını kolaylaştıracağı varsayımı ve pozitif ile normatif sorunların birbirinden ayrılabileceği iddiası, pozitivizmin Uİ'nin hem doğumunda hem de gelişiminde karşılaştığı sorunlara çözüm üretici bir felsefi arka plan olarak belirmesine yol açmıştır (Houghton, 2008: 125-126).

Uİ'de Davranışsalcılığın ortaya çıkması pozitivizmin zirve yaptığı dönem olarak değerlendirilse de disiplindeki ilk büyük tartışmadan itibaren etkili olan yaklaşımlar pozitivizmi büyük bir oranda içselleştirmiştir. Bir başka anlatımla, Uİ'nin doğumundan itibaren pozitivist hegemonyanın tahakkümü altında olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki ilk büyük tartışma olan İdealizm-Realizm Tartışması isimlendirilmesinden de anlaşılacağı üzere pozitivizmin ontolojik ayrımı olan "olması gereken" ile "var olanı" araştırmaya yönelik farklılaşma üzerine gelişmiştir. Disiplinin kurucu tartışmasındaki taraflar, savaş ve barış gibi uluslararası ilişkilerdeki temel sorunlar ve bu sorunların çözümüne dair farklı analiz parametreleri benimsemiş olsalar da uluslararası ilişkileri açıklama açısından pozitivist yaklaşımlardır (Geller ve Vasquez, 2004: 1-2). İdealist ve Realist yaklaşımların insan doğasına yönelik varsayımları, uluslararası ilişkilerin temel karakteristiği olan anarşiye dair bakış açıları ve barışın devamı için işlevsel olduğunu iddia ettikleri uluslararası örgütlenme ve güç dengesi yaklaşımları, ilk büyük tartışmanın ahistorik ve verili kavramlar üzerine bina edildiğini göstermiştir (Avcı, 2023: 61-64). Spesifik olarak örneklendirmek gerekirse; "insan doğası iyidir ve savaşlar engellenebilir" ile "insan doğası kötüdür ve savaşlar engellenemez ancak kısıtlanabilir" şeklinde ifade edilebilecek olan ve savaş ile insan doğası arasında aynı yoldan farklı sonuçlara ulaşılmasını sağlayan İdealist ve Realist bağlantılar açıkça pozitivist korelasyonlardır. Her iki korelasyonda da insan doğasının sabit ve değişmez, yani verili kabul edilmesi ise bahse konu pozitivist duruşu perçinlemektedir.

İdealizm ve Realizm'in savaşın önlenmesine yönelik verdikleri sınavda başarısız olmaları sebebiyle Uİ disiplininde beliren "bilimsel kriz" sonucunda ikinci büyük tartışma gündeme gelmiştir. II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkışı, Uİ'nin en önemli gündemi olan savaşın engellenmesi/barış koşullarının sürdürülmesi hususunda disiplinin işlevsiz olarak görülmesine ve sözde/sahte bilim olarak nitelendirilmesine neden olmuştur (Dougherty ve Pfaltzgraff, 1971: 380-382). Bu nitelendirmeden kurtulmak için Uİ mensuplarının bilim ile eşdeğer görülen pozitivizmi kabullenerek içselleştirmeleri ise pozitivizmin disiplinde altın çağını yaşamasını beraberinde getirmiştir. Nitekim ikinci büyük tartışmanın taraflarından biri olan Davranışsalcılığın Uİ'nin bağımsız sosyal bir bilim olduğu, doğa bilimlerinde kullanılan yol ve yöntemlerin disiplini açıklamada işlevsel olduğu ve özne-nesne arasında keskin bir ayrımın bulunduğu varsayımları ile Gelenekselci tarafı oluşturan İdealizm ve Realizm'in ahistorik ve verili kavramlar üzerinden ortaya koyduğu korelasyonlar ile varsayımlar pozitivizmin disiplinde hâkim bilim felsefesi haline gelmesini kolaylaştırmıştır (Aksoy ve Arslantaş, 2023: 118-123). Uİ'de pozitivizmin altın çağının yaşanmasını sağlayan yalnızca Davranışsalcılık değil, bu paradigma ile bilim konusunda uzlaşan, yani bilimi pozitivizm ile eşdeğer gören Gelenekselciliktir. Nitekim disiplindeki Davranışsalcı etki sayesinde İdealizm ve Realizm pozitivizmi daha da içselleştirerek Neo-Liberalizm ve Neo-Realizme dönüşmüştür. Waever ve Banks'in üçüncü büyük tartışma olarak gördükleri Paradigmalar Arası Tartışma; Neo-Realizm, Neo-Liberalizm ve Neo-Marksizm'in pozitivist varsayımları çerçevesindedir[3] (Banks, 1985; Waever, 1996).

Dolayısıyla bahsi geçen üç paradigma, farklı varsayımlara ve dünya anlayışlarına sahip olsa da pozitivizmin ontolojik, epistemolojik ve metodolojik kabulleri çerçevesinde Uİ'yi sistem üzerinden açıklamaya çalışmıştır (Hofmann, 1989: 60; Aksoy ve Kurnaz, 2023: 167). Özetle, üç büyük tartışmaya bakıldığında, ilk büyük tartışmada pozitivizmin ontolojisinin, ikinci büyük tartışmada pozitivizmin metodolojisinin ve üçüncü büyük tartışmada (Paradigmalar Arası Tartışmada) ise pozitivizmin determinist yapısalcılığının gündeme geldiğini ileri sürmek mümkündür. İleride yaşanacak olan Pozitivizm/Post-pozitivizm tartışmasında ise pozitivist epistemoloji üzerine yoğunlaşılacaktır. Bu kapsamda pozitivizmin 1980'li yıllara kadarki süreçte Uİ'nin karakteristiğini ve içeriğini şekillendirmekten öte domine eden bir bilim felsefesi olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir. Pozitivist bilim felsefesinin Uİ disiplininin ana akım teorileri olarak kabul edilen Liberal, Realist ve Marksist teoriler tarafından içselleştirilmesi de söz konusu iddiayı teyit etmektedir (Richmond ve Graef, 2012: 62).). Smith'e göre ortaya çıkan sonuç Uİ teorilerinin dört ilke temelinde pozitivizmi içselleştirmesidir: Doğa bilimlerinin metodolojisinin sosyal bilimlerin açıklanmasında da işlevsel olduğunu belirten bilimlerin birliği düşüncesi, sosyal gerçeklik ve değerler arasında kesin ve keskin bir ayrım, sosyal dünyada düzenliliklerin bulunduğuna yönelik inanç ve bilimsel bir araştırmayı diğer araştırmalardan farklılaştıran ampirik doğrulama veya yanlışlama yani ampirist epistemolojiye duyulan güven (Smith, 2008: 16).

[3] Neo-Marksizm'i pozitivist bir Uİ teorisi olarak nitelendirmek aslında haksız bir ithamdır. Bir başka anlatımla Marksizm pozitivizmin henüz doğumunda "negatif felsefe" olarak adlandırdığı ve kendisine düşman olarak seçtiği siyasal bir bilim felsefesi olan diyalektik-tarihsel materyalizm üzerine bina edilmiştir. Bununla birlikte Paradigmalar Arası Tartışmada Liberalizmin kadim hasmı Marksizm olduğu halde tartışma ağırlıklı olarak Neo-Realizm ve Neo-Liberalizm arasında yürütülmüştür. Neo-Marksizm'in pozitivist bir teori olduğu iddiası Neo-Realizm ve Neo-Realizm gibi yapısalcı bir yaklaşım ortaya koyması üzerine temellendirilmiştir. Ancak bu temellendirmede üç teori arasında Neo-Marksizm'in yapı ve yapısalcılık kavrayışının diğerlerinden farklı olduğu göz ardı edilmiştir. Örneklendirmek gerekirse diğer iki teorinin yapısalcılığının karakteristiği verili, ahistorik ve değişmez bir anarşi kurgusu üzerine bina edilmişken, Neo-Marksizm'in yapıya yaklaşımı tarihsel, sosyal ve değişimin imkân ile kısıtlarını ele alan çerçevededir. Marksizm ile pozitivizm arasındaki ilişki için bkz. (Narski, 2006: 21-114).

Tüm bu ifadeler ışığında, pozitivizmin Uİ disiplinine etkilerini sıralamak gerekirse; ilk olarak, pozitivizm Uİ'de devlet merkezli bir yaklaşımı hâkim kılmıştır. Pozitivizmin sosyal gerçekliğin parçalarına ayırarak gözlemlenebileceğini ileri sürmesi, devletin temel analiz birimi olarak kabul edilmesine ve devlet davranışlarının incelenmesiyle elde edilecek düzenliliklerin Uİ'nin açıklanmasında işlevsel olduğu anlayışına yol açmıştır. Başka bir anlatımla, uluslararası ilişkiler bir bütün olarak kabul edilmiş ve devlet de bu bütünün bir parçası olarak itibar görmüştür. Ancak bu kabul ve itibar, devletin hem toplumsal ilişkilerden ayrılmasına hem de devlet dışı aktörlerle ilişkilerinin irdelenmesinin kısıtlanmasına neden olmuştur. Pozitivist temayülün Uİ'de temel aktör olarak belirlediği devlet, kolektif çıkar ve hedefler bağlamında rasyonel karar alabilen ve ulusal ve uluslararası siyasi-toplumsal grup/aktörlerden bağımsız verili bir varlıktır (Bostanoğlu, 2008: 90). Bu noktadan hareketle, devlet-merkezli bir söylem üzerine kurgulanan pozitivist Uİ teorileri; Uİ disiplininin bağımsız bir sosyal bilim olduğunu, iç toplum ile dış toplumun birbirinden ayrılabilirliğini ve uluslararası sistemin temel karakteristiğinin içerideki hiyerarşik düzenden farklı olarak anarşi ile karakterize olduğunu varsaymaktadır. Söz konusu varsayımlar soyut, verili, ahistorik ve apolitik bir devlet anlayışının Uİ'ye yerleşmesine neden olmuştur (Yalvaç, 2019: 17-20). Uİ'de hâkim olan bu devlet kavrayışının pozitivizm ile bağlantılı bir diğer sebebi de Machiavelli ve Hobbes gibi modern siyaset felsefecilerinin devlet modellerinin disiplin nezdinde zamandan ve mekândan bağımsız olarak benimsenmesidir.

İkinci olarak, pozitivizmin disiplinde hâkim bilim felsefesi olması ile Uİ'nin Batı-merkezli olması arasında açık bir bağlantı bulunmaktadır. Dar anlamıyla Batı-merkezcilik, Uİ'nin genelde Batı özelde ise ABD'nin politik gündemiyle ve Batılı akademisyenler tarafından şekillendirildiğini ifade etmektedir. Batı-merkezliliğin geniş anlamı ise Batı-dışı süreç ve aktörlerin incelenmesi de dâhil olmak üzere disiplindeki konuların Batıya içkin kavramlar ve varsayımlar üzerinden irdelenmesidir (Rumelili, 2014: 202-203). Disiplinin Batıda kurulmuş olması, güç dengesi yaklaşımının 19. yüzyıl Avrupalı büyük güçler arasındaki ilişkilere dayanması, büyük güç politikalarının yüksek politika alanı olarak görülmesi ile kültür ve tarihin etkilerinin göz ardı edilerek uluslararası ilişkilerin evrenselci yönlerinin vurgulanması Uİ'nin Batı-merkezli bir disiplin olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte disiplindeki büyük tartışmalarının taraflarının (Pozitivizm/Post-pozitivizm tartışması hariç) pozitivizmi içselleştirdikleri de göz ardı edilmemelidir. Nitekim Hobson'un da ifade ettiği üzere İdealizmin Batılı norm ve kurumlarının yaygınlaştırılması çerçevesinde Batı menşeli uluslararası sistemin devamlılığını sağlama hedefini taşıması ile Realizmin Avrupa merkezli güç dengesinin korunmasına ilişkin kavramlar geliştirmesi ilk büyük tartışmanın taraflarının Batı-merkezli olduklarını doğrulamaktadır (Hobson, 2012: 131-182). Disiplinin epistemolojik merkezinin Avrupa'dan ABD'ye taşınması amacını da içeren ikinci büyük tartışmada Uİ'nin ABD (Davranışsalcı)-Avrupa (Gelenekselci) şeklinde bölünmüş olması, bu tartışmada da Batı-merkezliliğin korunduğunu göstermektedir (Finnegan, 1972: 65).

Paradigmalar arası tartışmada Neo-Realizmin büyük güçler arasındaki güç dengesinin devamına yönelik varsayımlar geliştirerek az gelişmiş ülkelerin sorunlarını görmezden gelmesi, Neo-Liberalizmin karşılıklı bağımlılık tezinin temelini Batılı sanayileşmiş ülkeler arasındaki ilişkilerin oluşturması ile işbirliği kavramını Batılı devletlerin rasyonelliğine indirgemesi, Neo-Marksizm'in merkez-çevre ayrımını Batı ve Batı dışı şeklinde formüle etmesi[4] disiplinin Batı-merkezli

[4] Aslında Neo-Marksizm'in bünyesinde yer alan Dünya-Sistemi Teorisinde merkez, yarı-çevre ve çevre devlet kategorileri Batı ile Batı-dışı dünya ayrımından değil kapitalizmden kaynaklı devletler arası eksenel iş bölümünden türetilmiştir. Ancak böylesi bir iş bölümünün Batı ve Batı-dışı dünya ayrımı ile örtüşmesi yani örneğin merkez

yapısının devamlılığına katkı sağlamıştır (Şatana, 2015: 21; Keohane, 1989: 9; Kaps ve Komlosy, 2013: 237-238). Görüldüğü üzere Pozitivizm/Post-pozitivizm tartışması hariç disiplinin büyük tartışmaları nezdinde tartışılmaz şekilde benimsenen, yani tartışmaya konu olmayan pozitivist yöntemler, kabuller ve varsayımlardır. Üçüncü olarak pozitivizm, ana akım Uİ teorilerinin problem çözücü bir mahiyette inşa edilmelerine neden olmuştur. "Mevcut ana" odaklanarak var olan bir sorunun çözümüne yönelik varsayımlar sunmayı amaçlayan bu teoriler sosyal gerçekliğe dair araştırmada bazı unsurları *ceteris paribus*, yani sabit kabul etmektedir (Cox, 1981: 129). Araştırma sorunsalına dair hangi değişkenlerin sabit kabul edildiği araştırmacının tercihine bağlı olduğundan bu durum pozitivizmin iddia ettiği gibi nesnelliği değil tarafgirliği yansıtmaktadır. Benzer şekilde problem çözücü teorilerin dünyaya ve sosyal gerçekliğe ilişkin gerçekleri verili olarak kabul ederek yaptıkları, mevcut gerçekliği aşmak değil yalnızca ona dair sorunları çözmeye çalışmaktır. Bu anlamda problem çözücü Uİ teorileri disiplinin statükocu ve negatif aksiyoloji ile güdülenmiş bir yapıda olmasına sebebiyet vermektedir (Avcı, 2023: 56-57).

Örneğin hem İdealizm hem de Realizm, savaş sorununu çözmeyi ana gaye olarak belirlemiş ve sorunun çözümüne yönelik çeşitli stratejiler ortaya koyarak, problem çözücü bir saikle hareket etmiştir (Lake, 2013: 569). Her ne kadar İdealizm savaşların engellenebileceği, Realizm ise ancak kısıtlanabileceği varsayımıyla hareket etmiş olsa da mevcut uluslararası sistem içerisindeki küresel adalet ve refah eşitsizliği gibi pek çok sorun varken yalnızca yeni bir dünya savaşının yaşanmasının engellenmesi/kısıtlanması, bu teoriler nezdinde temel amaç olarak ortaya çıkmıştır. Cox'a göre problem çözücü teorilerin bir diğer amacı da doğa bilimlerinde kullanılan yol ve yöntemlerin sosyal bilimlerde kullanılması salık veren ve nicelikselleştirme ile belirtilemeyecek değişkenlerin sayılarla ifade edilmesini sağlayan pozitivist metodolojinin benimsenmesine yol açmalarıdır (Cox, 1981: 129-130). Dolayısıyla problem çözücü teoriler pozitivist metodolojileri hasebiyle doğal ve verili kabul ettikleri anarşik uluslararası sistem üzerinden hareket ettikleri için uluslararası ilişkilere ve sisteme dair yerleşik norm, kurum, toplumsal ve iktidar ilişkileri ile uygulamalarını sabitleştirerek ahistorik bir bakış açısını beraberinde getirmektedir (Ağcan, 2014, s. 92). Realizmin ve Neo-Realizmin uluslararası sistemi ve devletlerin temel amacını değişmez olarak görmesi bu bakış açısına örnek olarak verilebilir (Ashley, 1984: 234-237). Bu bakımdan yalnızca mevcudu araştırma sorunsalı olarak belirlemekle kalmayıp "olması gereken" üzerine yoğunlaşan eleştirel ve normatif teorilerin Uİ nezdinde gördükleri pejoratif itibar ve "bilimsel olmadıkları" ithamı da disiplindeki problem çözücü teorilerin yaygınlığıyla ilintilidir.

Dolayısıyla pozitivizmin bilimin rolünün değer yargılarında bulunmaktan ziyade sosyal gerçekliği açıklamak olduğu varsayımı sebebiyle Uİ'de normatif unsurların dışlanması Uİ'deki pozitivizmin dördüncü sonucudur. Bu dışlayıcı tutumunun kökeni, Hume'un "olması gerekenin olandan türetilemeyeceği" iddiasındaki olgu-değer ayrışmasına dayanmaktadır (Falk, 1976: 359). Hume'un bu iddiası, sosyal bilimlerdeki disiplinlerin ayrı ve bağımsız birer alan haline gelme süreçlerinde normatif unsurlardan soyutlanmalarını beraberinde getirmiştir. Nitekim Aydınlanma Dönemi'nden itibaren sosyal bilimleri din ve felsefenin etkisinden kurtarma çabası bağımsızlığını yeni kazanan disiplinlerin bilimselliklerini kanıtlamak uğruna pozitivizmi içselleştirmelerine sebebiyet vermiştir. Pozitivizmin içselleştirilmesi ise hem sosyal bilimlerin genelinde hem de Uİ'de "olması gereken" yerine yalnızca "var olanın" incelenmesiyle yetinilmesine yol açmıştır (Bostanoğlu, 2008: 59). Öyle ki, Uİ disiplininin kurucu tartışması olan İdealizm-Realizm tartışması sırasıyla "olması gereken" ile "var olanın" araştırılmasına yönelik isim ayrımını da

devletlerin kuzeybatıda, çevre devletlerin ise güneyde yer alması Neo-Marksizm'e yönelik söz konusu ithamın temel sebeplerindendir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Avcı ve Aydın, 2021: 1-12).

yansıtmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Davranışsalcı paradigma ise yalnızca "var olanın" araştırılması eğilimini daha da perçinlemiştir. Dolayısıyla bağımsız bir disiplin olduğunu kanıtlamaya çalışan Uİ, bilimsel olduğunu kanıtlamak maksadıyla normatif unsurları dışlama eğilimi göstermiştir. Özetle pozitivizmin Uİ'deki görünürlüğünün artması bir taraftan değer yargılı ve normatif unsurların analizlerden dışlanmasına neden olurken, diğer taraftan Normatif Teori'nin gelişmesini sekteye uğratmıştır (Dağı, 2003: 201; Smith, 1992: 489).

Beşinci olarak, pozitivizme göre bilimin temel amacının düzenliliklere dayanan nedensel açıklamalar üretmek olması, Uİ teorilerinin uluslararası ilişkilere dair genel yasa ve eğilimler üretmelerini beraberinde getirmiştir. Pozitivizmin bilime isnat ettiği bu amaç; olguların ve olayların doğrusal bir düzenlilik çerçevesinde açıklanmasına sebebiyet vermiştir (Waltz, 1979: 69). Bu durum araştırmacının nedenselliğe dayanan yasa ve eğilimler formüle etmesini teşvik etmektedir. Pozitivist Uİ teorileri, uluslararası ilişkilere dair bazı temel özelliklerin nesnel düzenlilik kalıpları ve yasalar şeklinde ifade edilebileceği konusunda hemfikirdir (Houghton, 2008: 117-118). İnsan doğasının sabit-değişmez şekilde iyi veya kötü olarak değerlendirilmesi, verili anarşinin devletler arasındaki iş birliğine yönelik kısıtlayıcı veya fırsat yaratıcı etkileri üzerine odaklanılması, anarşik uluslararası sistemde devletlerin temel amacının varlığını devam ettirmek olduğunun ileri sürülmesi bu durumun örnekleridir. Görüldüğü üzere, pozitivist teoriler bütünü kendisini oluşturan parçalarına indirgeyerek, düzenlilikleri ve yasa benzeri eğilimleri formüle etmektedir. Bir başka anlatımla, pozitivist teoriler Uİ'yi, uluslararası sistemi yani bütünü, birbiriyle etkileşim halinde olan devlet ve devlet dışı aktörlerin, yani parçaların davranışlarında görülen tutarlılıklar üzerinden açıklamaktadır. Bu yaklaşım pozitivist teorilerin uluslararası sistemi ele alırken geleneksel kültürler yerine bir ülkenin gelişmişlik kapasitesine göre güdülenen davranışlarında ortaya çıkan düzenlilikleri temel alarak incelemelerini ve buradan genellemeler yapmalarını sağlamaktadır. Açıklama düzenliliklere dayandığından öngörü de mümkün hale gelmektedir (Shafer, 1989: 55).

Bu kapsamda örneğin Güç Dengesi Teorisi sistemdeki bir devlet veya devlet grubunun aşırı bir şekilde güçlenmesi durumunda diğer devletlerin dengeyi yeniden kurmak için harekete geçeceklerini, Sistem Teorisi ise aynı durumda devletlerin davranışlarına yönelik temel kurallar formüle edeceklerini öngörmektedir (Schweller, 2016: 3-6; Kaplan, 1957). Altıncı olarak, pozitivist bilim felsefesinin nesnel düzenliliklere ulaşma çabası verili, ahistorik ve apolitik bakış açısının Uİ'ye yerleşmesine neden olmuştur. Pozitivizm, nesnelliği ve ampirizmi bilimselliğin kriterleri sayarak tarihi ve mekânı durağan bir niteliğe büründürmektedir. Bu yaklaşım olguların ve olayların açıklanmasında tarihsel sürecin dışlanması, başka bir ifadeyle sosyal gerçekliğin değişimi içeren bir zaman boyutu yerine evrensellik niteliği çerçevesinde ahistorik olarak ele alınmasına sebebiyet vermektedir. Ahistorik bakış, zaman ve mekân ayrımına bakılmaksızın her koşulda geçerli olacak nesnel yasalara ulaşmayı salık vermektedir. Ulaşılan nesnel yasalar, geçmiş ve gelecekteki benzer olgu ve olayları açıklayabilecektir (Prigogine ve Stengers, 1984: 68). Örneğin Realizm, Peloponez Savaşı'ndan günümüze uluslararası sistemin değişmez bir nitelik gösterdiğini ve devletlerin amacının Antik Yunan döneminden günümüze kadar aynı kaldığını iddia etmektedir (Yalvaç, 2011: 74). Görüldüğü üzere, pozitivist bilim felsefesi incelediği araştırma konusuna bir değişmezlik atfetmektedir. Bu durum incelenen olay, olgu veya kavramların varoluş koşulları ile zaman ve mekâna bağlı olarak değişimlerini göz ardı ederek, "verili" gibi kabul edilmelerine neden olmaktadır (Bostanoğlu, 2008: 55).

Buradan doğan esas sorun verili kavramlar ve varsayımların Uİ'nin incelenmesinde sorgulanmayan başlangıç noktaları/öncülleri olarak kabul edilmeleridir. Örneğin İdealizmde

insan doğasının iyi, Realizmde ise kötü olduğu varsayımları değişmez bir nitelik göstermektedir ve bu değişmez/sorgulanmaz varsayımlar söz konusu teorilerin başlangıç noktasına tekabül etmektedir (Fernandes, 2016: 15). Yine anarşi, pozitivist Uİ teorileri tarafından zaman ve mekânın etkilerinden muaf, verili olarak kavranmaktadır (Wendt, 2013: 5-8). Anarşiye ve insan doğasına yönelik bu tutum uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak görülen devletin varoluş koşullarının da sorgulamaksızın, tarihin etkilerinden bağışık, verili bir şekilde incelenmesine yol açmıştır (Buzan, 2008: 50-51). Verili ve ahistorik bakış açısının bir diğer önemli sebebi pozitivizmin bilimin merkezine deney ve gözlemi yerleştirmesi ve "ideolojiden" arındırılmış bir sosyal bilim anlayışını hâkim kılmak istemesidir. Bunun Uİ'deki yansıması ise araştırmacının uygun metotlar kullanarak, kişisel görüşünden, tercihlerinden ve kültüründen etkilenmeksizin araştırma konusunu inceleyebileceğine yönelik inancıdır (Neufeld, 1993: 55-56). Verili, ahistorik ve değer-bağımsız bilgi üretiminin Uİ nezdinde yarattığı tahribatın en önemli yanını, alternatif dünya paradigmalarına yönelik mesafeli duruş oluşturmaktadır. Çünkü tarihsel olanı verili bir şekilde sunmadaki esas amaç onun geçmişini ortadan kaldırmak kadar geleceğini de tasfiye etmek, yani onu mutlaklaştırmaktır. Benzer şekilde insan bilgisinin bir yönü değer-bağımlıyken onu değer-bağımsız olarak sunmak da nesnellik ve evrensellik kisvesi altında var olan düzenin mutlaklaştırılması amacına matuftur.

Yedinci olarak, pozitivizmin objektivizm ve düalizm ile nitelendirilen epistemolojisi Uİ'nin incelenmesinde de suni dikotomilere başvurulmasını beraberinde getirmiştir. Öyle ki, gözlemlenebilir olgu ve olaylara odaklanma, düzenlilikleri basit kalıplarla ifade etme çabası suni dikotomilerin Uİ nezdindeki görünürlüğünü arttırmıştır. Bununla birlikte bahse konu bu suni dikotomiler, pozitivist Uİ teorilerindeki devlet, güç, ulusal çıkar gibi kavramlar ile verili insan doğası ve anarşik uluslararası sistem anlayışı arasındaki bağlantıları içeren mantık zinciri kurgusunun epistemolojik araçları olarak kullanılmasını sağlamaktadır. Bir başka anlatımla, "özne-nesne", "iç-dış", "anarşi-hiyerarşi", "yüksek politika-alçak politika", "olgu-değer" gibi suni dikotomiler, pozitivist teorilerin oluşturduğu mantık zinciri kapsamında değişmez gerçeklik ile değişen/geçici olan arasındaki ayrımı belirtmektedir (George, 1995: 199). Bu suni dikotomilerin bir diğer özelliği ise iki kavram veya olgu arasındaki hiyerarşik eğilimi ortaya koymalarıdır. Örneğin "Kuzey-Güney", "Batı-Doğu", "merkez-çevre" gibi suni dikotomilerdeki ilk kavram ikincisine kıyasla daha baskın/güçlü/gelişmiş olanı ifade etmektedir. Bu durum Aydınlanmanın ilerleme kavramından etkilenen pozitivist bilim felsefesinin sosyal gelişmede Batının nihai aşama olduğu varsayımını suni dikotomiler aracılığıyla Uİ'ye yansıttığını göstermektedir (Bostancıoğlu, 2008: 121-122). Sıralanan tüm bu hususlar 1980'li yıllara kadar Uİ ve teorilerinin pozitivizmin etkisi altında olduklarını göstermektedir. Ancak kendisini bilgi edinmenin ve üretmenin mutlak-alternatifsiz yolu olarak sunan pozitivizm sosyal bilimlerin genelinde olduğu gibi Uİ nezdinde de sorgulanmaya başlamıştır.

2. Post-Pozitivizmin Uluslararası İlişkiler ve Teorileri Üzerindeki Etkileri

Uİ nezdinde post-pozitivist yaklaşımlar 1980'lerde ortaya çıkmışsa da pozitivizm eleştirisi 1960'larda başlamıştır. Bu bakımdan Uİ'nin son büyük tartışması olarak 1980'li yıllarda başlayan Pozitivizm/Post-pozitivizm tartışmasının, 1950'lerin sonu 1960'ların başında başlayan ikinci büyük tartışmanın, Gelenekselcilik-Davranışsalcılık tartışmasının, farklı bir yönden devamı olduğu iddia edilmiştir. Gelenekselcilik-Davranışsalcılık tartışmasında pozitivist bilim felsefesi temelinde metodoloji tartışması yürütülmüştür. Zira bu tartışmada her iki taraf da bilim denilince pozitivizmi anlamış, tartışma da bilim-pozitivizm metonimisine hapsolmuştur (Yalvaç, 2010: 7). Tartışmada Davranışsalcılık pozitivizmin disiplindeki altın çağına karşılık gelirken (Smith, 2008:

13), Gelenekselciler de Davranışsalcılığın bilimsellik kriterinden yalnızca pozitivizmi anlamıştır. Pozitivizm/Post-pozitivizm tartışmasında ise disiplindeki hâkim pozitivist epistemoloji üzerindeki konsensus sona ermiş, epistemolojik bir tartışma yürütülmüş ve bizatihi pozitivist bilim felsefesinin kendisi tartışma konusu yapılmıştır (Lapid, 1989: 238). Nitekim post-pozitivist yaklaşımlar pozitivist bilim felsefesi ile Uİ teorilerinin temel aksiyomları üzerinden varoluşsal bir tartışma yürütmüştür. Pozitivizmin Uİ nezdinde sorgulanmaya başlamasının doğa bilimleri ile sosyal bilimlerin geneline özgü ve disipline özgü olmak üzere iki temel sacayağında sebepleri bulunmaktadır. Doğa bilimlerine ve sosyal bilimlerin geneline özgü sebepler; kuramsal fizikte yaşanan İzafiyet Teorisi, Kuantum fiziği, Kuantal mekaniği, Kaos Teorisi gibi gelişmeler, pozitivizmin tüm nesnellik ve tarafsızlık iddialarına rağmen ideolojiye varan bir tarafgirliği temsil ettiğinin anlaşılması ve Karl Popper, Thomas Kuhn, Paul Feyerabend'ten yöneltilen eleştirilerdir (Avcı, 2017: 22-35).

Pozitivizmin Uİ nezdinde sorgulanmaya başlamasının disipline özgü sebebi ise Soğuk Savaşın sona ermesi ve bununla bağlantılı sonuçlardır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle ilgili olarak pozitivist Uİ teorilerine yöneltilen eleştiri bu sonu ve yeni dönemi öngörememelerine yöneliktir. Ancak hiçbir sosyal teori beşerî hayata dair mutlak bir öngörü ve tahminde bulunamaz. Bu açıdan pozitivist Uİ teorilerine yönelik eleştirinin iki anlamı bulunmaktadır. İlk olarak pozitivist Uİ teorileri teoriye atfettikleri öngörü ve tahmin nitelikleriyle böylesi bir eleştirinin muhatabı olmuştur. Bir başka anlatımla pozitivist Uİ teorileri sahip olduklarını iddia ettikleri öngörü nitelikleri hasebiyle böylesi bir eleştiriyi üzerlerine çekmiştir (Gaddis, 1992: 5-7). İkinci olarak ise Soğuk Savaşın sona ermesi Soğuk Savaşın teorisi olarak nitelendirilen Neo-Realizm için bu teorinin temellerini sarsan bir etki yaratmıştır. Zira pozitivist bir Uİ teorisi olduğunu kendisini "bilimsel realizm" olarak adlandırarak da gösteren Neo-Realizme göre devletler için varlıklarını sürdürmek ve güvenliklerini sağlamak yolunda güç bir araçtır. Neo-Realizmin bu temel aksiyomunun, yani teorinin üzerine bina edildiği sorgulan(a)mayan temel varsayımın anlamı devletlerin bekaları ve güvenlikleri için her önlemi alacaklarıdır (Waltz, 1979). Oysa Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (S.S.C.B.) devlet başkanı Mihail Gorbaçov'un imzasıyla kendi kendisini tasfiye etmiştir (Sullivan, 2015: 259-261). Dolayısıyla Neo-Realizm özelinde pozitivist Uİ teorilerini Soğuk Savaşın sona ermesiyle alakalı eleştirilerin muhatabı yapan işte bu anomalidir. Bu bakımdan post-pozitivist Uİ teorileri bahse konu bu anomaliyi çözümlemek adına ortaya çıkmış yeni paradigmalar olarak da görülebilir.

Soğuk Savaşın sonu kadar yeni dönemin özellikleri de pozitivist Uİ teorileri için birer anomali olarak görülmüş ve bu teoriler yeni dönemin özelliklerini kavrayamamıştır (Halliday, 2000). Bu dönemde Francis Fukuyama Tarihin Sonu'nu ilan etmiş (Fukuyama, 2020), bu "Son" iddiasının geçersizliği ortaya çıkınca Fukuyama'nın imdadına yetişen Samuel P. Hungtinton Medeniyetler Çatışması Tezini ileri sürmüş (Hungtinton, 2002), Alain Minc Yeni Ortaçağ'ın başladığını duyurmuş (Minc, 1994), S.S.C.B. ardılı coğrafyalara da yayılmaya başlayan kapitalizm küreselleşmiş (Berger, 2001: 889-890), reel sosyalizm çözülürken eş zamanlı olarak Marksizm özgürleşmiş (Gamble, 1999: 127), Soğuk Savaşın kazananı ABD sorumsuz-şımarık bir hegemonya gibi davranarak II. Dünya Savaşı akabinde tesisine öncülük ettiği uluslararası sistemin temel norm ile ilkelerini ihlal etmeye başlamış (Çiftçi, 2009: 214-215) ve Soğuk Savaş siyasetinin kıskacından kurtulan Uİ'de insan hakları, ekolojik sorunlar, toplumsal cinsiyet, kimlik ve kültürel faktörler, bilgi ve iktidar ilişkileri, dil gibi konu başlıkları ilgi görmeye başlamıştır (Sorensen, 1998: 84). Bir başka anlatımla I. ve II. Dünya Savaşı, Soğuk Savaş, Vietnam Savaşı, 1973 Petrol Krizi gibi Soğuk Savaşın sona ermesi de siyasi tarihte ve Uİ'de epistemik kırılma

yaratmıştır (Emeklier, 2011: 141). Bu yeni dönemin açıklanması ve anlaşılmasında yetersiz kalan pozitivist Uİ teorileri yerine her biri yeni dönemin farklı noktalarına odaklanan Feminizm, Post-kolonyalizm, Post-Yapısalcılık, Post-Modernizm, Eleştirel Teori, Yeşil Teori, Normatif Teori ve İnşacılık gibi post-pozitivist teoriler kendilerine alan bulmuştur. Post-pozitivizmin parçalı bir yapı olarak değerlendirilmesinin sebebi de aynı çatı kavram altında toplanan teorilerin çeşitliliğidir (Lapid, 1989: 239).

İşte bu sebeple post-pozitivizmin Uİ ve teorileri nezdinde yarattığı sonuçları tartışmak ya da post-pozitivist Uİ teorilerinin ortak noktalarını sıralamak pozitivizminkinden ve pozitivist Uİ teorilerinden daha çetrefilli bir uğraştır. Zira pozitivizm yeknesak bir bilim felsefesi iken, post-pozitivizm birbirlerinden farklı yaklaşımları içeren çatı bir kavramdır. Bu meyanda belirtmek gerekir ki, yeknesak bir duruştan uzak olması post-pozitivizmin pozitivizm eleştirisi ile de uyumludur. Çünkü post-pozitivizm, bilim-pozitivizm metonimisine ve her türden tekçiliğe karşıt bir yaklaşım olarak çoğulculuğu savunmaktadır (Biersteker, 1989: 264). Uİ'deki post-pozitivist yaklaşımların ortak noktalarını sıralamak gerekirse, ilk husus anti-pozitivist tutumları ve pozitivizme yönelik eleştirel duruştur (Petroski, 2011: 672). Bu eleştirilerin tümünü değerlendirmek ayrı bir çalışmanın konusu olmakla birlikte, örneğin post-pozitivist Uİ teorileri pozitivizmin "bilimsel" yaklaşım ve metotlarının aradığı bilimsel kanunları yaratmanın imkânsız olduğunu vurgulamıştır (Şatana, 2015: 21). Yine pozitivizmin sosyal fenomenleri ahistorik bir şekilde ele alması ve sosyal gerçekliğin teori ile pratiğin etkileşimi sonucu; algılanmada, kavramsallaştırmada ve deneyimde değişebileceğini göz ardı etmesi post-pozitivist teorilerce eleştirilmiştir. Post-pozitivist teorilere göre pozitivizmin bilgi sürecinin kendisini edinimini araştırmanın bir konusu olarak irdelememesi de uluslararası ilişkileri açıklamaktaki yetersizliğinin sebebidir. Pozitivizmin tarihi epistemolojisinin; zaman-dışı, evrensel, zaman-yaygın, statükoyu veri sayan özellikleriyle ideolojik olarak tek boyuta indirgemesi post-pozitivist Uİ teorilerince eleştirilen bir başka konudur (Bostanoğlu ve Okur, 2009: 17-18).

İkinci olarak, post-pozitivist Uİ teorileri bilimin kendisinden kuşku duyma ve bilgiyi de -ve pek tabi ki teoriyi de- parçası olduğu toplumsal hayat gibi tarihin ve güç ilişkilerinin üzerine temellendirme noktasında ortaklaşmaktadır (Bostanoğlu, 2008: 147). Dolayısıyla bilginin ve teorinin kim tarafından elde edildiği ve disipline hangi amaçla entegre edildiği meselesi post-pozitivist teoriler için önceliklidir (Aksoy ve Arar, 2023: 185). Robert Cox'un "teori her zaman birileri ve bazı amaçlar içindir" mottosunu (Cox, 1981: 128) benimseyen bu teorilere göre pozitivizm küresel boyutlarda totaliter bir projeyi öngören, meşrulaştıran ve yönlendiren bir ideolojidir. Post-pozitivist Uİ teorilerine göre pozitivizmin toplumsal ilişkileri şeyleştiren yapısının ve pratiğinin eleştirisi için bu düzenin nasıl ortaya çıktığının tespit edilmesi gerekmektedir (Ashley, 1984). Bu amaçla post-pozitivist teorilerin temel uğraşı; pozitivist Uİ teorilerinin üzerine bina edildiği ve sorgulanamaz kıldıkları temel aksiyomlarını, bu teorilerin ortaya çıktığı sosyo-politik panoramayı, teorinin başlıca teorisyenlerinin cinsiyetleri dâhil her türlü aidiyetlerini ve teorilerin mevcut düzen için işlevselliklerini sorgulamaktır. Bu açıdan bakıldığında pozitivist teorilerin tahakkümün hüküm sürdüğü Uİ'nin batı-merkezci, maskülen, Aydınlanmanın bir disiplini, sınıfsal olarak da sermaye yanlısı olduğu, düzeni meşrulaştırıcı bir ideolojik işlevinin bulunduğu, mevcut güç ilişkilerini kutsayarak büyük güçlerin politik çıkarlarına hizmet ettiği gibi tespitler post-pozitivist Uİ teorilerinin genel görüşünü yansıtmaktadır (Wullweber, 2015: 1-2). Post-pozitivist teorilerin kendilerine biçtikleri rol ise sıralanan bu anomalilerinin aşılması adına Uİ'nin teorik çeşitliliğini zenginleştirmektir.

Üçüncü olarak post-pozitivist Uİ teorileri pozitivist Uİ teorilerinin temelini oluşturan Aydınlanmayı eleştirerek bu sürecin bir kriz içinde olduğunu ileri sürmüştür (Rengger, 2005: 149-150). Buna göre Aydınlanma iki temel taahhüdü olan doğadan-dinden-politik baskıdan özgürleşme ile ilerlemeyi başaramamıştır. Nitekim Aydınlanma her alanda ilerlemeyi vaat ederken bu vaat teknik alanla sınırlanmış ve teknik aklın ürünleri de insanlığın hayrına değil I. ve II. Dünya Savaşı örneklerinde görüldüğü üzere kitlesel yok ediş amacında, Atom Çağı'nın gösterdiği üzere de bütün bir dünyanın yok olması pahasına kullanılmıştır. Yine II. Dünya Savaşı öncesinde ortaya çıkan Nazizm, faşizm, totalitarizm ve militarizm gibi ideolojiler Aydınlanmanın insanlık için ileri sürdüğü politik baskıdan ve dinden özgürleşme hedeflerinin Aydınlanmanın ilk ortaya çıktığı dönem için başarıldığını ancak akabinde Aydınlanma eliyle yeni tahakküm alanları ve mitlerin yaratıldığını ortaya koymuştur (Horkheimer ve Adorno, 1969). Modern devlete yönelik ortaya çıkan imani bağlılık ve onun ortaya çıkışında tarihsel referans noktası olarak kabul edilen örneğin Westphalia Barışı gibi süreçler birer mit olarak kurgulanmıştır (Osiander, 2001). Doğanın sonsuz bir sömürüye açılması ve insan dışındaki diğer doğa güçlerinin sonsuz-telafisiz talanı doğadan özgürleşmenin de doğanın tahribatına dönüştüğünü ortaya koymuştur. Nitekim Aydınlanma eliyle insanın evrenin merkezine konumlanması, diğer doğa güçlerinin "çevre" olarak adlandırılmasına ve bunların varlık sebeplerinin "insana hizmet" olarak kabul edilmesine sebebiyet vermiştir (Coşkun, 2021: 775). Özetle Aydınlanmaya yönelik eleştirel bakış ile Uİ'nin mitlerini yapı-sökümüne uğratma amacı bu teorilerin bir diğer ortak yanıdır.

Dördüncü olarak post-pozitivist Uİ teorileri Hollis ve Smith'in açıklama-anlama ayrımında "anlama" geleneğini temsil etmektedir. Aslında bu ayrım Max Weber'in *Erklaren* ve *Verstehen* arasında yaptığı ve bilimsel yaklaşım ile hermenötik yaklaşım arasındaki nüansı ortaya koyduğu ayrıma karşılık gelmektedir (Kurki ve Wight, 2013: 20). Önceki bölümde de vurgulandığı üzere bu ayrımda pozitivist Uİ teorileri dışarıdan bakış ile açıklama geleneğini temsil ederken post-pozitivist Uİ teorileri öznenin niteliğini irdelemeye çalışan içeriden bakış ve anlama geleneğine karşılık gelerek bunda ortaklaşmaktadır. Dolayısıyla içeriden bakışla anlama geleneği tarihi-sosyal gerçekliği kendi koşullarına bakarak anlama gayretini ifade etmektedir (Hollis ve Smith, 1991). Açıklama geleneğinde var olduğu düşünülen bir mekanizma ortaya çıkarılmaya çalışılarak buradan genellemeler yapma amacı söz konusuyken, anlama geleneğinde olaylar ve olgular kendi özgüllükleri ve tekillikleri kapsamında ele alınmaktadır. Bir başka anlatımla, post-pozitivist Uİ teorilerinde olay ve olgular onlardan genellemeler çıkarsanamayacak kadar biriciktir. Nitekim Weber de *Verstehen* kavramıyla toplumu ve sosyal davranışı anlamak için genellemelerden yola çıkılmaması, bireylerce subjektif olarak kurgulanmış anlamın ortaya konulmaya çalışılması gerekliliğini ifade etmektedir. Bununla birlikte Weber nezdinde yöntemsel olarak anlama, açıklamadan önce gelmektedir. Zira, sosyal fenomenin açıklanması için önce anlaşılması gerekmektedir (Hira, 2000: 53-54). Özetle, açıklama yerine anlamaya öncelik verme post-pozitivist Uİ teorilerinin genel karakteristiğini yansıtmaktadır.

Beşinci olarak post-pozitivist Uİ teorileri insanın her anlamda özgürleşmesine verdikleri önemde ortaklaşmaktadır. Bu teorilerin özgürleşmeye verdikleri ortak önem Aydınlanma eleştirileriyle de uyumludur. Zira daha önce de vurgulandığı gibi post-pozitivist Uİ teorilerine göre bu süreç yarım kalmış ya da başarıya ulaşamamıştır. Bu noktadan hareketle, post-pozitivist Uİ teorileri insanın gerçek, her manada ve tüm tahakküm biçimlerinden kurtularak özgürleşmesi gerektiğini savunmaktadır (Linklater, 1994: 130-131). Dolayısıyla bu teorilerin Karl Marx'ın Feuerbach Üzerine Tezler'inin 11.sini düstur edindiklerini ileri sürmek mümkündür: "*Bugüne kadar filozoflar dünyayı yalnızca farklı biçimde yorumlamışlardır, aslolan onu değiştirmektir*" (Marx

ve Engels, 1998). Nitekim post-pozitivist Uİ teorileri, özgürleşmeyi de Marx'ın klasik Alman felsefesinden devraldığı bir kavram olan yabancılaşmanın sona erdirilmesi olarak anlamaktadır (Fluck, 2017: 201-207). Bu amaçla post-pozitivist Uİ teorileri durağanlık yerine toplumsal değişim üzerinde durmaktadır. Her olgu ve olayın tarihselliği ile sosyalliği kapsamında ele alınması post-pozitivist Uİ teorilerinin bu amaca ulaşmakta başvurduğu genel yoldur. Bir başka deyişle, toplumsal değişimin söz konusu olabilmesi için her olgu ve olaya dair ilk olarak tarihselliğin ve sosyalliğin kabul edilmesi gerekliliği post-pozitivist Uİ teorilerince vurgulanmaktadır (Nawaz ve Murtaz, 2020: 83-84). Çünkü bir şeyin sosyal olması onun insan hayatının bir ürünü olduğunu ve dolayısıyla insan istencinde ve failliğinde değişebileceğini ima etmektedir. Bir şeyin evvel-ezel olmayıp tarihinin olması ise o şeyin dününün olduğu gibi bugününün olup, yarınının da olacağını, yani geçici ve değişime açık olduğunu anlatmaktadır.

Altıncı olarak, post-pozitivist Uİ teorileri pozitivist Uİ teorilerinin iç-dış, anarşi-hiyerarşi, yüksek politika-alçak politika ve ulusal-uluslararası gibi kavramsal dikotomilerini eleştirmektedir. Bu dikotomilerde kavramların her biri diğerinin varlığı-yokluğu ile tanımlanmakta ve böylece diğerinin yokluğuyla tanımlanan kavram Uİ'nin statükocu yapısının devamı için işlevsellik kazanmaktadır (Staton, 2011: 144; Edkins, 2007: 96-97; Devetak, 2005). Örneğin Uİ'deki iç-dış ayrımının esasını oluşturan anarşi-hiyerarşi dikotomisinde uluslararası anarşi iç politikadaki gibi hiyerarşik bir düzenin yokluğu ile betimlenmektedir. İç politika ile dış politika ve ulusal ile uluslararası arasında elbette mutlak bir benzerlik olmasa da mutlak bir karşıtlık da yoktur. Bir başka anlatımla, uluslararası alanda yatay düzlemde yasal bir anarşi durumu hâkim iken dikey düzlemde hiyerarşik güç ilişkileri bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM) ve Uluslararası Adalet Divanı (UAD) ile Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) gibi kurumlar da uluslararası anarşiyi kısmen aşmaya çalışan örneklerdir (Ateş, 2010; Milner, 2009). Dolayısıyla uluslararası alanda anarşi-hiyerarşi dikotomik zıtlığından ziyade her iki sürecin de birlikte gerçekleştiği karşıt eğilimler söz konusudur. Bu gerçekliğe rağmen uluslararası alanı hiyerarşinin tam yokluğu olarak anarşi ile betimlemek, uluslararası toplum nezdinde örneğin İsrail gibi kural tanımaz devletlerin politikalarının herhangi bir üst otoritenin yokluğu gerekçesiyle kabullenilmesini kolaylaştırmak gibi bir işlevselliğe sahiptir. Özetle post-pozitivist Uİ teorileri için pozitivist Uİ teorilerinin üzerine bina edildiği dikotomiler suni, politik ve ideolojiktir.

Son olarak post-pozitivist Uİ teorileri ontolojik, epistemolojik, metodolojik, terminolojik, linguistik, aksiyolojik ve normatif açılardan aynı taahhütleri sunmaktadır. Ontolojik olarak post-pozitivist Uİ teorileri gerçekliğin toplumsal biçimde inşa edildiğini iddia etmektedir. Bu bakımdan gerçekliğin temelleri de maddi olmaktan çok toplumsaldır. Nitekim post-pozitivist Uİ teorilerine göre bu toplumsallık faillerin kimliklerini, kimlikleri de faillerin çıkarlarını tayin etmektedir (Skolimowska, 2017: 187-188). Post-pozitivist Uİ teorilerinin ontolojiye dair yaptığı bu toplumsallık vurgusu felsefi anlamda anti-temelci olmalarını beraberinde getirmiştir, *vice versa*. Bilindiği üzere pozitivist Uİ teorilerinin takip ettiği felsefi temelcilik gerçekliğe dair belli özellikleri bahse konu gerçeklik türünün tümüne genelleyerek, gerçekliğin evrensel ve her tür bağlamdan bağımsız olarak var olduğunu savunmaktır. Pozitivist Uİ teorilerinin devlet merkezci olması ve devleti de "evrensel" bazı yönleriyle kavramaları bu temelci felsefelerinin bir sonucudur. Buna karşılık post-pozitivist Uİ teorileri gerçekliği açıklarken veya ona dair anlam oluştururken, belirli temellere başvurma yaklaşımına karşı çıkan felsefi anti-temelciliği benimsemektedir. Bu bakımdan gerçekliğin ve ona dair tüm anlamların akışkanlığını savunan post-pozitivist Uİ teorilerine göre gerçeklikte özsel anlamlar yoktur ve tüm anlamlar öznel ve kültürel olarak ortaya konmaktadır (Wullweber, 2015: 4). Bu çerçeveden bakıldığında post-

pozitivist Uİ teorilerinin ortak olarak devlet merkezci bir yaklaşımı sergilememeleri bir tesadüf değildir. Özetle şimdi ve burada keşfedilmeyi bekleyen, zamandan-mekândan azade, bağımsız, bağlantısız, aidiyetsiz ve temelci ontoloji post-pozitivist Uİ teorilerince reddedilmektedir.

Epistemolojik açıdan post-pozitivist Uİ teorileri, disiplinin ontolojilerinin pozitivist Uİ teorilerinin iddia ettiği gibi nesnel, tarafsız, objektif ve ampirik bir şekilde incelenebileceğine ve bu ontolojilere dair bilgilerin doğrulanabilir kesin ifadelerle formüle edilebileceğine karşı çıkmaktadır (Houghton, 2008: 117-118). Bu reddiyenin birçok sebebi olmakla birlikte en önemlisi post-pozitivist Uİ teorilerinin bilen özne ile bilinen nesne arasında var olduğu iddia edilen kesin-keskin ayrıma karşı çıkmalarıdır. Bu teorilere göre sosyal-bilimsel araştırmada pozitivist Uİ teorilerinin iddia ettiği gibi soğukkanlı-gözlemci araştırmacı-akademisyen yoktur. Zira bilen öznenin örneğin kimliği, inancı, aidiyeti ve kültürü bulunmaktadır ki, bunlar ile araştırma nesnesi arasında bir etkileşimin olmamasını beklemek beyhudedir. Öz bir şekilde ifade etmek ve örneklendirmek gerekirse, konusu güç-güvenlik olan bir sosyal-bilimsel araştırmayı asker kökenli bir araştırmacının yazıp yazmadığı en az araştırmanın kendisi kadar mühim bir meseledir. Sosyal bilimsel araştırmadaki bilinen nesnenin kimliği, aidiyeti, ideolojisi ve kültürü olan insana dair bir ontoloji olması iddia edilen kesin-keskin ayrımı inceleme konusu bakımından da geçersiz kılmaktadır. Zira sosyal bilimsel araştırmanın ontolojisi ile doğa bilimsel araştırmanın ontolojisi aynı değildir ve ilki beşere dair olduğu için tıpkı onun gibi tarihselliğe, sosyalliğe ve aidiyetsel kimliklere sahiptir. Yine örneklendirmek gerekirse, Türkiye ile Yunanistan arasındaki Ege Sorununu ele alan bir sosyal bilimsel araştırma Türk ve Yunan araştırmacılar için henüz başından ve bizatihi araştırma sorunsalının kendisi itibariyle farklı anlamlara gelecektir. Dolayısıyla post-pozitivist Uİ teorileri için araştırmadaki özne-nesne ayrımı her ikisinin de sosyalliği hasebiyle geçersiz ve anlamsızdır (Fluck, 2017: 25).

Metodolojik açıdan post-pozitivist Uİ teorileri tek bir metodun "bilimsellik" hegemonyasına karşı çıkarak, bilgiye ulaşmada çoğulculuğu savunmaktadır (Villa ve Souza, 2014: 67). Bu açıdan post-pozitivist Uİ teorilerinin metodolojik iddialarının arka planında Paul Feyerabend'i görmek mümkündür. Nitekim Feyerabend yöntemsel çoğulculuk ve epistemolojik anarşizm önererek, bilim-pozitivizm metonimisini eleştirmiştir. Feyerabend'e göre pozitivizmin bilimdeki tekçiliği sebebiyle günümüzdeki bilim insanları bilime karşı Ortaçağ kiliselerindeki rahiplerin dine yönelik inançları gibi imani bir yaklaşım geliştirmiştir. Her ne kadar pozitivizm kendisine kadar olan bilim tarihini kendisine ulaşmak ereğindeymiş gibi sunsa da, bilim tarihinde kendisinden sonra alternatif bir yaklaşım aramanın abesle iştigal olduğunu iddia etse de ve kendisini coğrafyasız-tarafsız olarak nitelendirse de aslında tüm bunların tam tersi geçerlidir. Pozitivizm insanlığın bilgi edinme yollarından sadece bir tanesidir ve Feyerabend diğer yolların marjinalize edilmesine, pozitivizmin baskısı sebebiyle bilim-dışı safsatalar gibi itibar görmesine, pozitivizmin anavatanının Avrupa olduğunun gözden kaçırılmasına karşı çıkarak diğer bilgi edinme yollarının ve metotlarının da insanlar için işlevsel olduğunu ileri sürmüştür. Bu bakımdan Feyerabend'in ortaya koyduğu ve post-pozitivist Uİ teorilerinin de benimsediği metodoloji "anything goes" yani "her şey uyar, her yol uyar" mottosudur. Mottonun Feyerabend nezdindeki anlamı bilimin, din ve sanat ile yan yana konulması, bilimde bireysel özgürlüğün olması ve kimsenin sınırlandırılmamasıdır (Feyerabend, 1993).

Terminolojik açıdan post-pozitivist Uİ teorileri pozitivist Uİ teorilerinin ahistorik, apolitik, asosyal olarak verili kabul ettikleri devlet, ulusal çıkar, güvenlik ve anarşi gibi kavramları tartışma konusu yapmaktadır. Zira verili kavramların her biri Uİ'nin örneğin Batı-merkezcilik, maskülenlik ve güç politikalarını olumlama gibi sorunlarının daha da yerleşikleşmesine katkı

sağlamakta ve Uİ'nin statükocu yapısının devamı noktasında ideolojik bir işlev göstermektedir. Bir başka anlatımla, verili kavramlar verili Uİ teorilerine ve bu da Uİ'nin statükocu yapısına sebebiyet vermektedir (Martill ve Schindler, 2020: 1-17). Bununla bağlantılı olarak post-pozitivist Uİ teorileri, disiplinin kavramlarının her bir araştırmacı ve her bir araştırma için aynı anlama gelebileceği yönündeki terminolojik oydaşma iddiasına da karşı çıkmaktadır. Zira pozitivist Uİ teorileri gibi kavramlar da değer-yüklü, taraflı ve yapı-sökümüne uğratılmaya muhtaçtır (Kolasi, 2020: 93). Linguistik açıdan ise post-pozitivist Uİ teorileri dil tartışmasına odaklanmakta ve gerçekliğin dilsel yapısına vurgu yapmaktadır. Nitekim post-pozitivist Uİ teorileri Wittgenstein'ın dil felsefesi üzerinden gerçekliğin dilsel kuruluşuna odaklanmaktadır. Buna göre, Uİ'nin konusu olan sosyal fenomenlerin birbiriyle bağlantılı iki öğesi, dil ve özneler-arasıcılıktır. Bunlardan dil, sağladığı zorunlu nesnelleşmeler ile bu nesnelleşmeler içinde anlam kazanan ve araştırmacı için anlam ifade eden bir düzen oluşturmaktadır. Özneler-arasıcılık ise, bahse konu nesnelleştirmeleri yerleşikleştirmekte ve bir sosyal fenomene atıfta bulunulduğunda, ortak dili öğrenerek bu dili faal olarak kullanan herkesle yine ortak olan bir gönderimde bulunmaktadır (Anlı, 2013: 151).

Aksiyolojik açıdan ise post-pozitivist Uİ teorileri, disiplinin mevcut halinin toplumsal yeniden üretimini sorunsallaştırarak değişim olanaklarını irdelemektedir. Dolayısıyla bu teoriler pozitivist Uİ teorileri gibi mevcut Uİ'ye dair "problem çözücü" bir mahiyette değil, aksine "eleştirel" kapsamdadır. Daha önce de vurgulandığı üzere problem çözücü mahiyette olan pozitivist Uİ teorilerinin amacı, mevcut düzenin olağan işleyişini engelleyen bir sorunla karşılaşıldığında bu sorunu çözmektir. Bu bakımdan problem çözücü teoriler mevcut düzenin olduğu gibi korunması ve devam ettirilmesi gerekliliği noktasında bir önkabule sahiptir. Oysa bu teorilerin göz ardı ettiği husus karşılaşılan sorunun bizatihi mevcut düzenin kendisinden kaynaklanmış olabileceğidir. Dolayısıyla problem çözücü teoriler, bir yandan sorunun düzenden kaynaklı asıl sebeplerini kavramak noktasında eksik kalırken, diğer yandan bahse konu sorunu çözerek düzen kaynaklı asıl sorunu kalıcılaştırmak gibi bir işlev de üstlenmektedir. Post-pozitivist Uİ teorilerini niteleyen eleştirel teoriye göre ise her teori belli bir tarihselliğe sahiptir ve sosyal dünyayı bu tarihselliğin sunduğu perspektif çerçevesinde görmektedir. Problem çözücü teori tarihselliği göz ardı ederek düzenden yana bir tutum geliştirirken, eleştirel teori düzenin bizatihi kendisini sorunsallaştırmakta ve düzene dair unsurların lehine-aleyhine işlediği özneleri ortaya koymaya çalışmaktadır. Böylece eleştirel teori, teorinin tarihsel olarak konumlanmış olduğunu, tarihin değişimiyle birlikte değişmesi gerektiğini kabul ettiği için kavramlarını da sürekli olarak değişen koşul ve durumlara uyarlamaktadır (Cemgil, 2021: 211-213).

Normatif açıdan post-pozitivist Uİ teorileri değerden arındırılmış bilginin mümkün olmadığını iddia etmektedir. Nitekim kendisini değer-bağımsız bilgi üreten, tarafsız-nesnel bir bilim felsefesi olarak sunan pozitivizmin hâkim sınıflar ve devletler lehine düzeni meşrulaştırıcı bir ideoloji işlevinde olduğu anlaşılmıştır. Öyle ki, pozitivizm doğumu itibariyle Fransız Devrimi akabinde ortaya çıkan kaotik ortamda tutucu-feodal aristokrasi ile ittifak kuran burjuvazinin işlevsellik atfettiği bir bilim felsefesidir. Zira devrim öncesinde ateizmi ve diyalektiği araçsallaştıran Fransız burjuvazisi için bu felsefeler tehlikeli hale gelmiştir. Feodal-aristokrasinin kilise gibi bazı kalıntılarıyla ittifak da yapan Fransız burjuvazisi düzeni meşrulaştıran pozitivizmi benimsemiştir. Çünkü 1830 ve 1848 Devrimleri Fransız burjuvazisine Fransız proletaryasının bir tehdit olduğunu göstermiştir. Auguste Comte da çalışmasına "Pozitif Felsefe" ismini verirken, negatif felsefe ile kastettiğinin diyalektik ile ateizm olduğunu belirtmiştir. Bu dönemden sonra da pozitivizm mevcut düzenin devamından yana yararı bulunan sınıfların ve devletlerin gündeminde olmuştur.

Öyle ki, ABD II. Dünya Savaşı sonrasında pozitivizmin evrenselliği üzerinden sosyal bilim dünyasını şekillendirmeye çalışmıştır. Politik alanı BM, askeri alanı Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve iktisadi alanı da Bretton Woods ikizleri ile dizayn eden ABD, pratiğine hâkim olduğu dünyanın düşünsel zeminine de hâkim olmak istemiştir. Bu amaçla ABD hükümetleri ile Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA), pozitivist çalışmalar yapan kuruluş ve üniversiteleri finanse etmeye başlamıştır (Avcı, 2017: 22-59). Sosyal bilimlerde pozitivizmin eleştirilmeye başlandığı dönemin ABD'nin ampirik gücünün gerilediği 1970'lere denk gelmesi bu sebeple şaşırtıcı değildir (Bostanoğlu ve Okur, 2009: 16-17).

Sıralanan tüm bu hususlar post-pozitivizmin Uİ ve teorileri nezdinde yarattığı etkilerdir. Ancak eleştirisi üzerine bina edildiği pozitivizm gibi post-pozitivizm ve sirayet ettiği Uİ teorileri de eleştirilerin muhatabı olmuştur. Post-pozitivist Uİ teorilerine yönelik en temel eleştiri metodolojiye dairdir (Zhang, 2023: 24). Öyle ki, post-pozitivist Uİ teorilerinin bilime ve bilimsel yönteme dair yıkıcı şüpheleri ile Feyerabendçi "herşey uyar" yaklaşımları epistemolojik çoğulculuk peşinde koşarken, yargısal rasyonalitenin terk edilmesi olarak değerlendirilmiştir (Shaw, 2017: 1). Çünkü yöntemsel çoğulculuk adına bilim-pozitivizm özdeşliğine karşı çıkarken, hiçbir sosyal açıklamanın diğerine göre daha doğru ya da daha yanlış değerlendirilemeyeceğinin, yani ölçülemezliğin iddia edilmesi bilimsel yaklaşımın tümden reddi olarak görülmüştür (Biersteker, 1989: 263-267). Oysa insanlığın kadim uğraşı olan bilgi edinmek noktasında kat edilen yol, en azından bazı açıklamaların safsata bazılarının ise daha makul olarak nitelendirilmesini sağlayacak ölçütleri sunmaktadır (Burian, 1984; Patomaki ve Wight, 2000: 225-227). Dolayısıyla post-pozitivist Uİ teorilerinin takip ettikleri epistemolojik anarşizm yargısal göreceliliğe, karmaşaya, nihilizme kadar ulaşmış ve ortada bilim adına bir şey kalmamıştır (Ülman vd., 2011: 31). Öz bir şekilde ifade etmek gerekirse, pozitivizmin yöntemsel teklik ile disiplini sınırlandırması gibi post-pozitivizm de bilimselliğe dair tüm yöntemsel kriterleri ortadan kaldırarak, disiplin nezdinde farklı bir yoldan aynı tıkanıklığı yaratmıştır. Halihazırda post-pozitivist Uİ teorileri de eleştirdikleri pozitivist yöntemlerin yerine hangi yöntemi/yöntemleri ortaya koyacakları konusunda uzlaşamamıştır (Şatana, 2015: 21; Bleiker, 1997: 58).

Bu durum ayrıca post-pozitivist Uİ teorilerinin pozitivist teorileri sürekli olarak yapı-bozuma uğratmakla yetindiği ve sonunda da meşru bir teori olarak kabul edilen hiçbir şeyin kalmayacağı şeklinde yorumlanmıştır. Öyle ki eleştirel teoriler esasen yalnızca olumsuz bir alıştırma olarak algılanabilecek şeylerle meşgul olan yaklaşımlar şeklinde nitelendirilmeye başlanmıştır (Houghton, 2008). Post-pozitivist Uİ teorilerinin yalnızca eleştiren ve fakat pozitivizmin yerine bir şey koyamayan tutumlarının bir sebebi olarak pozitivizm ile paylaştıkları ortak noktalar gösterilmiştir. Bir başka anlatımla post-pozitivizm pozitivizmi yerinden etmemiştir, zira yerine koyacakları da aynıdır. Nitekim pozitivist ve post-pozitivist Uİ teorileri pozitivizmin temel özellikleri olan ampirik gerçeklik anlayışı, Hume'un nedensellik anlayışı, varsayımsal tümdengelimcilik teori biçimi, dedüktif nomolojik açıklama modeli, Hempel'in genel açıklama modeli, kuramsal terimlere araçsal yaklaşım, açıklama ve öngörü arasındaki asimetri gibi konularda hemfikirdir. Aralarındaki farklılık bunların toplum bilimlerde gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine ilişkindir (Yalvaç, 2012: 6). Dolayısıyla post-pozitivizm, pozitivizme alternatif felsefi yaklaşımlar oluşturmak yerine pozitivizmin bilim-pozitivizm metonimisinden hareket etmiştir (Yalvaç, 1991).

Post-pozitivist Uİ teorilerine yönelik bir diğer eleştiri bu teorilerin ontolojiye dair tutumlarıyla ilgilidir. Vurgulandığı üzere post-pozitivist Uİ teorileri pozitivist-ampirist ontolojiyi reddederken,

gerçekliğin toplumsal, dilsel, söylemsel ve metinsel olarak inşa edildiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte söz konusu gerçeklik özneler-arası ve kültürel olarak anlam kazanmakta ve farklılaşmaktadır. Dolayısıyla pozitivist Uİ teorileri ontolojiyi yalnızca ampirik alan ile sınırlı tutarak gerçekliğin sınırlı ve çoğu zaman da yanıltıcı haline odaklanırken, post-pozitivist Uİ teorileri gerçekliğin sınırlı-nesnel halini dahi reddederek ve gerçekliğin ontolojik varlığını öznesel göreceliliğe bağlayarak disiplini ontolojisiz bırakmıştır. Bir başka anlatımla, pozitivizm sınırlı bir ontolojiyi disipline sunarak Uİ'de bir tıkanmaya sebebiyet verirken, post-pozitivizmin gerçekliği tümden ortadan kaldırmak şeklinde bulduğu çare disiplinde farklı yoldan aynı sorunu yaratmıştır (Kolasi, 2020: 95). Bu noktadan hareketle, post-pozitivist Uİ teorilerine yönelik bir başka eleştiri benimsedikleri ontoloji ve epistemolojilerinde pozitivizmle birlikte insan-merkezci bir tutum sergilemeleridir (Bhaskar, 2018, s. 39-51). Nitekim her iki yaklaşımda da var olmak duyumlanmış ya da konuşulmuş olanla ilişkilendirildiğinden, yani gerçeğin temeline insan unsuru yerleştirildiğinden pozitivizm ve post-pozitivizm eşit derecede antroposentrik karakterdedir (Yalvaç, 2010: 6). Oysa bilen özne dışında onun tarafından bilinmek gibi bir kaygısı olmayan ve şu an için bilinmemesi gerçekliğine halel getirmeyen gerçekliğin nesnel boyutu her daim mevcuttur (Bhaskar, 2018, s. 21-23). Özetle pozitivizmin gerçekliğin sosyal inşa boyutunu görmezden gelirken, post-pozitivist Uİ teorileri de nesnel boyutunu atlamış, nihayetinde her iki yaklaşım da eksik ontolojiyi benimsemiştir.

Post-pozitivist Uİ teorilerine yönelik eleştirinin bir diğer kaynağı eleştirdikleri pozitivist Uİ teorileri gibi epistemolojik yanılgı içine düşmüş olmalarıdır. Roy Bhaskar'a göre epistemolojik yanılgı sosyal gerçekliğin onu incelemek için kullanılan araçlara indirgenmesi durumudur (Bhaskar, 2018: 39-51). Bir başka anlatımla gerçekliğin kendisi gerçekliğe dair bilginin nasıl edinilebileceğiyle eş değer tutulduğunda epistemolojik bir kaygı ontolojiyi perdelemektedir. Böyle bir durumda sosyal gerçekliğin epistemolojinin kıstaslarına uyumlu hale getirilmesi gündeme gelmektedir. Sonuç olarak, sosyal gerçeklik ya pozitivist Uİ teorilerinde olduğu gibi faillerin düzenlilik arz eden, duyumlanabilir davranışlarına ve yalıtılmış olaylara ya da post-pozitivist Uİ teorilerinde olduğu gibi inşalara, özneler arası anlamlara, söylemlere veya metinlere indirgenmektedir. Epistemolojik yanılgı hasebiyle ortaya çıkan nihai sonuç, ontoloji-epistemoloji ilişkiselliğinin uygun tesis edilememesi ve sosyal gerçekliğin epistemolojik kıstalara uyum sağlaması amacıyla çarpıtılması, saptırılması ve budanmasıdır (Kolasi, 2018: 6-7). Çalışma kapsamında post-pozitivist Uİ teorilerine yönelik yöneltilebilecek olan bir diğer eleştiri bütün tahakküm araçlarından tam anlamıyla bir özgürleşmeyi vaat ederken izledikleri yola dairdir. Daha önce de vurgulandığı üzere, post-pozitivist Uİ teorileri Aydınlanmanın vaat ettiği özgürleşmenin sağlanamadığını ileri sürmüş ve bu sürecin bir sonucu ile yeni tahakküm araçları olarak gördükleri Marksizm gibi büyük anlatılara karşı çıkmışlardır. Buna karşılık post-pozitivist Uİ teorilerinin bulduğu çözüm, epistemolojik çoğulculuk anlayışı çerçevesinde her biri sistemin belli bir tahakküm bileşenine yönelik eleştiriler geliştiren teorik formülasyonlardır.

Bu kapsamda örneğin Feminizm toplumsal cinsiyet eşitsizliğine (Brown, 1988: 461), Post-kolonyalizm bağımsızlık sonrası farklı ve yeni araçlarla sürdürülen sömürge ilişkilerine (Chowdhry, 2004: 1), Yeşil Teori "ekoloji" yerine tercih edilen "çevre" anlayışıyla insan dışındaki diğer doğa güçlerinin talanına (Söker ve Özlük, 2018: 239-253), Post-modernizm bilgi-iktidar ilişkisine (Rengger ve Hoffman, 1992: 127) ve Post-yapısalcılık ise kavramlar, metinler ve söylemler üzerinden tesis edilen iktidar ilişkilerine odaklanmaktadır (Edkins, 1999). Oysa bu teorilerin bir bütünlükten yoksun olarak ele alıp odaklandıkları bu konular, sistemsel tahakkümün hem birbirleriyle hem de sistemin kendisiyle ilişkili tahakküm biçimleridir. Dolayısıyla sıralanan

tüm bu tahakküm biçimleri mevcut sistemin farklı alanlardaki yansımasıyken, eleştiri oklarını yalnızca bu alanlara yöneltmek hem sistemin olduğu şekliyle devamına hem de eleştirel yaklaşımların enerjisini boşa tüketmesine sebebiyet vermektedir. Bir örnekle vurgulamak gerekirse, tek başına toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması noktasında eleştirel bir tutum takınmak insanlar için tüm tahakküm biçimlerinden özgürleşmeyi sağlayamayacaktır. Buna karşılık artık hayatın tüm alanlarını kaplamış sisteme yönelik bir eleştirel mücadele yöneltmek ise bu sistemin sonuçlarından yalnızca bir tanesi olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesini de mümkün kılacaktır. Özetle post-pozitivizme yönelik bu eleştirinin temeli tıpkı pozitivizm ve gücünü aldığı Aydınlanma gibi vaat ettiği özgürleşmeyi tam anlamıyla gerçekleştirebilecek kabiliyetten uzak olmasıdır. Zira her birinin eleştirel tutumu oldukça kıymetli olmakla birlikte post-pozitivist Uİ teorileri tam anlamıyla özgürleşmeyi sağlayamayacak kadar parçalı ve bütünsellikten yoksundur.

Post-pozitivist Uİ teorileri linguistik açıdan da eleştirilerin muhatabı olmuştur. Nitekim bu teorilerin söylemi; akademik eğitim almamış kimseler için anlaşılmaz, uluslararası ilişkilerin gerçek sorunlarıyla başa çıkabilmek için kullanımı sınırlı ve karmaşık özel bir dil olarak değerlendirilmiştir (Appadurai, 1996). Dolayısıyla post-pozitivist Uİ teorilerinin kullandığı dil ve söylem Uİ ile iştigal edenler arasında özellikle öğrencilerin disiplini anlamasını güçleştirmekte, bu dilin hâkim olduğu terminoloji üzerinden disiplin içindeki iletişimi zorlaştırmakta ve disiplinin gerçek dünyaya olan ilgisini zayıflatmaktadır. Hatta bu sebeple post-pozitivizm "bir Fransız hevesi" olarak nitelendirilmiş ve "Paris entelektüel modasının bir ürünü" olarak da reddedilmiştir (Navon, 2001: 611-625). Son olarak post-pozitivist Uİ teorilerine yönelik çarpıcı eleştirilerden bir diğeri, pozitivist Uİ teorileri gibi Batı merkezli olmaları ve disiplinin Batı-merkezli olmasını yeterli düzeyde tartışmaya açmamalarıdır. Nitekim post-pozitivizmin pozitivizme yönelik eleştirileri Batı felsefesi içinde bir tartışma olarak görülmüştür. Dolayısıyla post-pozitivist Uİ teorileri selefleri gibi Batı medeniyetinin üstünlüğünü ve emperyalizmini örtük olarak pekiştirip güçlendirmektedir (Hobson, 2007).

Sonuç: Post-Postpozitivizm Döneminde Uluslararası İlişkiler

Doğumu diğer sosyal bilim disiplinleriyle kıyaslandığında daha geç bir döneme tekabül eden Uİ, henüz bir asırlık süreci yeni tamamlamış olmasına rağmen disiplinel varlığını sorgulayan eleştirilerin muhatabı olmuştur. Nitekim 2013'te *European Journal of International Relations*'da (EJIR) Uİ teorilerinin, 2015'te *International Relations* (IR) dergisinde Uİ disiplinin sonunun geldiğine yönelik tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmanın zeminini hazırlayan ve Uİ'nin yerleşik sorunları arasında görülen meseleler arasında ise artık büyük teorilerin üretilmemesi, cinsiyetçi nitelikte olması, özelde ABD genelde Batı bilimi olmaya devam etmesi ve teori ile pratik arasındaki ilişkinin göz ardı edilmesi gibi noktalar ele alınmıştır (Kurnaz, 2023: 205). Bahse konu tartışmaya dair bu çalışma ile bulguları ışığında iki hususun altını çizmek gerekmektedir. İlk olarak Uİ'nin ve teorilerinin sonunun geldiğine yönelik iddiaların temellendirilmesinde kullanılan bu yerleşik sorunlar, pozitivizm ile post-pozitivizmin ve bunların taraf olduğu son büyük tartışmanın disiplin nezdinde bilimsel bir tıkanıklığa sebebiyet verdiğini göstermektedir. Nitekim Uİ'ye dair "Son" tartışmaları zamansal olarak Pozitivizm/Post-pozitivizm tartışması dönemindeyken yaşanmıştır. Bununla birlikte bu tartışmanın temellendirmesinde kullanılan örneğin disiplinin Batı merkezciliği gibi sorunlar çalışmada da vurgulandığı üzere hem pozitivizmin hem de post-pozitivizmin neden olduğu sorunlardır. Benzer şekilde Uİ örneğin hala

daha maskülen bir karakterde ise bu da post-pozitivist Uİ teorilerinin vaat ettikleri özgürleşmeyi sağlayamadığı anlamına gelmektedir. Özetle yerleşik sorunlar ya pozitivizm ile post-pozitivizmin birlikte yol açtıkları sorunlardır ya da post-pozitivist Uİ teorilerinin pozitivizmi aşamadığı noktalardır.

İkinci olarak, ontolojiye dair epistemolojik bir tartışmanın yürütüldüğü ve iki tarafça da ontolojinin epistemolojiye indirgendiği Pozitivizm/Post-pozitivizm tartışmasının gündeminden uzaklaşılarak ontolojiyi önceleyen yapı-yapan tartışması gibi konuların Uİ'nin gündeminde daha fazla yer edinmesi, çalışma kapsamında vurgulanan kıskacın disiplin nezdinde aşılmasına katkı sağlayabilecektir. Zira gerçekliğin (ontolojinin) mahiyeti, kapsamı, özü, biçimi, geçişsiz ve geçişli boyutları üzerine tartışma yürütmeden gerçekliğin bilgisine (epistemolojisine) ve gerçekliğe dair bilginin edinimine dair yöntem bilime (metodolojiye) odaklanmak abesle iştigaldir. Nitekim Uİ'nin devlet ve Batı merkezcilik, maskülen yapı, statükocu doğa gibi önemli yerleşik sorunları epistemolojik ya da metodolojik değil ontolojik sorunlardır. Bu bakımdan disiplinde Alexander Wendt ile daha doğrudan bir şekilde tartışılmaya başlanan yapı-yapan tartışması gibi ontolojik tartışmaların Uİ'nin tüm bu sorunlarını aşmak adına daha fazla işlevselleştirilmesi gerekmektedir (Wendt, 2009). Üçüncü olarak; pozitivizm ile post-pozitivizm Uİ nezdinde farklı yollardan aynı bilimsel tıkanıklığa sebebiyet vermişken, bu durumu aşmak için disiplin mensupları açısından öncelikli amaç, "gerçekten" farklılık yaratabilecek alternatif bilim felsefelerini gündeme almak olmalıdır. Zira çalışmada da ortaya konduğu üzere pozitivizm ile post-pozitivizm farklı yollardan aynı sorunlara yol açan ontolojik, epistemolojik ve metodolojik taahhütlere sahiptir. O halde Uİ'nin bugüne kadarki seyrini değiştirebilecek ölçüde ve başta farklı ontolojik bakış açılarına sahip bilim felsefelerini gündeme almak bir gerekliliktir.

Çünkü her biri birbiriyle ilişkili ontoloji, epistemoloji ve metodoloji üçlüsünde ontoloji ile ontolojik farklılık bilim felsefeleri arasında esas ayrımı yaratacak bir önceliğe sahiptir. Çalışma kapsamında da vurgulandığı üzere, pozitivizm ile post-pozitivizmin aynı epistemolojik yanılgı üzerinden disiplinin ontolojisini eksik bıraktığı göz önüne alındığında Uİ'nin farklı ontolojik yaklaşımları olan bilim felsefelerini gündemine alması gerekliliği ortadadır. Bu bakımdan sosyal bilimlerin genelinde öne çıkan ve fakat Uİ nezdinde ya dışlanan ya da henüz tartışılmaya yeni başlanan bilim felsefeleri diyalektik materyalizm ile Eleştirel Gerçekçiliktir. Bunlardan uzun süre Uİ'den dışlanan diyalektik materyalizm varlığı oluş şeklinde kavrayan ontolojisiyle değişimin siyasal bir bilim felsefesi olarak değerlendirilmektedir (Avcı, 2022: 19-58). Eleştirel Gerçekçilik ise katmanlı-tabakalaşmış ontoloji anlayışıyla pozitivizm ile post-pozitivizmi uzlaştırmakta ve fakat onlardan farklı bir yol sunmaktadır (Fleetwood, 2014: 182). Özetle, Pozitivizm/Post-pozitivizm tartışmasında olduğu gibi farklıymış gibi görünüp ortaklaşarak değil, gerçek manada farklılaşarak yapılacak olan ontoloji temelinde bir bilim felsefesi tartışmasına disiplin nezdinde ihtiyaç vardır. Tüm bu noktalardan hareketle, Uİ için artık post-postpozitivist bir dönemden bahsetmenin ve disiplini yeni teorik tartışmaların gündemine açmanın önemi ortaya çıkmaktadır. Ancak bu tartışmalarda Pozitivizm/Post-pozitivizm tartışmasında olduğu gibi tarafların birbirlerini tümden reddettikleri değil, ontolojinin öncelendiği, belli bir yargısal rasyonelliğin arandığı ve bu kapsamda epistemolojik çoğulculuğun gözetildiği bir çerçeve temel alınmalıdır.

Kaynakça

Ağcan, M. A. (2014). *Sosyal Bilimler Felsefesi ve Uluslararası İlişkiler Teorisi*. E. Balta (Ed.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler* (1.Baskı, 77-132) içinde. İletişim Yayınları.

Aksoy M. ve Kurnaz, İ. (2023). *Paradigmalar Arası Tartışma*. M. Aksoy (Ed.), *Uluslararası İlişkilerin Tarihi ve Teorik Tartışmalar* (1. Baskı, 109-146) içinde. Orient Yayınları.

Aksoy, M. ve Arslantaş, E. (2023). *Uluslararası İlişkilerde İkinci Büyük Tartışma: Gelenekselcilik-Davranışsalcılık Tartışması*. M. Aksoy (Ed.), *Uluslararası İlişkilerin Tarihi ve Teorik Tartışmalar* (1. Baskı, 109-146) içinde. Orient Yayınları.

Alain, M. (1994). *Le nouveau moyen age*. (1. Baskı). Le Grand Livre Du Mois.

Anlı, Ö. F. (2013). Bir Karşıt-Bilim Tezi Olarak Dilsel Görelilik: Wittgenstein, Kuhn, Rorty, Feyerabend. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 145-169. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/803780.

Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. (1. Baskı). University of Minnesota Press.

Ashley, R. K. (1984). The Poverty of Neorealism. *International Organization*, 38(2), 225-286. https://doi.org/10.1017/S0020818300026709.

Ateş, D. (2010). Egemenlik, Anarşi ve Roma Statüsü. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 6(24), 1-34.

Avcı, Y. (2022). *Diyalektik Materyalizm ve Küresel İlişkilerin Öznesi Olarak Sınıf*. (1. Baskı). Billur Yayınevi.

Avcı, Y. (2017). *Uluslararası İlişkiler Disiplininde Tina Sendromu: Pozitivizmin Davranışsalcı Altın Çağı ve Simülasyon*. (1. Baskı). Dora Basım Yayın.

Avcı, Y. (2023). *Uluslararası İlişkilerde İdealizm-Realizm Tartışması*. M. Aksoy (Ed.), *Uluslararası İlişkilerin Tarihi ve Teorik Tartışmalar* (1. Baskı, 55-108) içinde. Orient Yayınları.

Avcı, Y. ve Aydın, M. S. (2021). Dünya-Sistemi Teorisi: Temel Aksiyomları ve Uluslararası İlişkiler Disiplinine Katkıları. *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(12), 1-12.

Aydınlı, E., Kurubaş, E. ve Özdemir, H. (2017). *Yöntem, Kuram, Komplo: Türk Uluslararası İlişkiler Disiplininde Vizyon Arayışları*. (2. Baskı). Küre Yayınları.

Banerjee, S. (2016). The Rise and Fall of Positivism. *Breakthrough*, 18 (3), 24-36.

Banks, M. (1985). *The Inter-Paradigm Debate*. M. Light ve A. J. R. Groom (Ed.), *International Relations: A Handbook of Current Theory* (1. Baskı, 7-26) içinde. Pinter Publishers.

Berger, M. T. (2001). The nation-state and the challenge of global capitalism. *Third World Quarterly*, 22(6), 889–907. DOI: 10.1080/01436590120099704.

Bhaskar, R. (2009). *Scientific Realism and Human Emancipation*. (2. Baskı). Routledge.

Bhaskar, R. (2018). *Gerçekçi Bilim Teorisi*. (1. Baskı). (S. Oğuz, Çev.). Akılçelen Kitaplar.

Biersteker, T. J. (1989). Critical Reflections on Post-Positivism in International Relations. *International Studies Quarterly*, 33(3), 263-267. https://www.jstor.org/stable/2600459.

Bleiker, R. (1997). Forget IR Theory. *Alternatives*, 22(1), 57-85. https://doi.org/10.1057/9780230286429_3.

Bostanoğlu, B. (2008). *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*. (2. Baskı). İmge Kitabevi

Bostanoğlu, B. ve Okur, M. A. (2009). *Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Kuram Hegemonya-Medeniyetler ve Robert W. Cox*. (2. Baskı). İmge Kitabevi.

Bottomore, T. B. (1977). *Toplumbilim*. (1. Baskı). Doğan Yayınları.

Brown, S. (1988). Feminism, International Theory, and International Relations of Gender Inequality. *Millennium*, 17(3), 461-475. https://doi.org/10.1177/03058298880170031101.

Bryant, C. G. A. (1985). *Positivism in Social Theory and Research*. (1. Baskı). MacMillan.

Burian, R. M. (1984). *Scientific Realism and Incommensurability: Some Criticisms of Kuhn and Feyerabend*. R. S. Cohen ve M. W. Wartofsky (Ed.), *Methodology, Metaphysics and the History of Science* (1. Baskı, 1-31) içinde. Springer.

Buzan, B. (2008). *The Timeless Wisdom of Realism?*. S. Smith, K. Booth, M. Zalewski (Ed.), *International Theory: Positivism and Beyond* (10. Baskı, 47-65) içinde. Cambridge University Press.

Cemgil, C. (2021). Uluslararası İlişkiler ve Uluslararası Siyasi İktisat Teorisinde Robert Cox ve Eleştirel Teori: Marx, Vico ve Tarihin Yapımı. *Politik Ekonomik Kuram*, 5(2), 209-221. Doi: 10.30586/pek.972946.

Chowdhry, G. ve Nair, S. (2004). *Introduction: Power in a postcolonial world: race, gender, and class in international relations*. G. Chowdhry ve S. Nair (Ed.), *Power, Postcolonialism and International Relations Reading Race, Gender and Class* (1. Baskı, 1-33) içinde. Routledge.

Coşkun, B. (2021). Doğanın Metalaştırılması: Aydınlanmanın Diyalektiğinin Zirvesi. *Mülkiye Dergisi*, 45(3), 771-792. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2163882.

Cox, R. W. (1981). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millenium Journal of International Studies*, 10(2), 126-157. https://doi.org/10.1177/03058298810100020501.

Çiftçi, K. (2009). Soğuk Savaş Sonrasında ABD: "Rıza"ya Dayalı "Hegemonya"dan "İmparatorluk" Düzenine. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 203-219. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1145017.

Dağı, İhsan D. (2003). *Normatif Yaklaşımlar: Adalet, Eşitlik ve İnsan Hakları*. A. Eralp (Der.), *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar* (5. Baskı, 185-226) içinde. İletişim Yayınları.

Devetak, R. (2005). *Postmodernism*. S. Burchill, A. Linklater, R. Devetak, J. Donnelly, M. Paterson, C. Reus-Smit ve J. True (Ed.), *Theories of International Relations* (3. Baskı, 161-188) içinde. Palgrave Macmillan.

Dougherty, J. E. ve Pfaltzgraff, R. L. (1971). *Contending Theories of International Relations*. (2. Baskı). J. B. Lippincott Company.

Edkins, J. (1999). *Poststructuralism & International Relations Bringing the Political Back In*. (1. Baskı). Lynne Rienner Publishers.

Edkins, J. (2007). *Poststructuralism*. M. Griffiths (Ed.), *International Relations Theory for Twenty-First Century: An Introduction* (1. Baskı-88-99) içinde. Routledge.

Egan, K. (1998). *The Educated Mind: How Cognitive Tools Shape Our Understanding*. (1. Baskı). The University of Chicago Press.

Emeklier, B. (2011). Uluslararası İlişkiler Disiplininde Epistemolojik Paradigma Tartışmaları: Postpozitivist Kuramlar. *Bilge Strateji*, 2(4), 139-184. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/43508.

Falk, W. D. (1976). Hume on is and ought. *Canadian Journal of Philosophy*, 6(3), 359-378. https://doi.org/10.1080/00455091.1976.10716155.

Feichtinger, J., Fillafer, F. L. ve Surman, J. (2018). *The Worlds of Positivism: A Global Intellectual History, 1770–1930*. (1. Baskı). Palgrave Macmillan.

Fernandes, V. R. (2016). Idealism and Realism in International Relations: An Ontological Debate. *E-Journal of International Relations*, 7(2), 15-25.

Feyerabend, P. (1993). *Against Method*. (3. Baskı). Verso Books.

Finnegan, R. B. (1972). International Relations: The Disputed Search for Method. *The Review of Politics*, 34(1), 40-66. https://doi.org/10.1017/S0034670500025912.

Fleetwood, S. (2014). *Bhaskar and Critical Realism*. P. Adler, P. D. Gay, G. Morgan ve M. Reed (Eds), *The Oxford Handbook of Sociology, Social Theory and Organization Studies Contemporary Currents* (1. Baskı, 182-220) içinde. Oxford University Press.

Fluck, M. (2017). *The Concept of Truth in International Relations Theory Critical Thought Beyond Post-Positivism*. (1. Baskı). Palgrave Macmillan.

Fukuyama, F. (2020). *The End of History and The Last Man*. (1. Baskı). Penguin Books.

Gaddis, J. L. (1992). International Relations Theory and the End of the Cold War. *International Security*, 17(3), 5-58. http://www.jstor.org/stable/2539129?origin=JSTOR-pdf.

Gamble, A. (1999). Marxism after Communism: Beyond Realism and Historicism. *Review of International Studies*, 25(5), 127-144. DOI: https://doi.org/10.1017/S0260210599001278.

Geller, D. S. ve Vasquez, J. A. (2004). The Construction and Cumulation of Knowledge in International Relations: Introduction. *International Studies Review*, 6(4), 1-6. https://doi.org/10.1111/j.1521-9488.2004.00446.x.

George, J. (1995). Realist "Ethics", International Relations, and Post-modernism: Thinking Beyond the Egoism-Anarchy Thematic. *Millennium: Journal of International Studies*, 24(2), 195-223. https://doi.org/10.1177/03058298950240020301.

Halliday, F. (2000). International Relations Theory and the Post-Cold War Period. *METU Studies in Development*, 27(3-4), 235-263. http://dx.doi.org/10.60165/metusd.v27i2.133.

Hartung, F. E. (1945). The Social Function of Positivism. *Philosophy of Science*, 12(2), 120-133. https://www.jstor.org/stable/184283.

Hassard, J. (1993). *Sociology and Organization Theory: Positivism, Paradigms and Postmodernity*. (1. Baskı). Cambridge University Press.

Hira, İ. (2000). Max Weber'in Yöntem Anlayışı. *Bilgi*, (2), 45-58.

Hjørland, B. (2005). Empiricism, Rationalism and Positivism in Library and Information Science. *Journal of Documentation*, 61(1), 130-155. https://doi.org/10.1108/00220410510578050.

Hobson, J. (2007). Is critical theory always for the white West and for Western imperialism? Beyond Westphilian towards a post-racist critical IR. *Review of International Studies*, 33, 91-116. doi:10.1017/S0260210507007413.

Hobson, J. M. (2012). *The Eurocentric Conception of World Politics: Western International Theory, 1760–2010*. (1. Baskı). Cambridge University Press.

Hoffman, M. (1989). *Critical Theory and the Inter-paradigm Debate*. H. C. Dyer ve L. Mangasarian (Ed.), *The Study of International Relations* (1. Baskı, 60-86) içinde. Palgrave Macmillan.

Hollis, M. ve Smith, S. (1991). *Explaining and Understanding International Relations*. (1. Baskı). Clarendon Press.

Horkheimer, M. ve Adorno, T. W. (1969). *Dialectic of Enlightenment*. (1. Baskı). Continuum International Publishing Group.

Houghton, D. P. (2008). Positivism 'vs' Postmodernism: Does Epistemology Make a Difference?. *International Politics*, 45(2), 115-128. https://doi.org/10.1057/palgrave.ip.8800222.

Hoyle R. H., Harris M. K. ve Judd C. M. (2009). *Research Methods in Social Relations*. (8. Baskı). Wadsworth.

Huntington, S. P. (2002). *The Clash of Civilizations and The Remaking of World*. (Re-issue Basım). Simon & Schuster.

Isaeva, N., Bachmann, R., Bristow, A. ve Saunders, M. N. K. (2015). Why the Epistemologies of Trust Researchers Matter. *Journal of Trust Research*, 5(2), 153-169. https://doi.org/10.1080/21515581.2015.1074585.

Jackson, P. T. (2010). *The Conduct of Inquiry in International Relations: Philosophy of Science and Its Implications for the Study of World Politics*. (1. Baskı). Routledge.

Kaplan, M. (1957). *System and Process in International Politics*. (1 Baskı). Wiley and Sons.

Kaps, K. ve Komlosy, A. (2013). Centers and Peripheries Revisited: Polycentric Connections or Entangled Hierarchies?. *Review (Fernand Braudel Center)*, 36(3-4), 237–264. https://www.jstor.org/stable/90000017.

Keohane R O (1989). *International Institutions and State Power*. (1. Baskı). Westview Press.

Kolakowski, L. (1968). *Alienation of Reason: A History of Positivist Thought*. (1. Baskı). Doubleday & Company.

Kolasi, K. (2018). Uluslararası İlişkilerde Sosyal Ontoloji Kavrayışının Meta-Teorik Eleştirisi. *Uluslararası İlişkiler*, 15(59), 3-18. https://doi.org/10.33458/uidergisi.523818.

Kolasi, K. (2020). Postyapısalcılığın Söylemsel Ontolojisinin Eleştirisi: Uluslararası İlişkilerde Söylem Dışı Alan ve Eleştirel Gerçekçilik. *Uluslararası İlişkiler*, 17(65), 83-100. DOI: 10.33458/uidergisi.660652.

Kurki, M. ve Wight, C. (2013). *International Relations and Social Sciences*. T. Dunne, M. Kurki ve S. Smith (Ed.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity* (3. Baskı, 14-35) içinde, Oxford University Press.

Kurnaz, İ. (2023). *Uluslararası İlişkiler Disiplininin Sonu Tartışmaları*. M. Aksoy (Ed.), *Uluslararası İlişkilerin Tarihi ve Teorik Tartışmalar* (1. Baskı, 203-291) içinde. Orient Yayınları.

Lake, D. A. (2013). Theory is Dead Long Live Theory: The End of the Great Debates and the Rise of Eclecticism in International Relations. *European Journal of International Relations*, 19(3), 567–587. https://doi.org/10.1177/1354066113494330.

Lapid, Y. (1989). The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era. *International Studies Quarterly*, 33(3), 235-254. https://doi.org/10.2307/2600457.

Linklater, A. (1994). Dialogue, Dialectic and Emancipation in International Relations at the End of the Post-War Age. *Millennium: Journal of International Studies*, 23(1), 119-131. https://doi.org/10.1177/03058298940230010801.

Martill, B. ve Schindler, S. (2020). *Introduction: theory as ideology in International Relations*. B. Martill ve S. Schindler (Ed.), *Theory as Ideology in International Relations The Politics of Knowledge* (1. Baskı, 1-17) içinde. Routledge.

Marx, K. ve Engels, F. (1998). *The German Ideology*. (Paperback Edition). Prometheus Books.

Milner, H. (1991). The assumption of anarchy in international relations theory: a critique. *Review of International Studies*, 17(1), 67-85. DOI: 10.1017/S026021050011232X.

Moses, J. W. ve Knutsen, T. (2020). *Bilmenin Yolları: Toplumsal ve Siyasal Araştırmalarda Rakip Metodolojiler* (1. Baskı). (K. İlbaşı ve E. B. Ersöz, Çev.). Küre Yayınları.

Narski, I. S. (2006). *Pozitivizmin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*. O. Geridönmez (Ed.), *Pozitivizm Bilim ve Düşünce 3. Kitap* (s. 21-114) içinde. Evrensel Basım Yayın.

Navon, E. (2001). The 'Third Debate' Revisited'. *Review of International Studies*, 27(4), 611-625. https://www.jstor.org/stable/20097763.

Nawaz, R. ve Murtaz, S. H. (2020). Return of Meta-Narrative or End of Great Debate: Reflections on Complex International Relations Theory Traversing the Debates and Discourses of Social Sciences. *Journal of Historical Studies*, 6(1), 73-90.

Neufeld, M. (1993). Reflexivity and International Relations Theory. *Millenium-Journal Of International Studies*, 22(1), 53-76. https://doi.org/10.1177/030582989302200105

Osiander, A. (2001). Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth. *International Organization*, 55(2), 251–287. https://www.jstor.org/stable/3078632.

Park, Y., Konge, L. ve Artino, A. R. (2020). The Positivism Paradigm of Research. *Academic Medicine: Journal of the Association of American Medical Colleges*, 95(5), 690-694. http://dx.doi.org/10.1097/ACM.0000000000003093.

Patomaki, H. ve Wight, C. (2000). After Postpositivism? The Promises of Critical Realism. *International Studies Quarterly*, 44, 213-237. https://doi.org/10.1111/0020-8833.00156.

Petroski, K. (2011). Is Post-Positivism Possible?. *German Law Journal*, 12(2), 663-692. doi:10.1017/S2071832200017053.

Pickard, A. J. (2013). *Research Methods in Information*. (2. Baskı). Facet Publishing.

Prigogine, I. ve Stengers, I. (1984). *Order Out Of Chaos: Man's New Dialogue With Nature*. (1. Baskı). Bantam Books.

Rengger, N. J. (2005). *International Relations, Political Theory and the Problem of Order Beyond International Relations Theory?*. (2. Baskı). Routledge.

Rengger, N. ve Hoffman, M. (1992). *Modernity, Postmodernism and International Relations*. J. Doherty, E. Graham ve M. Malek (Eds), *Postmodernism and the Social Sciences* (1. Baskı, 127-147) içinde, Palgrave Macmillan.

Richmond, O. P. ve Graef, J. J. (2012). Citing Old and New IR: From Positivism to Post-Colonialism. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 11(3), 60-78. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/19297.

Rumelili, B. (2014). *İnşacılık/Konstrüktivizm*. E. Balta (Ed.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler* (1. Baskı, 151-174) içinde. İletişim Yayınları.

Russell, B (2004). *History of Western Philosophy*. (1. Baskı). Routledge.

Scharff, R. C. (1995). *Comte After Positivism*. (1.Baskı). Cambridge University Press.

Schweller, R. (2016). The Balance of Power in World Politics. *Politics: Oxford Research Encyclopedias*. https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.119.

Shafer, D. Michael (1989). *Deadly Paradigms: The Failure of U.S. Counterinsurgency Policy*. (2. Baskı). Princeton University Press.

Shaw, J. (2017). Was Feyerabend an anarchist? The structure(s) of 'anything goes'. *Studies in History and Philosophy of Science*, 1-11. http://dx.doi.org/10.1016/j.shpsa.2017.06.002.

Skolimowska, A. (2017). Identity Issue in International Relations: Constructivist Approach. *Athenaeum Polish Political Science Studies*, 56, 179-192. DOI: 10.15804/athena.2017.56.11.

Smith, S. (1992). The Forty Years' Detour: The Resurgence of Normative Theory in International Relations. *Millennium*, 21(3), 489-506. https://doi.org/10.1177/03058298920210030301.

Smith, S. (2008). *Positivism and Beyond*. S. Smith, K. Booth ve M. Zalewski (Ed.), *International Theory: Positivism and Beyond* (10. Baskı, 11-46) içinde. Cambridge University Press.

Sobayi, W. M. (2021). Influence of Positivism on Social Science: A Literature Review. *Research on Humanities and Social Sciences*, 11(23), 9-15. https://doi.org/10.7176/RHSS/11-23-02.

Sorensen, G. (1998). IR theory after the Cold War. *Review of International Studies*, 24(5), 83-100. DOI: https://doi.org/10.1017/S0260210598000837.

Söker, Ç. ve Özlük, E. (2018). Uluslararası İlişkilerde Çevreyi Merkeze Taşımak: Temel Yaklaşımlar ve Tartışmalar. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13(1), 227-262. DOİ: 10.17550/akademikincelemeler.310117.

Staton, S. F. (2011). *Deconstruction*. D. Ann (Ed.), *Theory into Practice: An Introduction to Literary Criticism* (3. Baskı, 138-160) içinde. Wadsworth Publishing.

Steinmetz, G. (2005). *The Politics of Method in the Human Sciences: Positivism and Its Epistemological Others*. (1. Baskı). Duke University Press.

Sullivan, C. J. (2015). Conceptualizing The Collapse: Stalin, Gorbachev, and The Downfall Of The USSR. *East European Quarterly*, 43(4), 243-264.

Şatana, N. S., (2015). Uluslararası İlişkilerde Bilimsellik, Metodoloji ve Yöntem. *Uluslararası İlişkiler*, 12(46), 11-33. https://doi.org/10.33458/uidergisi.463026.

Turner, J. H., Beeghley, L. ve Powers C. H. (2012). *The Emergence of Sociological Theory*. (7. Baskı). SAGE Publications.

Ülman, B., Balta-Paker, E. ve Ağcan, M. A. (2011). "Uluslararası" Fikri, Epistemolojik Yanılgı ve Eleştirel Gerçekliğin İmkânları. *Uluslararası İlişkiler*, 8(30), 15-41. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/540149.

Villa, R. D. ve Souza, M. (2014). Communities of International Relations in Emerging World: Neither Resistant to the Positivism nor Beyond Debates. *Journal of International Relations and Foreign Policy*, 2(3), 67-97. DOI: 10.15640/jirfp/xxxxxx.

Waever, O. (2008). *The Rise and Fall of the Inter-Paradigm Debate*. S. Smith, K. Booth ve M. Zalewski (Ed.), *International Theory: Positivism and Beyond* (10. Baskı, 149-185) içinde. Cambridge University Press.

Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. (1. Baskı). Addison-Wesley.

Wendt, A. E. (2013). Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası. *Uluslararası İlişkiler*, 10(39), 3-43. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/540255.

Wendt, A. E. (2009). Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapı-Yapan Sorunu. *Uluslararası İlişkiler*, 6(23), 3-44. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/540011.

Wullweber, J. (2015). *Postpositivist Political Theory*. M. T. Gibbons (Ed.), *The Encyclopedia of Political Thought* (1. Baskı, 1-12) içinde. John Wiley & Sons Ltd.

Yalvaç, F. (2010). Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler Kuramında Post-Pozitivizm Sonrası Aşama. *Uluslararası İlişkiler*, 6(24), 3-32. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/540019.

Yalvaç, F. (1991). *The Sociology of the State and the Sociology of International Relations*. M. Banks ve M. Shaw (Ed.), *State and Society in International Relations* (1. Baskı, 93-114) içinde. Harvester.

Yalvaç, F. (2011). Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi. *Uluslararası İlişkiler*, 8(29), 71-99. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/540122.

Yalvaç, F. (2016). *Uluslararası İlişkilerde Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar*. R. Gözen (Der.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (3. Baskı, 31-66) içinde. İletişim Yayınları.

Yalvaç, F. (2012). *Uluslararası İlişkiler Teorisindeki Temel Tartışmalar ve Eleştirel Gerçekçilik*. T. Arı (Ed.), *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-I* (1. Baskı, 1-35) içinde. MKM.

Yalvaç, F. (2019). *Devlet*. A. Eralp (Ed.), *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar* (9. Baskı, 15-52) içinde. İletişim Yayınları.

Zhang, T. (2023). Critical Realism: A Critical Evaluation. *Social Epistemology*, 37(1), 15-29. https://doi.org/10.1080/02691728.2022.2080127.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Arısoy, D. (2025). "Göç Kavramı Bağlamında Ai Weiwei Ve Gülsün Karamustafa Eserleri Üzerine Bir Araştırma", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 184-196. **Gönderim Tarihi**: 04.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 02.08.2024-20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1495506

Yazar/Author

Döne ARISOY*

Makale Adı/Article Name

Göç Kavramı Bağlamında Ai Weiwei Ve Gülsün Karamustafa Eserleri Üzerine Bir Araştırma

Migration In The Works Of Ai Weiwei And Gülsün Karamustafa

ÖZ

Göç, çağdaş sanat alanında sanatçı tarafından derinlemesine ele alınan ve sanat eserlerine konu olan önemli bir kavramdır. Ai Weiwei ve Gülsün Karamustafa da göç olgusuna odaklanan sanatçılardır. Her iki sanatçı da göçün insanlar üzerindeki etkilerini, göçmenlerin deneyimlerini ve göçün sosyal, kültürel ve siyasi boyutlarını keşfetmişlerdir. Ai Weiwei, Çinli bir sanatçı ve aktivisttir. Göç, onun eserlerinde sıkça görülen kavramlardan biri olmuştur. Özellikle 'Yolculuk Kanunu' adlı yerleştirmesinde, dünya genelindeki göçmenlik krizini ve mültecilerin yaşadığı zorlukları derinlemesine incelemiştir. Weiwei, sanatını ve aktivizmini göçmenlik sorunlarına odaklayarak, insanlığın durumu üzerine farkındalık yaratmaya çalışmıştır. Gülsün Karamustafa ise çalışmalarında göç, kimlik, sürgün ve toplumsal değişim gibi konulara odaklanmaktadır. Karamustafa, eserlerinde göçmenlik deneyimlerini, kültürel kimlik ve aidiyet ile ilgili karmaşık duyguları ve göçün insanlar üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Çalışmalarında genellikle kişisel deneyimler, toplumsal bellek ve göçmenlik konusundaki tarihî ve kültürel unsurları iç içe geçirmektedir. Her iki sanatçı da göçün insanların hayatları üzerindeki derin etkilerini, göçmenlerin deneyimlerini ve göç olgusunun karmaşıklığını sanatları aracılığıyla izleyiciyle buluşturarak, bu konuda toplumsal farkındalık yaratmaya çalışmışlardır. Araştırmanın amacı, Göç kavramını ele alan, Gülsün Karamustafa ve Ai Weiwei'nin, sanat anlayışı ve eserlerine odaklanmaktır. Araştırma tarama modelinde desenlenmiştir. Araştırma Gülsün Karamustafa ve Ai Weiwei'nin göç kavramını ele aldıkları eserlerinin incelenmesi ile sınırlandırılmıştır. Göç kavramı, sanatçılar için sadece bireysel deneyimlerin ötesinde, küresel bir insanlık meselesi olarak ele alınmış ve sanat eserlerinde çok yönlü bir şekilde yansıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Gülsün Karamustafa, Ai Weiwei, Enstelasyon, Çağdaş Sanat

ABSTRACT

Migration is an important concept that is analyzed and discussed in a different way in the field of contemporary art and is the subject of art products. Ai Wei Wei and Gülsün Karamustafa are also artists who focus on the phenomenon of migration. Both artists explored the effects of migration on individuals, the experiences of immigrants, and the social, cultural and political dimensions of migration. Ai Weiwei is a Chinese artist and activist. Immigration has been one of the concepts frequently reflected and discussed in his works. Particularly his installation 'The Law of Travel' addressed the global refugee crisis and the problems experienced by refugees. Weiwei has sought to raise awareness about the human condition by focusing on migration issues. Gülsün Karamustafa focused on issues such as migration, identity, exile and social change in her works. Karamustafa explored experiences of the refugees, complex emotions about cultural identity and belonging, and the effects of migration on individuals. She often intertwined personal experiences, social memory and historical and cultural elements associated with migration. Both artists aimed to raise social awareness on the issue by reflecting the significant effects of migration on individuals' lives, the experiences of refugees, and the complexity of migration through their art. The present study aims to focus on artistic approaches and works of Gülsün Karamustafa and Ai Weiwei, who have tackled the concept of migration. In the study, survey methodology was adopted. The study was limited to the investigation of the works by Gülsün Karamustafa and Ai Weiwei on the concept of migration. The artists considered migration a global human issue beyond individual experiences, and they reflected migration with a versatile approach in their works.

Keywords: Migration, Gülsün Karamustafa, Ai Weiwei, İnstallation, Contemporary Art.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, donee00@hotmail.com

Extended Abstract

Migration and emigration are not a new phenomenon in the world, as both animals and humans have been moving from place to place throughout history. Nowadays, there are just more diverse reasons for human migration. In the distant past, the main reasons for migration may have been simpler, mostly related to survival, such as finding better food sources and a more favorable environment. But today the reasons often do not go beyond a simple matter of survival. Researchers have roughly divided the purpose of migration into two main categories: material and non-material. While material factors mainly mean economic benefits, such as better opportunities, better living standards and better job opportunities, non-material factors mean more social-psychological reasons. Besides these, there are also individual factors such as family reasons. Alternatively, in some cases people are forced to move, for example due to political instability in their home country or lack of basic resources such as food and water.

Migration occurs in all societies with different or common causes and consequences. While migration manifests itself due to political and socio-economic reasons, it also differs according to the reason for its occurrence. The causes and consequences of urban and rural migrations are different. In general, it can be grouped differently as internal and external, forced, voluntary or brain drain.

Migrations that have occurred due to various reasons throughout history are population movements that occur due to cultural structure and socio-economic situations. Even if it is in the form of internal migration, this mobility, especially rural-urban migration and all types of migration, directs different population masses with different characteristics to live in interaction.

People have experienced mass forced migrations throughout history, and every branch of art has been nourished by the reflections of this. Painting and cinema have tried to convey such phenomena from past to present with painters, writers, poets and filmmakers both in their period and after. After the wars, the introduction of poverty as a social reality to the world, extreme poverty, crime, drug trafficking, abuse, violence, exploitation and inadequate access to education have become among the struggles related to forced migration reflected in artists' fictions (Kehya, 2023, p. 15). The negative aspects of the concept of migration have inspired many works of art around the world.

Gülsün Karamustafa, one of the artists we discussed in the research, began to be interested in the theme of migration in the 80s. The artist examines the gender issue, the intertwinedness of globalization and migration and presents it to her audience in her works, which she enriches with video, installation, sculpture and painting. Karamustafa focused on his memories in the work he prepared for the Memory exhibition in 1991.

He clung to his life story with what he heard, remembered and read from his family when he was a child. His work "Couriers", which refers to the story of migration from Crimea to Istanbul that he heard from his mother when he was a child, was one of his works that best reflected the concept of migration.

Another artist, Ai Weiwei, is an artist, dissident, agitator and human rights activist who has become the face of China in the contemporary art world. The artist's works, which are a devastating portrait of dispossession and displacement, touching on the refugee crisis and being a refugee himself, were among the concepts discussed in this study.

There has been a great migration movement in recent years. In order to draw attention to this immigration situation, the artist established a studio on the island of Lesbos for immigrants in Greece in 2015 and produced projects there. He saw the 14,000 life jackets left by the refugees living here, and an installation by wrapping them around the columns of the Berlin concert hall. He implemented a film project called Human Flow, which is about the difficult journeys of immigrants and the struggles they experience after reaching land. The aim of these projects was to make people aware of the plight of these refugees.

(Avcı, Uslu, 2019, p. 27, 28). We see that many people have the common experience of living in a world disconnected from their roots, where they are not at home. As a refugee himself, Ai WeiWei was able to use the role of contemporary art as a means of understanding our complex reality, encouraging action, and providing solace.

The aim of the research is to focus on the artistic approach and works of Gülsün Karamustafa and Ai Weiwei, which deal with the concept of migration. The research was designed in the survey model. The research is limited to examining the works of Gülsün Karamustafa and Ai Weiwei, in which they discuss the concept of migration.

Economy, education and geographical population densities; In turn, social values influence policies at all levels, from neighborhoods to state institutions and transnational institutions, from communities to global businesses. This interaction offers artists a wide spectrum in terms of the development and progress of art.

1. Göç Kavramı

> BM'ye göre göç bir kişinin veya bir grup insanın bir coğrafi birimden ötekine, kendi ülkesinden farklı bir yerde geçici veya sürekli ikamet etmek üzere yönetsel veya siyasi bir sınırı aşarak geçmesi hareketidir. Coğrafi alan söz konusu olduğunda köken yeri, yola çıkış yeri, hedef yeri ve varılan yer arasında ayrımlar yapmak gereklidir. Bir diğer ayrım iç göç ve uluslararası göç arasında yapılmalıdır. İç göç bir ülke içinde bir yönetsel birimden diğerine yapılan göç iken, uluslararası göç bir veya birkaç sınırın aşılmasını ve bireyin yasal statüsünün değişmesini gerektirir. Uluslararası göç sığınmacıların, yerlerinden edilmiş ve ülkelerini terk etmek zorunda bırakılmış kişilerin hareketlerini de içerir (Paydak, 2012, s. 13).

Göç, sosyal değişimin hem sebebi hem de sonucudur (Cadwallader, 1992, s. 3). Göç, tüm toplumlarda farklı ve ya ortak sebep ve sonuçlarla yaşanmaktadır. Göç siyasi, sosyo-ekonomik sebeplerle kendini gösterirken, oluşum gerekçesine göre de farklılaşmaktadır. Kentsel ve kırsal göçlerin nedenleri ve sonuçları farklıdır. Genel olarak iç ve dış, zorunlu, gönüllü veya beyin göçü şeklinde farklı nitelikte gruplandırılabilir.

Tarih boyunca çeşitli sebeplere bağlı ortaya çıkan göçler, kültürel yapı ve sosyo-ekonomik durumlardan ötürü oluşan nüfus hareketliliğidir. İç göç şeklinde olmuş olsa dahi, bu hareketlilik özellikle kırsaldan kente yönelik olan göçler ve tüm göç türleri farklı özelliklere sahip farklı nüfus kitlelerini etkileşim halinde yaşamaya yönlendirmektedir (Başel, 2003, s. 1).

Göç ve göçmenlik dünyada yeni bir olgu değildir, çünkü hem hayvanlar hem de insanlar tarih boyunca bir yerden bir yere hareket etmektedir. Günümüzde, insan göçünün yalnızca daha çeşitli nedenleri vardır. Uzak geçmişte, göçün ana nedenleri, daha iyi besin kaynakları ve daha elverişli bir çevre bulmak gibi çoğunlukla hayatta kalmaya ilişkin daha basit olabilirdi. Fakat günümüzde nedenler genellikle basit bir hayatta kalma meselesinin ötesine geçmemektedir. Araştırmacılar göçün amacını kabaca iki ana kategoriye ayırmışlardır: maddi ve maddi olmayan. Maddi faktörler, daha iyi fırsatlar, daha iyi yaşam standartları ve daha iyi iş imkânları gibi temel olarak ekonomik faydalar anlamına gelirken, maddi olmayan faktörler ise daha çok sosyal-psikolojik nedenler anlamına gelmektedir. Bunların yanında ailevi sebepler gibi bireysel faktörler de bulunmaktadır. Alternatif olarak, bazı durumlarda insanlar, örneğin kendi ülkelerindeki siyasi istikrarsızlık veya yiyecek ve su gibi temel kaynakların yokluğu nedeniyle taşınmak zorunda kalmaktadırlar.

'Göçmen' terimi birçok yönden çelişkili olduğu kadar tanımlanması da zor olmuştur. Örneğin kişinin artık göçmen olmamak için gidilen ülkede ne kadar süre yaşaması gerektiği soruları gibi. Dolayısıyla, göçmen grubu asla homojen bir varlık olmamıştır ve net bir göçmen tanımı

bulunmamaktadır. Çoğu zaman bu göçmenlerin tek ortak noktası taşındıkları ülke olmuştur. Göçün ardındaki hikâyeler her zaman bireyselliğini korumuştur (Jelekäinen, 2015, s. 14).

Göçün yeni bir olgu olmadığını ve her zaman insanlığın bir parçası olduğunu hepimiz bilmekteyiz. Fakat Avrupa son yıllarda tarihte emsali olmayan bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Milyonlarca mülteci Avrupa'ya sığınmış durumda ve hepsinin isteği yeni bir hayat kurmak. Üye Devletler, değişen bir toplumla başa çıkmanın yollarını bulmak, uyum sağlamak için mücadele etmektedirler. Yeni yöntemler geliştirilmekte, yeni finansman planları ve düzenlemeler üzerinde çalışılmaktadırlar. Bu bir kültürün toplum için ne kadar değerli olabileceğini kanıtlayabildiği an bir momentum, kültür, kültürel miras ve özellikle müzeler esneklik ve bireysellik sunabilecektir. Göçmenleri ve mültecileri topluma entegre etmenin zorluklarına bu yol, birçok siyasi aracın yaptığından çok daha iyi bir yöntem olarak görülmektedir. Kültürel bir yaklaşımın; diyaloğu destekleniyor olması kültürler ve kişinin dünyadaki yerini anlamasına yardımcı olmaktadır (Museums, migration and cultural, 2015, s. 3).

İnsanlar tarih boyunca kitlesel zorunlu göçler yaşamış ve sanatın her kolu bunun yansımalarından beslenmiştir. Resim ve sinema bu tür olguları geçmişten günümüze hem bulunduğu dönemde hem de sonrasında ressamlar, yazarlar, şairler ve film yapımcıları ile aktarmaya çalışmışlardır. Savaşlar sonrası, yoksulluğun toplumsal bir gerçeklik olarak dünyaya tanıtılması, aşırı yoksulluk, suç, uyuşturucu insan ticareti, istismar, şiddet, sömürü ve eğitime yetersiz erişim sanatçıların kurgulara yansıyan zorunlu göçle ilgili mücadeleler arasına girmiştir (Kehya, 2023, s. 15). Dünya çapında pek çok sanat eserine göç kavramının olumsuz tarafları ilham olmuştur.

Ekonomi, eğitim ve coğrafi nüfus yoğunlukları; Sırayla, toplumsal değerleri, mahallelerden devlet kurumlarına ve ulus ötesi kurumlara kadar her düzeydeki politikaları, topluluklardan küresel işletmelere kadar etkilemektedir. Bu etkileşimde sanatın gelişimi ve ilerlemesi açısından sanatçılara geniş bir yelpaze sunmaktadır.

Tarih boyunca Picassonun 1951 yılında ele aldığı 'Kore'de Katliam' çalışmasından Issam Kourbaj'ın 'Kaybedilen Başka Bir Gün Yok' çalışmasına, Susan Stockwell'in 'Dünya' Çalışmasından Tammam Azzam'ın 'Özgürlük' çalışmasına çok geniş açıdan ele alındığı görülmektedir.

Göçün sanattaki durumu iki şekilde sonuçlanır. Birincisinde sanatçıların ve onların atalarının, kişisel kimlikleri ve sanatlarını şekillendirmedeki etkisi sözkonusu olmuştur. İkincide ise göçün olgusu bir konu olarak sanata dahil olur. Ki bu bağlamda örneğin; savaşlar, çatışmalar neticesinde göç etmek zorunda kalan insanlar, mübadele, mülteciler, yer değiştirme, hareket, sınır dışı edilme gibi kavramlar ile sanatta kendine yer edinir (Girgin, 2017, s. 57). Birinci durum için kendiside bir göçmen olan Ai Weiwei ele alırken, ikinci durum içinde, göç ile değişen yaşam biçimleri, göç edenlerin geldikleri yere uyum süreci, bu sürecin yarattığı yeni kültür, tüm bunlarla birlikte oluşan yeni sınıf ayrımları göçü bu anlamda ele alan Gülsün Karamustafa'nın çalışmalarını bu anlamda karşımıza çıkarmaktadır.

1.1. Gülsün Karamustafa

Gülsün Karamustafa, göç temasıyla 80'li yıllar itibariyle ilgilenmeye başlamıştır. O dönemlerde Türkiye'de 70'li yıllarda başlayan ve 80'lerde de aynı şekilde devam eden kırsaldan kente göçün önemli bir etkisi olmuştur. Değişen kültür alışkanlıklarıyla beraber gelen arabesk öğeler, Gülsün Karamustafa'nın görsel malzeme seçimlerinde oldukça etkili olur. Sanatçının yapıtlarında ele

aldığı göç temaları; hareketlilik, yerinden edilme, kaçma, yer değiştirme ve zorunlu göç olarak sıralanabilir (Baş, 2016, s. 33).

> Karamustafa'nın diğer çalışmalarında da dokunaklı göç ayrıntılarını görmek mümkündür. 'Vatan Doğduğun Değil, Doyduğun Yerdir' çalışmasında sarmalanmış kaşıklar göçe tanıklık etmektedir. Sergide üç kaşık, beyaz sargı bezinin içinde sarmalanmış ve yemek masası örtüsünü andıran beyaz kumaşın üstüne yerleştirilerek göçü temsil eden bir sanat nesnesine dönüşmüştür. Çalışmada biçimsel olarak birbirinden farklı olan üç kaşığın biri tek diğer ikisi ise çift sarmalanmıştır. Kaşıkların ikiye bir şekilde sarmalanması aslında merak uyandırmaktadır. Mutfağın aracı olmaktan çıkan bu kaşıklar belki de aynı ya da farklı coğrafyalardan göç eden insanların hikâyesini bir arada tutmaktadır (Demirci, Kurt, 2022, s. 91).

Resim 1. Gülsün Karamustafa, Vatan Doğduğun Değil Doyduğun Yerdir, 1994.

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/189732

Sanatçı, video, yerleştirme, heykel ve resim ile zenginleştirdiği çalışmaları toplumsal cinsiyet sorunu, küreselleşmenin iç içe geçmişliği ve göçü incelemekte ve izleyicisine sunmaktadır. Karamustafa 1991 de Anı/Bellek sergisi için hazırladığı çalışmasında anılarına yoğunlaşmıştır. Küçüklüğünde ailesinden duydukları, hatırladıkları ve okuduklarıyla, hayat hikâyesine tutunmuştur. Çocukken annesinden dinlediği Kırımdan İstanbul'a kadar devam eden göç hikâyesine gönderme niteliğinde yaptığı 'Kuryeler' çalışması göç kavramını en iyi şekilde yansıttığı çalışmalarından olmuştur.

Resim 2. Gülsün Karamustafa, Kuryeler, Bez, Yerleştirme 1991.

https://saltonline.org/tr/664/atolye-ipucu-gulsun-karamustafa

Bu çalışmadaki göç hikâyesi insanların sınırı geçerken değerli ve kıymetli olan eşyalarını çocuk yeleklerinin içine yerleştirip onları gizlediklerinin anısı olmuştur (Sabancı, 2016, s. 138).

Karamustafa üç adet yeleğin içine kendisi için değerli nesneleri yerleştirmiştir. Yeleklerin beyaz oluşları, bu saydam görüntü belki de yersiz yurtsuz olmaya bir göndermedir.

Nermin Saybaşılı, Kuryeler enstalasyonu için 'Gülsün Karamustafa'nın işinde, insanlar evleri olarak bildikleri topraklardan zorla göçe zorlandıklarında kendileri için önemli olan eşyaları sınırları koruyan muhafızlar tarafından en az dikkat çekeceğini düşündükleri beden üzerine, yani çocuk bedeni üzerinde gizlemişlerdir' (Saybaşılı, 2005, s. 149) yorumunu yapmıştır.

Göç yüzyıllardır var olan toplumu, kişiyi, sosyal hayatı ve ekonomiyi büyük ölçülerde etkileyebilen bir harekettir. Gülsün Karamustafa, eserlerinde göç olgusunu ele alırken, onu yalnızca plastik bir anlatının parçası gibi göstermemektedir. Göç edenlerle manevi anlamda temaslar kurmakta ve onların yaşamını sıkıntıları bağlamında görünür kılmaktadır. Göç ederken, inançlarını ve kültürlerinide yanlarında getiren insanların o yaşamlarına odaklanmaktadır.

Resim 3. Gülsün Karamustafa, Mistik Nakliye, Yerleştirme, 1992.

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/189441

Karamustafa'nın yaşamına bakıldığında göçebe yaşantının, göç kavramının, göçebe üretim biçiminin tüm benliğinde ikame ettiği gerçeği ortaya çıkar. Sanatçı ve göç bağlamında ürettiği çalışmaları sürekli dolaşımda ve bir ülkeden diğerine, etkinlikten etkinliğe göç etmektedir.

Göç olgusunu, eserlerinde ele alırken, yalnızca plastil bir anlatının parçası gibi görmemektedir Karamustafa. Göç edenlerle temas kurarak onların yaşamını görünür kılmaktadır. Sanatçının çalışmalarını ürettiği dönemi göz önüne alındığında, göçmenlere olan bakış açısı ve eserleri çağının ötesinde bir yerde durmaktadır (Çalışkan, 2019, s. 104).

Karamustafa'nın göçebe sanatçılığı gibi işlerinin birçoğu benzer bir yazgıyı paylaşır. Sanatçının 1992'de ortaya koyduğu Mistik Nakliye de bunlardan biridir. Mistik Nakliye adlı çalışmada tekerlekli sepetlerin içinde klasik türk yorganları yer alır, bu çalışma ilk kez 1992 Bienalinde sergilenmiştir. Kuryeler gibi Mistik Nakliye çalışması da dünyanın çeşitli ülkelerinde birçok sergide yer almıştır. Bienalin hemen ardından 1993'de Almanya'da Münih'te, 1998'de Cenevre de Musee d'Art et Flistoire'da, 2002'de Wiesbaden'de 'Fluxus und die Folgen'de, 2003'te ise Minneapolis'te Walker Art Center'da açılan 'When Become Forms' adlı sergide gösterilir ve Walker Art Center'm programıyla 2005 yılına kadar dolaşmıştır. Gerçekten de Mistik Nakliye 'adanış'a uygun göçebe bir çizgide yersiz yurtsuz olarak ilerler. Sanatçının çalışmalarının uluslararası göçte tekrar tekrar etkin bir şekilde farklı yerlerde uzun bir süre sergilenmesi kavramsal sanatın etkinliğe dönüşmüş bir hali durumundadır. Fark ve tekrarın, her bir tekrarın terk edilişle, yer değiştirmeyle başka türlü söylemeyi, hep bir yorumu gerektirir; göç, kök, yok oluş, yersiz yurtsuzlaşmanın yeni bir yorumu olmuştur (Kaplan, 2018, s. 319).

Göç, göçebelik, feminizm, popüler kültür, arabesk kültür, kitsch gibi kavramlara odaklanan sanatçı; resim, enstalasyon, video ve performans gibi çeşitlilik gösteren disiplinlerde eserler üretmektedir (Çalışkan, 2019, s. 100).

Karamustafa'nın çalışmalarında ele aldığı göç temaları; yersiz yurtsuzlaşma, yerinden edilme, yer değiştirme, kaçma ve zorunlu göç olarak söylenebilir.

1.2. Ai Weiwei

Ai Weiwei, çağdaş sanat dünyasında Çin'in yüzü haline gelmiş bir sanatçı, muhalif, provokatör ve insan hakları eylemcisidir. 1957 yılında Çin'in Pekin kentinde doğan Ai Weiwei, Mao Zedong'un Komünist sosyo-politik hareketine tehdit olarak algılanan sanatçıların, yazarların ve entelektüellerin zulüm gördüğü ve sürgüne gönderildiği Çin Kültür Devrimi'nin yeni ortaya çıkan aşamalarında büyümüştür. Ai WeiWei'nin babası, ünlü şair Ai Qing, kendisi ve ailesinin geri kalanının nefrete, ayrımcılığa, sebepsiz hakaretlere ve saldırılara katlandığı kırsal bölgeye hareketi kapsamında kırsal çalışma kamplarına zorla yerlerinden edilen 300.000 entelektüelden birisi olmuştur.

1981'de Ai Weiwei, New York'a taşınmış ve burada 24-36 yaşları arasındaki en gelişimsel yıllarını geçirmiştir. Sokak sanatçısı olarak ve ufak tefek işlerde çalışarak geçinmek zorunda kalır ve sanatçı, aktif olarak üreten birinden çok 'düşünen bir sanatçı' olmuştur (Ponzanesi, 2022, s. 221).

İfade özgürlüğü ve baskıya karşı direniş üzerine yaptığı bir dizi çalışması bulunmaktadır. Bir insan olduğu kadar bir sanatçı olarak da onun bakış açısıyla temel insan hakları, özgürlük ifadesi, bir toplumdaki bireylerin 'saygın insan' olarak yaşamaları için gerekli en temel hak olmuştur. Herkesin hakları vardır, düşünce ve ifade özgürlüğü hakkı; bu hak, herhangi bir görüşe sahip olma özgürlüğünü de içermektedir. Ai Weiwei'nin sanatında 'insan' aynı anda takip edilecek bir değer ve sanatın anlamlandırılabileceği bir ortam ve durum olmuştur. Hem ifade özgürlüğünün peşinde koşmuş hem de baskı ve gözetlemeye meydan okumuştur. Sanatçı insanları adil olmayan durumlar hakkında konuşmaya teşvik etmede aktif olmuştur ve eylemleri, gerçek dünyada bir fark yaratmıştır. Başka bir deyişle, düşünür, hayal eder ve bir gerçeklik yaratmak için çaba gösterir ('Ai Weiwei: Defend the Future').

Resim 5. Ai Weiwei, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi İçin Bayrak, 2018.

https://twitter.com/multecilerorgtr/status/1073655143982383104

Ai Weiwei, Aralık 2018'de, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 70. yılını kutlamak için mavi bir bayrak açmıştır. Açık mavi bayrağın merkezinde beyaz noktalardan oluşan bir ayak izi vardır. Tasarım, sanatçının Myanmar'daki saldırılardan kaçmak zorunda kalan Bangladeş'teki Rohingya mültecilerini ziyaret etmek için harcadığı zamandan ilham alarak yaptığı bir çalışmadır. Mülteci kampındayken neredeyse herkesin yalınayak olduğunu fark etmiştir. Sanatçı çıplak ayak izini,

yerinden edilmiş insanlar için bir sembol olarak görmekten ilham almıştır. Çeşitli yerlerdeki genç ve yaşlı 100 kişinin çamurlu ayak izini almış ve bunları tasarımında birleştirmiştir (Ponzanesi, 2022, s. 214). Sanatçı tasarımının insanlara insan haklarının anlamı konusunda kendilerini eğitmeleri, umut vermeleri ve insan haklarının önemi konusunda daha fazla tartışmayı teşvik etmeleri için görsel bir hatırlatma yapmıştır.

Resim 6. Ai Weiwei, Berlin Konzerthaus 2016.

https://arquitecturaviva.com/articles/ai-weiwei-at-berlins-konzerthaus

Son yıllarda büyük bir göç hareketliliği yaşanmaktadır. Sanatçı bu göçmen olaylarına dikkat çekmek için 2015'te göçmenlerin bulundukları Yunanistan'ın Midilli adasına stüdyo kurmuş ve burada projeler üretmiştir. Burada yaşayan mültecilerden kalan 14000 can yeleğini almış ve bunlarla Berlin konser salonunun sütunlarını sararak bir yerleştirme oluşturmuştur. Göçmenlerin zorlu yolculuklarını ve karaya ulaştıktan sonra yaşadıkları mücadeleleri konu alan Human Flow isimli bir de film projesi gerçekleştirmiştir. Bu projelerle amacı insanları bu mültecilerin yaşadığı dramdan haberdar etmek olmuştur (Avcı, Uslu, 2019, s. 27, 28).

Can yeleklerinin her biri artık orda olmayan kişilerin yerine geçer ve kişi görünmez olur. Karşıya geçişte ölen veya başka bir yol seçen kişi o yolculukta görünmez olmaktadır. Ancak can yelekleri birincil malzeme olarak Weiwei'nin sanatında konumlanarak mesajını vermektedir. Göçmenlerin toplu halde denizi geçmek için ihtiyaç duyduğu aracın kalıntıları bu yaşamyeleklerinin neyi temsil ettiğini somutlaştıran, göçmenin dokunaklı bir hatırlatıcısı işlevi görmekte. Pek çok insanın kendi evinde olmadığı köklerinden kopmuş bir dünyada yaşamanın ortak deneyimini yaşadığını görmekteyiz. Kendisi de mülteci olan Ai Weiwei'de çağdaş sanatın rolünü, karmaşık gerçekliğimizi anlama, eylemi teşvik etme ve teselli sağlama aracı olarak kullanabilmiştir.

Resim 7. Ai Weiwei ,Prag Ulusal Galerisi (2017), Yolculuk Kanunu

https://bantmag.com/ai-weiweinin-multeci-kampi-temali-yeni-sergisinden-ilk-goruntuler/

Yolculuğun Kanunu çalışması, Ai Weiwei'nin insanlığın durumuna ilişkin çok katmanlı ve destansı bir ifadesidir. Çalışma, sanatçının sürekli, kontrolsüz yıkım ve katliam karşısında empati ve ahlaki kaygının ifadesi olmuştur. Sembolik tarihi öneme sahip bir binada, 1939-1941 yıllarında Yahudilerin Terezín'deki toplama kampına gönderilmelerinden önce bir toplanma noktası olarak hizmet veren eski bir Ticaret Fuarı Sarayı mekana özgü bir benzetme olarak kullanılmıştır. Nuh'un Gemisi gibi, anıtsal bir lastik bot da Galeri'nin post-endüstriyel, katedral benzeri büyük salonunun uçsuz bucaksız okyanus uçurumunda umutsuzca yüzen, zorunlu göçün çağdaş bir gemisidir. Bilinmeyen ve sonsuz arasında bir yolculuk için hazırlanan aşırı kalabalık bir cankurtaran salı olarak ele alınmıştır.

Ai Weiwei, çaresiz bir kötü durumu, gerileme halindeki bir insanlığın anti-süslemesi olarak yeniden inşa etmeye yönelik bu radikal jestle, hem günümüzün insanlık trajedisine, hem de insanoğlunun ebedi ev arzusuna ve bir huzur duygusuna güçlü bir saygı duruşunda bulunuyor. Yolculuk Yasası, siyasi ve sivil aygıtların cehaletinin ve körlüğünün kınanması ve eyleme geçilmesi için bir çağrı niteliğindedir (Weiwei, 2017).

> Ai Weiwei' in "Yolculuğun Kanunu" adlı enstalasyonunu yedi metre uzunluğunda devasa bir şişme bot ve bota istiflenmişçesine yerleştirilmiş mültecileri temsilen gerçek insan boyutlarında iki yüz elli sekiz figür oluşturmaktadır. Göçmen krizi, mülteci, bilinmezlik, umut, tehlike, can pazarı gibi birçok yan anlamı barındıran bu performansıyla sanatçı, günümüzde bir kaosa dönüşen göç ve zorla yerinden edilme konularının mültecilerin günlük ve sıradan hayatlarından ve rutinlerinden zorla koparılarak süratle farklılaşmaya, doğalarına aykırı mekânlarda, coğrafyalarda ve sosyolojilerde yaşamlarını parçalayarak, ayrıksı bir konumda yaşamaya zorlanma sorunsalına işaretler göndermektedir (Mollaoğlu, 2023, s. 323)

Kendiside siyasi bir göçmen olan Weiwei, Avrupa'ya ulaşmaya çalışan ve sayıları giderek artan göçmenlere yakınlık duymaktadır. Bir sistem içindeki baskıdan kaçan, daha sonra başka bir sistemin sert sığınma prosedürleri ve yabancı düşmanlığıyla karşılaşan yüz binlerce insanın mağduriyetini ve gücünü belgelemektedir.

Resim 8. Ai Weiwei, Fotoğraf, Alyan Kurdi, 2016.

https://www.milliyetsanat.com/haberler/plastik-sanatlar/ai-weiwei-aylan-kurdi-ye-benzedi-mi-/6326

Yüzyıllardır tarihi belge ve bilgiler sanatın her zaman çağının canlı tanığı olduğunu bize göstermektedir. Mültecilerin göç hareketleri sanatta sıkça yeralmıştır (Yağmur, Bastaban, 2020, s. 42).

Sanatçının, bir göçmen çocuk olan Alyan bebeğin Bodrum sahilindeki cansız bedenini kendi bedeni üzerinden fotoğraflaştırması 'sahte ölümle birlikte öldü, bu fotoğraf belki de en büyük intihar sanatı eseriydi' ve 'Weiwei'nin politik bir fotoğraf çektirmek için ölü bir çocuk gibi poz vermesinden daha iyi yollar var' söylemlerine de yol açmıştır. Bu çalışması ile pekçok eleştiri de alan sanatçı için sanat eleştirmeni Jonathan Jones, yayınlanan bir köşe yazısında şu yorumu yaptı: 'Sanat olarak gülünç, politika olarak budalalık ve insani bir jest olarak garip bir şekilde beceriksiz' (Nayeri, 2018)

Ai Weiwei, bu çalışmasında kendini kullanmış ve Aylan Kurdi felaketini anlama düzeyinde bir iletişim kurarak, yaptığı pekçok farklı çalışmada da göçmenlik ve göç konusunu ele almıştır (Yağmur, Arslan, 2021, s. 252). Kendisi de bir mülteci olan sanatçının mülteci krizine değinmesi, mülksüzleştirilme ve yerinden edilmenin yıkıcı bir portresi olan çalışmalarına devam ettiği görülmektedir.

Sonuç

Göç, insanların bir yerden başka bir yere hareket etmesi anlamına gelir ve genellikle coğrafi, ekonomik, sosyal veya siyasi nedenlerle gerçekleşir. Göç, tarih boyunca insanlığın bir gerçeğidir ve sanat, bu süreçte göçün hem kaynağı hem de yansıtıcısı olmuştur.

Sanat, göçün deneyimlerini, duygularını ve etkilerini yansıtabilir. Göç, sanatçılar için bir ilham kaynağı olmuş ve onların eserlerinde sıklıkla temel bir kavram haline gelmiştir. Göç eden insanların duygu durumları, kültürel geçişler, değişen manzaralar ve kimliklerindeki değişimler gibi konular, sanat eserlerinde ifade edilmiştir.

Sanat, göçmenlerin deneyimlerini anlatarak toplumları bilinçlendirebilir, empati oluşturabilir ve göçmenlerin yaşadığı zorlukları, acıları ve sevinçleri anlatarak insanların duyarlılığını artırabilir. Göç teması, resim, heykel, fotoğraf, edebiyat, film ve diğer sanat formlarında sıklıkla işlenmektedir. Sanat, göçün kültürel zenginliğini vurgulayabilir ve göçmenlerin kimliklerini koruma veya yeni yerleştikleri toplumlara entegrasyon süreçlerini anlatarak toplumsal farkındalık yaratabilir.

Göç, hem Gülsün Karamustafa'nın hem de Ai Weiwei'nin sanat çalışmalarında önemli bir kavram olmuştur. Her iki sanatçı da göçü ve göçmenlerin deneyimlerini insanların duyarlılığını artırmak ve bu konudaki farkındalığı artırmak için sanatsal ifade biçimi olarak kullanmıştır. Eserlerinde insanlık, dayanışma ve toplumsal adalet gibi evrensel temaları öne çıkararak, göçmenlerin yaşadığı zorluklara ve travmalara dikkat çekmişlerdir. Göç kavramını işlerken, bu sanatçılar insanlığın bu konudaki ortak düşüncesine vurgu yaparlar ve izleyicileri bu konuda düşünmeye ve eyleme geçmeye teşvik etmektedirler. Ayrıca, göçmenlerin yaşadığı topluluklarda kültürel etkileşimleri, yeni yerleştikleri yerlerin manzaralarını ve insan ilişkilerini gösteren eserler ortaya koymuşlardır.

Sonuç olarak, göç ve sanat arasındaki ilişki karmaşık ve derindir. Sanat, göçmen deneyimlerini anlamamızı sağlar, duygusal bağ kurmamıza yardımcı olur ve toplumları bu konuda farkındalık ve empati konusunda teşvik edebilir.

Kaynakça

Avcı, S. Uslu, M. 2016, Ai Weiwei'nin Muhalif Sanatı, *Akdeniz Sanat Dergisi*, Sayı: 23.

Baş, E. 2016, *1990 Sonrası Göçle Gelen Kültürel Etkileşimin Disiplinlerarası Sanata Yansıması*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sanat Ve Tasarım Anasanat Dalı.

Başel, H. 2003, *Sosyal Politika Açısından İç Göçler: Sivas'tan İstanbul'a Göç Örneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İstanbul.

Cadwallader, M. 1992, Migration and Residential Mobility: Macro and Micro Approaches, *The University of Wisconsin Press*, London.

Chandler, N. Metcalf, J. 2015, Museums, migration and cultural diversity Recommendations for museum work, https://www.nemo.org/fileadmin/Dateien/public/NEMO_documents/Nemo_Museums_Migration.pdf

Çalışkan, S. 2019. Gülsün Karamustafa'nınEserlerinde Köyden Kente Göç ve Kimlik Olgusu, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran 3(2)

Demirci, M. H. Kurt, C. 2022, Gülsün Karamustafa'ın Sanatında Gündelik Nesneye Odaklı Anlatılar, *Art-Sanat*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Sayı: 17.

Girgin, F. 2017. Sanatta Göç Teması, *IJSHS*, 1 (1), 54-75

Jelekäinen, E. 2015, *Immıgrant Artısts' Intercultural Identıty Formatıon And Development Process Through Art Makıng, University of Jyväskylä*, Yüksek Lisans tezi, Finlandiya.

Kehya, R. Ö. 2023, Neorealist portrayal of refugee children in Capernaum (2018), *Journal of Arab & Muslim Media Research.*

Kaplan, M. A. 2018, Çağdaş Türk Sanatında Göç, Yersizyurtsuzlaşma Olgusunun Gülsün Karamustafa Sanat Çalışmaları Üzerinden İncelenmesi, *Sobider*, Sayı: 29.

Mollaoğlu, S. 2023, Göçün Güncel Sanat Pratiklerine Yansıması, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 21.

National Museum of Modern and Contemporary Art, Korea 2021-2022, Defend the Future, https://www.mmca.go.kr/upload/board/201011160000014/2021/12/20211214024509402126 02.pdf.

Nayeri, F. (2018), Ai Weiwei's Refugee Project Moves to Qatar, Erişim Adresi: https://www.nytimes.com/2018/04/24/arts/ai-weiwei-refugee-project-qatar-china.html

Paydak, A. 2012, Küreselleşme İle Değişen Göç Kavramı: Yasadışı Göç Ve Türkiye'de Adana İli Örneği, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı*, Adana.

Ponzanesi, S. 2022, Ai Weiwei, Rebel With a Cause1, *The Art of Dissent*, Sayı: 12.

Sabancılar, D. 2016, Bireysel ve Toplumsal Hafızanın Sanat Eserlerinde "Kıyafet" Aracılığı ile Kurgulanması: Gülsün Karamustafa ve Gülçin Aksoy, *STD*, Aralık.

Saybaşılı, N. 2005, *Ülke Sınırları ve 'Hayaletler': Sınırları Geçmek, Sanat ve Sosyoloji*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

Weiwei, A. 2017, Law of the Journey, Erişim adresi: https://artpil.com/news/law-of-the-journey-ai-weiwei/

Yağmur, Ö. Arslan, İ. 2021, Aylan Kurdi'den Sonra: Sanatta Göçün Kaydı, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 27.

Yağmur, Ö. Bastaban, Ü. 2020, Sanatta Göç Teması: Göç'e Çelme Takma, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi,* Sayı:7.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Sayan, İ. (2025). "Örgütsel Etik İklimin Çalışan Refahına Etkisinde Algılanan Psikolojik Güvenliğin Aracılık Rolü", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 197-213. **Gönderim Tarihi**: 09.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 30.07.2024-20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1498229

Yazar/Author

İlknur SAYAN*

Makale Adı/Article Name

Örgütsel Etik İklimin Çalışan Refahına Etkisinde Algılanan Psikolojik Güvenliğin Aracılık Rolü**

The Mediating Role of Perceived Psychological Safety in the Effect of Organisational Ethical Climate on Employee Welfare

ÖZ

Bu araştırma, İstanbul'daki çeşitli sağlık kurumlarında çalışan sağlık personelinin (doktor, hemşire, teknisyen ve idari personel) algıladıkları örgütsel etik iklimin refah üzerindeki etkilerini incelemiştir. Araştırma, 244 sağlık çalışanının katılımıyla yürütülmüş, veriler anket yöntemiyle toplanmış ve SPSS ile AMOS programları kullanılarak analiz edilmiştir. Bulgular, kurallara ve davranışlara yönelik etik iklimlerin sosyal, işyeri ve psikolojik refah üzerinde önemli etkileri olduğunu ve bu süreçlerde psikolojik güvenliğin kısmi aracılık rolü üstlendiğini göstermiştir. Özellikle, kurallara yönelik etik iklimin sosyal refah üzerinde kısmi aracılık sağladığı (β=0.243; $p<0.05$), işyeri refahında kısmi (β=0.167; $p<0.05$) ve psikolojik refahta da kısmi aracılık sağladığı (β=0.148; $p<0.05$) belirlenmiştir. Davranışlara yönelik etik iklim ise sosyal refah üzerinde tam aracılık (β=0.227; $p<0.05$) ve işyeri refahında kısmi aracılık (β=0.156; $p<0.05$) sağlamıştır. Katılımcıların demografik ve iş bilgileri frekans analiziyle değerlendirilmiş, kullanılan ölçekler için doğrulayıcı faktör analizleri yapılmış ve ölçümler için geçerlilik ve güvenilirlik değerleri hesaplanmıştır. Sonuç olarak, bu araştırma, İstanbul'daki sağlık kurumlarında çalışan personelin algıladığı örgütsel etik iklimin psikolojik güvenlik üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ve psikolojik güvenliğin, etik iklimin çalışanların sosyal refahı üzerindeki etkilerini kısmen aracılık rolü ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Etik İklimi, Çalışan Refahı, Algılanan Psikolojik Güvenlik

ABSTRACT

This study investigated the effects of perceived organizational ethical climate on well-being among health professionals (doctor, nurse, technician, and administrative staff) working in various healthcare institutions in Istanbul. Conducted with the participation of 244 health workers, the research gathered data via surveys, which were analyzed using SPSS and AMOS software. The findings indicated that both rule-oriented and behavior-oriented ethical climates significantly affect social, workplace, and psychological well-being, with psychological safety playing a partial or full mediating role in these processes. Specifically, a rule-oriented ethical climate was found to partially mediate social well-being (β=0.243; $p<0.05$), workplace well-being (β=0.167; $p<0.05$), and psychological well-being (β=0.148; $p<0.05$). A behavior-oriented ethical climate fully mediated social well-being (β=0.227; $p<0.05$) and partially mediated workplace well-being (β=0.156; $p<0.05$). Demographic and job-related information of the participants was assessed through frequency analysis, confirmatory factor analyses were conducted for the scales used, and validity and reliability values were calculated for the sample. In conclusion, the research demonstrated that the perceived organizational ethical climate among healthcare workers in Istanbul has a positive effect on psychological safety, which in turn partly mediates the impact of ethical climate on employees' social well-being.

Keywords: Organizational Ethical Climate, Employee Well-being, Perceived Psychological Safety

* Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Kent Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi, ilknur.sayan@kent.edu.tr

** Bu çalışma için Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 16.02.2022 tarih ve 3 sayılı kararı uyarınca Etik Kurul onayı alınmıştır.

Extended Abstract

In the contemporary business world, the organizational ethical climate plays a decisive role in shaping employees' behaviors and attitudes at the workplace. Defined as a collection of norms, values, and expectations within the workplace, an organizational ethical climate fosters a positive work environment by enhancing employee well-being. Previous studies have shown that ethical climates can reduce deviant behaviors such as workplace bullying and unethical practices, which in turn alleviates workplace stress and improves overall employee well-being.

The healthcare sector, being at the center of ethical decision-making, sees the organizational ethical climate perceived by employees as having a direct impact on their overall well-being. Healthcare institutions in Istanbul stand out due to the diversity and intensity of Turkey's healthcare sector. These institutions provide a challenging work environment for their employees, characterized by complex ethical decisions and a high-paced work tempo. This study examines the impact of the perceived organizational ethical climate on employee well-being in healthcare institutions in Istanbul and the mediating role of perceived psychological safety in this process. The analyses underscore the potential importance of optimizing the ethical climate to enhance the psychological and social well-being of healthcare workers.

The study was conducted on 244 healthcare personnel working in various healthcare institutions in Istanbul. Participants included doctor, nurse, technician, and administrative staff. Data collection was carried out through surveys assessing the organizational ethical climate, psychological safety, and well-being levels of the participants. Structural equation modeling was applied using SPSS and AMOS software for the analysis of the surveys. Additionally, validity and reliability analyses of the scales used were conducted. Besides these analyses, the demographic information of the participants was examined through frequency analysis, and the validity and reliability of the scales were tested using confirmatory factor analyses. These methods aimed to determine the effects of the ethical climate on employee well-being and the role of psychological safety in this process.

The research results revealed that ethical climates focused on rules and behaviors have significant impacts on social, workplace, and psychological well-being. The rule-oriented ethical climate partially mediated social well-being ($\beta=0.243$; $p<0.05$), workplace well-being ($\beta=0.167$; $p<0.05$), and psychological well-being ($\beta=0.148$; $p<0.05$). The behavior-oriented ethical climate fully mediated social well-being ($\beta=0.227$; $p<0.05$) and partially mediated workplace well-being ($\beta=0.156$; $p<0.05$). The findings indicate that ethical climates focused on both rules and behaviors have substantial effects on the social, workplace, and psychological well-being of healthcare workers.

This study highlights the mediating role of psychological safety in the relationship between organizational ethical climate and employee well-being in healthcare institutions. Specifically, a rule-oriented ethical climate positively impacts variables such as psychological safety, social well-being, psychological well-being, and workplace well-being. Strengthening such an ethical climate plays a crucial role in enhancing employees' overall sense of well-being. Conversely, a behavior-oriented ethical climate, while increasing psychological safety, can negatively impact workplace and psychological well-being, potentially causing pressure or stress among employees.

The increase in psychological safety positively influences social and psychological well-being and workplace well-being, but no significant effect was observed on subjective well-being. This suggests that the impact of psychological safety on individuals' subjective well-being perceptions may be limited.

The findings indicate that dimensions of rule-oriented and behavior-oriented ethical climates significantly affect employees' social, psychological, and workplace well-being through psychological safety. These results emphasize that an ethical organizational environment can enhance employee well-being and that perceptions of organizational ethics play a critical role in reducing stress and improving employee well-being. Notably, a rule-oriented ethical climate strengthens employees' adherence to ethical norms, creating a safer and more supportive workplace. These findings demonstrate that ethical climate not only influences individual behaviors but also supports the overall well-being of employees.

This study examines the effects of organizational ethical climate on employee well-being in healthcare institutions and the mediating role of psychological safety in this process. The findings indicate that dimensions of rule-oriented and behavior-oriented ethical climates partially influence employees' social, psychological, and workplace well-being through psychological safety. These results suggest that ethical management practices in the healthcare sector can have a partial impact on perceived employee well-being. Both rule-oriented and behavior-oriented ethical climates were found to enhance social and psychological well-being via psychological safety, although behavior-oriented ethical climate might negatively impact workplace well-being. These findings highlight the potential of supportive ethical climates and psychological safety policies in improving employee well-being in the healthcare sector. This study provides valuable insights into how ethical management strategies, especially in the healthcare sector, can enhance overall employee well-being and institutional performance. The findings can guide managers and policymakers in healthcare institutions to develop more effective strategies that support employee well-being and ethical practices.

Giriş

Günümüz iş dünyasında, örgütsel etik iklim, çalışanların işyerindeki davranışları ve tutumları üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Örgütsel etik iklim, işyerindeki normlar, değerler ve beklentiler topluluğu olarak tanımlanabilir (Aksoy vd., 2017). Örgütsel etik iklim, çalışanların refahını artırarak olumlu bir iş ortamı sağlar. Martin ve Cullen'in (2006) çalışmasında örgütsel etik; politik (dedikodu, suçlama, kayırmacılık gibi), mülkiyet (haksız komisyon talepleri, çalışma saatleri hakkında yalan söylemek, şirket malını çalmak gibi) ve üretim (şirket zamanını kişisel işler için kullanmak, uzun molalar almak, kasıtlı olarak yavaş çalışmak vb.) gibi faaliyetlerde sapmaları azaltabilir. Ayrıca, Bulutlar ve Öz (2009) tarafından belirtilen işyeri zorbalığı gibi davranışlar da etik bir iklim tarafından kontrol altına alınabilir. Bu tür olumsuz davranışların azaltılması, çalışanların genel refahını önemli ölçüde iyileştirir. Yapılan araştırmalar, etik dışı davranışların azaltılması veya kontrol altına alınması yoluyla işyerindeki stresin hafifletilebileceğini ve böylece çalışanların refahının artırılabileceğini göstermektedir (Schwepker vd., 2021).

Çalışan refahı, çalışanların sağlığını, mutluluğunu ve işteki genel memnuniyetini içeren çok yönlü bir kavramdır (Page ve Vella-Brodrick, 2009). Çalışan refahı, bireylerin fiziksel, zihinsel ve duygusal sağlığını kapsar (Grawitch vd., 2006). Çalışanların iyi olma halini sürdürmek, organizasyonlar için artan rekabet avantajını korumak açısından önemlidir. İyi olma hali düşük olan çalışanlar, performans ve verimlilik açısından olumsuz etkilenebilir (Kowalski ve Loretto, 2017).

Psikolojik güvenlik, iş yerindeki hataları azaltma ve genel güvenliği güçlendirme açısından güvenli bir çalışma ortamının sağlanması, çalışanların fikirlerini dile getirme konusunda kendilerini güvende hissettikleri, geri bildirim aldıkları ve geri bildirimde bulundukları, iş birliği yaptıkları, risk aldıkları ve tecrübe kazandıkları bir ortam oluşturur. Edmondson (1999) bu ortamın, açıklık ve karşılıklı güveni teşvik ederek, çalışanların ve organizasyonların yenilikçi olmasını ve sürekli gelişim göstermesini sağladığını belirtmiştir (Newman vd., 2017).

Bu çalışma, örgütsel etik iklimin çalışan refahı üzerindeki etkisini ve bu süreçte algılanan psikolojik güvenliğin aracılık rolünü incelerken, sağlık kurumlarındaki yöneticilere çalışan refahını ve etik uygulamaları geliştirmek için girişimlerde bulunmaya teşvik edebilir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Örgütsel Etik İklim

Örgütsel etik iklim, etik normlar, değerler ve davranış kalıplarının bütününü ifade eder (Victor ve Cullen, 1988). Ayrıca, etik olarak doğru davranışın ne olduğu ve etik meselelerin nasıl ele alınması gerektiği konusunda yol gösterir (Liu ve Yuan, 2014). Örgütsel etik iklim, çalışanların karar verme süreçlerinde etik norm ve değerlere ne kadar bağlı kaldıklarını yansıtan ve çalışanların iş yerinde karşılaştıkları etik zorluklarla başa çıkmalarını sağlayan önemli bir faktördür (Newman vd., 2017; Victor ve Cullen, 1988). Araştırmalar, yüksek etik iklimin, düşük iş stresi, yüksek iş tatmini, daha az işten ayrılma niyeti ile ilişkili olduğunu ve iş performansı, çalışan tatmini ve kurumsal sadakat gibi önemli örgütsel sonuçlar üzerinde belirleyici bir rol oynadığı göstermektedir (Choi, 2021; Jensen ve Sandström, 2021; Peterson, 2022; Shin, 2019). Ayrıca, teknolojik gelişmelerin ve globalleşmenin, örgütsel etik iklim üzerinde dönüştürücü etkiler yarattığına dair araştırma bulguları mevcuttur (Choi ve Yeon, 2022). Aboud ve diğerlerinin (2023) çalışmalarında, kurumsal aidiyet hissinin etik iklim algısını güçlendirdiği belirlenmiştir.

1.2. Çalışan Refahı

Çalışan refahı, bir çalışanın yaşamının çeşitli yönlerini kapsayan geniş bir kavramdır ve üretkenlik, bağlılık ve işteki memnuniyetlerini etkiler. Bu kavram, yalnızca iş tatmininden öteye, psikolojik, fiziksel ve duygusal sağlığı içerir. Çalışan refahı, iş yerindeki verimlilik, motivasyon ve çalışan bağlılığı ile doğrudan ilişkilidir. Çalışan refahı, umut, iyimserlik ve direnç gibi unsurları içerir ve bireylerin işle ilgili stresle daha etkili bir şekilde başa çıkmalarını sağlar (Edwards ve Marcus, 2018; Singh, 2015).

Araştırmalar, iyi olma hali yüksek olan çalışanların daha az stres yaşadığını, işlerine daha çok bağlı olduklarını ve daha yüksek performans gösterdiklerini ortaya koymaktadır (Haddon, 2018). Page ve Vella-Brodrick (2009) tarafından yapılan bir çalışma, çalışan refahının kişisel mutluluk, iş yeri refahı ve psikolojik refah olmak üzere üç temel bileşenden oluştuğunu belirtmektedir.

Bu bileşenlerin her biri, çalışanların genel iyi oluşunu etkileyebilir ve organizasyonel sonuçlar üzerinde belirleyici olabilir ve iş yerinde fiziksel konfor, mental sağlık ve duygusal destek içerir (Page ve Vella-Brodrick, 2009). Çalışan refahı statik değildir; iş yeri dinamikleri, kişisel deneyimler ve dış baskılar bağlamında dalgalanmalar gösterir. Bu dalgalanmaları anlamak, yöneticilerin müdahaleleri daha etkili bir şekilde uyarlamalarına yardımcı olabilir, böylece çalışanlar zorlu dönemlerde bile bağlı ve üretken kalmaya devam eder (Xanthopoulou vd., 2012). İyi desteklenen çalışanlar, yenilikçi davranışlarda bulunma, bilgiyi serbestçe paylaşma ve entelektüel sermayesine katkıda bulunma olasılığı daha yüksektir (Zieba ve Gonsiorowska, 2023).

Çalışan refahını artırmanın birçok yolu vardır. Bunlar arasında esnek çalışma saatleri, iş ve özel hayat dengesini destekleyen politikalar, sağlık ve wellness programları sağlıklı yaşam tarzını teşvik eden programlar, çalışanlara yönelik psikolojik destek hizmetleri ve iş yerinde pozitif ilişkileri teşvik eden kültürel inisiyatifler yer alabilir (Haddon, 2018).

1.3. Psikolojik Güvenlik

Schein ve Bennis (1965) tarafından öne sürülen "psikolojik güvenlik" kavramı, insanların yeni davranışlar öğrenmesine ve savunmacı rutinlerin üstesinden gelmesine yardımcı olan kritik bir faktör olarak tanıtıldı. Kahn (1990) psikolojik güvenliği, insanların iş rollerine olan bağlılık ve katılımını artıran, kendi imajlarına, statülerine veya kariyerlerine yönelik olumsuz sonuçlardan korkmadan kendilerini ifade edebilmeleri ve kullanabilmeleri için gerekli bir koşul olarak öne

sürmüştür. Edmondson (1999), psikolojik güvenliği, ekibin kişilerarası risk alma konusunda güvenli olduğuna dair paylaşılan bir inanç olarak tanımlamıştır. Psikolojik güvenlik tanımları çeşitlilik göstermekle birlikte, literatürdeki birçok çalışma Edmondson'un (1999) tanımını temel almaktadır. Spreitzer (1995) tarafından geliştirilen model, çalışanların iş motivasyonunu ve performansını artıran dört temel bilişsel faktörü içerir: anlam, öz kararlılık, yeterlilik ve etki. Bu dört biliş, çalışanların işlerinde daha yüksek bir motivasyon seviyesi hissetmelerine ve iş yerinde daha yüksek performans göstermelerine yardımcı olur.

1.4. Değişkenler Arası İlişkiler

Araştırmalar, örgütsel etik iklimlerin etik davranış, çalışan refahı ve psikolojik güven gibi çeşitli organizasyonel sonuçlar üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir (Simha ve Cullen, 2012). Potipiroon ve Wongpreedee (2020) tarafından yapılan bir çalışma, etik iklimin bireysel ve örgütsel düzeyde psikolojik güvenlik algılarını güçlendirdiğini ve çalışanların etik davranışlar sergilemesine yardımcı olduğunu göstermektedir. Örgütsel etik iklim, çalışanların meslektaşlarına, amirlerine ve genel olarak organizasyona olan güven seviyesini önemli ölçüde etkiler. İyiliksever ve prensipli davranışlarla karakterize edilen etik iklimler, çalışanlar arasında daha yüksek güven ve iş birliği teşvik edebilir (Nedkovski vd., 2017).

Sağlık sektöründe, örgütsel etik iklimin çalışanların karşılaştığı zorluklarla başa çıkma yetenekleri üzerinde belirleyici bir etkisi vardır ve sağlık çalışanlarının iyi olma hali, hasta bakım kalitesi ve güvenliği ile doğrudan ilişkilidir. Örgütsel etik iklim, çalışanların iş yerinde güven ve adil muamele beklentilerini dolayısıyla iş tatminleri ve performanslarını doğrudan etkiler. Ayrıca, çalışanların etik zorluklarla başa çıkmalarına yardımcı olurken, hasta ve çalışanların yararına olan etik davranışları destekler (Kuenzi vd., 2020). Örgütsel etik iklim, çalışanların psikolojik güvenlik düzeylerini yükselterek, onların kurum içinde daha aktif rol almalarını ve potansiyel sorunları dile getirmelerini teşvik eder (Potipiroon ve Wongpreedee, 2020). Çalışanların duygusal sağlığı, iş yerindeki çalışan refahını ve onların iş tatminini artırabilir (Almeida vd., 2019; Persson vd., 2018).

Diğer çalışmalar, etik dışı davranışların çalışanların refahını olumsuz etkilediğini, buna karşın etik bir ortamın çalışan refahını ve moralini artırdığını ortaya koymuştur (Giacalone ve Promislo, 2010). Özellikle, etik bir çerçeve altında çalışmanın iş hakkında daha iyi hissetme, yüksek öz saygı ve artan memnuniyet duyguları gibi öznel refah unsurlarını güçlendirdiği gözlemlenmiştir. Aynı zamanda, etik olmayan bir iklimin çalışanların yaşam memnuniyetini ve kişisel canlılığını azaltarak genel refah üzerinde olumsuz bir etki yaratabileceği belirtilmiştir (Schwepker vd., 2021).

Edmondson vd. (2001) ile Nembhard ve Edmondson (2006) tarafından yapılan araştırmalar, hastane ameliyathaneleri ve yoğun bakım üniteleri üzerinde odaklanarak, psikolojik güvenliğin öğrenme ve değişimi desteklemek için ne kadar hayati olduğunu vurgulamaktadır. Kohn vd. (2000) her yıl birçok hastanın tıbbi hatalar ve süreç başarısızlıkları nedeniyle zarar gördüğünü belirtmişlerdir; bu bağlamda psikolojik güvenlik, bu tür sorunların tanımlanması ve önlenmesi çabalarının odak noktası haline gelmiştir (Edmondson vd., 2016).

Law ve diğerlerinin (2011) çalışması, psikolojik güvenlik ikliminin iş yerindeki psikososyal tehlikeleri (yüksek talepler, düşük kaynaklar) azaltarak psikolojik sağlık ve çalışan güvenliğini artırdığını öne sürmektedir. Salleh ve diğerlerinin (2020) çalışmasında psikolojik sözleşmenin güçlendirilmesinin çalışan refahını önemli ölçüde iyileştirebileceğini ortaya koymaktadır. Ahmad ve Umrani (2019a) tarafından yapılan bir başka çalışma, etik liderlik tarzının çalışanların iş

tatmini üzerinde doğrudan bir etkisi olmadığını, ancak psikolojik güvenliğin bu ilişkide aracı bir rol oynadığını bulmuştur. Bu çalışma, etik yönetişimin sadece iş tatminini değil, aynı zamanda çalışma ortamlarını da iyileştirmede önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu bulgular, örgütsel etik iklimin, çalışan refahı ve psikolojik güvenlik üzerinde doğrudan veya dolaylı yollarla önemli etkileri olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada, literatür taraması yapılarak değişkenler arasındaki ilişkiler belirlenmiş ve bu bulgulara dayanarak hipotezler geliştirilmiştir. Araştırmanın hipotezleri şu şekildedir:

H1: Kurallara yönelik örgütsel etik iklim, sağlık çalışanlarının sosyal refah düzeylerini pozitif yönde etkiler.

H2: Davranışlara yönelik örgütsel etik iklim, sağlık çalışanlarının psikolojik refah düzeylerini pozitif yönde etkiler.

H3: Kurallara yönelik örgütsel etik iklim, sağlık çalışanlarının işyeri refahı düzeylerini pozitif yönde etkiler.

H4: Davranışlara yönelik örgütsel etik iklim, sağlık çalışanlarının öznel refah düzeylerini pozitif yönde etkiler.

H5: Psikolojik güven, kurallara yönelik örgütsel etik iklimin sağlık çalışanlarının sosyal refah düzeyleri üzerindeki etkisinin aracılık rolünü oynar.

H6: Psikolojik güven, davranışlara yönelik örgütsel etik iklimin sağlık çalışanlarının psikolojik refah düzeyleri üzerindeki etkisinin aracılık rolünü oynar.

H7: Psikolojik güven, kurallara yönelik örgütsel etik iklimin sağlık çalışanlarının işyeri refahı düzeyleri üzerindeki etkisinin aracılık rolünü oynar.

H8: Psikolojik güven, davranışlara yönelik örgütsel etik iklimin sağlık çalışanlarının öznel refah düzeyleri üzerindeki etkisinin aracılık rolünü oynar.

2. Yöntem

2.1. Çalışmanın Amacı ve Modeli

Bu çalışmanın amacı, ""örgütsel etik ikliminin çalışan refahına etkisinde algılanan psikolojik güvenliğin aracılık rolünü" incelemektir. Araştırma, ilişkisel kesitsel tarama modeline dayalı olup veri toplama aracı olarak anket kullanılmış ve nicel yöntemlerle gerçekleştirilmiştir.

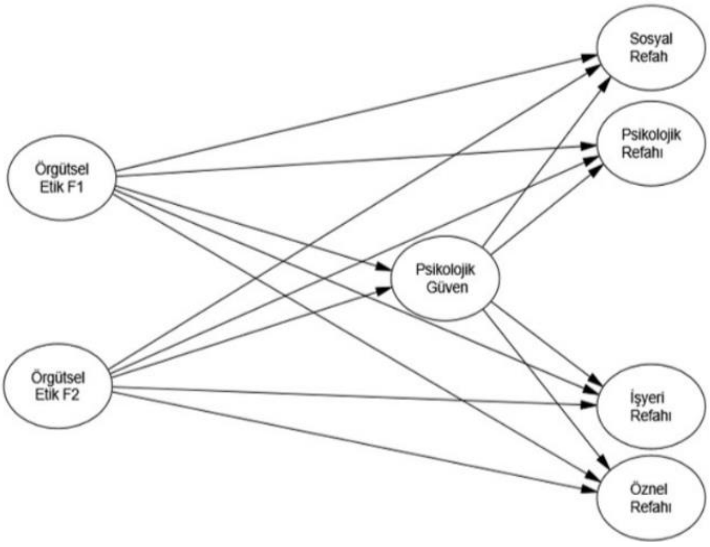

Şekil 1. Araştırma Modeli

2.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırma, İstanbul'daki devlet hastanesi, özel hastane, üniversite hastanesi ve aile sağlığı merkezi gibi sağlık kurumlarında gerçekleştirilmiştir. Araştırma, doktor, hemşire, sağlık teknikeri ve idari personeli kapsayan 244 sağlık çalışanını örneklem olarak almaktadır. Çalışmanın yapıldığı hastanelerde yaklaşık 650 sağlık çalışanı bulunmaktadır. %95 güven düzeyi ve %5 hata marjı kullanılarak Cochran'ın formülüne göre hesaplanan örneklem büyüklüğü yaklaşık olarak 242 kişi olmalıdır. Bu değer, sonuçların istatistiksel olarak güvenilir olmasını sağlamak için gereken minimum örneklem büyüklüğünü gösterir.

Cochran'ın formülü, özellikle oranlar üzerine çalışmalarda yaygın olarak kullanılan güçlü bir yöntemdir ve sonuçları optimize etmek için popülasyon büyüklüğüne göre düzeltilmiştir. Genellikle oranları tahmin etmek için kullanılan bu örneklem büyüklüğü hesaplama yöntemi, istenen güven düzeyi ve hata marjı ile en uygun örneklem büyüklüğünü belirlemek için kullanılır (Cochran, 1977). Formül şu şekildedir:

$$n0 = Z2 \cdot p \cdot (1 - p)\ e2n0 = e2Z2 \cdot p \cdot (1 - p)$$

Burada:

n0: Hesaplanan ham örneklem büyüklüğü.

Z: Normal dağılımın istenen güven düzeyi için z-değeri (Örneğin, %95 güven düzeyi için 1.96).

p: Tahmin edilen oran (popülasyondaki bir özelliğe sahip bireylerin oranı, en kötü senaryo için genellikle 0.5 alınır çünkü bu değer maksimum varyansı sağlar ve dolayısıyla en büyük örneklem büyüklüğüne neden olur).

e: Kabul edilebilir hata marjı (örneğin, %5 için 0.05).

Bu formül, çalışmanın sonuçlarının güvenilirliğini ve geçerliliğini artırmak için kullanılmaktadır.

2.3. Ölçme Araçları

Bu araştırmada, örgütsel etik iklimin çalışanların refahına etkisini ve psikolojik güvenliğin bu ilişkide nasıl bir aracı rol oynadığını değerlendirmek için aşağıda verilen ölçekler kullanılmıştır.

Demografik Bilgi Formu: Katılımcıların sosyo-demografik bilgilerini toplamak için kullanılmıştır.

Örgütsel Etik İklim Ölçeği: Çalışkan tarafından 2022'de geliştirilen bu ölçek, örgütsel etik iklimi ölçmek için kullanılmıştır.

Çalışan Refahı Ölçeği: Pradhan ve Hati'nin 2019'da geliştirdiği ve daha sonra 31 maddeye indirgenen bu ölçek, çalışan refahını değerlendirmek için kullanılmıştır.

Psikolojik Güvenlik Ölçeği: Edmondson tarafından 1999'da geliştirilen ve Türkçeye ve Türkçe'ye Işılay ve Torun (2016) tarafından uyarlanan bu ölçek, bireylerin iş yerinde kendilerini ne kadar güvende hissettiklerini ölçmek için kullanılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Örneklemin Demografik Özellikleri

Katılımcıların cinsiyet dağılımı oldukça dengeli bir şekilde, %51,6'sı kadın ve %48,4'ü erkek olarak belirlenmiştir. Yaş gruplarına göre dağılım; 18-24 yaş aralığı %10,2, 25-34 yaş aralığı %40,6, 35-44 yaş aralığı %23,8, 45-54 yaş aralığı %14,3 ve 55 yaş üstü grubu %11,1 olarak sıralanmıştır. Eğitim düzeylerine göre ise, katılımcıların %11,5'i lise, %11,1'i ön lisans, %41,0'ı

lisans, %25,0'ı yüksek lisans ve %11,5'i doktora mezunu olarak örneklemde yer almaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Demografik Özelliklerin Yüzdesel Dağılımı

		n	%
Cinsiyet	Kadın	126	51,6%
	Erkek	118	48,4%
Yaş grupları	18-24	25	10,2%
	25-34	99	40,6%
	35-44	58	23,8%
	45-54	35	14,3%
	55+	27	11,1%
Eğitim durumu	Lise	28	11,5%
	Ön lisans	27	11,1%
	Lisans	100	41,0%
	Yüksek lisans	61	25,0%
	Doktora	28	11,5%

Çalışma ortamlarının dağılım, %5,7'si devlet hastanesi, %79,5'i özel hastane, %4,9'u üniversite hastanesi ve %2,5'i aile sağlığı merkezi olarak gerçekleşmiştir. Örneklemin mesleki görevlere göre dağılımı ise %17,6'sı yönetici, %50,4'ü sağlık personeli, %24,6'sı idari personel ve %7,4'ü destek personeli şeklindedir. Tecrübe yıllarına göre katılımcıların %20,9'u 1 yıl ve altı, %32,8'i 1-5 yıl, %15,6'sı 6-10 yıl, %12,3'ü 11-20 yıl ve %18,4'ü 20 yıl ve üzerinde tecrübeye sahiptir. Meslek gruplarına göre ise, katılımcıların %18'i doktor, %16,8'i hemşire, %7,4'ü sağlık teknikeri ve %44,3'ü idari personel olarak sınıflandırılmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Örneklemin Mesleki Özelliklerine Göre Dağılımı

		n	%
Çalışılan kurum	Devlet hastanesi	14	5,7%
	Özel hastane	194	79,5%
	Üniversite hastanesi	12	4,9%
	Aile sağlığı merkezi	6	2,5%
	Diğer	18	7,4%
Görev	Yönetici	43	17,6%
	Sağlık personeli	123	50,4%
	İdari personel	60	24,6%
	Destek personeli	18	7,4%
Çalışma yılı	1 yıl ve altı	51	20,9%
	1-5 yıl	80	32,8%
	6-10 yıl	38	15,6%
	11-20 yıl	30	12,3%
	20 yıl ve üzeri	45	18,4%
Meslek grubu	Doktor	44	18,0%
	Hemşire	41	16,8%
	Sağlık teknikeri	18	7,4%
	İdari personel	108	44,3%

3.2. Modelde Kullanılan Ölçeklerin Doğrulayıcı Faktör Analiz Sonuçları

Araştırmada kullanılan ölçeklerin doğrulayıcı faktör analizi, serbestlik derecesine göre düzeltilmiş Ki-Kare değeri (χ^2/df), uyum iyiliği indeksleri ve standartlaştırılmış residual

kovaryans matrisinde yer alan değerler incelenerek modelin genel uygunluğu değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda, modelin araştırma verilerine uygun olup olmadığına karar verilmiştir (Meydan, 2011).

Tablo 3. Doğrulayıcı Faktör Analizinde İncelenen Uyum İyiliği Göstergeleri ve Değerleri

İndeksler	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	OEI	PG	CR
x^2 / df	$0 \leq \chi 2/df \leq 2$	$2 < \chi 2/df \leq 3$	2,936	2,795	2,821
GFI	≥ 0,90	0,85-0,89	,912	,921	,919
CFI	≥ 0,97	, ≥ 0,95	,956	,958	,968
SRMR	≤0,05	,06 ≤ SRMR ≤ ,08	,055	,076	,077
RMSEA	≤ 0,05	,06 ≤ RMSEA ≤ ,08	,056	,064	,070

3.2.1. Örgütsel Etik İklimi (OEI) için Doğrulayıcı Faktör Analizi

Gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizinde, tüm maddelerin faktör yükleri 0.50'in üzerinde olduğundan herhangi bir madde çıkarılmamıştır. Faktör yükleri 0.66 ile 0.88 arasında değişen değerlerle sabitlenmiştir. Tablo 3'teki model uyum katsayıları incelendiğinde, Örgütsel Etik İklimi Ölçeği'nin "kabul edilebilir uyum" kriterlerini karşıladığı belirlenmiştir.

3.2.2. Psikolojik Güven (PG) Ölçeği için Doğrulayıcı Faktör Analizi

Yapılan doğrulayıcı faktör analizinde, ölçekteki tüm maddelerin faktör yükleri 0.50'in üzerinde olduğu için analizden herhangi bir madde çıkarılmamıştır. Faktör yükleri 0.69 ile 0.86 arasında değişmektedir. Tablo 3'teki model uyum değerleri göz önünde bulundurulduğunda, Psikolojik Güven Ölçeği'nin de "kabul edilebilir uyum" sınırlarında olduğu tespit edilmiştir.

3.2.3. Çalışan Refahı (CR) Ölçeği için Doğrulayıcı Faktör Analizi

Uygulanan doğrulayıcı faktör analizinde, faktör yükü 0.5'in altında olan 6, 7 ve 22 numaralı maddeler analizden çıkarılmıştır. Bu düzenleme sonucunda, ölçek 22 madde ile sonlandırılmıştır. Elde kalan maddelerin faktör yükleri 0.58 ile 0.90 arasında değişmektedir, bu da ölçeğin yeterli düzeyde faktörel uyuma sahip olduğunu göstermektedir. Tablo 3'te yer alan model uyum indekslerine göre, Çalışan Refahı (CR) Ölçeği genel olarak "kabul edilebilir" uyum sınırları içerisinde değerlendirilmiştir.

Tablo 4. Standart Faktör Yüklerinden Hesaplanan Yakınsama ve Ayrışma Geçerlilik Değerleri

Boyut	AO	SS	KYI	DYI	PG	SSR	PSR	IYR	OZR
KYI	3.74	.77	(,810)						
DYI	3.62	.88	,777	(,856)					
PG	3.53	.78	,633**	,634**	(,844)				
SSR	3.75	.80	,616**	,623**	,660**	(,782)			
PSR	4.33	.59	,342**	,340**	,363**	,395**	(,854)		
IYR	3.79	.78	,651**	,648**	,671**	,677**	,641**	(,837)	
OZR	3.89	.77	,542**	,484**	,450**	,566**	,608**	,696**	(,768)
Cronbach's Alpha (CA)	,911	,930	,915	,909	,945	,923		,871	
Composite reliability (CR)	,903	,923	,910	,900	,922	,914		,823	
Açıklanan Ortalama Varyans (AVE)	,657	,733	,713	,612	,731	,702		,591	

Araştırmada incelenen ölçeklerin güvenilirlik değerleri oldukça yüksektir. Örgütsel Etik İklimi (OEI) ölçeği için .943, Psikolojik Güven (PG) ölçeği için .915 ve Çalışan Refahı (CR) ölçeği için .952 olarak tespit edilmiştir. Bu değerler, üç ölçeğin de yüksek güvenilirlik seviyesine sahip olduğunu göstermektedir.

Örgütsel Etik İklimi (OEI) ölçeğinin alt boyutlarından Kurallara Yönelik İklim için .911 ve Davranışlara Yönelik İklim için .930 güvenilirlik değeri hesaplanmıştır. Çalışan Refahı (CR) ölçeğinin alt boyutları ise şu şekildedir: Sosyal Refah için .909, Psikolojik Refah için .945, İşyeri Refahı için .923 ve Öznel Refah için.871. Bu alt boyutlar da yüksek güvenilirlik (Alpha ≥ 0.80) derecesine ulaşmıştır.

Birleşik güvenilirlik değerleri de ölçekler için yüksek çıkmıştır: Örgütsel Etik İklim (OEI) için .935, Psikolojik Güven (PG) için .910, Çalışan Refahı (CR) için 943. Bu sonuçlar, birleşik güvenilirlik şartının (CR ≥ 0.70) sağlandığını doğrular niteliktedir.

Tüm değişkenler için ortalama açıklanan varyans değerleri (AVE ≥ 0.50) hesaplanmıştır, bu da yakınsama geçerliliği için gerekli şartların karşılandığını gösterir. Ayrıca, ayrışma geçerliliği için, ortalama açıklanan varyans (AVE) değerlerinin karekök sonuçlarının ilgili korelasyon değerlerinden yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu, ölçekler arasında yeterli ayrışma sağlandığını ifade eder.

3.3. Araştırma Modelinin Gözlenen Değerlerle Yapısal Eşitlik Modellemesi Yoluyla Analizi

Şekil 2'de gösterilen bu araştırma modeli, AMOS 24.0 programı kullanılarak değişkenler üzerinde yol analizi yapılarak test edilmiştir (Kline, 2005). Modeldeki dolaylı etkilerin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı test edilirken, normal dağılım varsayımını sıklıkla karşılamayan durumlar için Sobel testi yerine son yıllarda daha sık önerilen bootstrapping yöntemi kullanılmıştır (Preacher ve Hayes, 2004; 2008).

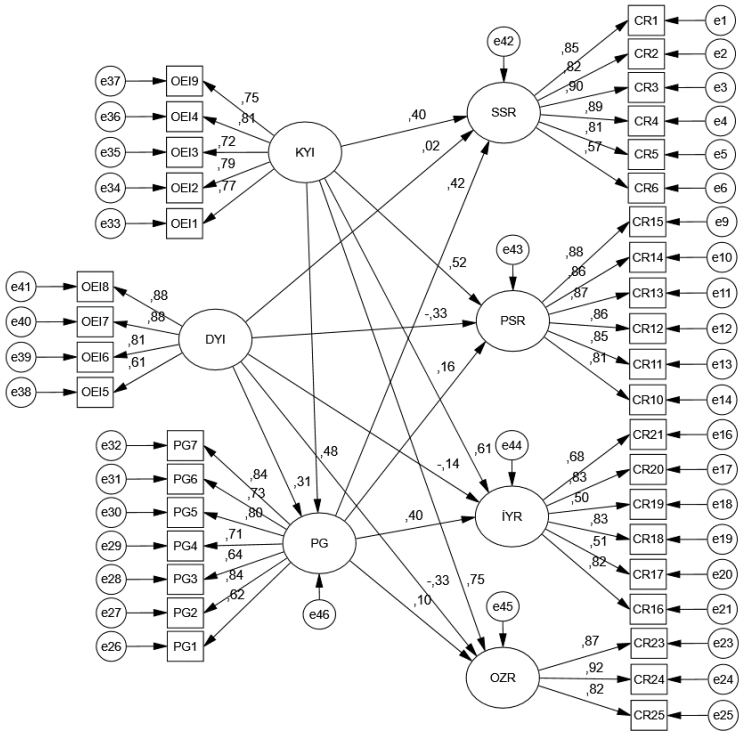

Şekil 2. Gizli Değişkenler ile Medyatör Model Yol Analizi (Bootstrap n=5000)

Modelin yapısal eşitlik yol analizi, gözlenen değişkenler üzerinden değerlendirilmiş ve elde edilen test sonuçları, modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Chi-kare testi değeri x^2 (1522,74) ve serbestlik derecesine bölünmüş chi-kare değeri x^2/df (2,476) 0.05 anlamlılık düzeyinde olup, modelin veriye iyi uyduğunu işaret etmektedir.

Modelin uyum katsayılarından GFI (Goodness of Fit Index) 0.902, CFI (Comparative Fit Index) 0.959, SRMR (Standardized Root Mean Square Residual) 0.0711 ve RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation) 0.0665 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler, modelin kabul edilebilir uyumluluk aralıklarında olduğunu ve modelin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Modelin regresyon parametreleri ve medyatörlük hipotezlerine ilişkin detaylı değerler, belirtilen Tablo 5 ve Tablo 6'da sunulmuştur. Bu tablolar, modeldeki değişkenler arasındaki ilişkilerin yanı sıra, medyatör değişkenlerin rolünü daha ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Bu değerler, araştırmanın hipotezlerinin desteklenip desteklenmediğini anlamak için kritik öneme sahiptir.

Tablo 5. Modeldeki Regresyon Katsayılarının Anlamlılık Testi

Bağımsız		**Bağımlı**	**Katsayı**	**S.katsayı**	**Z**	**P**	**Hipotez**
DYI	→	PG	,261	,313	4,036	,000***	Kabul
KYI	→	PG	,423	,479	5,695	,000***	Kabul
KYI	→	SSR	,494	,404	5,460	,000***	Kabul
KYI	→	PSR	,523	,523	6,595	,000***	Kabul
KYI	→	İYR	,585	,605	7,404	,000***	Kabul
KYI	→	OZR	,959	,750	9,331	,000***	Kabul
DYI	→	SSR	,019	,017	,270	,787	Ret
DYI	→	PSR	-,308	-,327	-4,520	,000***	Kabul
DYI	→	İYR	-,125	-,138	-2,461	,014*	Kabul
DYI	→	OZR	-,399	-,332	-5,251	,000***	Kabul
PG	→	OZR	,151	,104	1,640	,101	Ret
PG	→	İYR	,437	,400	5,099	,000***	Kabul
PG	→	PSR	,177	,157	2,022	,043*	Kabul
PG	→	SSR	,576	,416	4,971	,000***	Kabul

**p<0,01 *p<0,05

Tablo 5'te sunulan yol analizi modelindeki direkt regresyon etkilerinin incelenmesi sonucunda, çeşitli değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlılık düzeyleri değerlendirilmiştir. Modelde yer alan bazı ilişkiler istatistiksel olarak anlamlı bulunurken, bazıları anlamlı bulunamamıştır:

Örgütsel Etik İklim Ölçeği ve Değişkenler Arasındaki İlişkiler

- Kurallara yönelik etik iklimin Psikolojik güvenlik etkisi (β=0.313; $p<0.05$) pozitif ve anlamlıdır.
- Davranışlara yönelik etik iklimin Psikolojik güvenlik etkisi (β=0.479; $p<0.05$) pozitif ve anlamlıdır.
- Kurallara yönelik etik iklimin sosyal refaha etkisi (β=0.404; $p<0.05$) pozitif ve anlamlıdır.
- Kurallara yönelik etik iklimin psikolojik refaha etkisi (β=0.523; $p<0.05$) pozitif ve anlamlıdır.
- Kurallara yönelik etik iklimin işyeri refahına etkisi (β=0.605; $p<0.05$) pozitif ve anlamlıdır.

- Davranışlara yönelik etik iklimin psikolojik refaha etkisi (β=0.017; p>0.05) anlamlı bulunamamıştır.
- Davranışlara yönelik etik iklimin işyeri refahına etkisi (β=-0.138; p<0.05) negatif ve anlamlıdır.
- Davranışlara yönelik etik iklimin psikolojik refaha etkisi (β=-0.332; p<0.05) negatif ve anlamlıdır.

Psikolojik Güven Ölçeği ve Değşkenler Arasındaki İlişkiler

- Psikolojik güvenin sosyal refaha etkisi (β=0.416; p<0.05) pozitif ve anlamlıdır.
- Psikolojik güvenin psikolojik refaha etkisi (β=0.157; p<0.05) pozitif ve anlamlıdır.
- Psikolojik güvenin işyeri refahına etkisi (β=0.400; p<0.05) pozitif ve anlamlıdır.
- Psikolojik güvenin öznel refaha etkisi (β=0.104; p>0.05) anlamlı bulunamamıştır.

Tablo 6. Modeldeki Medyatör Hipotezlerin Anlamlılık Testi

	Katsayı	**Min**	**Max**	**P**	**Hipotez**
KYI→PG→SSR	**,243**	**,090**	**,446**	**,032***	**Kabul**
KYI→PG→PSR	**,148**	**,002**	**,388**	**,049***	**Kabul**
KYI→PG→IYR	**,167**	**,064**	**,333**	**,044***	**Kabul**
KYI→PG→OZR	,081	-,137	,286	,254	Ret
DYI→PG→SSR	**,227**	**-,016**	**,555**	**,035***	**Kabul**
DYI→PG→PSR	,082	,000	,418	,106	Ret
DYI→PG→IYR	**,156**	**,006**	**,482**	**,046***	**Kabul**
DYI→PG→OZR	,075	-,020	,420	,272	Ret

Kurallara yönelik etik iklim ve davranışlara yönelik etik iklim değişkenlerinin, çalışan refahının çeşitli alt boyutları üzerindeki etkileri, Psikolojik Güven değişkeni aracılığıyla değerlendirilmiştir. Bu süreçte, bootstrap yöntemi kullanılarak (n=5000) yapılan testler sonucunda, sekiz aracılık hipotezinden dört tanesi anlamlı bulunmuştur (p<0,05), bu da belirli hipotezlerde Psikolojik Güvenin aracı rol oynadığını göstermektedir.

Kurallara Yönelik Etik İklimin Etkisi:

- Sosyal Refah: Psikolojik Güven, Kurallara yönelik etik iklimin Sosyal Refah üzerindeki etkisinde kısmi aracılık sağlamıştır (β=0.243; p<0.05).
- İşyeri Refahı: Psikolojik Güven bu etki için de kısmi aracılık rolü üstlenmiştir (β=0.167; p<0.05).
- Psikolojik Refah: Bu etkide de Psikolojik Güven kısmi aracılık sağlamıştır (β=0.148; p<0.05).

Davranışlara Yönelik Etik İklimin Etkisi:

- Sosyal Refah: Psikolojik Güven, Davranışlara yönelik etik iklimin Sosyal Refah üzerindeki etkisinde tam aracılık yapmıştır (β=0.227; p<0.05).
- İşyeri Refahı: Psikolojik Güven, bu etkide de kısmi aracılık rolü oynamıştır (β=0.156; p<0.05).

Bu sonuçlar, örgütsel etik iklim boyutlarının çalışanların refahı üzerindeki etkilerinin, Psikolojik Güven tarafından nasıl şekillendirildiğini ortaya koymaktadır. Özellikle, kurallara ve davranışlara yönelik etik iklimlerin, farklı refah boyutları üzerinde psikolojik güven aracılığıyla etkili olduğunu göstermektedir. Psikolojik güvenin varlığı, etik iklimin olumlu etkilerini

güçlendirirken, bazı durumlarda bu etkilerin tamamını aracılık edebildiğini belirtmektedir. Bu bulgular, iş yerlerinde etik iklimin önemini ve çalışan refahını desteklemek için psikolojik güvenin teşvik edilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

4. Tartışma

Bu çalışma, sağlık kurumlarında örgütsel etik iklim ile çalışan refahı arasındaki ilişkide psikolojik güvenin kısmi bir aracı rol oynadığını ortaya koymuştur. Araştırma sonuçları, örgütsel etik iklimin ve psikolojik güvenin çalışan refahı üzerindeki etkilerini de vurgulamaktadır. Özellikle kurallara yönelik etik iklimin olumlu etkileri belirgindir; bu tür bir etik iklimin artışı, çalışanların psikolojik güven, sosyal refah, psikolojik refah ve iş yeri refahı gibi değişkenlerde iyileşmeler göstermesiyle doğrudan ilişkilidir. Bu durum, kurallara yönelik etik iklimin çalışanların genel refahını güçlendirmede önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Diğer yandan, davranışlara yönelik etik iklimin artışı psikolojik güveni artırırken, iş yeri refahı ve psikolojik refah üzerinde olumsuz etkilere sahiptir. Özellikle davranışlara yönelik etik iklimin artışı, iş yeri refahını düşürmekte ve psikolojik refah üzerinde negatif bir etki yaratmaktadır. Bu durum, bu iklim türünün çalışanlar üzerinde baskı veya stres yaratabileceğini ortaya koymaktadır.

Psikolojik güvenin artışı, sosyal refah, psikolojik refah ve iş yeri refahını olumlu yönde etkilemektedir. Ancak psikolojik güvenin öznel refah üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir; bu da psikolojik güvenin bireylerin subjektif refah algıları üzerindeki etkisinin sınırlı olabileceğini göstermektedir. Genel olarak bu bulgular, örgütsel etik iklim ve psikolojik güvenin farklı refah boyutları üzerinde önemli etkilere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Elde edilen bulgular, kurallara ve davranışlara yönelik etik iklim boyutlarının psikolojik güven üzerinden çalışanların sosyal, psikolojik ve iş yeri refahını önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Araştırmamız, Schwepker ve diğerlerinin (2020) çalışmalarına benzer bulgular sunmaktadır. Ayrıca, etik bir örgütsel ortamın çalışanların refahını artırabileceği ve etik iklimin örgütsel etik algıları, stresi azaltma ve çalışan refahını iyileştirme konularında kritik bir role sahip olduğunu göstermektedir. Bu algılar, etik davranışların desteklenmesi ve stresin etkin bir şekilde yönetilmesi yoluyla çalışanların genel refahını iyileştirmekte etkilidir.

Bu sonuçlar, önceki çalışmalarla uyumlu olarak, etik iklimin sadece bireysel davranışları değil, aynı zamanda çalışanların genel refahını da destekleyebileceğini göstermektedir (Potipiroon ve Wongpreedee, 2020). Özellikle kurallara yönelik etik iklimin, çalışanların etik normlara olan bağlılıklarını güçlendirerek iş yerinde daha güvenli ve destekleyici bir ortam oluşturduğu gözlemlenmiştir. Buna karşın, davranışlara yönelik etik iklimin iş yeri refahına olumsuz etkisi, bu boyutun çalışanlar üzerinde stres yaratıcı bir faktör olarak işlev görebileceğini düşündürmektedir (Brunetto vd., 2021).

Kurallara yönelik etik iklimin psikolojik güveni artırması ve bunun da çalışanların sosyal ve psikolojik refahını iyileştirmesi, örgütsel etik iklimin bireyler üzerindeki koruyucu ve destekleyici etkisini vurgulamaktadır. Bu iklim, adil bir çalışma ortamı ve güvenilir bir yönetim anlayışı sağlayarak, çalışanların kendilerini daha güvende hissetmelerine ve örgütsel bağlılıklarını artırmalarına olanak tanır.

Davranışlara yönelik etik iklimin iş yeri refahı üzerinde beklenmedik şekilde olumsuz etki yapması, bu iklim boyutunun çalışanlar üzerinde yaratabileceği potansiyel stres kaynaklarını ortaya koymaktadır. Bu bulgu, özellikle yüksek performans beklentilerinin ve etik standartların baskı yaratabileceği durumları işaret eder. Bu tür bir etik iklim, çalışanların sürekli olarak kendi davranışlarını sorgulamalarına ve bu durumun uzun vadede iş tatminsizliği ve tükenmişlik gibi

olumsuz sonuçlara yol açabileceğini göstermektedir (Brunetto vd., 2021). Schwepker ve diğerlerinin (2020) çalışması, örgütsel etik anlayışının işle ilgili stresi azalttığını ve çalışan refahını artırdığını belirlemiştir; bu da etik iklimin çalışanların stres ve genel refah seviyeleri üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olabileceğine göstermektedir.

Ahmad ve Umrani (2019b) tarafından yapılan bir başka çalışmada, etik iklimin psikolojik güven üzerinden çalışanların iş tatmini üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabileceğini göstermektedir.

Örgütsel iklim ve psikolojik sermaye arasındaki ilişkiyi inceleyen Qadeer ve Jaffery (2014), örgütsel iklimin çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışını psikolojik sermaye aracılığıyla etkilediğini bulmuştur. Bu çalışma, etik iklimin psikolojik güven üzerinden çalışan refahına olan etkilerini dolaylı yoldan destekler niteliktedir. Edwards ve Marcus (2018) çalışmalarında, çalışanların katıldıkları sağlık programları sonrasında fiziksel, duygusal ve zihinsel olarak kendilerini daha iyi hissettiklerini ve stres düzeylerinin önemli ölçüde düştüğünü gözlemlemişlerdir.

Potipiroon ve Wongpreedee'nin (2020b) çalışması, etik iklimin yerel yönetim çalışanları arasında içsel ve dışsal ihbar eğilimleri üzerinde dolaylı etkilere sahip olduğunu ve psikolojik güvenin bu ilişkide aracı bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Bu bulgular, etik iklimin psikolojik güven üzerinden çalışanların refahını nasıl etkileyebileceğine dair önemli sonuçlar sunmaktadır.

Sonuç

Bu araştırma, sağlık kurumlarında örgütsel etik iklimin çalışan refahına etkilerini ve bu süreçte psikolojik güvenin oynadığı aracılık rolünü ele almaktadır. Bulgular, kurallara ve davranışlara yönelik etik iklim boyutlarının, psikolojik güven aracılığıyla çalışanların sosyal, psikolojik ve işyeri refahını kısmen etkilediğini göstermektedir. Bu sonuçlar, sağlık sektöründeki etik yönetim uygulamalarının, çalışanların algıladığı refah üzerinde kısmen etkili olabileceğini ortaya koymaktadır.

Etik iklimin hem kurallara hem de davranışlara yönelik boyutlarının, psikolojik güven üzerinden çalışanların sosyal ve psikolojik refahını artırdığı, ancak davranışlara yönelik etik iklimin iş yerindeki refah üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabileceği bulunmuştur. Bu sonuçlar, sağlık sektöründe etik iklimi ve psikolojik güveni destekleyici politikaların ve uygulamaların, çalışan refahını artırma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma, etik yönetim stratejilerinin, özellikle sağlık sektöründe, çalışanların genel refahını ve kurumsal performansı nasıl iyileştirebileceğine dair değerli bilgiler sunmaktadır. Araştırmanın bulguları, sağlık kurumlarındaki yöneticilere ve politika yapıcılara, çalışan refahını ve etik uygulamaları destekleyici daha etkili stratejiler geliştirme konusunda rehberlik edebilir.

Bu araştırma, psikolojik güvenin sağlık kurumlarında etik iklim ve çalışan refahı arasında kritik bir aracı olarak işlev görmesi ve bu süreçte etik iklimin olumlu yönlerini güçlendirirken olumsuz yönlerini azaltabilmesidir. Psikolojik güven, çalışanların kendilerini ifade etmeleri, yenilikçi önerilerde bulunmaları ve iş yerindeki potansiyel sorunları gündeme getirmeleri için güvenli bir ortam sağlar. Bu durum, etik iklimin çalışanlar üzerindeki olumlu etkilerini pekiştirirken, olumsuz etkilerini minimize etmek için stratejik bir araç olarak değerlendirilebilir.

Araştırmanın metodolojik sınırlamaları arasında örneklem büyüklüğünün sınırlı olması ve yalnızca belirli bir sektörde uygulanması bulunmaktadır. Gelecek araştırmalar, daha geniş örneklem grupları ve farklı sektörlerde yapılabilir. Bu bulgular, sağlık kurumlarındaki etik iklimin

iyileştirilmesi yoluyla çalışan refahının artırılmasına yönelik stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Aboud, K., Xiongying, N. ve Qasim, M. (2023). Impact of ethical leadership on employees' psychological safety and voice behavior; With mediating role of belongingness. *International Journal of Science and Business, 20*(1), 42-57.

Ahmad, S. ve Umrani, W. A. (2019a). Psychological safety between ethical leadership and job satisfaction: An empirical study from Pakistan. *Journal of Business Ethics, 149*(4), 1009-1025.

Ahmad, S. ve Umrani, W. A. (2019b). Ethical leadership and psychological safety: Mediating roles of psychological capital and perceived organizational support in the Pakistani context. *Journal of Business Ethics, 158*(4), 987-1004.

Aksoy, S., Erdil, O. ve Ertürk, A. (2017). Etik iklim: Kavramsal gelişimi, bireysel ve örgütsel etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 18*(2), 133-151.

Almeida, S., Fernando, M., Muñoz, A. ve Cartwright, S. (2019). Retaining health carers: The role of personal and organisation job resources. *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance*.

Brunetto, Y., Teo, S. T., Shacklock, K. ve Farr-Wharton, R. (2021). Emotional intelligence, job satisfaction, well-being and engagement: Explaining organizational commitment and turnover ıntentions in policing. *Human Resource Management Journal, 31*(2), 422-437.

Bulutlar, F. ve Oz, E. U. (2009). The efects of ethical climates on bullying behavior in the workplace. *Journal of Business Ethics, 86*, 273–295.

Choi, J. (2021). The relationship between organizational ethical climate and job satisfaction. *Journal of Business Ethics, 158*(2), 433-450.

Choi, J. ve Yeon, J. (2022). The impact of technological advancements on organizational ethical climate. *Technology and Ethics Journ*al, *5*(1), 20-35.

Cochran, W. G. (1977). *Sampling Techniques* (3. Baskı). John Wiley & Sons.

Çalışkan, A. (2022). Örgütsel etik iklimi: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 8*(1), 34-54.

Edmondson, A. C. (1999a). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative Science Quarterly, 44*, 350-383.

Edmondson, A. C., Higgins, M., Singer, S. ve Weiner, J. (2016b). Understanding psychological safety in health care and education organizations: A comparative perspective. *Research in Human Development, 13*(1), 65-83.

Edmondson, A., Bohmer, R. ve Pisano, G. (2001c). Disrupted routines: Team learning and new technology implementation in hospitals. *Administrative Science Quarterly, 46*(4), 685-716.

Edwards, J. R. ve Marcus, B. J. (2018). The impact of wellness programs on employee health, stress, and productivity. *Journal of Workplace Behavioral Health, 33*(1), 1-14.

Giacalone, R. A. ve Promislo, M. D. (2010). Unethical and unwell: Decrements in well-being and unethical activity at work. *Journal of Business Ethics, 91*(2), 275-297.

Grawitch, M. J., Gottschalk, M. ve Munz, D. C. (2006). The path to a healthy workplace: A critical review linking healthy workplace practices, employee well-being, and organizational ımprovements. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research, 58(3), 129–147.* https://do.org/10.1037/1065-9293.58.3.129

Haddon, L. E. (2018). Enhancing employee well-being and organizational performance through wellness programs. *Studies in Business and Economics, 13*(2), 112-128.

Işılay Üçok, D. ve Torun, A. A. (2016). The relationship of group cohesiveness, psychological safety, control over work and competitive work environment with organizational silence: The mediating role of motives of silence. *International Journal of Business, Economics and Management Perspectives, 1*(4), 62-80.

Jensen, M. ve Sandström, J. (2021). Organizational ethical climate and its impact on corporate success. *Corporate Governance Journal*, *11*(4), 555-575.

Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, *33*(4), 692-724.

Kohn, L. T., Corrigan, J. ve Donaldson, M. S. (2000). *To Err is Human: Building a Safer Health System.* National Academy Press.

Kowalski, T. ve Loretto, W. (2017). Well-being and HRM in the changing workplace. *The International Journal of Human Resource Management*, *28*(16), 2229-2255.

Kuenzi, M., Mayer, D. M. ve Greenbaum, R. L. (2020). Creating an ethical organizational environment: The relationship between ethical leadership, ethical organizational climate, and unethical behavior. *Personnel Psychology*, *73*(1), 43-71.

Law, R., Dollard, M. F., Tuckey, M. R. ve Dormann, C. (2011). Psychosocial safety climate as a lead indicator of workplace bullying and harassment, job resources, psychological health and employee engagement. *Accident Analysis & Prevention*, *43*(5), 1782-1793.

Liu, H. ve Yuan, Q. (2014). Understanding organizational ethical climate: Definitions and consequences. *Business Ethics Quarterly*, *24*(4), 541-567.

Martin, K. D. ve Cullen, J. B. (2006). Continuities and extensions of ethical climate theory: A meta-analytic review. *Journal of Business Ethics*, *69*, 175–194.

Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*. Detay Yayıncılık.

Nedkovski, V., vd. (2017). Ethical climate and cooperation: A study of their impacts on workplace dynamics. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 142, 34-48.

Nembhard, I. M. ve Edmondson, A. C. (2006). Making it safe: The effects of leader inclusiveness and professional status on psychological safety and improvement efforts in health care teams. *Journal of Organizational Behavior*, 27(7), 941-966.

Newman, A., Donohue, R. ve Eva, N. (2017). Psychological safety: A systematic review of the literature. *Human Resource Management Review*, 27(3), 521-535.

Newman, A., vd. (2017). Psychological safety and the impact of ethical climate perceptions. *Journal of Organizational Behavior*, 38(5), 640-662.

Page, K. M., ve Vella-Brodrick, D.A. (2009). The 'what', 'why' and 'how' of employee well-being: A new model. *Social Indicators Research,* 90(3), 441-458.

Persson, S. S., Nilsson Lindström, P., Pettersson, P., Andersson, I. ve Blomqvist, K. (2018). Relationships between healthcare employees and managers as a resource for well-being at work. *Society, Health & Vulnerability*, 9(1).

Peterson, D. (2022). Ethical leadership and its role in shaping organizational ethical climate. *Leadership Quarterly*, 33(1), 101-116.

Potipiroon, W. ve Wongpreedee, S. (2020). Ethical climate and whistleblowing intentions: Testing the mediating roles of public service motivation and psychological safety among local government employees. *Public Personnel Management,* 50(3), 327-355.

Potipiroon, W. ve Wongpreedee, S. (2020). Does ethical climate strengthen the relationships between leadership, psychological safety, and environmental performance? J*ournal of Business Ethics*, 164(3), 533-549.

Potipiroon, W. ve Wongpreedee, S. (2020). The role of ethical climates in shaping organizational performance: Trust as a moderator. *Social Responsibility Journal*, 16(1), 1-20.

Pradhan, R. K. ve Hati, L. (2022). The measurement of employee well-being: Development and validation of a scale. *Global Business Review*, 23(2), 385-407.

Preacher, K. J. ve Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 36, 717-731.

Preacher, K. J. ve Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879-891.

Qadeer, F. ve Jaffery, H. (2014). Mediation of psychological capital between organizational climate and organizational citizenship behavior. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 8(2), 453-470.

Salleh, R., Nishioka, K. ve Komiya, S. (2020). Strengthening the psychological contract and employee performance: The mediating role of employee engagement. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(10), 905-914.

Schein, E. H. ve Bennis, W. G. (1965). *Personal and Organizational Change Through Group Methods: The Laboratory Approach*. Wiley.

Schwepker Jr, C. H., Schultz, R. J. ve Good, D. J. (2021). Reducing job stress and increasing work-life balance: The role of ethical leadership. *Journal of Business Ethics*, 170(3), 509-529.

Schwepker, C. H., Jr., Good, D. J. ve Schultz, R. J. (2020). Ethical climate's relationship with job satisfaction, organizational commitment, and turnover intention in the salesforce. *Journal of Business Research*, 109, 73-87.

Schwepker, C. H., Valentine, S., Giacalone, R., ve Promislo, M. (2020). Good barrels yield healthy apples: Organizational ethics as a mechanism for mitigating work-related stress and promoting employee well-being. *Journal of Business Ethics*, 165, 1-17.

Shin, Y. (2019). Organizational ethical climate: Its impacts on job satisfaction and loyalty. *Journal of Applied Psychology*, 104(10), 1234-1248.

Simha, A. ve Cullen, J. B. (2012). Ethical climates and their effects on organizational outcomes: Implications from the past and prophecies for the future. *Academy of Management Perspectives*, 26(4), 20-34.

Singh, P. (2015). Psychological capital as predictor of occupational stress and job satisfaction among software developers in India. *Computers in Human Behavior*, 30, 225-233.

Spreitzer, G. M. (1995). Psychological empowerment in the workplace: Dimensions, measurement, and validation. *Academy of Management Journal*, 38(5), 1442-1465.

Victor, B. ve Cullen, J. B. (1988). The organizational bases of ethical work climates. *Administrative Science Quarterly*, 33(1), 101-125.

Xanthopoulou, D., Bakker, A. B. ve Ilies, R. (2012). Everyday working life: Explaining within-person fluctuations in employee well-being. *Human Relations*, 65(9), 1051-1069.

Zieba, M. ve Gonsiorowska, J. (2023). Linking organizational wellness with knowledge risks: Insights from the service sector. *Journal of Knowledge Management*, 27(2), 345.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: İli, B. (2025). "Analysis of Complaints Regarding Cryptocurrency Investment Fraud: An Evaluation from the Perspective of New Media Literacy", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 214-229. **Gönderim Tarihi**: 06.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 20.12.2024-20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1580718

Yazar/Author

Burak İLİ*

Article Name/Makale Adı

Analysis of Complaints Regarding Cryptocurrency Investment Fraud: An Evaluation from the Perspective of New Media Literacy

Kriptopara Yatırım Dolandırıcılığına Yönelik Şikayetlerin İncelenmesi: Yeni Medya Okuryazarlığı Perspektifinden Bir Değerlendirme

ABSTRACT

The aim of this research is to raise awareness regarding cryptocurrency fraud. In this context, the study focuses on cryptocurrency investment frauds and provides an evaluation from the perspective of new media literacy. Throughout the research process, a total of 969 complaints were analyzed under the categories of "Cryptocurrency Investment Fraud" and "Cryptocurrency and Victim Complaints" on the Şikayetvar platform. Adopting an exploratory approach, the complaints were coded under various themes using content and thematic analysis methods. The analysis process was conducted using MAXQDA 24, a qualitative data analysis software. The findings reveal that the theme with the highest frequency among types of fraud is "Fake Coin/Token" (337), illustrating the strategies employed by cryptocurrency fraudsters to deceive investors through fraudulent projects and assets. Additionally, the theme "Withdrawal and Transaction Request Rejection" (159) reflects the difficulties faced by users in conducting transactions and withdrawing their funds on legitimate platforms, showcasing how fraudulent platforms delay their victims. Furthermore, scams conducted through Telegram channels (173) have garnered attention, highlighting the significant role social media platforms play in fraudulent activities. Cryptocurrency frauds underscore the deficiencies in users' new media literacy and emphasize the importance of financial literacy and new media literacy education in an environment where fraud is prevalent.

Keywords: Cryptocurrency, fraud, new media literacy, complaint, fake coin, social media, financial literacy.

ÖZ

Bu araştırmanın amacı kripto dolandırıcılıkları konusunda farkındalığı artırmaktır. Bu doğrultuda, araştırmada kripto para yatırım dolandırıcılıklarına odaklanılarak, yeni medya okuryazarlığı perspektifinden bir değerlendirme sunulmaktadır. Araştırma sürecinde, Şikayetvar platformu üzerindeki "Kripto Para Yatırım Dolandırıcılığı" ve "Kripto ve Mağdur Şikayetleri" başlıkları altında toplamda 969 şikayet incelenmiştir. Keşfedici bir yaklaşım benimseyerek, içerik ve tematik analiz yöntemleri kullanılarak şikayetler, çeşitli temalar altında kodlanmıştır. Analiz süreci, nitel veri analiz yazılımı olan MAXQDA 24 kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, dolandırıcılık türleri arasında en yüksek frekansa sahip olan "Sahte Coin/Token" temasının (337), kripto para dolandırıcılarının sıkça kullandığı sahte projeler ve varlıklar üzerinden yatırımcıları kandırma stratejilerini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, "Para Çekme ve İşlem Talep Reddi" (159) teması, kullanıcıların meşru platformlarda işlem yapma ve paralarını çekme konusundaki zorluklarını yansıtarak dolandırıcı platformların mağdurları nasıl oyaladığını göstermektedir. Ayrıca, Telegram kanalları aracılığıyla yapılan dolandırıcılıklar da (173) dikkat çekmekte olup, sosyal medya platformlarının, dolandırıcılık faaliyetlerinde önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Kripto para dolandırıcılıkları, kullanıcıların yeni medya okuryazarlığı eksikliklerini gündeme getirmekte ve dolandırıcılıkların yaygın olduğu bir ortamda, finansal okuryazarlık ve yeni medya okuryazarlığı eğitimlerinin önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kripto para, dolandırıcılık, yeni medya okuryazarlığı, şikayet, sahte koin, sosyal medya, finansal okuryazarlık.

* Lecturer Dr., Igdir University, Department of Visual and Audio Techniques and Media Production, burak.ili@igdir.edu.tr

Introduction

The digital asset ecosystem is built upon blockchain technology, which is based on the principle of decentralization. This technology has the capacity to offer more agile, accessible, and reliable products and services compared to centralized systems. Cryptocurrencies are defined as innovative digital assets supported by encryption techniques that secure and manage digital currency transactions (Narayanan et al., 2016). They have emerged as a popular asset class in global financial markets, exhibiting rapid growth that encompasses both developed and developing countries. This trend highlights cryptocurrencies as one of the fastest-growing financial markets in the world (Białkowski, 2020). The emergence of this new market and the establishment of investment platforms have made investment opportunities more accessible to ordinary individuals—many of whom lack financial knowledge—under the illusion of high and easy profits. Consequently, there has been a significant increase in the number of non-institutional investors operating with the hope of becoming wealthy in this highly volatile market. While some investors achieve their financial goals during this process, others have lost their entire savings (Almeida and Gonçalves, 2023).

In recent years, the popularity of cryptocurrencies has rapidly increased, creating new opportunities for both investors and fraudsters. The high profit potential offered by digital currencies has encouraged individuals to engage in investment activities. Cryptocurrencies have gained broad acceptance in investment and speculation due to their decentralized structure and the ability to facilitate fast and secure transactions. However, the swift proliferation of cryptocurrency markets worldwide has introduced new fraud challenges and risks that are not yet fully understood. This increasing popularity has also contributed to the rise of fraudulent activities. Cryptocurrency fraud manifests in various forms, resulting in significant financial losses for investors. These frauds include scams, phishing attacks, Ponzi schemes, and other criminal activities (Agarwal et al., 2023). Fraudsters manipulate their target audience and create an image of credibility by utilizing social media and online platforms.

New media literacy aims to enhance individuals' skills in accessing, evaluating, and effectively utilizing information in digital environments. In complex and rapidly evolving fields like cryptocurrency fraud, this literacy is of utmost importance. Individuals with insufficient knowledge and experience can easily fall victim to fraudulent investment opportunities and scams. Therefore, new media literacy can help individuals understand the risks they may encounter in cryptocurrency markets, enabling them to make more informed and secure investment decisions. In this context, educational and informational activities play a critical role in making individuals more resilient against fraud.

The primary aim of this research is to reveal the prevalence of cryptocurrency fraud and the experiences of individuals exposed to such frauds. To this end, this study employs a phenomenological design, a qualitative research method. Specifically, it examines 969 complaints shared on Şikayetvar, a platform that offers customer experiences and brand solutions, to analyze the prevalence of fraudulent activities, the strategies employed, and the effects of these situations on users. The financial losses and grievances experienced by victims not only jeopardize individual finances but also threaten the credibility of the cryptocurrency ecosystem. The findings aim to contribute to increasing the knowledge and awareness necessary for cryptocurrency investors to pursue safer investment processes through the lens of new media literacy.

1. Cryptocurrency Fraud

Cryptocurrency is a digital currency that enables transactions to be conducted from anywhere. Due to its entirely digital nature, transactions are stored in online databases. A fundamental characteristic of cryptocurrencies is the verification of transactions through encryption, which ensures security via complex coding. The blockchain technology that underpins cryptocurrencies is a decentralized ledger system, allowing transactions to be executed without reliance on any authority (Velani and Patel, 2023).

Bitcoin (BTC), known as the first cryptocurrency, was introduced in 2008 by an individual or group using the pseudonym Satoshi Nakamoto (Nakamoto, 2008). The timing of this innovation is not coincidental; it parallels the global financial crisis experienced between 2008 and 2010. During the crisis, central banks intervened by significantly increasing the money supply through "money printing," which undermined trust in traditional fiat currencies. The foundation of Bitcoin is based on a peer-to-peer network, public and private key cryptography techniques, and a consensus mechanism known as "Proof of Work." This innovation provides a solution that enables individuals to conduct digital transactions globally, relying on mutual trust without the need for a central authority. Trust in governments or central banks has been replaced by trust in technology (Watorek et al., 2021: 3). Despite being a relatively new concept, cryptocurrencies have rapidly gained acceptance in a broad market and have shown swift development (Farell, 2015). However, cryptocurrencies exist in an online market characterized by significant uncertainty regarding their current and future legal status, positioning them within the realm of gray economic activities (Mackenzie, 2022).

The scientific literature on cryptocurrency fraud has been examined across various disciplines, including computer science (Aziz et al., 2022; Tripathy et al., 2024; Xia et al., 2020), economics (Dutta et al., 2023; Kutera, 2022; Smith, 2018), and law (Reddy & Minnaar, 2018; Sanz-Bas et al., 2021; Trozze et al., 2022). This indicates that the field of cryptocurrency represents an interdisciplinary area of study. The current research contributes to the literature by evaluating cryptocurrency through the lens of new media literacy, specifically by examining the complaints of victimized users.

Cryptocurrency fraud is increasingly diversifying, with various types emerging, including fake smartphone applications, phishing methods that compromise cryptocurrency wallets, initial coin offering scams, and Ponzi schemes (Childs, 2024). Although the literature categorizes types of cryptocurrency fraud based on different criteria (Badawi and Jourdan, 2020; Higbee, 2018), the drawback of existing classifications is their inability to fully capture the multifaceted nature of cryptocurrency fraud. Most scams encompass multiple characteristics, and categorizing them into distinct types often proves inadequate. The boundaries between types of fraud can be ambiguous. For instance, fake mining scams may exhibit similar qualities to Ponzi schemes when they present investment schemes promising higher returns to investors (Bartoletti et al., 2021). The complex structure, diversity, and continuous evolution of these frauds contribute to cryptocurrency fraud becoming an increasingly dangerous issue.

Despite proposed regulatory frameworks, there continues to be a global lack of coordinated regulation and transparency within the decentralized finance (DeFi) and cryptocurrency ecosystem. This lack of oversight extends to advertisements for cryptocurrency investments on online platforms. Criminals exploit the popularity of these platforms to promote their investment schemes and defraud investors (Siu and Hutchings, 2023). Fraudsters employ various methods to attract victims, including social media advertisements (on platforms such as

Facebook, YouTube, Twitter, and LinkedIn), Google ads, fake social media accounts, hacked accounts, and direct messages sent through messaging applications (WhatsApp, Facebook Messenger, Telegram, Signal). Victims are often directed to purchase Bitcoin from either legitimate or unreliable cryptocurrency exchanges. Once Bitcoin is acquired, it is transferred to a fraudulent website or used to purchase another cryptocurrency. Scammers persuade victims with promises of quick and substantial returns. If a victim expresses suspicion, they are redirected to a secondary fraudulent website or another cryptocurrency under the pretense of receiving assistance (Chergarova, 2022).

While fraudulent activities in the cryptocurrency sector possess unique technical characteristics and operational methods, they also exhibit many similarities with traditional scams. The digital asset industry has been exposed to various types of fraud, and in this context, nearly all previously recognized fraud tactics have been reimplemented in this area (Perdana and Jiow, 2024). The features of cryptocurrencies, such as anonymity and decentralization, further complicate fraudulent activities, introducing dynamics that differ from traditional methods.

2. New Media Literacy

Media is regarded not only as a tool that shapes culture but also as culture itself (Wu & Chen, 2007). New media technologies have transformed user roles and experiences, revealing the necessity of media literacy in increasingly unregulated environments that are exposed to various dangers. Advances in new media technologies have also contributed to the evolution of the concept of literacy. Considering the transformations occurring in both societal and media contexts, there is a pressing need to reconceptualize media literacy, taking into account the experiences and skill sets that emerge on new media platforms (Ugurhan et al., 2020: 161).

New media literacy is a continuously evolving concept and research area that is still in its infancy, necessitating innovative educational methods to enhance individuals' abilities to access information, evaluate content, and think critically in digital environments (Jocson, 2015). This situation not only equips individuals with better media literacy skills but also promotes democratic participation and critical thinking. The ability to access, analyze, critically evaluate, and create various forms of content, such as text, audio, images, and video in online environments, is referred to as new media literacy (NML) (Park et al., 2014; Zhang et al., 2014). Regardless of demographic characteristics and individual preferences, new media literacy is a skill that individuals can acquire and further develop through media literacy education (Long et al., 2023).

When examining the fundamental components of new media literacy (NML), it encompasses essential skills such as access, analysis, evaluation, criticism, production, and engagement with media content (Lee et al., 2015). As users rapidly adopt new media technologies, they have transitioned from the role of consumers in traditional media to that of producer-consumers (prosumer) (Chen et al., 2018). Users with new media literacy possess awareness of how messages are created, distributed, and commercialized, as well as the purposes behind them (Thoman and Jolls, 2004). Additionally, they can effectively utilize various media tools, evaluate messages from a critical perspective, and actively participate as content creators in new media environments (Kellner and Share, 2007).

New media literacy (NML) represents a fusion of various types of literacy developed in the past, including classical literacy, audiovisual literacy, digital literacy, and information literacy. This contemporary form of literacy is explained within a conceptual framework that encompasses functional and critical consumption as well as functional and critical production literacy.

Functional consumption literacy involves accessing media content and understanding that content. *Critical consumption literacy* enables individuals to analyze media content more deeply and to question the messages, purposes, and effects conveyed by that content. On the other hand, *functional production literacy* encompasses active participation in the process of creating media content, while *critical production literacy* requires consideration of social, cultural, and political contexts in the content production process (Chen et al., 2011).

Factors such as a lack of regulation and the unintentional spread of misinformation have led to disinformation becoming a significant issue today. To effectively combat disinformation, users need to possess the ability to distinguish between fact and fiction (Miller et al., 2024). This necessitates the development of skills such as critical thinking, information verification, and source analysis. By enhancing these skills, individuals can navigate digital environments more consciously and responsibly, thereby improving their ability to protect themselves from misleading information. In the context of cryptocurrency fraud, it has been noted that individuals with low levels of new media literacy struggle to recognize fraudulent projects, leaving them vulnerable to deceptive practices (Martens and Hobbs, 2020).

New media literacy and financial literacy are two essential skills necessary for individuals to make effective and informed decisions in modern society. New media literacy encompasses the ability to access, analyze, and critically evaluate information on digital platforms, while financial literacy aims to enhance individuals' understanding of financial information, management, and investment skills. The integration of these two domains enables individuals to approach the financial content they encounter in online environments with a critical perspective and to manage their personal finances more consciously. Thus, new media and financial literacy contribute to individuals making more sound decisions based on a solid foundation in both the digital world and their economic lives.

3. Methodology

The popularity of cryptocurrencies is rapidly increasing, and the applications of these digital assets are expanding. However, gaps in knowledge and misinformation render investors vulnerable to fraudulent activities. The aim of this research is to examine complaints related to cryptocurrency investment fraud to illustrate how such fraud can be evaluated from the perspective of new media literacy. New media literacy plays a significant role in helping individuals discern information pollution on digital platforms, develop critical thinking skills, and access reliable information. Raising awareness among cryptocurrency investors regarding fraud and emphasizing the role of new media literacy in minimizing such risks underscores the importance of this research. The limitations of the study stem from certain constraints related to the data sources and methodologies used. First, the research is limited to data available on the Şikayetvar platform, which reflects users' experiences with cryptocurrency fraud on that platform. This means potential complaints and victimizations from social media platforms or other complaint sites are excluded. Consequently, the findings may not represent all cryptocurrency investors. Additionally, while the analysis based on 969 complaints provides a substantial dataset, not all complaints may contain the same level of detailed information. This could result in some themes being inadequately represented during the analysis process.

The research conducted through a phenomenological design, utilizing qualitative research methods, focuses on the Şikayetvar website (www.sikayetvar.com) as a purposive sampling site. Şikayetvar serves as a solution platform acting as a bridge between customers and brands. In this study, the data collection process involved examining the categories “Cryptocurrency

Investment Fraud" and "Cryptocurrency and Victim Complaints" on the platform, resulting in a total of 969 complaints. An exploratory approach was employed, utilizing content and thematic analysis methods, with the complaints coded under various themes. The analysis considered elements of reliability and validity. To mitigate issues such as bias and participant reactivity that threaten the validity of the research, an external review and peer evaluation were conducted. In qualitative research, reliability typically refers to the consistent coding of data sets by different coders (Creswell and Poth, 2018). Accordingly, the coding process involved comparing paragraphs, sentences, main themes, and sub-themes to achieve consensus among coders. The coding process was carried out using MAXQDA 24, a qualitative data analysis software. The research aims to address the following two fundamental questions:

1. What methods are used in cryptocurrency fraud, and what types of fraud strategies have victims encountered?
2. What role do new media and social media tools play in the victimization associated with cryptocurrency fraud?

4. Findings

Based on the data obtained from the Şikayetvar website, complaints published by cryptocurrency victims have been thoroughly reviewed, and codings have been conducted under specific themes. Explanations regarding the created themes are shared in Table 1.

Table 1. Explanations of the Themes

Themes	Explanations	Frequencies
1. Account Restriction/Blocking	This theme refers to situations where cryptocurrency users face restrictions or complete denial of access to their accounts.	*65*
2. Deepfake	Deepfake technology involves creating fake images and videos that impersonate individuals. In cryptocurrency scams, this method is often employed to deceive victims by impersonating celebrities, investment experts, or trusted figures.	*2*
3. Phishing	Phishing is a fraud method aimed at stealing personal information	

	through fake emails, messages, or websites. In the cryptocurrency world, scammers use phishing techniques to obtain users' wallet information or private keys.	*11*
4. Fake Websites/Platforms	Fraudsters create fake websites that resemble official cryptocurrency exchanges or financial platforms. Users are encouraged to invest through these sites, leading them to lose their money to the scammers.	*23*
5. Fake Calls	In cryptocurrency scams, fraudsters may call victims, presenting themselves as experts or authorities. These calls aim to lead victims into conducting fake transactions or to obtain their personal information.	*8*
6. Fake Coin/Token	Fake cryptocurrencies and tokens are digital assets that are often presented as legitimate projects but have no real value. Scammers entice investors to purchase these fake crypto assets by promising significant returns in the future. When victims buy such tokens, they eventually realize that their assets hold no value.	*337*

7. Withdrawal and Transaction Request Denial	This theme relates to victims' inability to withdraw their money from cryptocurrency exchanges or platforms, or the rejection of their withdrawal requests. When victims attempt to withdraw their funds, the platforms may continuously reject the transactions to delay the process or completely deny the request.	*159*
8. Instagram	In cryptocurrency fraud, victims are deceived by crypto investors through advertisements and accounts on Instagram.	*25*
9. WhatsApp	Fraudsters attempt to deceive victims through messages and calls via WhatsApp.	*8*
10. Telegram	It involves fraudulent activities conducted through Telegram channels.	*173*
11. Excessive Payment/Commission Request	Another common method of cryptocurrency fraud is the demand for additional money or commission fees from users in order to carry out transactions or withdraw their earnings. Scammers direct victims to pay these extra fees, collecting more money, but even if the victims comply with these	*68*

	requests, the transactions do not take place.	
12. Unauthorized Transaction/Transfer	Unauthorized transactions or transfers made from users' accounts without their knowledge fall within the scope of this theme. These transactions, conducted through cryptocurrency exchanges or wallets, are typically carried out by scammers who have obtained the victims' information. This situation results in the rapid transfer of assets from the victims' accounts to other accounts.	*90*
TOTAL		*969*

A total of 969 complaints from cryptocurrency victims have been coded in accordance with the themes established in Table 1. Among these, the *Fake Coin/Token* theme is the type of fraud represented with the highest frequency (337). This indicates that cryptocurrency scammers frequently employ strategies to deceive investors through fake projects and assets. The allure of investment opportunities in cryptocurrency markets facilitates the presentation of fraudulent assets, particularly during the marketing of new projects. Investors' tendencies to gravitate towards such assets in hopes of achieving significant future gains create an environment ripe for exploitation by scammers. Several complaints from victims of Fake Coin/Token schemes are shared below:

- “I bought a coin called Puf for $350, but I can't sell it because I'm getting a compatibility issue with v3. I saw it in a Telegram group. Kripto, and it turns out they are scammers. I hope someone can help. I'm a student, and I've lost all my money.”
- “Hello, I was directed to buy a fake cryptocurrency by someone on Telegram, and since I'm new, I didn't realize the situation. The cryptocurrency shows up in my account, but the money is not visible at all, and I can't withdraw it. I bought it from my Bidget wallet; I wish I hadn't. I've lost all my savings.”
- "I bought a cryptocurrency called 'Giggle' from Pancakeswap, and now I can't sell it. “he coin is listed as suspicious and was sold to us as if it were legitimate. I demand that my victimization be addressed.”

These complaints clearly illustrate the prevalence and potential risks associated with cryptocurrency fraud. Scammers target new and inexperienced investors by utilizing social media platforms such as Telegram, capitalizing on their lack of knowledge.

The Withdrawal and Transaction Request Denial theme (159) is also noteworthy. Complaints in this area reflect users' issues with being unable to execute transactions or withdraw their funds on cryptocurrency platforms. Scammer platforms delay victims by denying transaction requests, effectively preventing them from accessing their assets entirely. Some examples of victim complaints regarding this issue are as follows:

- "I earned 12,693.8 on Binance TR 1.5 months ago and wanted to withdraw it. Customer service asked me to pay a 10% tax (1,269 dollars) in order to withdraw the money. I requested that this amount be deducted from my earnings, but it was not accepted. I was told that the payment would be processed if I deposited the money."
- "I have been waiting for about a month and a half to withdraw my cryptocurrencies. I cannot reach customer service; the automatic call ends after an hour. I cannot find anyone to speak to. I submitted a withdrawal request, and now I know that it won't come through either. I will file a complaint with the prosecutor's office starting Monday."
- "I downloaded the Erospro program from the Google Play Store and suffered a financial loss of $55,000 through cryptocurrency exchanges. I couldn't withdraw my money, and they presented themselves as a US company. I have been victimized, and all my savings are gone; they closed the site. I want my victimization to be addressed."

An examination of victim complaints within this theme reveals the difficulties users encounter on cryptocurrency exchanges and their concerns regarding the reliability of these processes. Users experience victimization due to both financial losses and a lack of communication, which undermines trust in the cryptocurrency ecosystem.

Frauds conducted via *Telegram* also exhibit a high frequency (173). Given that Telegram is a widely used platform, particularly among cryptocurrency communities, scammers exploit these channels to deceive victims with fake projects or transactions. Similarly, the frauds occurring on *Instagram* (25) and *WhatsApp* (8) underscore the significant role social media platforms play in fraudulent activities. Some user complaints related to victimization through social media platforms are as follows:

- "Through the Telegram application, a person using the username e*** deceived people with a fake account. As soon as I found out, they blocked and deleted me. They are promising people profits from Bitcoin through a page that shares real-time updates about the war in Palestine and taking their money."
- "A Binance Turkey l40 platform has been opened through WhatsApp, and they are presenting themselves as authorized crypto experts from Binance. They appear completely like official Binance representatives and are conducting fraudulent transactions."
- "The account named H**A*, which is advertising on Instagram, is deceiving people by getting them to buy a cryptocurrency called 'b****', which they created and is not available for sale, through the Binance Web3 wallet on Telegram."

The relationship of these complaints with social media highlights how fraudulent activities proliferate on these platforms and how users fall victim to such schemes. Social media has

become both a marketing tool for scammers and an accessible means of reaching their target audience.

Furthermore, complaints categorized under themes such as *Account Restriction/Block* (65), *Unauthorized Transaction/Transfer* (90), *and Excessive Payment/Commission Request* (68) indicate that victims experience significant issues regarding account security, unauthorized transactions, and additional payment requests. These methods employed by scammers are among the strategies that exacerbate victims' financial losses and complicate recovery efforts. Additionally, despite having lower frequencies, themes like *Phishing* (11), *Fake Calls* (8), and *Deepfake* (2) reveal that scammers resort to methods for collecting personal information and establishing trust. Notably, the emergence of deepfake technology in cryptocurrency fraud serves as an example of how scammers exploit technological advancements for malicious purposes.

Figure 1. Code Cloud (Frequencies of Codes)

This code cloud visually represents the importance and frequencies of themes derived from victim complaints related to cryptocurrency fraud. Terms that appear in larger and more prominent font sizes indicate issues that are more frequently encountered in the complaints, while smaller terms represent topics with lower frequencies. Accordingly, Fake coins/tokens, frauds conducted through Telegram, and Withdrawal and Transaction Request Denial emerge as the most prominent and dangerous issues.

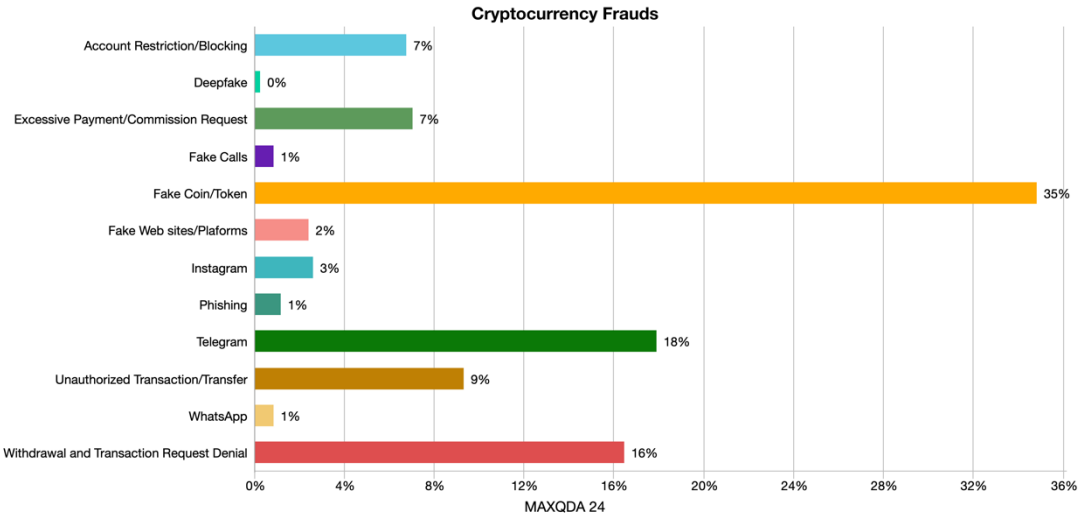

Figure 2. Percentage Chart of the Themes

The percentage graph of the themes presented in Figure 2 illustrates the proportions of various types of cryptocurrency fraud. The most prevalent type of fraud is "Fake Coin/Token," accounting for 35%. This figure is significantly higher than all other types of fraud, indicating that the most common risk faced by investors in the cryptocurrency space involves fake token or coin projects. The second highest proportion is attributed to frauds conducted via "Telegram," at 18%, highlighting the use of popular messaging applications by cryptocurrency scammers. Similarly, "Withdrawal and Transaction Request Denial" fraud, at 16%, is noteworthy; this type of fraud arises from the obstruction of users' attempts to withdraw their investments or the denial of their transactions. Additionally, "Unauthorized Transaction/Transfer" has been reported at 9%, resulting in victimization due to transactions conducted without the account holder's knowledge. Fraud occurring on "Instagram" is observed at 3%, demonstrating that social media platforms provide a venue for scammers to advertise and market their schemes. Other types of fraud have been reported at varying rates between 1% and 7%. These findings highlight the types of fraud that cryptocurrency users are most commonly exposed to, emphasizing the areas where users should exercise caution.

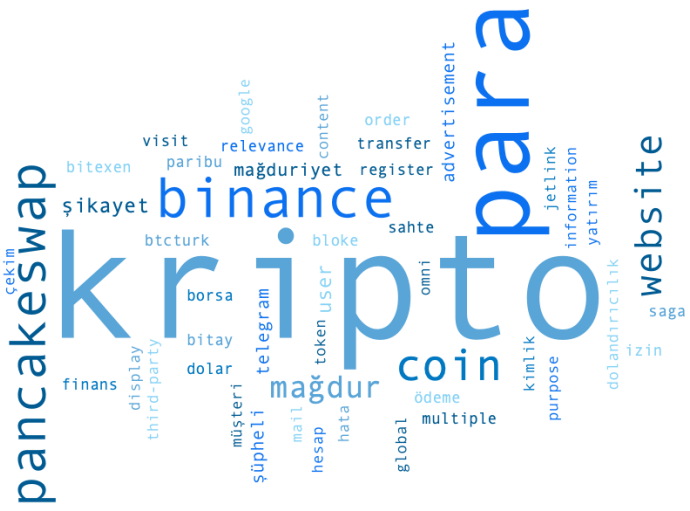

Figure 3. Word Cloud (Frequencies of Words)

The word cloud depicted in Figure 3 visually represents the data derived from complaints by cryptocurrency victims, highlighting the key issues encountered within the examined complaints. The size of the words indicates how frequently the corresponding concepts are repeated and their level of importance. Accordingly, the two largest words, "crypto" and "money," constitute the general subject of the complaints, demonstrating that the victims' grievances are directly related to cryptocurrencies. Problems encountered during the investment and usage processes are central to this theme. Prominent cryptocurrency exchanges such as Binance and Pancakeswap frequently appear in the complaints, indicating that a significant portion of victimization stems from users being defrauded or experiencing technical issues on these platforms. Users seem to take on greater risks, especially in transactions conducted on decentralized exchanges like Pancakeswap. The terms "victim" and "complaint" directly express the impact of cryptocurrency fraud on users. It is evident that users commonly report their victimization through complaint platforms, highlighting the prevalence of this situation. The words "coin" and "token" represent fraudulent crypto assets, illustrating that victims have invested in fake projects and have been subjected to scams involving such assets. In particular,

fake coins and tokens are among the most frequently employed methods by scammers. The words "Telegram" and "website" indicate the communication channels and methods used by fraudsters. Telegram emerges as a social media platform that scammers frequently utilize to reach victims, while fake websites serve as another significant medium for fraudulent activities. In summary, this word cloud reveals that victimization in the cryptocurrency world, particularly through scams involving fake projects and platforms, is widespread. It is clear that social media platforms like Telegram and fake websites are critical tools for scammers in this process. Moreover, even on popular exchanges, issues such as technical problems and the denial of withdrawal requests constitute significant concerns among users. To protect themselves from these risks and engage in safer investment processes, cryptocurrency users must address their deficiencies in financial literacy and new media literacy.

Conclusion and Discussion

This study addresses complaints related to cryptocurrency investment fraud, highlighting the strategies employed by scammers and the primary issues faced by victims. According to the results of content and thematic analyses, cryptocurrency fraud is predominantly conducted through fake projects, technical issues, and social media platforms. In particular, fake coins and tokens rank among the most commonly used methods by scammers, with investors often drawn to these assets by promises of high returns. The data-driven word cloud analysis visualizes the key concepts of victimization, indicating that victims predominantly experience problems related to cryptocurrency exchanges. Users who have been defrauded or encountered technical issues on popular exchanges like Binance and Pancakeswap have lodged complaints regarding these platforms. Furthermore, it has been observed that higher risks are taken in transactions conducted on decentralized exchanges such as Pancakeswap.

In this context, cryptocurrency investors and users must enhance their skills in both financial literacy and new media literacy to become more resilient against fraud. New media literacy equips individuals to approach information on social media and digital platforms with a critical eye and to discern misinformation. Increased awareness of fraud cases encountered on social media platforms will help protect investors from such dangers. Furthermore, awareness of fake coin and token projects should be heightened, and investors must be educated about conducting transactions only on reliable and verified platforms. In line with these recommendations, financial literacy training should be made accessible to a broader audience, and awareness campaigns regarding new media literacy should be organized. Educational programs can enable users to acquire essential knowledge about digital assets and better manage potential risks on digital platforms. Additionally, governments and regulators should implement stricter oversight and regulations to prevent cryptocurrency fraud. Specifically, regulations targeting fake projects and decentralized exchanges will enhance the protection of investors against such scams.

This research posits that new media literacy serves as a crucial defense mechanism against cryptocurrency investment fraud and suggests that future researchers can make significant contributions to the field by conducting in-depth studies on the relationship between cryptocurrency investment fraud and new media literacy. In this regard, researchers could explore the extent to which individuals with varying levels of new media literacy are exposed to fraud risks as cryptocurrency investors. Furthermore, cryptocurrency fraud methods are continuously evolving in parallel with technological advancements. Investigating how new tactics employed by scammers, particularly in relation to developments in deepfake technology,

artificial intelligence, and decentralized finance (DeFi), affect fraud strategies could enhance our understanding of the risks present in cryptocurrency markets. Finally, a deeper examination of how social media platforms such as Telegram, Instagram, and Twitter are utilized in cryptocurrency fraud would be valuable for understanding how the algorithmic structures of these platforms create an environment conducive to scams. Researchers can analyze how fraud spreads across these platforms and investigate the roles of moderation, security measures, and algorithmic recommendation systems in either mitigating or facilitating fraudulent activities. In particular, the role these platforms play in the virality of fake projects and fraudulent content, as well as how users interact with such content, warrants comprehensive investigation. Additionally, studying the effectiveness and shortcomings of existing policies on social media platforms aimed at preventing fraud could contribute to the development of more effective strategies for addressing this issue.

References

Agarwal, U., Rishiwal, V., Tanwar, S., & Yadav, M. (2024). Blockchain and crypto forensics: Investigating crypto frauds. *International Journal of Network Management*, *34*(2), e2255. https://doi.org/10.1002/nem.2255

Almeida, J., & Gonçalves, T. C. (2023). A decade of cryptocurrency investment literature: A cluster-based systematic analysis. *International Journal of Financial Studies*, *11*(2), 71. https://doi.org/10.3390/ijfs11020071

Aziz, R. M., Baluch, M. F., Patel, S., & Ganie, A. H. (2022). LGBM: a machine learning approach for Ethereum fraud detection. *International Journal of Information Technology, 14(*7), 3321-3331. https://doi.org/10.1007/s41870-022-00864-6

Badawi, E., & Jourdan, G. V. (2020). Cryptocurrencies emerging threats and defensive mechanisms: A systematic literature review. *IEEE Access, 8*, 200021-200037. https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.3034816

Bartoletti, M., Lande, S., Loddo, A., Pompianu, L., & Serusi, S. (2021). Cryptocurrency scams: analysis and perspectives. *IEEE Access, 9*, 148353-14837.

Białkowski, J. (2020). Cryptocurrencies in institutional investors' portfolios: Evidence from industry stop-loss rules. *Economics Letters, 191*, 108834. https://doi.org/10.1016/j.econlet.2019.108834

Chen, D.T., Wu, J., & Wang, Y. (2011). Unpacking new media literacy. *Journal of Systemics Cybernetics and Informatics, 9*(2), 84–88.

Chen, D. T., Lin, T. B., Li, J. Y., & Lee, L. (2018). Establishing the norm of new media literacy of Singaporean students: Implications to policy and pedagogy. *Computers & Education, 124*, 1-13. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2018.04.010

Chergarova, V., Arcanjo, V., Tomeo, M., Bezerra, J., Vera, L. M., & Uloa, A. (2022). Cryptocurrency fraud: A study on the characteristics of criminals who are using fake profiles on a social media platform to persuade individuals to invest into cryptocurrency. *Issues in Information Systems, 23*(3), 242-252. https://doi.org/10.48009/3_iis_2022_120

Childs, A. (2024). 'I guess that's the price of decentralisation… ': Understanding scam victimisation experiences in an online cryptocurrency community. *International Review of Victimology, 30*(3), 539-555. https://doi.org/10.1177/02697580231215840

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches. Sage Publications.

Dutta, A., Voumik, L. C., Ramamoorthy, A., Ray, S., & Raihan, A. (2023). Predicting cryptocurrency fraud using ChaosNet: The ethereum manifestation. *Journal of Risk and Financial Management, 16*(4), 216. https://doi.org/10.3390/jrfm16040216

Farell, R. (2015). An analysis of the cryptocurrency industry. *Wharton Research Scholars, 130*, 1-23.

Higbee, A. (2018). The role of crypto-currency in cybercrime. *Computer Fraud & Security, 2018*(7), 13-15. https://doi.org/10.1016/S1361-3723(18)30064-2

Jocson, K.M. (2015) New media literacies as social action: The centrality of pedagogy in the politics of knowledge production, *Curriculum Inquiry, 45*(1), 30-51. https://doi.org/10.1080/03626784.2014.982490

Kellner, D., & Share, J. (2007). Critical media literacy, democracy, and the reconstruction of education. In D. Macedo & S. R. Steinberg (Eds.), Media literacy: A reader (pp. 3–23). Peter Lang Publishing.

Kutera, M. (2022). Cryptocurrencies as a subject of financial fraud. *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation, 18*(4), 45-77.

Lee, L., Chen, D. T., Li, J. Y., & Lin, T. B. (2015). Understanding new media literacy: The development of a measuring instrument. *Computers & Education, 85*, 84-93.

Liu, Y., Tsyvinski, A., & Wu, X. (2022). Common risk factors in cryptocurrency. *The Journal of Finance, 77*(2), 1133-1177. https://doi.org/10.1111/jofi.13119

Long, S., Zhu, T., & Chen, X. (2023). With high new media literacy, can we prevent problematic internet use?--A case study of Chinese college students. *Digital Education Review, 44*, 33-44.

Mackenzie, S. (2022). Criminology towards the metaverse: Cryptocurrency scams, grey economy and the technosocial. *The British Journal of Criminology, 62*(6), 1537-1552. https://doi.org/10.1093/bjc/azab118

Martens, H., & Hobbs, R. (2015). How media literacy supports civic engagement in a digital age. *Atlantic Journal of Communication, 23*(2), 120-137. http://dx.doi.org/10.1080/15456870.2014.961636

Miller, S., Menard, P., & Bourrie, D. (2024). I'm not fluent: How linguistic fluency, new media literacy, and personality traits influence fake news engagement behavior on social media. *Information & Management, 61*(2), 103912. https://doi.org/10.1016/j.im.2023.103912

Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system. Retrieved from https://bitcoin.org/bitcoin.pdf

Narayanan, A., Bonneau, J., Felten, E., Miller, A. and Goldfeder, S. (2016), Bitcoin and cryptocurrency technologies: A comprehensive introduction, Princeton University Press

Park, S., Kim, E. M., & Na, E. Y. (2014). Online activities, digital media literacy and networked individualism of Korean youth. *Youth & Society, 47*(6), 1–20. https://doi.org/10.1177/0044118X14561008

Perdana, A., & Jiow, H. J. (2024). Crypto-Cognitive Exploitation: Integrating Cognitive, Social, and Technological perspectives on cryptocurrency fraud. *Telematics and Informatics*, 102191. https://doi.org/10.1016/j.tele.2024.102191

Reddy, E., & Minnaar, A. (2018). Cryptocurrency: A tool and target for cybercrime. *Acta Criminologica: African Journal of Criminology & Victimology, 31*(3), 71-92.

Sanz-Bas, D., del Rosal, C., Náñez Alonso, S. L., & Echarte Fernández, M. Á. (2021). Cryptocurrencies and fraudulent transactions: Risks, practices, and legislation for their prevention in Europe and Spain. *Laws, 10*(3), 57. https://doi.org/10.3390/laws10030057

Siu, G. A., & Hutchings, A. (2023, July). "Get a higher return on your savings!": Comparing adverts for cryptocurrency investment scams across platforms. *In 2023 IEEE European Symposium on Security and Privacy Workshops* (EuroS&PW) (pp. 158-169).

Smith, S. S. (2018). How Cryptocurrencies Are Changing What CPAs Need to Know about Fraud Prevention. *Theoretical Economics Letters, 8*(14), 3252-3266. https://doi.org/10.4236/tel.2018.814201

Thoman, E., & Jolls, T. (2004). Media literacy: A national priority for a changing world. *American Behavioral Scientist, 48*(1), 18–29.

Tripathy, N., Balabantaray, S. K., Parida, S., & Nayak, S. K. (2024). Cryptocurrency fraud detection through classification techniques. *International Journal of Electrical and Computer Engineering (IJECE), 14(*3), 2918-2926. https://doi.org/10.11591/ijece.v14i3.pp2918-2926

Trozze, A., Kamps, J., Akartuna, E. A., Hetzel, F. J., Kleinberg, B., Davies, T., & Johnson, S. D. (2022). Cryptocurrencies and future financial crime. *Crime Science, 11*, 1-35. https://doi.org/10.1186/s40163-021-00163-8

Xia, P., Wang, H., Zhang, B., Ji, R., Gao, B., Wu, L., ... & Xu, G. (2020). Characterizing cryptocurrency exchange scams. *Computers & Security, 98*, 101993. https://doi.org/10.1016/j.cose.2020.101993

Wątorek, M., Drożdż, S., Kwapień, J., Minati, L., Oświęcimka, P., & Stanuszek, M. (2021). Multiscale characteristics of the emerging global cryptocurrency market. *Physics Reports, 901*, 1-82. https://doi.org/10.1016/j.physrep.2020.10.005

Wu, S., & Chen, S. (2007). Media literacy education. Taipei, Taiwan: Chiuliu

Velani, J., & Patel, D. S. (2023). A review: Fraud prospects in cryptocurrency investment. *International Journal of Innovative Science and Modern Engineering, 11*(6), 1-4. https://doi.org/10.35940/ijisme.e4167.0611623

Zhang, H., Zhu, C., & Sang, G. (2014). Teachers' stages of concern for media literacy education and the integration of MLE in Chinese primary schools. *Asia Pacific Education Review, 15*(3), 459–471.

Financial disclosures

The author declared that this study did not receive any financial support.

Acknowledgements

The author have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Köse, Z.; Özgüner, Z. (2025). "Relationship Between Logistics Performance, Trade Volume and Economic Growth", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 230-252. **Gönderim Tarihi**: 07.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 07.11.2024-20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1544957

Yazar/Author

Zeynep KÖSE*, Zeynep ÖZGÜNER**

Article Name/Makale Adı

Relationship Between Logistics Performance, Trade Volume and Economic Growth

Lojistik Performans, Ticaret Hacmi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

ÖZ

Lojistik performansının rekabet gücü kazanarak maliyetleri düşürmesi, hizmet kalitesini iyileştirmesi, ticaret hacmini ve ekonomik büyümeyi artırması mümkündür. Şirket kârlılığı artırmak, rekabet avantajı elde etmek için yüksek kaliteli ve verimli lojistiğe öncelik vermeli, ulaştırma, iletişim ve depolamaya yatırım yapmalıdır. Bu çalışmanın amacı, lojistik performansı, ticaret hacmi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin veriler Dünya Bankası ve OECD'nin resmi veri tabanlarından derlenmiş ve Entegre Entropi-TOPSIS MCDS yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Buna göre, Hollanda'nın en yüksek lojistik performans, ticaret hacmi ve ekonomik büyüme performansına sahip ülke olduğu ve Japonya'nın ise en düşük performansa sahip ülke olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lojistik performans, Ticaret hacmi, Ekonomik büyüme, Entropi, TOPSIS

ABSTRACT

Logistics performance can significantly impact competitiveness, cost reduction, service quality improvement, trade volume expansion, and economic growth. To enhance profitability and secure a competitive edge, companies should focus on high-quality, efficient logistics and invest in transport, communication, and storage infrastructure. This study aims to explore the connection between logistics performance, trade volume, and economic growth. Data for this analysis were sourced from official World Bank and OECD databases and evaluated using the Integrated Entropy-TOPSIS MCDS method. The findings reveal that the Netherlands leads in logistics performance, trade volume, and economic growth, while Japan exhibits the lowest performance in these areas.

Keywords: Logistics performance, Trade volume, Economic growth, Entropy, TOPSIS

* Assoc. Prof. Dr., Hasan Kalyoncu University, Department of Economics, E-mail: zeynep.kose@hku.edu.tr

** Assoc. Prof. Dr., Hasan Kalyoncu University, Department of Business Administration, E-mail: zeynep.ozguner@hku.edu.tr

1. Introduction

Economic growth is important for both developed and developing countries. As global borders started to diminish and science and technology underwent great development after the 1980s, countries became dependent on each other in terms of the production and trade of goods and services. These developments inevitably brought about certain difficulties, causing countries to be in a cutthroat competitive environment. It has become compulsory to accelerate technological development, increase trade volume, closely follow new developments and techniques, and increase R&D activities to boost global competitiveness. Developments in information and communication technologies, technological progress, and improvements in transportation modes provide cost advantages for local and foreign investors. Additionally, fostering the creation of high value-added goods and services can attract foreign investments to the country. Increasing global competition, widespread globalization, and the disappearance of borders have increased multilateral trade agreements, and therefore the need for more support for logistics activities has emerged (Tang and Abosedra, 2019; Andrejic and Kilibarda, (2014). Due to recent R&D activities and the use of the latest technology, goods, and products with high added value not only provide income for the treasury but also affect economic growth by strengthening foreign relations. Given the positive impact of foreign trade on economic growth, identifying the factors that enhance trade is also crucial for fostering economic development. Information and communication technologies have a determining role on economic growth. (Jorgenson, 2001, Oliner and Sichel, 2004, Pohjola (2001), Munnell (1992), Pohjola (2002)). Theoretically, information and communication technologies affect economic growth in 3 different ways. Accordingly, i) enabling the production of high value-added goods, ii) establishing high-capital business relations with ICT companies, iii) increasing the level of technological development with the multiplier effect on all sectors in the economy.

According to the Keynesian perspective on economics, the existence of underemployment in the economy leads to a current fluctuation independent of the scale of production, while it does not allow for a real increase in potential income or production scale through expansionary monetary or fiscal policies, exchange rates and/or foreign trade policies (Kibritçioğlu: 1998). Endogenous growth models differ from Neoclassical Growth Models in that growth is determined endogenously. They have demonstrated that the rise in per capita income since the Industrial Revolution cannot be solely explained without considering the differences in growth rates between countries driven by technological development. They have attempted to explain the variation in growth rates among countries by taking into account the choices of the public and private sectors. Consequently, the Internal Growth Rate complements other growth theories and continues its analysis by considering research and development at a sectoral or company level or productivity differences (Romer, 1994).

In Modern Foreign Trade Theories, there is a consensus on the positive effect of foreign trade on economic growth and this situation is addressed within the scope of the Export-led growth model. (Medina-Smith, 2001). Export-led growth is a prerequisite for economic development. Although they have different perspectives, the Neoclassical theory stimulates productivity growth by supporting resource utilization through scale economies with the help of export performance (Rami, 1987). Logistics performance is of vital importance in countries where the export-led growth model is implemented. Tang and Abosedra (2029) concluded in their study that there is a strong relationship between economic growth and the logistics sector in export-led economies. Advocates of export-led industrialization strategies highlighted the

disadvantages of the import-substitution industrialization strategy applied from World War II until the 1980s. The success of countries such as Singapore, South Korea, Taiwan and Hong Kong known as the Asian Tigers, achieved through open trade policies has been proven by the failure of India and Latin America which implemented closed-door policies during the same period (Awokuse, 2008). Tang and Abosedra (2019) found evidence that logistics performance supports export-led growth.

Economic development focuses on improving economic, social, and political conditions at the macro level. For less developed countries, the most significant concern is identifying the factors that affect economic growth to improve living standards and industrialization. The involvement of developing countries in global production networks by specializing in specific processes speeds up the economic growth process. Increasing exports and reducing poverty have also emerged as goals in sustainable development (Rodrigue and Notteboom, 2017; Amendolagine et al., 2019).

Recent studies on the determinants of trade suggest that in addition to many macroeconomic variables, such as R&D, technology, and exchange rates, factors that are the results of our time, such as transportation infrastructure, communication networks, and supply chain and logistics management, also have a positive effect on trade volume. In addition to these developments, the production of goods in different geographical regions has made logistics activities more critical. Logistics performance plays a crucial role in global trade not only because of production but also because of the growth and diversification of the market (KPMG, 2019).

The globalization of the production process has also increased the importance of the global supply chain. Port activities have particularly become a crucial component of logistics services. Global competition has driven intensive investments to develop and gain competitive advantages, access resources, and enter new markets. Logistics also encompasses the cost, time, and complexity of conducting international trade activities. For landlocked countries, physical infrastructure is a significant determinant of transportation costs and a component of logistics performance. Technological advancements involve the reconstruction of transportation routes, scales, and frequencies, leading to improved logistics performance. Advanced technologies enable the restructuring of transportation routes, scales, modes, or frequencies, resulting in enhanced logistics performance (Wang and Cullinane, 2006; Hausmann et al., 2013; Helling and Poister, 2000; Limao and Venables, 2001).

The current state of infrastructure is a reflection of the level of development, much like gross domestic product (GDP), gross national income, and general living standards (Developed Economy Definition, 2010). Logistics services serve as a resource for achieving economic growth and supporting exports. Efficient logistics services enhance the global competitiveness of countries (Arvis et al., 2007; Arvis et al., 2010). Logistics performance has an important role in delivering goods to the market. Logistics activities that are not carried out properly increase costs and cause a decrease in trade volume. The quality and efficiency of logistics activities in a country contribute to economic growth and development. As a significant physical input in the process of economic growth, logistics infrastructure not only increases capital accumulation but also leads to an increase in economic growth through technical improvements (Korinek and Sourdin, 2011; Diaz, 2021; Perkins, Fedderke, and Luiz, 2005; Hu et all. (2012), D'Aleo and Sergi, 2017). Consuquently the logistics activities carried out, global transportation infrastructures are expanding and transportation is of vital importance in integrating national economies into world economies. The decrease in transportation costs facilitates and increases

global trade. Logistics is considered a tactical resource in gaining global competitive advantage and is also a driving force for economic growth (Arvis et al. 2019).

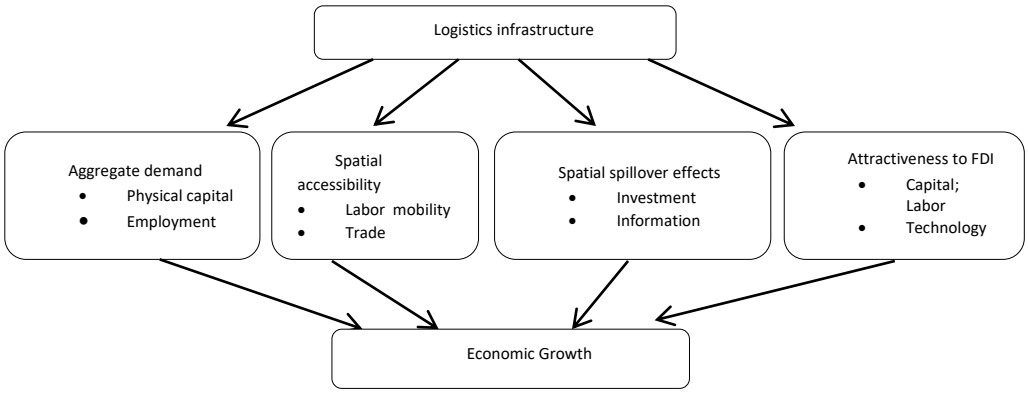

Figure 1. The advantage of logistics infrastructure for economic growth

Source: Kevin et al. (2017)

Figure 1, shows that infrastructure investment is an important determinant of economic growth. These investments create employment opportunities by increasing labor demand.

Moreover, the quality of logistics services is essential for enhancing regional and local accessibility. By utilizing logistics infrastructure, the duration of transportation and costs of freight transport can be reduced while enabling labor mobility in the transportation of passengers. This results in higher regional trade and, consequently, boosts economic growth. Another advantage of logistics activities is attracting foreign direct investment (FDI) to the region, creating new job opportunities, and offering employment prospects. In addition to job creation, FDI facilitates technology transfer, contributing to technological development. Countries with better logistics infrastructure have greater growth potential than countries with less developed infrastructure (Perkins, Fedderke, and Luiz, 2005; Shi, Bnag, and Li, 2016; Liu, Chen, and Zhou, 2007; Bwalya, 2006; Kisperka and Danuta, 1992). Countries with higher logistics performance tend to have a greater volume of trade (Martí, Puertas, and García, 2014). The quality, supply, and maintenance of transportation infrastructure are significant components of global competitiveness; therefore, logistics performance serves as a strategic function in enhancing global competitiveness (Korinek and Sourdin, 2011; Kunaka, Mustra, and Saez, 2013; Lakshmanan, 2007).

With the impact of globalization, production factors such as labor, capital, and technology move freely between countries. In this context, well-planned logistics infrastructure is vital for attaining sustainable economic growth. Therefore, transportation and logistics activities not only significant development strategies but also serve as unique sources of economic growth that cannot be compared to those of any other sector (Dutta, 2009; Havenga, 2010).

According to Arvis et al. (2014), the supply chain is a key component of global trade. Effective logistics activities are crucial for driving economic growth, fostering diversification, and reducing poverty. Logistics, as a series of coordinated activities, facilitates cross-border trade. Logistics activities carried out at the national level have become a fundamental component of the GDP of developed countries by facilitating the distribution of goods and services from the point of origin to the point of destination (Korinek and Sourdin, 2011). Countries with high logistics performance also experience an increase in trade volume. Additionally, improving

infrastructure, especially in developing countries, enhances logistics performance and boosts export volume (Martí, Puertas, and García, 2014; Wang and Choi, 2018).

This study seeks to assess the trade volume and economic growth in countries that had the highest logistics performance in 2018. The conceptual framework theoretically discusses the relationship between logistics performance, economic growth, and trade volume. This is followed by a literature review in which previous studies in this field were mentioned. After introducing the data set and method, the findings of the study are presented, followed by suggestions for future use.

2. Conceptual Framework

Wealth, growth, and development have been the main focuses of humanity throughout history. From the hunter-gatherer period to the information age, people have been on a quest to survive, maintain their lives, and gain influence. The increase in population and demand diversity has led to an increase in production. With the invention of sharp objects, people adopted a sedentary lifestyle, started agriculture, and developed trade over time. The development of humanity was accelerated first by agriculture and then by the industrial revolution. With industrial development, the emergence of a supply surplus has led to an increase in developed trade. Thus, people started to undertake different ways to increase wealth.The leading sectors in less developed, developing, and developed countries are agriculture, the industry sector, and service, respectively. The success of the service sector is an indicator of development. The quality of the service sector affects success in national and international markets. The service sector includes education, healthcare, defense, transportation, science and technology, and infrastructure. Logistics has become increasingly important as one of the most influential sectors due to globalization and the development of technology and transportation. Agricultural development has also aided the development of the industry. The development of the industry has improved the service sector and accelerated the transformation to the information age. For example, the manufacturing and agriculture sectors are no longer the leading sectors, while the service sector has become more prominent in many countries (Lee et al., 2007). Logistics technologies used in the agricultural sector greatly influence the scale of agricultural enterprises. In order to gain competitiveness in this sector, importance should be given to logistics activities. Logistics services such as shipment, tracking and monitoring positively affect agricultural growth (Dupal' et all. (2019), Shıkur (2022)).

Megatrends such as globalization, privatization, digitalization and commoditization of processes, which have become more important especially in developing countries, have begun to emerge. These megatrends have changed the structure of the global economy. For example, the share of agriculture in national income was significantly greater a hundred years ago, but today, this share is only 2%. Agricultural development has created the necessary conditions for the industrial age, and the production level in the USA has increased threefold since the 1980s.

With the advance of globalization and accompanying information technologies, advanced manufacturing methods, and transportation improvements, developed countries are becoming increasingly interested in the service sector. Globalization has led to greater interdependence among countries, elevating the importance of the logistics sector as a key component of free trade. The Logistics Performance Index shows how countries with a higher score have a greater trade volume and a more developed economy. This result provides clues about a possible significant effect that these variables can have on each other.

Globalization, information technologies, advanced techniques in production systems, and developments in the means of transportation have caused developed countries to focus more on the service sector. Due to globalization, countries have become more dependent on each other, which has increased the importance of the logistics sector as a major part of free trade. Logistics, whose main field of activity is transportation, includes communication, dispatch, and warehousing activities between the parties, as well as transportation (Vallee and Dircksen, 2011). The fact that economic growth is high due to trade volume in countries with good logistics performance provides information about the theoretical relationship between the variables in question. Sectoral data appear to be absent from the relevant literature, but this may be more insightful for policymakers seeking to align resources with the national plan for export-oriented sectors (Le, 2022).

The leading sectors in the stages of economic growth are the agricultural sector in underdeveloped countries, the industrial sector in developing countries, and the service sector in developed countries. The performance of a country's service sector also reflects its level of economic growth. The quality of the service sector also affects the success of a country in both national and international markets. Fields such as education, health, defense, transportation, science, technology, and infrastructure constitute the service sector. As globalization, technology, and transportation services have advanced, the logistics sector—one of the most impactful service sectors—has gained increasing significance in recent years. The developments in agriculture also helped develop the industrial sector. The developments in the industrial sector have also developed the service sector and accelerated the transition to the information age. For example, the agriculture and manufacturing sectors are not the leading sectors in many countries; instead, the service sector has come to the forefront (Lee et al., 2007).

Many mega-trends, such as globalization, digitalization, liberalization/privatization, changing demographic structure, commoditization of processes, and growing economies, have begun to emerge in the global economy. These mega-trends have changed the economic structure of the world. For example, a century ago, the share of agriculture, which was the leading sector in national income, was quite high, but today, the share of agriculture in national income in the United States is only 2%. Agricultural development has set the conditions for the industrial age to develop over time, and production has tripled since 1980 in the United States (Lee and Lee, 2002; Drucker, 2002).

With the development of information, communication, and transportation technologies and the spread of globalization, the logistics sector has gained importance. There are many reasons why the logistics sector is so important (Demir, 2013). These reasons include (I) ensuring the flow of material between the production site and the storage area, (ii) increasing the need for material flow and storage as a result of the globalization of the supply process and production, (iii) difficulty in gaining a cost advantage due to increasing competition, (iv) the necessity of providing the right material at the right place and time to gain competitive advantage, (v) the necessity of obtaining the necessary inputs quickly in the increasing foreign-dependent market, and (vi) the desire to provide customer satisfaction.

Previously, however, the logistics sector only existed at the corporate level, and rapid changes have made it a sector that stands on its own. The logistics sector affects competitiveness by allowing similar goods produced by a large number of companies to be safely delivered to the buyer on time. Conversely, countries increase their attractiveness by maintaining and improving their current logistics routes. Today, both companies and countries are paying attention to their

investments in raw materials and markets, as well as existing logistics opportunities. The logistics sector has a great share of the development of e-commerce, which is another phenomenon brought about by globalization. Today, large companies engaged in e-commerce operate almost all over the world. Therefore, the effect of logistics performance should not be overlooked because the logistics sector is an important determinant of foreign trade. Governments should improve logistics activities in a country and make the necessary legal arrangements. It is particularly necessary to strengthen the logistics infrastructure in customs and to use technological means in transactions (Başar and Bozma, 2017).

Today, global trade occurs between countries that are open to the outside world and have good logistics infrastructure. The effective and efficient execution of logistics activities brings about cost and competitive advantage for countries. Countries with developed logistics infrastructure have a larger share of global trade. This is confirmed by the fact that the countries ranked high in the logistics performance list of the World Bank are generally developed economies and have a high share of global trade (KPMG, 2019). Globalization has made borders disappear, and product-service production and trade have become more common worldwide. The products are delivered to the buyer in less quantity but faster, increasing global trade. The production and consumption centers of the companies are located in different places, and companies can easily operate at different places thanks to their logistics services (Küçük, 2013).

International trade has played a key role in economic development, as it can increase national income and decrease poverty. As an indicator of development, international trade is connected to agriculture, transportation, energy, travel, and finance. Logistics and transportation not only facilitate international trade but are also effective in the development of an economy (OECD/WTO, 2013; UNCTAD, 2015). The effectiveness of logistics increases product mobility and allows fast and secure transportation. It also has cost-cutting effects. The efficiency of shipping, storing, and packaging also affects logistics performance. Effective and efficient logistics increase the competitive power of not only companies but also countries. A high-quality logistics system can facilitate global trade; however, the opposite will cause an obstacle (Marti et al., 2014). Logistics performance directly impacts international trade, as international trade relies on effective logistics and vice versa, highlighting the interdependence between logistics performance and global commerce (Ma et al. 2021; Lyu and Jing, 2015).

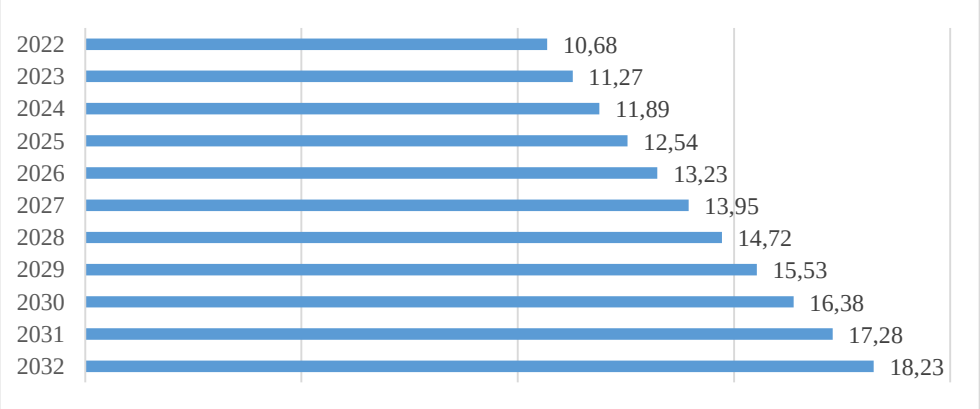

Figure 2. Logistic Market Size, 2023 to 2032 (USD Trillion)

Source: Globe Newswire.

"Logistic Market Size" is shown in Figure 2. In 2022, the logistics market size is calculated as 10.68 trillion dollars. According to the above figure, it is predicted that the market will continuously grow over the years. The reason for this increase is that the increase in the use of high-speed network connections and the spread of e-commerce are two important factors affecting the increase in logistics market size. An increase in the e-commerce sector has also led to the development of the logistics sector.

Undoubtedly, the logistics sector is among the industries most significantly impacted by the pandemic. Beck and Hensher (2020), Michail and Melas (2020), Arellana et all. (2020), Cole et all. (2020), Singh et all. (2020) focused on the effects of the pandemic on transportation modes, transportation costs and systems, and the environment. Since global trade depends on many different variables, great losses have occurred occasionally. Undoubtedly, it suffered its greatest loss during the COVID-19 pandemic. After the COVID-19 outbreak was declared a pandemic, the global trade volume decreased by approximately 21% in the second quarter of 2020. In addition to these decreases in exports and imports, international travel and transportation rates decreased by 81% and 29%, respectively, as countries closed their doors. In 2020, there was an 8% decrease in trade in goods and a 21% decrease in trade in services (Ivanov, 2021, WTO, 2020). China, often referred to as the world's factory, has been one of the countries most severely impacted by the Covid-19 outbreak. As a central hub in global production and trade networks, China has faced significant disruptions in the global supply chain as a result of the crisis. Wuhan, where the outbreak occurred, is a place where important raw materials and high-tech products such as automotive and steel are used. For this reason, the outbreak has caused significant losses in economies (Baldwin and di Mauro (2020), Araz et al. (2020), Kilpatrick and Barter (2020)). During the COVID-19 pandemic, countries closing their doors not only affected the logistics sector but also caused economic instability by causing a decrease in production, a decrease in trade volume, and an increase in unemployment.

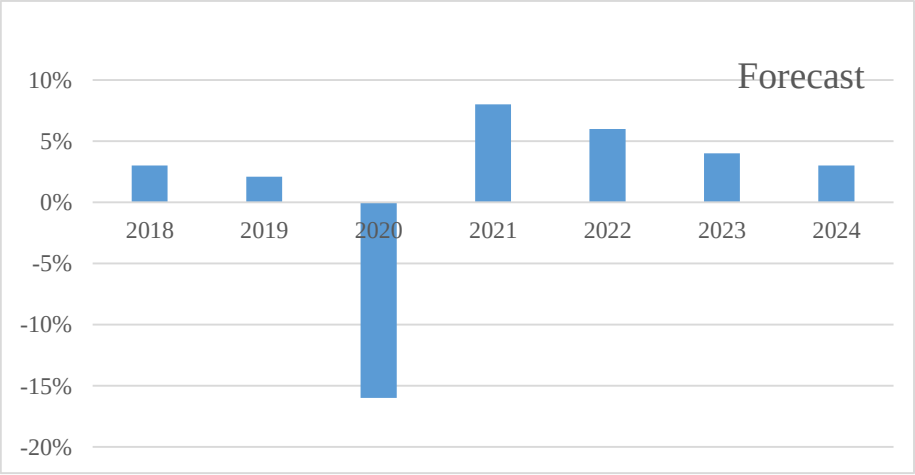

Figure 3. Global transport and logistics sector

Source: ING Research based on Oxford Economics

Figure 3 shows the general course of the international transportation and logistics sector between 2018 and 2014. According to the figure, the negative impact of the pandemic, which started in 2019 and affected the whole world in a short time, on the logistics sector stands out. In 2020, the sector, which showed a very sharp decline, started to recover as of 2021. The sector is expected to grow by approximately 3% in 2024.

The recovery in global trade that started in 2021 started to deteriorate again with the Russia-Ukraine War that broke out in March 2022. The effects of the Russia-Ukraine war quickly had a negative impact on the global supply chain, affecting countries in Eastern Europe and beyond. As Russia and Ukraine are major exporters of gas and metals, the rapid increase in fuel prices had a negative impact on the transportation sector. The negative impacts of the Russia-Ukraine War are similar to the negative impacts of COVID-19 on the global trade and transportation sector. The war has caused disruptions in global logistics activities, halted port operations, and increased freight rates (UNCTAD, 2022).

To eradicate infrastructural problems and adapt to rapidly changing environmental conditions, investment in logistics is crucial. Investing in logistics infrastructure reduces logistics costs and transit times, while also creating favorable conditions for business growth. Therefore, investing in logistics will help countries gain a competitive advantage and help them increase their production capacity together with financial developments (Navickas et al., 2011)

Today, with the effect of industrialization on developing countries, the logistics sector has begun to gain more importance. The sector affects important macroeconomic variables, such as ensuring economic growth and development, increasing the trade volume, and attracting foreign direct investments. It also provides competitive power to both countries and companies, as it provides services in almost every sector and increases productivity (Küçük, 2013).

The logistics sector offers cost-reducing, productivity-increasing, and added-value effects by encouraging economic growth, employment, production, and investment, especially for companies in developing countries. In terms of national economies, logistics activities have positive effects on foreign direct investments, trade volume, global competitiveness, and employment. Since the logistics sector has a very large scope in terms of operating in almost all sectors, it also offers countries a competitive advantage by increasing efficiency in all existing sectors (Marti et al., 2017; Küçük, 2013).

The Logistics Performance Index (LPI) offers insights into the effectiveness of countries in the logistics sector. According to Marti et. Al. (2014) improvements in any component of the LPI can boost economic growth by enhancing trade. The LPI is categorized into various dimensions, including customs performance, infrastructure quality, logistics service quality, ease of arranging shipments, and shipment tracking (Arvis, Saslavsky, Ojala, Shepherd, Busch, and Raj, 2014; Marti et al., 2014).

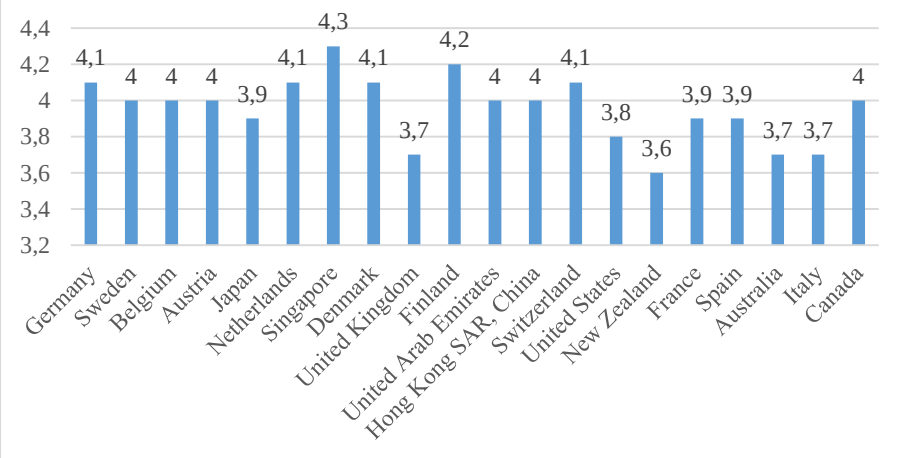

Figure 4. Dynamics of the logistics performance indices (LPIs) for some of the world in 2022

Source: We created the survey using World Bank data.

Figure 4 illustrates the dynamics of the LPI for various countries in 2022. LPIs offer a comprehensive evaluation of global logistics performance and analyze performance trends over time, enabling a better understanding of these trends (Ojala and Çelebi, 2015). While there is no theory directly linking logistics performance to trade volume, a study integrating Isard and Peck (1954), G. Haberler's opportunity cost doctrine (1933), and A. Weber's location theory (1909) explores how the distance between countries impacts geographical expertise and international trade (Jones, 1977).

According to Abbas et al. (2022), who investigated logistics for perishable products, supply chain management, environmental impacts on products, food quality, and green products, comprehending strategies to address foodborne diseases and reduce annual mortality rates caused by perishable food events is also valuable. Additionally, the study's findings reveal that improving product quality enhances trade volume among different stakeholders, from producers to retailers. Implementing an effective supply chain can boost producer profits and minimize quality losses at various stages of the food supply chain.

Gani (2017) investigated the link between logistics performance and trade volume, revealing a statistically significant relationship between logistics performance and both exports and imports. Similarly, Lutterman et al. (2017) utilized the Logistics Performance Index and identified a significant connection between logistics performance and trade volume. Wang Li-Jun (2005) highlighted the essential role of global logistics in advancing international trade through interaction analysis. The study showed that international trade and logistics are complementary and that there is a reciprocal relationship between the two. When the importance of logistics performance for sectors was evaluated by Lee (2022) with the Gravity Model, the positive impact of logistics performance was revealed.

In their study using sensitivity analysis, Zhang Bao-You (2009) found how developments in logistics positively affect trade volume. Thus, increasing investment in logistics will positively affect international trade by widening logistics networks. Additionally, Liping and Yang (2011) analyzed the relationship between international trade and transportation networks and found a dual causal relationship between the variables. They also stated that the development of transportation networks will increase the trade volume and that an increase in the trade volume will improve transportation networks Developments in the logistics sector have had positive consequences on economic growth (Chu, 2012; Lean et.al., 2014; Lun et.al., 2016; Li et.al., 2017). Coto-Milan et al. (2013) concluded that a 1% change in the LPI results in an increase in economic growth of 1.1% to 3.4%.

The following are the studies on the effect of logistics performance on economic growth (Karakas, 2014; Bozkurt, Efeoglu and Sevinc, 2017; Tunc and Kaya, 2016; Burmaoglu, 2012) the relationship between logistics performance and economic growth (Şimsek and Yigit, 2019); main determinants of logistics performance with panel data analysis (Wong and Tang, 2018); the effects of information and communication technologies on logistics performance (Kim and Lu, 2019); importance and determinants of logistics performance of selected countries (Erkan, 2014b) the effects of the logistics industry on international trade (Emirkadı and Balcı, 2018; Ofluoglu, Kalaycı, Artan and Bal, 2018); the relationship of logistics activities with national economies (Güngör, Dursun and Karaoglan, 2019); the effects of relationship marketing orientations of logistics companies on logistics performance (Akdogan and Durak, 2017); the mediator effect of logistics performance index on the relationship between foreign trade volume

(Uca, İnce, and Sumen, 2016); the effects of logistics services on growth in exports (Ateş and Işık, 2010); the impact of the logistics sector on competitiveness (Erkan, 2014a); relationship between export diversification and growth (Ceviker and Tas, 2011); analysis of logistics performance index (Pekmezci and Mutlu, 2018); the relationship between growth and logistics performance index of countries (Karaköy and Üre, 2019). Finally, according to Abbas et al. (2023), given the local and global implications of such seemingly small improvements in the environmental and social conditions of supply chain operations, the findings of the study, as described for highly perishable foods, emphasize that incentives to improve such transportation and distribution channels should be broadly supported by operations management.

The studies in the literature used the logistics performance of OECD countries with the SWARA-based EDAS method (Gök Kısa and Ayçin, 2019); the entropy-based EDAS method of performance analysis of logistics firms (Ulutaş, 2018); the logistics performance of selected Asian countries with the TOPSIS method (Oğuz, Alkan, and Yılmaz, 2019); the SD and WASPAS methods of the logistics performance index of the G-20 countries (Ulutaş and Karaköy, 2019); and the logistic performance index with data envelopment analysis (DEA) (Marti, Martín, and Puertas, 2017) as methods of evaluation. In this study, important economic variables such as economic growth and trade volume were evaluated by decision-making methods using the logistics performance variable, which is critically important for the production sector. An interdisciplinary study is needed because of its original value in terms of testing the variables of the study using different methods.

3. Data Set and Methodology

This study uses the multi-criteria decision-making (MCDM) method to assess logistics performance, trade volume, and economic growth in the top 20 countries with the highest logistics performance in 2018. Due to data collection limitations, three countries—United Arab Emirates, China, and Singapore—were excluded from the analysis. The data, obtained online as secondary sources, were based on annual indices. The interdisciplinary study explores the relationships between Logistics Performance Index (LPI), economic growth, and trade volume in countries with high logistics performance. Data on LPI, trade volume, and economic growth were compiled from official databases.

Based on expert opinions and the literature review results, the multi-criteria decision-making (MCDM) technique was chosen as the most suitable method for data analysis. MCDM methods were employed to rank countries based on logistics performance levels using variables such as logistics performance indices, economic growth rates, and trade volume indicators, and to assess performance levels related to economic growth and trade volume.

To evaluate logistics performance in accordance with economic growth and trade volume, entropy and TOPSIS were used together, and the countries were sorted based on their performance. The current evaluation criteria were determined using entropy, as entropy is a suitable method for determining the weight of each criterion. The logistics performances of the countries were evaluated with TOPSIS.

1. The entropy can be applied from part to whole. Additionally, the method is accepted as one of the few objective evaluation methods that can be applied at the point of aesthetic evaluation. Since information about building forms is also analyzed in this method, weighting calculation techniques that involve more than one criterion are considered objective methods. The weights of the criterion in the entropy method are calculated with the current data in the decision matrix, and as there is no need for another evaluation, the method is easily applied.

2. The TOPSIS method was selected for its ability to determine the closest distance to the positive ideal solution and the farthest distance from the negative ideal solution. The positive ideal solution represents the optimal combination of criteria, whereas the negative ideal solution signifies the least favorable combination. Table 1 presents the steps involved in the Entropy method (Karami and Johansson, 2014) and the TOPSIS method (Ayçin and Aşan, 2018).

Table 1. Application Stages of Entropy and TOPSIS

Stages	***Entropy***	***TOPSIS***
1. Stage	*Creation of the Decision Matrix (D)* $D=\begin{matrix}A_1\\A_2\\\vdots\\A_m\end{matrix}\begin{bmatrix}X_{11} & X_{12} & \dots & X_{1n}\\X_{21} & X_{22} & \dots & X_{2n}\\\vdots & \vdots & \dots & \vdots\\X_{m1} & X_{m2} & \dots & X_{mn}\end{bmatrix}$	*Creation of the Decision Matrix (A)* $A_{ij}\begin{bmatrix}a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n}\\a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n}\\\vdots & \vdots & \dots & \vdots\\a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn}\end{bmatrix}$
2. Stage	*Normalization of the Decision Matrix* $pij=\frac{X_{ij}}{\sum_{i=1}^{m}X_{ij}}\forall\, i,j$	*Creation of the Normalized Decision Matrix (R)* $r_{ij}=\frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^{m}{a_{kj}}^2}}$ *(i=1,2,...,m and j=1,2,...,n)*
3.Stage	*Finding the Entropy Values Related to the Criteria* $eij=-k.\sum_{j=1}^{n}pij.ln(pij)$ *i=1,2,...,m and j= 1,2,...,n* $k=(ln(m)^{-1})$ *eij=0≤ej≤1*	*Creation of a Weighted Standard Decision Matrix (V)* $V_{ij}=\begin{bmatrix}w_1r_{11} & w_2r_{12} & \dots & w_nr_{1n}\\w_1r_{21} & w_2r_{22} & \dots & w_nr_{2n}\\\vdots & \vdots & \dots & \vdots\\w_1r_{m1} & w_2r_{m2} & \dots & w_nr_{mn}\end{bmatrix}$
4. Stage	*Finding the Degree of Differentiation* $dj=1-ej$ $j=1,2,...,n$	*Creation of Ideal (A^+) and Negative Ideal (A^-) Solutions* $A^+=\left\{\left(\max_i v_{ij}\,|j\in J\right),(\min_i v_{ij}\,|j\in J')\right\}$ $A^-=\left\{\left(\min_i v_{ij}\,|j\in J\right),(\max_i v_{ij}\,|j\in J')\right\}$
5.Stage	*Calculation of Entropy Criterion Weights* $w_j=\frac{d_j}{\sum_{j=1}^{n}d_j}$	*Calculation of Separation Measures* $S_i^*=\sqrt{\sum_{j=1}^{n}(v_{ij}-v_j^*)^2}$ $S_i^-=\sqrt{\sum_{j=1}^{n}(v_{ij}-v_j^-)^2}$
6. Stage	*Making Corrections If There are Negative Data*	*Calculation of Relative Closeness to the Ideal Solution* $C_i^*=\frac{S_i^-}{S_i^-+S_i^*}$

MCDM methods are preferred because they contribute to decision-making in terms of the degree to which the variables affect each other, the evaluation of their relationships, and the sorting of their priorities.

4. Results

A weighted standard decision matrix was generated using the entropy weighting model, allowing for the ranking of criteria based on the actual data values. The criteria weights were determined using the entropy method, and the subsequent step involved evaluating country performances with the TOPSIS method. Table 2 displays the criteria weights determined at the 5th stage of the entropy method.

Table 2. Criteria Weights Calculated through the Entropy Method.

	(GDP)	**(LPI)**	**(TR)**
Weight	0,254393	0,265309	0,231348

Following the TOPSIS method, the weights were calculated. In the 1st stage, a decision matrix (A) was created and then normalized in the 2nd stage. In Stage 3, a weighted standard decision matrix was generated by multiplying each criterion's weights, derived from the entropy method, with the values from the normalized decision matrix, as shown in Table 3:

Table 3. Weighted normalized decision matrix (V)

Weighted Normalized Decision Matrix (V)			
	(GDP)	**(LPI)**	**(TR)**
Germany	0,028	0,061	0,031
Sweden	0,041	0,060	0,027
Belgium	0,050	0,060	0,085
Austria	0,077	0,060	0,037
Japan	0,016	0,058	0,015
Netherlands	0,069	0,061	0,074
Singapore	0,056	0,064	0,083
Denmark	0,059	0,061	0,025
United Kingdom	0,063	0,055	0,017
Finland	0,032	0,063	0,026
United Arab Emirates	0,115	0,060	0,074
Hong Kong SAR, China	0,054	0,060	0,139
Switzerland	0,032	0,061	0,037
United States	0,032	0,057	0,008
New Zealand	0,033	0,054	0,016
France	0,040	0,058	0,020
Spain	0,084	0,058	0,026
Australia	0,056	0,055	0,017
Italy	0,057	0,055	0,026
Canada	0,053	0,060	0,022

In the fourth stage of the method, the ideal positive (A+) and ideal negative (A-) solution sets are established. The ideal positive solution set is determined by selecting the highest value from each column in the weighted normalized decision matrix, while the ideal negative solution set is formed by choosing the lowest value from each column. The resulting ideal positive and negative values are presented in Table 4.

Table 4. Determination of the Ideal (A+) and Negative Ideal (A-) Solutions

Determination of the Ideal (A+) and Negative Ideal (A-) Solution			
A+	0,114650	0,064435	0,139211
A-	0,015913	0,053946	0,008378

The next stage calculates the deviations of each decision point from the positive ideal solution and negative ideal solution points. The positive ideal discrimination (S+) and negative ideal discrimination (S-) values of each decision point are given in Table 5 (5. Stage)

Table 5. Calculation of Alternatives' Distances

Calculation of Distances of the Alternatives		
	S+	**S-**
Germany	0,139	0,027
Sweden	0,135	0,032
Belgium	0,084	0,084
Austria	0,109	0,068
Japan	0,159	0,008
Netherlands	0,080	0,085
Singapore	0,081	0,086
Denmark	0,127	0,047
United Kingdom	0,133	0,048
Finland	0,140	0,025
United Arab Emirates	0,066	0,119
Hong Kong SAR, China	0,061	0,136
Switzerland	0,132	0,033
United States	0,155	0,016
New Zealand	0,148	0,019
France	0,141	0,027
Spain	0,118	0,071
Australia	0,136	0,041
Italy	0,127	0,045
Canada	0,133	0,039

Table 6 displays the relative closeness of each decision point to the ideal solution (C) in the final stage of the method. Countries are ranked based on their C+ values, which indicate their proximity to the ideal solution, from highest to lowest. The country with the highest C+ value is closest to the ideal solution and should be prioritized first, while the country with the lowest C+ value is considered the least preferred.

Table 6. Calculation of the relative closeness to the ideal solution

Calculation of Relative Closeness to the Ideal Solution			
No	**Countries**	**C+**	**Row**
1	Germany	0,1609	15
2	Sweden	0,1901	14
3	Belgium	0,5011	5
4	Austria	0,3839	6
5	Japan	0,0492	20
6	**Netherlands**	**0,5154**	**3**
7	Singapore	0,5152	4
8	Denmark	0,2708	8
9	United Kingdom	0,2675	9
10	Finland	0,1531	17
11	**United Arab Emirates**	**0,6433**	**2**
12	**Hong Kong SAR, China**	**0,6908**	**1**
13	Switzerland	0,2025	13
14	United States	0,0949	19
15	New Zealand	0,1134	18
16	France	0,1604	16
17	Spain	0,3752	7
18	Australia	0,2316	11
19	Italy	0,2600	10
20	Canada	0,2285	12

Based on the data in Table 6, countries are ranked according to logistics performance, economic growth, and trade volume criteria. The country with the highest C+ value achieved the best performance, while the country with the lowest C+ value had the poorest performance. Consequently, the top-performing countries in terms of logistics performance, economic growth, and trade volume are the Netherlands, Luxembourg, the USA, Australia, Switzerland, Sweden, Denmark, Spain, Austria, Canada, Finland, France, Germany, Belgium, the UK, Norway, and Japan.

The Netherlands produces agricultural products using innovative agricultural technologies. It is the second-largest exporter of agricultural products in the world. Wageningen University in the Netherlands is a university with significant achievements in sustainable growth and agriculture. Universities are conducting studies on production, technology, marketing, distribution networks, and R&D. There are many important R&D projects, and there is an increase in productivity. The Netherlands also has a highly qualified workforce capacity. The R&D centers of 12 of the world's 40 largest food and beverage industries are located in the Netherlands. The Netherlands is not only an exporter of agricultural products but also agricultural machinery. The consultancy activities carried out on agricultural processes are also considered service exports. Behind all the successes lies the fact that the Netherlands is one of the most important maritime trading countries in history. Having an important port city such as Rotterdam also positively affects the trade volume and logistics performance of the country (Donat, 2015).

5. Conclusions

The literature review indicated that research on the impact of logistics performance on trade volume is limited, with existing studies differing in methodology and variables. This study utilized the Entropy-TOPSIS multi-criteria decision-making methods to evaluate logistics performance, trade volume, and economic development among the top 20 countries with the highest logistics performance scores. The unique aspects of this study include its choice of countries, distinct methodologies, and the policy implications proposed.

The Netherlands ranked first among the countries based on the criteria of economic growth, logistics performance, and trade volume. If the evaluation was performed with the data from 2018 without the weights of these criteria, then the trade volume of the Netherlands in the decision matrix would be 100,1, and the contribution to economic growth would be 3,5. The logistics performance rate of 4,07 also contributed to the Netherlands being the highest country in terms of general performance. The results show how all criteria have an important role in determining the values that are generated after the data are weighted. The entropy-weighted TOPSIS method revealed that Japan was the country with the lowest performance. Despite its trade volume ratio of 97,2, based on nonweighted data, Japan contributes to economic growth by 0,8. A logistics performance rate of 3,99 also puts Japan at the end of the list.

In summary, countries should also be good at logistics activities to increase their trade volume, which has an important share in ensuring economic growth. These results parallel those of previous studies (Marti, Martín, and Puertas, 2017; Erkan, 2014b; Uca, İnce, and Sumen, 2016). The competitive and cost advantages achieved through logistics activities will boost trade volume over the long term and foster a favorable environment for economic growth. To achieve a good level of logistics performance, countries should increase their R&D activities and improve the quality of science, technology, and transportation services.

Globalization and increased competition have made logistics an important component of global trade. For developing countries, enhancing logistics performance and leveraging globalization benefits are crucial for participating in global trade. Efficient logistics activities lower production costs and improve access to goods and services. To enable countries to access goods and services affordably, promptly, and reliably, it is essential to improve the quality of trade-related infrastructure through better logistics services. As mentioned before, logistics performance is effective at increasing trade volume, attracting FDI, enhancing product diversity, and ultimately achieving economic growth. An increase in trade volume in a country not only contributes to economic growth and development but also provides an opportunity to participate in global trade and gain a larger share of the global trade pie. To accomplish this, it is essential to improve logistics performance, increase related investments, and update policies accordingly. The high logistics performance observed in developed countries supports these assertions. In this context, the studies of Martí, Puertas, and García (2014); Korinek and Sourdin (2011); Kunaka, Mustra, and Saez (2013); and Lakshmanan (2007) have shown parallel findings.

The role of logistics in all sectors of agriculture, industry, and service in developed countries should not be underestimated. For this reason, developing countries in particular should attach importance to logistics activities to gain cost advantages and additional gains from trade volume. The logistics sector is considered a vital element of developed economies, and many studies have investigated its influence on a country's welfare (Özdağoğlu et al., 2022; D'Aleo, 2015; Altıntaş, 2022). The service quality in logistics parallels the richness of the economy (Arvis, et al., 2014). It is very difficult for national economies to achieve economic growth

without logistics performance. In this respect, it can be emphasized that countries should pay attention to their own capabilities and logistics performance indicators when evaluating their economies and that they should not ignore these details in their decisions.

Investment in logistics is crucial for increasing trade volume. Logistics is a sector in which intense competition is going through rapid change, and it requires innovation. In particular, the sector needs to keep up with changes in information and communication technologies. Companies should also adapt to Logistics 4.0, which is the name given to the transformation of logistics.

Countries that can produce quality products at lower costs and those that offer a low-cost transportation channel for products have a competitive advantage because high logistics costs hinder international trade. For this reason, countries should revise their policies and change to those that offer a competitive advantage in logistics in addition to launching initiatives to improve logistics systems (Aigigner, 1998; Jhawar et al., 2017).

Yeung (2006), Hausmann et al. (2013), Martí et al. (2014), Gani (2017), La and Song (2017), Tang and Abosedra (2019), Host et al. (2019), Yeo et al. (2020), Halaszovich and Kinra (2020), Liang and Liu (2020), Yeo and Deng (2020), Luttermann et al. (2020), and Song and Lee (2022) have concluded that logistics performance positively affects economic growth by increasing trade. The findings of this study support the observation that improved logistics performance boosts trade volume and, in turn, drives economic growth. Previous research has mainly focused on export values, due to the greater impact of logistics performance on exports relative to imports. Studies by Puertas, Martí, and García (2014), Gani (2017), Host, Skender, and Zaninovic (2019) have also reached similar conclusions. Numerous studies have explored the connection between logistics infrastructure and regional economic growth (Cheng and Peng, 2006; Yuan and Kuang, 2010; Chu, 2012; Huang and Peng, 2014; Lean et al., 2014; Hayaloğlu, 2015).

It is believed that future qualitative research on the subject can also contribute significantly to the literature. Additionally, analyzing the factors that influence the calculation of logistics performance index scores and investigating the impact levels of these factors on the obtained results would be another valuable contribution to the field. . Future research could explore food quality issues across various supply chain routes, in addition to supply chain management systems and environmental impact measurement policies (Abbas et al., 2022). In this context, examining the relationship between logistics performance and trade volume with a different sample could also be considered.

In the light of this study considering the different scenarios that will develop or the possibilities that may be encountered in the future, dangerous economic crises and global epidemics will contribute to the reaction of enterprises to these processes in favour of their companies. It is thought that the planning of studies to increase logistics performance in order to improve the ability of companies to meet difficult periods will be the basis for decision makers to maximise their contribution to economic growth. In addition, it is thought to be a guiding for different planned studies and inspiring at the point of determining the subject

References

Abbas, H., Zhao, L. Gong, Xi. & Faiz, N. (2023). The perishable products case to achieve sustainable food quality and safety goals implementing on-field sustainable supply chain model. *Socio-Economic Planning Sciences*, 87, 101562. https://doi.org/10.1016/j.seps.2023.101562

Abbas, H., Zhao, L., Gong, X., Jiang, M. & Faiz, N. (2022). Environmental effects on perishable product quality and trading under OBOR supply chain different route scenarios. *Environmental Science and Pollution Research,* 29, 68016–68034, https://doi.org/10.1007/s11356-022-20486-6

Aigigner, K. (1998). A framework for evaluating the dynamic competitiveness of countries. *Structural Change and Economic Dynamics*, 9(2), 159–188.

Akdogan, M.S. & Durak, A. (2017). The impact of relationship marketing orientations of logistics companies on logistics and marketing performance. *International Journal of Social Research*, 10 (50), 621-633.

Altıntaş, F. F. (2022). G7 Ülkelerinin Lojistik Etkinlik ve Verimlilik Performanslarının Değerlendirilmesi. (1), 78-93. *Journal of Productivity*, https://doi.org/10.51551/verimlilik.734258

Amendolagine, V., Presbitero, A., Rabellotti, R., & Sanfilippo, M. (2019). Local sourcing in Developing countries: The role of foreign direct investments and global value chains. *World Development*, 113(C), 73–88. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2018.08.010

Araz, O.M., Choi, T.M., Olson, D.L. ve Salman, F.S. (2020). Data Analytics for Operational Risk Management. Decision Sciences. Online at 05 May 2020. https://doi.org/10.1111/deci.12443

Arvis, J., Mustra, M., Ojala, L., Shepherd, B., & Saslavsky, D. (2010). Connecting to compete: Trade logistics in the global economy, World Bank. https://doi.org/10.1596/24599

Arvis, J., Mustra, M., Panzer, J., Ojala, L., & Naula, T. (2007). Connecting to compete: Trade logistics in the global economy, *World Bank*. https://doi.org/10.1596/24600

Arvis, J.F., Saslavsky, D., Ojala, L., Shepherd, B., Busch, C. & Raj, A. (2014). Connecting to compete 2014 trade logistics in the global economy the logistics performance ındex and ıts ındicators. *The International Bank for Reconstruction and Development/the World Bank*, Washington, DC. http://hdl.handle.net/11146/165

Ateş, İ. ve Işık, E. (2010). Türkiye'de lojistik hizmetlerinin gelişiminin ihracattaki büyümeye etkileri. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2 (1), 99-106.

Awokuse, T. O. (2008), Trade Openness and Economic Growth: Is Growth Export-Led or Import-Led?, *Applied Economics*, 40,161–173. https://doi.org/10.1080/00036840600749490

Ayçin, E. & Aşan, H. (2018). BIST'te işlem gören bilişim sektöründeki firmaların finansal performanslarının entropi ve TOPSIS yöntemleri ile değerlendirilmesi. *İzmir Uluslararası İktisadi İdari Bilimler Kongresi,* (1-20).

Baldvin, R. ve di Mauro, B.W. (2020). Introduction. In R. Baldwin, R. & B.W. di Mauro (Eds) Economics in the Time of COVID-19. 59-73. CEPR Press, UK, 2020. ISBN: 978-1-912179- 28-2. Barribal

Bozkurt, E., Efeoğlu, R. & Sevinç, H. (2017). Türkiye ve Avrasya ekonomilerinde taşımacılık sektörünün ekonomik büyümeye etkisi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 11, 173-187.

Bozma, G., Başar, S. İ., & Aydin, S. (2017). Lojistik Performansinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. The International New Issues in Social Sciences, 5(5), 401-414.

Burmaoğlu, S. (2012). Ulusal inovasyon göstergeleri ile ulusal lojistik performansı arasındaki ilişki: AB ülkeleri üzerine bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 12 (2), 193-208.

Bwalya, S. M. (2006). Foreign direct investment and technology spillovers: Evidence from panel data analysis of manufacturing firms in Zambia. *Journal of Development Economics*, 81(2), 514–526. https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2005.06.011

Çeviker, A. & Taş, İ. (2011). Türkiye'de ihracat çeşitlendirmesi ve büyüme ilişkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 1-10.

Cheng, S.P. & Q.Y. Peng (2006), Empirical Analysis on the Effects of Anhui Logistics Industry on Economic Growth, *Jiaotong Standardization*, 2, 186-189.

Chenneveau, D., Eloot, K., Kuentz, J.F. ve Lehnich, M. (2020a). Coronavirus and technology supply chains: How to restart and rebuild. Retrieved from McKinsey & Company, March 2020. https://www.mckinsey.com/business-functions/operations/our-insights/coronavirus-andtechnology-supply-chains-how-to-restart-and-rebuild

Chu Z (2012) Logistics and economic growth: a panel data approach. *The Annals of Regional Science*, 49(1):87–102. https://doi.org/10.1007/s00168-010-0434-0

Coto-Millán, P., Agüeros M., Casares-Hontañón P., & Pesquera, MÁ. (2013) Impact of logistics performance on world economic growth (2007–2012). *World Review of Intermodal Transportation Research,* 4(4):300–310. https://doi.org/10.1504/WRITR.2013.059857

D'aleo, V. (2015). The mediator role of logistic performance index: a comparative study. *Journal Of International Trade, Logistics and Law,* 1(1), 1-7.

Demir, M. H. (2013). Çağdaş lojistik uygulamaları. *Anadolu Üniversitesi, AÖF Yayınları,* Eskişehir, 1-31.

Developed Economy Definition.Investopedia (2010-04-16). Retrieved February 12, 2017. From https://www.investopedia.com/terms/d/developed-economy.asp

Devlin, J., & Yee, P. (2005). Trade logistics in developing countries: The case of the Middle East and North Africa. The World Economy, 28, 435–456. https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2005.00620.x

Donat, İ. (2020, Haziran 8). Erişim adresi https://businessht.bloomberght.com/piyasalar/haber/1072193-tarimda-hollanda-mucizesi

Drucker, P. (2002). Managing in the next societ. *St. Martin Press,* New York.

Dupaľ A., Richnák P., Szabo Ľ., Porubanová K. (2019): Modern trends in logistics of agricultural enterprises. Agricultural Economics – Czech, 65: 359–365. https://doi.org/10.17221/367/2018-AGRICECON

Emirkadı, Ö. & Balcı, H. (2018). Lojistik sektörü ve Türkiye dış ticaretine etkileri. *Journal of Institute of Economic Development and Social Studies*, 4 (8), 123-132. https://doi.org/10.31623/iksad.47

Erkan, B. (2014a). Türkiye'de lojistik sektörü ve rekabet gücü. *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*,1, 44-65.

Erkan, B. (2014b). The importance and determinants of logistics performance of selected countries. *Journal of emerging issues in economics, finance and banking (JEIEFB) an online International monthly journal*, 3(6), 1237-1254.

Gani, A. (2017). The Logistics Performance Effect in International Trade, *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, 33/4, 279-288. https://doi.org/10.1016/j.ajsl.2017.12.012

Globenewsire. https://www.globenewswire.com/en/news-release/2023/02/24/2615323/0/en/Logistics-Market-Size-to-Attain-Around-USD-18-23-Trillion-by-2032.html#:~:text=As%20per%20Precedence%20Research%2C%20the,5.48%25%20from%202023%20to%202032.&text=Ottawa%2C%20Feb.,USD%2010.68%20trillion%20in%202022.

Gök Kısa, A. C. & Ayçin, E. (2019). OECD ülkelerinin lojistik performanslarının swara tabanlı edas yöntemi ile değerlendirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 301-325. https://doi.org/10.18074/ckuiibfd.500320

Güngör, Ş., Dursun, E. & Karaoğlan, A. (2019). Lojistik faaliyetlerin Akdeniz ülke ekonomileri ile ilişkisi. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 6 (2), 2148-3876. https://doi.org/10.26650/JEPR578094

Haberler. G. (1933) The Theory of International Trade: with applications to commercial policy. 1936 translation, New York: Macmillan

Halaszovich, T. F., & Kinra, A. (2020). The Impact of Distance, National Transportation Systems and Logistics Performance on FDI and International Trade Patterns: Results from Asian Global Value Chains. *Transport Policy*, 98, 35-47. https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2018.09.003

Hausman, W. H., Lee, H. L. & Subramanian, U. (2013). "The Impact of Logistics Performance on Trade", Production and Operations Management, 22/2, 236-252. https://doi.org/10.1111/j.1937-5956.2011.01312.x

Hayaloglu, P. (2015), "The Impact of Developments in the Logistics Sector on Economic Development: The Case of OECD Countries," International Journal of Economics and Financial Issues, 5(2), 523-530

Helling A, Poister TH (2000) US maritime ports: trends, policy implications, and research needs. *Economic Development Quarterly*, 14(3), 300–317. https://doi.org/10.1177/089124240001400309

Host, A., Skender, H. P. & Zaninović, P. A. (2019). Trade Logistics–The Gravity Model Approach, Zbornik Radova Ekonomski Fakultet u Rijeka, 37/1, 327-342. https://doi.org/10.18045/zbefri.2019.1.327

Hu, K., Gan, X.Q., Gao, K. (2012), Co-integration Model of Logistics Infrastructure Investment and Regional Economic Growth in Central China. Physics

Ing, Global transport and logistics outlook: normalisation in a different World https://www.ing.com/Newsroom/News/Global-transport-and-logistics-outlook-normalisation-in-a-different-world.htm

Isard. W. & Peck. M.J. (1954). Location Theory and International and Interregional Trade Theory. *The Quarterly Journal of Economics*. 68(1). 97-114. https://doi.org/10.2307/1881920

Ivanov, D. (2020). Predicting the impacts of epidemic outbreaks on global supply chains: A simulation-based analysis on the coronavirus outbreak (COVID-19/SARS-CoV-2) case. Transportation Research Part E, 136, 101922 https://doi.org/10.1016/j.tre.2020.101922

Ivanov, D. (2021). Exiting the COVID-19 pandemic: After-shock risks and avoidance of disruption tails in supply chains. Annals of Operations Research, https://doi.org/10.1007/s10479-021-04047-7

Jhawar, A., Garg, S. K., & Khera, S. N.(2017). Improving logistics performance through investments and policy intervention: A causal loop model. *International Journal of Productivity and Quality Management*, 20(3), 363–391. https://doi.org/10.1504/IJPQM.2017.082638

Jones. R.W. (1977). Two-Ness" in Trade Theory: Costs and Benefıts. Specıal Papers in Internatıonal Economıcs No. 12. https://ies.princeton.edu/pdf/SP12.pdf

Karaca, Z. (2023). Evaluation of the Investment Environment of Provinces with Entropy-TOPSIS Method, Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences, 10 (2), 571-581. https://doi.org/10.17336/igusbd.1066479

Karakaş, A. (2014). OECD ve OECD dışı ülkelerde elektrik tüketimi, nüfus ve gelir ilişkisi: 1990-2011 dönemi için bir panel veri analizi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish Or Turkic*, 9(2), 845-853.

Karaköy, Ç. & Üre, S. (2019). *Yüksek ve orta gelirli ülkelerde büyüme ve lojistik performans endeksi arasındaki ilişki.* Al -Farabi 4. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Kongre Özet Kitabı, (575-580).

Karami, A., & Johansson, R. (2014). Utilization of multi attribute decision making techniques to ıntegrate automatic and manual ranking of options. *Journal of Information Science and Engineering*. 30(2), 519-534.

Kevin, X. Li, Mengjie Jin, Guanqiu Qi, Wenming Shi & Adolf K. Y. Ng. (2018). Logistics as a driving force for development under the Belt and Road Initiative – the Chinese model for developing countries, *Transport Reviews*, 38(4), 457-478. https://doi.org/10.1080/01441647.2017.1365276

Kibritçioğlu, A. (1998). "Iktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modelerinde Beseri Sermayenin Rolü", 53(1-4), 207-230.

Kilpatrick, J. ve Barter, L. (2020). COVID-19 Managing supply chain risk and disruption. Retrieved from Deloitte. https://www2.deloitte.com/global/en/pages/risk/articles/covid-19-managingsupply-chain-risk-and-disruption.html

Kim, J. & Lu, Y. (2019). Information communication technology and global logistic performance, ıct and global logistic performance. *Twenty-Fifth Americas Conference on Information Systems,* Cancun.

Korinek, J., & Sourdin, P. (2011). To what extent are high-quality logistics services trade facilitating? OECD Trade Policy Working Paper No. 108. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/18166873

KPMG, (2019). Taşımacılık Sektörel Bakış. Erişim adresi https://Assets.Kpmg/Content/Dam/Kpmg/Tr/Pdf/2019/05/Sektorel-Bakis-2019-Tasimacilik.Pdf

Küçük, B. (2013). *Türkiye'de bölgesel kalkınma ile lojistik performans düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi https://openaccess.maltepe.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12415/2715/10014723.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Kunaka, C., Mustra, M., & Saez, S. (2013). Trade dimensions of logistics services: A proposal for trade agreements. The World Bank Policy Research Working Paper. Retrieved from https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/12155

La, K. W. & Song, J. G. (2019). An Empirical Study on the Effects of Export Promotion on Korea-China-Japan Using Logistics Performance Index (LPI), *Journal of Korea Trade*, 23(7), 96-112. https://ssrn.com/abstract=3533633

Lagneaux, F. (2008). Economic ımportance of Belgian transport logistics. *National Bank of Belgium Working Paper Series*, 125.

Lakshmanan, T. (2007). The wider economic benefits of transportation: An overview. International transport forum, OECD [Discussion Paper]. https://doi.org/10.1787/20708270

Le, D.N. (2022), "Export, Logistics Performance, and Regional Economic Integration: Sectoral and Sub-Sectoral Evidence from Vietnam", *Journal of International Logistics and Trade*, 20(1), 37-56. https://doi.org/10.24006/jilt.2022.20.1.037

Lean, HH., Huang W. & Hong J (2014) Logistics and economic development: experience from China. *Transport Policy*, 32, 96– 104. https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2014.01.003

Lee S, & Lee C (2002). E-company ceo websites: contents and information value. *Management Decision*, 40 (2), 158–167. https://doi.org/10.1108/00251740210422839

Lee, S. M., Ribeiro, D., Olson, D. L. & Roig, S. (2007). The importance of the activities of service business in the economy: welcome to the service business. *An International Journal Service Business*, 1, 1–5. https://doi.org/10.1007/s11628-006-0007-6

Liang, R. & Liu, Z. (2020). Port Infrastructure Connectivity, Logistics Performance and Seaborne Trade on Economic Growth: An Empirical Analysis on "21st-Century Maritime Silk Road", *Journal of Coastal Research*, 106(SI), 319-324. https://www.jstor.org/stable/48639610

Limao N, Venables AJ (2001) Infrastructure, geographical disadvantage, transport costs, and trade. World Bank Econ Review 15(3), 451–479. https://doi.org/10.1093/wber/15.3.451

Liping, Z. & Xubiao, Y. (2011). "Study on the Relationship between Shanghai Air Logistics And İnternational Trade", Journal of System and Management Sciences, 1(2), 68-75.

Liu, N., Chen, Y., & Zhou, Q. (2007). Spatial spillover effects of transport infrastructure on regional economic growth. Journal of Southeast University (English Edition), 23, 33-39.

Lun YV, Carlton J, & Bichou K (2016) Examining the economic impact of transport complex economies. J Shipping Trade 1(1):1–17

Luttermann, S., Kotzab, H. & Halaszovich, T. (2020). "The Impact of Logistics Performance on Exports, Imports and Foreign Direct Investment", World Review of Intermodal Transportation Research, 9/1, 27-46

Luttermann, S., Kotzab, H., & Halaszovich, T. (2017, June). The impact of logistics on international trade and investment flows. In The 29th NOFOMA conference taking on grand challenges. Lund University: NOFOMA

Lyu, L. & Jing, Z. (2015). The Impact of Modern International Logistics Development on International Trade in Tianjin. Management & Engineering, 21, 73–77. https://doi.org/10.5503/J.ME.2015.21.012

Ma, W., Cao, X. & Li, J. (2021). Impact of logistics development level on international trade in China: A provincial analysis. Sustainability (Switzerland), 13(4), 1–18. https://doi.org/10.3390/su13042107

Marti, L., Martín, J. C. & Puertas, R. (2017). A dea-logistics performance ındex. *Journal of Applied Economics*, 20 (1), 169-192. https://doi.org/10.1016/S1514-0326(17)30008-9

Marti, L., Puertas R. & Garcia, L. (2014). The Importance of The Logistics Performance Index in International Trade, *Applied Economics*, 46(24), 2982-2992. https://doi.org/10.1080/00036846.2014.916394

Medina-Smith, E. J. (2001). Is The Export-Led Growth Hypothesis Valid For Developing Countries? A Case Study Of Costa Rica. Policy Issues in International Trade and Commodities Study Series, No. 7

Melo, P., Graham, D., & Brage-Ardao, R. (2013). The productivity of transport infrastructure investment: A meta-analysis of empirical evidence. *Regional Science and Urban Economics*, 43(5), 695–706. https://doi.org/10.1016/j.regsciurbeco.2013.05.002

Navickas, V., Sujeta, L. & Vojtovich, S. (2011). Logistics Systems as a Factor of Country's Competitiveness. Ekonomika ir vadyba. 16: 231-237

OECD/WTO. (2013). Aid for Trade and Value Chains in Transport and Logistics. Alınan yer https://www.oecd.org/dac/aft/AidforTrade_SectorStudy_Transport.pdf

Ofluoğlu, N. Ö., Kalaycı, C., Artan, S. & Bal, H. Ç. (2018). Lojistik performansındaki gelişmelerin uluslararası ticaret üzerindeki etkileri: AB ve Mena ülkeleri örneği. *Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (24), 92-103.

Oğuz, S., Alkan, G. & Yılmaz, C. (2019). Seçilmiş Asya ülkelerinin lojistik performanslarının topsis yöntemi ile değerlendirilmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi,* Özel Sayı, 497-507. https://doi.org/10.21733/ibad.613421

Ojala, L. & Çelebi, D. (2015). The World Bank's logistics performance index (lPI) and drivers of logistics performance. *International Transport Forum*, 1-30.

Ozaydın O, Ülengin F. 2020. Impacts of COVID-19 on the transport sector and measures as well as recommendations of policies and future research: A Report on Turkey. SSRN, (in press). DOI: 10.2139/ssrn.3686628

Özbek, H.E. and Oğuz, S. (2024). Environmentally Friendly Supplier Selection for Reusable Masks: An Application with Entropy Based TOPSIS Method, Alanya Journal of Academic Review, 8(2), 563-575. https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1406618

Özdağoğlu, A., Ulutaş, A. & Keleş, M. K. (2022). Lojistik Değerlendirme Ölçütlerine Göre Ülke Sıralamaları: Farklı Yöntemlerin Sıralama Üzerindeki Etkisi, *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty (MAKU IIBFD),* 9 (1), 512-541. https://doi.org/10.30798/makuiibf.913369

Pekmezci, M. & Mutlu, H. M. (2018). *Türkiye'yi konu alan "lojistik performans indeksi" çalışmalarına yönelik bibliyometrik bir analiz*. IV. International Caucasus-Central Asia Foreign Trade and Logistics Congress, Aydın.

Perkins, P., Fedderke, J., & Luiz, J. (2005). An analysis of economic infrastructure investment in SouthAfrica.South African Journal of Economics, 73(2), 211–228. https://doi.org/10.1111/j.1813-6982.2005.00014.x

Puertas, R., Martí, L. & García, L. (2014). Logistics Performance and Export Competitiveness: European Experience, *Empirica*, 41, 467-480. https://doi.org/10.1007/s10663-013-9241-z

Queiroz, M.M., Ivanov, D., Dolgui, A. ve Wamba, S.F. (2020). Impacts of epidemic outbreaks on supply chains: mapping a research agenda amid the COVID-19 pandemic through a structured literature review. Annals of Operations Research, Published online at 16 June 2020, DOI 10.1007/s10479-020-03685-7

Ram, R. (1987). Exports and economic growth in developing countries: evidence from time-series and cross-section data. *Economic development and cultural change*, 36(1), 51-72. https://doi.org/10.1086/451636

Rodrigue, J-P., & Notteboom, T. (2017). Transportation, economy and society. In J.-P. Rodrigue, C. Comtois, & B. Slack (Eds.), The geography of transport systems (pp. 94–126). New York: Routledge

Romer, P. M. (1994). The Origins of Endogenous Growth. *Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 3–22. https://www.jstor.org/stable/2138148

Satır, H. (2024). Financial Performance Evaluation of Successful Businesses Operating in BIST IT Sector with Cash Flow Profile 2: Application with Entropy-TOPSIS Method, Hitit Journal of Social Sciences, 17 (2), 152-165. https://doi.org/10.17218/hititsbd.1442347

Sénquiz-Díaz, C. (2021). Transport infrastructure quality and logistics performance in exports. *Economics-Innovative and Economics Research Journal,* 9(1), 107-124. https://doi.org/10.2478/eoik-2021-0008

Shi, W., Bang, H., & Li, X. (2016). A cross-region analysis of the output elasticity of transport investmentin China.Maritime Policy and Management, 43(2), 222–241. https://doi.org/10.1080/03088839.2015.1129673

Shikur.Z.H. (2022). Logıstıcs Performance, Export, Agrıcultural, Manufacturıng and Aggregate Economıc Growth: A Focus On Sectoral Perspectıves. Journal Of Economıc Development. 47 (3).

Şimşek, T. & Yiğit, E. (2019). Lojistik performans ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: orta-doğu avrupa ülkeleri ve Türkiye örneği. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 7 (2), 169–177.

Solow, R. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94. https://doi.org/10.2307/1884513

Song, M. J., & Lee, H. Y. (2022). The relationship between international trade and logistics performance: A focus on the South Korean industrial sector. *Research in Transportation Business & Management*, 44, 100786. https://doi.org/10.1016/j.rtbm.2022.100786

Stannard S. 2020. COVID-19 in the maritime setting: the challenges, regulations and the international response. Int Marit Health, 71(2): 85-90

Tang, C. F., & Abosedra, S. (2019). Logistics performance, exports, and growth: Evidence from Asian economies. *Research in Transportation Economics*, 78, 100743. https://doi.org/10.1016/j.retrec.2019.100743

Tunç, H. & Kaya, M. (2016). Türkiye'de lojistik sektörünün gelişmesinde dış ticaretin rolü üzerine bir nedensellik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi,* 7 (14), 58-65.

Uca, N., İnce, H. & Sumen, H. (2016). The mediator effect of logistics performance ındex on the relation between corruption perception ındex and foreign trade volume. *European Scientific Journal,* 12 (25), 37-45. https://doi.org/10.19044/esj.2016.v12n25p37

Ulutaş, A. (2018). Entropi tabanli edas yöntemi ile lojistik firmalarinin performans analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (23), 53-66. https://doi.org/10.18092/ulikidince.458754

Ulutaş, A., & Karaköy, Ç. (2019). G-20 Ülkelerinin lojistik performans endeksinin çok kriterli karar verme modeli ile ölçümü. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 71-84.

UNCTAD (2015). Key Statistics and Trends in International Trade 2014. Alınan yer https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ditctab2014d2_en.pdf

UNCTAD. (2022a). Industry Leaders Highlight Urgent Need to Build Port Resilience. https://unctad.org/news/industry-leaders-highlighturgent-need-build-port-resilience.

Wang T-F., & Cullinane K (2006). The efficiency of European container terminals and implications for supply chain management. *Marit Econ Logist,* 8(1):82–99. https://doi.org/10.1057/palgrave.mel.9100151

Wang, L. (2005). International trade and modern logistics. *Finance Teaching and Research*, 1(1), 30-31.

Wang, M., & Choi, C. (2018). How logistics performance promote the international trade volume? A comparative analysis of developing and developed countries. International Journal of Logistics Economics and Globalization, 7(1), 49. https://doi.org/10.1504/IJLEG.2018.090504

Weber. A. (1929). Theory of Location of Industries. (Translated into English by Friedrich). Chicago: University of Chicago Press.

Wong, W. P. & Tang, C. F. (2018). The importance of the logistics performance index in international trade, *Applied Economics,* 46 (24), 2982-2992. https://doi.org/10.1080/00036846.2014.916394

World Bank. https://lpi.worldbank.org/international/aggregated-ranking

WTO. (2020). Second Quarter 2020 Merchandise Trade. https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/merch _latest.pdf,

WTO. (2021). World Trade Statistical Review 2021. https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2021_e/wts2021_e

Yeo, A. D., & Deng, A. (2020). Logistics performance as a mediator of the relationship between trade facilitation and international trade: A mediation analysis. *South African Journal of Economic and Management Sciences*, 23(1), 1-11. https://doi.org/10.4102/sajems.v23i1.3453

Yeo, A. D., Deng, A., & Nadiedjoa, T. Y. (2020). The effect of infrastructure and logistics performance on economic performance: The mediation role of international trade. *Foreign Trade Review*, 55(4), 450-465. https://doi.org/10.1177/0015732520947676

Yeung, A. C. (2006). "The Impact of Third-Party Logistics Performance on the Logistics and Export Performance of Users: an Empirical Study", *Maritime Economics and Logistics*, 8, 121-139. https://doi.org/10.1057/palgrave.mel.9100155

Yuan, H., & Kuang, J. (2010). The relationship between regional logistics and economic growth based on panel data. In ICLEM 2010: *Logistics For Sustained Economic Development: Infrastructure, Information, Integration* (pp. 618-623).

Zhang, B. Y. (2009). A Study on the Influence of Logistics on the Import and Export Trade in China. *Journal of International Trade*, 1(1), 19-24.

Financial disclosures

The authors declared that this study did not receive any financial support.

Conflict of Interest

The authors declare that they have no competing interest.

Acknowledgements

The authors have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Akarsu, H.; Dokak, H. (2025). "Doğaya Manzara Resmi Dışından Bakmak: Çevre Sorunları ve Sanat", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 253-267. **Gönderim Tarihi**: 06.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 17.10.2024-20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1556277

Yazar/Author

Handan AKARSU* , Hüsnü DOKAK**

Makale Adı/Article Name

Doğaya Manzara Resmi Dışından Bakmak: Çevre Sorunları ve Sanat***

Looking At Nature From Outside The Landscape Painting: Environmental Issues And Art

ÖZ

Her şeye rağmen doğa hala sanata ve bilime ilham kaynağı olmaya devam ediyor. Ancak, ne Rönesans dönemi gibi doğayı keşfetmeye ne de modernizm dönemindeki gibi doğaya yeni anlamlar yüklemeye gerek duyulan bir çağdayız. Sanatçılar seyirlik görüntüsünden zevk almaya devam ederken, bambaşka bir duygu ile, kirlenen, bozulan ve tehlike altındaki görüntüsünün verdiği endişe ile doğayı kendine konu seçmektedir. 1990'lı yılların başından itibaren hemen hemen her coğrafyada ortaya çıkan, başta iklim krizinin yarattığı sorunları olmak üzere, bilinçsizce yapılan üretimin, tüketimin, teknolojinin ve politikaların yarattığı küresel çevre sorunları günümüz sanatçılarının küresel boyutta ele aldıkları konuların başında yer almaktadır. Günümüz sanatçısı, yaşanan sorunlara ilgisiz kalmamakta, problemlerin çözümüne katkıda bulunan bir birey olarak sorumluluk almaktadır. Küresel boyutta yaşanan çevre sorunlarını ciddiye alan sanatçılar, çıkar amaçlı politikalar için bilinçsizce tahrip edilen doğanın insanlık için ne denli büyük kayıplar yarattığını sanat üzerinden toplumun gündeminde tutmaktadır. Sanatçıların bu çabaları sayesinde Dünyada çevre sorunlarına karşı gittikçe artan bir sanatçı ilgisi oluşmuştur. Bu makale, ülkemizde de yaşanan çevre sorunlarının yeterince gündemde tutulmasını sağlamak amacındadır. Sanat çevresinde ve sanat eğitimi alan genç sanatçı adaylarının ilgisini çevre sorunlarına çekmek yine bu makalenin önemli amaçlarından birini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Habitat, Doğa, Çevre Sorunları, Manzara

ABSTRACT

Despite everything, nature continues to inspire art and science. However, we are in an era where there is no need to explore nature like in the Renaissance, or to attribute new meanings to nature like in the modernist era. While artists continue to enjoy the spectacle of nature, they choose nature as their subject with a completely different feeling, with the anxiety caused by its polluted, deteriorated and endangered image. Global environmental problems caused by unconscious production, consumption, technology and policies, especially the problems caused by the climate crisis, which have emerged in almost every geography since the early 1990s, are among the topics that contemporary artists address on a global scale. Contemporary artists do not remain indifferent to the problems experienced, but take responsibility as individuals who contribute to the solution of the problems. Artists who take global environmental problems seriously keep the great losses that nature, which is unconsciously destroyed for self-interested policies, creates for humanity on the agenda of society through art. Thanks to these efforts of artists, there has been an increasing interest of artists in environmental problems in the world. This article aims to ensure that environmental problems experienced in our country are kept on the agenda sufficiently. Drawing the attention of young artist candidates in the art community and those receiving art education to environmental problems is another important aim of this article.

Keywords: Art, Habitat, Nature, Environmental Issues, Landscape

* Sanatta Yeterlik Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Resim Anabilim Dalı, akarssu@gmail.com

** Prof., Hacettepe Üniversitesi, Resim Anabilim Dalı, hdokak@gmail.com

*** Bu makale "Kurgusal Habitat Manzaraları" başlığı ile Prof. Hüsnü Dokak'ın danışmanlığında Handan Akarsu tarafından yazılmış olan "Sanatta Yeterlik"tezinden yapılandırılarak yazılmıştır.

Extended Abstract

It is important to understand nature in order to solve vital relationships. People have investigated what is happening in nature and the connections between species for centuries. Understanding the problems of existence requires looking at nature. In this sense, a significant portion of today's artists have turned to habitat landscapes.

The connection we establish with nature as individuals significantly affects the relationships we establish with ourselves and our environment. However, this situation has dulled and become deprived in our age. People's perspective on nature and habitat and their approach to living beings and the planet are quite valuable in determining this attitude. This situation is also an important responsibility of individuals who are part of a new search for meaning. Indeed, separation from the environment and nature has led to a significant loss of meaning. The importance of turning our faces to habitats has become apparent from here. Therefore, it can be thought that the importance of looking at landscapes and nature begins from here.

Art is an important tool for creating awareness by adding diversity to individuals' perspectives. In this context, the way contemporary artists who work in relation to current issues address habitat landscapes aims to develop significantly different perspectives and create awareness. Because art is seen as an important force. In this context, the common point of most of the works created is the connections with the environment, nature and life, and the egalitarian dialogue between species.

Nature, habitat landscapes are important locations that help people find meaning in their own existence. Artists who are aware of this intend to guide other individuals in society with their responsible approaches to habitat landscapes. In this context, what is important is to prioritize an approach to nature from the inside, not from the outside. In fact, these artists focus on the state of being and formation of the landscape in their works rather than conveying its representation. In this way, distances are eliminated in the connection established with nature and the issue is examined with an internal understanding, not from the outside.

The aim of the research is to create social awareness and consciousness through art in order to produce alternative solutions to the problems of the world. In addition, it is aimed to think about alternative approaches in the perspective towards nature through art. Therefore, it is aimed to present images that go beyond representation in the works of art created to understand nature. In this respect, the nature of the dialogue that the viewer will establish with these works of art is important. The dialogue that the viewer establishes with nature through an inside look at the work of art containing habitat landscapes constitutes the focus of this article.

In today's art, landscapes provide an opportunity to understand nature. Habitat landscapes, on the other hand, offer the viewer new approaches to the connections they establish with nature, proposing questions and thoughts. Therefore, a habitat structure is seen in the artwork created with different forms and materials. What feeds this is the greatest crisis of our age, our broken connection with nature. For example, the climate crisis is not only environmental problems but also the indifference of man to his environment and the resulting lack of meaning. The need to bring awareness to these negative situations is becoming a common concern for artists.

Art is an important force in creating awareness against all these issues. Works emerge as a result of artists' perspectives on landscape and nature. Beyond creating representative images with an insider approach to landscape and nature, the works created raise the awareness of the viewer in understanding and reinterpreting nature. The word "nature" has been attributed various meanings throughout the ages in Western history. It has mostly been interpreted as an opposition between existing things. However, nature has not been defined only through oppositions in this interpretation. It has been positioned as the other as long as oppositions are derived from itself.

Therefore, it was initially opposed. In this way, the foundation of a distant and disconnected relationship with nature was laid. In addition, due to the material and material-oriented perspective on nature, man became the one who dominated it. Therefore, the way of approaching nature has changed. This kind of alienated approach of Western knowledge to "nature" has also revealed the problems experienced today. In this respect, the relationship established with nature has been pulled towards a problematic direction. This

idea, which puts man in a position of dominating nature, is experienced quite violently all over the world today. Therefore, it should be accepted that the relationship and approach established with nature is problematic and should be reshaped.

In this article, the document analysis method, one of the qualitative research methods, was used. First, national and international sources containing the research were scanned and visual and theoretical data on the subject were obtained. Then, an analysis was made on the works of artists who were sensitive to nature. Finally, common approaches were determined in the works of these artists and the dimension of awareness of nature in their works was examined.

Giriş

Doğaya ve habitatlara bakış açımız, canlılara ve gezegene yaklaşımımız ve tavrımız ile yakından ilişkilidir. Çünkü doğayı salt beslenmenin yegâne kaynağı olarak görürsek biyoçeşitliliği yok eden ve ekosistemi bozan bir davranış sergilemiş oluruz ki bu da bizleri felakete sürükler. 20. yy'ın ikinci yarısından itibaren doğa sınırsız bir tüketim kaynağı olarak görüldü ve bugün yaşadığımız çevre sorunlarının oluşmasına neden oldu. Petrol sızıntılarının ve kimyasal içerikli atıklarından oluşan kirliliğe, deniz canlılarının bilinçsiz avlanmasına ve iklim krizinin beraberinde getirdiği deniz suyunun sıcaklığına ilişkin eldeki veriler telafisi zor bir dönemece girdiğimizi gösteriyor. Bunlar çevre sorularının sularda görülen parçasını oluşturmaktadır. Ozon tabakasının delinmesi ile havanın ısınması, sanayi bacalarının gökyüzüne saldığı kara dumanlar, güneş ısısının etkisini artırıcı beton-çelik ve camdan oluşan mega binalar; daha kısa zamanda daha çok verim almaya dayalı tarım ilaçlarının kullanımı çevre felaketlerinin diğer parçalarıdır. Bu olup bitenlere orman yangınları, sel, deprem gibi doğal afetlerin verdiği yıkıma siyasi çıkarları nedeni yapılan nükleer santraller, barajlar, maden ocakları vb. eklenince çok boyutlu devasa bir habitat sorunu ile karşı karşıya kalmış bulunuyoruz. Kuraklığın ekonomik yıkımdan çok ve sosyal yıkıma neden olduğunu geçmiş yüzyıllarda yaşanan örneklerden biliyoruz. Ağır bedeller ödenen bu çevre felaketinin bir daha yaşanmaması için çevreci aktivistler, bilim insanları ve sanatçılar ısrarla sorunu gündemde tutmaya çalışıyorlar.

Yirminci yüzyılda sanayinin kontrolsüz ve hızlı gelişimi, tahribatı ve iklim değişimini beraberinde getirdi. Doğal afetler sık yaşanmaya başlandı, canlı türler yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Bu olumsuz sonuçlara kayıtsız kalamayan sanatçıların ilgisi, doğanın güzelliklerinden doğanın felaket görüntülerine, yok olan habitatlara kaymaya başlamış oldu. Dolayısıyla sanatçılar, artık 20. yy'ın son çeyreğine kadar süren göze hoş gelen ve resimde albenisi yüksek görülen doğa görüntülerinden uzaklaşmış oldu.

Buradan hareketle bu makale ağırlıklı olarak, batı ve doğu sanatı/ sanatçısı ayrımı yapmaksızın sanatçıların küresel düzeyde yaşanan çevre sorunlarını nasıl ele aldıkları, günümüz sanatında kendilerine ne kadar yer bulabildikleri ve sorunun çözümünde etkili olup olamadıkları konusuna odaklanılmaktadır.

Araştırmada ağırlıklı olarak sanat eserleri üzerinden, gittikçe hız kazanan hava, toprak ve su kirliliği yanı sıra bu durumdan olumsuz etkilenen canlı türlerin ve habitatlarının yok olmasına karşı toplumsal farkındalık yaratan sanatçıların eserleri analiz edilmektedir. İnsanların doğayı anlamalarını, doğanın yalnızca insan türü için yaratılmadığını, canlılar arasında kendiliğinden kurulan kesintisiz ilişkinin bir şekilde sürdürülmesi gerektiğini gündemde tutmak gerekiyor. Bunu yaparken de sanatçılar sanat eserleri aracılığıyla, izleyiciyi düşündürür, düşündürürken de görsel haz almalarını sağlar.

Sanatçılar aynı zamanda çevreyi korumada ve geniş halk kitlelerini harekete geçirmede etkin rol oynayan aktivist birer yurttaştırlar. Eserleriyle doğada olup bitenden haberdar ettiği izleyiciyi edilgen durumdan çıkarıp etkin bir yurttaş olmasına öncülük ederler. Bu özelliği ile sanatçının tanımı geçmişteki tanımından oldukça farklılaşmış görünüyor. Eskiden sanatçı, çevrenin, toplumun ve bireyin sorunlarına odaklanmadan gördüğünü seyirlik nesneye dönüştürmekle yetinirdi. 20 Yy modernizmden bu yana ise gördüğünü seyirlik nesneye dönüştürmenin yanı sıra

var olan sorunlara odaklanan ve sorunlara önermelerde bulunan yaklaşımlar sergilemektedir. Makalede yer verilen sanatçı eser örnekleri bu görüşün küresel anlamda ne denli yaygın bir görüş olduğunu destekleyen eserlerden seçilmiştir. Tüm dünyada yaşanan cinsler arası, inançlar arası ve kimlikler arası eşitsizliklerden kaynaklanan şiddete, yaşanan savaşlara ve savaşlar sonucunda oluşan göçlere ilgi duyan sanatçılar da incelenerek günümüz sanatçı tipinin ne olduğu konusunda saptamalarda bulunacaktır.

Çevre sorununa daha çok sanayileşen ülke sanatçılarının ilgi gösterdiği görülüyor. Gittikçe sanayileşen ülkemiz sanatçılarının çevre sorunlarına gösterdiği ilgi ise henüz olması gereken düzeyde değildir. Daha çok bireysel kimliği ve cinsler arası eşitsizliği konu edinen eserlerin ağırlıkta olduğunu söylemek mümkündür. Ülkemizde de giderek artan çevre sorunlarının sanatın gündemine yerleşmesi gerekiyor ve sanatçıların, doğa tahribatına, biriken çöp sorunlarına ve hayvan hakları ihlallerine en az sivil toplum örgütleri kadar ilgi göstermesi gerekiyor. Bu makale, bu anlamda toplumsal farkındalığı yaratmayı hedeflemektedir.

1. Toplumsal Olaylar ve Sanat

19. Yüzyılın hemen başlarından itibaren sanat, geniş kitlelerin ilgi duyduğu üst düzey bir kültürel etkinlik olarak görülmeye başlandı. Fransız Devrimi ile başlayan 'bireysel özgürlükler' sanat yapıtını daha basit konulardan, dolayısıyla daha kolay anlaşılır olmasını sağladı. Yalın, gerçekliklerden oluşan günlük yaşam resimleri (realizm), bitmemişlik duygusu uyandıran izlenimci doğa betimlemeleri yeni sanatın yavaş yavaş toplumla ve doğa ile daha sıkı diyalog kuracağının sinyallerini vermiyor değildi. Dini, mitolojik ve destansı kahramanlıkları konu edinen resimler yavaş yavaş yerini daha sıradan insanların yaşamını konu alan resimlere bırakmış oldu.

Resim sanatındaki doğaya ve sıradan yaşayanların hayatına duyulan ilgiye rağmen, 19.yy boyunca toplumsal olaylara edebiyattaki örneklere benzer yapıtlara rastlanmaz. Victor Hugo'nun 1815 Haziran İsyan'ını ve 1830 Paris Ayaklanması'nı konu eden Sefiller romanı gibi, veya 1860'larda kuzey Fransa'da uzlaşmaya yanaşmayan maden işçilerinin şiddetli ve gerçek grev öyküsünü konu edinen Emile Zola'nın Germinal romanı gibi muhalif gözle, kendi döneminde yaşanmış toplumsal olayları resim ya da heykel ile gelecek kuşaklara aktaran sanatçılar Honoré Daumier'i saymazsak eğer pek yoktur. Benzer durum Amerika Birleşik Devletleri'nde de geçerlidir. Harriet Beecher Stowe, ABD'de kölelik yasasına karşı 1850 yılında kaleme aldığı Tom Amca'nın Kulübesi eserinde ırkçılık karşıtı olduğunu açıkça belli eder. Roman beyazlar tarafından aşırı bir ilgiyle karşılandı. Bu ilgi, iç savaş esnasında ırkçılık karşıtı olan beyazların sayıca artmasına, dolayısıyla, Güney – Kuzey Savaşı'nda Kuzeylilerin kazanmasında etkili bir rol oynadığı söylenir (https://l24.im/1PSHpG). Üç eser de kendi döneminin en çok satan romanlarıdır.

Cezanne'ın Monet'in, Renoir'ın neden Emile Zola ya da Victor Hugo gibi davranmadıklarını 'resim ve heykel belli bir ideolojinin propagandasını yapmaz' türünden seçkinci aristokratik bir sanat tanımının hala geçerli olması ile açıklamak mümkündür. Bu tanımın geçerliliğini 1871 Paris Komünü sırasında yaşanan ayaklanmalar esnasında da koruduğunu o dönemin sanat eserlerinden öğreniyoruz.

19. yy'ın yalın sanat dili yerini daha karmaşık anlatım ve biçim diline sahip olduğu kabul edilen 20.yy modernizmine bıraktı. Einstein'in maddenin en küçük parçası olan atomun parçalanabileceğini kanıtlaması üzerine sanatta da nesnelerin parçalanabileceğini düşüncesi ortaya çıktı ve soyut sanatın kapıları aralanmaya başlandı. Üstüne, psikanalitik çözümlemelerin savunduğu biliçaltının gerçeğin bir parçası olduğu düşüncesi de eklenince, hem içerik hem biçim bakımından anlaşılması kolay olmayan bir sanata doğru evrilme başlandı. Artık göze görünen görüntünün sanatta gerçeklik için yetmediği fikri sanatçılar tarafından kabul gördü ve sanatı anlamadaki zorluk derecesi iyice artmış oldu.

Ekspresyonistler, Dada ve Sürrealist sanatçılar, Birinci dünya Savaşının yarattığı ekonomik, siyasi, çevresel ve savaşın neden olduğu bireyin iç dünyasının yıkıntılarını gündeme taşıdılar. Otto Dix, George Grosz, Max Beckman, John Heartfield ve benzeri sanatçılar eserlerini bireyle, toplumla ve doğayla doğrudan ilişkilendirdiler.

Birinci Dünya Savaşından daha yıkıcı etkileri olan benzer bir durum 1940'lı yıllarda tekrar yaşandı. Bu kez, savaş sonrasında dünya iki kutba ayrıldı ve birbiri ile yarışan devletler ortaya çıkmaya başlayınca durum acımasız bir rekabete dönüştü. Haliyle, var olan sorunlar daha da derinleşti. Bu olumsuz durum, tıpkı birinci avangard hamle gibi sanatta ikinci bir avangard hamlenin ortaya çıkmasına neden oldu. Genç sanatçıların yeni gerçeklik arayışları kapsamında, popüler kültürün yarattığı sorunlara acil müdahale isteği, non-figüratif soyut sanatın verdiği bıkkınlık ve pahalı birer tüketim nesnesine dönüşen sanatın reddi Avrupa ve Amerika Birleşik Devleti'nde birçok sanatçı tarafından aynı anda sanatın gündemine taşınmaya başlandı. Tom Wasselman'ın 1966 yılında yaptığı "The Great American Nude / Büyük Amerikan Çıplaklağı" serisi ve Allen Jones'un 1969 tarihli "Chair / Sandalye" eseri kadın bedeninin ticari nesneye dönüşmesine gösterilen bir tepkiden doğdular., Richard Hamilton'un ikonlaşan 1956 tarihli " Just What İs It That Makes Today's Homes So Different, So Appealing?/Günümüz Evlerini Bu Denli Farklı, Bu Denli Çekici Kılan Ne?" ve Andy Warhol'un 1953 yılında yaptığı "Campbell Soup Can / Campbell Konserve Çorbası" eserlerini de tek tipleşen yaşam biçiminin yoksunluğunu anlatmaya örnek gösterebiliriz.

Marc Quin'in, Luc Tuymans'ın, Harun Farock'inin, Fernando Botero'nun Körfez Savaşı için yaptıkları eserlerle dünya kamuoyunun dikkatini Irak'ta olup bitene çekmede en az kitle iletişim araçları kadar etkili oldular. Dahası, işgal sonrasında yaşanan insanlık dramını gelecek kuşaklara aktaran birer belge niteliğinde olan bu eserlerle Irak Savaşı'nın unutulmasını engellemiş oldular.

2. Bireysel Sorunlar ve Sanat

Vincent Van Gogh, debdebeli iç dünyasının resimlerini yaptığında sanatta duyguların dışavurumu (ekspresyon) henüz bilinmiyordu. Picasso'nun mavi dönem resimleri de öyle. Daha 1901 yılında, İspanyadan Paris'e beraber yolculuk ettiği şair ve ressam dostu Carles Casagemas'ın ölümü üzerine yaptığı "Old Gitarist / Yaşlı Gitarist" yaşanılan acının pekala sanat yolu ile dışarıya akıtabileceğini göstermiştir. Gerçi, Kuzey Avruplı sanatçıların Rönesanstan beri bu anlatımcı yanı hep vardı ancak, olayları bireysel iç sorunları dışavurmak ilk kez yapılıyordu.

Sigmund Freud'un 1890'lı yıllarda çalışmaya başladığı psiko analiz çalışmaları sanatçıların bilinçaltı yoluyla bireysel sorunlarına eğilmelerini kolaylaştırdığı söylenebilir. Edward Munch'un ölümü, yaşamı ve yalnızlığı sorgulayan resimleri, Egon Schile'nin beden mimikleri yoluyla içinde bulunduğu ruhsal durumu betimleyen resimleri, Otto Dix'in ve Marcel Gromaier'in katıldığı Birinci Dünya Savaş'ının kendilerinde yarattığı travmaların hissedildiği cephe resimleri bireysel sorunlara eğilen ilk sanatçılara örnek sayılabilir. Benzer örnekler günümüze kadar devam etti ve günümüz sanatçısı, neredeyse kendi sorunlarına eğilmeyi 'olmazsa olmaz'lar arasında saymaya başladı.

Kökleri Dada'nın anarşist ruhuna kadar dayanan ve Jakson Pollock'un aksiyon resimlerinden ilham alan Performans sanatı, bireysel bakış açısı ile, toplumsal sorunları plastik sanatlarda görünür kılmaya başladı. Toplumun yerleşik normlarını reddeden sanatçılar izleyiciyi aktif bir konuma getirmeyi hedefleyerek bireyin kimliğini, özgürlüğünü ve yaşama biçimi tercihlerini kendi bedenleri üzerinden doğrudan anlatmaya başladılar. Joseph Beuys, Marina Abramovic, Ana Mendieta gibi kimi sanatçılar siyasi konuları işlerken Marta Wilson, Carolee Schneemann, Judy Chicago gibi kimi feminist sanatçılar da cinsiyete ilişkin bakış açılarını konu edindiler.

3. Sivil Haklar ve Sanat

Amerika Birleşik Devletleri kurulduğundan beri ırkçı siyasi söylemler gündeminden hiç düşmedi. Beyazların öfkesi önceleri yerli halklara yönelmiş durumdaydı. Yerlilere kesin bir şekilde sağlanan üstünlükten sonra bu kez siyah derili Afro-Amerikalılar hedefe girdi. Leon Galub'un savaş karşıtı sivil eylemcilere yönelik polis şiddetini konu alan resimleri ile, siyahlara yönelik her türlü şiddeti savunan Ku-Klux-Klan örgütünün ırkçı ve kanlı eylemlerini gündeme taşıyan Philip Guston, Apherteid siyasetine beyaz olmasına rağmen yapıtları ile siyahların yanında yer alan William Kentridge, benzer yaklaşımla ABD'de ırkçılığı karşı Tom Amca'nın Kulübesi resimlemeleri ile baş kaldıran Kara Walker siyasi kanadın sivil haklar mücadelesi içinde yer alan önemli sanatçılardır. Cris Offili'nin Londra sokaklarında beyazlar tarafından öldürülen oğluna

ağıtlar yakan kadına "No Women, No Cry" diyerek 20 yy'ın son çeyreğinde gemi iyice azıya alan ırkçılıra karşı eser üreten sanatçılar arasındaki yerini sağlamlaştırdı.

Cinsler arasında yaşanan sorunların gündemde tutulması ya da gelenekselleşen yanlış bilgilerin düzeltilmesinde ısrarcı olan Cindy Shermann'ın, Judy Chicago'nun, Robert Mapplethorpe, vb. gibi sanatçıların yapıtlarına duyulan ilgi, siyasi, ekolojik ve kimlik sorunlarını işleyen yapıtlardan daha az değildir.

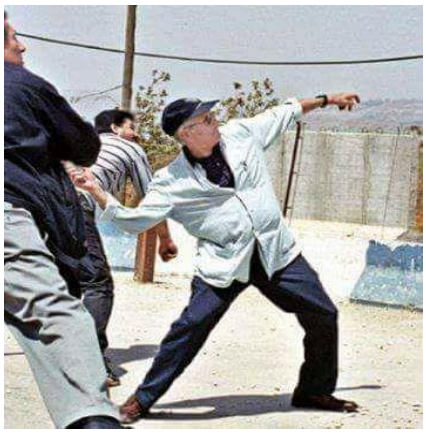

Görsel 1. Edward Said, Fotoğraf, 2000, (Erişim 09.09.2024. https://l24.im/atlX)

Görsel 2. Banksy, Duvar Resmi, Beytüllahim / Filistin, 2015, (Erişim 09.09.2024. https://l24.im/bmd4)

Görsel 3. Banksy, Duvar Resmi. Borodyanka / Ukrayna, 2022, (Erişim 09.09.2024. https://l24.im/AQ15j)

Görsel 4. Banksy, Gazze için Ateşkes Çağrısı, Londra, 2023, (Erişim 09.09.2024. https://l24.im/yu79Fld)

Savaş karşıtı, hayvan hakları savunucusu ve aynı zamanda çevreci mesajlar veren Banksy, bu makalede tanımlanmaya çalışılan günümüz sanatçı kimliğine bire bir uyan bir sanatçıdır. Açık kimliği belli olmayan Banksy, siyasi ve toplumsal içerikli konuları, Dünyanın neresinde olursa olsun, sorunlu bölgelerindeki duvarlara, yollara, köprülere basit bir resim tekniğini kullanarak hicivli bir dil kullanan aktivist bir dünya insanı olduğunu ortaya koyar. Haziran 2000 yılında, 20. Yüzyılın önemli entelektüellerinden Edward Said'in Güney Lübnan'da bulunduğu esnada intifada eylemleri nedeni ile İsrail askerlerine fırlattığı taş Dünyada büyük yankı uyandırdı. Taş fırlatma görüntüsü gazetelerde günlerce yayınlandı. Banksy'nin 2012 yılında Filistin şehri olan Beytüllahim'in sokak duvarlarından birine yaptığı resmine ilham kaynağı olan bu fotoğraf, Filistin'de yaşanan savaşın en ikonik sembollerinden birine dönüşmüş durumdadır (Görsel 1, 2).

Benzer bir şekilde Banksy, Ukrayna Savaşını başlatan bugünkü Rusya liderinin Judo, tekvando ve karateye ilgisi olduğu bilinir. Savaş nedeni ile yıkılmış Borodyanka şehir duvarlarından birine Ukraynalı küçük bir çocuğun siyah kuşak sahibi dövüşçüyü alaşağı ederek dünyanın tüm savaş karşıtı insanlarının yüreğine su serpmiş oldu. (Görsel 3). İnsanlık dramına dönüşen başka bir savaş da Gazze'de devam ediyor. Londra'nın güney kesiminde "STOP" yazan trafik levhasına yaptığı

savaş uçağı resimleri ile günümüz sanatçıların aynı zamanda birer aktivist olduklarını bir kez daha gözler önüne sermektedir (Görsel 4).

Çağdaş sanatı yakından izleye herkes, Banksy benzeri yaklaşımla, ama kimliğini ve muhalif duruşunu gizlemeden sanat yapan Ai Weiwei'yi iyi bilir. 12 Mayıs 2008 yılında Çin'in Sichuan şehrinde tüm zamanların en ölümcül depremlerinden biri yaşandı. Bölge yerle bir oldu ve yaklaşık 90.000 kişi hayatını kaybetti. Sichuan'daki pek çok binanın, özellikle de okulların altyapısının zayıf olması nedeniyle kaydedilen ölümlerin 5000'den fazlası ise çocuktu. 7000'den fazla okulun yıkılmasına neden olarak, yapıların inşasında yer alan hükümet yetkilileri ve inşaat şirketlerinin yolsuzluk yaptığına dair bir dizi raporlar ortaya çıkınca Ai Weiwei sorumlu bir yurttaş olarak devreye girdi. Yıkılan okul binaların inşaatında kullanılan demirleri toplayarak elle tek tek düzleştirdi ve Dünyanın önemli sanat mekânlarında sergiledi. Ai Weiwei'nin doksan ton demirden oluşan 'Düz' / Straight' isimli eseri, depremlere neden olan jeolojik fay hatlarını temsil edecek şekilde kırık dalgalanmalar halinde yerleştirildi. Böylece, depremde yaşanan duygusal ve dramatik anı sonsuza dek ölümsüzleştirmiş oldu (Görsel5, 6).

Görsel 5. Ai Weiwei, Düz, Yerleştirme, 2012, (Erişim (10.09.2024https://l24.im/FsC6qkc)

Görsel 6. Ayrıntı, (Erişim 09.09.2024, https://l24.im/WcqdM)

4. Çevre Sorunları ve Sanat

Sanatın yaşam ve doğa ile sıkı bir iş birliği içinde olduğunu düşünürsek eğer, günümüz sanatçılarının ilgisini neden çevre sorunlarına yönelttiğini anlamakta zorlanmayız. İnsanların doğada olup biteni anlamaya yönelik çabaları yaşama dair ilişkilerin doğru çözümlenmesi için son derece önemlidir. Nitekim, doğanın gizemleri çözüldükçe bilimde ilerleme, sanatta ise köklü değişimlerin yaşanması kaçınılmaz oldu. 16.yy'dan itibaren gözler Ötedünya'dan bu Dünya'ya çevrilirken doğanın sanata hazır dekor olabileceği fark edildi. En iddialı tarihi konular bile olağanüstü manzaralar içinde betimlenmeye başlandı. Modern dönem sanatı da ilgisini manzaradan kesmedi ve sanata dair en parlak fikirler yine doğadan türetildi. Soyutlama, geometri, hazır nesne kullanımı, hız ve hareket gibi kavramlar doğa görüntülerinden ve diğer canlıların yaşam biçimlerinden esinlenerek sanata uyarlandı.

Sanatçılar tarafından yaratılan herhangi bir biçimin doğanın herhangi bir nesnesinin sahip olduğu biçimden daha iyi olamayacağını savunan Arte Povera /Yoksul Sanat sanatçılarının yaptığı eserlerle bir tür doğayı kutsamaları, 1967 yılında tüm gözleri doğaya, yaşam alanlarına ve canlı türlerine çevirdi. Alighiero Boetti, Luciano Fabro, Michelangelo Pistoletto ve Pino Pascalli gibi İtalyan gençlerinin doğada bulunan bir nesnenin sanat için yaratılan herhangi bir sanat nesnesinden daha değerli olduğunu savundular çünkü. Atın heykelini yapmaktansa atın kendisini, çiçek resmi yerine dalından koparılıp kurutulan çiçeğin kendisini sergilemeyi tercih ettiler. Benzer şekilde, doğanın en değerli sergileme mekanı olduğunu savunun Land Art sanatçılarından Richard Long'un And Dağları'nda belli bir düzen içinde oluşturduğu A Circle in The Ands (1974)

ve Robert Smithson'nun Utah Tuz Gölü'nde ürettiği " Spiral Jetty / Sarmal Dalgakıran (1970) eserleri bugünün sanatında nasıl bir söylem ve biçim dilinin kullanılacağının habercisi gibiydiler. Yarım yüzyılı aşkın süre öncesinde ortaya çıkan bu düşünce bugün güncelliğini hala korumaktadır. Bir farkla, doğanın eşsizliği ya da üstünlüğünden değil, doğanın karşı karşıya kaldığı felaketlere karşı bir farkındalık yaratmak için.

Görsel 7. Lorenzo Quinn, Destek,2017, (Erişim 09.09.2024. https://l24.im/qnEOiB)

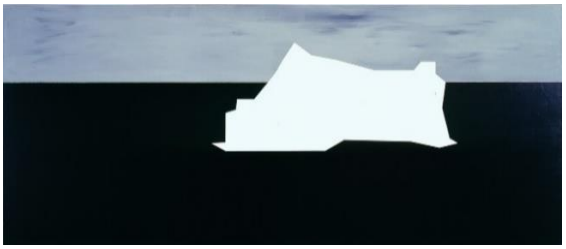

Görsel 8. Robert Moskowitz, Buzdağı, 1987. (Erişim 09.09.2024. https://l24.im/laTE)

Robert Moskowitz önlem alınmazsa buzullar eriyecek, yaşam alanları sular altında kalacak söyleminin artık bir anlamının kalmadığını, buzulların erimesi sonucunda doğabilecek felaketin önlenmesinde artık çok geç kalındığını kutuplarda kalmış son küçük bir buzulla anlatıyor. Olan olmuştur. Yer ve gök gri ve siyahın tonlarına bürünmüştür (Görsel 8).

Görsel 9. Olafur Eliasson, Buz Gözlemi (2014, 2015, 2018, https://l24.im/jy3s

Görsel 10. Richard Misrach, Bomba Krateri ve Yıkılan Konvoy, 1986, (Erişim 09.09.2024. https://l24.im/MAcnqIN)

Metropollerde yaşayan insanlar, buzulların erimesinin yaratacağı felaketlerin henüz farkında değil. Ne çevreci söylemler, ne aktivist eylemler ne de bilimsel çalışmalar erimeyi durdurdu. Halkı ve devletleri iklim krizinde daha etkili çözümler üretmeleri için geriye sanatçıların ironi yüklü imgeler yoluyla anlatım dili kalıyor. Doğal olayları yapay yollarla yeniden yaratmasıyla tanınan sanatçı Olafur Eliasson, Grönland adasından taşıdığı 12 buz kütlesini Paris'in orta yerine taşıdığında amacı, iklim krizi nedeni ile hızlı eriyen buzullara kent halkının çıplak gözle tanık olmasını sağlayarak ekolojik farkındalık yaratmaktı. (Görsel 9)

Doğayı eriten yalnızca iklim krizinin yarattığı sorunlar değil, bir o kadar savaşların doğaya verdiği tahribatlar ve çevre kirliliğinin de etkisi bir hayli fazladır. Richard Mischrah'ın yapıtı, bombanın yarattığı çukurdan çok, bıraktığı kimyasalların hiçbir canlının yaşayamayacağı bir ortamın yaratıldığını, habitatın yok edildiğini gündemimize taşıyor. (Görsel 10).

Görsel 11. Alejandro Duran, Şifa: Dengede Yaşam, 2022, (Erişim 09.09.2024. https://l24.im/0JvWzmO)

Görsel 12. Tan Zi Xi, Plastik Okyanus, 2016, (Erişim 09.09.2024. https://l24.im/CMntwk2)

Bugün çevre sorunları çok çeşitlidir. Bir yandan önlenmesi zor doğal afetlerin yarattığı yıkım (yangın, kuraklık), diğer yandan insan eliyle yapılan ve önlenmesi son derece kolay olan yıkımlar (hava, su ve toprak kirliliği). Tamamı canlıların yaşamına doğrudan olumsuz etki etmektedir. Yaşamı olumsuz etkileyen bu nedenleri ortadan kaldırmak için bilimin ve sanatın elinden geleni yapıp yapamadığı elbette tartışma konusudur. Ancak, gerek yenilenebilir enerji kaynakları ile çalışan ve dönüştürülebilir sıfır atıklı sanayi ürünlerin gittikçe çoğalması, gerek çevre aktivistler ile sanatçılar, toplumda yarattığı farkındalıkla doğanın korunmasında çok önemli bir rol oynamaya başladılar. 2010 yılında Meksika Körfezini petrole boğan tanker kazası yapılan protesto eylemleri ile yıllarca gündemde kaldı.

Egsoz gaz salımını ortadan kaldıran elektrikli arabaların üretimi, ağaç katliamını azaltan kâğıdın yeniden işlenmesi bilimin öncülük ettiği çevreci hamlelerdir. Alejandro Duran ve Tan Zi Xi (Görsel 11 ve 12), İnsan eliyle oluşan çevre kirliliği sorununu yapıtları ile gündemde tutmaya devam etmeleri ise sanatın öncülük ettiğine dair verilebilecek en iyi yapıtlar arasındadır. Geri dönüşüme girmesi gereken atıkların yaşam alanlarımızı nasıl da kıskaca alarak daralttığını gözler önüne sererek hem de…

Görsel 13. Jason DeCaires Taylor, Yükselen Gelgit, Thames Nehri, Londra. 2015, (Erişim 09.09.2024. https://l24.im/d0EtT)

Görsel 14. Jason DeCaires Taylor, Yükselen Gelgit, Thames Nehri, Londra. 2015, (Erişim 09.09.2024. https://l24.im/d0EtT)

Görsel 15. Jason DeCaires Taylor, Yükselen Gelgit, Thames Nehri, Londra. 2015, (Erişim 09.09.2024. https://l24.im/d0EtT)

Jason deCaires Taylor, fosil yakıtların etkisine dair sanayicilerin ve politikacıların dikkatini çekmek üzere yaptığı heykellerinie, gel git sayesinde günde iki kez su seviyesi yükselip alçalan nehirde gözden kayboluşlarını politikacılar ve sanayiciler her gün tanık olsunlar diye Parlamento binasına yakın bir yerde, Thames Nehrinin kıyısına yerleştirildi. Sanatçı, at kafası yerine bir petrol kuyusu pompasının yerleştirerek Dünya için yarattığı kasvetli geleceğe dair uyarılarda bulunmaktadır. Tıpkı Banksy ve Ai Weiwei gibi sivillerin haklarını koruyan, savunan ve yapıtları ile gündemde tutan aktivist sanatçı kimliğini açıkça ortaya koymaktadır (Görsel 13,14,15).

5. Temsilin Ötesinden Doğaya Bakmak

Güncel sanatçı için doğa/manzara sadece seyredilen değil, seyirden alınan keyiften öte tıpkı bir bilim insanı gibi, doğanın karşı karşıya kaldığı sorunların neler olduğunu anlamaya yarayan, gözlemlediği sorunları çarpıcı bir anlatım dili ile ortaya koymasına yardım eden bir çalışma alanıdır.

Abel Rodriguez'in çalışmaları konuyla ilişkili olarak habitat manzaralarını içermektedir. Rodriguez manzaraya dışarıdan değil içeriden bir bakış ile bakmaktadır. O kendi yaşadığı doğduğu, büyüdüğü yer olan Amazon'un günümüzdeki insan tahribatı ile ortaya çıkan sorunlarını ele alır. Bunu yaparken çok iyi bildiği ve tanığı olduğu ormanların, bitki ve hayvan florasını yüzeye aktarır. Biçimsel olarak da bütüncül yaklaşımla içeriden bakış ile hiçbir canlı türüne öncelik vermemektedir. Yüzeyi herhangi bir canlı türünü merkeze almadan kurgular. İzleyene sunduğu eserler ile insanların Amazon'un bölgesel sorunlarına dikkatini çekmeyi ve ormanlara, doğaya yaklaşımını yeniden düşünmeye davet eder.

Görsel 16. Abel Rodriguez. Yağmur ormanlarının yüksek teraslarında yıllık döngü. 2007. (Kâğıt üzerine mürekkep, 50x70cm). (Erişim 09.09.2024. https://l24.im/sGL4)

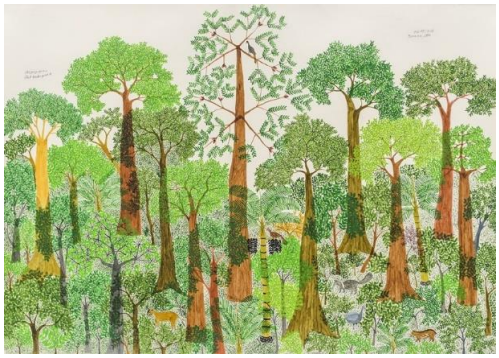

Görsel 17. Abel Rodriguez. Terraza Alta II. 2018. (Kâğıt üzerine mürekkep). (Erişim 09.09.2024. https://l24.im/Q3aC)

Kolombiyalı sanatçı Rodriguez, Amazon'da yalnızca yağmur ormanlarının değil, habitatı orman olan tüm canlıların tehdit altında olduğunu anlatır. Abel yapıtları ile, ormanda yaşayan bitki, ağaç ve canlı adına ne varsa tamamının kaydını tutmaktadır. Bu bakımdan her bir çalışma birer belge niteliğindedir. Abel Rodriguez, yapıtlarıyla geniş kitlelere ulaşan ve ulaştığı kitleye farkındalık bilinci kazandıran ve aynı zamanda çok önemli bir ekolojik arşiv sunan günümüzün önemli sanatçılarındandır (Görsel 16 ve 17).

Günümüzün sanatçılar habitat manzaralarını konu edinirken salt manzaranın görüntüsüyle ilgilenmezler. Manzaranın ve imgenin neyi temsil etmesini istiyorlarsa onu sanatlarının merkezine yerleştirirler. Onlar için önemli olan görüntünün ötesinde kalan doğaya ait imge ve metaforun yaratılmasıdır artık. Sanatı izleyen açısından da, sanatçının sunduğu yeni anlamları ve yeni biçimlendirmeleri anlamak son derece önemlidir. Sanatçının bakış açısı insanların

manzaraya bakış açısını toptan değiştirmiş oluyor böylece. (Bu aynı zamanda bireylere, doğaya yaklaşımda alternatif bir bakış açısı sunmak anlamında da sanatçı ve eseri tarafından sunulmuş önerme ve gerekçedir.

Görsel 18. Cai Guo-Qiang. Miras. 2013, (Hayvanların, suyun, kumun, damlama mekanizmasının 99 gerçek boyutlu kopyası, değişken boyutlar). (Erişim 09.09.2024. https://l24.im/bsxM)

Cai'nin Heritage adlı eseri (Görsel 18) yaşam ve doğa ile ilgili çağdaş manzara yorumu olduğu kadar aynı zamanda yaşanan iklim krizine işaret eder. Normal hayatta birbirlerine düşman canlıların bir arada su içerlerken betimlenmesi, yaşam için önceliğin yiyecek olmadığını, hayatta kalmanın tek yolunun su olduğunu çıplak bir gerçeklikle anlatır. Yaşam için değişmez bu kuralı yerleştirmenin yapıldığı mekanın tavanından damlayan suyun sesi ile izleyene tekrar tekrar hatırlatır. Bu eser, doğanın kaynaklarının gittikçe tükendiğini gündemde tutan çağdaş bir habitat manzarası kurgusudur. Adeta gezegende kalan son vaha olabilecek yer gibidir. Farkındalık yaratma gücü yüksek olan bu yapıt, aynı zamanda dini metinlerle de ilişkilidir. Gezegendeki kaynakların ve yaşamın sonu ihtimali olabilecek olan şey için, son bir duayı çağrıştırır (Phaidon, 2018, s.15). Cai habitat manzarası kurgusunda izleyeni esere dahil etmiştir. Sanatçı izleyene tüm mevcudiyetiyle orada olma hali ile içeriden bir bakış tecrübesi yaşatmıştır. Doğaya dışarıdan değil, içeriden bakmalarını sağlar. Bu aynı zamanda izleyene doğa ile kurduğu ilişki bağlamında bir önerme olarak değerlendirilebilir.

Bir yerde olmak, bir manzarada olmak, orası ile kurulan bağlantı ya da ilişkilerle alakalı olarak değerlendirilebilir.

Görsel 19. Hiroshi Sugimoto. Kutup ayısı. 1976. (Jelatin gümüş baskı). (Erişim 09.09.2024. https://l24.im/vh9peO)

Sugimoto 1974'te (Görsel 19) modern taksidermi öncüleri Robert Rockwell ve Carl Akele tarafından yaratılan gerçekçi hayvan yaşam alanı dioramaları ile ünlü Amerika Doğa Tarihi Müzesi dahil olmak üzere, çok sayıda kültür merkezini ziyaret etmiştir. Üç boyutlu dioramaların fotoğrafını çeken Sugimato, o fotoğraflarda yok olma tehlikesi yaşayan canlıların nasıl hayatta kalabileceklerini araştırır. Bu fotoğraflardan yola çıkarak yeniden üç boyutlu ürettiği heykellerini tamamen kurgusal mekanlarda, yok olma tehlikesi yaşamıyorlarmış gibi yeniden canlandırılmaktadır. Ortaya çıkan eserler böylece izleyeni her bir kurgunun spekülatif senaryosuna dahil eder. Böylelikle izleyen manzarayı içeriden bir bakış ile algılanmaya sevk edilir. Bunlar aynı zamanda kaybolmuş yaşamın görüntülerini sundukları ölçüde birer anma

niteliğine sahiptirler. Sugimato, Amerikan Doğa Tarihi Müzesi'ndeki dioramalarla karşılaştığında bunların yakaladığı varoluşun kırılganlığı karşısında şaşkına döndüğünü belirtmiştir. Dioramas serisinin ilk çalışmalarından birisi kutup ayısının ayaklarının dibinde yeni yakalanmış fokun önünde durduğu, Sanatçı eseri tanımlarken "bir sanatçı olarak hayatımın, ayıyı hayata döndürmeyi başardığımı kendi gözlerimle gördüğüm an başladı" olarak ifade eder (Erişim:08.07.2024 https://l24.im/rINTjA). Sugimato dioramalardan ilhamla doğayı anlamaya yönelik, artık olmayanların izini sürdüğü habitat manzarası kurguları uygulamaktadır. İmgeye böylesi bir yerden yaklaşmak ise onun eserlerini temsilin ötesine taşımıştır. Fotoğraf sanatçısı, doğayı anlamak ve izleyen ile paylaşmak üzerine pek çok keşif ve araştırma yaptıktan sonra çalışmalarını uygulamıştır.

Görsel 20. Aki Inomata. Dört Nala Koşan Nambu Cinsi At. 2019. (4k Videosu). (Erişim 09.09.2024. https://l24.im/jkmiK5)

Japonya'nın nesli tükenen Nambu atını bir video çalışması ile ele alan Aki İnomatu'yu doğaya, canlılarına ve insan doğa ilişkisine yeni bir bakış açısı getiren sanatçılar arasında saymamız mümkündür. Tıpkı diğer sanatçılar gibi toplumsal farkındalık yaratmayı kendine görev sayıyor (Görsel 20). Sanatçı, Nambu atının yeniden dirilişini, karlı bir alanda koşan buz heykeli animasyonu olarak betimlemektedir. Video da incecik buz tabakası üzerinde yarı saydam beyaz Nambu atı dört nala koşar. Nabu atının dört nala koşması ile izleyene verdiği heyecan ve coşku, çok geçmeden yerini nesli tükenmiş olmanın yarattığı dramatik duygusallığa bırakıyor. Çıplak gerçek bir şekilde kendini hissettiriyor. kurgulanan bir hayalet koşuyor gibidir. Inomata, ekolojik kayıplarımıza dair anıt niteliğindeki bu çalışması ile antroposen çağının yıkıcı insan faaliyetlerine dair eleştirel yorumunu hissettirmede gecikmiyor (Erişim:21.06.2024 https://l24.im/R72Yt). Aynı zamanda insanlık tarafından yok edildiği göz önüne alındığında tükenmiş, artık olmayan, görünmeyen bir canlının izini sürerek temsilin ötesine geçip, onu ve doğasını anlamaya dair uygulanmış, güncel kurgusal habitat manzarası örneği olma özelliğine sahiptir.

Walter Benjamin'in 1930'larda taklitçilik, benzeşim ve benzerlik üzerine kaleme aldığı yazılarında, çocukların mimetik yeteneğinin taklitçi davranışlarına yönelik olmadığını, aksine dünyayı bir bütün içinde, benzerlikler ve karşılıklılıklar sistemi içerisinde yönetilen bir şey gibi kavramaya yönelik bir dürtünün yansıması olduğunu ifade eder. Buradaki karşılıklılıklar sistemi duyumsal olmayan benzerliklerden oluşur ve dahası Benjamin karşılıklılıklar ve benzerlikler dünyasının fiilen tarihe karıştığını ve kısmen kalıntılarının kalmış olduğunu söyler ve bunun modernite ile olduğunu ekler (Rampley, 2023, s.30).

Benjamin'e göre, temsil yani taklit ve benzeşim ilkel olana dayanır ve bu yüzden modern ile bunun aslında ortadan kaybolduğunu söylemiştir. Temsil herhangi bir şeyi karşıdan frontal-önden bir bakış ile anlamlandırmaktır. Dahası temsilin şeyler ile aramıza koyduğu mesafe onunla kurduğumuz ilişkileri etkilemektedir. Benjamin yazısında teknolojinin gerçeklikle aramıza koyduğu mesafeden söz ederken, ilerleyen dönemlerdeki yazdığı yazılarda durum biraz daha farklı karşımıza çıkmıştır. Bu yüzden Rampley, Benjamin'in bu bağlamdaki düşüncelerinin değişkenliği vurgusunu da yapmıştır. Aslında bu çok da önemli değildir, çünkü, bir düşünme yöntemi olarak temsili yaklaşım şeylere, var olanlara yaklaşımımızı açabilmek adına, dünyaya-çevreye nasıl yaklaştığımızla ilgilidir. Bu düşünme yöntemi, sanatçının eserinde konuya

yaklaşımına dair önemli ipucu olmuştur. Günümüzde habitat manzaralarının temsilin ötesinde anlaşılıyor ve aktarılıyor olması bu anlamda oldukça kıymetlidir.

Görsel 21. David Buckland. Buz Metni, Geleceği İskonto Etmek. 2008. (Erişim 09.09.2024. https://l24.im/3SO)

İmgenin temsilin ötesine geçmesiyle izleyenin yapıt ile kurduğu bağda değişmiştir. Sanatçı doğadan olanı doğaya teslim etmiştir. Kurduğu bağlam sanatçı, yapıt ve izleyen arasında diyalog kurmaya yönelik olmuştur. Böylelikle konuya yaklaşımda mesafeli bir bakış açısını yıkmış ve izleyenin farkındalığını arttırmak maksadıyla uygulanmıştır. Sanat doğaya ve manzaraya bakışı, yaklaşımı yönlendirmiştir. David Buckland (Görsel 21) doğanın kendisini, manzarayı doğrudan ele almayı tercih etmiştir. Buz kayasını yazı sloganları ile buluşturuyor. Bir bakıma, Nesnenin kendisi ve yarattığı imgesi Joseph Kosuth gibi üst üste bindiriliyor. Görüntüsü ve görüntüsünün yarattığı anlam yan yana ve birlikte görünür kılınıyor. Böylece gezegenimizin en ciddi sorunu basit ve anlaşılır bir dille anlatılmaya çalışılıyor.

Buckland (Görsel 21) gezegenin sorunlarıyla yakından ilgilenen günümüz sanatçılarındandır. Cape Farewell isimli projesi 2001 yılından itibaren küresel bir varlık haline gelmiştir. Projeyi kendisinin yönetiyor olmasının yanı sıra çok sayıda sanatçı destek vermektedir. Bu gezegenin sorunlarını ele alan, insanları konuyla bilinçlendirmeyi hedefleyen, çok büyük bir organizasyondur. Projede bilim insanları, iklim bilimcilerde yer almaktadır. Sanatçı çalışmalarının ve projesinin, insanların, izleyenlerin küresel iklim sorunuyla yüzleşmelerinde etkili olacağına inanmaktadır ve şöyle ifade eder; *"Geleceği bir miktarda olsa sorgulatabilen önemli bir güçtür sanat. İklim değişikliği tüm insanlıktan kaynaklanan, ekonomik, sosyal, kültürel gerçek bir sorundur. Bu durum bilimsel tartışmanın önüne geçmelidir"* (Buckland, Erişim: 21.06.2024 https://l24.im/8TDetK). David Buckland, sanatçının vizyonu ve içgörüsü vasıtasıyla halkın ilgisini bu konuya çekebileceği fikrine kendisini adamış günümüzün önemli sanatçılarındandır. Sanat mutlak surette dünya, gezegen ve doğa ile kurduğumuz ilişkiyi yeniden düzenlemekteki önemli araçtır. Dolayısıyla dünya ve varlığımızın kurduğu bağlantılar gözden geçirilmelidir. Habitat manzarası kurguları ile günümüz sanatçıları, bu bakımdan insanları konuya ilişkin düşünmeye ve doğaya ile kurduğumuz anlamı sorgulamaya davet ederler.

Françoise Dastur'un Varlık ve Zaman'dan sonra Heidegger' isimli kitabında yer verdiği Dünya Kavramı başlıklı makalesinde Heidegger'in sanat eserinin kökeni üzerine verdiği konferanslardan detaylar sunmuştur. Bu kısımda şöyle der:

"Heidegger'in takip ettiği amaç sanatın bir temsil (Vorstellung; representation) veya üretim değil de ontolojik bir olay olduğunu, tarihin bir müessesesi olduğunu göstermektir. İmdi sanatın metafizik özü, bir şeyin temsilini gören bir sanat tasavvuruna gönderir. Özgül bir dünyanın müessesesi anlamında sanatı; bir thesis, konum olarak düşünmeyi önermektedir. Sanat hakikatin vukua geldiğidir ve hakikatin esere konuşu olarak tanımlanır. Sanatın konumsal değerine yapılan vurgu şeyin yani doğanın sanatı öncelemesi bir tersine çevrilmişini üretmektedir ve böylelikle her şey tersine dönmüştür. Olacak şeylere yüzünü veren duruş içinde tapınaktır ve bu yüzü sayesinde şeyler görünür gelecekte öyle kalacaklardır dolayısıyla doğal varlıklara görünümlerini ilkin sanat

eseri vermiş olacaktır yani şimdi doğa sanattan sonra gelendir. Eser na-mevcut bir şeyi temsilden ziyade mevcudiyet tesis eder içerisinde her şey görünür haldedir böylelikle bir uzama açar ve eser şeylere "yer" verme kabiliyetine sahip olur. Bu anlamda tahlil edilen sanat eserinin iki esas özelliğine dikkat çekilir yer- verme (placer). Yer-verme iki farklı kiptir. Yerleştirme (aufstellen) ve ürün-verme/öne-sürme (herstellen). Yerleştirme eseri bir mekân içerisinde bulundurmak değildir yalnızca, yerleştirme bir kutlama, bir kutsama hareketidir ve öyle ki yerleştirmeyle kutsal açılır. Kutsal açıklığı dünyanın açıklığıdır. Bir dünyayı açması anlamında kendinde yerleştirmedir. Sanat eseri yerleştirilmez. Dünyanın açılması, mekânın bir düzenlenmesi açık olanın özgürleşmemesidir. Böylelikle her şey kendine özgü boyutunu kazanır. Alışıldık anlamda sanat eseri madde temelinde bir şeyin imalini dair anlaşılmalıdır, pro-ducere olarak, terimin lafzi anlamında öne-sürme/ürün-verme olarak anlaşılmalıdır. Yani eserin kendisinin ürün olduğu anlamı değil, kendiliğinden ürün- verdiği söylenmektedir. Madde formunda kaymaz, bilakis gün yüzüne çıkar. Sanat eserinin bünyesinde iki sürecin yer aldığında, arz ile dünya arasında bir muharebenin mahalli olmuş olur. Eser bu muharebenin müşevviğidir, yoksa onun yalnızca basit bir temsili değildir (Gözel, 2022, s.264-267).

Makale içerisinde yer alan eser örnekleri Heidegger'in yukardaki bakış açısını doğrulayan örnekler arasından seçilmiştir. Benzetme ve temsil. Doğayı anlamak için önce gerçek görüntüsünü kavramak ve gerçeğine benzetmek, sonrasında ise varlığını korumak adına başka temsillerle doğayı anlatım diline dökmek. Günümüz sanatçılarının habitat manzaralarını ele alış yöntemi tamı tamına budur. Bir anlam arayışı olarak onunla bir ve bütün olma, her halükârda biz olma meselesidir. Doğayı anlamak kadar sorunlarını anlatmak da günümüz sanatçılarının önemli bulduğu yaklaşım türüdür.

Sonuç

Doğa, 20. yy'ın ilk yarısına kadar insanlara kendi varoluşunu kanıtlamaya ve bilimsel ilerleme yapmalarına yardım eden konumundaydı. Bugün ise doğayla kurulan ilişki bu anlamın çok ötesindedir. Yalnızca doğanın varlığı, işleyişi ve harika manzarası ile ilgilenen değil, doğanın sorunları ile daha çok ilgilenen; ekolojik sorunları toplumsal ve bireysel sorunlar kadar önemli bulan bir sanatçı tipi ile karşı karşıyayız. Çünkü, çevre sorunun başta insan yaşamı olmak üzere tüm canlıların yaşam alanlarını tehdit ettiğinin bilincindedir. Bundan dolayı da sorunu ısrarla gündemde tutarak doğanın yalnızca insanlara ev sahipliği yapmadığını, binlerce türün habitatı olduğunu bilerek daha dikkatli yaklaşmasını ve sorunların farkına varmalarını sağlayan aktivist bir yurttaş kimliğine de sahiptir.

Er ya da geç, ekolojik sorunlar, tıpkı Batı ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de gündemimizin ilk sıralarında yerini alacaktır. İklim krizinin neden olduğu kuraklık yavaş yavaş kapımızdan içeri girmekte, sulu tarımın gittikçe zorlaşacağının sinyalleri çoktandır alınmaktadır. Gelecekte karşılaşılacak sorunların üstesinden gelmek için şimdiden yola koyulmanın zamanı gelmiştir. Bu araştırmada ele alınan sanatçılar gibi daha çok sanatçının yapıtları ile, ekolojik sorunlar üzerinde farkındalık yaratmaları gerekmektedir.

Sanat akımların manifestolarını yayınlayarak kendi sanat görüşlerini başkalarına empoze ettiği bir dönemde değiliz. Siyaset ve ekonomideki küresel benzerlikler gibi dünyanın hemen hemen her yerinde sanatta ele alınan konuların, kullanılan malzemelerin, uygulanan yöntemlerin ve tüm bunların sonucunda kendiliğinden oluşan üslup benzerliklerinin söz konusu olduğu bir dönemdeyiz. Özellikle dijital çağın sağladığı kolaylıklardan ve olanaklardan yararlanan sanatın bu benzerlikten kaçınması imkansızmış gibi görünüyor. Küresel düzeyde yaşanan bireye, topluma ve çevreye ait sorunlar, benzer bir yaklaşımla ele alınmakta olduğunu söylemek abartı sayılmayacaktır. Bu benzerliğin, sanatın popülizm ile kurduğu ilişkinin sonucundan mı yoksa küresel sistemin sanata iyiden iyiye yerleştiğinden mi kaynaklandığı yine bu makalenin yazılma gerekçelerinden biridir.

Türkiye de 90'lı yılların sonlarına doğru ağırlıkla ele alınan siyasi olayların ve bireysel kimlik sorgulamalarının bugün yerini daha çok feminist bir bakışla, cinsler arası eşitsizliği ele alan çok sayıda sanatçının varlığı göze çarpmaktadır. Küresel ekolojik ve siyasi olaylara ilgi henüz fazla değil. Neden böyle olduğu ayrı bir araştırma konusudur. Ancak, sanatçılar kendisinin ve yaşadığı toplumun gündeminde bulunan konulara ilgi duyar. Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür: suların atık kimyasallarla kirlenmesi, maden ocaklarının ve termik santrallerin yol açtığı doğa tahribatları henüz ülke gündeminde olmadığı için sanatçılar da bu sorunu yaşamsal anlamda sorun olarak görmüyor anlamını çıkarmak mümkündür.

Kaynakça

Buckland, D. (2001). David Buckland, Erişim:21.06.2024. https://www.capefarewell.com/david-buckland/

Clark, T. (2023). *Heidegger'i Anlamak Varlığın Şiiri* (S. Kurtar, Ö.F. Anlı, Çev.). Ankara: Ayrıntı Basım Yayın.

Collıngwood, R. G. (1999). *Doğa Tasarımı*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.

Rampley, M. (2023). *Geçmiş Şeyleri Hatırlamak* (S.K. Angı, Çev.). İstanbul: Ketebe Yayınları.

Sugimoto,H.(2023).*Focuson:Dioramas*.Erişim:21.06.2024. https://www.southbankcentre.co.uk/blog/articles/dioramas-hiroshi-sugimoto

Lavigne, N. (2023). *Ecologies Abel Rodriguez: The Namer of Plants.* Erişim: 20.06.2024 https://contemporaryand.com/magazines/abel-rodriguez-the-namer-of-plants/

Aloi, G. (2018). *Animal Exploring The Zoological World*. London, New York: Phaidon Press Limited

Inomata, Aki. (2020). *Galloping Nambu Breed Horse.* Erişim: 21.06.2024. https://www.aki-inomata.com/works/Nambu/

Margulis, L., Sagan, D. (2018). *Doğanın Doğası Göz Kamaştırıcı Gerçekler* (A. Uysal, G. Uysal, Çev.). İstanbul: Ginko Kitap.

Morton, T. (2020). *Hayaletler, Türler. Merve Kar* (Ed.). *İnsan Türü İnsan Olmayanlarla Dayanışma*, s.73-132, 177-240. İstanbul: Profil Kitap Maviağaç Kültür Sanat Yayıncılık.

Gözel, Ö. (2022). *Heidegger'in 'Dünya'sı Varlık ve Zaman'da Dünya Kavramı*. İstanbul: Ketebe Yayınları.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Özekici, Y. K. (2025). "Batılılaşma Odaklı Küreselleşme Yaklaşımı Cihetinden Turizm Sisteminin Destinasyonların Değerler Sistemi Üzerindeki Rolüne Yönelik Bir Değerlendirme", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 268-285. **Gönderim Tarihi**: 08.06.2025 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 13.12.2024-20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1598339

Yazar/Author

Yakup Kemal ÖZEKİCİ*

Makale Adı/Article Name

Batılılaşma Odaklı Küreselleşme Yaklaşımı Cihetinden Turizm Sisteminin Destinasyonların Değerler Sistemi Üzerindeki Rolüne Yönelik Bir Değerlendirme

Through The Westernızatıon-Orıented Globalızatıon Approach, Assessıng The Role of The Tourısm System on The Value System of Destınatıons

ÖZ

Küreselleşme yaklaşımındaki perspektif farklılığı çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında, küreselleşme yaklaşımları temelinde, batı temelli küreselleşme fikir akımı esas alınarak, küreselleşmenin batı kültüründen beslendiğini savunan fikir akımının argümanları izah edilmiştir. Turizm sistemi özelinde ise, küreselleşmenin kültür yönü ile destinasyonlar üzerinde oluşturduğu etki sürecini esas alan hipotetik bir model geliştirilmiş ve betimlenmiştir. Buna göre, yeni nesil medya araçları ile etkisi ortaya çıkarılan küreselleşmenin kültür odağı, turizm sistemi kapsamında doğrudan etkileşim aracılığıyla yoğunlaşmaktadır. Bu durum, kitlelerin tatil anlayışını bireyselciliğe yönlendirmiştir. Destinasyonlar özelinde ise, yerli halkın kültürel dönüşüm süreci, özendirme ve difüzyon etkileri ile kademeli olarak dönüşüme uğrama meyline girmiştir. Söz konusu dönüşüm süreci, materyalizm ve bireyselleşmenin destinasyonlara yayılmasını beraberinde getirmiştir. Bu da yerel kültürün ticarileşmesine yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Batı temelli küreselleşme, Batılılaşma, Destinasyonlarda turizmin etkileri

ABSTRACT

The diversity of perspectives on the phenomenon of globalization constitutes the fundamental premise of the study. In the context of this study, the arguments put forth by the current idea that globalization is driven by Western culture are elucidated on the basis of the various approaches to globalization. A hypothetical model has been developed and described for the tourism system, based on the cultural aspects of globalization and its impact on destinations. In consequence, the cultural focus of globalization, whose impact is revealed through the advent of new generation media tools, is intensified through direct interaction between host and guests within the tourism system. This situation has led to a shift in the masses' understanding of vacation, with a greater emphasis on individualism. With regard to destinations, the cultural transformation process of the local people has tended to undergo a gradual transformation, with the effects of encouragement and diffusion. This transformation process has resulted in the spread of materialism and individualization to destinations, which has manifested in the form of commercialization of local culture.

Keywords: Globalization, Western-based globalization, Westernization, Role of tourism on destinations

* Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı, ykozekici@gmail.com

Extended Abstract

The acceleration of technology brought about by the phenomenon of industrialization, which was made possible by steam technologies, has resulted in a significant increase in the interaction coefficient of societies. Although the phenomenon of globalization has permeated all aspects of social life, there has been an export of cultural value judgments to nations beyond the spread of technology. However, there has also been an expansion of the exchange of ideas about the origin of the culture instilled in other nations to cover different aspects. The shift in consumption patterns observed across global societies can be attributed to the value export process associated with globalization, as documented in the literature. Nevertheless, the debate on the origin of the phenomenon of globalization, which constitutes the focus of the value exportation process, has yet to reach a mutually agreed-upon resolution. Nevertheless, the prevailing view in the literature appears to be that globalization is essentially a veiled extension of Western civilization. While there are numerous studies that support this assertion, it has been observed that the claims regarding the impact of Westernization-originated globalization on societies' value judgments and consumption patterns have not been adequately explained within the context of a study that prioritizes the globalization-Westernization relationship. This necessity represents the most significant contribution of this study to the extant literature. The theoretical background that future research will provide in the process of modeling the phenomenon of globalization represents the main contribution of this study. The practical contribution of the study is to identify marketing themes according to the level of globalization adoption of nations and to coordinate the means of production accordingly.

In the extant literature on globalization, it has been observed that the aspects of globalization that facilitate the homogenization of customs and traditions, increase the level of economic interdependence, and facilitate the movement of goods and people across national borders are highlighted. From a historical perspective, the dominance of the Western-based lifestyle in contemporary society represents the genesis of the phenomenon of globalization. The advent of globalization can be dated to the discovery of trade routes, which initiated a process that has shaped the modern world. This evidence substantiates the assertion that globalization is inextricably linked to Western culture. In contrast, the Industrial Revolution is regarded as the pivotal point in the modern era when the phenomenon of globalization began to take hold in societies. This process is geographically concentrated in Western Europe and temporally situated at the end of the 20th century.

The concept of globalization can be approached from a variety of perspectives. The initial perspective regards globalization as an internationalization process. The fundamental premise of the concept is that globalization has resulted in a state of interdependence among societies, particularly with regard to trade. The second is liberalization. This approach is predicated on the notion of national border transparency, which is posited to facilitate the free flow of goods, information, and people. The third approach, universalization, is concerned with the coordinated dissemination of objects and experiences to all individuals around the world. The fourth approach is deterritorialization, which is based on advances in information and communication technology, allowing for the dissemination of global events to other regions. The final approach is that of Westernization, which is predicated on the assumption that existing cultural forms will be subsumed by the dominant culture of the West, and that world cultures will be transformed into a unified culture in the crucible of Westernization. The theoretical basis of Westernization is founded upon the modernization paradigm. Consequently, the foundation of globalization is Westernization. The theoretical basis of this trend is rooted in Wallerstein's world-system theory. According to this theory, the intellectual basis of the phenomenon of globalization is the expansionary power of capitalism. In accordance with the modernization paradigm, economies founded upon systemic superiority initially monetize their intrinsic value judgments, subsequently exporting this commodity to other cultures and regions.

The present study has revealed that the incentive effect constitutes a pervasive phenomenon, disseminated by Western globalization across both destinations and society at large. In alignment with the fundamental tenets of modernization theory, societies that do not perceive their local cultural values as commensurate

with the value judgments of Western civilization adopt a glocal cultural crucible by integrating their local cultures with global value centers. In the initial phase of this process, intense media content is transferred to societies. The penetration of the media into all social strata provides the opportunity to disseminate its influence, which was previously limited to urban centers during the imperialist era, to the general public. In subsequent stages, the pursuit of happiness, success, and authenticity is linked to consumption. Should societies accept this claim, the process of integrating global cultural values into local culture will be initiated through the materialistic superiority of Western culture. While this process occurs in the form of distant interaction throughout society, in destinations where the tourism system is involved, a transformed process comes into play. While clothing and lifestyle are shaped on the basis of Western-oriented value judgments, the impact of global consumption elements on food consumption is thought to be limited. More specifically, the aforementioned transformation in consumption patterns, along with the change in educational motivation, secularism, and materialism in society at large, are among the most prominent issues in the existing literature. When examined in terms of destinations, it is asserted that the materialism and consumption-oriented value judgments characteristic of global culture have become pervasive, particularly in metropolitan areas. The transition from traditional media platforms to social media has disseminated the value judgments characteristic of Western societies to a global audience, particularly in urban areas. This has significantly altered the concept of leisure for those exposed to media content. Consequently, personal visits to relatives and friends have been supplanted by the offerings of the tourism industry.

Subsequently, the expansion of the comfort zone brought about by Western culture has resulted in a redesign of the supply structure in the destination. This has resulted in the redesign of the infrastructure and superstructure in destinations. The desire for a vacation experience, driven by the need to consume and the urge to escape the demands of urban life, often leads to interactions with locals. As a result of the redesign of destinations, individuals belonging to the upper cultural group in the destination have interacted with tourists, leading to the initial adoption of tourists' value judgments by individuals belonging to the upper cultural group in the destination. This process is achieved through the incentive effect. In the subsequent stage, the interaction between the upper cultural group and the other cultural group is facilitated by the diffusion effect, whereby the Western global cultural foci acquired from tourists disseminate throughout all layers of the destination. Consequently, it can be posited that the emergence of homogenized nations with identical needs, desires, and reactions, irrespective of borders, represents a key conclusion of the Western globalization idea movement.

It is imperative that Western research on globalization in the field of tourism be conducted in order to advance the existing body of knowledge in this area. In particular, an examination of the factors that contribute to the resistance of local cuisine to globalization will lead to significant advancements in the related literature. Similarly, an investigation into the impact of tourists on local communities based on the incentive effect will facilitate the enhancement of current knowledge. Furthermore, an analysis of the cultural transformation issue from the perspective of glocalism is another crucial area that requires examination.

Giriş

Buharlı teknolojilerin yol açtığı endüstrileşme olgusunun meydana getirdiği teknoloji ivmesindeki kazanılan sürat, toplumların etkileşim katsayısını belirgin düzeyde yükseltmiştir (Scholte, 2017). Toplum hayatının tüm cihetlerine sirayet etmiş olan küreselleşme olgusu (Abbas ve Razak, 2011), tekniğin yayılımının ötesinde, birtakım kültürel değer yargılarının dünya milletlerine ihracını beraberinde getirmiştir (Ozer & Schwartz, 2020). Buna karşın, diğer milletlere aşılanan kültürün menşei ile alakalı çıkarımların net olarak kestirilemediği (Friedman, 1990) görülmektedir. Bu doğrultuda, küresel değer odaklarının menşei ve sosyo-kültürel etkilerine yönelik çıkarsamaları temel odağı haline getirmiş olan özgürleşme, evrenselleşme, adem-i merkeziyetçilik ve batılılaşma paradigması gibi yaklaşımlar geliştirilmiştir (Scholte, 2017). Turizm sistemi, küreselleşmenin bu dönem medeniyetlerindeki tüm toplumsal tabakaları

demokratikleştirmek suretiyle, hem talep hem de arz yapısını doğrudan küreselleşme aracılığıyla etkileyen ve küreselleşme sisteminin yayılımını hızlandıran müstesna bir yapıyı barındırmaktadır (Özekici & Ünlüönen, 2019a). Buna karşılık, turizm sistemi kapsamında, küreselleşme tarafından uyarılmış kültürel dönüşüm sürecinin temelini oluşturan temel kültür odağına yönelik tartışmaların (Dwyer, 2015; MacLeod, 2004; Mowforth & Munt, 2009; Özekici & Ünlüönen, 2019b; Tolkach & Pratt, 2021; Urry, 2008) Temelde yer alan kültür odağını işaret etmekten yoksun olduğu görülmektedir. Bu durum, küreselleşme paradigmaları arasındaki fikir ayrılıklarının turizm literatürü üzerindeki bir yansıması olarak kabul edilebilir.

Küreselleşmenin batı kültürünün daha az gelişmiş milletler üzerinde tahakküm oluşturmak üzere tasarlanmış bir süreç olduğu iddiası literatürde rağbet gören temel düşünce akımları içerisinde yer almaktadır (Burns, 1999). Bu akım temelinde küreselleşme neticesinde ortaya çıkan tüketim kalıplarının batı menşeili yaşam tarzını anımsattığı iddia edilmesine (Cleveland, 2018; Cleveland et al., 2011, 2013; Cleveland & Bartikowski, 2018; Durvasula & Lysonski, 2015; Maschio, 2016; Mowforth & Munt, 2009) karşın batılılaşma menşeili küreselleşmenin toplumların değer yargıları ve tüketim kalıpları üzerindeki etkisine yönelik iddiaların küreselleşme-batılılaşma ilişkisini önceleyen bir çalışma ekseninde izah edilmediği görülmüştür. Daha özelde ise, turizm sisteminin yerel halkın değer yargılarını yeniden tasarladığını iddia eden çalışmaların kültürel değerlerin dönüşüm süreci sonunda batı kültürüne has değerlerin destinasyonlarda yaygınlaştığı iddiaları farklı coğrafyalarda teyit edilmesine (Brunet vd., 2001; Coşkun ve Zöhre, 2014; Graburn, 1983; Fisher, 2004; Rohi, 2010; MacLeod, 2004; McClary, 2008; Nunez, 1963; Papadopoulos, 1988; Smith, 1989) rağmen, söz konusu süreci teorik temellerine dayandırmak suretiyle açıklayan bir çalışmaya erişilememiştir. Tüm bu gereksinimler ilgili çalışmanın literatüre sunduğu temel katkıları ortaya koymaktadır. Gelecek araştırmaların küreselleşme olgusunu modelleme sürecinde sunacağı teorik altyapıyı ortaya koymak, ilgili araştırmanın temel katkısını sunmaktadır. Daha özelde, küreselleşmeyi olgusunu Her bir birbirinden farklı şekilde batılılaşma perspektifinden ele alan (Steenkamp, 2019) araştırmaların derlenmek suretiyle ilgili bakış açısının küreselleşmeye yönelik izahının sistematik bir biçimde gerçekleştirilmesi bu çalışmanın birincil katkısını oluşturmaktadır. Böylece, söz konusu argümanın çok yönlü bir biçimde değerlendirilme süreci ivme kazanacaktır. Bu perspektif temelinde destinasyonlar üzerinde batı medeniyetine has değer yargılarının hangi süreç içerisinde ve ne şekilde sirayet ettiğine netlik kazandırılması ise çalışmanın literatüre olan ikincil katkısını oluşturmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Küreselleşme

Toplumlar arasındaki sınırların gevşemesinin ortak bir değer olarak öne çıkarıldığı küreselleşme olgusuna yönelik çeşitli tanımlama girişimleri irdelendiğinde, kavrama yönelik ortak bir kanaatin oluşmadığı düşünülmektedir (Adams, 2008). Küreselleşmeye yönelik tanımlamalarda, küreselleşmenin örf ve ananeleri tek düzeleştiren (Robertson, 1987), ekonomilerin bağımlılık düzeyini yükselten (Giddens, 1990), sınırları gevşeten (Diener & Hagen, 2009) yönlerinin ön plana çıkarıldığı görülmüştür. Milenyum çağının küreselleşme çıkışı, piyasa serbestisi ideolojisinin hayata geçirilmesi ile ilişkilidir (Kürkçü-Dumanlı, 2013). Geçmiş çağlar göz önüne alındığında ise küreselleşme olgusunun çıkış noktası olarak, bugünün batı temelli yaşam tarzının toplum geneline hâkim olması ve tarihsel perspektiften konu ele alındığında ticaret yollarının keşfi ile küreselleşme sürecinin başlatılması, küreselleşme ile batı kültürü arasındaki bağıntıyı ortaya koymaktadır (MacLeod, 2004). Sanayi devrimi ise küreselleşme olgusunun toplumlara sirayet etmesinin modern çağa bakan temel kırılma noktası olarak görülmektedir. Bu süreç coğrafi olarak Batı Avrupa'yı, zaman dilimi olarak ise 20. Yüzyılın sonlarını işaret etmektedir (Featherstone, 1990).

Kavrama yönelik tanımlama girişimlerinden de anlaşılacağı üzere, küreselleşme, bir süreçten çok koşula da dayandırılabilmektedir. Nitekim, küreselleşme kavramı denildiğinde iki koşulun tanımlandığı görülmektedir. Bunlardan birincisi küresel çevrenin homojen hale gelmesi (Sklair, 2002), ikincisi ise küresel çapta bir ağın genişlemesidir. Bu da uygarlıklar arasındaki ilişkinin

sıklaşması şeklinde ifade edilmektedir (Tutal, 2006). Bu durum aynı zamanda küreselleşme yaklaşımlarının çıkış noktasını oluşturmaktadır.

1.1.1 Küreselleşme Yaklaşımları

Küreselleşme kavramının açıklanması üzerine temel anlamda beş farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan ilki, küreselleşmeyi bir uluslararasılaştırma (*internationalization*) olarak görmektedir. Kavramın çıkış noktası, küreselleşmenin toplumları bilhassa ticari yönden birbirlerine bağımlı hale getirmesidir. İkincisi, liberalleşme (*liberalization*)'dir. Bu yaklaşım, ülke sınırlarının şeffaflaşması suretiyle ürün, bilgi ve insan geçişinin kolaylaşmasını esas almaktadır. Evrenselleşme (*universalization*) üçüncü yaklaşım olarak obje ve deneyimlerin dünya üzerindeki tüm bireylere eş güdümlü yayılımını ana odağına almıştır. Dördüncü yaklaşım, bölgeden bağımsızlaşma (*deterritorialization*)'dır ve bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler tabanında, dünya üzerinde yaşanan bir hadisenin diğer bölgelerce hissedilmesini esas almaktadır. Son yaklaşım batılılaşma (*westernization*)'dır ve bu yaklaşımın esası, önceden var olan kültürlerin, batı kültürü potasında eriyecekleri ve dünya kültürlerinin batı kültürleri potasında homojen bir kültüre doğru dönüşüm geçireceklerini konu edinmektedir (Scholte, 2017).

Küreselleşmenin fikir altyapısı irdelendiğinde, literatürün kendi içerisinde temel anlamda üç yaklaşıma ayrıldığı söylenebilir. İlgili fikir akımlarındaki ayrışmanın temelinde fikir okullarının perspektif farklılığının yattığını söylemek mümkündür. Nitekim, küreselleşmeye yönelik akım, doğu toplumlarının bir kısmında toplumsal refaha aracı olarak ticaret hacminde ivme arttırıcı bir kaldıraç olarak karşılanmaktayken, diğerinde bir asimilasyon aracı olarak görülmüştür (Giddens & Sutton, 2017). Bu akımlar, temelde aşırı küreselleşmeciler, kuşkucu yaklaşımı savunanlar ve evrimsel-dönüşümsel yaklaşımı esas alanlar şeklinde üç kısıma ayrılmıştır (Özekici, 2019). Bu yaklaşımların içerisinde kuşkucu yaklaşım, küreselleşme-batılılaşma doktrinini savunan düşünce akımı olarak ön plana çıkmış olup, kendi içerisinde, modernleşme paradigması şeklinde bir ayrımı beraberinde getirmiştir.

1.1.1.1. Kuşkucu Yaklaşım

Kuşkucu yaklaşıma göre küreselleşme olarak adlandırılan süreç, dünya milletlerinin kapitalizmi benimsemesi (Dreher et al., 2008) olup, emperyalizmin yeni bir ara yüzüdür (Zeybek, 2017: 401). Bu yaklaşıma göre, yeni çağ emperyalizminin biçim değiştirmesi, kendisini sınırların ortadan kalkarak ticaretin uluslararasılaşması ve kültürel değerlerin ortak bir potada eritilmesi aracılığıyla kendisini göstermektedir. Bu da, dünya milletlerinin yeni nesil bir sömürü sürecine konu edilmesi şeklinde izah edilmektedir (Adams, 2008). Birtakım devletlerin diğer devletlerin finansal ve kültürel sistemlerine müdahil olmaları ve işleyiş biçimlerini etkileyebilmeleri (Zeybek, 2017), söz konusu iddiaya delil teşkil etmektedir.

Kuşkucu yaklaşıma göre, küreselleşmenin merkezinde yer alan ülkeler, diğer toplumlara has değer yargılarını kendi değer odaklarını ihraç etme şeklinde dönüşüme uğratacak (Kaya, 2009) ve böylece küresel aynı türden bir kültür sistemini meydana getireceklerdir. Kuşkucu yaklaşıma göre söz konusu ülkeler batı ülkeleridir. Küreselleşmeyi, toplumların ortak bir kültüre tabi edilmesi şeklinde ifade edilebilecek (Garda et al., 2017) bu görüşe göre, batı (AB, ABD)'nın hem marka hem de kültürel değerleri, dünyanın geri kalanı tarafından benimsenmektedir (Ç. N. Coşkun & Zöhre, 2014).

1.1.2.Modernleşme Paradigması

Küreselleşmeyi batılılaşma ile eşdeğer gören diğer düşünce okulu modernleşme paradigması şeklinde kavramsallaştırılmıştır (Kuppens, 2013). Buna göre, küreselleşmenin temelini batılılaşma oluşturmaktadır (Giddens, 1990). Söz konusu akımın teorik temeli Wallerstein'ın dünya sistemi teorisi (*world-system theory*)'ne dayanmaktadır. Teoriye göre küreselleşme olgusunun fikirsel temelini kapitalizmin yayılım gücü oluşturmaktadır (El-Ojeili, 2014; MacLeod, 2004). Modernleşme paradigmasına göre, sistemsel üstünlüğe dayalı ekonomiler, ilk aşamada kendi içsel değer yargılarını ticarileştirerek bir metaya dönüştürmekte, daha sonra bu metayı diğer kültürlere ve bölgelere ihraç etmektedir (Kuppens, 2013).

1.1.3. Batılılaşma Yaklaşımı

Küreselleşme sürecinin temeline getirilen yer alan akımlar içerisinde, özellikle batı uygarlığı dışındaki düşünce okullarından destek almış olan en önemli akım, batılılaşma akımıdır. Batılılaşma akımının temelini kolonileşme iddiaları oluşturmaktadır (Bezerra, 2015). Bu iddianın temel argümanı, küreselleşmenin çıkış noktasını doğrudan ilişkilendirmektedir. Küreselleşmenin coğrafi çıkış noktası Avrupa olması, küreselleşme ile gelen tüm toplumsal değişim odaklarının batı tesirini beraberinde getireceği sonucunu doğuracaktır. Bu da, doğu toplumlarının fikir ve ürün faktörleri temelinde batı kültürüne bağımlı olmalarına yol açacaktır. O sebeple, batılılaşma yaklaşımına göre küreselleşme, kolonyalizmin kılık değiştirmiş bir versiyonudur (Abbas ve Razak, 2011).

Literatürde küreselleşmeyi batılılaşma olarak gören araştırmalar irdelendiğinde, araştırmaların küreselleşme meylini doğrudan batılılaşma meylini ölçme suretiyle gerçekleştirdiği görülmektedir (Nguyen & Von Eye, 2002; Ozer & Schwartz, 2020; Wei et al., 2012).

1.1.4.Küreselleşme ve Batılılaşma İlişkisi

Küreselleşme ve batılılaşmanın eşdeğer kavramlar olduğu, literatürde kavramların birbirlerinin yerine kullanımından anlaşılmaktadır. Zira, küresel kültürün akademide tanımlanmasında batı etkisi dominant rol oynamaktadır. Batı kültürü, küresel kültürün menşei olarak görülmektedir (Chan, 2013). Nitekim, Chiu vd. (2011), küreselleşmeyi, bilimsel, sonuç odaklı ve batı temelli kültürel değerlere sahip bir sistem olarak karakterize etmiştir. Bu yaklaşıma göre küreselleşmenin uygarlıklar arasındaki teması yoğunlaştırması, batı uyarlığının diğer toplumlar ile teması olarak görülmüştür (Tutal, 2006). Batılılaşma ise, toplumların batı medeniyetinin gelenek ve uygulamalarını benimsediği bir toplumsal dönüşüm süreci şeklinde tanımlanmıştır (Bozkurt, 2012; Gram, 2007).

Küreselleşmenin batı kültürü ile eşgüdümlenmesi modernite teorisine dayandırılabilir. Teori, batı kültürünü yakaladığı gelişim ivmesi üzerinden bir indeks olarak nitelemektedir. Teoriye göre, dünyanın geri kalanı bu indeks temelinde değer yargılarını yeniden biçimlendirmektedir (Ritzer, 1998). Bu teori temelinde geliştirilen küresel kültür modellerinde (Cleveland & Laroche, 2007; Merz et al., 2008) söz konusu kültürü benimseme düzeyi, batılılaşmayı esas alma seviyesi üzerinden belirlenmiştir. Cleveland ve Laroche (2007), küresel tüketim kültürünün, medya araçlarıyla yayılması noktasında, medya araçları aracılığı ile lanse edilen tüketim kültürü ve yaşam tarzının, aslında batı kültürüne yönelik yaşam tarzı ve tüketim kültürü olduğunu ifade etmiştir Bunun da temelinde, modernite teorisinin, batı kültürünü kültürler üstü görme anlayışı (Hannerz, 1992) yatmaktadır. Küreselleşme kavramı, modernleşme ve batılılaşma terimleri ile birbirlerinin yerine kullanılabilmektedir. Buna rağmen, literatürde modernleşme ve batılılaşma ayrımı gerçekleştirilmiştir (Burns, 1999). Yine de iki kavramın arasındaki fark tanımlanmıştır. Chiu vd. (2011)'ne göre batılılaşma batının sosyal ve ahlaki değerlerini benimseme iken modernleşme batıdaki ekonomik gelişmeyi tetikleyen birtakım kabiliyet ve yetkinliklerin edinilmesidir.

Küreselleşmenin batılılaşmanın üzeri örtülmüş bir yanılsaması olması, küreselleşmeye yönelik tanımlamalar ile birlikte, küreselleşmeyi oluşturan kültür öğelerinin çağrışımları üzerinden de iddia edilmektedir. Öyle ki, küreselleşmeyi oluşturan kültür bileşenlerinin batı kapitalizmi menşeili iddialardan ibaret olduğu düşünülmektedir (Askegaard et al., 2005; Mowforth & Munt, 2009). Bu noktada Bauman, küresel tüketim kültürünün direkt olarak Amerikan kültürü ile ilişkili olduğunu iddia etmiştir. Ona göre, küresel tüketim kültürünün değer yargıları, tüketim motivasyon araçları ve bunun gibi diğer unsurları, Amerikan kültürünün hareketlilik (*mobility*) ve canlılık (*vitality*) kavramlarından bir şey değildir (Maschio, 2016, p. 420). Öyle ki, küreselleşme aracılığıyla benimsenen sembol, imaj ve tercihler, batı kültürünün bileşenlerini oluşturduğu objelerden ibarettir (N. Zhou & Belk, 2004). Benzer şekilde, Featherstone (1990), küresel tüketim kültürünü ABD'nin gücüyle eşdeğer tutmuştur. Ona göre, küresel tüketim kültürünün yayılım gücü, ABD'nin dünya üzerindeki hegemonyası ile doğru orantılıdır. Merz vd. (2008), geliştirdiği küresel tüketim kültürü modelinde dahi küresel tüketim kültüründe batı

kültürünün vekalet rolü oynadığını iddia etmiştir. Bird ve Stevens (2003) ise ortaya çıkan küresel tüketim kültürünün önemli oranda batı ve kuzey Amerika bölgesinden etkilendiğini savunmaktadır. Yine, Ritzer (1998), kapitalizm denilen olguyu batı kültürü olarak nitelendirmiştir. Ona göre dünya üzerindeki baskın kültür batı kültürüdür. Diğer kültürler ise kendilerini batı kültürüne karşı konumlandırmakta, batı kültürüne has öğeleri bünyelerine entegre etmekte ve batı kültürü potasında kendi kültürel öğelerini yeniden tasarlamaktadırlar. Bu savı destekler şekilde, Giddens (1990), küreselleşmeyi Amerikanlaşma kavramı ile eşdeğer tutmuştur. Arnett (2002), küresel kimliğin ağırlıklı olarak batı kültür grubunun inanç ve değerlerinden etkilendiğini vurgulamıştır. Bu varsayım, literatürdeki çeşitli düşünce okullarınca desteklenmektedir (Cayla & Arnould, 2008). Appadurai ise, küreselleşmeyi oluşturan kültür öğelerinin beslendiği kaynak olarak batının aydınlatma çağında geliştirilen düşünce akımlarını işaret etmiştir (Featherstone, 1990). Söz konusu varsayımsal iddialar ampirik olarak test edilmiştir. Strebinger ve Rusetski (2016), küresel ölçekli lüks giyim markaları üzerinde gerçekleştirdiği araştırma sonucunda, markaların internet sitelerinden elde edilen 3750 referansı göz önünde bulundurarak, markanın ağırlıklı olarak batı menşeili olduğu yönünde bir bulgu ortaya koymuştur. Benzer bir bulgu olarak, Lee ve Tai (2006), batı kültüründen kişilerle etkileşime girme, bu kültüre has medya araçlarını takip etme ve pazarlama faaliyetlerine maruz kalmanın hem batı hem de küresel menşeili markalara yönelik tutumu olumlu yönde arttırdığını tespit etmiştir. Lysonski (2014), Çin kültürüne entegre edilmekte olan küresel kültürün içerdiği öğeler itibariyle batı kültürü olduğu sonucuna ulaşmıştır. Jensen vd. (2012) ise Nepal'de küreselleşme uyarınca değer yargıları yeniden biçimlendirilmiş olan kimselerin Batılılaştığı algısının toplum genelinde benimsendiğini tespit etmiştir.

1.1.4.1. Küreselleşme-Batılılaşma Yaklaşımının Yayılım Öncülü

Küresel değer odaklarının doğu toplumları nezdinde benimsenmesinin temelinde modernleşme algısının yattığına inanılmaktadır. Öyle ki, modernleşme ve küreselleşme kavramlarının eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmüştür (Cleveland & Bartsch, 2018; Firat & Venkatesh, 1995). Teknoloji ve akademik anlamda geri kaldığına inanan doğu toplumlarının, küreselleşme ile gelen yaşam şeklini benimseme suretiyle modernleşmeyi gerçekleştireceği düşünülmektedir (Slater, 1997). Dolayısıyla, post-modernizm ile kavramsallaştırılan küresel kültürün yönü, menşei batılılaşma olan bir kitle kültürü hareketinin toplumlara aşılanmasına neden olmuştur (Featherstone, 1990). Aşılama süreci, batı kültürünün diğer kültürlerden üstün olduğu algısının milletlerin dimağlarına yerleştirilmesi ve bu şekilde batı kültürüne özenme ve yönelimin gerçekleştirilmesinin sağlanması ile hayata geçirilmektedir (Nar, 2015). Modernleşmenin küreselleşme ile bu ilişkisi, 70'li yıllarda ifade edilmesine (Robertson, 1987) karşın, Giddens tarafından 1998 yılında toplumların yoğunlaşan etkileşimi kapsamında vurgulanmıştır (Sungur, 2016). Bu süreç, batı medyası ve batı markalarının dünya genelinde dominant rol oynaması ve marka ile yayın süreçlerinde toplumların batı kültüründen esinlenen unsurları yaygın bir şekilde tercih etmeleri ile gerçekleştirilmiştir (T. Zhou, 2011). Daha özelde ise küresel tüketim kültürünün batılılaşma ile ilişkilendirilmesinin arkasındaki felsefe şu şekilde açıklanmaktadır. Batı ülkelerince kontrol edilen kitlesel medya ve tanıtım faaliyetleri ile insanoğlunun doğasında bulunan yaşam koşullarını iyileştirme isteğinin birleşmesi sonucunda, dünya genelindeki tüketiciler, yaşam şartları yüksek düzeyde olan batı kültüründeki kimselere özeneceklerdir (Cleveland & Chang, 2009). Bu konuda Yang vd. (2011)'nin gerçekleştirdiği araştırma sonucunda, küreselleşmenin modernleşme ile ilişkili olduğu ancak tamamen aynı kavramlar olmadığı tespit edilmiştir. Bond ve King (1985) ise Çin'de gerçekleştirdiği araştırma sonucunda, küreselleşme, Amerikanlaşma, batılılaşma ve modernleşme kavramlarının birbirleri ile pozitif yönlü korelasyon değerlerine sahip olduğunu tespit etmiştir.

Kapitalist kültürün temelini batı ülkelerinden alması, küresel kültürün batı menşeili olmasını açıklamaktadır. Batı toplumlarına has değerlerin doğu toplumlarına küreselleşme aracılığıyla aşılanması yoluyla, doğu pazarlarına ürün pazarlama imkânı genişlemektedir (Ç. N. Coşkun & Zöhre, 2014). Bu ivme özellikle demir perde ülkelerinin dünyaya açılması ve komünizmin

çökmesi ile hız kazanmıştır. Böylece, dünya batı ülkelerinin bir pazarına dönüşmüştür (Ritzer, 1998).

1.2. Batılılaşma Odaklı Küreselleşmenin Toplumlar Üzerindeki Etki İddiaları

Küreselleşmenin batı kültürü üzerinden diğer kültürleri iyidiş etme süreci, emperyalizmin bir ileri aşamaya geçmesi ile açıklanmaktadır. Politik gücün ötesinde ticaret, finansal kaynaklar ve medya kanallarını kullanan kapitalizm, emperyalizm döneminin ülke merkezleri ile sınırlı olan etkisini kırsalın ücra noktalarına değin taşımayı başarmıştır (Giddens, 1990). Bunu ise, diğer ülkeleri söz konusu kanalları benimsemeye mecbur bırakma şeklinde gerçekleştirmiştir. Üretici unsurlar karşısında rekabetten geri kalmama adına, doğu milletleri söz konusu araçları benimsemiştir. Böylece, küresel mekanizmanın değer odakları, ülke sınırlarını aşmak suretiyle toplumun tüm katmanlarına nüfuz etmiştir (Dreher et al., 2008; Mowforth & Munt, 2009; Wahab & Cooper, 2001).

Küresel mekanizmanın söz konusu aparatları dünya geneline yayması, küreselleşmenin batı kültürünü toplumlara nüfuz ettirme aracı olduğuna yönelik iddiaların ortak kanaatine göre homojenleşmeyi beraberinde getirmiştir (Smith, 1990). Buna göre, doğu toplumları, batı toplumlarının benimsediği gayeleri ve yaşam şeklini içselleştirmeye başlamıştır. Böylece, dünya genelinde tek tip düşünen, düşüncelerin ötesinde duygusal tepkileri tek tipleşen (Smith, 1990) dünya toplumlarının birbirlerine benzer hale gelmesi kaçınılmaz hale gelmiştir (Holton, 2000). Teknolojiyi benimseme ve bağımlı hale gelme, söz konusu sürecin ilk aşamasını oluşturmaktadır (Held et al., 2006). Bilişim teknolojileri, bu kültürün yayılım araçları olarak kullanılagelmektedir (Smith, 1990). Bu da, kapitalizmin bir aracı olarak kullanılagelmiş olan medya araçları yoluyla hayata geçirilmektedir (Merz et al., 2008). Nitekim, uzaktan kültürleşme süreci sonucunda benimsenmiş olan kültür bileşenlerinin esasen batı kültürü olduğu vurgulanmaktadır (Ferguson et al., 2017; Ferguson & Bornstein, 2012, 2015). Medya kanalları yoluyla mutluluğun öncülü olarak öne sürülen finansal kaynaklara sınırsız erişim, özgün olma ihtiyacı, başarılı görünme ve erotizm, doğu toplumlarınca hayatın gayesi haline getirilmiştir (C. L. Wang & Lin, 2009). Bu durum literatürde homojenleşme etkisi şeklinde ifade edilmektedir (Ozer & Schwartz, 2020).

Küreselleşmenin batılılaşmaya sevk etme süreci, üst ve alt kültür kavramlarıyla da açıklanmaktadır. Batı menşeili küresel kültür, yerel kültür ile etkileşime girme sonucunda bir üst kimliğe dönüşmektedir (Arnett, 2002). Yerel kültür alt kimlik rolünü almaktadır. Birey, yerel kültürden kopmamakla birlikte, çağın koşullarına adapte olabilme adına küresel kültür bileşenlerini de içselleştirmektedir (Ogbu & Mature-Bianchi, 1986). Genellikle beslenme alışkanlıklarında yerel kültür unsurları devam ettirilmekte, ancak kılık kıyafet ve yaşam alanı tasarımı gibi noktalarda küresel kültür bileşenleri kimlik üzerinde rol oynamaktadır. Batı temelli sembol ve motifler ile ambalajlanan kültür öğeleri, yerel kültür ile entegre edilmektedir. Bu da bireylerde çoklu kültürün benimsenmesini beraberinde getirmektedir (Smith, 1990). Böylece, tek tip bir kültürün benimsenmesinden ziyade, glokalleşme durumunun (Steenkamp, 2019) söz konusu olacağı söylenebilir. Glokalleşme, küresel kültür ve yerel kültürün birbirlerini tamamlayarak hibrit bir kültür olgusunun gelişmesi şeklinde ifade edilebilir (Cleveland & Bartsch, 2018). Nitekim, batı medyasına maruz kalma sonucunda Hindistanlı tüketicilerde küresel tüketim kültürü ve yerel kültürün her ikisinin de bileşenlerinin bulunduğu karma bir kültür ortaya çıktığı görülmüştür (Ozer, 2019). Benzer şekilde Wee (1999), söz konusu glokal kültürün hemen her nesilde var olduğunu ve her neslin kendisine ait bir hibrit kültüre sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu hibrit kültür, her bir nesilde, kendisine özgü bir yerel kültür- küresel kültür bileşimini oluşturmaktadır.

1.2.1. Küreselleşme-Batılılaşma Sonucu

Küreselleşmenin batılılaşmaya yol açtığını öngören yaklaşımın bir diğer argümanı toplumun değer yargılarındaki değişim üzerinedir. Buna göre, küreselleşmenin batılılaşmaya yol açması beraberinde dünyevi değerlere olan alakanın yükselmesini getirmiştir. Bunun sonucunda, önceleri toplumsal değer yargılarının gelecek nesillere aktarılması amacıyla kurulmuş olan eğitim kuruluşları, yeni nesil ebeveynlerce yüksek hayat standartları sağlama aracı olarak algılanmaya

başlamıştır (Abbas & Razak, 2011). Nitekim, küresel kültür öğelerinin benimsenmesinin bir neticesi olarak dünyevileşme meylinin artmasının, uluslararası literatürde kabul gören hususlar içerisinde yer alması (Cleveland, 2018; Cleveland et al., 2011, 2013) ve aynı etkinin batılılaşma meyli ile birlikte tespit edilmiş olması (Cherrier et al., 2009), küresel kültürün esasını batı kültürünün oluşturduğuna yönelik diğer bir örnektir. Eğitim süreci, batılılaşma odaklı küreselleşme meylinin yol açtığı diğer bir unsurdur. Farklı kültürden müşterilere yönelik danışmanlık hizmetlerine ilişkin eğitim faaliyetlerinde, batı menşeili uygulamaların görülmesi (Sue, 1997), bununla birlikte, küresel tüketim kültürünün yaygınlaşmasında rol oynayan internetin, bilhassa refah düzeyi yüksek olan ülkelerde eğitim araçları odaklı etkisini gösterdiği düşünülmektedir (Holton, 2000).

Küreselleşmenin batılılaşma ile eşdeğer olmasına yönelik diğer bir delil, düşünce yazılarında ifade edildiği şekli ile küreselleşmenin nüfuz ettiği toplumların batılılaşma alametlerini taşımaya başlaması üzerinden delillendirilmektedir. Ger ve Belk (1996), küreselleşme ve batılılaşmanın kombine olmuş etkisiyle, gelişmekte olan ülkelerdeki tüketicilerin, gelişmiş ülkelerdeki tüketicilerin yaşam tarzı ve tüketim kalıplarını benimsediklerini tespit etmiştir. Bu bağlamda, küreselleşme araçları içerisinde yer alan medya ve uluslararası eğitim kuruluşlarının doğu toplumlarında yaygınlaşmasının akabinde, batı odaklı yaşam tarzı, sekülerizm gibi değer yargılarının toplumun belirli kanatlarında yaygınlaştığı, tartışma konusu haline gelmiştir (Durvasula & Lysonski, 2015). Öyle ki, seküler değerlerin dünya geneline yayılımı, küreselleşmenin yayılımı ile eşdeğer kabul edilmiştir (Jensen et al., 2011). Ayrıca, doğu odaklı aile değerlerinin batı yönlü bireyselleşme ile becayişi, küreselleşme içerisinde aktarılan batılılaşmaya yönelik diğer bir delili oluşturmaktadır (Abbas & Razak, 2011). Söz konusu iddia, doğu toplumlarında test edilmiş olup, küreselleşme odaklı unsurların, sekülerizm menşeili değişkenlere has değerleri güçlendirdiği tespit edilmiştir (Steenkamp, 2019). Yine, batı toplumlarına ait değer yargılarından olan hedonizmin küresel tanıtım araçları vesilesiyle Asya-Pasifik coğrafyasındaki milletlere sirayet etmiş olması (Gram, 2007) iddiaya yönelik diğer bir delili oluşturmaktadır.

Küreselleşmenin batılılaşma odaklı değer yargılarını taşıması, tüketim biçiminden ziyade, düşünce yapısının tüketim odaklı olması şekline kendisini göstermektedir. Materyale sahip olma anlayışının tüketimde kendisini bulduğu ve insan olmanın tüketmeye indirgendiği batı toplumlarındaki kültür anlayışı, diğer toplumlara yayılmaktadır. Dolayısıyla, tüketim kültürünün toplum içinde yayılması, bir küreselleşme alameti olarak kabul edilmektedir (Fırat, 1995). Böylece, batı menşeili mutluluğun tüketime dayandırıldığı düşünce yapısı, doğu kültürlerine has değer yargılarına dönüşmektedir. Bu durumun küreselleşmenin sonucu olarak kabul görmesi (C. L. Wang & Lin, 2009), batılılaşmanın küreselleşme ile eşdeğer olduğunu göstermektedir. Nitekim, batı medyasına maruz kalma sonucunda Hindistanlı tüketicilerde materyalizm meylinin arttığı tespit edilmiştir (Ozer et al., 2017).

Kültür üzerine gerçekleştirilen birtakım araştırmalarda, küreselleşmenin tüketicilerin yaşam tarzlarında dikkate değer değişiklikleri meydana getirdiği ve batı yaşam tarzının benimsenmesine vesile olduğu ifade edilmektedir (Khare, 2014). Küreselleşme odaklı batılılaşmanın ayrıca tüketici tercihleri üzerinde değişikliği beraberinde getirdiği, tüketici yaşam tarzlarında önemli ölçüde bir değişikliği batı kültürü temelli olarak meydana getirdiği çeşitli araştırma sonuçları ile ortaya konulmuştur (Khare, 2014). Bilhassa giyim, gıda ve dil kullanımı söz konusu değişikliğin içerdiği temel değişkenler içerisindedir (Venkatesh, 1994).

İngilizcenin doğu toplumlarında küresel bir dil olarak kabul görmesi, batı tarzı yaşam biçiminin kendisini doğu toplumlarında yeme-içme kültürü, müzik ve giyim şekli üzerinden göstermesi, doğu toplumlarının küreselleşme sürecinin sonucu olarak batı kültürüne entegre olduklarını göstermektedir (Abbas & Razak, 2011). Nitekim, Hjarvard (2004), küreselleşmenin temelinde Anglosakson kültürünün bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre, medya küresel anlamda kitleleri Anglosaksonlaştırma aracıdır. Yine, Wei vd. (2012), Çinli ve ABD'li gençlerin sosyal medya web kullanımı ve bireyselci/kollektivist olma eğilimleri üzerine gerçekleştirdiği araştırma sonucunda Çinli gençlerin ABD'li gençler ile benzer bireyselci nitelik taşıdığını tespit etmiştir.

Araştırmada kolektivist algının tersi bir sonucun elde edilmesi, batı menşeili küresel kültürün doğu kültürlerince kabul edilmesi ile açıklanmıştır. Lysonski ve Durvasula, (2013), Nijerya'da gerçekleştirilen araştırmada, küreselleşmenin beraberinde getirdiği kültür odaklarını benimseyen bireylerin, batı kültürü ile benzeşen değer yargılarını benimsediğini tespit etmiştir.

Küreselleşme süreci ile batı kültürünün doğu ülkelerine taşınmasının yanı sıra, batı ülkelerinin kendi havzalarında söz konusu süreci yürüttüğü söylenebilir. Nitekim, ABD'de göçmen ve azınlık grupların, ABD menşeili kültür potasının barındırdığı kültürel semboller ve değerler temelinde tek tipleştirilmek suretiyle ortak bir kültür potasında bir araya getirildiği iddia edilmektedir (Smith, 1990).

Küreselleşme, bilhassa Müslüman toplumlar üzerindeki etkisi delillendirilmek suretiyle batılılaşma ile eşdeğer tutulmaktadır. Buna göre, küreselleşme süreci ile birlikte, Müslüman topluluklar teknoloji ve bilgi hususlarında batı ülkelerine her zamankinden daha fazla bağımlı bir sisteme sahip olmuşlardır. Bu da, batı toplumlarının Müslüman toplumlar üzerindeki kontrolünün geçmiş çağlardan daha yüksek seviyede olmasına sebep olmaktadır. Söz konusu kontrol, nüfuz edilen ülkenin kültür, gelenek, dil yapısı, yönetim, hukuk ve toplumsal düzeninin, batı menşeili bir değişime uğraması ile sonuçlanmaktadır. Bu bağlamda, yeni nesil Müslüman kitlelerde sınırların geçirgenleşmesi ile birlikte küreselleşmenin topluma nüfuz etmesi sonucunda, batı menşeili giyim tarzının yaygınlaşmasının yanı sıra yeme-içme alışkanlıklarında batı mutfağının ön plana çıktığı iddia edilmektedir (Abbas & Razak, 2011). Sürecin sonunda, daha önce değere tabi olmayan birçok unsur para ile temin edilir hale getirilmiştir (Izberk-Bilgin, 2015).

1.3. Küreselleşme-Batılılaşma İlişkisinin Turizm Odaklı Yansımaları

Küreselleşme ivmesinin toplumları esasen Batılılaştırdığı iddiası, çeşitli argümanlar temelinde irdelenmektedir. Bu argümanlar içerisinde, küreselleşmenin nüfuz ettiği toplumlarda, batı toplumuna has değer yargılarının benimsendiği iddiası yer almaktadır. Buna göre, batı toplumlarının diğer toplumları keşfetme motivasyonun temelinde güç ve maddi kazanım isteği yer almaktadır. Bu motivasyon ise küresel kültürün yayılımı ile toplumlara nüfuz eden kültürel değerler aracılığıyla gelişmektedir (Abbas & Razak, 2011). Nitekim, küresel tüketim olgusunun benimsenmesinin bir sonucu olarak materyalizmin yayılması (Cleveland, 2018; Cleveland & Bartsch, 2018; Cleveland & Laroche, 2007) metropollere has bir durum olmasına karşın, söz konusu değer odağının batılı turistlerin ağırlık kazandığı destinasyonlarda tespit edilmiş olması (Özekici, 2019), batı menşeili küreselleşmenin turizm odaklı yayılımına yönelik bir örneği temsil etmektedir. Söz konusu süreç, aşağıda görselleştirilmiş olan şekil 1'de betimlenmiştir.

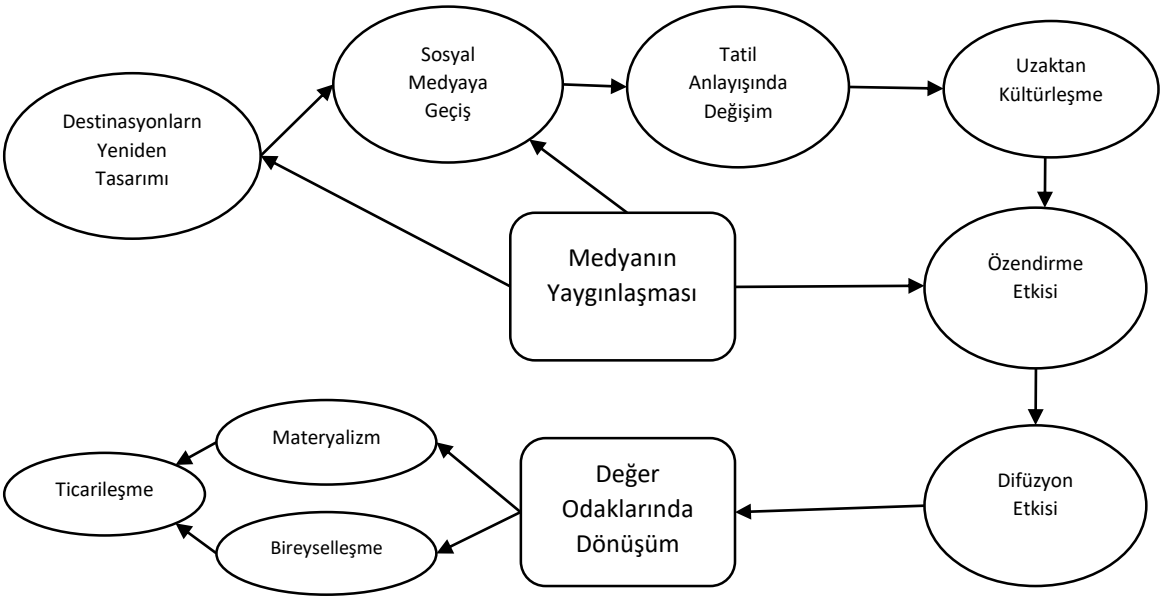

Şekil 1: Batılılaşma odaklı küreselleşme sürecinin turizm sistemi ve destinasyonlar üzerine tesiri

Batı menşeili küreselleşmenin turizm sistemini küreselleşmenin getirdiği değer yargılarını yaymada araç olarak kullanma düzeyi, klasik medya araçlarının dönüşüme uğraması ile doğru orantılı bir biçimde ilerlemiştir. Klasik medya kanallarından çift kanallı medya araçlarına yönelik dönüşüm süreci, toplumun hemen tüm tabakalarını medya içeriği üretimine teşvik etmiştir (Boyd & Ellison, 2007). Bunun bir sonucu olarak toplumlar arasında yoğunlaşan etkileşim düzeyi, yüz yüze etkileşimde bulunmayan kitlelerin değer yargıları ve normlar üzerinden alışverişe girmelerine sebep olmuştur (Yen & Dey, 2019). Bu durum, birçok sektörü etkilediği gibi turizm sistemi üzerinde de iz bırakmıştır. Turizm sektörünün, küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan bir sektör olmanın ötesinde, küreselleşme ivmesi üzerinde kaldıraç etkisine sahip olan olduğu literatürdeki turizm sistemine iddialar arasındadır (Li et al., 2019). Turizm, uzaktan etkileşim aracılığıyla toplumlara yayılan batı menşeili küreselleşme olgusunun (Ferguson & Bornstein, 2012), doğrudan etkileşim ile benimsenme yönünü oluşturmaktadır (Cleveland et al., 2013; Nunez, 1963). Bu da turizm dışındaki kanallar aracılığıyla batı kültürünün yayılımında markaların rol oynamasının yarattığı etki ile benzer bir süreç içerisinde gerçekleştirilmektedir (N. Zhou & Belk, 2004). Zira, küreselleşme süreci, birçoğu batı ülkeleri menşeili olan şirketlerden türemektedir ve destinasyonları ziyaret eden turistler de bu ülkelerden gelmektedir. Dolayısıyla, turistler, küreselleşmeyi yayan bir kültürün temsilcisi olmaktadırlar. Nitekim, medya araçlarının toplumun tüm katmanlarına nüfuz etmesi neticesinde, toplumların tatil gereksinimleri ve anlayışları doğrudan etkilenmiştir. Küresel kültürün toplum hayatına nüfuz etmediği geçmiş on yıllarda tatil ile imgelenen unsur dost ve akraba ziyaretleri iken, küresel kültürün nüfuz ettiği dönemlerde tatil algısı, batı menşeili boş zaman aktivitelerinin benimsenmesi şeklinde dönüşüme uğramıştır (Çekiç, 2023; Rohi, 2010). Bu durum küresel kültürün, ağırlık etkisini eğlence unsurları üzerinden gösterdiğini (Steenkamp, 2019) teyit etmekle birlikte, turizm sektörünün toplumun kültür bileşenlerini yansıttığı bir indeks niteliğinde olduğunu göstermektedir.

Başarı, yüksek refah düzeyi ve belirli seviyede yaşam standartlarını mutluluğa ulaştıran bir seviye olarak toplumlara telkin eden medya içerikleri, toplumların belirli yaşam standartlarını mutluluk eşiği olarak kabul etmelerine yol açmıştır (Abbas & Razak, 2011). Söz konusu standartlar, metropollerden uzaklaşma sürecinde kendisini göstermiş ve metropol seviyesinde standartlar, talep düzeyinde beklentiye dönüşmüştür (Arnett, 2002; Ç. N. Coşkun & Zöhre, 2014; MacLeod, 2004). Destinasyonların batılı turistlerin yaşam standartları ve beklentilerine göre standardize edilmesi (Coşkun ve Zöhre, 2014) ve bunun bir turizm standardı olarak birkaç on yıl içerisinde küresel ölçekte yayılımı (Smith, 1989: 14), turizm sisteminin batı menşeili küreselleşmeyi yaygınlaştırdığına yönelik delil niteliğindedir. Batı kültürü tarafından kriterleri belirlenmiş olan standart olgusu (Arnett, 2002) metropollerde yaşayan küresel kültürü içselleştirmiş bireylerin konfor alanına dönüşmüş olup (MacLeod, 2004), seyahat edilen destinasyonlarda söz konusu standartlar aranır hale gelmektedir (Ç. N. Coşkun & Zöhre, 2014). Böylece, talebin ilgili beklentisine arz kanalından gelen geribildirim, destinasyonların bu standartlar temelinde yeniden tasarlanması şeklinde vücuda gelmektedir (Kastamu, 2015). Bunun sonucunda söz konusu konfor alanı yerli halka sirayet edecek olup, yerel kültüre has bileşenler terk edilecek ve batı menşeili küresel kültüre has bileşenler benimsenecektir. Söz konusu durum, küre genelindeki farklı destinasyonlarda teyit edilmiştir (Özekici & Ünlüönen, 2019a).

Turizmin getirdiği kültürel değişimin, batılılaşma (*westernization*) şeklinde kavramsallaştırılması yeni değildir (Brunet et al., 2001). Turizm sektörü aracılığıyla, medyanın sağladığı özendirme etkisinin doğrudan gösterim etkisi (Fisher, 2004) ile gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Medya araçları, küresel kültürün yayılımını sağlayan turizm sisteminin genişletilmesinde kullanılan, kitlesel bir ikna aracı rolünü ifa etmektedir (Kızılcık & Taştan, 2019; Papadopoulos, 1988).

Dünyanın diğer bölgesindeki müreffeh ve genç gruplar, turist imgesi ile sembol haline getirilmiştir (MacLeod, 2004). İmgeleme ve medya araçlarının yoğun kullanımının bir sonucu olarak uluslararası turizm hareketlerinin geliştiği düşünülmektedir (Graburn, 1983). Bu da, turizm sisteminin destinasyonlarda turist-yerli halk etkileşimini beraberinde getirmiş olup, gösterim etkisi aracılığıyla yerli halkın kültürel değerlerindeki dönüşüm sürecini tetiklemiştir, bu dönüşüm gösterim etkisi üzerinden ifade edilmektedir (Fisher, 2004; McClary, 2008). Dönüşüm süreci,

öncelikle bölgenin elit tabakası üzerinde tesirli olmaktadır. Sonrasında, benimsenen kültür bileşeni, dış gruba ait olan bir unsur olmak yerine iç gruba ait bir unsura dönüşmektedir. Bu da kültür bileşeninin toplum geneline yayılım sürecini hızlandırmaktadır (Sam & Berry, 2010). Daha sonra yerli halkın geneline yayılan tüketim kalıpları, yerel kültürün bir parçası olarak ön plana çıkmaktadır (Fisher, 2004). Söz konusu durum, kültürel difüzyon teorisinin turizm odaklı bir bağıntısını oluşturmakla (G. Coşkun, 2021) birlikte, destinasyonlarda kültürel yayılım sisteminin farklı bir mekanizmayla işlemesi durumu farklılaştırmaktadır Sonuç olarak, üstün kültürün temsilcisi olarak batılı turistlere özenme aracılığıyla, batılılaşma odaklı küreselleşme gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda, La Gomera adasına yoğun bir şekilde gerçekleştirilen turist akımının bir neticesi olarak, yerli halkın batı odaklı tek tip kültüre doğru bir kültürel dönüşüme tabi olduğu tespit edilmiştir (MacLeod, 2004). Benzer bir bulgu, Mbaiwa (2005) tarafından, Okavango Delta destinasyonlarında turizm sisteminin yaygınlaşmasının sonucu olarak batı usulü giyim tarzının yaygınlaşması üzerinden ispat edilmiştir. Gösterim etkisi destinasyonlar üzerinde makro düzeyde bir etkiye de sahip olmaktadır. destinasyonların turizm sisteminden kaynaklanan politikalarının bir süre sonra farklı yerleşkeler özelinde de uygulamaya konulduğu tespit edilmiştir (Y. Wang et al., 2024).

Turizm sisteminin batı menşeili değer odaklarını yayan bir küreselleşme aracı olduğuna yönelik iddiaların diğer yönünü bireyselleşme oluşturmaktadır. Küreselleşmenin yayıldığı metropollerde değişen değer odakları içerisinde bireyselcilik ön plana çıkan faktörler arasında yer almaktadır (Wei et al., 2012). Kolektivizmden bireyselciliğe geçiş, gelişmiş ülkelerin ekonomik sistemleri vesilesiyle tüm değer yargılarının ticari unsurlara dönüşmesi ile gerçekleşmektedir. Böylece, toplumsal birlikteliği önceleyen değer odaklarının zihinlerdeki çağrışımı kaybolmaktadır kaybetmektedir (Burns, 1999). Bu durum, modernleşme paradigmasının varsayımları içerisindedir (Kuppens, 2013).

Turizm sistemi, gelişmiş nitelik gösteren coğrafi alanlardan nispeten gelişmekte olan bölgelere doğru bir akımı içeren sistem olarak bilinmektedir. Metropollerden az nüfuslu destinasyonlara yönelik turist akımı, turizm sisteminin karakteristik özelliklerinden olup, metropol kültürünün destinasyonlara bireyselleşmeyi taşıyacağı iddiası literatürde on yıllardır yer almaktadır (Dwyer, 2015; MacLeod, 2004). Nitekim, turizm sisteminin yaygınlaştığı az nüfuslu ve önceleri toplumsal birlikteliğin yaygın olduğu bölgelerde yaygınlaşan ticarileşme ve sonrasında bireyselleşmenin yaygınlaştığının tespit edilmiş olması (Ivan, 2016) bu durumu kanıtlamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Küreselleşme, ilk çağ itibariyle medeniyetler arasında bilgi transferinin sağlanabilmesi yoluyla değer, norm ve genel manada kültür transferine aracı olan bir sistem olarak toplumların sistemleri üzerinde rol oynayagelmiştir. Eşdeğer etkiye sahip olunmak suretiyle gerçekleştirilen toplumların karşılıklı değer alışverişleri, endüstri devrimi ile birlikte yerini batı medeniyetinin ağırlık kazandığı değerler grubuna bırakmıştır. Modernleşme paradigması temelinde çerçevelenmiş olan söz konusu düşünce akımı, diğer disiplinlerde olduğu gibi turizm alanında da yer edinmiştir.

Küreselleşmenin batılılaşma odaklı yönünün turizm literatürüne yansıması, ilk dönemlerde tek taraflı bir asimilasyon sürecinin yerli halka tesir edeceği yönünde idi (Nunez, 1963). İlerleyen dönemlerde gerçekleştirilen araştırmalar ve gözlemler neticesinde çift kültürlülüğün mümkün olabileceği gerçeği, turizm literatüründe küreselleşmenin kültürel değerler odaklı yönünü farklı bir cihete sevk etmiştir (Ward, 2008). Bu kapsamda, batı kültürünün küreselleşme aracılığıyla toplumları glokal bir pota içerisinde tek tipleştirme düzeyinin, esasen yerel kültürlerin değer yargılarındaki güç katsayısı tarafından belirleneceği düşünülmektedir. Buna göre, yerel kültürlerin içeriğinde bulunan kültür öğelerinin cazibesi, toplum içerisinde batı menşeili kültür öğelerinden algılanan bir üstünlüğe sahip ise, glokalleşmenin ötesinde, yerel kültürün söz konusu unsuru temel içeriğini koruyacaktır. Söz konusu üstünlüğün bulunmadığı öğelerin ise yerini küresel tüketim öğeleri ile heterojen olarak reaksiyona girdiği veya tamamıyla bu kültür odağının gücüne bıraktığı bir kültür çevresine terk edeceği düşünülmektedir. Kültürler arası bir nevi güç

dengesini çağrıştıran söz konusu ikili kültür pota modeli, destinasyonlar özelinde irdelendiğinde, yerli halkın kültürel değerlerine yönelik farkındalık ve kabullenme düzeylerinin belirleyici rol oynayacağı söylenebilir. Kültürel üstünlük algısının yerel halk nezdinde yerleşmiş olması, turizm sisteminin küreselleşme odaklı etkisinin sağlıklı bir glokalleşme ile neticeleneceğini gösterecektir. Bu bağlamda, yerel kültüre has değerlerin üstün noktalarını ön plana çıkarıcı bir spektrumun oluşturularak turizme konu edilmesi ve bu şekilde kültür öğelerinin finansal bir kazanım sağlamaya vesile kılınması, ilgili öğelerin sürdürülebilirliğini sağlamaya katkı sunacaktır.

Literatürde yeme-içme alışkanlıkları özelinde batı kültürünün küreselleşme aracılığıyla toplumları dönüştürdüğü iddiası (Abbas & Razak, 2011), küresel tüketim kültürü literatürünün genelince, yerel mutfağın küreselleşmeye dirençli olduğu iddiası (Steenkamp, 2019) ile çelişmektedir. O sebeple, gelecek araştırmaların söz konusu ihtilafı aydınlatıcı bulguları ortaya koyması, alandaki külliyatın gelişmesi açısından katkı sunacaktır. Yine, küreselleşmeyi batılılaşma ile sınırlandırmanın sığ bir görüş olduğu (Bond, 1985; Ritzer, 1998; Yang vd., 2011) ve küresel kültüre, birçok kültürün dahil olduğu anlayışı (Berry, 2008; Ozer ve Schwartz, 2016)'nın gelecek araştırmalarca ampirik yolla test edilmesi, söz konusu tartışmaların aydınlatılmasında önemli bir adım olacaktır. Bilhassa, Asya menşeili markaların günümüz küresel kültürü içerisindeki rolünün toplumların aidiyet hissi üzerinde oluşturduğu algı (Cannon & Attila, 2002)'nın seyrini tespit edecek ampirik araştırmaların, dolduracağı teorik boşluk bakımından kıymet arz edeceği düşünülmektedir. Yine, destinasyonda gözlemlenen tüketim alışkanlıklarındaki ve dış görünümdeki değişikliklerin özendirme etkisi tarafından uyarılıp uyarılmadığının (Meethan, 2003) incelenmesi gelecek araştırmaların sunacağı bulguların literatüre katkı sağlayacağı söylenebilir.

Tüm bu konulardan ayrı olarak, Türkiye turizmi açısından konuya bakıldığında, Türkiye turizmine yönelik sayfiye temalı destinasyonlarda ziyaretçiler ağırlıklı olarak batı ülkelerinden gelmektedir. Bu nedenle, yerel toplumun etkileşime girdiği turistlerin ait olduğu kültüre has tüketim alışkanlıkları ve değer yargılarını benimsemeleri söz konusu olacaktır. O sebeple, Türkiye'yi konu edinen bir destinasyon açısından, batı kültürüne has değer yargıları ve tüketim alışkanlıklarının benimsenmesi muhtemeldir.

Kaynakça

Abbas, M., & Razak, A. (2011). Globalization and its effect on education and culture. *World Journal of History and Civilization*, *1*(1), 59–69.

Adams, S. (2008). Globalization and income inequality: Implications for intellectual property rights. *Journal of Policy Modeling*, *30*(5), 725–735.

Arnett, J. J. (2002). The psychology of globalization. *American Psychologist*, *57*(10), 774–783. https://doi.org/10.1037/0003-066X.57.10.774

Askegaard, S., Arnould, E. J., & Kjeldgaard, D. (2005). Postassimilationist Ethnic Consumer Research: Qualifications and Extensions. *Journal of Consumer Research*, *32*(1), 160–170. https://doi.org/10.1086/426625

Bezerra, M. C. (2015). On the Discourse of Cultural Colonialism: The Unexplored Political Dimension of Westernization in Brazil. *Journal of the CAS Writing Program*, *7*, 88–106.

Bird, A., & Stevens, M. J. (2003). Toward an emergent global culture and the effects of globalization on obsolescing national cultures. *Journal of International Management*, *9*, 395–407.

Bond, M. H., & King, A. Y. C. (1985). Coping with the Threat of Westernızatıon in Hong Kong. *International Journal of Intercultural Relation*, *9*, 351–364.

Boyd, danah m., & Ellison, N. B. (2007). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, *13*(1), 210–230. https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x

Bozkurt, U. (2012). Westernization. In *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization*. John Wiley & Sons, Ltd. https://doi.org/10.1002/9780470670590.WBEOG812

Brunet, S., Bauer, J., De Lacy, T., & Tshering, K. (2001). Tourism development in Bhutan: Tensions between tradition and modernity. *Journal of Sustainable Tourism*, *9*(3), 243–263.

Burns, P. M. (1999). *An Introduction to Tourism and Anthropology*. Routledge. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=d9un9bkVkrkC&oi=fnd&pg=PP11&dq=an+introduction+to+tourism+anthropology&ots=ZWxleh-_RR&sig=_mDGSMKbUvWjSAvnmXlWUs_JuKo&redir_esc=y#v=onepage&q=an%20introduction%20to%20tourism%20anthropology&f=false

Cannon, H., & Attila, Y. (2002). Will the Real-World Citizen Please Stand Up! The Many Faces of Cosmopolitan Consumer Behavior. *Journal of International Marketing*, *10*(4), 30–52.

Cayla, J., & Arnould, E. (2008). A Cultural Approach to Branding in the Global Marketplace. *Journal of International Marketing*, *16*(4), 86–112.

Çekiç, İ. (2023). The roles of gastronomy festivals on travel motivation and value perception: A study on domestic tourists attending GastroAntep. *Journal of Humanities and Tourism Research*, *13*(2), 354–367.

Chan, K. L. (2013). *Reverse acculturation – a global rebalancing phenomenon or driven by globalised diaspora* [Master]. University of Pretoria.

Cherrier, H., Rahman, K., Mady, T., & Dennis, L. (2009). The Globalization of Arab World: Impacts on Consumers' Level of Materialism and Vanity . *World Journal of Management*, *1*.

Chiu, C., Gries, P., Torelli, C. J., & Cheng, S. Y. Y. (2011). Toward a social psychology of globalization. *Journal of Social Issues*, *4*, 663–676.

Cleveland, M. (2018). Acculturation to the global consumer culture: Ten years after and agenda for the next decade. *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, *28*(3), 257–271. https://doi.org/10.1080/21639159.2018.1466656

Cleveland, M., & Bartikowski, B. (2018). Cultural and identity antecedents of market mavenism: Comparing Chinese at home and abroad. *Journal of Business Research*, *82*, 354–363.

Cleveland, M., & Bartsch, F. (2018). Global consumer culture: epistemology and ontology. *International Marketing Review*. https://doi.org/10.1108/IMR-10-2018-0287

Cleveland, M., & Chang, W. (2009). Migration and materialism: The roles of ethnic identity, religiosiy and generation. *Journal of Business Research*, *62*, 963–971.

Cleveland, M., & Laroche, M. (2007). Acculturaton to the global consumer culture: Scale development and research paradigm. *Journal of Business Research*, *60*(3), 249–259. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2006.11.006

Cleveland, M., Laroche, M., & Hallab, R. (2013). Globalization, culture, religion, and values: Comparing consumption patterns of Lebanese Muslims and Christians. *Journal of Business Research*, *66*(8), 958–967. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2011.12.018

Cleveland, M., Papadopoulos, N., & Laroche, M. (2011). Identity, demographics, and consumer behaviors: International market segmentation across product categories. *International Marketing Review*, *28*(3), 244–266. https://doi.org/10.1108/02651331111132848

Coşkun, Ç. N., & Zöhre, H. (2014). Küreselleşme ve tüketim kültürünün yaygınlaşması bağlamında Türkiye'de cadılar bayramı. *Turkish Studies*, *9*(3), 497–506.

Coşkun, G. (2021). Cultural Dıffusıon Theory and Tourısm Implıcatıons. *Lnternational Journal of Geography and Geography Education*, *43*, 358–364. https://doi.org/10.32003/IGGE.811722

Diener, A. C., & Hagen, J. (2009). Theorizing Borders in a 'Borderless World': Globalization, Territory and Identity. *Geography Compass*, *3*(3), 1196–1216. https://doi.org/10.1111/J.1749-8198.2009.00230.X

Dreher, A., Gaston, N., & Martens, P. (2008). *Measuring Globalisation: Gauging Its Consequences*.

Durvasula, L., & Lysonski, S. (2015). Cross-national applicability of a parsimonious measure of acculturation to global consumer culture. *Psychological Reports*, *116*(3), 738–750.

Dwyer, L. (2015). Globalization of tourism: Drivers and outcomes. *Tourism Recreation Research*, *40*(3), 326–339. https://doi.org/10.1080/02508281.2015.1075723

El-Ojeili, C. (2014). Reflections on Wallerstein: The Modern World-System, Four Decades on. *Critical Sociology*, *41*(4–5), 679–700. https://doi.org/10.1177/0896920513497377

Featherstone, M. (1990). *Global culture: Nationalism, globalization and modernity*. Sage.

Ferguson, G. M., & Bornstein, M. H. (2012). Remote acculturation: The "Americanization" of Jamaican Islanders. *International Journal of Behavioral Development*, *36*(3), 167–177. https://doi.org/10.1177/0165025412437066

Ferguson, G. M., & Bornstein, M. H. (2015). Remote acculturation of early adolescents in Jamaica towards European American culture: A replication and extension. *International Journal of Intercultural Relations*, *45*, 24–35. https://doi.org/10.1016/J.IJINTREL.2014.12.007

Ferguson, G. M., Tran, S. P., Mendez, S. N., & van de Vijyer, F. J. R. (2017). Remote acculturation: Conceptualization, measurement, and implications for health outcomes. In S. J. Schwartz & J. B. Unger (Eds.), *The Oxford Handbook of Acculturation and Health*. Oxford University Press.

Firat, A. F., & Venkatesh, A. (1995). Liberatory Postmodernism and the Reenchantment of Consumption. *Journal of Consumer Research*, *22*(3), 239. https://doi.org/10.1086/209448

Fisher, D. (2004). The Demonstration Effect Revisited. *Annals of Tourism Research*, *31*(2), 428–446. https://doi.org/10.1016/J.ANNALS.2004.01.001

Fırat, A. F. (1995). Consumer culture or culture consumed. In *Marketing in a multicultural world* (pp. 105–125).

Friedman, J. (1990). Being in the world: globalisation and localization. In M. Featherstone (Ed.), *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity* (pp. 295–310). SAGE Publications Inc.

Garda, B., Temizel, G., & Temizel, M. (2017). KÜRESELLEŞMENİN TURİZM PAZARLAMA KARMASI ELEMANLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, *14*, 29–41.

Ger, G., & Belk, R. W. (1996). I'd like to buy the world a coke: Consumptionscapes of the "Less Affluent World." *Journal of Consumer Policy*, *19*(3), 271–304. https://doi.org/10.1007/BF00411411

Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity* (First Edit). Polity Press.

Giddens, A., & Sutton, P. W. (2017). *Essential Concepts in Sociology: Vol. Second Edition*. John Wiley & Sons.

Graburn, N. (1983). The Anthrophology of Tourism. *Annals of Tourism Research*, *10*, 9–33.

Gram, M. (2007). Whiteness and western values in global advertisements: An exploratory study. *Journal of Marketing Communications*, *13*(4), 291–309. https://doi.org/10.1080/13527260701359272/ASSET/6D8903EE-83EB-4993-82CD-1019CEDB51BD/ASSETS/IMAGES/RJMC_A_235819_O_F0002G.GIF

Hannerz, U. (1992). *Cultural complexity: Studies in the social organization of meaning*. Columbia University Press.

Held, D., McGrew, D., Goldblatt, D., & Perraton, J. (2006). Küresel Dönüşümler, Siyaset, Ekonomi ve Kültür. In K. Bülbül (Ed.), *Küreselleşme Okumaları* (pp. 161–207). Kadim Yayınları.

Hjarvard, S. (2004). The Globalization of Language How the Media Contribute to the Spread of English and the Emergence of Medialects . In *Media, Globalization and Identity* (pp. 75–98). De Gruyter Open.

Holton, R. (2000). Globalization's Cultural Consequences. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, *570*(1), 140–152.

Ivan, O. (2016). We make more money now, but we don't talk to each other anymore': on new tourism and capitalism in the Danube Delta. *Journal of Tourism and Cultural Change*, *15*(2), 122–135.

Izberk-Bilgin, E. (2015). Rethinking religion and ethnicity at the nexus of globalization and consumer culture. In *The Routledge Companion to Ethnic Marketing* (pp. 135–147). Routledge.

Jensen, L. A., Arnett, J. J., & McKenzie, J. (2011). Globalization and cultural identity. In *Handbook of identity theory and research* (pp. 285–301). Springer.

Jensen, L. A., Arnett, J. J., & McKenzie, J. (2012). Going global: New pathways for adolescents and emerging adults in a changing world. *Journal of Social Issues*, *68*(3), 473–492.

Kastamu, M. P. (2015). *Tourism as Acculturation Process and a Modern Leisure Activity*. University of Irınga.

Kaya, K. (2009). KÜRESELLEŞME YAKLAŞIMLARI. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, *13*, 1–16.

Khare, A. (2014). Antecedents to fashion clothing involvement: role of global self-identity, cosmopolitanism, and normative influence. *Journal of Global Fashion Marketing: Bridging Fashion and Marketing*, *5*(1), 39–59.

Kızılcık, O., & Taştan, H. (2019). Mağara turizminin motivasyon faktörlerinin belirlenmesi: Karaca Mağarası Örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *28*(3), 240–251.

Kuppens, A. H. (2013). Cultural Globalization and the Global Spread of English: From 'Separate Fields, Similar Paradigms' to a Transdisciplinary Approach. *Globalizations*, *10*(2), 327–342.

Kürkçü-Dumanlı, D. (2013). Küreselleşme kavramı ve küreselleşmeye yönelik yaklaşımlar. *TOJDAC*, *3*(2), 1–11.

Lee, J., & Tai, S. (2006). Young consumers' perceptions of multinational firms and their acculturation channels towards western products in transition economies. *International Journal of Emerging Markets*, *1*(3), 212–224.

Li, C., Guo, S., Wang, C. L., & Zhang, J. (2019). Veni, vidi, vici: The impact of social media on virtual acculturation in tourism context. *Technological Forecasting and Social Change*, *145*, 513–522. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2019.01.013

Lysonski, S. (2014). Receptivity of young Chinese to American and global brands: psychological underpinnings. *Journal of Consumer Marketing*, *31*(4), 250–262.

Lysonski, S., & Durvasula, S. (2013). Nigeria in transition: acculturation to global consumer culture. *Journal of Consumer Marketing*, *30*(6), 493–508.

MacLeod, D. V. L. (2004). *Tourism, globalisation and cultural change: an island community perspective* (First edit). Channel View Publications.

Maschio, T. J. (2016). Culture, desire and consumer culture in America in the new age of social media. *Qualitative Market Research*, *19*(4), 416–425.

Mbaiwa, J. E. (2005). The socio-cultural impacts of tourism development in the Okavango Delta, Botswana. *Journal of Tourism and Cultural Change*, *2*(3), 163–185.

McClary, R. (2008). *Demonstration Effect*. https://www.unbc.ca/assets/outdoor_recreation_tourism_management/new_courses/demonstration_effect.pdf

Meethan, K. (2003). Mobile cultures? Hybridity, tourism and cultural change. *Journal of Tourism and Cultural Change*, *1*(1), 11–28.

Merz, M. A., He, T., & Alden, D. L. (2008). A categorization approach to analyzing the global consumer culture debate. *International Marketing Review*, *25*(2), 166–182.

Mowforth, M., & Munt, I. (2009). *Tourism and sustainability: Development, globalisation and new tourism in the third world* (Third edit). Routledge.

Nar, M. Ş. (2015). Küreselleşmenin tüketim kültürü üzerindeki etkisi: teknoloji tüketimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *8*(37), 941–953.

Nguyen, H. H., & Von Eye, A. (2002). The acculturation scale for Vietnamese adolescents (ASVA): A bidimensional perspective. *International Journal of Behavioral Development*, *26*(3), 202–213.

Nunez, T. A. (1963). Tourism, Tradition, and Acculturation: Weekendismo in a Mexican Village. *Ethnology*, *2*(3), 352. https://doi.org/10.2307/3772866

Ogbu, J., & Mature-Bianchi, M. E. (1986). *Understanding sociocultural factors: Knowledge, identity, and school adjustment*. California State University .

Özekici, Y. K. (2019). *Yerli Halk-Turist Etkileşimi ve Bir Model Önerisi* [Yayınlanmamış Doktora Tezi].

Özekici, Y. K., & Ünlüönen, K. (2019a). Bir Küresel Tüketim Kültürü Aracı: Turizm. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, *2*(7), 508–524.

Özekici, Y. K., & Ünlüönen, K. (2019b). Tourism as an Agent of Global Consumer Culture. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, *2*(7), 508–524. https://doi.org/10.26677/TR1010.2019.196

Ozer, S. (2019). Towards a Psychology of Cultural Globalisation: A Sense of Self in a Changing World. *Psychology and Developing Societies*, *31*(1), 162–186. https://doi.org/10.1177/0971333618819279

Ozer, S., Bertelsen, P., Singla, R., & Schwartz, S. J. (2017). Grab your culture and walk with the global": Ladakhi students' negotiation of cultural identity in the context of globalization- based acculturation. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *48*(3), 294–318.

Ozer, S., & Schwartz, S. J. (2020). Identity development in the era of globalization: Globalization-based acculturation and personal identity development among Danish emerging adults. *European Journal of Developmental Psychology*, 1–21. https://doi.org/10.1080/17405629.2020.1858405

Papadopoulos, S. I. (1988). An examination of non-economic factors related to tourism in Greece. *Tourist Review*, *43*(1), 29–30.

Ritzer, G. (1998). *The McDonaldization Thesis*. Sage Publications.

Robertson, R. (1987). Globalization and societal modernization: a note on Japan and Japanese religion. *Sociological Analysis*, *47*, 35–42.

Rohi, M. (2010). The Effect of Globalization on Leisure Time. *Asian Journal of Development Matters*, *4*(1), 46–50. https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:ajdm&volume=4&issue=1&article=007

Sam, D. L., & Berry, J. W. (2010). Acculturation: When Individuals and Groups of Different Cultural Backgrounds Meet. *Https://Doi.Org/10.1177/1745691610373075*, *5*(4), 472–481. https://doi.org/10.1177/1745691610373075

Scholte, J. A. (2017). *Globalization: A critical introduction*. Bloomsbury Publishing.

Slater, D. (1997). *Consumer Culture & Modernity*. Polity.

Smith, A. D. (1990). Towards a global culture? *Theory, Culture & Society*, *7*(2–3), 171–191.

Steenkamp, J. B. E. M. (2019). Global Versus Local Consumer Culture: Theory, Measurement, and Future Research Directions. *Journal of International Marketing*, *27*(1), 1–19. https://doi.org/10.1177/1069031X18811289

Strebinger, A., & Rusetski, A. (2016). Prioritizing Geo-References: A Content Analysis of the Websites of Leading Global Luxury Fashion Brands. *Journal of Global Marketing*, *29*(5), 282–297.

Sue, D. (1997). Multicultural Traning. *International Journal of Intercultural Relations*, *21*, 175–193.

Sungur, E. (2016). *Religious Lifestyles in Postmodern Consumptıon Approach Formats*.

Tolkach, D., & Pratt, S. (2021). Globalisation and cultural change in Pacific Island countries: the role of tourism. *Tourism Geographies*, *23*(3), 371–396. https://doi.org/10.1080/14616688.2019.1625071

Tutal, N. (2006). *Küreselleşme, İletişim ve Kültürlerarasılık*. Kırmızı Yayıncılık.

Urry, J. (2008). Globalising the Tourist Gaze. In S. B. Babu, S. Mishra, & B. B. Parida (Eds.), *Tourism Development Revisited: Concepts, Issues and Paradigms*. Sage Publications.

Venkatesh, A. (1994). India's changing consumer economy: a cultural perspective. In C. T. Allen & D. R. John (Eds.), *Advances in Consumer Research* (pp. 323–328). Association for Consumer Research.

Wahab, S., & Cooper, C. (2001). Tourism, globalisation and the competitive advantage of nations. In S. Wahab & C. Cooper (Eds.), *Tourism in the Age of Globalisation*. Routledge.

Wang, C. L., & Lin, X. (2009). Migration of Chinese consumption values: Traditions, modernization, and cultural renaissance. *Journal of Business Ethics*, *88*, 399–409. https://doi.org/10.1007/S10551-009-0308-5/METRICS

Wang, Y., Chen, J., Ren, X., & Tao, D. (2024). Low-carbon strategy and tourism development. *CURRENT ISSUES IN TOURISM*, *27*(1).

Ward, C. (2008). Thinking outside the Berry boxes: New perspectives on identity, acculturation and intercultural relations. *International Journal of Intercultural Relations*, *32*(2), 105–114. https://doi.org/10.1016/J.IJINTREL.2007.11.002

Wee, T. T. (1999). An Exploration of a Global Teenage Lifestyle in Asian Societies. *Journal of Consumer Marketing*, *16*(4), 365–371.

Wei, L., Willnat, L., & Shao, L. (2012). Cultural Differences in the Use of Web 1.0 and Web 2.0: A Comparative Analysis of Chinese and American Youth. *China Media Research*, *8*(4), 77–89.

Yang, D. Y. J., Chiu, C. Y., Chen, X., Cheng, S. Y. Y., Kwan, L. Y. Y., Tam, K. P., & Yeh, K. H. (2011). Lay Psychology of Globalization and Its Social Impact. *Journal of Social Issues*, *67*(4), 677–695. https://doi.org/10.1111/J.1540-4560.2011.01722.X

Yen, D. A., & Dey, B. L. (2019). Acculturation in the social media: Myth or reality? Analysing social-media-led integration and polarisation. *Technological Forecasting and Social Change*, *145*, 426–427. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2019.04.012

Zeybek, T. (2017). KÜRESEL DÜNYA İÇİN KÜRESEL KÜLTÜR: POSTMODERNİZM GLOBAL CULTURE FOR THE GLOBAL WORLD: POSTMODERNISM. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, *7*(3), 395–408.

Zhou, N., & Belk, R. W. (2004). Chinese consumer readings of global and local advertising. *Journal of Advertising*, *33*(3), 63–77.

Zhou, T. (2011). Understanding online community user participation: a social influence perspective. *Internet Research*, *21*(1), 67–81. https://doi.org/10.1108/10662241111104884

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Temiz, S. (2025). "Barışçıl Kaplan: ASEAN Yolu'nda Barış'ın Tesisi ve Sürdürülebilirliğinde Zorluklar ve Hedefler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 286-309. **Gönderim Tarihi**: 05.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 13.12.2024-20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1496350

Yazar/Author

Süleyman TEMİZ*

Makale Adı/Article Name

Barışçıl Kaplan: ASEAN Yolu'nda Barış'ın Tesisi ve Sürdürülebilirliğinde Zorluklar

Peaceful Tiger: Challenges in Building and Sustaining Peace on the ASEAN Road

ÖZ

Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) uzun süredir Güneydoğu Asya'da barış ve istikrarın korunmasına odaklanan başarılı bir bölgesel işbirliği modeli olarak değerlendirilmektedir. Ancak bölge, toprak anlaşmazlıkları, siyasi istikrarsızlık ve sınır ötesi suç ve terör tehdidi dâhil olmak üzere barışa yönelik çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu çalışma ASEAN bölgesindeki barış ve güvenliğin durumunu incelemektedir. Makale, ASEAN'da barışın korunmasına katkıda bulunan, örgütün ASEAN Yolu olarak isimlendirilen müdahale etmeme ilkesi, çatışma çözümü için bölgesel mekanizmaların geliştirilmesi ve ekonomik entegrasyonun desteklenmesi gibi temel faktörleri analiz etmektedir. Aynı zamanda büyük güçler arasında artan jeopolitik gerilimler, iklim değişikliğinin etkisi ve geleneksel olmayan güvenlik sorunlarının artması da dâhil olmak üzere barışa yönelik ortaya çıkan tehditleri de değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Ayrıca çalışma, geleceğe yönelik ASEAN'da barışın muhtemel durumunu tartışarak, sürekli bölgesel işbirliğine, ASEAN'ın kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesine ve bölgedeki barış ve güvenliğe yönelik çok yönlü zorluklara çözüm bulmak için kapsamlı stratejilerin geliştirilmesine olan ihtiyacın da altını çizmektedir.

Anahtar Kelimeler: Barış, ASEAN, Güneydoğu Asya, Güvenlik, Çatışma

ABSTRACT

This study examines the state of peace and security in the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) region. ASEAN has long been hailed as a successful model of regional cooperation, with a focus on maintaining peace and stability in Southeast Asia. However, the region has faced various challenges to peace, including territorial disputes, political instability, and the threat of transnational crime and terrorism. The article analyzes the key factors that have contributed to the maintenance of peace in ASEAN, such as the organization's principle of non-interference, the development of regional mechanisms for conflict resolution, and the promotion of economic integration. It also explores the emerging threats to peace, including the growing geopolitical tensions between major powers, the impact of climate change, and the rise of non-traditional security challenges. The article concludes by discussing the future prospects for peace in ASEAN, highlighting the need for continued regional cooperation, the strengthening of ASEAN's institutional capacity, and the development of comprehensive strategies to address the multifaceted challenges to peace and security in the region.

Keywords: Peace, ASEAN, Southeast Asia, Security, Conflict.

* Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, suleyman.temiz@igdir.edu.tr

Extended Abstract

Southeast Asia, a region of great cultural and economic diversity, has long been plagued by conflict and instability. From the ongoing struggles of the Rohingya in Myanmar to the separatist movements in Indonesia and the Philippines, the region is home to numerous unresolved conflicts that have left deep marks on its people. However, in recent years, there have been signs of progress towards peace and reconciliation This study will analyse the efforts being made to bring peace to Southeast Asia, highlighting the key factors and initiatives driving this progress. At the heart of Southeast Asia's peace efforts lies the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN).

Founded in 1967, ASEAN has long been the primary platform for regional cooperation, partnership and dialogue. In recent years, ASEAN has taken on a more prominent role in addressing the region's conflicts, recognizing the importance of cooperation in achieving lasting peace. ASEAN's efforts have been focused on promoting dialogue and understanding between conflicting sides, as well as providing a platform for them to engage in peaceful negotiations. The organization has also established various mechanisms to monitor and address human rights violations, which are often a root cause of conflict. One of the most significant initiatives undertaken by ASEAN is the ASEAN Peace and Security Outlook (APSO). Launched in 2017, APSO aims to promote peace and security in the region by fostering cooperation and dialogue among member states. The initiative has led to the establishment of various working groups and task forces focused on specific issues, such as conflict prevention and resolution, and human rights.

One of the most remarkable examples of ASEAN's success in conflict resolution is the Pattani conflict in southern Thailand. For decades, the region has been plagued by separatist violence, with the Barisan Revolusi Nasional (BRN) fighting for independence from the Thai government. In 2013, ASEAN played a key role in facilitating talks between the Thai government and the BRN, leading to a ceasefire agreement and the establishment of a joint committee to address the conflict. The committee has since made significant progress in addressing the root causes of the conflict, including issues related to human rights and economic development.

Despite ASEAN's success in resolving the Pattani conflict, the organization has faced significant challenges in addressing the Rohingya crisis in Myanmar. The crisis, which began in 2017, has seen hundreds of thousands of Rohingya Muslims flee to neighbouring Bangladesh to escape persecution and violence. ASEAN has faced criticism for its slow response to the crisis, with many accusing the organization of prioritizing its relationship with Myanmar over the welfare of the Rohingya. However, in recent years, ASEAN has taken steps to address the crisis, including the establishment of a special envoy to Myanmar and the provision of humanitarian aid to affected communities.

Another significant conflict in Southeast Asia is the Moro conflict in the Philippines. The conflict, which has been ongoing for decades, has seen various separatist groups, including the Moro National Liberation Front (MNLF) and the Moro Islamic Liberation Front (MILF), fight for independence from the Philippine government. ASEAN has played a key role in facilitating talks between the Philippine government and the MNLF and MILF, leading to several peace agreements and the establishment of a peace process. However, the conflict remains unresolved, with ongoing violence and human rights abuses a major concern.

In Indonesia, the Papua Merdeka movement has been fighting for independence from the Indonesian government since the 1960s. The movement, which is primarily based in the province of Papua, has seen violent clashes between separatist groups and government forces, resulting in significant human rights abuses. ASEAN has faced criticism for its lack of engagement with the Papua Merdeka movement, with many accusing the organization of prioritizing its relationship with the Indonesian government over the welfare of the Papuan people. However, in recent years, ASEAN has taken steps to address the issue, including the establishment of a special envoy to Papua and the provision of humanitarian aid to affected communities.

Southeast Asia is a region of immense cultural and economic diversity, but it is also a region plagued by conflict and instability. However, in recent years, there have been signs of progress towards peace and reconciliation. ASEAN has played a key role in facilitating dialogue and cooperation between conflicting

parties, and has established various mechanisms to address human rights violations and promote peace and security. While there is still much work to be done, the progress made in resolving conflicts such as the Pattani conflict and the Moro conflict is a testament to the power of diplomacy and cooperation. As the region continues to face challenges, it is essential that ASEAN remains committed to its goals of promoting peace and security, and that the international community continues to support its efforts. Ultimately, the path to peace in Southeast Asia will require patience, persistence, and a commitment to dialogue and cooperation. By working together, the region can overcome its conflicts and build a brighter future for its people. The most important point to remember is that ASEAN is the only institutional mechanism at the centre of all these conflict reconciliation problems. Without ASEAN or without its influence on these problems, the possibilities for a solution will be limited. It is precisely at this point that the importance of ASEAN for the countries of the region emerges. This study mainly examines the impact of ASEAN on the road to peace within the framework of the ASEAN Way conflict resolution diplomacy method.

Giriş

Barış, yüzyıllardır felsefi, manevi ve politik söylemlerin konusu olan karmaşık ve çok yönlü bir kavramdır. Özünde barış, hem kendi içimizde hem de çevremizdeki dünyada bir huzur, uyum ve dinginlik durumudur. Çatışma, şiddet ve korkudan uzak, birlik, işbirliği ve karşılıklı saygı duygusuyla karakterize edilen bir varoluş halidir. Barış kavramı tarih boyunca pek çok farklı şekilde araştırılmış ve tanımlanmıştır. Batı felsefi geleneğinde barış sıklıkla savaşın ve çatışmanın yokluğuyla ve adaletin ve insan haklarının geliştirilmesiyle ilişkilendirilmiştir. Doğu manevi geleneklerinde ise barış, genellikle meditasyon ve farkındalık uygulamaları yoluyla elde edilen bir iç uyum ve aydınlanma durumu olarak görülür. Küresel düzeyde barış, diplomasi, çatışma çözümü ve insan hakları ile sosyal adaletin desteklenmesi yoluyla ulaşılacak bir hedef olarak anlaşılmaktadır. Bu durum, yoksulluk, eşitsizlik ve ayrımcılık gibi çatışmanın temel nedenlerini ele alma ve güçlü kurumların geliştirilmesi ve demokratik değerlerin desteklenmesi yoluyla sürdürülebilir bir barış inşa etme çabalarını da içermektedir. Pek çok farklı tanım ve yoruma rağmen barış, temel ve evrensel bir insani özlem olmaya devam etmektedir. Bu durum temel bir insani ihtiyaçtır ve insanın gelişmesi ve refahı için bir ön koşuldur. Barış olmadan birey ve toplum olarak potansiyelimizi tam manasıyla gerçekleştiremeyiz ve herkes için adil, eşitlikçi ve sürdürülebilir bir dünya da meydana getirilemez.

Güneydoğu Asya, dünyanın barışçıl ve istikrarlı bölgelerinden biri haline, vahşet derecesinde ürkütücü ve korkunç savaşların meydana gelmesinden sonra dönüşmüştür. Soğuk Savaş sonrası güvenlik ortamında atılan başarılı ve ileriye dönük adımlar, bu başarıyı getirmede en büyük etkeni teşkil etmektedir. Thanat Khoman'ın da ifade ettiği gibi "*Güneydoğu Asya ülkeleri için, sesini duyurmak ve daha etkili olabilmek için güçlerini birleştirme ihtiyacı hâsıl oldu. Bu durum, ne yazık ki öğrenmek zorunda olduğumuz bir gerçekti. Bu şekilde bir araya gelmek için harcadığımız gayret, duruşumuzu güçlendirecek ve büyük güç rekabetine karşı kendimizi korumamıza da yardımcı olacaktı*" (Severino, 2008, s. 12). Bu uzun barış döneminin ardındaki en önemli ve stratejik faktörlerden biri ise 1967 yılında tesis edilen ASEAN'ın oynadığı kilit yapıcı angajman rolüdür. ASEAN, bölge içi ilişkileri yönetme becerisinde zaman içerisindeki gelişim nedeniyle, barışçıl değişim için olumlu, çatışmacı olmayan ve yapıcı bir güç olarak değerlendirilmektedir. ASEAN tarafından bölgesel güvenliğe atfedilen bu önem, tüm niyet ve amaçların başarılı bir şekilde kanalize edilerek, ASEAN'ın varoluş nedeni olarak hizmet etmiş ve son altmış yılda kurulan ASEAN kurumlarının ve mekanizmalarının doğasını ortaya koyarak tanımlanmıştır. ASEAN'ın 2003 yılında bölgesel entegrasyonu derinleştirme ve 2015 yılına kadar ASEAN-Siyaset ve Güvenlik Topluluğu, ASEAN Ekonomik Topluluğu ve ASEAN Sosyokültürel

topluluğu olmak üzere üç sütun üzerinde yer alan ASEAN Topluluğu'nun kurulmasına yönelik gayret gösterme kararı da özellikle bu entegrasyonu sağlama konusunda stratejik bir adım olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte ASEAN, bir dizi siyasi, güvenlik ve ekonomik zorlukların üstesinden gelmek için Hint-Pasifik bölgesindeki çoğu devleti bir araya getiren, çok taraflı kurumların inşa edilmesindeki liderliğinden dolayı da övgüyle karşılanmış ve başarılı görülmüştür. Bu kurumlar arasında ASEAN Bölgesel Forumu, ASEAN Plus 3, Doğu Asya Zirvesi ile ASEAN Savunma Bakanları Toplantıları gibi güvenlik çerçeveleri/düzenlemeleri yer almaktadır. Yakın dönemlerde ise ASEAN'ın bir başarısı, 2012'de başlayan ve nihayet Kasım 2020'de imzalanan Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık için başarılı müzakereler sürdürmesi olmuştur. Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık, küresel GSYİH'nın %30'unu oluşturan ve 2,2 milyar insanı kapsayan dünyanın en büyük serbest ticaret anlaşmasını teşkil etmektedir. ASEAN ve kendisine ait platformların barışa yönelik bu yapıcı gücü ve kurumsallaşma başarısı, ASEAN'ın Asya'nın geniş bölgesel güvenlik mimarisinde daha merkezi bir rol üstlenmesini sağlamıştır.

Tüm bu göz önünde olan başarılarına rağmen, ASEAN'ın bölgesel barış ve güvenliği koruma konusundaki sicili, özellikle son yirmi yılda ciddi şekilde sorgulanmaya başlamıştır. ASEAN kurumsal mekanizmaları Hint-Pasifik'teki önemli güç değişimlerinin yaşandığı bir evreden geçerken, bölgesel güvenliği yönetme becerisi de karışık tepkilere yol açmaktadır. Küresel büyük güçler arasındaki gerilim ve rekabetin artmasıyla karakterize edilen bölgesel ve uluslararası düzende artan değişim dalgasıyla birlikte ASEAN'ın rakip güçlere karşı konumunu yönlendirme ve sözde olan 'merkeziliğini' koruma ve güçlendirme becerisine ilişkin eleştiriler gündeme daha yoğun gelmeye başlamış ve ASEAN sıklıkla karşılaştığı 'Talking Shop' ithamından kurtulamamıştır. Yani son derece önemli meselelerin sadece konuşulduğu, ancak ciddi kararların alınmasında yeterince etkili olamadığı gerçeği ile ASEAN'ın yüzleşmesi gerekmektedir.

Bu durum, bir yandan Çin'in Asya içinde ve dışında artan hâkimiyeti ve Asya Uluslararası Altyapı Bankası Pve onun Kuşak ve Yol Girişimi gibi coğrafi ayak izleri, Asya'nın ötesine uzanan Çin liderliğindeki kurumların ortaya çıkmasından da kaynaklanmaktadır. Öte yandan ABD'nin, Çin'in gücünün genişlemesine karşı koyma ve Japonya, Hindistan ve Avustralya'yı da dâhil ederek Dörtlü Güvenlik Diyaloğu girişimini ilerletme yönündeki ortak çabası da giderek daha da görünür hale gelmektedir. Tüm bu girişimler, esasında Çin'in etkisini kontrol altına almayı amaçlayan askeri önlemler olarak da değerlendirilebilir. Tüm bu gelişmeler her ne kadar ekonomik gelişim için gerekli koşullar olsa da, Asya'nın bölgesel düzeni ve ASEAN üzerinde istikrarsızlaştırıcı bir etkiye de neden olmaktadır. ASEAN hangi büyük gücün peşine düşeceği veya hangi güce karşı korunacağı konusunda mecburi bir seçim yapmak zorunda kalacağı bir geleceğe doğru hızla ilerlemektedir. ASEAN bölgesi, büyük güç rekabetinin ortasında kalma tehdidinin yanı sıra, bölge insanının refahını ve güvenliğini tehlikeye atan ve ASEAN üye devletlerinin yanıt verme kapasitesini ciddi şekilde zorlayan, iklim değişikliği ve COVID-19 salgını gibi bulaşıcı hastalıklar şeklinde artan sayıda ulus ötesi güvenlik tehdidiyle de karşı karşıya kalmaktadır.

Kötümser mevcut duruma karşın bu çalışmada, ASEAN'ın Güneydoğu Asya'da barış ve güvenliği yönetme konusundaki kapasitesi irdelenmeye çalışılarak ve realizm, liberalizm ve yapılandırmacılık merceğinden nasıl açıklandığı incelenecektir. Burada özellikle yoksulluk ve az gelişmişliğe, dışlanmaya ve adaletsizliğe yol açan yapısal şiddete vurgu yapılmıştır. Bununla birlikte bu çalışma, bölgesel güvenlik uygulamalarını şekillendiren ve pozitif barış hedeflerine zarar veren fikirleri tanımlayan kapsamlı güvenlik ve ulusal dayanıklılık kavramlarına vurgu

yapmaktadır. Bunu yaparken ise aynı zamanda ASEAN'ın politika tercihlerini şekillendirmede yerel güçlerin önemini ve bölgeselcilik vurgulanmakta, ASEAN'ın bölgesel barış ve güvenliğe yönelik yaklaşımlarını açıklarken sıklıkla gözden kaçırılan yerel ve uluslararası arasındaki ilişkinin önemine atıf yapılmaktadır.

Bununla birlikte, barış yaklaşımında iç güçlerin güçlü etkisi göz önüne alındığında, oldukça farklı bir güvenlik ortamında amaca uygun kalmak için gayret gösteren ASEAN'ın kolektif çalışma yeteneğini bu faktörlerin nasıl etkilediğine de vurgu yapılmaktadır. Bölgesel yeni zorluklara ve sorunlara karşı iç sorunlarla başa çıkmadaki gerilimleri ve ASEAN üye devletlerinin birlikte çalışma konusunda yaşadığı zorlukları, bölgesel tehditlere etkili yanıtlar verme ihtiyacının ASEAN üye ülkeleri tarafından nasıl karşılandığı da analiz edilecektir. Belirtilen ülke içi özellikler, ASEAN yönteminin, daha yasal ve resmi güvenlik yönetimi araçlarına karşı gayri resmilik, fikir birliği ve istişare ile karakterize edilen ve ASEAN Yolu olarak isimlendirilen diplomasi özelliğinin anlaşılmasına da yardımcı olmaktadır.

ASEAN tarafından benimsenen bölgesel güvenlik algısının doğasının ve güvenlik zorluklarını yönetmek için oluşturulan mekanizma türlerinin, bölgesel topluluk ve kimlik inşası amaçlarından ziyade büyük ölçüde iç politikalar tarafından belirlendiği de çalışmada ortaya çıkmaktadır. Sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanması, sosyal uyumun sürdürülmesi ve insan güvenliğine yönelik farklı tehditlerle baş edilmesi gibi sürekli devam eden iç zorlukların ele alınmasının, bölge devletlerinin temel meşguliyeti olmaya devam etmesi ve yalnızca devletlerarası çatışmanın önlenmesinde değil, aynı zamanda barışın sağlanması ve sürdürülmesinde de kritik olarak önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, ASEAN'ın Siyasi-Güvenlik Topluluğu, üye devletler iç sorunlarla uğraşma ve bölgesel sorunlara kolektif bir yanıt verme arasındaki zor dengeyi yönetmeye devam ederken, büyük ölçüde tamamlanması zor bir hedef ve ulaşılması zor bir yol olduğu değerlendirilmektedir. Çalışma, ASEAN'ı realizm, liberalizm ve yapılandırmacılıktan oluşan üç yaklaşım ekseninde değerlendirecektir. Ayrıca bunları, kapsamlı güvenlik ve ulusal dayanıklılık fikirleriyle bütünleştiren pozitif barış yaklaşımıyla birleştirerek, bölgesel barışı korumaya yönelik eklektik bir yaklaşıma yönlendiren de işte bu iç içe geçmiş ASEAN'ın kendine has olan dinamikleri ve ASEAN Yolu prensibidir.

Bununla birlikte, ASEAN'ın güvenlik uygulamalarının çoğu yıllar içinde başarılı olmuş ve işe yaramış gibi görünse de, halihazırda bölgenin karşı karşıya olduğu krizlerin bu başarı geçmişini etkisiz hale getirebileceği değerlendirilebilir. İklim değişikliği ve küresel salgınlar gibi ulusötesi güvenlik tehditleri, ASEAN'ın yaklaşımlarını yeniden düşünmesi ve mekanizmalarını 21. yüzyılın zorluklarıyla başa çıkmak için daha donanımlı olacak şekilde yeniden yapılandırması gerektiğinin, zorlayıcı da olsa nedenleridir. Dünya eski dünya olmadığı gibi, ASEAN da eski ASEAN olarak kalması ve devam etmesi mümkün görünmemektedir. Ayrıca ASEAN, Myanmar krizinin yansımalarıyla uğraşırken, giderek saldırganlaşan Çin'e yanıt konusunda dik bir duruş sergilerken ve ABD ile Çin arasındaki artan rekabeti yönetmeye çalışırken, pozitif barış ve ulusal/bölgesel dayanıklılık unsurlarıyla dolu, müzakere edilmiş ve güçlendirilmiş bir ASEAN Yolu ile de yola devam edebilir. İfade edilmesi gerekmektedir ki ASEAN'ın hızla değişen uluslararası ortamda güncel kalmasının ve merkeziliğini korumasının çok fazla alternatifi de bulunmamaktadır.

Çalışmada, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana bölgede gerçekten barışın hakim olup olmadığı sorgulanarak, Güneydoğu Asya'nın barışçıl değişimi nasıl başardığı bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Çalışma, Güneydoğu Asya deneyiminin, geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinin dar sınırlarının ve bunların güvenlik çalışmalarına yönelik

yaklaşımlarının nasıl bu soruya ikna edici bir cevap vermeye çalıştığını değerlendirmesi nedeniyle literatüre katkı sağlamaktadır. Ayrıca yalnızca devletlerarası barışa odaklanmak yerine çalışmada, değişimin ve barışçıl dönüşümlerin ulusal ve uluslararası kaynakları olması gerektiğini de savunmaktadır.

1. Barış Yolu

ASEAN'ın barış ve güvenliğe yönelik yaklaşımlarını bir barış bölgesi inşa etmekten, yeni oluşan bir güvenlik topluluğuna kadar konumlandırmak mümkündür. Barışçıl değişimi anlarken, bir durumdan diğerine geçişi gösteren, değişimin barışçıl olabileceğini çoğu kez varsaymak mümkün değildir. Barışçıl değişim, küresel ve/veya bölgesel siyasi ve güvenlik ortamındaki geçişler sırasında, şiddet ya da sıcak çatışmaların çıkmaması durumunda gerçekleşmektedir. Barışçıl değişim, şiddet içermeyen güç değişimleri veya savaşsız statükodaki değişim olarak tanımlanmaktadır (Carr, 1964). Barışçıl değişime yönelik araçlar, bir dizi strateji ve mekanizmayı da kapsamaktadır. Bunlar arasında devlet idaresi, uluslararası hukukun uygulanması, kurumsal yapılanma, müzakere ve çatışma çözümü, barışı koruma ve barışı inşa etme ve ittifak oluşturmayı da içeren kolektif güvenlik araçları da yer almaktadır (Paul, 2020).

Soğuk barış, çatışmaların azaldığı ancak çözülmediği bir durumu ifade etmektedir. Buna karşılık sıcak barış ise tarafların, herhangi bir ülkedeki hükümet değişikliği veya uluslararası ortamda bir değişiklik de dahil olmak üzere, öngörülebilir gelecekte hiçbir koşulda silahlı şiddete başvurmanın mümkün olmayacağı yönündeki beklentilerini paylaştıkları zaman ortaya çıkmaktadır (Miller, 2007, s. 12-47). Soğuktan sıcak barışa geçiş, güvenlik toplulukları kavramının önemli bir özelliği olmuştur. Bölge devletleri arasındaki ilişkiler, yüksek seviyedeki işlemler ve etkileşimler, normların gelişimi ve 'biz' algısının ve düşüncesinin inşası yoluyla derinleştikçe, farklılıklar ortadan kalkmaya başlayacak ve bu sayede hiçbir devletin savaşa başvurmayacağı veya sorunu çözmek için güç kullanmayacağı düşüncesiyle, barışçıl değişim beklentisi sürdürülebilecektir (Deutsch, 2015).

Barış çalışmaları literatüründe ileri sürülen negatif barış kavramı, şiddetin ve savaşın yokluğu kavramına benzerdir. Johan Galtung'un iki taraflı barışa ilişkin analitik çerçevesinde yer alan negatif ve pozitif barışta, ilki şiddetin olmamasını ifade ederken, diğeri sosyal adaletin sağlanmasına dayalı yapısal şiddetin yokluğuna vurgu yapar (Galtung, 1969). Bu şekilde ise uluslararası ilişkiler ve onun alt alanı olan güvenlik çalışmaları alanındaki barışçıl değişim fikirleriyle yakınlaşma ortaya çıkar. Değişimi olumlu yönde yönlendirmek için şiddetsizlik ve adalet gibi değerlere odaklanıldığı göz önüne alındığında, barış çalışmaları sıklıkla normatif bir disiplin olarak görülse de, bu alanda desteklenen mekanizmalar ve yaklaşımlar, barışçıl değişime ulaşma hedefiyle benzerlik de teşkil etmektedir.

Burada ifade edilen barışçıl değişime ilişkin tartışılan kavramların çoğu, ASEAN tarihinin çeşitli dönemlerinde Güneydoğu Asya'daki barış ve güvenliğe yönelik yaklaşımlara da yansımaktadır. İlk yıllarda temel hedef bölgede barışı inşa etmek, yani şiddetten kaçınmak ve özellikle Malezya ile Endonezya ve Malezya ile Filipinler arasında çıkabilecek çatışmaları yönetmekti. Bu durum, 1967'de ASEAN'ın tesis edilmesiyle olumlu bir ivme yakalamıştır. Üye devletler, barışçıl dönüşümün ilk on yılını ikili anlaşmazlıkları sona erdirme konusunda anlaşarak ve bölgesel uzlaşma yönünde çalışarak geçirmişlerdir. Ayrıca belirtilmelidir ki ASEAN'ın kurulması ile birlikte üye devletler, ülke içi çatışmaları önlemek ve yönetmek için bölgesel bir mekanizmaya sahip olmuşlar ve bunun yapıcı etkisini hızlıca hissetmişlerdir (Leifer, 1989). Bu şekilde ASEAN, bölgesel bir boşluğu doldurmuştur.

ASEAN vasıtasıyla üye devletler, başlangıçta birlik içinde devletlerarası ilişkilerin doğasını tanımlayan ancak daha sonra ASEAN üyesi olmayan komşu devletleri de kapsayacak şekilde genişletilen bir dizi bölgesel norm ve uygulama oluşturmuştur. ASEAN, devletlerarası ilişkileri ve bölgesel çatışmaları yönetmek için bir dizi bölgesel normu kapsayan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nı da (TAC) kabul etmiştir (Temiz, 2021). ASEAN'ın Soğuk Savaş stratejik ortamındaki ideolojik bölünmeyle başa çıkabilmesini sağlamak için üye devletler 1971'de Barış, Özgürlük ve Tarafsızlık Bölgesi (ZOPFAN) Deklarasyonu'nu da kabul etmişlerdir. ZOPFAN, esasen ASEAN'ın temel ideallerinin ve isteklerinin, güneydoğu Asya devletlerinin iç ve bölgesel politikalarına dış güçlerin müdahale etmemesi etrafında yeniden ilan edilmesiydi (Emmers, 2018, s. 350). O dönemlerden günümüze, ASEAN'ın bölgesel barış ve güvenliği yönetme kapasitesi, güneydoğu Asya'daki güvenlik ortamını şekillendirmeye devam eden içsel ve dış faktörler arasında dinamik bir denge sağlamayı amaçlayan yaklaşımların dikkatli bir şekilde ayarlanması şeklinde gelişmiştir ve bu durum günümüze kadar gelişerek devam etmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde ASEAN'ın barışçıl değişim anlatısı, uluslararası ilişkilerdeki farklı düşünce ekolleri (realizm, liberalizm ve yapılandırmacılık) tarafından da açıklanmaya çalışıldı. Realistler, ABD'yi Asya-Pasifik'teki bölgesel müttefiklerine bağlayan San Francisco sistemini, daha geniş bölgedeki istikrarın ana kaynağı olarak algılamaktaydılar. Bölgesel kurumların gerçekçi bir perspektiften önemi, bu nedenle sınırlıdır ve sonuçta devletlerin güç siyaseti oyununda yer almaları için mevcut olan temel araçlarla sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle bölgesel çok taraflılığın gerçekçi yorumu, güç politikalarına odaklanır ve normların ve ilkelerin önemini ve uzun vadeli çıkarların olası yakınlaşmasını en aza indirme eğilimindedir. Devletler arasındaki işbirlikçi düzenlemelerin ancak büyük güçler ve bunların kendi çıkarlarına uygun olduğunu düşündüğü sürece hayatta kalması beklenmektedir (Mearsheimer, 1995). Bu nedenle, güneydoğu Asya'daki durumu inceleyen realistler, ASEAN'ın rolünü ve statüsünü, üyelerinin kendi ulusal çıkarlarına ilişkin hesaplamalarının bir yansıması olarak görmektedir ve bu nedenle ASEAN'ın bölgede barışı formüle etme ve sürdürmedeki rolü konusunda şüpheci davranmaktadır (Leifer, 1996).

Liberalizm, maddi güç ve devlet çıkarları için rekabete yapılan gerçekçi vurguyu kabul ederken, devletlerarası ilişkileri tanımlayan maddi faktörlerin nasıl yönetilebileceği konusunda daha olumlu bir bakış açısı sunar. Kant'ın barış teorisini takip eden liberalizm, uluslararası ilişkilere daha iyimser bir bakış açısı kazandıran üç temel üzerine kuruludur. Birincisi, devletler arasında ekonomik karşılıklı bağımlılık meydana getiren ve çatışma veya savaşları maliyetli hale getiren uluslararası ticaretin önemidir. İkincisi, demokrasilerin birbirleriyle savaşma olasılığının çok daha düşük olması nedeniyle, çatışmaların görülme sıklığını en aza indiren liberal demokratik siyasi sistemlerin varlığıdır. Üçüncüsü ise devletlerarası anlaşmazlıkları yöneten ve çatışmaların barışçıl çözümüne izin veren düzenleyici rejimleri oluşturan uluslararası kurum ve kuralların geliştirilmesidir (Russett & Oneal, 2001).

Liberalizmi bölgeye uygularken, liberal demokrasilerin hiçbir zaman savaşa girmediği veya nadiren çatıştığı argümanına çok az inanılmaktadır. Çünkü Soğuk Savaş sonrası dönemde bile ASEAN'daki hükümetlerin çoğu liberal demokrasiler değillerdi. Ancak bu gerçeğe rağmen devletlerarası çatışmaların görülme sıklığı, minimum düzeyde olmuştur. Bu açık bir şekilde ASEAN başarısıdır (Mahbubani, 2017). Ayrıca ASEAN'ın 1967'deki başlangıcından bu yana çatışmaları önleme konusundaki başarılı geçmişinin ve çatışmayı önlemek için bölgesel normlar ve yapıların geliştirilmesinin, bölgedeki liberal demokratik rejimlerin azlığına rağmen geliştiği değerlendirmesi, yerinde bir bakış açısı olacaktır.

Ancak realist bakış açısıyla karşılaştırıldığında, uluslararası kurumların önemine yapılan liberal vurgu, özellikle uluslararası ticarette işbirliği politikalarını açıklamaya yardımcı olduğundan, güneydoğu Asya'daki barışçıl değişimin anlaşılmasında daha iyi bir bakış açısı sunabilmektedir. Güneydoğu Asya bölgeselciliği üzerine yapılan analizler, örneğin 1992'de ASEAN Serbest Ticaret Düzenlemesi'nin (AFTA) geliştirilmesi ve 2015'te ASEAN Ekonomik Topluluğu'nun oluşturulmasına yönelik çabalar yoluyla artan ekonomik işbirliğinin yararlarına dikkat çekmektedir (Chia & Plummer, 2015). Ancak ekonomik teşviklerin daha derin ekonomik entegrasyona yol açtığı ve bunun da sonunda daha yakın siyasi işbirliğine dönüştüğü yönündeki merkezi liberal argüman, güneydoğu Asya özelinde son derece açık bir şekilde görünür değildir. Gerçekten de liberalizm, ASEAN Ekonomik Topluluğu'nun yavaş uygulanmasını ve genel olarak düşük düzeydeki kurumsallaşmasını açıklamada sınırlı fikir sağlamaktadır (Severino & Menon, 2013, s. 26). ASEAN ülkeleri, ticaret ve yatırım engellerini azaltma yönündeki resmi taahhütlerine rağmen, yüksek düzeyde tarife dışı engeller uygulamaya devam etmektedir ve bölgesel yapı, tek bir pazar ve ortak bir üretim üssü oluşturma hedeflerine ulaşmaktan uzak bir durumdadır. Bununla birlikte, barışçıl değişim için düzenleyici rejimlere, normlara ve kurumlara yol açan ekonomik karşılıklı bağımlılığın yayılma argümanı, ASEAN bağlamında henüz gerçekleşemediği de belirtilmelidir.

Realizm ve liberalizmin ve bunların öncelikli olarak maddi faktörlere odaklanmasının aksine, yapılandırmacılar güç dağılımının ve ticaret ve yatırım gibi diğer maddi faktörlerin ASEAN bölgesi devletleri ve onların bölgede barış ve istikrarı koruma kapasiteleri üzerinde yalnızca minimum düzeyde bir etkiye sahip olduğunu savunmaktadır (Hopf, 1998, s. 171-5). Yapılandırmacılara göre, ASEAN ve onun çatışmalardan kaçınma politikası, genel olarak ülkeler arası sürekli çatışmaların olmamasıyla ilişkilendirilmektedir. ASEAN, çatışmaların tekrarını önlemek ve güneydoğu Asya'da devletlerarası ilişkiler ortamını iyileştirmek için başarılı bir araç olarak görülmektedir, zararsızdır ve bölge ülkelerinin menfaatlerine yöneliktir (Temiz, 2019a). Yapılandırmacılar, ASEAN'ın diyalog ve danışmaya, fikir birliği ve kendini kısıtlama uygulamasına, anlaşmazlıkların barışçıl çözümüne ve bölge devletleri arası anlaşmazlıkların açık çatışmaya dönüşmesini önlemek için ulusal egemenlik ve diğer devletlerin iç işlerine karışmama ilkelerine güvendiğini vurgulamaktadır. Yapılandırmacılar arasında süregelen bir tartışma ise ASEAN'ın bir güvenlik topluluğu örneği oluşturup oluşturamadığı konusudur. Bununla birlikte "bölgesel işbirliğinin yüksek düzeyde işlevsel karşılıklı bağımlılık veya etkileşimin yokluğunda gerçekleştirildiğini" ve bölgesel kurumların başlangıçtaki düşük etkileşim ve işlem düzeylerine ve üyeleri arasında önemli siyasi ve durumsal farklılıkların varlığına rağmen bir tür "hayali topluluk" olarak geliştiği de savunulmaktadır (Acharya, 2001, s. 254-60).

Genel olarak yapılandırmacılar, devletlerin bölgeselcilik ve işbirliği yoluyla anarşi konusunu nasıl yorumladıklarına odaklanarak, Soğuk Savaş Döneminin sonundan bu yana güneydoğu Asya'da gelişen barışçıl düzeni anlama konusunda bir içgörü sağlamaktadır. Yapılandırmacılık, diğer devletlerin işlerine karışmama ve modern devletin kolektif kimlikleri gibi normların rolünü tanımlayıp, bunlara yakından dikkat ederek, 1967'deki kuruluşundan bu yana ASEAN'ın gelişim ve dönüşümünün açıklanmasına yardımcı olmaktadır. Yapılandırmacılar ASEAN Yolu'nun olumlu yönlerini vurgulamaktadır ve onun güneydoğu Asya devletleri üzerindeki normatif kısıtlamalarına vurgu yapmaktadır (Acharya, 2001). Bölgesel ilişkiler ise rutin işbirliği ve uzlaşma, katılım ve fikir birliğiyle karar alma politikası vasıtasıyla düzenlenmektedir (Temiz, 2021). Bununla birlikte ASEAN üyeleri arasında var olan coğrafi farklılık, ekonomik güç ve nüfuz eşitsizliğine rağmen, ASEAN işbirliği modelinin şimdiye kadar güneydoğu Asya'da barış

ve istikrarı teşvik etmek için gayret gösterdiği de yadsınamaz bir gerçektir ve bunu şimdiye kadar başarabilmiştir (Mahbubani, 2017).

Bununla birlikte yapılandırmacılar, ASEAN'ı ve bir topluluğa ait olmanın ortak duygusunu tartışırken anarşi sorununu, göreceli kazanımların ve güç dağılımının önemini hafife aldıkları için sıklıkla eleştirilmektedir. Yapılandırmacıların, ASEAN üyeleri arasında varlığını sürdüren ve hâlâ devletler arasında çatışmalara yol açabilecek güvensizlik ve çatışmaya konu olabilecek durumların varlığının yanı sıra, güneydoğu Asya'daki devletler nezdinde siyasi geçişlerin getirdiği bölgedeki siyasetin değişen doğasına yeterince dikkat etmediklerini de ifade etmektedir. Bu noktayla bağlantılı olarak yapılandırmacılar, ASEAN'ı kalıcı ulusal kimlikler ve milliyetçilik kavramı pahasına incelerken, güneydoğu Asya'daki bölgesel kimlik kavramını ütopik olarak değerlendirdikleri için sıklıkla eleştirmektedirler. Bölge devletlerinin birbiri ile çatışan ve halihazırda da çatışmakta olan politikaları veya bölgesel hedefleri, devletlerarası işbirliğine yönelik defalarca yapılan girişimlere rağmen ciddi ve etkili bir güvenlik topluluğunun oluşturulmasını önemli ölçüde baltalayabilme potansiyeline de sahiptir.

Eksik yönlerine rağmen, ASEAN ve onun güneydoğu Asya'daki barış ve güvenliğe katkısı hakkındaki mevcut literatür, realizm, liberalizm ve yapılandırmacılığın uluslararası ilişkiler yaklaşımlarına ayrıcalık tanımasını sağlamaktadır. Bu yaklaşımlar ASEAN'ın barışı nasıl koruduğunu açıklamaya yardımcı olurken, bölgenin siyasi geçmişi ve tarihi de bunu algılamamıza yardımcı olmaktadır. ABD'nin Vietnam'da takip ettiği saldırgan tutum ve sorgusuz bir şekilde yaptığı katliam boyutundaki saldırılar ve saldırgan politikalarının ASEAN'ın teşkilinde ve onun gelişiminde son derece ciddi bir psikolojik etkisinin olduğu da yadsınamaz bir gerçeklik olarak değerlendirilebilir. ABD'nin Vietnam'da sürdürdüğü ve Kamboçya ve Laos'ta devam ettirdiği 'Gizli Savaş'ı (Meyer & Peters, 2007), bölge ülkelerinin bu yıkıcı ve yok edici savaştan ders çıkarmasını da sağlamıştır. Bilindiği üzere ABD, bölgeye yaptığı tüm saldırıları SEATO şemsiyesi çerçevesinde gerçekleştirmişti ve müttefiklerinin de onu engelleme potansiyeli bulunmamaktaydı. Bu psikolojik çöküntü ve yıkımın, ASEAN bölgesi devletlerinin korkuları ile yüzleşmesini sağladığı da değerlendirilebilir. Bir şekilde bir araya gelemezlerse karşılarına er ya da geç çıkabilecek senaryoyu gözlemleme fırsatı bulmuşlardır (Temiz, 2019b).

Güneydoğu Asya'da barış ve güvenliği yönetmenin tarihini analiz ederken vurgulanması gereken önemli bir durum ise güneydoğu Asya devletlerinin, bölgesel düzeni korumak için devletlerarası ilişkilerin yürütülmesinde realist, liberalist ve yapılandırmacı yaklaşımların unsurlarını içeren bir strateji kombinasyonunu nasıl ustaca benimsedikleridir. ASEAN'ın genel yaklaşımı eklektiktir. Hem güç dengeleme hem de angajman davranışının bir arada var olabileceği ve var olduğu düşünüldüğünde, hangi stratejinin tercih edildiğini belirlemek genellikle zordur. Bu nedenle bölgesel barışa yönelik yaklaşımlar, ASEAN yöntemi de dahil olmak üzere ilgili kurumsal ve normatif niteliklerle birlikte, güç dengesi ile bölgesel topluluk inşası arasında bir yerde gösterilebilir (Alagappa, 2011).

ASEAN Yolu'nu incelerken üye devletlerin, bir ASEAN Tüzüğü'ne sahip olmalarına ve kurallara dayalı bir form sağlamayı amaçlayan ASEAN Siyasi-Güvenlik Topluluğu'nu kabul etmelerine rağmen, bölgesel güvenliği sürdürmeye çalışırken ASEAN Yolu'na büyük önem verdikleri gözlemlenmektedir. Bölgedeki devletler arasında yaşanan ya da daha farklı kriz zamanlarında, gayri resmilik, müdahale etmeme ve fikir birliğine dayalı karar almanın bu normatif çerçevesi, ASEAN'ın barış ve güvenliğe yaklaşımlarında kalıcı bir özellik haline dönüşmüştür. Kolektif ve kararlı eylemlere engel olarak görülmek yerine bireysel devletlere, herhangi bir bölgesel eyleme geçmeden önce ulusal endişeleri ele almaları ve çözmeleri için zaman verilir ve mevcut kriz

soğutulmaya çalışılır. Bu iç krizler arasında toplumsal çatışmalar, ayrılıkçılık ve aşırıcılık yer almaktadır. Bunların temel nedenleri arasında sosyal adaletsizlik, ayrımcılık ve ötekileştirme de bulunmaktadır (Temiz, 2021).

Bununla birlikte bir diplomatik etkileşim biçimi olarak ASEAN Yolu, eylemsizliğe ve çatışma kaynaklarını çözememe ve çatışan çıkarların kaçınılmaz olduğu tartışmalı konuları ele alma konusundaki yetersizliğe yol açan fikir birliği oluşturmaya aşırı derecede bağımlı olduğu için sıklıkla eleştirilmektedir. ASEAN, çatışmaya neden olan temel sorunları çözememektedir ve acil meselelerle baş etme konusunda yeterli donanıma sahip değildir (Temiz, 2019a). ASEAN Yolu, büyük ölçüde üye devletlerin dar tanımlanmış çıkarlarına bağımlıdır ve merkezi olmayan ve gevşek bir şekilde koordine edilmiş bir işbirliği çerçevesine dayanmaktadır. Bu nedenle ASEAN Yolu, anlaşmazlık durumunda öncelikli olan ulusal çıkarların etkisinde kalmaktadır.[2] Sürekli uzlaşı ve dayanışma arayışı, daha somut ya da hassas konuların tartışılmasını engellediği için bir zayıflık işareti olarak görülebilir. ASEAN ayrıca ARF'nin kurulması yoluyla ASEAN'ın politikalarını ve çatışma yönetimine yaklaşımını, coğrafi olarak genişletmeye de çalışmıştır (Temiz, 2020b). Bu durum, Asya-Pasifik norm ve ilkelerinin resmi olmayan bir diyalog ve istişare sürecinin yanı sıra 1967'den bu yana geliştirilen bir çatışmadan kaçınma ve çatışma yönetim tarzının da ilerletilmesini içermektedir. ASEAN, ARF içinde kendi kendini kısıtlama ve fikir birliği oluşturma ve yasal olarak bağlayıcı güvenlik önlemleri yerine, gayrı resmi bir güvenlik diyaloğunu tercih etmektedir. Ancak bu ASEAN yaklaşımının, Kore yarımadası, Tayvan sorunu ve Güney Çin Denizi gibi karmaşık güvenlik parlama noktalarının yönetimine uygulanabilirliği oldukça tartışmalıdır. Benzer şekilde, büyük güçler arasında ideolojik farklılıklar ve farklı güvenlik çıkarları ve stratejik perspektiflerden kaynaklanan artan rekabet de ASEAN açısından göz ardı edilemez bir gerçeklik olarak önemini giderek arttırmaktadır (Temiz, 2019a).

2. ASEAN'da Bölgesel Çatışmalarla Mücadele

ASEAN'da üç sütunlu bir topluluk oluşturmak, güneydoğu Asya bölgeselciliği açısından olumlu bir adım olsa da, uzun süredir bölge devletlerinde devam eden iç çatışmaların yol açtığı sorunlarla baş etme ihtiyacı, kritik bir konu olmaya ve uluslararası kamuoyunun gündemini meşgul etmeye devam etmektedir. ASEAN'ın tesisinden itibaren, güneydoğu Asya'daki üye devletlerin barışçıl devletlerarası ortamına rağmen Tayland, Filipinler, Endonezya ve Myanmar gibi ülkelerin onlarca yıldır süren iç çatışmalarla mücadele ettiği görülmektedir. Bu çatışmaların kökleri sosyal adaletsizlik, ayrımcılık ve ötekileştirme konularında da yatmaktadır ve geleneksel konular kategorisinde değerlendirilmektedir. Bu nedenle çözüme kavuşturulması konusunda ASEAN'ın etkisi zayıf kalmaktadır (Quang & Oishi, 2016, s. 81). Bu tür iç çatışmalar, ASEAN yöntemiyle, ulusal çıkarların dar bir şekilde okunmasıyla ve fikir birliğine dayalı olarak etkili bir şekilde ele alınamaz. Bölgesel, bölge dışı, siyasi, kültürel, politik ve tarihi faktörlerin de değerlendirmeye tabi tutulması gerekmektedir. Bu çatışmalardan bazıları aşağıda işlenmiştir:

2.1. Bangsamoro

Filipinler, onlarca yıldır güney eyaletlerinde Müslüman ayrılıkçı grupların yürüttüğü çatışmalar ile komünist savaş ve ayrılık sorunlarıyla uğraşmıştır. Filipinler Komünist Partisi-Yeni Halk Ordusu, Filipin hükümetini devirmek ve komünist bir devlet kurmak için 1969'dan beri gerilla savaşı yürütmektedir. Bu özellik ise Filipinleri, dünyanın en uzun süredir devam eden komünist isyanına sahip olan devleti yapmaktadır. Başarısız tarım reformu, kötü işgücü uygulamaları ve ekonomik eşitsizlikler gibi sosyo-ekonomik nedenler, çatışmanın esas nedenlerini teşkil

[2] Tayland ve Kamboçya arasındaki tapınak kavgası buna örnek teşkil edebilir.

etmekteydi. Bu komünist hareket, Filipinler Silahlı Kuvvetlerinin ve kolluk kuvvetlerinin çatışmayı yönetme yetki bölgelerinin dahilinde kalmaktadır (Temiz, 2021, s. 35-9). Bu komünist ayaklanma ile bir barış anlaşması yapmak, Filipin Devlet Başkanı Duterte'nin kampanya vaatlerinden de biriydi (Papagiorcopulo, 2017). Ancak Duterte, görüşmelerden vazgeçmiş ve komünist isyancıların samimiyetsizliğinden bıktığını ifade etmiştir. Duterte yönetimi ve ordu, isyanı 2022 yılına kadar sona erdirme sözü de vermişti. Ancak, yoksul şehir ve kasabalardaki isyanın temel nedenlerinin kontrol altına alınamaması nedeniyle komünist isyanın sonunun geldiğini ifade etmek pek mümkün değildir (Viajar, 2022).

Belirtilmelidir ki Filipinlerde ayrılıkçı hareketler, onlarca yıldır ciddi bir sorunu teşkil etmektedir. 1969'dan itibaren Mindanao'da Filipin hükümeti, Moro Müslüman grupları ve diğer silahlı gruplar arasında aktif bir çatışma yaşamıştı. Mart 2019'da Müslüman Mindanao'da Bangsamoro Özerk Bölgesi'nin kurulmasının ardından bir barış anlaşması ihtimali mümkün görünmekteydi. Ancak silahlı grupların barış sürecinden dışlanmasıyla bağlantılı olarak ara sıra yaşanan şiddet olayları, Mindanao'da devam etmişti. Moro İslami Kurtuluş Cephesi (MILF) ve Filipin hükümeti 2012'de Bangsamoro Çerçeve Anlaşması'nı ve 2014'te Bangsamoro Kapsamlı Anlaşması'nı imzaladı. Her iki anlaşma da MILF yetkililerinin ve savaşçılarının Bangsamoro Geçiş Otoritesi aracılığıyla yönetici olarak atandığı Müslüman Mindanao'da yeni kurulan Bangsamoro Özerk Bölgesi'nin tesisine fırsat verdi. MILF Başkanı Al Haj Murad bölgenin başbakanı olarak görev yapmaktadır ve kendisinin barışın tesis edilmesinde kaydadeğer katkısı ve desteği olmuştur. Ancak MILF'in şu anda çözmesi gereken ilk zorluk, yönetim tecrübesi eksikliğidir ki Al Haj Murad ise bu adımları başarılı bir şekilde atarak bölgenin ilk olarak hızlı bir şekilde yapısal ve altyapı eksikliklerini gidermeye başlamıştır (Temiz, 2021, s. 215-20).

MILF ile yapılan barış anlaşmasına rağmen, Filipin ordusu ile İŞİD'den ilham alan aşırılık yanlısı silahlı gruplar arasında çatışmaların yaşandığı Mindanao bölgesinde ara sıra silahlı çatışmalar ve şiddet devam etmektedir. Bu silahlı gruplar, barış anlaşmasına uymadıkları ve İŞİD'nin aşırı ideolojilerini benimsedikleri için hâlâ isyan veya terör saldırıları düzenlemektedir. Örneğin, 2017'de İŞİD yanlısı kişiler ile Filipin ordusu arasında beş ay süren bir savaş olan Marawi şehrinin kuşatılması olayında, şehrin büyük bir kısmını yok etmiş ve Marawi ve çevre kasabalardan 400.000 insanı yerinden etmişti. 2020'nin ilk yarısında Mindanao'daki çatışmalar nedeniyle 66.000 yeni yer değiştirme yaşandı. Diğer çatışma nedenleri arasında klan savaşları ve toprak anlaşmazlıklarının yanı sıra yerel siyasi hanedanlara bağlı özel silahlı grupların varlığı da yer almaktadır. Yakın zamanda ise 2024 Ocak ayında Hristiyanlara yapılan saldırılar neticesinde bölgede şiddet tekrar kendini göstermiştir (Hall & Dumpit, 2024).

2.2. Papua Merdaka

Filipinler gibi Endonezya da Batı Papua'da uzun süredir ayrılıkçı bir çatışma yaşamaktadır. Çatışma, 1969'da Endonezya'nın, Papualılar tarafından gayri meşru kabul edilen Özgür Seçim Yasası yoluyla Batı Papua'yı ilhak etmesiyle başlamıştı (Rabasa & John, 2002). Eyalet sakinlerinin çoğu Melanezyalılardan oluşmaktadır ve yaklaşık 1000 farklı dil konuşulmaktadır (WPD, 2022). Uzun süredir bağımsız, barışçıl ve adil bir şekilde yönetilen Papua, 'Papua Merdeka' vizyonunu paylaşmaktadır (Gault-Williams, 2019, s. 37). Irian Jaya olarak da bilinen Papua, altın, bakır ve diğer minerallerin yanı sıra büyük gaz ve petrol yatakları gibi doğal kaynaklar açısından da zengindir. Batı Papualı liderler, Endonezya'nın son 50 yıldır kendilerini sivil, siyasi, ekonomik ve sosyal haklardan nasıl mahrum bıraktığından uzun süredir şikâyetçiydi.

Bir kabile grubu olan Özgür Papua Örgütü, yıllar boyunca düşük yoğunluklu isyan hareketlerine katkıda da bulunmuştur (Mishael, Setiyono, & Hardiwinoto, 2016).

Batı Papua'daki mevcut çatışma ve insani kriz, Aralık 2018'de orta dağlık bölgelerdeki Nduga'da patlak vermiş, dağlara ve geniş ormanlara sığınan 40.000'den fazla sivili yerinden etmişti. Birçoğu o zamandan beri geçici mülteci kamplarında ikamet etmekte, Endonezya devleti tarafından henüz ülke içinde yerinden edilmiş kişiler olarak tanımlanmamaktadır. Bununla birlikte Endonezya da bölgedeki sorunları hiçbir şekilde bir 'çatışma' olarak kabul etmemektedir. Son zamanlarda, bağımsızlık yanlısı bir koalisyon olan Batı Papua için Birleşik Kurtuluş Hareketi, 1 Aralık 2020'de bir 'geçici hükümet' kurulduğunu duyurmuştur. Bu hareket, eyaletteki askeri varlığın artmasına neden olmuş ve bağımsızlık aktivistlerine yönelik baskıyı artırmıştır. 29 Nisan 2021'de Endonezya hükümeti, Endonezyalı bir askeri generalin pusuda öldürülmesinin ardından, silahlı ayrılıkçı bir grup olan Batı Papua Ulusal Kurtuluş Ordusu'nu resmen terör örgütü olarak ilan etmiştir (Yunanto & Damayanti, 2024, s. 2).

Bunun yanı sıra Endonezya, ayrılma sorunu ile birlikte aşırılıkçı ve terörist tehditlerle de uğraşmak zorunda kalmaktadır. Poso bölgesi (Merkez Sulawesi), 1999 ve 2001 yılları arasında radikal Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki şiddetli çatışmaların merkezindeydi. 'Poso isyanları' olarak ifade edilen bu olaylar, Endonezyalı terörist grupların bölgedeki faaliyetlerinin ardından daha da şiddetli hale gelmiştir. Filipinliler de Sulawesi'deki gruplara katıldı ve bunlar Doğu Endonezya Mücahitleri adını alan yeni bir grubu oluşturdular. Etnik-dini çatışmalar 2001 ve 2002'de Malino Anlaşmalarının imzalanmasıyla resmen sona erdi, ancak bölge bugüne kadar terör faaliyetleriyle boğuşmaya devam etmiştir. Doğu Endonezya Mücahitleri isimli gurubun halihazırda İŞİD ile ittifak halinde olduğu da değerlendirilmektedir. Tüm bu olaylardan sonra ise Poso, şiddet yanlısı aşırılıkçı hareketin simgesi haline gelmiş ve toplumsal şiddetten yerel kaynaklı terörizme bir geçiş söz konusu olmuştur (Kambo & Yani, 2021).

2.3. Rohingya ve Tatmadaw

Myanmar, dünyanın en uzun süredir devam eden silahlı çatışmalarından bazılarına ev sahipliği yapmaktadır ve bunların bazılarının tarihi 70 yıldan daha eski, bazılarının kökeni ise daha yenidir. Bugün siyasi ve askeri kanatları olan yirmi kadar 'etnik silahlı grup' ülkede faaliyet göstermektedir. Belirtilen hedefleri, kendi toplulukları için bir tür daha fazla özerklik sağlamaktır. Ülkenin Tatmadaw olarak bilinen ordu yönetimi, orduyu işgalci bir düşman gücü olarak gören azınlık topluluklarının yaşadığı bölgelerde, ülkenin önemli bir kısmında uzun vadeli isyanlarla karşı karşıya kalmıştır (Temiz, 2021). Silahlı gruplar, bu bölgelerde onlarca yıldır gelişen ve güçlü bir milis kuvvetinin silahlandırılması ve işletilmesi için gerekli gelirleri sağlayan yasadışı ekonomiden kâr elde etmek için iyi bir konuma da sahiptir. Pek çok farklı etnik silahlı grubun olduğu ve devletin ve Tatmadaw'ın çevrenin büyük bölümünde güvenliği sağlayamadığı bir ortamda, pek çok etnik topluluk, kendilerini rakip topluluklardan koruma zorunluluğu nedeniyle silahlı milisler oluşturmak durumunda kalmıştır.

2018'in sonlarından bu yana Rohingya ve Güney Chin eyaletinde Tatmadaw ve Arakan Ordusu arasında yaşanan şiddetli çatışmalar, siviller üzerinde önemli bir etki meydana getirmişti. Hükümet dışı kaynaklar 200.000 kadar kişinin yerinden edildiğini ve yüzlercesinin öldürüldüğünü ifade etmektedir. Arakan eyaletindeki olaylar, yalnızca artan etno-milliyetçiliğin bir çatışma itici gücü olduğunun altını çizmekle kalmamakta, aynı zamanda Tatmadaw'ın çatışmalardan etkilenen bölgelerdeki azınlık gruplarını korumadaki başarısızlığının, milisler veya etnik silahlı gruplar gibi yeni silahlı birimlerin oluşmasına nasıl yol açabileceğini de göstermektedir (ICG, 2020). Ayrıca Myanmar'ın kapalı statüsü de bu gelişmelerin gerçek

anlamda tespit edilmesini engellemektedir. Arakandaki durum katliam boyutuna hızlıca ulaşmış, ancak ülkenin basına uyguladığı sansür, bilgi akışının uluslararası kamuoyuna ulaşmasını engellemiştir ve hâlihazırda da engellemektedir.

2021 Myanmar askeri darbesi kısmen Myanmar etnik gruplarının Tatmadaw'a karşı ortaya çıkan ittifakından da kaynaklanmıştır. Başlangıçta ülke çapındaki 2015 yılı ateşkes anlaşmasını imzalayan on etnik silahlı örgütü bir araya getiren Barış Süreci Yönlendirme Ekibi'nin bildirildiğine göre, askeri cunta yönetimi bir koalisyon oluşturmak amacıyla imza sahibi olan ve olmayan gruplara ulaştı (MN, 2021). Etnik azınlık gruplarını koruyamama söylemi, Katolik rahibe Ann Rose Nu Twang'ın Myanmar'daki direniş hareketinin sembolü haline gelmesiyle daha da güçlendi. Myanmar'ın güvenlik güçlerinin önünde diz çökerek silahsız Kachin azınlık göstericileri yerine kendisine nişan almaları için yalvardığı fotoğraf dünya çapında etki yaptı (BBC, 2021). Kachin Bağımsızlık Ordusu gibi etnik isyancı grupların asker toplama konusundaki açık çağrıları, toplumun belirli kesimleri tarafından coşkuyla da karşılanmaktadır. Demokrasi yanlısı aktivistler, Kachin, Karen ve Shan Eyaletlerinde askeri darbenin ardından çoğunluğu gençlerden oluşan insanların akın halinde bu orduya katıldığını bildirmiştir (Fishbein, Lusan, & Hkawng, 2021). Ancak bu durum, olayların daha da büyük bir soruna dönüşmesini sadece hızlandırmıştır. Kachin Bağımsızlık Ordusu'nun askeri üssü ele geçirmesinin ardından askeri cuntanın sürekli hava saldırıları nedeniyle yaklaşık 12.000 kişi yerinden edilmiştir (TST, 2021). Ordu karşıtı bu gruplar ile darbe karşıtı protestocular arasındaki askeri cuntaya karşı işbirliği, ülkeyi bir iç savaş durumuna dönüştürme ihtimalini güçlü bir şekilde yansıtmaktadır. Bu durum ise Myanmar'ın ASEAN içerisindeki gelecekteki pozisyonunu tehlikeye atmaktadır.

2.4. Pattani

Ülkenin güney eyaletleri Narathiwat, Pattani ve Yala'daki huzursuzluk, bu eyaletlerin Tayland'dan ayrılma arzusundan kaynaklanmaktadır. Budistlerin çoğunlukta olduğu Tayland'da, güneyindeki nüfusun dörtte üçü Malay Müslümanlardan oluşmaktadır. Bu çatışma, 1940'ların sonlarından bu yana kızışmış ve Malay mirasını, Tay dili ve kültürüyle değiştirmeye çalışan Tayland hükümetinin katı asimilasyon politikalarından kaynaklanmıştır. Buna rağmen merkezî Tayland hükümetinin bu politikaları, şiddetli bir direnişle karşılanmış ve Tayland hükümetinin Malay dili ve kültürünün önemini tanıma konusundaki isteksizliği bu çatışmayı günümüze kadar getirmiştir (Temiz, 2021, s. 210-5).

2004 yılından bu yana bu isyan, binlerce sivilin hayatını kaybetmesine neden olmuş ve yaklaşık 13.500 kişi çıkan olaylar neticesinde yaralanmıştır. En büyük isyancı grup ise bir Malay ayrılıkçı grubu olan Barisan Revolusi Nasional'dır (BRN). Tayland hükümeti tarafından 2015'ten bu yana başlatılan son barış inşası çabaları, zaman zaman kesintilerle karşılaşmıştır. Müzakereler, meşruiyet sorunları nedeniyle de sekteye uğramış ve Tayland hükümeti, birden fazla isyancı grubu temsil eden bir şemsiye organ olan MARA Patani ile temasa geçmeyi daha doğru bulmuştur. Ancak BRN, bu guruba katılmayı reddetmiş ve müzakere sürecinin bir parçası olmama konusunda ısrar etmiştir. ASEAN, sınırlı bir kapasiteyle de olsa, çatışmaya müdahil olmuştur. Birliğin tüzüğü, bir üye devletin talebi durumunda iyi niyet, uzlaşma veya arabuluculuk sağlanmasına izin vermektedir. Ancak ASEAN, çatışma veya ilerlemesi hakkında herhangi bir resmi açıklama yapmamış ve ne Tayland ne de ayrılıkçı gruplar, ASEAN'ın arabulucu veya iyi niyet sağlayıcısı olarak kapasitesine başvurma ihtiyacı görmemiştir. ASEAN'ın çatışma yönetimindeki rolü teorik olarak mümkün, ancak pratikte birlik, müdahale etmeme ilkesi nedeniyle ayrılıkçılık gibi devlet içi konulara müdahale etmekten çekinmektedir. Bu ilke, üye devletlerin iç işlerine karışmamayı vurgulayan diplomatik kültür olan ASEAN Yolu'nun bir

parçasıdır (Rupprecht, 2014). Malezya ve ASEAN gibi üçüncü taraf aktörlerin katılımı, barış görüşmelerini ve müzakerelerini kolaylaştırmada hayati önem taşımaktadır. Rolü, iç işlere karışmama ilkesi nedeniyle sınırlı olmasına rağmen güneydoğu Asya'daki çatışma çözümü ve barış inşası çabalarına Birleşmiş Milletler de katılmıştır (Sattar, 2020, s. 57).

Güneydoğu Asya'daki bu iç çatışmaların sonuçları, bölgesel barış ve güvenliğin korunması için kapsamlı bir güvenliğe yönelik yaklaşımın benimsenmesi gerektiğinin etkili bir göstergesidir. Güneydoğu Asya'daki farklı iç çatışmaların hızla tırmanıp komşu devletlere yayılabileceği ve sonuç olarak bölgesel güvenliği tehdit edebileceği, ASEAN liderleri ve yetkilileri arasında bir endişe kaynağı olmaya devam etmektedir. Çözülmemiş ve tansiyonu hâlihazırda yüksek olan iç çatışmaların varlığı, barışçıl toplumların barışçıl değişimin ayrılmaz bir parçası olabilir, ancak geleceğe dair çözüme yönelik somut adımlar konusunda bölgesel en önemli ve stratejik kurumsal yapı olan ASEAN'ın 'müdahale etmeme' politikası, sürecin daha da kötüye gitmesine sebep olabilmektedir.

3. Ulusal/Bölgesel Dayanıklılık ve ASEAN'da Kapsamlı Güvenlik Mefhumu

1967'deki kuruluşundan bu yana barışın bölgede korunması ve geliştirilmesi fikri, ASEAN'ın üye devletlerin güneydoğu Asya'da bu konudaki düşüncesinin temelini oluşturmaktaydı. Ulusal düzeyde barışçıl ve istikrarlı bir ortama sahip olmak için kapsamlı güvenlik ve ulusal/bölgesel dayanıklılık kavramlarının, tüm ASEAN ülkeleri tarafından içselleştirilmesi de gerekmekteydi. Güneydoğu Asya'da devam eden bir dizi iç çatışmayı örneklendiren yukarıdaki bölümler, bu hedefe henüz ulaşılmadığının da açık bir ispatı niteliğindedir.

Kapsamlı güvenlik kavramı, özellikle 1970'lerin sonlarından 1990'ların başlarına kadar ASEAN'ın kuruluş yıllarında birliği meşgul eden bir kavram olmuştur. Temel olarak devlet sınırlarını askeri saldırılara karşı korumaya odaklanan geleneksel güvenlik kavramından farklı olarak bu kapsamlı güvenlik algısı, askeri tehditlerin ötesine geçen (ancak dışlamayan) siyasi, ekonomik ve kültürel boyutları olan ve sosyo-ekonomik tehditleri kapsayan çok daha geniş bir güvenlik kavramsallaştırmasını ifade etmektedir. Malezya eski Başbakanı Mahathir, bu durumu 'ulusal güvenliğin siyasi istikrardan, ekonomik başarıdan ve sosyal uyumdan ayrılamaz olduğu' şeklinde izah etmektedir. Zira bunlar olmazsa bir ülke, bazen tek kurşun bile atmadan düşmanları tarafından mağlup edilebilirdi (Alagappa, 1988b, s. 624-5).

Kapsamlı güvenliğin benzer bir formülasyonu, Singapur ve Tayland gibi diğer ASEAN ülkelerinde 'toplu savunma' kavramında da bulunmaktadır. Zira ASEAN bölgesinin güvenliği her zaman doğası gereği çok boyutlu ve kapsamlı olarak değerlendirilmelidir. Kapsamlı güvenlik, aslında daha geniş bir güvenlik kavramsallaştırması sunarken, doğası gereği devlet merkezlidir. Güvenliğin referansı devlettir ve bireylerin ve toplulukların güvenlik kaygılarına daha az önem verilir veya hiç önem verilmez. Aslına bakılırsa Asya'da güvenlik üzerine yapılan çeşitli çalışmalar, kapsamlı güvenliğin uzun süredir rejim güvenliği kavramıyla ilişkilendirildiğini de göstermektedir (Alagappa, 1988a, s. 80).

Öte yandan bölgesel dayanıklılık, kapsamlı güvenliğe ulaşmanın temeli ve aracı olarak görülebilir. Kapsamlı güvenlik ile bölgesel dayanıklılık arasındaki güçlü ilişki, Endonezya'nın 'ketahanan national' (ulusal dayanıklılık) kavramında özetlenmektedir (Suryohadiprojo, 2016, s. 13). Bu kavram, ''bir ulusun ulusal hedeflere ulaşma mücadelesi sırasında her türlü zorluk veya tehditle başa çıkma, bunlara dayanma ve hayatta kalma yeteneği' olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca ulusal dayanıklılık, öncelikle ekonomik kalkınmaya, daha sonra ise uluslararası ideolojik çatışmaya dahil olmaktan kaçınma ihtiyacı ile ilişkilendirilebilir (Anwar, 2000, s. 82-5). Her ne kadar ulusal dayanıklılık karakteristik olarak içe dönük ve milliyetçi yönelimli olsa da, bölgesel

düzeyde uygulanması, daha yakın bölgesel işbirliğini teşvik ederken ve geliştirirken, büyük ölçüde ekonomik kalkınmaya ve büyük güç rekabetine karşı 'bağlantısız' bir duruşa odaklanmayı gerekli kılmaktadır. Ulusal ve bölgesel dayanıklılık aynı zamanda güneydoğu Asya devletlerinin güvenliklerini sağlamak için dış güçlere bağımlı olmadan, kendi kapasitelerine ve güçlerine güvenmeleri gerektiğinin önemini de vurgulamaktadır.

Belirtildiği gibi kapsamlı güvenlik ve bölgesel dayanıklılık gibi ikiz kavramlar, ASEAN'ın ilk yıllarında bölge içi siyasi ve güvenlik ilişkilerinin ve işbirliğinin yürütülmesini tanımlamıştır. Mevcut ASEAN güvenlik çerçevesini anlamaya çalışırken konuyla ilintili statüsünü de devam ettirmektedir. Zira bölgesel güvenliğin sürdürülebilmesi için açık bir şekilde bölgenin birçok açıdan dayanıklı olması gerekmektedir. Bu dayanıklılık, her ASEAN üyesi ülkeyle başlar ve ulusal düzeyde dayanıklılık elde etmek, güçlü bir ekonomik temele ve herhangi bir büyük dış gücün etkisinde olmayan bir dış politikaya sahip olmayı gerektirmektedir. Aslında bu güvenlik çerçevesi, kuruluşundan en son ASEAN Vizyon 2025 belgelerine kadar ASEAN'ın birçok resmi belgesinde ve beyanında açıkça ısrarlı bir şekilde yansıtılmaktadır. Bunlar arasında Bangkok Deklarasyonu, ASEAN'ın Barış, Özgürlük ve Tarafsızlık Bölgesi, ASEAN Dostluk ve İşbirliği Antlaşması, Bali Concord I (1976), Bali Concord II (2003) ve Bali Concord III (2011)'de yer almaktadır. Tüm bu anlaşmalarda, üye devletlerin kendi iç işlerine odaklanma ihtiyacı, istikrarlı bir bölgesel ortamın sürdürülmesinde kritik öneme sahip bileşenler olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bu iç istikrarın, bölge içindeki ve dışındaki diğer devletlerin dış müdahalesini önlemek açısından da önemli olduğu belirtilmelidir.

4. ASEAN'da Barış ve Bölgesel Güvenlik

Bölgesel barış ve güvenliği yönetmeye yönelik bir yaklaşım olarak ASEAN'ın kapsamlı güvenlik ve ulusal/bölgesel direnç ve sağlam duruşa yaptığı vurgu, negatif ve pozitif barış çerçevesiyle iyi bir uyum içindedir. Bununla birlikte pozitif barış algısı, şiddeti önlemek için sosyal adaleti sağlamanın önemini kabul eden, barış ve güvenliğe yönelik daha kapsamlı bir yaklaşım sunmaktadır (Galtung, 1969, s. 183). ASEAN bağlamına uygulandığında ise bu durum, ekonomik kalkınma yoluyla sosyal adaletin sağlanmasının siyasi istikrarı ve sosyal uyumu teşvik etmeye yardımcı olduğu ve bunların da çatışma ve şiddeti önlediği anlamında değerlendirilebilir. Çok sayıda farklı etnik gruptan oluşan toplumlara sahip, gelişmekte olan ülkeler için ekonomik kalkınma ve toplumsal uyum, ulusal ve bölgesel dayanıklılığın inşasında kritik unsurlar olarak değerlendirilebilir. Zira hiçbir etnik unsur fakirlik içerisinde yaşamak istemeyecek, ekonomik gelişmişlik ile birlikte eğitim ve sosyal hayattaki gelişmişlik, alt kültürlerin sisteme olan gönüllü itaatini arttırmaya yardımcı olacaktır. Savaşın veya devletlerarası çatışmanın yokluğunu ifade eden ve genellikle ASEAN ile ilişkilendirilen güvenlik topluluğu kavramından farklı olarak, ekonomik kalkınma yoluyla pozitif barışa ulaşmaya yönelik araçlar, her zaman ASEAN'ın barış inşa etme stratejilerinin ayrılmaz bir parçası olagelmiştir. Buradaki ana fikir, ekonomik büyümenin yoksulluk, eşitsizlik ve dışlanma gibi yapısal sorunların çözümüne yardımcı olduğu yönündedir. Başka bir deyişle bir güvenlik topluluğu, üye devletler arasında devletlerarası düzeyde kolektif bir kimlik ve paylaşılan normlar üzerine kurulurken, olumlu barışı inşa etme çabaları büyük ölçüde ülke içi düzeyde gerçekleştirilmektedir. Barışa giden çok sayıda ve çok düzeyli yolların olduğu ifade edilebilirken, ulusal boyuta odaklanmak, devletlerin bölgesel ve uluslararası düzeyde aldıkları dış politika kararları üzerinde yerel faktörlerin sahip olduğu önemli etkiyi de kabul etmektedir (Acharya, 2001; Putra & Darwis, 2019).

Bu durum, ASEAN'ın üç sütunlu bir ASEAN Topluluğu oluşturma yaklaşımında, neden ekonomik ve sosyo-kültürel sütunların siyasi-güvenlik topluluğundan ayrılamaz olduğunu da

açıklamaktadır ve üye devletlerin güneydoğu Asya'da barışçıl değişimi sürdürmek için kapsamlı bir yol belirleme konusunda gösterdiği bilinçli çabanın altını da çizmektedir. ASEAN'ın bir 'Siyaset ve Güvenlik Topluluğu' kurmaya yönelik iddialı hedefi bağlamında, sıklıkla 'kapsayıcı, insan merkezli ve dirençli topluluk', 'özgürlükler ve sosyal adalet' ve 'bir topluluk, güvenli ve emniyetli bir ortam' gibi ifadeler kullandığına dikkat çekilebilir (Putra & Darwis, 2019). Bu şekilde değerlendirildiğinde, güneydoğu Asya'da barışçıl değişimin sağlanmasına ilişkin mevcut düşüncenin, yapılandırmacıların güvenlik topluluğu ve bölgesel kimlik kavramları ile realistlerin ittifak kurma ve güç dengeleme konusundaki duruşunun ötesine geçtiği de iddia edilebilir. ASEAN'ın barış yaklaşımında realist, liberalist ve yapılandırmacı unsurlar bulunsa da eksik olan ve analize dahil edilmesi gereken şey, pozitif barış yolculuğunun içeriden dışarıya sürdürülebilir bir şekilde başlamasını sağlayan iç zorlukların bu süreçlere olan etkisidir.

5. ASEAN'ın Barış Algısında Dönüşüm

ASEAN'da iç çatışmaların bölgesel tehdit haline gelmesini önleme mecburiyetine rağmen, ekonomik kalkınma ve sosyal adalet yoluyla pozitif barışa ulaşma gerekliliği de dikkat çeken başka bir konudur. Bu bağlamda ASEAN Yolu'nu takip etme ve bu politikayı içselleştirme yönündeki normatif tercihin bu amaca hizmet ettiği ileri sürülebilir. Beş güneydoğu Asya ülkesinin 1967'de ASEAN'ı kurmak için Bangkok Deklarasyonu'nu imzalayıp kendi aralarındaki sorunları savaş ve çatışma haricindeki yollarla çözüme kavuşturma konusunda anlaşmaya vardıktan sonra, bölgesel yapıyı daha da sağlamlaştırmak için ulus inşası ve ekonomik kalkınma alanında adımlar atılmaya başlanmıştı. Dolayısıyla ASEAN'ın müdahale etmeme ve egemenlik ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kalma yöntemi, güneydoğu Asya devletlerine kendi iç sorunlarıyla başa çıkma alanı vermede fazlasıyla etkili olmuştur. Özellikle ASEAN'ın kuruluş yıllarından Soğuk Savaş Döneminin sonlarına kadar, en önemli ulusal güvenlik kaygıları, komünizm ve ayrılıkçılık tehditlerine tepki vermenin yanı sıra, düşük ekonomik büyümenin daha da kötüleştirdiği yoksulluk, enflasyon, marjinalleşme ve etnik gerilim konuları olmuştur. Ekonomik bölgeselciliğin bir hedef olarak ortaya çıkması, ekonomik ilerlemenin kaydedilmeye başlandığı 1990'ların başlarına kadar çok fazla görünür değildi ve bu ise ASEAN'ın 1992'de ASEAN Serbest Ticaret Bölgesi (AFTA) fikrini başlatmasına neden olmuştu. Bununla birlikte günümüzde güneydoğu Asya ülkelerinin çoğunda kişi başına düşen GSYİH'de önemli bir artış olduğu görülmektedir. Bu kayda değer büyümesinin büyük ölçüde ASEAN devletlerinin iç zorluklara ve gelişen ekonomik beklentilere odaklanmasından kaynaklandığı ve sonuç olarak ASEAN'ın 2003 yılından 2015 yılına kadar bir ASEAN Ekonomi Topluluğu kurma yönünde daha iddialı bir hedefe yönelmesine yol açtığı da değerlendirilebilir. Açıkça belirtilmesi gereken durum ise ASEAN'ın geçmişteki kayda değer başarısı, kendi geleceğini de şekillendirmiş ve halihazırda da şekillendirmeye devam etmektedir.

Bu değerlendirme göz önüne alındığında, güvenlik sorunlarına ve iç çatışmalara ASEAN bünyesinde daha az ilgi gösterilmesi doğaldır. Bölgesel bir bildirinin kabul edilip uygulanmasından önce, ilk olarak fikir birliğine varılması şart koşulların başında gelmektedir. Dolayısıyla 1999'da Doğu Timor krizi yaşandığında ASEAN'ın tepkisi güçlü değildi ve bölgesel olarak atılan adımlar ise ya geç oldu veya son derece zayıftı. Benzer bir şekilde eylemsizlik örnekleri, 2007'de Myanmar'daki Safran Devrimi ve ardından 2015 ve 2017'de Rohingya bölgesinde yaşanan insanlık krizleri gibi diğer sorunlarda da gözlemlenebilmektedir. Ayrıca ASEAN'ın Güney Çin Denizi'ndeki saldırgan ve kışkırtıcı davranışlarıyla ilgili olarak Çin'e karşı güçlü bir kolektif tepki ortaya koymakta şimdiye kadarki yetersizliği de dikkate değer bir diğer meselesidir. ASEAN üyeleri, kısmen Çin'in bireysel üye ülkelerle derinleşen ekonomik ve

diplomatik bağları nedeniyle (Kamboçya ve Myanmar gibi) anlaşmazlık konusunda bölünmüş durumdadır. Kamboçya'nın bu konudaki tutumu dikkate değerdir. Çin'in bazı üyeler üzerinde özellikle ekonomik anlamda artan nüfuzu ve sonuç olarak Pekin'in tercihlerini destekleme istekliliği, ASEAN'ın Temmuz 2012'deki ASEAN Dışişleri Bakanları Toplantısı sonunda ortak bir bildiri yayınlamadaki başarısızlığıyla ortaya çıkmış ve dikkat çekmiştir. Filipinler, en büyük tehdidi kendi üzerinde gördüğü için bildirinin kabulü konusunda ısrarcı olmuştu. Manila ile Pekin arasında 2012'nin başlarında Scarborough sığlığında yaşanan olaya bu toplantıda atıfta bulunulmuş (Hai, 2014), ancak o zamanki ASEAN dönem başkanlığını elinde bulunduran Kamboçya, Çin ile olan bu anlaşmazlıkların, ikili sorun olduğu gerekçesiyle bu talebin değerlendirilmesini onaylamamıştı. Esasında Kamboçya, bu görüşmeler esnasında Çin tarafından baskı altında olduğunu da ifade etmiş ve bu durumu toplantıda dile getirmişti. Benzer şekilde ASEAN'ın 2016 resmi açıklamasında, on ASEAN üyesi devletin tümü arasında fikir birliği olmaması nedeniyle Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki toprak iddialarının reddedilmesine ilişkin Lahey kararından da hiç bahsedilmemişti. Ayrıca Filipinler, bu olumsuz durumun Çin için diplomatik bir kazanım olmadığını da belirtmişti (CNBC, 2016).

6. ASEAN'da Barışın Geleceği

ASEAN üye devletleri bölgesel eylem ihtiyacıyla iç baskıları müzakere ederken, bölgenin karşı karşıya olduğu mevcut zorluklar göz önüne alındığında daha etkili ve sağlam bölgesel tepkilere yönelik talepler de artmaya başlamıştır. Özellikle her ASEAN üye ülkesinde ASEAN'a yöneltilen 'Talking Shop' ithamı, ister istemez birliğin geçerliliğinin ve gücünün, bölge halkları arasında sorgulanır boyutlara da ulaştığını göstermektedir (Katsumata, 2006). Kolektif eylem gerektiren konular arasında Myanmar'da Şubat 2021'deki askeri darbenin tetiklediği ve ülkedeki çatışmalara yol açan geniş çaplı gösteriler, sivillere karşı ordunun uyguladığı aşırı şiddet ve aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu en az 700'den fazla kişinin ölümü vs. mevcut krizlere yanıt vermek de yer almaktadır. Bunun yanı sıra giderek daha da kızışan Güney Çin Denizi'ndeki toprak anlaşmazlıklarıyla uğraşmak ile küresel güçler olan ABD ile Çin arasında artan bölgesel gerilimi yönetmek de öne çıkan durumlar arasındadır.

Bu zorlukları daha da içinden çıkılmaz bir hale getiren durum ise birçok ASEAN ülkesinde halihazırda yıkıcı doğal felaketlere neden olan iklim değişikliğinin artan riskleridir. Bu gündem maddesi ASEAN için özellikle kritiktir, çünkü ASEAN 2004-2014 yılları arasında toplam küresel felaket ölümlerinin yarısından fazlasının, yani dünya çapındaki felaketlerde meydana gelen toplam 700.000 ölümün 354.000'inin güneydoğu Asya'da olduğu, yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen istatistiklerle ortaya çıkarılmıştır (Subhan, 2018). Ayrıca afetler nedeniyle yaklaşık 191 milyon kişinin geçici veya kalıcı bir şekilde yerinden edildiği ve evsiz kaldığı, toplamda ise 193 milyon kişinin etkilendiği tahmin edilmektedir. Bu durum ise bölgedeki her dört kişiden birinin, farklı türde mal ve can kaybı yaşadığı anlamına gelmektedir (Caballero–Anthony, 2017, s. 131).

İklim değişikliği, hâlihazırda ekonomik büyümeyi ve geçtiğimiz yarım yüzyılda elde edilen kalkınma kazanımlarını tersine çevirme tehdidinde bulunmaktadır. Zira 2011'de Tayland'daki sel ve taşkınlar hem ekilebilir araziyi hem de sanayiden turizme kadar devletin gelirlerini büyük oranda etkilemişti. Ortaya çıkan sorunlar, sosyal bütünleşmeyi ve bölgesel hükümetlerin meşruiyetini zayıflatma ve güneydoğu Asya'daki zaten kırılgan olan bölgeleri istikrarsızlaştırma tehdidinde de bulunmaktadır. İklim değişikliği, fırtına sonrasında afet yardımı, gıda yardımı ve ülke içi mültecilerin güvenli yönetimi gibi devlet hizmetlerine yönelik ek taleplerde de artış gözlemlenmektedir. Bu ihtiyaçlar karşılanmadığında ise eşitsizlik, siyasi marjinalleşme ve

tepkisiz hükümetlerle ilgili önceden var olan şikâyetler daha da artma eğilimi gösterir ve sonuç olarak siyasi istikrarsızlık bölgesel çatışmaları arttırabilir, süresini uzatabilir ve barışın sağlanmasını ve sürdürülmesini de zorlaştırabilme potansiyeline açıkça sahiptir.

İklim değişikliğinin yıkıcı felaketlerle kesişen etkileriyle başa çıkmak, etkilenen ASEAN ülkelerindeki yerinden edilmiş topluluklara, ülke içinde yerinden edilmiş nüfusa ve iklim kaynaklı mültecilere barınak sağlamak gibi farklı türde yardımların sağlanmasında, daha güçlü bölgesel işbirliğinin gerekliliği çabucak kendini göstermektedir (Cook & Yogendran, 2020, s. 35-8). Bu nedenle ASEAN'ın birlikte çalışması ve insani yardım ve afet müdahalesi alanlarında işbirliğini derinleştirme konusunda daha fazla çaba göstermesi, ASEAN halkları arasında giderek daha büyük bir beklenti ve talep olarak kendini göstermektedir.

Benzer şekilde güneydoğu Asya, halk sağlığı kriziyle ve 2020'nin başındaki ilk salgından bu yana iki yıldan fazla süre devam etmiş olan COVID-19'un ekonomik etkisiyle de boğuşmak zorunda kalmıştı. Ancak bu konuda ASEAN'dan daha fazlasının beklendiği de aşikârdı. Hastalığı ortadan kaldırmak ve zarar görmüş ekonomileri yeniden canlandırmak, ihtiyaç sahibi komşu ülkelere tıbbi ekipman, aşı ve tedavi malzemeleri sağlayarak sağlıkta daha güçlü bölgesel işbirliğinin sağlanması ve insanların ve malların hareketini kolaylaştırmak için seyahat ve sağlık protokollerine ilişkin bölgesel anlaşmaların hızlandırılması, bu salgın döneminde daha acil ve öncelikli bir konu haline gelmiştir.

ASEAN ve üye devletleri, İnsani Yardım ve Afet Yardımı-HADR ve halk sağlığı acil durumlarında bölgesel işbirliğini ilerletirken, iç işlerine müdahale etmeme ve egemenliğe saygı gösterme yönündeki politika tercihlerini müzakere etmenin kaçınılmazlığıyla yüzleşmek zorunda da kalmıştır. Her iki politika alanında da Myanmar'ın politik durumu etkili olmuştur. Kararlı bir ASEAN Başkanı ve ASEAN Genel Sekreteri, Myanmar'ı, 2007'deki Nargis kasırgasının ardından, müzakere edilen ASEAN-UN-Myanmar anlaşması çerçevesinde doğal afet mağdurlarına yardım etmek için uluslararası yardımın gelmesine izin vermeye ikna etmek zorunda kalmıştı (ASEAN, 2008b). Benzer şekilde, 2017'de 5 ay süren savaş sırasında Filipinler'in kuşatma altındaki Marawi şehrinde yerinden edilmiş insanlara (Hall & Deinla, 2021, s. 350) ve 2019'da Myanmar'daki Rohingya bölgesindeki mültecilere insani yardım göndermek için güvenilir bir bölgesel mekanizma olan ASEAN İnsani Koordinasyon Merkezi ihtiyacı da doğmuştur (Hossain & Mehedi, 2021). Aynı şekilde, proaktif bir dış politika takip eden Endonezya Devlet Başkanı ve Dışişleri Bakanı'nın, Nisan 2021'de Özel ASEAN Zirvesi çağrısında bulunmak üzere ASEAN başkentlerindeki mevkidaşlarını bir araya getirmesi de mecburi olmuştu (Aung, 2022). Zirvede ASEAN liderlerinin, Myanmar ordusunun başkanını bu duruma son vermeye ikna ettiği de görüldü. Sivillere karşı şiddet ve saldırıların önlenmesi ve krize siyasi bir çözüm bulunması amacıyla ASEAN liderliğinde bir insani koridor oluşturulması ve çatışan taraflar arasındaki diyaloğun kolaylaştırılması için bir ASEAN Elçisi'nin atanması da dahil olmak üzere, beş madde üzerinde anlaşmaya varılmıştı (ASEAN, 2021). Aynı şekilde, 2003'teki SARS salgını sonrasında ASEAN liderlerinin Çin, Japonya ve Güney Kore'deki mevkidaşlarıyla birlikte ASEAN Plus 3'ye sahip olma konusunda anlaşması, halk sağlığı ve ekonomiye yönelik ortak bir tehdide karşı atılmış bir adımdı (Curley & Thomas, 2004, s. 26). Bu şekilde pandemiye hazırlık konusunda işbirliğini derinleştirmek için hastalık konusunda eğitim ağı tesis edilmeye çalışıldı. 2009'da bu mekanizmalar bulaşıcı hastalıklar ve devam eden COVID-19 virüsü hakkında bilgi ve uzmanlık alışverişini de kolaylaştırmıştır. Bu mekanizmalar, güneydoğu Asya ve ötesinde sağlık yönetişiminin niteliğinin iyileştirilmesine de yardımcı olmuştur (Lorch & Sombatpoonsiri, 2023).

Bu durumların tamamı, ASEAN Yolu'nun birliğin daha etkili kullanımına izin verecek şekilde müzakere edilebileceğine işaret etse de, bölgesel bir birlikteliğin ve ortak karar mekanizmasının hızlıca işletilemeyeceği sorunlar da bulunmaktadır. Tayland'da 2014'teki askeri darbe ve sivillerin tutuklanmasına yol açan devam eden protestolar, ASEAN'dan gözle görülür bir tepki meydana getirmemiş, Kamboçya'daki muhalefet baskısı ve Filipinler'de Duterte yönetiminin uyuşturucuyla mücadeleye karşı BM tarafından rapor edilen insan hakları ihlallerine karşı da bir adım atılmamış veya atılamamıştır. Tüm bu sorunların tamamı dönüp dolaşıp yine 'müdahale etmeme' kuralına takılmaktadır. Aynı zamanda böylesi durumlarda ASEAN İnsan Hakları Kurumu'nun hükümetleri sorumlu tutma yetkisinin olmadığını da ifade etmekte fayda vardır. Buna bağlı olarak ASEAN Şartı'nda, ASEAN Tüzüğü'nde ana hatlarıyla belirtildiği gibi demokrasi, insan hakları ve iyi yönetişim ilkelerini ihlal etmeleri nedeniyle üyelerine yaptırım uygulayacak veya üyelerini birlikten uzaklaştıracak hiçbir hüküm veya idari yaptırım da bulunmamaktadır. Buna ek olarak ASEAN, Myanmar'daki mevcut krizle yüzleşirken de bu bir bilmece halinde kalmaya devam etmektedir (ASEAN, 2008a).

Sonuç

ASEAN'ın gittikçe değişken, belirsiz ve karmaşık bir küresel ortamda zayıflama riski olduğundan dolayı kendini yeniden tanımlaması ve birbirine daha yakın bir uluslar topluluğu inşa etmesi, artık bir beklentinin ötesine geçmiştir. Unutulmamalıdır ki ASEAN'ın kendisini yeniden tanımlama ihtiyacı, ASEAN'ın siyasi seçkinlerinden kaynaklanmaktadır. Bu amaçla ASEAN siyasi elitleri, kolektif bir ASEAN kimliğine bağlı entegre bir ASEAN Topluluğu inşa etmek için projelerini başlatmışlardır. Topluluğun kuruluş sürecinden bu yana ASEAN liderleri, bölgeciliğe yönelik çabaları bildirecek ve daha büyük bölgesel işbirliğini kolaylaştıracak bir "biz" hissini meydana getirmenin ve aidiyetin paylaşılmasının gerekliliğini ve mecburiyetini defalarca kabul etmişlerdi. Buna rağmen, ASEAN'ın siyasi elitleri, bugüne kadar hem bürokratlarında hem de halklarında kendilerini daha geniş bir ASEAN yapısının mensubu olarak yeniden değerlendirmelerini gerektirecek bir derecede, gerekli bir ASEAN bilinci geliştirememişlerdir. Güneydoğu Asya halkları arasında ASEAN kimliğine ait gerçek bir paylaşma ve bütünlük duygusuna dair eksiklik devam etmektedir. Ortak bir ASEAN kimliği yolunda, Güneydoğu Asya halklarının sömürge döneminden miras kalan politik anlayıştaki sınır kavramına dayanan ulusal kimlikleri ve modern devlet sınırlarını belirli bir siyasi gerçeklik olarak kabul eden bir dünya görüşünü tanımlayan kimlikleri ile geçmişin izlerinin silinmeye çalışılması, bu yoldaki en büyük engellerden birisini teşkil etmektedir. Sömürgecilik vasıtasıyla, sömürge öncesi yakınlıkların ve ortak geçmişin bölgesel bir kimliğin temeli olarak hizmet edebilecek her türlü hafızası da silinmiştir.

ASEAN'da ulusal çıkarlar ve kimlikler baskın olduğu için, ASEAN Vizyon 2020'de belirtildiği gibi bölgesel bir toplumun inşası için gerekli olan "biz" hissinin oluşturulması zor görünmektedir. Hatta bu durum bölge dışı güçlerin bölgeye müdahalelerinde bile, ASEAN içi ayrılıkları hemen gün yüzüne çıkmaktadır. Güney Çin Denizi'n meselesindeki ihtilaf, bu konuda iyi bir örnek teşkil etmektedir. İfade edilmelidir ki ASEAN Topluluğu ve ASEAN kimliği, sadece formda bulunmaktadır, her ne kadar üye ülke bürokrat ve diplomatları bu konuda çok hevesli olsalar da, özünde mevcut değildir. ASEAN'ın gerçek ve paylaşılan bir ASEAN topluluğunun oluşmasına yol açacak kolektif bir kimlik geliştirmesi için, örtüşen kimlikler mantığını içselleştirmek ve bölgeyi yeniden tanımlamak için ASEAN halkları tarafından önemli bir zihinsel sıçrama yapılmalıdır. Buna ek olarak, ASEAN'a ait ve "biz" ortak paydasında ortak bir his meydana getirmenin zorunluluğu konusundaki fikirler, ASEAN'ın siyasi elitlerinden ve bürokratlarından

gelmektedir. Yani böyle bir ihtiyaç veya düşünce tavandan tabanadır. Rol, ilgi ve sorumluluklarının doğası gereği böyle bir zihinsel sıçrayışın üstlenilmesini ve yönetilmesini beklemek zordur. Buna rağmen, temel düzeydeki sıradan vatandaşların durumu daha farklıdır. Bu nedenle, temel bir yaklaşım, kolektif bir bölgesel kimliğin ve barışın meydana getirilmesinde daha büyük olasılıklar sunabilir ve ulusal sınırları aşan ortak bir aidiyet duygusu geliştirmeye yardımcı olabilir. Bunu yapmak için ASEAN, seçkinler için *özel bir kulüp* veya *konuşma dükkânı* olma gibi negatif bir imajı hızla üzerinden atmalı ve gerçek bir ASEAN topluluğu oluşturmak isteniliyorsa, halkın katılımı en üst düzeye çıkarılmalıdır. Ancak burada ASEAN'ın temel varoluşsal gerçekliği ortaya çıkmaktadır. Yani, ASEAN'ı derin bir ASEAN ortaklığına sahip olan, ASEAN halklarının derinden hissettiği ve sahiplendiği bir birlik haline getirme ile gerçek anlamda bölgesel bir barış oluşturma konusu, ASEAN'ın esas birleşim politikalarına ters düşmektedir. Bu ise birbirinin iç işlerine ne surette olursa olsun müdahale etmeme prensibidir. Bölgesel bir barış hedefinin gerçeğe dönüştürülmesi, öncelikle bölge ülkelerinin ekonomik olarak gelişmiş ve eşit bir seviyeye gelmeleriyle mümkün olabilir. Ancak üye ülkelerin siyaseti, sosyal, ekonomik ve dini durumları göz önünde bulundurulduğunda olayın vahameti daha da büyük bir gerçeklik kazanmaktadır. Bir Malay'ın bir Endonezyalıyı ya da Filipinliyi kendi ekonomik gelişmişliğine vurgu yaparak alt sınıf ve kültür mensubu olarak görmesi, birlikteliğe değil ayrıma sebep olmaktadır. Bir Singapurlu veya Malay için evinde çalıştıracağı hizmetçi Endonezyalı veya Filipinli veya Vietnamlı olmalıdır ki, bu ırkları kendileri ile ortak bir mirasın sahibi olarak asla görmemektedirler. Bunu belirleyen temel faktör ise ekonomidir. Bölgedeki ayrımlar sadece sınırlarla kalmamıştır. Bu ayrım ve ayrılık, zihinlerde de gerçekleşmiştir. Bu ise barış tesisi üzerindeki en önemli engeldir. Ayrıca, böyle bir hedefin gerçekleşmesi için atılacak adımlarda kaygı uyandırabilir. Bu birlikteliği sağlama konusunda bölge liderlerinden birsinin daha fazla çaba harcaması, bölgede bulunan diğer liderler ve halklar tarafından olumsuz ve şüpheyle karşılanacaktır. Bu ise gayretleri yine çıkmaza sürükleyecektir (Temiz, 2020a).

Bu noktada 'barış'ın ASEAN için tanımına ihtiyaç vardır. Eğer iç işlerine müdahale etmeme bir barış tanımı olarak kabul edilecek ise ASEAN bölgesi barışın tam anlamıyla hüküm sürdüğü bir yerdir. Ancak realist perspektiften değerlendirildiğinde durum çok daha farklılık arz eder. Bu şekilde bölge devletlerinin geçirdiği ağır tarihsel olaylar ve savaşlar neticesinde ASEAN dışında bir alternatiflerinin olmadığı ve her alternatifin ise 'bölge dışı bir müdahale' olduğu hızlıca anlaşılmaktadır ki bu durum ASEAN üyesi ülkelerin neden sıkı sıkıya ASEAN'a bağlı olduklarının göstergesidir. Güneydoğu Asya'daki gelişmekte olan devletler için bölgesel barış ve güvenliği sağlama görevi devam eden bir sorun ve alan olmaya devam etmektedir. Bu hedeflere ulaşmak için ASEAN yalnızca negatif barışı, yani devletlerarası çatışmanın olmamasını hedeflememektedir. Belki de daha önemlisi, yoksulluk, eşitsizlik, ayrımcılık ve sosyal bölünmeler gibi yapısal engellerin ortadan kaldırıldığı veya yönetildiği pozitif barışı sağlama, ASEAN için esas hedeftir. ASEAN'a göre barışçıl değişim sürdürülebilir barış olmalıdır ve bu barış mutlaka bölgeden meydana gelmelidir, harici olmamalıdır.

Bu temel düşünce çerçevesi, ASEAN'ın ulusal dayanıklılık ve kapsamlı güvenlik kavramında da görülmektedir. Bu durum aynı zamanda, ASEAN'ın barış, güvenlik ve kalkınma arasındaki yakın bağların sıralı olarak değil, birlikte elde edilmesini sağlayan üç sütunlu topluluk oluşturma yaklaşımına da yansımaktadır. Böyle bir yaklaşım, sürdürülebilir barışın temellerini ifade eden kapsayıcı topluluklar, ekonomik ilerleme, insan merkezli güvenlik ve sosyal adalet gibi dönüştürücü bir çerçeveyi yansıtan barışçıl bir değişimi de ifade etmektedir. Böyle bir değişim daha kapsamlı ve çağdaş güvenlik tehditlerine karşı duyarlı olsa da, Güneydoğu Asya'da

sürdürülebilir barışçıl değişime ulaşma hedefi zorluklarla doludur. Myanmar'daki mevcut kriz, yalnızca askeri cuntaya karşı devam eden gösteriler nedeniyle değil, aynı zamanda Shans, Kaçin ve Arakan orduları gibi devam eden olaylar nedeniyle iç savaşa dönüşme potansiyeli de taşımaktadır. Bu krizi daha da ağırlaştıran durum ise ulusal düzeyde çözülmemiş olan Rohingya ve mülteciler meselesidir. Uzun süredir devam eden bu iç çatışmada ilerleme sağlanamaması, güneydoğu Asya'da sürdürülebilir barışın önünde büyük bir engel olmaya devam etmektedir. Tayland ve Endonezya'da uzun süredir devam eden ve çözülmesi gereken iç çatışmalar ve güneyde özerk Müslüman bölgesinin kurulmasının ardından Filipinler'deki kırılgan barışı sürdürmenin zorlukları da aynı şekilde devam eden bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir.

ASEAN'da bölgesel iç çatışmalar, sürdürülebilir barış için zorlu engeller olmaya devam etmektedir. Belirtilmelidir ki Güneydoğu Asya tarihi, bölge devletlerinin farklılıklarını yönetme ve büyük güç rekabetinde yön bulma yeteneklerinin de altını çizmektedir ki ASEAN'ın önemi burada ortaya çıkar. Bölge devletleri ASEAN Siyaset ve Güvenlik Topluluğu hedeflerini tam olarak gerçekleştirmeye doğru ilerlerken, barışçıl dönüşümler artık yeterli görülmemektedir. Güneydoğu Asya'nın barış, güvenlik ve istikrar bölgesi olmaya devam etmesi için, ulaşılan barışın sürdürülebilir olması bir ihtiyaç değil artık bir zorunluluk haline gelmiştir.

Kaynakça

Acharya, A. (2001). *Constructing a security community in Southeast Asia: ASEAN and the Problem of regional order.* Abingdon: Routledge.

Alagappa, M. (1988a). *Asian security practice material and ideational influences.* California: Stanford University Press.

Alagappa, M. (1988b). *In search of peace: Confidence building and conflict reduction in the Pacific: Proceedings of the First Asia-Pacific Roundtable - 10-11 January 1987.* Kuala Lumpur: Malaysia: Institute of Strategic and International Studies.

Alagappa, M. (2011). International relations studies in Asia: Distinctive trajectories. *International Relations of the Asia-Pacific, 11*(2), 193–230.

Anwar, D. F. (2000). Indonesia: National vs regional resilience. D. Cunha içinde, *Southeast Asian Perspectives on Security* (s. 81-97). Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.

ASEAN. (2008a). Mayıs 16, 2024 tarihinde ASEAN Charter: https://asean.org/wp-content/uploads/images/archive/publications/ASEAN-Charter.pdf adresinden alındı

ASEAN. (2008b, Mayıs 25). Mayıs 5, 2024 tarihinde ASEAN-UN International Pledging Conference on Cyclone Nargis Yangon, Myanmar: https://asean.org/asean-un-international-pledging-conference-on-cyclone-nargis-yangon-myanmar/ adresinden alındı

ASEAN. (2021, Nisan 24). Mayıs 14, 2024 tarihinde Chairman's Statement on the ASEAN Leaders' Meeting: https://asean.org/wp-content/uploads/Chairmans-Statement-on-ALM-Five-Point-Consensus-24-April-2021-FINAL-a-1.pdf adresinden alındı

Aung, H. M. (2022, Kasım 29). *Time for ASEAN to recognise Myanmar's shadow government*. Mayıs 10, 2024 tarihinde East Asia Forum: https://eastasiaforum.org/2022/11/29/time-for-asean-to-recognise-myanmars-shadow-government/ adresinden alındı

BBC. (2021, Mart 11). Mart 5, 2024 tarihinde Myanmar nun: Sister Ann Rose Nu Tawng explains her act of courage: https://www.bbc.com/news/av/world-asia-56356050 adresinden alındı

Caballero–Anthony, M. (2017). From Comprehensive Security to Regional Resilience: Coping with Nontraditional Security Challenges. A. Baviera, & L. Maramis içinde, *ASEAN@50 - Building ASEAN Community: Political–Security and Socio-cultural Reflections* (s. 123-145). Manila: Economic Research Institute for ASEAN and East Asia.

Carr, E. H. (1964). *Twenty Years' Crisis, 1919-1939.* New York: Harpertorch Books.

Chia, S. Y., & Plummer, M. (2015). *ASEAN economic cooperation and integration: Progress, challenges and future directions.* London: Cambridge University Press.

CNBC. (2016, Temmuz 26). *Philippines says dropping South China Sea ruling from ASEAN statement no win for China*. Mayıs 6, 2024 tarihinde https://www.cnbc.com/2016/07/26/philippines-says-dropping-south-china-sea-ruling-from-asean-statement-no-win-for-china.html adresinden alındı

Cook, A., & Yogendran, S. (2020). Conceptualising humanitarian civil- military partnerships in the asia-pacific: (re-)ordering cooperation. C. Jones, & G. Mulloy içinde, *East Asia, Peacekeeping Operations, and Humanitarian Assistance and Disaster Relief* (Cilt 74, s. 35–53). London: Routledge.

Curley, M., & Thomas, N. (2004). Human security and public health in Southeast Asia: the SARS outbreak. *Australian Journal of International Affairs, 58*(1), 17-32.

Deutsch, K. W. (2015). *Political Community and the North American Area.* New Jersey: Princeton University Press.

Emmers, R. (2018). Unpacking ASEAN Neutrality: The Quest for Autonomy and Impartiality in Southeast Asia. *Contemporary Southeast Asia, 40*(3), 349–370.

Fishbein, E., Lusan, N. N., & Hkawng, J. T. (2021, Nisan 3). *Frontier Myanmar*. Mayıs 5, 2024 tarihinde The last fight: With growing support for federal army, Kachin prepares for war: https://www.frontiermyanmar.net/en/the-last-fight-with-growing-support-for-federal-army-kachin-prepares-for-war/ adresinden alındı

Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research, 6*(3), 167–191.

Gault-Williams, M. (2019). Organisasi Papua Merdeka: The free Papua movement lives. *Bulletin of Concerned Asian Scholars, 19*(4), 32-43.

Hai, D. T. (2014). Vietnam's Evolving Claims. L. Buszynski, & C. B. Roberts içinde, *The South China Sea Maritime Dispute* (s. 83-110). London: Routledge.

Hall, R. A., & Deinla, I. (2021). Shifts in the humanitarian space? Examining NGO–military engagements during the 2017 crisis in Marawi, Philippines. *Asian Politics & Policy, 13*, 349-365.

Hall, R., & Dumpit, D. (2024). egitimate Use of Violence? Interrogating the Hero-Soldier of the Marawi War in the Philippines. U. Ben-Shalom, R. Moelker, N. Stern, & E. Ben-Ari içinde, *Military Heroism in a Post-Heroic Era. The Military and Society* (s. 205-23). Cham: Springer .

Hopf, T. (1998). The promise of constructivism in international relations theory. *International Security, 23*(1), 171-200.

ICG. (2020). *Identity Crisis: Ethnicity and Conflict in Myanmar.* Brussels: International Crisis Group. Mayıs 2, 2024 tarihinde https://www.crisisgroup.org/sites/default/files/312-identity-crisis-myanmar-ethicity_0.pdf adresinden alındı

Kambo, G., & Yani, A. A. (2021). Political Identity and Religious Prejudice in a Post-Conflict Society: A Case Study of Poso, Indonesia. *Journal of Southwest Jiaotong University, 56*(3), 519-527.

Katsumata, H. (2006). Establishment of the ASEAN Regional Forum: constructing a 'talking shop' or a 'norm brewery'? *The Pacific Review, 19*(2), 181-98.

Leifer, M. (1989). *ASEAN and the Security of South-East Asia.* Abingdon: Routledge.

Leifer, M. (1996). *The ASEAN Regional Forum: Extending ASEAN's Model of Regional Security.* New York: Oxford University Press.

Lorch, J., & Sombatpoonsiri, J. (2023). COVID-19 and Civil Society in Southeast Asia: Beyond Shrinking Civic Space. *Voluntas, 34*, 613-625.

Mahbubani, K. (2017). *The ASEAN Miracle: A Catalyst for Peace.* Singapore: NUS Press.

Md. Ismail Hossain, I. A., & Mehedi, N. (2021). The Rohingya Refugee Crisis: A Threat to Peace and Security in South Asia. *The International Journal of Community and Social Development, 3*(4), 353-371.

Mearsheimer, J. (1995). The false promise of international institutions. *International Security, 19*(3), 5–49.

Meyer, J. S., & Peters, J. E. (2007). *On the Ground: The Secret War in Vietnam.* Oceanside: Levin Publishing Group.

Miller, B. (2007). *States, nations, and the great powers. The sources of regional war and peace.* London: Cambridge University Press.

Mishael, G., Setiyono, J., & Hardiwinoto, S. (2016). Kebijakan Operasi Militer Tentara Nasional Indonesia Terhadap Organisasi Papua Merdeka Dalam Perspektif Hukum Humaniter Internasional. *Diponegoro Law Journal, 5*(2), 1-16.

MN. (2021, April 28). *Myanmar Now*. Mayıs 5, 2024 tarihinde NCA-signatory EAOs take 'initial step' toward forming coalition with non-signatories: https://myanmar-now.org/en/news/nca-signatory-eaos-take-initial-step-toward-forming-coalition-with-non-signatories/ adresinden alındı

Papagiorcopulo, S. (2017, Mayıs 27). *Philippines Facing Multiple Threats: Talks With Communist Rebels Resume*. Haziran 3, 2024 tarihinde Foreign Brief: https://www.foreignbrief.com/philippines-facing-multiple-threats-talks-communist-rebels-resume/ adresinden alındı

Paul, T. V. (2020). The study of peaceful change in world politics. T. Paul, D. W. Larson, H. A. Trinkunas, A. Wivel, & R. Emmers içinde, *The Oxford Handbook of Peaceful Change in International Relations* (s. 4-26). New York: Oxford University Press.

Putra, B. A., & Darwis, B. R. (2019). ASEAN Political-Security Communty: Challenges of Establishing Regional Security in the Southeast Asia. *Journal of International Studies, 12*(1), 33-49.

Quang, N. M., & Oishi, M. (2016). Spiralling Insurgency in the Deep South: Thailand's Unseen Road to Ethnic Conflict Management. M. Oishi içinde, *Contemporary Conflicts in Southeast Asia: Towards a New ASEAN Way of Conflict Management* (s. 61-87). Singapore: Springer.

Rabasa, A., & John, H. (2002). *The military and democracy in indonesia, challenges, politics, and power.* California: RAND.

Rupprecht, K. (2014). Separatist conflicts in the ASEAN region: comparing Southern Thailand and Mindanao. *ASEAS - Austrian Journal of South-East Asian Studies*, 21- 40.

Russett, B., & Oneal, J. (2001). *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations.* New York: W. W. Norton .

Sattar, Y. (2020). Southeast Asian Conflict Areas And the United Nations' Involvement. A. E. Muharrem Hilmi Özev içinde, *The United Nations and its Conflict Resolution Role* (s. 57-73). İstanbul: Istanbul University Press.

Severino, R. C. (2008). *ASEAN.* Singapore: Institute of Southeast Asian Studies ISEAS.

Severino, R. C., & Menon, J. (2013). Overview. S. Basu Das, J. Menon, O. Shrestha, & R. Severino içinde, *The ASEAN Economic Community: A Work in Progress* (s. 1-30). Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.

Subhan, A. (2018, Mayıs 17). *The Asean Post*. Mayıs 6, 2024 tarihinde Facilitating disaster relief across ASEAN: https://theaseanpost.com/article/facilitating-disaster-relief-across-asean adresinden alındı

Suryohadiprojo, S. (2016). Ketahanan Nasional Indonesia. *Jurnal Ketahanan Nasional, 2*(1), 13-32.

Temiz, S. (2019a). ASEAN ve Güneydoğu Asya Bölgeselciliği Üzerine Etkisi. *KAÜİİBFD, 10*(20), 1086 -1116.

Temiz, S. (2019b). Kâğıt Kaplan- Zayıf Bir Pakt Olarak Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı (Seato) Ve Bölgesel Siyasi Etkileri. *SBAD - Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 285-302.

Temiz, S. (2020a). ASEAN'da Kollektif Kimlik İnşa Çabaları ve Sömürgecilik Etkisi. G. Çağar içinde, *Biz ve Ötekiler - Uluslararası İlişkilerde Kimlik Perspektifinden Dış Politika* (s. 209-237). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Temiz, S. (2020b). Asya-Pasifik'te Uluslararası ve Bölgesel Güvenliğe Yönelik Politika Geliştirme Mekanizması: ASEAN Bölgesel Forumu. H. Acar içinde, *Küresel Terör ve Güvenlik Politikaları* (s. 373-397). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Temiz, S. (2021). *ASEAN - Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği Siyasi Yapısı ve Gelişimi.* Ankara: Gazi Kiabevi.

TST. (2021, Nisan 3). *The Straits Times*. Mayıs 4, 2024 tarihinde Rebel group says more than 12,000 displaced by Myanmar junta air strikes: https://www.straitstimes.com/asia/se-asia/rebel-group-says-more-than-12000-displaced-by-myanmar-junta-air-strikes adresinden alındı

Viajar, V. D. (2022). Contentions and Contradictions: The Rise of Duterte's Authoritarianism with Fascist Tendencies Amidst the Hegemonic Crisis of (Neo)Liberal Democracy in the Philippines. B. Nehe, A. T. Santana, F. Nizaruddin, I. D. Matute, S. Fernandes, K. Mlotshwa, & J. G. Karam içinde, *International Research Group on Authoritarianism and Counter-Strategies - Global Authoritarianism Perspectives and Contestations from the South* (s. 261-280). Verlag: Majuskel Medienproduktion GmbH.

WPD. (2022, Şubat 27). *The Abundance of Traditional Languages in West Papua and What Are They*. Haziran 3, 2024 tarihinde West Papua Diary: https://westpapuadiary.com/the-abundance-of-traditional-languages-in-west-papua-and-what-are-they/ adresinden alındı

Yunanto, S., & Damayanti, A. (2024). The politics of labeling TNPPB-OPM as terrorist: Explanation, process, and implications. *Asian Journal of Comparative Politics*, 1-18.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Yumru, D. (2025). "Dil Öğretiminde Kültür Aktarımı Bağlamında Mitolojik ve Arkeolojik Ögeler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 310-322. **Gönderim Tarihi**: 02.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 06.01.2025-20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1574726

Yazar/Author

Dilek YUMRU*

Makale Adı/Article Name

Dil Öğretiminde Kültür Aktarımı Bağlamında Mitolojik ve Arkeolojik Ögeler

Mythological and Archaeological Elements in the Context of Cultural Transmission in Language Teaching

ÖZ

Dil öğretimi ve kültür aktarımı, bizi o topluma ait inanç ve değerlerini keşfetmeye yöneltir. Bunun için de hedef toplumun günlük yaşamında varlığını sürdüren, değer ve inançlarının kökenindeki bilgiyi içeren mitolojik ögeleri, arkeolojik verileri öğrenmek; o topraklarda hangi kültürlerin, devletlerin, milletlerin yaşadığını keşfetmek ve alt yapıdaki bu derin birikimin farkında olmak o toplumu kültürel olarak anlamanın ilk basamaklarından olabilir. Hedef kültüre ait mitolojinin ve arkeolojik kalıntıların varlığı; gündelik yaşamın, popüler kültürün, teknoloji aracılığıyla etkileşimi artmış, birbirine benzeyen nitelikler gösteren milletlerin ortaklaşmış özelliklerinden arınarak gerçek toplumsal kültürel alt yapıyı bireye fark ettirecektir. Bu nedenle Türk kültüründen yola çıkmak gerekirse bu kültüre merak salmış, Türkçe öğrenmek isteyen bireylere Türk mitolojisini ana hatlarıyla tanıtmak uygun olacaktır. Bu noktada yabancı dil öğretiminde kullanılan ders kitapları oldukça önemli bir görev üstlenir. Ders kitaplarındaki metinler, o toplumun kültürünü aktaran içeriklerle doldurulmalıdır. Mitolojik ögelerin bazıları, yaşamın içinde canlı biçimde toplumda yaşamaktadır. Bu nedenle bu konunun ders kitaplarında yer alması, kültürel birçok davranışa açıklık getirecektir. Genel olarak gündelik hayatta sıkça karşılaşılan ve dikkat çeken belli başlı mitolojik konular şunlardır: Kahramanlar, hayvanlar, doğa, gezegenler… Bu sıralanan içerikler gündelik yaşamda yer edinmiş, toplumun bilinçaltında yatan önemli ögelerden birkaçıdır. Türkçe öğrenenler antik yerleri, mitolojik hikayeleri, efsaneleriyle öğrendiklerinde o toplumu daha iyi anlayacaklardır.
Anahtar Kelimeler: Mitoloji, efsane, dil öğretimi, halk kültürü, kültür, arkeoloji

ABSTRACT

Language teaching and cultural transfer lead us to discover the beliefs and values of that society. Because of this, learning the mythological elements and archaeological data that continue to exist in the daily life of the target society and contain the information on the origin of its values and beliefs; discovering which cultures, states and nations live in those lands and being aware of this deep accumulation in the infrastructure can be the first steps of understanding that society culturally. The existence of mythology and archaeological remains belonging to the target culture; will make the individual realize the real social and cultural infrastructure by purifying the common characteristics of everyday life, popular culture, and nations that have increased interaction through technology and have similar characteristics. Therefore, if we start from Turkish culture, it would be appropriate to introduce Turkish mythology in general to individuals who are curious about this culture and want to learn Turkish. At this point, textbooks used in foreign language teaching undertake a very important task. The texts in the textbooks should be filled with content that conveys the culture of that society. Some of the mythological elements live vividly in society in life. Therefore, the inclusion of this subject in textbooks will clarify many cultural behaviors. In general, the main mythological subjects that are frequently encountered and attract attention in daily life are: Heroes, animals, nature, planets... These listed contents are some of the important elements that have taken place in daily life and lie in the subconscious of the society. Those who learn Turkish will understand that society better when they learn about ancient places, mythological stories, and legends.
Keywords: Mithology, legend, language teaching, culture, archeology

* Öğr. Gör. Dr., Mersin Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü, dyumru@yahoo.com

Extended Abstract

This article focuses on the question of whether it is necessary to use mythology and archaeological findings in foreign language teaching. This article emphasizes that textbook writers and course teachers should convey the mythological and archaeological cultural background to students and aims to create awareness about this issue for both textbook writers and language teachers. No findings have been found in the literature regarding the teaching of mythology and archaeological remains related to the target culture in second language teaching. There is no information about the effect of mythology on culture and its place in daily life in many articles written on the subject of cultural transfer. This article will relate the cultural development, epics and their reflections in daily life in the historical process of the past, based on mythology and archaeological remains through Turkish language and culture. This article is a descriptive study completed using the qualitative research method including document scanning and document analysis.

Turkish culture and Turkish geography have a great accumulation that closely concerns human history. The fact that Turkish mythology and legends are not yet known to the world does not mean that this power should be ignored. It is necessary to introduce Turkish mythology to the Turks and all people in the world.

The legends and myths that form the basis of Turkish culture expect their true value to be recognized by their own people today. Today, under the influence of popular culture and social media, the number of generations whose ties with their own culture have weakened is increasing. The transfer of cultural codes to new generations and the increase in the sense of belonging to their homeland and nation can only be achieved through education. Providing information such as mythology and folk culture (legends, epics, literature, healing, history, heroes, family and social relationship rules, etc.) that form the Turkish identity in schools will enable the individual to understand himself and the society.

Every value produced by the society is the result of thousands of years of accumulation and practice. For this reason, the basic data that constitute the culture should be taught to both native speakers and individuals learning a foreign language. A person learning a foreign language will learn the sacred values, life perspectives, important mythological characters of the Turkish people, and watch their movies, which will allow them to look at that society more closely; thus, they will understand, observe and evaluate Turkish culture and people correctly.

The points suggested to be implemented for Turkish as a foreign language courses are as follows:

In addition to cultural inputs regarding daily and street life, foreign language course books should also benefit from the oldest sources of that society, such as mythology, epics and legends. Thus, it will be possible to understand the reflexes, inner world, life and the way events are interpreted by the society.

The texts to be chosen by course book writers are very important in terms of providing cultural equipment. For this reason, course book writers should include the most prominent mythological examples and archaeological sources of the target language in the course book and should be able to serve as a resource for the student in understanding that culture holistically from the past to the present.

If language courses are held in the country of the target culture, trips should be organized to the archaeological sites of the region, and the course should be taken out of the classroom, and the culture should be introduced on site. Thus, the courses will be taken out of the classroom, and a more effective learning process will be possible for the student. It will not be enough for the target language learner to complete the language learning process without traveling to that country, getting to know important archaeological and sacred places, local people and culture.

It would be appropriate to benefit from works of art such as TV series and movies about Turkish mythology, epics or legends. Films that will contribute to the lesson such as the Şahmeran movie and series, and movies that tell the stories of the heroes in the Dede Korkut stories can be used.

Among the assignments given to the students, assignments such as acting out, introducing, and telling legends and epics of Turkish mythology heroes can be given and presentations can be made.

The teacher can give students assignments about archaeological sites in the city where the lesson is given and make presentations with photographs, legends and history. Then, the places introduced can be visited.

They can be asked to draw objects such as drawings, jewelry, bookmarks related to Turkish tamgas, heroes, mythological elements and use them.

For foreigners learning a language, knowing the mythological background of the target society and understanding and analyzing the society's perspective on events, emotions and sensitivities will make many things easier.

1. Giriş

Yabancı dil öğretimi konusunda üzerinde en çok durulan konulardan biri kültür aktarımıdır. Dil öğrenirken toplumun değerleri, alışkanlıkları, düşünce biçimi ve duyarlılıkları, genel kabul görmüş kuralları, ilişki kurma ve sürdürme yöntemleri bilinmesi gereken konulardır. Bir toplumun hayata ve olaylara karşı nasıl bir davranış geliştirdiği, olaylara ve olgulara nasıl baktığı, geçmişten gelen binlerce yıllık birikimin, atalardan akan öğretilerin, hayatı algılayış biçiminin zaman süzgecinden özümsenerek gelen bu birikim; tüm duygu, düşünüş, gelenek, toplumsal değerler ve ahlâki kurallar üzerinden anlaşılabilir. Yaşamı algılayış, inançlar ve doğayı okuyuş biçimi; o toplumun genel kabul görmüş, uygulanagelen kalıplaşmış davranış ve ilişki kurma yollarıdır. Geçmiş, bugün ve gelecek zaman çizgisinde toplumu bir arada tutan ve "öteki"leşmiş diğer toplumlardan ayıran bu nitelikler bu kültürel birikime yabancı biri için özel olarak sıralanmalı, öğretilmelidir. Dil öğretiminde de kültür aktarımının zorunluluğu bizi o topluma ait geçmişinden gelen ve bugününde, bilinçaltında var olan inanç ve değerlerini keşfetmeye yöneltir. Bunun için de hedef toplumun günlük yaşamında varlığını sürdüren, değer ve inançlarının kökenindeki bilgiyi içeren mitolojik ögeleri öğrenmek; o topraklarda hangi kültürlerin, devletlerin, milletlerin yaşadığını keşfetmek ve alt yapıdaki bu derin birikimin farkında olmak o toplumu kültürel olarak anlamanın yollarından biridir. Hedef kültüre ait mitolojinin ve arkeolojik kalıntıların varlığı; gündelik yaşamın, popüler kültürün, teknoloji aracılığıyla etkileşimi artmış, birbirine benzeyen nitelikler gösteren milletlerin ortaklaşmış özelliklerinden arınarak gerçek toplumsal kültürel alt yapıyı fark etmemizi sağlayacaktır.

Dil, kültür alanının her yanını aydınlatan bir güneş; kültür kilimini dokuyan ipliktir sözleriyle Uygur, dilin önemini vurgular. (1996, s. 19) Dil kültürün bir taşıyıcısı, kültüre can vereni ve yaşam kaynağını kültürden sağlayanıdır.

Arkeolojik kalıntılar ve mitoloji, kültürü oluşturan değerlerin bir parçasıdır. Kültür, tarihi toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü; bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü" biçiminde tanımlanır. (Türkçe Sözlük, 1988, s. 947) Kültürün birçok tanımı yapılmıştır. Bütün tanımlar temel olarak; insan topluluklarını bir arada tutarak diğer toplumlardan ayıran ve o toplumun gelecekte var olma ideali içinde bulunmasını sağlayan değerler bütünü olduğu çerçevesinde çeşitlenmektedir.

Alpar (2013, s. 96) kültürü, insanın doğuştan getirmediği ancak doğaya kattığı her tür üründür, biçiminde tanımlarken; Güvenç (2002, s.14) ise bilimsel anlamda kültür, toplumun üyesi olarak insanın, yaşayarak, yaparak öğrendiği ve aktarıp öğrettiği maddi manevi her şeyden oluşan karmaşık bir bütündür şeklinde tanımlar.

Kağıtçıbaşı (1999, s.344) ise kültürün; toplumun üyesi olarak insanın geliştirdiği tüm bilgi, inanç, sanat, ahlâk, âdet, yetenek ve alışkanlıklarla toplumsal kurumları kapsadığını belirtir.

Fong vd. (2018, s.86), bir yabancı dil öğrencisinin farklı değerler, inançlar ve geleneklerden kaynaklanan çatışmaları ve yanlış anlamaları engellemek için bağlamı ve kültürel ögeleri öğrenmesi gerektiğini vurgular. Gerçekten de yabancı dil öğreniminde bağlamdan kopuk, kültürel alt yapıyı bilmeden ne aktarıldığını bilememek doğru iletişimi engeller; yanlış anlamalara neden olur.

Ozil (1991, s.96), yabancı bir dil edinme, ana dilimizdeki kavramların, anlatımların karşılığını o dilde bulup kullanmak olmadığını belirtir ve yabancı dilin toplumların dünyaya bakış açılarına,

düşünme ve değer sistemlerine açılan bir kapı olduğunu söyler. Bir toplumun bireylerinin çeşitli etkinliklerini, davranış biçimlerini kavrayabilmenin yolu, o toplumun dilini öğrenmek, kültürünü bilmekten geçtiğini; böylece dünyayı algılama biçimlerini ve değer sistemlerini tanıtarak hem o dillerin kültürleriyle donanmış kişilerle her alanda daha iyi iletişim kurabilmeyi sağladığını hem de bireyin düşüncelerini geliştirdiğini belirtmektedir.

Yabancı dil öğretiminde kullanılan ders kitapları oldukça önemli bir görev üstlenir. Ders kitabı, öğretmen ve öğrencilerin yol göstericisidir. Ders kitabında olmayan bilgileri öğretmen tamamlamakla yükümlüyken; ders kitapları da önyargısız, doğru ve işe yarayan gerçek bilgilerle öğrencinin gereksinimini karşılayan içeriklere sahip olmalıdır. Ders kitapları içerikleri çok işlevli olması gerekir. Dil bilgisi, sözcük hazinesi gibi dille ilgili ögeler, o toplumun kültürünü aktaran, değer yargılarını, duyarlılıklarını, tarihini, geleneklerini konu alan içeriklerle işlenmelidir. Bu tür içeriklerle birey tanık olduğu durumları anlayabilir. Örneğin Türk takımının oynadığı bir futbol maçını izleyen bir yabancı, gol atan futbolcunun eliyle kurt işareti yapmasını, Türk mitolojisi hakkında bir bilgisi yoksa anlamasına imkân yoktur. Mitolojik ögelerin bazıları günlük yaşamda yer almazken bazıları da yaşamın içinde canlı biçimde toplumda yaşamaktadır. Sıkça karşılaşılabilecek, toplumda günlük yaşamda var olan mitolojik ögelerin ders kitaplarında yer alması öğrencilerin hedef kültürle ilgili karşılaştıkları olay ve davranışları yanlış anlamasını engelleyecektir.

Kalfa (2013, s.169), dil öğretiminde kullanılan metinleri ele aldığımızda tematik bir yaklaşımın tercih edildiğini; ancak bunun metinlerin kültürel evrenini daralttığını açıklar. Ona göre temayla kültür unsurlarının örtüştüğü bir metin seçimi yaklaşımı tercih edilmelidir. Pehlivan (2007, s.1) da Türk kültürünün özelliklerini yansıtan metinlere yer verilmesi kuşkusuz yabancılara Türkçe öğretiminde önemli katkı sağlayacağını belirterek metin seçiminin önemi üzerinde durur.

Demirel vd. (2012, s.4) farklı toplumlardan kopup gelen insan ve grupların buluşmasıyla yeni bir senteze varılmasına kültürlenme der. Farklı kültürlerle etkileşim sayesinde bireyin evrenselleşmesini, anlayışını geliştirmesini sağlamaktadır.

Pinker'e (2016, s. 82) göre kültür, öğrenmeyi gerçekleştiren sinir sistemi devrelerine dayanır. Beynin yetilerini öğrenmek, kültür ve sosyalleşmeyi araştırmak, bunların nasıl çalıştığını açıklamaya yönelik bir girişimdir.

Dil öğrenen bir yabancı için bu işleyişi bilmek toplumun olaylara bakış biçimini, duygularını ve duyarlılıklarını anlayarak çözümlemek pek çok şeyi kolaylaştıracaktır.

Bu kültürü oluşturan tüm ögeler, toplumun kendi kaynağından doğan değerler silsilesidir. Bütün bu değerlerin ilk başlangıç noktası ise mitlerdir. Toplumun doğayı anlama ve yorumlamasıyla yaratılan mitler, kahramanlar, destanlar ve sonrasında üretilen bütün kültürel değerlerde bu mitlerin izlerine rastlamak mümkündür.

Mit, Türkçe Sözlük'te (1988, s.1031) geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren, tanrı, tanrıça, evrenin doğuşuyla ilgili hayali alegorik bir anlatımı olan halk hikayesi; mitoloji ise mitleri doğuşlarını, anlamlarını yorumlayan, inceleyen bilim olarak tanımlanır.

Bahattin Uslu (2019, s. 7) mitolojiyi, mistik anlamlar içeren bir semboller bilimi, kültürün kaynağı ve en eski şekli olarak açıklarken; Şenocak (2013, s.2527), mitolojilerin evrenin, insanın, tabiattaki varlıkların vb. gibi ilk yaratılışını, toplumsalın sosyokültürel değerlerini aktaran inanca dayalı kutsal anlatılar olduğunu söyler.

Mitlerin özellikleri hakkında bilgiler veren Seyidoğlu (1990, s.5) mitlerin kutsal bir hikâyeyi anlattığını, bilinmedik zamanlarda meydana geldiğini, gerçekte olan şeyleri aktardığını, olağanüstü varlıkların ne yaptıklarının eski dönemlerde bilindiğini, bu hikayelerde kahramanların yaratıcılıklarını gösterdiğini, onların kutsal ve doğaüstü oluşlarını anlatttığını sıralar. Ona göre mitler, çeşitli kutsal, olağanüstü değerleri açıklar; bunlar bütün dünyayı kuran ve bugüne kadar getiren gerçek değerlerdir.

Bu bilgiler ışığında yabancı dil öğrenen birey hedef kültüre ait ilk ve önemli kahramanları, yaradılış mitlerini, mitlerde geçen önem ve kutsallık atfedilen hayvanlar, ağaçlar vb. nesneler gibi birçok değeri öğrenerek o toplumu çok daha iyi anlayabilecektir.

Kültürü oluşturan temel taşlardan biri olan mitolojik hikâyeler; toplumun doğa, hayat, çevresindeki canlı ve cansız varlıklarla kurduğu ilişkinin nasıl olduğunu anlatan ilk aktarımlarından biridir. Bu nedenle insanlığın en eski çağlarından günümüze kadar gelen bütün veriler oldukça değerlidir. Binlerce yıl önceden biçim ve anlam değişimleri geçirerek bugünkü halini alan bu bilgiler toplumun inanç ve düşünce dünyasını anlamayı sağlayan önemli verilerdendir. Han'a (2007, s.300) göre hedef dilin düşünce biçiminin, mantığının, o dilin konuşulduğu farklı toplumsal ve yaşamsal pratiklerin bilinmesi önemlidir. Bu nedenle o toplumun bilinçaltında yatan onu besleyen ana damarlardan biri olan mit ve efsanelerden önemli olanlar öğrenilmelidir.

Bugün mit denince akla aynı zamanda destanlar, efsaneler gelmektedir. Sözlü gelenekle dilden dile aktarılan bu hikayeler, kahramanlıklar mitolojinin beslendiği ana damarlardandır. Türkçe Sözlük'te (1988, s.363) destan, tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir biçiminde tanımlanırken; Şenocak (2013, s.2527), destanlar, bir milletin kültürel yaşantısı, millî şuur ve hafızasını edebî bir zevkle sunan tarihî aynalardır, biçiminde tanımlar.

Şenocak (2013, s.2527), destanların bir milleti geçmişine bağlayan pek çok mitolojik sembol ile örüldüğünü; destanlarda geçen ağaç, dağ, su, ateş, demir, rüya gibi sembollerin Türk milletinin yaşam öyküsünü ve geçmişini çözümleyecek bir yol haritası olduğunu vurgular. Dili ve kültürü öğrenecek bireyin bu ögelerin Türkler için anlamını bilmesi kültürel birçok şifreyi çözmesini sağlayacaktır. İnan (1987, s.223), Türk destanlarının İslam öncesi Türklerin kozmogoni anlayışlarını, inanışlarını, tarihlerini, edebiyatını ve hatta yasalarını içinde topladığını söyleyerek kültüre ait birçok temel bilgilerin destan ve mitlerin sayesinde anlaşılabileceğini belirtir.

Türk destanları arasında en önemlilerden sayılan Altay yaratılış miti, Türeyiş, Bozkurt ve Oğuz Kağan destanları dikkatleri çeker. Aynı zamanda Dede Korkut Hikâyeleri de kültüre ait birçok bilgiyi barındırır.

Bu makalede yabancı dil öğretiminde mitolojiden ve arkeolojik bulgulardan yararlanılmasının gerekli olup olmadığı problemi üzerinde durulmuştur. Bu yazıda ders kitabı yazarlarının ve ders öğretmenlerinin mitolojik ve arkeolojik kültürel altyapıyı öğrenciye aktarması gerektiği vurgulanmış ve bu konu hakkında hem ders kitabı yazarları hem de dil öğretmenleri için bir farkındalığın oluşturulması amaçlanmıştır. Alanyazında ikinci dil öğretiminde hedef kültüre ilişkin mitolojinin ve arkeolojik kalıntıların (bilgilerin) öğretilmesi ile ilgili bir bulguya rastlanmamıştır. Kültür aktarımı konusunda yazılan birçok makalenin içerisinde mitolojinin kültüre etkisi ve günlük yaşam içerisindeki yeri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Bu makale Türk dili ve kültürü üzerinden mitolojiden ve arkeolojik kalıntılardan yola çıkarak geçmişe ait tarihi süreçte kültürel gelişim, destanlar ve bunların günlük yaşamdaki yansımaları ile ilişkilendirilecektir.

2. Türkçenin İkinci Dil Olarak Öğretiminde Türk Kültüründeki Mitolojik Ögeler

Türk dili ve kültürünü öğrenme amacı taşıyan bireyin, hedef kültüre ait gündelik yaşamla ilgili birçok ögeyi öğrenmesinin yanında o kültüre ait temel bilgilere de sahip olması, hedef kültürü kolaylıkla anlaması yararlı olacaktır. Mitolojik hikâyelerin (kahraman, sembol, hayvan, mekân, olay vb.) temellendirdiği kültürel alt yapı sadece geçmişte kalan, tarihî bir nitelik göstermez. Bugün kimi mitolojik ögelere (Şahmeran, Medusa, Oğuz Kağan gibi) gündelik yaşam içerisinde rastlamak mümkündür. İkinci dil öğrenen bireyler internet aracılığıyla gündemi oluşturan, popüler kültüre ait bilgileri kolaylıkla, çoğu zaman kendiliğinden öğrenebilecek duruma gelmişlerdir. Bu nedenle aynı zamanda yabancı dil derslerinde öğrencilerin toplumun bilinçaltında var olan niteliklerine yönelik bir donanıma sahip olmaları hedeflenmelidir. Mitolojik hikayelerin, destan, efsane ve (eğer coğrafyalarında bu olayların geçtiği yerler varsa) arkeolojik

kalıntıların yabancı dil ders kitaplarında yer alması, öğrencilerin hedef kültürle ilgili kültürel alt yapısını tamamlayacaktır.

Türk kültürü denince mitolojik, efsaneleşmiş ya da destanlaşmış hikayelerden kaynağını alan ve ilk akla gelen ögelerden bazıları; hayvanlardan kurt, geyik, boğa, çift başlı kartal, hüma (Zümrütü Anka) kuşu; metallerden demir; gezegenlerden/yıldızlardan Ay, Güneş, Sirius Takım Yıldızı; doğadan ağaç, ateş (ocak) ve bazı (tamgalar) sembollerdir. Türk mitolojisindeki bu temel kavramlardan bazılarının içerdiği anlamların ve hikayelerin derslerde işlenmesi, öğrencilerin Türk toplumunu doğru anlamasını sağlayacaktır.

Bu nedenle yabancıların genel olarak öğrenmesinde yararlı olacağı düşünülen temel ögeler aşağıda sıralanmıştır.

2.1. Kurt

Her milletin kendini özdeşleştirdiği, ongunu saydığı bir hayvan bulunmaktadır. Türk milletinin ongunu olarak sayılabilecek birden fazla hayvan söz konusudur. Bu hayvanlar geyik, boğa, çift başlı kartal, Zümrütü Anka (Hüma) kuşu ve bunların arasında en yaygın olanı kurttur. Kurt; Türklerde bozkurt, gökbörü, börü gibi isimlerle de anılmaktadır. 'Kurt'un ongun olarak seçilmesi ile ilgili öne sürülen görüşler çeşitlidir. Bunlardan ilki, kurt bir hayvan olarak güçlü bir karaktere sahiptir ve bu nedenle ongun olarak seçilmiştir. Türk ve Moğol boylarının soylarının bu kutlu varlıktan türediğine inandıklarını, geçmişte ongun saydıklarını belirten Uslu (2019, s. 191), bozkurdun gökyüzünü, savaşçılığı ve savaş ruhunu, özgürlüğü, hızı, doğayı temsil temsil ettiğini, Türk ulusunun başına bir iş geldiğinde bir tehdit belirdiğinde ortaya çıkıp yol gösterdiğini belirtir.

Uslu, bu açıklamasıyla 'kurt'un Türklerin yaşamında ne kadar önemli yer edindiğini açıklar. Aynı biçimde Şenocak (2013, s. 2534), kurdun Türk toplumu için önemli kültürel kodlardan biri olduğunu, kurdun gücü temsil ettiğini, bu gücün Türk'e geçişini kurdun sağladığını belirtir. Kutsal kurdun varlığıyla esareti, tükenişi ve acizliği kendisine yediremeyen yoktan var olan soylu bir milletin ilerlemesini sağlayacak sonsuz enerji kaynağı olduğunu vurgular.

Kurdun bu özellikleri ongun olarak kabul edilmesinin temel nedeni değildir. Türklerin elleri ve ayakları kesilen bir oğlan çocuğunun dişi bir kurt tarafından beslenip büyütülmesi; Türklerin gökyüzünden gelen dişi bir gökbörüden soyunun geldiğine inanması ve bu soya Aşina denmesi ana sebeplerden biridir. Oğuz (2009, s.52), köken mitlerinin ortak yönünün Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan kutsal bir kurt yardımıyla Türklerin yok oluştan kurtuluşlarını ve yeniden türeyişlerini anlatması olduğunu söyler. Güvenç ve Ceylan (2023, s.177), Türklerin mit, efsane ve destanlarında özel bir yeri olan en önemli hayvanlarından birinin kurt olduğunu, Türkler için tanrısal, yol gösteren, iyileştirici, mistik bir güce sahip olduğu inancını belirtirler.

Kurt geçen zamanla anlam olarak olumsuz bir değişim göstermiş olsa da Türk milleti ve kurt bağlamında anlamsal bir değişiklik olmamıştır. Kurt; Türk milletini, atalarını simgeleyen bir ongun olarak kalmıştır. Bu nedenle kurt resimleri, kurt başlı bayrak direkleri, kurt başlı bayraklar, el işaretiyle yapılan kurt simgesi Türklerde gündelik yaşamda rastlanacak ögelerdir. Bu nedenle de yabancı kültürden insanlara 'kurt'un gerçekte neyi simgelediğini belirtmek gerekmektedir.

Kurt, özellikle gök mavisi rengiyle (bozkurt, kökbörü/gökbörü) Türklerin Tanrı'dan yani gökten gelen kutsal ongunu olarak kabul görür. Kurt şekli, aynı zamanda gökyüzünde Sirius Takım Yıldızı'na işaret eder. Kurt soyundan türeyişle Türk ataların Siriuslu oldukları görüşü de kabul görmektedir. Uluışık (2017, s.356), Sirius'un kurt ile temsil edildiğini, Sirius'un anlatılarda yoğun bir ışık ile aktarıldığı, Sirius'un mavi renk (gök rengi) ile tasvir edildiğini, Tanrı elçilerinin Sirius'tan gönderildiği ve bu elçilerin halka yol gösterici ve yardımcı bir rol üstlendiğini açıklar.

Bu bağlamda kısaca Türk kültürünü öğrenmek isteyenler, Türkler için kurdun göksel atalarını, kut almış bir soyu, güçlü liderliği temsil ettiğini bilmelidir. Bu nedenle Türkler herhangi bir millî duyguların kabardığı durumda parmaklarını birleştirerek kurt işareti yapmaktadır. Bu tutum, atalarını onurlandırmadır ve dolayısıyla bireyin kendi kimliğiyle övünç duymasının yansımasıdır.

2.2. Ağaç- Kayın/Huş ağacı

Ağaç tüm kültürlerde, mitoloji ve destanlarda yer alan önemli motiflerden biridir. Türk kültüründe ağacın önemli bir yeri vardır. Türk mitolojisi, destan ve efsanelerinde sıkça konu olan ağaç, kayın (huş) ağacıdır.

Ağaç, aynı zamanda yaşam ağacını simgeler. Aile ve soyu temsil eder. Türk kültüründe ağaç köklerinin yerin altında, dallarının gökyüzünde, gövdesinin de yeryüzünde olması nedeniyle özel bir yere sahiptir. Türklerin türeyiş destanlarında gökyüzünden gelen bir ışık süzmesinin kayın ağacına yansımasının ardından ağacın içinden çıkan güzel kızla evlenerek Tanrı'nın kut verdiği özel bir soy türeyişi, akrabalık sözcüklerinin kayın sözcüğüyle (kayın-ata, kayın-ana, kayın-baba, kayın-birader vb.) bu nedenle ilişkilendirilişi söz konusudur.

Türklerin dilek ağacı olarak seçtiği bir ağaca çaput bağlayarak dilekler tutması bugün birçok yerde karşılaşılan bir durumdur. Dağda, gezilen yerlerde bez bağlı ağaç gören ve bunun anlamını bilmeyen kişiler sebebini merak etmekte, öğrendikten sonra kendileri de geleneğe uyup bir dilek tutmaktadır. Işık (2004, s.104), Anadolu'nun pek çok yöresinde, ulu ağaçların kutsanarak, çaput bağlanmasının altında, Türklerdeki ağaç kültü inanışı olduğunu açıklar.

Ağacın kutsallığı ve iki dünya arasındaki iletişimi sağlayışı nedeniyle ağaca ip, çaput bağlayarak dilek tutma geleneği yüzyıllardır devam etmektedir. Bu ağaç süsleme geleneği, dualara, dileklere vesile olmuştur. Böylece ağaç ile ilgili günümüzde hâlâ yaşayan geleneklerin (Hıdırellez'de dileklerin gül dalına asılması, dağlık, ormanlık alanlarda belirlenen bir ağacın dilek ağacı sayılması gibi) temelde hangi anlamlar içerdiği, işlevselliği kültür derslerinde yabancı dil öğrencilerine aktarılmalıdır.

2.3. Ateş

Ateş, insanlığın varlığını sürdürmesini sağlayan en önemli araçlardan biridir. Türk kültüründe ateş, ocakla özdeşleşir. Ocak aileyi, soyun devamını, arınmayı temsil eder. Od Ana, ocak iyesidir. Törenlerde ateş yakılır, çevresinde oturulur ve üzerinden atlanır. Ateşin bulunduğu yer, ocaktır. Ocak Türk kültüründe aileyi, yuvayı temsil eder ve kutsaldır. Önemli törenler, ateşin etrafında toplanarak kutlanır. Nevruz, Hıdırellez gibi yılın önemli dönemlerinde ateş yakılır, ateşin üzerinden atlanır. Kamlar ateş etrafında öte alemle bağ kurar. Ocakla ilgili deyim ve atasözünün çok olması, ocağa verilen önemden kaynaklanır. Bir genç kız evleneceği zaman gelin evine alınan ilk eşya ocaktır. Ocak, bir aileyi simgeleyen en önemli ögedir.

2.4. Demir

Türk milletini ve kültürünü temsil eden ögelerden biri de demir metalidir. Türkler demircilik mesleğiyle simgeleşmiş, demirle birlikte kılıç yapmada ustalıklarıyla ünlenmişlerdir. Ergenekon destanı, Türklerin Ergenekon'dan demir dağları eriterek çıkışı, ilerleyişi ve büyük bir millet oluşunu anlatan en bilinen destandır. Demir metali Türkleri simgeler. Kimi araştırmacılara göre Sirius Takım Yıldızı'nın Sirius B gezegeni demirdendir ve atalarımız Sirius B'den gelmişlerdir.

Türkler demirci oldukları için Türklerin yaptıkları kılıçlar ünlenmiştir. Türkler, özel kılıçlar üretmişler, üzerine de tamgalar işaretlemişlerdir. Savaş sırasında vatanı-milleti koruyacak gücü elinde bulunduran, silaha sahip asker/ordu, "demirci" ile temsil edilmektedir. Bu nedenle demircilik Türkler için önemli mesleklerdendir.

2.5. Sirius Takım Yıldızı, Ay ve Güneş

İnsanlar gökyüzüne bakarak yaşamlarına yön vermişler, gökyüzünün dilinden anlayarak sert iklim koşullarında hayatta kalmışlardır. Gökyüzünün şifrelerini çözerek gezegenleri, astrolojiyi, kozmosu, göksel olayları ve hava durumunu anlamaya çalışmışlardır. Türk kültüründe kozmostaki belli başlı bazı gezegen ve yıldızlar ön plana çıkmıştır. Bunların başında Güneş, Ay ve yıldız (Demirkazık, Sirius Takım Yıldızı)dır.

Türkler için Güneş ve Ay, Tanrı'nın ışığını yansıtan kutsal sayılan bir yaşam kaynağıdır. Türkler, Gök Tanrı dedikleri Tanrı'nın gökte bütün evrenin, sistemin arkasındaki güç/ruh olduğuna inanmaktaydılar. Güneş ve Ay, Türklere göre iye sahibiydi ve Tanrı'nın ışığını, enerjisini aktarırdı. Bu nedenle çadırların tepesi açık bırakılıp bu güzel enerjilerin girmesi istenirdi. Ay,

Türkçede eril algılanmış "Ay Dede" olarak adlandırılmış, Güneş "Güneş Ana" adıyla dişil algılanmıştır.

Sirius Takım Yıldızı tüm dünya mitlerinde, kurt, köpek, çakal gibi hayvanlarla Orion Takım Yıldızı da mitsel kahramanlarla özdeşleştirilmiştir. Türk mitolojisinde Sirius (Gök Kurt), Orion'a yani Oğuz Kağan'a yol gösterir. (Bilgili, 2022, s.7). Aynı zamanda Demirkazık (Sirius) Yıldız Takımı'nın noktaları birleştirildiğinde kurt (köpek) şekli çıkmaktadır. Türkler için kurt simgesiyle gösterilen en önemli yıldızdır. Bilgili (2022, s.134) Türk efsanelerinde 7 Kurt ya da 12 Kurt motiflerine rastlandığını, onlara Kozmik Kurt'un yani Sirius'un oğulları dendiğini belirtir. Türkler kurt işareti ile atalarına bir gönderme yapmaktadır. Bu el işaretiyle yapılan kurt, özlerinin kut almış bir soydan olduğu inancını simgelemektedir. Bu nedenle kurt Türkler için özel bir anlam içermektedir.

2.6. Oğuz Kağan ve Umay Ana

Türk destanlarının en önemli karakterlerden biri Oğuz Kağan'dır. Oğuz Kağan Destanı ile Türklerin dünyaya yayılışı, devlet düzeni, askeri bir güç oluşu ve Türklerin dünya coğrafyasında yer edinişi işlenmektedir. Oğuz Kağan Hun Devleti'ni geliştirip büyük bir devlet sistemi kurduğu Tanrı'dan kut aldığı için büyük bir asker, yiğit, devlet kurucu, komutan ve büyük bir liderdir. Doğumu ve gençlik çağında gösterdiği mucizeler, kahramanlıklar onu sıradan bir insan özelliklerinden ayırır. Asya coğrafyasına şekil vermiş, kahramanlıklarıyla pek çok ülkeyi dize getirmiş; büyük bir hükümdardır.

Türk mitolojisinin önemli karakterlerinden biri olan Umay Ana, çocukları, kadınları, hastaları, doğayı, hayvanları koruyan bir iyedir. Bereket tanrıçasıdır. Doğum yapan kadınlara yardım eden, bebekleri hastalık ve kötülüklerden koruyandır. Diğer kültürlerde ana tanrıça olarak adlandırılan Umay Ana, Zümrütü Anka kuşu ile simgelenir. Umay Ana yaşamın doğayı koruyan, tarımın, doğumun, bereketin simgesidir. Bugün kadınlar yemek yaparken, bir işe başlarken Umay Ana'nın eliyle diyerek işe başlaması, Umay Ana'dan dualarla dileklerde bulunması söz konusudur.

Türk mitolojisinin bu önemli iki ismi ile ilgili metinler yabancılara Türkçe öğretiminde konu edinildiğinde Türk halkının Umay Ana ile ilişkili bereket, doğum, doğa ve korunma ile ilgili ritüellerini, ona karşı duyulan saygı ve sevginin halk kültüründeki halı, kilim, seramik, resim gibi ürünlerdeki yansımalarını anlayabilecektir.

3. Arkeolojik Kalıntılar

Arkeolojik kalıntılardan elde edinilen bilgiler, nesneler, mekanlar, kişiler hakkında yine o toplumun kültürel dünyasının şifrelerini çözmek mümkündür. Arkeolojik kalıntılar açısından zengin olan ülkemizde değinilmesi gereken antik şehirler, heykel, anıt, bina, kale gibi bunlara ilişkin hikayeler derslerde öğrencilerin ilgisini çekecektir. Anadolu coğrafyasının arkeolojik zenginliklerinden önemli ve ünlenmiş (Urfa Adamı heykeli gibi) örnekler seçilip ders kitaplarında işlenebilir. UNESCO dünya miras listesine alınan yerler, kutsal mekanlar, müzeler öncelikle ele alınabilir:

1. Karahantepe-Göbeklitepe, 2. Yedi Uyurlar, 3. Hattuşaş, 4. Sivas Divriği Ulu Cami, 5. Nemrut Dağı, 6. Safranbolu, 7.Troya antik kenti, 8. Çatalhöyük, 9. Bergama, 10.Bursa Cumalıkızık 11. Diyarbakır Kalesi, 12. Efes, 13. Ani Harabeleri, 14. Afrodisyas…

Anadolu'nun her şehrinde antik dönemlerden kalma kalıntılar, kutsal sayılan mekanlar, efsaneleşerek şifalı kabul edilen akarsular/ göller, mağaralar, dağlar vb. yerler oldukça fazladır. Türkçeyi Türkiye'de öğrenen kişiler için bu yerleri gezmek ilgi çekici olabilir. Böylece efsane ve mitolojilerde karşılığı olan yerleri gezerek görme, öğrenciler için çok daha etkileyici deneyimler yaşama olanağı sunacaktır. Öğrenciler gittikleri yöredeki insanları tanıyacak, kılık kıyafet, müzik, yemek kültürü gibi değişik âdet ve geleneklerine tanık olacaklardır. Türklerin kültürel zenginliğini keşfedebileceklerdir. Bu nedenle bu coğrafyada geçen efsaneler, kahramanlar, olaylar ve tarihi bilgilerle dolu metinlerle Türk halkının tarihi ve kültürel derinliğini anlamak mümkün olacaktır.

Sonuç

Türk kültürü ve Türk coğrafyası, insanlık tarihini yakından ilgilendiren büyük birikime sahiptir. Türk mitolojisinin, efsanelerinin dünyaca henüz bilinmiyor olması, bu gücün gözardı edilmesini gerektirmez. Türk mitolojisini Türk ve dünya halklarına her alanda tanıtmak gerekmektedir.

Türk kültürünün temelini oluşturan efsane ve mitler bugün kendi halkından, gerçek değerinin fark edilmesini beklemektedir. Bugün popüler kültürün ve sosyal medyanın etkisiyle genç kuşakların kendi kültürüyle bağları gittikçe zayıflamaktadır. Kültürel kodların genç kuşaklara aktarılması, vatanına ve milletine aidiyet duygusunun artması ancak eğitimle sağlanabilir. Okullarda Türk kimliğinin oluşmasını sağlayan mitoloji, halk kültürü (efsane, destan, edebiyat, şifacılık, tarih, kahramanlar, aile ve sosyal ilişki kuralları vb.) gibi bilgilerin verilmesi, bireyin kendini ve yaşadığı kültürü anlamasını sağlayacaktır.

Toplumun ürettiği her değer, binlerce yıllık birikimin ve uygulamanın sonucudur. Bu nedenle kültürü oluşturan temel verilerin hem ana dili konuşucusuna hem de yabancı dil öğrenen bireylere öğretilmesi gerekmektedir. Yabancı dil öğrenen kişi Türk insanının kutsalını, değerlerini, hayata bakış açısını, önemli mitolojik karakterlerini öğrenmesi, filmlerini izlemesi o topluma daha yakından bakmasını sağlayacak; böylece Türk kültürünü ve insanını doğru anlayacak, gözlemleyecek ve değerlendirebilecektir.

Yabancı dil olarak Türkçe dersleri için uygulanması önerilen noktalar şunlardır:

Yabancı dil ders kitaplarında gündelik ve sokak yaşamına yönelik kültürel girdilerin yanında o toplumun günümüzde yaşayan en eski kaynakları olan mitoloji, destan, efsane gibi metinlerinden de yararlanılmalıdır. Böylece toplumun reflekslerini, iç dünyasını, yaşamı ve olayları yorumlayış biçimini anlamak mümkün olacaktır.

Ders kitabı yazarlarının seçeceği metinler kültürel donanımı sağlaması açısından çok önemlidir. Bu nedenle ders kitabı yazarlarının hedef dile ait en belirgin mitolojik örnekleri, arkeolojik kaynakları ders kitabında işlemeleri ve o kültürü geçmişten bugüne bütünsel olarak anlamada öğrenciye kaynaklık edebilmelidirler.

Dil dersleri, hedef kültürün ülkesinde yapılıyorsa yörenin arkeolojik yerlerine geziler düzenlenerek dersi sınıf dışına taşımalı; kültürel ögeler yerinde tanıtılmalıdır. Böylece öğrenci için daha etkin bir öğrenme süreci mümkün olacaktır. Hedef dili öğrenen bireyin o ülkeyi gezmeden, önemli arkeolojik ve kutsal kabul edilen mekanlarını, yöre insanını ve kültürünü tanımadan dil öğrenme sürecini tamamlaması yeterli olmayacaktır.

Türk mitolojisi, destanı ya da efsaneleriyle ilgili dizi, film gibi sanat ürünlerinden yararlanmak uygun olacaktır. Şahmeran filmi ve dizisi, Dede Korkut hikayelerindeki kahramanların hikâye edildiği filmler gibi derse katkı sağlayacak filmlerden yararlanılabilir.

Öğrencilere verilecek ödevler arasında Türk mitolojisi kahramanlarını canlandırma, tanıtma, efsane, destan anlattırma gibi ödevler verilerek sunum yaptırılabilir.

Öğretmenin ders verilen şehirdeki arkeolojik yerlerle ilgili öğrencilere ödev vererek fotoğraflarla, efsaneleri ve tarihçesiyle sunum yaptırabilir. Ardından da tanıtılan yerlere gidilebilir.

Türk tamgaları, kahramanları, mitolojik ögeleriyle ile ilgili çizim, takı, kitap ayracı gibi nesneler çizdirerek kullanmaları sağlanabilir.

Mitoloji, efsane, destan ve arkeolojik veriler ışığında örnek bir ders içeriği fikir vermesi açısından ekte sunulmuştur.

Kaynakça

Alpar, M. (2013). "Yabancı dil öğretiminde kültürel unsurların önemi", The Journal of Language and Linguistic Studie. 9. s.95-106. http://www.jlls.org/vol9no1/95-106.pdf adresinden erişildi. Erişim Tarihi: 08.08.2024

Bilgili, N. (2022). Dünya Mitolojilerinde Kurt ve Sirius Yıldızı. Kripto Kitaplar.

Büyüköztürk Ş, Çakmak E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz Ş., Demirel, F. (2017) Bilimsel araştırma yöntemleri. Pegem Akademi Yayıncılık.

Demirel, Ö. (2012). Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni Öğrenme- Öğretme- Değerlendirme. Ankara: MEB Yayınları.

Fong, C. S., DeWitt,D., Leng, C.H. (2018). "The analysis of cultural and intercultural elements in Mandarin as a foreign language textbooks from selected Malaysian public higher education institutions". Malaysian Online Journal of Educational Sciences. 6. s. 66-90.

Güvenç, B.. (1985). Kültür Konusu ve Sorunlarımız. Remzi Kitabevi.

Güvenç, B. (2002). Kültürün ABC'si. Yapı Kredi Yayınları.

Güvenç, A.Ö., Ceylan, M.N. (2023). "Türk Destanlarında Kurdun Değersel Dönüşümü", Millî Folklor. 138. s.177-188. DOI: 10.58242/millifolklor.1150957

Han, T. (2009). Yabancı dil öğretiminde ana dilden kaynaklanan kimi hatalarının hedef dilin yazınsal/ kültürel becerileri bağlamında irdelenmesi. V. Ulusal Frankofoni Kongresi Bildirileri. 25–26 Ekim 2007. s.297-304. Erzurum.

Işık, R. (2004). "Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler". Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi. 9. s.89-106.

İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, S. (2011). Dilbilim Sözlüğü. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

İnan, A. (1987). Makaleler ve İncelemeler. 2. Baskı. Türk Tarih Kurumu.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1999). Yeni İnsan ve İnsanlar. Evrim Yayınevi.

Kalfa, M. (2013). Yabancılara Türkçe öğretiminde sözlü kültür unsurlarının kullanımı. Milli Folklor Dergisi, 25. s.196.

Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1(1), 62-80.

Ozil, Ş. (1991). ''Dil ve Kültür Çağdaş Kültürümüz, Olgular, Sorunlar''. Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği. Cem Yayınevi.

Pehlivan, F. (2007). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültürlerarası etkileşim odaklı yaklaşım uyarınca metin çalışmaları. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.

Pinker, S. (2016). Boş Sayfa İnsan Doğasının Modern İnkarı. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (1988). Türkçe Sözlük 1, 2. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uluışık, P. Y. (2017). "Türk ve dünya mitolojilerinde Sirius kültü". Mediterranean Journal of Humanities. VI/2. S.345-365. DOI: 10.13114/MJH.2017.341

URL-1. Kekeve, Merve. Yılanların Şahı Şahmeran Efsanesi. (14.12.2023) Erişim Tarihi: 08.08.2024 https://tamadres.com/blog/yazi/yilanlarin-sahi-sahmeran-efsanesi adresinden erişildi.

URL.2. Mutlu, Turgay. Kız Kalesi Efsanesi.(10.12.2018) Erişim Tarihi: 08.08.2024

https://www.yarimadagazetesi.com/yazi/kiz-kalesi-efsanesi/ adresinden erişildi.

Uslu, B.. (2019).Türk Mitolojisi. Kamer Yayınları.

Uygur, N. (1996). Kültür Kuramı. Yapı Kredi Yayınları.

Yıldırım, A. & Şimşek, H.(2016).Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayınları.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Ek.1:

B1 Düzey Bir Ünite Örneği

Hazırlık Çalışması

1. Efsanelere, mitlere inanır mısınız? Sizce efsanelerde ve mitlerde gerçeklik payı var mı?

2. Sizin ülkenizde hangi efsaneleri biliyorsunuz? En çok etkilendiğiniz efsaneyi anlatır mısınız?

3. Şahmeran filmi ya da dizisini izleyerek hoşunuza giden ya da merak ettiğiniz yerleri not alınız.

Okuma

Şahmeran Efsanesi

Binlerce yıl önce Tarsus'ta yerin yedi kat altında yılanlar yaşarmış. Meran adı verilen bu merhametli ve akıllı yılanlar, barış içinde yaşarlarmış. Meranların şahına ise, Şahmeran denirmiş. Şahmeran, kimsenin bilmediği gizemleri ve sırları da bilirmiş. Cemşab ve Şahmeran efsanesine göre, genç ve güzel Şahmeran'ı ilk gören Cemşab'mış. Geçimi için odun satan bir ailenin oğlu olan Cemşab, arkadaşlarıyla ormanda bal dolu bir mağara keşfetmiş. Arkadaşları balı çıkarmak için Cemşab'ı aşağıya indirmiş ve balın çoğunu çıkarmışlar. Son balı çıkarmak için Cemşab'ı mağaraya indiren arkadaşları, paylarına daha fazla bal düşsün diye onu orada bırakıp kaçmışlar. Cemşab, mağarada ışık sızan bir delik görmüş, cebindeki bıçakla deliği büyütmüş ve ömründe görmediği kadar güzel bir bahçeye girmiş. Bu bahçede adını bilmediği güzel çiçekler varmış. Sonra bir saray görmüş, saraya gitmeye karar vermiş fakat bahçesindeki yılanları görünce korkmuş. Bu sırada saraydan Şahmeran çıkıp yılanların ona bir şey yapmayacağını, yanına gelmesini söylemiş. Cemşab, uzun yıllar burada yaşamış ve Şahmeran'ın güvenini kazanmış. Bir gün ailesini çok özlediğini söyleyerek gitmek için yalvarmış. Bunun üzerine Şahmeran gitmesine izin vermiş ama yerini kimseye söylememesini istemiş. Ailesine kavuşan Cemşab, Şahmeran'a verdiği sözü tutarak yerini ve onu gördüğünü kimseye söylememiş.

Bir gün ülkenin padişahı hastalanmış. Ülkenin veziri, hastalığın çaresinin Şahmeran'ın etini yemek olduğunu söylemiş ve her yere haber salmış. Kimse Şahmeran'ın yerini söylemeyince tüm halkı hamama götürmüşler; çünkü Şahmeran'ı gören kişinin tenine su değince teni kabuklaşıyormuş. Cemşab'ın da teni kabuklaşınca ona işkence yapmaya başlamışlar, bin bir işkence sonunda Şahmeran'ın yerini söylemek zorunda kalmış. Şahmeran'ı bulmuşlar ve öldürmüşler. Cemşab; Şahmeran'ın daha önce dediği gibi başını kaynatıp kendi içmiş ve Şahmeran'ın tüm bildiklerini öğrenmiş; gövdesini kaynatıp padişaha içirmiş ve padişah iyileşmiş; kuyruk kısmını da kaynatarak vezire içirmiş ve kötü vezir ölmüş. Padişah kendisini iyileştirdiği için Cemşab'ı vezir yapmış. Efsaneye göre; yılanlar Şahmeran'ın öldürüldüğünü bilmiyorlar. Yılanların Şahmeran'ın öldürüldüğünü öğrendiğinde Tarsus'u istila edeceği rivayet edilir. " Adana selden, Misis yelden, Tarsus yılandan, Mersin yalandan yıkılacaktır. " diye bir atasözü de bulunuyor (URL.1).

Soruları metne göre cevaplayınız.

1. Şahmeran ve Cemşab kimdir ve ne gibi özelliklere sahipler?

2. Bu iki karakter nasıl tanışıp dost oluyorlar?

3. Cemşab nasıl her şeyi itiraf etti?

4. Cemşab nasıl bir çözüm buldu?

5. Bu bölgedeki şehirler için insanlar nasıl bir kehanette bulunuyorlar?

Soruları metne göre doğru /yanlış olarak cevaplayınız.

1. Cemşab ve Şahmeran birbirlerine aşık oldular.

2. Cemşab Şahmeran'ı tanıdığını sakladı.

3. Şahmeran'ın bütün organları şifa kaynağıydı.

4. Cemşab padişahın veziri oldu.

Dil Bilgisi

Anlatılan Geçmiş Zaman (-mış/-miş/-muş/-müş)

Anlatılan geçmiş zaman başkasından aktarılan bilgilerin, net olarak hatırlanamayan ve farkında olmadan yapılan işler, eylemler için kullanılan bir zaman ekidir. Aynı zamanda inanmazlık anlamı da verir.

Bütün olanları Ayşe'den duymuş.

Hatalarından ders almış, haksızlık yaptığını anlamış.

Koltukta uyumuş, kalmış.

Manzaraya dalmış gitmişmiş, bizim sesimizi duymamışmış.

Ayağım uyuşmuş, kalkamıyorum.

Beni çok sevmişmiş, o nedenle uzaklarda çalışıp para kazanmışmış.

Eteği sökülmüş, bütün gün böyle mi gezmiş?

Aşağıdaki boşluklara uygun ekleri getiriniz.

1. Bakkalda şeker kalma……. .Başka bir bakkaldan almış baban.
2. Dişlerini diş macunuyla fırçalama……. , karbonatla fırçala…… bu yüzden dişleri bembeyaz.
3. Annem söyledi komşularımız yaptığım aşureye bayıl…….
4. Bütün Avrupa'yı trenle ucuza gez……..
5. Beni hiç unutma……. , ona hiç inanmadım.

Anlatılan geçmiş zaman eki isim soylu sözcüklerin üzerine ekfiil ile getirilir. Ekfiilin düşürüldüğü durumlarda -mış eki ünlü uyumuna uygun biçimde önceki sözcüğe eklenir.

Araba galerilerinde araba yok imiş- yokmuş

Bütün gece o seslerin sebebi mahallenin köpekleri değil imiş- değilmiş.

Yemekler çok lezzetliymiş, elinize sağlık.

Aşağıdaki boşluklara uygun ekleri getiriniz.

1. Bütün güzelliğinin nedenini söyle…… meğerse çok mutlu……..
2. Annesine, yemek yap, de…… çok aç……..
3. Kapının kolu kırık……. içeride kal…….
4. Müziğin sesi çok açık…… komşular uyuyama…….

Dinleme

Kız Kalesi Efsanesi

Korikos'ta yaşayan kralın çok güzel bir kızı varmış. Bir gün kente bir falcı gelmiş. Kral da onu saraya davet etmiş ve fal baktırmış. Falcı kızının falına bakınca korkmuş, fakat krala bir şey söylememiş. Kral bu durumu fark etmiş ve söylemesi için onu zorlamış. O da "Kralım, güzel kızınızı bir yılan sokacak ve kızınız ölecek. Bu yazgıyı kimse bozamayacak. Acıyı yaşayacaksınız. Siz de engel olamayacaksınız" demiş. Buna çok üzülmüş kral ve çözüm aramış. En sonunda Korikos Kalesi karşısında kıyıya yakın küçük bir adacık üzerine bir kale yaptırmış. Kızı burada yaşamaya başlamış. Kızın canı bir gün altın sarısı "Tarsus Beyazı" üzümü istemiş, saraydan gönderilen üzüm sepeti içinden çıkmış bir yılan onu sokmuş ve kızı öldürmüş (URL.2).

Aşağıdaki olayları sıralayınız.

-Falcı kente gelmiş.

- Korikos kralı ailesiyle mutlu yaşıyormuş.

-Kral çözümler aramış.

-Kızı kalede yaşamaya başlamış.

-Falcı kızın falına bakmış.

-Denizdeki adaya bir kale yaptırmış.

-Kızın canı üzüm istemiş.

-Falcı kızın öleceğini söylemiş.

- Kız ölmüş.

Aşağıdaki bilgileri doğru /yanlış olarak işaretleyiniz.

1. Korikos'ta yaşayan falcı kralın falına bakmış.
2. Kralın kızı çok sevimsiz olduğu için kalede yalnız yaşamış.
3. Kral kızını kaybetmekten korktuğu için yanından ayırmamış.
4. Kral şehirdeki yılanları öldürtmüş.
5. Kralın kızı yılan tarafından öldürülmüş.

Konuşma

Aşağıdaki konulardan birini seçerek düşüncelerinizi açıklayınız.

1. Efsaneler sizce gerçek olaylardan mı kaynaklanıyor?
2. Efsaneler, mitler insanlara mesaj aktarır mı?
3. Mitleri ve efsaneleri bilmek insanlara ne kazandırır?

4. Kız Kalesi ve Yedi Uyurlar mağara gezisinden sonra neler hissettiniz? Deneyimlerinizi ve düşüncelerinizi açıklayınız.

Yazma

Çağdaş efsaneler, mitler olabilir mi? Bugün modern dünyada halkların duygu ve düşüncelerini aktaran, çözümler üreten kahramanlık hikayeleri mümkün olabilir mi? Bu konudaki düşüncelerinizi açıklayınız.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Mete, A. N.; Öztaş Karlı, R. G. (2025). "Elektrikli Skuterlerin Şehir Ekosistemine Katkısı: Bulanık AHP Perspektifi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 323-341. **Gönderim Tarihi**: 03.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 09.12.2024-20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1495011

Yazar/Author

Aleyna Nur METE* Rukiye Gizem ÖZTAŞ KARLI**

Makale Adı/Article Name

Elektrikli Skuterlerin Şehir Ekosistemine Katkısı: Bulanık AHP Perspektifi***

The Contribution of Electric Scooters to Urban Ecosystems: A Fuzzy AHP Perspective

ÖZ

Bu çalışma, elektrikli skuterlerin şehir ekosistemine katkılarını değerlendirmek amacıyla Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemini kullanarak e-skuterlerin; çevresel etkileri, şehir yaşamına katkıları, güvenlik, sağlık, ekonomi ve kentsel peyzaj kriterleri çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada öncelikle literatür taraması yapılarak e-skuterlerin şehir ekosistemine etkilerini belirleyen kriterler ve alt kriterler tespit edilmiştir. Bu kriterler Bulanık AHP yöntemi kullanılarak sistematik ve analitik bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Çalışmanın bulguları, çevresel etkiler ve şehir yaşamına katkılar kriterlerinin en yüksek ağırlık değerlerine sahip olduğunu göstermektedir. E-skuterlerin karbon emisyonlarını azaltarak hava kalitesini iyileştirme ve trafik yoğunluğunu azaltma potansiyeline sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, e-skuterlerin fiziksel aktiviteyi teşvik ederek bireylerin sağlığını olumlu yönde etkilediği ve şehir estetiğine katkı sağladığı ortaya konmuştur. Çalışmanın sonuçları, e-skuterlerin çevresel sürdürülebilirlik ve şehir yaşamına olan olumlu katkılarının önemli olduğunu göstermektedir. Şehir plancıları ve karar alıcılar için e-skuterlerin kullanımının teşvik edilmesi, şehirlerin daha yaşanabilir, sürdürülebilir ve sağlıklı hale gelmesine yardımcı olabilir. Çalışma, elektrikli skuterlerin uzun vadeli etkilerini ve kullanımını optimize edecek politikaların geliştirilmesine yönelik öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bulanık AHP, E-Skuter, Mikromobilite, Şehir Ekosistemi

ABSTRACT

This study aims to analyze e-scooters within the framework of environmental impacts, contributions to urban life, safety, health, economy and urban landscape criteria by using the Fuzzy Analytic Hierarchy Process (AHP) method to evaluate the contributions of electric scooters to the urban ecosystem. In the research, first of all, the criteria and sub-criteria that determine the effects of e-scooters on the urban ecosystem were determined by reviewing the literature. These criteria were evaluated from a systematic and analytical perspective using the Fuzzy AHP method. The findings of the study show that the environmental impacts and contributions to urban life criteria have the highest weight values. E-scooters have the potential to improve air quality and reduce traffic congestion by reducing carbon emissions. In addition, e-scooters are found to positively affect individuals' health by encouraging physical activity and contribute to urban aesthetics. The results of the study show that the positive contributions of e-scooters to environmental sustainability and urban life are significant. For urban planners and decision makers, promoting the use of e-scooters can help cities become more livable, sustainable and healthy. The study provides recommendations for the development of policies to optimize the long-term impacts and use of electric scooters.

Keywords: Fuzzy AHP, E-Scooter, Micromobility, Urban Ecosystem

* Lisans Öğrencisi, Bartın Üniversitesi, Mühendislik, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, aleynanurmete@gmail.com

** Arş. Gör. Dr., Bartın Üniversitesi, Mühendislik, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, roztas@bartin.edu.tr

*** Bu makale 1919B012321344 numaralı ve "Elektrikli Skuterlerin Şehir Ekosistemine Katkısı: Bulanık AHP Perspektifi" başlıklı TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı sonuç raporundan elde edilmiştir.

Extended Abstract

Cities are constantly evolving ecosystems defined by the complex interaction of human activities and environmental factors. The urban ecosystem encompasses a variety of elements where sustainability, transportation and environmental impacts are important concerns for planners and decision makers. In this dynamic environment, electric scooters (e-scooters) have emerged as a modern and rapidly expanding alternative to traditional modes of transportation. Offering a fast, environmentally friendly and cost-effective transportation option, e-scooters require a comprehensive assessment of their impacts on urban ecosystems.

E-scooters have the potential to transform urban life as well as support sustainable transportation by reducing carbon emissions and improving air quality. Their quiet operation reduces noise pollution and improves the overall livability of cities. Moreover, the compact design of e-scooters positively impacts urban aesthetics and infrastructure development. This study comprehensively evaluates the contribution of e-scooters to the urban ecosystem using the Fuzzy Analytic Hierarchy Process (AHP) method, focusing on various criteria such as environmental impacts, contributions to urban life, safety, health, economy and urban landscape.

The study adopts a systematic and analytical approach to assess the impact of e-scooters on urban ecosystems. First, a comprehensive literature review was conducted to identify the criteria and sub-criteria that influence e-scooter impacts. These criteria are then analyzed using Fuzzy AHP, a multi-criteria decision-making technique that addresses uncertainty and ambiguity in the decision-making process using triangular fuzzy numbers.

This study has four unique values. The first unique value of the study is the in-depth examination of the impacts of alternative means of transportation. Alternative micromobility vehicles, such as e-scooters, constitute an important alternative to urban transportation. However, the impacts of these vehicles on the urban ecosystem have not been studied in sufficient depth. This study can fill this gap by evaluating the impacts of e-scooters from a Fuzzy AHP perspective. Secondly, an analytical evaluation is presented by using the Fuzzy AHP method. Fuzzy AHP method is an analysis method used in decision-making processes. Evaluating the impacts of e-scooters on the urban ecosystem using Fuzzy AHP can add a new dimension to the analytical studies on this subject. This can help decision makers and planners to make more informed and data-driven decisions. Thirdly, by emphasizing the potential contributions of e-scooters in urban landscape and urban planning, this study can offer new perspectives on urban development and design. Finally, integrating the views of experts from different disciplines to assess the impacts of e-skuters on the urban ecosystem increases the originality of this study and can provide a more comprehensive assessment.

The findings show that the criteria of environmental impacts and contribution to urban life have the highest weight values and underline their importance in assessing e-scooter impacts. It is also consistent with the literature that electric scooters have the highest weights in terms of contributions to urban life and environmental impacts. The lower weighting of the economic contributions of electric scooters may be related to the emphasis on the environmental and social benefits of these vehicles. However, economic benefits and low operational costs are important factors that support the spread and sustainability of electric scooters in the long run.

When the sub-criteria are evaluated, the most important sub-criterion in terms of environmental impacts is carbon footprint reduction (0.45). This shows that electric scooters make a major contribution to environmental sustainability by reducing carbon emissions. Energy efficiency (0.35) is another important sub-criterion that emphasizes the positive contribution of electric scooters to the environment by consuming less energy. Under the criterion of contributions to urban life, reduced traffic congestion (0.45) indicates that scooters reduce traffic congestion in the city, making transportation smoother. Diversity of transportation (0.35) refers to supporting urban transportation with different options, and electric scooters increase this diversity and expand the transportation network. Physical activity (0.82), which has the highest weight under the health criterion, indicates that scooter use improves health by increasing the daily mobility of individuals. Traffic safety (0.78), which has the highest importance under the safety criterion, emphasizes that necessary measures should be taken to ensure the safe use of electric scooters in urban transportation. Aesthetics and design (0.75) under the criterion of impacts on urban landscape contributes to a more modern and attractive appearance of cities. Under the economy criterion, economic benefit (0.75) refers to the contribution of electric scooters to the local economy and scooters provide a low-cost and efficient transportation alternative. Operational costs (0.25) include the cost of use and maintenance of the scooters and low operational costs provide an economically sustainable transportation alternative.

This study highlights the multifaceted contributions of e-scooters to urban ecosystems, demonstrating their role in promoting environmental sustainability and improving urban living. High weight values for environmental impacts and contributions to urban life suggest that e-scooters are valuable assets for modern cities striving to become more livable, sustainable and healthy.

Recommendations include the development of policies to optimize the long-term impacts and use of e-scooters. Integrating e-scooters into urban transportation plans, improving infrastructure to support their use, and supporting policies to promote their environmental and health benefits are crucial steps. In addition, ensuring safety standards and addressing economic sustainability will support wider adoption and effective use of e-scooters in urban environments.

By harnessing the benefits of e-scooters and addressing their challenges through comprehensive planning and policymaking, cities can make significant advances in sustainability and livability. Future research should focus on long-term impact assessments and integration of e-scooters with other smart city initiatives to maximize their potential contribution to urban ecosystems.

Giriş

Şehirler, sürekli değişen ve evrilen ekosistemlerdir. Ekosistem, belirli bir coğrafi bölgede, canlı organizmaların bir arada bulunduğu ve çeşitli etkileşimler içinde oldukları bir sistemdir. Şehir ekosistemi ise bu tanımı, insan faaliyetlerinin karmaşıklığı ve çeşitliliği ile genişletmektedir (Uchida vd., 2021). Her geçen gün, sürdürülebilirlik, ulaşım ve çevresel etkiler gibi faktörler, plancıları ve karar alıcıları zorlu bir dengeleme eylemine itmektedir. Bu bağlamda, modern şehir ulaşımının dinamik yüzü, geleneksel yöntemlere alternatif olarak yükselen ve hızla yayılan bir oyuncu ile tanıştı: Elektrikli skuterler (e-skuter).

E-skuterler, şehir sakinlerine hızlı, çevre dostu ve uygun maliyetli bir ulaşım alternatifi sunarken (Speak vd., 2023; Dias vd, 2021; Park vd., 2023), şehir ekosistemlerine olan etkileri konusunda çeşitli değerlendirmelere ihtiyaç duymaktadır. Bu alternatif ulaşım aracının şehir ekosistemine katkıları, sadece sürdürülebilir ulaşımı desteklemekle kalmayıp, aynı zamanda kent yaşamını da dönüştürebilmektedir (Almannaa vd., 2020; Buehler vd., 2021; Uluk vd., 2021). E-skuterler, karbon emisyonlarını azaltarak hava kalitesini iyileştirme potansiyeline sahiptir (Glavić vd., 2021; Moreau vd., 2020). Geleneksel ulaşım araçlarının neden olduğu kirlilik sorunlarına çözüm sunarak, e-skuterler, şehirlerde yaşayan bireylerin yaşam kalitesini artırmaktadır (Namiri vd. 2020). Ayrıca, bu araçların sessiz işleyişi, şehirde gürültü kirliliğini azaltarak kentsel yaşamın daha sakin bir hale gelmesine olanak tanımaktadır (Santos, 2018).

Bununla birlikte, e-skuterlerin kentsel peyzaja olan etkileri de büyük bir önem taşımaktadır. Şehirlerin karakterini belirleyen kentsel peyzaj sürdürülebilir kent gelişimi için kritik bir unsurdur (Horrigmo, 2012). Kentsel peyzaj, şehirleri sadece beton ve çelik yığınları olarak değil, aynı zamanda yaşanabilir, estetik ve sürdürülebilir alanlar olarak şekillendirmeyi amaçlayan bir disiplindir. Bu bağlamda, modern şehirlerde sürdürülebilir ulaşım alternatiflerinin giderek daha fazla önem kazandığı bir dönemde, e-skuterler, bu dengeyi kurmada önemli bir rol oynamaktadır. E-skuterler, kompakt tasarımları ve sürdürülebilir ulaşım sağlamaları nedeniyle kentsel peyzajı olumlu yönde etkilemektedir (Moreau vd., 2020). Bu araçların şehir içindeki kullanımının artması, geniş yeşil alanların korunmasına ve şehir estetiğinin iyileştirilmesine katkıda bulunacaktır.

Mevcut literatürde e-skuterlerin şehir ekosistemi üzerindeki etkileri üzerine çeşitli çalışmalar bulunsa da, bu araştırmalar genellikle tek boyutlu analizlerle sınırlı kalmaktadır. Önceki çalışmalar (Dias, 2024; Gössling, 2020; Hollingsworth vd., 2019; Ishaq vd., 2022) çevresel faydalara veya güvenlik sorunlarına odaklanırken, e-skuterlerin şehir peyzajına, ulaşım sistemine ve sürdürülebilirliğe olan çok boyutlu etkilerinin kapsamlı bir şekilde ele alınmadığı görülmektedir (Glavić vd., 2021; Santos, 2018). Bu durum, şehir ekosistemine dair bütüncül bir değerlendirme ihtiyacını doğurmaktadır. Bu çalışma literatürdeki–şehir ekosistemine dair bütüncül bir değerlendirme ihtiyacı eksikliğini gidermeyi amaçlamakta ve ve e-skuterlerin farklı kriterler üzerinden analiz edilmesiyle bu konuda yeni bir bakış açısı sunmaktadır.

Bu bağlamda çalışma, Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemini kullanarak, kentsel ekosistemler üzerinde e- skuterlerin artan kullanımının getirdiği etkileri derinlemesine değerlendirmeyi amaçlamaktadır. E-skuterlerin şehir ekosistemine olan katkılarına yönelik yapılan bu çalışmanın üç özgün değeri bulunmaktadır. Çalışmanın ilk özgün değeri, alternatif ulaşım araçlarının etkilerinin derinlemesine incelenmesidir. E-skuterler gibi mikromobilite araçları, kent içi ulaşımda önemli bir alternatiftir. Ancak bu araçların şehir ekosistemine olan etkileri literatürde yeterince detaylı bir şekilde ele alınmamıştır. Bu çalışma, e-skuterlerin etkilerini Bulanık AHP perspektifiyle değerlendirerek bu konuda literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Çalışmanın bir diğer özgün değeri, bu analizin farklı disiplinlerden uzman görüşlerini entegre ederek yapılmasıdır. Uzman görüşlerinin dahil edilmesi, alternatif ulaşım araçlarının etkilerinin daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Bu iki değer birlikte, e-skuterlerin şehir ekosistemine olan etkilerinin çok boyutlu ve detaylı bir şekilde ele alınmasını mümkün kılmaktadır. İkinci olarak, Bulanık AHP yönteminin kullanılmasıyla analitik bir değerlendirme sunulmaktadır. Bulanık AHP yöntemi, belirsizliklerin ve subjektif değerlendirmelerin olduğu karar verme süreçlerinde kullanılan bir analiz yöntemidir. E-skuterlerin şehir ekosistemine olan etkilerini bu yöntemle değerlendirmek, literatürdeki analitik çalışmalara yeni bir boyut ekleyerek karar alıcıların ve şehir plancıların daha bilinçli ve veri odaklı kararlar almalarına katkı sunabilir. Son olarak, bu çalışma kentsel peyzaj ve şehir planlaması açısından e-skuterlerin potansiyel katkılarını vurgulayarak şehir gelişimi ve tasarımına ilişkin yeni bakış açıları sunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, e-skuterlerin çevresel sürdürülebilirlik, estetik ve kullanım alanlarının optimizasyonu gibi konularda sağlayabileceği faydalar, şehirlerin daha yaşanabilir hale getirilmesi açısından önemli katkılar sunmaktadır. Bu değerler, e-skuterlerin şehir ekosistemine etkilerinin çok boyutlu bir şekilde ele alınmasını sağlamaktadır.

1. Literatür Taraması

Elektrikli skuterler (e-skuter), şehir ekosistemine sağladıkları çok boyutlu katkılarla modern ulaşım çözümleri arasında hızla ön plana çıkmaktadır. Çevresel sürdürülebilirlik, ekonomik faydalar, sağlık ve güvenlik gibi alanlarda çeşitli avantajlar sunan bu araçlar, aynı zamanda kentsel yaşamı yeniden şekillendirme potansiyeline sahiptir. Literatürdeki mevcut çalışmalar, e-skuterlerin bu katkılarını derinlemesine incelemiş ve bu araçların şehir ekosistemine olan etkilerini hem avantajları hem de sınırlamalarıyla ortaya koymuştur.

Çevresel sürdürülebilirlik açısından, e-skuterlerin motorlu taşıt kullanımını azaltarak karbon emisyonlarını düşürdüğü belirtilmektedir. Moreau vd. (2020), Ishaq vd. (2022), Gössling (2020) ve Öztaş Karlı ve Çelikyay (2022), e-skuterlerin kısa mesafeli yolculuklarda karbon emisyonlarını azaltma potansiyelini ortaya koyarken, Gioldasis vd. (2024) enerji tüketimlerinin geleneksel araçlara kıyasla çok daha düşük olduğunu vurgulamıştır. Benzer şekilde, Bortoli ve Christoforou (2020), Paris'te yapılan bir analizde, e-skuterlerin çevresel etkilerinin değerlendirilmesi gerektiğini ve bu araçların çevresel sürdürülebilirlikte önemli bir rol oynayabileceğini ifade etmişlerdir. Ancak, Hollingsworth vd. (2019), Severengiz vd. (2020) ile Kazmaier vd. (2020), bu araçların üretim ve geri dönüşüm süreçlerindeki çevresel maliyetlere dikkat çekerek, çevresel etkilerinin yalnızca kullanım aşamasında değil, tüm yaşam döngüsü boyunca değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu durum, e-skuterlerin çevresel katkılarının optimize edilebilmesi için daha geniş bir stratejik yaklaşımı zorunlu kılmaktadır.

Şehir içi ulaşımda e-skuterlerin sunduğu faydalar, toplu taşıma sistemleriyle entegrasyon sağlandığında daha da belirgin hale gelmektedir. E-scooter'ların mevcut ulaşım sistemlerine entegrasyonu, kullanıcılar için erişilebilirliği ve rahatlığı artırabilir, böylece toplu taşıma kullanımını teşvik edebilir (Krier vd., 2021; Dias, 2024). Smith ve Schwieterman (2018), paylaşımlı e-skuterlerin kısa mesafelerde otomobillere güçlü bir alternatif olabileceğini ve potansiyel olarak metro hizmetlerine erişimi artırabileceğini ortaya koymuştur. Gössling (2020), bu araçların bireysel motorlu taşıt kullanımını azaltarak trafik yoğunluğunu azalttığını, Hardt ve Bogenberger (2019) ise Münih'te (Almanya) paylaşımlı e-skuterlerin yerel otomobil yolculuklarının yerini alma potansiyeline sahip olduğunu vurgulamıştır. Jijo vd. (2019) da e-

skuterlerin kullanım modellerini analiz ederek, bu araçların trafik yoğunluğunu azaltma potansiyelini desteklemiştir. Bu bulgular, düzenleyici politikaların uygulanmasının bu araçların etkinliğini artırmada kilit bir role sahip olduğunu göstermektedir.

E-skuterlerin sağlık üzerindeki etkileri, hem fiziksel aktiviteyi teşvik etme hem de hava kalitesini iyileştirme potansiyeli literatürde tartışılmaktadır. Glenn vd. (2020), bu araçların bireylerin günlük hareketliliğini artırdığını ve yürümeyi teşvik ettiğini belirtirken aksini Neven vd. (2020) ve Mayhew ve Bergin (2019) aksini iddia etmektedir. Benzer şekilde, Huang (2022), e-skuterlerin düşük emisyonlu yapısının hava kalitesine olumlu katkılar sunduğunu ifade etmiştir. Bu bulgular, e-skuterlerin yalnızca ulaşım aracı olarak değil, aynı zamanda toplumsal sağlık üzerinde de önemli bir araç olduğunu göstermektedir.

Ancak, e-skuterlerin güvenlik boyutu, bu araçların yaygın kullanımıyla birlikte giderek daha fazla dikkat çekmektedir. Fang vd. (2018) ve Lentzen vd. (2021), kazaların en önemli nedenlerinin yetersiz altyapı ve kullanıcıların trafik kurallarına uyumsuzluğu olduğunu vurgulamaktadır. Moftakhar vd. (2020) ise kazaların özellikle gece saatlerinde daha sık meydana geldiğini ve kask kullanımının yaralanmaları önemli ölçüde azaltabileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte, Namiri vd. (2020) ve Badeau vd. (2019), baş ve yüz yaralanmalarının yaygın olduğunu ve güvenlik bilincinin artırılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu bulgular, güvenlik önlemlerinin artırılmasının ve kullanıcı eğitiminin yaygınlaştırılmasının, e-skuterlerin güvenli bir şekilde entegrasyonunda kritik bir role sahip olduğunu göstermektedir.

E-skuterlerin ekonomik etkileri, düşük maliyetli bir ulaşım alternatifi olmaları ve yerel ekonomilere olan katkıları bağlamında değerlendirilmektedir. Chang vd. (2016), bu araçların enerji tüketim maliyetlerinin geleneksel araçlara göre daha düşük olduğunu ifade etmiş, Aguilera-García vd. (2020) ise e-skuter paylaşım sistemlerinin şehirlerde yeni iş fırsatları yaratarak ekonomik sürdürülebilirliği desteklediğini vurgulamıştır. Oeschger vd. (2020), e-skuterlerin toplu taşımayla entegrasyonu sayesinde ekonomik verimliliği artırabileceğini öne sürmüştür. Bununla birlikte, Félix vd. (2023) de e-skuterlerin ekonomik faydalarına vurgu yapmıştır. Ancak lliteratürde ekonomik faydalara yönelik çalışmaların nispeten az olması ekonomik faydaların geniş bir perspektifle değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kentsel peyzaj üzerindeki etkiler, e-skuterlerin estetik ve alan kullanımı bağlamında sağladığı avantajları ön plana çıkarmaktadır. Arazi kullanım çeşitliliği bağlamında, Duran-Rodas vd. (2019) ve Hosford ve Winters (2018), e-skuter yolculuklarının arazi kullanım çeşitliliği ile pozitif ilişki gösterdiğini ve bu durumun, insanların seyahat mesafesini kısaltarak araba kullanımını azalttığını ifade etmektedir. Bu bulgular, motorsuz ve özellikle elektrikli alternatif ulaşım türlerinin teşvik edilmesine katkı sağlamaktadır.

E-skuterlerin yapılı çevre ile etkileşimi de dikkat çekicidir. Nüfus yoğunluğu, istihdam yoğunluğu, kavşak yoğunluğu, otobüs durağı yoğunluğu ve arazi kullanım çeşitliliği gibi faktörlerin, e-skuter kullanımını pozitif yönde etkilediği belirtilmiştir (Duran-Rodas vd., 2019). Ancak, MİA (Merkezi İş Alanı) ile şehir merkezi arasındaki mesafenin artması, e-skuter yolculuklarının azalmasına yol açabilmektedir. Bu durum, e-skuterlerin entegre ulaşım sistemleriyle bağlantılı alanlarda daha verimli bir şekilde kullanılabileceğini göstermektedir. Fang vd. (2018) ise yanlış park edilen e-skuterlerin görsel kirlilik yaratabileceğine dikkat çekmiştir. Bu bulgular, e-skuterlerin kentsel estetik üzerindeki olumlu katkılarının optimize edilmesi ve yapılı çevreyle uyumlu hale getirilmesi için planlama süreçlerinin dikkatle ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, elektrikli skuterlerin şehir ekosistemine olan katkıları, çevresel sürdürülebilirlikten trafik yönetimine, sağlık ve güvenlikten ekonomik faydalara kadar geniş bir yelpazede değerlendirilmektedir. Ancak, bu katkıların optimize edilmesi, altyapı iyileştirmeleri, güvenlik standartlarının artırılması ve yaşam döngüsü etkilerinin bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasıyla mümkündür. Literatürdeki mevcut bulgular, e-skuterlerin sadece bir ulaşım aracı olmanın ötesinde, şehirlerin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarında önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

2. Materyal ve Yöntem

Bu çalışma, e-skuterlerin çevresel etkileri, şehir yaşamına olan potansiyel katkıları, kentsel peyzaja olan etkileri gibi çeşitli kriterleri ve bu kriterlerin önem derecelerini sistematik ve analitik bir bakış açısıyla incelemektedir. E- skuterler, yenilikçi ulaşım araçları olarak öne çıkmakta ve şehirlerdeki ulaşım dinamiklerini, çevresel ayak izini ve toplumsal yaşam kalitesini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Bu kapsamda, ilk olarak literatür taraması yapılarak kriterler ve alt kriterler belirlenmiştir. Daha sonra Bulanık AHP yöntemi kullanılarak, bu kriterlerin her birinin önemi ve katkıları sıralanmıştır.

2.1. Materyal

Bu bölümde, e- skuterlerin kent ekosistemine olan etkilerinin çok boyutlu analizi için gerekli olan kriter ve alt kriterler detaylandırılmaktadır. Araştırmanın temelini oluşturan bu kriter ve alt kriterler (Tablo 1), literatür taraması sonucu elde edilmiştir. Ele alınan kriter ve alt kriterler, e-skuterlerle ilgili çeşitli boyutları (güvenlik, sağlık, ekonomi, çevresel etkiler, şehir yaşamına katkılar ve kentsel peyzaj) kapsamlı bir şekilde değerlendirmeye olanak tanımak için özenle belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan kriter ve alt kriterlere ilişkin detaylı bilgi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1. Kriter ve Alt Kriterler

	Kriter	Alt Kriter	Referanslar
1	Güvenlik	Trafik Güvenliği Ürün Güvenliği	Cano-Moreno vd. 2021; Cicchino vd., 2021; Fang vd. 2018; Lentzen vd., 2021; Severengiz vd., 2021; Singh vd., 2022; White vd., 2023
2	Sağlık	Fiziksel Aktivite Hava Kalitesi	Bozzi ve Aguilera, 2021; Huang, 2022; Milakis vd., 2020; Sanders vd., 2022
3	Ekonomi	Ekonomik Fayda Operasyonel Maliyetler	Chang vd., 2016; Davies vd., 2020; Deveci vd., 2023
4	Çevresel Etkiler	Karbon Ayak İzi Azaltımı Enerji Verimliliği Atık Yönetimi	Gioldasis vd., 2024; Hollingsworth vd., 2019; Ishaq vd., 2022; Leurent, 2022; Wang vd., 2021; Weschke vd., 2022
5	Şehir Yaşamına Katkılar	Trafik Yoğunluğunun Azalması Ulaşım Çeşitliliği Erişilebilirlik ve Kullanım Kolaylığı	Gössling, 2020; Hosseinzadeh vd., 2021; Laa ve Leth, 2020; Nikiforiadis vd., 2021; Zakhem ve Smith-Colin, 2021; Wang vd., 2023
6	Kentsel Peyzaja Etkiler	Estetik ve Tasarım Altyapı Gelişimi	della Mura vd., 2022; Glavić vd., 2021; Huo vd., 2021; James vd., 2019; Zuniga-Garcia vd., 2021

Güvenlik

Güvenlik kriteri, şehir içi trafikte e- skuter kullanımının güvenlik standartlarını ve trafikle etkileşimini ele almaktadır. Bu kapsamda, trafik kazalarının sıklığı ve ciddiyeti, kazalardaki yaralanma oranları ve skuter kullanımının yayalar için potansiyel riskler oluşturup oluşturmadığı incelenmektedir. Ayrıca, skuter tasarımlarındaki güvenlik özellikleri, batarya ve elektrik sistemlerinin güvenilirlik seviyeleri ve bu sistemlerin kullanıcı güvenliği üzerindeki etkileri de değerlendirilmektedir.

Sağlık

Sağlık kriteri, e- skuter kullanımının insan sağlığına etkileri fiziksel aktivite ve hava kalitesi olmak üzere iki ana başlık altında incelenmektedir. Fiziksel aktivite başlığı altında, skuter kullanımının insanların günlük hareket düzeylerini nasıl etkilediği, bu etkinin sağlık üzerindeki uzun vadeli faydaları ve olası negatif etkileri değerlendirilmektedir. Hava kalitesi başlığı altında

ise, skuterlerin egzoz emisyonlarının azaltılması yoluyla hava kirliliği üzerindeki etkileri ve bu etkilerin kentsel hava kalitesine olan uzun vadeli katkıları yer almaktadır.

Ekonomi

Ekonomi kriteri, e-skuterlerin ekonomik yönlerini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Ekonomik fayda başlığı altında, skuter kullanımının yerel ekonomiye katkıları, turizm ve perakende sektörlerine olan etkileri ve bu araçların yeni iş alanları yaratma potansiyeli değerlendirilmektedir. Operasyonel maliyetler altında ise, skuterlerin bakım, onarım ve operasyon süreçlerinin maliyetleri, bu maliyetlerin toplu taşıma sistemleri ve diğer alternatif ulaşım modları ile karşılaştırmalı analizleri yapılarak, maliyet-etkinlik oranları incelenmektedir.

Çevresel Etkiler

Çevresel etkiler kriteri, e-skuter kullanımının çevre üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemektedir. Karbon ayak izinin azaltılması başlığı altında, araç kullanımının azalmasıyla birlikte şehirlerdeki karbon emisyonlarının düşürülme potansiyeli, enerji verimliliği başlığı altında skuterlerin enerji tüketim düzeyleri ve kullanılan enerjinin kaynaklarının sürdürülebilirliği, atık yönetimi başlığı altında ise kullanılmış skuter ve bataryaların geri dönüşüm süreçleri ve bu süreçlerin çevre üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir.

Şehir Yaşamına Katkılar

Bu kriter, e-skuterlerin şehir yaşamına olan katkılarını, trafik yoğunluğunun azaltılması, ulaşım çeşitliliği ve erişilebilirlik gibi boyutlarıyla ele almaktadır. Skuter kullanımının trafik akışına ve ulaşım hızına olan olumlu etkileri, toplu taşıma ve diğer ulaşım seçenekleriyle olan entegrasyon düzeyi ve bu entegrasyonun şehir içi ulaşım çeşitliliğine katkısı değerlendirilmektedir. Ayrıca, skuterlerin çeşitli demografik gruplar için erişilebilirliği ve kullanım kolaylığı, geniş bir kullanıcı yelpazesine hitap edip etmediği incelenmektedir.

Kentsel Peyzaja Etkiler

Kentsel peyzaj kriteri, e- skuter kullanımının şehir estetiği ve altyapı üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde incelenmektedir. Estetik ve tasarım başlığı altında, skuter park istasyonlarının şehir mobilyaları ile olan uyumu ve görsel çekiciliği, altyapı gelişimi başlığı altında ise, skuter kullanımı nedeniyle gereken altyapı yatırımları ve mevcut altyapının skuter kullanımına adaptasyon süreçleri değerlendirilmektedir.

2.2. Yöntem

Bu çalışmada, e-skuterlerin şehir ekosistemi üzerindeki etkilerini değerlendirmek amacıyla Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde, öncelikle değerlendirilecek konu veya karar için bir amaç ortaya koyulmaktadır. Ardından, bu amacın yerine getirilmesi için gerekli olan kriterler belirlenmektedir. Bu kriterler arasında karşılaştırmalar yapılarak, her bir kriterin önemi belirlenmektedir. Son olarak, bu kriterler arasındaki ilişkiler belirlenerek, nihai karar verilmektedir (Saaty, 2000).

Bulanık AHP karar aşamasında yaşanan belirsizlik ve muğlaklığı yönetmek amacıyla Zadeh (1965) tarafından ortaya koyulan bir yöntemdir. Bulanık AHP de karmaşık karar verme süreçlerinde farklı faktörlerin öncelik sıralamalarını belirlemek için kullanılan bir analiz yöntemidir. Bulanık AHP yöntemi, belirsizliği hesaba katan bir karar verme yöntemi olduğu için, klasik AHP yöntemine göre daha esnek ve kullanışlıdır (Chen ve Huang, 2019; Chou ve Yu, 2013).

Bulanık AHP'nin bu çalışmada tercih edilmesinin birkaç nedeni bulunmaktadır. Öncelikle, e-skuterlerin şehir ekosistemine olan etkileri çok boyutlu ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Çevresel, ekonomik, sosyal ve peyzaj gibi farklı kriterlerin değerlendirilmesi sırasında, karar vericilerin subjektif görüşleri kaçınılmaz olarak belirsizlik içermektedir. Bulanık AHP, bu belirsizlikleri dilsel değişkenler ve bulanık sayılar aracılığıyla daha gerçekçi bir şekilde modele dahil etmektedir (Chen ve Huang, 2019; Kahraman vd., 2003). Bu durum, karar vericilerin yargılarının daha esnek ve güvenilir bir şekilde analiz edilmesine olanak tanımaktadır.

Ayrıca, diğer çok kriterli karar verme yöntemleriyle karşılaştırıldığında, Bulanık AHP'nin hiyerarşik bir yapı içinde çalışması, kriterlerin ve alt kriterlerin birbirine göre önceliklendirilmesini kolaylaştırmaktadır (Ashrafzadeh vd., 2012). Örneğin, TOPSIS veya ELECTRE gibi yöntemler genellikle kriterler arasındaki ağırlıklandırmayı doğrudan gerektirirken, Bulanık AHP bu süreçte karar vericilerin ikili karşılaştırmalarını kullanarak daha detaylı bir değerlendirme imkanı sunmaktadır. Bu çalışma bağlamında, kriterlerin ve alt kriterlerin ağırlıklarının detaylı olarak incelenmesi gerektiğinden, Bulanık AHP yönteminin kullanılması daha uygun bulunmuştur.

Uzmanların seçimi süreci ise çalışmanın güvenilirliğini artırmak için dikkatle yürütülmüştür. Uzmanların seçiminde iki temel kriter esas alınmıştır: ilgili alanda en az 10 yıl mesleki deneyime sahip olmaları ve e-skuterler veya sürdürülebilir ulaşım konularında bilgi sahibi olmaları. Bu kriterler, uzmanların çalışmaya katkılarının nitelikli olmasını sağlamak amacıyla belirlenmiştir.

Uzmanlardan iki tanesi akademisyen, diğer ikisi ise sektörde aktif olarak çalışan profesyonellerden oluşmaktadır. Akademisyenler, ilgili alanlarda yayın yapmış ve metodolojik çalışmalarda yer almış kişilerdir. Sektör uzmanları ise şehir içi ulaşım ve sürdürülebilir projelerde doğrudan görev alan bireylerden seçilmiştir. 15.04.2024-15.05.2024 tarihleri arasında uzmanlar ikili karşılaştırma matrislerini tamamlamıştır. Uzmanların disiplinler arası temsiliyeti, elde edilen sonuçların güvenilirliğini ve kapsamını artırmaktadır.

Bulanık AHP'de, AHP'den elde edilen gerçek sayılar yerine Tablo 2'de gösterilen üçgen bulanık sayılar (Triangular Fuzzy Numbers) kullanılmaktadır.

Tablo 2. Bulanık Çlçekteki Üçgen Bulanık Sayıların Dilsel Tanımları

Değer	**Sözel ifadeler**	**Bulanık sayı**			**Sayıların ters evresi**		
		1	m	u	1	M	u
1	Tercih edilir	1	1	1	1	1	1
2	Düşükten ortaya tercih edilir	1	2	2	0.333	0.5	1
3	Orta tercih edilir	2	3	3	0.5	0.333	0.25
4	Orta yüksek tercih edilir	3	4	4	0.333	0.25	0.2
5	En çok tercih edilir	4	5	5	0.25	0.2	0.166
6	Oldukça yükseğe yakın tercih edilir	5	6	6	0.2	0.166	0.142
7	Çok yüksek tercih edilir	6	7	7	0.166	0.142	0.125
8	Oldukça yüksek tercih edilir	7	8	8	0.142	0.125	0.111
9	Tercih oldukça yüksek	9	9	9	0.111	0.111	0.111

Üçgen bulanık sayı (*l/m, m/u*) veya (*l,m,u*) şeklinde gösterilir. *l,m,u* parametreleri, sırasıyla mümkün en küçük değeri, en çok beklenen değeri ve mümkün en büyük değeri temsil eder. Üçgen üyelik fonksiyonunun bileşenleri (denklem 1) ve şekli (şekil 1) aşağıda verilmiştir.

$$\mu\tilde{A}(x;l,m,u)=\begin{cases} l \le x \le m & ise \quad \frac{(x-l)}{(m-l)} \\ m \le x \le u & ise \quad \frac{(u-x)}{(u-m)} \\ x > u \; veya \; x < 1 & ise \quad 0 \end{cases} \tag{1}$$

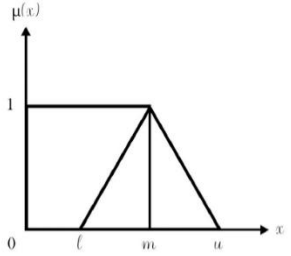

Şekil 1. Üçgen Üyelik Fonksiyonu

Bulanık AHP'nin uygulanması için birçok yöntem önerilmiştir. Van Laarhoven ve Pedrycz (1983) yöntemi, Buckley (1985) yöntemi ve Chang (1996) yöntemi bunlardan bazılarıdır. Çalışmada Chang (1996) yöntemi kullanılmıştır.

Bulanık AHP yöntemi aşağıdaki gibi yedi adımlı bir yöntemdir (Ayhan, 2013):

İlk adım uzmanların puanlamasıdır. Tablo 2'de gösterilen dilsel ifadeler her bir faktörün göreceli gücünü gösterir ve bunlara karşılık gelen üçgen bulanık sayılar kullanılır..

İkili karşılaştırma matrisi $\tilde{a}_{ij}^{k}$, k. uzmanın j. faktör yerine ith faktörü seçtiğini göstermektedir.

$$\tilde{A}^{k} = \begin{matrix} \tilde{a}_{11}^{k} & \tilde{a}_{12}^{k} & \dots & \tilde{a}_{1n}^{k} \\ \tilde{a}_{21}^{k} & \cdots & \cdots & \tilde{a}_{2n}^{k} \\ \vdots & \dots & \cdots & \vdots \\ \tilde{a}_{n1}^{k} & \tilde{a}_{n2}^{k} & \cdots & \tilde{a}_{nn}^{k} \end{matrix} \tag{2}$$

İkinci adım, her bir uzman ajk'nin ortalamasının alınması ve aij'nin Denklem (3) kullanılarak bulunmasıdır.

$$\tilde{a}_{ij} = \frac{\sum_{K=1}^{K} a_{ij}^{k}}{K} \tag{3}$$

Üçüncü adım, ikili karşılaştırma matrisinin katılımcı ortalamasına göre oluşturulmasıdır.

$$\tilde{A} = \begin{matrix} a_{11} & \cdots & \tilde{a}_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \tilde{a}_{n1} & \cdots & \tilde{a}_{nn} \end{matrix} \tag{4}$$

Dördüncü adım, aşağıdaki gibi geometrik ortalama tekniğinin kullanılmasıdır:

$$\tilde{r}_{i=}\left(\prod_{j=1}^{n} \tilde{a}_{ij}\right)^{1/n}, i \ = 1,2 \dots \dots . n. \tag{5}$$

Beşinci adım, her bir $\tilde{r}_i$ faktörü için toplamın hesaplanmasıdır. Daha sonra elde edilen vektörün tersi hesaplanır ve üçgen bulanık sayılar artan bir sırayla dizilir. Son olarak, bulanık ağırlığı hesaplamak için her bir $\tilde{r}_i$ elde edilen ters üçgen bulanık sayı değeri ile çarpılır:

$$\tilde{w_i} = \tilde{r}_i \oplus (\tilde{r}_i \oplus \tilde{r}_1 \oplus \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots . \tilde{r}_n)^{-1} = (lw_i, mw_i, uw_i). \tag{6}$$

Altıncı adım, üçgen bulanık sayıların bulanıklık değerinin alan merkezi yöntemi ile hesaplanmasıdır;

$$M_i = \frac{lw_i + mw_i + uw_i}{3} \tag{7}$$

Yedinci adım M_i 'nin normalleştirilmesidir;

$$N_i = \frac{M_i}{\sum_{i=1}^{n} M_i} \tag{8}$$

3. Bulgular ve Tartışma

Bu çalışmada, elektrikli skuterlerin şehir ekosistemine katkılarını değerlendirmek için Bulanık AHP yöntemi kullanılmıştır. Aşağıda, her bir kriter ve alt kriter için uzman görüşlerinden elde edilen ikili karşılaştırma matrisleri ve hesaplanan ağırlıklar sunulmaktadır.

Tablo 3, ana kriterler arasında yapılan ikili karşılaştırmaları ve bu karşılaştırmalarda kullanılan bulanık üçgen sayılarını göstermektedir. Her bir kriter, diğer kriterlere göre önem derecesiyle değerlendirilmiştir. Örneğin, Güvenlik ile Sağlık kriterlerinin karşılaştırılmasında kullanılan (1.2, 2, 3) bulanık üçgen sayısı, Güvenlik kriterinin Sağlık kriterine göre daha önemli olduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde, Çevresel Etkiler kriteri, tüm diğer kriterlerle yapılan karşılaştırmalarda en yüksek önceliğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, elektrikli skuterlerin çevresel sürdürülebilirliğe olan katkısının literatürdeki çalışmalarda da sıkça vurgulandığını desteklemektedir (Bortoli ve Christoforou, 2020; DuPuis vd., 2019).

Tablo 3. Ana Kriterler İçin İkili Karşılaştırma Matrisi

	Güvenlik	**Sağlık**	**Ekonomi**	**Çevresel etkiler**	**Şehir Yaşamına Katkılar**	**Kentsel Peyzaja Etkiler**
Güvenlik	(1,1,1)	(1.2, 2, 3)	(0.5, 1, 2)	(0.3, 0.5, 1)	(0.6, 1, 2)	(0.5, 1, 2)
Sağlık	(0.3, 0.5, 0.83)	(1,1,1)	(0.5, 1, 2)	(0.3, 0.5, 1)	(0.6, 1, 2)	(0.5, 1, 2)
Ekonomi	(0.5, 1, 2)	(0.5, 1, 2)	(1,1,1)	(0.3, 0.5, 1)	(0.6, 1, 2)	(0.5, 1, 2)
Çevresel etkiler	(1, 2, 3.33)	(1, 2, 3.33)	(1, 2, 3.33)	(1,1,1)	(1.2, 2, 3)	(1, 2, 3.33)
Şehir Yaşamına Katkılar	(0.5, 1, 2)	(0.5, 1, 2)	(0.5, 1, 2)	(0.3, 0.5, 1)	(1,1,1)	(0.5, 1, 2)
Kentsel Peyzaja Etkiler	(0.5, 1, 2)	(0.5, 1, 2)	(0.5, 1, 2)	(0.3, 0.5, 1)	(0.6, 1, 2)	(1,1,1)

Tablo 4, ana kriterler altında yer alan alt kriterlerin ikili karşılaştırmalarını içermektedir. Her bir alt kriter, bağlı olduğu ana kriter çerçevesinde değerlendirilmiştir. Örneğin, Güvenlik kriteri altında Trafik Güvenliği ve Ürün Güvenliği alt kriterleri arasında yapılan karşılaştırmalarda, uzmanlar Trafik Güvenliği alt kriterine daha fazla önem vermiştir. Bu, elektrikli skuterlerin şehirlerde güvenli kullanımının sağlanmasının, şehir ekosistemi açısından kritik bir gereklilik olduğunu ortaya koymaktadır (Namiri vd., 2020; Trivedi vd., 2019). Çevresel Etkiler kriteri altında ise Karbon Ayak İzi Azaltımı alt kriteri, diğer alt kriterlere göre daha yüksek bir önceliğe sahiptir. Bu, elektrikli skuterlerin karbon emisyonlarını azaltarak çevresel sürdürülebilirliği destekleme potansiyelini vurgulamaktadır (Hollingsworth vd., 2019; Gioldasis vd., 2024). Benzer şekilde, Sağlık kriteri altında Fiziksel Aktivite alt kriteri en yüksek öneme sahip olarak değerlendirilmiştir. Bu bulgu, elektrikli skuterlerin bireylerin günlük hareketliliğini artırarak sağlığa olan olumlu etkilerini desteklemektedir (Glenn vd., 2020).

Tablo 4. Alt Kriterler İçin İkili Karşılaştırma Matrisleri

Güvenlik	Trafik Güvenliği	Ürün Güvenliği
Trafik Güvenliği	(1, 1, 1)	(2.5, 3.5, 4.5)
Ürün Güvenliği	(0.22, 0.29, 0.4)	(1, 1, 1)

Sağlık	Fiziksel Aktivite	Hava Kalitesi
Fiziksel Aktivite	(1, 1, 1)	(3.5, 4.5, 5.5)
Hava Kalitesi	(0.18, 0.22, 0.29)	(1, 1, 1)

Ekonomi	Ekonomik Fayda	Operasyonel Maliyetler
Ekonomik Fayda	(1, 1, 1)	(2, 3, 4)
Operasyonel Maliyetler	(0.25, 0.33, 0.5)	(1, 1, 1)

Çevresel Etkiler	Karbon Ayak İzi Azaltımı	Enerji Verimliliği	Atık Yönetimi

Karbon Ayak İzi Azaltımı	(1, 1, 1)	(2.5, 3.5, 4.5)	(3.5, 4.5, 5.5)
Enerji Verimliliği	(0.22, 0.29, 0.4)	(1, 1, 1)	(2.5, 3.5, 4.5)
Atık Yönetimi	(0.18, 0.22, 0.29)	(0.22, 0.29, 0.4)	(1, 1, 1)

Şehir Yaşamına Katkılar	Trafik Yoğunluğunun Azalması	Ulaşım Çeşitliliği	Erişilebilirlik ve Kullanım Kolaylığı
Trafik Yoğunluğunun Azalması	(1, 1, 1)	(2.5, 3.5, 4.5)	(3.5, 4.5, 5.5)
Ulaşım Çeşitliliği	(0.22, 0.29, 0.4)	(1, 1, 1)	(2.5, 3.5, 4.5)
Erişilebilirlik ve Kullanım Kolaylığı	(0.18, 0.22, 0.29)	(0.22, 0.29, 0.4)	(1, 1, 1)

Kentsel Peyzaja Etkiler	Estetik ve Tasarım	Altyapı Gelişimi
Estetik ve Tasarım	(1, 1, 1)	(2.5, 3.5, 4.5)
Altyapı Gelişimi	(0.22, 0.29, 0.4)	(1, 1, 1)

Tablo 5, uzman görüşlerine dayalı olarak yapılan Bulanık AHP analizinin sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 5. Ana Kriter Ağırlık Değerleri

Kriter	**Ağırlık**
Güvenlik	0.148
Sağlık	0.169
Ekonomi	0.137
Çevresel Etkiler	0.199
Şehir Yaşamına Katkılar	0.199
Kentsel Peyzaja Etkiler	0.148

Çevresel etkiler ve şehir yaşamına katkılar kriterleri en yüksek ağırlık değerlerine sahip olup, bu bulgu, elektrikli skuterlerin çevresel sürdürülebilirlik ve şehir yaşamına olan olumlu katkılarının en önemli faktörler olduğunu göstermektedir. Elektrikli skuterlerin şehir yaşamına katkılar ve çevresel etkiler açısından en yüksek ağırlıklara sahip olması literatür ile tutarlıdır. İlk olarak elektrikli skuterlerin kullanımı, trafik sıkışıklığını azaltarak şehir içi ulaşımı daha akıcı hale getirmektedir (DuPuis vd., 2019; Smith ve Schwieterman, 2018). Bu, otomobillerin yerini alarak (Hardt ve Bogenberger, 2019; Smith ve Schwieterman, 2018) veya toplu taşıma sistemleri ile entegre olarak yolcuların daha hızlı ulaşım sağlamasına yardımcı olabilir (Lee vd., 2021; Jijo vd., 2019). Ayrıca elektrikli skuterler, mevcut ulaşım seçeneklerine ek bir alternatif sunarak şehir içi ulaşımın çeşitliliğini artırır. Bu, özellikle kısa mesafeli yolculuklar için pratik ve hızlı bir çözüm sunar (Oeschger vd., 2020; Shaheen vd., 2020). Öte yandan elektrikli skuterlerin kolay erişilebilir ve kullanımı basit olması, geniş bir kullanıcı kitlesine hitap etmesini sağlar (Abouelela vd., 2021; Baek vd., 2021; Reck vd., 2021; Öztaş Karlı vd., 2022). Bu, şehir içi ulaşımı daha kapsayıcı hale getirir.

Elektrikli skuterlerin fosil yakıtlı araçlara göre çok daha az karbon emisyonu üretmesi, şehirlerin karbon ayak izini azaltmada önemli bir rol oynamaktadır (Bortoli ve Christoforou, 2020; Bortoli, 2021; DuPuis vd., 2019). Bu, hava kalitesinin iyileştirilmesine ve genel çevresel sürdürülebilirliğin artırılmasına yardımcı olur (Oescgher vd., 2020). Özellikle şehirlerde artan hava kirliliği ve küresel ısınma gibi çevresel sorunlar göz önüne alındığında, bu katkı oldukça değerlidir. Ayrıca elektrikli skuterler, enerji verimliliği yüksek olan araçlardır (Binbin, 2024; hop, 2024). Düşük enerji tüketimi ve yenilenebilir enerji kaynaklarıyla şarj edilebilme potansiyeli, bu araçların çevreye olan olumlu etkilerini artırmaktadır. Diğer yandan elektrikli skuterlerin atık yönetimi açısından da avantajlar sunması, batarya ve diğer bileşenlerin geri dönüştürülebilir olması, çevresel etkilerini minimize eder (Kazmaier vd., 2020).

Elektrikli skuterlerin ekonomik katkılarının daha düşük ağırlıkta değerlendirilmesi ise bu araçların çevresel ve sosyal faydalarının ön plana çıkarılmasıyla ilişkili olabilir. Ancak, ekonomik

faydalar ve düşük operasyonel maliyetler, uzun vadede elektrikli skuterlerin yaygınlaşmasını ve sürdürülebilirliğini destekleyen önemli faktörlerdir.

Elektrikli skuterlerin ekonomik katkılarının daha düşük ağırlıkta değerlendirilmesi, genellikle bu araçların çevresel ve sosyal faydalarının daha fazla ön plana çıkarılmasıyla ilişkili olabilir. Çevresel sürdürülebilirlik ve sosyal eşitlik gibi faktörler, elektrikli skuterlerin şehir ekosistemine olan katkılarını değerlendirirken genellikle daha yüksek önceliğe sahip olmuştur. Bu durum, karbon emisyonlarının azaltılması, hava kalitesinin iyileştirilmesi ve ulaşım erişilebilirliğinin artırılması gibi çevresel ve sosyal faydaların, kısa vadede ekonomik faydalara göre daha görünür ve somut etkiler yaratmasından kaynaklanıyor olabilir. Ancak, ekonomik faydalar ve düşük operasyonel maliyetler, uzun vadede elektrikli skuterlerin yaygınlaşmasını ve sürdürülebilirliğini destekleyen önemli faktörlerdir (Hardt ve Bogenberger, 2019). Özellikle düşük operasyonel maliyetler, kullanıcılar ve işletmeciler için ekonomik bir avantaj sağlamaktadır (Oeschger vd., 2020). Ayrıca e-skuterlerin enerji tüketim maliyetlerinin, fosil yakıtla çalışan araçlara kıyasla daha düşük olması (Kazmaier vd., 2020) paylaşımlı skuter sistemlerinin ekonomik sürdürülebilirliğini artırmaktadır.

Tablo 6. Alt Kriter Ağırlık Değerleri

Alt Kriterler	**Ağırlık**
Güvenlik	**0.148**
Trafik Güvenliği	0.78
Ürün Güvenliği	0.22
Sağlık	**0.169**
Fiziksel Aktivite	0.82
Hava Kalitesi	0.18
Ekonomi	**0.137**
Ekonomik Fayda	0.75
Operasyonel Maliyetler	0.25
Çevresel Etkiler	**0.199**
Karbon Ayak İzi Azaltımı	0.45
Enerji Verimliliği	0.35
Atık Yönetimi	0.20
Şehir Yaşamına Katkılar	**0.199**
Trafik Yoğunluğunun Azalması	0.45
Ulaşım Çeşitliliği	0.35
Erişilebilirlik ve Kullanım Kolaylığı	0.20
Kentsel Peyzaja Etkiler	**0.148**
Estetik ve Tasarım	0.75
Altyapı Gelişimi	0.25

Tablo 6'ya göre çevresel etkiler açısından en önemli alt kriter, karbon ayak izi azaltımıdır (0.45). Bu, elektrikli skuterlerin karbon emisyonlarını azaltarak çevresel sürdürülebilirliğe büyük katkı sağladığını göstermektedir. Enerji verimliliği (0.35), elektrikli skuterlerin daha az enerji tüketerek çevreye olan olumlu katkılarını vurgulayan bir diğer önemli alt kriterdir. Şehir yaşamına katkılar kriteri altında trafik yoğunluğunun azalması (0.45), skuterlerin, şehir içi trafik sıkışıklığını azaltarak ulaşımın daha akıcı olmasını sağladığını ifade etmektedir. Ulaşım çeşitliliği (0.35), şehir içi ulaşımın farklı seçeneklerle desteklenmesini ifade etmekte ve elektrikli skuterler bu çeşitliliği artırarak ulaşım ağını genişletmektedir. Sağlık kriteri altında en yüksek ağırlığa sahip olan fiziksel aktivite (0.82), skuter kullanımının bireylerin günlük hareketliliğini artırarak sağlığı iyileştirdiğini göstermektedir. Güvenlik kriteri altında en yüksek öneme sahip olan trafik güvenliği (0.78), elektrikli skuterlerin şehir içi ulaşımda güvenli kullanımının sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Kentsel peyzaja etkiler kriteri altında estetik ve tasarım (0.75), şehirlerin daha modern ve çekici bir görünüme kavuşmasına katkı sağlamaktadır. Ekonomi kriteri altında ekonomik fayda (0.75), elektrikli skuterlerin yerel ekonomiye sağladığı katkıları ifade etmekte ve skuterler, düşük maliyetli ve verimli bir ulaşım alternatifi sunmaktadır.

Operasyonel maliyetler (0.25), skuterlerin kullanım ve bakım maliyetlerini içermekte ve düşük operasyonel maliyetler, ekonomik açıdan sürdürülebilir bir ulaşım alternatifi sunmaktadır.

Bu bulgular, elektrikli skuterlerin şehir ekosistemine katkılarını değerlendirmek için kullanılan kriterlerin ve alt kriterlerin ağırlıklarını göstermektedir. Bu ağırlıklar, şehir plancılarının, karar alıcıların ve ilgili muadil tüm aktörlerin elektrikli skuterlerin kullanımını daha etkili ve sürdürülebilir bir şekilde planlamalarına yardımcı olacaktır.

Sonuç

Bu çalışmada, elektrikli skuterlerin şehir ekosistemine olan katkılarını değerlendirmek amacıyla Bulanık AHP yöntemini kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları, elektrikli skuterlerin güvenlik, sağlık, ekonomi, çevresel etkiler, şehir yaşamına katkılar ve kentsel peyzaja etkiler gibi çok boyutlu katkılar sunduğunu ortaya koymuştur.

Çevresel etkiler (0.199) ve şehir yaşamına katkılar (0.199) kriterleri, en yüksek ağırlık değerlerine sahip olup, bu durum elektrikli skuterlerin çevresel sürdürülebilirlik ve şehir yaşamına olan olumlu katkılarının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Çevresel etkiler kriteri altında karbon ayak izi azaltımı (0.45), enerji verimliliği (0.35) ve atık yönetimi (0.20) gibi alt kriterler yer almakta olup, skuterlerin çevre dostu özelliklerini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, elektrikli skuterlerin çevresel sürdürülebilirliğe katkılarını artırmak için çevresel politikalar geliştirilmeli ve uygulanmalıdır. Elektrikli skuterlerin karbon ayak izini azaltma potansiyeli, mevcut çevre koruma stratejileri ile entegre edilebilir. Bu, şehirlerin karbon emisyonlarını azaltma hedeflerine ulaşmalarını destekleyebilir. Elektrikli skuterlerin enerji verimliliği, mevcut enerji tasarrufu programları ile entegre edilmelidir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını teşvik eden politikalar geliştirilebilir. Atık yönetimi konusunda yenilikçi çözümler geliştirilerek, skuterlerin kullanım ömrü sonunda çevreye zarar vermemesi sağlanmalıdır. Bu kapsamda elektrikli skuterlerin kullanım ömrü sonunda geri dönüşüm ve atık yönetimi süreçleri, mevcut atık yönetimi politikaları ile entegre edilebilir.

Şehir yaşamına katkılar kriteri ise trafik yoğunluğunun azalması (0.45), ulaşım çeşitliliği (0.35) ve erişilebilirlik (0.20) gibi alt kriterleri kapsamakta ve skuterlerin şehir içi ulaşımı iyileştirme potansiyelini göstermektedir. Şehir içi ulaşımın daha esnek, hızlı ve erişilebilir olmasını sağlamak için elektrikli skuterlerin entegre olduğu ulaşım planları yapılmalıdır. Bu bağlamda elektrikli skuterler, mevcut toplu taşıma sistemleri ile entegre edilebilir. Skuter istasyonları, otobüs ve metro duraklarına yakın konumlandırılarak toplu taşıma ile kolay geçiş sağlanabilir. Skuter kullanıcılarının trafikte daha güvenli bir şekilde seyahat etmelerini sağlamak için mevcut bisiklet yolları, elektrikli skuterler için genişletilerek daha güvenli ve kullanışlı hale getirilebilir. Ulaşım ağının etkin yönetimini ve skuter kullanımının verimli bir şekilde yönlendirilmesini sağlamak için akıllı şehir uygulamaları ile takip edilerek optimize edilebilir.

Sağlık kriteri (0.169), elektrikli skuterlerin fiziksel aktivite (0.82) ve hava kalitesi (0.18) üzerindeki olumlu etkilerini ifade etmektedir. Elektrikli skuter kullanımı, bireylerin günlük hareketliliğini artırarak sağlıklarını iyileştirebilir ve düşük emisyonlu yapısıyla şehirlerin hava kalitesini olumlu yönde etkileyebilir. Elektrikli skuterlerin bireysel ve çevresel sağlığa olan katkılarını artırmak için teşvik edici politikalar benimsenmeli ve kampanyalar düzenlenmelidir. Bu kampanyalar, skuterlerin fiziksel aktiviteyi artırıcı etkilerini vurgulayarak halkın bilinçlenmesine yardımcı olabilir. Kullanıcıların güvenli ve rahat bir şekilde skuter kullanmalarını sağlamak için mevcut bisiklet yolları ve park alanlarına elektrikli skuterler için özel alanlar eklenebilir. Elektrikli skuterlerin düşük emisyonlu yapısı, mevcut hava kalitesi iyileştirme programları ile entegre edilebilir. Bu programlar, skuter kullanımını teşvik ederek şehirlerin hava kalitesini artırabilir.

Güvenlik kriteri (0.148) ve kentsel peyzaja etkiler kriteri (0.148), elektrikli skuterlerin güvenlik ve estetik ile altyapı gelişimine olan katkılarını ifade etmektedir. Güvenlik kriteri, trafik güvenliği (0.78) ve ürün güvenliği (0.22) alt kriterlerini içermekte ve skuterlerin güvenli kullanımının sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Elektrikli skuterlerin güvenli kullanımını sağlamak için trafik güvenliği ve ürün güvenliği alanlarında gerekli tedbirler alınmalıdır. Bu kapsamda elektrikli

skuterlerin trafik düzenlemelerine entegre edilmesi gerekmektedir. Şehir içi trafik düzenlemeleri ve yol işaretleri, skuter kullanıcılarının güvenliğini artıracak şekilde güncellenebilir. Mevcut trafik eğitim programlarına elektrikli skuter kullanımı ile ilgili modüller eklenebilir. Bu programlar, kullanıcıların güvenli sürüş tekniklerini öğrenmelerine yardımcı olabilir. Mevcut bisiklet ve motosiklet güvenlik standartları, elektrikli skuterler için de uygulanmalıdır. Bu bağlamda zorunlu güvenlik donanımlarının kontrolü yapılmalı ve düzenli bakım kontrolleri teşvik edilmelidir.

Kentsel peyzaja etkiler kriteri ise estetik ve tasarım (0.75) ile altyapı gelişimi (0.25) gibi alt kriterleri kapsar ve skuterlerin şehir estetiği ve altyapı gelişimine olan katkılarını ifade etmektedir. Elektrikli skuterlerin şehir estetiğine ve altyapı gelişimine katkı sağlaması için mevcut/öneri kentsel tasarım projelerine elektrikli skuterlerin estetik ve fonksiyonel katkıları entegre edilmelidir. Skuter park alanları ve şarj istasyonları, şehir mobilyaları ile uyumlu ve görsel olarak çekici hale getirilebilir. Elektrikli skuter kullanımını desteklemek için gerekli altyapı yatırımları yapılmalıdır. Skuter yolları, şarj istasyonları ve bakım alanları gibi altyapılar, mevcut ulaşım altyapısına entegre edilerek kullanıcıların ihtiyaçları karşılanabilir.

Ekonomi Kriteri (0.137), elektrikli skuterlerin ekonomik fayda (0.75) ve operasyonel maliyetler (0.25) üzerindeki etkilerini içermektedir. Bu kriter, skuterlerin yerel ekonomiye olan katkılarını ve düşük maliyetli bir ulaşım alternatifi olarak ekonomik sürdürülebilirliğini değerlendirmektedir. Elektrikli skuterlerin ekonomik sürdürülebilirliğini artırmak için yerel yönetimler tarafından ekonomik teşvikler ve destekler sağlanmalıdır. Bu kapsamda elektrikli skuter paylaşım sistemlerinin kurulması ve genişletilmesi için maddi destek programları oluşturulabilir. Bu programlar, girişimcilere ve işletmecilere finansal destek sağlayarak skuter kullanımını artırabilir. Elektrikli skuter satın alımında ve kullanımında vergi indirimleri ve teşvik programları uygulanabilir. Bu tür teşvikler, hem kullanıcıların hem de işletmelerin skuterleri tercih etmelerini sağlayabilir. Elektrikli skuterlerin yerel ekonomiye olan katkıları vurgulanarak, turizm ve perakende sektörleri gibi alanlarda skuter kullanımını artırıcı politikalar geliştirilebilir.

Bu öneriler, şehir plancılarının, karar alıcıların ve ilgili muadil aktörlerin elektrikli skuterlerin kullanımını daha etkili ve sürdürülebilir bir şekilde planlamalarına yardımcı olacaktır. Elektrikli skuterlerin şehir ekosistemine olan katkıları göz önünde bulundurularak, şehirlerin daha yaşanabilir, sürdürülebilir ve sağlıklı hale getirilmesi mümkündür. Bu sayede, şehirler hem çevresel hem de ekonomik açıdan önemli kazanımlar elde edebilir ve modern ulaşım çözümleri ile daha dinamik ve yaşanabilir hale gelebilir.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Çalışma, belirli uzman görüşüne dayanarak gerçekleştirilmiş olup, bu uzmanların bireysel deneyim ve değerlendirmeleri sonuçları şekillendirmiştir. Farklı sektörlerden (örneğin çevre bilimciler, ulaşım plancıları, yerel yönetim temsilcileri) daha geniş bir uzman grubunun dahil edilmesi, çalışmanın genelleştirilebilirliğini artırabilir ve farklı bakış açılarını ortaya koyabilir. Ayrıca, çalışmada belirlenen kriterler ve alt kriterler literatür taramasına dayanarak seçilmiştir. Ancak, şehir ekosistemine etki edebilecek diğer faktörler (örneğin, sosyal kabul, kullanıcı davranışları, teknolojik entegrasyon) değerlendirme dışı bırakılmıştır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, daha kapsamlı bir saha çalışması ile geniş bir kriter havuzu oluşturularak şehir ekosistemine etki eden daha fazla faktör ele alınabilir. Son olarak, bu çalışma sadece Bulanık AHP yöntemine dayanarak gerçekleştirilmiştir. Diğer çok kriterli karar verme yöntemleri ile karşılaştırmalı analizlerin yapılması, sonuçların daha güçlü bir şekilde doğrulanmasını sağlayabilir ve farklı yöntemlerin sunduğu perspektiflerden yararlanılabilir.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda, daha geniş kapsamlı veri toplama, farklı metodolojilerin kombinasyonu ve saha çalışmaları önerilmektedir. Özellikle, elektrikli skuterlerin uzun vadeli etkilerini ve diğer mikromobilite araçları ile karşılaştırmalı avantajlarını inceleyen çalışmalar, bu araçların şehir ekosistemine olan katkılarını daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koyabilir. Bu tür araştırmalar, karar alıcıların ve şehir plancılarının daha sürdürülebilir ve etkili politikalar geliştirmesine katkıda bulunabilir.

Kaynakça

Abouelela, M., Al Haddad, C. ve Antoniou, C. (2021). Are Young Users Willing to Shift From Carsharing to Scooter–Sharing?. *Transportation Research Part D: Transport and Environment,* 95: 102821.

Aguilera-García, Á., Gómez, J. ve Sobrino, N. (2020). Exploring The Adoption of Moped Scooter-Sharing Systems In Spanish Urban Areas. *Cities, 96,* 102424. https://doi.org/10.1016/j.cities.2019.102424

Almannaa, M. H., Ashqar, H. I., Elhenawy, M., Masoud, M., Rakotonirainy, A. ve Rakha, H. (2021). A Comparative Analysis of E-Scooter and E-Bike Usage Patterns: Findings From the City of Austin, TX. *International Journal of Sustainable Transportation, 15*(7): 571-579.

Ashrafzadeh, M., Rafiei, F. M., Isfahani, N. M. ve Zare, Z. (2012). Application of fuzzy TOPSIS Method For The Selection Of Warehouse Location: A Case Study. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business, 3*(9), 655-671.

Ayhan, M. B. (2013). A Fuzzy AHP Approach For Supplier Selection Problem: A Case Study in A Gear Motor Company. *International Journal of Managing Value and Supply Chains, 4*(13).

Badeau, A., Carman, C., Newman, M., Steenblik, J., Carlson, M. ve Madsen, T. (2019). Emergency Department Visits For Electric Scooter-Related Injuries After Introduction of An Urban Rental Program. *The American Journal of Emergency Medicine, 37*(8), 1531-1533.

Baek, K., Lee, H., Chung, J. H. ve Kim, J. (2021). Electric Scooter Sharing: How Do People Value It As A Last-Mile Transportation Mode?. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 90: 102642.

Binbin (2024). Ulaşımın Eğlenceli Hali, https://www.binbin.tech/ adresinden 22.03.2024 tarihinde alınmıştır.

Bortoli, A. (2021). Environmental Performance of Shared Micromobility and Personal Alternatives Using Integrated Modal LCA. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 93: 102743.

Bortoli, A. ve Christoforou, Z. (2020). Consequential LCA For Territorial and Multimodal Transportation Policies: Method and Application to The Free-Floating E-Scooter Disruption in Paris. *Journal of Cleaner Production*, 273: 122898.

Bozzi, A. D. ve Aguilera, A. (2021). Shared E-Scooters: A Review of Uses, Health and Environmental Impacts, and Policy Implications of A New Micro-Mobility Service. *Sustainability, 13*(16): 8676.

Buckley, J. J. (1985). Fuzzy Hierarchical Analysis. *Fuzzy Sets Systems, 17*(1): 233–247.

Buehler, R., Broaddus, A., Sweeney, T., Zhang, W., White, E. ve Mollenhauer, M. (2021). Changes in Travel Behavior, Attitudes, and Preferences Among E-Scooter Riders and Nonriders: First Look at Results From Pre and Post E-Scooter System Launch Surveys at Virginia Tech. *Transportation Research Record, 2675*(9): 335-345.

Cano-Moreno, J. D., Islán, M. E., Blaya, F., D'Amato, R., Juanes, J. A. ve Soriano, E. (2021). E-scooter Vibration Impact on Driver Comfort and Health. *Journal of Vibration Engineering & Technologies,* 1-15.

Chang, C. C., Wu, F. L., Lai, W. H. ve Lai, M. P. (2016). A Cost-Benefit Analysis of The Carbon Footprint With Hydrogen Scooters and Electric Scooters. *International Journal of Hydrogen Energy, 41*(30): 13299-13307.

Chang, D. Y. (1996). Applications of The Extent Analysis Method on Fuzzy AHP. *European Journal of Operational Research, 95*(3), 649-655.

Chen, C. ve Huang, J. (2019). Deriving Fuzzy Weights of The Fuzzy Analytic Network Process Via Fuzzy Inverse Matrix. *Mathematics,* 7(10): 914.

Chou, C. ve Yu, K. (2013). Application of A New Hybrid Fuzzy AHP Model to The Location Choice. *Mathematical Problems in Engineering,* 2013: 1-12.

Cicchino, J. B., Kulie, P. E. ve McCarthy, M. L. (2021). Severity of E-Scooter Rider Injuries Associated With Trip Characteristics. *Journal of Safety Research,* 76: 256-261.

Davies, N., Blazejewski, L. ve Sherriff, G. (2020). The Rise of Micromobilities at Tourism Destinations. *Journal of Tourism Futures, 6*(3): 209-212.

della Mura, M., Failla, S., Gori, N., Micucci, A. ve Paganelli, F. (2022). E-Scooter Presence in Urban Areas: Are Consistent Rules, Paying Attention and Smooth Infrastructure Enough for Safety?. *Sustainability, 14*(21): 14303.

Deveci, M., Gokasar, I., Pamucar, D., Chen, Y. ve Coffman, D. M. (2023). Sustainable E-scooter Parking Operation in Urban Areas Using Fuzzy Dombi Based RAFSI Model. *Sustainable Cities And Society*, 91: 104426.

Dias, G., Arsenio, E. ve Ribeiro, P. (2021). The Role of Shared E-Scooter Systems in Urban Sustainability and Resilience During The Covid-19 Mobility Restrictions. *Sustainability*, *13*(13): 7084.

Dias, G., Ribeiro, P. ve Arsenio, E. (2024). Determinants of Shared E-Scooter Usage and Their Policy Implications. Findings From A Survey in Braga, Portugal. *European Transport Research Review*, *16*(1). https://doi.org/10.1186/s12544-024-00642-4.

DuPuis, N., Griess. J. ve Klein, C. (2019). Micromobility in Cities: A History And Policy Overview, https://trid.trb.org/View/1603755 adresinden 29.03.2024 tarihinde alınmıştır.

Duran-Rodas, D., Chaniotakis, E. ve Antoniou, C. (2019). Built Environment Factors Affecting Bike Sharing Ridership: Data-Driven Approach For Multiple Cities. *Transportation Research Record*, *2673*(12), 55-68.

Fang, K., Agrawal, A. W., Steele, J., Hunter, J. J. ve Hooper, A. M. (2018). Where Do Riders Park Dockless, Shared Electric Scooters? Findings From San Jose, California. https://scholarworks.sjsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1250&context=mti_publications adresinden 23.03.2024 tatihinde alınmıştır.

Félix, R., Orozco-Fontalvo, M. ve Moura, F. (2023). Socio-Economic Assessment of Shared E-Scooters: Do The Benefits Overcome The Externalities?. *Transportation Research Part D: Transport And Environment*, 118, 103714.

Gioldasis, C., Christoforou, Z. ve Katsiadrami, A. (2024). Usage Factors Influencing E-Scooter Energy Consumption: An Empirical Investigation. *Journal of Cleaner Production*, 452: 142165.

Glavić, D., Trpković, A., Milenković, M. ve Jevremović, S. (2021). The E-Scooter Potential To Change Urban Mobility—Belgrade Case Study. *Sustainability*, *13*(11): 5948.

Glenn, J., Bluth, M., Christianson, M., Pressley, J., Taylor, A., Macfarlane, G. S. ve Chaney, R. A. (2020). Considering The Potential Health Impacts of Electric Scooters: An Analysis of User Reported Behaviors in Provo, Utah. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *17*(17), 6344.

Gössling, S. (2020). Integrating E-Scooters in Urban Transportation: Problems, Policies, and The Prospect of System Change. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 79: 102230.

Hardt, C. ve Bogenberger, K. (2019). Usage of E-scooters in Urban Environments. *Transportation Research Procedia*, 37: 155-162.

Hollingsworth, J., Copeland, B. ve Johnson, J. X. (2019). Are E-Scooters Polluters? The Environmental Impacts of Shared Dockless Electric Scooters. *Environmental Research Letters*, *14*(8): 084031.

hop (2024). Şehrin Keyfini Sür, https://hoplagit.com/ adresinden 11.04.2024 tarihinde alınmıştır.

Horrigmo, A. M. J. (2012). The Death and Life of Great American Cities. *Stat &Amp; Styring*, *22*(4): 57-58.

Hosford, K. ve Winters, M. (2018). Who Are Public Bicycle Share Programs Serving? An Evaluation of The Equity of Spatial Access To Bicycle Share Service Areas in Canadian Cities. *Transportation Research Record*, *2672*(36), 42-50.

Hosseinzadeh, A., Algomaiah, M., Kluger, R. ve Li, Z. (2021). Spatial Analysis of Shared E-Scooter Trips. *Journal of Transport Geography*, 92: 103016.

Huang, F. H. (2022). Influence of Reduced Air Pollution Source Emission Information on User Behavioural Intention Towards E-Scooter Products. *Promet-Traffic & Transportation*, *34*(1): 53-67.

Huo, J., Yang, H., Li, C., Zheng, R., Yang, L. ve Wen, Y. (2021). Influence of The Built Environment on E-Scooter Sharing Ridership: A Tale of Five Cities. *Journal of Transport Geography*, 93: 103084.

Ishaq, M., Ishaq, H. ve Nawaz, A. (2022). Life Cycle Assessment of Electric Scooters For Mobility Services: A Green Mobility Solutions. *International Journal of Energy Research*, *46*(14): 20339-20356.

James, O., Swiderski, J. I., Hicks, J., Teoman, D. ve Buehler, R. (2019). Pedestrians and E-Scooters: An Initial Look At E-Scooter Parking and Perceptions By Riders And Non-Riders. *Sustainability*, *11*(20): 5591.

Jijo, MK., Liu, M., Seeder, S. ve Li, H. (2019). Analysis of E-Scooter Trips And Their Temporal Usage Patterns. Institute of Transportation Engineers. *ITE Journal, 89*(6): 44-49.

Kahraman, C., Cebeci, U. ve Ulukan, Z. (2003). Multi-criteria Supplier Selection Using Fuzzy AHP. *Logistics Information Management, 16*(6), 382-394.

Kazmaier, M., Taefi, T. T. ve Hettesheimer, T. (2020). Techno-Economical and Ecological Potential of Electric Scooters: A Life Cycle Analysis. *European Journal of Transport And Infrastructure Research, 20*(4): 233-251.

Krier, C., Chrétien, J., Lagadic, M. ve Louvet, N. (2021). How Do Shared Dockless E-Scooter Services Affect Mobility Practices in Paris? A Survey-Based Estimation of Modal Shift. *Transportation Research Record: Journal of the Transportation Research Board, 2675*(11), 291-304.

Laa, B. ve Leth, U. (2020). Survey of E-Scooter Users in Vienna: Who They Are and How They Ride. *Journal of Transport Geography,* 89: 102874.

Lee, H., Baek, K., Chung, J. H. ve Kim, J. (2021). Factors Affecting Heterogeneity in Willingness To Use E-Scooter Sharing Services. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 92: 102751.

Lentzen, M. P., Grandoch, A., Buller, J., Kreppel, M., Zöller, J. E. ve Zirk, M. (2021). Mandible Fractures Associated With The Introduction of An E-Scooter-Sharing System. *Journal of Craniofacial Surgery, 32*(4): 1405-1408.

Leurent, F. (2022). What Is The Value of Swappable Batteries For A Shared E-Scooter Service?. *Research in Transportation Business & Management*, 45: 100843.

Mayhew, L. J. ve Bergin, C. (2019). Impact of E-Scooter Injuries on Emergency Department Imaging. *Journal of Medical Imaging And Radiation Oncology, 63*(4), 461-466.

Milakis, D., Gedhardt, L., Ehebrecht, D. ve Lenz, B. (2020). Is Micro-Mobility Sustainable? An Overview of Implications For Accessibility, Air Pollution, Safety, Physical Activity and Subjective Wellbeing. *Handbook of Sustainable Transport*, 180-189.

Moftakhar, T., Wanzel, M., Vojcsik, A., Kralinger, F., Mousavi, M., Hajdu, S., … ve Starlinger, J. (2020). Incidence And Severity of Electric Scooter Related Injuries After Introduction of An Urban Rental Programme in Vienna: A Retrospective Multicentre Study. *Archives of Orthopaedic and Trauma Surgery, 141*(7), 1207-1213.

Moreau, H., de Jamblinne de Meux, L., Zeller, V., D'Ans, P., Ruwet, C. ve Achten, W. M. (2020). Dockless E-Scooter: A Green Solution For Mobility? Comparative Case Study Between Dockless E-Scooters, Displaced Transport, and Personal E-Scooters. *Sustainability*, *12*(5): 1803.

Namiri, N. K., Lui, H., Tangney, T., Allen, I. E., Cohen, A. J. ve Breyer, B. N. (2020). Electric Scooter Injuries and Hospital Admissions in The United States, 2014-2018. *JAMA Surgery, 155*(4), 357.

Neven, A., Verstrael, A., Janssen, A. ve Dendale, P. (2020). Transport As A New Avenue For CV Prevention in City Dwellers: How To Kill Two Birds With One Stone?. *European Heart Journal, 41*(7),816–817.

Nikiforiadis, A., Paschalidis, E., Stamatiadis, N., Raptopoulou, A., Kostareli, A. ve Basbas, S. (2021). Analysis of Attitudes and Engagement of Shared E-Scooter Users. *Transportation Research Part D: Transport And Environment*, 94: 102790.

Oeschger, G., Carroll, P. ve Caulfield, B. (2020). Micromobility and Public Transport Integration: The Current State of Knowledge. *Transportation Research Part D: Transport and Environment,* 89: 102628.

Öztaş Karlı, R. G. ve Çelikyay, S. (2022). Current trends in smart Cities: Shared micromobility. In The Proceedings of the International Conference on Smart City Applications, Castelo Branco, pp. 187-198.

Öztaş Karlı, R. G., Karlı, H. ve Çelikyay, H. S. (2022). Investigating The Acceptance of Shared E-Scooters: Empirical Evidence From Turkey. *Case Studies on Transport Policy*, *10*(2): 1058-1068.

Park, S. Y., Ham, S. W. ve Kim, D. K. (2023). User Segmentation Based on Travel Regularity in E-Scooter Sharing Service. *Transportation Research Record, 2677*(7): 290-306.

Reck, D. J., Haitao, H., Guidon, S. ve Axhausen, K. W. (2021). Explaining Shared Micromobility Usage, Competition and Mode Choice By Modelling Empirical Data From Zurich, Switzerland. *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 124: 102947.

Saaty TL. (2000). *Fundamentals of Decision Making And Priority Theory With The Analytic Hierarchy Process*, RWS Publications.

Sanders, R. L., da Silva Brum-Bastos, V. ve Nelson, T. A. (2022). Insights From A Pilot Investigating The Impacts of Shared E-Scooter Use on Physical Activity Using A Single-Case Design Methodology. *Journal of Transport & Health*, 25: 101379.

Santos, G. (2018). Sustainability and Shared Mobility Models. *Sustainability*, *10*(9): 3194.

Severengiz, S., Finke, S., Schelte, N. ve Forrister, H. (2020). Assessing The Environmental Impact of Novel Mobility Services Using Shared Electric Scooters As An Example. Procedia Manufacturing, 43, 80-87.

Severengiz, S., Schelte, N. ve Bracke, S. (2021). Analysis of The Environmental Impact of E-Scooter Sharing Services Considering Product Reliability Characteristics and Durability. *Procedia CIRP*, 96: 181-188.

Shaheen, S., Cohen, A., Chan N. ve Bansal, A. (2020). *Sharing Strategies: Carsharing, Shared Micromobility (Bikesharing and Scooter Sharing), Transportation Network Companies, Microtransit, and Other Innovative Mobility Modes*, E. Deakin (Ed.), In *Transportation, Land Use, And Environmental Planning* (237-262), Elsevier.

Singh, P., Jami, M., Geller, J., Granger, C., Geaney, L. ve Aiyer, A. (2022). The Impact of E-Scooter Injuries: A Systematic Review of 34 Studies. *Bone & Joint Open*, *3*(9): 674-683.

Smith, C. S. ve Schwieterman, J. P. (2018). E-scooter Scenarios: Evaluating The Potential Mobility Benefits of Shared Dockless Scooters in Chicago. https://las.depaul.edu/centers-and-institutes/chaddick-institute-for-metropolitan-development/research-and-publications/Documents/E-ScooterScenariosMicroMobilityStudy_FINAL_20181212.pdf adresinden 29.03.2024 tarihinde alınmıştır.

Speak, A., Taratula-Lyons, M., Clayton, W. ve Shergold, I. (2023). Scooter Stories: User and Non-User Experiences of A Shared E-Scooter Trial. *Active Travel Studies*, 3(1).

Trivedi, T. K., Liu, C., Antonio, A. L. M., Wheaton, N., Kreger, V., Yap, A., ... ve Elmore, J. G. (2019). Injuries Associated With Standing Electric Scooter Use. *JAMA Network Open*, *2*(1), e187381-e187381.

Uchida, K., Blakey, R. V., Burger, J. R., Cooper, D. S., Niesner, C. A. ve Blumstein, D. T. (2021). Urban Biodiversity and The Importance of Scale. *Trends in Ecology & Evolution*, *36*(2): 123-131.

Uluk, D., Lindner, T., Dahne, M., Bickelmayer, J. W., Beyer, K., Slagman, A., ... ve Gerlach, U. A. (2021). E-scooter Incidents in Berlin: An Evaluation of Risk Factors and Injury Patterns. *Emergency Medicine Journal*, *39*(4): 295-300.

Van Laarhoven, P. J. ve Pedrycz, W. (1983). A Fuzzy Extension Of Saaty's Priority Theory. *Fuzzy Sets And Systems*, *11*(1-3), 229-241.

Wang, K., Qian, X., Fitch, D. T., Lee, Y., Malik, J. ve Circella, G. (2023). What Travel Modes Do Shared E-Scooters Displace? A Review of Recent Research Findings. *Transport Reviews*, *43*(1): 5-31.

Wang, Y., Wu, J., Chen, K. ve Liu, P. (2021). Are Shared Electric Scooters Energy Efficient?. *Communications in Transportation Research*, 1: 100022.

Weschke, J., Oostendorp, R. ve Hardinghaus, M. (2022). Mode Shift, Motivational Reasons, and Impact on Emissions of Shared E-Scooter Usage. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 112: 103468.

White, E., Guo, F., Han, S., Mollenhauer, M., Broaddus, A., Sweeney, T., ... ve Buehler, R. (2023). What Factors Contribute To E-Scooter Crashes: A First Look Using A Naturalistic Riding Approach. *Journal of Safety Research*, 85: 182-191.

Zadeh, L. (1965). Fuzzy Sets. *Inform Control*, 8: 338-353.

Zakhem, M. ve Smith-Colin, J. (2021). Micromobility Implementation Challenges and Opportunities: Analysis of E-Scooter Parking and High-Use Corridors. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 101: 103082.

Zuniga-Garcia, N., Juri, N. R., Perrine, K. A. ve Machemehl, R. B. (2021). E-Scooters in Urban Infrastructure: Understanding Sidewalk, Bike Lane, and Roadway Usage From Trajectory Data. *Case Studies on Transport Policy*, *9*(3): 983-994.

Katkı oranı beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür

Makale, 1919B012321344 numaralı ve "Elektrikli Skuterlerin Şehir Ekosistemine Katkısı: Bulanık AHP Perspektifi" başlıklı proje tarafından üretilmiştir. Proje, TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı (BİDEB) tarafından yürütülen 2209-A Lisans Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı (TÜBİTAK 2209A) kapsamında desteklenmiştir. Bu kapsamda destekleri için TÜBİTAK'a teşekkür ederiz.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Taşkıran, Y. (2025). "Ajitatör Kavramı Odağında Yeni Medyada Trol Olgusu: Muhalif X Hesapları Üzerine Bir İnceleme", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 342-360. **Gönderim Tarihi**: 08.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 30.12.2024-20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1592573

Yazar/Author

Yusuf TAŞKIRAN*

Makale Adı/Article Name

Ajitatör Kavramı Odağında Yeni Medyada Trol Olgusu: Muhalif X Hesapları Üzerine Bir İnceleme

Troll Phenomenon in New Media Focusing on the Consept of Agigator: A Study on Opposition X Accounts

ÖZ

Kışkırtıcı anlamına da gelen ajitatör, bireylerin duyumsamış olduğu huzursuzlukları ve memnuniyetsizlikleri dile getirerek, onları etkilemeye, yönlendirmeye ve harekete geçirmeye çalışan bir figür olarak tanımlanabilir. Kitleleri manipüle etmeye ve kışkırtmaya çalışan ajitatörler, tarihsel süreç içerisinde hep var olmuşlar ve yaşadıkları dönemin teknolojik araçlarıyla bu amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Günümüzde ise sayısal enformasyon teknolojilerindeki gelişmeler, bireylerin pasif bir düzeyden aktif bir konuma geçmelerine ve daha çok etkileşimde bulunmalarına imkân sağlayarak yeni medya kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu dönüşüme bağlı olarak, geleneksel ajitatör figürünün yerini de zamanla internet trolü almıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacını, günümüzde yeni medya ve yeni iletişim teknolojilerinin gelişimiyle sosyal medya platformlarında ortaya çıkan trol hesapların ajitatörle olan benzerliklerinin ortaya çıkarılması oluşturmaktadır. Çalışmanın analiz bölümü için seçilen ajitatör nitelikli trol hesapların (*Ankara Kuşu, Jon Sinov, Türkiye Gerçekleri*) X platformu üzerinden 15.12.2023-15.01.2024 tarihleri arasında paylaştıkları gönderiler içerik çözümlemesi yöntemiyle analiz edilmiş ve ajitatör olduğu düşünülen figürlerin, trol hesaplar aracılığıyla kitleleri manipüle etme ve yönlendirme çabalarını sosyal medya üzerinden nasıl sürdürdüğü de çalışmanın bulguları doğrultusunda ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ajitatör, Manipülatör, Yeni Medya, Trol, İçerik Analizi.

ABSTRACT

The term "agitator," which also means provocative, can be defined as a figure who attempts to influence, direct, and motivate individuals by voicing their discomforts and dissatisfactions. Agitators, who aim to manipulate and provoke crowds, have existed throughout history and have always tried to achieve their goals using the technological tools available in their time. Today, advancements in digital information technologies have enabled individuals to transition from passive to active roles, allowing for more interaction and giving rise to the concept of new media. As a result of this transformation, the traditional agitator figure has gradually been replaced by the internet troll. In this context, the aim of this study is to reveal the similarities between the agitator figure and troll accounts that emerged on social media platforms with the development of new media and new communication technologies. For the analysis section of the study, posts shared by selected agitator-type troll accounts (Ankara Kuşu, Jon Sinov, Türkiye Gerçekleri) on the X platform between 15.12.2023 and 15.01.2024 were analyzed through content analysis, and the ways in which these agitator figures continue their efforts to manipulate and direct crowds through troll accounts on social media were presented in line with the study's findings.

Keywords: Agitator, Manipülatör, New Media, Troll, Content Analysis.

* Doktorant, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü/Gazetecilik Anabilim Dalı, yusuf.taskiran89@outlook.com

Extended Abstract

The concept of agitator refers to figures who articulate individual unrest to influence, guide, and mobilize the masses. Throughout history, agitators have sought to manipulate crowds using the technological tools of their time. These figures have voiced existing societal problems, appealed to the emotions of the public, and motivated them to take action. Today, with the widespread proliferation of digital communication technologies, internet trolls have taken the place of traditional agitators. This study aims to examine the similarities between troll accounts emerging on social media platforms and agitators in light of the development of new media and communication technologies. Historically, agitators have addressed societal dissatisfaction by speaking the language of the people to guide the masses. In this process, mass communication tools have evolved, changing the ways in which agitators disseminate their messages. For instance, mass media such as newspapers, radio, and television have enabled agitators to reach broader audiences. Leo Löwenthal and Norbert Guterman (1940/1970), in their studies on the concept of the agitator, have analyzed the speeches of pro-fascist and anti-communist leaders utilizing the technological opportunities of their time. Today, new communication technologies have transformed the manipulation techniques of agitators. New media enhances the potential for interaction, transforming users from passive spectators to active participants. Social media platforms facilitate content creation and sharing, making societal discussions more dynamic. In this context, anonymous troll accounts behave similarly to agitators with their oppositional and manipulative thoughts. Troll accounts attract attention with their ability to reach large audiences and shape social perceptions. Particularly, the interactive nature of social media provides an appropriate ground for trolls wishing to assume the role of agitators. There is a limited number of studies that directly address the concept of the agitator in the literature. For instance, Demirci (2024) discusses Ümit Özdağ's rhetoric in an agitative style, while Taş (2019) compares contemporary authoritarian populist discourses with those of the 1930s. Lewis (2023) investigates the effects of digital media on radicalization, while Özdal and Hoveida (2021) evaluate the rise of authoritarian leaders within neoliberalism through the lens of the agitator concept. These studies provide important references for understanding the contemporary reflections of the agitator concept. In this study, three troll accounts (Ankara Kuşu, Jon Sinov, Türkiye Gerçekleri) that are thought to possess agitator characteristics were analyzed based on their posts on the X platform between December 15, 2023, and January 15, 2024. The content analyses aimed to identify the new forms adopted by agitators through social media today. This process is significant for understanding the societal impact potential of troll accounts. The analyses revealed the capabilities of troll accounts to manipulate their followers on political, economic, moral, and cultural issues. It was observed that the three accounts shared posts on specific themes and garnered high levels of engagement within those themes. For instance, Ankara Kuşu focused more on moral and cultural issues, while Jon Sinov concentrated on political and cultural matters. Türkiye Gerçekleri, on the other hand, focused on economic and political topics. This situation supports the notion that troll accounts strive to draw their followers into their own ideological realms. Troll accounts seek to establish trust with their followers by presenting themselves as one of the people. For instance, Ankara Kuşu describes itself as "a humble worker, a retired intellectual," while other accounts employ similar approaches to show their efforts to integrate with the public. Such expressions help followers to form an emotional bond with these accounts, thereby increasing their influence. In particular, this kind of sincere language fosters a sense of belonging among followers, strengthening the impact of agitation. Furthermore, it was observed that troll accounts exhibit sensitivity to political events and continuously seek to engage with current issues. This dynamic enhances the influence of troll accounts over their followers and allows them to shape the thoughts of the masses. Specifically, their instantaneous reactions to social events attract followers' attention and increase interaction rates. Thus, troll accounts possess the potential to quickly and effectively alter social perceptions. In conclusion, the new forms assumed by the figure of the agitator through troll accounts have been identified through content analyses. Troll accounts exhibit their abilities to manipulate crowds and assume the role of agitators on social media. This study provides a significant contribution to understanding the manifestations of the agitator concept in contemporary contexts and the impact of new communication technologies. In the digital age, the new forms of agitators have become tools that shape societal dynamics, presenting a rich area for future research. The opportunities presented by new media and communication technologies are redefining the concept of agitation and changing forms of social interaction. In this context, the effects of troll accounts on social media should be examined not only as individual phenomena but also as societal occurrences. Future comprehensive studies on these topics will shed light on the evolution of the agitator concept in the digital age. Such studies could contribute to both academic literature and social consciousness, aiding in the development of media literacy.

Giriş

Kışkırtıcı, fitne çıkaran, manipülatör vb. anlamlarına gelen ajitatörler, geçmişten günümüze farklı kimlikler ve karakterler ekseninde kitleleri yönlendirmek adına çoğu zaman hep var olmuşlardır. Kitleleri belli duygu, düşünce ve inançları çerçevesinde manipüle etmeye çalışarak onları etkilemeye ve yönlendirmeye sevk etmek için uğraşlar vermiştir. Dönemin şartları doğrultusunda kitleleri söylemleriyle etkilemeye ve onları kendi düşünce düzlemi dahilinde harekete geçirmeye çalışmıştır. Ajitatör, kitleleri yönlendirmek ve etkilemek için onların diliyle konuşur, kendisinin de halktan biri olduğunu söyler ve kitlelerin içlerinde beslemiş oldukları memnuniyetsizlikleri dile getirme cesaretini göstererek bir yol gösterici ya da önder karakteri sergilemeye çalışır.

Tarihsel süreç içerisinde, yaşanılan dönemin teknolojik imkanları doğrultusunda kitleler birbirleriyle farklı iletişim kanalları ve araçları ile iletişim kurmaya ve birbirlerini etkilemeye çalışmışlardır. Ajitatör olduğu düşünülen kişiler de yukarı da bahsi geçen teknikleri sergilemeye çalışırken dönemin teknolojik imkanları dahilinde hareket etmeye çalışmışlardır. Kavramın öncü ismi olarak kabul edilen Leo Löwenthal ve Norbert Guterman (1949/1970), *Prophets of Deceit: The Study of the Techniques of the American Agitator (Aldatmanın Peygamberleri: Amerikan Ajitatörünün Teknikleri Üzerine Bir Çalışma)* adlı eserlerinde ajitatör kavramı üzerine incelemelerde bulunmuşlardır. Bu çalışma 1943 yılında Frankfurt Okulu düşünürlerinden Max Horkheimer tarafından yürütülen *Önyargı Üzerine Çalışmalar* başlığı altında beş ciltlik serinin birini oluşturmaktadır. Löwenthal ve Guterman, çalışmalarında, dönemin pro-faşist, anti-komünist, anti-semitist liderlerin ve politikacıların makalelerini, kitaplarını, radyo konuşmalarını ve bildiri metinlerini analize tabi tutmuşlardır (Taş, 2022: 86-88). Löwenthal ve Guterman, ajitatör olduğu düşünülen kişileri analiz ederken yukarıda da belirtildiği üzere dönemin teknolojik araçlarını kullanmışlardır. Bu doğrultuda kitaplar, makaleler ve radyo yayınları üzerinden bu kişilerin söylemlerini analiz etmeye çalışmışlardır.

Ancak günümüze doğru gelindiğinde ise teknolojinin gelişmesine paralel olarak insanların birbirleriyle olan iletişim biçimleri de değişiklik göstermeye başlamıştır. Web teknolojilerinin gelişimiyle bağlantılı bir şekilde yeni medya ve yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesi, ajitatör olduğu düşünülen kişilerin de manipüle etme biçimlerini dönüşüme uğratmıştır. Özellikle yeni medyanın hız, etkileşimsellik ve interaktif yapısı bu dönüşümü daha da hızlandırmıştır. Geleneksel medyaya kıyasla yeni medya ile birlikte kullanıcılar pasif bir yapıdan aktif bir yapıya geçmeye başlamıştır. Geleneksel medyada üretilen içerikleri koşulsuz bir şekilde alımlayan izleyici, gelişen yeni medya teknolojileri ile bu durumu tersine çevirmeye başlamıştır. Yeni medya ile birlikte gelişen sosyal medya platformları geleneksel medyanın birçok farklı araçlarında üretilen içeriklerini tek bir portal altında birleştirmiştir. Sosyal medya platformlarında üretilen içeriklere beğeni ve yorum göndermeye, bu içerikleri başkalarıyla paylaşmaya ve kendi içeriklerini üretmeye başlayan kullanıcılar sürece aktif bir şekilde katılım sağlamaya başlamışlardır.

Sosyal medya platformlarının küresel çapta etkin bir şekilde kullanımı, bireylerin kimliklerinin de akışkan hale gelmesini sağlamıştır. Kullanıcılar kimliklerini istedikleri şekillerde, doğuştan gelen özelliklerinin ve karakterlerinin aksine ya da gerçeği yansıtacak biçimde kendi avatarlarını oluşturmaya başlamışlardır. Oluşturulan bu yeni kimlikleri sayesinde kullanıcılar içerik üretmeye ve oluşturulan diğer içeriklerle etkileşime girmeye başlamışlardır. Oluşturulan bu yeni kimlik tiplerinden birini de anonim bir şekilde hareket eden trol hesaplar temsil etmektedir. Sanal mecralarda trol kavramı da ajitatör olduğu varsayılan kişiliklerle benzerlik göstermektedir. Bu doğrultuda trol ya da troller muhalif düşünceye sahip, saldırgan, kışkırtma ve manipüle etme amacı güden kişiler olarak tanımlanabilir. Yapılan açıklamaların odağında, bu çalışmanın konusunu, ajitatörün yeni iletişim teknolojilerinin gelişimi bağlamında trol hesaplar üzerinden günümüzde almış olduğu yeni biçim oluşturmaktadır.

Ajjitatör konusu ile alakalı literatür incelendiğinde konu ile ilgili yapılan çalışmaların kısıtlı olduğu görülmektedir. Demirci (2024), Adorno'nun sosyopsikolojik analizi bağlamında ajitatör

olarak nitelendirdiği Ümit Özdağ'ın söylemlerini ajitatif bir üslupla ele almış ve Özdağ'ın sığınmacılara yönelik söylemlerinde yeni faşizmin unsurlarını barındırdığı ve bu durumunda sosyal medya ile birlikte hızla gündem olma potansiyeli taşıdığını ortaya koymuştur. Taş (2019), Frankfurt Okulu düşünürlerinin 1930'lar ve 1940'larda otoritaryenizm üzerine yapmış oldukları çalışmalar ile günümüz otoritaryen popülist söylemleri arasında paralellikler kurmuştur. Dönemin ABD başkanı Donald Trump destekçisi bir medya aktörü olan Nicholas J. Fuentes'in düşman olarak etiketlediği gruplara yönelik söylemlerinin 1940'ların ajitatör tarzını yansıttığını ve bu tür söylemlerin sosyal medya aracılığıyla yayılarak günümüz kamu politikalarını etkileyen önemli bir unsur haline geldiğini eleştirel bir perspektifle açıklamıştır. Taş (2022), günümüzde propagandanın yeniden güçlendiğini, yalan haber, dezenformasyon gibi olgularla yeniden karşımıza çıktığını ve yeni medya ile birlikte propagandanın bu güncel halini ajitatör kavramı ekseninde ortaya koymuştur. Lewis (2023), dijital medyanın aşırı radikalleşmesinin antifaşist eğitimler aracılığıyla nasıl azaltılabileceğini, Frankfurt Okulu düşünürlerinin faşizm ve ajitasyon teorileri ile ajitatör kavramına atıfta bulunarak ele almış ve gençlerdeki pro-faşist eğilimleri azaltmaya yönelik bir dizi soru sormuştur. Özdal ve Hoveida (2021), neoliberalizm içerisinde otoriter liderlerin yükselişini ajitatör kavramına atıfta bulunarak incelemişler ve sonuç olarak neoliberalizmin otoriter eğilimleri nasıl beslediğini ve ajitatörlerin bu durumu nasıl kullandıklarını açıklamışlardır. Jenemann (2019), 1930'lar ve 1940'lardaki radyo araştırmalarının, çağdaş yayın tarihi için yaratmış olduğu zorlukları ajitatör kavramına da atıfta bulunarak açıklamıştır. O dönemlerde radyo içeriklerine çok fazla odaklanılmaması sonucunda önemli metinlerin kaybolduğunu, fakat Frankfurt Okulu düşünürlerinin sağcı radyo ajitatörlerinin tekniklerini anlamak için yapmış oldukları çalışmaların önemli verilerin korunmasına yardımcı olduklarını da ifade etmiştir. Görüldüğü üzere literatürde ajitatör kavramının doğrudan ele alındığı çalışmaların azlığı, bu kavramın genellikle otorite, otoriter kişilik ve propaganda ile ilişkilendirilmesi, ayrıca seçim süreçleriyle ilgili araştırmalarda kullanılması, bu çalışmanın gerekliliğini ve önemini ortaya koymuştur. Ayrıca, ajitatör olarak değerlendirilen trol hesapların kitleleri etkileme davranışlarının incelenmesi, sanal içeriklerin manipüle edilebilirliğini sorgulama ihtiyacını doğurmakta ve bu durum toplumsal düzenin korunmasına katkı sağlayarak çalışmanın yaygın bir etki yaratma potansiyelini ortaya koymaktadır.

1. Kök Bir Kavram Olarak Ajitatör

Kavram olarak Fransızcada kışkırtıcı ve fitne çıkaran anlamlarına gelen ajitatör, bazen propagandacı ya da demagog yerine de kullanılır ve kitleleri manipüle ederek onların memnuniyetsizliklerini ve öfkelerini harekete geçirmeye çalışır. (Keskin, 2014: 17). Ajitatörün manipülasyon tekniğini ise kitlelerin içlerinde bulunan belirsiz duygu, düşünce ve inançları, belirli inançlara dönüştürmesi oluşturmaktadır. Başka bir deyişle bir arabulucu gibi hareket eden ajitatör, halihazırda kitlelerin içerisinde var olan belli başlı önyargıları ve eğilimleri şekillendirerek, bunları eylemlere dönüştürmektedir (Löwenthal ve Guterman, 1970: 7). Yerel düzeyde etkinlik alanı bulunan ajitatörler, kitleleri peşinden sürükleyen bir lider imajının aksine, daha çok sahte bir ilaç şarlatanını anımsatırlar. Kitlelerin köklü bir değişikliğe karşı olan korku, belirsizlik ve kararsızlık gibi hisleri üzerine harekete geçen ajitatörler, bir sahtekarın pek çok karakteristik özelliğini bünyesinde barındırmaktadır (Löwenthal ve Guterman, 1970: 4).

Ajitatörler, kitlelerin öfkesini ve hoşnutsuzluğunu uyandırmaya çalışarak, geriye kalan açıklama ve yönlendirmeleri propagandacıya bırakır. Bu doğrultuda propagandacı basılı materyallerle etkili olmaya çalışırken, ajitatör sarf ettiği sözlerle kitleler üzerinde etki bırakmaya çalışır (Keskin, 2014: 17). Kelime anlamı olarak propaganda, bir düşünceyi ya da davranışı yaymak anlamında tanımlanabilir. Propagandacı da önceden özenle hazırlamış olduğu söylemlerini, bireylerin yönlendirilmesinde etkili bir şekilde kullanmaya çalışır. Bu söylemlerini birer propaganda malzemesine dönüştüren propagandacı, hitap ettiği kitlenin duygu, düşünce ve arzularını yönlendirmeye ve onları kendi düşünce düzlemine çekmek için uğraş verir (Karakuş, 2021: 466). Ancak propagandacı tek bir kişiye ya da küçük topluluklara birçok düşünceyi empoze etmeye çalışırken; ajitatör bir tek ya da en fazla birkaç düşünceyi daha büyük bir kitleye

aşılamaya çalışır (Aslan, 2017: 189). Propagandacının atmış olduğu sloganlardan farklı bir şekilde, ajitatörün ajite edici söylemleri doğrudan izleyicilerin ya da takipçilerinin eğilimlerini yansıtır. Ajitatör takipçilerinin karşısına dışarıdan biri gibi değil de onlardan biriymiş gibi yaklaşarak, onu takip edenlerin en derin duygu ve düşüncelerini ifade eden biri gibi görünür. Kısacası takipçilerinin içlerinde hazır bir şekilde uyanmayı bekleyen düşünceleri harekete geçirmeye çalışır (Löwenthal ve Guterman, 1970: 5). Bu doğrultuda ajitatörün, ajite edici söylemleri ile kitleleri kendi fikirleri etrafında buluşturmak için bir psikolojik savaş içerisine giriştiği de söylenebilir.

Somut hedeflerin yerini soyut hedeflere bıraktığı, düşüncelerin ele geçirilmesinde sıkça başvurulan yöntemlerden biri de psikolojik savaş tekniğidir. Psikolojik savaş, bireyin ya da topluluğun ötekine karşı olan düşüncelerini kendi çıkarları doğrultusunda kabul ettirebilme çabasıdır. Amaç ise ötekinin duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını değiştirmektir. Bu değişim de siyasi, ekonomik, askeri ve teknolojik alanlarda yapılan faaliyetler yardımıyla gerçekleştirilmeye çalışılır (Ölçekçi, 2018: 435). Görüldüğü üzere ajitatör, kitleleri etkilemek ve onları kendi düşünce düzlemine çekebilmek için psikolojik savaş tekniklerinden de faydalanmaya çalışmaktadır.

Ajitasyon kavramı üzerine araştırmalarda bulunan Leo Löwenthal (1970) kavramı, kamusal aktivitelerin kendine has biçimleri, ajitatörü de toplumsal değişimlerin belirli tipteki sözcüsü olarak tanımlamaktadır. Löwenthal'e göre ajitatör, devrimci ya da reformcudan tamamen farklıdır. Çünkü toplumsal değişimlerin sözcülüğünü yapan ajitatörün faaliyetlerini biçimlendiren dört ana kategorinin varlığından söz edilebilir. Bunlar, huzursuzluk/memnuniyetsizlik, rakip/düşman, hareket ve önderliktir (akt. Keskin, 2014: 18). Bu doğrultuda ajitatör, toplumsal değişim talebinde bulunarak takipçilerini kendi düşünce düzlemine çekmeye çalışır. Ancak değişime yönelik bu talep, bir devrimci ya da reformcunun gerçekçi ve analitik değerlendirmelerinin aksine irrasyonel ve bilinçdışı unsurlara dayanır (Kejanlıoğlu, 2005: 222).

Ajitatör, toplumsal değişimlerin savunucularının aksine, memnuniyetsizlik durumlarını istismar etmeye çalışır, fakat bu memnuniyetsizlikleri rasyonel kavramlarla açıklamaya çalışmaz. Tersine rasyonel açıklamalarda bulunmaya çalışan bütün temsilcileri yok etmeye; bu durumun yerine de görünüşte spontane gelişen davranış kalıplarını takipçilerine önermeye ve onların yönelim bozukluklarını arttırmaya çalışır. Eylemleri sıkıcı ve muğlaktır, ayrıca, amaca yönelik tanımlanmış herhangi bir sosyal meseleye de hitap etmez. Eylemlerinin genel amacı, takipçilerinin kendiliğinden gelişen tutumlarını, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde değiştirmeye çalışmak ve onların pasif haldeki düşünce ve eylemlerini aktif bir konuma getirmeye çalışmaktır (Löwenthal ve Guterman, 1970: 6).

Löwenthal ve Guterman (1970)'a göre ajitatörün söylemlerinde ekonomik, politik, kültürel ve ahlaki bir takım şikâyetler, takipçilerinin içlerinde uyanmayı bekleyen duyguları üzerine kurgulanır. Ajitatör, bu kurgulamayla takipçilerinin güvensizlik, bağımlılık, dışlama, kaygı ve hayal kırıklığı gibi bir takım duygularının dışa vurulmasına yardımcı olmaya çalışır. Başka bir ifadeyle takipçilerinin duyguları üzerine oynayarak onları kışkırtmaya çalışır. Zaten bahsi geçen bu duygular, modern hayatın temel yapı taşları olan güvensizlik, kaygı ve doyumsuzluğa dayanan rahatsızlığı oluşturur ve ajitasyonun devreye soktuğu bu memnuniyetsizlikler bir toplumsal rahatsızlık olarak tanımlanır. Modern toplumda bireylerin duyumsamış oldukları huzursuzluğun temelinde ekonomik ve toplumsal yapıdaki derin dönüşümler yatmaktadır. Birey de yalnızlık içinde yaşamış olduğu bu huzursuzlukların sebeplerini kendi bunalımı gibi görmektedir. Buradaki huzursuzluk ne insanların bir yanılsaması ne de ajitatörün bir dayatmasıdır, sadece baskıcı bir durumun psikolojik belirtisidir. Ajitatörün bu noktada yaptığı ise, bu belirtiyi toplumsal koşullara bağlamak ve huzursuzluğu oluşturan durumları takipçilerine kabul ettirmeye çalışmaktır (akt. Kejanlıoğlu, 2005: 223).

Löwenthal ve Guterman'ın ayrıca dikkat çektikleri diğer bir nokta ise ajitatörün karakteridir. Ajitatör bir yandan halktan biri gibi görünürken, diğer yandan halktan daha fazlasını

bilmektedir. Ancak ajitatör yapmış olduğu şakaları ve sadist fantezileri ile ahlakçı bir baba figürünün aksine, asi bir gençlik çetesinin önderliğini yapan büyük kardeş gibi hareket eder (Kejanlıoğlu, 2005: 224). Bir önder gibi hareket etmeye çalışan ajitatör, halkın arasından gelen ve onlar gibi yaşantısını sürdüren sıradan bir kişilik olarak kendisini tanıtır. Ayrıca tüm bunların yanı sıra kendi bünyesinde var olan entelektüel ve ahlaki becerilerinin de farklılığına vurguda bulunur ve önderliğini tanrısal ya da kutsal irade ile tescillemeye çalışır. Ajitatör, kendisini takipçilerine sunarken kurban, fedakar, acı çeken, bedel ödeyen ve öncü gibi bir takım kavramlar kullanır. Ajitatör halktan biridir ve bunu ortaya kayabileceği hiçbir fırsatı kaçırmaz (Keskin, 2014: 21). Böylelikle ajitatör, takipçilerinin parçalanmış bireyselliklerine dış bir vicdan şeklinde seslenir ve onların huzursuzluklarının acısını hafifletmeye ve kendilerini kolektifin bir parçası gibi hissetmelerine yardımcı olmaya çalışır (Kejanlıoğlu, 2005: 225).

2. Yeni Medyada Ajitatörün Görünümü:Troller

İletişim kuramlarının tarihsel art alanı içerisinde yeni medya kavramı sıkça kullanılmıştır. Ortaya çıkan her yeni teknoloji, sadece ortaya çıkarmış olduğu teknik imkanlardan dolayı değil, bu imkanların sağlamış olduğu yeni iletişim süreçleri ve yeni iletişim kültürü sebebiyle de yeni medya kavramı ile anımsanır olmuştur (Altunay, 2015: 412). Kitle iletişim araçlarının gelişim serüveni göz önünde bulundurulduğunda, her yeni teknolojik gelişme bir önceki gelişmenin aksine yeni olarak kabul görmüş ve önceki teknolojinin popülaritesini azaltmaya başlamıştır. Bu duruma örnek olarak telefonun icat edilmesiyle telgrafın, televizyonun icat edilmesiyle de radyonun popülerliğinin azalması gösterilebilir. Günümüze doğru gelindiğinde ise kullanılan iletişim teknolojileri, yukarıda belirtilen konvansiyonel kitle iletişim araçlarının popülerliğini azaltmış ve yeni iletişim teknolojileri olarak adlandırılmıştır. Bu yeni iletişim teknolojilerine örnek olarak da web temelli mobil cep telefonları, tabletler, bilgisayarlar vb. araçlar gösterilebilir.

Kavram olarak yeni medya, bir kısmı bilgisayar teknolojilerine özgü işlemleri, diğer bir kısmı da iletişim araçlarına özgü yapıları belirten melez bir medya olarak tanımlanmaktadır (Çetin, 2019: 152). Ancak yeni medyanın gücünü ve farklı özelliklerini Lev Manovich (2001) birtakım prensipler çerçevesinde ortaya koymuştur. Manovich bu prensiplere göre yeni medyayı, sayısal temsil, modülerlik, değişkenlik, otomasyon ve kod çevrimi kavramlarıyla tanımlamış ve yeni medyayı sayısal verilere çevrilebilen klasik bir iletişim türü olarak nitelemiştir (akt. Yanık, 2016: 901). Kısacası yeni medya, kitle iletişimi alanında köklü değişiklikler meydana getirmiş, analog yani geleneksel medyayı dijital bir hale dönüştürmeye başlamıştır.

Son dönemlerde yeni medyanın gelişimine paralel olarak sosyal medya platformlarında trol kelimesine ya da trol hesap kavramlarına sıkça yer verilmiş ve tartışma konusu olmaya başlamıştır. Trol kelimesi TDK Türkçe Sözlük'te, *"Teknelerle suyun dibine sürüklenerek çekilen huni biçiminde geniş ağızlı balık ağı ve genel ağ üzerinden sosyal ortamlarda gizli kimliklerle başkalarını avlamak, dolandırmak, alay etmek, yanlış yönlendirmek vb. üzerine kuruluna tuzak."* anlamlarına gelmektedir (TDK, 2024).

Sözlük anlamının dışında yeni medya ortamlarında farklı anlamlara gelen trollük kavramı, mobil cihazlar vasıtasıyla iletişim sürecinde bilinçli bir şekilde karşıt ya da saldırgan olma davranışlarını nitelemekte ve bu davranışlarda çoğu zaman mizahi ya da kışkırtma amacı gütmektedir (Mercimek vd., 2015: 70). Trol kavramı, çevrimiçi ağ platformlarında bireyleri sosyal medyada üretilen içeriklere öfkeli yorumlar yapmaya teşvik eden bir sistemi tanımlar; ancak bu kavram için henüz kesin bir tanım da mevcut değildir. Genelde anonim ve sahte hesaplar vasıtasıyla kullanıcıları kışkırtmak, aldatmak ve kızdırmak maksadıyla, yalan ya da çarpıtılmış bilgiler veren kullanıcı profiline verilen genel bir isim olarak da nitelendirilmektedir (Doğan vd, 2015: 891). Sosyal medya platformlarında ya da internet ortamındaki forumlarda performanslarını sergileyen troller, belli bir kesimin dikkatini kendi düşüncelerine çekmek maksadıyla aldatıcı ve kışkırtıcı içerikler paylaşmaktadırlar. İnternet üzerinden üretmiş oldukları içerikleri çoğu zaman mizahi ya da alaycı bir tavırla paylaşırlar. Trollerin bu denli rahat bir

şekilde içeriklerini üretebilmelerinin sebeplerinden biri de sanal mecraların sağlamış olduğu anonim kalma özelliğidir.

Dijital ortamların kullanıcılara sağlamış olduğu anonim kalma özelliği trollerin toplumsal bir konuyu ya da kişiyi rahatlıkla hedef almasına olanak sağlamıştır. Siber uzamın sağlamış olduğu anonim kalma özelliği, bireylerin ceza alma korkusunu bastırmış ve düşünmeden yapılan eylemlerini arttırmıştır. Bu sebeple troller, siber uzamda kendilerini özgür hissetmeye ve fikirlerini istedikleri şekilde belirterek kullanıcıları rahat bir şekilde kışkırtmaya başlamışlardır. (Mercimek vd., 2015: 71). Anonim olmanın vermiş olduğu rahatlıkla trollerin davranışları dijital platformlarda farklı biçimlerde gerçekleşmeye başlamıştır. Trollerin kullanmış olduğu bu davranış biçimlerini Hardaker (2013) altı farklı grupta sınıflandırmıştır (akt. Mercimek vd., 2015: 71):

1) **Konuyu dağıtma:** Tartışmayı amacından uzaklaştırarak konuyu dağıtma biçiminde gerçekleşebilmektedir. Fikir ayrılığına sebep olabilecek hassas konular (inançlar, cinsel tercihler, etnik kökenler vb.), bu bağlamda sıklıkla kullanılmaktadır.
2) **(Aşırı) eleştirme:** Özellikle bireyleri eleştirirken düşmanca davranma ve aşırı tepki gösterme biçiminde gerçekleşebilmektedir. Mesajın içeriğinden çok dilbilgisi ve yazım hatalarını sorgulayanlar, bu grupta yer almaktadır.
3) **Antipatik durma:** Provokasyon amaçlı hassas konularda ya da düşmanca paylaşımların açıkça belirtilmeden yapılması biçiminde gerçekleşebilmektedir. Bu tür troller, grubu aldatmayı ve manipülasyon yoluyla duygusal tepkileri tetiklemeyi amaçlamaktadır.
4) **Tehlikeye atma:** İletişim ortamlarında yardım ya da öneri isteme rolü yaparak gerçekleştirilebilmekte ve zarar verme ya da başkalarını yanıt vermeye zorlama ile sonuçlanabilmektedir. Bu gruptaki troller, tehlikeli tavsiyeler vererek başkalarını tehlikeye atmakta ya da riskli davranışları özendirmektedir.
5) **Şok etme:** Din, ölüm, politika, insan hakları, hayvanları koruma gibi hassas ya da tabu olan konularda açıkça duyarsız davranma biçiminde gerçekleşebilmektedir. Yaşamını kaybeden kişileri anmak amacıyla açılan web sitelerinde saldırgan söylemlerde bulunan ya da espriler yapan troller, bu grupta yer almaktadır.
6) **Saldırma:** Açıkça ve kasıtlı olarak saldırgan söylemlerde bulunma biçiminde gerçekleşebilmektedir. Hakaret etme, tehdit etme yoluyla doğrudan saldırgan ifadeleri içermektedir.

Tarihsel süreç içerisinde insanlar kendi davranışları hakkında bir takım soruları hep sormuşlardır. Bu şekilde davranmamıza sebep olan şeyler nelerdir? Belli başlı şeylere daha fazla ilgi duymamıza neden olan sebepler nelerdir? Kısaca bizleri, bu şekilde davranmaya iten motivasyonlar nelerdir? Motivasyon, herhangi bir davranışa meyletmemizi sağlayan ya da herhangi bir amaca yönelik harekete geçmemizi güdüleyen şey olarak tanımlanabilir. Psikoloji literatüründe ise insan davranışlarını etkileyen şey olarak görülür (Kayaduman, 2020: 3). Bu doğrultuda trollerin davranışlarını etkileyen faktörlerin neler olduğu ve onları motive eden sebeplerin açıklanması da trol kavramının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Trollerin davranışlarını etkileyen ve onları motive eden faktörler arasında karanlık üçlü (psikopati, narsisizm, Makyavelizm) ya da karanlık dörtlü (psikopati, narsisizm, Makyavelizm ve sadizm) ile arasındaki ilişki gösterilebilir. Psikopatinin narsisizm ile düşük ve orta dereceli bir ilişkisi olduğunu ve narsisizmin de Makyavelizm ile düşük ve orta dereceli bir ilişkisi olduğunu ifade eden "karanlık üçlü" terimi daha sonra sadizmin de eklenmesiyle "karanlık dörtlü" olarak kullanılmaya başlanmıştır. Narsisizme has özellikler taşıyan kişiler, sorumluluk duygusundan yoksun ayrıcalıklı ve özel olduklarına inanma, empatiden yoksunluk, sömürücü, küstah ve kibirli davranışlar gibi özellikler gösterirler. Makyavelizm ise manipülasyonun şahsi çıkarlar için makul görülmesinin savunulduğu bir kişilerarası iletişim stratejisi olarak görülmektedir. Amaca giden yolda her yolu kendisine mubah kılan Makyavelizm anlayışının narsistik kişilik özellikleri ile bazı ortak noktaları bulunmaktadır. Diğer bir psikolojik durumu anlatan psikopatinin özelliklerine bakıldığında insanları küçümseme, onlarla alay etme, insan ilişkilerinde yüzeysel davranma ve vicdan azabı çekmeme gibi tutumlar görülebilmektedir. Son olarak sadizmin kökeninde ise başkalarına karşı sergilenen zalimce tavırlar ve zarar verme

düşüncesiyle onları kontrol ve domine etmekten duyulan haz yatmaktadır. Sadist kişilikler, sadist eğilimlerini gündelik hayatın her alanında sergileme eğilimi göstermektedirler (Kayaduman, 2020: 4). Sanal uzamda trolleri içerikler üretip paylaşım yapmalarına motive eden psikopati, narsisizm, Makyavelizm ve sadizm bir takım psikolojik etmenlerin açıklaması yukarıda yapılmıştır. Bu tip psikolojik bozukluklar sergileyen trollerin amaçları arasında insanları kendi düşüncesine ya da kendi tuzağına çekmek gösterilebilir. Trollerin paylaşmış olduğu içeriklere yapılan yorum ve beğeniler, onları tahrik etmekte ve daha fazla içerik üretmek için güdülemektedir.

Jonathan Bishop (2014), trol kavramını iki ayrı kategoride incelemiştir. Bu kategoriler, klasik trollük-eğlence trollüğü-lolz ve anonim trollük-kışkırtıcı trollük-lulz olarak belirlenmiştir. Bishop'a göre, eğlence trollüğü ile kışkırtıcı trollük birbirlerine göre zıt bir özellik taşımaktadır. Eğlence trollüğü, siber uzamda kullanıcılar arasında bağ kurmak ve bu bağları güçlendirmek amacını taşırken, kışkırtıcı trollük, bu bağları tahrip etmek ve yıkmak amacı gütmektedir (akt. Karataş ve Binark, 2016: 434).

Son olarak yapılan açıklamalara bakıldığında trol ya da trollük, sanal ağlar ve sosyal medya platformları gibi siber uzamda çevrimiçi bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Trollerin davranışları ajitatörün kışkırtıcı davranışlarıyla paralellik göstermektedir. Sanal mecralarda yer alan toplumsal olaylara yönelik tartışmalarda, diğer kullanıcıların ilgisini çekmek maksadıyla yanlış, aşağılayıcı ve kızgınlık uyandırıcı iletiler paylaşabilmektedirler. Tıpkı ajitatörler gibi troller de üretmiş oldukları içeriklerin güvenilirliği ve doğruluğu hususunda hassas olan kullanıcıların duygularından istifade etmekte ve kullanıcıların tepkilerinden beslenmektedirler. Kısaca, siber uzamdaki troller, toplumsal olayları çarpıtarak dikkat çekmeyi amaçlayan provokatif ve manipülatif kişiler olarak tanımlanabilir. Yukarıda Bishop'un kurduğu trollük ile ilgili kategorilerin her ikisi de sosyal medya platformlarından biri olan X'te yer almaktadır. Çalışmanın konusu bağlamında ise ajitatörün günümüzde trol hesaplar üzerinden almış olduğu biçim anonim-kışkırtıcı trollük bağlamında ele alınacaktır.

3. Analitik Çerçeve

3.1. Araştırma Soruları

1. Ajitatör olduğu varsayılan trol hesaplar, en çok hangi konular ekseninde kitleleri ajite etmektedir?
2. Ajitatör olduğu varsayılan trol hesaplar kendilerini nasıl tanımlamaktadır?
3. Ajitatörler, belirli siyasal olayların etkili bir şekilde gündem oluşturduğu dönemlerde mi yoksa kendiliğinden mi harekete geçmektedirler?

3.2. Yöntem

Yapılan bu çalışmanın evrenini sosyal medya platformlarından X'te içerik paylaşımında bulunan trol hesaplar oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında platformda yer alan trol hesapların hepsine ulaşma hususunda güçlüklerin yaşanmasından dolayı takipçi sayısı 500.000'in üzerinde bulunan *Ankara Kuşu, Con Sinov ve Türkiye Gerçekleri* adlı üç trol hesap örneklem olarak seçilmiştir. Çalışmada örneklem seçimi, araştırmanın konusuna uygun olarak amaca dayalı olasılıksız örnekleme yöntemiyle yapılmıştır. Çalışmanın örneklemi dahilinde seçilen *Ankara Kuşu, Con Sinov ve Türkiye Gerçekleri* adlı üç trol hesap içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir.

Sosyal bilimler alanında oldukça sık kullanılan içerik analizi yöntemi, toplumların yaşantısında yer alan iletişim pratiklerinin ölçülmesini olanaklı kılmaktadır. İçerik analizini kullanan araştırmacılar iletileri, sistematik ve objektif bir şekilde irdeleyerek, spesifik özelliklerini tanımlar ve ortaya çıkan bulgular üzerinden tahminlerde bulunmaya çalışırlar. Söylenen ve yazılan sözlerin nicelleştirilmesi, yani sayılara dökülmesi olarak tanımlanan içerik analizinin özünde, yazıya dökülen ve söylenen sözlerin sınıflandırılması ile sıklıklarının sayılması yatmaktadır (Hepkul, 2002: 2).

İçerik analizi yöntemi geçmiş dönemlerde romanlar, dergiler, gazeteler, masallar, şarkılar vb. gibi alanlar bağlamında kullanılmıştır. Ancak teknolojinin sürekli gelişmesi, dijital iletişim

çağında web sitelerinin, e-postalardaki iletilerin, sosyal medya platformlarında paylaşılan gönderilerin irdelenmesi içerik analizi yöntemini daha da işlevsel kılmıştır (Öztürk vd., 2016: 364).

Bu doğrultuda araştırmanın örneklemi dahilinde seçilen trol hesapların X platformu üzerinde yapmış olduğu paylaşımlar, paylaşımlara dair almış olduğu beğeniler, kullanıcı yorumları, yeniden gönderiler ve görüntüleme sayıları 15.12.2023-15.01.2024 tarihleri arasında incelenmiştir. Tarihlerin seçilme sebebi olarak aşağıda örnekleri de sunulacak olan Türkiye gündemini ekonomik, politik, ahlaki ve kültürel açıdan meşgul eden bir takım olayların yaşanması gösterilebilir. Son olarak elde edilen veriler, konu dahilinde oluşturulan kategoriler dahilinde içerik analizine tabi tutulmuş ve ulaşılan bulgular, çalışmanın amacı ve konusuna göre ilgili literatür kapsamında yorumlanmıştır.

3.3. Bulgular ve Analizler

Çalışmanın konusu ekseninde örnekleme dahil edilen Ankara Kuşu, Con Sinov ve Türkiye Gerçekleri hesaplarının profil bilgileri Görsel 1, Görsel 2 ve Görsel 3'te yer almaktadır.

Görsel 1: Erişim Tarihi: 17.01.2024

Görsel 2: Erişim Tarihi: 17.01.2024

Görsel 3: Erişim Tarihi: 17.01.2024

Tablo 1: Analize tabi tutulan hesapların kimlik bilgileri

Hesaplar	Ankara Kuşu	Con Sinov	Türkiye Gerçekleri
Takipçi Sayısı	1.294.071	1.037.027	631.057
Takip Edilen Sayısı	645	789	244
Toplam Gönderi	54.300	17.600	50.600
Katılım Tarihi	Kasım 2016	Şubat 2010	Aralık 2017

Konu kapsamında analize tabi tutulan üç hesap arasında en yüksek takipçi sayısına sahip olan hesap *Ankara kuşu* olarak görülmektedir. Onu sırasıyla *Con Sinov* ve *Türkiye Gerçekleri* Hesapları takip etmektedir. Toplam gönderi sayılarına bakıldığında yine *Ankara Kuşu* önde görülmekte ve onu *Tükiye Gerçekleri* ve *Con Sinov* sırasıyla takip etmektedir. Öte yandan takipçi sayısına oranla gönderilen ileti sayıları *Ankara kuşu* ve *Türkiye Gerçekleri* adlı hesaplarda doğru bir orantı sergilerken *Con Sinov* adlı hesap bu durumun tam tersi bir orantı sergilemektedir. *Con Sinov* adlı hesabın *Ankara Kuşu* ve *Türkiye Gerçekleri* hesabına kıyasla hem daha eski hem de daha fazla takipçi sayısına sahip olmasına rağmen paylaşılan gönderi sayısına oranla daha geride kaldığı görülmektedir. Bu durum ise *Türkiye Gerçekleri* ve *Ankara Kuşu* adlı hesapların *Con Sinov* adlı hesaba kıyasla daha X platformunda daha etkin bir şekilde hareket ettiğini göstermektedir.

Tablo 2: Hesapların 15.12.2023-15.01.2024 tarihleri arasında paylaşımda bulunduğu gönderi sayıları

Hesaplar	Ankara Kuşu	Con Sinov	Türkiye Gerçekleri
Bir Aylık Gönderi Sayısı	416	188	285

Analize tabi tutulan hesaplar incelendiğinde 15.12.2023-15.01.2024 tarihleri arasında *Ankara Kuşu, Con Sinov ve Türkiye Gerçekleri* hesaplarından gönderilen iletiler Tablo 4, Tablo 5 ve Tablo 6'da yer almaktadır. Tablolara göre, *Ankara Kuşu* 416, *Con Sinov* 188, *Türkiye Gerçekleri* ise 285 gönderi paylaşımında bulunmuştur.

Tablo 3: Hesapların 15.12.2023-15.01.2024 tarihleri arasında paylaşımda bulunduğu gönderilerin tematik dağılımı

	ANKARA KUŞU	CON SİNOV	TÜRKİYE GERÇEKLERİ
POLİTİK	108	68	85
EKONOMİK	68	14	99
AHLAKİ	114	42	61
KÜLTÜREL	126	64	40

Çalışma kapsamında analiz edilen hesapların bir aylık gönderileri incelenmiş ve Löwental ve Guterman (1970)'ın belirtmiş oldukları şikayet temalarına (politik, ekonomik, ahlaki, kültürel)

göre gönderi sayıları yukarıdaki tablolaştırılmıştır. Tabloya göre, *Ankara Kuşu* en çok kültürel ve ahlaki konuları ajite ederken, *Con Sinov* politik ve kültürel konuları ön plana çıkarmış; *Türkiye Gerçekleri* ise en çok ekonomik konularda kitleleri ajite etmeye çalışmıştır.

3.3.1. Ankara Kuşu Adlı Hesabın Analizleri

Tablo 4: *Ankara Kuşu* adlı hesabın 15.12.2023-15.01.2024 tarihleri arasında paylaşımda bulunduğu gönderilerin tema türlerine bağlı gönderi ve etkileşim sayıları

TARİH	TEMA TÜRLERİ-GÖNDERİ SAYILARI				ETKİLEŞİM SAYILARI			
	POLİTİK	EKONOMİK	AHLAKİ	KÜLTÜREL	YORUM	YENİDEN GÖNDERİ	BEĞENİ	GÖRÜNTÜLEME
15.01.2024	1	1	4	2	475	2.231	7.785	1.803.000
14.01.2024	3	2	2	-	1.717	2.170	9.247	2.394.000
13.01.2024	9	2	6	-	1300	2.644	15.388	3.600.000
12.01.2024	1	2	2	3	445	142	4.424	2.347.000
11.01.2024	9	3	2	4	1.209	1.500	14.278	4.370.000
10.01.2024	8	7	7	4	1.822	2.382	23.474	6.518.000
09.01.2024	9	2	8	2	2.387	2.326	20.899	4.006.000
08.01.2024	3	5	3	6	1.862	1.322	15.687	4.841.000
07.01.2024	10	-	2	9	3.058	2.146	20.109	7.480.000
06.01.2024	9	2	6	8	2.411	1.690	16.402	5.457.000
05.01.2024	4	6	12	10	3.048	3.296	31.384	7.101.000
04.01.2024	5	1	7	7	1.662	2.131	17.798	4.867.000
03.01.2024	2	1	4	4	1.019	1.446	16.540	4.150.000
02.01.2024	1	1	-	7	711	766	8.129	3.072.000
01.01.2024	-	-	3	8	2.263	2.407	37.000	3.980.000
31.12.2023	2	1	1	10	1.950	1.319	22.177	3.521.000
30.12.2023	2	-	4	10	1.429	5.289	189.599	4.717.000
29.12.2023	1	1	-	11	2.108	6.598	121.651	4.909.000
28.12.2023	1	2	2	-	356	456	11.241	2.071.000
27.12.2023	-	4	7	1	975	1.092	8.421	3.142.000
26.12.2023	6	2	1	1	1.185	1.162	8.830	2.904.000
25.12.2023	1	5	2	3	1.342	832	9.724	6.158.000
24.12.2023	2	-	4	1	684	2.554	21.231	2.539.000
23.12.2023	1	3	1	3	895	1.781	12.412	2.271.000
22.12.2023	2	1	9	-	1.839	2.486	28.182	4.292.000
21.12.2023	3	4	5	1	607	506	5.850	3.697.000
20.12.2023	2	1	4	1	461	1.821	8.815	1.891.000

19.12.2023	4	1	-	4	667	1.080	4.637	2.087.000
18.12.2023	1	2	-	1	852	599	5.314	1.478.000
17.12.2023	2	1	4	2	610	1.268	9.386	2.204.000
16.12.2023	-	5	1	2	1.240	1.703	17.000	2.727.000
15.12.2023	4	-	1	1	713	258	4.159	1.514.000
TOPLAM SAYILAR	**108**	**68**	**114**	**126**	**43.302**	**59.403**	**747.173**	**118.108.000**

Çalışmanın örneklemi kapsamında ele alınan *Ankara Kuşu* adlı trol hesabın 15.12.2023-15.01.2024 tarihleri arasındaki X platformunda yer alan kullanım özellikleri iki farklı kategoride analize tabi tutulmuştur. İlk kategoride *Ankara Kuşu* adlı hesabın şikayetleri tematik bir şekilde sınıflandırılmış ve bu temaların hangi günlerde, hangi konularda, kaç adet gönderi paylaştığı sayısal verilere dönüştürülmüştür. İkinci kategori olan etkileşim bölümünde ise belirtilen günlerde paylaşmış olduğu içeriklere yönelik kullanıcılardan gelen yorumlar, yeniden paylaşım sayıları, beğeniler ve kaç kez görüntülendiği sayısal olarak gösterilmiştir.

Tema türleri ve gönderi sayıları kategorisinde *Ankara Kuşu* adlı hesabın 15.12.2023-15.01.2024 tarihleri arasında politik meselelerde 108, ekonomik meselelerde 68, ahlaki meselelerde 114 ve kültürel meselelerde 126 olmak üzere toplam 416 içerik paylaşımı yaptığı görülmüştür. İkinci kategori olan etkileşim bölümünde ise yapmış olduğu içeriklere 43.302 yorum, 59.403 yeniden gönderi, 747.173 beğeni ve 118.108.000 görüntülenme almıştır.

Yapmış olduğu içerik paylaşımlarıyla geniş bir kullanıcı kitlesine ulaşan *Ankara Kuşu* adlı hesap, takipçi sayısında (1.294.071 kişi ile) ilk sırada yer almaktadır. Ajitatör olduğu düşünülen bu hesabın 126 paylaşımla en fazla kültürel ve 114 paylaşımla ahlaki temalar üzerine şikayetleri olduğu görülmüştür. Yapılan paylaşımların ve etkileşim sayılarının takipçi sayısıyla doğru bir orantıya ve yüksek bir etkileşim potansiyeline sahip olduğu gözlemlenmiştir. Hesabın en fazla etkileşim sayılarına 29.12.2023 ve 30.12.2023 tarihlerinde ulaştığı görülmektedir. En fazla etkileşim aldığı gönderiler, 29.12.2023 tarihinde 636 yorum, 2.000 yeniden gönderi, 32.000 beğeni ve 936.000 sayılarına ulaşırken; 30.12.2023 tarihinde ise 481 yorum, 3.000 yeniden gönderi, 41.000 beğeni ve 1.000.000 görüntülenme sayısına ulaşmıştır. Bu günlerde yapmış olduğu ve en yüksek rakamlara sahip olan iki içerik paylaşımı aşağıda Görsel 4 ve Görsel 5'te verilmiştir. Paylaşılan her iki içerikte politik ve kültürel şikayetler teması altında incelenmiştir. Bu durum ise beraberinde ajitatör olduğu düşünülen *Ankara Kuşu* adlı hesabın en fazla üzerinde yakındığı şikayetleriyle paralellik göstermiştir. Ayrıca takipçilerini de kendi düşünce düzlemine çekerek kültürel şikayetler teması altında, takipçileriyle arasında en yüksek etkileşim sayılarına da bu bağlamda ulaşmıştır. Bu doğrultuda *Ankara Kuşu* adlı hesabın kitleleri kendi fikirleri dahilinde etkileyebilme ve yönlendirme yeteneğine de sahip olduğu söylenebilir. Son olarak hesap belirtilen tarih aralığının her günün de içerik paylaşımında bulunmuş ve bu durum ise sosyal medyada aktif bir şekilde hareket ettiğini göstermiştir.

Görsel 4: Erişim Tarihi: 17.01.2024

Görsel 5: Erişim Tarihi: 17.01.2024

3.3.2. Con Sinov Adlı Hesabın Analizleri

Tablo 5: *Con Sinov* adlı hesabın 15.12.2023-15.01.2024 tarihleri arasında paylaşımda bulunduğu gönderilerin tema türlerine bağlı gönderi ve etkileşim sayıları

TARİH	**TEMA TÜRLERİ**				**ETKİLEŞİM SAYILARI**			
	POLİTİK	EKONOMİK	AHLAKİ	KÜLTÜREL	YORUM	YENİDEN GÖNDERİ	BEĞENİ	GÖRÜNTÜLEME
15.01.2024	1	2	-	2	241	1.212	13.564	1.413.000
14.01.2024	2	1	1	5	1.455	11.273	43.246	5.868.000
13.01.2024	5	-	1	2	547	3.142	38.736	2.340.000
12.01.2024	1	1	-	1	102	573	4.946	837.000
11.01.2024	-	1	3	-	458	412	4.375	1.193.000
10.01.2024	2	1	1	1	571	1.199	14.945	2.124.000
09.01.2024	-	-	1	-	305	681	4.000	447.000
08.01.2024	2	1	1	1	819	2.002	15.895	2.159.000
07.01.2024	2	-	1	2	259	566	7.507	1.400.000
06.01.2024	1	-	3	4	1.060	4.338	49.529	3.717.000
05.01.2024	3	2	1	2	363	2.101	25.847	1.844.000
04.01.2024	5	1	2	5	1.248	2.792	30.386	5.986.000
03.01.2024	2	2	1	1	277	1.008	16.017	1.751.000
02.01.2024	2	-	2	2	144	2.409	18.844	1.088.000
01.01.2024	3	-	2	1	269	2.568	27.500	1.760.000
31.12.2023	2	-	3	4	1.337	5.020	93.580	4.473.000
30.12.2023	2	-	1	5	516	6.714	150.788	3.344.000
29.12.2023	4	-	1	5	1.831	16.935	182.000	6.976.000
28.12.2023	2	1	2	1	531	3.243	31.000	2.325.000

27.12.2023	1	-	3	1	476	799	9.378	1.063.000
26.12.2023	3	-	1	2	573	3.018	28.935	1.632.000
25.12.2023	5	-	-	4	621	3.280	44.000	2.578.000
24.12.2023	4	-	2	1	617	5.143	53.000	2.703.000
23.12.2023	2	-	1	2	337	3.352	32.000	1.418.000
22.12.2023	2	-	1	1	451	6.437	53.000	2.011.000
21.12.2023	1	1	2	-	421	955	12.000	1.559.000
20.12.2023	2	-	1	1	376	2.950	34.000	2.755.000
19.12.2023	3	-	2	2	605	3.338	33.000	2.156.000
18.12.2023	2	-	1	1	200	865	11.000	1.561.000
17.12.2023	-	-	-	2	90	73	4.289	454.000
16.12.2023	2	-	-	1	153	604	9.000	786.000
15.12.2023	-	-	1	2	201	1.005	9.492	1.002.000
TOPLAM SAYILAR	**68**	**14**	**42**	**64**	**17.454**	**100.007**	**1.105.799**	**72.723.000**

Çalışmanın örneklemi dahilinde analize tabi tutulan ve ajitatör olduğu varsayılan diğer bir trol hesap ise *Con Sinov'*dur. *Con Sinov* adlı kullanıcı hesabı diğer iki hesaba kıyasla X platformuna daha eski bir tarihte (Şubat 2010) katılım sağlamış ve daha az sayıda içerik paylaşmıştır. Ancak buna rağmen *Con Sinov* adlı hesap etkileşim kategorisinde yüksek rakamlara ulaşarak, ajitatörün kitleleri yönlendirme özelliğini göstermiştir. Daha önce *Ankara Kuşu* kullanıcı hesabında yapılan incelemeler, *Con Sinov* kullanıcı hesabında da gerçekleştirilmiştir.

Con Sinov adlı hesap 15.12.2023-15.01.2024 tarihleri arasında ilk kategoride yer alan tema türleri ve gönderi sayıları olan politik meselelerde 68, ekonomik meselelerde 14, ahlaki meselelerde 42 ve kültürel meselelerde 64 olmak üzere toplam 188 gönderi paylaşımı yapmıştır. İkinci kategoride yer alan etkileşim bölümünde ise yapmış olduğu gönderilere 17.454 yorum, 100.007 yeniden gönderi, 1.105.799 beğeni ve 72.723.000 görüntülenme almıştır.

Geniş bir kullanıcı kitlesine hitap eden *Con Sinov* adlı hesap takipçi sayısında (1.037.027 kişi ile) ikinci sırada yer almaktadır. Diğer bir ajitatör olduğu düşünülen bu hesabın 68 paylaşımla en fazla politik ve 64 paylaşımla kültürel temalar üzerine şikayetleri olduğu görülmüştür. *Con Sinov* adlı hesabın yapmış olduğu paylaşım ve etkileşim sayılarının da Ankara Kuşu hesabında olduğu gibi takipçi sayısıyla doğru bir orantıya ve yüksek bir etkileşim potansiyeline sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca *Con Sinov*'da, Ankara kuşu adlı hesapta olduğu gibi en fazla etkileşim rakamlarına 29.12.2023 ve 30.12.2023 tarihlerinde ulaşmıştır. En fazla etkileşim aldığı gönderiler, 29.12.2023 tarihinde 72 yorum, 5.000 yeniden gönderi, 46.000 beğeni ve 859.000 görüntülenme sayılarına ulaşırken; 30.12.2023 tarihinde ise 152 yorum, 3.000 yeniden gönderi, 84.000 beğeni ve 1.000.000 görüntülenme sayısına ulaşmıştır. *Con Sinov* adlı hesabın bu günlerde yapmış olduğu ve en yüksek rakamlara ulaşan iki paylaşımı da aşağıda yer alan Görsel 6 ve Görsel 7'de verilmiştir. Paylaşılan her iki içerik politik ve kültürel temalar altında değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu durum ise beraberinde ajitatör olduğu varsayılan *Con Sinov* adlı trol hesabın en fazla üzerinde yakındığı şikayet temalarıyla paralellik göstermiştir. Ayrıca takipçilerini de kendi düşünce düzlemine çekerek politik ve kültürel şikayetler teması altında, takipçileriyle arasında en yüksek etkileşim sayılarına da bu bağlamda ulaşmıştır. Bu doğrultuda *Con Sinov* adlı hesabın da kitleleri kendi fikirleri doğrultusunda etkileyebilme ve yönlendirme yeteneğine sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca *Ankara Kuşu* gibi *Con Sinov'da* belirtilen tarih aralığının her günün de içerik paylaşımında bulunmuş ve bu durum ise onun sosyal medya da aktif bir şekilde hareket ettiğini göstermiştir.

Görsel 6: Erişim Tarihi: 17.01.2024

Görsel 7: Erişim Tarihi: 17.01.2024

3.3.3. Türkiye Gerçekleri Adlı Hesabın Analizleri

Tablo 6: Türkiye Gerçekleri adlı hesabın 15.12.2023-15.01.2024 tarihleri arasında paylaşımda bulunduğu gönderilerin tema türlerine bağlı gönderi ve etkileşim sayıları

TARİH	TEMA TÜRLERİ				ETKİLEŞİM SAYILARI			
	POLİTİK	EKONOMİK	AHLAKİ	KÜLTÜREL	YORUM	YENİDEN GÖNDERİ	BEĞENİ	GÖRÜNTÜLEME
15.01.2024	3	2	1	1	395	1.247	8.677	873.000
14.01.2024	1	3	3	2	609	2.320	11.751	1.474.000
13.01.2024	3	1	3	2	599	788	5.527	1.047.000
12.01.2024	4	4	4	1	765	2.567	14.815	1.940.000
11.01.2024	4	8	1	-	620	1.834	9.419	1.353.000
10.01.2024	3	6	3	-	860	1.399	8.760	1.598.000
09.01.2024	3	6	1	1	687	477	4.570	971.000

08.01.2024	4	7	2	1	1.106	1.330	7.042	1.320.000
07.01.2024	6	7	-	1	3.240	2.639	20.826	2.114.000
06.01.2024	7	1	1	1	1.356	1.505	7.964	1.795.000
05.01.2024	3	3	1	2	360	1.052	7.958	910.000
04.01.2024	2	2	3	1	760	720	4.389	924.000
03.01.2024	1	4	2	2	366	1.846	11.973	1.285.000
02.01.2024	2	4	3	3	417	868	6.137	1.342.000
01.01.2024	-	-	1	3	165	96	1.451	444.000
31.12.2023	2	4	1	2	380	876	5.640	1.147.000
30.12.2023	2	3	1	2	271	472	4.713	883.000
29.12.2023	1	1	-	6	422	995	8.186	896.000
28.12.2023	3	1	3	-	308	588	4.172	780.000
27.12.2023	4	6	3	-	309	928	7.164	1.130.000
26.12.2023	6	3	3	2	1.734	2.013	10.934	4.052.000
25.12.2023	1	3	3	-	1.885	2.510	17.225	4.276.000
24.12.2023	2	1	5	1	637	1.469	8.041	2.073.000
23.12.2023	8	-	3	-	561	1.477	8.007	2.090.000
22.12.2023	3	1	2	1	277	751	3.817	908.000
21.12.2023	-	3	1	1	208	1.151	7.113	691.000
20.12.2023	1	3	1	-	477	1.023	5.053	1.028.000
19.12.2023	2	1	2	2	181	459	3.944	557.000
18.12.2023	1	2	1	-	228	639	3.358	448.000
17.12.2023	1	3	-	-	261	162	1.747	282.000
16.12.2023	-	3	1	1	97	299	2.229	286.000
15.12.2023	2	3	2	1	244	316	3.519	524.000
TOPLAM SAYILAR	**85**	**99**	**61**	**40**	**20.785**	**36.816**	**236.121**	**41.441.000**

Analize tabi tutulacak ve ajitatörün taşıdığı karakteristik özellikleri bünyesinde barındırdığı düşünülen son trol hesap ise *Türkiye Gerçekleri*'dir. *Türkiye Gerçekleri* adlı hesap analize tabi tutulan diğer iki hesaba kıyasla daha az takipçi (631.057) sayısına sahiptir. Ancak buna rağmen gönderi (285) sayısında *Ankara Kuşu* adlı hesabın hemen ardından ikinci sırada yer almaktadır. Daha önce *Ankara Kuşu* ve *Con Sinov* adlı hesaplar üzerinde yapılan incelemeler, *Türkiye Gerçekleri* adlı hesapta da gerçekleştirilecektir.

Türkiye Gerçekleri adlı trol hesabın 15.12.2023-15.01.2024 tarihleri arasında ilk kategoride bulunan tema türleri ve gönderi sayılarına ilişkin politik meselelerde 85, ekonomik meselelerde 99, ahlaki meselelerde 61 ve kültürel meselelerde 40 olmak üzere toplam 285 gönderi paylaşımı yapmıştır. İkinci kategoride bulunan etkileşim bölümünde ise yapmış olduğu gönderilere 20.785 yorum, 36.816 yeniden gönderi, 236.121 beğeni ve 41.441.000 görüntülenme almıştır.

Diğer iki hesaba kıyasla daha az ama hatırı sayılır bir kitleye hitap eden *Türkiye Gerçekleri* adlı hesap takipçi sayısında (631.057 kişi ile) son sırada yer almaktadır. Ajitatör olduğu düşünülen *Türkiye Gerçekleri* adlı hesabın 99 paylaşımla en fazla ekonomik ve 85 paylaşımla politik temalar üzerine şikayetleri olduğu gözlemlenmiştir. *Türkiye Gerçekleri* adlı hesapta diğer iki hesapta olduğu gibi paylaşım ve etkileşim sayıları ile takipçi sayılarında doğru bir orantıya sahiptir. *Türkiye Gerçekleri* en fazla etkileşim rakamlarına 07.01.2024 tarihinde ulaşmıştır. En fazla etkileşim almış olduğu bu gönderide 43 yorum, 1.000 yeniden gönderi, 8.000 beğeni ve 329.000 görüntülenme sayılarına ulaşmıştır. *Türkiye Gerçekleri* adlı hesabın belirtilen günde yapmış olduğu ve en yüksek rakamlara ulaşan paylaşımının da aşağıda yer alan Görsel 8'de verilmiştir. Aşağıda Görsel'de paylaşılan içerik ekonomik şikayetler teması altında incelemeye tabi kılınmıştır. Bu durum ise beraberinde ajitatör olduğu varsayılan *Türkiye Gerçekleri* adlı trol hesabın üzerinde en fazla yakındığı şikayet temasıyla paralellik göstermiştir. Ayrıca takipçilerini de kendi düşünce düzlemine çekerek ekonomik şikayetler teması altında en yüksek etkileşim sayılarına da bu bağlamda ulaşmıştır. Bu doğrultu da *Türkiye Gerçekleri* adlı hesabında diğer iki hesapta olduğu gibi kitleleri kendi fikirleri dahilinde etkileyebilme ve yönlendirme potansiyeline de sahip olduğu söylenebilir. Son olarak diğer iki kullanıcı hesabıyla paralel bir şekilde *Türkiye Gerçekleri'de* belirtilen tarih aralığının her günün de içerik paylaşımında bulunmuş ve bu durum ise sosyal medya da aktif bir şekilde hareket ettiğini göstermiştir.

Görsel 8: Erişim Tarihi: 17.01.2024

Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde birçok farklı biçim ve kimlikte yaşamış ajitatör figürleri, kitleleri manipüle etmeye ve onları yönlendirmeye çalışmışlardır. Bu yönlendirme biçimlerini de dönemin teknolojileri bağlamında gerçekleştirmeye özen göstermişlerdir. Özellikle günümüzde yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesi, küresel çapta insanların birbirleriyle olan etkileşimlerini ve birbirlerini etkileme süreçlerini daha da hızlandırmıştır. Yapılan analizler, sosyal medya platformlarında ortaya çıkan trollerin, ajitatörün günümüzde kazandığı yeni biçimlerden biri olduğunu göstermiştir.

Ajitaörlerin trol hesaplar üzerinden kazandığı yeni biçimle alakalı yapılan analizlere dair bazı sorular sorulmuş ve yorumlanmıştır. Bu bağlamda trol hesaplar, takipçilerini, çalışmanın konusu kapsamında seçilen politik, ekonomik, ahlaki ve kültürel konularda ajite ve manipüle etme yeteneklerini sergilemişlerdir. Paylaşmış oldukları içeriklere alınan yorumlar, beğeniler, yeniden gönderiler ve görüntülenme sayıları bu durumu kanıtlar nitelikte olduğu gibi onların etkileme ve yönlendirme yeteneklerini de ortaya koymuştur.

Analize tabi tutulan her üç hesabın da belirlenen temalar (politik, ekonomik, ahlaki, kültürel) kapsamında gönderiler paylaşmış olduğu, ancak hesapların daha fazla önem verdikleri temaların değişkenlik gösterdiği de saptanmıştır. *Ankara Kuşu* daha çok ahlaki ve kültürel temalarda, *Con Sinov* politik ve kültürel temalarda ve *Türkiye Gerçekleri* ise ekonomik ve politik temalarda paylaşımlar yaparak bu konulara ağırlık vermişlerdir. Bu durum ise beraberinde her üç hesabın

ağırlıklı olarak paylaşım yaptıkları temalara yönelik yüksek etkileşim sayılarına ulaşması, onların takipçilerini kendi düşünce düzlemlerine çekmeye çalıştıklarını kanıtlar bir nitelik taşıdığını göstermiştir.

Ayrıca ajitatör figürünün günümüzdeki tezahürlerinden biri olan bu trol hesaplar kendilerini halkın içinden biri gibi tanıtarak, takipçilerinin güvenini sağlamayı amaçlamışlardır. Bu doğrultuda her üç hesabın Görsel 1, Görsel 2 ve Görsel 3'te yer alan profil bilgilerinde kendilerini tanımlama biçimleri analiz edilmiştir. Yapılan incelemeler doğrultusunda analize tabi tutulan hesaplardan *Ankara Kuşu'nun,* "*Kendi halinde bir kul. Emekli fikir işçisi. Siyaset bilmez. Medyadan. İsyan etmez, çözüm bulur."*, *Con Sinov'un, "Kendi kendine öğrenmeyi öğrenen, nonpartisan, ortalama bir Türk, ciddi, değişik."* ve *Türkiye Gerçekleri'ninse, "Her Şey Özgürlük ve Demokrasi için...."* gibi sözlerle kendilerini tanımladıkları ve yukarıda ajitatörün özellikleri arasında ifade edilen halktan biri gibi görünmeye çalıştıkları saptanmıştır.

Son olarak her üç hesabın da kamuoyu gündemini yakından ilgilendiren siyasal olaylar karşısında daha hassas davrandıklarını ve bu olayları tematik anlamda paylaşmış oldukları içeriklere yansıttıkları görülmüştür. Ayrıca her üç hesabın da belirlenen tarih aralığının her gününde paylaşım yaparak gündemi meşgul edebilecek en ufak meseleyi bile bir ajitasyon malzemesine dönüştürmeye çalıştıkları ve sosyal medyayı aktif bir şekilde kullandıkları da gözlemlenmiştir. Yapılan analizler ve ortaya konulan bulguların ardından, *Ankara Kuşu, Con Sinov* ve *Türkiye Gerçekleri* adlı üç ayrı hesabın X sosyal medya platformu içerisinde paylaşmış olduğu gönderiler, çalışmanın konusu ve amacı ekseninde irdelenmiştir. Sonuç olarak trol olarak kabul edilen bu üç hesabın Leo Löwenthal ve Norbert Guterman'ın (1970) öne sürmüş oldukları ajitatör figürüyle olan benzerlikleri ve geçmişten günümüze gelişen yeni iletişim teknolojileri bağlamında ajitatörün trol hesaplar üzerinden almış olduğu yeni biçim ortaya konmuştur. Bu bağlamda mevcut çalışma, sosyal medya platformlarındaki trol hesapların kitleleri etkileme, yönlendirme ve manipüle etme potansiyelini dikkate almakta, bireyler açısından dijital medya okuryazarlığının ne kadar önemli olduğunu vurgulaması açısından sosyal medya kullanıcılarına çeşitli önerilerde bulunmaktadır. Son olarak, dijital platformlarda kitlelerin manipüle edilmesi, yönlendirilmesi ve etkilenmesi üzerine araştırma yapmayı planlayan araştırmacılara da önemli katkılar sunmaktadır.

Kaynakça

Altunay, A. (2015). "Bir Sosyalleşme Aracı Olarak Yeni Medya." *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 9(1): 410-428.

Aslan, M. M. (2017). "Lenin Türü Propaganda." *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(48): 185-194.

Aydoğan, F. ve Kırık, A. M. (2012). "Alternatif Medya Olarak Yeni Medya." *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi,* 18: 58-69.

Çetin, İ. (2019). "Yeni Medyada Yükselen Ses "Katılımcı Kültür": Survivor Örneği." *Dördüncü Kuvvet*, 2(2): 150-173.

Demirci, B. (2024). "Ajitasyon ve Siyasal Öznelliğin İnşası: Adorno'nun Faşizm Analizi Bağlamında Ümit Özdağ'ın Konuşmaları." *Alternatif Politika*, 16(2): 287-326.

Doğan, D., Çınar, Murat ve Seferoğlu, S. S. (2017). "Sosyal Medyanın Karanlık Yüzleri Trollerle İlgili Bir İnceleme." *Eğitim Teknolojileri Okumaları*, 45: 887-915.

Hepkul, A. (2002). "Bir Sosyal Bilim Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi." *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1): 1-12.

Jenemann, D. (2019). "Propaganda and Preservation: Missed Opportunities and Inadvertent Archives in Radio Research." *Journal of Radio & Audio Media*, 26(1): 35-49.

Karataş, Ş. ve Binark, M. B. (2016). "Yeni Medyada Yaratıcı Kültür: Troller ve Ürünleri 'Caps'ler." *TRT Akademi*, 1(2): 426-448.

Kayaduman, A. C. (2020). "Sosyal Medya Trollerinin Motivasyonu Ve Trolleme Çeşitleri Üzerine Bir İnceleme." *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (32), 1-14.

Kejanlıoğlu, D. Beybin. (2005). *"Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Bir Uğrağı: İletişim ve Medya."* Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Keskin, Fatih. (2014). "Politik İletişim Sözlüğü." Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.

Lewis, E.T. (2023). "The American Agitator Goes Digital: Understanding The Affective Role of Agitational Aesthetics in The Online Fascist Recruitment of Youth. *Review of Education, Pedagogy, and Cultural Studies*, 46(3): 458-475.

Löwenthal, Leo ve Norbert Guterman (1970). *"Prophets of Deceit: A Study of the Techniques of the American Agitator."* New York: Harper Brothers.

Mercimek, B., Dulkadir Yaman, N., Kelek, A. ve Odabaşı, H. F. (2015). "Dijital Dünyanın Yeni Gerçeği: Troller." *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1): 67-77.

Ölçekçi, H. (2018). "15 Temmuz Öncesi FETÖ Medyasında Psikolojik Savaş Gazeteciliği." *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 427-454.

Özdal, M. ve Hoveida, N. (2021). "Why is There a Growing Authoritarianism in 21th Century?: An Analysis of Neoliberal Making of New Authoritarian Leaders, Frankfurt School Revisited." *The Oracle*, (15): 36–49.

Öztürk, E., Şener, G., ve Süher, H. K. (2016). "Sosyal Medya Çağında Ürün Yerleştirme: İnstagram ve İnstabloggerlar Üzerine Bir İçerik Analizi." *Global Media Journal TR Edition*, 6(12): 355-386.

Taş, O. (2022). "Propagandanın Güncelliği: Yirminci Yüzyıl Teorisinden Dersler." *Kültür ve İletişim*, 25(49): 74-101.

Taş, T. (2019). "Otoritaryen Popülizm ve Amerikan Ajitatörünün Yeni Portresi: Nicholas J. Fuentes." *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi.* 6(1): 9-37.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (2024). https://sozluk.gov.tr/trol adresinden 19.01.2024 tarihinde alınmıştır.

Yanık, A. (2016). "Yeni Medya Nedir Ne Değildir?." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(45): 898-910.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Arslan, A. C., (2025), "Yeni Güvenlik Konsepti Bağlamında Dezenformasyonla Mücadele", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 361-373. **Gönderim Tarihi**: 07.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 13.01.2025-20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1497308

Yazar/Author

Alp Cenk ARSLAN*

Makale Adı/Article Name

Yeni Güvenlik Konsepti Bağlamında Dezenformasyonla Mücadele

Combating Disinformation in the Context of New Security Concept

ÖZ

Bu çalışma "iletişimin güvenlik kavramsallaştırması içinde nasıl konumlandığı ve güvenlikle arasındaki ilişkinin mahiyeti" sorunsalı üzerine odaklanmaktadır. Çalışmanın ikincil soruları ise "dezenformasyonun bir güvenlik sorunu olarak teoride nasıl işlenmesi gerektiği", "dezenformasyon noktasında tehdidin hangi aktörler tarafından karşılanması gerektiği" sorularıdır. Elbette, "neyin / kimin güvenliği" ve "tehditten kimin koruyacağı" da cevaplanması elzem sorulardır. Çalışmanın ana gayesi iletişim alanına dair bir kavram olan dezenformasyon ile güvenliğe yönelik algı ve anlayışları birlikte düşünmek ve sentezlemektir. Çalışmanın temel varsayımı ise dezenformasyonun yalnızca akademik iletişim çalışmaları içerisinde incelenmesinin bütüncül bir bakış açısından uzak düşeceği, bunun yerine bir güvenlik sorunu veçhesi de olan dezenformasyonun güvenlik teorileri bağlamında değerlendirilmesi ve çözüm önerilerinin buna göre kurgulanması gerektiğidir. Çalışmada NATO Stratejik İletişim Mükemmeliyet Merkezi, Anadolu Ajansı ve Teyit.org dezenformasyonla mücadele çalışmaları kapsamında değerlendirilmiş, bu üç farklı düzeydeki yapı bütüncül bir güvenlik perspektifinden analiz edilmeye çabalanmıştır. Böylelikle dezenformasyonla mücadele uluslararası örgüt, ulusal haber ajansı ve sivil toplum aktörü veçhelerinden analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Güvenlik Konsepti, Dezenformasyon, Güvenlik Yönetimi, Güvenlik Stratejileri, Güvenlik Teorisi

ABSTRACT

This study focuses on the problematic of "how communication is positioned within the conceptualization of security and the nature of its relationship with security". The secondary questions of the study are "how disinformation should be treated as a security issue in theory" and "which actors should meet the threat of disinformation". It should be noted that "what/whose security" and "who will protect from threat" are also essential questions. The main aim of the study is to think and synthesize disinformation, a concept related to the field of communication, with perceptions and understandings of security. The basic assumption of the study is that examining disinformation only within academic communication studies would be far from a holistic perspective; instead, disinformation, which also has a security problem aspect, should be evaluated in the context of security theories and solution proposals should be constructed accordingly. NATO StratCom Center of Excellence, Anadolu Agency, and Teyit.org are evaluated in terms of their efforts of combating disinformation within the scope of the study. These bodies from three different levels are analyzed with a holistic security perspective. Thus, combating disinformation is analyzed in the aspects of international organizations, national agencies, and civil society actors.

Keywords: New Security Concept, Disinformation, Security Management, Security Strategies, Security Theory

* Dr. Öğr. Üyesi, Polis Akademisi, İç Güvenlik Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, alpcenkarslan@gmail.com

Extended Abstract

This study delves into the problem of how disinformation is integrated within the framework of new security concept. It explores the nature of the relationship between disinformation campaigns and security framework. The study also raises critical secondary questions such as how disinformation could be theoretically accepted as a security issue and identifies the appropriate actors to counter the threat raising from it. Additionally, fundamental questions such as "whose security" and "who protects from the threat" are addressed within the study. The principle aim is to amalgamate the concept of disinformation with current perceptions and understandings of security. The foundational assumption states that disinformation requires to be analyzed not only within academic communication studies but also within the broader context of security theories to develop comprehensive solutions.

The study begins by developing a theoretical framework that investigates various perceptions of security. Traditionally, security theories have posited the state as the primary reference object. However, this perspective shifted significantly in post-Cold War era, leading to a broader spectrum of security concerns. Modern security understandings have expanded the concept of security to include human, societal, economic, energy, and environmental security. It has moved security away from a solely state-centric focus to a human-centric perspective. This paradigm shift has also redefined the nature of threats, acknowledging non-military threats that have an impact on individual and societal well-being, such as disinformation.

Disinformation is a significant threat to the right to information and psychological health of individuals and societies, which targets both conscious and unconscious aspects. The multifaceted nature of disinformation requires a comprehensive approach to counteract its effects.

Disinformation campaigns are widely recognized as a significant threat in contemporary world, fueled by advancements in information and communication technologies. This complex threat requires a multi-actor and hybrid approach to effectively combat it. The study underlines the necessity for a holistic strategy that involves various actors from diverse backgrounds to address disinformation in a cohesive manner. The emphasis on societal and individual security, including the right to true information and psychological well-being, is crucial within the framework of Türkiye's new security concept. A comprehensive strategy to combat misinformation must involve coordinated efforts by national and international authorities, as well as civil society organizations.

The incorporation of communication into the conceptualization of security highlights a critical evolution in understanding modern threats. Historically, security has been a state-centric domain, primarily focused on military and territorial integrity. However, the post-Cold War era created a new wave of security concerns that extend beyond traditional boundaries, incorporating non-military dimensions such as economic stability, environmental sustainability, and societal resilience. Disinformation, as a non-military threat, disrupts social cohesion and undermines trust in democratic institutions, making it a critical area of study within security theories.

Disinformation could destabilize civilizations by disseminating false narratives, causing uncertainty, and undermining public trust. As a result, it has a significant impact on security. Misinformation, or the inadvertent distribution of inaccurate information, is not the same as disinformation, which is the intentional spreading of false information. Disinformation is a deliberate strategy employed by variety of actors to manipulate public perception and achieve strategic objectives. This manipulation could occur through different channels, including social media, traditional media, and other communication platforms.

This study investigates various actors involved in combating disinformation: the NATO Strategic Communications Centre of Excellence (StratCom), Anadolu Agency, and Teyit.org, each of which plays a unique role in addressing this issue.

NATO StratCom, established in 2014 in Riga, Latvia, aims at enhancing strategic communication efforts to counter emerging security threats such as disinformation. Even though it operates independently of NATO's command structure, StratCom supports NATO's broader communication strategies. Its activities cover policy development, conducting research, and analyzing disinformation campaigns to formulate effective solutions and countermeasures.

NATO StratCom is essential in combating disinformation by leveraging strategic communication tactics to enhance resilience against such threats. The center's perspective encompasses developing sophisticated communication strategies, conducting detailed analysis of disinformation trends, and facilitating the exchange of best practices among member states. StratCom's work is crucial in developing a coordinated response to disinformation. It ensures that NATO and its allies remain vigilant and prepared to combat information manipulation.

Founded in 1920, Anadolu Agency has evolved its vision in recent years to include fact-checking, specifically during Türkiye's 2018 Olive Branch Operation into northern part of Syria. The agency engaged in combating disinformation campaigns that targeted the legitimacy of the operation, thereby highlighting the hybrid and multifaceted nature of disinformation. Anadolu Agency's efforts highlight the significance of fact-checking in maintaining the integrity of information disseminated to the public.

Anadolu Agency's fact-checking initiatives during the Olive Branch Operation is an example of the role of national media in countering disinformation. By checking and verifying information and debunking false claims, the agency not only protected the integrity of the operation but also maintained public trust. This proactive approach underlines the necessity for media agencies to build robust fact-checking mechanisms, particularly during times of conflict or crisis when disinformation efforts are most intense.

Established in 2016, Teyit.org is a non-profit fact-checking organization dedicated to verifying suspicious information found on the internet. Its verification process involves scanning for suspicious information, selecting and prioritizing claims, investigating these claims, and publishing the results. Teyit.org's mission extends to enhancing media literacy and critical thinking among internet users, thus empowering the public to understand the accuracy of the information they encounter.

Teyit.org's contribution to combating disinformation is significant. Its contributions is vital particularly in the digital age where information spreads rapidly across online platforms. The organization's methodical perspective to verification, combined with its educational efforts to improve media literacy, empowers individuals to critically assess the information they consume. Teyit.org increases societal resilience against false information and lessens its effects by promoting public awareness.

The study concludes by highlighting the importance of a multi-faceted strategy to combat disinformation, integrating efforts from international organizations, national media, and civil society. The evolving security landscape requires that security theories expand to non-traditional threats like disinformation, ensuring a holistic understanding and effective countermeasures. The coordinated efforts of different actors are essential to safeguard the right to true information and protect the psychological well-being of individuals and societies.

Giriş

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden betimleyici analiz yöntemini kullanarak "iletişimin güvenlik kavramsallaştırması içinde nasıl konumlandığı ve güvenlikle arasındaki ilişkinin mahiyeti" sorunsalı üzerine odaklanmaktadır. Çalışmanın ikincil soruları ise "dezenformasyonun bir güvenlik sorunu olarak teoride nasıl işlenmesi gerektiği", "dezenformasyon noktasında tehdidin hangi aktörler tarafından karşılanması gerektiği" sorularıdır. Elbette, "neyin / kimin güvenliği" ve "tehditten kimin koruyacağı" da cevaplanması elzem sorulardır. Çalışmanın ana gayesi iletişim alanına dair bir kavram olan dezenformasyon ile güvenliğe yönelik algı ve anlayışları birlikte düşünmek ve sentezlemektir. Çalışmanın temel varsayımı ise dezenformasyonun yalnızca akademik iletişim çalışmaları içerisinde incelenmesinin bütüncül bir bakış açısından uzak düşeceği, bunun yerine bir güvenlik sorunu vechesi de olan dezenformasyonun güvenlik teorileri bağlamında değerlendirilmesi gerektiğidir.

Çalışmada öncelikle kuramsal bir çerçeve geliştirilmeye çalışılmış ve bu çerçevede güvenlik algıları incelenmiştir. Geleneksel güvenlik anlayışındaki teoriler güvenliğin referans nesnesi olarak devleti konumlandırması Soğuk Savaş sonrası dönemde değişmiş ve güvenlik çok boyutlu bir hal almıştır. Yeni güvenlik anlayışı olarak özetlenebilecek yeni yaklaşımlar ise güvenliğin referans nesnesini çok daha geniş bir spektrumda ele almış, böylelikle güvenlik tanımı genişlemiş, çeşitlenmiş ve derinleşmiştir. Yeni yaklaşımlar salt askeri güç odaklı tanımlamalar ve kavramsallaştırmalar ve devleti merkeze almak yerine insanın, toplumun, doğanın, enerjinin güvenliği gibi yeni kavramsallaştırmalara gitmişlerdir. Özetle, zaman içerisinde güvenliğin referans nesnesi meta odaklılıktan birey ve toplum odaklılığa doğru ilerlemiştir. Bir başka deyişle, güvenlik insan odaklı bir hale gelmiştir.

Bahsi geçen değişim güvenlik söz konusu olduğunda tehdit tanımlarının da değişimini beraberinde getirmiştir. Bireyin ve toplumun merkeze alındığı bir güvenlik anlayışında tehdidin ne olacağı ve bu tehdide karşı kimin / hangi aktörün koruma sağlayacağı soruları doğmuştur. Dezenformasyon söz konusu olduğunda ise bireyin ve dolayısıyla da toplumun haber alma

hakkının ve psikolojik sağlığının tehdit altında olduğu, tehdidin bilince ve bilinçdışına yönelik kurgulandığı görülmektedir.

Birey ve topluma yönelik çok boyutlu bir tehdit olan dezenformasyon, onunla çok boyutlu mücadeleyi gerektirmektedir. Bu çalışmada ele alınan ve doğruluk kontrolü de dahil dezenformasyonla mücadeleyi önceleyen NATO Stratejik İletişim Mükemmeliyet Merkezi, Anadolu Ajansı ve Teyit.org örnekleri mücadelede farklı aktörlerin farklı boyutlarla görev ifa ettiklerini açıklamaktadır. Özetle hibrit bir anlayışa sahip olmak hibrit model içerisinde konumlandırılan dezenformasyonla mücadele için gerekliliğini korumaktadır.

1. Kuramsal Çerçeve: Güvenlik Algıları

Geleneksel güvenlik yaklaşımı uluslararası sistemin yapısının anarşi içerisinde olduğunu savunmaktadır. Vestfalya sistemi ulus devlet olgusunun başlangıcı olarak değerlendirilmektedir ve geleneksel güvenlik anlayışı da aynı şekilde bu mihenk taşını kendisi için önemsemektedir. Ulus devletin bir fenomen olarak zihinlere yerleşmesi ve yüzyıllardır kendisini yeniden üretmesi son tahlilde onun fiziksel olduğu kadar algısal olarak da güçlendiğinin, daha da önemlisi merkeze oturduğunun bir göstergesidir. Böylelikle geleneksel güvenlik yaklaşımının temelinde ve merkezinde devlet, dolayısıyla da askeri güvenlik yatmaktadır (Buzan vd., 1998; Ayhan, 2016: 135).

Geleneksel güvenlik yaklaşımının temel boyutları onu daha iyi kavrayabilmek adına incelenmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu boyutlar, güvenlikle ilişkili en önemli kavramlardan tehditlerin nedeni, tehditlerin doğası, tehditlere nasıl karşılık verilebileceği, güvenliği kimin sağlamakla yükümlü olduğu ve nelerin güvenliği olarak vurgulanabilmektedir.

Geleneksel güvenlik yaklaşımı ulusal gücü devletin yapabilirlikleri ve kapasitesi ile eş değer görmektedir. Buna göre devlet tehditleri karşılayabilecek düzeyde, bir diğer değişle yeterli düzeyde ulusal güce sahip olabilmek için her daim askeri gücünü tahkim etmeli ve hazırlıklarını askeri açıdan sürdürmelidir. Geleneksel güvenlik anlayışına göre devletlerin varlıklarını sürdürebilmelerinin ve potansiyel tehditlerle dolu bir dünyada zarar görmemelerinin yegane yolu askeri güçleridir. Geleneksel güvenlik anlayışının ana varsayımlarından birisi de güvenliğin temel amacının toprak, bağımsızlık ve egemenliği korumakla ilintili olmasıdır (Urhal, 2019).

Bu noktada vurgulanmayı hak eden bir diğer konu, geleneksel güvenlik yaklaşımındaki realizm teorisinin yüksek politika olarak askeri politikalar ve alçak politika olarak ise ekonomik politikalar ayrımına gitmesidir. Neorealist teori realist teorinin temel anlayışını terk etmeden güvenlik yaklaşımına odaklanmakta, ittifaklar kurulması suretiyle uluslararası sistemin güvenliğine vurgu yapmaktadır (Waltz, 1979: 75).

Soğuk savaşın sona erme sürecindeki geleneksel güvenlik anlayışına yönelik eleştiri girişimleri ve soğuk savaşın bitişiyle birlikte ortaya çıkan yeni güvenlik anlayışı güvenlik kavramının çeşitlenmesi, genişlemesi ve derinleşmesiyle sonuçlanmıştır. Buna göre yeni güvenlik kavramsallaştırması güvenliği devleti merkeze alan ve askeri güç temelli yaklaşımı aşarak güvenliğin merkezine daha geniş bir bakış açısı yüklemiştir (Hama, 2017). Güvenliğin referans nesnesinin devletten başka unsurlara kayması bu genişleme ve derinleşmenin ana dinamiklerinden birisini oluşturmuştur. Özellikle Doğu Bloku'nun yıkılmasıyla birlikte güvenlik alanına yeni yaklaşımlar güvenliğin referans nesneleri arasına doğanın, toplumun ve insanın güvenliğini yerleştirmiştir (Ağır, 2015: 102-105; Newman, 2001).

Yeni güvenlik anlayışı içindeki yaklaşımlar geleneksel güvenlik anlayışının askeri tehditleri önceleyen bakış açısını aşmak istemiştir. Yeni güvenlik anlayışına göre tehditlerin kökeni askeri veya devlete dayalı değil aksine devlet dışı ve çok çeşitlidir (Ağır, 2015: 106). Hatta bu tehditler küresel ve ulusaşırı özelliklere de sahiptir (Hammond-Errey ve Ray, 2019). Her ne kadar realist kökenli yaklaşımlar yeni bakış açılarının bu eleştirilerini güvenliğin tanımlanmamış ve muğlak kalma ile sonuçlanacağını ifade etseler de değişen dünya güvenliğe bakışın çok boyutlu olmasını gerektirmektedir.

Klasik güvenlik anlayışının sorgulanmasına dair en önemli sorular güvenliğin kim ve ne için, nasıl sağlanacağı gibi sorulardır. Özetle, yeni güvenlik anlayışının klasik anlayışa karşıt olarak güvenliği yeniden tanımlama çabası güvenliği yalnızca askeri bakış açısından kurtarma yolunda bir çabadır. Özellikle Kopenhag Okulu'ndan Buzan ve Weaver gibi akademisyenler güvenliği çok farklı parametreler ve "sektörler" açısından değerlendirmeye gayret etmektedir (Buzan vd., 1998: 25).

Bu çalışma bağlamından düşünüldüğünde de esas odaklanılması gereken nokta güvenliğin referans nesnesinin meta odaklı değil insan odaklı olması gerektiğidir. Zira iletişim ve güvenliğin kesiştiği noktada bir tehdit olarak ortaya çıkan dezenformasyon, bireyin ve dolayısıyla da toplumun güvenliğini, özel olarak ise birey ve toplumun doğru haber alma özgürlüğünün ve psikolojik istikrarının güvenliğini öncelemeyi gerektirmektedir (Arcos vd., 2022). Esasen bu mesele bir bakış açısı meselesi olarak kendisini göstermektedir.

Güvenliğin referans nesnesinin ve ona yönelik kavramsallaştırmaların çok çeşitlendiği bir ortamda hibrit savaş modelinin de çözümlenmesi gerekmektedir. Zira bahsi geçen bir evrende tehditlerin doğası askeri ve askeri olmayan yöntemlerin bir arada kullanımıyla oluşmaktadır. Hibrit model çeşitli doktrinler veya kavramsallaştırmalarla özellikle 1990 sonrası oldukça geniş şekilde tartışılmış bir modeldir. Bu çalışmada değinilen hibrit model, dezenformasyonun bir tehdit olarak haber almanın güvenliğini, öğrenmenin güvenliğini tehlikeye atan bir olgu olması düşüncesinden yola çıkarak konumlandırılmaktadır. Zira devlet dışı aktörlerin uluslararası sistemde giderek daha görünür hale gelmesi ve tehditlerin boyutunun ve kapsamının değişmesi ona yönelik mücadele anlayışında da bir güncellemeye gidilmesine yönelik ihtiyacı doğurmaktadır. Bugüne dek kavramsallaştırılan hibrit model de tehditlerin çok boyutlu yapısına karşılık çok boyutlu mücadele anlayışını vurgulamaktadır. Günümüzün güvenlik evreninde dolaylı tehditlerin ve savaş yöntemlerinin askeri yöntemlerden daha çok tercih edilmesi söz konusudur. Bunun en temel sebebi ise askeri olmayan teknik ve yöntemlerin maliyetinin az olması ve riskinin düşük olmasından ileri gelmektedir. Bu çalışmanın vaka analizi bölümünde de görüleceği üzere dezenformasyona karşı mücadelede aktörler çok farklı düzeylerden ve arka planlardan gelebilmektedir. Zira dezenformasyonla mücadelenin doğası bu hibrit anlayışı gerekli kılmaktadır (Arcos vd., 2022).

Hibrit anlayış geleneksel ve modern savaş konseptini içinde barındırmaktadır. Buna göre saldırı, savunma, yığınak, kuşatma, manevra ve lojistik gibi geleneksel savaş konseptinin içinde değerlendirilebilecek kavramlar asimetrik yöntemler, network savaşı, kamu diplomasisi, enformasyon savaşı, siber savaş ve propaganda gibi modern savaş yöntemlerinin arkasına saklanmış olarak konumlanmaktadır. Bu sistemleştirmede modern savaş konsepti, geleneksel askeri yöntemlerin kullanılamadığı durumlarda kitlelerin algısını yönlendiren ve manipüle eden yöntemlere karşılık gelmektedir. Burada belirtilmesi gereken en önemli nokta ise günümüzde modern savaş konseptinin gerektirdiği teknolojilere ve bilgiye sahip toplumların daha avantajlı hale gelmesidir (Mumford, 2020: 825).

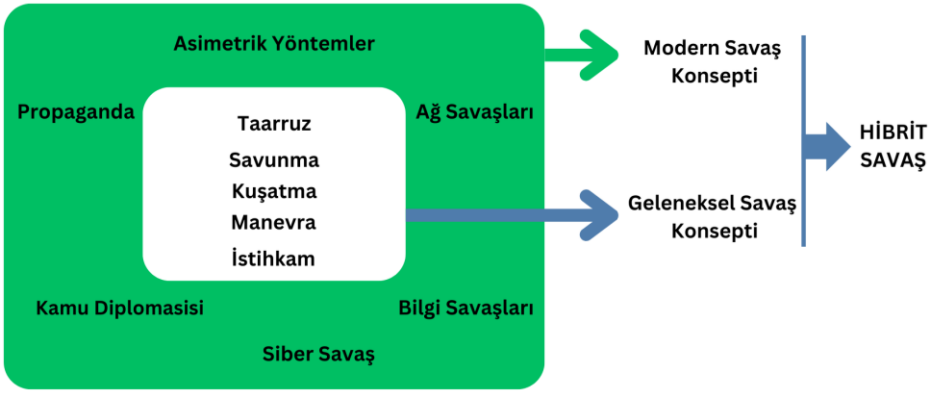

Şekil 1: Hibrit Savaş Modeli

Kaynak: Dedemen, 2016: 165'den esinlenilerek yazar tarafından oluşturulmuştur

2. İletişim, Enformasyon ve Güvenlik: Dezenformasyonu Konumlandırmak

Dezenformasyon çağlar boyunca varlık gösteren bir kavram olmasıyla birlikte, tarihte kitle iletişim teknolojileri alanındaki her atılımda boyut atlamış, adeta mutasyona uğramıştır. 19. ve 20. yüzyıllarda kitle iletişim teknolojilerindeki dramatik sıçrayışlar da dezenformasyonun yayılımını ve kitlelerle buluşmasını çok daha kolaylaştırmıştır. Dezenformasyonun kavramsallaştırılmasından önce enformasyon kavramını tanımlamak gerekmektedir. Bu doğrultuda enformasyonun ham veri ve bilgiyle ilişkisini açıklamak da önem arz etmektedir.

Kaynağının kim ve hangi kurum olduğu fark etmeksizin, servis edilen her enformasyonun belirli bir amacı vardır. Bu amaç, bilgi ve enformasyon ile uğraşan kimi kurum için kamusal bir "anlayış" oluşturmak iken bazı kişiler veya kurumlar için manipülasyon ve yönlendirme olarak ortaya çıkmaktadır (Arslan, 2023: 19).

Tanımlamak gerekirse enformasyon kısaca bir konu, kişi ve nesne hakkındaki malumat olarak kavramsallaştırılabilmektedir. Enformasyon, özetle onu algılayan kişi için bir bağlamın içinde anlama sahip uyaran olarak tanımlanmaktadır. Enformasyon bir sistem içerisinde saklandığında veri olarak adlandırılmakta, veri aynı zamanda enformasyonun öncülü de olabilmektedir. Verilerin işlenmesinden sonra ortaya çıkan çıktılar tekrar enformasyon olarak algılanabilmektedir. Enformasyon bir meseleyi kavramak veya eyleme geçmek için kullanıldığında bilgiye dönüşmektedir. Bu haliyle, bilgi daha fonksiyonel mahiyete sahip bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Bu noktada enformasyon ve bilgi kavramlarını birbiriyle karıştırmamak gerekmektedir. Örneğin İngilizce "information society" ifadesi Türkçe'ye sıklıkla "bilgi toplumu" olarak tercüme edilmekte ve bir hataya düşülmektedir. Bunun yerine "enformasyon toplumu" ifadesini kullanmak daha isabetli olacaktır. Zira bilgi ve enformasyon aynı anlama gelmeyeceği gibi bu ifadeyle kastedilen anlam "haberleşim ya da malumat toplumu"dur (Cangızbay, 2007: 114). Enformasyonun bir diğer tanımı ise olağan şartlarda doğru bilgi olarak yapılmaktadır (Yayla, 2020: 126).

Diğer yandan, hatalı enformasyon olarak özetlenebilecek misenformasyon kavramı ise dezenformasyonun bir üst kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani dezenformasyon, misenformasyonun alt kavramlarından birisidir. Bu noktada misenformasyon ve dezenformasyon arasında bir ayrıma gidilmekte ve iki kavramın birbirine karıştırılmaması önem arz etmektedir. Misenformasyon, kusurlu haber anlamına gelirken, bilinçdışı yanlılıklar, hatalar ve göz ardı etmeyle ortaya çıkabilmektedir (Fallis, 2014a: 621).

Dezenformasyon ise misenformasyonun tersine yanlış / yalan haberin kasıtlı bir şekilde dolaşıma sokulmasına karşılık gelmektedir. Bilgiyi çarpıtma olarak özetlenebilecek dezenformasyon bilinçli bir şekilde aldatma olarak da tanımlanmaktadır (Fallis, 2014a: 621). Başka bir tanımlamayla dezenformasyon, haberin bilinçli ve sistematik bir şekilde yanlış, uydurma, eksik, çarpıtılmış ve yönlendirilmiş bir biçimde kullanımına karşılık gelmektedir (Yayla, 2020: 126).

Dezenformasyon konusunda öne çıkan bir diğer kavram olan sahte / yalan haber ya da İngilizce meşhur ifadesiyle "fake news" ise kasıtlı ve doğrulanabilir bir biçimde yanlış olan ve okuyucuları yanlış yönlendiren haberleri tanımlamaktadır (Allcot ve Gentzkow, 2017: 211).

Dezenformasyonun bir güvenlik problemi olarak açıklanması 1996 yılında John Arquilla ve David Ronfelt tarafından yayımlanan "Ağ Savaşı Vukuu" kitabı ve 1998 yılında Koramiral Arthur Cebrowski ve John Garstka'nın kaleme aldıkları "Ağ Merkezli Savaş: Orijini ve Geleceği" makalesinde ortaya çıkmıştır. 2000'li yıllara yaklaşırken yayımlanan bu çalışmalarda iletişim teknolojilerinin savaş evrenine giderek daha çok hakim olacağı, devlet dışı aktörlerden oluşan ağ yapısının yeni bir toplumsal çatışmayı yükselteceği yorumları yapılmıştır (Arquilla ve Ronfeldt, 1996 Akt. Dedemen, 2016: 158). Buna göre 2000'li yıllarla başlayan ve "renkli devrimler" olarak adlandırılan politik süreç dezenformasyon da dahil olmak üzere hibrit savaş modelinin kullanıldığı olaylardır.

Dezenformasyon ve onun güvenlik tehdidi olarak öne çıkışı 20. yüzyılda Sovyetler Birliği'yle ilişkilendirilmektedir. Rusça "dezinformatsiya" ifadesiyle beliren dezenformasyon ABD istihbarat kurumlarının 1950'li yıllardan beri kullandığı bir terim olagelmiştir. Yeni medya teknolojilerinin yükselişe geçtiği günümüzde ise dezenformasyon alabildiğine geniş bir spektrumda kullanılan bir silah halini almıştır. 2016 yılında hakikat sonrası anlamına gelen "post-truth" kelimesinin Oxford sözlüğü tarafından yılın kelimesi olarak seçilmesi de bu durumun bir alametidir (bbc.com, 2016).

Dezenformasyonun hangi yöntemlerle kullanıldığı, onunla mücadele edebilmek için açıklanmayı gerektirmektedir. Bu noktada dört yöntem öne çıkmakta bu yöntemler seçici sansür, arama sıralamalarının (rankings) manipülasyonu, hackleme ve dezenformasyonu direkt yayma olarak sıralanmaktadır (Guess vd., 2018).

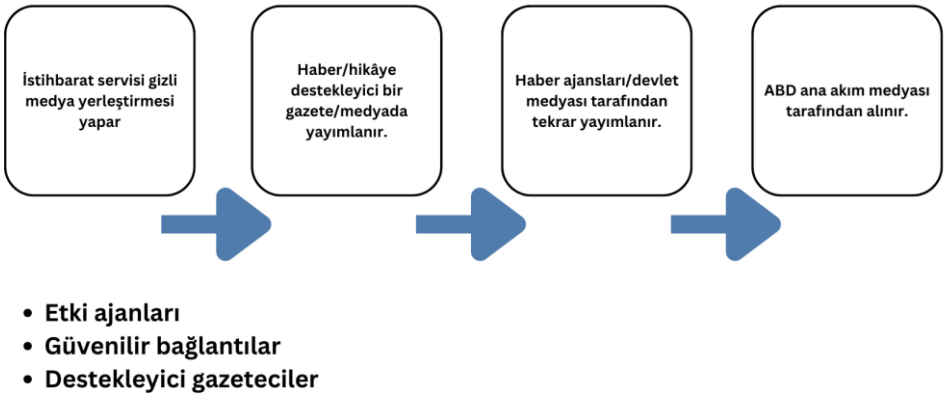

Şekil 2: Dezenformasyonun Dolaşımı

Kaynak: ABD Savunma Bakanlığı, 2001'den esinlenilerek yazar tarafından uyarlanılmıştır

ABD Savunma Bakanlığı'nın 2001 yılına ait bir el kitapçığı da ABD'de dezenformasyonun hangi yöntemlerle yayıldığına yönelik bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Bu sistematiğe göre dezenformasyon öncelikli olarak istihbarat servisleri tarafından örtülü şekilde basın kaynaklarına yerleştirilmektedir. Ardından basın kaynaklarına yerleştirilen bu haberler makale ve haber yazısı olarak fikirsel açıdan yakın medya organlarında yayınlanmaktadır. Sonraki aşamada bu haberlerin yayılması devlet ajansları ve kablolu servisler tarafından yeniden yayına sokulmaktadır. Son aşamada ise bu haberler ABD ana akım medyası tarafından dolaşıma sokulmaktadır. Bu sistematikte dezenformasyonun yayılmasını hızlandıran aktörler ise etki ajanları, güvenilir bağlantılar ve fikirdaş gazeteciler olarak sıralanmıştır (ABD Savunma Bakanlığı, 2001). Örnek vermek gerekirse 1985 yılında Rus istihbaratı tarafından yürütülen Infektion Operasyonu, HIV virüsü ve AIDS hastalığının ABD tarafından üretilip dünyaya yayıldığı haberini dolaşıma sokma üzerine çalışmıştır. 1992 yılında ise Rus dış istihbarat servisi başkanı Yevgeny Primakov Infektion Operasyonu'nun bir dezenformasyon operasyonu olduğunu kabul etmiştir (Boghardt, 2009: 15).

Yanlış bilginin türleri ise parodi, çarpıtma, taklit, uydurma, hatalı ilişkilendirme, bağlamdan koparma ve manipülasyon olarak sıralanmaktadır. Parodi eğlence ve alaya alma amaçlı hazırlanan, hedef kitleyi yanıltma potansiyeli olan içerikler olarak özetlenebilir. Çarpıtma gerçek anlamından koparıp saptırarak yanlışa sürükleme ve yönlendirmeyi ifade etmektedir. Taklit, kişi ve kurumların taklitleri tarafından dolaşıma sokulan haberlere karşılık gelmektedir. Uydurma, tam anlamıyla üretilmiş ve gerçekle alakası olmayan içeriklere karşılık gelirken hatalı ilişkilendirme ise çeşitli fotoğraf ve görsellerin alakasız vakalarla ilişkilendirilerek sunulmasını ifade etmektedir. Bağlamdan koparma doğru bilgiyi içinde bulunduğu olay örgüsünden koparılarak farklı bir bağlam içerisinde sunulmasıdır. Son olarak manipülasyon ise seçme, ekleme veya çıkarma yoluyla değiştirilmiş bilgiye karşılık gelmektedir (Fallis, 2014b: 142).

Yakın tarihte öne çıkan ve dezenformasyonlara sahne olmuş siyasal olayları sıralamak da meseleyi bütüncül bir açıdan ele alma yolunda önemlidir. Bunlar 2011 yılında zirveye ulaşan Arap Baharı, 2013 yılında Türkiye'de Gezi Olayları, Mısır'da Cumhurbaşkanı Mursi'nin devrilmesi ve Brezilya'da başlayan sokak olayları neticesinde Devlet Başkanı Dilma Rouseff'in iktidardan uzaklaştırılması olarak sıralanabilmektedir. Kamuoyunda tartışılan ve dezenformasyonu barındıran diğer hadiseler ise ABD 2016 Başkanlık Seçimleri'ne Rusya'nın müdahalesi iddiası, Türkiye'nin 2018'de Zeytin Dalı Harekatı sırasında karşılaştığı dezenformasyon kampanyası ve 2020'de Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmalar sırasında sosyal medya kanalları üzerinden yürütülen dezenformasyon operasyonlarıdır.

3. Dezenformasyonla Mücadelede Üç Farklı Aktör: NATO Stratejik İletişim Mükemmeliyet Merkezi, Anadolu Ajansı, Teyit.org Örnekleri

Dezenformasyonla mücadele yanıtlanması gereken bir diğer soru ise tehdide karşı kimin önleyici veya koruyucu olacağı sorusudur. Yukarıda da bahsedildiği gibi dezenformasyonun ve günümüzün güvenlik paradigmasındaki konumunun çok boyutlu dinamiği ona karşı mücadelenin de çok boyutlu, diğer bir ifadeyle hibrit olmasını gerektirmektedir. Çalışmanın bu bölümünde dezenformasyon tehdidiyle mücadele noktasında birbirinden farklı üç kurum ve faaliyetleri açıklanacaktır. Bu kurumlardan NATO Stratejik İletişim Mükemmeliyet Merkezi uluslararası düzlemde faaliyet gösteren bir güvenlik kurumu olma mahiyetine sahiptir. Bir diğer kurum olan Anadolu Ajansı ise bir doğruluk kontrolü kurumu olmamasına rağmen Türkiye'nin 2018 yılında Zeytin Dalı Harekatı sırasında karşılaştığı dezenformasyon kampanyasına karşı bir süreliğine doğruluk kontrolü yayınları yapmıştır. Anadolu Ajansı devlete bağlı bir haber ajansı olmakla birlikte dezenformasyonla mücadeleye katılması bir anlam ifade etmektedir. Son olarak bir sivil toplum aktörü olan teyit.org tamamiyle doğruluk kontrolü üzerine kurulmuş ve çalışmalarına devam eden bir aktördür.

3.1.NATO Stratejik İletişim Mükemmeliyet Merkezi

NATO Stratejik İletişim Mükemmeliyet Merkezi (StratCom), Letonya'nın başkenti Riga'da 2014 yılında kurulmuş uluslararası düzeyde bir güvenlik kurumu olarak konumlandırılmaktadır. Varlık sebebini "savaşların insanların zihninde başladığı ve savunmanın da zihinde başlaması gerektiği" anlayışı üzerinde kurgulamaktadır. StratCom, NATO'nun yedi üye devleti Estonya, Almanya, İtalya, Letonya, Litvanya, Polonya ve Birleşik Krallık tarafından imzalanan bir mutabakat zaptıyla çalışmalarına başlamıştır. 1 Eylül 2014 tarihinde NATO akreditasyonunu alan kurum NATO'nun çabalarına stratejik iletişim açısından bir katkı sağlamak amacıyla kurgulanmıştır.

StratCom'un kurumsal yapısı NATO'nun komuta yapısının bir parçası olmamakla birlikte, kurum NATO adına bir açıklama yapma ehliyetine sahip değildir. NATO'nun gelişmekte olan rolleri, hedefleri ve misyonları hakkında uygun, zamanında, doğru ve duyarlı bir şekilde iletişim kurmasını öncelemektedir. Merkezin misyonu, NATO, NATO müttefikleri ve NATO ortaklarının stratejik iletişim yeteneklerine somut bir katkı sağlamak üzerine şekillenmiştir. StratCom, sivil ve askeri, özel ve akademik sektörlerden çok uluslu ve sektörler arası katılımcılar tarafından oluşturulan ve modern teknolojiler, analiz, araştırma ve karar verme için sanal araçları kullanan bir nitelikte kurgulanmıştır. Merkezde çeşitli alanlardan sivil ve askeri uzmanlar, eğitmenler, analistler ve araştırmacılar çalışmaktadır.

Esasen StratCom dezenformasyonla mücadeleden daha geniş bir tanımla çalışmaktadır. Ancak Merkez'in yayınlarına bakıldığında son dönemde dezenformasyonla mücadele üzerine eğildiği görülmektedir. Bu durum dezenformasyon tehdidinin ne denli ciddi bir tehdit haline geldiğinin de göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir.

Merkez, sponsorluk yapan ülkeler ve katkıda bulunan katılımcılar tarafından yönetildiği ve finanse edildiği belirtilmektedir. Başlangıçta Letonya, Estonya, Almanya, İtalya, Litvanya, Polonya ve Birleşik Krallık tarafından kurulan bu yapıya 2016'da Hollanda ve Finlandiya, 2017'de İsveç, 2018'de Kanada ve 2019'un başlarında Slovakya, 2020'de Danimarka ve Amerika Birleşik Devletleri, 2021'de Macaristan, 2024'te ise İspanya Merkez'e katılmıştır. Fransa ve Avustralya, Merkez'e katılım süreçlerini başlatmıştır (StratCom.com, 2025).

StratCom'un 2024 yılında gerçekleştirdiği faaliyetlere bakıldığında şu başlıklar göze çarpmaktadır (StratCom.com, 2025):

- NATO StratCom ve MilPA doktrin yönetimi
- Yıllık StratCom TTX konsept geliştirme ve Bilgi Ortamı Simülasyon Alanı
- "Ukrayna'daki askeri eylemleri desteklemek ve hedef kitleleri etkilemek için Rusya'nın İletişim Stratejisi" çalışması
- "Batı bilgi ortamı dışındaki Rus bilgi operasyonları (Asya, Afrika, Latin Amerika)" çalışması
- Ukrayna StratCom ortaklık programı
- Akdeniz bölgesindeki göç kriziyle ilgili hedef kitle algısı
- İklim ve çevre temelli kötü niyetli bilgi etkisi faaliyetleri üzerine çalışma
- Arktik'teki anlatılar ve kötü niyetli bilgi operasyonları
- Platform düzenlemesinin dezenformasyon bağlantısı üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi
- Bilgi doğrulama ve geçerlilikte Yapay Zekanın (Generative AI) etkisini ve gelecekteki rolünü analiz etme
- Bilgi Ortamı Değerlendirme kursları
- "İletişimciler için yapay zeka araçları" kursu
- Sosyal Medya Manipülasyonu deneyi
- NATO ve ulusal tatbikatlara destek
- NATO StratCom eğitim ve öğretim desteği
- NATO StratCom ve IEA El Kitabı

3.2. Anadolu Ajansı'nın Doğruluk Kontrolü Çalışmaları

Anadolu Ajansı (AA) 1920 yılında kurulan bir devlet haber ajansıdır. AA, yıllarca haber havuzu oluşturma ve resmi etkinliklerin duyurulması görevlerini ifa ettikten sonra, 2010'lu yıllarla birlikte bir vizyon değişikliğine gitmiştir. Bu vizyon değişikliğiyle birlikte AA, çalışma kapsamını geliştirmiş ve genişletmiş, bünyesindeki yabancı dil birimlerini artırmış ve daha geniş bir spektrumda haber yayıncılığına başlamıştır. Ajans haber yayıncılığının dışında çeşitli uluslararası gelişmelere dair analiz ve görüş yazılarını yayınlamayı da görev edinmiştir. 2020 yılından itibaren AA, bünyesinde bir araştırma masası kurulmasıyla birlikte yalnızca metin olarak değil video üretimleriyle de çeşitli araştırma dosyalarını kamuoyuna sunmaya başlamıştır (Anadolu Ajansı, n.d.).

2018 yılının Ocak ayında Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından başlatılan ve Suriye'nin kuzeyindeki Afrin bölgesinde konuşlanmış PKK/YPG militanlarının tasfiye edilmesini amaçlayan Zeytin Dalı Harekatı sürecinde, Türkiye çeşitli dezenformasyon girişimlerinin hedefinde yer almıştır. Çok farklı merkezler tarafından yürütülen ve Türk askerinin harekat meşruiyetine zarar vermeyi amaçlayan bu dezenformasyon kampanyası sürecinde AA, bir doğruluk kontrolü faaliyetine başlamıştır. Esasen yakın zamana kadar doğruluk kontrolü gibi bir görevi olmayan AA, bir devlet ajansı olarak hibrit bir tehditle karşılaşıldığı bilinciyle bu faaliyetlere başlamıştır. Bu durum, bu çalışmada da vurgulanan dezenformasyonun doğasının ve onunla mücadele yöntemlerinin hibrit ve çok boyutlu olduğu tezini doğrulamıştır.

Terör örgütü PKK/YPG bu süreçte gerçeklikle ilgisi olmayan görseller ve metinlerle dezenformasyon kampanyasının merkezinde yer almıştır. AA ise doğruluk kontrolü prensibiyle bu görsellerin esasen hangi olay ve bağlama ait olduğunu bildirmiş ve bunu kamuoyuna yayınlamıştır. Bu süreçte AA, sosyal medya kanallarını etkili bir şekilde kullanmıştır. AA, bahsi geçen süreçte 13 dilde yayın yapmıştır. Bu doğruluk kampanyasının temelinde "Afrin Afrinlilerindir." mesajı yer almış, ayrıca Zeytin Dalı Harekatı'nın temel hedefinin siviller değil terör unsurları olduğu sıklıkla vurgulanmıştır (Toktay, 2019).

AA, 2022 yılında dezenformasyonla mücadele adına yeni bir adım atmış, bünyesinde bir teyit editörlüğü kurmuştur (Yeni Şafak, 2022). Ajans, Teyit Hattı olarak isimlendirilen bu yapıyı tanıtımında, tüm dünyada yürütülen araştırmaların haber kaynaklarının çeşitlendiğini gösterdiğini, küresel düzeyde tüketim alışkanlıklarının internet ve sosyal medyaya taşındığını vurgulamaktadır. Yine Ajans'a göre İnternet platformlarının Türkiye'de de en çok başvurulan içerik kaynağı haline gelmesi yanıltıcı içerik miktarında da artışa sebep olmuştur. Bu nedenle gazeteciliği kamu görevi olarak tanımlayan Ajans, yanıltıcı içerikle mücadelede sorumluluk üstlenmek üzere Teyit Hattı'nı kurmuştur. Teyit Hattı'nın faaliyet alanı kamuoyunun doğru bilgi edinmesini önlemek üzere dolaşıma sokulan her içeriği kapsamaktadır. Ajansın bu görev üzerine kurduğu ekip, gerek metin gerekse görsel tüm yanıltıcı içerik ve haberlerin orijinal biçimlerinin kamuoyuyla paylaşılması üzerine çalışmaktadır. Ajans, bilgi kirliliği ve dezenformasyonun çok boyutlu doğasını kabul etmekte ve bunlarla mücadelede yeni biçim ve yöntemlere başvurma güdüsüne sahip olduğunu vurgulamaktadır. Ajans, son olarak son yüzyıldaki gazetecilik tecrübesine güvendiğini belirtmekte, bu tecrübesi ve tüm dünyadaki muhabir ağının gücünü doğruluk kontrolüyle bütünleştireceğini ifade etmektedir (Anadolu Ajansı, 2022).

3.3. Teyit.org

Teyit.org 2016 tarihinde kurulan, internet temelli bir doğruluk kontrolü kuruluşudur. İnternet sitesi üzerinden faaliyetlerini sürdüren bu girişim, kendisini yaygın bilinen yanlışları, sosyal medyada yer alan şüpheli bilgileri, medyada yer alan yanlış iddiaları araştırmak ve raporlamak olarak kurgulamıştır. Teyit.org'un temel çalışma alanı internet ortamı olmakla birlikte, birincil haber kaynağı olarak interneti kullanan kişilerin ve sivil toplum kuruluşlarının doğru bilgileri teyit etmeleri, yanlış bilgilerden ise olumsuz şekilde etkilenmemeleri yönünde bir çalışma yürütülmektedir. Teyit.org aynı zamanda yeni medya okuryazarlığını artırmayı ve eleştirel düşünme alışkanlığını kazandırmayı amaçladığını bildirmektedir (teyit.org, 2020).

Teyit.org internet üzerineden üzerinde haber taraması yapmakta, doğruluğundan şüphe duyulan haberleri inceleme sürecine almakta ve analiz sonuçlarını kullanıcılarıyla paylaşmaktadır. Teyit.org'un doğrulama süreci tarama, seçme ve önceliklendirme, araştırma ve yayınlama olarak aşamalandırılmaktadır. Tarama aşamasında şüpheli haberler taranmakta ve platformun yönetim panelinde toplanmaktadır. Seçim ve önceliklendirme aşamasında paneldeki haberler doğrulanabilirlik, yaygınlık ve önem kriterlerine göre önceliklendirilmektedir. Araştırma ve yayınlama aşamasında ise yanıltıcı içerik iddiaları platform editörleri tarafından araştırılmakta ve analiz edilmektedir. Son olarak ilgili haberin doğru, yanlış veya doğruluğu belirsiz olması gibi bir değerlendirme yapılmakta ve yayına sunulmaktadır (Karadağ ve Ayten, 2020: 492).

Teyit.org'un kurumsal yapısı ise kâr amacı gütmeyen bir sosyal girişim olarak konumlanmıştır. Kuruluş açıkça bir sivil toplum aktörüdür ve NATO StratCom ve AA'dan farklı şekilde esnek bir insan kaynağına sahiptir. Kurumun gelir kaynağı ise kitle fonlamasından ABD Büyükelçiliği'ne, Heinrich Böll Vakfı'ndan Facebook'a kadar çeşitlilik göstermektedir (Ünver, 2020: 5).

Platform internet sitesinde oldukça geniş kapsamdaki faaliyetlerini tanıtmaktadır. Atölyeler kapsamında teyitçilik, dijital okur yazarlık, dijital güvenlik eğitimlerinin bulunduğu vurgulanmaktadır. Teyit.org bu eğitimlerinde herkesin bir teyitçi gibi eleştirel düşünme becerilerini geliştirebilmesi için çaba gösterdiğini ifade etmektedir. Platform Pürmerak Kulübü isimli çevrimiçi eğitim platformuyla dijital okur yazarlık becerileri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Dijital Veli isimli e-bülten, platformun velilere özel hazırladığı, ebeveynlerin dijital okur yazarlık becerilerini güçlendirmeyi amaçlayan yayın organıdır. Bu e-bültenle yalnızca velilerin değil, onlar üzerinden çocukların da bilginin doğruluğu üzerine bilinçlerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir. T cetveli isimli podcast serisi ise platformun bilgi, medya, internet ve sosyal medyaya dair konuları incelediği sesli yayın organıdır (Teyit.org, 2024).

Kuruluş son yıllarda "Fact(ory)" adında bir girişim başlatmış, bu girişimle bir iş geliştirme sürecine girmiştir. Bu girişimle yanlış bilgi ve haber sorununa yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler geliştirilmesi hedeflenmiştir (Çalıkoğlu, 2023).

Sonuç

Dezenformasyon kampanyaları günümüz dünyasında öne çıkan tehditlerden birisi olarak kabul edilmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, özelde de kitle iletişim teknolojilerinin çok kaynaklı bilgi paylaşımına müsaade eden yükselişi bireyler ve toplumların haber alma ve psikolojik sağlıklarına yönelik dezenformasyon girişimlerini kolaylaştırmıştır. Çok boyutlu bir tehdit olarak kabul edilebilecek dezenformasyon, onunla mücadelenin de çok boyutlu ve çok aktörlü olmasını gerektirmektedir.

Yaşanan bu dönüşüm ve öne çıkan tehditlerin çeşitlenmesi, güvenlik yaklaşımlarında bir değişimi de beraberinde getirmiş, yeni güvenlik yaklaşımları güvenliğin referans nesnesine birey ve toplumu yerleştirmiştir. İletişimin ve haberleşme hakkının güvenliği ancak merkeze meta yerine insanı konumlandırarak kavranabilmektedir. Dezenformasyonun iletişim ve güvenlik sisteminde konumlandırılması da bireyin haklarının korunması ilkesiyle sağlanabilmektedir.

Dezenformasyonla mücadeledeki çok boyutlu ve çok aktörlü yaklaşım ihtiyacını vurgulamak üzere kurgulanmış bu çalışmada bir uluslararası güvenlik kuruluşu olan NATO'ya akredite Stratejik İletişim Mükemmeliyet Merkezi, son yıllarda dezenformasyon kampanyalarına ciddi ölçüde maruz kalmış bir devletin haber ajansı olan Anadolu Ajansı ve sivil toplum girişimi olarak doğruluk kontrolü yapmak üzere konumlanan teyit.org yapıları incelenmiştir. Birbirinden farklı yapı ve motivasyonlara sahip bu üç kurum da doğruluk kontrolü faaliyetleriyle yanlış bilgilerin kamuoyunda yayılmasına engel olmaya çalışmaktadır.

NATO StratCom, dezenformasyonla mücadelede uluslararası düzeyde önemli bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Ukrayna krizindeki bilgi operasyonlarına yönelik çalışmaları, NATO müttefikleri arasında stratejik iletişim alanında bir kapasite inşasına katkı sağlamıştır. StratCom'un ürettiği raporlar ve düzenlediği simülasyonlar, NATO üyesi ülkelerin kamuoylarını yanlış bilgilendirme girişimlerine karşı daha dirençli hale getirmeyi amaçlamaktadır. Ancak, StratCom'un uluslararası bir kurum olması, doğrudan bireysel kamuoyları etkileme kapasitesini sınırlayabilmektedir. Stratejik hedeflerine ulaşma açısından değerlendirilirse, kurumun özellikle müttefik devletler arasında stratejik iletişim kapasitesini güçlendirmede başarılı olduğu, ancak bireysel halk katmanlarına erişimde daha geniş ölçekli projelere ihtiyaç duyduğu ifade edilmelidir.

Anadolu Ajansı, dezenformasyonla mücadelede özellikle Zeytin Dalı Harekâtı sırasında gerçekleştirdiği doğruluk kontrolü faaliyetleriyle dikkat çekmiştir. Bu dönemde, görsel materyallerin doğrulanması ve harekâtın hedeflerine ilişkin net mesajların yayılması, kamuoyunun dezenformasyona karşı direnç geliştirmesine katkıda bulunmuştur. Ajansın devlet destekli bir yapıya sahip olması, doğruluk kontrolü çalışmaları sırasında operasyonel kapasitesini artırmıştır. Ajansın kurumsal kimliği doğruluk kontrolünde yetkinlik açısından kendisine bir güç sağlamıştır.

Teyit.org, dezenformasyonla mücadelede uzmanlaşmış bir doğruluk kontrolü platformu olarak faaliyet göstermektedir. Çalışmalarında şeffaf ve sistematik bir metodoloji kullanması, platformun doğruluk kontrolü süreçlerinin güvenilirliğini artırmaktadır. Özellikle eğitim programları ve dijital okuryazarlık projeleri, bireylerin yanlış bilgiye karşı farkındalığını artırmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte, Teyit.org'un etki alanı daha çok bireysel düzeyde bilgi tüketicileriyle sınırlıdır. Kamu kurumları veya büyük medya kuruluşları üzerinde daha geniş bir etki yaratabilmek için daha kapsamlı işbirliklerine ve stratejik projelere ihtiyaç duyduğu görülmektedir.

21. yüzyılın ikinci on yılında güvenlik konseptini güncelleyen ve yeni bir bakış açısıyla güvenlik sorunlarına yaklaşan Türkiye'nin "yeni güvenlik konsepti", üzerine daha fazla akademik literatür geliştirilmesi gereken bir kavramdır. Türkiye bölgesel ve küresel düzeydeki riskleri sınır ötesinde karşılama, dış politika ve yumuşak güç kurumlarıyla güvenliğe proaktif yaklaşma faaliyetlerinin yanında halkının haber alma hakkının ve psikolojik sağlığının güvenliğini de dikkate almak durumundadır. Cumhurbaşkanlığı yapısı altında kurulan İletişim Başkanlığı, Dijital Dönüşüm Ofisi ve Siber Güvenlik Başkanlığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi bünyesinde kurulan Dijital

Mecralar Komisyonu, Emniyet Genel Müdürlüğü ve diğer güvenlik kurumlarının siber güvenlik birimleri iletişim ve güvenlik kavramlarının kesiştiği noktada faaliyete başlamışlardır. Yeni güvenlik konseptini bütüncül bir şekilde uygulamaya devam etmek, bu kurumların stratejik iletişim yaklaşımıyla koordine edilerek dezenformasyonla mücadeleyi önceledikleri müddetçe mümkün olacaktır.

Kaynakça

Allcott, H., ve Gentzkow, M., (2017), Social media and fake news in the 2016 election. Journal of Economic Perspectives, 31(2), 211-36.

Anadolu Ajansı (2022). *Teyit hattı hakkında*. Erişim adresi: https://www.aa.com.tr/tr/teyithatti/p/teyit-hatti-hakkinda-

Anadolu Ajansı (n.d.). *Tarihçe*. Erişim adresi: https://www.aa.com.tr/tr/p/tarihce

Arcos, R., Gértrudix, M., Arribas, C., & Cardarilli, M. (2022). Responses to digital disinformation as part of hybrid threats: a systematic review on the effects of disinformation and the effectiveness of fact-checking/debunking. *Open Research Europe*, 2. https://doi.org/10.12688/openreseurope.14088.1.

Arquilla, J. ve Ronfeldt, D. (1996). The Advent of Netwar. *RAND Corporation*.

Arslan A. C., (2023). *Intelligence Analysis: Reproduction of Information*, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

Ayhan, U. (2016). Yeni Güvenlik Konsepti ve Güvenliği Sınır Ötesinde Karşılama. Turkish Journal of Security Studies, 18(3), 133-142.

Ağır, B. S. (2015). Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(22), 97-130.

BBC.com, (2016), *'Post-truth' declared word of the year by Oxford Dictionaries*. (2016, November 16). E.T.: 12 Aralık 2020, https://www.bbc.com/news/uk- 37995600

Boghardt, T. (2009). Soviet Bloc intelligence and its AIDS disinformation campaign. *Studies in Intelligence*, 53(4), 1-24.

Buzan, B., Wæver, O., Wæver, O., & De Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers.

Cangızbay, K. (2000). *Hiçkimsenin cumhuriyeti*. Ütopya Yayınevi.

Çalıkoğlu, B. (2023). *Yeni medya ekosisteminde bir topluluk deneyimi: factory*. Erişim adresi: https://teyit.org/ekipten/yeni-medya-ekosisteminde-bir-topluluk-deneyimi-factory

Dedemen, F., (2016), Geleceğin Güvenlik Ortamının Şekillenmesinde Hibrit Savaş Modelinin Değerlendirilmesi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 5(1), 141-176.

Fallis, D. (2014a). A functional analysis of disinformation. *iConference 2014 Proceedings*.

Fallis, D. (2014b). The varieties of disinformation. İçinde *The philosophy of information quality* (pp. 135-161). Springer, Cham.

Guess, A., Nagler, J., & Tucker, J. (2019). Less than you think: Prevalence and predictors of fake news dissemination on Facebook. *Science Advances*, 5(1), 4586.

Hama, H. (2017). State Security, Societal Security, and Human Security. *Jadavpur Journal of International Relations*, 21, 1 - 19. https://doi.org/10.1177/0973598417706591.

Hammond-Errey, M., ve Ray, K. (2019). A new methodology for strategic assessment of transnational threats. *Police Practice and Research*, 22, 40 - 56. https://doi.org/10.1080/15614263.2019.1699411.

Karadağ, G. H. ve Ayten, A. (2020). A comparative study of verification/fact-checking organizations in Turkey: dogrulukpayi. com and teyit. org. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13(29), 483-501.

Mumford, A. (2020). Understanding hybrid warfare. *Cambridge Review of International Affairs*, 33, 824 - 827. https://doi.org/10.1080/09557571.2020.1837737.

Newman, E. (2001). Human Security and Constructivism. *International Studies Perspectives*, 2, 239-251. https://doi.org/10.1111/1528-3577.00055.

StratCom. (2025), About Us. *StratCom*, www.stratcomcoe.org/about-us.

Teyit.org. (2020), *Şüpheli bilgileri inceleyen doğrulama platformu*, teyit.org/nedir.

Teyit.org. (2024). *Eğitim*. Erişim adresi: https://teyit.org/egitim

Toktay, Y. (2019). *Sosyal medyada dezenformasyon, manipülasyon ve propaganda etkisi: zeytin dalı harekatı örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Urhal, Ö. (2009). *Küreselleşen dünyada güvenlik: milli güvenlik, kamu güvenliği, örgütlü suçlar ve suç istihbaratı*. Adalet Yayınevi.

Ünver, H. A., (2020). *Türkiye'de doğruluk kontrolü ve doğrulama kuruluşları*. EDAM.

Waltz, K. (1979). *Theory of international politics*, McGraw.

Yayla, A. (2020). Totaliterizm ve dezenformasyon. *Liberal Düşünce Dergisi*, 25(98), 125-146.

Yeni Şafak (2022). *Anadolu Ajansı teyit editörlüğü kurdu*. Erişim adresi: https://www.yenisafak.com/hayat/anadolu-ajansi-teyit-editorlugu-kuruldu-3858109

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Aykol, S.; Demirdöğen, O. (2025). "Tekirdağ Tekstil Endüstrisinde Faaliyet Gösteren İşletmelerin Atık Yönetimi ve Kaynak Verimliliği İlişkisi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 374-388. **Gönderim Tarihi**: 02.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 13.01.2025-20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1520703

Yazar/Author

Selin AYKOL* Osman DEMİRDÖĞEN**

Makale Adı/Article Name

Tekirdağ Tekstil Endüstrisinde Faaliyet Gösteren İşletmelerin Atık Yönetimi ve Kaynak Verimliliği İlişkisi***

Waste Management and Resource Efficiency Relationship of Enterprises Operating in Tekirdağ Textile Industry

ÖZ

İşletmeler, üretim faaliyetlerinde birçok kaynak kullanmakta ve üretim süreçleri boyunca çeşitli atıklar oluşmaktadır. Oluşan bu atıklar doğru yönetildiğinde ve kaynaklar verimli kullanıldığında firmalar önemli avantajlar elde etmektedirler. Kaynakların sınırsız olmadığı ve git gide azalması sorunu göz önünde bulundurulduğunda, bu sorunla başa çıkabilme konusunda atıklar işletmeler için bir fırsata dönüşmektedir. Bu araştırmanın amacı; Tekirdağ tekstil endüstrisinde faaliyet gösteren işletmelerin atık yönetimi uygulamaları ile kaynak verimlilikleri arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır. Veriler, anket metodu ile yüz yüze, telefon ve e-posta yoluyla toplanmıştır. Araştırmanın sonucunda, işletmelerin ISO 14001 Sertifikası sahipliği, aynı işlevdeki bir ürünü kullanılan hammaddeyi azaltarak tasarlama/üretme durumu, hammaddeyi azaltmak için proses değişikliği yapabilme durumu, ürünlerin depolanması sırasında malzeme paketlerinin zarar görmediği bilgisi ile kaynak verimlilikleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Firmaların atık depolama/bertaraf maliyet kaydına ait bilgi durumu, ürünlerin daha az ambalaj kullanarak paketlenmesi, ürün ambalajlarında geri dönüştürülebilir/yeniden kullanılabilir malzeme kullanımı ve ile kaynak verimliliği arasında ise anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ayrıca, ürün ve atık depolama alanlarının dış etkenlerden korunması ile ilgili soruyu işletmelerin tamamı evet olarak cevapladığından Ki-kare analizi yapılamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Atık Yönetimi, Tekstil Endüstrisi, Verimlilik, Kaynak Verimliliği, Tekirdağ

ABSTRACT

Businesses use many resources in their production activities and various wastes are generated during the production processes. Companies gain significant advantages when these wastes are managed correctly and resources are used efficiently. Considering that resources are not unlimited and are gradually decreasing, waste turns into an opportunity for businesses to cope with this problem. The purpose of this research; The aim is to investigate the relationship between waste management practices and resource efficiency of companies operating in the Tekirdağ textile industry. Data were collected by survey method face to face, by phone and e-mail. As a result of the research, it has been determined that there is a significant relationship between the enterprises' ISO 14001 Certificate ownership, the ability to design/produce a product with the same function by reducing the raw materials used, the ability to make process changes to reduce the raw material, the knowledge that the material packages are not damaged during the storage of the products, and their resource efficiency. No significant relationship could be detected between the companies' knowledge of the waste storage/disposal cost record, packaging of products using less packaging, use of recyclable/reusable materials in product packaging, and resource efficiency. Additionally, since all of the businesses answered yes to the question regarding the protection of product and waste storage areas from external factors, Chi-square analysis could not be performed.

Keywords: Waste Management, Textile Industry, Efficiency, Resource Efficiency, Tekirdağ

* Dr. Arş. Gör, Iğdır Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, selin.aykol@igdir.edu.tr

** Prof. Dr, Doğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, odemirdogen@hotmail.com

*** Bu makale "Atık Yönetimi Uygulamaları ve İşletme Verimliliği İlişkisinin İncelenmesi: Tekirdağ İli Örneği" başlıklı tezden üretilmiştir.

Extended Abstract

Research Problem:

The aim of this study is to investigate the relationship between waste management practices and resource efficiency of companies operating in Tekirdag textile industry.

Research Questions:

What is waste management and resource efficiency? Which waste management practices do businesses use to increase productivity? Is there a relationship between waste management practices and resource efficiency?

Literature Review:

Looking at the relevant literature, there are many studies on waste management. However, there are hardly any studies investigating the relationship between waste management and resource efficiency. On waste management and efficiency, for example, Tınmaz, in his study on waste management in Tekirdağ in 2002, researched cost and profitability that directly affects productivity, although not directly on efficiency; He determined that if the wastes are only stored regularly, the cost will be around 36 million dollars in 30 years, and if these integrated solid wastes are recycled, used in compost form and the useless ones are stored regularly, a profit of around 80 million dollars can be obtained in a 30-year period. Jordeva et al. Moreover, in a part of their study in 2015, they investigated potential obstacles for the development of efficient waste management systems and these obstacles; 45.35% market deficiency, 33.72% legislation, 8.14% low profitability, 5.81% transaction costs, 3.49% transportation costs and 3.49% other factors.

This study examined the waste management practices and resource efficiency of Tekirdag textile industry in 2022, and according to the result achieved; there is a positive and significant relationship between some waste management practices and resource efficiency.

Methodology:

Survey method was used in the research. Data were obtained by interviewing 282 companies in Tekirdağ face-to-face, via telephone and e-mail. Some of the questions in our survey are for the numerical and private data of the companies. For this reason, 90 companies responded to our questionnaire, and 80 valid questionnaires were obtained by eliminating the erroneous and incompletely answered questionnaires. The survey was carried out between April 2022 and October 2022. The data obtained was analyzed using the SPSS 22.0 for Windows package program. A significance level of 5% was taken in the analyses. In testing the research hypotheses, the Chi-square Test was used to examine whether there is a significant relationship between the variables. There are 37 questions in total in the questionnaire form; however, the article was evaluated on the basis of 17 questions.

Results and Conclusions:

It has been observed that there is a positive and significant relationship between companies' ISO 14001 ownership and resource efficiency. All companies with ISO 14001 Certificate have high resource efficiency. However, most companies that do not have ISO 14001 also have good and high resource efficiency. It is thought that the reason for this is the other certificates owned by the companies and that they closed the gap in this way. It has been determined that there is a positive and significant relationship between the situation of designing/producing a product with the same function using less raw material and resource efficiency. Using less raw materials also results in less waste. The reduced amount of waste also reduces the amount of waste going to landfill. Costs are reduced due to the reduction in raw material costs and savings in storage costs, and all these are advantages in parallel with resource efficiency. It has been determined that there is a positive and significant relationship between the situation of the companies making process changes to reduce the raw material used and their resource efficiency. Process changes can be made to reduce the amount of raw materials used in businesses. For example, if equipment/equipment with the latest technology can be included in the process, this will result in resource efficiency as a result of less resource use. It was also concluded that there is a significant relationship between the knowledge that the material packages are not damaged during product storage and the resource efficiency. This will

positively affect resource efficiency, as the correct storage activities before and after production will prevent the loss of both raw materials and products. This hypothesis was also found to be significant in our study. No significant relationship was found between the information status of the companies' waste storage/disposal cost record and resource efficiency. Industrial organizations are required to allocate their wastes that they cannot reuse or recover to storage/disposal, and companies incur a cost in return. Although there is no significant relationship between the information status of the waste storage/disposal cost record and the resource efficiency; The important point here is the correct execution of waste storage/disposal activities rather than the state of knowledge. Every correct and sustainable waste management activity will always be an important factor for the efficiency of the resources of the companies. No significant relationship was found between packaging of products using less packaging and resource efficiency. Since the packaging material of the products is not an input used in production, it is thought that this hypothesis is not meaningful. It would be more appropriate to evaluate this issue on the basis of sales costs. No significant relationship was found between the use of recyclable/reusable materials in product packaging and resource efficiency. The packaging of the products is not directly included in the production costs. It was seen that the analysis of this hypothesis was not significant in direct proportion to the above hypothesis.

Giriş

Tüm dünyada ve ülkemiz özelinde de gittikçe artan üretim miktarları sonucunda, daha çok kaynak tüketilmiş ve dolayısıyla daha fazla atık meydana gelmiştir. Kaynak tüketiminin azaltılmasının yollarından biri, üretimde orijinal hammadde yerine geri dönüştürülmüş hammadde kullanımıdır.

Hammadde tüketimini azaltmak ve verimlilik odaklı faaliyet göstermek, daha az kaynak tüketimi sağlamakta ve atık ürünlerin bertarafı çevresel, sosyal ve ekonomik faydaları da beraberinde getirerek bir maliyet tasarrufu oluşturmaktadır.

Atık miktarlarındaki artış nedeniyle işletmeler, atık oluşumunu olabildiğince önleyebilen, azaltabilen makine-teçhizat ve teknolojileri kullanmaya başlamıştır. Bunun yanında, üretim aşamalarında önlenemeyen atıklar da oluşmaktadır. Bu atıklardan bir kısmı, işletme içerisinde tekrar kullanılabilmekte ya da geri dönüştürülerek işletmeye gelir sağlayabilmektedir. Geri dönüştürülemeyen atıklar da, bertaraf edilmektedir. Atıkların nasıl değerlendirileceği, doğru atık yönetimi uygulamalarını gerektirmektedir. Atıklarını doğru yöneten işletmeler, maliyetlerini azaltarak karlılıklarını artırabilir, kalitelerini iyileştirebilir, verimliliklerini yükseltebilirler.

Kaynakların verimli kullanımı, maliyetleri düşürmekte ve israfın da önüne geçmektedir. Bununla birlikte kaynakların sürdürülebilir kullanımı, daha az girdi kullanarak daha fazla değer üretilmesi sayesinde işletmeleri rekabette öne geçirmekte, üretim faaliyetlerinde ve dolayısıyla ekonomideki sürdürülebilirliğe katkı sağlamaktadır.

Bu nedenle, atık yönetimi ve kaynak verimliliği ilişkisinin incelenmesi bir gereklilik olmuştur. Türkiye'de tekstil endüstrisinde, özellikle de Tekirdağ ilinde bu konunun çok fazla araştırılmadığı görülmüştür. Bu bakımdan, araştırmanın literatüre büyük ölçüde katkısının olacağı düşünülmektedir.

Araştırmada ilk olarak; atık ve atık yönetimi kavramı, atık yönetimi hiyerarşisi açıklanmıştır. Sonra, kaynak verimliliği ve işletme verimliliğinin artırılmasında kullanılan atık yönetimi uygulamaları kapsamında, kaynak verimliliği ile ilgili bilgi verilmiştir. Daha sonra işletme verimliliğinin artırılması için kullanılan atık yönetimi uygulamaları incelenmiştir. Burada, hammadde ve malzemelerin verimli kullanımı, bilinçli atık yönetimi, malzeme ve ürünlerin taşınması kavramları açıklanmıştır. Ve son olarak araştırmanın metodolojisi çerçevesinde

işletmelerin atık yönetimi uygulamaları ile kaynak verimliliği ilişkisi analiz ve bulgularına yer verilmiştir. Sonuç kısmı ile araştırma tamamlanmıştır.

1. Atık ve Atık Yönetimi Kavramı

Atık, yasal anlamda ilk kez 1983 tarih ve 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda "Herhangi bir faaliyet sonucunda çevreye atılan veya bırakılan zararlı maddeler" şeklinde tanımlanmıştır; (Çevre Kanunu, 1983) fakat günümüzde, atığı sadece zararlı bir madde olarak düşünmek işletmelerin minimum atık uygulamaları ile bağdaşmamaktadır (Tenikler 2007: 5).
Günümüzde atıklar, teknolojik ilerlemeler sayesinde ya yeniden kullanılmakta ya da bazı işlemler uygulanarak üretim süreçlerinde yararlı girdiler (ikincil hammaddeler) olarak rol almaktadırlar (Özel, 2018: 31).

Atık yönetimi kavramı ise, "atığın oluşumunun önlenmesi, kaynağında azaltılması, yeniden kullanılması, özelliğine ve türüne göre ayrılması, biriktirilmesi, toplanması, geçici depolanması, taşınması, ara depolanması, geri dönüşümü, enerji geri kazanımı dâhil geri kazanılması, bertarafı, bertaraf işlemleri sonrası izlenmesi, kontrolü ve denetimi faaliyetleri"dir (Atık Yönetimi Yönetmeliği, 2015, madde 4).

Kaynakların en optimum şekilde kullanılabilmesi için doğadaki sosyo-ekolojik dengesini yenilemeye ihtiyaç vardır. Bir taraftan minimum atık için daha yüksek teknoloji gerekirken, diğer taraftan oluşan az miktardaki atığı geri dönüştürmek ve işlemek için uygun teknoloji geliştirilmelidir. Atıkların doğru yönetimi, tekno-sosyoekonomik, çevresel ve ekolojik durumlar çerçevesinde planlanmalıdır. Etkili atık yönetimi uygulamalarının hem sosyal hem de ekonomik faydalarından bir kısmı şu şekildedir (Sushil 1990: 4):

- Üretkenliğin artmasıyla ucuzlayan ürünler
- Azalan malzeme kıtlığı
- Atıkların değerlendirilmesiyle sağlanan ekonomik kazançlar
- Atıkların geri dönüşümü/yeniden kullanımı sayesinde yeni ürünlerin pazara sürülmesi
- İşsizliğin kontrolündeki artış

1.2. Atık Yönetimi Aşamaları

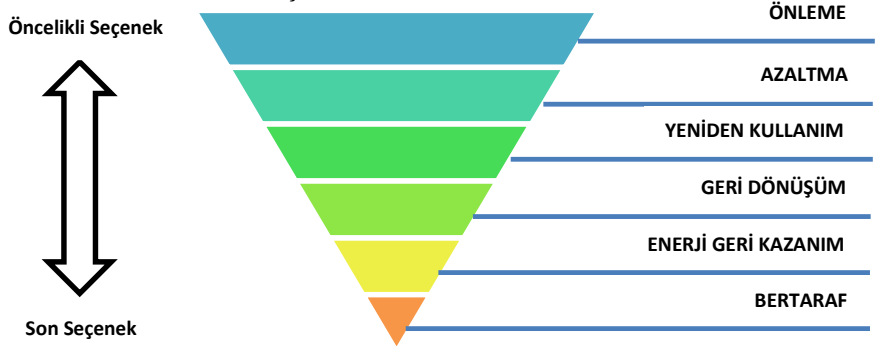

Şekil 1.1. Atık Yönetimi Aşamaları
Kaynak: Ergülen ve Atcı 2020: 320

Şekil 1.1'de, en çok uygulanması gereken "önleme" basamağından başlanarak en az uygulanması gereken "bertaraf" basamağından oluşan atık yönetimi aşamaları piramidi yer almaktadır. Piramit basamakları aşağıda sırasıyla açıklanmıştır.

1.2.1. Önleme

Önleme, atık hiyerarşisinde en çok tercih edilen seçenektir. İlk etapta, israfın ortaya çıkmasını önlemek için harekete geçildiğinden; daha az atık oluşur, daha az ürünü yeniden kullanma ihtiyacı olur ve en önemlisi depolama sahalarında daha az atık gönderilmiş olur. Aynı zamanda, ürünlerin tasarımı, üretimi ve paketlenmesi aşamalarında daha az malzeme kullanarak ve gereksiz malzemelerden kaçınarak israf önlenmiş olur (https://ismwaste.co.uk)

1.2.2. Azaltma

Üretim süreçlerinde israf azaltılarak veya atıklar hammadde rolü ile tekrar kullanılarak işletmeler maliyetleri düşürebilir. Atıkların azaltılabilmesine yönelik iyileştirmelere yönelik yatırımlar sayesinde işletmeler rekabet avantajı elde etmektedir (Fercoq vd. 2016: 8).

1.2.3. Yeniden Kullanım

Malzemelerin ya da ürünleri oluşturan bileşenlerin ilk tasarlandığı hali ile kullanılmasıdır (Öktem 2016: 139). Yeniden kullanımda, atıkların toplanması ve temizlenmesi haricinde başka bir işlem yapılmaz ve bu malzemeler yararlı ömürleri süresince birçok defa tekrar kullanılır (Karagözoğlu vd. 2009: 3).

1.2.4. Geri Dönüşüm

Geri dönüşüm, çöp olarak ayrılan malzemeleri toplama, işleme ve bu malzemeleri yeni ürünlere dönüştürme sürecidir (www.epa.gov). Atıklar üzerindeki geri dönüşüm işleminin sonunda genellikle başka bir girdi üretilmiş olur (Derbali ve Toumi, 2014: 142).

1.2.5. Enerji Geri Kazanımı

Atıklara fiziksel, kimyasal ya da biyokimyasal metotlar uygulanarak yeni bir ürüne ulaşılması ya da enerji temin edilmesine geri kazanım adı verilmektedir (Bayrak 2019: 16). Atıkların yakılması yoluyla enerji sağlanması ve yakma işleminden sonra oluşan kül ve cüruftan asfalt üretiminde faydalanılması geri kazanıma örnek gösterilebilir (Bayrak 2019: 16).

1.2.6. Bertaraf

Atık yönetimi piramidinde öncelikle dikkat edilmesi gereken, atık üretiminin ve zararlı atıkların ilk aşamada önlenerek atık miktarının düşürülmesidir. Atık oluşumunun önlenmesi ve azaltılması mümkün değilse, atıklar tekrar kullanılmalı, geri dönüşümü ya da geri kazanımı sağlanmalıdır. Bu işlemlerin sonucunda hala mevcut olan atıklar veya bu yöntemler ile değerlendirilemeyen atıkların ise bertarafı sağlanmalıdır; örneğin düzenli depolama sahalarına gönderilmelidir (Gürarda, 2015: 8).

2. Kaynak Verimliliği ve İşletme Verimliliğinin Artırılmasında Kullanılan Atık Yönetimi Uygulamaları

2.1. Kaynak Verimliliği

Bir üretim işletmesinin veya herhangi bir üretim prosesinin kaynak verimliliği, çıktı miktarının kaynak girdisine oranlanması olarak ifade edilir. Ekonomik değer oluşturmak amacıyla kaynakların ne kadar verimli kullanıldığını ortaya koyar. Kaynak kavramının kapsamı içerisinde, üretim yapabilmek için gereken ham maddeler, enerji kaynakları ve tüm işletme malzemeleri bulunmaktadır (Contet ve Konig, 2012: 6).

İşletmeler kaynaklarını verimli kullanarak, malzeme ya da enerji miktarını azaltarak, atık bertaraf masraflarını azaltarak tasarruf sağlayabilir. Burada tasarruf ile ifade edilmek istenen kaynakların kullanımındaki verimliliktir. İşletmenin kullandığı kaynak maliyeti düşmese de, aynı miktarda ya

da daha az miktardaki kaynak daha fazla ürüne ya da hizmete dönüşebilecektir. Bu sayede parasal kazanç artabilecektir (Kıyak, 2021: 5).

2.2. İşletme Verimliliğinin Artırılması için Kullanılan Atık Yönetimi Uygulamaları

İşletmelerin verimlilik artışına yönelik çevresel yönetim faaliyetlerine üretim süreçlerinde yer vermeleri, atık oluşumunu önemli ölçüde azaltacağından, piyasa imajında da artış sağlayacaktır (Kırlıoğlu ve Fidan 2010: 3454).

2.2.1. Hammadde ve Malzemelerin Verimli Kullanımı

Malzeme verimliliği, bir ürünün üretilmesi veya bir hizmetin sunulması için kullanılan malzeme miktarının azaltılmasıdır. Örneğin, bir plastik şişe kapağının daha hafif olacak şekilde tasarımı ya da belirli miktarda ofis kağıdının üretiminde daha az kağıt hamuru kullanılması malzeme verimliliğine örnek verilebilir (Lifset ve Eckelman, 2013: 2). İmalat sanayii açısından malzeme verimliliği, ürünlerin orijinalliğinden uzaklaşmadan hammaddelerin daha fazla kullanılabilmesine yönelik uygulamalardır (Ho, Abdul-Rashid, Ghazilla ve Woo, 2019: 2).

2.2.2. Bilinçli Atık Yönetimi

Bilinçli atık yönetimine ait hedefler; atık azaltma, tekrar kullanım, geri kazanım ve bertaraftır. Bu konuda yapılması gerekenlerin bir kısmı şu şekildedir (Nafti, Miller ve Vossoler, 2001: 14-15):

- Baştan sona tüm üretim sürecindeki atık oluşum sebeplerinin belirlenmesi,
- Tehlikeli ya da zararlı malzemeler ve maddelerin ikamesi olarak tehlikeli ya da zararlı olmayan malzeme ve maddelerin araştırılması,
- Atıkların yapısına ve zararlı olma durumuna göre; atıkların yeniden kullanım, geri kazanım, bertaraf vs. amacıyla ayrı toplanması,
- Atıkların tekrar kullanılması ve geri kazanılması,
- Ürün paketlemede minimum malzeme kullanımı/bu malzemelerin yeniden kullanılabilme yollarının araştırılması ve depozito yönteminin tercih edilmesi.

2.3.3. Malzeme ve Ürünlerin Taşınması

Atık yönetimindeki önemli aşamalardan biri; hem hammadde ve malzemelerin hem de ürünlerin nasıl taşındığı ile ilgilidir. Bu hususta dikkate alınması gerekenler şunlardır (Nafti, Miller ve Vossoler, 2001: 19):

- Satın alınan hammaddelerin tümü kontrolden geçmelidir.
- Hammaddelerin depolama şartları, hammaddenin niteliğine ve satıcı firmanın talimatlarına uygun olmalıdır.
- Tehlikeli nitelikteki malzemeler güvenli bir şekilde muhafaza edilmelidir.
- Hammaddeler gruplandırılarak depolanmalıdır.
- Tehlikeli ürünlerin taşınması ve kullanılmasında güvenlik tedbirlerine uyulmalıdır.

3. Metodoloji

3.1. Araştırmanın Amacı

Sürdürebilir bir üretim için, üretimde daha az malzeme kullanılması, kaynak verimliliğinin artırılması, atık miktarının azaltılması ve atıkların yeni girdilere dönüştürülmesi önem arz etmektedir.

Türkiye'de, atıkların yönetimi ve kaynak verimliliği ilişkisini baz alan çok fazla çalışmaya rastlanmamış, özellikle sektör/endüstri bazında bu alanda boşluk olduğu dikkat çekmiştir. Ülkemizin 10. Kalkınma Planı'nındaki hedeflerden biri de verimlilik artırımı ve daha az atık oluşumudur. Türkiye'deki tekstil endüstrisi, üretim proseslerinde fazla miktarda hammadde

kullanan ve tasarruf düzeyi yüksek olan endüstriler içindedir. Bu nedenle, endüstri temelinde ve dolayısıyla tekstil endüstrisinde hammadde verimliliğini ölçmeye yönelik olan çalışmalar önemli olmaktadır (Ardalı, Er ve Köksal 2020: 40). Endüstride hammadde maliyeti %30-45 düzeyinde; tüm üretim maliyetleri içinde ilk sırada ve ükemizde tekstilin en çok yoğunlaştığı illerden biri Tekirdağ ilidir (Uyanık ve Çelikel 2019: 32).

Buradan hareketle, Tekirdağ tekstil endüstrisinin atık yönetimi ve kaynak verimliliği ilişkisinin incelenmesi araştırma konusu olarak seçilmiştir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, nicel veri toplama metotlarından anket metodu kullanılmıştır. Tekirdağ ilindeki Ticaret ve Sanayi Odaları'ndan edinilen bilgilere göre, 2022 yılı ocak ayı itibari ile Tekirdağ tekstil endüstrisinde toplam 282 adet firmanın faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. 282 firma ile yüz yüze, telefon ve mail yoluyla iletişim sağlanmıştır. Veri toplama sürecinde, pandeminin devam eden etkileri nedeni ile birçok firmada yetkili isimlere ulaşılamamıştır. Ayrıca, çok sayıda firmadan analize dahil edilebilecek nitelikte yeterli veri elde edilememiştir. Tam sayım yöntemi hedeflense de, 90 adet firma anketimizi cevaplamış, hatalı ve eksik doldurulan anketler elenerek 80 adet geçerli anket değerlendirmeye alınmıştır.

Anket uygulaması Nisan 2022-Ekim 2022 zaman aralığında yürütülmüştür. Anketten sağlanan veriler, SPSS 22.0 for Windows paket programı üzerinde analiz edilmiştir. Önem seviyesi %5 olarak alınmıştır. Araştırma hipotezlerinin test edilmesinde, değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olabilir mi sorusunu incelemek için Ki-kare Testi kullanılmıştır. Anket formu toplam 37 sorudan oluşmaktadır; ancak makale için 17 soru bazında değerlendirme gerçekleştirilmiştir. Deri endüstrisi atıkları tekrar kullanılma, değerlendirilme imkanları çok az olduğu için araştırma kapsamına alınmamıştır (Küçükpelvan vd. 2017: 60).

3.3. Analiz ve Bulgular

Bu bölümde Tekirdağ ili'nde yürütülen anket çalışması sonuçları ile ilgili ilk olarak, Tekirdağ tekstil endüstrisinde faaliyet gösteren işletmelerin temel bilgileri başlığı altında; faaliyet süresi, personel sayısı ve ciro aralığı bilgileri tespit edilmiştir. Anketi cevaplayan işletmelerin personel sayısı, kuruluş yılı ve ciro düzeyleri Tablo 3.1.'de görülmektedir.

Analize olumsuz etki edebileceği düşünülerek 10'dan az çalışana sahip mikro işletmeler çalışma kapsamına dahil edilmemiştir. Tablo 1.1.'e göre ankete katılan işletmelerin %63,7'sini KOBİ'ler, %36,3'ünü de büyük işletmeler oluşturmaktadır. Yine, 1999 ve öncesinde kurulan 38 işletme; 2000-2014 yılları arasında kurulan 31 işletme; son olarak 2015 ve sonrası kurulan ise 11 işletme bulunmaktadır. Ankete katılan işletmelerin yarıdan fazlasının son 22 yıl içinde kurulduğu görülmektedir. İşletmelerin %13,8'inin cirosunun 25 Milyon TL'den az, %10'unun 26 Milyon-50 Milyon TL arasında, %12,5'inin 51 Milyon-100 Milyon TL arasında ve %63,7'sinin ise 100 Milyon TL'den fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 1.1. Ankete Katılan Firmaların Özellikleri

Özellik	**Frekans**	**Yüzde (%)**
Personel Sayısı		
KOBİ 10-249	51	63,7
Büyük İşletme ≥250	29	36,3
Toplam	**80**	**100**
Kuruluş Yılı		
1999 ve öncesi	38	47,5
2000-2014	31	38,8

2015 ve sonrası	11	13,8
Toplam	**80**	**100**
Ciro Aralığı		
25 Milyon TL'den az	11	13,8
26 Milyon TL-50 Milyon TL	8	10,0
51 Milyon TL-100 Milyon TL	10	12,5
100 Milyon TL'den fazla	51	63,7
Toplam		**100**

Tablo 1.2.'de firmaların kaynak verimliliği oranları gösterilmektedir. Kaynak verimliliğine ait veriler, SPSS Programı'nda yeniden düzenlenmiş ve verimlilik düzeyleri için korelasyon aralığındaki sınıflamalar baz alınmıştır (www.veribilimiokulu.com). Anket formu için yararlanılan kaynakta; işletmelerin kaynak verimliliğini ölçmeyi amaçlayan sorular, evet yanıtları temel alınarak sorulmuştur (Ardalı, Aydın ve Köksal, 2020). Bu nedenle kaynak verimliliği düzeyleri, korelasyon sınıflaması ve ölçekteki evet sayısı oranına göre; orta derecede verimli, iyi derecede verimli ve yüksek derecede verimli olmak üzere üç düzey olarak gruplandırılmıştır.

Tablo 1.2. İşletmelerin Kaynak Verimliliği Oranları

Evet Sayısı	**Kaynak Verimliliği Düzeyleri**
7-8	%50-%69 orta derecede verimli
9-11	%70-%89 iyi derecede verimli
12 ≥	%90 ≥ yüksek derecede verimli

Ki-kare analizine ait bulgular şu şekildedir;

"**H1**:ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi sertifikasına sahip olma ile kaynak verimliliği arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır." Hipotezine ilişkin yapılan analiz ve ulaşılan bulgular Grafik 1.1'de verilmiştir.

Grafik 1.1'e göre ISO 14001 Çevre Yönetim Sertifikası olan 35 işletmenin tamamının yüksek verimli olduğu; bu sertifikaya sahip olmayan 45 işletmenin ise 37'sinin yüksek verimli, 8'inin de iyi ve orta derecede verimli oldukları görülmektedir. Yapılan Ki -kare analizi sonucunda; χ^2= 6,914, sd (2), p=0,032 olarak elde edilmiştir. Buna göre, işletmelerin ISO 14001 sertifikasına sahiplik durumu ile kaynak verimlilikleri arasında %5 önem düzeyinde anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Firmaların yaklaşık olarak yarısının ISO 14001 Sertifikası'na sahip olduğu ve bu firmaların tümünün kaynak verimliliklerinin yüksek olduğu görülmektedir. Araştırmada dikkat çeken nokta, ISO 14001 Sertifikası olmayan çoğu firmanın da kaynak verimlilikleri iyi ve yüksek derecede çıkmıştır. Bunun nedeninin firmaların sahip olduğu diğer sertifikalar olduğu, açığı bu şekilde kapattıkları düşünülmektedir.

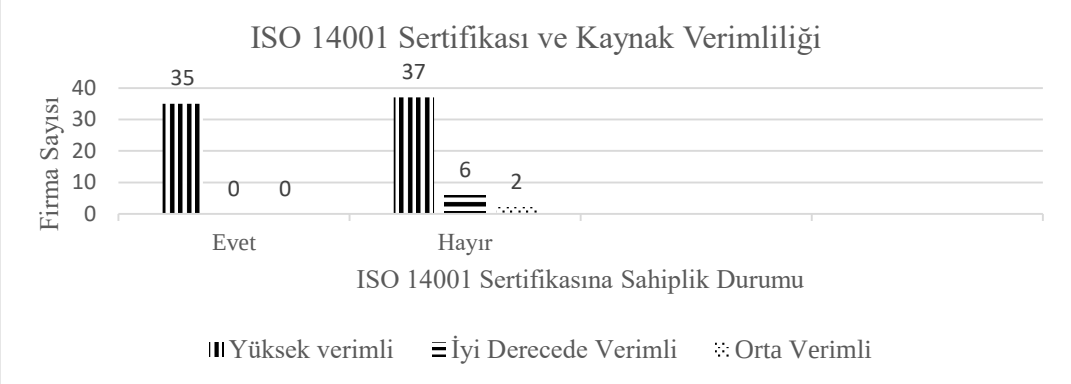

Grafik 1.1. İşletmelerin ISO 14001 Sertifikasına Sahiplik Durumlarına Göre Kaynak Verimliliği Dağılımı

"H2: İşletmelerin atıkların depolanması/bertaraf maliyet kaydına ait bilgi durumu ile kaynak verimlilikleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır." Hipotezine ilişkin yapılan analiz ve ulaşılan bulgular aşağıda Grafik 1.2'de verilmiştir.

Grafik 1.2'ye göre atıkların depolanması/bertaraf maliyet kaydına ait bilgi sahibi olan 62 işletmenin 57'sinin yüksek verimli, 5'inin iyi ve orta derecede verimli olduğu; bu bilgiye sahip olmayan 18 firmanın ise 15'inin yüksek verimli, 3'ünün de iyi ve orta derecede verimli oldukları görülmektedir. Yapılan Ki -kare analizi sonucunda; χ^2= 1,386, sd (2), p=0,500 olarak elde edilmiştir. Buna göre, işletmelerin atık depolama/bertaraf maliyet kaydına ait bilgi durumu ile kaynak verimlilikleri arasında %5 önem düzeyinde anlamlı bir ilişkinin olmadığı belirlenmiştir.

Atık yönetimi hiyerarşisinde de görüldüğü üzere, sırasıyla; atıklar yeniden kullanılmalı, geri dönüştürülmelidir. Bu şekilde değerlendirilemeyen atıklar enerji olarak geri kazanılmalı ya da bertaraf edilmelidir. Depolama/bertaraf/enerji geri kazanımına ayrılan atık miktarı tercih edilen ilk seçenekler olmadıkları için bu hipotezin anlamlı çıkmadığı düşünülmektedir.

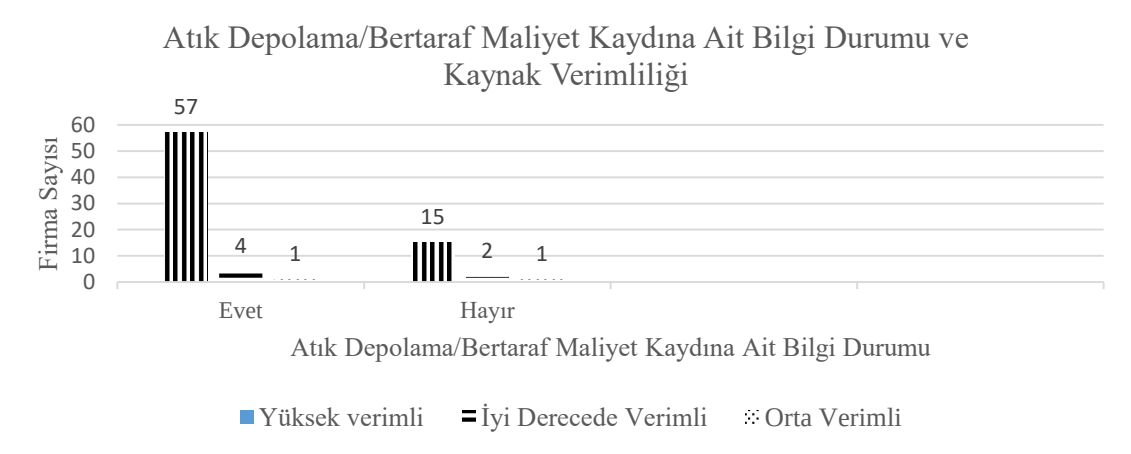

Grafik 1.2. İşletmelerin Atık Depolama/Bertaraf Maliyet Kaydına Ait Bilgi Durumlarına Göre Kaynak Verimliliği Dağılımı

"H3: İşletmelerin aynı işlevdeki bir ürünü daha az hammadde kullanarak tasarlama/üretme tutumu ile kaynak verimlilikleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır." Hipotezine ilişkin yapılan analiz ve ulaşılan bulgular aşağıda Grafik 1.3'te verilmiştir.

Grafik 1.3'e göre aynı işlevdeki sahip bir ürünü daha az hammadde kullanarak tasarlama/üretme sorusuna evet diyen 36 işletmenin tamamının yüksek verimli olduğu; hayır diyen 44 işletmenin ise 36'sının yüksek verimli, 8'inin de iyi ve orta derecede verimli oldukları görülmektedir. Yapılan Ki-kare analizi sonucunda; χ^2= 7,273, sd (2), p=0,026 olarak elde edilmiştir. Buna göre, işletmelerin aynı işlevdeki bir ürünü daha az hammaddeden yararlanarak tasarlama/üretme tutumu ile kaynak verimlilikleri arasında %5 önem düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Hammadde kullanımının azaltılmasının sonucunda daha az atık oluşmaktadır. Atık miktarı düştüğünde düzenli depolamaya giden atık miktarı da azalmaktadır. Hammadde maliyetlerinin azalması ve depolama bedelinden sağlanan tasarruf sayesinde maliyetler düşmekte ve tüm bunlar kaynak verimliliğine olanak sağlamaktadır.

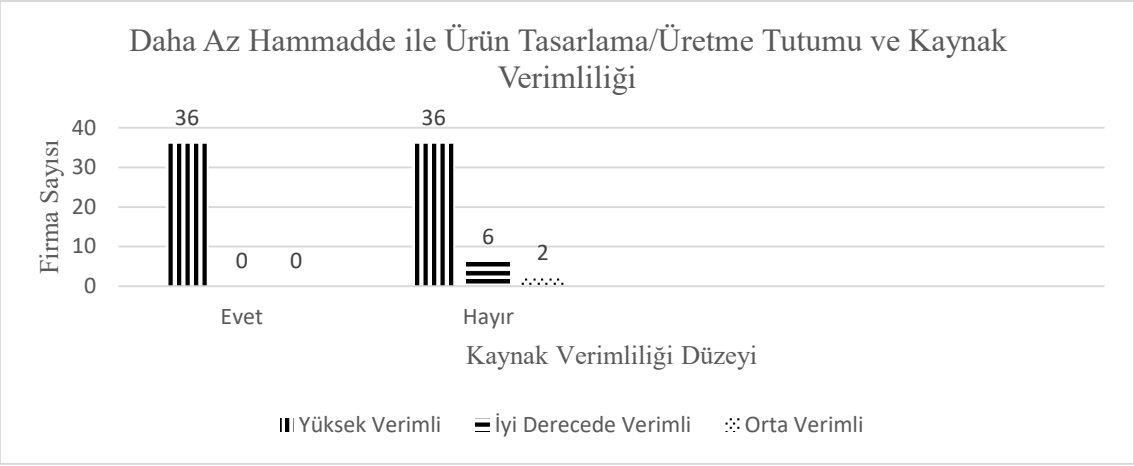

Grafik 1.3. İşletmelerin Aynı İşlevdeki Bir Ürünü Daha Az Hammadde ile Tasarlama/Üretme Tutumuna Göre Kaynak Verimliliği Dağılımı

"H4: İşletmelerin kullanılan hammadde miktarını azaltmak için proses değişikliği yapma durumu ile kaynak verimlilikleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır." Hipotezine ilişkin yapılan analiz ve ulaşılan bulgular aşağıda Grafik 1.4'te verilmiştir.

Grafik 1.4'e göre kullanılan hammadde miktarını azaltmak için proses değişikliği yapma sorusuna evet diyen 55 işletmenin 53'ünün yüksek verimli, 2'sinin iyi ve orta derecede verimli; hayır diyen 25 işletmenin ise 19'unun yüksek verimli, 6'sının da iyi ve orta derecede verimli oldukları görülmektedir. Yapılan Ki -kare analizi sonucunda; χ^2= 8,695, sd (2), p=0,013 olarak elde edilmiştir. Buna göre, işletmelerin kullanılan hammadde miktarını azaltmak için proses değişikliği yapabilme durumu ile kaynak verimlilikleri arasında %5 önem düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

İşletmeler, üretim süreçlerindeki hammadde miktarını azaltmak için proses değişikliği yapabilmektedirler. Bunu, en yeni teknolojiyi içeren ekipman/teçhizatın prosese dahil edilmesiyle gerçekleştirilebilmekte, dolayısıyla süreçlerinde kaynak verimliliği oluşturabilmektedirler.

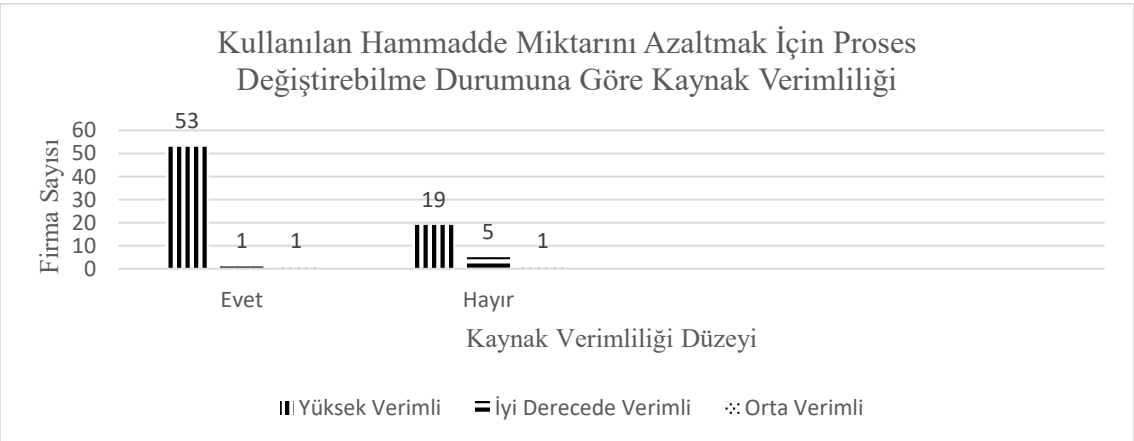

Grafik 3.4. İşletmelerin Kullanılan Hammadde Miktarının Azaltmak İçin Proses Değiştirebilme Durumuna Göre Kaynak Verimliliği Dağılımı

"**H5:** İşletmelerin ürünlerini daha az ambalaj kullanarak paketleme durumu ile kaynak verimlilikleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır." Hipotezine ilişkin yapılan analiz ve ulaşılan bulgular aşağıda Grafik 1.5'te verilmiştir.

Grafik 1.5'e göre ürünlerin daha az ambalaj kullanılarak paketlenmesi ile ilgili soruya evet diyen 60 işletmenin 56'sının yüksek verimli, 4'ünün iyi ve orta derecede verimli; hayır diyen 20 işletmenin ise 16'sının yüksek verimli, 4'ünün de iyi ve orta derecede verimli oldukları görülmektedir. Yapılan Ki -kare analizi sonucunda; χ^2= 2,963, sd (2), p=0,227 olarak elde edilmiştir. Buna göre, işletmelerin ürünlerini daha az ambalaj kullanarak paketlemesi ile kaynak verimlilikleri arasında %5 önem düzeyinde anlamlı bir ilişkinin olmadığı saptanmıştır.

Ambalaj malzemesi, üretim prosesine dahil olmayan bir girdi olduğu için kurulan hipotez anlamlı çıkmamıştır. Bu, satış maliyetleri üzerinden değerlendirilmesi gereken bir konudur.

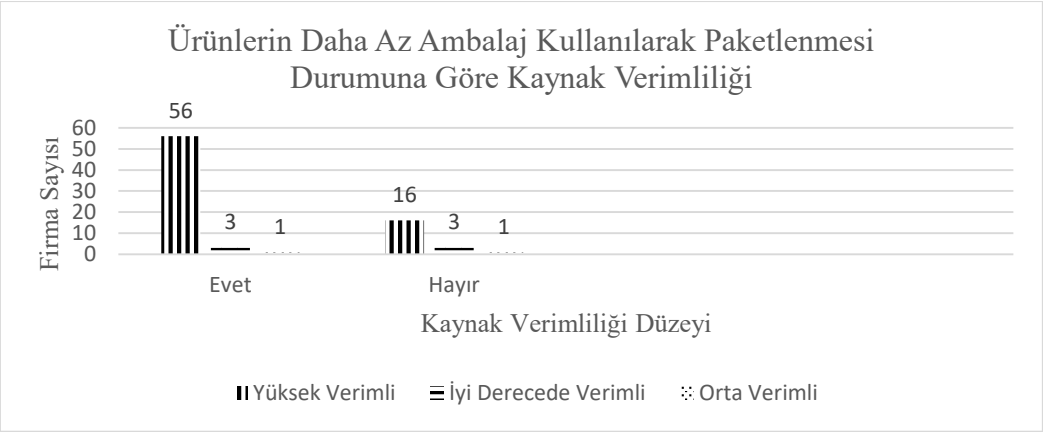

Grafik 1.5. İşletmelerin Ürünlerini Daha Az Ambalaj Kullanarak Paketlemesi Durumuna Göre Kaynak Verimliliği Dağılımı

"**H6:** İşletmelerin ürün ambalajlarında geri dönüştürülebilir/tekrar kullanılabilir malzeme kullanımı ile kaynak verimlilikleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır." Hipotezine ilişkin yapılan analiz ve ulaşılan bulgular aşağıda Grafik 1.6'da verilmiştir.

Grafik 1.6'ya göre ürün ambalajlarında geri dönüştürülebilir/tekrar kullanılabilir malzeme kullanımı ile ilgili soruya evet diyen 66 işletmenin 60'ının yüksek verimli, 6'sının iyi ve orta derecede verimli; hayır diyen 14 işletmenin ise 12'sinin yüksek verimli, 2'sinin de iyi derecede verimli oldukları görülmektedir. Yapılan Ki-kare analizi sonucunda; χ^2= 1,501 sd (2), p=0,472 olarak elde edilmiştir. Buna göre, işletmelerin ürün ambalajlarında geri dönüştürülebilir/tekrar kullanılabilir malzeme kullanımı ile kaynak verimlilikleri arasında %5 önem düzeyinde anlamlı bir ilişkinin olmadığı saptanmıştır.

Ürünlerin ambalajlanması doğrudan üretim maliyetleri içinde yer almamaktadır. Bu hipoteze ait analizin de yukarıdaki hipotezle doğru orantılı olarak anlamlı çıkmadığı görülmüştür.

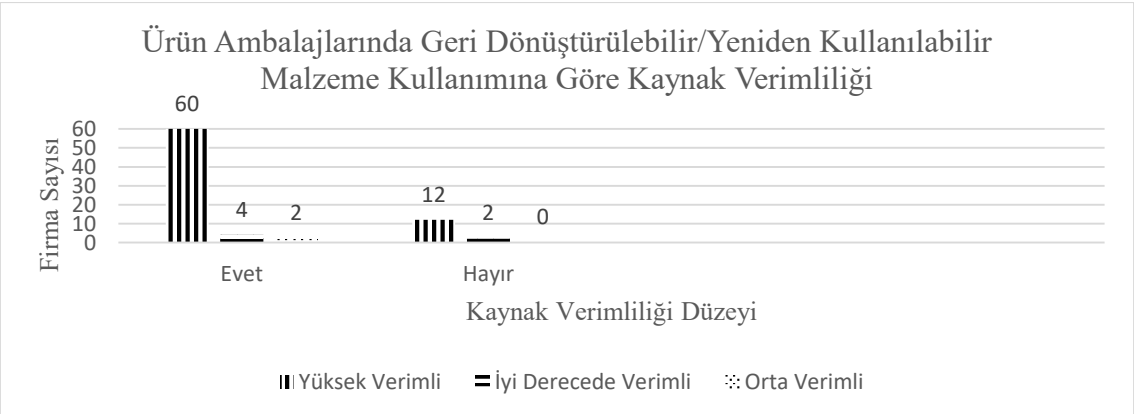

Grafik 1.6. İşletmelerin Ürün Ambalajlarında Geri Dönüştürülebilir/Tekrar Kullanılabilir Malzeme Kullanım Durumuna Göre Kaynak Verimliliği Dağılımı

"H7: İşletmelerin ürünlerin depolanması sırasında malzeme paketlerinin zarar görmediği konusundaki bilgisi ile kaynak verimlilikleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır." Hipotezine ilişkin yapılan analiz ve ulaşılan bulgular aşağıda Grafik 1.7'de verilmiştir.

Grafik 1.7'ye göre ürün depolama sırasında malzeme paketlerinin zarar görmediğinden emin olma ile ilgili soruya evet diyen 75 işletmenin 69'unun yüksek verimli, 6'sının iyi ve orta derecede verimli; hayır diyen 5 işletmenin ise 3'ünün yüksek verimli, 2'sinin de iyi ve orta derecede verimli olduğu görülmektedir. Yapılan Ki-kare analizi sonucunda; χ^2= 8,178, sd (2), p=0,017 olarak elde edilmiştir. Buna göre, işletmelerin ürün depolama sırasında malzeme paketlerinin zarar görmediği konusundaki bilgisi ile kaynak verimlilikleri arasında %5 önem düzeyinde anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Üretim başlamadan önce ve sonrasında depolamanın doğru yapılması, hem hammaddeler hem de ürünlerde oluşan kaybı önlemektedir. Bu durum da, kaynak verimliliğini olumlu etkileyecektir. Çalışmada da bu hipotezin anlamlı çıktığı görülmektedir.

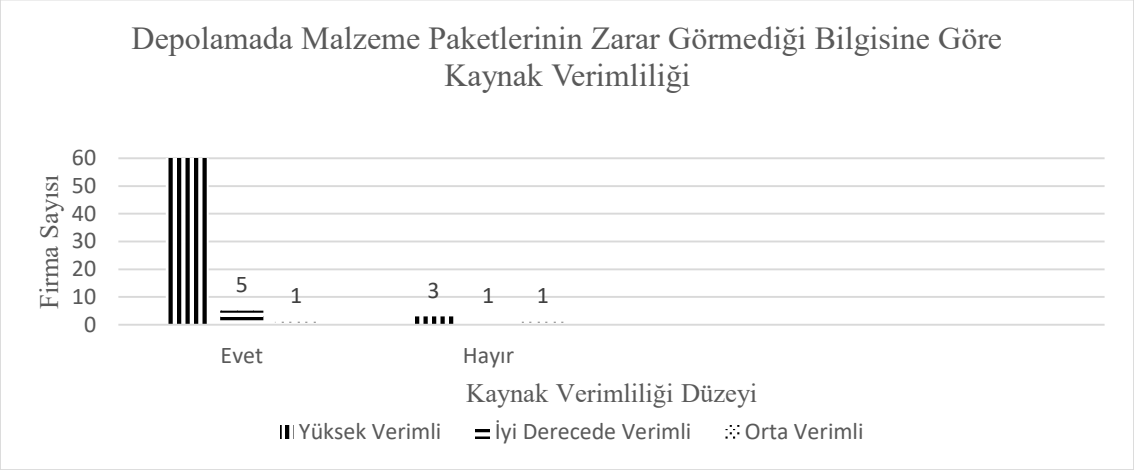

Grafik 1.7. İşletmelerin Ürün Depolama Sırasında Malzeme Paketlerinin Zarar Görmediği Bilgisine Göre Kaynak Verimliliklerinin Dağılımı

"H8: İşletmelerin ürün ve atık depolama alanlarının dış etkenlerden korunması konusundaki bilgisi ile kaynak verimlilikleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır." Hipotezine ilişkin yapılan analiz ve ulaşılan bulgular Grafik 1.8'de verilmiştir.

Grafik 1.8'e göre ürün ve atık depolama alanlarının dış etkenlerden korunması ile ilgili soruya işletmelerin tamamı evet olarak cevap vermiştir. Bu nedenle Ki-kare analizi yapılamamıştır. İşletmelerin kaynak verimliliği düzeylerine gelince; 72'sinin yüksek verimli, 8'inin de iyi ve orta derecede verimli olduğu görülmektedir.

Depolamanın doğru yapılması, kaynak verimliliğini doğrudan etkileyen bir faktördür. Aşağıdaki grafikte de, depolama alanlarının dış etkenlerden korunması bilgisi olan firmaların yaklaşık tamamının yüksek ve iyi derecede verimli olduğu tespit edilmiştir; ancak tüm firmalar evet dediğinden Ki-kare analizi yapılamamıştır.

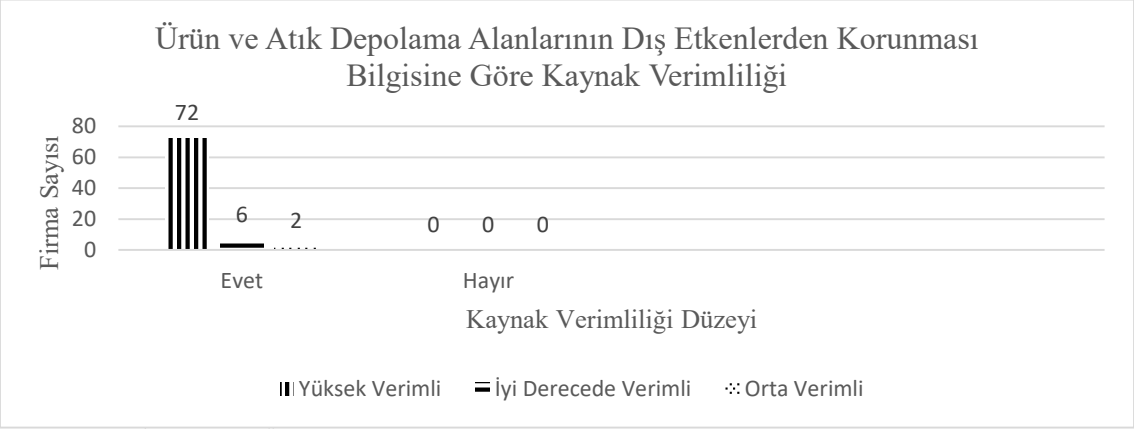

Grafik 1.8. İşletmelerin Ürün ve Atık Depolama Alanlarının Dış Etkenlerden Korunması Bilgisine Göre Kaynak Verimliliklerinin Dağılımı

Sonuç

Atık oluşumunun önüne geçebilmek her zaman mümkün olamamaktadır. Bunun için, daha dayanıklı, uzun ömürlü ürün tasarımı ve üretimi, ürünlerin zararlı olma potansiyelinin mümkün olduğunca önlenmesi doğru atık yönetiminin anahtarlarından bazılarıdır. Faydalı ömrü uzun olan ürünler, hem yeni ürün talebinde ve dolayısı ile hem de hammadde ve atık oluşumunda da azalmaya yol açacaktır.

Atıkların geri dönüşümü, geri kazanımı ve bertarafı aynı zamanda çevresel ve ekonomik yararlarına ek olarak yeni istihdam fırsatları oluşturması açısından ekonomiler için önemli bir avantajdır.

Endüstrilerde oluşan birçok atığın ekonomik değeri bulunmaktadır. Üretim süreçlerinde orijinal hammadde yerine, ikincil hammadde kullanımıyla işletmeler maliyetlerinde önemli ölçüde düşüş sağlayabilecek ve karlılık düzeylerini artırabileceklerdir. Bu yüzden, daha fazla ikincil hammadde kullanımı gerekmektedir.

Analiz sonucunda ulaşılan bulgulara göre;

- Firmaların yaklaşık olarak yarısının ISO 14001 Sertifikası bulunmaktadır. Bu firmaların tümünün kaynak verimliliklerinin yüksek olduğu görülmektedir. Araştırmada dikkat çeken nokta, ISO 14001 Sertifikası olmayan çoğu firmanın da kaynak verimlilikleri iyi ve yüksek derecede çıkmıştır. Bunun nedeninin firmaların sahip olduğu diğer sertifikalar olduğu, açığı bu şekilde kapattıkları düşünülmektedir.
- Atık yönetimi hiyerarşisinde de görüldüğü üzere, sırasıyla; atıklar yeniden kullanılmalı, geri dönüştürülmelidir. Bu şekilde değerlendirilemeyen atıklar enerji olarak geri kazanılmalı ya da bertaraf edilmelidir.
- Hammadde kullanımının azaltılmasının sonucunda daha az atık oluşmaktadır. Atık miktarı düştüğünde düzenli depolamaya giden atık miktarı da azalmaktadır. Hammadde maliyetlerinin azalması ve depolama bedelinden sağlanan tasarruf sayesinde maliyetler düşmekte ve tüm bunlar kaynak verimliliğine olanak sağlamaktadır.
- İşletmeler, üretim süreçlerindeki hammadde miktarını azaltmak için proses değişikliği yapabilmektedirler. Bunu, en yeni teknolojiyi içeren ekipman/teçhizatın prosese dahil edilmesiyle gerçekleştirilebilmekte, dolayısıyla süreçlerinde kaynak verimliliği oluşturabilmektedirler.

- Ambalaj malzemesi, üretim prosesine dahil olmayan bir girdidir. Bu, satış maliyetleri üzerinden değerlendirilmesi gereken bir konudur.
- Ürünlerin ambalajlanması doğrudan üretim maliyetleri içinde yer almamaktadır.
- Üretim başlamadan önce ve sonrasında depolamanın doğru yapılması, hem hammaddeler hem de ürünlerde oluşan kaybı önlemektedir. Bu durum da, kaynak verimliliğini olumlu etkilemektedir.
- Depolamanın doğru yapılması, kaynak verimliliğini doğrudan etkileyen bir faktördür. Depolama alanlarının dış etkenlerden korunması bilgisi olan firmaların yaklaşık tamamının yüksek ve iyi derecede verimli olduğu tespit edilmiştir.

Atıklar, işletmelerin maliyetlerinde düşüş sağlayarak verimliliklerini ve karlılıklarını artırmakta ve dolayısıyla önemli bir ekonomik destek unsuru olmaktadır. Atıklarını doğru metotlarla toplayan, lisanslı tesislere göndererek uygun metotlarla değerlendirilmesini sağlayarak ekonomik döngüye katkı sunan işletmeler atık yönetimi süreçlerini başarıyla taçlandıran işletmelerdir.

Araştırmanın evrenini Tekirdağ tekstil endüstrisinde faaliyet gösteren işletmeler oluşturmaktadır. Gelecek çalışmalarda, tekstil üretiminin yoğunlaştığı diğer illerden birinde tekstil endüstrisindeki işletmeler üzerinde benzer bir araştırma yapılarak ulaşılan sonuçlar Tekirdağ ili ile karşılaştırılabilir. Yine, ülkemizde belirli bir sektör özelinde atık yönetimi ve kaynak verimliliği ilişkisi araştırılarak bu sektördeki durum tespit edilebilir.

Kaynakça

Ardalı, Y., Aydın Er, B., ve Köksal, Ö. (Eylül 2020). TR83 Bölgesi Kaynak Verimliliği İhtiyaç Analizi Raporu. Erişim: 19.03.2022, https://oka.ka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/tr83-bolgesi-kaynak-verimliligi-ihtiyac-analiz-raporu_oka.pdf (Erişim Tarihi: 02.01.2022).

Atcı, F. ve Ergülen, A. (2020). Toplam Kalite, Çevre ve Sıfır Atık Yönetimi; Yaklaşımlar, Kazanımlar ve Eleştiriler. Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24(2), 299-328. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/866592

Atık Yönetimi Yönetmeliği. (2015). *T. C. Resmi Gazete*, 29314, 2 Nisan 2015.

Bayrak, S. (2019). *Kentsel Katı Atık Yönetiminde Panel Veri Yöntemiyle Maliyet Analizi: İzmir İlçe Belediyeleri Örneği*, (Doktora Tezi), İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Contet, P., ve König, U. (2012). Guide to Resource Efficiency in Manufacturing (Greenovatel Europe). Belgium, https://greenovate-europe.eu/wp-content/uploads/ 2020/06/Guide-to-resource-efficient-manufacturing_Remake.pdf (Erişim Tarihi: 05.12. 2021).

Çevre Kanunu. (1983). *T. C. Resmi Gazete*, 18132, 11 Ağustos 1983.

Derbali, A. ve Toumi, O. (2014). "The Management of Industrial Waste by Recycling in Tunisia" [Elektronik Sürüm]. *International Journal of Innovation and Scientific Research*, 7 (2), 140-154.

What is the Waste Hierarchy? https://ismwaste.co.uk/help/what-is-the-waste-hierarchy (Erişim Tarihi: 03.05.2024)

Fercoq, A., Lamouri, S. ve Carbone, V. (2016). "Lean/Green Integration Focused on Waste Reduction Techniques" *Journal of Cleaner Production*, 137, 567-578. [ScienceDirect, https://www.sciencedirect.com] (Erişim Tarihi: 27.01.2022)

Gürarda, Ş. (2015). *Çevre Muhasebesi Açısından Düzenli Depolama Tesisi Uygulaması*. [Elektronik Sürüm]. Konya: Eğitim Yayınevi.

Ho, F., Abdul-Rashid, S. H., Ghazilla, R. A. ve Woo, Y. L. (2019). "Resources Sustainability through Material Efficiency Strategies: An Insight Study of Electrical and Electronic Companies" *Resources*, 8 (2), 1-16. [MDPI, https://www.mdpi.com] (Erişim Tarihi: 11.10.2021).

Karagözoğlu, M.B., Özyonar, F., Yılmaz, A. ve Atmaca, E. (2009). "Katı Atıkların Yeniden Kazanımı ve Önemi" [Bildiri]. *TÜRKAY 2009 Türkiye'de Katı Atık Yönetimi Sempozyumu,* (Haziran 2009), İstanbul.

Kıyak, B. (2021). Kaynak Verimliliği. *Güney Ege Kalkınma Ajansı*, 25, 4-6, Erişim: 15.02.2022, https://geka.gov.tr/uploads/current_publications_v/606ab7e79d856-geka-25-2021-r.pdf (Erişim Tarihi: 12.05.2022).

Kırlıoğlu, H. ve E. Fidan, M. (2010). "İşletmelerde Atık Yönetimi Ve Sakarya İlinde Bir Araştırma" [Elektronik Sürüm]. Journal of Yaşar University, 5 (20), 3453-3470.

Küçükpelvan, H., Yarımtepe, C. C. Ve A. Öz, N. (2017). "Deri Atıksuyunun Arıtım Metotları" *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3 (1), 59-96. [DergiPark, https://dergipark.org.tr]

Lifset R. ve Eckelman M. (2013). "Material Efficiency in a Multi-Material World" [Çok Malzemeli Bir Dünyada Malzeme Verimliliği]. [Elektronik Sürüm]. *Philosophical Transactions of The Royal Society*, 371 (1986), 1-13.

Nafti, R., Miller, J., ve Vossoler, C. (2001). *KOBİ'ler İçin İşletme Verimliliğinin Artırılmasına Yönelik Çevre Yönetimi Kılavuzu* (Çev.: TMMOB, Çevre Mühendisleri Odası. Ankara: Kardelen Ofset. (2000).

Öktem, B. (2016). "Geri Dönüşümün Üretim Maliyetlerine Etkisi ve Kağıt Karton Sektöründe Bir Uygulama". *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 359-381. https://dergipark.org.tr

Özel, S. (2018). "Türkiye'de Deponi Alanlarının Sürdürülebilir Çevre Koruma ve Çevresel Etkilerine İlişkin Bir Değerlendirme". *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 13, 31-38. https://doi.org/10.31590/ejosat.394890

Öztürk, E. Esra (2020). Korelasyon Analizi (r) Nedir? https://www.veribilimiokulu.com/korelasyon-analizir-nedir/ (Erişim Tarihi: 12.06.2022).

Sushil. (1995). "Waste Management: A Systems Perspective". *Industrial Management & Data Systems*, 90, 1-67. https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2018.10.034

Tenikler, G. (2007). *Türkiye'de Tehlikeli Atık Yönetimi ve Avrupa Birliği Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Bir Analiz*, (Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uyanık, S. ve Çelikel, D. C. (2019). "Türk Tekstil Endüstrisi Genel Durumu". *Teknik Bilimleri Dergisi* 9 (1), 32-41. [DergiPark, https://dergipark.org.tr/]

https://www.epa.gov/recycle/recycling-basics-and-benefits Recycling Basics and Benefits (Erişim Tarihi: 12.09.2022).

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Bakan, M. (2025). "Kâr Dağıtım (Temettü) Politikalarının Firma Değeri ve İflas Riski Üzerine Etkisi: BIST Katılım Endeksi Üzerine Uygulama", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (xx): s. 389-404. **Gönderim Tarihi**: 03.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 13.01.2025-20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1495137

Yazar/Author

Merve Bakan*

Makale Adı/Article Name

Kâr Dağıtım (Temettü) Politikalarının Firma Değeri ve İflas Riski Üzerine Etkisi: BIST Katılım Endeksi Üzerine Uygulama

The Effecet of Profit Distribution (Dividend) Policies on Firm Value and Bankruptcy Risk: Application on BIST Participation Index

ÖZ

Bu çalışmanın amacı firmaların kar payı (temettü) politikalarının finansal performansları ve iflas riski üzerine etkisini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda Borsa İstanbul'da yer alan katılım endekslerinden BIST Katılım 50 Endeksi çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Çalışmanın dönemi 2018-2022 olup veriler çeyrek dönemler halinde ele alınmıştır. Yöntem olarak dinamik panel veri analizi tekniklerinden olan GMM tekniği kullanılmıştır. Bunun yanı sıra analiz sonuçlarını desteklemek için Driscoll Kraay dirençli tahminci kullanılmıştır. İki farklı bağımlı değişken kullanıldığı için iki farklı model mevcuttur. Çalışmanın bağımlı değişkenleri finansal performansı temsilen piyasa değeri/defter değeri, iflas riskini temsilen ise Altman Z Skoru; bağımsız değişkenleri ise Hisse Başına Net Temettü, Hisse Başına Kâr, Kâr Payı Ödeme Oranıdır. Analiz sonucunda Model-1'de Kâr Payı Ödeme Oranının Piyasa Değeri/Defter Değeri üzerinde ters yönlü etkisi olduğu, Hisse Başına Kâr Oranının ise Piyasa Değeri/Defter Değeri üzerinde eş yönlü etkisi olduğu görülmektedir. İflas riskini temsilen Altman Z Skorunun bağımlı değişken olduğu Model-2'de ise tüm değişkenlerin anlamlı sonuçlar verdiği görülmektedir. Driscoll Kraay dirençli tahminci sonuçlarına göre de Hisse Başına Kar değişkenindeki artış her iki bağımlı değişken üzerinde artışa neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: BIST Katılım-50 Endeksi, Temettü Politikaları, Firma Değeri, GMM, Driscoll-Kraay

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the effects of dividend policies of firms on financial performance and bankruptcy risk. For this purpose, BIST Participation 50 Index, one of the participation indices in Borsa Istanbul, constitutes the sample of the study. The period of the study is 2018-2022 and the data is considered in quarterly periods. GMM technique, which is one of the dynamic panel data analysis techniques, was used as the method. In addition, Driscoll Kraay resistant estimator was used to support the analysis results. Since two different dependent variables were used, there are two different models. The dependent variables of the study are market value/book value representing financial performance, Altman Z Score representing bankruptcy risk; and the independent variables are Net Dividend Per Share, Profit Per Share, Dividend Payout Ratio. As a result of the analysis, it is seen that Dividend Payout Ratio has an inverse effect on Market Value/Book Value in Model-1, while Profit Per Share Ratio has an equal effect on Market Value/Book Value. In Model-2, where the Altman Z Score is the dependent variable representing the bankruptcy risk, it is seen that all variables give significant results. According to the Driscoll Kraay resistant estimator results, the increase in the Earnings Per Share variable causes an increase in both dependent variables.

Keywords: BIST Participation-50 Index, Dividend Policies, Company Value, GMM, Driscoll-Kraay

* Öğr. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi, Malatya Meslek Yüksek Okulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık,merve.bakan@inonu.edu.tr

Extended Abstract

Stock market indices are important indicators in terms of responding to economic, political and cultural events in the relevant country. Every change that occurs causes the market values of the stocks in the stock market indices to increase or decrease, and the attitude of the investor varies accordingly. Not all stocks traded on the stock exchange operate within the framework permitted by Islam. Investors with religious sensitivity want to know where their assets and liabilities are invested and where they are obtained. In this regard, Islamic stock indices were created by taking into account the fields of activity of the stocks traded within the framework of Islamic rules.

The concept of bankruptcy is defined as financial failure. While financial failure and bankruptcy risk are used interchangeably in some of the literature, these concepts are defined separately in other parts. The concept of financial failure or financial distress constitutes a broad concept that also includes bankruptcy. The concept of bankruptcy is described as the final stage of financial failure. Businesses that cannot resolve their financial difficulties eventually resort to bankruptcy. Various models have been developed to measure and predict the bankruptcy risk of companies. Among these models, Altman Z Score, Springate and Zmijewski models are most commonly used. In addition to these models, the first studies that observed the risk of bankruptcy, although very technical, were seen in the studies of Altman (1968) and Beaver (1966), and these studies were pioneers in the world of literature.

In the Altman Z Score used in the study, multivariate methods were used for the first time to measure the bankruptcy risk of companies. In his study, Altman prepared a combination by taking financial ratios into account in order to analyze the comparison between companies in a healthy way. This combination, developed by Altman using discriminant analysis, is called the Altman Z-Score.

The study was conducted to investigate the effect of the company's dividend policies on company performance and bankruptcy risk. It can be seen that there are various studies in the literature on the financial performance of companies, dividend distribution policies and bankruptcy risk within the framework of participation indices. The importance of this study comes from the creation of two different models in which both firm value and bankruptcy risk are used together. The aim of the study is to investigate the effect of dividend distribution policies of companies whose shares are traded on BIST on firm value and bankruptcy risk. For this purpose, BIST Participation 50 index, which is one of the participation indices, was discussed. Since 19 companies in the BIST Participation Index did not share information with the relevant rates, 31 companies were included in the study. GMM method, one of the dynamic panel techniques, was used as the method. The period of the study was examined in quarters as 2018 Q1-2022Q4. Since two different dependent variables are used, two different models are available. Dependent variables are Market Value/Book Value, representing firm value, and Altman Z Score, representing bankruptcy risk. Independent variables are Dividend Payment Ratio, Profit Per Share Ratio, Dividend Per Share Ratio.

The hypotheses of the study are as follows;

H0: Dividend distribution policies are not effective on firm value.

H1: Dividend distribution policies do not affect the bankruptcy risk of companies.

In Model-1, where Market Value/Book Value is the dependent variable, it is seen that the Dividend Payment Ratio has a reverse effect on the Market Value/Book Value, while the Earnings Per Share Rate has an equal effect on the Market Value/Book Value. In other words, as the dividend payment rate of companies increases, the market value/book value of the companies decreases. This indicates that if companies make new investments, they can channel the net profit, which has lower costs, to more profitable investments if it is re-transferred to the company as auto-financing. However, when looking at the coefficient values of this effect, it can be said that the effect is very low. A 1 unit increase in earnings per share increases the firm value of companies by approximately 0.05. In this case, increasing the amount of net profit that companies can distribute in their end-of-period financial statements positively affects the image of companies. However, since the companies in the sample are included in the BIST-Participation 50 index, it is seen that they do not distribute dividend payments as regularly as the companies in the BIST-Dividend index.

In Model-2, where the Altman Z Score is the dependent variable representing the bankruptcy risk, it is seen that all variables give significant results. While Dividend Payment Ratio has a reverse effect on the bankruptcy risk of companies, Earnings Per Share Rate and Dividend Per Share Rate have an equal effect on the bankruptcy risk of companies. A 1-unit increase in the Dividend Payment Ratio reduces the bankruptcy risk of companies by 0.0008. This can be explained by the fact that paying more dividends affects the image of companies positively both in the eyes of partners and third parties other than partners.

The Retained Earnings/Total Assets ratio, which is the second variable in the Altman Z Score formula, will decrease as the dividend payment rate increases. This means that as the ratio, which is one of the components of the score, decreases, the risk of bankruptcy will also decrease. A 1 unit increase in earnings per share increases the risk of bankruptcy by 0.05. This will cause companies to distribute net profit, which has a lower cost of equity, and use foreign resources to finance new investments. While using more foreign resources will increase financial risk, it will also reduce the risk of bankruptcy. A 1 unit increase in dividend per share increases the risk of bankruptcy by 2.66 units. This situation is similar to the relationship in the earnings per share ratio. Dividend or dividend distribution decisions are one of the three basic decisions that affect the market value of companies. The study supports this theory.

Giriş

Çalışmanın amacı BIST'de hisseleri işlem gören firmaların kar dağıtım (temettü) politikalarının firma değeri ve iflas riski üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu doğrultuda BIST Katılım 50 Endeksi ele alınmış, yöntem olarak GMM tekniği kullanılmıştır. Ayrıca analiz sonuçlarını desteklemek için Driscoll Kraay dirrençli tahmincisi kullanılmıştır. Çalışmada iki ayrı model oluşturulmuştur. Model 1'de finansal performansı temsil etmek üzere 'piyasa değeri/defter değeri' bağımlı değişken olarak ele alınmış, Model 2'de ise iflas riskini temsilen Altman Z Skoru bağımlı değişken olarak ele alınmıştır.

1. Kuramsal Çerçeve

Katılım bankacılığı, faizsizlik prensiplerine göre çalışan, kâr ve zarara katılma esasına göre fonları toplayıp fon talep edenlere ortaklık, finansal kiralama yöntemleri ile fon kullandıran bankacılık modelidir. Katılım bankacılığının ortaya çıkmasının temel nedeni faiz hassasiyeti bulunan kesimlerin tasarruflarını değerlendirmek istemeleridir. İslami bankacılık olarak da adlandırılan modelin finans dünyasındaki ilk örneğini 1963 yılında Mit Ghamr Tasarruf Bankası ile başlamıştır. Sistem sadece faiz hassasiyeti olan kesimlerin dışında ihtiyatlı olması nedeni ile diğer kesimler için de cazip hale gelmiştir. Türkiye' de katılım bankacılığı 1980'li yıllarda ortaya çıkmış, 90'lı yıllarda katılım bankacılığı sistemini esas alan bankalar sektörde hizmet vermeye başlamıştır. Bu amaç doğrultusunda faaliyet gösteren bankalar sayesinde finansal sistemde âtıl fonlar tekrar değerlendirilmiş, tasarruf sahiplerine kazanç sağlanarak reel sektöre kaynak aktarılmış ve ekonominin gelişmesine katkı sağlanmıştır (Er ve Gülmez, 2023:1712).

Basit bir ifade ile katılım bankacılığı, tassarruf sahiplerinden fonları toplayarak bu fonları faizsiz finansman ilkeleri çerçevesinde değerlendiren ve ortaya çıkan karı tasarruf sahipleriyle paylaşan sistem olarak tanımlanmaktadır. Daha geniş bir tanıma göre ise katılım bankacılığı şu şekilde ifade edilmiştir; "*Katılım bankacılığı, faizsizlik prensibine göre çalışan ve bu prensipler doğrultusunda bankacılık faaliyetlerini yerine getiren, kâr ve zarara katılma esasına göre fon toplayıp ticaret, ortaklık, finansal kiralama gibi yöntemlerle fon kullandıran bankacılık modelidir"* (TKBB, 2020:2). Tanımdan da anlaşılacağı üzere katılım bankaları ortaklık esasına göre faaliyetlerini yürütmekte ve finansal sistemde fon fazlalıklarını faizsiz finans prensiplerine göre dağıtan banka türüdür.

Katılım bankacılığı fikri İslami hassasiyeti olan kesimin elindeki fonları finansal sisteme dahil etmemesi, âtıl fonların ortaya çıkması ve ekonomide bir boşluğu yaratması düşüncesinden hareketle çıkmıştır (Deran ve Özulucan, 2009:89). Katılım bankaları ticari (mevduat) bankalarının faaliyetlerini yerine getirirken dikkat ettikleri husus finanse edilecek varlığın mal ya da ticarete konu şey olması gerekir. Zira ticari bankalarda ki temel amaç ihtiyaç duyulan nakdin finanse ediliyor olmasıdır. Bu durum katılım bankacılığın temel prensiplerine ters düşmektedir (Zerka ve En-Naccar, 2017). Katılım bankacılığının temel amacı farklı düşünce ve nedenlerle sisteme dahil edilmeyen finansal varlıkları İslami prensipler ve hassasiyetler çerçevesinde ekonomiye dahil etmektir (Rodoplu, 1997:9). Bu bankalar finansal varlıkları milli ekonomiye kazandırırken faiz yerine kâr/zarar ortaklığını ve risk paylaşımını hedef almakta ayrıca İslami kurallar çerçevesinde ticaret fikri doğrultusunda hareket etmektedirler (Özulucan ve Deran, 2009:89). Katılım bankaları bu fikirden hareketle faizsiz fonlama yapmaktadırlar. Mal alım satımı

yapılırken fiziki bir malın olması gerekmektedir. Yani bu bankalarda para bir amaç olarak değil araç olarak kullanmaktadır (Ustaoğlu, 2014:66).

Bankacılık sektörü finansal sistemdeki istikrarı olumlu yönde etkilemekte ve katılım bankaları da bu sistem içerisinde faaliyet göstermektedir. Ticari bankalarda olduğu gibi katılım bankaları da alternatif fon toplayarak toplanan bu fonları kullandırmakta ve dolayısıyla sektörde sermaye birikimi oluşturarak ilgili tarafların kullanımına sunmaktadırlar (Apak ve Açıkgöz, 2011:73).

Türkiye' de 2024 yılı itibari ile 9 katılım bankası faaliyet göstermektedir. Bunlardan ilki 1984 yılında kurulmuş olan Albaraka Türk Katılım Bankasıdır. Bu bankayı devamında 1989 yılında kurulan Kuveyt Türk, 2005 yılında Türkiye Finans, 2015 yılında Ziraat Katılım ve Vakıf Katılım, 2019 yılında ise Türkiye Emlak Katılım Bankası takip etmektedir. Bu bankalardan ilk 3'ünün ana ortaklarını yabancılar oluşturmaktadır. Katılım bankacılığı reel sektör ile finansal kesim arasında yakın ilişkiler kurulmasını kolaylaştırdığından 2015 yılında kamu otoritesi katılım bankacılığının sektörden alacağı payı artırmak amacıyla Ziraat Katılım Bankası'nı kurmuş ve diğer devlet bankaları da bu doğrultuda faaliyete geçmiştir (TKBB, 2022:63). Bu katılım bankalarının yanı sıra 2022 yılında Hayat Finans, 2023 yılında Dünya Katılım ve T.O.M Katılım Bankası kurulmuştur.

Türk bankacılık sektörü ekonomik verileri ele alındığında 2024 Ekim ayı itibariyle aktif dağılımının %85,97'sını mevduat bankaları, %8,15'ni katılım bankaları, %5,88'ini ise kalkınma ve yatırım bankaları oluşturmaktadır. Katılım bankalarının toplanan fon ve kullandırılan fon tutarları ise Tablo 1. de gösterilmektedir.

Tablo 1.1. Katılım Bankalarında toplanan fonlar ve kullandırılan fonların tutarları (2019-2023) (milyon TL)

	2019	2020	2021	2022	2023	Sektör Payı
Toplanan Fonlar	139.814	220.459	322.047	568.254	926.697	%9,95
Kullandırılan Fonlar	111.927	140.292	220.893	342.204	613.470	%/7,72

Kaynak: TKBB

Katılım bankalarının toplanan fonlarının sektör içerisindeki payı yaklaşık %10, kullandırılan fonların sektör içerisindeki payı ise yaklaşık olarak %8'dir (TKBB, 2024).

Sermaye piyasaları ekonomik kalkınmanın gerçekleşebilmesi için birikimlerin değerlendirebileceği, finansal varlıkları bünyesinde barındırdığı piyasalardır. Sermaye piyasasının organize olmuş piyasasını ilgili finansal varlıkları oluşturulmuş sistem içerisine dahil eden ve yöneten, ekonomik sistem içerisinde ön plana çıkan borsalar oluşturmaktadır (Yiğiter ve Tanyıldızı, 2020:185). En basit anlamıyla borsa sermaye piyasasının organize olmuş piyasası olarak tanımlanmaktadır. Bu piyasaların temelinde talep edilen ürünlerin alım satımı söz konusudur.

Borsalar finansal sistemin en önemli parçasıdır. Likidite sağlama, birikimlere hareketlilik kazandırma, mülkiyeti tabana yayma ve sanayide yapısal değişikliği kolaylaştırma gibi temel işlevleri sayesinde sermaye piyasasına canlılık kazandırmaktadırlar. Özellikle borsaların etkin rol oynadığı piyasalarda risk doğrudan yatırımcı tarafından üstlenilmekte ve vade ile miktar uyumsuzluğu söz konusu olmamaktadır. Dolayısıyla bu piyasalar dışarıdan ve içeriden gelecek ani şoklara karşı daha esnek olabilmektedirler (Yiğiter ve Tanyıldızı, 2020: 186).

Endeks fiyat, maliyet, satış, üretim gibi değişkenlerin hareketlerinin belirli bir zaman dilimi içerisindeki oransal değişimi olarak ifade edilmektedir (Çoşkun, 2010:199). Borsa endeksleri belirli bir pazarın veya sektörün performansını temsil etmek için oluşturan istatistiksel ölçümlerdir. Borsa endeksleri ilgili ülkedeki ekonomik, siyasi, kültürel bazda meydana gelen

olaylara tepki vermesi açısından önemli göstergelerdir. Meydana gelen her değişim borsa endekslerinde bulunan hisse senetlerinin piyasa değerlerinin artmasına ve azalmasına neden olmakta ve bu doğrultuda yatırımcının takınacağı tutum değişkenlik göstermektedir (Şenol ve Koç, 2019:673).

Borsada işlem gören hisse senetlerinin tamamı Katılım Endeksi çerçevesinde faaliyetlerini gerçekleştirmemektedir. İşlem gören hisse senetlerinin İslami kurallara uygun yatırım aracı olup olmadığı sadece faaliyet alanı ile sınırlandırılmamakta, ayrıca ilgili firmaların aktif ve pasif durumu da önem arz etmektedir. Aktif ve pasiflerinin nerelere yatırıldığı ve nerelerden elde edildiği dini hassasiyeti olan yatırımcılar tarafından bilinmek istenmektedir (Güçlü ve Kılıç, 2019:138). Bu doğrultuda İslami kurallar çerçevesinde işlem gören hisse senetlerinin faaliyet alanları dikkate alınarak İslami hisse senedi endeksleri oluşturulmuştur.

Katılım bankalarının gelişmesi ile birlikte sermaye piyasasında katılım endeksi oluşturulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. 2011 yılında 'Bizim Menkul Değerler 'in danışmanlığında oluşturulan Katılım Endeksi, Borsa İstanbul üzerinde katılım bankacılığı esasına göre işlem gören hisse senetlerinden oluşan borsa endeksi olarak adlandırılır (Baykut ve Çonkar, 2020:164). Katılım Tum, Katılım 100, Katılım 50, Katılım 30, Katılım Temettü ve Sürdürülebilirlik Katılım endeksi olmak üzere altı tane endeks bulunmaktadır (KAP,2024). Katılım Endeksinin temel amacı, İslami finans ilkelerine uygun olarak hareket etmek isteyen yatırımcılara ilgili şirketler arasında seçim yapma serbestisi sağlayarak finans sistemine katılmalarını teşvik etmek, fon arzında bulunan şirketlere fonlama imkanını sunmaktır. Dini hassasiyetleri gereği katılım endekslerinde işlem gören firmalara yatırım yapmak isteyen yatırımcılar genellikle piyasada tanınmış, muteber ve pazar değerleri yüksek olan firmaları tercih ederler. Firmalar piyasadaki yatırımcıları kendilerine çekebilmek ve hisse senetlerine olan talebi yükseltebilmek amacıyla hareket ederler. Genel anlamda firmaların temel anlamda amacı, varlığını sürdürmek, istihdam sağlamak, mal ve hizmet üretmek, maliyetlerini azaltarak kâr elde etmektir. Öncelikli amaç kâr maksimizasyonu sağlamaktır (Kurtaran, Çelik ve Temizer, 2015:36). Fakat 20.yy'ın başlarında küreselleşme ile birlikte firmaların tek amacı kâr maksimizasyonu olmayıp, piyasa değerlerini en üst seviyeye çıkarmak olmuştur. Böylece firmanın piyasa değeri ne kadar yüksek olursa yatırım sahiplerinin varlıkları da o oranda yüksek olacaktır (Koç, Yaldız ve Şenol, 2020:70).

Etkin sermaye piyasalarının temel işlevlerinden biri olan tasarrufların verimli yatırım alanlarına yönelmesi ile firmaların piyasa değerleri arasından olumlu bir ilişki vardır. Yatırımcılar, kârlı gördükleri hisse senetlerini seçerek birikimlerini doğru bir şekilde değerlendirmeyi arzu ederler. Dolayısıyla sermaye piyasasında güven veren, finansal performans ölçütlerini etkin kullanan firmaların hisse senetleri önem arz etmektedir (Akyüz ve Yıldırım, 2019:1779). Firmalar hisse senetlerinin pazar değerini yükseltme yoluna giderek hissedarların yatırımlarını maksimize ederler hem de ilgili sektördeki diğer firmalara karşı rekabet üstünlüğü sağlarlar. Ve temel amacı olan kâr sağlamanın yanında firma değerini yükseltmeyi de amaç haline getirirler. Firma değerinin önem kazanması ile birlikte yatırım yapmak isteyen kişi ve kurumlar, finans kuruluşları ilgili firmanın finansal performansları hakkında bilgi sahibi olmayı yeğlerler. İlgili kişi ve kurumlar gerekli bilgileri finansal tablolar aracılığıyla elde ederler. Finansal tablolardan elde edilen oranlar firmaların piyasa değeri etkilerini göstermekte ve kullanıcılara karar vermesi açısından yol haritası oluşturmaktadır. Firma değerinin firmalar için bu kadar büyük önem arz etmesi bağımlı değişkenlerden firma değerini kullanılmasını sağlamıştır.

İşletmeler faaliyetlerini sürdürürken ve varlıklarını idame ettirirken yapmış olduğu işlemler neticesinde finansal olarak başarı ya da başarısızlık göstermektedirler. Firmalar faaliyetlerini yerine getirmede zorlanma durumunda başarısızlık ortaya çıkar ve bu finansal başarısızlık veya finansal sıkıntı firmaları iflasa sürükleyebilmektedir (Bozkurt, 2014:128; Alıcı, 2024:47). İflas kavramı Türk Dil Kurumu'na göre yenilgiye uğrama, değerini yitirme olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik anlamda ise, borçlunun finansal durumundaki yetersizliğinden dolayı ilgili borçlarını ödeyememe durumu olarak ifade edilmektedir (Yaman ve Şakar, 2022:31). İflas kavramı finansal başarısızlık olarak tanımlanmaktadır. Literatürün bir kısmında finansal başarısızlık ile iflas riski birbirlerinin yerine kullanılırken, diğer kısmında bu kavramlar ayrı tanımlanmıştır. Finansal

başarısızlık veya finansal sıkıntı kavramı iflası da içerisine alan geniş bir kavramı oluşturmaktadır. İflas kavramı, finansal başarısızlığının son aşaması olarak nitelendirilmektedir (Kulalı, 2014:155). Finansal sıkıntılarını gideremeyen işletmeler en son olarak iflasa başvurmaktadır.

Geniş anlamada iflas kavramı, firmanın yapmak zorunda olduğu ödemeleri zamanında gerçekleştirememesi, defter değerlerinin borç defter değerlerinin altına düşmesi ve dolayısıyla işletme varlıklarının tasfiye edilmesi durumu olarak tanımlanabilir (Aydın, 2016:2). Firmalar bu durumları yaşamamak için ve iflasın sebep olacağı etkileri en aza düşürmek veya ortadan kaldırmak için önlem alma ihtiyacı duyarlar (Bozkurt, 2014:128). Firmaların içinde bulunduğu bu durum iflas riski olarak tanımlanmaktadır. Firmalar varlıklarını idame ettirmek ve piyasadaki Pazar değerini korumak için iflas riskini sağlıklı ve doğru bir şekilde analiz etmesi gerekir. Firmaların iflas riskini ölçmek ve tahmin etmede çeşitli modeller geliştirilmiştir. Bu modellerden en yaygın olarak Altman Z Skoru, Springate ve Zmijewski X-Skor modelleri kullanılmaktadır. Bu modellerin yanısıra çok teknik olmakla birlikte iflas riskinin gözlemlendiği ilk çalışmalar Altman (1968) ve Beaver (1966) çalışmalarında görülmüş ve bu çalışmalar litaretarür dünyasına öncü olmuşlardır (Atan ve Güneş, 2004:3).

Çalışmada kullanılan Altman Z Skorunda firmaların iflas riskini ölçmede ilk kez çok değişkenli yöntemler kullanılmıştır. Altman yaptığı çalışmada finansal oranları dikkate alarak, firmalar arasındaki kıyaslamayı sağlıklı bir şekilde analiz edebilmek amacıyla bir kombinasyon hazırlamıştır. Altman'ın diskriminant analizi kullanarak geliştirmiş olduğu bu kombinasyon Altman Z-Skoru olarak adlandırılmıştır. Altman Z-Skorunda 5 adet oran kullanılmıştır. Bu oranlar şöyledir (Kulalı, 2014:159);

- X1=İşletme sermayesi/ toplam aktifler
- X2=Dağıtılmamış kârlar/toplam aktifler
- X3=Faiz ve vergi öncesi kârlar/toplam aktifler
- X4=Hisse senetleri piyasa değeri/toplam borçlar
- X5=Satışlar/toplam aktifler

Altman Z-Skoru diskriminant analizlerinden olup, birden fazla bağımsız değişkenin değerlerinden türetilen bir endeks aracılığı ile firmaların finansal gücünü ölçmede kullanılmaktadır. Bu ı modeli geliştirmede 66 firma kullanılmış ve oranlar belirlenmiştir. Altman hem kamu kesimi için hem de özel kesim için ayrı ayrı iki model oluşturmuştur (Okka, 2009:141). Bunlar;

$$Z_{1=}\ 1{,}2X_1 + 1.4X_2 + 3{,}3X_3 + 0{,}06X_4 + 0{,}0009X_5 \text{ (Kamu kesimi)}$$

$$Z_{2=}\ 0{,}717X_1 + 0{,}847X_2 + 3{,}107X_3 + 0{,}420X_4 + 0{,}998X_5 \text{ (Özel kesimi)}$$

İşletmelerin bir yıllık faaliyetleri sonucunda yasal karşılıklar ayrıldıktan sonra elde ettikleri dönem net kârı üzerinden dağıttıkları getiri kâr payı olarak ifade edilir. Kârın dağıtılması veya otofinansman yoluyla firmada bırakılması şirketin öz sermayesini azaltıcı veya artırıcı etki yapar. Bu nedenle firma yöneticileri kâr dağıtımı yaparken uygun kararlar almak zorundadır (Gürel, 2017:123).

Firmaların dönemsel olarak elde ettikleri kârların hisse sahiplerine veya ortaklarına dağıtmasına kâr payı dağıtımı denir. Firmalar hisse senetlerinin pazar değerini korumak ve artırmak için, hissedarların beklentileri ölçüsünde kâr dağıtımı yapmak zorundadır (Ertaş ve Karaca, 2010:59).

Bir işletmenin kâr payı dağıtımı üzerinde etkili olan faktörler şunlardır (Ertaş ve Karaca, 2010:61-64):

- Mevzuat
- Firmanın nakit durumu
- Borçların ödenme durumu
- Kâr rakamlarının istikrarı

- Vergi
- Hissedarların beklentileri
- Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik konjonktür
- Firmanın büyüme hızı
- Firmanın ortaklık yapısı

Firmaların piyasa değerini etkileyen temel 3 karardan biri temettü kararları olduğu için firma değerini maksimize kılmak isteyen firmaların optimal temettü politikası izlemesi gerekmektedir.

Kâr payı dağıtım kararları, dönem sonunda elde edilen kârların işletme sahip ve sahiplerine dağıtılması ve uygun yatırım alanlarına dönüştürülmesi için alınan kararları ifade eder. İşletmenin sürekliliğini devam ettirmesi, piyasa değerinin istenilen düzeyde olması için kâr payı dağıtım politikasının dengeli ve devamlı uygulanacak şekilde belirlenmesi gerekir (Pekkaya, 2006:184). Çünkü temettü politikasının firma değeri üzerinde etkili olduğu görülmektedir (Aydın, 2017:58; Çilek ve Şeyranlıoğlu, 2024:177).

Kâr payı dağıtım politikasının hisse senedi üzerine etkisini değerlendirmede üç yaklaşım kullanılır. Birinci yaklaşım kâr payı dağıtımının hisse senedi üzerinde etkili olmadığını savunan Merton Miller ve Franco Modigliani yaklaşımıdır. Bir diğer yaklaşım olan Myron Gordon ve John Lintner tarafından geliştirilen yaklaşım ise birinci yaklaşımın aksine kâr payı dağıtımının hisse senedi üzerinde etkili olduğunu savunur. Son yaklaşım ise kâr payı dağıtımının etkisine vergi boyutunu da katan Litzenberger- Ramasway yaklaşımıdır (Ertaş ve Karaca, 2010:60-61).

Bu bilgiler doğrultusunda çalışmada BIST Katılım 50 Endeksinde yer alan firmaların temettü politikalarının firma değeri ve iflas riski üzerine etkisi araştırılmıştır. Modelde bağımsız değişken olarak Hisse Başına Net Temettü, Hisse Başına Kâr, Kâr Payı Ödeme Oranı; bağımlı değişkenler olarak da Altman Z Skoru ve PD/DD kullanılmıştır. Yöntem olarak GMM ve Driscall Kraay Dirençli tahminci kullanılmıştır.

2. Literatür

Çalışma firmanın temettü politikalarının firma performansı ve iflas riski üzerine etkisini araştırma amacıyla yapılmıştır. Katılım endeksleri çerçevesinde firmaların finansal performansları, temettü dağıtım politikaları ve iflas riski alanında literatürde çeşitli çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın önemi hem firma değerinin hem de iflas riskinin bir arada kullanıldığı iki farklı modelleme oluşturulmasından gelmektedir. İlgili konuyla yapılan çalışma özetlerinin bir kısmı şöyledir;

Bozkurt (2014), iflas olasılığı ile sistematik risk arasındaki ilişkiyi saptamak amacıyla 168 firmanın 20 bin 664 aylık hisse getirisini kullanmıştır. Çalışmada Altman-Z, Altman-Z', Altman-Z", Kanada-CA, Ohlson-O, Springate-S, Fulmer-F ve Zmijewski-J skorları ele alınmış ve panel veri regrasyon analizi yöntemi ile iflas olasılığı ile sistematik risk ölçülmüştür. Analiz sonucunda iflas risk olasılığının yüksekliği sistematik riski artıdığı ve Borsa İstanbul'da etkin olarak kullanılacak modellerin Altman-Z", Ohlson-O ve Springate-S olduğu belirlenmiştir.

Altın ve Caba (2016), Borsa İstanbul'da işlem görmeye başlayan katılım endekslerini ele almış ve katılım endeksleri ile BIST 100 endeksini araştırmaya dahil etmiştir. . Çalışma iki aşamadan oluşmakta olup ilk aşamada BIST 100 Endeksi ile Borsa İstanbul'da işlem gören bütün sektörlerin getirileri hesaplanmıştır. İkinci aşamada ise her bir endeksin getiri değerlerinden BIST 100 Endeksi getiri değerlerinin farkı alınarak düzeltilmiş getiriler bulunmuştur. Araştırmanın sonucunda ele alınan endekslerin piyasa getirisi üzerinde getiri sağladığı gözlemlenmektedir.

Aydın (2017), BIST Temettü Endeksini ele aldığı çalışmasında firma performansı ile temettü politikası arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla panel regrasyon yöntemini kullanmıştır. İlgili çalışmada bağımlı değişken olarak temettü dağıtım oranı; bağımsız değişken olarak ise finansal ölçüt olarak cari oran, ROE, ROA, borç/özkaynak oranı ve kısa vadeli borç/ toplam borç oranları ele alınmıştır. Yapılan analizler doğrultusunda bağımlı değişken ile cari oran, ROE ve ROA

arasında pozitif yönlü ilişki bulunurken; borç/özkaynak oranı ve kısa vadeli borç/ toplam borç oranlarının bağımlı değişken üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı saptanmıştır.

Arslan ve Meder Çakır (2018), firmaların temettü ödemeleri ile firma değeri arasındaki ilişkiyi incelemek üzere BIST 100 Endeksindeki 2016 yılında temettü ödemesi yapan 31 firma ele alınmıştır. Araştırma sonucunda, firmaların temettü ödeyeceklerini ilan etmeleri durumunda, firmaların hisse senedi değerleri üzerinde olumlu etki yaptığı görülmüştür.

Kaya ve Şanlı (2019), BIST 30 Endeksine kayıtlı işletmelerin kâr payı dağıtım politikalarının firma değeri üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla Dumitrescu &Hurlin panel nedensellik testi kullanılmıştır. Uygulanan analizler sonucunda, işletmelerin kâr payı dağıtım politikaları ile firma değeri arasında herhangi bir ilişki olmadığı saptanmıştır.

Koç, Yaldız ve Şenol (2020), nakit temettü ödemelerinin firma değeri üzerine etkisini ölçmek amacıyla iki model oluşturulmuştur. Oluşturulan ilk modelde piyasa değeri/ defter değeri bazında öz kaynak kârlılık oranı ve fiyat/kazanç oranı değişkenleri olumlu etki gösterirken; aktif kârlılık oranı negatif yönde etki göstermiştir. İkinci model için ele alınan TOBIN Q bazında ilgili değişkenlerin olumlu yönde etki gösterdiği saptanmıştır.

Kuzu ve Çelik (2020), Panel veri analizlerinden klasik model olan En Küçük Kareler, Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler yaklaşımlarından birini kullanarak BIST-30 Endeksi yer alan 25 işletmenin kâr dağıtım politikalarının finansal performansı üzerine etkisini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda hisse başına kazanç, kâr payı dağıtım oranı ve öz sermaye kârlılıklarının hisse getirisi üzerinde pozitif etkisinin olduğu, faiz ve vergi öncesi kâr ile temettü arasında ise anlamlı bir ilişki olmadığı gözlemlenmiştir.

Yiğiter ve Tanyıldızı (2020), Katılım- 30 Endeksini ele alarak ilgili firmaların ekonomik faktörlere karşı duyarlılığını ölçmeyi amaçlamışlardır. Bu doğrultuda dolar döviz kuru, mevduat faiz oranı, tüketici fiyat endeksi bağımsız değişkenler; Katılım-30 Endeksi değerleri bağımlı değişken olarak kullanılmış ve Granger Nedensellik Testi ile araştırma yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, bağımsız değişkenlerin Katılım- 30 Endeksi üzerinde anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür.

Şit (2021), kâr dağıtım politikalarının firma değeri üzerine etkisini ölçmek amacıyla BIST-Temettü 25 Endeksi üzerine uygulama yapmıştır. Araştırmada bağımlı değişken olarak piyasa değeri/defter değeri; bağımsız değişken olarak ise temettü ödeme oranı ele alınmıştır. Yapılan analizler ışığında temettü ödeme oranının piyasa değeri/defter değeri üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Güçlü (2021), Altman ve Springate modellerini kullanarak Katılım- 50 Endeksi üzerinde işletmelerin finansal sıkıntı risklerini ölçmeyi amaçlamıştır. Çalışmada Katılım- 50 Endeksi içerisindeki 14 işletmenin 2016-2021 yılları arasındaki finansal tabloları ele alınmıştır. Yapılan analizler sonucunda bir işletme hariç olmak üzere diğer 13 işletmenin finansal yapı açısından sağlıklı bir yapıda olduğu gözlemlenmiştir.

Yaman ve Şakar (2022), iflas riskini borsada işlem gören sigorta şirketleri üzerinde ölçmüş ve Altman Modelini uygulamıştır. Bu bağlamda Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren 6 adet sigorta şirketinin finansal tabloları ele alınarak finansal başarısızlıklarını ölçmek amacıyla analiz yapılmıştır. Analiz sonucunda sigorta şirketlerinin iflas riski bağlamında yüksek risk grubunda olduğu belirlenmiştir.

Avcı (2024), KOBİ Sanayi Endeksini ele alarak işletmelerin finansal başarısızlık riskine sermaye yapısının etkisini ölçmeyi amaçlamıştır. Çalışmada KOBİ Sanayi Endeksinde yer alan 29 firma ele alınmış ve ilgili veriler ışığında firmaların başarısızlık riski Altman-Z skoru ve Springate-S Skoru yöntemi ile ölçülmüştür. Analiz sonuçları işletmelerin finansal performansları iyileştikçe ve işletme büyüdükçe finansal başarısızlık riskinin azaldığını göstermiştir.

Bu konuda uluslararası literatürde yapılan bazı çalışma özetleri şöyledir:

Sharif ve Lai (2015) kurumsal yönetim uygulamalarının ve açıklamalarının firma performansı, firma riski, kaldıraç ve temettü politikaları üzerinde etkilerini incelemişlerdir. Çalışmanın örneklemini 2009 yılında Malezyada borsada işlem gören rastgele seçilen 95 şirket oluşturmaktadır.

El Deeb ve Allam (2024), Mısır Menkul Kıymetler Borsasında işlem gören 45 firma üzerinde yapmış olduğu çalışmasında kurumsal risk bildiriminin ve temettü politikasının firma değeri üzerindeki etkilerini araştırmıştır. 2016-2022 dönemi ele alınarak yapılan çalışmada kurumsal risk bildirimi ve temettü politikalarının firma değeri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Çalışmada kurumsal yönetim uygulamalarının daha etkin olduğu firmalarda firma değeri üzerinde pozitif ilişki olduğunu gösterdiğini, fakat temettü ödeme oranı ile iflas riski üzerinde önemli bir ilişki olmadığını göstermiştir.

Marsiati, Sari ve Kusumawardhani (2024), IDX'te listelenen ilaç şirketleri üzerinde araştırma yaparak, büyüme fırsatlarının, sermaye yapısının, karlılık ve temettü politikasının firma değeri üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamışlardır. Çalışmanın dönemi 2014-2022 yıllarını kapsamakta olup, analize 9 ilaç firması dahil edilmiştir. Çoklu doğrusal regrasyon analizinin kullanıldığı çalışmada büyüme fırsatları ve karlılığın firma değeri üzerinde olumlu etki gösterdiği, sermaye yapısının firma değeri üzerinde etkisi negatif olsa bile anlamlı olduğu, fakat temettü politikalarının firma değeri üzerinde negatif ve herhangi bir etkisi olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Literatür taramasından görüldüğü üzere temettü politikasının iflas riski üzerine etkisinin araştırıldığı çalışmalar ve temettü politikasının firma değeri üzerine etkisinin yer aldığı çalışmalar bulunmaktadır. Ancak temettü politikasının hem iflas riski hem de firma değerinin birlikte yer aldığı çalışma bulunmamaktadır. Çalışmanın bu yönüyle, yöntemi ve çalışmanın dönemi itibari ile mevcut var olan çalışmalardan ayrılıp literatüre katkı sağlaması ve özgün olması beklenmektedir.

3. Veri ve Yöntem

Çalışmanın amacı BIST' de hisseleri işlem gören firmaların kâr dağıtım politikalarının firma değeri ve iflas riski üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu amaçla katılım endekslerinden olan BIST Katılım 50 endeksi ele alınmıştır. BIST Katılım Endeksi içerisinde bulunan 19 firma ilgili oranlar ile bilgi paylaşımı yapmadığından çalışmaya 31 firma dahil edilmiştir. Çalışmanın dönem 2018-2022 olup çeyrekler dönemler halinde incelenmiştir. Çalışmada yer alan firmalar Tablo 3.1'de yer almaktadır:

Tablo 3.1. Çalışmada Kullanılan Firmalar ve Hisse Senedi Kodları

Şirket Adı	Hisse Kodu	Şirket Adı	Hisse Kodu
Akçansa Çimento	AKCNS	Enerjisa Enerji	ENJSA
Aksa Akrilik	AKSA	Erdemir	EREGL
Aksa Enerji Üretim	AKSEN	Gübretaş	GUBRF
Albaraka Türk	ALBRK	İskenderun Demir Çelik	ISDMR
Anadolu Isuzu	ASUZU	Kardemir Demir Ç.	KRDMD
Aselsan	ASELS	Karsan Otomotiv	KARSN
Bim Mağazalar	BIMAS	Konya Çimento	KONYA
Bursa Çimento	BUCIM	Mavi Giyim Sanayi	MAVI
Çemtaş Çelik Makine	CEMTS	Odaş Elektrik	ODAS
Doğuş Otomotiv	DOAS	Oyak Çimento	OYAKC
Pegasus Hava Taşımacılığı	PGSUS	Tümosan Motor	TMSN
Sasa Polyester	SASA	Tüpraş	TUPRS

Sinpaş GYO	SNGYO	Ulusoy Un	ULUUN
Tekfen Holding	TKFEN	Vestel Beyaz	VESBE
THY	THYAO	Vestel Elektronik	VESTL
Tukaş Gıda	TUKAS		

Son yıllarda Türkiye'de borsada yatırımcı sayısının ciddi artış göstermesi hem firmalar hem de yatırımcılar için temettü politikasının önemini pekiştirmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait bilgi ve formüller tablo 3.2'de sunulmuştur.

Tablo 3.2. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

	Değişkenler	**Formüller**	**Kaynak**
Bağımlı Değişkenler	PDDD	Piyasa Değeri/Defter Değeri	
	Z	Altman Z Skoru	
Bağımsız Değişkenler	HBT	Hisse Başı Brüt Temettü * 0.9	
	HBK	Net kâr/Hisse Senedi Sayısı	
	KPÖO	Dağıtılan kâr/Net kâr	

Çalışmada iki farklı bağımlı değişken kullanıldığı için iki farklı model oluşturulmuştur. Kâr dağıtım oranlarının firma değeri üzerindeki etkisini ve Kâr dağıtım oranlarını firmaların iflas riski üzerine etkisini ölçmek amacıyla panel veri analizi tekniklerinden olan GMM ve Driscoll-Kraay Dirençli Tahminci yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın hipotezleri şu şekildedir;

H_0: Kâr dağıtım politikaları firma değeri üzerinde etkili değildir.

H_1: Kâr dağıtım politikaları firmaların iflas riski üzerinde etkili değildir.

Panel veri farklı kesite ait zaman serilerinin ya da zaman boyutlarının bir arada bulunduğu veri setleri olarak tanımlanmaktadır (Grene, 2003:612). Dengeli panel veri ve dengesiz panel veri olmak üzere iki tür bulunmaktadır. Veri setleri içindeki zaman serileri her bir kesit için uzunlukta ise dengeli panel veri, zaman serileri farklı uzunlukta ise dengesiz panel veri olarak tanımlanır (Atalay, 2007:45).

Panel veri analizi sayesinde sektörlere, firmalara ya da ülkelere ait yatay kesit verisinin yansıra gün, ay, yıl gibi zaman serileri de bir araya getirilir (Gujarati, 2004:25). Panel veri analizinde yıllara ait değerler panel verinin kesit boyutunu, değişkenlerin zaman içerisinde ortaya çıkarmış olduğu değerler ise zaman boyutunu ifade eder (Büyükoğlu, Şit ve Buyuran, 2020:41).

Panel veri analizlerinde en yaygın olarak kullanılan yöntem dinamik panel veri analizleridir. Ekonomide yapısal değişmeler ve finansal gelişmeler dinamik bir süreç içerisinde gerçekleştiği için dinamik yöntemler ele alınarak analiz yapmak gerekir (Nişancı, Karabıyık ve Uçar, 2011:112). Dinamik panel veri modellerinde kullanılan değişkenler statik panel veri modellerinden farklı olarak gecikmeli değişkenlerdir (Hüsnüoğlu, 2017:25). Dinamik modeller çoğunlukla şu şekilde gösterilmektedir (Şit, Güngör vd., 2022:230).

$$\text{PDDD}_{it} = \gamma\ \text{PDDD}_{i,t-1} + \beta\imath\ \text{HBNT}_{i,t} + \beta_2\ \text{HBK}_{i,t} + \beta 3\ \text{KPÖO}_{i,t}\ \varepsilon_{i,t} = 1, \ldots N\ ve\ t = 1, \ldots \quad (1)$$

$$Z_{it} = \gamma\ Z_{i,t-1} + \beta\imath\ \text{HBNT}_{i,t} + \beta_2\ \text{HBK}_{i,t} + \beta 3\ \text{KPÖO}_{i,t}\ \varepsilon_{i,t} = 1, \ldots N\ ve\ t = 1, \ldots \ldots\ldots\ldots\ldots..(2)$$

Formülde x_{it}, Kx1 boyutundaki bağımsız değişken vektörünü β_1, Kx1 boyutundaki katsayılar matrisini $yi,\ t-1$, bağımlı değişken y_{it} 'nin gecikmeli değerini; εit ise yatay kesitler arası ve zamana göre değişen gözlemlenemeyen değişkenlerin etkisini göstermektedir (Dökmen, 2012:46). PDDD, piyasa değerinin defter değerine oranı, $\text{PDDD}_{i,t-1}$ ise piyasa değerinin defter değerine oranın gecikmeli değerini, Z firmaların iflas riskini temsilen Altman Z Skorunu, $Z_{i,t-1}$ ise Altman Z Skorunun gecikmeli değerini, HBNT hisse başına net temettü oranını, HBK hisse başına kâr oranını, KPÖO kâr payı ödeme oranını, ε ise hata terimi ifade etmektedir.

Bağımlı değişkenin gecikmeli değeri ile hata teriminin ilişkili olması sapmalı ve tutarsız sonuçlar vereceğinden modele bağımlı değişkenin gecikmeli değerini açıklayıcı değişken eklenerek sorun giderilir. Bu sorunları gidermek için sistem GMM tahminci yöntemi kullanılır (Özevin, 2023:28).

Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM), dinamik panel veri modellerinden en yaygın olarak kullanılan yöntemlerdendir. GMM modeli Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen bir model olup, birim boyutu zaman boyutundan büyük olduğu durumlarda kullanılır. Modelin dayandığı iki temel varsayım vardır. Bunlardan ilki araç değişkenlerinin geçerliliği, diğeri ise otokorelasyon varsayımlarıdır (Mete, 2021:1016). Bu yöntemde yatay kesitlerin spesifik etkilerini ortadan kaldırmak için her bir denklemin birinci farkının tahmin edilmesi dikkate alınır araç değişkenler kullanılır. Her ne kadar normal sonuçlar gösterse de açıklayıcı değişkenlerin zaman içerisinde süreklilik arz etmesi regresyon eşitliği için zayıf araçlar niteliği taşıyabilir (Çetin ve Şeker, 2014:136). Bu sorunların giderilmesi amacıyla Arellano ve Bover (1995), Blundell ve Bond (1998) tarafından sistem GMM tekniği geliştirilmiştir. Birinci yöntem baz alınarak geliştirilen bu yöntemlerde fark GMM tahmincisindeki zayıflıklarda iyileştirmeler yapılmıştır. Bu nedenle fark GMM tekniğine göre daha güçlü tahminci olarak ifade edilmektedir.

İki aşamalı olan GMM tahmincisinde;

1. Model araç değişken matrisi kullanılarak dönüştürülmekte
2. Ve dönüştürülen model Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Metodu ile tahmin edilmektedir.

Elde edilen GMM sonuçlarının sağlamasını yapmak için Driscoll-Kraay dirençli tahminci testi uygulanmıştır. Bu test, heteroskedastisite, yatay kesit bağımlılığı ve otokorelasyon sorunlarını çözmek için kullanılan istatistiksel bir yöntemdir. Firma ve dönemin fazla olduğu, gözlerim yüksek olduğu veri setinde sağlıklı sonuçlar verir. Farklı koşullarda güvenilir sonuçlar vermek için parametrik olmayan tahmin oluşturur. Sabit etki modelleri gibi hata bağımsızlığına kesinlik oluşturmayan ekonomik modellerde kullanılmaktadır (Sultana ve Rahman, 2024).

4. Bulgular

Çalışmanın bu kısmında BIST Katılım-50 Endeksi'nde yer alıp verileri çalışmanın dönemi kapsamında var olan 31 firmanın 2018-2022 dönemi verilerinin analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4.1. Değişkenlere Ait Frekans Değerleri

Değişken	Gözlem	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum
PDDD	620	2,795756	3,280928	0,0003	33,8416
KARPAYI	620	0,2255882	0,5819996	0	5,629198
HBKAR	620	3,003751	8,740767	0	149,1141
HBTEM	620	1,185025	2,505138	0	12,8775

BIST Katılım-50 Endeksinde verileri mevcut olan 31 firmaya ait 5 yıllık çeyrek veriler 20 dönem olmak üzere 620 gözlem sayısı olarak ifade edilmektedir. Özellikle Piyasa Değeri/Defter Değeri rasyosunda firmalar arasında büyük farklılık olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak da bu verinin standart sapmasının diğer verilere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Değişkenler arasında yüksek korelasyon olması, ortaya çıkan ilişkilerin sağlıklı sonuç vermesini engelleyecektir. Bu nedenle Tablo 4.2'de değişkenlere ilişkin korelasyon test sonuçları verilmektedir;

Tablo 4.2. Değişkenlere Ait Korelasyon Tablosu

	Z	HBT	HBK	KPÖO	PDDD
Z	1.0000				
HBT	0.0115	1.0000			
HBK	0.0794	-0.0039	1.0000		
KPÖO	0.0291	0.1055	-0.0102	1.0000	

PDDD	-0.0081	-0.0211	0.0733	-0.0254	1.0000

Değişkenler arasında yüksek korelasyon bulunmaması, değişkenlerin analiz için kullanılabilir olduğunu göstermektedir. En yüksek ilişki, Kar Payı Ödeme Oranı ile Hisse Başı Temettü arasında yaklaşık %11'dir.

Seriler arasındaki ilişkinin araştırılması için uygulanan GMM test sonuçları Tablo 4.3'te verilmektedir:

Tablo 4.3. GMM Test Sonuçları

	Model-1 (Bağ. Değ.: PDDD)		**Model-2** (Bağ. Değ.: Z)	
	Katsayı	**Olasılık**	**Katsayı**	**Olasılık**
PDDD (-1)	0,341079	0,0000		
Z(-1)			0,656135	0,0000
KPÖO	-0,001720	0,0000***	-0,000853	0,0006 ***
HBK	0,048470	0,0000***	0,052485	0,0287**
HBT	-0,046719	0,8394	2,664970	0,0021***
Wald	483,9790(0000)		951,2441(0,000)	
Sargan	29,88278(0,319447)		27,19493(0,399167)	
AR1	0,1644		0,0344	
AR1	0,1098		0,1143	

*** ve *** ifadeleri sırasıyla %5 ve %1 düzeyinde anlamlılık ilişkisi olduğunu ifade eder.*

Tablo 4.3'te görüldüğü üzere her iki testin de model kurmak için anlamlı olduğu görülmektedir. Fark GMM' in teknik olarak seçildiği yöntemde Kâr Payı ödeme Oranının ve Hisse Başı Kâr Oranının firmaların piyasa değeri üzerinde anlamlı etkisi olduğu görülmektedir. Kâr Payı ödeme Oranındaki 1 birimlik artış firmaların piyasa değerini 0,001 birim azaltırken, Hisse Başı Kâr Oranındaki 1 birimlik artış firmaların piyasa değerini yaklaşık 0,05 birim arttırmaktadır.

Altman Z Skorunun bağımlı değişken olduğu Model-2' ise, Kâr Payı ödeme Oranındaki 1 birimlik artış firmaların iflas riskini 0,0008 birim azaltırken, Hisse Başı Kâr Oranındaki 1 birimlik artış iflas riskini 0, 05 birim, Hisse başına temettü oranındaki 1 birimlik artış ise iflas riskini 2,66 birim arttırmaktadır.

Sonuçların pekiştirilmesi için dirençli tahmin tekniklerinden Driscoll-Kraay test sonuçları aşağıdaki gibidir;

Tablo 4.4. Driscoll Kraay Test Sonuçları

	Model-1 (Bağ. Değ.: PDDD)		**Model-2** (Bağ. Değ.: Z)	
	Katsayı	**Olasılık**	**Katsayı**	**Olasılık**
KPÖO	-0.001282	0.532	0.0016391	0.272
HBK	0.0274101	0.003 ***	0.0300256	0.029 **
HBT	-0.2978102	0.583	0.1417781	0.532
Sabit Terim	2.756429	0.000	6.462671	0.000
F Değeri/Olasılık	11.92 (0.0001)		4.71 (0.0127)	

GMM test sonuçlarına sağlama olarak uygulanan Driscoll Kraay Dirençli Tahminci Test Sonuçlarının de GMM'le benzer sonuçlar verdiği görülmektedir. Ancak dirençli tahmincide her iki model için de sadece Hisse Başına Kar bağımsız değişkeni ile anlamlı sonuçlar vermektedir. Model-1'de HBK değişkeninde 1 birimlik artış PDDD'ni 0,02 birim arttırmaktadır. HBK değişkeninde 1 birimlik artış Altman Z Skorunu 0,03 birim arttırmaktadır. Bu durum firmaların HBK rasyosunun artmasının piyasadaki imajını olumlu etkilemesi, firmaya olan talebi arttırırken aynı zamanda temettü özsermayeden dağıtılıp firmanın sermaye yapısı içinde özsermaye payını azalttığı için finansal riskini arttırmaktadır. Finansal riskinin artması da iflas riskini temsilen Altman Z-Skorunu arttırmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada BIST Katılım 50 Endeksinde yer alan firmaların kâr dağıtım politikalarının piyasa değeri üzerine etkisi araştırılmıştır. Yöntem olarak dinamik panel tekniklerinden GMM yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın dönemi 2018Q1-2022Q4 olarak çeyrek dönemler halinde incelenmiştir. İki farklı bağımlı değişken kullanıldığı için iki farklı model mevcuttur. Bağımlı değişkenler firma değerini temsilen Piyasa Değeri/Defter Değeri, iflas riskini temsilen ise Altman Z Skoru'dur. Bağımsız değişkenler ise, Kâr Payı Ödeme Oranı, Hisse Başına Kâr Oranı, Hisse Başına Temettü Oranıdır.

Piyasa Değeri/Defter Değerinin bağımlı değişken olduğu Model-1'de Kâr Payı Ödeme Oranının Piyasa Değeri/Defter Değeri üzerinde ters yönlü etkisi olduğu, Hisse Başına Kâr Oranının ise Piyasa Değeri/Defter Değeri üzerinde eş yönlü etkisi olduğu görülmektedir. Yani firmaların kâr payı ödeme oranı arttıkça firmaların piyasa değeri/defter değeri azaltmaktadır. Bu durum firmaların yeni yatırım yapmaları durumunda maliyeti daha düşük olan net kârın Otofinansman olarak şirkete yeniden aktarılması durumunda daha kârlı yatırımlara kanalize edebileceğini ifade etmektedir. Ancak bu etkinin katsayı değerlerine bakıldığında etkinin çok düşük olduğu söylenebilir. Hisse başı kâr oranındaki 1 birimlik artış firmaların firma değerini yaklaşık 0,05 arttırmaktadır. Bu durumda firmaların Dönemsonu finansal tablolarında dağıtabilecekleri net kârı tutarının artması firmaların imajını olumlu yönde etkilemektedir. Ancak örneklemde yer alan firmaların BIST-Katılım 50 endeksinde yer aldığı için BIST-Temettü endeksinde yer alan firmalar kadar düzenli temettü ödemesi dağıtmadığı görülmektedir.

İflas riskini temsilen Altman Z Skorunun bağımlı değişken olduğu Model-2'de ise tüm değişkenlerin anlamlı sonuçlar verdiği görülmektedir. Kâr Payı Ödeme Oranı firmaların iflas riski üzerinde ters yönlü bir etki oluştururken Hisse Başına Kâr oranı ve Hisse Başına Temettü Oranının firmaların iflas riski üzerinde eş yönlü bir etki oluşturmaktadır. Kâr Payı Ödeme Oranında 1 birimlik artış firmaların iflas riskini 0,0008 azaltmaktadır. Bu durum, firmaların daha fazla kâr payı ödemesinin gerek ortaklar gerekse ortak dışındaki üçüncü kişiler nezdinde imajının olumlu etkilendiği ile açıklanabilir. Altman Z Skoru formülünde ikinci değişken olarak yer alan Dağıtılmamış Kârlar/Toplam Varlıklar rasyosu kâr payı ödeme oranı arttıkça azalacaktır. Bu da skorun bileşenlerinden olan rasyo azaltıkça iflas riski de azalacaktır. Hisse başına kâr oranındaki 1 birimlik artış iflas riski 0,05 artırmaktadır. Bu durum, firmaların özkaynak maliyeti daha düşük olan net kârı dağıtıp yeni yatırımların finansmanında yabancı kaynak kullanacaktır. Daha fazla yabancı kaynak kullanımı finansal riski arttırken iflas riskini de azaltacaktır. Hisse başına temettü oranındaki 1 birimlik artış iflas riskini 2,66 birim arttırmaktadır. Bu durum da hisse başına kâr oranındaki ilişki ile benzerlik göstermektedir. Temettü ya da kâr payı dağıtım kararları firmaların piyasa değerini etkileyen üç temel kararlardan biridir. Çalışma bu teoriyi desteklemektedir.

Bulgulardan yola çıkarak gerek işletme süreklilik hedefini gerçekleştirmek için gerekse firma değerini maksimize kılma temel amacı doğrultusunda hareket etmek için optimal temettü kararı vermek zorundadır. Temettü dağıtım yapmaması da firmayı olumsuz etkilese de oto finansman yaparak özsermaye kârlılığını artırabilir. Yüksek oranda temettü dağıtımı firmanın sermaye bileşeni içerisinde özsermayenn azalıp, yabancı kaynak ihtiyacının artmasıyla finansal riski artırabilir.

Türkiye açısından incelendiğinde İslami finansın gelişmesi adına daha fazla firmanın BIST Temettü Endeksinde yer alabilmesi için firmalar temettü politikalarına dikkat etmeli, uygun ve etkin kâr dağıtımı yapması iflas riskini ve firma değerini etkileyecektir. Bulgulardan elde edilen sonuçlar Şit (2021), Avcı (2024), Bozkurt (2014) çalışmalarıyla eş yönlü sonuçlar verirken Yiğiter ve Tanyıldızı (2020), Kuzu ve Çelik (2020), Kaya ve Şanlı (2019) çalışmalarıyla da ters yönlü sonuçlar vermektedir. Örneklem olarak sadece BIST- Katılım 50 Endeksi üzerine araştırma yapmak çalışmanın kısıtı olarak ifade edilebilir. Çalışma farklı endekslere de uygulanarak, farklı yöntemler kullanılarak ve farklı ülkelerdeki işletmeler üzerine uygulanarak geliştirilebilir.

Kaynakça

Akyüz K.C. Yıldırım, İ. (2019). Finansal Oranlar ile Firma Değeri İlişkisi: Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri Sanayi Sektöründe Bir Uygulama. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi,* 7, 1778-1792.

https://doi.org/10.29130/dubited.554813

Alıcı, A. (2024). Finansal Başarısızlık ile Finansal Performans Arasındaki İlişki: Havayolu İşletmelerinde Bir Çalışma. *4th Internatıonal Congress on Aviation Management, 17-19 Ekim Eskişehir.*

Altın, H. Caba, N. (2016). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Katılım Endekslerinin Performanslarının Değerlendirilmesi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi,* 8(15), 229-248.

https://doi.org/10.14784/marufacd.265997

Apak S. Açıkgöz, A.F. (2011). Türkiye'de Katılım Bankacılığının Bankacılık Sektöründeki Yeri ve Finansal İstikrara Katkısı. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi,* (1), 70-85.

Arslan, M. Meder Çakır, H. (2018). Firmaların Temettü Ödemeleri ile Firma Değeri Arasındaki İlişki ve BIST 100'de Bir Uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 33, 169-180.

https://doi.org/10.30794/pausbed.416072

Atalay, S.S. (2007). *Yeni Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye'de Reel Yakınsama*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Uzmanlık Tezi.

Atan, M. Güneş, B. (2004). İMKB'ye Kote Şirketlerde Bilançoya Dayalı Risk Analizi ve Erken Uyarı Göstergelerinin Araştırılması. *4. İstatistik Günleri Sempozyumu,* İzmir-Kuşadası, Türkiye.

Avcı, P. (2024). İşletmelerin Finansal Başarısızlık Riskine Sermaye Yapısının Etkisi: KOBİ Sanayi Endeksi. *Politik Ekonomik Kuram,* 8(1), 175-188.

https://doi.org/10.30586/1422016

Aydın, A. D. (2017). Firma Performansı İle Temettü Politikası Arasındaki İlişkiye Dair Borsa İstanbul Temettü Endeksi Xtmtu Firmalarıyla Türkiye'den Ampirik Bir Çalışma. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 51-65.

Aydın, S. (2016). *İflas Öngörüsünde Değişken Seçimi: Borsa İstanbul Örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baykut E., Çonkar, K. (2020). BIST 30 ve Katılım 30 Endeksleri Arasındaki İlişkilerin Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi, MUFİDER,* 3(2), 163-174.

https://doi.org/10.32951/mufider.780774

Bozkurt, İ. (2014). İflas Olasılığı ile Sistematik Risk İlişkisinin İncelenmesi ve Etkin İflas Göstergesi Modellerinin Tespiti: BIST'de Ampirik Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 19(4), 127-142.

Büyükoğlu B., Şit, A. ve Buyuran B. (2020). Sektörel Yoğunlaşmanın Banka Riski Üzerine Etkisi: Türk Bankacılık Sektörü Örneği. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi,* 3(1), 37-45.

https://doi.org/10.32951/mufider.645610

Çetin M., Şeker, F. (2014). Ticari Açıklık ve Finansal Gelişmenin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Dinamik Panel Veri Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 28(1), s. 125-147.

https://doi.org/10.16951/iibd.38447

Çilek, A., Şeyranlıoğlu, O. (2024). The Relationship Between Dividend Yield and Profitabilitiy Ratios: An Analysis on Borsa İstanbul Dividend 25 Index. *Journal of Economics and Administrative Sciences,* 25(1), 166-182.

Çoşkun, M. (2010). *Para ve Sermaye* Piyasaları (1.Baskı). Detay Yayıncılık.

El-Deeb, MS., Allam, MF. (2024). The Moderating Effect of Dividend Policy on The Relationship Between The Corporate Risk Disclosure and Firm Value: Evidence From Egypt. *Future Business Journal,* 25(10), 1-15.

Er H., Gülmez, A. (2023). Asimetrik Bilgi Çerçevesinde Mevduat ve Katılım Bankalarının Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 12(3), 1710-1726.

https://doi.org/10.15869/itobiad.1324254

Ertaş F.Ç., Karaca, S.S. (2010). Kâr Dağıtımının İlanı ve Gerçekleşmesi Arasında Geçen Sürenin Firma Değerine Etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* 47, 58-68.

Grene W. (2003). *Econometrics Analysis* (5th Edition). New Jersey.

Guajarati N. (2004). *Basic Econometrics* (4th Edition). New York.

Güçlü, F., Kılıç, M. (2019). *İslami Hisse Senedi Piyasaları Üzerine Bir İnceleme.* Kılıç (Ed.), *Derlemeler-1 İktisadi ve İdari Bilimler Alanyazın içinde,* (1.baskı, 135-159). Beta Basım Yayım Dağıtım.

Güçlü, F. (2021). İslami Hisse Senedi Piyasalarında Finansal Sıkıntı Riskinin Altman Z ve Springate Modelleri ile İncelenmesi: Katılım 50 Endeksi Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 10(4), 3667-3684.

https://doi.org/10.15869/itobiad.1002058

Gürel E., Beyazıtlı, E. (2017). Kâr Payı Verimi ve Borsa İstanbul A.Ş Üzerinde Bir Uygulama. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 6(2), 121-133.

Hüsnüoğlu N. (2017). Dijital Bölünmeyi Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Uygulama: Panel Veri GMM Analizleri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi,* 18(2), 19-34.

Kaya, M., Şanlı, Ö. (2019). Kâr Payı Dağıtım Politikalarının Firma Değeri Üzerine Etkisi: BIST 30 Endeksi Üzerine Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 6(1), 107-116.

https://doi.org/10.30798/makuiibf.521834

Koç S., Yaldız, B. ve Şenol, Z. (2020). Nakit Temettü Ödemelerinin Firma Değeri Üzerine Etkilerinin Panel Veri Yöntemi ile Analizi: BIST 30 Üzerine Bir Uygulama (2007-2017). *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 21(2), 69-89.

https://doi.org/10.37880/cumuiibf.614125

Kulalı, İ. (2014). Muhasebe Temelli Tahmin Modelleri Işığında Finansal Sıkıntı ve İflas Karşılaştırılması. *Sosyoekonomi,* July-December 2014-2, 154-170.

https://doi.org/10.17233/se.81747

Kurtaran Turan A., Kurtaran Çelik, M., ve Temizer, Z. (2015). Finansal Oranlar ile Firma Değeri İlişkisi: BIST'te Bir Uygulama. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi,* 4(8), 35-45.

Kuzu, S., Erkan Çelik, İ. (2020). İşletmelerde Kâr Dağıtım Politikalarının Hisse Senedi Değeri Üzerine Etkisi: BIST 30 Endeks Hisseleri Üzerine Bir Uygulama. *Internatıonal Journal of Social Science Research,* 9(1), 21-35.

Marsiati, L., P.Prima Sari and R.Kusumawardhani (2024). The Influence of Growth Opportunities Capital Structure, Profitability and Dividend Policy on Firm Value (In Pharmaceutical Companies Listed on the Indonesia Stock Exchange 2014-2022). *Ecobisma Jurnal Ekonomi, Bisnis and Manajemen Universitas Labuhanbatu,* 11(2), 329-339.

Mete, E. (2021). Ekonomik Küreselleşme ve İşgücü Özgürlüğü Kapsamında Genç İşsizliği: Dinamik Panel Veri Analizi. *BMÜ Araştırma Makalesi,* 9(3), 1012-1020.

Nişancı, M., Karabıyık, İ. ve Uçar, M. (2011). Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme: Statik ve Dinamik Panel Veri Analizi. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 22, s.112.

Okka, O. (2009). *Finansal Yönetim.* Nobel Yayın Dağıtım.

Özevin, O. (2023). Kurumsal Yönetim Değişkenlerinin İngiltere Firmalarının Nakit Tutma Oranına Etkisi: GMM Dinamik Panel Veri Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* 100, 19-38.

https://doi.org/10.25095/mufad.1315633

Özulucan, A., Deran, A. (2009). Katılım Bankacılığı ile Geleneksel Bankaların Bankacılık Hizmetleri ile Muhasebe Uygulamaları Açısından Karşılaştırılması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 85-108.

Pekkaya, M. (2006). Kâr Payı Dağıtımının Şirket Değeri Üzerine Etkisi: İMKB 30 Endeksi Hisselerine Bir Analiz. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* 2(4), 183-209.

Rodoplu, B.C. (1997). Dünyada Faizsiz Bankacılık. *Bereket Dergisi,* 1(1)

Sharif, S.P., Lai, M.M. (2015). The Effects of Corporate Disclosure Practices on Firm Performance, Risk and Dividend Policy . *International Jouırnal of Disclosure and Governance,* 12, 311-326.

http://dx.doi.org/10.1057/jdg.2015.2

Sultana, M., & Rahman, M. H. (2024). Investigating The Impact Of GDP, Energy Mix, Energy Intensity, and The Service Sector On Environmental Pollution In MENA Countries: An Application of Driscoll-Kraay Standard Error Approach. *Social Sciences & Humanities Open*, 10, 101087, 1-11.

Şenol Z., Koç, S. (2019,11,10). Ekonomik ve Finansal Ülke Risklerinin Pay Fiyatları Oynaklığına Etkisi. *23.Finans Sempozyum Bildiri Kitabı,* 672-681.

Şit A., H.Y, Güngör ve M.R. Armutlu. (2022). Finansal Sağlamlığın Maden Firmalarının Finansal Performansları Üzerine Etkisi: Türkiye ve BRICS Ülkeleri Üzerine Uygulama. *Bingöl Üniversitesi İİBF Dergisi,* 6(1), 217-243.

https://doi.org/10.33399/biibfad.897280

Şit, A. (2021). Kâr Dağıtım Politikaları Firma Değeri Üzerinde Etkili Midir? BIST Temettü 25 Endeksi Üzerine Bir Uygulama. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 6(12), 159-171.

Ustaoğlu D. (2014). *Türkiye'de Katılım Bankacılığı Sektördeki Yeri ve Önemi*. (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yaman, K., Şakar, T. (2022). Borsada İşlem Gören Sigorta Şirketlerinin İflas Riskini Tahmin Etmede Altman Modeli Uygulaması. *Toros Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 9(17), 28-41.

https://doi.org/10.54709/iisbf.1205809

Yılıdırım H., Keşebir, M. (2019). Farklı Büyüklükteki Ekonomi ve Finansal Piyasalara Sahip Ülkelere Ait Borsa Endeksleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 29(1), 249-259.

Yüksel Yiğiter, Ş., Tanyıldızı, H. (2020). Temel Ekonomik Faktörlerin Katılım 30 Endeksine Etkisi: Şubat 2011-Mayıs 2018 Örneği. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi,* (7), 183-197.

https://doi.org/10.21733/ibad.658564

Zerka A.ve En-Neccar A. (2017). *İslam Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta* (4.Baskı). İz Yayıncılık.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Tekin Yücesoy, İ. (2025). "A New Dimension in Advertising in Urban Space: 3D Dynamic Digital Billboards", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 405-421. **Gönderim Tarihi**: 10.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 13.01.2025-20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1498950

Yazar/Author

İrem TEKİN YÜCESOY*

Article Name /Makale Adı

A New Dimension in Advertising in Urban Space: 3D Dynamic Digital Billboards

Kentsel Mekanda Reklamcılıkta Yeni Boyut: 3D Dinamik Dijital Reklam Ekranları

ÖZ

Günümüzde binalar, gelişmiş dijital ekranların yardımıyla birden fazla işleve hizmet etmektedir. İzleyicileri büyüleyen ilgi çekici görsel deneyimler yaratmak için en son teknolojiyi kullanılan bu ekranlar, yaratıcı, yenilikçi ve interaktif teknolojilerin hızla ilerlemesi sayesinde markalar daha geniş kitlelere ulaşabilmektedir. 3 boyutlu dinamik billboardlar ise en dikkat çekici olanlardan biridir.

Bu çalışmada yerleştirme, reklamı yapılan ürün türü ve teknolojik yenilik temel alınarak vaka çalışması olarak altı farklı 3 boyutlu reklam panosu seçilmiştir. Çekicilik ve etkileşim, teknolojik yenilik, kültürel etki, ekonomik fayda ve halkın ilgisine göre incelenmiştir. Örnekler, yenilikçi teknoloji ve anamorfik illüzyon tekniğinin kullanıldığı 3D billboardların görsel etkisi, markaların uzun süreli bir izlenim bırakmasına olanak tanıdığını göstermektedir. Geleneksel 2 boyutlu billboardlardan farklı olarak derinlik ve hareket sunan 3 boyutlu billboardlar, izleyiciler üzerinde kalıcı bir izlenim bırakırken ve statik görüntülerden hareketli videolara kadar çeşitli içerikleri görüntüleyebilme imkânı sunmaktadır. Verilen mesajlar, billboardların görünümünden çok sonra bile izleyicilerde yankı bulmaya devam etmektedir. 3 boyutlu billboard teknolojisi henüz başlangıç aşamasında olmasına rağmen birkaç yıl içinde yaygınlaşma potansiyeline sahiptir ve kaçınılmaz olarak kentsel mekandaki en etkili reklam türlerinden biri olacaktır. Reklamdaki bu yeni boyut, geleneksel reklam yaklaşımını değiştirerek kentsel mekanları ilgi çekici medya noktalarına dönüştürecektir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Mekan, Mimarlık, Açıkhava Reklamcılığı, 3D Billboardlar, Anamorfik İllüzyon

ABSTRACT

Today buildings serve multiple functions with advanced digital displays. These displays use cutting-edge-technology to create engaging visual experiences that captivate viewers. Brands can reach wider audiences thanks to this rapid advancement of creative, innovative, and interactive technologies. 3D dynamic billboards are one of the most remarkable ones.

In this study, six different 3D billboards were selected as cases based on the placement, advertised product type, and technological innovation. They are examined according to their attraction and engagement, technological innovation, cultural impact, economic benefits and public attention. Using new technology and the anamorphic illusion technique, the visual impact of 3D billboards enables brands to leave a long-lasting impression. 3D billboards offer depth and movement, and leave a lasting impression on viewers and can display various contents, from static images to motion videos. Although 3D billboard technology is in its early stages, it has the potential to become widespread in a few years, and it will inevitably be one of the most impactful types of advertising in urban space. Their messages continue to resonate with audiences long after they have seen the billboard. This new dimension in advertisement has changed the traditional advertising approach and transformed urban spaces into engaging media spots.

Keywords: Urban Space, Architecture, Outdoor Advertising, 3D Billboards, Anamorphic Illusion

* Dr. Öğr.Üyesi, Yeditepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi / Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, irem.tekin@yeditepe.edu.tr

Introduction

In modern urban spaces, a growing presence of digital display infrastructure is primarily used to influence and control consumer behaviour. With technological advances, this current trend has led to displays having more attention-grabbing features and metropolises bearing up to create more interactive and appealing experiences in urban spaces. 3D billboards are one of them; they have emerged as a revolutionary innovation, transforming the way people experience commercial and artistic displays in urban environments. This article considers the implications of 3D digital billboards in urban space, their impact on urban aesthetics and consumer engagement, and the future potential of this innovative medium in reshaping urban advertising. It begins with an overview of outdoor advertising as a communication tool in urban space. Then, the usage of 3D digital billboards as a brand-new advertising tool in urban space is examined.

The use of these giant screens' dates back to ancient times. Before the printing press invention, literacy rates were low, and public spaces were used as communal information areas. Visual and narrative languages were used for everyone who could not read texts (Heper, 2008: 10). Decorations in urban spaces, stained glass windows, and frescoes in churches were not only for ornamental purposes but also for informing, influencing, or even frightening people.

In modernism, simplicity was at the forefront of architecture under the influence of industrial development. In that period, the communication power of architecture can be summarized as Adolf Loos's "ornament is crime" and Mies Van Der Rohe's "less is more" philosophy. However, the idea behind attracting people to teach and spread religion changed in urban spaces. In a consumer society, the aim is to direct people to consumption. Contrary to simplicity, building decorations gained importance to attract society's attention. Stable sculptures and embroidery have been replaced by moving, constantly changing visual communication materials.

Visual aspects of cities have gained the attention of citizens from different segments for a long time. Streets, which are both communication and interaction spaces used by expression, are at the forefront of the physical areas where the media struggles for dominance. While Lynch (1964) criticized the mental image of the city, Venturi et al. (1972) broadly emphasized the city's visuality. Their analysis encouraged architects, urban planners and theorists to examine the architecture of commercial buildings, illuminated signs, and advertising billboards. Venturies (Venturi & Brown, 1972) examined 1970s Las Vegas architecture as a "communication system". The main aim in Las Vegas is to attract people passing by on the highway and give messages in the easiest and shortest way. Thus, the buildings came to the forefront as advertisement signs rather than their architectural function. This situation invites us to think of a future architecture that communicates digitally.

In postmodern culture, the marketing sector has been in quest of new approaches. The use of urban space for promotion and advertisement has increased, and an eclectic understanding has developed by getting involved in art and architecture. Mass media has improved and become widespread, and spreading cultural products to the world through media has become easier. Businesses have begun to discover the potential of billboards as a powerful tool for conveying their objectives and values in alignment with emerging trends (Struppek, 2006).The pressure of the dominant culture has made changes in societies. The mass culture effect has shaped habits and tastes. Advertising and communication tools are the most prominent tools for this change. In this way, the intended popular lifestyle is adopted, and societies are directed towards consumption.

In other respects, outdoor advertising results from the connection between urban space and the advertising industry. They are formed by commercial communication directly related to global capital flows and neoliberal culture. Contrary to the conscious consumer of modernism, in postmodernism, consumers are indecisive, make instant decisions, constantly change their minds, and purchase, and in this way, they are satisfied. Outdoor advertising aims to sell more and make a profit more. It has sought new media elements, unlike other marketing methods. The main aim is to attract the attention of people passing by. To know the targeted consumer's needs and reach people's subconscious, imagination and creativity take shape. Sometimes, installations are made on the street, and performances are organized using secret actors. In this way, people passing by on the street unconsciously find themselves in art and advertisement.

LED (Light Emitting Diode) technology has made architecture over. With technological developments and a large amount of investment, outdoor advertising has entered a new stage (Li, 2019: 76), and buildings have gained entirely different functions. As Virilio and Rose (2003: 36) call it "media building", the primary purpose of the building turned into an information surface (McQuire, 2009: 47). As a result of this situation, the influence on the buildings' form and function of different branches, such as graphic design, communication, and computer engineering, has increased. Cities like Las Vegas and Los Angeles, where advertisements are heavily used, gained a new image. While buildings are designed with programmable surfaces, the relationship of graphic arts with the architectural surface has loomed large, and the communicative function of the building has increased day by day. While the media uses architecture to expand the field of competition and reach more people, architects started to use the media for effective design. According to Huhtamo (2009: 15),

> "...the moving and flashing images don't connect with each other either thematically or formally. They constitute a mutating mosaic that is part of the cityscape and, at the same time, becomes the cityscape. Passers-by glance at the screens but don't get easily 'absorbed' into them. The wall-mounted screens form an ambience rather than a set of targets for sustained attention" (Huhtamo, 2009: 15).

Today, we are bombarded with advertising throughout the day, both dynamic and static. People are affected just as children in Disneyland are by outdoor advertising in urban spaces. When examining New York Times Square, giant screens and their mosaic-like appearance come to mind.

1. Static 3D Billboards

Urban space itself is a form of visual language with symbols and riots of colours. It is one of the most suitable places for advertising. Through billboards, store windows, and signboards, advertisers strive to catch the attention of passers-by, people stuck in traffic or waiting for the bus.

Figure 1. Nike's 'Through the Wall Optical Illusion' advertisement. Communication Arts. (n.d).

For example, two consecutive buildings were used in Nike's "Through the Wall Optical Illusion" advertisement (see Figure 1). The image gave the impression of the running man cracking the building on the first building's facade, while the actual image of the runner with the Nike logo was placed in the second building. In this way, the effect is given that the runner has pierced one building and passed to another building. Thanks to the illusion, passers-by were impressed by the advertisement.

In other respects, Powerhouse Gym has developed a creative campaign using the buildings under construction, which people pass by every day. The image of a strong, muscular man brought about by the advertisement of a gymnasium was used, and vehicles such as cranes used in construction became a part of the advertisement (see Figure 2).

Figure 2. Powerhouse Gym Advertisement (Hero, 2015)

However, in the recent period, there have been considerable changes in both the quantity and quality of outdoor advertising. While outdoor advertising was dominated by static billboards, urban furniture, metro stations, and building facades, it is now commonly situated on digital screens showing video and animated advertisements (Iveson, 2012: 156).

New-age digital advertisements are leaders of the digital culture with their charming and creative features. They use urban space limitlessly. They are reinforced by new technologies, software and the internet and have a great potential to engage and mediate the interaction between people and architecture (Gehring & Wiethoff, 2014: 477). Skyscrapers and large-scale buildings are favourable typologies to the artistic expression of an architectural structure. By the use of architectural 3D mapping technology, video images are projected on the façade of existing buildings, transforming the usual appearance. On the other hand, digital billboards are used as structural elements of facades and can use whole facades of buildings.

Digital billboards generally use LED screen technology for dynamic displays. It offers a realistic and engaging experience with an illusion of depth. At the same time, these billboards are flexible and changeable, which is essential in consumption culture. In addition, they are environmentally friendly when compared with non-digital screens. Thanks to the great blend of entertainment, technology, and marketing, 3D billboards have become one of the most impactful outdoor advertising types in recent years. This article analyses a specific genre of outdoor advertising 3D Billboards, which are integrated into the facades of the building or cover the entire building.

2. Dynamic 3D Billboards

2.1. The Technique Behind Eye-catching Dynamic 3D Billboards

Special image technology is used in 3D digital billboards to extend the subject beyond the screen without requiring additional devices. They manipulate human perception through illusion to create a realistic sense of depth. This anamorphic illusion approach in advertising adds a new dimension to the urban space which means employing optical illusions to attract people from specific vantage points. Images are captured from different perspectives and merged into a single one; in this way, an optical illusion is generated that appears remarkably lifelike to the human eye (Beeyond, 2023) and is mostly used to create visual effects and add depth. From a certain perspective, images appear realistic, although it is stretched or distorted, and they create an unforgettable experience for passers-by. While some objects appear larger or smaller, some of them are seen closer than they really are (Yassin, 2023:23). It requires a different viewpoint than the normal picture plane. The most common form of manipulation in art is the use of flat paintings to trompe l'oeil ("fooling the eye") (Wade, 1999). Suler et al. (2017), in their book "Perception and Imaging" mention the trompe l'oeil, which deals with a two-dimensional image take on a realistic 3D appearance. An art technique, Trompe l'oeil uses realistic imagery to create an optical illusion of 3D objects. It involves highly realistic imagery to create a convincing optical illusion to trick the eye by depicting objects with 3-dimensional reality. Pere Borrell del Caso's Escaping Criticism (Figure 3) painting is one of the crucial examples of this technique (Naini, 2011). Without the frame, it becomes an ordinary painted figure; with this technique, the actual frame continues the style of the painted one, thereby enhancing the illusion.

Figure 3. Pere Borrell del Caso (1874) Escaping Criticism, Madrid, Spain (Naini, 2011).

In addition, human brains integrate visual information from both eyes to create a perception of the 3D world, including depth, texture, and shape. This process starts with visual perception from the eyes. Each eye views the environment from a slightly different perspective, which is called binocular disparity. It allows the brain to create a sense of depth and distance and determine the relative distance of objects in the environment. While shadows and highlights provide information about the shape and form of objects, perspective helps create a sense of depth and distance.

Figure 4. Billboard in Times Square, New York City, 1995. (Suler & Zakia, 2017: 203)

For example, a giant photograph of a woman sitting on (Figure 4) what appears to be a window ledge attested to the power of artists to deceive the human eye. Although the photograph was two-dimensional, the woman and the window appear three-dimensional due to the convincing illusion. This illusion is enhanced by the size of the picture and its location (Suler & Zakia, 2017:203)

With digitalization, these techniques have begun to be used on billboards. These billboards take attention by psychological and neurological factors which influence the perception and cognition of people. The brain combines all these visual and spatial cues to create a mental model of the 3D environment. This 3D effect is instantly eye-catching, and it engages the audience for quite a while. Advertisements become more impactful by adding depth to the content (Yassin, 2023:23). 3D digital billboards often display unexpected visuals that stand out from the surrounding environment and capture people's attention. In addition, they present depth cues with shading and perspective, which create the 3d space illusion. These cues make the billboard appear more realistic and charming to viewers. In this way, advertisers can direct viewers' attention to key points on a billboard by strategically using techniques and positioning elements like colour, size, and contrast. Moreover, people are remarkably responsive to biological motion, such as the movement of animals or human figures. 3D billboards can capture attention by appearing to move and be lively, capitalizing on this sensitivity.

3. Methodology

This study used a case study approach to explore the use of 3D billboards in advertising. Analysis of specific examples offers valuable insights into their impact and effectiveness. Six 3D billboards were selected based on placement, advertised product type, and technological innovation. The Shinjuku Cat was selected because it is one of the earliest examples of this technique. The Wheel of Time Series Advertisement was selected because it was exhibited in many countries simultaneously. The Final Fantasy 7 Video Game Advertisement was a good example, as it was accompanied by a social media campaign. A realistic water display goes beyond traditional advertising. Hit Co., Ltd. (headquartered in Tokyo) was chosen as the advertising company that operates the eight digital billboards featuring Hachiko the dog. The Subway advertising campaign was selected to introduce an interactive 3D billboard. Data were collected through industry reports and online resources, including social media analysis.

The scope of the study is limited to six 3D billboards, which may not be representative of all industries. Additionally, due to the geographic locations of the cases, interviews could not be conducted. It would have been more effective to gather user opinions face-to-face.

To determine the impact of 3D dynamic digital billboards, an evaluation of six distinct 3D billboards was conducted through five dimensions, as explained below;

Outdoor advertising is a passive medium, and people are reluctant to notice because they often have various tasks such as walking or driving (Wilson & Till 2011). Thus, the success of a billboard relies significantly on its ability to capture viewers' attention and encourage them to engage with the displayed advertisement. Therefore, it is essential to analyze cases according to their potential for attraction and engagement. In addition, to reach the capabilities of digital advertising technologies, the evaluation of technological innovation, which are significant component of modern advertising strategies, is crucial. The incorporation of innovative technologies yields advantageous outcomes in outdoor advertising, where digital progress has significantly transformed the traditional outdoor billboard (Taylor, 2015). Furthermore, examining the cultural influence of emerging digital billboards provides valuable insights into their relevance and significance. It is important to evaluate the cultural impacts of these new digital billboards. Additionally, economic benefits are a significant consideration for advertisers and venue owners. Social media plays a crucial role in the engagement process and efficiently captures attention (Kelsen, 2010), which can help to cost-free advertising if the campaign achieves widespread popularity on social media. The billboard's success in grabbing attention is reflected in the public's growing awareness of its presence in a crowded and competitive media environment. Attending to the advertisement is a vital factor in message processing that leads to favourable advertising outcomes, including improved brand memory (Wilson, et al. 2015).

In light of previously discussed factors, to identify the impacts of 3d dynamic digital billboards, the following parameters were used: (1) attraction and engagement, (2) technological innovation, (3) cultural impact, (4) economic benefits and (5) public attention. By illustrating the various types of 3D dynamic digital billboards and comprehensively understanding their impacts, a multidisciplinary examination will be beneficial.

4. Case Studies

To enhance visibility, reach more audiences, and showcase their impressive visuals, cutting-edge technology billboards are typically placed in popular cities like New York, Tokyo, and Las Vegas.

The Shinjuku Cat billboard is one of the first examples of cutting-edge 3D display technology placed in Tokyo (Figure 5). By the use of anamorphic illusion techniques and a curved LED

screen, the billboard creates a three-dimensional effect. Passers-by feel that the cat is almost real; it lives on top of the building, plays, and naps (TW, 2023).The billboard represents a convergence of cutting-edge technology, creative design, and engineering ingenuity. It presented an unforgettable advertising experience in Tokyo's bustling Shinjuku district and made Shinjuku Station a landmark (QReal, 2023). The 3D cat went viral all over the internet. The cat was an attempt to give new energy and recovery from the impact of the pandemic to the city. The effect of the billboard exceeded expectations. It caused a crowd to gather in front of the billboard, eager to take photos and share them on social media (Hushain et al. 2023:435).

Figure 5. The Shinjuku Cat billboard (Campione, 2021)

Only on the CBS Morning YouTube channel (CBS Morning, 2021) the video of Shinjuku Cat Billboard was watched 3,9 million times. Moreover, the Cross Space YouTube channel streamed live footage of a 3D billboard of Shinjuku Cat in Tokyo for a while. It draws both local and international interest. This level of engagement demonstrates the effectiveness of 3D billboards in capturing and maintaining public interest. It can be said that the billboard reflects the innovative and creative spirit of Tokyo, contributing to the city's fame as a centre of technological advancement.

Figure 6. Wheel of Time Series Advertisement, (Clios, n.d.).

Another example is a TV series advertisement (see Figure 6). A new version of The Wheel of Time series starring Rosamund Pike was released on Amazon Prime. It is the first example of the usage of an anamorphic billboard for an entertainment company to promote a series (Clios, n.d.). The series launched with a 3D billboard illusion created by Amplify (Moreton, 2021) in New York Big Kahuna in Times Square, London Piccadilly Circus and Tokyo's Cross Shinjuku Vision. Placing these billboards in different metropoles allows the advertisement to reach a diverse and wide audience from different cultures.

In the article on Forbes, Kain (Kain, 2021) gives place to Jeavon Smith, chief creative officer at Amplify Words; he pointed out the similarity between digital billboards and the anamorphic illusion technique used in the Renaissance. According to Smith, a 3D billboard involves combining traditional and modern elements. By creating a sense of depth on the canvas, the visual impression that the content is breaking through the physical boundaries of the screen is given.

One of the most impressive campaigns in Japan was an advert for the Final Fantasy 7 Remake. The Omotesando Hit Vision screen in Tokyo was used for the Final Fantasy VII Remake advertisement campaign (see Figure 7). The campaign show was about Red XIII escaping from Shinra headquarters and getting into escapades.

Figure 7. Twitter Page of Final Fantasy 7 (F. F. VII, 2021)

Douglas Rushkoff introduced viral marketing in his book Media Virus (Rushkoff, 1996). The name came from an infectious disease. As consumers tell each other about the content, the message is spread like a virus with human contact (Kurultay, 2012: 39). For the Final Fantasy 7 advertisement, a social media campaign was held. Through Twitter, people shared their sightings of Red XIII and entered a raffle to win prizes. Moreover, the show was shared on an official Twitter page for people outside Japan who cannot participate campaign (Morissy, 2021) (see Figure 7).

Various types of art content are generally used to create an inviting atmosphere in spaces where public media is installed. 3D billboards can also be used for purposes beyond traditional advertising, such as public art installations, community messaging platforms, or educational displays. An important example of art installation is the Wave phenomenon in South Korea. A colossal wave appears on the LED facade at Gangnam's K-pop Square in Seoul. A realistic water display appears, offering a dynamic visual experience for passersby (Sherbina, 2023).

At K-Pop Square in Seoul's Gangnam District, passing people and passengers were welcomed with an uncommon scene. Even though going to the beach is a dream during coronavirus pandemic lockdowns, in Seoul's Gangnam District, the ocean came to the city centre (District, n.d.) without any single drop of salt water (see Figure 8).

Figure 8. Wave (Sherbina, 2023)

The world's busiest Shibuya crossing is also home to a famous statue of an Akita named Hachiko. Hit Co., Ltd. (headquartered in Tokyo) is the advertising company that operates the eight digital billboards through which the dog bounds. The company first appeared on July 29, 2022. The dog Akita appears to leap across billboards to catch a frisbee, and the dog and the frisbee move from screen to screen. The dogs' playful behavior, like interacting with an automated clock, jumping into a belltower, and catching a Frisbee-like disc in its mouth, can be observed every hour on the hour from different locations around Shibuya Station. These locations include the Shibuya Scramble Crossing and the Hachiko Skyscraper (GoTokyo, 2022).

Figure 9. Shibuya Akita Dog Billboard (GoTokyo, 2022)

Like the Shinjuku Cat Billboard (see Figure 9), the Shibuya Akita Dog Billboard is also on the list of must-see places on travel websites in Japan (GoTokyo, 2022)

Figure 10. Subway Interactive 3D Billboard (Houston, 2022)

Subway introduced an interactive 3D billboard (see Figure 10) in Westfield Stratford City, London. The billboard allows people to make their sandwiches on screen virtually and interact with the campaign in real -time. This interactive 3D billboard allows passers-by to customize by selecting ingredients, toppings, and sauces using their smartphones by scanning a QR code before seeing their creations come to life. In this way, Subway effectively engaged its target audience, differentiated itself from competitors and enhanced its brand perception among consumers (Moreton, 2022).

5. Results

Brands seek different ways to engage with their target audiences by creating memorable and charming content. Thanks to the rapid advancement of innovative and interactive technologies, they have reached wider audiences. 3D dynamic billboards are one of the most impressive ones. These types of billboards have the ability to display a wide range of content, from static images to motion video. In this study, cases are examined according to attraction and engagement, technological innovation, cultural impact, economic benefits and public attention. Table 1 presents an overview of an analysis.

Table 1. Analysis of 3D Billboard Cases

	Attraction and Engagement	**Technological Innovation**	**Cultural Impact**	**Economic Benefits**	**Public Attention**
The Shinjuku Cat billboard	The 3D cat billboard captures the attention of thousands of local people and tourists. The cat's realistic movements draw both local and international interest.	It is the first example of cutting-edge 3D display technology. It demonstrates the potential of 3D billboards to create engaging and captivating experiences beyond traditional two-dimensional displays.	The cat has become a cultural icon and a symbol of Shinjuku by reflecting the playful and creative spirit of Tokyo. In addition, it has become a popular issue on social media.	Increased foot traffic in the area may boost local businesses and contribute to the economy. The viral nature of the billboard attracts tourists, adding to the economic vitality of Shinjuku.	By playful behavior, the billboard became a viral sensation, demonstrating how technology can create more dynamic and impactful campaign and attract tourists.
Wheel of Time Series Advertisement	Wheel of Time is a fantasy series that relies	The series launched with a 3D billboard in	The billboard boosts the reach of the	The billboard shows audiences and	3D billboards help the Wheel of Time series

	on visual wonder and immersion to create a memorable experience that can generate virality and increase audience interest.	different countries that allows the advertisement to reach a different and wide audience from different cultures.	advertisement beyond the physical locations of the billboards, spreading awareness through social media.	industry professionals the importance of the project, which can help build expectations. It could lead to increased viewership and subscription rates for the streaming platform that hosts the series.	stand out from other series and media content.
Final Fantasy VII Remake advertisement campaign	Social media platforms helped to make the advertisement viral with user-generated content by sharing photos and videos of the billboards, which increased engagement and spread awareness virally.	By using social media the campaign offered a creative way to connect the physical and digital areas which enables fans to engage with the characters in dynamic ways.	It connects with both long-time fans and a new generation of gamers.	The innovative digital campaign gave a chance to increase sales of Final Fantasy VII Remake by enhancing its visibility and appeal by increasing interest and engagement.	The 3D billboard campaign garnered significant media coverage, which increased the reach of the advertisement.
Wave	The Wave 3D billboard gained attention with its hyper-realistic representation of a massive wave crashing. Its strategic placement in a traffic area maximized its visibility and attracted both pedestrians and drivers. It encouraged people to capture and share on social media. They watched and took photos or videos and then shared them online, which led to the campaign to	The technology created the illusion of the wave bursting out of the boundaries of the billboard, demonstrating the potential of digital billboards to offer dynamic content instead of static images.	The billboard became a cultural landmark in Gangnam, highlighting Seoul's status as an innovation and creativity centre. The billboard became a must-see attraction, serving as a backdrop for social media posts.	The billboard boosted local businesses like shops, cafes, and restaurants by attracting people to the area.	The billboard received extensive media coverage, with social media platforms being filled with videos and images of the billboard used for viral marketing.

	reach larger audiences.				
Shibuya Akita Dog Billboard	The 3D Akita dog, a culturally significant symbol in Japan, captivates audiences with its charm and interactivity, leading them to stop, take photos, and record videos, resulting in higher engagement compared to traditional 2D billboards.	The technological innovation made the dog appear as though it is interacting with its surroundings.	Akita dogs are known for their loyalty and are essential to Japanese culture. While the billboard gives a sense of nostalgia, it educates international audiences about Japanese culture.	The billboard is expected to increase economic activity in the surrounding area by drawing more visitors to Shibuya.	The widespread sharing of images and videos on social media platforms has increased its popularity and expanded its reach beyond its physical location.
Subway Interactive 3D Billboard	The interactive features allow people to engage with the content. Users can customize their Subway sandwich on the screen; it provides an active experience that goes beyond passive viewing and creates a fun and memorable experience.	Through the use of motion sensors or touch-sensitive elements, real-time user interaction occurs.	With an interactive experience in a busy, crowded shopping centre, the billboard adds to the changing landscape of advertising campaigns and meets consumers' expectations in a more dynamic and engaging way.	The engaging and interactive billboard can increase foot traffic to the nearby Subway store and. brand visibility.	The Subway interactive 3D billboard gained attention with its innovative use of technology. In addition, social media sharing created organic spreads and extended the campaign's reach beyond the physical location.

The study reached the following results:

1. The examples reveal that 3D billboards will change the traditional advertising approach through the anamorphic illusion technique. They create entertaining and valuable content to attract consumers' attention. With the illusion technique, billboards make people feel as if the object that is shown on the billboard is coming out of the screen. This technique is perfect for drawing attention. It can be said that with their dynamic visuals, animations, and depth perception, 3D digital billboards catch people's attention more effectively than static billboards. They grab viewers' attention through novelty and spectacle, creating a bond over amusement through better product representation, attracting more buyers and helping them make better purchasing decisions when compared with 2D billboards.

2. By involving depth and motion and using creative design techniques, 3D billboards fascinate and present visually stunning experiences to passers-by and leave a long-lasting impression. With 3D effects and their eye-catching visuals, digital billboard content becomes more engaging and memorable. Their specific characteristics, such as bright colors, high contrast, or motion, make them charming, which leads to automatically capturing the viewer's attention. In addition, there

is no need for any device like 3D glasses to watch visual content, making them reachable. When it is compared with static images, videos become more engaging (Hushain et al., 2023: 431).

3. 3D billboards build an emotional connection; they are placed in the urban space where the consumer is. People can interact with creatures from the 3D video that breaks out on the screen in their everyday environment (Prafulla, 2022). For example, "Shinjuku Cat" and made Shinjuku Station a landmark, the Shibuya Akita Dog Billboard is on the list of must-see places on travel websites in Japan.

4. Through these 3D billboards, brands can reach wider audiences from various locations. Especially their stunning visuality, they are usually shared on social media, and they become viral. In this way, campaigns get millions of views. Thus, the installed place will not limit advertising campaigns; they can reach infinite customers. YouTube channel streamed live footage of a 3D billboard of Shinjuku Cat in Tokyo for a while. This situation helps to increase brand recognition and strengthen the brand image by reaching a wider audience from different locations, particularly with the capacity to make them viral on social media with millions of views (QReal, 2023). A social media campaign was held for the Final Fantasy 7 advertisement. Through Twitter, people shared their sightings of Red XIII and entered a raffle to win prizes. Moreover, the show was shared on an official Twitter page for people outside Japan who cannot participate campaign (Morissy, 2021).

5. The visual aspects of cities have gone through changes. In addition to alteration in the advertisement sector, creative anamorphic illusion applications in outdoor advertising transform urban spaces into engaging media spots, bringing an aesthetic to the area's architecture.

6. Last but not least, as Raghuvanshi (2022:7) mentioned, 3D digital billboards allow advertisements to stand out from the crowd. Consumers are more willing to investigate brands when the visual experience is attractive and realistic. 3D billboards keep the audience's attention longer and deliver the message more effectively and quickly. In 2D billboards, audiences quickly lose their interest, while in 3D billboards, the visual experience is so attractive and satisfying that people tend to stop and watch it for a while. Interactive 3D billboards engage audiences in a different way. They encourage participation and real-time engagement.

Discussion and Conclusion

The transformation of urban space into a means of communication is a phenomenon that has been around for a while. With the adoption of consumer culture in the postmodern society and new technologies, urban spaces have become suitable areas for commercial use. It gained a more active, distinctive, variable, and dynamic form to attract societies' attention.

While 2D billboards, whether or not digital, are ordinary and usual for many people, most people cannot notice them during a busy day. Contrary to unmoving, static and traditional billboards, technology brings us to a new dimension of entertainment and business in urban space. A three-dimensional virtual world is not only in sci-fi movies anymore. These creative campaigns blur the boundaries between reality and technology. They have become prominent in the digital augmentation of urban spaces.

These digital billboards are crucial in counteracting the effects of banner blindness. Additionally, they allow users to transform advertisements into viral content, thereby enhancing brand awareness and presenting engaging, enjoyable, and interactive experiences for citizens and tourists. This hypothesis was mentioned in several studies (Raghuvanshi, 2022; Yassin, 2023;

Ayada & Abdullah, 2024; Vangelov, 2024). Ayada and Abdullah (2024), indicated that 3D digital billboards increase user interaction and consumer engagement. It can be said that this latest technology creates a permanent impression, associating the brand with creativity and innovation. They are more attractive and convincing. The visual effects of 3D ads are so gratifying and eye-catching that the passers-by stop and are amazed for a while. They give visually fascinating experiences to passers-by who are potential consumers. In addition, in contrast to static 2D images, viewers are not losing interest and cannot forget the advertisement at short notice to 3D Billboards.

As noted by Hushain et al. (2023), because animation is undoubtedly more formalistic and versatile compared to actual filming, it serves as an impressive marketing strategy to improve the advertisement of a product or service. People are more willing to explore brands when the visual presentation is both appealing and realistic.

With this new form of advertising, thanks to its entertaining, intriguing and attractive features, consumers cannot realize they are occupied. In addition, contrary to classical advertisements, consumers help to spread the advertisement by circulating it on social networking sites and unwittingly making this temporary advertisement type permanent. Thanks to people being inclined to share events on social media, these kinds of events can go viral on social media. With a well-planned campaign, these advertising events become a powerful catalyst for organic word-of-mouth campaigns.

This study confirms that these types of billboards maintain audience engagement for longer durations and help convey the message with greater efficacy and speed. As mentioned by industry experts (QReal, 2023), the popularity of 3D billboards for advertisements will grow more in the following years. They will present more realistic and persuasive shows to viewers; in this way, the efficiency will be enhanced by grabbing attention and conveying their message.

Although 3D billboard technology is in its early stages, it has the potential to become widespread in a few years, and it is inevitable that it will be one of the most impactful types of advertising in urban space. It can be expected to be seen in most of the metropoles in a very short time. With augmented reality, virtual reality and simulation technology, interactive digital displays supported by 21st-century communication platforms like smartphones will probably appear in every aspect of life. The increase in Internet access and information technologies are increasing the number of users and audiences of artists from day to day. This situation will create new opportunities for artists and brands to collaborate creatively, enhancing the visual and emotional impact of advertising.

References

Ayada, W. M., & Abdullah, M. B. (2024). The effectiveness of Anamorphic Illusion Technology in enhancing brand loyalty and creating lasting impact on target audience. *International Design Journal*, 14(2), 313-340.

Beeyond. (2023, July). *Out of home advertising revolution: How to transform 3D billboards*. (Beeyond). Retrieved 30 July 2023 from https://www.beeyondmedia.com/post/out-of-home-advertising-3d-billboards

Campione, K. (2021, July 7). *Giant 3D Cat Billboard Appears Over Tokyo's Shinjuku District.* (People) Retrieved 1 May 2024 from https://people.com/travel/giant-3d-cat-billboard-looms-over-shinjuku-district-in-tokyo/

CBS Morning. (2021, July 10). *Shinjuku Cat Billboard*. (YouTube channel) Retrieved 30 July 2023 from https://www.youtube.com/?feature%2Fyoutu.be%2F

Clios (n.d.). *The Wheel of Time* (Ads of the World). Retrieved 1 May 2024 from https://www.adsoftheworld.com/campaigns/the-wheel-of-time

Communication Arts. (n.d). *Nike outdoor posters.* Retrieved 31 May 2024 from https://www.commarts.com/project/14221/nike-outdoor-posters

Dstrict (n.d.). Giant 3D Wave Sweeos Over Seoul's Gangnam Distirct. (District) Retrieved 10 Aptil 2024, from https://www.dstrict.com/press/?q=YToyOntzOjEyOiJrZXl3b3JkX3R5cGUiO3M6MzoiYWxsIjtzOjQ6InBhZ2UiO2k6NTt9&bmode=view&idx=10698540&t=board

F. F. VII (2021, December 23). *This incredible 3D video of Red XIII is currently playing in Omotesando, Tokyo as part of a campaign running in Japan.it's not related to any @finalfantasy VII remake DLC or sequels, but we wanted to share it with all of you unable to see it in real life, we hope you like it! pic.twitter.com/cyx1prsne5*. Twitter. https://twitter.com/finalfantasyvii/status/1474039845928325123

Gehring, S., & Wiethoff, A. (2014). Interaction with media façades. *Informatik-Spektrum*, *37*(5), 474-482.

GoTokyo (2022, November 21). *New Tokyo Landmarks near Shibuya and Shinjuku Stations* Retrieved 5 May 2024 from https://www.gotokyo.org/en/new-and-now/new-and-trending/221121/topics.html#:~:text=Shinjuku's%20Calico%20Cat&text=The%20cat%2C%20who%20first%20appeared,east%20exit%20of%20Shinjuku%20Station

Heper, C. O. (2008). Gerilla Tasarım Bağlamında Gerilla Tasarımın Analizi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, *Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Ana Bilim Dalı*.

Hero. (2015, August 8). 10 Creative Sports Advertisements. Retrieved 31 May 2024 from https://medium.com/@thisishero/10-creative-sports-advertisements-3b512d43ccd2

Houston A., (2022, August 25). *Ad of the Day: Subway's 3D billboard enables virtual sandwich-making.* (The Drum) Retrieved 15 April 2024 from https://www.thedrum.com/news/2022/08/25/ad-the-day-subway-s-3d-billboard-enables-virtual-sandwich-making

Huhtamo, E. (2009). Messages on the wall: An archaeology of public media displays. *Urban screens reader*, 15-28.

Hushain, J., Nihalani, M., Sharma, D., & Kant, K. (2023). The Advantage of Animated Advertisements in Today's Era, *International Journal of Innovative Science and Research Technology,* 8(1),431-436

Iveson, K. (2012). Branded cities: outdoor advertising, urban governance, and the outdoor media landscape. *Antipode*, *44*(1), 151-174

Kain E., (2021, December 15) Forbes, How 'The Wheel Of Time' Took Over Times Square, Retrieved 12 July 2023 from https://www.forbes.com/sites/erikkain/2021/12/15/how-the-wheel-of-time-took-over-times-square/?sh=32604b0432d9

Kelsen, K. (2010). *Unleashing the power of digital signage: content strategies for the 5th screen*. Elseveir

Kurultay, A. B. (2012). Dynamics of viral advertising. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 2(2), 39-45.

Li, L. (2019, August). Research and Analysis of Outdoor Advertising New Media under the Internet Environment. In 1st International Symposium on Economic Development and Management Innovation (EDMI 2019) (pp. 76-80). Atlantis Press.

Lynch, K. (1964). The image of the city. MIT Press.

McQuire, S. (2009). Mobility, cosmopolitanism and Public space in the media city. *Urban screens reader*, 45-64.

Moreton G. (2022, September 5)., Subway's interactive 3D billboard allowed passers-by to build their dream subs. (Creative Brief). Retrieved 10 April 2024 from https://www.creativebrief.com/bite/fuel-your-imagination/subways-interactive-3d-billboard-allowed-passers-build-their-dream-subs

Moreton G., (2021, November 26). Creative Brief, Amplify brings to life 'The Wheel Of Time' via an anamorphic billboard illusion, Retrieved 12 July 2023 from https://www.creativebrief.com/bite/fuel-your-imagination/amplify-brings-life-wheel-time-anamorphic-billboard-illusion

Morissy, K. (2021, December 27). *Final Fantasy VII remake 3d Billboard ad shows Red XIII's escapades*. (Anime News Network). Retrieved 30 July 2023 from https://www.animenewsnetwork.com/interest/2021-12-27/final-fantasy-vii-remake-3d-billboard-ad-shows-red-xiii-escapades/.181019

Naini, F. B. (2011). Pere Borrell del Caso's Escapando de la Crítica (Escaping Criticism): Trompe l'oeil and the Emerging Science of Neuroaesthetics. *Archives of facial plastic surgery*, *13*(5), 368-368.

Prafulla (2022, December 13). *3D Billboard: What is it? benefits & usage of 3D billboards*. (Queppelin). Retrieved 30 July 2023 from https://www.queppelin.com/what-are-3d-billboards/

QReal (2023, February 23). *QReal: 3D Billboard Technology: The New Wave of Advertising*. QReal Lifelike 3D Models Optimized for Augmented Reality. Retrieved 15 May 2024 from https://www.qreal.io/3d-digital-billboard

Raghuvanshi, V. (2022). *Billboard Advertisement and Impact of Brand Tagline.* (Project Dissertation Report), Delhi Technological University, Delhi

Rushkoff, D. (1996). *Media virus!: hidden agendas in popular culture*. Ballantine Books, New York

Sherbina, N. (2023, October 17). *What Are Digital Billboards?* (Ai Screen) Retrieved 10 May 2024 from https://www.aiscreen.io/blog/dooh/what-are-3d-digital-billboards-and-jaw-dropping-examples/

Suler, J., & Zakia, R. D. (2017). *Perception and imaging: Photography as a way of seeing*. Routledge

Struppek, M. (2006). *The social potential of Urban Screens. Visual Communication, 5(2), 173-188*

Taylor, C. R. (2015). Creating win-win situations via advertising: new developments in digital out-of-home advertising. *International Journal of Advertising*, 34(2), 177–180.

TW (2023, May 1). *Where to find Tokyo's internet-famous 3D billboards*. (Tokyo Weekender). Retrieved 30 July 2023 from https://www.tokyoweekender.com/art_and_culture/entertainment-art_and_culture/tech-trends/3d-billboards-tokyo/

Vangelov, N. (2024). Digital advertising in smart cities–methods for raising consumer engagement. *Orașe Inteligente Și Dezvoltare Regională,* 8(02), 53-62.

Venturi, I., Brown, S. & Izenour, S. (1972). *Learning from Las Vegas.* MIT Press

Virilio, P., & Rose, J. (2003). An Architect's Crime. *Log*, (1), 33-38.,

Wade, N. J., & Hughes, P. (1999). Fooling the eyes: trompe l'oeil and reverse perspective. *Perception*, *28*(9), 1115-1119.

Wilson, R.T. and Till, B.D. (2011). Effects of outdoor advertising: Does location matter?. P*sychology & Marketing,* 28(9), 909–933.

Wilson, R. T., Baack, D. W., & Till, B. D. (2015). Creativity, attention and the memory for brands: an outdoor advertising field study. *International Journal of Advertising*, 34(2), 232-261.

Yassin, A. K. (2023). Anamorphic Illusion Technology and its Creative Applications in Digital Outdoor Advertising. *International Design Journal*, *13*(2), 21-30.

Financial disclosures

The author declared that this study did not receive any financial support.

Acknowledgements

The author have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 38, Ocak 2025

[Araştırma Makalesi] **Atıf/Citation**: Çelik, Z.; Ekşi, İ. H.; Coşkun, Y. (2025). "Türkiye'deki Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Performansında Çeşitlendirmenin Etkisi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38): s. 422-436. **Gönderim Tarihi**: 10.06.2024 **Kabul ve Yayın Tarihi**: 06.01.2025-20.01.2025 **DOI**: 10.54600/igdirsosbilder.1498831

Yazar/Author

Zehra Çelik*, İbrahim Halil Ekşi**,
Yener Coşkun***

Makale Adı/Article Name

Türkiye'deki Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Performansında Çeşitlendirmenin Etkisi****

The Effect of Diversification on the Performance of Real Estate Investment Trusts in Türkiye

ÖZ

Gayrimenkul yatırımlarının gerektirdiği finansman ihtiyacı, sadece gelişmekte olan ülkelerde değil hemen her ülkede önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Gayrimenkul yatırım ortaklıkları (GYO) hem sektörün ülke ekonomisine katkısı hem de finansal piyasa yatırımcıları açısından oldukça önemli kollektif yatırım kurumlarıdır. Kuruluş şartları ve düzenlemeleri ülkeden ülkeye farklılık gösterse de, en temel amaçları küçük birikimleri bir araya getirip büyük gayrimenkul projelerine finansman sağlayıp yatırım yapılmasını sağlamaktır. GYO'ların konuttan arsaya, turizmden ticariye, AVM'lerden otele kadar farklı yatırım olanakları söz konusudur. Bu anlamda bir GYO'nun hangi gayrimenkule hangi oranda finansman ayıracağı sorusu çeşitlendirme kavramını ortaya çıkarmaktadır. İşte bu çalışmanın amacı, Türk GYO'larının muhasebe ve borsa performansında mülk çeşitlendirmesinin etkisini araştırmaktır. Bu çerçevede Türkiye'de faaliyet gösteren ve hisse senetleri BİST'te işlem gören 18 GYO'nun 2013Q1-2021Q1 dönemi için panel veri analizi yapılmıştır. Çalışmanın bağımlı değişkenleri, aktif karlılığı, öz sermaye karlılığı, işlem hacmi ve hisse senedi getirileri olarak planlanmıştır. Driscoll-Kraay tahmin sonuçlarına göre, mülk çeşitlendirmesinin GYO'ların sadece özsermaye karlılığı üzerinde pozitif etkisine rastlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları, Çeşitlendirme, Performans, Driscoll-Kraay Tahmincisi, Panel Veri

ABSTRACT

The financing need required by real estate investments is an important problem not only in developing countries but in almost every country. Real estate investment trusts (REITs) are very important collective investment institutions both in terms of the sector's contribution to the country's economy and for financial market investors. Although the establishment conditions and regulations vary from country to country, their main purpose is to bring together small savings and provide financing and investment in large real estate projects. REITs have different investment opportunities, from housing to land, from tourism to commercial, from shopping malls to hotels. In this sense, the question of what proportion of financing a REIT will allocate to which real estate brings out the concept of diversification. The purpose of this study is to investigate the effect of property diversification on the accounting and stock market performance of Turkish REITs. In this context, panel data analysis was conducted for the 2013Q1-2021Q1 period of 18 REITs operating in Turkey and whose stocks are traded on BIST. The dependent variables of the study were planned as asset profitability, equity return, transaction volume and stock returns. According to the Driscoll-Kraay estimation results, property diversification has a positive effect only on the return on equity of REITs.

Keywords: Real Estate Investment Trusts, Diversification, Performance, Driscoll-Kraay Estimator, Panel Data

* Gaziantep Üniversitesi SBE, zehraacelik115@gmail.com

** Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, eksihalil@gmail.com

*** Doç. Dr., SPK, TED Üniversitesi, yenercoskun2@gmail.com

**** Bu çalışma Zehra Çelik'in Gaziantep Üniversitesi SBE'de hazırladığı YL tezinden türetilmiştir.

Extended Abstract

Due to the impact of the real estate sector in all developed and developing economies, it is in a very important position compared to other sectors. However, as in the whole world, the financing shortage experienced in the real estate sector in Türkiye also poses a significant problem. As a matter of fact, some real estate projects may require too much capital that only a single investor can handle. Therefore, this obstacle that stands in front of the realization of projects can be eliminated with Real Estate Investment Trusts (REITs).

The REIT ensures that the funds collected through the public opening are channeled to the real estate sector. Thus, REITs also offer the opportunity for investors to become partners in real estate that they cannot buy alone.

The increasing importance of REITs in the management of individual and institutional portfolios as an alternative investment tool of stocks in the summer, raises the necessity of examining REIT finance from various angles.

REITs are portfolio operating companies that can invest in real estate, real estate projects, infrastructure investments and services, real estate-based rights, partially in capital market instruments, distribute shares from their earnings to their partners through dividends (Erkilic Gülyüz, 2019:17). REITs were first established in the USA in 1961. Since their establishment, they have become one of the most important institutional investors in the world real estate markets (Bailey, 1966). On the other hand, the first regulation related to REITs in Türkiye was made by the CMB in 1995, and the first REIT companies were offered to the public in 1997 and started trading on the Stock Exchange.

The mobility observed in the real estate sector in Türkiye in recent years, which is an example of this study, and the desire of investors to make a profit from real estate investments attract attention as a factor that positively affects the performance of REITs. While the number of REITs operating in Türkiye was 9 in 2009, this number has reached 48 in 2023. The increasing importance of REITs in the management of individual and institutional portfolios as an alternative investment tool of stocks in the summer, raises the necessity of examining REIT finance from various angles.

REITs can invest in many different types of real estate. The main motivation of a study is whether the phenomenon in question, expressed as diversification, has an impact on REIT performance.

The aim of the diversification strategy is to balance the risk and loss carried by low-performing financial instruments and high-performing financial instruments among the selected financial assets. Dec. However, this balancing situation may not always bring out a profit situation. If the diversification is kept wide, the manager may need to monitor and manage a wide range of assets and companies, sectors or Sundays. On the other hand, the manager may have to invest in Sundays, financial assets or companies that he does not know about just for the purpose of diversification (Özer and Çomlekçi, 2020:2013). In addition, diversification also has the disadvantage of cost increase, especially in multinational companies, due to information asymmetry, lack of coordination and difficulties related to incentive differences (Chen and Yu, 2012:518). The basic dynamic of diversification is the phenomenon of avoiding focusing. A strong competition technique is a successful risk management tool and, when applied wisely, is a shield that ensures income stability in times of financial difficulties (Kang, 2011:3).

Only Incialan's (2017) study on the effect of property diversification of REITs on performance in Türkiye was found. The contribution of this study to the literature is that not only the effect of diversification on accounting profitability measures, but also its effect on stock market performance has been examined. For this purpose, Decennial data of 18 REITs operating in the field of real estate and whose shares are traded on Borsa Istanbul between 2013Q1 and 2021Q1 have been analyzed.

The dependent variables of the study are return on assets (ROA), return on equity (ROE), transaction volume (ISH) and return on income (GTR) variables. The property diversification variable, on the other hand, is included in the model as a dummy variable in the form of 0, if the investment in a real estate type

is 75% and above of the total real estate investments, if not 1. The models were tested with the Driscoll-Kraay estimator.

According to the findings of the study, it has been observed that there is no statistically significant effect of diversification on active profitability (ROA). While the short-term and long-term liabilities used as the control variable decrease the ROA, the equity variable, which is also the control variable, increases the ROA. The age variable, which is the other nir control variable, was not found to be significant on ROA like the diversification variable. The power of the model to explain ROA is 13.33%. Diversification has turned out to be statistically positive and significant on return on equity (ROE). Diversification increases ROE. Short-term liabilities and long-term liabilities make sense on ROE. But both are lowering ROE. The age variable was not found to be significant on ROE. The power of the model to explain ROE is 15.67%. It has been observed that diversification has no significant effect on another dependent variable, the transaction volume. The effect of shareholders' equity on the trading volume has been positive and significant, and shareholders' equity is increasing the trading volume. Long-term liabilities, on the other hand, were statistically negative and significant on the transaction volume. On the other hand, the age of the company has a statistically positive and significant effect on the transaction volume. The power of the model to explain the transaction volume is quite good and has increased by 43.55%. A significant effect of diversification on the last dependent variable, yield, could not be observed. Shareholders' equity shows a positive and significant effect on returns. At the same time, equity increases the return. Short-term debts, on the other hand, have shown a statistically negative and significant effect on returns. The power of explaining the model of the variables is quite low and came out at 1%.

According to the results obtained, property type diversification (residential, commercial, tourism, etc.) On the performance of Turkish REITs, it was significant only on return on equity (ROE). Accordingly, diversification does not make significant sense for investors and REITs. Based on this, investors who do not like risk may prefer focused REITs. In future studies, the study can be expanded by examining the geographical diversification in question (in the form of intra-Istanbul and non-Istanbul real estate).

Giriş

Gayrimenkul sektörü çok farklı sektörle iç içe bir sektördür. Bu nedenle, sektördeki bir gelişmenin, ekonomik yapı üzerinde pozitif etki ile doğrudan doğruya ülkenin ekonomisi üzerinde etkisi olması beklenmektedir. Gayrimenkul sektörü, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülke ekonomilerindeki etkisinden dolayı diğer sektörlerle karşılaştırıldığında oldukça önemli konumdadır. Ancak tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sektörde yaşanan finansman/fon sorunu sektörün önemli problemlerindendir. Çünkü gayrimenkul projelerinin çoğu, tek bir yatırımcının/firmanın altından kalkamayacağı kadar çok finansman gerektirebilmektedir. İşte GYO'lar, yüksek finansman gerektiren projelerin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Bu kapsamda GYO'lar gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin büyümeleri ve ülke kaynaklarının etkin kullanılıp yönetilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir.

GYO'lar, halka açılarak elde edilen kaynakların gayrimenkul projelerine kanalize edilmesini gerçekleştirmektedir. Böylece GYO'lar yatırımcıların yalnız başlarına satın alamayacakları gayrimenkullere ortak olabilme imkanı da sunmaktadır. Türkiye'de yakın tarihte sektörde görülen hareketlilik, ilgililerin sektörden getiri elde etme istekleri, GYO'ların performansınnda pozitif etki yapmıştır. 2009 yılında Türkiye'de faaliyet gösteren GYO sayısı 9 adet iken, bu sayı 2023 yılında 48'e ulaşmıştır. GYO'lara ait pay senetlerinin alternatif bir menkul kıymet olarak kurumsal ve bireysel portföy yönetimindeki rolünün artması, literatürde GYO performansının farklı boyutlardan incelenmesini gerektirmiştir.

Bu çerçevede GYO'ların performansında mülk çeşitlendirmenin mi yoksa belli bir mülke odaklanmanın mı etkili olduğu sorusu, bu çalışmanın araştırma sorusudur. Bu sorunun cevabı, pay senedi yatırımcılarının portföy oluşturma aşamasında fikir verebilecektir.

Türkiye'de GYO'ların mülk çeşitlendirmesinin performans üzerindeki etkisine yönelik sadece İncialan (2017) nin çalışmasına rastlanılmıştır. Bu çalışmada, çeşitlendirmenin muhasebe

performans kriterlerine ek olarak, borsa performans kriterleri üzerindeki etkisinin de incelenmiş olması, literatüre katkı olarak düşünülmektedir. Bu yönüyle hem literatüre hem de politika yapıcılara fikir vermesi hedeflenmektedir. Bu çerçevede, çalışmada 2013-Q1, 2021-Q1 döneminde BİST'te işlem gören 18 GYO'nun yatırım amacıyla edindikleri gayrimenkullerden mülk türü farklılaşmasının performans üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Çalışma bu giriş bölümünün ardından, çalışma, konunun teorik boyutu ve daha önce yapılan çalışmalarla devam etmektedir.

1. Teorik Çerçeve ve Literatür

GYO'lar, gayrimenkule dayalı projelere, alt yapı hizmet ve yatırımlarına, gayrimenkule dayalı haklara, kısmen de sermaye piyasası araçlarına yatırım yapabilen, elde ettikleri getirilerden paydaşlarına kar payı dağıtan portföy firmalarıdır (Erkılıç Gülyüz, 2019:17). GYO'lar ilk olarak 1961 yılında ABD'de kurulmuştur. Uzun yıllardır dünyada bu sektördeki en önemli kurumsal yatırımcılardan olmuşlardır (Bailey, 1966). Türkiye'de ise GYO'larla ilgili ilk düzenleme SPK tarafından 1995 yılında yapılarak ilk GYO şirketleri 1997 yılında halka arz edilmiş ve Borsa'da işlem görmeye başlamıştır.

Finans teorisindeki portföy felsefesi ile GYO'lar, bir portföy oluşturarak portföy çeşitlendirmesi yolu ile riski minimize etmeyi amaçlamaktadır (Cimit, 2001:50). Geleneksel portföy yönetimi, finansal enstrümanların çeşitlenmesinin olabildiğince üst seviyede olmasının gerekliliğini ve bu yolla portföy getirisinin daha yüksek olacağını savunmaktadır. Modern portföy teorisinde ise Markowitz (1952) portföydeki varlıkların korelasyonunun yanı sıra her ilave enstrümanın mevcut varlıklarla olan ilişkisi ile portföy riskinin değişebileceğini ifade etmektedir (Mier, 2017:3).

Çeşitlendirmenin amacı, seçilen enstrümanlar arasında düşük performans gösteren finansal araçlar ile yüksek performans gösteren araçların taşıdığı riski ve zararı dengede tutabilmektir. Fakat bu durum her zaman ortaya kar olarak çıkarmayabilmektedir. Çeşitlendirmenin geniş tutulması yönetici için farklı varlık, firma ve sektörleri izleyip yönetmesi anlamındadır. Diğer taraftan yöneticiler, çeşitlendirme amacıyla hiç bilmediği pazarlara, varlıklara veya şirketlere yatırım yapmak durumunda da kalabilir (Özer ve Çömlekçi, 2020). Ek olarak, çeşitlendirmenin özellikle çok uluslu işletmelerde asimetrik bilgi ve koordinasyon eksikliği gibi sorunlardan dolayı maliyet artışı getireceği de ifade edilmektedir (Chen ve Yu, 2012:518). Bilindiği gibi çeşitlendirme olgusunun esas dinamiği odaklanma olgusundan kaçınmaktır. Çeşitlendirme, güçlü bir rekabet tekniği, önemli bir risk yönetimi aracı ve etkili kullanıldığında finansal sıkıntıların yaşandığı dönemlerde gelir istikrarı sağlayabilecek bir tekniktir (Kang, 2011: 3).

Literatürde, GYO'ların performansı üzerine yapılan farklı çalışmalar bulunmaktadır (Şahin, 2014; Chiang ve diğerleri, 2017; Edıonwe ve diğerleri, 2017; Çelik ve Manan, 2018; Özcan ve Gürol, 2020; Coşkun ve diğerleri, 2020; Coşkun ve diğerleri, 2021). Bu çalışmalarda, GYO'ların muhasebe ve borsa performanslarını etkileyen içsel ve dışsal değişkenler analiz edilmiştir. Bunlara ek olarak yazında, bu çalışmanın amacına uygun olarak, mülk farklılaştırmasının performansa etkisi üzerine yapılmış çalışmalar da söz konusudur. Bu çalışmalardan bazıları odaklanma stratejisini ön plana çıkarırken (Lin, 2013; İncialan, 2017); diğer çalışmalarda çeşitlendirmenin olumlu etkisi ön plana çıkmıştır (Benefield ve diğerleri, 2009; Benefield ve diğerleri, 2015; Chai Ping ve Abdul Jalil, 2015; Ping ve Jalil, 2016). Bunların dışında çeşitlendirmenin performansa olumlu veya olumsuz etkisini gözlemlenmediği (Ro ve Ziobrowski, 2011) veya karışık sonuçlar bulan çalışmalar da (Eichholtz ve diğerleri, 1995) söz konusudur.

GYO'larda mülk çeşitlendirmesine ek olarak coğrafik çeşitlendirmenin performansa etkisi üzerine yapılmış çalışmalar da söz konusudur (Frutig ve Das, 2020; Hartzell ve diğerleri, 2014).

2. Veri Seti ve Metodoloji

Bu çalışmanın veri seti, gayrimenkul alanında faaliyet gösteren ve hisse senetleri Borsa İstanbul'da işlem gören 18 GYO'nun 2013Q1-2021Q1 yılları arasına ait çeyreklik verilerinden oluşmaktadır. Borsa İstanbul'da GYO anlamında 37 firma işlem görmektedir. Ancak bunların 19 tanesinin incelenen periyotta çeyreklik verilerine ulaşılamamıştır. Gerekli değişkenler, Kamuyu

Aydınlatma Platformu (www.kap.org.tr) sayfasındaki bağımsız denetimden geçmiş finansal raporlarından ve GYO-DER web sayfasından temin edilmiştir.

Çalışmanın değişkenleri ve tanımları Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Çalışmanın değişkenleri ve tanımlamaları

Bağımlı değişkenler			
Kodu	İsmi	Açıklaması	Referans-lar
ROA	Aktif Karlılık oranı	Dönem Net Karı/Toplam Aktifler	Anderson vd, 2015; Wahidah, 2017; Coşkun vd., 2020; Beracha vd., 2019; Buyuran 2020
ROE	Özsermaye Karlılık oranı	Dönem NetKarı/ Özsermaye	Anderson vd., 2015; Wahidah, 2017; Coşkun vd., 2020; Beracha vd., 2019; İncialan 2017
İSH	GYO İşlem Hacmi	3 aylık ortalama işlem hacminin (TL) doğal logaritması	Daniels vd. (2007) en and Harrison, 2007
GTR	GYO pay senedi getirisi	(P1-P0)/(P0)*100 (bir sonraki çeyreğin son günü fiyatı -bir önceki çeyreğin ilk günün fiyatı)/(bir sonraki çeyreğin son günü fiyatı)*100	Coşkun vd.,Erol, Morri, 2020
Bağımsız değişkenler			
Kodu	Adı	Açıklama	
ÇST	Çeşitlendirme kukla değişkeni	Herhangi bir mülk çeşidine yapılan yatırım tutarı, toplam gayrimenkul yatırımlarının %75 ve üstüyse 0, değilse 1.	Benefield vd., 2009; Ping and Jalil, 2015; Coşkun vd, 2017, İncialan 2017
Kontrol değişkenleri			
Kodu	Adı	Açıklama	
LÖZK	Özkaynaklar	Özkaynakların (TL) logaritması	Beracha vd. 2019;
LKVB	Kısa vadeli borçlar	Vadesi 1 yıl ve daha az olan borçların (TL) logaritması	Şekeroğlu, Acar, 2021; Yılmaz, İçten 2016
LUVB	Uzun vadeli borçlar	Vadesi 1 yıldan daha uzun olan borçların (TL) logaritması	Yılmaz ve İçten 2018
ŞY	Şirket yaşı	Baz alınan ilgili yıl – şirketin kuruluş yılı	

Firmaların performansını ifade etmek üzere özsermaye karlılığı (ROE), aktif karlılık (ROA), işlem hacmi (İSH) ve getiri (GTR) kullanılmıştır. Her bir değişkenin etkisini ayrı ayrı göremek amacı ile farklı modeller oluşturulmuştur.

Çeşitlendirme değişkeninin aktif karlılığı üzerine etkisi 1. Model de aşağıdaki gibidir:

MODEL-1

ROA it=β0+β1Çeşit it +β2Kontrolit ($\dot{I}$: i GYO'nun t: t çeyrekteki Değeri)

Çeşitlendirme değişkeninin özsermaye karlılığı üzerine etkisi 2. Model de aşağıdaki gibidir:

MODEL-2

ROEit=β0+β1Çeşit it +β2Kontrolit

Çeşitlendirme değişkeninin işlem hacmi üzerine etkisi 3. Model de aşağıdaki gibidir:

MODEL-3

İSHit= β0+β1Çeşit it +β2Kontrolit

Çeşitlendirme değişkeninin hisse senedi getirisi üzerine etkisi 4. Model de aşağıdaki gibidir:

MODEL-4

GTRit= β0+β1Çeşit it +β2Kontrolit

Test edilecek modellerde otokorelasyon, değişen varyans ve birimler arası korelasyon bulunması, F ve t değerlerini, standart hataları, R2 ve güven aralıklarının geçerliliğini etkileyebilmektedir. Böylesi durumlarda, parametre tahminleri ile oynamadan standart hatalar düzeltilmelidir. Eğer model tahmini sabit etkiler ile yapılmışsa ve modelde otokorelasyon, değişen varyans ve korelasyon problemlerinden biri varsa Driscoll-Kraay Tahmincisi kullanılarak standart hatalar düzeltilebilmektedir (Tatoğlu, 2013:241-275).

Panel veri analizinde klasik model (En Küçük Kareler Yöntemi), Sabit Etkiler Modeli ve Tesadüfi Etkiler Modeli olmak üzere 3 farklı yaklaşım bulunmaktadır. Panel veri analizinde hangi modelin uygun olduğuna karar verebilmek için öncelikle klasik modelin (En Küçük Kareler Yöntemi) geçerliliği test edilmektedir. Klasik model geçerli çıkmadığı takdirde araştırma modeline uygun tahminciyi belirlemek amacıyla Hausman testi uygulanır. Bu analizden sonra değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon varsayımları test edilerek modelde temel varsayım sapması olup olmadığına karar verildikten sonra herhangi bir varsayım sapması varsa bunlar düzeltilir ve model tahmin edilir (Tatoğlu, 2020:211).

Bu çalışmada söz konusu durumların tespitinin ardından bu eksikleri gidermek için Driscoll ve Kraay (1998) tahmincisi kullanılmıştır. Söz konusu teknik, bu eksiklere karşı dirençli olmakla birlikte, tahmin tutarlılığını arttırmak amacıyla tercih edilmektedir (Halbayev, 2019:155).

Driscoll ve Kraay çalışmalarında (1998) büyük T asimpotisine dayanan tekniklerin eksikliklermek amacıyla dirençli olabilecek model geliştirmişlerdir.

3. Bulgular

Kullanılan veri setine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı istatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maximum
ROA	.017	.08	-.344	.377
ROE	-.08	.847	-12.728	.732
GETİRİ	8.08	30.47	-71.998	220.32
HACİM	5.74	1.61	45464.53	1.29
ÇEŞİT	.514	.5	0	1
LÖZK	7.31	9.32	725000	4.13
LKVB	2.45	3.37	73616	1.35
LUVB	2.85	3.98	2736	1.82
YAŞ	22.136	11.702	3	55

Tablo 3'de, çalışmanın değişkenleri arasındaki ilişki yönünü ve derecesini ortaya koyan korelasyon katsayıları verilmiştir.

Tablo 3. Korelasyon bulguları

	ROA	ROE	GETİRİ	HACİM	ÇEŞİT	LÖZK	LKVB	LUVB	YAŞ
ROA	1								
ROE	0.372	1							
GETİRİ	0.096	0.072	1						
HACİM	-0.103	-0.007	0.182	1					
ÇEŞİT	0.168	0.132	0.015	-0.059	1				
LÖZK	0.115	0.103	0.017	0.364	0.001	1			
LKVB	-0.072	-0.199	-0.002	0.334	-0.136	0.613	1		
LUVB	-0.102	-0.065	0.009	0.208	0.163	0.614	0.53	1	
YAŞ	-0.054	-0.189	0.033	0.064	-0.08	-0.249	0.28	-0.07	1

GYO'ların çeşitlendirme derecesinin aktif karlılığı üzerine etkisi Model 1'de verilmiştir. Panel veri tekniğinde yaklaşıma karar vermeden önce klasik modelin (OLS) geçerliliğinin testi gerekmektedir. Bu amaçla ilk olarak değişkenlerin zamana ve birimlere göre farklılık gösterip göstermediğinin test edilmesi için iki yönlü modelin geçerliliği test edilmektedir. İkinci olarak birim etki ve zaman etkisini test etmek için LR (Likelihood Ratio) testi kullanılmaktadır. Buna ilişkin bulgular Tablo 4'te verilmiştir (chi2 ifadesi ki-kare yi tanımlamaktadır).

Tablo 4. Model 1'e ait klasik model testi

LR Testi (İki Yönlü Modelin Geçerliliği)	
chi2(2)	Prob>chi2
175.02	0.000
LR Testi (Birim Etki)	
chibar2(01)	Prob>chi2
140.99	0.000
LR Testi (Zaman Etki)	
chibar2(01)	Prob>chi2
21.70	0.000

Klasik modelin bulgularına göre iki yönlü model geçerli bulunmuştur. Ancak tahminden önce zaman ve birim olup olmadığı tek tek sınanmalıdır. Bunun için gerçekleştirilen LR testi sonucunda zaman etkisine ($p<0.05$) ve birim etkisine ($p<0.05$) gözlemlenmiştir. Burdan

hareketle, modelin testinde iki yönlü model uygulanacaktır. Bununla birlikte, birim etkinin varlığından dolayı Klasik Model (OLS)'in uygun olmadığına karar verilmiştir.

Panel veri tekniğinde kullanılan Hausman testi, sabit etkiler mi yoksa tesadüfi etkiler yönteminin mi uygulanacağı sorusuna cevap vermektedir.

Hausman testi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Model 1 için Hausman Test Sonuçları

Hausman Sonuçları			
	Ki Kare İst.	SD	Prob.
Yatay Kesit Bağ.	27.03	5	0.001

Test bulgularında olasılık değeri 0.05'ten küçük ($p<0.05$) olduğu için modelin testinde sabit etkiler tahmincisinin kullanılması uygun bulunmuştur.

Bu tespitin ardından modelde otokorelasyon, değişen varyans ve korelasyonun varlığı sınanmalıdır. Değişen varyans problemi için Değiştirilmiş Wald Testi, otokorelasyon problemi için Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson Testi ve birimler arası korelasyon için de Pesaran testi kullanılmıştır.

Değiştirilmiş Wald Testi sonucunda olasılık değeri 0.05'ten küçük olması durumunda değişen varyans probleminin varlığı; otokorelasyon sorunu için kullanılan Durbin-Watson Testi'nde elde edilen kritik değer 2'den küçük çıkarsa modelde otokorelasyon probleminin varlığı ve korelasyon için kullanılan Pesaran Testi bulgularında olasılık değeri 0.05'ten küçük olursa korelasyon problemi olduğu tespiti yapılmaktadır (Tatoğlu, 2013:216-228). İlgili testlerin bulguları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Model 1'e ait varsayımların bulguları

Modified Wald (Değiştirilmiş Wald) Testi	
chi2 (18)	Prob>chi2
161.62	0.000
Durbin-Watson Bulguları	
1.5625963	
Pesaran Testi	
Prob.	0.000

Tablo 6'da GYO'ların mülk çeşitlendirmesi derecesinin aktif karlılığı üzerine etkisine ilişkin bulgular ele alındığında modelde, değişen varyans problemi olduğu; otokorelasyon problemi olduğu ve modelde birimler arası korelasyonun varlığı dikkati çekmiştir. Bu durumlarda Driscoll-Kraay dirençli tahmincisi kullanılması önerilmektedir (Tatoğlu, 2013:216-228). Model 1'e ilişkin tahmin sonuçları Tablo 7'de görülmektedir.

Tablo 7. Model 1'e ait regresyon bulguları

ROA	Katsayı	Standart hata	Prob. (olasılık)
ÇEŞİT	.0000566	.0000458	0.225
YAŞ	-9.54e-06	8.55e-06	0.273
LÖZK	.0003588	.000056	0.00***

LKVB	-.0001228	.0000266	0.00***
LUVB	-.0000555	.0000176	0.003***
CONS	1.998597	.0004535	0.00***
Overall R-Squared	0.133		
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1			

Tablo 7'de görüldüğü gibi, çeşitlendirmenin aktif karlılığı üzerinde istatistiki olarak anlamlı olmadığı gözlemlenmiştir. Diğer taraftan kısa vadeli ve uzun vadeli yabancı kaynaklar, ROA'yı düşürürken özkaynak ROA'yı artırmaktadır. Yaş değişkeni de aktif karlılığı üzerinde anlamsız bulunmuştur. Modelin aktif karlılığını açıklama gücü %13.33 tür.

GYO'ların çeşitlendirme derecelerinin özsermaye karlılığı üzerindeki etkisi Model 2'de ele alınmıştır. Bu amaçla, ilk olarak verilerin zamana ve birimlere göre farklılık gösterip göstermediğinin test edilmesi amacıyla iki yönlü modelin geçerli olup olmadığı ve ardından zaman etki ve birim etkinin varlığı test edilmesi amacıyla LR (Likelihood Ratio) testi uygulanmıştır. Bulgular Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Model 2'ye ait bulgular

LR Testi	
chi2(2)	Prob>chi2
24.06	0.000
LR Testi (Birim Etki)	
chibar2(01)	Prob>chi2
24.02	0.000
LR Testi (Zaman Etki)	
chibar2(01)	Prob>chi2
3.6e-12	1.000

Tablo 8'de, LR testi bulguları ve olasılık değerleri verilmiştir. Test bulgularına göre p<0.05 skoru görüldüğünden iki yönlü model geçerli bulunmuştur. Bununla birlikte, tahmine geçmeden önce zaman ve birim varlığının ayrı ayrı test edilmesi önerilmektedir. Zaman ve birim etkisini test etmek için gerçekleştirilen LR bulgularında birim etkiye (p<0.05) rastlanmış, zaman etkisine (p>0.05) rastlanmamıştır. Bunun için iki yönlü modelin uygulanması doğru değildir. Birim etki söz konusu olduğundan Klasik Model (En Küçük Kareler-Pooled OLS) analiz için uygun değildir. Hausman testi ile ilgili bulgular Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Model 2 için Hausman Test Sonuçları

	Ki Kare İst.	SD	Prob.
Yatay Kesit Bağ.	24.63	5	0.002

Hausman sonuçları olasılık değerinin 0.05'ten küçük olduğunu ve dolayısıyla sabit etkiler tahmincisinin kullanılmasını işaret etmektedir.

Model 2'ye ait varsayım testbulguları Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Model 2'ye ait varsayım testleri bulguları

Modified Wald Testi	
chi2 (18)	Prob>chi2
2.4e+05	0.000
Durbin-Watson Testi	
1.57963	
Pesaran Testi	
Prob.	0.0324

Tablo 10'daki GYO'ların çeşitlendirme derecesinin özsermaye karlılığı üzerine etkisine ilişkin bulgulara bakıldığında; modelde değişen varyans problemi, otokorelasyon problemi ve birimler arası korelasyonun varlığı gözlemlenmiştir. Benzer şekilde Driscoll-Kraay dirençli tahmincisi ile bu sorunlar aşılmaya çalışılmıştır. ROE ye yönelik tahmin sonuçları aşağıdaki Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. Model 2'ye ait regresyon bulguları

ROE	Katsayı	Standart hata	Prob.
ÇEŞİT	.00105	.00492	0.039**
YAŞ	-.00099	.00064	0.133
LÖZK	.005201	.002146	0.021**
LKVB	-.00160	.00078	0.048**
LUVB	-.00092	.00046	0.054*
CONS	1.9768	.009739	0.000
Overall R-Squared	0.1567		
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1			

Tabloda görüldüğü gibi, çeşitlendirmenin ROE üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etkisi gözlemlenmiştir. Diğer bir ifade ile çeşitlendirme arttıkça ROE değeri de artmaktadır. Ayrıca özkaynaklar da ROE'yi artırmaktadır. Benzer şekilde kısa vadeli ve uzun vadeli yabancı kaynaklar da ROE üzerinde istatistiki olarak anlamlıdır. Fakat her ikisi de ROE'yi düşürmektedir. Yaş değişkeni ROE üzerinde anlamlı bulunamamıştır. Modelin ROE'yi açıklama gücü % 15.67'dir.

GYO'ların çeşitlendirmesinin işlem hacmi üzerindeki olası etkisi Model 3'te ele alınmıştır. Modelinin Klasik modele uygunluğunun bulguları Tablo 12'de sunulmuştur

Tablo 12. Model 3'e ait klasik model test bulguları

LR Testi	
chi2(2)	Prob>chi2
698.74	0.000

LR Testi (Birim Etki)	
chibar2(01)	Prob>chi2
510.37	0.000
LR (Likelihood Ratio) Testi (Zaman Etki)	
chibar2(01)	Prob>chi2
169.11	0.000

İki yönlü modelin test sonucu ($p<0.05$) iki yönlü modelin geçerliliğini doğrulamaktadır. Ancak model tahmininden önce zaman ve birim etkinin varlığı ayrı ayrı test edilmelidir. Zaman ve birim etki etkisinin testi için gerçekleştirilen LR testi sonucuna göre zaman etkisine ($p<0.05$) ve birim etkisi ($p<0.05$) gözlemlenmiştir. Dolayısıyla iki yönlü modelin uygulanmasının doğru olacağına karar verilmiştir. Birim etkinin varlığından dolayı Klasik Model (En Küçük Kareler-Pooled OLS) analiz için uygun görülmemiştir.

Hausman test bulguları Tablo 13'de sunulmuştur.

Tablo 13. Model 3 için Hausman Test Sonuçları

	Ki Kare İst.	SD.	Prob.
Yatay Kesit Bağ.	99.31	5	0.000

Hausman testi olasılık değeri 0.05'ten küçük çıktığından, Model 3'ün testinde sabit etkiler tahmincisi kullanılacaktır. Bunun ardından değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon varlığı test edilmiştir. Model 3'e ait varsayım test bulguları Tablo 14'de sunulmuştur.

Tablo 14. Model 3'e ait varsayımların bulguları

Modified Wald (Değiştirilmiş Wald) Testi	
chi2 (18)	Prob>chi2
58.71	0.000
Durbin-Watson Testi	
.83361285	
Pesaran Testi	
Prob.	0.000

Tabloda verilen GYO'ların çeşitlendirme derecesinin işlem hacmi üzerine etkisine ilişkin sonuçlar değerlendirildiğinde, değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon olduğu sonucu gözlemlenmiştir. Benzer şekilde Driscoll-Kraay dirençli tahmincisi kullanılarak standart hatalar düzeltilmeye çalışılmıştır.

İşlem hacmi ile ilgili tahmin bulguları Tablo 15'de verilmiştir.

Tablo 15. Model 3'e ait regresyon bulguları

HACİM	Katsayi	Standart hata	Prob.
ÇEŞİT	.144081	.088890	0.115
YAŞ	.16891	.038846	0.000***
LÖZK	.247933	.067066	0.001***

LKVB	-.053998	.075583	0.480
LUVB	-.169749	.046115	0.001***
CONS	3.85323	1.01477	0.001
Overall R-Squared	0.4355		
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1			

Tabloya bakıldığında, çeşitlendirme derecesinin işlem hacmi üzerinde anlamlı bir etkisine rastlanılmamıştır. Özkaynaklar işlem hacmi üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etkilemektedir. Kısa vadeli borçların işlem hacmi üzerindeki etkisi anlamsız çıkmıştır. Uzun vadeli borçlar ise işlem hacmi üzerinde anlamlı ve negatif çıkmıştır. Firma yaşı ise işlem hacminde anlamlı ve pozitif bulunmuştur. Modelin işlem hacmini açıklama gücü ise %43.55 çıkmıştır.

GYO'larda çeşitlendirmenin pay senedi getirileri üzerine etkisi Model 4'te ele alınmıştır. Modelin Klasik model için uygunluğuna ait bulgular Tablo 16'da sunulmuştur.

Tablo 16. Model 4'e ait klasik model bulguları

LR Testi	
chi2(2)	Prob>chi2
152.52	0.000
LR Testi (Birim Etki)	
chibar2(01)	Prob>chi2
0.00	1.000
LR Testi (Zaman Etki)	
chibar2(01)	Prob>chi2
152.52	0.000

Klasik Modelin bulgularına göre p<0.05 değeri elde edildiğinden iki yönlü modele karar verilmiştir. Benzer şekilde tahmine geçmeden önce zaman ve birim etkinin varlığı ayrı ayrı test edilmiştir. Zaman ve birim etkisi için gerçekleştirilen LR test sonucunda birim etkiye (p>0.05) rastlanmamış zaman etkisine (p<0.05) rastlanmıştır. Dolayısıyla iki yönlü modele karar verilmiştir. Bu modelde birim etki söz konusu olmadığından Klasik Model (Pooled OLS) kullanılacaktır.

Bu aşamadan sonra, modelde otokorelasyonun ve değişen varyansın olup olmadığının test edilmesi gerekmektedir.

Değişen varyans problemi için yapılan White Testi'nin olasılığı 0.05'ten küçük olursa değişen varyans sorunu; otokorelasyonun tesi için uygulanan Wooldridge Testi'nin olasılığı 0.05'ten küçük bulunursa otokorelasyon sorununun varlığında bahsedilir (Tatoğlu, 2013:216-228). Model 4'e yönelik varsayım testi bulguları Tablo 17'de sunulmuştur.

Tablo 17. Model 4'e ait varsayımların bulguları

White Testi	
chi2 (19)	Prob>chi2
32.84	0.025
Wooldridge Testi	
0.1250	

Varsayım bulgularına bakıldığında; değişen varyans sorunu olduğu; Wooldridge Testi bulgularına göre otokorelasyon sorunu olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısı ile model tahmininde Driscoll-Kraay dirençli tahmincisinin kullanılacaktır. Getirilere yönelik model tahmin sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 18. Model 4'e ait regresyon bulguları

GETİRİ	Katsayı	Standart hata	Prob.
ÇEŞİT	.00344	.00602	0.572
YAŞ	.00067	.00051	0.199
LÖZK	.01360	.00784	0.092*
LKVB	-.01212	.00504	0.022**
LUVB	-.00060	.00435	0.891
CONS	1.9873	.04283	0.00
Overall R-Squared	0.008		
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1			

Tahmin bulgularına göre, çeşitlendirmenin getiri üzerinde anlamlı bir etkisine rastlanılamamıştır. Kontrol değişkenlerinden özkaynak değikeninin, getiri üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etkisine rastlanılmıştır. Kısa vadeli borçların getiri üzerinde anlamlı ve negatif etkisi bulunmaktadır. Yine kontrol değişkeni olarak kullanılan uzun vadeli borçlar ve şirket yaşı değişkenleri ise getiri üzerinde anlamsız bulunmuştur. Modelin açıklama gücü ise oldukça düşüktür ve %1 çıkmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

GYO'lar portföylerindeki gayrimenkullere farklı oranlarda yatırımlar yapabilmektedirler. Piyasada belli bir mülk türünde (turizm, konut vb.) odaklanan GYO olabileceği gibi portföyünü farklı gayrimenkul türlerine dağıtmış GYO'larda söz konusu olmaktadır. Buradan yola çıkarak bu çalışmanın amacı söz konusu çeşitlendirmenin Türk GYO'larının performansı üzerindeki etkisini analiz etmektir. Bu çalışmada, Türk GYO'larının performansı üzerinde mülk türü çeşitlendirmesinin etkisi ele alınmıştır. Veri seti, GYO alanında faaliyet gösteren ve pay senetleri Borsa İstanbul'da işlem gören 18 firmanın 2013Q1-2021Q1 yılları arasına ait çeyreklik verilerinden oluşmaktadır. Analizlerde Panel Veri Analizi gerçekleştirilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, mülk çeşitlendirmesinin aktif karlılığı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı gözlemlenmiştir. Kısa vadeli ve uzun vadeli borçlar ROA'yı azaltırken özkaynak ROA'yı artırmaktadır. Çeşitlendirme ROA'da anlamsız çıkmıştır. Yaş değişkeni de aktif karlılığı üzerinde anlamsız bulunmuştur. Modelin ROA'yı açıklama gücü %13.33 tür. Çeşitlendirme özsermaye karlılığı (ROE) üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bulunmuştur. Kısa vadeli ve uzun vadeli yabancı kaynaklar öz kaynak karlılığı üzerinde anlamlıdır. Fakat her ikisi de ROE'yi düşürmektedir. Yaş değişkeni ROE üzerinde anlamlı bulunamamıştır. Modelin ROE'yi açıklama gücü % 15.67'dir. Çeşitlendirmenin işlem hacmi üzerinde ise anlamlı bir etkisinin olmadığı gözlemlenmiştir. Özkaynakların işlem hacmi üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlı çıkmıştır ve özkaynaklar işlem hacmini artırmaktadır. Uzun vadeli borçlar ise işlem hacmi üzerinde istatistiki olarak negatif ve anlamlı çıkmıştır. Şirketin yaşı ise işlem hacmi üzerinde pozitif ve anlamlıdır. Modelin işlem hacmini açıklama gücü %43.55 olarak bulunmuştur. Son olarak çeşitlendirmenin getiri üzerinde anlamlı bir etkisi gözlemlenememiştir. Özkaynaklar getiri üzerinde pozitif ve anlamlı bir etki göstermektedir. Kısa vadeli borçlar ise getiri üzerinde

istatistiki olarak negatif ve anlamlı bir etki göstermişlerdir. Değişkenlerin modeli açıklama gücü ise oldukça düşüktür ve %1 çıkmıştır.

Tüm bu bulgular, GYO'ların portföylerinde farklı mülk türlerini bulundurmasının, sadece özsermaye karlılığını etkilediğini göstermektedir. Buna göre yatırımcılar ve GYO'lar açısından çeşitlendirme önemli derecede bir anlam ifade etmemektedir. Buradan hareketle riski sevmeyen yatırımcıların belli bir mülk türüne odaklanmış GYO'ları tercih edebilecekleri söylenebilir. İlerideki çalışmalarda söz konusu coğrafik çeşitlendirmenin (İstanbul içi ve İstanbul dışı gayrimenkuller şeklinde) incelenmesi yapılarak çalışma genişletilebilir.

Kaynakça

Anderson, RI., Benefield, JD. ve Hurst, ME. (2015). Mülk tipi çeşitlendirme ve GYO performansı: işletme performansı ve anormal getirilerin analizi. Ekonomi ve Finans Dergisi. 39(1), 48-74.

Bailey, N. (1966) Real Estate Investment Trusts: An Appraisal, Financial Analysts Journal, 22-3.

Benefield, J. D., Anderson, R. I. ve Zumpano, L. V. (2009). Performance differences in property-type diversified versus specialized real estate investment trusts (REITs). Review of Financial Economics. 18(2), 70-79.

Buyuran, B.(2020). Gelir çeşitlendirmesinin bankaların risk ve performansı üzerindeki etkileri. Doktora Tezi. Gaziantep Üniversitesi, Sossyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Chiang, K. C., Wachtel, G. J. ve Zhou, X. (2019). Corporate social responsibility and growth opportunity: The case of real estate investment trusts. Journal of Business Ethics. 155(2), 463-478.

Cimit, İ.(2001). Türkiye'de gayrimenkul yatırım ortaklıkları. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 3(2), 47-58.

Coşkun, Y., Erol, I. ve Morri, G. (2021). Why do Turkish REITs trade at discount to net asset value? Empirical Economics. 60(5), 2227-2259.

Coşkun, Y., Selcuk-Kestel, A. S., ve Yilmaz, B. (2017). Diversification benefit and return performance of REITs using CAPM and Fama-French: evidence from Turkey. Borsa Istanbul Review. 17(4), 199-215

Çelik, Ş. ve Manan, M. T. (2018). Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının risk ile performans ilişkisi. Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi. 1(1), 60-79

Danielsen, B. ve Harrison, D. (2007). Gayrimenkul türü çeşitlendirmesinin GYO likiditesine etkisi. Emlak Portföy Yönetimi Dergisi. 13 (4), 329-344.

Eichholtz, PM., Hoesli, M., MacGregor, BD. ve Nanthakumaran, N. (1995). Mülk türüne ve bölgeye göre gayrimenkul portföy çeşitlendirmesi. Emlak Finansmanı Dergisi. 2(3),67.

Frutig, B. S. ve Das, P.(2020). Does geographic focus reduce systematic risk in hotel REITs? Journal of Hospitality Financial Management. 28(1), 2.

Gülyüz, A. B. E.(2019). Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları ve Borsa İstanbul AŞ'de Işlem gören GYO'ların Performanslarını Etkileyen Faktörlerin Incelenmesi. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Halbayev, B.(2019). Doğrudan yabancı yatırımların ihracata etkisi: Orta Asya örneği. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Hartzell, J. C., Sun, L. ve Titman, S.(2014). Institutional investors as monitors of corporate diversification decisions: evidence from real estate investment trusts. Journal of Corporate Finance. 25, 61-72.

İncialan, Ö. (2017). Türk GYO'nun portföy çeşitlendirmesi ile operasyonel performansları arasında bir ilişki var mı? Yüksek Lisans Tezi. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) kap.org.tr, erişim tarihi 05.02.2023

Kang, K. H. (2011). The moderating effect of product and brand diversification on the relationship between geographic diversification and firm performance ın the hospitality ındustry. Temple Unıversıty.

Lin, L.D.(2013). Kredi sıkıntısı sırasında uzmanlaşmış GYO'lar çeşitlendirilmiş GYO'lardan daha iyi performans gösteriyor mu? Avrupa Emlak Derneği (ERES).

MİER, J.(2017) Deep, concentration a review of studies discussing concentrated portfolios, https://www.lazardassetmanagement.com/docs/-m0-/16054/DeepConcentrationAReviewOfStudies_LazardResearch.pdf Erişim tarihi 01.07.2022

Özer, A. ve Çömlekçi, İ.(2020). Odaklanma stratejisi ve çeşitlendirme stratejisi izleyen fonların performanslarının karşılaştırılması. Electronic Journal of Social Sciences. 19(76).

Özcan, N. ve Gürol, B.(2020). Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının performanslarının incelenmesi: Türkiye'deki gayrimenkul yatırım ortaklıkları üzerine bir araştırma. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 18(6), 1-16.

Ro, S. ve Ziobrowski, A. J. (2011). Does focus really matter? Specialized vs. diversified REITs. The Journal of Real Estate Finance and Economics. 42(1), 68-83.

Tatoğlu, F. (2013). Panel Veri Ekonometrisi. Beta Yayınevi, İstanbul.

Tatoğlu, F. (2020). Panel Veri Ekonometrisi. Beta Yayınevi, Genişletilmiş 5. Baskı, İstanbul.

Yılmaz, M. K. ve Orkun İ.(2016). Borsa İstanbul'da işlem gören gayrimenkul yatırım ortaklıklarının nakit akımı odaklı finansal performans analizi. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar. 55(7), 635: 73-87.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.